जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितया प्रकाशिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

पालनपुरनिवासि-श्रेष्ठिश्रीलक्ष्मीचंदभाई जसकरणभाई

प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः श्रेष्ठि-

श्रीशान्तिलाल मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० अहमदाबाद-१.

प्रथम-आवृत्ति	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२५०३	२०३४	१९७७

मूल्यम्-रू० ३५-००

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. છીપાપોળ,
અમદાવાદ-૧,

Published by:
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Ghhipapole,
AHMEDABAD-1.

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

卐

મૂલ્યઃ રૂ. ૩૫-૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૫૦૩
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૩૪
ઈસવીસન્ ૧૯૭૭

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

जंबूद्वीप प्रज्ञप्तिसूत्र भा. दूसरे की विषयानुक्रमणिका

समाप्त.

卐

પાલણપુર નિવાસી

શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જસકરણભાઈ જવેરીનું જીવનચરિત્ર

પાલણપુરમાં જન્મેલા અને આજીવન સુધી પાલણપુરમાં રહેલા ।સંતસાધુઓ અને મહાસતીજીની સેવાઓમાં સમય આપી રહેલા હતા સ્થાનકવાસી જૈન ધર્મના ચુસ્ત પાલક અને સાધર્મી ભાઈ-બહેનોની સેવા કરતા હતા. તેઓ અમદાવાદના જાણીતા વકીલ અને પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીના સાથીદાર કાળીદાસભાઈ જસકરણભાઈ જવેરીના નાનાભાઈ થતા હતા, પાલણપુરમાં સ્થાનકવાસી સમાજના સ્થંભ હતા.

આ પુસ્તક ઘણી જ ધર્મભાવનાવાળું છે અને તેથી જ અમારા પિતાજી લક્ષ્મીચંદભાઈ જસકરણભાઈ જવેરી તથા અમારા ભાઈ કીરતીલાલ લક્ષ્મીચંદભાઈ જવેરીની યાદી જળવાઈ રહે તેવી ભાવનાથી અમો આ પુસ્તક છપાવવા માટે દાન આપી અમારી જાતને અમો ભાગ્યશાળી સમજીએ છીએ.

લી.

લક્ષ્મીચંદભાઈ જસકરણભાઈ જવેરીની

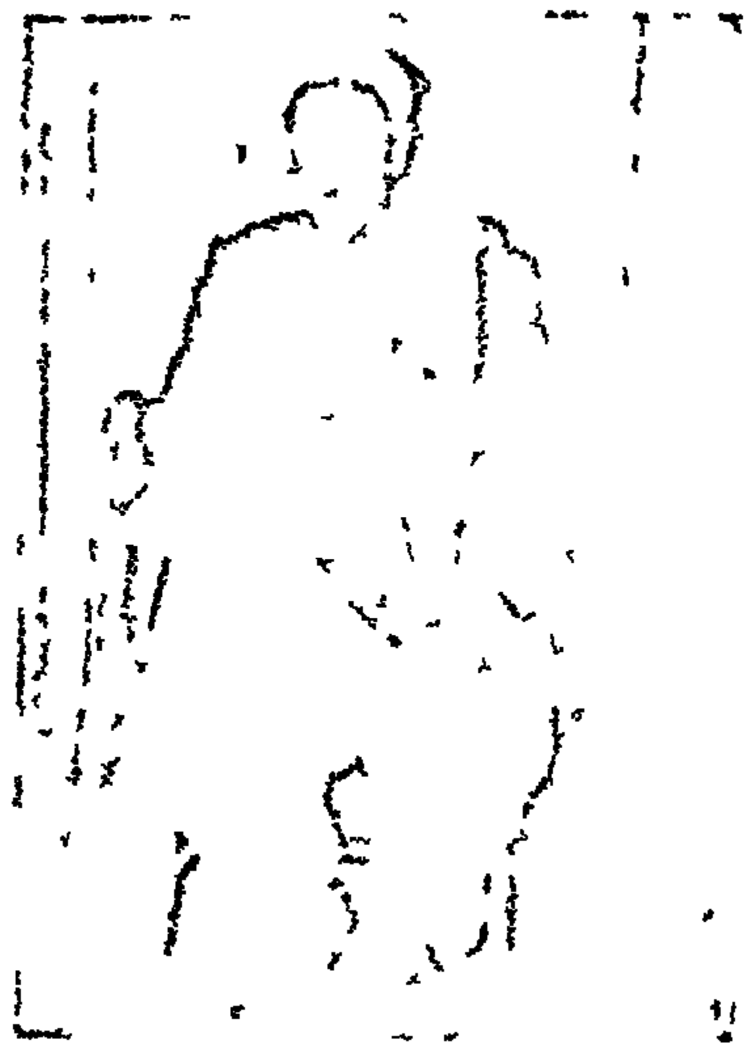
સુપુત્રી બેન મંજુલાબેન

અને બહેનો

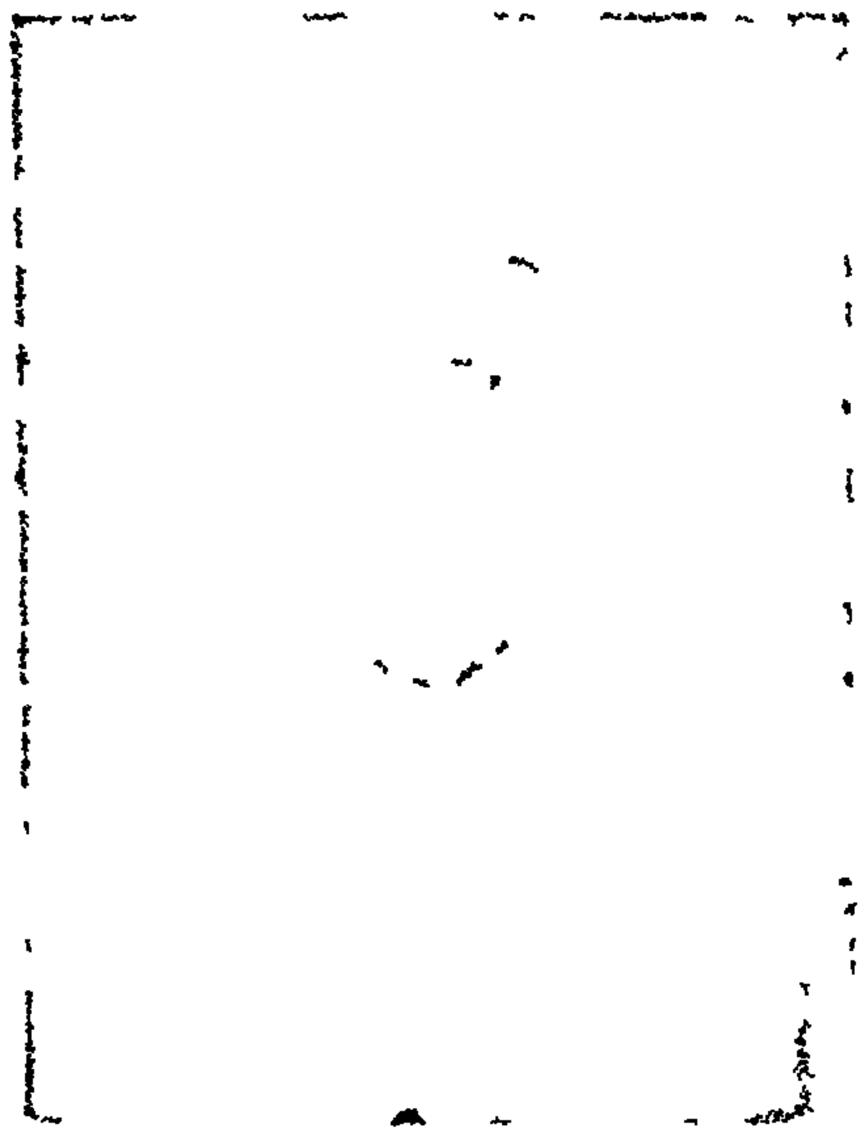
आद्यमुरब्बीश्रीओ

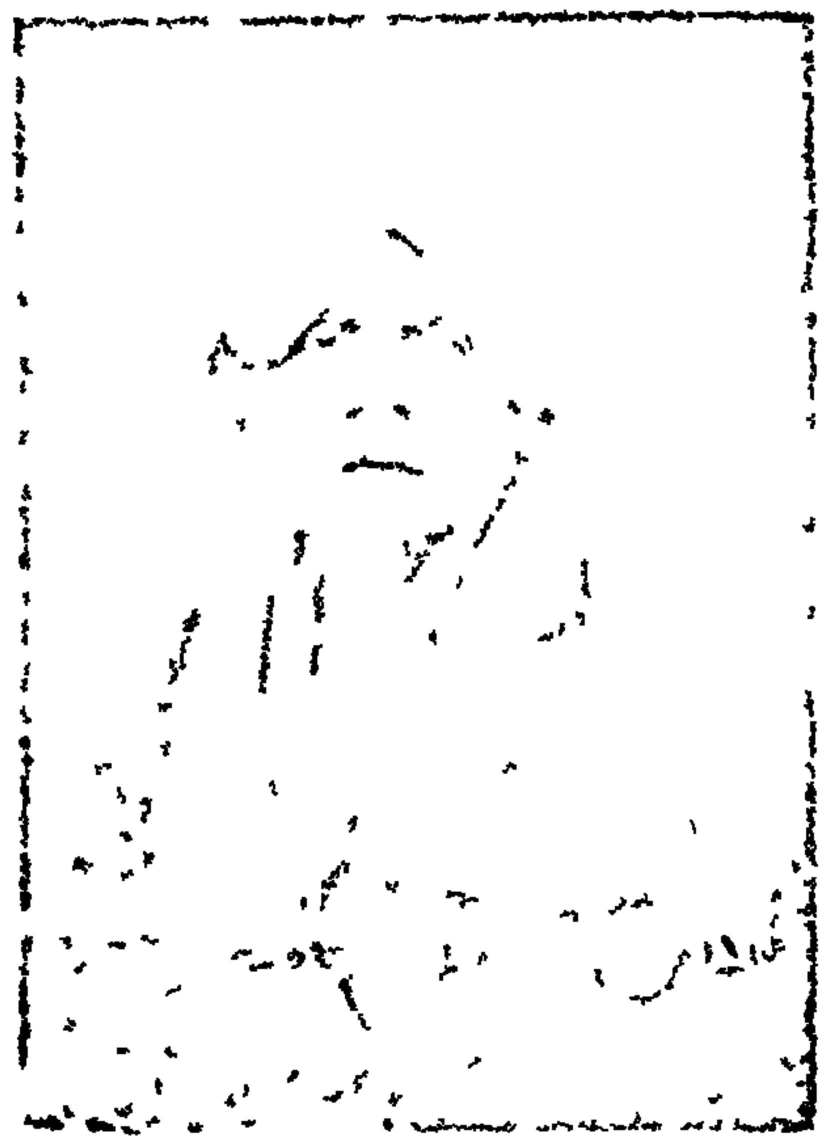
શ્રીમાન્ શેઠ મણીલાલ પોપટલાલ વોરા
અમદાવાદ, જન્મ તા. ૧૦-૬-૧૯૦૪

श्रीमान् शेठ लालाजी कपूरचन्दजी
नाहटा, मु. देहली

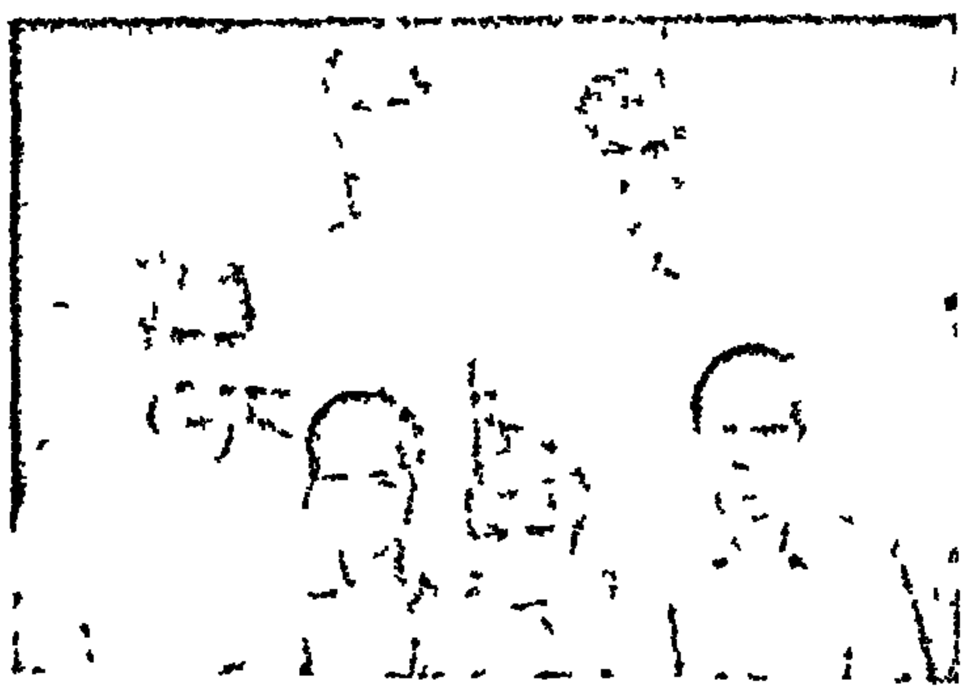
શ્રી વ્રજલાલ દુર્લભજીભાઈ પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મણીલાલ જેઠુભાઇ
પાલનપુરવાળા

શ્રીમાન્ લાલાજી પન્નાલલજી નાહટા
સપરિવાર-દિલ્હી

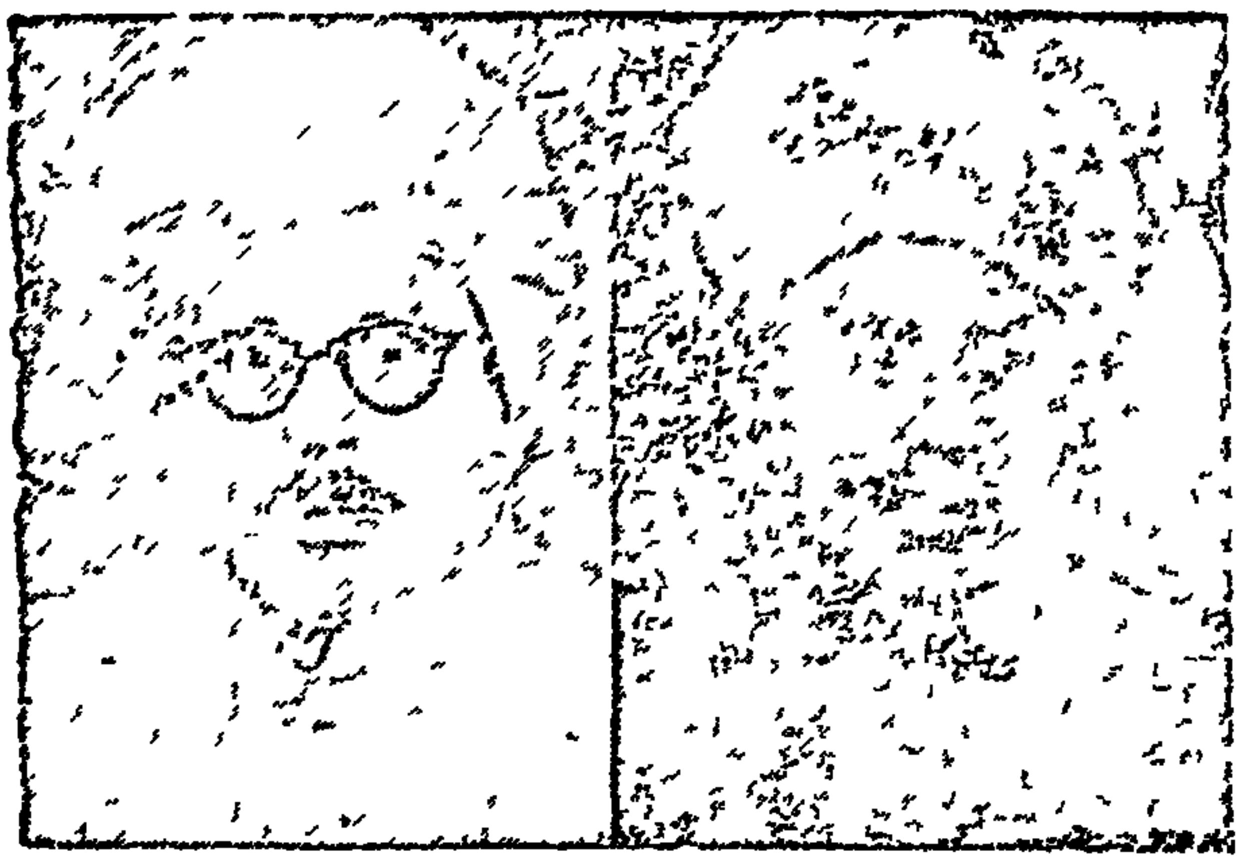
आद्यमुरव्वीश्रीओ

श्रीमान् शेठ रुानुगा घिंगडमलजी-अमदावाद

श्रीमान् शेठ धनराजजी पन्नालालजी
जांगडा, मु. जालना (महाराष्ट्र)

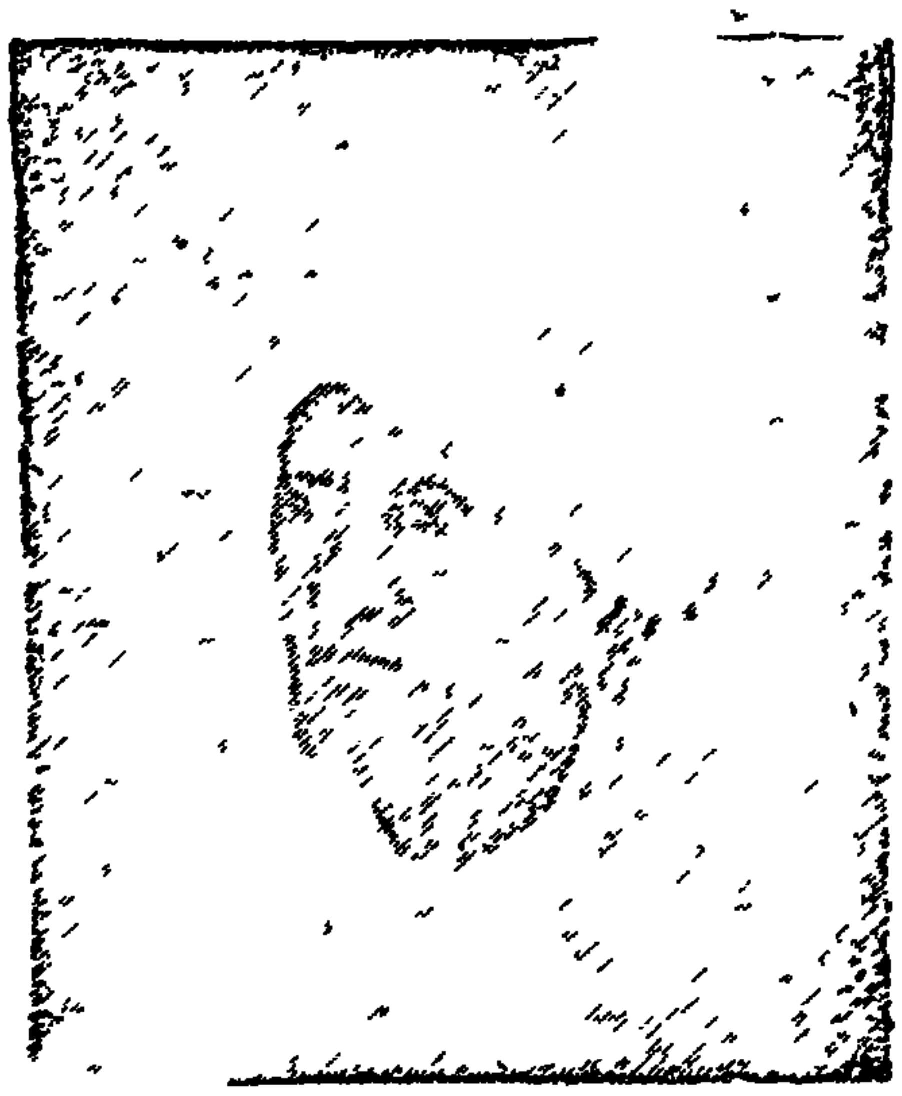
शेठ श्री मिश्रीलालजी लालचंदजी सा. लुणिया
तथा शेठश्री जेवंतराजजी-अमदावाद

શેઠ પ્રભુદાસભાઇ મૂલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

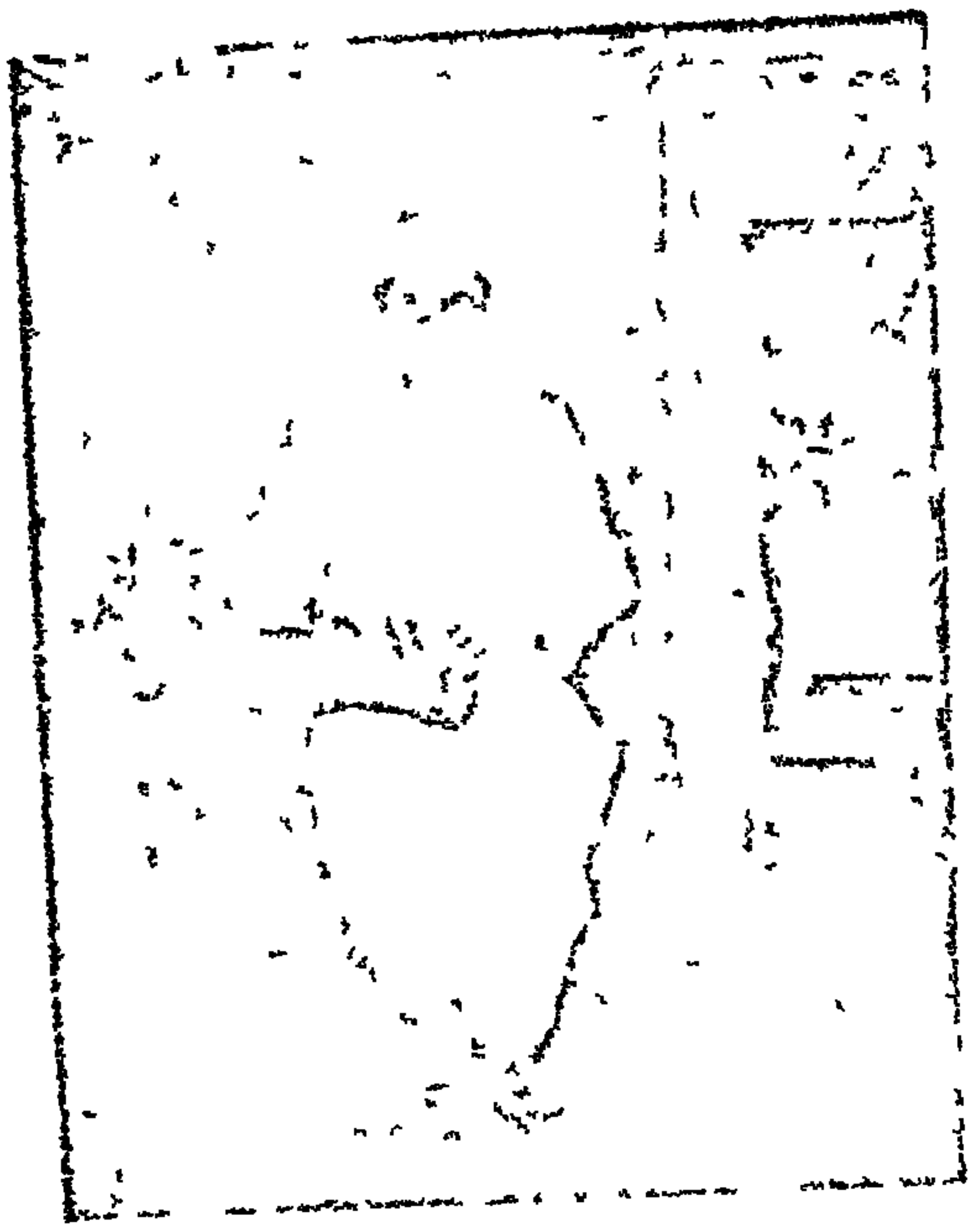

ઝવેરી રસીકલાલ મણીલાલ મહેતા
મદ્રાસ

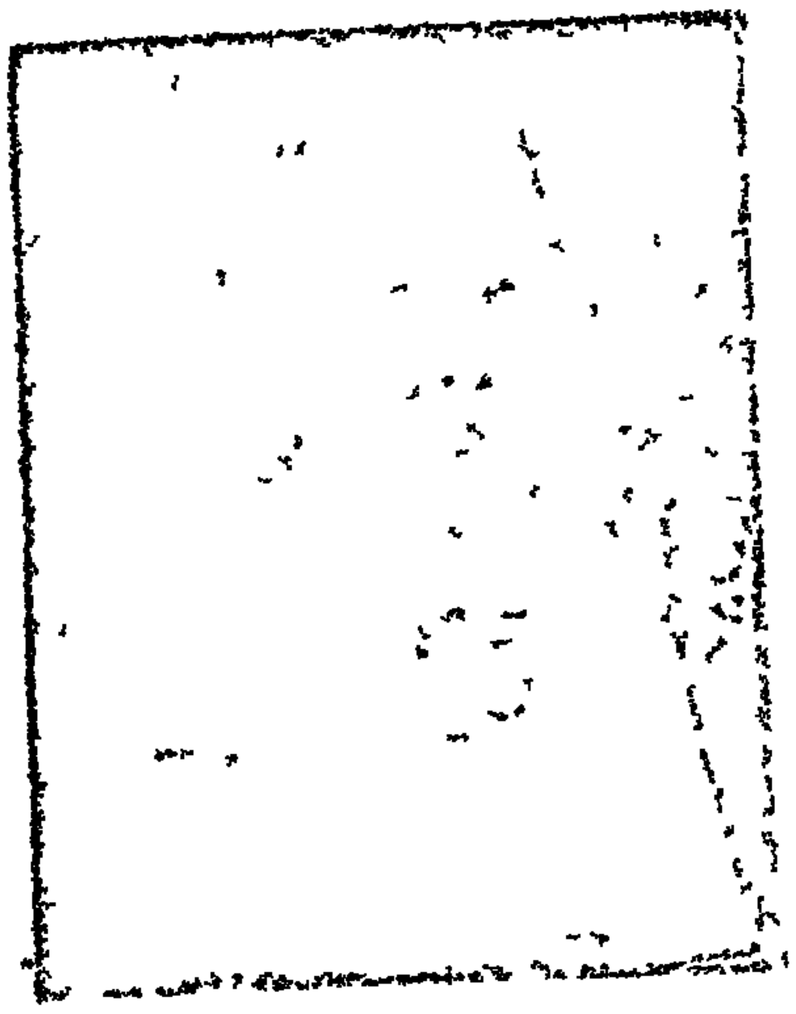

स्व. श्रीमान् शेठश्री मुकनचंदजी सा०
वालिया-पाली मारवाड

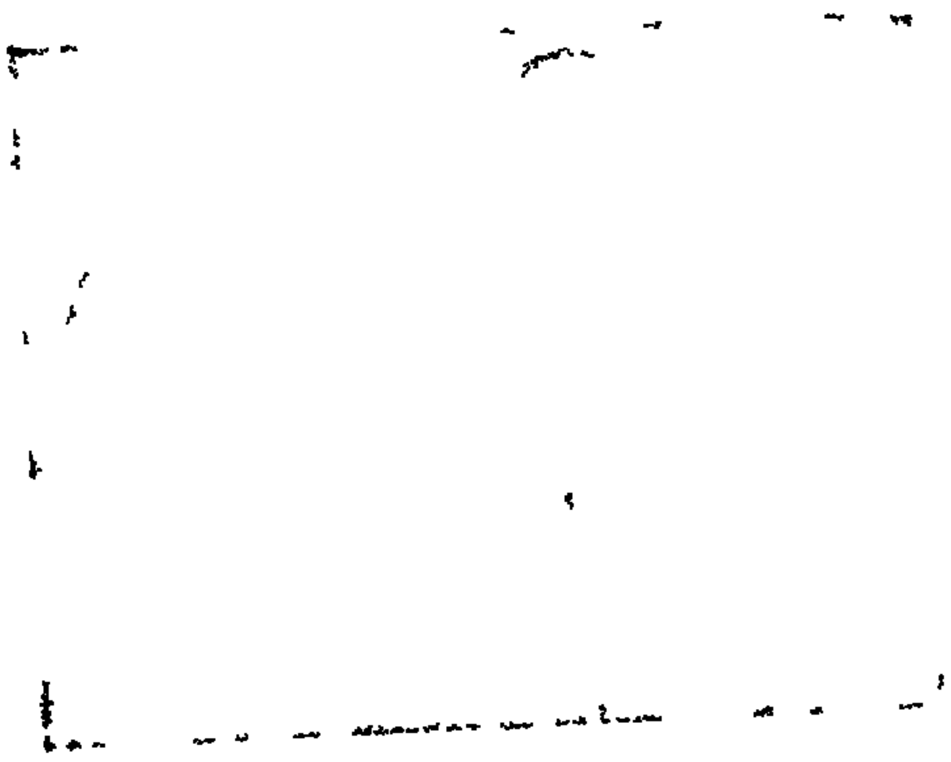
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

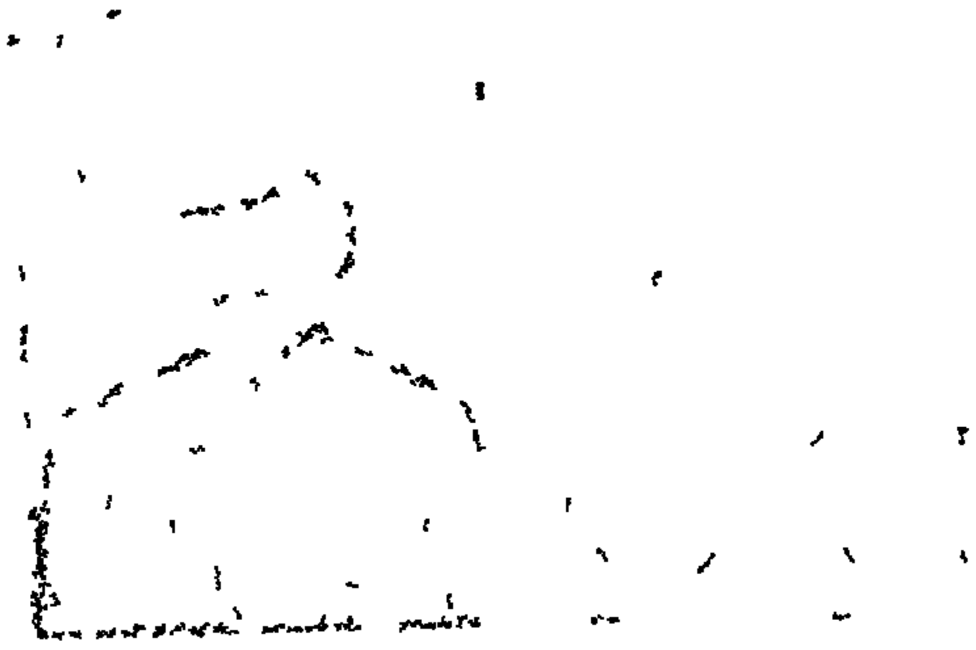
સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અમરચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ श्री नागचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

शेठश्री चीमनलालजी रायचंदजी
खंभातवाले सपरिवार

शेठ श्री कीशनलालजी फुलचंदजी लुणिया
बेंगलोरवाले

वच्चे बेठेला-मोटाभाई श्रीमान् मूलचंदजी
जवाहीरलालजी बरडिया
बाजुमा बेठेला-भाई मिश्रीलालजी बरडिया
उभेला-भाई पूनमचंदजी बरडिया

श्रीमान् शेठश्री
खींवराजजी सा. चोरडिया
मु० मद्रास

आद्यमुरब्बीश्रीओ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવણલાલ
બારસી

સ્વ. શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

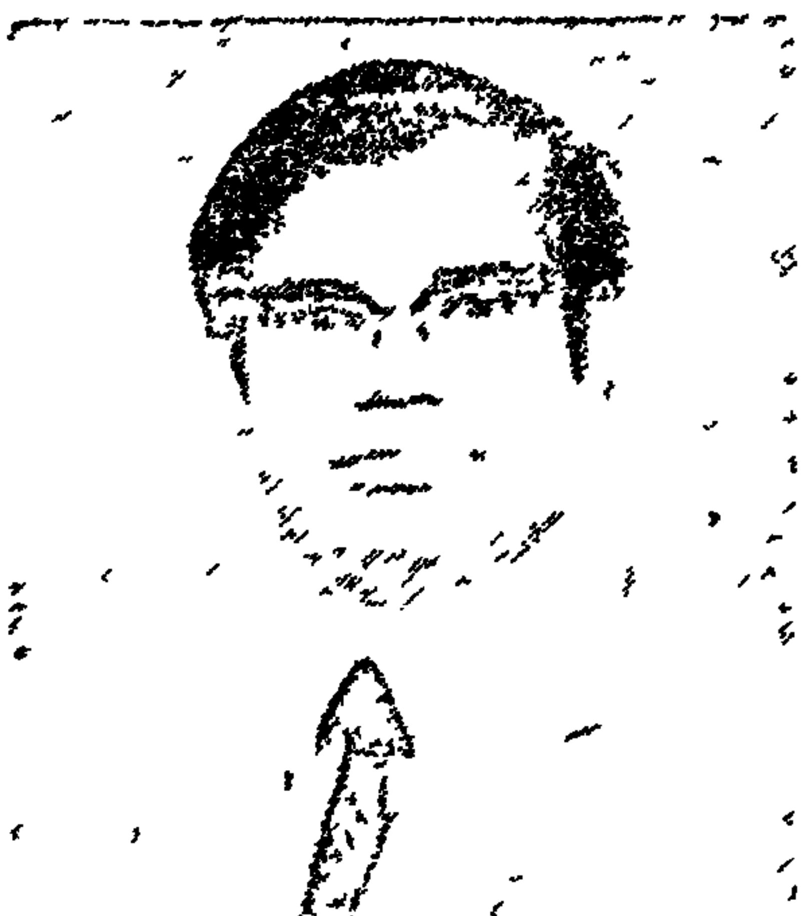
શ્રીમાન્ શેઠ જગજીવનભાઈ રતનશીભાઈ
બગડિયા મુ:-દામનગર

શ્રી વીનોદકુમાર વિરાણી રાજકોટ

શેઠશ્રી દેવચંદભાઈ કાન્તિલાલભાઈ
વલાણી-સુરત

સ્વ. સુધીરભાઈ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

श्री वीतरागाय नमः

श्रीजैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल महाराज विरचितया

प्रकाशिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-जम्बूद्वीपसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

अथ चतुर्थवक्षस्कारः—

सूत्रम्—कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे चुल्लहिमवए णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! हेमवयस्स वासस्स दाहिणेणं भरहवासस्स उत्तरेणं पुरत्थिम लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे चुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे एगं जोयणसयं उद्धं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणाइं उव्वेहेणं एगं जोयणसहस्सं बावण्णं च जोयणाइं दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति । तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं पंच जोयणसहस्साइं तिण्णि य पण्णासे जोयणसए पण्णरस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं, तस्स जीवा उत्तरेणं, पाईणपडिणायया जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा, चउव्वीसं जोयणसहस्साइं णव य बत्तीसे जोयणसए अद्धभागं च किंचि विसेसूणा आयामेणं पण्णत्ता, तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेणं पणवीसं जोयणसहस्साइं दोण्णिय तीसे जोयणसए चत्तारि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं पण्णत्ते रुयगसंठाणसंठिए सव्वकणगामए अच्छे सण्हे तहेव जाव पडिरूवे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते दुण्ह वि पमाणं

वण्णगोत्ति। चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव बहवे वाण·मंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव विहरंति।सू० १॥

छाया–क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे क्षुद्रहिमवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! हैमवतस्य वर्षस्य दक्षिणे भरतस्य वर्षस्य उत्तरे पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पाश्चात्ये पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्ये अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे क्षुद्रहिमवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः, प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयतः उदीचीन दक्षिण विस्तीर्णः द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टः पौर·स्त्यया कोटचा पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टः पाश्चात्यया कोटचा पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टः, एकं योजनशतम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चविंशतिः योजनानि उद्वेधेन एकं योजनसहस्रं द्विपञ्चाशत् च योजनानि द्वादश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेणेति, तस्य बाहे पौरस्त्य-पाश्चात्येन पञ्च योजन सहस्राणि त्रीणि च पञ्चाशत् योजनशतानि पञ्चदश च एकोनविंशति·भागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन, तस्य जीवा उत्तरे प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता यावत् पाश्चात्यया कोटचा पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा चतुर्विंशतिः योजनसहस्राणि नव च द्वात्रिंशानि योजनशतानि अर्द्धभागं च किञ्चिद्विशेषोना आयामेन प्रज्ञप्ता, तस्याः धनुष्पृष्ठं दक्षिणे पञ्चविंशतिः योजनसहस्राणि योजनस्य परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम् रुचकसंस्थानसंस्थितः सर्वकनक-मयः अच्छः श्लक्ष्णः तथैव यावत् प्रतिरूपः उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्तः, द्वयोरपि प्रमाणं वर्णक इति। क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वत-स्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा यावद् बहवो व्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च आसते यावद् विहरन्ति ॥ सू० १ ॥

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे' इत्यादि ।

टीका–हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे–जम्बूद्वीपनामके द्वीपे 'चुल्लहिमवए णामं' क्षुद्र-हिमवान्–क्षुद्रहिमवन्नामकः 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वतः वर्षे पार्श्वद्वयस्थिते ये द्वे क्षेत्रे, तयोः धारकः क्षेत्रद्वयसीमाकारी स चासौ पर्वतः क्व–कस्मिन् प्रदेशे 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, तत्र भगवा-

---

चौथा वक्षस्कार प्रारंभ–

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे क्षुल्लहिमवए' इत्यादि ।

टीका–इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे क्षुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए ?' हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके

ચોથા વક્ષસ્કાર પ્રારંભ–

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे क्षुल्लहिमवए' इत्यादि

ટીકાર્થ–આ. સૂત્ર વડે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો છે કે–'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे क्षुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए ?' હે ભદંત જમ્બૂદ્વીપ નામક

नाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'हेमवयस्स वासस्स दाहिणेणं' हैमवतस्य वर्षस्य क्षेत्रस्य दक्षिणे दक्षिणस्यां दिशि 'भरहस्स' भरतस्य तन्नामकस्य 'वासस्स उत्तरेणं' वर्षस्य उत्तरे उत्तरस्यां दिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पूर्वलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स' पाश्चात्ये पश्चिमदिशि, पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य-पश्चिमलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये-पूर्वस्यां दिशि 'एत्थ णं' अत्र इह खलु 'जंबुद्दीवे दीवे चुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' जम्बूद्वीपे द्वीपे क्षुद्रहिमवान नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह-'पाईण पडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतः प्राचीनप्रतीचीनयोः पूर्व-पश्चिमयोः आयतः दीर्घः पुनः 'उदीणदाहिणविच्छिन्ने' उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णः-उदीचीन-दक्षिणयोः उत्तर दक्षिणयोः विस्तीर्णः विस्तारयुक्तः 'दुहा' द्विधाः द्वाभ्यामनुपदं वक्ष्यमाणाभ्यां कोटिभ्यां 'लवणसमुद्दं पुट्ठे' लवणसमुद्रं स्पृष्टः आश्लिष्टः स्पृष्ट इत्यत्र कर्तरि क्त प्रत्ययः. एतदेव स्पष्टीकरोति 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यया पूर्वया 'कोडीए' कोटया-अग्रभागेन 'पुरत्थिमिल्लं' पौरस्त्यं पूर्वं 'लवणसमुद्दं पुट्ठे' लवणसमुद्रं स्पृष्टः 'पच्चत्थिमिल्लाए' पाश्चात्यया पश्चिमया 'कोडीए' कोटया 'पच्चत्थिमिल्लं' पाश्चात्यं-पश्चिमं 'लवणसमुद्दं पुट्ठे'

द्वीप में क्षुद्रहिमवान् नामका वर्षधर पर्वत कहां पर कहा गया है ? इसे वर्षधर इसलिये कहा गया है कि यह अपने पास में रहे हुए दो क्षेत्रों की सीमा को करता है इसके उत्तर में प्रभु कहते है-(गोयमा ! हेमवयस्स वासस्स दाहिणेणं भरहस्स वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिम लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुदीवे दीवे चुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! इस जम्बूद्वीप में स्थित क्षुद्रहिमवान् पर्वत भरत क्षेत्र की उत्तर दिशा में और हैमवत् क्षेत्र की दक्षिणादिशा में, तथा पूर्वदिग्वर्ती लवण समुद्र की पश्चिमदिशा में एवं पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्व दिशा में कहा गया है। (पाईणपडीणायए, उदीणदाहिणविच्छिण्णे दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्च-

---

દ્વીપમાં ક્ષુદ્ર હિમવાન નામક વર્ષધર પર્વત ક્યાં આવેલ છે? એ પર્વતને વર્ષધર એટલા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે એ પોતાની પાસેના બે ક્ષેત્રોની સીમાનું નિર્ધારણ કરે છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! हेमवयस्स वासस्स दाहिणेणं भरहस्स वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे चुल्लहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! આ જમ્બૂદ્વીપમાં સ્થિત ક્ષુદ્ર હિમવાન પર્વત ભરતક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં અને હૈમવત ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશામાં તથા પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણસમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં આવેલ છે. 'पाईणपडीणायए उदीण दाहिण विच्छिण्णे दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे'

लवणसमुद्रं स्पृष्टः, 'एगं जोयण सयं उड्ढं उच्चत्तेणं' एकं योजनशतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन उच्छ्रयेणं, 'पणवीसं' पंचविंशतिः पञ्चविंशतिसंख्यकानि 'जोयणाइं' योजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन—भूमिप्रवेशेन उच्चत्व चतुर्थभागस्यैव भूमिप्रविष्टत्वात्, 'एगं जोयणसहस्सं' एकं योजन सहस्रं च पुनः 'बावण्णं च' द्विपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत्संख्यानि 'जोयणाइं' योजनानि 'दुवालसय' द्वादश च 'एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति' एकोनविंशति भागान् योजनस्य विष्कम्भेण विस्तारेण इति एतत् उच्चत्वोद्वेधविष्कम्भप्रमाणम् । अत्रोपपत्तिस्तु द्विगुणित जम्बूद्वीपविस्तारस्य नवत्यधिकशतेन भागे हृते भवति ($१०५२\frac{१२}{१९}$ क्षुद्रहिमवतो भरताद् द्विगुणत्वात्, अत्र करणविधिर्भरत वर्षविष्कम्भवद् बोध्या, अथ क्षुद्रहिमवतो बाहे आह—'तस्स' तस्य पूर्वोक्तस्य क्षुद्रहिमवतः 'बाहा' बाहे-बाहू ते इव भुजवत्प्रदेशौ, बाहा शब्दोऽत्र औपचारिकः, ते

त्थिमिल्लं लवणसमुदं पुट्ठे) यह पर्वत पूर्व से पश्चिम तक लम्बा है और उत्तर से दक्षिण तक विस्तीर्ण है यह अपनी दोनों कोटियों से लवणसमुद्र को छू रहा है पूर्व कोटि से पूर्व लवण समुद्र को और पश्चिम कोटि से पश्चिम लवण समुद्र को छू रहा है (एगं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं) इसकी ऊंचाई १ सौ योजन की है (पणवीसं जोयणाइं उव्वेहेणं) २५ योजक का इसका उद्वेध है अर्थात् यह जमीन के भीतर २५ योजन तक गया है (एगं जोयणसहस्सं बावण्णं च जोयणाइं दुवालस य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स विक्खंभेणंति) इसका विस्तार $१०५२\frac{१२}{१९}$ योजन प्रमाण है भरतक्षेत्रका प्रमाण $५२६\frac{६}{१९}$ योजन का है इससे दूना इस हिमवान् पर्वत का प्रमाण है $५२६\frac{६}{१९}$ को दूना करने पर $१०५२\frac{१२}{१९}$ योजन का प्रमाण आजाता है इसे हम यों भी कह सकते हैं कि जम्बूद्वीप के व्यास को दूना करके उसमें १९० का भाग देने पर इतना ही इसका प्रमाण निकल आता है (तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं पंच जोयणसहस्साइं तिण्णि

એ પર્વત પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. એ પોતાના બન્ને છેડાઓથી લવણસમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યો છે. પૂર્વ કોટથી પૂર્વ લવણસમુદ્રને એ સ્પર્શી રહ્યો છે. પશ્ચિમ કોટિથી પશ્ચિમ લવણસમુદ્રને એ સ્પર્શી રહેલ છે, 'एगं जोयण-सयं उड्ढं उच्चत्तेणं' એની ઊંચાઈ ૧ સો યોજન જેટલી છે. 'पणवीसं जोयणाइं उव्वेहेणं' ૨૫ યોજન આનો ઉદ્વેધ છે. એટલે કે એ પર્વત જમીનની અંદર ૨૫ યોજન સુધી પહોંચેલો છે. 'एगं जोयणसहस्सं बावण्णं च जोयणाइं दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति' આનો વિસ્તાર $૧૦૫૨\frac{૧૨}{૧૯}$ યોજન પ્રમાણ છે. ભરતક્ષેત્રનું પ્રમાણ $૫૨૬\frac{૬}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે. એના કરતાં બમણું આ હિમવાન્ પર્વતનું પ્રમાણ છે. $૫૨૬\frac{૬}{૧૯}$ને બેથી ગુણાકાર કરીએ તો $૧૦૫૨\frac{૧૨}{૧૯}$ યોજન પ્રમાણ થાય છે. આ અંગે આપણે આમ પણ કહી શકીએ છીએ કે જંબૂદ્વીપના વ્યાસને દ્વિગુણિત કરીને તેમાં ૧૯૦ નો ભાગાકાર કરીએ તો એટલું જ આનું પ્રમાણ આવી જાય છે. 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं

च प्रत्येकं 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं' पौरस्त्यपश्चिमे-पूर्वपश्चिमयोः 'पंच' पञ्च-पञ्चसंख्यानि 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'तिण्णि य' त्रीणि च 'पण्णासे जोयणसए' योजनशतानि पञ्चाशदिति पञ्चाशदधिकानि 'पण्णरस य' पञ्चदश च 'एगूणवीसइभाए जोयणस्स' योजनस्य एकोनविंशतिभागान् 'अद्धभागं च' अर्द्धभागम्-एकस्य योजनैकोनविंशतितमभागस्यार्द्धं च 'आयामेणं' आयामेन-दैर्घ्येण प्रज्ञप्ते, स्थापना यथा-५३५० $\frac{१५}{१९}$ $\frac{१}{२}$। अस्य व्याख्यानं चतुर्दशसूत्रगत वैताढ्याधिकारे द्रष्टव्यम्। एतत्सूत्रस्य तत्सूत्रप्रायत्वात्। अथास्य जीवामाह- 'तस्स जीवा' इत्यादि, 'तस्स' तस्य-क्षुद्रहिमवतः 'जीवा' जीवा-धनुर्ज्या सेव जीवा धनु-र्ज्यावत्प्रदेशः 'उत्तरेणं' उत्तरे-उत्तरस्यां दिशि गता 'पाईण पडिणायया' प्राचीन प्रतीचीना-ऽऽयता पूर्वपश्चिमदीर्घा, पुनः सा कीदृशी ? इत्यपेक्षायामाह-'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'पुर-त्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा' इति ग्राह्यम्।

एतच्छाया-'पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा' एतद्विवरणं स्पष्टम्, 'पच्च-त्थिमिल्लाए कोडीए' पाश्चात्यया कोट्या 'पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा' पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा, 'चउव्वीसं' चतुर्विंशतिः-चतुर्विंशति संख्यानि 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि च पुनः 'णव य' नव-नवसंख्यानि 'बत्तीसे जोयणसए' योजनशतानि द्वात्रिंशदिति द्वात्रिंशदधि-कानि 'अद्धभागं' अर्द्धभागम् एकस्य योजनैकोनविंशति भागस्यार्द्धं च 'किंचिविसेसूणा' किञ्चि-

---

य पण्णासे जोयणसए पण्णरसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं) इसकी पूर्व पश्चिम की दोनों भुजाएं लम्बाई में ५३५० योजन की हैं, तथा १ योजन के १९ भागो में १५$\frac{१}{२}$ भाग प्रमाण है इसका व्याख्यान वैताढयाधिकार के सूत्र से जान लेना चाहिये (तस्स जीवा उत्तरेणं पाईण पडी-णायया जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा चउव्वीसं जोयणसहस्साइं णवय बत्तीसे जोयणसए अद्धभागं च किंचिविसेसूणा आया-मेणं पण्णत्ता) इस क्षुद्र हिमवत्पर्वत की उत्तरदिशागत जीवा-धनुष की ज्या के जैसा प्रदेश-पूर्व से पश्चिम तक लम्बी है यावत् वह अपनी पूर्वदिग्गत कोटी से पूर्व लवण समुद्र को पश्चिमदिग्गतकोटि से पश्चिमलवणसमुद्र को छू रहा है

पंच जोयणसहस्साइं तिण्णिय पण्णासे जोयणसए पण्णरस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं' એ પર્વતની પૂર્વપશ્ચિમની બન્ને ભુજાઓ લંબાઈમાં ૫૩૫૦ યોજન જેટલી છે તેમજ એક યોજનના ૧૯ ભાગોમાં ૧૫$\frac{૧}{૨}$ ભાગ પ્રમાણ છે. એ અંગેનું વ્યાખ્યાન વૈતાઢયાધિકારના સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'तस्स जीवा उत्तरेणं पाईण पडीणायया जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा चउ-व्वीसं जोयणसहस्साइं णवय बत्तीसे जोयणसए अद्धभागं च किंचिविसेसूणा आयामेणं पण्णत्ता' આ ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વતની ઉત્તર દિશાગત જીવા-ધનુષની પ્રત્યંચા જેના પ્રદેશ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબા છે, યાવત્ તે પોતાની પૂર્વ દિગ્ગત કોટિથી પૂર્વ લવણ

द्विशेषोना किञ्चिदूना, 'आयामेणं–पण्णत्ता' आयामेन प्रज्ञप्ता किञ्चिदूनत्वं चास्या आनेतुं वर्गमूले कृते शेषोपरितनराश्यपेक्षया बोध्यम् अथास्याः परिक्षेपमाह–'तीसे धणुपुट्टे' इत्यादि, 'तीसे' तस्याः क्षुद्रहिमवज्जीवायाः 'धणुपुट्टे' धनुष्पृष्ठम्–धनुष्पृष्ठभागाकारप्रदेशः 'दाहिणेणं' दक्षिणे दक्षिणस्यां दिशि 'पणवीसं' पञ्चविंशतिः 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'दोण्णिय' द्वे च 'तीसे जोयणसए' योजनशते त्रिंशदिति त्रिंशदधिके 'चत्तारी य' चतुरश्च 'एगूणवीसइभाए' एकोनविंशतिभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य २५२३ $\frac{४}{१९}$ 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना वर्तुलतया 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् ।

अथैतं क्षुद्रहिमवन्तं वक्ष्यमाणविशेषणै र्वर्णयति 'रुयगसंठाणसंठिए' इत्यादि, 'रुयग-संठाणसंठिए' रुचकसंस्थानसंस्थितः रुचकमिहसुवर्णाभरणविशेषः तस्य यत्संस्थानम् आका-रस्तेन संस्थितः वलयाकार इत्यर्थः, पुनः 'सव्वकणगामए' सर्वकनकमयः सर्वात्मना कनक-मयः स्वर्णमयः 'अच्छे सण्हे' अच्छः श्लक्ष्णः 'तहेव' तथैव पूर्ववदेव 'जाव पडिरूवे' यावत् प्रतिरूपः–प्रतिरूप इति पदपर्यन्तानामत्र संग्रहो बोध्यः, तथा च 'लष्टः घृष्टः नीरजाः निर्मलः निष्पङ्कः निष्कङ्कटच्छायः सप्रभः समरीचिकः सोद्द्योतः प्रासादीयः दर्शनीयः

यह जीवा २४९३२ योजन और एक योजन के अर्धभाग से कुछ कम लम्बी है (तीसे धणुप्पट्टे दाहिणेणं पणवीसं जोयणसहस्साइं दोण्णिय तीसे जोयण सए चत्तारिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं पण्णत्ते) इस क्षुद्रहिमवत् पर्वत की जीवा का धनुपृष्ठ दक्षिण पार्श्व में २५२३० $\frac{४}{१९}$ योजन का परिधिकी अपेक्षा से कहा गया है (रुअगसंठाणसंठिए सव्वकणगामए अच्छे सण्णे, तहेव जाव पडिरूवे) इस क्षुद्र हिमवत पर्वत का संस्थान रुचक सुवर्ण के आभरणविशेष –का जैसा संस्थान होता है वैसा ही है–यह पर्वत स्वभावतः अच्छ–स्वच्छ और श्लक्ष्ण है यावत् प्रतिरूप है यहां यावत्पद से–"लष्टः, घृष्टः, मृष्टः, नीरजाः, निर्मलः, निष्पङ्कः, निष्कंकटच्छायः, सप्रभः, समरीचिकः सोद्योतः, प्रासादीयः, दर्शनीयः, अभिरूपः' इन–पदों का संग्रह हुआ है इन पदों

समुद्रने स्पर्शी रह्यो छे. आ જીવા २४९૩२ યોજન અને એક યોજન અર્ધ ભાગ કરતા કંઈક અલ્પ લાંબી છે. 'तीसे धणुप्पुट्ठे दाहिणेणं पणवीसं जोयणसहस्साइं दोण्णिय तीसे जोयणसए चत्तारिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं पण्णत्ते' એ ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતની જીવાનો ધનુપૃષ્ઠ દક્ષિણ બાજુએ ૨૫૨૩૦ $\frac{४}{१९}$ યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે તે પરિધિની અપેક્ષાએ જ કહેલ છે. 'रुअगसंठाण संठिए सव्वकणगामए अच्छे सण्णे, तहेव जाव पडिरूवे' એ ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતનું સંસ્થાન રુચક સુવર્ણના આભરણ વિશેષનું જેવું સંસ્થાન હોય છે, તેવું જ છે. એ પર્વત સ્વભાવતઃ અચ્છ–સ્વચ્છ અને શ્લક્ષ્ણ છે, યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં યાવત્ પદથી 'लष्टः, घृष्टः, मृष्टः नीरजाः, निर्मलः, निष्पंकः निष्कंटकच्छायः, सप्रभः समरीचिकः, सोद्योतः, प्रसादीय, दर्शनीयः, अभिरूपः' એ પદો

अभिरूपः इत्येषां सङ्ग्रहः फलितः। एतद्व्याख्याऽत्रैव चतुर्थसूत्रे जगती वर्णने प्रोक्ता, साऽत्र लिङ्गव्यत्ययेन वाच्या स पुनः 'उभओ' उभयोः द्वयोः 'पासिं' पार्श्वयोः 'दोहिं' द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहिं' पद्मवरवेदिकाभ्यां च पुनः 'दोहि य वणसंडेहिं' द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तः संपरिवेष्टितोऽस्ति, तद्वेष्टनभूतयोः 'दुण्ह वि पमाणं' द्वयोरपि प्रमाणं 'वण्णगोत्ति' वर्णकश्चैतद्वयं चतुर्थपंचम सूत्रव्याख्यातो बोध्यम् इति। अस्य 'चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स' क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य 'उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वे शिखरे 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः-अत्यन्तरमणीयः 'भूमिभागे पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः तद्वर्णनायाह-'से जहा नामए' इत्यारभ्य 'जाव विहरंति' इत्यन्तं सर्वं विवरणं षष्ठसूत्रतो बोध्यम् ॥सू० १॥

की व्याख्या यही ४ थे सूत्र में जगती के वर्णन के प्रसङ्ग में कही जा चुकी है अतः लिङ्गव्यत्यय करके उसे यहां व्याख्या के रूप में ग्रहण कर लेना-चाहिये (उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते दुण्ह वि पमाणं वण्णगोत्ति) यह क्षुद्रहिमवत् पर्वत दोनों ओर दो पद्मवर वेदिकाओं से और दो वनषण्डों से घिरा हुआ है इन वनषण्डों का वर्णन एवं प्रमाण चतुर्थ पंचम सूत्र की व्याख्या से जानलेना चाहिये (क्षुल्लहिमवंतस्स वासहर पव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा णामए आलिङ्ग-पुक्खरेइ वा जाव बहवे वाणमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति जाव विहरंति) इस क्षुद्रहिमवत् वर्षधर पर्वत के ऊपर का भूमि भाग बहुसमरमणीय है और वह ऐसा बहुसमरमणीय है कि जैसा आलिङ्ग पुष्कर-मृदङ्ग का मुख होता है यावत् यहां अनेक वान व्यन्तरदेव और देवियां उठती बैठती रहती है। इस विवरण को जानने के लिये छट्ठा सूत्र का विवरण देखना चाहिये ॥सू०१॥

સંગૃહીત થયા છે. આ પદોની વ્યાખ્યા એજ ૪ થા સૂત્રમાં જગતીના વર્ણન પ્રસંગમાં કહેવામાં આવેલ છે. એથી લિંગ વ્યત્યય કરીને અત્રે વ્યાખ્યા રૂપમાં ગ્રહણ કરી લેવી જોઈએ. 'उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते दुण्ह वि पमाणं वण्णगोत्ति' એ ક્ષુદ્રક હિમવત્ પર્વત બન્ને તરફ બે પદ્મવર વેદિકાઓથી અને બે વનખંડોથી આવૃત્ત છે. એ વનખંડોનું વર્ણન અને પ્રમાણ ચતુર્થ અને પંચમ સૂત્રની વ્યાખ્યામાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'क्षुल्ल हिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहाणामए आलिङ्गपुक्खरेइवा जाव बहवे वाणमंतरा देवाय देवीओय आसयंति जाव विहरंति' એ ક્ષુદ્ર હિમવત્ વર્ષધર પર્વતના ઉપરનો ભૂમિ ભાગ બહુસમ રમણીય છે અને તે એવો બહુસમરમણીય છે કે જેવું આલિંગ પુષ્કર-મૃદંગનું મુખ હોય છે. યાવત્ અહીં અનેક વાનવ્યંતર દેવો અને દેવીઓ ઉઠે છે-બેસે છે. એ અંગેનું વિવરણ ષષ્ઠ સૂત્રમાં આપવામાં આવેલ છે. ॥ સૂ.- ૧ ॥

अथ क्षुद्रहिमवच्छिखरस्थित भूमिभागवर्त्ति पद्महृदं वर्णयितुमाह-'तस्स णं' इत्यादि।

मूलम्-तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं इक्के महं पउमद्दहे णामं दहे पण्णत्ते, पाईणपडिणायए उदीण दाहिणवित्थिण्णे इक्कं जोयणसहस्सं आयामेणं, पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामयकूले जावं पासाईए जाव पडिरूवेत्ति से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते वेइया वणसंडवण्णओ भाणियव्वोत्ति। तस्स णं पउमद्दहस्स चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, वण्णावासो भाणियव्वोत्ति। तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता, तेणं तोरणा णाणामणिमया, तस्स णं पउमद्दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ महं एगे पउमे पण्णत्ते, जोयणं आयामविक्खंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं दो कोसे उसिए जलंताओ साइरेगाइं दस जोयणाइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते। से णं एगाए जगईए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते जंबुद्दीवजगइप्पमाणागवक्खकडए वि तह चेव पमाणेणंति। तस्स णं पउमस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा-वइरामया मूला, रिट्ठामए कंदे, वेरुलियामए णाले, वेरुलियामया बाहिरपत्ता, जंबूणयामया अब्भिंतरपत्ता, तवणिज्जमया केसरा, णाणामणिमया पोक्खरट्ठिभाया, कणगामईकण्णिगा, सा णं अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं, सव्वकणगामई अच्छा। तीसे णं कण्णियाए उप्पि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा ॥ सू० २॥

छाया-तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु एको महान् पद्महृदो नाम हृदः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनायतः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः एकं योजनसहस्रमायामेन पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण दश योजनानि उद्वेधेन, अच्छः श्लक्ष्णः रजतमयकूलः यावत् प्रासादीयः यावत् प्रतिरूप इति। स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन

च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः। वेदिका वनषण्डवर्णको भणितव्य इति। तस्य खलु पद्महृदस्य चतुर्दिशि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि वर्णावासो भणितव्यः इति। तेषां खलु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं २ तोरणाः प्रज्ञप्ताः। ते खलु तोरणाः नानामणिमयाः तस्य खलु पद्महृदस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र महद् एकं पद्मं प्रज्ञप्तम्, योजनमायामविष्कम्भेण, अर्द्धयोजनं बाहल्येन, दश योजनानि उद्वेधेन, द्वौ क्रोशावुच्छ्रितम्, जलान्तात् सातिरेकाणि दश योजनानि सर्वाग्रेण प्रज्ञप्तानि। तत् खलु एकया जगत्या सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं. 'सा च जगती' जम्बूद्वीपजगतीप्रमाणा, गवाक्षकटकोऽपि तथैव प्रमाणेनेति। तस्य खलु पद्मस्य अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वज्रमयानि मूलानि, रिष्टमयः कन्दः, वैडूर्यमयं नालं वैडूर्यमयानि बाह्यपत्राणि, जाम्बूनदमयानि आभ्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केसराणि. नानामणिमयाः पुष्करास्थिभागाः, कनकमयीकर्णिका। सा खलु अर्द्ध योजनम् आयामविष्कम्भेण, क्रोशं बाहल्येन, सर्वकनकमयी अच्छा, तस्याः खलु कर्णिकायाः उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति ॥सू० २॥

टीका-'तस्स णं' इत्यादि। 'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स' तस्य क्षुद्रहिमवतः खलु बहुसमरमणीयस्य 'भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्यन्तमध्यभागे 'एत्थ णं' अत्र इह खलु 'एगे महं पउमद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' एको महान् बृहन् पद्महृदः तन्नामकः ह्रदः प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः? इत्यपेक्षायामाह-'पाईणपडिणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः-पूर्वपश्चिमयोर्दीर्घः 'उदीणदाहिणवित्थिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः

पद्म हृद का वर्णन

'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं इक्के'-इत्यादि।

टीकार्थ-(तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए) उस क्षुल्ल हिमवंत पर्वत के बहुसमरमणीय भूमि भाग के ठीक बीच में (एत्थ णं एगे महं पउमद्दहे णामं दहे पण्णत्ते) एक विशाल पद्मद्रह नामका द्रह कहा गया है (पाईण पडिणायए उदीण दाहिण विस्थिण्णे एगं जोयणसहस्सं आयामेणं, पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे-सण्हे रययामयकूले जाव

પદ્મદ્રહનું વર્ણન

'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं इक्के' इत्यादि

ટીકાર્થ-'तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' તે ક્ષુલ્લ હિમવંત પર્વતના બહુસમરમણીય ભૂમિભાગની ઠીક વચ્ચે 'एत्थ णं एगे महं पउमद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' એક વિશાળ પદ્મદ્રહ નામક દ્રહ છે. 'पाईण पईणायए उदीण दाहिणवित्थिण्णे एगं जोयण-सहस्सं आयामेणं, पंचजोयणसयाइं विक्खंभेणं, दस जोयणाइं, उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामय

उत्तरदक्षिणयोर्विस्तारवान् 'इक्कं जोयणसहस्सं आयामेणं' एकं योजनसहस्रमायामेन एक सहस्रयोजनपर्यन्तमायत इति भावः, 'पंचजोयणसयाइं विक्खंभेणं' पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण पञ्चशतयोजनपर्यन्तं विस्तारवान्, 'दस जोयणाइं उव्वेहेणं' दश योजनानि उद्वेधेन—भूगतत्वेन। पुनः स 'अच्छे' अच्छः—आकाशस्फटिकवदति निर्मलः, 'सण्हे' श्लक्ष्णः—चिक्कणः 'रययामयकूले' रजतमयकूलः—रजतमयं कूलं तटं यस्य स तथा—रजतमयतटः, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन—'समतीरे वइरामयपासाणे तवणिज्जतले सुवण्णसुब्भरयणामयवालुए वेरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडे सुहोयारे सुहुत्तारे णाणामणि तित्थसुबद्धे चाउक्कोणे अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजले संछन्नपत्तभिससमुणाले बहुउप्पलकुमुयसुभगसोगंधियपुंडरीय सयवत्तफुल्लकेसरोवचिए छप्पयपरिभुज्जमाणकमले अच्छे विमलसलिलपुण्णे परिहत्थभमंतमच्छकच्छभं अणेग सउणमिहुणपरिअरिए' इति संग्राह्यम्।

एतच्छाया—"समतीरः वज्रमयपाषाणः तपनीयतलः सुवर्णशुभ्ररजतमयवालुकः वैडूर्यमणिस्फटिकपटलपच्चोयडः सुखावतारः सुखोत्तारः नानामणितीर्थसुबद्धः चतुष्कोणः आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलः संछन्नपत्रबिसमृणालः बहूत्पलकुमुदसुभग सौगन्धिकपुण्ड-

---

पासाईए जाव पडिरूवत्ति) यह द्रह पूर्व से पश्चिम तक लम्बा है तथा उत्तर से दक्षिण तक विस्तीर्ण है एक हजार योजन की इसकी लंबाई है तथा पांच सौ योजन का यह चौडा हैं इसकी गहराई १० योजन की है यह आकाश और स्फटिकके जैसा अच्छ—निर्मल है, श्लक्ष्ण—चिकना है इसका तट रजतमय है यहां यावत्पद से—'समतीरे, वइरामयपासाणे, तवणिज्जतले, सुवण्ण सुब्भरयणामयवालुए, वेरुलियमणि फालिय पडलपच्चोयडे सुहोयारे सुहुत्तारे, णाणामणितित्थसुबद्धे, चाउक्कोणे, अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजले, संच्छण्णपत्तभिससमुणाले बहु उप्पलकुमुयसुभग सोगंधिय पुंडरीय सयवत्तफुल्लकेसरोवचिए, छप्पय परिभुज्जमाणकमले, अच्छविमलसलिलपुण्णे, परिहत्थभमंतमच्छकच्छभं, अणेग सउणमिहुणपरिअरिए" इस पाठ का संग्रह हुआ।

कूले जाव पासाइए जाव पडिरूवत्ति' એ દ્રહ (ધરો) પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબું છે ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. એક 'સહસ્ર યોજન જેટલી એ દ્રહની લંબાઈ છે. એ આકાશ અને સ્ફટિકના જેવો અચ્છ—નિર્મળ છે, શ્લક્ષ્ણ છે—ચિક્કણ છે. આખો તટ રજતમય છે. અહીં યાવત્ પદથી 'समतीरे वइरामयपासाणे, तवणिज्जतले सुवण्ण सुब्भरययामयवालुए, वेरुलियमणिफालिय पडलपच्चोयडे सुहोयारे, सुहुत्तारे, णाणामणितित्थसुबद्धे चाउक्कोणे, अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजले, संच्छण्णपत्तभिससमुणाले, बहु उप्पल कुमुय सुभय सोगंधिय पुंडरीय सयवत्त फुल्लकेसरोवचिए, छप्पयपरिभुज्जमाणकमले, अच्छ विमलसलिलपुण्णे परिहत्थभमंत मच्छकच्छभं अणेग सउण मिहुणपरिअरिए' આ પાઠ સંગ્રહીત થયો છે. આ પાઠની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે—નિમ્નતા

रीक शतपत्र फुल्लकेसरोपचितः षट्पदपरिभुज्यमानकमलः अच्छविमलसलिलपूर्णः परिहस्तभ्रमन्मत्स्यकच्छपानेकशकुनमिथुनपरिचरितः" इति । एतद्व्याख्या-"समतीरः समानि निम्नोन्नतत्वरहितानि तीराणि तटानि यस्य स तथा वज्रमयपाषाणः-वज्रमणिमयप्रस्तरः, तपनीयतलः तपनीयम् उत्तमजातीय सुवर्णं तन्मयं तलं यस्य स तथा, सुवर्णशुभ्ररजतमयवालुकः-शुभ्रं-शुक्लं यत् सुवर्णं तच्च रजतं चेत्युभयमयी वालुका यस्य स तथा, वैडूर्यमणिस्फटिकपटल-वैडूर्यमणीनां स्फटिकानां च यत् पटलं समूहः तन्मयः पच्चोयडः-तटसमीप वर्त्युन्नतप्रदेशो यस्य तथा, 'पच्चोयड' इति देशीयः शब्दः पूर्वोक्तार्थकः। सुखावतारः सुखः सुखदः अवतारः जलप्रवेशो यस्य स तथा, सुखोत्तारः-सुखदनिर्गमनः, नानामणितीर्थसुबद्धः-नानामणिसुबद्धतीर्थः अत्र प्राकृतत्वात्सुबद्धशब्दस्य परप्रयोगः नानामणिभिः चन्द्रकान्तादि नानाविधमणिभिः सुबद्धं सुष्ठुतयोपनिबद्धं तीर्थं 'घाट' इति प्रसिद्धं स्थलं यस्य स तथा। चतुष्कोणः चतुरस्रः आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलः आनुपूर्व्येण क्रमेण सुजातं सुनिष्पन्नं वप्रां पाली यस्य स तथा गम्भीरं शीतलं च जलं यस्य स तथा, उभयोः कर्मधारयः संछन्नपत्रबिसमृणालः संछन्नानि व्याप्तानि पत्रबिसमृणालानि यत्र स तथा बहूत्पलकुमुदसु-

---

है इस पाठ की व्याख्या इस-प्रकार से है-निम्नता और उन्नत्व से रहित होने के कारण इसके तीर-तट-समान हैं वज्रमणिमय इसके पाषाण है उत्तमजातीय सुवर्णमय इसका तल भाग है। शुभ्र-सुवर्णमय और रजतमय इसकी वालुका है इसके तटके समीपका जो उन्नतप्रदेश है वह वैडूर्यमणियों के और स्फटिकों के समूह-से निष्पन्न हुआ जैसा है 'पच्चोयड' यह देशीय शब्द है इसमें प्रवेश करना सुखद है और इससे बाहर निकलना भी सुखद है इसके जो घाट हैं वे अधिक मणियों के द्वारा बनाये हुए हैं। प्राकृत होने से यहां सुबद्ध शब्द का पर प्रयोग हुआ है यह चौकोण है इसकी पाली क्रमशः वह क्रमशः निष्पन्न है-इसका जल गंभीर और शीतल है इसमें जो पत्र, बिस और मृणाल है वे सब छन्न है अर्थात् यह पत्र, बिस और मृणालों से व्याप्त है यह विकसित और केशरोपचित अनेक चन्द्रविकाशीकुवलयों से, कुमुदों से-कैरवों से, सुभगों से-सुन्दरकमलों से, सौगंधिकों से

અને ઉન્નતત્વથી રહિત હોવા બદલ એના કિનારાઓ-તટો-સમાન છે. વજ્ર મણિમય એના પાષાણો છે. ઉત્તમ જાતીય સુવર્ણ નિર્મિત એનો તલ ભાગ છે. શુભ્ર સુવર્ણમય અને રજતમય એની વાલુકા છે. એના તટની પાસેનો જે ઉન્નત પ્રદેશ છે તે વૈડૂર્યમણિઓના અને સ્ફટિકોના સમૂહોથી નિષ્પન્ન હોય એવો છે. 'પચ્ચોયડ' આ દેશીય શબ્દ છે. એમાં પ્રવિષ્ટ થવું સુખદ છે. અને એમાંથી બહાર નીકળવું પણ સુખદ છે એના જે ઘાટો છે તે અધિક મણિઓ દ્વારા નિર્મિત છે. પ્રાકૃત હોવાથી અહીં 'સુવદ્ધ' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. એ ચોખૂણીયો છે. એની પાલી ક્રમશઃ નિષ્પન્ન થયેલી છે. એમાંનું પાણી ગંભીર અને શીતળ છે. એમાં જે પત્રો વિસ મૃણાલ છે તે સર્વ છન્ન છે. એટલે કે એ હ્રદ પત્ર, વિસ અને મૃણાલોથી વ્યાપ્ત છે. એ વિકસિત અને કેશરોપચિત અનેક ચંદ્ર વિકાશી કુવલયોથી,

भगसौगन्धिक पुण्डरीकशतपत्र फुल्लकेसरोपचितः फुल्लानि विकसितानि केसरोपचितानि-केसरयुक्तानि बहूनि उत्पलकुमुदसुभग सौगन्धिक पुण्डरीकशतपत्राणि तत्रोत्पलानि कुवलयानि चन्द्रविकाशीनि कमलानि कुमुदानि-कैरवणि, सुभगानि सुन्दराणि कमलानि सौगन्धिकानि कल्हाराणि सुगन्धीनि कमलानि, पुण्डरीकाणि शुक्लकमलानि, शतपत्राणि-शतसंख्यपत्र-युक्तानि कमलानि चैतानि यत्र स तथा, अत्र विशेषणवाचकयोः फुल्लकेसरोपचितपदयोः पर प्रयोगः प्राकृतत्वाद्बोध्यः, षट्पदपरिभुज्यमानकमलः-भ्रमरलिह्यमानकमलः, अच्छविमलस-लिलपूर्णः-अच्छविमलानि अति निर्मलानि यानि सलिलानि जलानि तैः पूर्णः भृतः परिहस्त भ्रमत्-मत्स्यकच्छपानेक शकुनमिथुनपरिचरितः परिहस्तं निपुणं यथा स्यात्तथा भ्रमन्तः इतस्ततः पर्यटन्तः मत्स्याः कच्छपाश्च तथा अनेकेषां शकुनानां पक्षिणां यानि मिथुनानि स्त्री पुंसयुगलानि च, तैः परिचरितः सेवितः" इति । 'पासाईए जाव पडिरूवेत्ति' प्रासादीयो यावत् प्रतिरूपः प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूपः प्रतिरूपः इत्येषां व्याख्या पूर्वगता । 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए' स पद्महदः खलु एकया पद्मवरवेदिकया 'एगेण य वणसंडेणं' एकेन च वनषण्डेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'समंता' समन्तात् सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तः-परिवेष्टितः, अत्र 'वेइयावणसंडवण्णओ भाणियव्वोत्ति' वेदिका वनषण्डवर्णको भणितव्यः, तत्र वेदिका वर्णनं चतुर्थसूत्रतः वनषण्डवर्णनं च पञ्चमसूत्रतो बोध्यम् ।

-सुगंधितकमलों से, पुण्डरीकों से-शुभ्र कमलों से, शत पत्रों से शतसंख्यक पत्रवाले कमलों से युक्त है यहां-प्राकृत होने से विशेषण वाचक फुल्ल और केशरोपचितपदों का पर प्रयोग हुआ है इसके जो कमल हैं वे सब भ्रमरों द्वारा परिभुज्य हैं अतिस्वच्छ जल से यह परिपूर्ण है अच्छी तरह से यह इत-स्ततः परिभ्रमण करते हुए भ्रमरों, से, कच्छपों से तथा अनेक पक्षियों के जोडों से सेवित है 'प्रासादीय यावत् प्रतिरूप' आदि शब्दों की व्याख्या पूर्व में की जा चुकी है यहां यावत् शब्द से 'दर्शनीयः अभिरूपः' इन पदों का ग्रहण किया गया है यह पद्महृद सब तरफ से एक पद्मवरवेदिका से और एकवन-षण्ड से परिक्षिप्त है-परिवेष्टित है वेदिका वर्णन चतुर्थ सूत्र से वनखण्डवर्णन

કુમુદોથી, કૈરવોથી-સુભગોથી-સુંદર કમળોથી, સૌગંધિકોથી-સુગંધિત કમળોથી, પુંડરીકોથી શુભ્ર કમળોથી, શતપત્રોથી-શત સંખ્યક પત્રવાળા કમળોથી યુક્ત છે, અહીં પ્રાકૃત હોવા બદલ વિશેષણ વાચક 'फुल्ल' અને 'केशरोपचित' પદનો પ્રયોગ થયેલો છે. એની અંદર જે કમળો છે તે બધાં ભ્રમરો દ્વારા પરિભુજ્ય છે. અતિ સ્વચ્છ જળથી એ હ્રદ પરિપૂર્ણ છે. એ સારી રીતે ઇતસ્તત: પરિભ્રમણ કરતા ભ્રમરોથી, કચ્છપોથી તેમજ અનેક પક્ષી-ઓના જોડાઓથી સેવિત છે. 'प्रासादीय यावत् प्रतिरूप' વગેરે શબ્દોની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી છે. અહીં યાવત્ પદથી 'दर्शनीयः अभिरूपः' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. એ પદ્મહ્રદ ચોમેર એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી પરિક્ષિપ્ત છે-પરિવેષ્ટિત છે.

'तस्स णं पउमद्दहस्स चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा' तस्य खलु पद्मह्रदस्य चतुर्दिशि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि त्रयाणां सोपानानाम् आरोहावरोहसाधनानां समाहारः त्रिसोपानं सोपानपङ्क्तित्रयं तद्बहुत्वे त्रिसोपानानि एकैकस्यां दिशि तिस्रस्तिस्रः सोपानपङ्क्तयः तान्येव प्रतिरूपकाणि सुन्दराकारसम्पन्नानि अत्र विशेषणपरप्रयोगः प्राकृतत्वात् तानि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, तेषां 'वण्णावासो' वर्णावासः वर्णनपद्धतिः 'भाणियव्वोत्ति' भणितव्यः-वक्तव्य इति, स यथा-'वइरामया णिम्मा रिट्ठामया पइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णरुप्पमया फलगा, वइरामया संधी, लोहितक्खमईओ सूईओ, णाणामणिमया अवलंबणा, अवलंबणबाहाओ" एतच्छाया-"वज्रमयाः नेमाः रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि, वैडूर्यमयाः स्तम्भाः सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि वज्रमयाः सन्धयः, लोहिताक्षमय्यः सूचयः, नानामणिमयानि अवलम्बनानि अवलम्बनबाहाः" इति ।

एतद्व्याख्या-तेषां त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां नेमाः द्वारभूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशाः वज्रमयाः वज्ररत्नमयाः प्रतिष्ठानानि-मूलपादाः रिष्टमयानि रिष्टरत्नमयानि, स्त-

---

पञ्चम सूत्र से जान लेना चाहिये (तस्सणं पउमद्दहस्स चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवा पण्णत्ता) इस पद्मह्रद की चारों दिशाओं में सुन्दर २ त्रिसोपान-सोपानत्रय-है अर्थात् एक दिशा में तीन २ सुन्दर २ सीडियां हैं (वण्णावासो-भाणियव्वोत्ति-तेसिणं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता, तेणं तोरणा णाणामणिमया, तस्सणं पउमद्दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ महं एगे पउमे पण्णत्ते) इन त्रिसोपान प्रतिरूपकों का वर्णावास-वर्णनपद्धति-यहां कह लेना चाहिये जो कि इस प्रकार से है 'वइरामया निम्मा, रिट्ठामया पइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णरुप्पमया फलगा, वइरामया संधी, लोहितक्खमईओ सूईओ, णाणामणिमया अवलंबणा अवलंबणबाहाओ' इन पदों की व्याख्या इस प्रकार से है-इन त्रिसोपान प्रतिरूपकों के जो नेम-द्वारा भूमिभाग-

---

વેદિકા વર્ણન ચતુર્થ સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं पउमद्दहस्स चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवा पण्णत्ता' તે પદ્મહ્રદની ચોમેર સુંદર-સુંદર ત્રિસોપાનત્રયો છે. એટલે કે દરેક દિશામાં ત્રણ-ત્રણ સુંદર સોપાન પંક્તિઓ છે. 'वण्णावासो भाणियव्वोत्ति-तेसिणं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता, तेणं तोरणा णाणामणिमया, तस्स णं पउमद्दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ महं एगे पउमे पण्णत्ते' એ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોની વર્ણન પદ્ધતિ અંગે અત્રે સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે. તે આ પ્રમાણે છે-'वइरामया निम्मा, रिट्ठामया पइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णरुप्पमया फलगा, वइरामया संधी, लोहितक्ख मईओ, सूईओ, णाणा मणिमया अवलंबणा अवलंबण बाहाओ' એ પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. એ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોના જે નેમો-દ્વારભૂમિ ભાગથી ઉપરની તરફ ઉત્થિત પ્રદેશો છે તે વજ્રમય છે. એમનું પ્રતિષ્ઠાન-મૂલપાદ-રિષ્ટ રત્નમય છે. સ્તંભ વૈડૂર્ય રત્નમય છે. ફલક

मयाः–वैडूर्यमयाः–वैडूर्यरत्नमयाः, फलकानि 'पाट' इति भाषा प्रसिद्धानि सुवर्णरूप्यमयानि, सन्धयः फलकाणां सन्धानानि वज्रमयाः वज्ररत्नमयाः, सूचयः–फलकद्वय सम्बन्धकारकाः पादुकास्थानीयाः लोहिताक्षमय्यः लोहितरत्नमय्यः अवलम्बनानि नानामणिमयानि अनेकविधमणिमयानि, एवम् अवलम्बनवाहाः अवलम्बनभित्तयोऽपि 'तेसिणं' तेषां खलु 'तिसोवाणपडिरूवगाणं' त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां 'पुरओ' पुरतः–अग्रे 'पत्तेयं२' प्रत्येकम्२ एकैकस्य त्रिसोपानप्रतिरूपकस्याग्रे 'तोरणा पण्णत्ता' तोरणाः प्रज्ञप्ताः, 'तेणं तोरणा' ते खलु तोरणाः कीदृशाः ? इत्याह–'णाणामणिमया' नानामणिमयाः अनेकविधमणिमयाः, इत्यादि तोरणवर्णनमत्रैव सप्तमसूत्रे जम्बूद्वीपस्य विजयद्वारवर्णनव्याख्यायां द्रष्टव्यम् ।

'तस्स णं पउमदहस्स बहुमज्झदेसभाए' तस्य खलु पद्मह्रदस्य बहुमध्यदेशभागे अत्यन्तमध्यभागे 'एत्थ' अत्र अस्मिन् प्रदेशे 'महं' महत्–बृहत् 'एगे पउमे' एकं पद्मं–कमलं पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् , तस्य यन्महत्त्वमुक्तं तत् स्पष्टी करोति 'जोयणं' योजनं–योजमपरिमितम् 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'अद्ध जोयणं' अर्द्धयोजनं योजन

से ऊपर की ओर उठे हुए प्रदेश हैं वे वज्रमय है, इन के प्रतिष्ठान–मूल पाद–रिष्ट रत्नमय है स्तम्भ वैडूर्यरत्नमय हैं फलक–पटिये–इनके सुवर्णमय और रूप्यमय हैं अर्थात् गंगाजमूनी हैं संधी इनकी वज्रमय है सूचियां इनकी लोहिताक्षरत्नमय है इनके अवलम्बन और अवलम्बनवाहा–अवलम्बनभित्तियां अनेक प्रकार के मणियों की बनी हुई हैं। (तेसि णं तिसोवाण प०) प्रत्येक सोपानत्रयके (पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता) आगे तोरण कहे गये है'

(तेणं तोरणा णाणामणिमया तस्सणं पउमदहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ महं एगे पउमे पण्णत्ते) ये तोरण अनेकमणियों के बने हुए हैं इस पद्म द्रह के ठीक बीच में एक विशाल पद्म कहा गया है (जोयणं आयामविक्खंभेणं अद्ध जोयणं बाहल्लेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं दोकोसे ऊसिए जलं-

---

એના સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય છે–અર્થાત્ ગંગાજમૂની છે. એની સંધી વજ્રમય છે. સૂચિઓ લોહિતાક્ષ રત્નમય છે. એના અવલંબન અને એની અવલંબન વાહાઓ અવલંબન ભિત્તિઓ અનેક પ્રકારના મણિઓથી નિર્મિત છે. 'तेसिणं तिसोवाणप०' દરેક સોપાનત્રયની 'पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता' આગળ તોરણો છે. (એ તોરણોનું વર્ણન અહીં સપ્તમ સૂત્રમા જંબુદ્વીપના વિજયદ્વારના વર્ણનમાં કરવામા આવેલ છે.) 'तेणं तोरणा णाणा मणिमया तस्स णं पउमदहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ महं एगे पउमे पण्णत्ते' એ તોરણો અનેક મણિઓથી નિર્મિત છે એ પદ્મદ્રહની ઠીક વચ્ચે એક વિશાળ પદ્મ છે. 'जोयणं आयामविक्खंभेणं, अद्धजोयणं बाहल्लेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं, दो कोसे ऊसिए जलंताओ साइरेगाइं दस जोयणाइं

'इन तोरणों का वर्णन यहीं पर सप्तम सूत्र में जंबूद्वीप के विजय द्वार के वर्णन में किया गया है।

स्यार्द्ध 'बाहल्लेणं' बाहल्येन पिण्डेन 'दस जोयणाइं उव्वेहेणं' दश योजनानि उद्वेधेन जलावगाहेन जलान्तर्गतत्वेनेत्यर्थः 'दो कोसे ऊसिए' द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितम् उच्चत्वम् कुत उच्छ्रितम्? इत्याह-'जलंताओ' जलान्तात्-जलोपरिभागात्, एवं 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि साधिकानि 'दस जोयणाइं' दश योजनानि 'सव्वग्गेणं' सर्वाग्रेण सर्वप्रमाणेन 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तानि जलावगाहोपरितनभाग सत्कक्रोशद्वयस्वल्पकमलमानमीलने एतावता एव सम्भवात्। 'से णं' तत् पद्मं खलु 'एगाए जगईए' एकया जगत्या प्राकारकल्पया 'सव्वओ' सर्वतः सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात् सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तं परिवेष्टितम् सा च पद्मपरिवेष्टन भूता जगती किम्प्रमाणा? इत्याह-'जंबुद्दीवजगइप्पमाणा' जम्बूद्वीपजगती प्रमाणा जम्बूद्वीपस्य या वेष्टनभूता जगती तत्प्रमाणा तत्परिमिता बोध्या, तथाहि-ऊर्ध्वमुच्चत्वेनाष्ट योजनानि मूले विष्कम्भेण द्वादश योजनानि, मध्ये विष्कम्भेणाष्टयोजनानि, उपरि विष्कम्भेण

ताओ, साइरेगाइं दस जोयणाइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते) इस पद्म की लम्बाई और चोडाई एक योजन की मोटाइ इसकी आधे योजन की एवं उद्वेध इसका दश योजन का कहा गया है यह जलान्त से दो कोश ऊपर उठा हुआ है इस तरह इसका कुल विस्तार १० योजन से कुछ अधिक कहा गया है (सेणं एगाए जगतीए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते जंबुद्दीव जगइप्पमाणा गवक्खकडए वि तह-चेव पमाणेंति तस्स णं पउमस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा-वइरामया मूला, रिट्ठामए कंदे, वेरुलियामए णाले, वेरुलियामया बाहिर पत्ता, जम्बूणयामया अब्भिंतरपत्ता, तवणिज्जमया केसरा, णाणामणिमया पोक्खरट्ठिभाया, कणगामई कण्णिगा) वह कमल प्राकार रूप एक जगती से सब ओर से घिरा हुआ है यह पद्मपरिवेष्टन रूप जगती जम्बू द्वीप जगती के बराबर है-जैसे इसकी ऊंचाई आठयोजन की है मूल में इसका विष्कम्भ १२ योजनका है मध्यमें इसका विष्कम्भ आठ योजन का है तथा ऊपर में इसका विष्कम्भ

सव्वग्गेणं पण्णत्ते' એ પદ્મની લંબાઈ અને પહોળાઈ એક યોજન જેટલી અને જાડાઈ અડધા યોજન જેટલી અને એનો ઉદ્વેધ દશ યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે. એ જલાન્તથી બે ગાઉ ઉપર ઉઠેલું છે. આ પ્રમાણે આનો કુળ વિસ્તાર ૧૦ યોજન કરતાં કંઈક અધિક કહેવામાં આવેલ છે. 'से णं एगाए जगतीए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते जंबुद्दीव जगइप्पमाणा गवक्खकडए वि तह चेव पमाणेंति तस्स णं पउमस्स अयमेवारूवे वण्णावासे पण्णत्ते तं जहा वइरामया मूला, रिट्ठामए कंदे, वेरुलियामए णाले वेरुलिया मया, बाहिरपत्ता जम्बूणया मया अब्भिंतरपत्ता तवणिज्जमया केसरा णाणामणिमया पोक्खरट्ठिभाया, कणगामई कण्णिगा' તે કમળ પ્રાકાર રૂપ એક જગતીથી ચોમેર આવૃત્ત છે. એ પદ્મપરિવેષ્ટન રૂપ જગતી જંબૂદ્વીપ જગતીની બરાબર છે. જેમકે એની ઊંચાઈ આઠ યોજન જેટલી છે. મૂળમાં એનો વિષ્કંભ બાર યોજન જેટલો છે. મધ્યમાં તેનો વિષ્કંભ

चत्वारि योजनानि अतो मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता, उपरि तनुकेति गोपुच्छ संस्थान-संस्थितेति। एतच्च प्रमाणं जलादुपरिष्टादूर्ध्वम् , दशयोजनरूपजलावगाहनप्रमाणस्यात्रा विवक्षितत्वात् , 'गवक्खकडए वि' गवाक्षकटको अपि जालसमूहोऽपि 'तहचेव पमाणंति' तथैव प्रमाणेन उच्चत्वेनार्द्धयोजनम् विष्कम्भेण पञ्चधनुःशतानीत्यर्थः।

अथ पद्मवर्णकमाह—'तस्स णं पउमस्स अयमेयारूवे' तस्य खलु पद्मस्य अयमेतद्रूपः वक्ष्यमाणरूपः 'वण्णावासे' वर्णावासः वर्णनपद्धतिः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, 'तं जहा वज्जमया' तद्यथा—वज्रमयानि वज्ररत्नमयानि 'मूला' मूलानि कन्दादधस्तिर्यग्निःसृतजटाजूटावयवरूपाणि 'रिट्ठामए' रिष्टमयः—रिष्टरत्नमयः 'कंदे' कन्दः मूलनालमध्यवर्ती ग्रन्थिः, 'वेरुलियामए' वैडूर्यमयं—वैडूर्यरत्नमयं 'णाले' नालं—कन्दोपरि मध्यवर्त्यवयवः, 'वेरुलियामया' वैडूर्यमयानि 'बाहिरपत्ता' बाह्यपत्राणि अत्राऽयं विशेषोऽन्यत्र बाह्यानि चत्वारि पत्राणि वैडूर्यमयानि अवशिष्टानि तु रक्तसुवर्णमयानीति 'जंबूणयामया' जाम्बूनदमयानि ईषद्रक्त-

चारयोजन का है इसका कारण यह मूल में विस्तृत, मध्य में संक्षिप्त और ऊपर में पतली हो गई है अतएव इसका आकार गोपुच्छ के जैसा हो गया है यह जो जगती का प्रमाण कहा है वह जल से ऊपर उठी हुई जगती का प्रमाण कहा है क्यों कि यह जल के भीतर १० योजन तक गई है सो वह प्रमाण यहां विवक्षित नहीं हुआ है इस जगती में जो गवाक्षकटक—जालक समूह है वह भी ऊंचाई में आधे योजन का है और विष्कम्भ में ५०० धनुषका है, इस पद्म का वर्णावास—वर्णन पद्धति—इस प्रकार से है—जैसे—इसके मूल—कन्द से नीचे, तिरछे निकले हुए जटा जूटरूप अवयवविशेष—रिष्ट रत्नमय हैं कन्द—मूल—नाल की मध्यवर्ती गांठ—इसका वैडूर्यरत्नमय है नाल—कन्द के ऊपर मध्यवर्ती अवयव—वैडूर्यरत्नमय है बाह्य पत्र भी इसके वैडूर्यरत्नमय ही हैं यहां इतनी विशे-

આઠ યોજન જેટલો છે. તેમજ ઉપરમાં આનો વિષ્કંભ ચાર યોજન જેટલો છે. એથી મૂળમાં એ વિસ્તૃત મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત અને ઉપર પાતળી થઈ ગઇ છે. આનો આકાર ગોપુચ્છ જેવો થઈ ગયો છે. આને અત્રે જગતીનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. તે પાણીથી ઉપરની તરફ ઉત્થિત જગતીનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે એ પાણીની અંદર ૧૦ યોજન જેટલી પહોંચેલી છે, તેથી તે પ્રમાણ અત્રે વિવક્ષિત નથી. એ જગતીમાં જે ગવાક્ષ કટક જાલક સમૂહ છે—તે પણ ઊંચાઈમાં અડધા યોજન જેટલો છે. અને વિષ્કંભમાં ૫૦૦ ધનુષ જેટલો છે. એ પદ્મની વર્ણન પદ્ધતિ આ પ્રમાણે છે એના મૂળો કન્દથી નીચે ત્રાંસા બહિઃ નિસૃત જટાજૂટ રૂપ અવયવ વિશેષ—રિષ્ટ રત્નમય ચે. એનું કન્દ—મૂળ નાલની મધ્યવર્તી ગાંઠ વૈડૂર્ય—રત્નમય છે. નાલ—કન્દની ઉપર આવેલ મધ્યવર્તી અવયવ—વૈડૂર્યરત્નમય છે. એના બાહ્યપત્રો પણ વૈડૂર્યરત્નમય છે. અહીં આટલી વાત વિશેષ સમજવી કે બહારના પત્રોમાંથી ચાર પત્રો વૈડૂર્યરત્નમય છે અને શેષ પત્રો

सुवर्णमयानि 'अब्भिंतरपत्ता' अभ्यन्तरपत्राणि क्वचित्तु पीतस्वर्णमयान्युक्तानि तथा 'तवणिज्जमया' तपनीयमयानि रक्तवर्णस्वर्णमयानि 'केसरा' केसराणि 'णाणामणिमया' नानामणिमयाः अनेकविधमणिमयाः 'पोक्खरट्ठिभागा' पुष्करास्थिभागाः कमलबीजविभागाः, 'कणगामई' कनकमयी-स्वर्णमयी 'कण्णिगा' कर्णिका-बीजकोशः, अथ कर्णिकामानाद्याह-'सा णं' सा खलु कर्णिका 'अद्धजोयणं' अर्द्धं योजनम् योजनस्यार्द्धम् 'आयामविक्खंभेणं दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'कोसं' क्रोशं-क्रोशपर्यन्तम् 'बाहल्लेणं' बाहल्येन पिण्डेन, 'सव्वकणगामई' सर्वकनकमयी सर्वात्मना कनकमयी स्वर्णमयी, 'अच्छा' अच्छा आकाशस्फटिकवन्निर्मला अत्र 'सण्हा' इत्यादि पदानामपि संग्रहो बोध्यः, तथाहि-'लष्टा घृष्टा नीरजाः निर्मला निष्पङ्का निष्कङ्कटच्छाया सप्रभा समरीचिका सोद्द्योता प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपेति फलितम्। एषां व्याख्या चतुर्थसूत्रगतजगतीवर्णने विलोकनीया। 'तीसेणं' तस्याः खलु 'कण्णियाए' कर्णिकायाः 'उप्पिं' उपरि-ऊर्ध्वे 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः अत्यन्तसमतलरमणीयः, 'भूमिभागे पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स कीदृशः? इत्यपेक्षायाम्-

पत्ता-है कि बाहिर के पत्रों में से चार पत्र वैडूर्यरत्नमय हैं और बाकी के पत्र रक्त सुवर्णमय हैं तथा-भीतर के जो पत्र हैं वे जाम्बूनदमय-ईषद्रक्त सुवर्णमय हैं कहीं २ ऐसा भी कहा गया है कि वे पीतस्वर्णमय हैं इसके केशर रक्त सुवर्ण मय हैं इसके कमलबीजविभाग अनेक विधमणिमय हैं कर्णिका इसकी स्वर्णमयी है (सा णं अद्धं जोयणं आयामविक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामई अच्छा) यह आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा अर्धयोजन की है एवं बाहल्य-मोटाई-की अपेक्षा एक कोश की है यह सर्वात्मना स्वर्णमयी है तथा आकाश और स्फटिकमणि के जैसी निर्मल है। यहां 'सण्हा' इत्यादि पदों का भी संग्रह हुआ है-जैसे 'लष्टा, घृष्टा, मृष्टा, नीरजा, निर्मला, निष्पंङ्का, निष्कंकटच्छाया, स प्रभा, समरीचिका, सोद्योता, प्रासादीया, दर्शनीया, अभिरूपा, प्रतिरूप' इन

રક્ત સુવર્ણમય છે. તેમજ અંદર જે પત્રો છે. તે જમ્બૂનદમય-ઈષદ્રક્ત સુવર્ણમય છે. કેટલાક સ્થાને આવું પણ કથન છે કે એ પીત સ્વર્ણમય છે. એનાં કેશરો રક્ત સુવર્ણ મય છે. એના કમળ બીજ વિભાગો અનેકવિધમણિમયોથી નિર્મિત છે. આની કર્ણિકા સુવર્ણમય છે. 'सा णं अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामई अच्छा' એ આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ અડધા યોજન જેટલી છે. અને બાહુલ્ય જાડાઈની અપેક્ષા એક ગાવ જેટલી છે. એ સર્વાત્મના સુવર્ણમયી છે તેમજ આકાશ અને અને સ્ફટિકમણિ જેવી એ નિર્મળ છે. અહીં 'सण्हा' વગેરે પદોનો પણ સંગ્રહ થયેલ છે. જેમકે-'लष्टा, घृष्टा, मृष्टा, नीरजा, निर्मला, निष्पंका, निष्कंकटच्छाया, सप्रभा, समरीचिका, सोद्योता, प्रासादीया. दर्शनीया, अभिरूपा, प्रतिरूपा' એ પદોની વ્યાખ્યા ચોથા સૂત્રગત જગતીના વર્ણનમાં જોઈ લેવી જોઈએ. 'तीहेणं कण्णियाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे'

माह–'से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा०' स यथा नामक आलिङ्गपुष्कर इति वा इत्यादि भूमिभागवर्णनं व्याख्यासहितं षष्ठ सूत्रतो बोध्यम् ॥सू० २॥

मूलम्–तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भवणे पण्णत्ते, कोसं आयामेणं, अद्धकोसं विक्खंभेणं, देसूणगं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं, अणेगखंभसयसंणिविट्ठे पासाईए दरिसणिज्जे। तस्स णं भवणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता। तेणं दारा पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेणं, तावइयं चेव पवेसेणं। सेआ वरकणगथूमिआ जाव वणमालाओ णेयव्वाओ। तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा०। तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महई एगा मणिपेढिया पण्णत्ता। सा णं मणिपेढिया पंच धणुसयाइं आयामविक्खंभेणं अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं, सव्वमणिमई अच्छा०। तीसेणं मणिपेढियाए उप्पिं एत्थ णं महं एगे सयणिज्जे पण्णत्ते। सयणिज्ज वण्णओ भाणियव्वो। से णं पउमे अण्णेणं अट्ठसएणं पउमाणं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते। ते णं पउमा अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं, कोसं बाहल्लेणं, दसजोयणाइं उव्वेहेणं, कोसं ऊसिया, जलंताओ साइरेगाइं दस जोयणाइं उच्चत्तेणं। तेसि णं पउमाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं

पदों की व्याख्या–चतुर्थ सूत्र गत जगती के वर्णन में देखलेना चाहिये, (तीसेणं कण्णियाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) इस कर्णिका के ऊपर का भूमि भाग ऐसा बहुसमरमणीय कहा गया है (से जहा णामए आलिंग पुक्खर इति वा) जैसा की बहुसमरमणीय आलिङ्ग पुष्कर–मृदंग का मुख–होता है इत्यादि रूप से इस भूमि भाग का वर्णन व्यख्यासहित छठ वें सूत्र–से जान लेना चाहिये ॥२॥

पण्णत्ते' એ કર્ણિકાની ઉપરનો ભૂમિભાગ એવો બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે 'से जहा णामए आलिंगपुक्कर इति वा' કે જેવો બહુસમરમણીય આલિંગ પુષ્કર–મૃદંગ–મુખનો હોય છે. ઇત્યાદિ રૂપમાં એ ભૂમિભાગનું વર્ણન વ્યાખ્યા સહિત ષષ્ઠ સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. ॥ સૂ. ૨ ॥

जहा-वइरामया मूला जाव कणगामई कण्णिया। सा णं कण्णिया कोसं आयामेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं, सव्वकणगामई अच्छा इति। तीसे णं कण्णियाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे जाव मणीहिं उवसोभिए। तस्स णं पउमस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं सिरीए देवीए चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। तस्स णं पउमस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिरीए देवीए चउण्हं महत्तरियाणं चत्तारि पउमा पण्णत्ता। तस्स णं पउमस्स दाहिणपुरत्थिमेणं सिरीए देवीए अब्भिंतरियाए परिसाए अट्ठण्हं देवसाहस्सीणं अट्ठ पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। दाहिणेणं मज्झिमपरिसाए दसण्हं देवसाहस्सीणं दस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरियाए परिसाए बारसण्हं देवसाहस्सीणं बारस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सत्त पउमा पण्णत्ताओ। पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सत्त पउमा पण्णत्ता। तस्स णं पउमस्स चउद्दिसिं सव्वओ समंता इत्थ णं सिरीए देवीए सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। से णं तीहिं पउमपरिक्खेवेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, तं जहा-अब्भिंतरएणं, मज्झिमएणं, बाहिरएणं। अब्भिंतरए पउमपरिक्खेवे बत्तीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। मज्झिमए पउमपरिक्खेवे चत्तालीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। बाहिरए पउमपरिक्खेवे अडयालीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ। एवामेव सपुव्वावरेणं तिहिं पउमपरिक्खेवेहिं एगा पउमकोडी वीसं च पउमसयसाहस्सीओ भवंतीति अक्खायं। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-पउमदहे दहे ?, गोयमा! पउमदहेणं तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे उप्पलाइं जाव सयसहस्सपत्ताइं पउमद्दहप्पभाइं पउमद्दहवण्णाभाइं सिरी य इत्थ देवी महिड्ढिया जाव पलिओवमट्ठिइया परिवसइ, से एएणट्ठेणं जाव अदुत्तरं च णं गोयमा! पउमद्दहस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते, ण कयाइ णासि न० ॥सू० ३॥

छाया—तस्य खलु वहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य वहुमध्यदेशभागे, अत्र खलु महदेकं भवनं प्रज्ञप्तम्, क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण देशोनकं क्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन अनेकस्तम्भशतसंनिविष्टं प्रासादीयं दर्शनीयम्० । तस्य खलु भवनस्य त्रिदिशि त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तानि खलु द्वाराणि पञ्चधनुःशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, सार्द्धतृतीयानि धनुःशतानि विष्कम्भेण, तात्र देव च प्रवेशेनाश्वेतानि वरकनकस्तूपिकानि यावत् वनमालाः ज्ञातव्याः । तस्य खलु भवनस्य अन्तः वहुसमरणीओ भूमिभागः प्रज्ञप्तः स यथा नामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा । तस्य खलु वहुमध्यदेशभागे, अत्र खलु महती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता । सा खलु मणिपीठिका पञ्चधनुः शतानि आयामविष्कम्भेण, सार्द्धतृतीयानि धनुःशतानि वाहल्येन, सर्वमणिमयी अच्छा० । तस्याः खलु मणिपीठिकायाः उपरि अत्र खलु महदेकं शयनीयं प्रज्ञप्तम् । शयनीयवर्णको भणितव्यः । तत्र खलु पद्मम् अन्येन अष्टशतेन पद्मानां तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमात्राणां सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तम् । तानि खलु अर्द्धयोजनमायामविष्कम्भेण, क्रोशं वाहल्येन, दश योजनानि उद्वेधेन क्रोशमुच्छ्रितानि जलान्तात् सातिरेकाणि दश योजनानि सर्वाग्रेण तेषां खलु पद्मानामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—वज्रमयानि मूलानि यावत् कनकमयी कर्णिका । सा खलु कर्णिका क्रोशमायामेन, अर्द्धक्रोशं वाहल्येन, सर्वकनकमयी अच्छा इति । तस्याः खलु कर्णिकाया उपरि वहुसमरमणीयो यावत् मणिभिरुपशोभितः। तस्य खलु पद्मस्य अवरोत्तरे उत्तरे उत्तरपौरस्त्ये अत्र खलु श्रिया देव्याः चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां चतस्रः पद्मसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः । तस्य खलु पद्मस्य पौरस्त्ये अत्र खलु श्रिया देव्याः चतसृणां महत्तरिकाणां चत्वारि पद्मानि प्रज्ञप्तानि, तस्य खलु पद्मस्य दक्षिणपौरस्त्ये श्रिया देव्याः आभ्यन्तरिकायाः परिषदः अष्टानां देवसाहस्रीणाम् अष्ट पद्मसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः । दक्षिणे मध्यमपरिषदो दशानां देवसाहस्रीणां दश पद्मसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः । दक्षिणपश्चिमे वाह्यायाः परिषदो द्वादशानां देवसाहस्रीणां द्वादश पद्मसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः, पश्चिमे सप्तानामनीकाधिपतीनां सप्त पद्मानि, प्रज्ञप्तानि। तस्य खलु पद्मस्य चतुर्दिशि सर्वतः समन्तात् अत्र खलु श्रिया देव्याःषोडशानामात्मरक्षकदेवसाहस्रीणां षोडश पद्मसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः तत् खलु त्रिभिः पद्मपरिक्षेपैः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तम्, तद्यथा—आभ्यन्तरकेण१, मध्यमेन२, वाह्यकेन ३ आभ्यन्तरके पद्मपरिक्षेपे द्वात्रिंशत् पद्मशतसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः, मध्यमके पद्मपरिक्षेपे चत्वारिंशत् पद्मशतसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः, वाह्यके पद्मपरिक्षेपे अष्टचत्वारिंशत् पद्मशतसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः । एवमेव सपूर्वापरेण त्रिभिः पद्मपरिक्षेपैः एका पद्मकोटीविंशतिश्च पद्मशतसाहस्त्र्यो भवन्तीति आख्यातम् ।

अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते पद्महृदो पद्महृदः, गौतम ! पद्म ह्रदः खलु तत्र२ देशे तत्र२ वहूनि उत्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि पद्महृदवर्णाभानि श्रीश्चात्र देवी महर्द्धिका यावत् पल्योपमस्थितिका परिवसति तद् एतेनार्थेन यावत् अदुत्तरम् (अथ) च खलु गौतम ! पद्महृदस्य शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् । न कदाचित् नासीद् म० ॥ सू० ३ ॥

टीका-'तस्स णं' इत्यादि। 'तस्स णं बहुसमरमणिज्जभूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे 'एत्थ णं' अत्र-अस्मिन् प्रदेशे खलु 'महं एगे भवणे पण्णत्ते' महदेकं भवनं प्रज्ञप्तम्, अस्य भवनस्य मानाद्याह-'कोसं आयामेणं' क्रोशमायामेन 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण, 'देसूणगं' देशोनकं किञ्चिन्यूनं 'कोसं' क्रोशम् 'अद्धं उच्चत्तेणं' उर्ध्वमुच्चत्वेन 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे' अनेक स्तम्भशतसंनिविष्टम्-अनेकानि बहूनि स्तम्भशतानि संनिविष्टानि-संलग्नानि यत्र तत्तथा अनेकशत स्तम्भयुक्तमित्यर्थः 'पासाईए दरिसणिज्जे०' प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपं व्याख्या प्राग्वत्। 'तस्स णं भवणस्स तिदिसिं' तस्य खलु भवनस्य त्रिदिशि तिसृषु दिक्षु 'तओ दारा पण्णत्ता' त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि तत् द्वारत्रयमानाद्याह-'तेणं दारा पंच धणु सयाइं' तानि खलु द्वाराणि पञ्चधनुः शतानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेणं' अर्धतृतीयानि धनुःशतानि विष्कम्भेण 'तावइयं चेव पवेसेणं' तावदेव तत्प्रमाणमेव प्रवेशेन प्रवेशमार्गविच्छेदेन प्रज्ञप्तानि। तानि 'सेआ' श्वेतानि श्वेतवर्णानि बाहल्येनाङ्करत्नमयत्वात् 'वरकणगथूभिया' वरकनकस्तूपिकानि उत्तम स्वर्णमयलघुशिखरयुक्तानि 'जाव वण-

---

'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए'-इत्यादि।

टीकार्थ-(तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए) इस बहुसमरमणीय भूमिभाग के बीच में (एत्थणं एगे महं भवणे पण्णत्ते) एक विशाल भवन कहा गया है (कोसं आयामेणं, अद्धकोसं विक्खंभेणं, देसूणगं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं) यह भवन आयाम (लंबाई की अपेक्षा) एक कोशका विष्कम्भ (चोडाई) की अपेक्षा आधे कोशका और-ऊंचाई की अपेक्षा कुछ कम एक कोशका है (अणेगखंभसय सन्निविट्ठे, पासाईए दरिसणिज्जे) यह भवन सैंकडों खंभों के ऊपर खडा हुआ है तथा यह प्रासादीय एवं दर्शनीय है (तस्स णं भवणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता) इस भवन की तीन दिशाओं में तीन द्वार कहे गये हैं। (तेणं दारा पञ्चधणुसयाइं उद्धं, उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं धणुस-

---

'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए'-इत्यादि

टीकार्थ—'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' એ બહુસમરમણીય ભૂમિભાગની એકદમ વચ્ચે 'एत्थणं एगे महं भवणे पण्णत्ते' એક સુવિશાળ ભવન આવેલ છે. 'कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं, देसूणगं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' એ ભવન આયામ (લંબાઈ) ની અપેક્ષાએ એક ગાઉ જેટલું, વિષ્કંભ (ચોડાઈ)ની અપેક્ષાએ અડધા ગાઉ જેટલું અને ઊંચાઈની અપેક્ષાએ કંઈક કમ એક ગાઉ જેટલું છે. 'अणेग खंभसय सन्निविट्ठं, पासाईए दरिसणिज्जे' એ ભવન સેંકડો સ્તંભો ઉપર ઊભું છે. તેમજ એ પ્રસાદીય અને દર્શનીય છે' 'तस्स णं भवणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता' એ ભવનની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ દ્વારો આવેલા છે. 'तेणं दारा पञ्चधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेणं

मालाओ णेयव्वाओ' यावत् वनमालाः ज्ञातव्याः। अत्र यावत्पदेन इतो अग्रे 'ईहामिगे' इत्यारभ्य वनमालावर्णनपर्यन्तः सकलोऽपि पाठः तदर्थश्चात्रैव पूर्वमष्टमसूत्रस्य जम्बूद्वीप विजयद्वारवर्णनव्याख्यायां तथा राजप्रश्नीयसूत्रे सूर्याभदेवविमानद्वारवर्णने चतुष्पञ्चाशत्तम-सूत्रादारभ्य एकोनषष्टितमसूत्रगतवनमालावर्णनपर्यन्तं च विलोकनीयः।

'तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' तस्य खलु भवनस्य अन्तः मध्ये बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः स कीदृश इत्याह-'से जमाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा०' स यथानामक आलिङ्गपुष्कर इति वा इत्यादि भूमिभागवर्णनं सविवरणं षष्ठसूत्रादवो-ध्यम्। 'तस्स णं' तस्य खलु भूमिभागस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे 'एत्थ णं'

याइं विक्खंभेणं, तावतिअं चेव पवेसेणं. सेया वरकणगथूभिया जाव वणमालाओ णेयव्वाओ) ये द्वार पांच सौ धनुष के ऊंचे हैं अढाई सौ धनुष के चौडे हैं तथा इनमें प्रवेश करने का मार्ग भी इतना ही चौडा है ये द्वार प्रायः अङ्करत्नों के बने हुए हैं तथा इनके ऊपर जो स्तूपिकाए है-लघुशिखर हैं-वे उत्तम स्वर्ण की बनी हुई हैं इनके चारों ओर वनमालाए हैं यहां-यावत्पद से 'ईहामिग' आदि रूप जो वनमालावर्णन करते तकका पाट है वह गृहीत हुआ है वह पाठ और उसकी व्याख्या इसी जम्बूद्वीप के विजय द्वार के वर्णन में कही गई है-देखना चाहिये तथा राज प्रश्नीय सूर्याभ देवके विमान के वर्णन के प्रसङ्ग में कथित ४५ वें सूत्र से लेकर ५९ वें सूत्र तक में देखना चाहिये (तस्सणं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) उस भवन के भीतर का जो भूमि-भाग है वह बहुसमरमणीय कहा गया है (से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइवा) उस भूमि भाग का वर्णन इत्यादि रूप से छठे सूत्र से जान लेना चाहिये (तस्स

तावतिअं चेव पवेसेणं, सेया वरकणगथूभिया जाव वणमालाओ णेयव्वाओ' એ દ્વાર ૫૦૦ ધનુષ જેટલા ઊંચા છે અને ૨૫૦ ધનુષ જેટલા પહોળા છે. તેમજ એમની અંદર પ્રવિષ્ટ થવાનો માર્ગ પણ આટલો જ પહોળો છે. એ દ્વારો પ્રાયઃ અંકરત્નોથી નિર્મિત છે. એમની ઉપર જે સ્તૂપિકાઓ છે-લઘુ-શિખરો છે તે ઉત્તમ સ્વર્ણ નિર્મિત છે. એમની ચોમેર વનમાળાઓ છે. અહીં 'યાવત્' પદથી 'ईहामिग' વગેરે રૂપ જે વનમાળાના વર્ણન સુધીનો પાઠ છે, તે અહીં ગૃહીત થયો છે. આ પાઠ, અને પાઠની વ્યાખ્યા આ 'જમ્બૂ. દ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ' માં પહેલા અષ્ટમ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં, વિજય દ્વારના વર્ણન વખતે કરવામાં આવેલ છે. જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જાણવા યત્ન કરે. તેમજ 'રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર' માં સૂર્યાભ-દેવના વિમાન વર્ણન પ્રસંગમાં કથિત ૪૫ માં સૂત્રથી માંડીને ૫૯માં સૂત્ર સુધી એ પાઠની વ્યાખ્યા અગે જોઈ લેવું જોઇએ. 'तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमि-भागे पण्णत्ते' તે ભવનની અંદરનો જે ભૂમિભાગ છે, તે બહુસમ રમણીય કહેવાય છે. 'से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा' તે ભૂમિભાગનું વર્ણન ઈત્યાદિ રૂપમાં છઠા સૂત્રમાંથી

अत्र-अस्मिन् प्रदेशे खलु 'महई' महती विशाला 'एगा' एका 'मणिपेढिया' मणिपीठिका-मणिमयीपीठिका 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता । तस्या मानाद्याह-'सा णं मणिपेढिया पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं' सा च मणिपीठिका पञ्चधनुःशतानि आयाम विष्कम्भेण दैर्घ्य विस्ताराभ्याम् 'अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं' अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि बाहल्येन पिण्डेन, 'सव्वमणिमयी' सर्वमणिमयी-सर्वात्मना मणिमयी 'अच्छा०' अच्छा० अत्र श्लक्ष्णादिपदानां ग्रहणम् तत्संग्रहः तदर्थश्चात्रैव चतुर्थसूत्रे जगतीवर्णने विलोकनीयः ।

'तीसे णं मणिपेढियाए उप्पिं' तस्याः खलु मणिपीठिकायाः उपरि 'एत्थ णं' अत्र खलु 'महं एगे' महदेकं 'सयणिज्जे' शयनीयं शय्या 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् , अत्र 'सयणिज्जवण्णओ' शयनीयवर्णकः शयनीयवर्णनकरः पदसमूहः 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्तव्यः इति, तच्छयनीयवर्णको यथा-'तस्स णं देवसयणिज्जस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा-णाणा

णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महई एगा मणिपेढिया पण्णत्ता) उस भवन के भीतर के बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच में एक विशाल मणिमयीपीठिका कही गई है (सा णं मणिपेढिया पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं, अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमई अच्छा) यह मणिपीठिका आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा पांचसौ धनुष की है एवं मोटाई की अपेक्षा २५० धनुष की है यह सर्वात्मना मणिमयी है और आकाश एवं स्फटिक के जैसी निर्मल है[1]

(तीसे णं मणिपेढियाए उप्पिं एत्थ णं एगे महं सयणिज्जे पण्णत्ते) उस मणिपीठिका के ऊपर एक विशाल शयनीय कहा है (सयणिज्जवण्णओ भाणिअव्वो) यहां शयनीय का वर्णन करनेवाला पाठ कह लेना चाहिये जो इस प्रकार से है-(तस्स णं देवसयणिज्जस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते-तं जहा-

---

સમજી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महई एगा मणिपेढिया पण्णत्ता' તે ભવનની અંદર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગની એકદમ વચ્ચે એક સુવિશાળ મણિમયી પીઠિકા કહેવાય છે. 'सा णं मणिपीठिया पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं, अड्ढाइज्जाइं, धणुसयाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमई अच्छा' આ મણિપીઠિકા આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષા પાંચસો ધનુષ જેટલી છે. તેમજ જાડાઈની અપેક્ષા ૨૫૦ ધનુષ જેટલી છે. એ સર્વાત્મના મણિમયી છે. અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક જેવી. નિર્મળ છે. અહીં 'શ્લક્ષ્ણાદિ' પદોનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. એ પદોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાં 'જગતીના વર્ણનમાં કરવામાં આવેલ છે.

'तीसे णं मणिपेढियाए उप्पिं एत्थ णं एगे महं सयणिज्जे पण्णत्ते' તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક સુવિશાળ શયનીય છે. 'सयणिज्ज वण्णओ भाणिअव्वो' અહીં શયનીય સંબંધી પાઠનું વર્ણન અપેક્ષિત છે. તે આ પ્રમાણે છે-तस्स णं देवसयणिज्जस्स अयमेयारूवे वण्णावासे

---

[1]यहां श्लक्ष्णादि पदों का ग्रहण कर लेना उनकी व्याख्या चतुर्थ सूत्र में जगती के वर्णन में देख लेनी चाहिये ।

मणिमया पडिपाया सोवण्णिया पाया, णाणामणिमयाइं पायसीसगाइं जंबूणयमयाइं गत्ताइं वइरामया संधी णाणामणिमए विच्चे रययामई तूली लोहियक्खमया बिब्बोयणा तवणिज्जमईओ गंडोवहाणियाओ से णं सयणिज्जे सालिंगणवट्टिए उभओ बिब्बोयणे उभयो उण्णए मज्झेण य गंभीरे गंगा पुलिनवालुया उद्दालसालिसए ओयविय खोमदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे आइणगरूयबूर णवणीयतूलतुल्लफासे सुविरइयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुडे सुरम्मे पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे इति।

एतच्छाया-"तस्य खलु देवशयनीयस्य अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नानामणिमयाः प्रतिपादाः सौवर्णिकाः पादाः नानामणिमयानि पादशीर्षकाणि जाम्बूनदमयानि गात्राणि वज्रमयाः सन्धयः नानामणिमयं व्यूतं रजतमयी तूली लोहिताक्षमयानि-उपधानकानि तपनीयमय्यो गण्डोपधानिकाः तत् खलु शयनीयं सालिङ्गनवर्त्तिकं उभयतो बिब्बोयणं उभयत उन्नतं मध्ये नतगम्भीरं गङ्गापुलिनवालुकावदालसदृकं ओयविय (विशिष्ट) क्षौमदुकूल पट्टप्रतिच्छादनम् आजिनकरूतबूर नवनीत तूल तुल्यस्पर्शं सुविरचितरजस्त्राणं रक्तांशुक संवृतं सुरम्यं प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपं प्रतिरूपम्" इति।

एतद्व्याख्या-तस्य अनन्तरोक्तस्य खलु देवशयनीयस्य शय्याया पर्यन्तस्य अयमेतद्रूपः-वक्ष्यमाणस्वरूपः वर्णावासः वर्णनपद्धतिः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-नानामणिमया अनेकविधमणिमयाः प्रतिपादाः-मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः, सौवर्णिकाः-स्वर्णमयाः पादाः

णाणामणिमया पडिपाया सोवण्णिया पाया, णाणामणिमयाइं पायसीसगाइं, जंबुणयमयाइं गत्ताइं वइरामया संधी णाणामणिमए विच्चे रययामई तूली, लोहियक्खमया बिब्बोयणा, तवणिज्जमईओ गंडोवहाणियाओ, से णं सयणिज्जे सालिंगणवट्टिए उभओ बिब्बोयणे उभओ उण्णए, मज्झे णयगंभीरे, गंगापुलिणवालुया उद्दालसालिसए ओयवियखोमदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे आईणगरूयबूरणवणीयतूलतुल्लफासे सुविरइयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुडे सुरम्मे पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे) इन पदों की व्याख्या इस प्रकार से है-उस देवशयनीय का यह इस प्रकार से वर्णावास-वर्णन-पद्धति-है-अनेक मणियों से बने हुए इसके प्रतिपाद थे मूलपाये जिनके भीतर रखे जाते हैं ऐसे कटोरा

पण्णत्ते-तं जहा णाणामणिमया पडिपाया सोवण्णिया पाया, णाणामणिमयाइं पायसीसगाइं, जंबुणयमयाइं गत्ताइं वइरामया संधी णाणामणिमए विच्चे रययामई तूली लोहियक्खमया बिब्बोयणा तवणिज्जमईओं गंडोवहाणियाओ, से णं सयणिज्जे सालिंगणवट्टिए उभओ बिब्बोयणे उभओ उण्णए, मज्झे णय गंभीरे, गंगापुलिणवालुया उद्दालसालिसए ओयविय खोमदुगुल्लपट्टपडिच्छायणे आईणगरूयबूरणवणीयतूलतुल्लफासे सुविरइय रयत्ताणे रत्तंसुयसंवुडे सुरम्मे पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे' આ પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે-તે દેવશયનીયનો વર્ણાવાસ-વર્ણન પદ્ધતિ-આ પ્રમાણે છે-એના પ્રતિપાદો અનેક

मूलपादाः, नानामणिमयानि अनेकविधमणिमयानि पादशीर्षकाणि पादानामुपरितनावयवविशेषाः जाम्बूनदमयानि-स्वर्ण विशेषमयानि गात्राणि 'ईप' इति भाषाप्रसिद्धानि वज्रमयाः वज्ररत्नमयाः सन्धयः सन्धानानि नानामणिमयं विच्चं-व्यूतं विशिष्टं वानम् रजतमयी रूप्यमयी तूली, लोहिताक्षमयानि लोहिताक्षरत्नमयानि उपधानकानि उच्छीर्षकाणि, तपनीयमय्यः-स्वर्णविशेषमय्यः गण्डोपधानिकाः गण्डस्थलोपधानिकाः गल्लमसूरकाणीत्यर्थः।

तत् खलु शयनीयं सालिङ्गनवर्तिकम्-आलिङ्गनवर्त्या शरीरप्रमाणोपधानेन सह यत्तथा, तस्य शयनीयस्य उभयत उभयपार्श्वे 'बिब्बोयणे' त्ति देशी शब्द उपधानार्थकः तेन शिरोन्त पादान्तावभिव्याप्य स्थिते उपधाने उपधानद्वयमिति। पुनः तच्छयनीयम् उभयतः उन्नतम् उच्चं मध्ये नतगम्भीरं नतम् अवनतं समन्तात् गम्भीरं च महत्वात्, गङ्गापुलिनवालुकाऽवदालसदृशं गङ्गातटवालुकाया अवदालः पादादिन्यासेऽधो गमनं तत्सदृशं यत्तत्तथा

के आकार जैसे जो छोटे २ गोल पाये होते हैं वे यहां प्रतिपाद शब्द से लिये गये हैं इनसे मूलपादों की रक्षा होती रहती है मूलपाद इसके सुवर्ण के बने हुए थे इसके सिरहाने के भाग और पैरों को पसार कर रखने के भाग अर्थात् इसके सीरा और पारी अनेक मणियों से बने हुए हैं इसके गात्र-शीर्ष जाम्बूनद स्वर्णविशेष के बने हुए हैं इसकी संधियां वज्ररत्न की बनी हुई हैं इस पर जो वान बुना गया हैं वह नाना मणियों से बना हुआ है इस पर जो तूली-गद्दा बिछा हुआ है वह रजतमय है इस पर जो उपधानक-तकिया रखे हैं वे लोहिताक्षरत्न से बनाये हुए हैं तथा गाल के नीचे जो छोटा तकिया रखा जाता है वह स्वर्णविशेष से बनाया गया है यह शयनीय पुरुष प्रमाण उपधान से युक्त है तथा शिरहाने की ओर एवं पैरों की ओर इसके ऊपर दो तकिये और रखे हुए हैं बडी होने से वह शय्या मध्य भाग में-बीच में निम्न एवं गंभीर हैं अति

મણિઓથી નિર્મિત હતા. મુખ્ય પાયા જેની અંદર મૂકવામાં આવે છે એવા વાડકાના આકાર જેવા જે નાના નાના ગોળ પાયાઓ હોય છે. તે પ્રતિપાદ કહેવાય છે. એનાથી મૂળ પાદોની રક્ષા થતી રહે છે એના મૂળપાદો સુવર્ણ નિર્મિત હોય છે. એના મસ્તકની બાજુના ભાગો અને પગ તરફના ભાગો એટલે કે એની સિરા અને પારી અનેક મણિઓથી નિર્મિત છે. એના ગાત્રો-ઈશ જમ્બૂનદ-સ્વર્ણ વિશેષના બનેલા છે. એની સંધિઓ વજ્ર રત્નની બનેલી છે. એની ઉપર જે 'વાણ' કરવામાં આવેલ છે તે અનેક પ્રકારના મણિઓથી બનાવવામાં આવેલ છે. એની ઉપર જે તૂલી-ગાદલા પાથરેલા છે તે રજતમય છે. એની ઉપર જે ઉપધાનક (ઓશીકું) મૂકવામાં આવ્યાં છે, તે લોહિતાક્ષ રત્નથી બનેલાં છે. તેમજ ગાલની નીચે જે નાનું ઓશીકું મૂકવામાં આવેલ છે તે સ્વર્ણ વિશેષથી નિર્મિત છે. એ શયનીય પુરુષ પ્રમાણ ઉપધાનથી યુક્ત છે. તેમજ મસ્તક તરફ અને પગ તરફ બે ઓશીકા વધારાના મૂકેલાં છે. વિશાળ હોવાથી એ શય્યા મધ્ય ભાગમાં નિમ્ન

'ओयविय' त्ति देशी शब्दो विशिष्टार्थकः तेन विशिष्टं-परिकर्मितं क्षुमं क्षुमा अतसी तन्निर्मितं यद् दुकूलं वस्त्रं तदेव पट्टः एकः शाटकः स प्रतिच्छादनम् आच्छादनं यस्य तत्तथा आजिनकरूतबूरनवनीततूलतुल्यस्पर्शम् आजिनकं मृदुकोमलं चर्मवस्त्रं रूतं परिकर्मितकार्पासः बूरः कोमलवनस्पतिविशेषः, तूलम् अर्कादितूलं, तत्तुल्यः स्पर्शो यस्य तत्तथा सुविरचितं सुष्ठुतया स्थापितं रजस्त्राणं रजोपनयनवस्त्रम् आच्छादनविशेषो यत्र तत्तथा, रक्तांशुकसंवृतं रक्तांशुकेन 'मच्छरदानी' ति भाषा प्रसिद्धेन मशकगृहाभिधानेन वस्त्रविशेषेण संवृतम् आवृतम्-(आच्छादितम्) अतएव सुरम्यं सुष्ठु-रमणीयं 'प्रासादीयं' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत्।

मृदु होने से यह शय्या गंगा के रेतीले मैदान जैसी नरम है तथा पैर रखते ही यह नीचे धस जाती है 'ओयविय' यह देशीय शब्द है और इस का अर्थ विशिष्ट संस्कार से-कसीदा आदि से सहित ऐसा है इस प्रकार कसीदा जिस पर काढा गया है ऐसे रेशमी वस्त्र से तथा कपास के या अलसी के बने हुए वस्त्र से यह आच्छादित है चर्ममय वस्त्र विशेषरूप आजिनक के समान, रूत रुई के समान कोमल वनस्पतिविशेषरूप बूर के समान, नवनीत-मक्खन-के समान, तथा अर्क तूल के समान इसका कोमल स्पर्श है आजिनक स्वभावतः कोमल होता है नवनीत-मक्खन भी इसी प्रकार कोमल होता है तथा-अर्क तूल भी ऐसा ही कोमल होता है इसी कारण उस शय्या के स्पर्श को प्रकट करने के लिये वह यहां इन सब के स्पर्श से उपमित किया गया है अपरिभोगावस्था में-उपयोग नहीं करने की अवस्था में-इसके ऊपर धूलि निवारणार्थ आच्छादन विशेष पडा रहता है तथा मच्छरदानीरूप रक्तांशुक से यह युक्त रहता है अतएव यह सुरम्य है और प्रासादीय आदि पूर्वोक्त ४ विशेषणोंवाली

અને ગંભીર છે. અતિ મૃદુ હોવા બદલ એ શય્યા ગંગાના વાલુકામય તટની જેમ નર્મ છે, સુકોમળ છે. તથા એ પગ મૂકતાની સાથે જ નીચે ધસી જાય છે. 'ओयविय' એ દેશીય શબ્દ છે. આનો અર્થ વિશિષ્ટ સંસ્કારથી-કસબ વગેરેથી યુક્ત એવો થાય છે. આ પ્રમાણે જેની ઉપર કસબનું કામ કરવામાં આવેલ છે એવા રેશમી વસ્ત્રથી તેમજ કપાસ અથવા અળસીથી નિર્મિત વસ્ત્રથી એ આચ્છાદિત છે. ચર્મમય વસ્ત્ર વિશેષ રૂપ આજિનકની જેમ, રૂત, કપાસ.ની જેમ કોમળ વનસ્પતિ વિશેષ રૂપ 'બૂર'ની જેમ, નવનીત-માખણની જેમ તેમજ અર્કતૂલની જેમ આનો સ્પર્શ કોમળ છે. આજિનક સ્વભાવતઃ કોમળ હોય છે. નવનીત-માખણ પણ આ પ્રમાણે જ કોમળ હોય છે. તેમજ અર્કતૂલ પણ કોમળ હોય છે. એથી જ આ શય્યાના સ્પર્શને પ્રકટ કરવા માટે એ સર્વ કોમળ પદાર્થો અત્રે ઉપમાનના રૂપરાં મૂકવામાં આવ્યા છે અપરિભોગાવસ્થામાં-અનુપયોગની સ્થિતિમાં-એની ઉપર ધૂળ પડે નહિ એ માટે એક આચ્છાદન વિશેષ પડિ રહે છે. તેમજ મચ્છરદાની રૂપ રક્તાં શુકથી એ યુક્ત રહે છે. એથી એ સુરમ્ય છે-અને પ્રાસાદીય વગેરે પૂર્વોક્ત ૪ વિશેષણો-

अथ पद्मस्य प्रथमपरिक्षेपमाह-'से णं' इत्यादि । 'से णं' तत् पूर्वोक्तं खलु 'पउमे' पद्मम् 'अण्णेण' अन्येन अपरेण 'तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्ताणं' तदर्धोच्चत्वप्रमाणमात्राणां तस्य-मूलपद्मप्रमाणस्य अर्द्धम् अर्द्धरूपा उच्चत्वे उच्छ्रये प्रमाणे च-आयामविस्तार बाहल्य-रूपे मात्रा प्रमाणं येषां तानि तथा तेषाम् । 'अट्ठसए णं पउमाणं' पद्मानामष्टशतेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात् सर्वविदिक्षु च 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तं परिवेष्टितं तदर्धत्वं च पद्मानामायामविष्कम्भबाहल्यजलोपरिभागोच्चत्वविषयकमेव विज्ञेयम् तदेव स्पष्टयति सूत्रकारः 'तेणं' इत्यादि, 'तेणं पउमा' तानि खलु पद्मानि 'अद्धजोयणं आयाम-विक्खंभेणं' अर्द्धयोजनमायामविष्कम्भेण, एकं 'कोसं बाहल्लेणं' क्रोशं बाहल्येन पिण्डरूपेण 'दस जोयणाइं उव्वेहेणं' दश योजनानि उद्वेधेन जलावगाहेन जलावगाहत्वेन मूलपद्मसादृश्यात् 'कोसं ऊसिया' क्रोशमेकमुच्छ्रितानि 'जलंताओ' जलान्तात्-जलोपरिभागात्, 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-क्रोशैकरूपातिरेकसहितानि 'दस जोयणाइं' दश योजनानि सपाद दश योजनानीत्यर्थः 'सव्वग्गेणं' सर्वाग्रेण सर्वप्रमाणेन । एतत्प्रमाणं भूमिभागादारभ्य विज्ञेयम् ।

तेषां वर्णकमाह-'तेसि णं पउमाणं' इत्यादि । 'तेसि णं पउमाणं अयमेयारूवे' तेषां खलु पद्मानामयमेतद्रूपः-वक्ष्यमाण स्वरूपः 'वण्णावासे' वर्णावासः-वर्णनपद्धतिः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, 'तं जहा' तद्यथा, तथाहि-'वइरामया मूला' इत्यादि, 'जाव' अत्र यावच्छब्देन मूलप-

---

है (से णं पउमे अण्णेणं अट्ठसएणं पउमाणं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह पूर्वोक्त कमल दूसरे और १०८ कमलों से कि जिनका प्रमाण इस प्रधानकमल से आधा था चारों ओर से घिरा हुआ है (ते णं पउमा अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं, कोसं बाहल्लेणं, दसजोयणाइं उव्वेहेणं, कोसं ऊसिया जलंताओ साइरेगाइं दस जोयणाइं उच्चत्तेणं, तेसि णं पउमाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते) ये सब प्रत्येक कमल आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा दो कोश के है मोटाइ की अपेक्षा से ये एक कोश के हैं उद्वेध-गहराइ की अपेक्षा से ये १० योजन के है और ऊंचाई की अपेक्षा से ये एक कोश के हैं और जल से ये कुछ अधिक १० योजन ऊंचे उठे हुए हैं इन कमलों के सम्बन्ध

વાળી છે 'से णं पउमे अण्णेणं अट्ठसएणं पउमाणं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' એ પૂર્વોક્ત કમળ બીજા અન્ય ૧૦૮ કમળોથી કે જેમનું પ્રમાણ એ પ્રધાન કમળ કરતાં અડધું હતું ચોમેરથી આવૃત્ત હતું. 'तेणं पउमा अद्ध जोयणं आयाम विक्खंभेणं, कोसं बाहल्लेणं, दसजोयणाइं, उव्वेहेणं कोसं ऊसिया, जलंताओ साइरेगाइं, दस जोयणाइं उच्चत्तेणं तेसि णं पउमाणं, अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' એમાંથી દરેકે દરેક કમળ આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ બે ગાઉ જેટલાં છે. જાડાઈની અપેક્ષાએ એ એક એક ગાવ જેટલાં છે. ઉદ્વેધ-ગંભીરતા-ની દૃષ્ટિએ એ ૧૦ યોજન જેટલાં છે-અને ઉંચાઈની અપેક્ષાએ એ કમળો એક ગાઉ જેટલાં છે અને પાણીથી એ કમળો કંઈક અધિક ૧૦ યોજન ઉપર ઉઠેલાં છે. એ કમળો સંબંધી વર્ણન આ પ્રમાણે છે 'तं जहा'

द्रुमवर्णनपाठः संग्राह्यः। अर्थोऽपि तत्रैव विलोकनीयः। 'कणगामई' कनकमयी सुवर्णमयी कण्णिया' कर्णिका। तस्या मानाद्याह-'सा णं कण्णिया' इत्यादि। 'सा णं कण्णिया कोसं आयामेणं' सा खलु कर्णिका क्रोशं क्रोशपरिमिता आयामेन 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशम्-क्रोशार्द्धपरिमिता 'बाहल्लेणं' बाहल्येन-स्थौल्येन। कीदृशी सा ? इत्याह-'सव्वकणगामयी' सर्वकनकमयी-सर्वात्मना कनकमयी 'अच्छा०' अच्छा० इति अच्छा श्लक्ष्णा इत्यादि पाठोऽर्थश्च पूर्ववदेव। तस्या उपरि भूमिभागाद्याह-'तीसे णं कण्णियाए उप्पिं' तस्याः खलु कर्णिकाया उपरि इत्यादि 'जाव मणीहिं उवसोभिए' इत्यन्तं भूमिभागवर्णनं षष्ठसूत्राद् बोध्यम्।

अथ द्वितीयपद्मपरिक्षेपमाह-'तस्स णं' इत्यादि। 'तस्स णं पउमस्स अवरुत्तरेणं' तस्य मूलपद्मस्य खलु अपरोत्तरवायव्यकोणे 'उत्तरेणं' उत्तरे-उत्तरस्यां दिशि 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्ये ईशानकोणे सर्वसङ्कलनया तिसृषु दिक्षु 'एत्थणं सिरीए देवीए चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि' अत्र खलु श्रिया देव्याः चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां चतस्रः 'पउमसाहस्सीओ' पद्मसाहस्त्यः चत्वारि पद्मसहस्राणि 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः। 'तस्स णं पउमस्स'

में इनका वर्णन ऐसा किया गया है-(तं जहा) जैसे-(वइरामया मूला, जाव कणगामई कण्णिया) मूल इनके सब के वज्रमय है, यावत् कर्णिका इनकी सब की सुवर्णमयी है (सा णं कण्णिया कोसं आयामेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामई अच्छा (तीसे णं कण्णियाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे जाव मणीहिं उवसोभिए) वह कर्णिका आयाम की अपेक्षा एक कोश की है मोटाई की अपेक्षा आधे कोश की है यह सर्वात्मना कनकमयी है, और आकाश एवं स्फटिकमणि-के जैसा निर्मल है इस कर्णिका के ऊपर बहुसमरमणीय भूमिभाग है यावत् यह मणियों से सुशोभित है इत्यादि रूप से यहां भूमिभाग का वर्णन छट्टे सूत्र से जान लेना चाहिये (तस्स णं पउमस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेण एत्थणं सिरीए देवीए चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) उस मूलपद्म की अपर उत्तर दिशा रूप वायव्य दिशा में उत्तर दिशा में एवं

જેમકે-'वइरामया मूला, जाव कणगामई कण्णिया' એ બધાં કમળોના મૂળ વજ્રમય છે. યાવત્ એ કમળોની કર્ણિકાઓ કનક સુવર્ણમયી છે. 'सा णं कण्णिया कोसं आयामेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं सव्व कणगामई अच्छा तीसेणं कण्णियाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे जाव मणीहिं उवसोभिए' તે કર્ણિકા આયામની અપેક્ષાએ એક ગાઉ જેટલી છે. જાડાઈની અપેક્ષાએ એક ગાઉ જેટલી છે. એ સર્વાત્મના કનકમયી છે અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક મણિ જેવી નિર્મળ છે. યાવત્ એ મણિઓથી સુશોભિત છે. ઈત્યાદિ રૂપથી અહીં ભૂમિભાગનું વર્ણન છઠા સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं पउमस्स अवरुत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं सिरीए देवीए चउण्हं समाणियसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' તે મૂળ (મુખ્ય) પદ્મની ઉપર ઉત્તર દિશારૂપ વાયવ્ય દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં અને ઉત્તર પૂર્વ દિશા રૂપ ઈશાન

तस्य पद्मस्य खलु 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये पूर्वस्यां दिशि 'एत्थणं सिरीए देवीए' अत्र खलु श्रिया देव्याः 'चउण्हं महत्तरियाणं' चतसृणां महत्तरिकाणाम्-अतिशयेन महत्यो महत्तरास्ता एव महत्तरिकास्तासाम्-'चत्तारि पउमा पण्णत्ता' चत्वारि पद्मानि प्रज्ञप्तानि, अत्र पूर्ववर्णित-विजयदेव सिंहासनपरिवारानुसारेण पार्षदादिपद्मसूत्राणि भणितव्यानि तद्विवरणं सुगमम् यावत् पश्चिमायां सप्तानिकाधिपतीनां सप्त पद्मानि। तथापि न्यस्यन्ते 'तस्य णं' इत्यादि, 'तस्स णं' तस्य मुख्यस्य खलु 'पउमस्स' पद्मस्य 'दाहिण पुरत्थिमेणं' दक्षिणपौरस्त्ये अग्निकोणभागे 'सिरीए देवीए' श्रियाः देव्याः 'अब्भिंतरियाए' आभ्यन्तरिकायाः अन्तर्वर्तिन्याः 'परिसाए' परिषदः सभायाः सम्बन्धिनीनां 'अट्ठण्हं देवसाहस्सीणं' अष्टानां देवसाहस्रीणाम्-अष्टसहस्राणि पद्मानि 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः। 'दाहिणेणं' दक्षिणे-दक्षिणदिग्भागे 'मज्झिमपरिसाए' मध्यमपरिषदः सम्बन्धिनीनां 'दसण्हं देवसाहस्सीणं' दशानां देवसाहस्रीणां 'दस पउमसाहस्सीओ' दश पद्मसाहस्र्यः-पद्मसहस्राणि 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमे-नैर्ऋत्यकोणे 'बाहिरियाए बाह्यायाः बहि र्भवायाः 'परिसाए' परिषदः

उत्तर पूर्वदिशा रूप ईशान विदिशा में श्री देवी के चार हजार सामानिक देवों के चार हजारपद्म हैं (तस्स णं पउमस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिरीए देवीए चउण्हं महत्तरिआणं चत्तारि पउमा पण्णत्ता) उस मूलपद्म की पूर्वदिशा में श्रीदेवी की चार महत्तरिकाओं के चार पद्म हैं यहां पर पहिले वर्णित हुए विजय देव के सिंहासन के परिवार के अनुसार पार्षदादि के पद्मसूत्रों का वर्णन है जो इस प्रकार से हैं-(तस्स णं पउमस्स दाहिणपुरत्थिमेणं सिरीए देवीए अब्भिंतरिआए परिसाए अट्ठण्हं देवसाहस्सीणं अट्ठ पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) उस पद्म के दक्षिण पौरस्त्यदिशा रूप आग्नेयकोण में श्री देवी के आभ्यन्तर परिषदा के आठ हजार देवों के आठ हजार पद्म है। (दाहिणेणं मज्झिमपरिसाए दसण्हं देवसाहस्सीणं दस पाउम साहस्सीओ पण्णत्ताओ) दक्षिण दिग्भाग में मध्यमपरिषदा के दश हजार देवों के दश हजार पद्म है। (दाहिणपच्चत्थि-

વિદિશામાં શ્રી દેવીના ચાર સહસ્ર સામાનિક દેવોના ચાર હજાર પદ્મો છે. 'तस्स णं पउमस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिरीए देवीए चउण्हं महत्तरिआणं चत्तारि पउमा पण्णत्ता' તે મૂળ (મુખ્ય) પદ્મની પૂર્વ દિશામાં શ્રી દેવીની ચાર મહત્તરિકાઓના ચાર પદ્મો છે. અહીં પહેલાં વર્ણન કરાયેલ વિજયદેવના સિંહાસનના પરિવાર મુજબ પાર્ષદાદિના પદ્મસૂત્રોનું વર્ણન છે, જે આ પ્રમાણે છે. 'तस्स णं पउमस्स दाहिणपुरत्थिमेणं सिरीए देवीए आब्भिंतरिआए परिसाए अट्ठण्हं देवसाहस्सीणं अट्ठ पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' તે પદ્મની દક્ષિણ પૌરસ્ત્ય દિશા રૂપ આગ્નેય કોણમાં શ્રી દેવીના આભ્યંતર પરિષદાના આઠ હજાર દેવોના આઠ હજાર પદ્મો છે 'दाहिणेणं मज्झिमपरिसाए दसण्हं देवसाहस्सीणं दस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં મધ્યમ પરિષદાના દશસહસ્ર દેવોના દશ હજાર પદ્મો છે. 'दाहिण'

सम्बन्धिनीनां 'बारसण्हं देवसाहस्सीणं' द्वादशानां देवसाहस्रीणां 'वारस पउमसाहस्सीओ' द्वादश पद्मसाहस्र्यः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमे पश्चिमायां दिशि 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनां 'सत्त पउमा पण्णत्ता' सप्त पद्मानि प्रज्ञप्तानि।

अथ तृतीयपद्मपरिक्षेपमाह–'तस्स णं पउमस्स' इत्यादि, 'तस्स णं पउमस्स चउदिसिं' तस्य मुख्यस्य खलु पद्मस्य चतुर्दिशि चतसृणां दिशां समाहारश्चतुर्दिक् तस्मिंस्तथा–दिक्-चतुष्टये 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् 'इत्थ णं' अत्र खलु 'सिरीए' श्रियाः लक्ष्म्याः 'देवीए' देव्याः 'सोलसण्हं आयरक्ख देवसाहस्सीणं' षोडशानाम् आत्मरक्षकदेव साहस्रीणाम् आत्मनि रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः आत्मरक्षकास्ते च ते देवास्तेषां साहस्रीणां सहस्राणां 'सोलस पउमसाहस्सीओ' षोडश पद्मसाहस्र्यः कमलसहस्राणि 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, तथाहि–पूर्व पश्चिमदक्षिणोत्तर दिक्षु चत्वारि२ पद्मसहस्राणीत्येषां सङ्कलनया षोडश पद्मसहस्राणि सम्पद्यन्त इति बोध्यम्।

अथोक्त व्यतिरिक्ता अन्येऽपि त्रयः परिक्षेपाः सन्तीत्याह–तत् खलु त्रिभिरित्यादि, 'से णं' तत् पद्मं खलु 'तीहिं' त्रिभिः उक्त व्यतिरिक्तैः 'पउमपरिक्खेवेहिं' पद्मपरिक्षेपैः

मेणं बाहिरियाए परिसाए बारसण्हं देवसाहस्सीणं बारस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) दक्षिणपश्चिम दिग्भाग में–नैर्ऋत्यकोण में बाह्य परिषदा के १२ हजार देवों के १२ हजार पद्म है। (पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणीयाहिवईणं सत्त पउमा पण्णत्ता) पश्चिमदिशा में सात अनिकाधिपतियों के सात पद्म है।

तृतीय पद्म परिक्षेप कथन–

(तस्स णं पउमस्स चउदिसिं सव्वओ समंता इत्थ णं सिरीए देवीए सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) उस मूल पद्म की चारों दिशाओं में श्री देवी के सोलह हजार आत्मरक्षक देवों के १६ हजार पद्म हैं। ये आत्मरक्षक देव प्रत्येक दिशा में ४–४ हजार की संख्या में रहते हैं (से णं तीहिं पउम परिक्खेवेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह मूल

'पच्चत्थिमेण बाहिरियाए परिसाए बारसण्हं देवसाहस्सीणं बारस पउम साहस्सीओ पण्णत्ताओ' દક્ષિણ પશ્ચિમ દિગ્ભાગમાં નૈર્ઋત્ય કોણમાં બાહ્ય પરિષદાના ૧૨ હજાર દેવોના ૧૨ હજાર પદ્મો છે 'पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणीयाहिवईणं सत्त पउमा पण्णत्ता' પશ્ચિમ દિશામાં સાત અનીકાધિપતિઓના સાત પદ્મો છે.

તૃતીય પદ્મ પરિક્ષેપ કથન

'तस्स णं पउमस्स चउद्दिसिं सव्वओ समंता इत्थणं सिराए देवीए सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस पउमसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' તે મૂળ (મુખ્ય) પદ્મની ચોમેર શ્રી દેવીના સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬ હજાર પદ્મો છે. એ આત્મરક્ષક દેવો દરેક દિશામાં ૪–૪ હજાર જેટલી સંખ્યામાં રહે છે. 'से णं तीहिं पउमपरिक्खेवेहिं सव्वओ समंता

पद्मरूपपरिवेष्टनैः 'सव्वओ' सर्वतः सर्वदिक्षु 'समंता' सम तात् सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तं परिवेष्टितम् 'तं जहा' तद्यथा-'अब्भितरएणं मज्झिमएणं वाहिरएणं' आभ्यन्तरकेण१ मध्यमकेन२ बाह्यकेन३। 'अब्भितरए पउमपरिक्खेवे वत्तीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' तत्राभ्यन्तरके पद्मपरिक्षेपे द्वात्रिंशत् पद्मशतसाहस्त्र्यः कमललक्षाणि प्रज्ञप्ताः, 'मज्झिमए' मध्यमके मध्यमे 'पउमपरिक्खेवे? पद्मपरिक्षेपे 'चत्तालीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' चत्वारिंशत् पद्मशतसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः' 'वाहिरए' बाह्यके बाह्ये 'पउमपरिक्खेवे' पद्मपरिक्षेपे 'अडयालीसं' चाष्टचत्वारिंशत् 'पउमसयसाहस्सीओ' पद्मशतसाहस्त्र्यः-कमललक्षाणि'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, इदं च पद्मपरिक्षेपत्रयमाभियोगिकदेव सम्बन्धिबोध्यम्। अत्र भिन्न पद्मपरिक्षेपत्रयख्यापनं तेषां भिन्न भिन्न कार्यकारित्वात्।

अथ परिक्षेपत्रिकस्य पद्मसर्वाग्रमाह-'एवमेव' इत्यादि। 'एवामेव' एवमेव उक्तरीत्या 'सपुव्वावरेणं' सपूर्वापरेण-पूर्वेण सहितः, अवरः सपूर्वापरस्तेन पौर्वापर्यमाश्रित्य स्थितैरित्यर्थः, 'तिहिं' त्रिभिः 'पउमपरिक्खेवेहिं' पद्मपरिक्षेपैः कृत्वा 'एगा पउमकोडी' एका पद्मकोटी

पद्म इन कथित पद्म परिक्षेपों से चारों ओर से घिरा हुआ है। (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(अब्भितरकेणं, मज्झिमएणं, बाहिरएणं) एक आभ्यन्तरिक पद्म परिक्षेप, दूसरा मध्यमक पद्म परिक्षेप और तीसरा बाह्य पद्मपरिक्षेप इनमें जो (अब्भितरए पउमपरिक्खेवे वत्तीसं पउम सयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) आभ्यन्तरिक पद्मपरिक्षेप हैं उस में ३२ लाख पद्म हैं (मज्झिमए पउमपरिक्खेवे चत्तालीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) मध्यमक जो पद्मपरिक्षेप है उस में ४० लाख पद्म हैं (बाहिरए पउमपरिक्खेवे अडयालीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ) तथा जो बाह्य पद्मपरिक्षेप है उस में ४८ लाख पद्म है। यह पद्म परिक्षेपत्रय आभियोगिक देव संबन्धी है यहां जो इसे भिन्नरूप से कहा गया है वह उन्हें भिन्न भिन्न कार्यकारी होने से कहा गया है। (एवामेव

संपरिक्खित्ते' એ મૂળ પદ્મ એ કથિત પદ્મ પરિક્ષેપો સિવાય બીજા પણ ત્રણ પદ્મ પરિક્ષેપોથી ચોમેર ઘેરાયેલ છે. 'तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'अब्भितरकेणं, मज्झिमएणं बाहिरएणं' પ્રથમ આભ્યંતરિક પદ્મ પરિક્ષેપ બીજું માધ્યમિક પદ્મ પરિક્ષેપ અને તૃતીય બાહ્ય પદ્મ પરિક્ષેપ એ સર્વમાં જે 'अब्भितरए पउमपरिक्खेवे बत्तीसं पउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' આભ્યંતરિક પદ્મ પરિક્ષેપ છે તેમાં ૩૨ લાખ પદ્મો છે. 'मज्झिमए पउमपरिक्खेवे चत्तालीसं पउमसय साहस्सीओ पण्णत्ताओ' મધ્યનું જે પદ્મ પરિક્ષેપ છે તેમાં ચાલીસ લાખ પદ્મો છે. 'बाहिरए पउमपरिक्खिवे अडयालीसं पउम सयसाहस्सीओ प०' તેમજ જે બાહ્ય પદ્મ પરિક્ષેપ છે. તેમાં ૪૮ લાખ પદ્મો છે. એ પદ્મ પરિક્ષેપ ત્રય આભિયોગિક દેવ સંબંધી છે. અહીં જે આને ભિન્ન રૂપમાં કહેવામાં આવેલ છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે તેઓ ભિન્ન-ભિન્ન કાર્યકારી હોવાથી તેમ કહેલ છે. 'एवामेव सपुव्वावरेणं तिहिं पउमपरिक्खेवेहिं एगा पउम

'वीसं च' विंशतिश्च 'पउमसयसाहस्सीओ' पद्मशतसाहस्त्र्यः-विंशतिलक्षाधिकैककोटिसंख्यकानि पद्मानि 'भवंतीति' भवन्ति इति 'अक्खायं' आख्यातं-तीर्थंकरगणधरैःकथितम्। अत्रेदं बोध्यम्-

आभ्यन्तरपद्मपरिक्षेपपद्मसंख्या द्वात्रिंशल्लक्षाणि मध्यमपद्मपरिक्षेपपद्मसंख्या चत्वारिंशल्लक्षाणि, बाह्यपद्मपरिक्षेपपद्मसंख्या च अष्टचत्वारिंशल्लक्षाणि इति सर्वसंकलनया त्रिविधपद्मपरिक्षेपपद्मसंख्या विंशतिलक्षाधिका एका कोटिः (१,२०,००८००) भवति। सपरिवारायाः श्री देव्याः निवासपद्मसंख्या चैवम्-एकं पद्मं (१) श्री देव्याः

स पुव्वावरेणं तिहिं पउमपरिक्खेवेहिं एगा पउमकोडी वीसं च पउमसयसाहस्सीओ भवंतीति अक्खायं) इस प्रकार इन पद्मपरिक्षेपत्रयों की संख्या का प्रमाण इस प्रकार से है-श्री देवी का निवास भूत पद्म एक है तथा श्री देवी के निवास भूत पद्म की चारों दिशाओं में जो पद्म हैं वे १०८ हैं चार हजार सामानिक देवों के निवासभूत पद्म ४ हजार है चार महत्तरिकाओं के निवास भूत पद्म ४ हैं आभ्यन्तर परिषदावर्ती ८ हजार देवों के निवासभूत पद्म ८ हजार हैं मध्यपरिपदावर्ती १० हजार देवों के निवासभूत पद्म १० हजार है मध्यपरिषदावर्ती १२ हजार देवों के निवासभूत पद्म १२ हजार है सात अनीकाधिपतियों के निवासभूत पद्म ७ हैं। १६ हजार आत्मरक्षक देवों के निवासभूत पद्म १६ हजार हैं इस तरह सपरिवार श्रीदेवी के निवासभूत सर्व पद्मों की संख्याका जोड ५०१२० होता है। आभ्यन्तरमध्यम, एवं बाह्य पद्म परिक्षेप पद्म संख्या १ करोड २० लाख में इस संख्या को जोड देने पर एक करोड २० लाख ५० हजार एकसौ बीस (१२०५०१२०) समस्तपद्म होते हैं। अब गौतमस्वामी

कोडी वीसं च पउमसयसाहस्सीओ भवंतीति अक्खायं' એ પ્રમાણે એ પદ્મપરિક્ષેપ ત્રયેની સંખ્યાનું પ્રમાણ એક કરોડ ૨૦ લાખ હોય છે. સપરિવાર શ્રી દેવીના નિવાસભૂત પદ્મોની સંખ્યાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. શ્રી દેવીના નિવાસસ્થાન રૂપ પદ્મ એક છે. તેમજ શ્રી દેવીના નિવાસભૂત પદ્મની ચોમેર ચારે દિશાઓમાં જે પદ્મો છે તે ૧૦૮ છે. ચાર સહસ્ત્ર સામાનિક દેવોના નિવાસસ્થન રૂપ પદ્મો ચાર સહસ્ર છે ચાર મહત્તરિકાઓના નિવાસ ભૂત પદ્મો ૪ છે. આભ્યંતર પરિષદાવર્તી ૮ હજાર દેવોના નિવાસ ભૂત પદ્મો ૮ સહસ્ર છે. મધ્ય પરિષદાવર્તી ૧૦ સહસ્ર દેવોના નિવાસભૂત પદ્મો ૧૦ સહસ્ર છે. મધ્યમપરિષદાવર્તી ૧૨ સહસ્ર દેવોના નિવાસસ્થાન રૂપ પદ્મો ૧૨ હજાર છે. સાત અનીકાધિપતિઓના નિવાસ સ્થાન ભૂત પદ્મો ૭ છે, ૧૬ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના નિવાસ ભૂત પદ્મો ૧૬ હજાર છે. આ પ્રમાણે સપરિવાર શ્રી દેવીના નિવાસભૂત સર્વ પદ્મોની સંખ્યાનો સરવાળો ૫૦૧૨૦ થાય છે. આભ્યંતર મધ્યમ તેમજ બાહ્યપદ્મ પરિક્ષેપ પદ્મ સંખ્યા એક કરોડ ૨૦ લાખમાં એ સંખ્યાને જોડીએ તો એક કરોડ વીસ લાખ ૫૦ હજાર એકસોવીસ.

श्री देवी निवासभूतपद्मचतुर्दिग्वर्ति पद्मानि अष्टोत्तरशतम् (१०८), चतुस्सहस्रसामानिक देवानां पद्मानि चत्वारि सहस्राणि (४०००), चतसृणां महत्तरिकाणां चत्वारि (४०), आभ्यन्तरपरिषद्वर्त्तिनाम् अष्टसहस्रदेवानाम् अष्टसहस्राणि (८०००), मध्यमपरिषद्वर्त्तिनां दशसहस्रदेवानां दशसहस्राणि (१००००), बाह्यपरिषद्वर्त्तिनां द्वादशसहस्रदेवानां द्वादशसहस्राणि (१२०००), सप्तानाम् अनीकाधिपतीनां सप्त (७) षोडशसहस्रात्मरक्षकदेवानां च षोडशसहस्राणि (१६०००), इति सपरिवार श्री देवीनिवासभूतानां सर्वपद्मानां संकलनया पञ्चाशत् सहस्राणि एकं शतं विंशतिश्च (५०१२०) सर्वाणि निवासपद्मानि भवन्ति। आभ्यन्तरमध्यमबाह्यपद्मपरिक्षेपपद्मसंख्यायां विंशतिलक्षाधिकैककोटयात्मिकायां (१,२०,००-०००) सपरिवारायाः श्रीदेव्या निवासपद्मसंख्याया विंशत्युत्तरैकशताधिकपञ्चाशत्सहस्रात्मिकायाः (५०१२०) संमेलनेन सर्वाणि पद्मानि एका कोटि विंशतिर्लक्षाणि पञ्चाशत्सहस्राणि एकं शतं विंशतिश्च (१,२०,५०,१२०) भवन्तीति।

अथ पद्मह्रदनामनिरुक्तं पृच्छन्नाह-'से केणट्ठेणं भंते!' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते!' अथ हे भदन्त! केन अर्थेन कारणेन 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'पउमद्दहे दहे?' पद्मह्रदः पद्मह्रद इति भगवानाह-'गोयमा!' हे गौतम! 'पउमद्दहेणं' पद्मह्रदे खलु 'तत्थ-तत्थ' तत्र तत्र 'देसे तहिं२' तस्मिंस्तस्मिन् देशे 'बहवे उप्पलाइं' बहूनि उत्पलानि कमलानि 'जाव' यावत् 'सयसहस्सपत्ताइं' शतसहस्रपत्राणि-लक्षपत्राणि यावत्

प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(से केणट्ठे णं भंते! एवं वुच्चइ-पउमद्दहे २) हे भदन्त! आप इसे पद्मह्रद इस नाम से क्यों-किस कारण से-कहते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! पउमद्दहेणं तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे उप्पलाइं जाव सयसहस्सपत्ताइं पउमद्दहप्पभाइं पउमद्दहवण्णाभाइं सिरीअ इत्थ देवी महिड्ढिया जाव पलिओवमट्ठिईया परिवसइ, से एएणट्ठेणं जाव अदुत्तरंच णं गोयमा! पउमद्दहस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते ण कयाइ णासि न.) हे गौतम! पद्मह्रद में जगह २ अनेक कमल हैं यावत् शतसहस्रपत्रोंवाले पद्म हैं यहां यावत्पद से कुमुद, सुभग, सौगन्धिक, पुण्डरीक, महापुण्डरीक, शतपत्र और सहस्रपत्र'

(१२०५०१२०) समस्त पद्मो थाय छे. हवे गौतमस्वामी प्रभुने आ प्रमाणे पूछे छे के 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-पउमद्दहे २' हे भदन्त! तमे आने पद्म ह्रद आ नामथी शा कारणथी कहो छो? एना जवाबमां प्रभु कहे छे-'गोयमा! पउमद्दहेणं तत्थ २ देसे तहिं बहवे उप्पलाइं जाव सय सहस्सपत्ताइं पउमद्दहप्पभाइं पउमद्दहवण्णाभाइं सिरीअ इत्थ देवी महिड्ढिया जाव पलिओवमट्ठिईया परिवसइ, से एएणट्ठेणं जाव अदुत्तरं च णं गोयमा! पउमद्दहस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते ण कयाइ णासि न' हे गौतम! पद्मह्रदमां ठेक-ठेकाणे अनेक कमळो छे यावत् शत सहस्र पांदडावाळा पद्मो छे. अहीं'या यावत् पदथी कुमुद, सुभग, सौगंधिक, पुंडरीक, महापुंडरीक, शतपत्र अने सहस्रपत्र ए सर्व कमळोनुं ग्रहण थयुं छे. ए सर्वे

उत्पलानि सन्ति । यावत्पदेन-कुमुदसुभगसौगन्धिक पुण्डरीक महापुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्राणीति संग्राह्यम् । तानि उत्पलानि कीदृशानि ? इत्यपेक्षायामाह -'पउमद्दहप्पभाइं' पद्महृदप्रभाणि पद्महृदाऽऽकाराणि आयत चतुरस्राकाराणीत्यर्थः । एतेन तत्र पद्महृदे वानस्पतानि पद्महृदाऽऽकाराणि पद्मानि बहूनि सन्ति, तानि चाशाश्वतानि पूर्वोक्त प्रमाणानि पार्थिवानि तु शाश्वतानीति सूचितम् , तथा 'पउमद्दह वण्णाभाइं' पद्महृद वर्णाभानि पद्महृद वर्णस्येवाऽऽभा प्रतिभासो येषां तानि तथा-पद्महृद वर्णप्रतिभासानि ततश्च पद्मानां विशेषणद्वयेन तानि पद्मानि तदाकारत्वात्तद्वर्णत्वाच्च पद्महृदानीति प्रसिद्धानि, ततस्तत्पद्महृदाख्यपद्मयोगादयं जलाशयोऽपि पद्महृदः, उभयेषामपि नाम्नामनादि कालप्रवृत्तत्वेन नेतरेतराश्रयदोषः ।

अथ पार्थिवपद्मतोऽप्यस्य नाम प्रवृत्ति र्जाताऽस्तीति ज्ञापयितुं प्रकारान्तरेण नामकारणमाह 'सिरीय इत्थदेवी' श्रीश्चात्र देवीत्यादि अत्र अस्मिन् पद्महृदे श्रीः लक्ष्मीः देवी

इन सब कमलों का ग्रहण हुआ है ये सब उत्पल पद्महृद के जैसे आयत चतुरस्र आकारवाले हैं-इससे उस पद्म हृद में वनस्पतिकायिक कमल भी जो कि पद्महृद के आकारवाले हैं बहुत परन्तु ये अशाश्वत हैं तथा पूर्वोक्त प्रमाणवाले जो कमल-पद्म-हैं वे शाश्वत हैं और ये पृथिवीकायिक हैं ऐसा सूचित किया गया है ये पद्म पद्महृद के वर्ण के जैसे प्रतिभासित होते हैं इस तरह पद्महृद के आकार वाले और पद्महृद के वर्ण के जैसे प्रतिभासवाले पद्मों को पद्महृद कह दिया गया है-अतः इनके सद्भाव से इस जलाशय को भी पद्म हृद ऐसा कहा गया है० इन दोनों के पद्म ऐसे जो नाम हैं वे अनादि काल से चले आ रहे हैं-इस कारण इतरेतराश्रय दोष भी इन दोनों में नहीं है, पार्थिव पद्म से भी इस जलाशय की पद्म हृद इस नामकी प्रवृत्ति हुई है इस बात

ઉત્પલો પદ્માહૂદ જેવા આયત ચતુરસ્ર આકારવાળા છે. એથી તે પદ્માહૂદમાં વનસ્પતિકાયિક કમળો પણ-કે જે પદ્માહૂદના આકારવાળા છે-અનેક છે. પરંતુ એ સર્વ પદ્મો અશાશ્વત છે. તેમજ પૂર્વોક્ત પ્રમાણુવાળા જે કમળો-પદ્મો-છે તેઓ શાશ્વત છે અને પૃથ્વીકાયિક છે. આ પ્રમાણે સૂચિત કરવામાં આવેલ છે. એ પદ્મો પદ્માહૂદના વર્ણ જેવા પ્રતિભાસિત હોય છે. આ પ્રમાણે પદ્માહૂદના આકારવાળા અને પદ્માહૂદના વર્ણ જેવા પ્રતિભાસવાળા પદ્મોને પદ્માહૂદ કહેવામાં આવેલ છે. એટલા માટે એમના સદ્ભાવથી એ જલાશયને પણ પદ્માહૂદ કહેવામાં આવેલ છે. એ બન્નેનું 'પદ્મ' એવું જે નામ રાખવામાં આવેલ છે તે અનાદિ કાળથી ચાલતું આવી રહ્યું છે. એથી ઈતરેતરાશ્રય દોષ પણ એઓ બન્નેમાં નથી. પાર્થિવ પદ્મને લીધે પણ આ જલાશયની પદ્માહૂદ એ નામની પ્રવૃત્તિ થઇ છે એ વાતને સમજાવવા માટે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી નામકરણનું કથન કરે છે તેઓ શ્રી કહે છે કે એ પદ્માહૂદમાં શ્રી દેવી રહે છે અને તે કમળમાં નિવાસ કરે છે. એથી શ્રી નિવાસ યોગ્ય

पद्मनिवासिनी परिवसति, ततश्च श्रीनिवासयोग्यपद्माश्रयत्वात् पद्मोपलक्षितो ह्रद इति पद्मह्रद आख्यायते, मध्यमपदलोपिकर्मधारय तत्पुरुषसमासात् । सा च श्रीः कीदृशीः ? इत्याह-'महिड्ढिया' महर्द्धिका 'जाव' यावत् 'पलिओवमट्ठिइया' पल्योपमस्थितिका महर्द्धिका इत्यारभ्य पल्योपमस्थितिकेति पर्यन्तानि विशेषणवाचकपदानि यावत्पदेन सङ्ग्रहाह्याणि, तथाहि-महर्द्धिका, महाद्युतिका, महाबला, महायशाः, महासौख्या, महानुभावा, पल्योपम स्थितिका, एतद्व्याख्याऽष्टमसूत्रस्य विजयद्वारदेववर्णनाधिकारतो बोध्या, केवलं स्त्रीत्व पुंस्त्वकृतो भेदस्तत्र पुम्त्वेनात्र तु स्त्रीत्वेन निर्देश इति तदन्यत्समानम् ।

अथ तत्र पद्मह्रदे शाश्वतत्वं व्यवस्थापयितुमाह-'से एएणट्ठेणं' इत्यादि-'से एएणट्ठेणं' सः पद्मह्रदः एतेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन कारणेन 'जाव' यावत्-यावत्पदेन "एवमुच्यते-पद्मह्रदः पद्मह्रदः" इति संग्राह्यम्, 'अदुत्तरं च णं' अदुत्तरम् अथ च खलु 'गोयमा !' हे गौतम ! 'पउमद्दहस्स सासए' पद्मह्रदस्य शाश्वतं शश्वत् सर्वदा भवः शाश्वतं 'णामधेज्जे'

को समझाने के लिये अब सूत्रकार प्रकारान्तर से नामकरणका कथन करते हैं-वे कहते हैं कि इस पद्म ह्रद में श्रीदेवी रहती है और वह कमल में निवास करती है इसलिये श्रीनिवासयोग्य पद्म का आश्रय होने से इस जलाशय का नाम पद्मह्रद ऐसा कहा गया है शाकपार्थिव की तरह यहां मध्यम पदलोपी तत्पुरुष समास हुआ है वह श्रीदेवी महर्द्धिक है यावत् इसकी आयु एक पल्योपमकी है यहां यावत्पद से' महाद्युतिका, महाबला, महायशाः, महासौख्या, महानुभावा' इन पदों का संग्रह हुआ-है इन पदों की व्याख्या अष्टम सूत्रस्थ जो विजय द्वार के देव का वर्णनाधिकार है उससे जानलेनी चाहिये वहां जो ये पद प्रयुक्त हुए है उन्हें लिङ्ग व्यत्यय से यहां श्रीदेवी के कारण निर्दिष्ट कर-लेना चाहिये इस प्रकार से पद्मह्रद नाम होने का कारण का उल्लेखकरके अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि इस प्रकार जो इस ह्रद का नाम है वह

પદ્મનું આશ્રયભૂત હોવાથી એ જલાશયનું નામ પદ્મહ્રદ છે. શાકપાર્થિવની જેમ અહીં મધ્યમપદ લોપી તત્પુરુષ સમાસ થયેલ છે. એ શ્રી દેવી મહર્દ્ધિક છે યાવત્ એની ઉમર એક પલ્યોપમ જેટલી છે. અહીં યાવત્ પદથી-'महाद्युतिकाः, महाबलाः, महायशाः, महासौख्याः, महानुभावाः' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. એ પદોની વ્યાખ્યા અષ્ટમ સૂત્રસ્થ જે વિજય દ્વારના દેવોનો વર્ણન ધિકાર છે ત્યાંથી જાણી લેવું જોઈએ, ત્યાં જે એ પદો પ્રયુક્ત થયા છે તેમને લિંગ વ્યત્યયથી અહીં શ્રી દેવીના કારણે નિર્દિષ્ટ કરી લેવા જોઈએ. આ પ્રમાણે પદ્મહ્રદના નામ સંબંધી કારણો સ્પષ્ટ કરીને સૂત્રકાર હવે એ પ્રકટ કરે છે કે આનુ જે આ પ્રમાણે નામ છે તે અનાદિ નિધન છે. કેમકે એવું જ નામ એનું ભૂતકાળમાં પણ હતું એવું જ નામ એનું વર્તમાન કાળમાં છે અને એવું જ એનુ નામ ભવિષ્યત કાળમાં પણ રહેશે જ આનો ભૂતકાળ એવો ન તો કે જેમાં એ નામ આસ્તિત્વ

नामधेयं नाम 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् शाश्वतत्वाद् स पद्महृदः 'ण कयाइ णासि न.' न कदाचित् नाऽऽसीत्, न कदाचिद् न भवति, न कदाचिद् न भविष्यति, अभूच्च भवति च भविष्यति च एतद्विवरणं चतुर्थसूत्रस्थ पद्मवरवेदिका शाश्वतत्वाधिकाराद्बोध्यम् ॥ सू० ३ ॥

अथ गङ्गासिन्धु महानदी स्वरूपमाह-'तस्स ण' इत्यादि ।

मूलम्-तस्स णं पउमद्दहस्स पुरत्थिमिल्लेणं तोरणेणं गंगा महाणई पवूढा समाणी पुरत्थाभिमुही पंच जोयणसयाइं पव्वएणं गंता गंगावट्टण-कूडे आवत्ता समाणी पंच तेवीसे जोयणसए तिण्णि य एगूणवीसइ-भाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया महया घडमुह-पवत्तएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ। गंगा महाणई जओ पवडइ, इत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता। सा णं जिब्भिया अद्धजोयणं आयामेणं छ सक्कोसाइं जोयणाइं विक्खं-भेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं मगरमुह विउट्टसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा सण्हा० । गंगा महाणई जत्थ पवडइ, एत्थ णं महं एगे गंगप्प-वायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, सट्ठिं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं णउयं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामयकूले समतीरे वइरामयपासाणे वइरतले सुवण्ण-

---

अनादि निधन है क्योंकि ऐसा ही नाम इसका भूत काल में था, ऐसा ही नाम इसका वर्तमान काल में हैं और ऐसा ही इसका नाम भविष्यत्कालमेही रहेगा इसका भूत काल ऐसा नहीं हुआ है कि जिसमें यह नाम नहीं था वर्तमान काल भी इसका ऐसा नही है कि जिसमें यह नाम नहीं चल रहा है और भविष्यत् काल भी इसका ऐसा नहीं होगा कि जिसमें इसका यह नाम नहीं होगा अतः इसका ऐसा नाम था, अब भी यह है और भविष्यत् में भी यही रहेगा इस प्रकार से त्रिकाल में भी इसका अस्तित्वख्यापन करने से यह नाम इसका अनिमित्तक है ऐसा प्रकट किया गया है ॥सू० ३॥

न હતું. આનો વર્તમાનકાળ પણ એવો નથી કે જેમા એ નામનું અસ્તિત્વ ન હોય, અને આનો ભવિષ્યત કાળ પણ આવો થશે નહિ કે જેમાં આનુ એ નામ અસ્તિત્વ ન ધરાવતું હોય. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આનું આ પ્રમાણેનું નામ હતું આપ્રમાણે નામ અત્યારે પણ છે અને ભવિષ્યત્ કાળમાં પણ એવું જ નામ રહેશે. આ પ્રમાણે ત્રિકાલમાં એનું અસ્તિત્વખ્યાપન કરવાથી એ નામ એવું અનિમિત્તક છે આમ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. ॥ ૩ ॥

सुवण्णरययामयवालुयाए वेरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडे सुहोयारे सुहोत्तारे णाणामणितित्थसुबद्धे वट्टे अणुपुव्वसुजाय वप्पगंभीरे सीयलजले संछण्णपत्तभिसमुणाले बहुउप्पलकुमुयणलिणसुभगसोगंधिय पोंडरीय महापोंडरीय सयपत्त सहस्सपत्तसयसहस्सपत्तपफुल्लकेसरोवचिए छप्पयमहुयरपरिभुज्जमाणकमले अच्छविमलपत्थसलिले पुण्णे पडिहत्थ भमंतमच्छकच्छभ अणेगसउणगणमिहुणवियरिय सद्दुन्नइयमहुरसरणाइए पासाइए ४। से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते वेइयावणसंडगाणं पउमाणं वण्णओ भाणियव्वो। तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, तं जहा–पुरत्थिमेणं१ दाहिणेणं२ पच्चत्थिमेणं३, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा–वइरामया णेम्मा, रिट्ठामया पइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णरुप्पमया फलया, लोहियक्खमईओ सूईओ वइरामया संधी, णाणा मणिमया आलंवणा आलंवणबाहाओत्ति। तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं पत्तेयं तोरणा पण्णत्ता। ते णं तोरणा णाणामणिमया णाणामणिमएसु खंभेसु उवणिविट्ठसंनिविट्ठा विविहमुत्तंतरोवइया विविहताराख्वोवचिया ईहामियउसहतुरगणरमगरविहगवालगकिण्णररुरुसरभचमरकुंजरवणलय पउमलयभत्तिचित्ता खंभुग्गयवइरवेइया परिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजुयगजंतजुत्ताविव अच्चीसहस्समालणिया रूवगसहस्सकलिया भिसमाणा भिब्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा सुहफासा सस्सिरीयरूवा घंटावलिचलिय महुरमणहरसरा पासाईया ४। तेसि णं तोरणाणं उवरिं बहवे अट्ठ मंगलगा पण्णत्ता, तं जहा–सोत्थिए१, सिरिवच्छे२, जाव पडिरूवा तेसि णं तोरणाणं बहवे किण्णचामरज्झया जाव सुक्किल्लचामरज्झया अच्छा सण्हा० रुप्पपट्टा वइरामयदंडा जलयामलगंधिया सुरम्मा पासाईया ४। तेसि णं तोरणाणं उप्पिं बहवे छत्ताइच्छत्ता पडा-

गाइपडागा घंटाजुयला चामरजुयला उप्पलहत्थगा जाव सयसहस्सपत्त हत्थगा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा ४। तस्स णं गंगाप्पवाय-कुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे गंगादीवे णामं दीवे पण्णत्ते, अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परि-क्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे सण्हे०। से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरि-क्खित्ते, वण्णओ भाणियव्वो। गंगादीवस्स णं दीवस्स उप्पिं बहु-समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते। तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं गंगाए देवीए एगे भवणे पण्णत्ते, कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणगं च कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे जाव बहुमज्झदेसभाए मणिपेढियाए सयणिज्जे। से केणट्ठेणं जाव सासए णामधेज्जे पण्णत्ते ॥सू० ४॥

छाया—तस्य खलु पद्महृदस्य पौरस्त्येन तोरणेन गङ्गा महानदी प्रव्यूढा सती पूर्वाभिमुखी पञ्चयोजनशतानि पर्वतेन गत्वा गङ्गावर्त्तकूटे आवृत्ता सती पञ्चत्रयोविंशतिं योजनशतानि त्रींश्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तकेन मुक्तावलीहारसंस्थितेन सातिरेकयोजनशतकेन प्रपातेन प्रपतति गङ्गामहानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महती एका जिह्विका प्रज्ञप्ता। सा खलु जिह्विका अर्द्धयोजनमायामेन षट् सक्रो-शानि योजनानि विष्कम्भेण अर्द्धकोशं बाहल्येन मकरमुखविकृतसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छा श्लक्ष्णा०। गङ्गा महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं गङ्गाप्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, षष्टिं योजनानि आयामविष्कम्भेण, नवतं .योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण, दश योजनानि उद्वेधेन अच्छं श्लक्ष्णम् रजतमयवालुकाकम् वैडूर्यमणिस्फटिकपटलप्रत्यवतटं सुखावतारं सुखोत्तारं नानामणितीर्थसुबद्धं वृत्तम् आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलं संछन्न पत्र बिसमृणालं बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीक शतपत्र सहस्र पत्र शतसहस्रपत्र प्रफुल्ल केसरोपचितं षट्पद मधुकरपरिभुज्यमानकमलम् अच्छविमलपथ्यस-लिलं पूर्णं परिहस्तभ्रमन्मत्स्यकच्छपानेकशकुनगणमिथुनप्रविचरितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादितं प्रासादीयम् ४। तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संप-रिक्षिप्तम्, वेदिकावनषण्डयोः पद्मानां च वर्णको भणितव्यः। तस्य खलु गङ्गाप्रपातकुण्डस्य त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—पौरस्त्ये दक्षिणे पाश्चात्ये तेषां खलु

त्रिसोपानप्रतिरूपकाणाम् अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वज्रमयाः नेमाः, रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि, वैडूर्यमयाः स्तम्भाः, सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि, लोहिताक्षमय्यः सूचयः, वज्रमयाः सन्धयः, नानामणिमयानि आलम्बनानि आलम्बनवाहा इति । तेषां खलु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं२ तोरणाः प्रज्ञप्ताः । ते खलु तोरणा नानामणिमयाः नानामणिमयेषु स्तम्भेषु उपनिविष्टसंनिविष्टाः विविधमुक्तान्तरोपचिताः विविधतारारूपोपचिताः ईहामृगवृषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नररुरुशरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलता भक्तिचित्राः स्तम्भोद्गतवज्रवेदिका परिगताभिरामाः विद्याधरयमलयुगलयन्त्रयुक्ता इव अर्चिः सहस्रमालनिकाः रूपकसहस्रकलिताः भासमानाः बाभास्यमानाः चक्षुर्लोकनश्लेषाः सुखस्पर्शाः सश्रीकरूपाः घण्टावलिचलितमधुरमनोहरस्वराः प्रासादीयाः ४ । तेषां खलु तोरणानामुपरि बहून्यष्टाष्टमङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-स्वस्तिकं१ श्रीवत्सः२ यावत्प्रतिरूपाणि४ । तेषां खलु तोरणानामुपरि बहवः कृष्णचामरध्वजाः यावत् शुक्लचामरध्वजाः अच्छाः श्लक्ष्णाः रूप्यपट्टाः वज्रमयदण्डाः जलजामलगन्धिकाः सुरम्याः प्रासादीयाः घण्टायुगलानि चामरयुगलानि उत्पलहस्तकाः-पद्महस्तकाः यावत् शतसहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमयाः अच्छा. यावत् प्रतिरूपाः । तस्य खलु गङ्गाप्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको गङ्गाद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, अष्टयोजनानि आयामविष्कम्भेण सातिरेकाणि पञ्चविंशतिं योजनानि परिक्षेपेण, द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलान्तात् , सर्वरत्नमयः अच्छः श्लक्ष्णः । स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः वर्णको भणितव्यः । गङ्गा द्वीपस्य खलु द्वीपस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः । तस्य खलु बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु एकं महद् गङ्गाया देव्या एकं भवनं प्रज्ञप्तम् , क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण देशोनकं च क्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन अनेक स्तम्भशतसन्निविष्टं यावद् बहुमध्यदेशभागे मणिपीठिकायां शयनीयम् । अथ केनार्थेन यावत् शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् ॥सू० ४॥

टीका-'तस्स णं' इत्यादि । 'तस्स णं' तस्य अनन्तरोक्तस्य खलु 'पउमद्दहस्स' पद्महृदस्य 'पुरत्थिमिल्लेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिग्भवेन 'तोरणेणं' तोरणेन 'गंगा' गङ्गा-गङ्गानाम्नी 'महानई' महानदी-स्वपरिवारभूतचतुर्दशसहस्र नदी सम्पन्नत्वेन स्वतन्त्रतया समुद्रगामित्वेन

गंगा सिन्धु महानदियों के स्वरूप का कथन

'तस्स णं पउमद्दहस्स पुरत्थिमिल्लेणं तोरणेणं'

टीकार्थ—(तस्स णं पउमद्दहस्स पुरत्थिमिल्लेणं तोरणेणं) उस पद्महृद के पूर्व दिग्वर्ती तोरण से (गंगा महाणई पवूढा समाणी पुरत्थाभिमुही पंचजोयणसयाइं

ગંગા-સિન્ધુ મહાનદીઓના સ્વરૂપનું કથન-

'तस्स णं पउमद्दहस्स पुरात्थिम्मिल्लेणं तोरणेणं इत्यादि'

ટીકાર્થ-'तस्स णं पउमद्दहस्स पुरत्थिम्मिल्लेणं तोरणेणं' તે પદ્મહૃદના પૂર્વ દિગ્વર્તી તોરણથી 'गंगा महाणई पवूढा समाणी पुरत्थाभिमुही पञ्चजोयणसयाइं पव्वएणं गंता गंगा·

च प्रकृष्टा नदी, एवमग्रे सिन्ध्वादिष्वपि प्रकृष्टत्वं बोध्यम् , 'पवूढा' प्रव्यूढा निःसृता 'समाणी' सती 'पुरत्थाभिमुही' पौरस्त्याभिमुखी पूर्वाभिमुखी 'पंच जोयणसयाइं' पञ्चयोजनशतानि 'पव्वएणं' पर्वतेन-पर्वतमार्गेण यद्वा पर्वते पर्वतोपरि 'णं' खलु 'गंता' गत्वा 'गंगावट्टणकूडे' गङ्गावर्त्तकूटे-गङ्गावर्त्तनामके कूटे गिरिशिखरे अत्र सामीप्ये सप्तमी तेन तत्समीपे गङ्गावर्त्त-कूटस्याधस्ताद् 'आवत्ता' आवृत्ता-परावृत्ता 'समाणी' सती प्रत्यावृत्तेत्यर्थः 'पंच तेवीसे जोयणसए' पञ्चत्रयोविंशानि योजनशतानि त्रयोविंशत्यधिकपञ्चशतयोजनानि, 'तिण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स' त्रींश्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य 'दाहिणाभिमुही' दक्षि-णाभिमुखी 'पव्वएणं गंता' पर्वतेन गत्वा 'महया घडमुहपवत्तएणं' महाघटमुखप्रवृत्तिकेन महाघटः बृहद्घटस्तस्य यन्मुखं तस्मात् प्रवृत्ति निर्गमो यस्य स जलसमूहः स इव महाघट-मुखप्रवृत्तिकस्तेन तथा-महाघटमुखान्निस्सरज्जलसमूहवच्छब्दायमानवेगवता प्रपातेनेत्यग्रि-मेण सम्बन्धः, 'मुत्तावलिहारसंठिएणं' मुक्तावलिहारसंस्थितेन मुक्तावलीनां मुक्तासरीणां यो

पव्वएणं गंता गंगावत्तणकूडे आवत्ता समाणी) गंगा नामकी महानदी अपनी परिवार भूत १४ हजार नदियों रूपी सम्पत्ति से युक्त होने के कारण तथा स्व-तन्त्र रूप से समुद्रगामिनी होने के कारण प्रकृष्टनदी-निकली हैं सिन्धु आदि-नादियों में भी इसी प्रकार से प्रकृष्टता जाननी चाहिये यह गंगा महानदी पूर्वाभिमुखी होकर पांचसौ योजन तक उसी पर्वत के ऊपर बहती हुई गङ्गावर्त नामके कूट तक न पहुंच कर प्रत्युत उसके पास से लौटकर (पंच तेवीसे जोयणसए तिण्णि एगूणवीसइभाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वए णं गंता) $५२३\frac{३}{१९}$ योजन तक दक्षिणदिशा की तरफ उसी पर्वत से मुडजाती है (महया घडमुहपवत्तएणं मुत्तावलिहारसंठिए णं साइरेगं जोयणसइएणं पवाएणं पव-डइ) और बडे जोर शोरके साथ घटके मुख से निकले हुए शब्दायमान जल प्रवाह के तुल्य तथा मुक्तावलिनिर्मित हार के जैसे संस्थान वाले ऐसे एक सौ

वत्तणकूडे आवत्ता समाणी' ગંગા મહા નદી પોતાના જ પરિવાર ભૂત ૧૪ હજાર નદીઓ રૂપી સંપત્તિથી યુક્ત હોવા બદલ તેમજ સ્વતંત્ર રૂપથી સમુદ્રગામિની હોવા બદલ પ્રકૃષ્ટ નદી છે. સિન્ધુ આદિ નદીઓમાં પણ આ પ્રમાણે જ પ્રકૃષ્ટતા જાણવી જોઈએ. એ ગંગા મહાનદી પૂર્વાભિમુખ થઈને પાંચસો યોજન સુધી તેજ પર્વત ઉપર પ્રવાહિત થતી ગંગાવર્ત નામક કૂટ સુધી નહિ પહોંચીને પરંતુ તેની પાસેથી પાછી ફરીને 'पंच तेवीसे जोयणसए तिण्णिएगूणवीसइभाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता' $૫૨૩\frac{૩}{૧૯}$ યોજન સુધી દક્ષિણ દિશા તરફ તે પર્વત પાસેથી પાછી ફરે છે.'महया घडमुहपवत्तएणं मुत्तावलिहारसंठिए णं साहाइरेग जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' અને ખૂબજ પ્રચંડ વેગથી અને પ્રચંડ સ્વર સાથે ઘડાના મુખમાંથી નિસૃત શબ્દમાન જલ પ્રવાહ તુલ્ય તેમજ મુક્તાવલિ નિર્મિત હાર જેવા સંસ્થાન

हारस्तत्संस्थितेन तदाकारेण-प्रपाते धावल्येन बुद्बुदानां तदाकारतया च तत्सादृश्यं बोध्यम् 'साइरेग जोयणसइएणं' सातिरेक योजनशतिकेन सातिरेका किञ्चिदधिका योजनशतिका योजनशत्येव योजनशतिका शतयोजनानि मानत्वेन यस्य तथाभूतेन, यद्वा सातिरेका योजनशती प्रमाणमस्य तथाभूतेन 'पवाएणं' प्रपातेन निर्झरेण तद्द्वारा 'पवडइ' प्रपतति प्रपातकुण्डं प्राप्नोति, 'गंगा महाणई जओ' गङ्गामहानदी यतः यस्मात् स्थानात् 'पवडइ' प्रपतति, 'इत्थ णं' अत्र गङ्गाप्रपातस्थाने खलु 'महं' महती बृहती 'एगा जिब्भिया' एका जिह्विका जिह्वाकाराप्रणाली 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता। 'सा णं जिब्भिया' सा च जिह्विका 'अद्ध जोयणं आयामेणं' अर्धयोजनमायामेन, 'छ सकोसाइं जोयणाइं' सक्रोशानि क्रोशसहितानि षट् योजनानि 'विक्खंभेण' विष्कम्भेण विस्तारेण, 'अद्धकोसं बाहल्लेणं' अर्द्धक्रोशं बाहल्येन पिण्डेन 'मगरमुहविउट्टसंठाण संठिया' मकरमुख विवृतसंस्थानसंस्थिता-विवृतमकरमुखाकारा अत्र विवृतस्य आर्षत्वात् परप्रयोगः, 'सव्ववइरामई' सर्ववज्रमयी सर्वात्मना वज्ररत्नमयी 'अच्छा सण्हा०' अच्छा श्लक्ष्णा इत्यादि प्राग्वत् 'गंगा महाणई जत्थ पवडइ' यत्र गङ्गामहानदी प्रपतति 'एत्थ णं' अत्र गङ्गाप्रपातस्थाने खलु 'महं एगे' एकं महत् बृहत् 'गंगप्पवाय-

---

योजन से भी कुछ अधिक प्रमाणोपेत प्रवाह से प्रपात कुण्ड में गिरती है (गंगा-महाणई जओ पवडइ इत्थ णं एगा महं जिब्भिया पण्णत्ता) गंगामहानदी जिस स्थान से प्रपात कुण्ड में गिरती है वहां पर एक विशाल-जिह्विका जैसी आकृति-वाली प्रणाली है (सा णं जिब्भिया अद्ध जोयणं आयामेणं छ सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं मगर मुह विउट्ट संठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा सण्हा) यह जिह्वा के जैसी प्रणाली आयाम की अपेक्षा आधे योजन की है और विष्कम्भविस्तार की अपेक्षा यह १ कोश सहित ६ योजन की है। तथा इसका बाहल्य-मोटाई-आधे कोशका है इसका आकार मगर के खुले हुए मुख के जैसा है यह सर्वात्मना रत्नमयी है अच्छा-आकाश और स्फटिक के जैसी बिलकुल निर्मल है और चिकनी है आर्ष होने के कारण यहां विवृत शब्द का

वाળા એકસો યોજન કરતા પણ કંઇક અધિક પ્રમાણોપેત પ્રવાહથી પ્રપાત કુંડમાં પડે છે 'गंगा महाणई जओ पवडइ, इत्थणं एगा महं जिब्भिया पण्णत्ता' ગંગા મહાનદી જે સ્થાન ઉપરથી પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. ત્યાં એક વિશાળ જિહ્વા જેવી આકૃતિ ધરાવતી પ્રણાલી છે. 'सा णं जिब्भिया अद्ध जोयणं आयामेणं छ सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ट संठाण संठिया सव्व वइरामई अच्छा सण्हा' એ જિહ્વા જેવી પ્રણાલી આયામની અપેક્ષાએ અર્ધા યોજન જેટલી છે અને વિષ્કંભની (વિસ્તાર)ની અપેક્ષાએ એક ગઉ સહિત ૬ યોજન જેટલી છે. તેમજ એની મોટાઇ (બાહલ્ય) અર્ધા ગાઉ જેટલી છે. એ સર્વાત્મના રત્નમયી છે. અચ્છા-આકાશ અને સ્ફટિક જેવી એ તદ્દન નિર્મળ અને સ્નિગ્ધ છે. આર્ષ હોવા બદલ અહીં વિવૃત્ત શબ્દનો પર પ્રયોગ થયેલ છે.

कुंडे' गङ्गाप्रपातकुण्डं 'णामं' नाम गङ्गाप्रपातकुण्डनामकं 'कुंडे' कुण्डं-यथार्थनामकं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् तस्य मानाद्याह-'सट्ठिं जोयणाइं' इत्यादि, 'सट्ठिं जोयणाइं' षष्टिं योजनानि आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'णउयं' नवतं-नवत्यधिकं 'जोयणसयं' योजनशतं 'किंचिविसेसाहियं' किञ्चिद्विशेषाधिकं 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना 'दसजोयणाइं उव्वेहेणं' दशयोजनानि उद्वेधेन भूगतत्वेन 'अच्छे' अच्छं स्फटिकवदुज्ज्वलम् 'सण्हे' श्लक्ष्णं-चिक्कणम् पुनः कीदृशमित्याह 'रययामयकूले' इत्यादि, 'रययामयकूले' रजतमयकूलं-रजतमयतटम्, 'समतीरे' समतीरं समानतटकम्, 'वइरामयपासाणे' वज्रमयपाषाणं वज्ररत्नमयपाषाणयुक्तम्, 'वइरतले' वज्रतलं वज्ररत्नमयतलयुक्तम् 'सुवण्ण सुब्भरययामयवालुयाए' सुवर्णशुभ्ररजतमयवालुकाकं शुभ्रं-शुक्लं यत् सुवर्णं रजतंचेत्युभयमयीवालुका यत्र तत्तथा भूतम् 'वेरुलियमणिफालियपडलपच्चोयडे' वैडूर्यमणिस्फटिकपटलप्रत्यवतटं वैडूर्याख्यमणीनां स्फटिकानां च य पटलः समूहः तन्मयानि प्रत्यवतटानि तटसमीपवर्त्तिन उन्नतप्रदेशो यस्य तत्तथा 'सुहोयारे' सुखावतारं सुखकरजलप्रवेशयुक्तं 'सुहोत्तारे' सुखोत्तारं सुखकरजलनिर्गमनयुक्तम् 'नानामणितित्थसुबद्धे' नानामणितीर्थसुबद्धं-अनेकविधम-

पर प्रयोग हुआ है (गंगा महानई जत्थ पवडइ, एत्थ णं एगे महं गंगप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते) गंगा महानदी जहां पर गिरती है वहां पर एक विशाल गंगा प्रपात कुण्ड नामका कुण्ड है (सट्ठिं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं नउअं जोयण सयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे) आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा यह ६० योजन का है कुछ विशेषाधिक १९० योजन का इसका परिक्षेप है १० योजन की इसकी गहराई है यह आकाश और स्फटिकमणि के जैसा निर्मल है तथा चिकना है (रययामयकूले) इसका तट रजतमय है। (समतीरे) और वह सम है नीचा ऊंचा नहीं है (वइरामयपासाणे) वज्रमय इसके पाषाण-पत्थर हैं (वइरतले, सुवण्ण सुब्भरययामयवालुयाए, वेरुलियमणि फालिय पडलपच्चोयडे, सुहोआरे, सुहोत्तारे, णाणामणि-

'गंगा महानई जत्थ पवडइ, एत्थणं एगे महं गंगाप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' ગંગા મહાનદી જ્યાં પડે છે ત્યાં એક વિશાળ ગંગા પ્રપાત કુંડ નામક કુંડ છે. 'सट्ठिं जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं नउअं जोयणसयं किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे' આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ એ ૬૦ યોજન જેટલું પ્રમાણ ધરાવે છે. કંઈક વિશેષાધિક ૧૯૦ યોજન પ્રમાણ આનો પરિક્ષેપ છે. ૧૦ યોજન જેટલી આની ઊંડાઈ છે. એ આકાશ અને સ્ફટિક મણિવત્ નિર્મળ છે. તેમજ સ્નિગ્ધ છે 'रययामय कूले' એનો કિનારો રજતમય છે. 'समतीरे' અને તે સમ છે નીચો ઊંચો નથી. 'वइरामयपासाणे' વજ્રમય એના પાષાણો-પથ્થરો-છે. 'वइरतले सुवण्णसुब्भरययामयवालुयाए, वेरुलियमणिफालिय पडलपच्चोयडे, सुहोआरे; सुहोत्तारे, णाणामणितित्थसुबद्धे वट्टे अणुपुव्वसुजाय वप्प गंभीरसीअलजले संछण्णपत्तभिसमुणाले' એનો તલભાગ વજ્રમય છે. એમાં જે વાલુકા

णिभिः सुबद्धं तीर्थम् अवतरणोत्तरणमार्गो यस्य तत्तथा अत्र प्राकृतत्वात् तीर्थशब्दस्य पूर्वप्रयोगः सुबद्धशब्दस्य च परप्रयोगः, 'वट्टे' वृत्तं वर्तुलम्, 'आणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजले' आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरशीतलजलम् आनुपूर्व्येण क्रमेण सुजातं सुनिष्पन्नं वप्रं पाली यस्य, तच्च गम्भीरम् अगाधं शीतलं जलं यत्र तत्तथा, उभयो कर्मधारयः। 'संछण्णपत्तभिसमुणाले' संछन्नपत्रबिसमृणालं-संछन्नानि व्याप्तानि पत्रबिसमृणालानि पद्मानां पत्रकन्दनालानि यत्र तत्तथा, 'बहुउप्पलकुमुयणलिणसुभगसोगंधियपोंडरीयमहापोंडरीय सयपत्त सहस्सपत्त सयसहस्सपत्तपफुल्लकेसरोवचिए' बहूत्पलकुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीक-शतपत्रसहस्रपत्रशतसहस्रपत्रप्रफुल्लकेसरोपचितम् तत्र बहूनि प्रचुराणि प्रफुल्लानि विकसितानि यानि उत्पलानि चन्द्रविकासीनि कमलानि, पद्मानि सूर्यविकाशीनि कमलानि, कुमुदानि-कैरवाणि, तान्यपि चन्द्रविकासीनि श्वेतरक्तादि वर्णानि भवन्ति तथा नलिनानि

तित्थ सुबद्धे वट्टे आणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजले संछण्णपत्तभिसमुणाले) इसका तलभाग वज्रमय है इसमें जो वालुका समूह है वह सुवर्ण की और शुभ्र रजत की मिलावटवाली है इसके तटके आसन्नवर्ती जो उन्नत प्रदेश है वे वैडूर्य और स्फटिक के पटल से निर्मित हैं इसमें प्रवेश करने का और बाहर निकलने का जो मार्ग है वह सुखकर है घाट इसके अनेक मणियों द्वारा सुबद्ध हैं यह वर्तुल गोल है इसमें जो जल भरा हुआ है वह क्रमशः आगे २ अगाध होता गया है और शीतल होता गया है यह कमलों के कन्दो एवं पत्तों नालो से व्याप्त हो रहा है। (बहुउप्पलकुमुदणलिण सुभगसोगंधिय पोंडरीय महापोंडरीय सय-पत्त सहस्सपत्तसयसहस्सपत्तपफुल्लकेसरोवचिए) यह प्रफुल्लित उत्पलों की, कुमुदों की, नलिनों की, सुभगों की, सौगंन्धिकों की, पुण्डरीकों की, महापुण्डरीकों की, शतपत्रवाले कमलों की, हजार पत्रवाले कमलों की, एवं लाखपत्तों वाले कमलों की, किञ्जल्क से उपशोभित है चन्द्रविकाशी कमलों का नाम उत्पल है

સમૂહો છે તે સુવર્ણની અને શુભ્ર રજતની વાલુકાઓથી યુક્ત છે, એના તટના આસન્નવર્તી જે ઉન્નત પ્રદેશ છે તે વૈડૂર્ય અને સ્ફટિકના પટલથી નિર્મિત છે. એમાં પ્રવેશ કરવા માટે અને બહાર નીકળવા માટે જે માર્ગ છે તે સુખકર છે. એના ઘાટો અનેક મણિઓ દ્વારા સુબદ્ધ છે, એ વર્તુલ-ગોલાકારમાં છે. એમાં જે પાણી છે તે અનુક્રમે આગળ-આગળ અગાધ થતું ગયું છે અને શીતળ થતું ગયું છે એ કમળોના કંદો તેમજ પાંદડાઓ અને નાલોથી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો છે 'बहुउप्पल कुमुदणलिण सुभगसोगंधिय पोंडरीय महापोंडरीय सयपत्त सहस्सपत्त सयसहस्सपत्तपफुल्लकेसरोवचिए' એ પ્રફુલ્લિત ઉત્પલોની, કુમુદોની, નલિનોની, સુભગોની, સૌગંધિકોની, પુંડરીકોની, મહાપુંડરીકોની, શતપત્રવાળા કમળોની, કિંજલ્કોથી ઉપશોભિત છે ચન્દ્રવિકાશી કમળોનું નામ ઉત્પલ છે

सुभगानि कमलविशेषाः सौगन्धिकानि कह्लाराणि श्वेतवर्णानि सुगन्धीनि कमलानि, पुण्डरीकाणि–श्वेतकमलानि, तान्येव महान्ति–महापुण्डरीकाणि, शतपत्राणि–पत्रशतविशिष्टानि कमलानि, सहस्रपत्राणि–पत्रसहस्रयुक्तानि कमलानि, शतसहस्रपत्राणि–लक्षपत्रयुक्तानि कमलानि तेषां केसरैः किंजल्कैः उपशोभितम् । यद्वा–बहूनि–प्रचुराणि प्रफुल्लानि विकस्वराणि केसरोपशोभितानि च उत्पलादीनि यत्र तत्तथा । अत्र प्रथमविग्रहे प्रफुल्लशब्दस्य, द्वितीयविग्रहे प्रफुल्लकेसरोपशोभितपदस्य च परप्रयोग आर्षत्वात् 'छप्पयमहुयरपरिभुज्जमाणकमले' षट्पदमधुकर परिभुज्यमानकमलं षट्पदा ये मधुकराः भ्रमराः तैः परिभुज्यमानानि कमलानि उपलक्षणतया कुमुदादीनि च यत्र तत्तथा 'अच्छविमलपत्थसलिले' अच्छविमलपथ्यसलिलम् तत्र–अच्छविमलम् अत्यन्तविमलं पथ्यं हितं सलिलं जलं यत्र तत्तथा 'पुण्णे' पूर्ण जलैः भृतम् 'पडिहत्थ भमंतमच्छकच्छभ अणेग सउणगणमिहुणवियरिय सदुन्नइयमहुरसरणाइए' प्रतिहस्त भ्रमन्मत्स्यकच्छपानेक शकुनगणमिथुन प्रविचरितशब्दोन्नतिमधुरस्वरनादितम् तत्र प्रतिहस्ताः अतिप्रभूताः अत्यधिकाः भ्रमन्तः इतस्ततश्चलन्तश्च ये मत्स्याः कच्छपाश्च, तथा अनेक शकुनगणमिथुनानि अनेकजातीय पक्षिगणानां स्त्रीपुंसयुगलानि तैः प्रविचरिताः कृता ये

सूर्य विकाशी कमलों का नाम पद्म है कैरवों का नाम कुमुद है ये भी चन्द्रविकाशी ही होते हैं–पर इनमें श्वेत, रक्त आदि वर्ण की अपेक्षा भेद होता है नलिन और सुभग ये भी कमलविशेष हैं श्वेतवर्णवाले सुगंधित कमलों का नाम सौगंधिक कमल कहा गया है केवलवर्ण में जो श्वेत होते हैं वे पुण्डरीक हैं इनकी अपेक्षा जो बडे होते हैं वे महा पुण्डरीक है (छप्पयमहुयरपरिभुज्जमाण कमले) इसके कमलों पर भ्रमर बैठकर उनकी किंजल्क का पान किया करते हैं (अच्छविमलपसत्थसलिले) इसका जल आकाश और स्फटिक के जैसा अत्यन्त निर्मल है तथा पथ्य हितकारक है (पुण्णे, पडिहत्थभमंतमच्छकच्छभ अणेग सउणगणमिहुणपविअरिय सदुन्नइयमहुरसरणाइए पासाईए) यह सदा जल से परिपूर्ण रहता है इसमें इधर उधर अनेक मच्छ कच्छप फिरते

સૂર્ય વિકાશી કમળોનું નામ પદ્મ છે. કૈરવોનું નામ કુમુદ છે. એ પણ ચન્દ્ર વિકાશી જ હોય છે, પરંતુ એમાં શ્વેત રક્ત આદિ વર્ણની અપેક્ષાએ ભેદ હોય છે. નલિન અને સુભગ એ પણ કમળ વિશેષ છે. શ્વેત વર્ણવાળા સુગંધિત કમળોને સૌગંધિક કમળ કહેવામાં આવે છે. કેવળ વર્ણમાં જે શ્વેત હોય છે તે પુંડરીક છે. એમના કરતાં જે મોટા હોય છે તે મહાપુંડરીક છે. 'छप्पयमहुयरपरिभुज्जमाणकमले' એના કમળો ઉપર ભ્રમરો બેસીને તેમના કિંજલ્કનું પાન કરતા રહે છે. 'अच्छ–विमलपसत्थसलिले' એનું જળ આકાશ અને સ્ફટિકની જેમ અત્યંત નિર્મળ છે. તેમજ પથ્યકારક છે. 'पुण्णे, पडिहत्थ भमंत मच्छ कच्छभ अणेग सउणगणमिहुण पविअरिय सदुन्नइय महुरसरणाइए पासाईए' એ સર્વદા જળથી પરિપૂર્ણ રહે છે. એમાં આમ–તેમ અનેક મચ્છ કચ્છપો

शब्दास्तेषामुन्नतिर्यत्र तादृशो मधुरस्वरो माधुर्य्यगुणविशिष्टस्वरयुक्तो यो नादः स्तं, स जातोऽस्मिन्निति तथा, तथा 'पासाइए४' प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपं प्रतिरूपं च एतद्व्याख्या प्राग्वत् ।

'से णं' तत् गङ्गाप्रपातकुण्डम् खलु 'एगाए पउमवरवेइयाए' एकया पद्मवरवेदिकया 'एगेण य वणसंडेणं' एकेन च वनषण्डेन 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं परिवेष्टितम् , अत्र 'वेइया वणसंडगाणं पउमाणं वण्णओ' वेदिका वनषण्टयोः पद्मानां च वर्णको वर्णनमत्रैव जगतीसूत्रव्याख्यातो 'भाणियव्वो' भणितव्यः, 'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स' तस्य खलु गङ्गाप्रपातकुण्डस्य 'तिदिसिं तओ' त्रिदिशि त्रीणि 'तिसोवाणपडिरूवगा' त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि सोपानत्रयपङ्क्तिरूपाणि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये पूर्वे पूर्वस्यां दिशि 'दाहिणेणं' दक्षिणे दक्षिणस्यां दिशि 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमे पश्चिमायां दिशि। 'तेसि णं' तेषां खलु 'तिसोवाणपडिरूवगाणं' त्रिसोपानप्रतिरूपकाणाम् 'अयमेयारूवे' अयमेतद्रूपः अनुपदं वक्ष्यमाणस्वरूपो 'वण्णा-

---

रहते हैं अनेक जातिके पक्षियों का जोडा यहां पर बैठकर नाना प्रकार के मधुर स्वरों से शब्द करता रहता है यह कुण्ड प्रासादीय है, दर्शनीय है, अभिरूप है और प्रतिरूप है इन पदों की व्याख्या पूर्व में की जा चुकी है (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणय वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह कुण्ड एक पद्मवरवेदिका से और एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरा हुआ है यहां (वेइया वणसंडगाणं पउमाणं वण्णओ भाणियव्वो) वेदिका का वनषंडका और पद्मों का वर्णक जगती सूत्र की व्याख्या से कहलेना चाहिये-(तस्सणं गंगप्पवायकुंडस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा प.) उस गंगा प्रपात कुण्ड की तीन दिशाओं में तीन त्रिसोपान प्रतिरूपक हैं (तं जहा) जो इस प्रकार से हैं-(पुरत्थिमेणं, दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं) एक त्रिसोपानप्रतिरूपक पूर्वदिशा में है एक त्रिसोपान प्रतिरूपक दक्षिण दिशा में है और एक त्रिसोपान प्रतिरूपक पश्चिम

કરતા રહે છે. અનેક જાતિઓના પક્ષીઓના જોડા અહીં બેસીને અનેક પ્રકારના મધુર સ્વરોથી શબ્દો કરતાં રહે છે, એ કુંડ પ્રસાદીય છે, દર્શનીય છે, અભિરૂપ છે અને પ્રતિરૂપ છે. એ પદોની વ્યાખ્યા પહેલા કરવામાં આવી છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणय वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' એ કુંડ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચોમેર આવૃત છે. અહીં 'वेइयावणसंडगाणं पउमाणं वण्णओ भाणियव्वो' વેદિકાના, વનખંડના અને પદ્મોના વર્ણન વિષે 'જગતી સૂત્રની' વ્યાખ્યામાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा प०' તે ગંગા પ્રપાત કુંડની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ ત્રિસોપાન પ્રતિ રૂપકો છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'पुरत्थिमेणं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं' એક ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક પૂર્વ દિશામાં છે એક ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક દક્ષિણ દિશામાં છે,

वासे' वर्णावासः वर्णनप्रकारः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, 'तं जहा' तद्यथा 'वइरामयाणेमा' इत्यादि। तत्र 'वइरामया' वज्रमयाः वज्ररत्नमयाः नेमाः भूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशाः 'रिट्ठामया' रिष्टमयानि-रिष्टरत्नमयानि 'पइट्ठाणा' प्रतिष्ठानानि त्रिसोपानमूलप्रदेशाः 'वेरुलियामया' वैडूर्यमयाः वैडूर्यमणिमयाः 'खंभा' स्तम्भाः, 'सुवण्णरुप्पमया' सुवर्णरूप्यमयानि 'फलया' फलकानि त्रिसोपानाङ्गभूतानि 'लोहियक्खमईओ' लोहिताक्षमय्यः-लोहिताक्षरत्नमय्यः 'सूईओ' सूचयः फलकद्वयसंयोजककीलकानि 'वइरामया' वज्रमयाः वज्ररत्नसरिताः 'संधी' सन्धयः फलकद्वयान्तरालभागाः 'णाणामणिमया' नानामणिमयानि अनेकविधमणिमयानि 'आलंवणा' आलम्बनानि आरोहतामवरोहतां च स्खलननिवारणार्थमाश्रयभूताः केचिदवयवाः, च पुनः 'आलंवणवाहाओत्ति' अवलम्बनवाहाः-उभयपार्श्वयोरवलम्बनाश्रयी भूता भित्तयः, इति।

दिशा में है (तेसिणं तिसोवाणपडिरूवगाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते) इन त्रिसोपान प्रतिरूपकों का वर्णन इस प्रकार से कहा गया है-(तं जहा) जैसे-(वइरामया नेमा, रिट्ठामया पइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णरुप्पमया फलया लोहियक्खमईओ सूइओ, वइरामया संधी, णाणामणिमया आलंवणा, आलंवण वाहाओ) इनके भूभाग से ऊपर की ओर निकले हुए-प्रदेशरूप नेम वज्ररत्न के बने हुए हैं प्रतिष्ठान-त्रिसोपान के मूलप्रदेश रिष्ट रत्न के बने हुए हैं स्तम्भ इनके वैडूर्य रत्न के बने हुए हैं फलक पटिये-इनके सुवर्ण रूप्य के बने हुए हैं फलक द्वय की संयोजक कीलक के स्थानापन्नरूप सूचियां लोहिताक्ष रत्न की बनी हुई हैं फलकों की जो संधिया हैं वे वज्र की बनी हुइ हैं तथा इनके ऊपर चढने वालों को या उतरने वालों को सहारे रूप जो आलम्बन हैं वे अनेकमणियों के बने हुए हैं। इसी तरह इन आलम्बनों के जो आलम्बनवाह हैं भित्तियां हैं वे भी अनेक मणियों के बने हुए हैं। (तेसिणं तिसोवाणपडि-

---

એક ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક પશ્ચિમ દિશામાં છે 'तेसि णं तिसोगणपडिरूवगाणं अयमेवारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' એ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. तं जहा' જેમકે 'वइरामगा नेमा, रिट्ठामया पइट्ठाणा वेरुलियामया खंभा, सुवण्णरुप्पमया फलया, लोहियक्खमईओ सूइओ, वइरामया संघी, णाणामणिमया आलंवणा आलंवणवाहाओ' એના ભૂભાગથી ઉપર નીકળેલા પ્રદેશ રૂપ નેમ વજરત્ન નિર્મિત છે. પ્રતિષ્ઠાન-ત્રિસોપાનના મૂલ પ્રદેશો રિષ્ટ રત્ન-નિર્મિત છે. એના સ્તંભો વૈડૂર્ય રત્નથી નિર્મિત છે. ફલકો-પાટિયા એનાસુવર્ણ અને રૂપાના બનેલા છે. ફલકદ્વયના સંયોજક કીલકના સ્થાનાપન્ન રૂપ સૂચીઓ લોહિતાક્ષ રત્નની બનેલી છે. ફલકોની જે સંધિઓ છે, તે વજ્ર નિર્મિત છે. તેમજ એમની ઉપર ચઢનારાઓને અથવા ઉતરનારાઓને અવલંબનરૂપ જે આલંબનો છે તે અનેક મણિઓના બનેલા છે. આ પ્રમાણે એ આલંબનોના જે આલંબનવાહાઓ-ભિંતો છે તે પણ

'तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं' तेषां खलु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां 'पुरओ पत्तेयं२' पुरतः प्रत्येकं पुरतः 'तोरणा पण्णत्ता' तोरणाः प्रज्ञप्ताः 'ते णं तोरणा' ते खलु तोरणाः 'णाणामणिमया' नानामणिमयाः अनेकविधमणिमयाः 'णाणामणिमएसु खंभेसु' नानामणिमयेषु स्तम्भेषु 'उवणिविट्ठसंनिविट्ठा' उपनिविष्टसन्निविष्टाः उपनिविष्टाः समीपस्थिताः सन्निविष्टाः निश्चलतया संलग्नाश्च 'विविहमुत्तंतरोवइया' विविधमुक्तान्तरोपचिताः विविधमुक्ताभिः अनेकप्रकारमुक्ताफलैः अन्तरा मध्ये मध्ये उपचिताः वृद्धिमुपगताः तथा 'विविहतारारूवोवचिया' विविधतारारूपोपचिताः विविधानि यानि तारारूपाणि ताराऽऽकारास्तैरुपशोभिताः, ईहामियउसह तुरगणरमगर विहगवालग किन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलय पउमलयभत्तिचित्ता' ईहा मृगवृषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नररुरुशरभचमरकुञ्जरवनलता पद्मलता भक्तिचित्राः तत्र-ईहामृगाः-वृकाः, वृषभाः-बलीवर्दाः, तुरगाः, अश्वाः, नराः-मनुष्याः, मकराः-ग्राहाः, विहगाः-पक्षिणः, व्यालकाः-सर्पाः, किन्नराः-व्यन्तरदेवाः, रुरवः-मृगाः, शरभाः अष्टापदाः, चमराः-चमरगावः, कुञ्जराः-हस्तिनः, वनलताः पद्म-

---

रूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता) इन त्रिसोपान प्रतिरूपकों में से प्रत्येक त्रिसोपानप्रतिरूपक के आगे आगे तोरण कहे गये हैं। (तेणं तोरणा णाणामणिमया, णाणामणिमएसु खंभेसु उपनिविट्ठ संनिविट्ठाविविहमुत्तंतरोवइआ, विविहतारारूवोवचिया, इहामिअ उसहतुरगणरमगरविहगवालगाकिण्णररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता) ये तोरण अनेकविधमणियों से बने हुए हैं तथा अनेक मणिमय खंभों के ऊपर ये संनिविष्ट हैं त्रिसोपानप्रतिरूपकों से ये दूर नहीं हैं किन्तु उनके समीप में ही हैं अनेक प्रकार के मुक्ताओं से ये बीच २ में खचित हैं इनके अनेक प्रकार के ताराओं के आकार बने हुए हैं। ये ईहामृगों-वृकों-की वृषभों की तुरगों की, मनुष्यों की, मकरों की, पक्षियों की, व्यालक सर्पों की, किन्नरों की, रुरु मृगविशेषों की, शरभ-अष्टापदकी,

---

મણિઓથી નિર્મિત છે ' ते सिणं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता' એ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોમાંથી પ્રત્યેક ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકની આગળ-આગળ તોરણો છે. 'तेणं तोरणा णाणामणिमया, णाणा मणिमएसु खंभेसु उपनिविट्ठ संनिविट्ठा विविहमुत्तंतरोवइआ विविहतारारूवो वचिया, इहामिअ उसह तुरगणरमगरविहग वालग किण्णररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलय भत्तिचित्ता' એ તોરણો અનેક વિધમણિઓથી નિર્મિત છે. તેમજ અનેક મણિમય સ્તંભોની ઉપર એ તોરણો સંનિવિષ્ટ છે. ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોથી એ તોરણો વધારે દૂર નથી. પણ તેમની પાસે જ છે. અનેક પ્રકારના મુક્તાઓથી એ તોરણો મધ્ય-મધ્યમાં જડિત છે. એમાં અનેક પ્રકારના તારાઓના આકારો બનેલા છે. એ ઈહામૃગો-વૃકોની, વૃષભોની, તુરગોની, મનુષ્યોની, મકરોની, પક્ષીઓની, વ્યાલક-સર્પોની, કિન્નરોની રુરુ-મૃગ વિશેષોની, શરભ-અષ્ટાપદોની, ચમર-ચમરી ગાયોની, કુંજરોની, વનલતાઓની તેમજ પદ્મ લતા-

लताः कमललताः कमलनालरूपाः एतासां या भक्तयः रचनाविशेषाः ताभिश्चित्राः अद्भुताः तथा 'खंभुग्गयवइरवेइया परिगयाभिरामा' स्तम्भोद्गतवज्रवेदिका परिगताभिरामाः तत्र स्तम्भोद्गता-स्तम्भोपरितनी या वज्रवेदिका वज्ररत्नमयी वेदिका, तया परिगताः युक्ताः सन्तः अभिरामाः रमणीयाः, तथा 'विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ताविव' विद्याधरयमल युगल-यन्त्रयुक्ता इव विद्याधराणां यद् यमलयुगलं युग्मजातद्वयं समानाऽऽकारं तदेव यन्त्रं सञ्चारिपु-रुषपुत्तलिकाद्वयलक्षणं तेन युक्ताः सहिता इव 'अच्चीसहस्समालणिया' अर्चिः सहस्रमाल-निकाः अर्चिषां किरणानां सहस्रं तेन मालन्ते शोभन्ते इति अर्चिसहस्रमालनाः, त एव अर्चि-सहस्रमालनिकाः, 'रूवगसहस्सकलिया' रूपकसहस्रकलिताः-चित्रसहस्रयुक्ताः 'भिसमाणा' भासमानाः शोभमानाः, भिब्भिसमाणा' बाभास्यमानाः अतिशयेन शोभमानाः 'चक्खुल्लोय-णलेसा' चक्षुर्लोकनश्लेषाः तत्र-चक्षुषः-नेत्रस्य लोकनं दर्शनं चक्षुर्लोकनं तस्मिन्नद्भुतदर्श-नीयत्वात् श्लिष्यन्तीव लग्ना भवन्तीव ये ते तथा, नेत्रकर्तृकदर्शने ते तोरणा नेत्रयोर्लग्ना भवन्त इव सन्तीति भावः, 'सुहफासा' सुखस्पर्शाः सुखकरस्पर्शशालिनः, यद्वा शुभस्पर्शाः शुभः स्पर्शो येषां ते तथा कोमलस्पर्शसम्पन्नाः, 'सस्सिरीयरूवा' सश्रीकरूपाः-श्रिया सहि-

---

चमर चमरी गायों की, कुञ्जरों को वनलताओं की एवं पद्मलताओं की रचना विशेष से अद्भुत-आश्चर्योत्पादक हैं तथा-(खंभुग्गयवइरवेइया परिगयाभि-रामा) इनके प्रत्येक खंभों में वज्रमयवेदिकाएं उत्कीर्ण की गई है अतः उनके द्वारा ये बडे सुहावने प्रतीत होते हैं (विज्जाहर जमलजुयलजंतजुत्ताविव अच्चिसहस्स-मालणीया रूवगहस्सकलिया, भिसमाणा, भिब्भिसमाणा, चक्खुल्लोयणलेसा) विद्याधरों के चित्रित यमल-समश्रेणिक-युगल से वे ऐसे ज्ञात होते हैं कि मानों ये सञ्चरिष्णु पुरुष के प्रतिमाद्वय से ही युक्त हैं हजारों किरणों द्वारा ये प्रका-शित होते रहते हैं हजारों रूपकों से-चित्रों से ये शोभित हैं। स्वयं भी ये चम-कीले हैं और विशिष्ट-अतिशयित शोभा से ये और भी अधिक चमकीले बन गये हैं। देखने परतो ये ऐसे मालूम पडते है कि मानों आखों में ही समाये

ઓની રચના વિશેષથી અદ્ભુત આશ્ચર્યોત્પાદક છે તેમજ 'खंभुग्गयवइरवेइया परिगयाभिरामा' એમના દરેકે દરેક સ્તંભમાં વજ્રમય વેદિકાઓ ઉત્કીર્ણ કરવામાં આવેલી છે. એથી એમના વડે એ અત્યંત રમણીય લાગે છે. 'विज्जाहर जमलजुयलजंतजुत्ताविव अच्चिसहस्स मालणीया रूव-गसहस्सकलिया, भिसमाणा, भिब्भिसमाणा चक्खुल्लोयणलेसा' વિદ્યાધરોના ચિત્રિત યમલો-સમશ્રેણિક યુગલોથી તે એવી રીતે લાગતા હતા કે જાણે એઓ સંચરિષ્ણુ પુરુષની પ્રતિમાદ્વયથી જ યુક્ત ન હોય હજારો કિરણો વડે એઓ પ્રકાશિત થતા રહે છે. પોતે હજારો રૂપકોથી-ચિત્રોથી એ ઉપશોભિત રહે છે. પણ એ પ્રકાશમાન છે અને વિશિષ્ટ-અતિશયિત શોભાથી એ ઘણા વધારે પ્રકાશમાન બની ગયા છે, જોવા પરથી તો એ એવા લાગે છે કે જાણે આ ખો માં જ સામાનિષ્ટ થતા નહોય. 'सुहफासा, सस्सिरीयरूवा, घंटावलिचलियमहुरमण-

तानि सश्रीकाणि तानि रूपाणि येषां ते तथा-शोभायुक्ताऽऽकारसम्पन्नाः 'घंटावलिचलियमहुरमणहरसरा' घण्टावलिचलितमधुरमनोहरस्वराः-घण्टानामावलिः समूहो घण्टाऽऽवलिस्तस्या यद्वायुस्पर्शेन चलितं चलनं कम्पनं तेन मधुरः कर्णमधुरः, अत एव मनोहरः स्वरः नादो येषां ते तथा-पवनस्पर्शवशाद् घण्टा समूह कम्पनेन श्रवणरमणीय मनः प्रसादकनादसम्पन्नाः, 'पासाईया४' प्रासादीयाः दर्शनीयाः अभिरूपाः प्रतिरूपाः, एषां व्याख्या प्राग्वत् । 'तेसि णं तोरणाणं उप्पिं बहवे अट्ठट्ठ मंगलगा पण्णत्ता' तेषां खलु तोरणानामुपरि बहूनि अष्टाष्टमङ्गलकानि प्रज्ञप्तानि. 'तं जहा' तद्यथा 'सोत्थिय सिरिवच्छे जाव' स्वस्तिक श्रीवत्सः यावत्-यावत्पदेन-"नन्दिकावर्त्तः, वर्द्धमानकं, भद्रासनं, कलशः, मत्स्यः, दर्पणः" इति संग्राह्यम् , इत्यष्टमङ्गलकनामानि । तानि च प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि । 'तेसि णं तोरणाणं' तेषां तोरणानामुपरि 'बहवे' बहवः 'किण्हचामरज्झया' कृष्णचामरध्वजाः कृष्णवर्णयुक्तचामरालङ्कृतध्वजाः, यावत्-यावत्पदेन-'नीलचामरध्वजाः, लोहितचामरध्वजाः, हारिद्रचामरध्वजाः' एषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, तथा 'सुक्किल्लचामरज्झया' शुक्लचामरध्वजाः, 'अच्छा' अच्छाःआकाश स्फटिकवदतिस्वच्छाः पुनः 'सण्हा०'

जा रहे हैं (सुहफासा, सस्सिरीयरूवा, घंटावलि चलियमहुरमणहरसरा) इनका स्पर्श सुखकारक है ये सश्रीक रूपवाले हैं इन पर जो घंटावलिनिक्षिप्त है वह जब पवन के स्पर्श से हिलती है तब उससे जो मधुर मनोहर स्वर निकलता है उससे ये ऐसे ज्ञात होते हैं कि मानों ऐसे स्वर से ये ही बोल रहे हैं। (तेसिं तोरणाणं उवरि बहवे अट्ठट्ठमंगलगा प.) इन तोरणों के आगे अनेक आठ आठ मंगलक द्रव्य हैं (तं जहा) जैसे-सोत्थिय, सिरिवच्छे जाव पडिरूवा) स्वस्तिक, श्रीवत्स, नन्दिकावर्त, वर्द्धमाणक भद्रासन कलश, मत्स्य, और दर्पण ये सब मंगलक द्रव्य प्रासादीय हैं दर्शनीय हैं अभिरूप हैं और प्रतिरूप हैं। (तेसिं णं तोरणाणं उवरिं बहवे किण्ह चामरज्झया जाव सुक्किल्ल चामरज्झया अच्छा सण्हा तेसिणं तोरणाणं छत्ताइच्छत्ता पडागाइपडागा, घंटा जुयला, चामर

हरसरा' એમનો સ્પર્શ સુખકારક છે એ સશ્રીક રૂપવાળા છે. એમની ઉપર જે ઘંટાવલિ નિક્ષિપ્ત છે તે જ્યારે પવનના સ્પર્શથી હાલે છે ત્યારે તેમાંથી જે મધુર-મનોહર રણકાર નીકળે છે. તેનાથી એ એવા લાગે છે કે જાણે એ એવા સ્વરથીજ બોલતા ન હોય. 'तेसिं तोरणाणं उवरि बहवे अट्ठट्ठ मंगलगा प०' એ તોરણોની આગળ ઘણા આઠ આઠ મંગલક દ્રવ્યો છે. तं जहा' જેમ કે 'सोत्थिय' सिरिवच्छे जाव पडिरूवा' સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નંન્દિકાવર્ત, વર્દ્ધમાનક, ભદ્રાસન, કલશ, મત્સ્ય અને દર્પણ. એ સર્વ મંગલક દ્રવ્યો પ્રાસાદીય છે, દર્શનીય છે, અભિરૂપ છે અને પ્રતિરૂપ છે 'तेसिणं तोरणाणं उवरिं बहवे किण्ह चामरज्झया जाव सुक्किल्लचामरज्झया अच्छा सण्हा तेसिणं तोरणाणं छत्ताइच्छत्ता पडागाइपडागा, घंटाजुयला, चामरजुयला, उप्पलहत्थगा जाव सयसहस्सपत्तहत्थगा-

श्लक्ष्णाः चिक्कण पुद्गल स्कन्धनिष्पन्नाः, 'रूप्पपट्टा' रूप्यपट्टाः रजतमयपट्टशालिनः 'वइरामयदंडा' वज्रमयदण्डाः वज्ररत्नमयदण्डयुक्ताः 'जलयामलगंधिया' जलजामलगन्धिकाः कमलसुगन्धसदृशसुगन्धसम्पन्नाः, 'सुरम्मा' सुरम्याः अतिमनोहारिणः 'पासाईया४' प्रासादीयाः दर्शनीयाः, अभिरूपाः प्रतिरूपाः । 'तेसिं णं तोरणाणं उप्पिं' तेषां खलु तोरणानामुपरि 'बहूइं' बहूनि 'छत्ताइछत्ता' छत्रातिच्छत्राणि छत्रात् लोकप्रसिद्धादेकस्माच्छत्रादतिशायीनि उपर्यधोभागेनानेकानि छत्राणि छत्रातिच्छत्राणि, 'पडागाइडागा' पताकाऽतिपताकाः-पताकोपरिपताकाः, 'घंटाजुयला' घण्टायुगलानि अनेक घण्टायुगलानि 'चामरजुयला' चामरयुगलानि अनेकचामरयुगलानि, 'उप्पलहत्थगा' उत्पलहस्तकाः-कमलसमूहाः पद्महस्तका-पद्मसमूहाः 'जाव' यावत् यावत्पदेन "कुमुदनलिन सुभगसौगन्धिक पुण्डरीकमहापुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्रहस्तकानां सङ्ग्रहो बोध्यः, तत्र कुमु-

---

जुयला, उप्पलहत्थगा जाव सयसहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणामया अच्छा जाव-पडिरूवा) उन तोरणों के अनेक कृष्णवर्ण की ध्वजाएं जो कि चामरों से अलङ्कृत हैं, फहरा रही हैं यावत् नीलवर्णयुक्त चामरों से अलङ्कृत ध्वजाएं फहरा रही हैं, लोहितवर्ण युक्त चामरों से अलङ्कृत ध्वजाएं फहरा रही है, हारिद्रवर्ण युक्त चमरों से अलङ्कृत ध्वजाएं फहरा रही हैं, और शुक्लवर्णयुक्त चामरों से अलङ्कृत ध्वजाएं फहरा रही है, ये सब ध्वजाएं अच्छ हैं-आकाश और स्फटिक के जैसी-अति स्वच्छ हैं चिक्कणपुद्गलों के स्कन्ध से निर्मित हैं, रजतमयपट्ट से शोभित हैं वज्रमयदण्डों वाली हैं कमल के जैसी गन्धवाली हैं अति मनोहर हैं प्रासादीय हैं दर्शनीय हैं अभिरूप हैं और प्रतिरूप हैं इन तोरणों के ऊपर तरके ऊपर अनेक छत्र हैं अनेक पताकातिपताकाएं हैं और अनेक घंटा युगल हैं अनेक चामर युगल हैं उत्पल हस्तक-कमल समूह है, पद्महस्तक-पद्मसमूह है, यहां यावत्पद से-'कुमुदनलिन सुभग सौगंधिक पुण्डरीक महापुण्डरीक शतपत्र

सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा' ते तोरणो उपर अनेक कृष्णवर्णनी ध्वजाओ के जेओ चामरोथी अलंकृत छे-फरकी रही छे. यावत् नीलवर्ण युक्त चामरोथी अलंकृत ध्वजाओ फरकी रही छे, लोहिताक्ष वर्णयुक्त चामरोथी अलंकृत ध्वजाओ फरकी रही छे. हारिद्रवर्ण चामरोथी अलंकृत ध्वजाओ फरकी रही छे अने शुक्लवर्ण युक्त चामरोथी अलंकृत ध्वजाओथी फरकी रही छे ए सर्वे ध्वजाओ अच्छ छे-आकाश अने स्फटिकनी जेम अति स्वच्छ छे. चिक्कण पुद्गलोना स्कंधथी निर्मित छे, रजतमय पट्टोथी शोभित छे. वज्रमय दंडोवाळी छे. कमळो जेवी गंधवाळी छे, अति मनोहर छे. प्रासादीय छे दर्शनीय छे. अभिरूप छे अने प्रतिरूप छे. ए तोरणोनी उपरना स्तरो उपर अनेक छत्रो छे. अनेक पताकतिपताकाओ छे, अने अनेक घंटा युगलो छे. अनेक चामर युगलो छे, उत्पल हस्तक कमळ समूहो छे. पद्महस्तक पद्मसमूहो छे. अहीं यावत्पदथी 'कुमुद नलिन सुभग सौगंधिक पुंडरीकमहापुंडरीकशतपत्रसहस्रपत्र हस्तक' ए पाठनो संग्रह

दानि कैरवाणि, नलिनानि कमलविशेषाः, सुभगानि कमलविशेषाः, सौगन्धिकानि सुगन्धीन्येव सौगन्धिकानि कमलानि अत्र विनयादित्वात् स्वार्थे ठक्। यद्वा-सुगन्धः शोभनो गन्धः, स प्रयोजनमेषामिति सौगन्धिकानि, अत्र "प्रयोजनम्" ५।१।१०९। (पा० सू०) इति ठक् तानि कमलविशेषाः, पुण्डरीकाणि श्वेतकमलानि, तान्येव महत्त्वविशिष्टानि महापुण्डरीकाणि-विशालश्वेतकमलानि, शतपत्राणि-शतपत्रयुक्तकमलानि, एवं सहस्रपत्राणि सहस्रपत्रयुक्तकमलानि च तेषां हस्तकाः समूहाः तथा 'सयपत्तसहस्सपत्तहत्थगा' शतसहस्रपत्रहस्तकाः-लक्षपत्रकमलसमूहाः, ते च 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयाः सर्वात्मना रत्नमयाः, 'अच्छा जाव पडिरूवा' अच्छाः यावत् प्रतिरूपाः अत्राच्छादि प्रतिरूपान्तपदसङ्ग्रहो बोध्यः तथाहि-'अच्छाः श्लक्ष्णाः घृष्टाः मृष्टाः नीरजसः निष्पङ्काः निष्कङ्कटच्छायाः सप्रभाः समरीचिकाः सोद्द्योताः प्रासादीयाः दर्शनीयाः अभिरूपाः प्रतिरूपाः' इत्येषां पदानां संकलनं पर्यवसितं व्याख्या चतुर्थसूत्रतो बोध्या।

'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए) तस्य खलु गङ्गाप्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागे 'एत्थ णं' अत्र अत्रान्तरे खलु 'महं एगे' महानेको 'गंगा दीवे णामं दीवे' गङ्गाद्वीपो नाम द्वीपः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, तस्य मानाद्याह-'अट्ठ जोयणाइं' इत्यादि स गङ्गाद्वीपः 'अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं' अष्टयोजनानि आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि किञ्चिदधिकानि 'पणवीसं जोयणाइं' पञ्चविंशति योजनानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना, दो कोसे' द्वौ क्रोशौ 'जलंताओ' जलान्तात् जलपर्यन्तात् 'ऊसिए' उच्छ्रितः

सहस्रपत्र हस्तक' इस पाठ का संग्रह हुआ है इनका वाच्यार्थ पीछे लिखा जा चुका है ये सब भी सर्वात्मना रत्नमय हैं अच्छ हैं यावत् प्रतिरूप हैं (तस्सणं गंगप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं गंगादीवे णामं दीवे पण्णत्ते) उस गंगाप्रपात कुण्ड के ठीक नीचे में एक बहुत विशाल गंगा दीप नामक द्वीप कहा गया है (अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे सण्हे) आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा यह द्वीप आठ योजन का कहा गया है इसका परिक्षेप कुछ अधिक २५ योजन का है जल के ऊपर यह दो कोश ऊंचा उठा

થયો છે. એ સર્વનો વાચ્યાર્થ એજ ગ્રંથમાં પહેલા સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. એ સર્વે પણ સર્વાત્મના રત્નમય છે, અચ્છ છે, યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. 'तस्सणं गंगप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एगे महं गंगादीवे णामं दीवे पण्णत्त' તે ગંગા પ્રપાત કુંડની ઠીક મધ્યભાગમાં એક સુવિશાળ ગંગાદ્વીપ નામક દ્વીપ કહેવામાં આવે છે. 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिओ जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे सण्हे' આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ એ દ્વીપ આઠ યોજન પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. એ દ્વીપનો પરિક્ષેપ-કંઈક વધારે ૨૫ યોજન જેટલો છે. પાણીની ઉપર એ

उच्चः 'सव्ववइरामए' सर्ववज्ररत्नमयः सर्वात्मना रत्नमयः 'अच्छे सण्हे०' अच्छः श्लक्ष्ण इत्यादि यावत्, 'से णं' स गङ्गाद्वीपो नामद्वीपः खलु 'एगाए पउमवरवेइयाए' एकया पद्मवरवेदिकया 'एगेण य वणसंडेणं' एकेन वनषण्डेन च 'सव्वओ' सर्वतः सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात् सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितोऽस्ति। एतयोः पद्मवरवेदिका वनषण्डयोः 'वण्णओ' वर्णकः वर्णनकारकः पदसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्तव्यः, स च क्रमेण चतुर्थपञ्चमाभ्यां सूत्राभ्यां बोध्यः। 'गंगादीवस्स णं दीवस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' गङ्गाद्वीपस्य खलु द्वीपस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'तस्स णं' तस्य भूमिभागस्य खलु 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे अत्यन्तमध्य देशभागे 'एत्थ णं' अत्र अत्रान्तरे खलु 'गंगाए देवीए एगे' गङ्गाया देव्या एकं 'महं' महत् बृहद् 'भवणे पण्णत्ते' भवनं प्रज्ञप्तम्। तस्य मानाद्याह-'कोसं' इत्यादि 'कोसं' क्रोशं-क्रोश प्रमाणम् 'आयामेणं' आयामेन दैर्घ्येण 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशं-क्रोशार्द्धम् 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण, 'देसूणग' देशोनं किञ्चिन्न्यूनं 'कोसं' क्रोशम् 'उड्ढं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं'

हुआ है सर्वात्मना यह वज्ररत्न का बना हुआ है यह अच्छ और श्लक्ष्ण है (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वण संडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह गंगा द्वीप नामका द्वीप एक पद्मवरवेदिका से और एक वनखण्ड से चारो ओर से घिरा हुआ हे (वण्णओ भाणियव्वो) यहां पद्मवरवेदिका और वनषण्ड का वर्णन चतुर्थ पंचम सूत्रों से जान लेना चाहिये (गंगा दीवस्स णं दीवस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) गंगा द्वीप नामके द्वीप के ऊपर का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है (तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं गंगाए देवीए एगे भवणे पण्णत्ते कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणगं च कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे जाव बहुमज्झदेसभाए मणिपेढियाए सयणिज्जे) उस बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच में एक बहुत विशाल गंगा देवी का भवन कहा गया है यह आयाम की अपेक्षा एक

બે ગાઉ સુધી ઉપર ઉઠેલો છે. એ સર્વાત્મના વજ્રરત્ન નિર્મિત છે. એ અચ્છ અને શ્લક્ષ્ણ છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' એ ગંગાદ્વીપ નામક દ્વીપ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચોમેર આવૃત્ત છે. 'वण्णओ भाणियव्वो' એ પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ વિષેનું વર્ણન ચતુર્થ પંચમ સૂત્રોમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'गंगादीवस्स णं दीवस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' ગંગાદ્વીપ નામક દ્વીપની ઉપરનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. 'तस्सणं बहुसमज्झदेसभाए एत्थणं महं गंगाए देवीए एगे भवणे पण्णत्ते कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणगं च कोसं उच्चत्तेण अणेग खंभसयसण्णिविट्ठ जाव बहुमज्झदेसभाए मणिपेढियाए सयणिज्जे' તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના ઠીક મધ્યભાગમાં એક અતીવ વિશાળ ગંગાદેવીનું ભવન કહેવામાં આવેલ છે. એ ભવન આયામની અપેક્ષાએ એક ગાઉ

उच्चत्वेन तद्भवनं वर्णयितुमाह-'अणेगे' त्यादि-आयामादि विभागादिकं शयनीयं वर्णकपर्यन्तं सूत्रं सव्याख्यमनन्तरसूत्रोक्त श्रीदेवी भवनानुसारेण बोध्यम् ।

अथ गङ्गाद्वीपस्यान्वर्थनामहेतुं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि । 'से केणट्ठेणं जाव' अथ केन अर्थेन कारणेन यावत् यावत्पदेन-"भंते ! एवं वुच्चइ गंगादीवे गंगादीवे ? गोयमा ! गंगाय इत्थ देवी महिड्ढिया महज्जुइया महब्बला महाजसा महासोक्खा महाणुभागा पलिओवमट्ठिइया परिवसइ से एएणट्ठेणं एवं वुच्चइ गंगादीवे" इति संग्राह्यम् ।

एतच्छाया-"भदन्त ! एवमुच्यते गङ्गाद्वीपो गङ्गाद्वीपः । गौतम गङ्गा चात्र देवी महर्द्धिका महाद्युतिका महाबलमहायशाः महासौख्या महानुभागा पल्योपमस्थितिका परिवसति तद् तेनार्थेन एवमुच्यते गङ्गाद्वीपो गङ्गाद्वीपः । 'अदुत्तरं च णं' इत्यादि, 'सासए नामधेज्जे पण्णत्ते' इत्यन्तं सर्वं पद्महृदवद् विज्ञेयम् । व्याख्या स्पष्टा ॥ सू० ४ ॥

कोश का है विष्कंभ की अपेक्षा आधे कोश का है तथा ऊंचाई की अपेक्षा यह कुछ कम आधे कोश का है अनेक शत स्तंभों ऊपर यह खड़ा हुआ है यावत् इसके ठीक बीच में एक मणिपीठिका है और उस मणिपीठिका के ऊपर एक शयनीय है इत्यादि रूप से सब वर्णन यहां पर श्रीदेवी के भवन का जैसा वर्णक किया गया है वैसा ही जानना चाहिये (स केणट्ठेणं जाव सासए णामधेज्जे पण्णत्ते) हे भदन्त ! इस द्वीप का नाम गंगा द्वीप ऐसा किस कारण से हुआ है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! गंगा य इत्थ देवा महिड्ढिया महज्जुइया महब्बला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा पलिओवमट्ठिइया परिवसइ, से एएणट्ठेणं एवं वुच्चइ गंगादीवे गंगादीवे) यह इस प्रकार का उत्तररूप सूत्रपाठ यहां यावत्पदसे गृहीत हुआ है तथा यह पाठ (अदुत्तरं च णं सासए णामधेज्जे पण्णत्ते) इस सूत्रपाठ तक गृहीत हुआ है इस पाठ गत पदों की व्याख्या पद्महृद प्रकरण में कथित पदों की व्याख्या के अनुसार ही है ॥सू० ४॥

જેટલું છે અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ અર્ધા ગાઉ જેટલુ છે. તેમજ ઊંચાઈની અપેક્ષાએ ભવન કંઈક અલ્પ અર્ધા ગાઉ જેટલું છે. અનેક શત સ્તંભોની ઉપર એ ભવન સ્થિત છે. યાવત્ એની ઠીક મધ્ય ભાગમાં એક મણિપીઠિકા છે, અને તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક શયનીય છે વગેરે બધું વર્ણન શ્રી દેવીના ભવન વિષે જે પ્રમાણે વર્ણન જ સમજવું. કરવામાં આવેલ છે. તે પ્રમાણે 'से केणट्ठेण जाव सासए णामधेज्जे पण्णत्ते' હે ભદંત એ દ્વીપનું નામ ગંગદ્વીપ શા કારણ કારણથી પ્રસિદ્ધ થયું. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा ! गंगा य इत्थ देवा महिड्ढिया महज्जुइया महब्बला महाजसा महासोक्खा महाणुभावा पलिओवमट्ठिइया परिवसइ, से एएणट्ठेणं एवं वुच्चइ गंगादीवे गंगादीवे' એ આ પ્રમાણેનો ઉત્તર રૂપ સૂત્રપાઠ અહીં યાવત્પદથી ગ્રહીત થયેલો છે. તેમજ એ પાઠ 'अदुत्तरं च णं सासए णामधेज्जे पण्णत्ते' એ સૂત્ર સુધી સંગૃહીત થયેલો છે. એ પાઠગત પદોની વ્યાખ્યા પદ્મહ્રદ પ્રકરણમાં કથિતપદોની વ્યાખ્યા મુજબ છે. ॥ સૂ ॥ ૪ ॥

अस्या सम्प्रति येन तोरणेन निर्गमो, यस्य च क्षेत्रस्य स्पर्शना यावांश्च नदीपरिवारो, यत्र च संक्रमस्तथा प्राह-'तस्स णं' इत्यादि ।

मूलम्-तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं गंगामहाणई पवूढा समाणी उत्तरद्धभरहवासं एज्जमाणी २ सत्तहिं सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ अहे खंडप्पवायगुहाए वेयद्धपव्वयं दालइत्ता दाहिणद्धभरहवासं एज्जमाणी २ दाहिणद्धभरहवासस्स बहुमज्झदेसभागं गंता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी चोद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ। गंगा णं महाणई पवहे छ सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं, अद्धकोसं उव्वेहेणं, तयणंतरं च णं मायाए २ परिवद्धमाणी २ मुहे बासट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च विक्खंभेणं सकोसं जोयणं उव्वेहेणं पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता, वेइयावणसंडवण्णओ भाणियव्वो। एवं सिंधुए वि णेयव्वं जाव तस्स णं पउमद्दहस्स पच्चत्थिमिल्लेणं तोरणेणं सिंधु आवत्तणकूडे दाहिणाभिमुही सिंधुप्पवायकुंडं, सिंधुद्दीवो अट्ठो सो चेव जाव अहे तिमिसगुहाए वेयद्धपव्वयं दालइत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणा चोद्दससलिला अहे जगइं पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं जाव समप्पेइ, सेसं तं चेव त्ति ॥सू० ५॥

छाया-तस्य खलु गङ्गाप्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेण गङ्गा महानदीप्रव्यूढा सती उत्तरार्द्धभरतवर्षम्, एज्जमाना२ सप्तभिः सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा२ अधःखण्डप्रपातगुहाया वैताढ्यपर्वतं दारयित्वा दक्षिणार्द्धभरततर्पमेजमाना२ दक्षिणार्द्धभरतवर्षस्य बहुमध्यदेशभागं गत्वा पूर्वाभिमुखी आवृत्ता सती चतुर्दशभिः सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जगतीं दारयित्वा पौरस्त्ये लवणसमुद्रं समर्पयति । गङ्गा खलु महानदी प्रवहे षट्सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण अर्द्धक्रोशमुद्वेधेन, तदनन्तरं च खलु मात्रया २ परिवर्धमाना २ मुखे द्विषष्टि योजनानि अर्द्धयोजनं च विष्कम्भेण सक्रोशं योजनमुद्वेधेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता, वेदिका वनषण्डवर्णको भणितव्यः एवं सिन्ध्वा अपि नेतव्यं यावत् तस्य खलु पद्मह्रदस्य पश्चिमेन तोरणेन सिन्ध्वावर्तकूटे दक्षिणाभिमुखी सिन्धुप्रपातकुण्डं सिन्धुद्वीपः, अर्थः स एव यावद् अधस्तमिस्रगुहाया वैताढ्य-

पर्वतं दारयित्वा पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती चतुर्दशसलिला अधो जगतीं पश्चिमे लवणसमुद्रं यावत् समर्पयति शेषं तदेवेति ॥ सू० ५ ॥

टीका-'तस्स णं' इत्यादि। 'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स दाहिणिल्लेणं' तस्य खलु गङ्गाप्रपातकुण्डस्य दक्षिणदिग्भवेन 'तोरणेणं' तोरणेन 'गंगामहाणई' गङ्गामहानदी 'पवूढा' प्रव्यूढा निःसृता 'समाणी' सती 'उत्तरद्धभरहवासं' उत्तरार्द्धभरतवर्षम् 'एज्जमाणी२' एजमाना२ गच्छन्ती२ 'सत्तहिं' सप्तभिः 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः नदीसहस्रैः 'आपूरेमाणी२' आपूर्यमाणा२ भ्रियमाणा२ 'अहे खंडप्पवायगुहाए' अधःखण्डप्रपातगुहायाः 'वेयड्ढपव्वयं' वैताढ्यपर्वतं 'दालइत्ता' दारयित्वा भित्वा 'दाहिणद्धभरहवासं' दक्षिणार्द्धभरतवर्षम् 'एज्जमाणी२' एजमाना२ गच्छन्ती२ 'दाहिणद्धभरहवासस्स' दक्षिणार्द्धभरतवर्षस्य 'बहुमज्झदेसभागं' बहुमध्यदेशभागम्-अत्यन्तमध्यदेशभागं 'गंता' गत्वा 'पुरत्थाभिमुही' पौरस्त्याभिमुखी पूर्वाभिमुखी 'आवत्ता' आवृत्ता परावृत्ता 'समाणी' सती 'चोद्दसहिं' चतुर्दशभिः 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः चतुर्दशसहस्रपरिमिताभिर्नदीभिः 'समग्गा' समग्रा

'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं'

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने गंगानदी किस तोरण से निकली है, किस क्षेत्र की इसने स्पर्शना की है, कितना इसका नदी परिवार है, और यह कहां जाकर मिली है यह सब प्रकट किया है-(तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं पवूढा) उस गंगाप्रपातकुंडके दक्षिणदिग्भागवर्ती तोरण से गंगा नाम की महानदी निकली है (उत्तरद्धभरतवासं एज्जमाणी २ सत्तहिं सलिलासहस्सेहिं आउरेमाणी २ अहे खंडप्पवायगुहाए वेयद्धपव्वयं दालइत्ता दाहिणद्धभरहवासं एज्जमाणी २ दाहिणद्धभरहवासस्स बहुमज्झदेसभागं गंता पुरत्थाभिमुही आवत्तासमाणी चोद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ) यह गंगा महानदी उत्तरार्द्ध

'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं' इत्यादि

टीकार्थ-આ સૂત્રવડે સૂત્રકારે ગંગાનદી કયા તોરણમાંથી નીકળી છે? કયા ક્ષેત્રનો એણે સ્પર્શ કર્યો છે? એ નદીનો નદીપરિવાર કેટલો છે? અને એ કયાં જઈને મળી છે? એ બધું વર્ણવવામાં આવેલ છે.

'तस्स णं गंगप्पवायकुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं पवूढा' તે ગંગા પ્રપાત કુંડના દક્ષિણ દિગ્ભાગવર્તી તેરણથી ગંગા નામે મહાનદી નીકળી છે. 'उत्तरद्धभरहवासं एज्जमाणी २ सत्तहिं सलिलासहस्सेहिं आउरेमाणी २ अहे खंडप्पवायगुहाए वेयद्धपव्वयं दालयत्ता दाहिणद्धभरहवासं एज्जमाणी २ दाहिणद्धभरहवासस्स बहुमज्झदेसभागं गंता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी चोद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' એ ગંગા મહાનદી ઉત્તરાર્દ્ધ ભરત તરફ પ્રવાહિત થતી તેમજ સાત હજાર

सम्पूर्णा 'अहे' अधःअधोभागे 'जगई' जगतीं 'दालइत्ता' दारयित्वा-भित्त्वा 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये पूर्वे पूर्वस्यां दिशि 'लवणसमुद्दं' लवणसमुद्रं 'समप्पेइ' समुपसर्पति समुद्रे मिलतीत्यर्थः।

अथास्या एव गङ्गामहानद्याः प्रवह-मुखयो विष्कम्भोद्वेधौ दर्शयितुमाह-'गंगा णं' इत्यादि। 'गंगा णं' गङ्गा-गङ्गानाम्नी खलु-'महाणई' महानदी याऽस्ति सा 'पवहे' प्रवहे, यस्मात् स्थानात् नदी प्रवोढुं प्रवर्तते स प्रवहः पद्महूदात्तोरणान्निर्गमस्तस्मिन् तत् स्थानावच्छेदेन 'छ सक्कोसाइं जोयणाइं' सक्रोशानि एक क्रोशसहितानि सपादानीत्यर्थः षड्योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशं क्रोशस्यार्द्धम् 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन गाम्भीर्येण 'तयणंतरं च णं' तदनन्तरं पद्महूदतोरणविस्तारादनन्तरम् एतेन यावत्क्षेत्रं स विस्तारो अनुवृत्तस्तावत्क्षेत्रादनन्तरं-गङ्गाप्रपातकुण्डनिर्गमादनन्तरमित्यर्थः सा गङ्गा-'मायाए' मात्रया २-क्रमेण २ प्रतियोजनं प्रतिपार्श्वं धनुःपञ्चकवृद्ध्या उभयपार्श्वयोः संमील्य धनुर्दश कवृद्ध्येत्यर्थः 'परिवड्ढमाणी २' परिवर्द्धमाना २ वृद्धिं गच्छन्ती प्रवहसानात्समुद्रप्रवेशमानस्य

भरतकी ओर जाती हुई तथा सात हजार नदियों से अपने आपको भरती २ खंडप्रपात गुहा के नीचे से होकर दक्षिणार्द्ध भरत की तरफ गई है वहां जो वीच में वैताढय पर्वत पडा है उसके वीच में होकर ये वहती है इस तरह दक्षिणार्ध भरत क्षेत्र के ठीक बीच में बहती हुइ यह गंगानदी पूर्वाभिमुख होती हुई तथा १४ हजार नदियों के परिवार से परिपूर्ण होती हुई पूर्व दिग् समुद्र में जाकर मिलगई है पूर्वदिग् समुद्र में पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र में-मिलने के लिये जाते समय इसने वहां की जो जम्बूद्वीप की जगती है उसको विदारित करदिया है (गंगा णं महाणदी पवहे छसक्कोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं, अद्धकोसं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिवद्धमाणी २ मुहे बासट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च विक्खंभेणं स कोसं जोयणं उव्वेहेणं उभओपासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता वेइया वणसंडवण्णओ भाणियव्वो) यह गंगा नाम की

નદીઓના પાણીથી પ્રપૂરિત થતી ખંડ પ્રપાત ગુહાના નીચેના ભાગમાંથી પસાર થઈને દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત તરફ પ્રવાહિત થઈ છે. ત્યાં જે મધ્યભાગમાં વૈતાઢ્ય પર્વત ઊભો છે, તેની મધ્યમાંથી પ્રવાહિત થઈને આ પ્રમાણે દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રના ઠીક મધ્યમા પ્રવાહિત થતી એ ગંગાનદી પૂર્વાભિમુખ થઈને તેમજ ૧૪ હજાર નદીઓના પરિવારથી પરિપૂર્ણ થતી પૂર્વદિગ્સમુદ્રમાં જઈને મળી ગઈ છે. પૂર્વ દિગ્સમુદ્રમાં પૂર્વ દિગ્વર્તિ લવણસમુદ્રમાં મળવા જતી વજતે આ નદીએ ત્યાંની જે જંબૂદ્વીપની જગતી છે તેને વિદીર્ણ કરી દીધી છે. 'गंगा णं महाणदी पवहे छ सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं, अद्धकोसं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिवड्ढमाणी २ मुहे वासट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च विक्खंभेणं सकोसं जोयणं उव्वेहेण उभओपासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता वेइयावणसंडवण्णओ भाणियव्वो' એ ગંગા નામક મહાનદી જે સ્થાન ઉપરથી નીકળીને વહેવા

दशगुणत्वात् 'मुहे' मुखे समुद्रप्रवेशे 'बासट्ठिं जोयणाइं' द्वापष्टिं योजनानि 'अद्ध जोयणं च' अर्द्ध योजनम् योजनस्यार्द्धं च 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण 'सक्कोसं' सक्रोशं सपादं 'जोयणं उव्वेहेणं' योजनम् उद्वेधेन गाम्भीर्येण, सार्द्धद्वाषष्टियोजनपरिमितसमुद्रप्रवेश-व्यासस्य पञ्चाशत्तमभागे एतावत एव समुपलभ्यमानत्वात् 'उभओ' उभयोः द्वयोः 'पासिं' पार्श्वयोः तटयोः 'दोहिं पउमवरवेइयाहिं' द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां 'दोहिं वणसंडेहिं' द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां 'संपरिक्खित्ता' संपरिक्षिप्ता परिवेष्टिताऽस्ति, अत्र 'वेइया वणसंडवण्णओ' वेदि-कावनखण्डवर्णकः पद्मवरवेदिका वनषण्डवर्णनपरपदसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्त-व्यः, स च क्रमेण चतुर्थपञ्चमाभ्यां सूत्राभ्यां बोध्यः ।

अथ गङ्गाया आयामादीनि सिन्धुनद्यां प्रदर्शयितुमाह-'एवं सिंधूए वि' इत्यादि-'एवं' एवं गङ्गामहानद्यादिव 'सिंधूए वि' सिन्ध्वाः सिन्धु नाम्न्या महानद्या अपि स्वरूपं 'णेयव्वं' नेतव्यं ज्ञानविषयतां प्रापणीयं ज्ञातव्यमिति यावत्, 'जाव' यावत् एतत्पदं 'तोरणेन' इत्यनन्तरं

महानदी जिस स्थान से निकल कर बहती प्रारम्भ होती है वह प्रवह-पद्महद के तोरण से इसके निर्गमन का स्थान-एक कोश अधिक ६ योजन का विष्कम्भ की अपेक्षा से है । अर्थात् ६ योजनका उसका विस्तार है और इसका उद्वेध-गहराई आधे कोशका है उसके बाद-गंगाप्रपात कुण्ड से निकलने के बाद वह महानदी गंगा क्रम २ से प्रतिपार्श्व में ५-५-धनुष की वृद्धि करती हुई-अर्थात् दोनों पार्श्व में १० धनुष की वृद्धि करती हुई जहां वह समुद्र में प्रवेश करती है वह स्थान विष्कम्भ की अपेक्षा ६२॥ योजन प्रमाण हो जाती है और १। योजन का वहां का उद्वेध हो जाता है यह गंगा अपने दोनों तटों पर दो पद्मवरवेदि काओं से और दो वनषण्डों से परिक्षिप्त है यहां वेदिका और वनषण्डों का वर्णन चतुर्थ एवं पंचम सूत्रों से-जान लेना चाहिये (एवं सिंधूए वि णेयव्वं) गंगामहानदी के आयाम आदिकों की तरह सिन्धु महानदी के आयामादि को भी जानना चाहिये (जाव तस्स णं पउमद्दहस्स पच्चत्थिमिल्लेणं तोरणेणं, सिंधु

લાગે છે તે પ્રવહ-પદ્મહદના તોરણથી એનું નિર્ગમન સ્થાન-એક ગાઉ અધિક ૬ ચોજન પ્રમાણુ વિષ્કંભની અપેક્ષાએ છે અર્થાત્ ૬ ¼ ચોજન જેટલો આનો વિસ્તાર છે, અને આની ઊંડાઈ-(ઉદ્વેધ) અર્ધા ગાઉ જેટલી છે. ત્યાર બાદ ગંગા પ્રપાત કુંડમાંથી નીકળીને પછી તે મહા નદી ગંગા અનુક્રમે પ્રતિપાર્શ્વમાં ૫-૫ ધનુષ જેટલી વૃદ્ધિ કરતી એટલે કે બન્ને પાર્શ્વોમાં ૧૦ ધનુષ જેટલી વૃદ્ધિ કરતી જ્યાં તે સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે, તે સ્થાન વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૬૨॥ ચોજન પ્રમાણુ થઈ જાય છે અને ૧। ચોજન જેટલો તે સ્થાનનો ઉદ્વેધ થઈ જાય છે. એ ગંગા પોતાના બન્ને કિનારાઓ ઉપર બે પદ્મવર વેદિકાઓથી અને બે વનખંડોથી પરિક્ષિપ્ત છે. વેદિકા અને વનખંડાનું વર્ણન ચતુર્થ તેમજ પંચમ સૂત્રોમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'एवं सिंधूए वि णेयव्वं' ગંગા મહાનદીના આયામ વગેરેની

बोध्यम्, 'तस्स णं पउमद्दहस्स पच्चत्थिमिल्लेणं तोरणेणं' तस्य खलु पद्मह्रदस्य पाश्चात्येन तोरणेन यावत् यावत्पदेन 'सिन्धूमहानदी प्रव्यूढा सती पश्चिमाभिमुखी पञ्चयोजनशतानि पर्वतेन गत्वा' इत्यदि सङ्ग्रहो बोध्यः, 'सिंधु आवत्तणकूडे' सिन्ध्वावर्तकूटे आवृत्ता सती पञ्चयोजनशतानि त्रयोविंशत्यधिकानि त्रींश्चैकोनविंशतिभागान 'दाहिणाभिमुही' दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महता घटमुखप्रवृत्तकेन मुक्तावलिहारसंस्थितेन सातिरेकयोजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, अत्र खलु महती एका जिह्विका प्रज्ञप्ता, सा खलु जिह्विका अर्द्धयोजनमायामेन षट्सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण अर्द्धयोजनं बाहल्येन, मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छा श्लक्ष्णा, सिन्धु महानदी अत्र खलु महदेकं 'सिंधुप्पवायकुंडं' सिन्धुप्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, एतत्कुण्डमस्मिन्नेव सूत्रे प्रागुक्त गङ्गाप्रपातकुण्डवदेव वर्णनीयम्। तस्य खलु सिन्धुप्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महानेकः 'सिंधु दीवा' सिन्धु-

---

आवत्तणकूडे, दाहिणाभिमुही सिंधुप्पवायकुंडं सिंधुदीवो अट्ठो सोच्चेव जाव अहे तिमिरसगुहाए वेअद्धपव्वयं दालइत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणा चोद्दससलिला अहे जगइं पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं जाव समप्पेइ) यावत् यह सिन्धु महानदी उस पद्मद्रह के पश्चिमदिग्वर्ती तोरण से यावत् पद के कथनानुसार निकली है और पश्चिमदिशा की ओर बही है वहां से जहां से कि यह निकली है पांच सौ योजन तक उस पर्वत पर बहकर फिर यह सिन्ध्वावर्त कूट में, लौट कर ५२३$\frac{3}{19}$ योजन तक उसी पर्वत पर दक्षिण दिशा की ओर जाकर बडे जोर २ से घट के मुख से निकले हुए जल प्रवाह की तरह अपने जल प्रवाह से गिरती है यह सिन्धु महानदी जिस स्थान में सिन्ध्वावर्तकूट में गिरती है वहां एक बहुत बडी [1]जिह्विका है।

(१) इन सबका वर्णन पीछे गंगानदी के प्रकरण में किया जा चुका है। सिन्धु महानदी जहां गिरती है वहां एक उसी नामका प्रपात कुण्ड है इसका

જેમ સિન્ધુ મહાનદીના આયામાદિકો વિષે પણ જાણી લેવું જોઈએ. 'जाव तस्स णं पउमद्दहस्स पच्चत्थिमिल्लेणं तोरणेणं सिंधु आवत्तणकूडे, दाहिणाभिमुही सिंधुप्पवायकुंडं सिंधु दीवो अट्ठो सो चेव जाव अहे तिमिसगुहाए वेअद्धपव्वयं दालइत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणा चोद्दससलिला अहे जगइं पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं जाव समप्पेइ' યાવત્ એ સિંધુ મહા,નદી તે પદ્મહ્રદના પશ્ચિમ દિગ્વર્તી તોરણોથી યાવત્ પદના કથન મુજબ નીકળે છે. અને પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રવાહિત થાય છે. જ્યાંથી એ નદી નીકળે છે ત્યાંથી પાંચસો યોજન સુધી તે પર્વત ઉપર પ્રવાહિત થઈને એ સિન્ધ્વાવર્ત કૂટમાં પાછી ફરીને ૫૨૩$\frac{3}{19}$ યોજન સુધી તે પર્વત ઉપર જ દક્ષિણ દિશા તરફ જઈને પ્રચંડ વેગથી ઘડાના મુખમાંથી નિકળતા જલ પ્રવાહ જેમ પોતાના જલપ્રવાહ સાથે પડે છે. એ સિંધુ મહાનદી જે સ્થાનમાંથી સિન્ધ્વાવર્ત કૂટમાં પડે છે તે એક સુવિશાળ જિહ્વિકા છે (એ સર્વનું વર્ણન પહેલા ગંગા મહાનદીના પ્રકરણમા કરવામાં આવેલું છે; સિંધુ મહાનદી જ્યાં પડે છે ત્યાં

द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, अयं द्वीपो गङ्गाद्वीपवद्वर्णनीयः, 'अट्ठो सोचेव' अर्थः स एव-सिन्धु-महानदीसूत्रस्यार्थः स एव गङ्गा महानदीसूत्रार्थ एव बोध्यः न त्वन्यः 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'तस्य खलु सिन्धुप्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन सिन्धुमहानदी प्रव्यूढा सती उत्तरार्द्धभरतवर्षम् इयती २ सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २'' इति संग्राह्यम्, 'अहे' अधः-अधोभागे 'तिमिसगुहाए' तमिस्रगुहायाः तमिस्रनामक गुहायाः सकाशात् 'वेयद्धपव्वयं' वैताढ्यपर्वतं 'दालइत्ता' दारयित्वा भित्त्वा 'पच्चत्थिमाभिमुही' पाश्चात्याभिमुखी पश्चिमाभिमुखी 'आवत्ता' आवृत्ता-परावृत्ता 'समाणा' सती 'चोद्दससलिला' चतुर्दशसलिलेति चतुर्दशभिः सलिलासहस्रैः समग्रा सम्पूर्णा 'अहे जगइं' अधो जगतीं दारयित्वा 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि स्थितं 'लवणसमुद्दं 'जाव' यावत् 'समप्पेइ' समर्पयति 'सेसं' शेषम्-उक्तातिरिक्तं प्रवह मुखमानादिकं 'तं चेव' तदेव गङ्गा महानदी प्रसङ्गोक्तमेव बोध्यम् ॥सू०५॥

मूलम्-तस्स णं पउमद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं रोहियंसा महाणई पवूढा समाणी दोण्णि छावत्तरे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोय-

भी वर्णन गंगाप्रपात कुण्ड के जैसा ही है इसके बीच में सिन्धु महानदी सूत्र का वर्णन गंगाद्वीप के वर्णन जैसा ही है तथा सिन्धु महानदी सूत्र का अर्थ गंगामहानदी सूत्र के अर्थ जैसा ही है। यहां यावत्पद से 'तस्य खलु सिन्धु प्रपात कुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन सिन्धुमहानदी प्रव्यूढा सती उत्तरार्द्धम् भरतवर्षम् इयती २ सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २' इस पाठ का संग्रह हुआ है यह सिन्धु महानदी खंडप्रपात गुहा के नीचे से होकर तथा वैताढ्य पर्वत को विदारित कर पश्चिमदिशाकी ओर लौटती हुई २४ हजार नदियों रूप परिवार से युक्त हुई है इस प्रकार यह सिन्धु नदी पश्चिमदिशा के लवण समुद्र में जाकर मिलगई है इस कथन के अतिरिक्त और सब कथन गंगानदी के प्रकरण के जैसा ही है ऐसा जानना चाहिये ॥सू०५॥

(तस्सणं पउमद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं)

એક તેજ નામધારી પ્રપાત કુંડ છે. એ પ્રપાત કુંડનું વર્ણન પણ ગંગા પ્રપાતવત્ સમજવું. તેના મધ્ય ભાગમાં સિંધુ દ્વીપ છે એ દ્વીપનું વર્ણન ગંગા દ્વીપના વર્ણનની જેમ જ છે. તેમજ સિન્ધુ મહાનદી સૂત્રનો અર્થ ગંગા મહાનદી સૂત્રના અર્થ જેવો જ થાય છે અહીં યાવત્ પદથી 'तस्य खलु सिन्धुप्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन सिन्धु महानदी प्रव्यूढा सती उत्तरार्द्धम् भरतवर्ष इयती २ सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २' એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. એ સિંધુ મહાનદી ખંડ પ્રપાત ગુફાના નિમ્ન ભાગમાંથી પ્રવાહિત થઈ તેમજ વૈતાઢય પર્વતને વિદીર્ણ કરતી પશ્ચિમ દિશા તરફ પાછી ફરતી ૧૪ હજાર નદીઓ રૂપ પોતાના પરિવારથી યુક્ત થઈ છે. આ પ્રમાણે એ સિંધુનદી પશ્ચિમ દિશાના લવણ સમુદ્રમાં જઈને મળે છે. એ કથન સિવાય શેષ બધું કથન ગંગા નદીના પ્રકરણ જેવું જ છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

णस्स उत्तराभिमुही पव्वइए‌णं गंता महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेगजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ। रोहियंसा णामं महाणई जओ पवडइ, एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता, सा णं जिब्भिया जोयणं आयामेणं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं, कोसं बाहल्लेणं नगरमुहविउट्टसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा रोहियंसा महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे रोहियंसा पवायकुंडे णामकुंडे पण्णत्ते, सवीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं, तिण्णि असीए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं, दसजोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे कुंडवण्णओ जाव तोरणा, तस्स णं रोहियंसा पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहियंसा णामं दीवे पण्णत्ते, सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं, साइरेगाइं पण्णासं जोयणाइं परिक्खेवेणं, दो कोसे ऊसिए जलंताओ, सव्वरयणामए अच्छे सण्हे० सेसं तं चेव जाव भवणं अट्ठो य भाणियव्वोत्ति। तस्स णं रोहियंसाप्पवायकुंडस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं रोहियंसा महाणई पवूढा समाणी हेमवयं वासं एज्जमाणी २ चउद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ सद्दावइ वट्टवेयड्ढपव्वयं अद्धजोयणेणं असंपत्ता समाणी पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभयमाणी २ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, रोहियंसा णं पवहे अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं कोसं उव्वेहेणं, तयणंतरं च णं मायाए२ परिवद्धमाणी २ मुहमूले पणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता ॥सू० ६॥

छाया—तस्य खलु पद्महूदस्य औत्तराहेण तोरणेन रोहितांसा महानदी प्रव्यूढा सती

इस छठे सूत्र का अर्थ इसकी छाया से ही जाना जा सकता है ऐसा है ॥सू. ६॥

टीकार्थ—आ छठ्ठा सूत्रनो अर्थ औ सूत्रनी छाया द्वारा ज जाणी शकाय छे. ॥सू० ६॥

द्वे षट्सप्तते योजनशते षट्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य उत्तराभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन मुक्तावलिहारसंस्थितेन सातिरेकयोजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति । रोहितांसा नाम महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महती एका जिह्विका प्रज्ञप्ता । सा खलु जिह्विका योजनमायामेन अर्द्धत्रयोदशयोजनानि विष्कम्भेण क्रोशं बाहल्येन मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छाः रोहितांसा महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं रोहितांसः प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् , तद् विंशं योजनशतमायामविष्कम्भेण, त्रीणि अशीतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण, दश योजनानि उद्वेधेन अच्छम्०, कुण्डवर्णको यावत् तोरणाः । तस्य खलु रोहितांसा प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु एको रोहितांसा नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, षोडशयोजनानि आयामविष्कम्भेण सातिरेकाणि पञ्चाशतं योजनानि परिक्षेपेण, द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलान्तात् , सर्वरत्नमयः अच्छः श्लक्ष्णः० शेषं तदेव यावद् भवनम् अर्थश्च भणितव्य इति, तस्य खलु रोहितांशाप्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन रोहितांसा महानदी प्रव्यूढा सती हैमवतं वर्षमियती २ चतुर्दशभिः सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २ शब्दापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतमर्द्धयोजनेनासम्प्राप्ता सती पश्चिमाभिमुख्यावृत्ता सती हैमवतं वर्षं द्विधा विभजमाना २ अष्टाविंशत्या सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जगतीं दारयित्वा पश्चिमे लवणसमुद्रे समर्पयति । रोहितांसा खलु प्रवहे अर्द्धत्रयोदशयोजनानि विष्कम्भेण क्रोशमुद्वेधेन, तदनन्तरं च खलु मात्रया २ परिवर्द्धमाना १ मुखमूले पञ्चविंशं योजनशतं विष्कम्भेण अर्धतृतीयानि योजनानि उद्वेधेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता ॥ सू० ६ ॥

टीका-'तस्स णं' इत्यादि । 'तस्स णं पउमद्दहस्स' तस्य खलु पद्महृदस्य 'उत्तरिल्लेणं तोरणेणं' औत्तराहेण-उत्तरदिग्भवेन तोरणेन-बहिर्द्वारेण 'रोहियंसा महाणई पवूढा समाणी' रोहितांसा-तन्नाम्नी महानदी प्रव्यूढानिःसृता सती 'दोण्णि छावत्तरे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स' षट् सप्तते-षट् सप्तत्यधिके द्वे योजनशते षट्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य एतावन्तं भूभम् 'उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता' उत्तराभिमुखी हैमवत् क्षेत्राभिमुखी सा नदी पर्वतेन गत्वा 'महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेगजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' महाघटमुखेभ्यः प्रवृत्तिः निस्सरणं यस्य-प्रपातस्य तेन-महाघटमुखप्रवृत्तिकेन तथा-मुक्तावलिहारसंस्थितेन, तथा-सातिरेकं-किञ्चिदधिकं योजनशतं यत्र तेन सातिरेकयोजनशातिकेन-किञ्चिदधिकैकशतयोजनविशिष्टेन उक्तत्रयविशेषणविशिष्टप्रपातेन प्रपतति । 'रोहियंसा णामं महाणई जओ पवडइ' रोहितांसा नाम्नी महानदी यतः-यस्मात् स्थानात् प्रपतति, 'एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता' अत्र खलु प्रपतनस्थाने महती अतिदीर्घा एका जिह्विका-तदाकारं विशेषवस्तु, प्रज्ञप्ता-कथिता, 'सा णं जिब्भिया जोयणं आयामेणं अद्ध तेरस जोयणाइं विक्खंभेणं, कोसं बाहल्लेणं' सा खलु जिह्विका योजनमेकम् आयामेन-दैर्ध्येण, अर्द्धत्रयोदश योजनानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, क्रोशं बाह-

ल्येन-स्थौल्येन गङ्गा-जिह्विकातः अस्या द्विगुणत्वात्, 'मगरमुह विउट्टसंठाणसंठिया सव्व- वइरामई' मकरमुखविवृतसंस्थान-संस्थिता-मकर मुखमिव विवृतं-विदीर्णं यत्स्थानम्-आका- रविशेषस्तेन-संस्थिता, सर्ववज्रमयी 'अच्छा रोहियंसा महाणई जहिं पवडइ' अच्छा-स्वच्छा रोहितांसा महानदी यत्र प्रपतति, अथ कुण्डस्वरूपमाह-'एत्थणं महं एगे-रोहियंसा पवाय- कुंडे णाम कुंडे पण्णत्ते' अत्र खलु स्थाने महदेकं रोहितांसा प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, 'सवीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेण' तत् कुण्डं विंशम्-विंशत्यधिकं योजनशतम् आयाम विष्कम्भाभ्यां दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् गङ्गाप्रपातकुण्डतोऽस्य द्विगुणत्वात् 'तिण्णि असीए जोय- णसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं' त्रीणि योजनशतानि अशीतानि अशीत्यधिकानि किञ्चि- द्विशेषोनानि परिक्षेपेण-परिधिना-परिवेष्टनेन 'दसजोयणाइं उव्वेहेणं' दशयोजनानि उद्वे- धेन-गंभीरेण 'अच्छकुंड-वण्णओ जाव तोरणा' अच्छम्; कुण्डवर्णकः-कुण्डस्य वर्णनं यावत्तो- रणानि तोरणपर्यन्तं वक्तव्यम्। अथात्र द्वीपमाह-'तस्स णं रोहियंसा पवायकुंडस्स बहुमज्झ- देसभाए एत्थ णं महं एगे रोहियंसा णामं दीवे पण्णत्ते' तस्य खलु रोहितांसा प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र खलु-स्थाने महान् एको रोहितांसो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः-कथितः, 'सोलसजोयणाइं आयामविक्खंभेणं' स च द्वीपः षोडशयोजनानि आयामविष्कम्भाभ्यां- दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, 'साइरेगाइं पण्णासं जोयणाइं परिक्खेवेणं' सातिरेकाणि पञ्चाशतं योजनानि परिक्षेपेण-परिधिना, दो कोसे ऊसिए जलंताओ' द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितो जला- न्तात्-जलपर्यन्तात् क्रोशद्वयमूर्ध्वं गतः स द्वीपः 'सव्वरयणामए अच्छे सण्हे० सेसं तं चेव जाव भवणं अट्ठो य भाणियव्वो त्ति' सर्वरत्नमयः अच्छः श्लक्ष्णः- शेषं तदेव यावद् भवनम् अर्थश्च भणितव्य इति, सम्प्रति अस्या नद्याः येन तोरणेन निर्गमो यस्य च क्षेत्रस्य स्पर्शना यावांश्च नदी परिवारो यत्र च संक्रमस्तथाऽऽह-'तस्स णं' इत्यादि। 'तस्स णं रोहि- यंसाप्पवायकुंडस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं' तस्य खलु रोहितांशाप्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण- उत्तरदिग्भवेन तोरणेन-बहिर्द्वारेण, 'रोहियंसा महाणईपवूढा समाणी' रोहितांसा महानदी प्रव्यूढा-निर्गता सती 'हेमवयं वासं एज्जमाणी २' हैमवतं वर्षम् इर्यती२ गच्छन्ती २ 'चउ- दसहिं सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २' चतुर्दशभिः सलिलासहस्रैः-नदीसहस्रैरापूर्यमाणा२ सद्दावइवट्टवेयड्ढपव्वयं अद्ध जोयणेणं असंपत्ता समाणी' शब्दापाति नामानं वृत्तवैताढ्यपर्व- तम् अर्द्ध योजनेनासम्प्राप्ता सती 'पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभयमाणी २' पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता-परावृत्ता सती हैमवतं वर्षं द्विधा विभजमाना २ 'अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा' अष्टाविंशत्या सलिलासहस्रैः नदीसहस्रैः समग्रा- परिपूर्णा सती 'अहे जगई दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' जगतीम् अधो दारयि- त्वा भित्त्वा पश्चिमे लवणसमुद्रं समर्पयति-प्रविशतीत्यर्थः, अस्या एव मूलविस्तारादाह-'रोहि- यंसा णं पवहे अद्धतेरस जोयणाइं विक्खंभेणं कोसं उव्वेहेणं' रोहितांसा नाम्नी नदी खलु प्रवहे-प्रवहति यस्मादिति प्रवहस्तस्मिन्-मूले अर्द्धत्रयोदश योजनानि-सार्द्धद्वादशयोजनानि

विष्कम्भेण-विस्तारेण प्राच्यक्षेत्रनदीतो द्विगुणविस्तारकत्वात्, क्रोशमुद्वेधेन-उच्चत्वेन प्रवहव्यास पञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, 'तयणंतरं च णं मायाए २ परिवड्ढमाणी २' तदनन्तरञ्च खलु मात्रया २ क्रमेण २ प्रतियोजनं समुदितयोरुभयोः पार्श्वयो धनुर्विंशत्या वृद्ध्या प्रतिपार्श्व धनुर्दशकवृद्धेरर्थः परिवर्द्धमाना २ 'मुहमूले पणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं' मुखमूले समुद्रप्रवेशे पञ्चविंशतं पञ्चविंशत्यधिकं योजनशतं विष्कम्भेण, प्रवहव्यासाद्दशगुणत्वात्, 'अड्ढाइज्जाइं जोयणाइं उव्वेहेणं' अर्द्धतृतीयानि योजनानि-सार्द्धे योजने उद्वेधेन मुखव्यासपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, 'उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्याञ्च वनपण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता-वेष्टिता ॥सू. ६॥

अथ क्षुद्रहिमवत्पर्वतोपरिवर्तिकूटस्वरूपं दर्शयितुमाह 'चुल्लहिमवंते णं भंते!' इत्यादि।

मूलम्-चुल्लहिमवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता? गोयमा! इक्कारस कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धाययणकूडे १ चुल्लहिमवंतकूडे२ भरहकूडे३ इलदेवीकूडे४ गंगादेवीकूडे५ सिरीकूडे६ रोहियंसेकूडे७ सिंधुदेवीकूडे८ सुरदेवीकूडे९ हेमवयकूडे१० वेसमणकूडे११।

कहि णं भंते! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते? गोयमा! पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं चुल्लहिमवंतकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते, पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं मूले पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं मज्झे तिण्णि य पण्णत्तरे जोयणसए विक्खंभेणं उप्पिं अद्धाइज्जे जोयणसए विक्खंभेणं, मूले एगं जोयणसहस्सं पंच य एगासीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं, मज्झे एगं जोयणसहस्सं छलसीयं जोयणसयं किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं, उप्पिं सत्त इक्काणउए जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं, मूले विच्छिण्णे मज्झे संखित्ते, उप्पिं तणुए, गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, सिद्धाययणस्स कूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे सिद्धा-

थयणे पण्णत्ते, पण्णासं जोयणाइं आयामेणं, पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं, छत्तीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ भाणियव्वो।

कहि णं भंते! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए चुल्लहिमवयकूडे णामं कूडे पण्णत्ते? गोयमा! भरहकूडस्स पुरत्थिमेणं सिद्धाययणकूडस्स पच्चत्थिमेणं, एत्थ णं चुल्लहिमवए वासहरपव्वए चुल्लहिमवएकूडे णामं कूडे पण्णत्ते, एवं जो चेव सिद्धाययणकूडस्स उच्चत्तविक्खंभपरिक्खेवो जाव बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते वासट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं अब्भुग्गयमूसियपहसिय विव विविहमणिरयण भत्तिचित्ते वाउद्धुयविजयवेजयंती पडागाच्छत्ताइ च्छत्तकलिए तुंगे गगणतलमभिलंघमाणसिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व मणिरयणथूभियाए वियसियसयवत्तपुंडरीयतिलयरयणद्धचंदचित्ते णाणामणिमयदामालंकिए अंतो बहिं च सण्हे वइरतवणिज्जरुइलवालुगापत्थडे सुहफासे सस्सिरीयरूवे पासाइए जाव पडिरूवे, तस्स णं पासायवडेंसगस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव सीहासणं सपरिवारं, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ चुल्लहिमवंत कूडे २? गोयमा! चुल्लहिमवए णामं देवे महिड्ढिए जाव परिवसइ, कहि णं भंते! चुल्लहिमवयगिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवया णामं रायहाणी पण्णत्ता?, गोयमा! चुल्लहिमवयकूडस्स दक्खिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता अण्णं जंबुदीवं दीवं दक्खिणेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता इत्थ णं चुल्लहिमवयस्स गिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवया णामं रायहाणी पण्णत्ता, बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, एवं विजय रायहाणीसरिसा भाणियव्वा, एवं जाव अवसेसाण वि कूडाणं वत्तव्वया णेयव्वा आयामविक्खंभपरिक्खेवपासाय देवयाओ सीहासणपरिवारो अट्ठो य देवाण य देवीणं य रायहाणीओ णेयव्वाओ, चउसु देवा चुल्लहिमवंते१ भरह२

हेमवय३ वेसमणकुडेसु४ सेसेसु देवयाओ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चुल्लहिमवयवासहरपव्वए ? २, गोयमा ! महाहिमवयवासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्तुव्वेहविक्खंभपरिक्खेवं पडुच्च ईसिं खुड्डतराए चेव हस्सतराए चेव णीयतराए चेव, चुल्लहिमवंते य इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-चुल्लहिमवए वासहरपव्वए२ अदुत्तरं च णं गोयमा ! चुल्लहिमवयस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते, जं ण कयाइ णासी । सू० ७॥

छाया-क्षुद्रहिमवति खलु भदन्त ! वर्षधरपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! एकादशकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धायतनकूटम् १ क्षुद्रहिमवत्कूटम् २ भरतकूटम् ३ इलादेवीकूटम् ४ गङ्गादेवीकूटम् ५ श्रीकूटम् ६ रोहितांशकूटम् ७ सिन्धुदेवीकूटम् सुरादेवीकूटम्९ हैमवतकूटम् १० वैश्रवणकूटम् ११ ।

क्व खलु भदन्त । क्षुद्रहिमवति वर्षधरपर्वते सिद्धायतनकूटं नामकूटं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन क्षुद्रहिमवत्कूटस्य पौरस्त्येन अत्र खलु सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन मूले पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण मध्ये त्रीणि च पञ्च सप्ततानि योजनशतानि विष्कम्भेण उपरि अर्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण, मूले एकं योजनसहस्रं पञ्च च एकाशीतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण मध्ये एकं योजनसहस्रम् एकं च षडशीतं योजनशतं किञ्चिद्विशेषोनं परिक्षेपेण उपरि सप्तएकनवतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण, मूले विस्तीर्णं, मध्ये संक्षिप्तम्, उपरि तनुकम्, गोपुच्छसंस्थानसंस्थितं सर्वरत्नमयम् अच्छम्, तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तम्, सिद्धायतनस्य कूटस्य खलु उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, यावत् तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र खलु महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तं, पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण षट्त्रिंशतं योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन यावत् जिनप्रतिमा वर्णको भणितव्यः ।

क्व खलु भदन्त । क्षुद्रहिमवति वर्षधरपर्वते क्षुद्रहिमवत्कूटं नामकूटं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! भरतकूटस्य पौरस्त्येन सिद्धायतनकूटस्य पश्चिमेन, अत्र खलु क्षुद्रहिमवति वर्षधरपर्वते क्षुद्रहिमवत्कूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, एवं य एव सिद्धायतनकूटस्य उच्चत्वविष्कम्भ परिक्षेपो यावत् बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महान् एकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, द्वाषष्टिं योजनानि अर्द्धं योजनं च उच्चत्वेन, एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च विष्कम्भेण अभ्युद्गतोच्छ्रित प्रहसित इव विविधमणिरत्नभक्तिचित्रः वातोद्धुतविजयवैजयन्तीपताकाच्छत्रातिच्छत्रकलितः तुङ्गः गगनतलमभिलङ्घयच्छिखरः जालान्तररत्नपञ्जरोन्मीलित

इव मणिरत्नस्तूपिकाकः विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रः नानामणिमयदामालङ्कृतः अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णवज्रतपनीयरुचिरवालुका प्रस्तृतः सुखस्पर्शः सश्रीकरूपः प्रासादीयः यावत् प्रतिरूपः, तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य अन्तः बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः यावत् सिंहासनं सपरिवारम् , अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-क्षुद्रहिमवत्कूटं २ ? गौतम ! क्षुद्रहिमवान् नामदेवः महर्द्धिक यावत् परिवसति, क्व खलु भदन्त ! क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य क्षुद्रहिमवती नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! क्षुद्रहिमवत्कूटस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य अन्यं जम्बूद्वीपं द्वीपं दक्षिणेन द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु क्षुद्रहिमवतो गिरिकुमारस्य देवस्य क्षुद्रहिमवती नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, द्वादशयोजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण एवं विजयराजधानी सदृशी भणितव्या, एवमवशेषाणामपि कूटानां वक्तव्यता नेतव्या, आयामविष्कम्भ-परिक्षेप प्रासाद-देवताः सिंहासनपरिवारः अर्थश्च देवानां च राजधान्यो नेतव्याः, चतुर्षु देवाः क्षुद्रहिमवद् १ भरत २ हैमवत ३ वैश्रवणकूटेषु४ शेषेषु देवताः, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षुद्रहिमवान् वर्षधरपर्वतः ?२, गौतम ! महाहिमवद्वर्षधरपर्वतं प्रणिधाय आयामोच्चत्वोद्वेधविष्कम्भ-परिक्षेपं प्रतीत्य ईषत्क्षुद्रतरक एव ह्रस्वतरक एव नीचतरक एव क्षुद्रहिमवांश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स एतेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते क्षुद्रहिमवान् वर्षधर-पर्वतः २ अदुत्तरम् अथ च खलु गौतम ! क्षुद्रहिमवतः शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् यद् न कदाचिद् नाऽऽसीत्० ॥ सू० ७ ॥

टीका-'चुल्लहिमवंते णं' इत्यादि । 'चुल्लहिमवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' क्षुद्रहिमवति खलु भदन्त ! वर्षधरपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि इति गौतमस्य प्रश्नः,

---

'चुल्लहिमवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' ॥०

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकार हिमवंत पर्वत पर कितने कूट हैं? इस बात को प्रकट कर रहे हैं-(चुल्लहिमवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा प.) इसमें गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! क्षुद्रहिमवत् वर्षधर पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुने कहा है-(गोयमा ! इक्कारस कूडा प.) हे गौतम ! ११ कूट कहे गये हैं (तं जहा सिद्धायणकूडे १, क्षुल्लहिमवंतकूडे

'चुल्लहिमवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइकूडा पण्णत्ता-इत्यादि'

ટીકાર્થ- એ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર હિમવંત પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો આવેલા છે, એ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે-'चुल्लहिमवंतेणं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा प.' એમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે-કે હે ભદંત ક્ષુદ્ર હિમવત્ વર્ષધર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો કહેવામાં આવેલા છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! इक्कारसकूडा प.' હે ગૌતમ । ૧૧ કૂટો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा सिद्धायणकूडे १, क्षुल्लहिमवंत

भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'इक्कारसकूडा पण्णत्ता' एकादशकूटानि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-'सिद्धाययणकूडे १' सिद्धायतनकूटम् १ 'चुल्लहिमवंतकूडे २' क्षुद्रहिमवत्कूटम्--इदं च क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारदेवस्यास्मिन्नेव सूत्रेऽग्रे वक्ष्यमाणस्य कूटम् २, 'भरहकूडे ३' भरतकूटम्-भरताख्य देवस्य कूटम् ३, 'इलादेवीकूडे ४' इलादेवीपट्पञ्चाशद्दिक्कुमारी देवी वर्गमध्यवर्तिनी विशिष्टादेवी तस्याः कूटम् ४, 'गंगादेवीकूडे ५' गङ्गादेवीकूटं-गङ्गादेव्याः अनन्तरसूत्रोक्तायाः कूटम् ५, 'सिरिकूडे ६' श्रीकूटम्-श्रीदेव्याः कूटम् ६, 'रोहियंसकूडे ७' रोहितांसाकूटम्-रोहितांसादेव्याः कूटम् ७ 'सिंधुदेवीकूडे ८' सिन्धुदेवीकूटम्-सिन्धुदेव्याः

२, भरहकूडे ३, इलादेवीकूडे ४. गंगादेवीकूडे ५, सिरिकूडे ६, रोहिअंसकूडे, ७, सिन्धुदेवीकूडे ८, सुरदेवीकूडे ९, हेमवयकूडे १०, वेसमणकूडे ११, उनके नाम इस प्रकार से हैं-१ सिद्धायतनकूट, क्षुद्रहिमवंतकूट २, भरतकूट ३. इलादेवीकूट ४, गंगादेवीकूट ५, श्रीकूट ६, रोहितांशाकूट ७, सिन्धु देवी कूट ८ सुरदेवी कूट ९, हैमवतकूट १०, और वैश्रवणकूट ११, आगे जिसके सम्बन्ध में इसी सूत्र में-कहा जाने वाला है-ऐसे क्षुद्रहिमवद्गिरि कुमारदेव का जो कूट है वह क्षुद्रहिमवद्गिरि कूट है भरत नाम के देव का जो कूट है वह भरतकूट है छप्पन दिक्कुमारिकाओं के मध्य में इलादेवी एक विशिष्ट देवी है इस देवी का जो कूट है वह इलादेवी कूट है अनन्तर सूत्रोक्त गंगादेवी का जो कूट है वह गंगादेवी कूट है श्रीदेवी का जो कूट है वह श्रीदेवी कूट है रोहितांशादेवी का जो कूट है वह रोहितांशा कूट है सिन्धुदेवी का जो कूट है वह सिन्धु देवी कूट है सुरादेवी का जो कूट है वह सुरादेवी कूट है इलादेवी की तरह सुरादेवी भी-एक विशिष्टदेवी है हैमवतवर्ष के अधिपति देवका जो कूट है वह हैमवतकूट है वैश्रवण-कुवेर-का जो

कूडे २. भरहकूडे ३, इलादेवी कूडे ४, गंगादेवी कूडे ५, सिरी कूडे ६, रोहिअंस कूडे ७, सिन्धु देवी कूडे ८, सुरदेवी कूडे ९, हेमवय कूडे १०, वेसमण कूडे ११' તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-૧ સિદ્ધાયતન કૂટ, ૨ ક્ષુદ્રહિમવત્ કૂટ, ૩ ભરત કૂટ, ૪ ઇલાદેવી કૂટ ૫ ગંગા-દેવીકૂટ, ૬ શ્રી કૂટ, ૭ રોહિતાંશા કૂટ, ૮ સિન્ધુદેવી કૂટ, ૯ સુરદેવી કૂટ-૧૦ હૈમવંત કૂટ, અને ૧૧ વૈશ્રમણ કૂટ આગળ જેના વિષે આ સૂત્રમાં જ કહેવામાં આવશે એવા ક્ષુદ્ર હિમવદ્ ગિરિકુમાર દેવનો જે કૂટ છે તે ક્ષુદ્રહિમવદ્ગિરિ કૂટ છે. ભરત નામક દેવનો જે કૂટ છે તે ભરતકૂટ છે. ૫૬ દિક્કુમારિકાઓના મધ્યમાં ઇલાદેવી એક વિશિષ્ટ દેવી છે. એ દેવીનો જે કૂટ છે તે ઇલાદેવી કૂટ છે. અનંતર સૂત્રોક્ત ગંગા દેવીનો જે કૂટ છે તે ગંગા દેવી કૂટ છે. શ્રી દેવીનો જે કૂટ છે તે શ્રી દેવી કૂટ છે. રોહિતાંશા ;દેવીનો જે કૂટ છે તે રોહિતાશા કૂટ છે. સિન્ધુ દેવીનો જે કૂટ છે તે સિન્ધુદેવી કૂટ છે. સુરાદેવીનો જે કૂટ છે તે સુરા દેવી કૂટ છે. ઇલા દેવીની જેમ

कूटम् ८, 'सुरदेवीकूडे ९' सुरादेवीकूटम्-सुरादेव्यपि इलादेवीवत् तस्याः कूटम् ९ 'हेमवयकूडे १०' हैमवतकूटम्-हैमवतवर्षाधिपतिदेवकूटम् १०, 'वेसमणकूडे ११' वैश्रवणकूटं-वैश्रवणः कुबेरो लोकपालविशेषः तस्य कूटम् ११,

अथ तेषामेव कूटानां स्थानादि स्वरूपं प्रश्नोत्तराभ्यां प्रदर्शयितुमाह-'कहि णं भंते !' इत्यादि, 'कहि णं भंते ! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु क्षुद्रहिमवती वर्षधरपर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ? इति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं चुल्लहिमवंतकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन क्षुद्रहिमवत्कूटस्य पौरस्त्येन अत्र खलु सिद्धायतनकूटं नामकूटं प्रज्ञप्तम्, तत्र-सिद्धायतनकूटस्य प्रथमतया मानाद्याह-'पंचजोयणसयाइं' इत्यादि 'पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं' नवरम्-पञ्च योजनशतानि पञ्चशतयोजनानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन, मूले (मूलदेशावच्छेदेन) सिद्धायतनकूटं यावदस्ति तावदाह-मूले पञ्चेत्यादि-'मूले पंच जोयणसयाइं विक्खं-

---

कूट है वह वैश्रवणकूट है (कहि णं भंते ! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए सिद्धाययकूडे णामं कूडे प.) भदन्त ! क्षुद्रहिमवत् वर्षधर पर्वत पर सिद्धायतन नामका कूट कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है (गोयमा ! पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं चुल्लहिमवंत कूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिद्धाययणकूडे णामंकूडे पण्णत्ते) हे गौतम ! पूर्वदिग्वर्त्ती लवण समुद्र की पश्चिमदिशा में एवं क्षुद्रहिमवत् कूट की पूर्वदिशा में सिद्धायतन कूट नामका कूट कहा गया है (पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं मूले पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं मज्झे तिण्णिय पण्णत्तरे जोयणसए विक्खंभेणं उप्पिं अद्धाइज्जे जोयणसए विक्खंभेणं, मूले एगं जोयणसहस्सं पंचय एगासीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं मज्झे एगं जोयणसहस्सं एगंच छलसीयं जोयणसयं किंचिविसेसूणं

સુરાદેવી પણ એક વિશિષ્ટ દેવી છે. હૈમવત વર્ષના અધિપતિ દેવનો જે કૂટ છે તે હૈમવત કૂટ છે. વૈશ્રવણ-કુબેરનો જે કૂટ છે તે વૈશ્રવણ કૂટ છે. 'कहि णं भंते ! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ભદંત ! ક્ષુદ્રહિમવત્ વર્ષધર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન નામે જે કૂટ છે તે ક્યાં આવેલો છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं चुल्लहिमवंतकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सिद्धाययण कूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ ક્ષુદ્ર હિમવત કૂટની પૂર્વદિશામાં સિદ્ધાયતન કૂટ નામક કૂટ આવેલ છે-'पंचजोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं मूले पंचजोयणसयाइं विक्खंभेणं मज्झे, तिण्णिय पण्णत्तरे जोयणसए विक्खंभेणं, उप्पिं अद्धाइज्जे जोयणसए विक्खंभेणं, मूले एगं जोयणसहस्सं पंचय एगासीए जोयणसए

भेणं' मूले-मूलदेशावच्छेदेन पञ्च-पञ्चसंख्यानि योजनशतानि योजनानां शतानि विष्कम्भेण विस्तारेण प्रज्ञप्तमिति पूर्वेणान्वयः, 'मज्झे तिण्णि य पण्णत्तरे जोयणसए विक्खंभेणं' एवमग्रेऽपि मध्ये-मध्यदेशावच्छेदेन त्रीणि-त्रिसंख्यानि च पञ्चसप्ततानि पञ्चसप्तत्यधिकानि योजनशतानि विष्कम्भेण, 'उप्पिं अद्धाइज्जे जोयणसए विक्खंभेणं' उपरि-उपरितनदेशावच्छेदेन अर्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण, इत्येवं मूल मध्यान्तेषु तस्य विस्तारप्रमाणमुक्त्वा परिक्षेपप्रमाणमाह-'मूले एक्कम्' इत्यादि, 'मूले एगं जोयण सहस्सं पंच एगासीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' मूले एकं योजनसहस्रं पञ्च एकाशीतानि-एकाशीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि किञ्चिदधिकानि च परिक्षेपेण, 'मज्झे एगं जोयणसहस्सं एगं च छलसीयं जोयणसयं किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं' मध्ये-एकं योजनसहस्रम् एकं च षडशीत्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषोनं किञ्चिन्न्यूनं परिक्षेपेण, 'उप्पिं सत्त इक्काणउए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं' उपरि सत्त-सप्तसंख्यानि एकनव-

---

परिक्खेवेणं उप्पिं सत्तइक्काणउए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णे, मज्झे संक्खित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे) यह सिद्धायतन कूट ५०० योजन ऊंचा है मूल में ५०० योजन का मध्य में ३७५ योजन का इसका विस्तार है, ऊपर में २५० योजन का विस्तार है, इस प्रकार से इसका मूल, मध्य और अन्त का प्रमाण कहा गया है अब इसके परिक्षेप का प्रमाण इस प्रकार से है-मूल में इसका परिक्षेप १५८१ योजन से कुछ अधिक है मध्य में इसका परिक्षेप ११८६ योजन से कुछ कम है ऊपर में इसका परिक्षेप ७९१ योजन से कुछ कम है ११८६ योजन से कुछ कम है ऐसा जो कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि ११ सौ योजन तो पूरे समझना चाहिये तथा-८६ योजनों में से ८५ योजन पूरे समझना चाहिये बाकी जो एक

किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं मज्झे एगं जोयणसहस्सं एगं च छलसीयं जोयणसयं किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं उप्पिं सत्त एक्काणउए जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णे मज्झे संक्खित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छ संठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे' એ સિદ્ધાયતન કૂટ ૫૦૦ યોજન જેટલો ઊંચો છે. મૂલમા ૫૦૦ યોજન જેટલો અને મધ્યમાં ૩૭૫ યોજન જેટલો એનો વિસ્તાર છે. ઉપરમાં ૨૫૦ યોજન જેટલો વિસ્તાર છે. આ પ્રમાણે આ કૂટનું મૂલ, મધ્ય અને અંત સંબંધી પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. હવે આના પરિક્ષેપનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. મૂળમાં આનો પરિક્ષેપ ૧૫૮૧ યોજન કરતાં કંઈક વધારે છે. મધ્યમાં આનો પરિક્ષેપ ૧૧૮૬ યોજન કરતાં કંઈક કમ છે. ઉપરમાં આનો પરિક્ષેપ ૭૯૧ યોજન કરતાં કંઈક અલ્પ છે. ૧૧૮૬ યોજન કરતાં કંઈક અલ્પ છે. આમ જે કહેવામાં આવેલ છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. કે ૧૧ સો યોજન તો પૂરા સમજવા જોઈએ.

तानि-एकनवत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि किञ्चिदूनानि परिक्षेपेण, अयं भावः-एकं सहस्रं पूर्णं शतं च पूर्णं पञ्चाशीति योजनानि च पूर्णानि शेषं च क्रोशत्रयं धनुषामष्टशतानि त्रयोविंशत्यधिकानि इति किञ्चित्षडशीतितमं विवक्षितमिति, तथा उपरि सप्त योजनशतानि एक नवत्यधिकानि किञ्चिन्न्यूनानि परिक्षेपेण अयं भावः-सप्त शतानि नवति योजनानि पूर्णानि, शेषं क्रोशद्वयं धनुषां सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानीति किञ्चिद्विशेषोनम् एकनवतितमं योजनं विवक्षितम्, परिक्षेपेणेति सर्वत्र बोध्यम्, 'मूले विच्छिण्णे मज्झे संखित्ते-उप्पि तणुए गोपुच्छ संठाणसंठिए' मूले विस्तीर्णं विस्तारयुक्तम्, मध्ये संक्षिप्तं मूलमस्तकविस्तारापेक्षया अल्पविस्तारयुक्तम् उपरि शिखरे तनुकम् ह्रस्वम् मूलमध्यापेक्षयाऽल्पतरविस्तरयुक्तम्, तथा गोपुच्छसंस्थानसंस्थितम् ऊर्ध्वीकृत गोपुच्छाकार संस्थितम्' 'सव्वरयणामए अच्छे' सर्वरत्नमयम् अच्छं प्राग्वद् ।

योजन बचा है उसमें से ३ कोश ८२३ धनुष ही लेना चाहिये इस तरह यहां ११८६ योजन पूरे न कह कर इस प्रकार से कुछ कम कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये तथा ७९१ योजन को जो कुछ कम कहा गया है उसका भाव ऐसा है कि ७९० योजन तो पूरे लेलेना चाहिये बाकी १ योजन में से २ कोश और ७२५ धनुष लेना चाहिये इस तरह करके ७९१ योजन कुछ कम कहे गये हैं ऐसा जानना चाहिये इस तरह यह सिद्धायतन कूट मूल में विस्तीर्ण मध्य में संक्षिप्त और ऊपर में तनुक पतला हो गया है इसलिये इसका आकार ऊर्ध्वीकृत गोपुच्छ के आकार जैसा बन जाता है यह सिद्धायतन कूट सर्वात्मना रत्नमय है और अच्छ आकाश एवं स्फटिकमणि के जैसा निर्मल है (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते सिद्धाययणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) यह सिद्धायतनकूट

તેમજ ૮૬ યોજનામાંથી ૮૫ યોજનો પૂરા સમજવા જોઈએ. શેષ જે એક યોજન વધે છે, તેમાંથી ૩ ગાઉ ૮૨૩ ધનુષ જ લેવા જોઈએ. આ પ્રમાણે અહીં ૧૧૮૬ યોજના પૂરા ન કહીને આ પ્રમાણે કંઈક કમ કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ ૭૯૧ યોજનમાંથી કંઈક ન્યૂન કહેવામાં આવેલ છે, તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે ૭૯૦ યોજનો તો પૂરા લેવા જોઈએ. બાકી એક યોજનમાંથી ૨ ગાઉ અને ૭૨૫ ધનુષ લેવા જોઈએ. આ પ્રમાણે ૭૯૧ યોજનથી કંઈક ન્યૂન કહેવામાં આવેલ છે. આમ જાણવું જોઈએ. આમ આ સિદ્ધાયતન કૂટ મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત અને ઉપરમાં તનુક એટલે કે પાતળો થઈ ગયેલ છે. એથી એનો આકાર ઊર્ધ્વીકૃત ગોપુચ્છના આકાર જેવો થઈ જાય છે એ સિદ્ધાયતન કૂટ સર્વાત્મના રત્નમય છે. અને અચ્છ-આકાશ અને સ્ફટિક મણિવત્ નિર્મળ છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते सिद्धाययणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' એ સિદ્ધાયતન કૂટ એક પદ્મવર

अथात्र पद्मवरवेदिका वनखण्डाद्याह–'से णं' इत्यादि, 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' तत् खलु सिद्धायतनटकूटम् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं–वेष्टितम्, अत्र यदस्ति तत्सूचयितमुपक्रमते–'सिद्धायणस्स कूडस्से' त्यादि, 'सिद्धाययणस्स कूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते, पण्णासं जोयणाइं आयामेणं, पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं, छत्तीसं जोयणाइ उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ भाणियव्वो' सिद्धायतनस्य कूटस्य खलु उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, यावत् तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण, षट्त्रिंशतं योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन यावत् जिनप्रतिमा वर्णको भणि-

एक पद्मवरवेदिका से एवं एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरा हुआ है इस सिद्धायतन कूट का ऊपर का भाग बहुसमरमणीय कहा गया है (जाव तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ देसभाए–एत्थणं एगे महं सिद्धाययणे पण्णत्ते) यावत् इस सिद्धायतन के बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच एक महान सिद्धायतन कहा गया है (पण्णासं जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं छत्तीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ भाणियव्वो) यह सिद्धायतन आयाम की अपेक्षा ५० योजना का, विष्कम्भ की अपेक्षा २५ योजन का और ऊंचाई की अपेक्षा ३६ योजन का कहा गया है 'जाव णं बहुसमरमणिज्जस्स' में पठित इस यावत् शब्द से–वैताढयगिरिगत सिद्धायतनकूट के वर्णन जैसा इसका भी वर्णन है ऐसा प्रकट किया गया है तथा 'उच्चत्तेणं जाव' यहां जो यावत् शब्द प्रयुक्त हुआ है

વેદિકાથી તેમજ એક વનખંડથી ચોમેર આવૃત છે એ સિદ્ધાયતન કૂટનો ઉપરનો ભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. 'जाव तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे महं सिद्धाययणे पण्णत्ते' યાવત્ એ સિદ્ધાયતનના બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના ઠીક મધ્યમાં એક વિશાળ સિધ્ધાયતન છે. 'पण्णासं जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं छत्तीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ भाणियव्वो' એ સિદ્ધાયતન કૂટ આયામની અપેક્ષાએ ૫૦ યોજન જેટલો વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૨૫ યોજન જેટલો, અને ઊંચાઈની અપેક્ષાએ ૩૬ યોજન કહેવામાં આવેલ છે. 'जाव णं बहुसमरमणिज्जस्स' માં પઠિત એ યાવત્ શબ્દથી વૈતાઢય ગિરિગત સિદ્ધાયતન કૂટના વર્ણન જેવું એનું પણ વર્ણન છે. આમ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. તેમજ जाव णं बहुसमरमणिज्जस्स' માં પઠિત એ યાવત્ શબ્દથી વૈતાઢયગિરિગત સિદ્ધાયતન

तव्यः। नवरं प्रथम यावत्पदेन-वैताढयगिरिगतसिद्धायतनकूटस्येवास्यापि वर्णको बोध्यः, उच्चत्वेन यावत्-इत्यत्रत्येन द्वितीयेन यावत्पदेन-तद्गतसिद्धायतनादि वर्णको बोध्यः।

अथास्मिन्नेव वर्षधरपर्वते क्षुद्रहिमवद्गिरिकूटवक्तव्यतामाह-'कहि णं' इत्यादि, 'कहि णं भंते! चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' हे भदन्त! क्षुद्रहिमवतिवर्षधरपर्वते क्षुद्रहिमवत्कूटं नाम कूटं क्व खलु प्रज्ञप्तम्? तस्योत्तरमाह-'गोयमे' त्यादि 'गोयमा!' हे गौतम! 'भरतकूडस्स पुरत्थिमेणं सिद्धाययणकूडस्स पच्चत्थिमेणं, एत्थ णं चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' भरतकूटस्य पौरस्त्येन सिद्धायतनकूटस्य पश्चिमेन, अत्र खलु क्षुद्रहिमवति वर्षधरपर्वते क्षुद्रहिमवत्कूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, 'एवं जो चेवे त्यादि, एवं जो चेव सिद्धायथणकूडस्स उच्चत्तविक्खंभपरिक्खेवो' एवम् उक्त प्रकारेण य एव सिद्धायतनकूटस्य उच्चत्वविष्कम्भपरिक्षेपः-उच्चत्व-विष्कम्भ युक्त परिक्षेप इत्यर्थः, अत्र मध्यमपदलोपी समासो बोध्यः, स एवास्यापि बोध्यः, इदं च वचनमुपलक्षणम्, तेन पद्मवरवेदिका वनपण्डादिवर्णनं बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनं च बोध्यम् किं

उससे वहां के सिद्धायतन आदिका वर्णक पाठ यहां कहलेना चाहिए ऐसा कहा गया है। (कहिणं भंते! क्षुल्लहिमवंते वासहरपव्वए क्षुल्लहिमवंतकूडे णामंकूडे पण्णत्ते) इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि क्षुद्रहिमवत्पर्वतपर क्षुद्रहिमवत् कूट नामका कूट कहां पर कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा! भरहकूडस्स पुरत्थिमेणं सिद्धायथणस्सकूडस्स पच्चत्थिमेणं एत्थणं क्षुल्लहिमवंते वासहरपव्वए क्षुल्लहिमवंतकूडे णामं कूडे पण्णत्ते) हे गौतम! भरत कूट के पूर्व में एवं सिद्धायतनकूट के पश्चिम में क्षुद्रहिमवंत पर्वत् पर क्षुद्रहिमवत् कूट नामका कूट कहा गया है, (एवं जो चेव सिद्धायथणकूडस्स उच्चत्तविक्खंभ परिक्खेवो जाव बहुसमरमणिज्जस्स

કૂટના વર્ણન જેવું એનું પણ વર્ણન છે. આમ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. તેમજ 'उच्चत्तेणं जाव' અહીં જે યાવત્ શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલ છે, તેનાથી ત્યાંના સિદ્ધાયતન વગેરેનો વર્ણક પાઠ અહીં સમજી લેવો જોઈએ. 'कहि णं भंते! क्षुल्लहिमवंते वासहरपव्वए क्षुल्लहिमवंतकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' એ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે પ્રભુ! ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વત ઉપર ક્ષુદ્ર હિમવત્ કૂટ નામક કૂટ કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा! भरहकूडस्स पुरत्थिमेणं सिद्धायथणस्स कूडस्स पच्चत्थिमेणं एत्थणं क्षुल्लहिमवंते वासहरपव्वए क्षुल्लहिमवंतकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ભરત કૂટના પૂર્વમાં અને સિદ્ધાયતન કૂટના પશ્ચિમમાં ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વત ઉપર ક્ષુદ્ર હિમવત્ કૂટ નામક કૂટ આવેલ છે 'एवं जो चेव सिद्धायथणकूडस्स उच्चत्तविक्खंभपरिक्खेवो जाव बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे पासायं वडें-

पर्यन्तं बोध्यम् इत्याह-'जाव' इत्यादि, यावत्-यावत्पदेन-"तस्य खलु क्षुद्रहिमवत्कूटस्य खलु उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य खलु" इति संग्राह्यम् 'तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते बासट्ठि जोयणाइं अद्धजोयणं च उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं' तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र खलु महानेकः प्रासादावतंसकः प्रासादेषु गृहविशेषेषु अवतंसक इव शिरोभूषण विशेष इव उत्तमप्रासाद इत्यर्थः. प्रज्ञप्तः, तस्य मानामाह स खलु प्रासादावतंसकः द्वाषष्टि योजनानि अर्द्धयोजनं च उच्चत्वेन, एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च विष्कम्भेण. अस्याऽऽयामस्तु समचतुरस्रत्वान्न सूत्रकृता विचिन्तितः, तत्र

भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते) इस तरह सिद्धायतन कूट की जितनी ऊंचाई कही गई है जितना विष्कम्भ कहा गया है और जितना परिक्षेप कहा गया है उतनी ही ऊंचाई उतना ही विष्कंम्भ और उतना ही परिक्षेप इस कूटका भी जानना चाहिये यह वचन उपलक्षणरूप है इससे पद्मवरवेदिका और वनखण्ड आदि का वर्णन और बहुसमरमणीय भूमि भाग का वर्णन भी करलेना चाहिये इस तरह यह वर्णन वहां तक करना चाहिये कि जहां तक इस क्षुद्र हिमवान् पर्वत के बहुसमरमणीय भूमि भाग का जो बीच का भाग है ऐसा पाठ कहा गया है इस बीच के भाग में विशाल प्रासादावतंसक कहा गया है (बासट्ठिं जोयणाइं अद्ध जोयणं च उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं अब्भुग्गय भूसियपहसिए विव विविहमणिरयणभत्तिचित्ते) यह प्रासादावतंसक ऊंचाई में ६२॥ योजन है विष्कम्भ ३१ योजन और एक कोश का है इसका आयाम सूत्रकारने यहां इसके समचतुरस्र होने से प्रकट नहीं किया है कारण कि वैताढयगिरिगत प्रासाद के अधि-

---

सए पण्णत्ते' આ પ્રમાણે સિદ્ધાયતન કૂટની જેટલી ઊંચાઈ કહેવામાં આવેલી છે, જે પ્રમાણમાં વિષ્કંભ કહેવામાં આવેલ છે અને જે પ્રમાણમાં પરિક્ષેપ કહેવામાં આવેલ છે, તેટલી જ ઊંચાઈ, તેટલો જ વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ એ કૂટનો પણ જાણવો. એ વચન ઉપલક્ષણ રૂપ છે એનાથી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ વગેરેનું વર્ણન અને બહુસમરમણીય ભૂમિભાગનું વર્ણન પણ સમજી લેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે એ વર્ણન ત્યાં સુધી લેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી એ ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વતનો જે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગની વચ્ચેનો ભાગ છે, એવો પાઠ અત્રે સમજવો. એ મધ્યભાગમાં વિશાળ પ્રાસાદાવતંસક કહેવામાં આવેલ છે 'वासट्ठिं जोयणाइं अद्ध जोयणं च उच्चत्तेणं इक्कतीसजोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं अब्भुग्गय भूसिय पहसिए विव विविहमणिरयणभत्तिचित्ते' એ પ્રાસાદાવતંસક ઊંચાઈમાં ૬૨॥ યોજન છે. આનો વિષ્કંભ ૩૧ યોજન અને એક ગાઉ જેટલો છે. એ સમચતુરસ્ર છે એથી સૂત્ર-

कारणं वैताढ्यगिरिगतप्रासादाधिकारे निरूपितमिति जिज्ञासुभिस्ततो ज्ञेयम्, स प्रासादावतंसकः कीदृशः? इत्यपेक्षायामाह–'अब्भुग्गयमूसिय पहसिय विव विविहमणिरयणभत्तिचित्ते' अभ्युद्गतोच्छ्रित प्रहसितः–अभ्युद्गतः आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गतः उच्छ्रितः–उच्चः–गगनचुम्बी अतिधवल प्रभासमूहेन प्रहसित इव, यद्वा–"अब्भुग्गय मूसिय पहसिय विव" इत्यस्य "अभ्युद्गतोत्सृत प्रभासित इव" इति च्छाया, तत्पक्षे तु अभ्युद्गता–अभि–आभिमुख्येन गता–सर्वतो विनिर्गता उत्सृता–उत्–प्राबल्येन सृता सर्वदिक्षु प्रसृता यद्वा आकाशे प्रबलतया सर्वस्तिर्यक् प्रसृता च या प्रभा द्युतिः, तया सित इव बद्ध इव तिष्ठतीति प्रतीयते, अन्यथा कथङ्कारं सोऽत्युच्चै निराधारः स्थातुं शक्नुयादिति भावः प्रभा रज्जु बद्धस्तु स्थातुं शक्नोतीति पर्यवसितम्, मूले प्राकृतत्वान्मकारागमः, तथा विविधमणिरत्नभक्तिचित्रः–विविधानि नानाप्रकाराणि यानि मणिरत्नानि मणयो रत्नानि च तेषां भक्तिभिः विच्छित्तिभिः चित्रः अद्भुतः नानावर्णो वा, 'वाउद्धुय विजयवेजयंति पडागच्छत्ताइच्छत्तकलिए' तथा वातोद्धुत विजयवैजयन्ती पताकाच्छत्रातिच्छत्रकलितः–वातोद्धुताः–वायुकम्पिताः याः विजयवैजयन्त्यः–विजयसूचिकाः वैजयन्त्यः–पताकाः, पताकाः सामान्यपताकाश्च तथा छत्रातिछत्राणि उपर्युपरिस्थितानि च्छत्राणि च तैः कलितः–युक्तः, तथा 'तुंगे' तुङ्गः–उच्चः,

---

-कार में यह कहा जाचुका है अतः वहां से इसे जानलेना चाहिये यह प्रासादावतंसकअभ्युद्गतोच्छ्रित है और हसता जैसा प्रतीत होता है अर्थात् गगनतल चुम्बित है और अपनी प्रभा से चमकता अथवा यह ऐसा प्रतीत होता है कि मानो यह समस्त दिशाओं में फैली हुई अपनी प्रभा से जकडा सा है नही तो फिर इतना ऊंचा होने पर वह कैसे निराधार रह सकता ? मूल में प्राकृत होने से मकार का आगम हुआ है तथा यह प्रासादावतंसक अनेक प्रकार के मणियों एवं रत्नों द्वारा की गई रचना से अद्भुत या नानावर्णों से युक्त सा प्रतीत होता है (वाउद्धुय विजय वेजयंतीपडागच्छत्ता इच्छत्त कलिए तुगे गगणतलमणुलि-

---

કારે આ પ્રાસાદાવતંસકના આયામ વિષે સ્પષ્ટતા કરી નથી. કેમકે વૈતાઢય ગિરિગત પ્રાસાદના અધિકારમાં એ કહેવામાં આવેલ છે. એથી ત્યાંથી જ આ વિષે જાણી લેવું જોઈએ. એ પ્રાસાદાવતંસક અભ્યુદ્ગતોચ્છ્રિત છે અને હાસ્ય કરતો હોય તેમ લાગે છે. અર્થાત્ એ પ્રાસાદાવતંસક ગગન તલચુંબિત છે અને પોતાની પ્રભાથી ચમકી રહ્યો છે. અથવા એ પ્રાસાદાવતંસક એવો પ્રતિભાસિત થઇ રહ્યો છે કે જાણે એ સમસ્ત દિશાઓમાં પ્રસરેલી પોતાની પ્રભાથી આબદ્ધ થયેલો ન હોય. નહીતર એ આટલો બધો ઊંચો હોવા છતાંએ તે નિરાધાર કેવી રીતે રહી શકત? મૂળમાં પ્રાકૃત હોવા બદલ મકારાગમ થયેલ છે. તેમજ એ પ્રાસાદાવતંસક અનેકવિધ મણિઓ તેમજ રત્નો દ્વારા વિરચિત રચનાથી અદ્ભુત અથવા નાનાવિધ વર્ણોથી યુક્ત હોય એમ લાગે છે. 'वाउद्धुय विजयवेजयंती पडागच्छत्ताइच्छत्तकलिए तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे जालंतररयण पंज-

'गगनतलमभिलंघमाणसिहरे' अत एव गगनतलम्-आकाशतलम् अभिलङ्घयच्छिखरः-अति क्राम्यदग्रभागः, 'जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्व' जालान्तररत्नपञ्जरोन्मीलित इव-जालानि जालकानि प्रासादभित्तिस्थितानि, तेषामन्तरेषु मध्येषु शोभार्थं जटितानि रत्नानि यस्मिन् स तथोक्तः रत्नजटितगवाक्षमध्यभागयुक्त इत्यर्थः, तथा पञ्जरोन्मीलितश्च पञ्जरात् वंशादि निर्मिताच्छादनविशेषात् उन्मीलितः-तत्कालनिःसारितः इव यथा शोभमानः, अयं भावः- यथा वंशादि निर्मितात् पञ्जराद् निःसारितं रत्नादिकमविनष्टकान्तित्वादत्यन्तं शोभते, एवं सोऽपि प्रासादावतंसकः शोभत इति, यद्वा-जालान्तरगतैरत्न पञ्जरैः रत्नसमुदायैः उन्मीलित इव उन्मिषितनेत्र इवेत्यर्थः, तथा-'मणिरयण थूभियाए' मणिरत्न स्तूपिकाकः-मणिरत्नानां स्तूपिकाः लघुशिखराणि यस्य स तथोक्तः-मणिरत्नमयलघुशिखरयुक्त इत्यर्थः, तथा-'वियसिय सयवत्तपुंडरीयतिलयरयणद्धचंदचित्ते' विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्र चित्रः

हंत सिहरे जालंतररयणपंजरुम्मीलियव्वमणिरयणथूभिआए, वियसिय सय-वत्तपुंडरीयतिलयरयणद्धचंदचित्ते, णाणामणिमयदामालंकिए अंतो बहिं च सण्ह वइरतवणिज्जरुइल वालुगापत्थडे) इसके ऊपर वायु से विजय वैजयन्तियां फहरा रही है पताकाओं से और छत्रातिछत्रों से यह कलित है बहुत ऊंचा है इसकी शिखरें आकाशतल को भी स्पर्शकर रही हैं इसके मध्यभाग में जो गवाक्ष हैं वे रत्न जटित हैं तथा यह प्रासादावतंसक ऐसा सुन्दर नया बनासा प्रतीत होता है कि मानो यह अभी ही वंशादिनिर्मित छादनविशेष से बाहर निकाला गया है वंशादिनिर्मित छादनविशेष से जो रत्नादिक वस्तु बाहर निकाली जाती है वह बिल्कुल साफ सुथरी एवं अविनष्ट कान्तिवाली प्रतीत होती है अतः इसकी सुन्दरता देखकर यह ऐसी कल्पना की गई है इसकी जो स्तूपिकाएं-लघुशिखरे हैं वे मणियों एवं रत्नों से बनी हुई हैं तथा विकसित शतपत्रों के पुण्डरीकों के एवं भित्यादिकों में लिखित रत्नमयतिलकों के तथा द्वार आदि में

रुम्मीलियव्व मणिरमणथूभिआए, वियसिय सयवत्त पुंडरीय तिलय रयणद्ध चंदचिते, णाणामणिमयदामालंकिए अंतो बहिं च सण्ह वइर तवणिज्जरुइलवालुगापत्थडे' એ પ્રાસાદાવતંસક ઉપર વાયુથી આંદોલિત થતી વિજય વૈજયન્તીઓ ફરકી રહે છે. પતાકાઓથી અને છત્રાતિછત્રોથી એ કલિત છે. એ અતીવ ઉંચો છે. એના શિખરો આકાશને સ્પર્શી રહ્યા છે. એના મધ્યભાગમાં જે ગવાક્ષો છે તે રત્ન જટિત છે તેમજ એ પ્રાસાદાવતંસક એવો સુંદર નવીન બનેલા જેવો લાગે છે કે જાણે એ અત્યારે જ વંશાદિ નિર્મિત છદન વિશેષથી બહાર કાઢવામાં આવેલ ન હોય. વંશાદિ નિર્મિત છાદન વિશેષથી જે રત્નાદિક વસ્તુઓ બહાર કાઢવામાં આવે છે તે તદ્દન સ્વચ્છ અને અવિનષ્ટ કાંતિવાળી પ્રતીત થાય છે. એથી એની સુંદરતા જોઈને એવી કલ્પનાઓ કરવામાં આવેલ છે. એની જે સ્તૂપિકાઓ (લઘુશિખરો) છે તે મણિઓ અને રત્નોથી નિર્મિત છે. તેમજ વિકસિત

विकसितानि-फुल्लानि यानि शतपत्राणि शतपत्रविशिष्टानि कमलानि पुण्डरीकाणि श्वेतकमलानि च तथा तिलकरत्नानि भित्त्यादिषु रत्नमयतिलकानि अर्धचन्द्राः-अर्धचन्द्राकृतयश्च द्वारादौ लिखिता तैश्चित्रः- अद्भुतः नानावर्णो वा, तथा 'णाणामणिमयदामालंकिय अंतो वहिं च' नानामणिमयदामालङ्कृतः-अनेक प्रकारक मणिमय मालाशोभितः, अन्तः-अभ्यन्तरे वहिः प्रासादाद्वहिर्भागे च 'सण्हवइरतवणिज्जरुइलवालुगा पत्थडे' श्लक्ष्ण-वज्रतपनीय रुचिर वालुका प्रस्तृतः-श्लक्ष्णाः-चिक्कणाः वज्रतपनीयानां वज्ररत्न स्वर्णमय्यः अत एव रुचिराः शोभनाश्च याः वालुकाः सिकताः ताभिः प्रस्तृतः आच्छादितः, यद्वा श्लक्ष्ण इति पृथक् लुप्तविभक्तिकं पदं श्लक्ष्णः चिक्कणः प्रासादावतंसकः तथा वज्रतपनीयानां या रुचिरा वालुकाः कणिकास्तासां प्रस्तटः-प्रतरो यस्य (प्राङ्गणेषु) स तथा 'सुहफासे' सुखस्पर्शः सुखजनक स्पर्शयुक्तः 'सस्सिरीयरूवे' सश्रीकरूपः-शोभासम्पन्नाकारः, 'पासाईए' प्रासादीयः, 'जाव पडिरूवे' यावत्-यावत्पदेन दर्शनीयः अभिरूपः तथा प्रतिरूपः' एषां व्याख्या प्राग्वत् ।

'तस्स णं पासायवडेंसगस्स अंतो वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव सीहासणं सपरिवारं' तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य अन्तः मध्ये वहुसमरमणीयः अत्यन्तसमतलः अत एव रमणीयः सुन्दरः भूमिभागः प्रज्ञप्तः, यावत् सिंहासनं सपरिवारम्-अत्र सपरिवार सिंहा-

---

उत्कीर्ण हुए अर्द्ध चन्द्राकार के जैसे चित्रों से यह वडा ही अनोखा दिखाई देता है इस पर अनेक मणियों से वनी हुई मालाएं पडी हुई है उनसे यह वहुत ही सुहावना प्रतीत होता है चिकनी वज्र एवं तपनीय सुवर्ण की रुचिर वालुकाओं से यह भीतर में और वाहर में आच्छादित है (सुहाफासे, सस्सिरीअरूवे, पासाईए, जाव पडिरूवे) यह सुखकारी स्पर्शवाला है शोभा संपन्न आकार वाला है और प्रासादीय है यावत् प्रतिरूपक है यहां यावत्पद से 'दर्शनीयः अभिरूपः' इन पदों का ग्रहण हुआ है (तस्सणं पासायवडेंसगस्स अंतो वहुसमरमणिज्जे भूमिभागेप.) उस प्रासादावतंसकका भीतरी भाग वहुसमरमणीय कहा गया है (जाव सीहासणं सपरिवारं) वहां पर सपरिवार सिंहासन का वर्णन

શતપત્રોમા-પુંડરીકોના તથા ભિત્યાદિકોમાં લિખિત રત્નમય તિલકોના અને દ્વાર વગેરેમાં ઉત્કીર્ણ થયેલા અર્ધ ચંદ્રાકાર જેવા ચિત્રોથી એ ખૂબજ અદ્દભુત લાગે છે. એની ઉપર અનેક મણિઓથી નિર્મિત માળાઓ લટકી રહી છે. તેમનાથી એ અતીવ સુંદર પ્રતીત થાય છે. વજ્રની સુચિક્કણ વાલુકાઓથી અને તપનીય સુવર્ણની રુચિર વાલુકાઓથી એ અંદર અને બહાર આચ્છાદિત છે. 'सुहफासे, सरिस्सरीअरूवे, पासाईए, जाव पडिरूवे' એ સુખ કારી સ્પર્શવાળો છે. શોભા સમ્પન્ન આકારવાળો છે અને પ્રાસાદીય છે. યાવત્ પ્રતિ રૂપક છે. અહીં યાવત્ પદથી 'दर्शनीय अभिरूपः' એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. 'तस्स णं पासायवडंसगस्स अंतो वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' એ પ્રાસાદવંતસકનો ભીતરી ભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. 'जाव सिंहासणं सपरिवारं' ત્યાં સપરિવાર

सन वर्णनं बोध्यम्, तच्च राजप्रश्नीय सूत्रस्यैकविंशतितम द्वाविंशतितमसूत्रतः संग्राह्यम्, तदर्थश्च तत एव बोध्यः ।

अथास्यान्वर्थं नाम व्याख्यातुमिच्छुराह-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चुल्ल हिमवंतकूडे२' अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते क्षुद्रहिमवत्कूटम् २ ? अस्योत्तरमाह-'गोयमा !' हे गौतम । 'चुल्लहिमवते-णामं देवे महिद्धीए जाव परिवसइ' क्षुद्रहिमवान् नामेत्यादि-हे गौतम ! अस्मिन् क्षुद्रहिमवत्कूटे क्षुद्रहिमवान् नाम देवः परिवसतीत्युत्तरेण सम्बन्धः स कीदृशः इत्याह-महर्द्धिकः यावत्-यावत्पदेन-'महाद्युतिकः महाबलः महायशः महासौख्यः महानुभावः पल्योपमस्थितिकः' इत्येषां सङ्ग्रहो बोध्यः, एषां व्याख्याऽष्टमसूत्रस्थ विजयदेवाधिकाराद् बोध्या, परिवसति निवसति । तेन हेतुना एवमुच्यते क्षुद्रहिमवत्कूटं कूटम् इति ।

अथास्य राजधानी वक्तव्यतामाह-गौतमः पृच्छति 'कहि णं भंते !' इत्यादि, 'कहि णं भंते ! चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवंता णामं रायहाणी पण्णत्ता ? कुत्र खलु

करलेना चाहिये यह वर्णन राज प्रश्नीय सूत्रके २१ वें और २२ वें सूत्र से जानलेना चाहिये तथा वहीं से उन सूत्रों के पदों की व्याख्या भी समझ लेनी चाहिये (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चुल्लहिमवंतकूडे २) हे भदन्त ! आपने ऐसा 'चुल्लहिमवन्त' चुल्लहिमवंतकूड नाम किस कारण से कहा है ? (गोयमा ! क्षुल्लहिमवंते णामं देवे महिद्धिए जाव परिवसइ) हे गौतम ! इस कूट पर क्षुद्रहिमवन्त नामका देवकुमार रहता है यह महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला है । यहां यावत्पद से 'महाद्युतिकः, महाबलः महायशाः महासौख्यः, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः' इन पदों का संग्रह हुआ है इन पदों की व्याख्या अष्टम सूत्रस्थ विजयदेवाधिकार से ज्ञात कर लेनी चाहिये इस कारण उसे मैने क्षुल्लहिमवन्त कूट इन नाम से कहा है ।

(कहिणं भंते ! पंच चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवंता णामं

सिंहासननुं वर्णन करी लेवुं जोईए. ए वर्णन 'राजप्रश्नीय सूत्र'ना २१मां अने २२ मां सूत्रमांथी जाणी लेवुं जोइए. तेमज त्यांथी ज ए सूत्रोना पदोनी व्याख्या पण समजी लेवी जोईए. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ क्षुल्लहिमवन्त कूडे २' हे भदंत ! आपश्रीए 'चुल्लहिमवन्त' क्षुल्लहिमवंत कूड नाम शा कारणथी कहेलुं छे ? 'गोयमा ! क्षुल्लहिमवंते णामं देवे महिड्ढीए जाव परिवसइ' हे गौतम ! ए कूट उपर क्षुद्र हिमन्वत नामक देवकुमार रहे छे. ए महर्द्धिक वगेरे विशेषणो वाळो छे. अहीं यावत् पदथी 'महाद्युतिक., महाबलः, महायशा', महासौख्यः, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः' ए पदो ग्रहण थया छे, ए पदोनी व्याख्या अष्टम सूत्रस्थ विजयदेवाधिकारमांथी जाणी लेवी जोईए आ कारणथी मे क्षुल्लहिमवन्त [illegible] नामथी संबोधित करेल छे.

'कहि णं भंते ! चुल्लहिमवंत [illegible] हिमवंता णामं रायहाणी पण्णत्ते' हे

भदन्त! क्षुद्रहिमवत्‌गिरिकुमारस्य देवस्य क्षुद्रहिमवता नाम राजधानी प्रज्ञप्ता?' भगवानस्योत्तरमाह-'गोयमा!' इत्यादि, हे गौतम! 'चुल्लहिमवंतकूडस्स दक्खिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता अण्णं जंबुद्दीवं दीवं दक्खिणेणं वारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं चुल्लहिमवंतस्स गिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवंता णामं रायहाणी पण्णत्ता' क्षुद्रहिमवत्कूटस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि तिर्यगसंख्येयान् तिर्यक्प्रदेशे असंख्यातान् द्वीपसमुद्रान व्यतिव्रज्य-व्यतिक्रम्य उल्लङ्घ्य अन्यं जम्बूद्वीपं द्वीपं दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रविश्य अत्र अत्रान्तरे खलु क्षुद्रहिमवतः एतन्नामकस्य गिरिकुमारस्य पर्वतपुत्रस्य देवस्य क्षुद्रहिमवती नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, 'वारसजोयण सहस्साइं आयामविक्खंभेणं' सा च द्वादश योजन सहस्राणि आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् प्रज्ञप्तेति पूर्वेण सम्बन्धः, 'एवं विजयरायहाणी सरिसा भाणियव्वा' एवम् अनेन प्रकारेण इयं राजधानी वर्णनं चाष्टमसूत्राद्बोध्यम्। 'एवं अवसेसाणवि कूडाणं वत्तव्वया णेयव्वा' एवं

रायहाणी प.) हे भदन्त! क्षुद्रहिमवन्तगिरिकुमार देव की क्षुद्रहिमवती नामकी राजधानी कहां पर है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! चुल्लहिमवंत कूडस्स दहिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अण्णंजबूद्दीवंदीवं दक्खिणेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं चुल्लहिमवंतस्स गिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवंता णामं रायहाणी प.) हे गौतम! क्षुद्रहिमवन्तकूट की दक्षिण दिशा में तिर्यगलोक संबंधी असंख्यात द्वीप समुद्रों को पार कर अन्य जंबूद्वीप नामके द्वीप में दक्षिण दिशा की ओर १२ हजार योजन आगे जाकर के आगत इसी स्थान में चुल्लहिमवंत गिरिकुमारदेवकी क्षुद्रहिमवतीनामकी राजधानी है। (बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, एवं विजय रायहाणी सरिसा भाणियव्वा) यह आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा १२ हजार योजन की है। बाकी का और सब कथन इसके सम्बन्ध मे अष्टमसूत्र में वर्णित विजयराज-

---

ભદંત! ક્ષુદ્રહિમવન્ત ગિરિકુમાર દેવની હિમવતી નામક રાજધાની કયા સ્થળે આવેલી છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! चुल्लहिमवंतकूडस्स दक्खिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अण्णं जंबूद्दीवं दीवं दक्खिणेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं चुल्लहिमवंतस्स गिरिकुमारस्स देवस्स चुल्लहिमवंता णामं रायहाणी पण्णत्ता' હે ગૌતમ! ક્ષુદ્રહિમવન્ત કૂટની દક્ષિણ દિશામાં તિર્યગ્ લોક સંબંધી અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કરીને અન્ય જંબુદ્વીપ નામક દ્વીપમાં દક્ષિણ દિશા તરફ ૧૨ યોજન આગળ જઈને જે સ્થાન આવે તે જ સ્થાનમાં ક્ષુલ્લકહિમવંત ગિરિકુમાર દેવની ક્ષુદ્ર હિમવતી નામક રાજધાની છે. 'बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एवं विजय रायहाणी सरिसा भाणियव्वा' એ આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષા ૧૨ હજાર યોજન જેટલી છે. શેષ સર્વ કથન એના સંબંધમાં અષ્ટમ સૂત્રમાં વર્ણિત વિજય રાજધાની જેવું જ છે. 'एवं अव-

क्षुद्रहिमवत्कूटवत् शेषाणाम् तदतिरिक्तानां भरतकूटादीनां कूटानां वक्तव्यता वर्णनपद्धतिः नेतव्या ज्ञानविषयतां प्रापणीया ज्ञेयेत्यर्थः, आयामविक्खंभपरिक्खेव पासायदेवयाओ सीहासणपरिवारो अट्ठो य देवाण य देवीण य रायहाणीओ णेयव्वाओ' तथा आयाम विष्कम्भ परिक्षेपप्रासाददेवताः सिंहासनपरिवारः अर्थश्च देवानां देवीनां च राजधान्यो नेतव्या इति पूर्वेण सम्बन्धः, 'चउसु देवा चुल्लहिमवंत१ भरह२ हेमवय३ वेसमणकूडेसु४ सेसेसु देवयाओ' तत्र चतुर्षु कूटेषु देवाः परिवसन्ति, केषु चतुर्षु ? इत्याह-क्षुद्रहिमवान् १ भरत २ हैमवत ३ वैश्रवणकूटेषु ४ शेषेषु उक्तातिरिक्तेषु देवताः देव्यः परिवसन्ति, अथास्य क्षुद्रहिमवत्त्वे हेतुमाह-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए' अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-क्षुद्रहिमवान् वर्षधरपर्वतः २? भगवानस्योत्तरमाह-'गोयमा !' हे

धानी के जैसा ही ज्ञात कर लेना चाहिये (एवं अवसेसाण वि कूडाणं वत्तव्वया-णेयव्वा) इसी प्रकार से हिमवत्कूट के वर्णन की पद्धति के अनुसार ही भरत-कूट आदि कूटों की वक्तव्यता समझलेनी चाहिये इस तरह आयाम विष्कम्भ परिक्षेप, प्रासाद, देवता, सिंहासन परिवार अर्थ एवं देव देवियों की राजधानियां यह सब विषय हिमवत्कूट की वर्णन पद्धति के जैसा ही है ऐसा जानलेना चाहिये यही बात (आयामविक्खंभ परिक्खेव पासाय देवयाओ सीहासणपरि-वारो अट्ठोय देवाणय देवीण य रायहाणीओ णेयव्वाओ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है (चउसु देवा क्षुल्लाहिमवंत २ भरह ३ हैमवत् ४ वेसमणकूडेसु सेसेसु देवयाओ) क्षुद्रहिमवन्त कूट पर, भरतकूट पर हेमवत कूट पर, और वैश्रवण कूट पर, इन भरतकूटो पर देव रहते हैं तथा बांकी के कूटों पर देवियां रहती हैं। (से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ क्षुल्लहिमवंते वासहरपव्वए) हे भदन्त ! आपने इसका नाम क्षुद्रहिमवन्तवर्षधर पर्वत ऐसा किस कारण से

सेसाण वि कूडाणं वत्तव्वया णेयव्वा' આ પ્રમાણે હિમવંત કૂટના વર્ણનની પદ્ધતિ મુજબ જ ભરત કૂટ વગેરે કૂટોની વક્તવ્યતા સમજી લેવી જોઈએ આ પ્રમાણે આયામ, વિષ્કંભ પરિક્ષેપ, પ્રાસાદ, દેવતા, સિંહાસન પરિવાર, અર્થ તેમજ દેવ-દેવીઓની રાજધાનીઓ એ બધુ જ છે. એવું સમજી લેવું જોઈએ. એજ વાત 'आयाम विक्खंभपरिक्खेव पासाय देवयाओ सीहासणपरिवारो अट्ठोय देवाणय देवीणय रायहाणीओ णेयव्वाओ' એ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરવામાં આવેલો છે.

'चउसु देवा चुल्लहिमवंत २ भरह ३ हेमवय ४ वेसमण कूडेसु सेसेसु देवयाओ' ક્ષુદ્રહિમવન્ત હેમવંત કૂટ ઉપર ભરત કૂટ ભરત કૂટ ઉપર હેમવંત કૂટ હેમવંતક કૂટ ઉપર વૈશ્રવણ કૂટ એ ચાર કૂટો ઉપર દેવો રહે છે. તેમજ શેષ કૂટો ઉપર દેવીઓ રહે છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ क्षुल्लहिमवंते वासहरपव्वए' હે-ભદંત આપશ્રીએ એનું નામ ક્ષુદ્ર હિમવન્ત વર્ષધર પર્વત એવું શા કારણથી કહ્યું છે?

गौतम ! 'महाहिमवंत वासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्तुव्वेहविक्खंभपरिक्खेवं पडुच्च' महाहिमवद्वर्षधरपर्वतं प्रणिधाय आश्रित्य आयामोच्चत्वोद्वेधविष्कम्भ परिक्षेपं प्रतीत्य अपेक्ष्य 'ईसिं खुड्डतराए चेव हस्सतराए चेव णीयतराए चेव चुल्लहिमवंते य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' ईषत्क्षुद्रतरक एव किञ्चिल्लघुतर एव यथासंभवं योजनापेक्षया विधेयत्वेनाऽऽयामाद्यपेक्षया, ह्रस्वतरक एव-अति ह्रस्व एव उद्वेधापेक्षया नीचतरक एव अति-नीच एव उच्चत्वापेक्षया, तथा क्षुद्रहिमवांश्च देवः अत्र अस्मिन् क्षुद्रहिमवति वर्षधरपर्वते परिवसति इति परेणान्वयः, स कीदृशः? इत्याह-'महर्द्धिको यावद् पल्योपमस्थितिकः, यावत्पदेन-''महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः, महानुभावः, इत्येषां पदानां संग्रहो बोध्यः, एषां व्याख्याऽष्टमसूत्राद् बोध्या परिवसति निव·

कहा है? (गोयमा ! महाहिमवंतवासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्तुव्वेह विक्खंभपरिक्खेवं पडुच्च ईसिं खुड्डतराए चेव हस्सतराए चेव णीअतराए चेव चुल्लहिमवंते इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए) हे गौतम ! महाहिमवन्तवर्ष घर पर्वत की अपेक्षा लेकर के-उसके आयाम, उच्चत्व उद्वेध विष्कंम्भ, परिक्षेपको आश्रित करके-क्षुद्रहिमवत् पर्वत का आयाम आदिका विस्तार थोडा है लघुतर है महाहिमवान के उद्वेध ह्रस्वतरक अति ह्रस्व है। महाहिमवान के उच्चत्व की अपेक्षा उसका उच्चत्व अतिनीचा है। तथा क्षुद्रहिमवान् नामका देव इस क्षुद्रहिमवान् वर्षधर पर्वत पर रहता है यह क्षुद्रहिमवान् नामका देव महर्द्धिक है और यावत् एक पल्योपमकी स्थितिवाला है यहां यावत्पद से 'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः, महानुभावः' इन पदोंका ग्रहण हुआ है इन पदों की व्याख्या अष्टम सूत्र से ज्ञातव्य है इस कारण हे गौतम !

'गोयमा ! महाहिमवंतवासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्तुव्वेह विक्खंभपरिक्खेवं पडुच्च ईसिं खुड्डतराए चेव हस्सतराए चेवणीअतराए चेव चुल्लहिमवंत इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए पडिवसइ से एएट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ चुल्ल हिमवंते वासहर पव्वए' હે ગૌતમ ! મહાહિમવન્ત વર્ષધર પર્વતની અપેક્ષાએ તેના આયામ, ઉચ્ચત્વ, ઉદ્વેધ વિષ્કંભ, પરિક્ષેપોને આશ્રિત કરીને ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતનો આયામ વગેરે વિસ્તાર અલ્પ છે. લઘુતર છે. મહાહિમવાન્‌ના ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ આનો ઉદ્વેધ હ્રસ્વતરક અતિહ્રસ્વ છે. મહાહિમવન્તના ઉચ્ચત્વની અપેક્ષાએ એ પર્વતની ઉંચાઈ ઓછી છે. બહુ જ કમ છે. તથા ક્ષુદ્ર હિમવાન નામક દેવ એ ક્ષુદ્ર હિમવાન્ વર્ષધર પર્વત ઉપર રહે છે. એ ક્ષુદ્રહિમવાન નામક દેવ મહર્દ્ધિક છે અને યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ ધરાવે છે. અહીં યાવત્ પદથી 'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्याः, महानुभावः' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. એ પદોની વ્યાખ્યા અષ્ટમ સૂત્રમાંથી જાણી લેવી

सति 'से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-चुल्लहिमवंते वासहरपव्वए २' सः क्षुद्रहिमवान् एतेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन कारणेन गौतम ! एव-मुच्यते-क्षुद्रहिमवान् वर्षधरपर्वतः इति । अथास्य शाश्वतत्वे हेतुमाह-'अदुत्तरं च णं गोयमा ! चुल्लहिमवंतस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते, जं ण कयाइ णासी' अथ च खलु गौतम ! क्षुद्रहिमवतः शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तं यत् यस्मात्कारणात् स न कदाचिद् नासीत् अपि तु आसीदेवेत्यादि चतुर्थसूत्रोक्त पद्मवरवेदिकावद् बोध्यम् ॥ सू० ७ ॥

अथाऽनेन क्षुद्रहिमवता वर्षधरपर्वतेन विभक्तस्य हैमवतक्षेत्रस्य वक्तव्यमाह-'कहि णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते ? गोयमा ! महाहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पलियंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे, पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, दोण्णि जोयणसहस्साइं एगं च पंचुत्तरं जोयणसयं पंच य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं, तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं छज्जोयण-

---

इस वर्ष धरपर्वत का नाम क्षुद्रहिमवान् वर्षधर-पर्वत-ऐसा मैंने और अन्य तीर्थकरों ने कहा है (अदुत्तरं च णं गोयमा ! क्षुल्लहिमवंतस्स सासए णामधेज्जे प.) अथवा क्षुद्रहिमवान् पर्वत का 'क्षुद्रहिमवान्' ऐसा जो नाम कहा गया है उसका कारण कुछभी नहीं है क्यों कि वह तो शाश्वत है (जं ण कयाइ णासि) ऐसा इसका यह नाम पहिले कभी नहीं था ऐसा नहीं है, भूतकाल में भी इसका यही नाम था इत्यादि सब कथन चतुर्थ सूत्रोक्त पद्मवरवेदिका की तरह से ही जानना चाहिये ॥सू०७॥

જોઈએ આ કારણથી હે ગૌતમ ! એ વર્ષધર પર્વતનું નામ ક્ષુદ્ર હિમવાન્ વર્ષધર એવું મેં અને અન્ય તીર્થંકરો એ કહ્યું છે. 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! चुल्लहिमवंतस्स सासए णामधेज्जे प.' અથવા ક્ષુદ્ર હિમવન્ પર્વતનું 'ક્ષુદ્રહિમવાન્' એવું નામ જે કહેવામાં આવેલું છે તેનું કંઈ જ કારણ નથી. કેમકે તે તો શાશ્વત છે. 'जं ण कयाइ' એવું આનું આ નામ પહેલાં ન હોતું. એવું નથી, ભૂતકાળમાં પણ એનું એજ નામ હતું વગેરે બધું કથન ચતુર્થ સૂત્રોક્ત પદ્મવરવેદિકાની જેમ જ જાણી લેવું જોઈએ. સૂ. ॥ ૭ ॥

सहस्साइं सत्त य पणवण्णे जोयणसए तिण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं, तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहओ लवणसमुद्दं पुट्ठा, पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा सत्ततीसं जोयणसहस्साइं छच्च चउवत्तरे जोयणसए सोलस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसूणे आयामेणं, तस्स धणुं दाहिणेणं अट्ठतीसं जोयणसहस्साइं सत्तं य चत्ताले जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं, हेमवयस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, एवं तइय समाणुभावो णेयव्वोत्ति ॥सू० ८॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे हैमवतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्?, गौतम ! महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे हैमवतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, प्राचीनप्रतीचीनायतम् उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णं पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितं द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टम्, पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रम् स्पृष्टम्, पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टम् द्वे योजनसहस्रे, एकं च पञ्चोत्तरं योजनशतं पञ्च च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेण, तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन षट् योजनसहस्राणि सप्त च पञ्चपञ्चाशं योजनशतं त्रींश्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेन, तस्य जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रतीचीनायता द्विधातो लवणसमुद्रं स्पृष्टा, पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पाश्चात्यया यावत् स्पृष्टा सप्तत्रिंशतं योजनसहस्राणि षट् च चतुः सप्तानि योजनशतानि षोडशं च एकोनविंशति भागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषोनान् आयामेन, तस्य धनुः दक्षिणेन अष्टात्रिंशतं योजनसहस्राणि सप्त च चत्वारिंशानि योजनशतानि दश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, हैमवतस्य खलु भदन्त ! वर्षस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, एवं तृतीयसमानुभावो नेतव्य इति ॥ सू० ८ ॥

टीका—'कहि णं भंते !' इत्यादि । 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते, कुत्र—कस्मिन् स्थाने खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे हैमवतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तमिति

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते' ॥सू०८॥

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है—(कहिणं भंते !

'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते, इत्यादि'

टीकार्थ—આ સૂત્ર વડે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે—'कहि णं भंते ! जंबुदीवे

गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा ! हे गौतम ! 'महाहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णाम वासे पण्णत्ते' महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य उत्तरस्यां दिशि, पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमायाम्, पश्चिमलवणसमुद्रस्य पूर्वस्याम्, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे हैमवतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्-कथितम्, 'पाईणपडीणायए' इदश्च प्राचीन-प्रतीचीनायतम्-दीर्घम्, 'उदीण दाहिण विच्छिण्णे' उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णम्, 'पलियंकसंठाणसंठिए' पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितम्-पर्यङ्काकारसंस्थितम् आयतचतुरस्रत्वात्, 'दुहा' इत्यादि, 'दुहा-लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे' द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टम्, पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं

जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते) हे भदन्त ! क्षुद्रहिमवान् वर्षधर पर्वत से विभक्त हैमवत क्षेत्र इस जम्बूद्वीपनामके द्वीप में कहां पर कहा गया है-१ इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! महाहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हेमवए-णामं वासे पण्णत्ते) हे गौतम ! महाहिमवान् वर्षधर पर्वत की दक्षिणदिशा में क्षुद्रहिमवान् पर्वत की उत्तरदिशा में, पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिम-दिशा में एवं पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्वदिशा में जम्बूद्वीप नामके द्वीप में हैमवतक्षेत्र कहा गया है (पाईणपडीणायए) यह हैमवत क्षेत्र पूर्व से पश्चिम तक लम्बा है (उदीणदाहिण विच्छिण्णे) तथा उत्तर से दक्षिण तक चौडा है (पलिअंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थि-मिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा)

दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते' હે ભદંત ! ક્ષુદ્ર હિમવાન્ વર્ષધર પર્વતથી વિભક્ત હૈમવાત ક્ષેત્ર આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा ! महाहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहर-पव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थि-मेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हेमवए णामं वासे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મહા હિમવાન્ વર્ષધર પર્વની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં પૂર્વદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં હૈમવત ક્ષેત્ર આવેલ છે. 'पाईण पडीणायए' એ હૈમવત ક્ષેત્ર પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબુ છે. 'उदीणदाहिणविच्छिण्णे' તેમજ ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પહોળું છે. 'पलिअंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं

लवणसमुद्रं स्पृष्टम्, पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टम् 'दोण्णि जोयणसहस्साइं एगं च पंचुत्तरं जोयणसयं पंच य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं' द्वे योजनसहस्रे, एकं च पञ्चोत्तरं योजनशतं पञ्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेण, क्षुद्रहिमवत्पर्वतविष्कम्भादस्य विष्कम्भो द्विगुणः, अथास्य बाहामाह–'तस्स बाहे'त्यादि–'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं छज्जोयणसहस्साइं सत्त य पणवण्णे जोयणसए तिण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं' तस्य हैमवतवर्षस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन षड् योजनसहस्राणि सप्त च पञ्च पञ्चाशं योजनशतं त्रींश्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेन–दैर्घ्येण, अथास्य जीवामाह–'तस्स जीवे' त्यादि, 'तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहओ लवणसमुद्दं पुट्ठा' तस्य जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रतीचीनायता द्विधातो लवणसमुद्रं स्पृष्टाः 'पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा'

इसका आकार जैसा पर्यङ्क का आकार होता है वैसा है क्यों कि यह आयत चतुरस्र है क्षुद्रहिमवत् पर्वत के विष्कम्भ से इसका विष्कंम्भ द्विगुण कहा गया है यह दोनों ओर से लवण समुद्र को छू रहा है पूर्व की कोटि से पूर्व लवण समुद्र को और पश्चिम कोटी से पश्चिम दिग्वर्ती लवणसमुद्र को छू रहा है (दोण्णि जोयणसहस्साइं एगंच पंचुत्तरं जोयणसयं पंचय एगूणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं) इसका विस्तार २९०५ ५/१९ योजन का है (तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं छज्जोयणसहस्साइं सत्त य पणवण्णे जोयणसए तिण्णि य एगूणवीसइभागे जोयणस्स आयामेणं) इसकी बाहा पूर्वपश्चिम में लम्बाई की अपेक्षा ६७५५ ३/१९ योजन की है (तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहओ लवणसमुद्दं पुट्ठा, पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा) इसकी जीवा उत्तर दिशा में पूर्व से पश्चिम तक आयत लम्बी है यह दोनों तरफ से लवणसमुद्र को छूती है पूर्व की

पुट्ठा' આ હૈમવત ક્ષેત્રનો આકાર પર્યંકનો જેવો આકાર હોય છે તેવો છે. કેમકે એ આયત ચતુરસ્ર છે. ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતના વિષ્કંભથી આનો વિષ્કંભ દ્વિગુણ કહેવામાં આવેલ છે. એ બન્ને તરફથી લવણુસમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યો છે. પૂર્વ કોટિથી પૂર્વલવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમકોટિથી પશ્ચિમદિગ્વર્તી લવણુસમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યો છે. 'दोण्णि जोयण सहस्साइं एगं च पंचुत्तरं जोयणसयं पंचय एगूणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं' આનો વિસ્તાર ૨૧૦૫ ૫/૧૯ યોજન જેટલો છે. 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं छज्जोयणसहस्साइं सत्त य पणवण्णे जोयणसए तिण्णिय एगूणवीसइभागे जोयणस्स आयामेणं' એની બાહા–પૂર્વ પશ્ચિમમાં લંબાઈની અપેક્ષાએ ૬૭૫૫ ૩/૧૯ યોજન જેટલી છે. 'तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहओ लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा, पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा' એની જીવા ઉત્તર દિશામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી આયત લાંબી છે. એ બન્ને તરફથી લવણુ સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે. પૂર્વની કોટીથી પૂર્વ

पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पाश्चात्यया यावत् स्पृष्टा, 'सत्ततीसं जोयण सहस्साइं छच्च चउवत्तरे जोयणसंए सोलस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसे-सूणे आयामेणं' सप्तत्रिंशतं योजनसहस्राणि षट् च चतुः सप्ततानि योजनशतानि षोडश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषोनान आयामेन, 'तस्स धणुं दाहिणेणं अट्ठतीसं जोयणसहस्साइं सत्त य चत्ताले जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं तस्य हैमवतवर्षस्य धनुः-धनुष्पृष्टम् , दक्षिणेन-दक्षिणदिग्भागे अष्टत्रिंशतं योजनसहस्राणि सप्त च चत्वारिंशानि चत्वारिंशदधिकानि योजनशतानि दश च एकोनविंशतिभागान् योज-नस्य परिक्षेपेण परिधिना, 'हेमवयस्स णं' इत्यादि, हेमवयस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' स्पष्टम् नवरम् आकारभावप्रत्यवतारः तत्राकारः-स्वरूपम् भावः-तदन्तर्गतः पदार्थः तद्युक्तः प्रत्यवतारः प्रकटी भावस्तथा, स कीदृशकः-कीदृशः प्रज्ञप्तः ?, 'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' हे गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमि-भागः प्रज्ञप्तः, 'एवं तइयसमाणुभावो णेयव्वो त्ति' एवम् उक्तप्रकारेण तृतीयसमानुभावः-तृतीयसमा-सुषमदुष्षमाऽरकस्तस्याऽनुभावः-स्वभाव' स्वरूपमिति यावत् नेतव्यः-ज्ञानवि-षयतां प्रापणीयो ज्ञातव्य इत्यर्थः ॥ सू० ८ ॥

कोटी से पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र को छूती है और पश्चिमदिग्वर्ती कोटि से पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र को छूती है (सत्ततीसं जोयणसहस्साइं छच्च चउ-वत्तरे जोयणसए सोलस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचिविसेसूणे आया-मेणं) यह आयाम की अपेक्षा कुछकम ३७६७४$\frac{१६}{१९}$ योजन की है (तस्स धणुं दाहिणेणं अट्ठतीसं जोयणसहस्साइं सत्तय चत्ताले जोयणसए दस य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स परिक्खेवेणं) इसका धनुः पृष्ठ परिक्षेप की अपेक्षा ३८७४०$\frac{१०}{१९}$ योजन का है (हेमवयस्सणं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते) अब गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! हैमवत् क्षेत्रका आकार भाव प्रत्यवतार स्वरूप कैसा कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते एवं तइअसमाणुभावो णेयव्वोत्ति)

દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી કોટીથી પશ્ચિમ દિગ્વર્તી સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે. 'सत्त तीसं जोयणसहस्साइं छच्च चउवत्तरे जोयणसए सोलस एगूणयवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसूणे आयामेणं' એ આયામની અપેક્ષાએ કંઈક કમ ૩૭૬૭૪ $\frac{૧૬}{૧૯}$ યોજન જેટલી છે. 'तस्स धणु दाहिणेणं अट्ठतीसं जोयणसहस्साइं सत्त य चत्ताले जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं' આનું ધનુઃપૃષ્ઠ પરિ-ક્ષેપની અપેક્ષાએ ૩૮૭૪૦ $\frac{૧૦}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે. 'हेणवयस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' હવે ગૌતમે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું કે હે ભદન્ત ! હૈમવત્ ક્ષેત્રનો આકારભાવ-પ્રત્યવતાર-સ્વરૂપ કેવાં છે ? ઉત્તરમાં 'गोयमा ! बहुसरमं-

अथात्र क्षेत्रविभाजकपर्वतस्वरूपं प्रदर्शयितुमाह-'कहि णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! हेमवए वासे सद्दावई णामं वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! रोहियाए महाणईए पच्चत्थिमेणं रोहियंसाए महाणईए पुरत्थिमेणं हेमवयवासस्स बहुमज्झदेसभाए, एत्थ णं सद्दावई णामं वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते, एगं जोयणसहस्सं उद्धं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं सव्वत्थ समे पल्लंगसंठाणसंठिए एगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते, सव्वरयणामए अच्छे, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, वेइयावणसंडवण्णओ भाणियव्वो, सद्दावइस्स णं वट्टवेयड्ढपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते, बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं जाव सीहासणं सपरिवारं, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सद्दावई वट्टवेयड्ढपव्वए ?२ गोयमा ! सद्दावइ वट्टवेयड्ढपव्वए णं खुद्दा खुद्दियासु वावीसु जाव विलपंतियासु बहवे उप्पलाइं पउमाइं सद्दावइपभाइं सद्दावइवण्णाभाइं सद्दावई य इत्थदेवे महिड्ढिए जाव महाणुभावे पलिओवमट्ठिइए परिवसइत्ति, से णं तत्थ चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं जाव रायहाणी मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे ॥सू० ९॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! हैमवते वर्षे शब्दापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, गौतम ! रोहिताया महानद्याः पश्चिमेन रोहितांशाया महानद्याः पौरस्त्येन हैमवतवर्षस्य बहु-

हे गौतम ! यहां का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है यहां पर सदा तृतीय काल सुषमदुष्षमारक की रचना रहती है ॥सू०८॥

णिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते एवं तइअ समाणुभावो णेयव्वोत्ति' હે ગૌતમ ! અહીંનો ભૂમિભાગ બહુ સમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. અહીં સર્વદા તૃતીયકાળ સુષમ દુષ્ષમારકની રચના રહે છે. ॥ સૂ. ॥ ૮ ॥

मध्यदेशभागः, अत्र खलु शब्दापाती नाम वृत्त वैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, एकं योजनसहस्रम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्धतृतीयानि योजनशतानि उद्वेधेन सर्वत्र समः पल्यङ्क संस्थानसंस्थितः, एकं योजनसहस्रम् आयामविष्कम्भेण त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्टं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः, सर्व रत्नमयः अच्छः, स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, वेदिका वनषण्डवर्णको भणितव्यः, शब्दापातिनः खलु वृत्त-वैताढ्यपर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, द्वाषष्टिं योजनानि अर्द्धयोजनं च ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च आयामविष्कम्भेण यावत् सिंहासनं सपरिवारम्, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वतः ? २, गौतम ! शब्दापातिवृत्तवैताढ्यपर्वते खलु क्षुद्राऽक्षुद्रिकासु वापीसु यावत् बिलपङ्क्तिकासु बहूनि उत्पलानि पद्मानि शब्दापाति प्रभाणि शब्दापाति वर्णानि शब्दापाति वर्णाभानि, शब्दापाती चात्र देवो महर्द्धिको यावत् महानुभावः पल्योपमस्थितिक परिवसतीति, स खलु तत्र चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां यावद् राजधानी मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे ॥ सू० ९ ॥

टीका-'कहि णं भंते' इत्यादि । 'कहि णं भंते ! हेमवए वासे सद्दावई णामं वट्टवेयद्ध पव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त ! हैमवते तन्नामके वर्षे शब्दापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः क्व कस्मिन्प्रदेशे प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'रोहियाए' रोहितायाः रोहितानाम्न्याः 'महाणईए' महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिग्भागे 'रोहियंसाए' रोहितांशायाः रोहितांशा नाम्न्या 'महाणईए पुरत्थिमेणं हेमवयवासस्स बहुमज्झदेसभाए' महानद्याः पौर-

'कहिणं भंते ! हेमवएवासे सद्दावइणामं वट्टवेअद्धपव्वए' ॥सू० ९।

टीकार्थ-गौतमस्वामी ने प्रभु से इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा है-(कहि णं भंते ! हेमवए वासे सद्दावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते) हे भदन्त ! हैमवतक्षेत्र में जो शब्दापाती नामका वृत्तवैताढ्य पर्वत कहा गया है वह कहां पर है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा ! रोहियाए महाणइए पच्चत्थिमेणं रोहिअंसाए महाणईए पुरत्थिमेणं हेमवयवासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं सद्दावई णामं

'कहि णं भंते हेमवएवासे सद्दावइणामं वट्टवेअद्धपव्वए । इत्यादि,

टीकार्थ-गौतमस्वामीએ પ્રભુને આ સૂત્રવડે એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે-'कहि णं भंते ! हेमवए-वासे सद्दावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! હૈમવત્ ક્ષેત્રમાં જે 'शब्दापाती' નામક વૃત્તવૈતાઢય પર્વત કહેવામાં આવેલ છે, તે કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! रोहियाए महाणइए पच्चत्थिमेणं रोहिअंसाए महाणईए पुरत्थिमेणं हेमवयवासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं सद्दावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ! રોહિતા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં અને રોહિતાંશા મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં આ

स्त्येन पूर्वदिग्भागे हैमवतवर्षस्य बहुमध्यदेशभागः अस्ति 'एत्थ णं' अत्र अस्मिन् बहुमध्यदेशभागे 'सद्दावई णामं' शब्दापाती नाम 'वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते' वृत्त वैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, अस्य वृत्तत्व विशेषणेन भरतादिक्षेत्रवर्ति वैताढ्यपर्वतवत्पूर्वापरायतत्वं व्यावर्त्यते अन्यथा तद्वत्पूर्वपश्चिमायतत्वमस्यापि प्रतीयेतेति वृत्तवैताढ्य इत्युपादीयते वृत्तः वर्तुलाकारः सचासौ वैताढ्यपर्वत इत्यर्थः, अत एवैतत्कृतः क्षेत्रविभागः पूर्वतः पश्चिमतश्च सम्भवति, यथा पूर्वहैमवतमपरहैमवतं चेति, ननु पञ्चकलाधिकैकविंशतिशतयोजनप्रमाणविस्तारवतो हैमवतस्य मध्यवर्ती योजनसहस्रमान एष पर्वतः कथं क्षेत्रस्य द्विधा विभाजको भवति? अत्रोच्यते-प्रस्तुतक्षेत्रविस्तारो हि पूर्वपश्चिमपार्श्वयोः रोहितारोहितांशाभ्यां महानदीभ्यां रुद्धो मध्यतस्त्वनेनेति नदीरुद्धक्षेत्रं विहायातिरिक्तक्षेत्रमसौ द्विधा करोतीत्यन्वर्थोऽत्र वैताढ्य शब्दप्रवृत्तिरिति, एवं शेषेष्वपि वृत्तवैताढ्येषु स्वस्वक्षेत्र नदीनामभिलापेन भाव्यम्, अथास्य मानाद्याह-'एगं जोयणसहस्सं' मित्यादि सुगमम् नवरम् सर्वत्र अधोमध्योर्ध्वदेशेषु समःसहस्रसहस्र विस्तारकत्वात्समानः, अत एव पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितः पल्यङ्कः लाटदेशप्रसिद्धो वंशदलेन विरचितो धान्याधारकोष्ठकः तस्य यत् संस्थानम् अवयवसंनिवेशस्तेन संस्थितः, तथा-पल्यङ्काकारसंस्थित इत्यर्थः, द्वाषष्ठ द्वाषष्ट्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं किञ्चिद्विशेषेण गणनाकरणवशादागतेन सूत्रानुक्तेन राशिना अधिकम् अतिरिक्तं परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तम्, सर्वरत्नमयः-सर्वात्मना रत्नमयः, अच्छः, उपलक्षणतया श्लक्ष्ण इत्यादीनां सङ्ग्रहो बोध्यः,

---

वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! रोहिता महानदी की पश्चिमदिशा में और रोहितांशा महानदी की पूर्वदिशा में यह शब्दापाती नामका वृत्त वैताढ्यपर्वत कहा गया है और यह हैमवत क्षेत्र के ठीक मध्यभाग में है (एगं जोयणसहस्सं उद्धं उच्चत्तेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं सव्वत्थ समे, पल्लंगसंठाणसंठिए एगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं, तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते) इसकी ऊंचाई एक हजार योजन की है अढाई सौ योजन का इसका-उद्वेध है यह सर्वत्र समान है पलंग का जैसा आयत चतुरस्र आकार होता है वैसा ही इसका आकार है इसका आयाम और विष्कंम्भ १ हजार योजन का है तथा इसका परिक्षेप कुछ अधिक ३१५२ योजन का है (सव्वरयणामए अच्छे) यह सर्वात्मना

'શબ્દાપાતી' નામક વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત આવેલ છે, એ પર્વત હૈમવત ક્ષેત્રના ઠીક મધ્ય ભાગમાં છે. 'एगं जोयणसहस्सं उद्धं उच्चत्तेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं सव्वत्थ समे, पल्लंगसंठाणसंठिए एगं जोयणसहस्सं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते' એની ઊંચાઈ એક હજાર યોજન જેટલી છે. ૨૫૦ યોજન જેટલો આનો ઉદ્વેધ છે. એ સર્વત્ર સમાન છે. પલંગનો જેમ આયત ચતુરસ્ર આકાર હોય છે, તેવો જ આકાર આ પર્વતનો પણ છે. આનો આયામ અને વિષ્કંભ ૧ હજાર યોજન જેટલો છે. તેમજ આનો પરિક્ષેપ કંઈક વધારે ૩૧૫૨ યોજન જેટલો છે. 'सव्वरयणामए अच्छे' એ સર્વા-

सः शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वतः खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वदिक्षु समन्तात् सर्वविदिक्षु संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितः, अत्र वेदिकावनषण्डवर्णकः-पद्मवरवेदिका वनषण्डयोर्वर्णकः वर्णनपरः, पदसमूहः भणितव्यः वक्तव्यः, स च चतुर्थ पञ्चमसूत्रतो बोध्यः।

'शब्दापातिनः खलु' इत्यादि-सुगमम्, अथास्य अन्वर्थनामार्थं निरूपयन्नाह-'अथ केनार्थेन भदन्त' इत्यादि-पूर्वोक्त ऋषभकूटप्रकरणवद् व्याख्येयम्, केवलमृषभकूटेति नामकृतोऽत्रभेदोऽवसेयः यतस्तत्र ऋषभकूटप्रभैरित्यादि शब्दैः कथितः, अत्र तु शब्दापाति

रत्नमय है और आकाश तथा स्फटिक मणिके जैसा निर्मल है। (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह एक पद्मवरवेदिका और एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरा हुआ है (वेइया वणसंडवण्णओ भाणियव्वो) यहां पर वेदिका एवं वनषण्ड का वर्णन करलेना चाहिये।

(सद्दावइस्स णं वट्टवेयड्ढपव्वयस्स उवरिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे-पण्णत्ते) शब्दापाती वृतवैताढ्यपर्वत के ऊपर का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया हैं (तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते) उस बहुसमरमणीय भूमिभाग में ठीक बीच में एक विशाल प्रासादावतंसक है। (बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं जाव सीहासणं सपरिवारं) यह ६२॥ योजनका ऊंचा है तथा ३१। योजनका इसका आयाम और विष्कम्भ है यावत् इसमें सपरिवार सिंहासन है (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सद्दावई वट्टवेयद्धपव्वए) हे भदन्त! आपने 'शब्दापाती वृतवैताढय पर्वत' इसे ऐसे

રત્નના રત્નમય છે. અને આકાશ-તેમજ સ્ફટિક મણિવત નિર્મળ છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' આ એક પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી ચોમેર આવૃત્ત છે. 'वेइया वणसंडवण्णओ भाणियव्वो' અહીં વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ.

'सद्दावइस्स णं वट्टवेयद्धपव्वयस्स उवरि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' શબ્દાપાતી વૃતવૈતાઢય પર્વતના ઉપરનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. 'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते' તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના ઠીક મધ્યભાગમાં એક વિશાળ પ્રાસાદાવતંસક છે. 'बावट्टिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं जाव सीहासणं सपरिवारं' એ ૬૨॥ યોજન જેટલો ઊંચો છે. ૩૧। યોજન જેટલો આનો આયામ અને વિષ્કંભ છે. યાવત્ એમાં સપરિવાર સિંહાસન છે. 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सद्दावई वट्टवेयद्धपव्वए' હે 'ભદન્ત' આપશ્રીએ 'શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢય પર્વત એવું નામ શા કારણથી કહ્યું છે.? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે.

प्रभैरित्यादि शब्दैरिति, अत्र यावत्पदेन दीर्घिकासु, गुञ्जालिकासु सरःपङ्क्तिकासु, इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, एषां व्याख्या राजप्रश्नीयसूत्रस्य चतुष्षष्टितमसूत्रस्यास्मत्कृतसुबोधिनी टीकातो बोध्या, शब्दापाती चात्रदेवः परिवसतीत्युत्तरेणान्वयः, स च कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह-महर्द्धिकः यावत् यावत्पदेन-'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्याः" इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, तथा-"महानुभावः पल्योपमस्थितिकः" एषां व्याख्याऽष्टमसूत्राद् बोध्या, अथ शब्दापातिदेवमेव विशिनष्टि "स खलु" इत्यादि-सः शब्दापातीदेवः खलु तत्र-शब्दापातिवृत्तवैताढ्यपर्वते चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां चतुः सहस्रसामानिकानां यावत् यावत्पदेन-"चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां परिषदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्मरक्षकदेवसाहस्रीणां शब्दापातिनश्च

नामसे क्यों कहा है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! सद्दावइवट्ट वे अड्ढ पव्वएणं खुद्दा खुड्डिआसु वावीसु जाव विलपंतिआसु बहवे उप्पलाइं पउमाइं सद्दावइप्पभाइं सद्दावइवण्णाइं सद्दावति वण्णाभाइं सद्दावइअ एत्थ देवे महिड्ढीए जाव महाणुभावे पलिओवमठिइए परिवसइत्ति) हे गौतम ! शब्दापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत पर छोटी बडी वापिकाओं से यावत् विलपंक्तियों में अनेक उत्पल पद्मकी जिनकी प्रभा शब्दापाती के जैसी है वर्ण जिनका शब्दापाकी के जैसा हैं जो शब्दापाती के वर्ण के जैसी आभा वाले है, तथा यहां शब्दापाती नामका महर्द्धिक यावत् महानुभावशाली देव कि जिसकी एक पल्योपम की स्थिति है रहता है इस कारण इस पर्वतका नाम 'शब्दापाती' ऐसा कहा गया है।

'से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव रायहाणी मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं अण्णंमि जंबुदीवे दीवे.' यह देव वहां पर अपने चार हजार सामानिकदेवों का यावत् चार सपरिवार अग्रमहिषियोंका, तीन परिषदाओंका, सात अनीकोंका, सात अनिकाधिपतियोंका १६ हजार आत्मरक्षक देवोंका एवं

'गोयमा ! सद्दावइ वट्टवेअड्ढपव्वएणं खुद्दाखुद्दिआसु वावीसु जाव विलपंतिआसु बहवे उप्पलाइं पउमाइं सद्दावइप्पभाइं सद्दावइवण्णाइं सद्दावति वण्णाभाइं सद्दावईअ इत्थ देवे महिड्ढीए जाव महाणुभावे पलिओवमठिइए परिवसइत्ति' હે ગૌતમ ! શબ્દાપાતી વૃત્ત વૈતાઢય પર્વત ઉપર નાની-મોટી વાપિકાઓથી યાવત્ વિલપંક્તિઓમાં અનેક ઉત્પલ-પદ્મોની કે જેમની પ્રભા શબ્દાપાતી જેવી છે, જેમનો વર્ણ શબ્દાપાતી જેવો છે. જે શબ્દાપાતીના વર્ણ જેવી પ્રભાવાળા છે તેમજ અહીં શબ્દાપાતી નામક મહર્દ્ધિ યાવત્ મહાનુભાવશાલી દેવ કે જેની એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ છે રહે છે એથી આ પર્વતનું નામ 'શબ્દાપાતી' આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. 'से णं तत्थ चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं जाव रायहाणी मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण अण्णंमि जंबुदीवे दीवे' એ દેવ ત્યાં પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવો યાવત્ ચાર સપરિવાર અગ્રમહિષીઓ, ત્રણ પરિ-

वृत्तवैताढ्यपर्वतस्य च शब्दापातिन्याश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां शब्दापातिनी राजधानी वास्तव्यानां देवानां देवीनां च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वर सेनापत्यं कारयन् पालयन् महताऽहतनाट्यगीतवादित्र तन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटु-प्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति, क्व खलु भदन्त ! शब्दापातिवृत्तवैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य शब्दापातिनी नाम" इत्येषां सङ्ग्रहः राजधानी प्रज्ञप्ता ?, गौतम !

देवियोंका आधिपत्य पौरपत्य स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, तथा आज्ञेश्वर सेनापत्य करता हुआ उसकी-पालना करता हुआ अनेक प्रकारके नाट्य गीत आदिके प्रसङ्गों पर बजाये गये भिन्न २ प्रकारके वादित्रोंकी तुमुलध्वनि के साथ दिव्यभोगों को भोगता रहता है और आनन्द के साथ अपने समयको व्यतीत करता रहता है। यावत् मन्दर पर्वतकी दक्षिणदिशामें अन्य जम्बुद्वीप में इस शब्दापाती वृत्त वैताढ्य कुमार की शब्दापातिनी नामकी राजधानी है। यहां जो 'शब्दापाती वृत्तवैताढ्य' ऐसा कहा गया है सो यह पर्वत् भरतादि क्षेत्रवर्ती वैताढ्य पर्वत को जैसा पूर्व से पश्चिम तक आयत नहीं है किन्तु गोलाकार है इसी वातको प्रकट करने के लिये 'वृत्त' ऐसा विशेषणपरक पद प्रयुक्त किया है इसी कारण से पूर्व हैमवत और उत्तर हैमवत् ऐसे दो विभाग इस क्षेत्र के हो गये हैं। यहां शंका ऐसी होसकती है कि हैमवत् क्षेत्रका विस्तार २१०५ $\frac{5}{19}$ योजन का कहा गया है और यह शब्दापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत उसके मध्यमें रहा हुआ है तथा इसका विस्तार एक हजार योजन का है तो फिर यह हैमवत् क्षेत्रका द्विधा विभाजक कैसे होता है ? उत्तर प्रस्तुत क्षेत्रका विस्तार पूर्व और

પહાઓ ઉપર, સાત અનીકો ઉપર સાત અનીકાધિપતિઓ ઉપર, ૧૬ હજાર આત્મ-રક્ષક દેવો અને દેવીઓ ઉપર આધિપત્ય, પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ તેમજ આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્ય ધરાવતો તેની પાલના કરાવતો, અનેક પ્રકારના નાટ્યગીત વગેરે પ્રસંગો ઉપર વગાડવામાં આવેલા ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના વાદિત્રોના તુમુલ સ્વરના શ્રવણ સાથે દિવ્ય ભોગો ભોગવતો રહે છે. અને આ પ્રમાણે આનંદ પૂર્વક પોતાનો સમય પસાર કરે છે. યાવત્ મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં અન્ય જંબૂદ્વીપમાં એ શબ્દાપાતિ વૃત્તવૈતાઢય કુમારની શબ્દાપાતિની નામક રાજધાની છે. અહીં જે 'શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢય એવું કહેવામાં આવ્યું છે તો આ પર્વત ભરતાદિ ક્ષેત્રવર્તી વૈતાઢય પર્વતની જેમ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી આયત નથી પણ ગોળાકાર રૂપમાં છે. એજ વાતને પ્રકટ કરવા માટે 'વૃત્ત' એવું વિશેષણ પરક પદ પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ છે. એથી જ પૂર્વ હૈમવત્ અને અપર હૈમવત્ એવા બે વિભાગો આ ક્ષેત્રના થઈ ગયા છે. અહીં આ જાતની શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે હૈમવત્ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૨૧૦૫ $\frac{5}{19}$ યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે અને આ શબ્દાપાતી વૃત્ત વૈતાઢય પર્વત આવેલ છે. તેમજ આનો

पश्चिमकी ओर का तो रोहिता और रोहितांशा इन दो नदियों के द्वारा रुद्ध हुआ है और बीचका जो विस्तार है वह इस पर्वत के द्वारा रुद्ध हुआ है इसलिये नदी रुद्ध क्षेत्र को छोडकर अतिरिक्त क्षेत्र को वह द्विधा विभक्त करता है ऐसा जानना चाहिये इसी तरहसे जितने भी वृत्तवैताढय पर्वत है उन सबके सम्बन्ध मे भी जानलेना चाहिये लाट देशमें प्रसिद्ध धान्यरखनेका जो कोण्ठकनुमा-कोठी के जैसा-पात्र होता है उसका नाम पल्यंक है अच्छपदके द्वारा उपलक्षण रूप होने के कारण श्लक्ष्ण आदि पदोंका ग्रहण हुआ है पद्मवर वेदिका और वनषण्डका वर्णन चतुर्थ पंचम सूत्रों से जानलेना चाहिये इस पर्वत के नामका कथन जैसा ऋषभकूट के प्रकरणमें 'ऋषभकूट नाम होने में कहा गया है वैसा ही वह कथन 'ऋषभ कूट' इस शब्दापाती वृत्तवैताढय ऐसा जोडकर करलेना चाहिये वहां के कमलों की प्रभा ऋषभकूट के जैसी है तब कि यहां के कमलादिकों की प्रभा शब्दापाती वृत्तवैताढय के जैसी है 'जाव विलपंतिसु' में जो यह यावत् शब्द आयाहै उसीसे 'दीर्घिकासु' गुञ्जालिकासु सरःपङ्क्तिकासु' 'सरः सरःपङ्क्तिकासु' इन पदों का ग्रहण हुआ है इन पदों की व्याख्या राजप्रश्नीय सूत्रके ६४ वे सूत्र की व्याख्या में दी गई है अतः वही से इसे जानलेना चाहिये (महिड्डिए जाव महाणुभावे' में जो यावत्पद आया है उससे

વિસ્તાર એક હજાર યોજન જેટલો છે તો પછી આ હૈમવત ક્ષેત્રનું દ્વિધા વિભાજન કેવી રીતે સંભવી શકે તેમ છે?

ઉત્તર–પ્રસ્તુત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર પૂર્વ અને પશ્ચિમની તરફનો તો રોહિતા રોહિતાંશા એ બે નદીઓ વડે રુદ્ધ થયેલો છે. અને મધ્યનો જે વિસ્તાર છે તે આ પર્વત વડે રુદ્ધ થઈ ગયો છે એથી નદી રુદ્ધ ક્ષેત્રને છોડીને અતિરિક્ત ક્ષેત્રને એ દ્વિધા વિભક્ત કરે છે. એવું જાણવું જોઈએ. આ પ્રમાણે જેટલા વૈતાઢય પર્વતો છે, તે સર્વના સંબંધમાં પણ જાણી લેવું જોઈએ. લાટ દેશમાં પ્રસિદ્ધ ધાન્ય ભરવા માટે જે કોષ્ઠકનુમા:–કોઠી જેવું પાત્ર હોય છે. તેનું નામ પલ્યંક છે. અચ્છ પદ વડે ઉપલક્ષણ રૂપ હોવા બદલ શ્લક્ષ્ણ વગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન ચતુર્થ–પંચમ સૂત્રો-માંથી જાણી લેવું જોઈએ. એ પર્વતના નામનું કથન જેવું ઋષભ કૂટ નામ કરણ સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ કથન 'ઋષભકૂટ' એ શબ્દને સ્થાને 'શબ્દાપાતી વૈતાઢય' એવું જોડીને સમજી લેવું જોઈએ. ત્યાંના કમળોની પ્રભા ઋષભકૂટ જેવી છે. જ્યારે અહીંના કમળોની પ્રભા શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢય જેવી છે. 'જાવ વિલપંતિયાસુ' માં જે યાવત્ શબ્દ આવેલ છે. તેનાથી 'દીર્ઘિકાસુ, ગુઞ્જાલિકાસુ, સરઃપંક્તિકાસુ સરઃ સરઃપંક્તિકાસુ' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. એ પદોની વ્યાખ્યા રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૬૪ મા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં કરવામાં આવેલી છે. માટે ત્યાંથી જ જાણી લેવું જોઈએ. 'મહિ-

मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणेन द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य, अत्र खलु शब्दापातिवृत्तवैताढ्यगिरिकुमारस्य शब्दापातिनी नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, तस्या आयामादि मानादिकं विजयाराजधानीवत् अष्टमसूत्रतो बोध्यम् ॥ सू० ९ ॥

अथ हैमवतवर्षस्य नामार्थं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि ।

मूलम्-से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे २?, गोयमा ! चुल्लहिमवंतमहाहिमवंतेहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हेमं दलइ, णिच्चं हेमं दलइत्ता णिच्चं हेमं पगासइ हेमवए य इत्थ देवे महिड्डिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे हेमवए वासे ॥सू० १०॥

'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः' इन पदोंका ग्रहण हुआ है इन पदों की व्याख्या अष्टम सूत्र में की गई है 'जाव रायहाणी' में जो यावत्पद आया है उससे चतसृणां अग्रमहिषीणां, तिसृणां परिषदां, सप्तानामनीकानाम् सप्तानामनीकाधिपतीनाम्, षोडशानाम् आत्मरक्षक देवसाहस्रीणां' इत्यादि पाठसे लेकर शब्दापातिनी नाम 'यहां तकका पाठ गृहीत हुआ है। शब्दापातिनीनाम की राजधानी मन्दर पर्वतकी दक्षिण दिशामें तिर्यग्लोकवर्ती असंख्यात द्वीप समुद्रोंको पारकरके अन्य जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें दक्षिण दिशाकी और १२ हजार योजन आगे जाने पर आती है इस राजधानी के आयाम आदिका मानादिक 'विजयराजधानीके जैसा ही है यह बात अष्टम सूत्र से जाननी चाहिये ॥ ९ ॥

ड्डिए जाव महाणुभावे' માં જે યાવત્ પદ આવેલ છે. તેનાથી 'महाद्युतिकः, महाबलः महायशाः, महासौख्यः આ પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પદોની વ્યાખ્યા આઠમાં સૂત્રમાં કરેલ છે 'जाव रायहाणीं' માં જે યાવત્ પદ આવેલ છે તેનાથી 'चतसृणां अग्रमहिषीणां, तिसृणां परिषदां, सप्तानामनीकानाम् सप्तनामनीकाधिपतीनाम् षोडशानाम् आत्मरक्षक देवसाहस्रीणां' ઇત્યાદિ પાઠથી માંડીને 'शब्दापातिनी नाम' અહીં સુધીનો પાઠ સંગૃહીત થયો છે. શબ્દાપાતિની નામક રાજધાની મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તિર્યગ્લોકવર્તી અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કરીને અન્ય જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં દક્ષિણ દિશા તરફ ૧૨ હજાર યોજન આગળ ગયા પછી આવે છે. એ રાજધાનીનો આયામ વગેરે માનાદિક 'વિજય રાજધાની' જેવું જ છે. એ વાત અષ્ટમ સૂત્રમાંથી જાણી લેવી જોઈએ. ॥ સૂ. ૯ ॥

छाया-केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-हैमवतं वर्षं वर्षम् ?, गौतम ! क्षुद्रहिमवन्महाहिमवद्भ्यां वर्षधरपर्वताभ्यां द्विधातः समवगाढम् नित्यं हेम ददाति नित्यं हेम दत्त्वा नित्यं हेम प्रकाशयति, हैमवतोऽत्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, तत् केनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते हैमवतं वर्षं हैमवतं वर्षम् ॥ सू० १० ॥

टीका-'से केणट्टेणं भंते' इत्यादि-अथ तदनन्तरम् केन अर्थेन कारणेन एवमुच्यते हैमवतं वर्षं वर्षमिति ?, भगवानाह-हे गौतम ! क्षुद्रहिमवन्महाहिमवद्भ्यां वर्षधरपर्वताभ्यां द्विधातः द्वयो र्दक्षिणोत्तरपार्श्वयोः समवगाढं संश्लिष्टम् ततो हिमवत्तादिदं हैमवतं क्षुद्रहिमवन्महाहिमवतोरन्तरालस्थितं क्षेत्रम् ततश्च द्वाभ्यां ताभ्यां यथाक्रमं द्वयो र्दक्षिणोत्तरपार्श्वयोः कृतसीमाकमिति तदुभयसम्बन्धि तद्वर्षं निष्पद्यते, यद्वा-हैमवतं वर्षं नित्यं सततम् कालत्रयेऽपि हेम सुवर्णं ददाति निवासिभ्य आसनार्थं समर्पयति तत्र युग्मि मनुष्याणामुपवेशनाद्युप-

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे २'-इत्यादि

टीकार्थ-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे २' हे भदन्त ! आपने यह हैमवत् क्षेत्र है ऐसा नाम इसका किसकारण से कहा है उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! चुल्लहिमवंत महाहिमवंतेहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हेमं दलइ णिच्चं हेमं दलइत्ता णिच्चं हेमं पगासइ' हे गौतम ! यह क्षेत्र क्षुद्रहिमवत्पर्वत और महाहिमवत् पर्वत उन दोनों वर्षधर पर्वतों के बीचमें है इसलिये महाहिमवत्पर्वत की दक्षिणदिशामें और क्षुद्रहिमवत्पर्वत की उत्तर दिशा में होने के कारण उनका सम्बन्धी है ऐसे विचार से हैमवत इस प्रकार के सार्थक नामवाला कहा है तथा वहां के जो युगल मनुष्य हैं वे बैठने आदि के निमित्त हेममय शिलापट्टकों का उपयोग करते हैं इस कारण यह क्षेत्र ही उन्हें इन्हें देता है इस अभिप्राय से 'णिच्चं हेमं दलइ' ऐसा यहां उप-

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे-२ इत्यादि

टीकार्थ-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे-२' हे भदंत ! आपश्रीએ 'આ હૈમવત ક્ષેત્ર છે. એવું નામ શા કારણથી કહ્યું છે-'गोयमा ! चुल्लहिमवंतमहाहिमवंतेहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हेमं दलइ णिच्च हेमं दलइत्ता णिच्चं हेमं पगासइ, હે ગૌતમ ! આ ક્ષેત્ર ક્ષુદ્રહિમવત્ પર્વત અને મહાહિમવત્ પર્વત એ બન્ને વર્ષધર પર્વતોના મધ્યભાગમાં છે. એથી મહાહિમવત્ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં અને ક્ષુદ્રહિમવત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં હોવા બદલ આ ક્ષેત્ર તેમના વડે સીમા નિર્ધારિત હોવાથી તેની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એવા વિચારથી હૈમવત્ આ પ્રકારના સાર્થક નામવાળો કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ ત્યાંના જે યુગલ મનુષ્યો છે તેઓ બેસવા વગેરે માટે હેમમય શિલા-પટ્ટકોનો ઉપયોગ કરે છે, એથી 'આ ક્ષેત્ર જ તેમને એ આપે છે' એ અભિપ્રાયથી 'णिच्चं हेमं दलइ' એવું અહીં ઉપચારથી કહેવામાં આવેલ છે તેમજ યુગલ મનુષ્યોને

भोगे हेममयी शिला उपस्थापयतीति उपचारेण ददातीत्युक्तम्, तथा-नित्यं हेम दत्त्वा नित्यं कालत्रयेऽपि हेम प्रकाशयति प्रकटयति ततो हेमनित्य योगिप्रशस्तं वाऽस्त्यस्येति हेमवत हेमवदेव हैमवतम् प्रज्ञादित्वात् स्वार्थेऽण् प्रत्ययोऽत्र बोध्यः, अत्र-अस्मिन् हैमवते वर्षे हैमवतो नाम देवःपरिवसति, स कीदृशः ? इत्यादि, महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, अत्र यावत्पदेन संग्राह्यानां पदानां सङ्ग्रहोऽर्थश्चाष्टमसूत्राद् बोध्यः, तेन हैमवतदेव युक्तत्वाद् वर्षमिदं हैमवतमिति व्यवह्रियते, यद्वा-स्वामित्वेन हैमवतोऽस्यास्तीति हैमवतमिति अर्श आदित्वादच्प्रत्ययान्तं बोध्यम् इति तत् हैमवतं तेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन कारणेन हे गौतम ! एवमुच्यते हैमवतं वर्षं हैमवतं वर्षमिति ॥ सू० १०॥

अथास्यैवोत्तरतः सीमाकारिणं वर्षधरभूधरं प्रदर्शयितुमाह-'कहिणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! हरिवासस्स दाहिणेणं हेमवयस्स वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिम लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पलियंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए

चार से कहदिया है तथा युगल मनुष्यों को सुवर्ण देकर के वह उसी सुवर्ण का प्रकाश करता है सुवर्ण शिला पट्टकादि रूपमें प्रदर्शन करता है-अर्थात् प्रशस्त सुवर्ण-इसके पास है-ऐसा ही मानो अपना प्रशस्त वैभव यह इस रूप से प्रकट करता है परिस्थितियों से भी इसका नाम हैमवत् ऐसा कहा गया है तथा 'हेमवए अ इत्थ देवे महिड्ढीए पलिओवमट्ठिइए परिवसइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे-हेमवएवासे' हैमवत् नाम का देव इसमें रहता है यह हैमवत् देव महर्द्धिक देव है और पल्योपम की इसकी स्थिति है इस कारण से भी हे गौतम ! इसका नाम हैमवत् ऐसा कह दिया गया है ॥ १० ॥

સુવર્ણ આપીને તે તેજ સુવર્ણનો પ્રકાશ કરે છે, સુવર્ણ શિલાપટ્ટકાદિ રૂપમાં પ્રદર્શન કરે છે અર્થાત્ પ્રશસ્ત સુવર્ણ એની પાસે છે, એ અભિપ્રાયથી જાણે કે એ પોતાનો પ્રશસ્ત વૈભવ એ રૂપમાં પ્રકટ ન કરતો હોય. આમ પરિસ્થિતિઓને અનુલક્ષીને પણ એનું નામ 'હૈમવત' એવું કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ 'हेमवए अ इत्थ देवे महिड्ढीए पलिओवमट्ठिइए परिवसइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ हेमवए वासे हेमवए वासे' હૈમવત નામક દેવ એમાં રહે છે-એ હૈમવત દેવ મહર્દ્ધિક દેવ છે અને પલ્યોપમ જેટલી એની સ્થિતિ છે. આ કારણથી પણ હે ગૌતમ ! એનું નામ 'હૈમવત' એવું કહેવામાં આવેલ છે. ॥ સૂત્ર ૧૦ ॥

कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे दो जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेहेणं चत्तारि जोयणसहस्साइं दोण्णि य दसुत्तरे जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं, तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं णव जोयणसहस्साइं दोण्णि य छावत्तरे जोयणसए णव य एगूणवीसईभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं, तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा तेवण्णं जोयण-सहस्साइं णव य एगतीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसाहिए आयामेणं, तस्स धणुं दाहिणेणं सत्तावण्णं जोयण-सहस्साइं दोण्णि य तेणउए जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोय-णस्स परिक्खेवेणं, रुयगसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते । महाहिमवंत-स्स णं वासहरपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहि य तणेहि य उवसोहिए जाव आस-यंति सयंति य ॥सू० ११॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाहिमवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! हरिवर्षस्य दक्षिणेन हैमवतस्य वर्षस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन, पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाहिमवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः, प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयतः उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णः पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितः द्विधा-लवणसमुद्रं स्पृष्टः पौरस्त्यया कोटया यावत् स्पृष्टः पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टः द्वे योजनशते ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चाशतं योजनानि उद्वेधेन, चत्वारि योजनसहस्राणि द्वे च दशोत्तरे योजनशते दश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेण, तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन नव योजनसहस्राणि द्वे च द्वा सप्तते योजनशते नव च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन, तस्य जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पाश्चात्यया यावत् स्पृष्टा त्रिपञ्चाशतं योजनसहस्राणि नव च एकत्रिंशानि योजनशतानि षट् च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषाधिकान् आयामेन, तस्य धनुःदक्षिणेन सप्तपञ्चाशतं योजनसहस्राणि

द्वे च त्रिनवते योजनशते दश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, रुचकसंस्थान संस्थितः सर्वरत्नमयः अच्छः उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्तः, महाहिमवतः खलु वर्षधरपर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, यावत् नानाविधपञ्चवर्णैः मणिभिश्च तृणैश्च उपशोभितः यावद् आसते शेरते च ॥११॥

टीका-'कहि णं भंते' इत्यादि ! 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' कुत्र खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाहिमवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ? 'गोयमा !' हे गौतम ! 'हरिवासस्स दाहिणेणं हेमवयस्स वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवण समुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' हरिवर्षस्य दक्षिणेन हैमवतस्य वर्षस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन, पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाहिमवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः । 'पाईणपडीणायए उदीण दाहिणविच्छिण्णे पलियंकसंठाण

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंतं णामं'-इत्यादि

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंते णामं वासहरपव्वए' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में महाहिमवन् नामका वर्षधर पर्वत कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'गोयमा ! हरिवासस्स दाहिणेणं हेमवयस्स वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिम लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिम लवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं जम्बुद्दीवे दीवे महाहिमवंतं णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' हे गौतम ! हरिवर्ष की दक्षिण दिशा में और हैमवत् क्षेत्र की उत्तर दिशा में तथा पूर्व दिग्वर्ती लवणसमुद्रकी पश्चिम दिशा में ओर पश्चिम दिग्वर्ती लवणसमुद्रकी पूर्व दिशा में इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप के भीतर महाहिमवन्त नामका महान सुंदर वर्षधर पर्वत कहा गया है 'पाईण पडी-

---

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाहिवंत णामं-इत्यादि-

टीकार्थ-આ સૂત્રવડે ગૌતમે પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाहिमवंते णामं वासाहरपव्वए' હે ભદન્ત ! એ જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાહિમવત્ નામક વર્ષધર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! हरिवासस्स दाहिणेणं हेमवयस्स वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जम्बुद्दीवे दीवे महाहिमवंतं णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! હરિવર્ષની દક્ષિણ દિશામાં અને હૈમવત્ ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં તેમજ પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વદિશામાં એ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાહિવન્ત નામક વર્ષધર પર્વત આવેલ છે. 'पाईणपडीणायए' એ પર્વત પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે. 'उदीण दाहिणविच्छिन्ने'

संठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतः, उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णः पल्यङ्क संस्थानसंस्थितो द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टः, पौरस्त्यया कोटचा यावत् स्पृष्टः पाश्चात्यया कोटचा पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टः, 'दो जोयण सयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेहेणं चत्तारि जोयणसहस्साइं दोण्णि य दसुत्तरे जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं' नवरं द्वे योजनशते ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पूर्वोक्त क्षुद्रहिमवद्वर्षधराद् द्विगुणोच्चत्वात्, पञ्चाशद् योजनानि उद्वेधेन भूगतत्वेन, मेरुवर्जसमयक्षेत्रगिरिणां स्वोच्चत्वचतुर्थांशेनोद्वेधत्वात्, चत्वारि योजनसहस्राणि द्वे च दशोत्तरे दशाधिके योजनशते दश च योजनैकोनविंशतिभागान् विष्कम्भेण–विस्तारेण, हैमवतक्षेत्राद् द्विगुणत्वात्, अथास्य बाहादिसूत्रमाह–'तस्स बाहे' त्यादि, 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं णव जोयणसहस्साइं दोण्णि

णायए' यह पर्वत पूर्व से पश्चिम तक लम्बा है 'उदीण दाहिणवित्थिन्ने' उत्तर से दक्षिण तक विस्तृत है। (पलियंकसंठाणसंठिए) पल्यङ्क का जैसा आकार होता है ठीक इस का भी वैसा ही आकार है 'दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे दो जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेहेणं चत्तारि जोयणसहस्साइं दोण्णिय दसुत्तरे जोयणसए दस य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स विक्खंभेणं' यह अपनी पूर्व और पश्चिम दिग्वर्ती दोनों कोटियों से क्रमशः पूर्व दिग्वर्ती लवण समुद्र को और पश्चिम दिग्वर्ती लवण को स्पर्श कर रहा है इस की ऊंचाई दो सौ योजन की है तथा इसका उद्वेध गहराई ५० योजनकी है क्योंकि समय क्षेत्र गत पर्वतों का उद्वेध मेरु को छोडकर अपनी ऊंचाइ के चतुर्थांश 'चौथा भाग' प्रमाण होता है इसका विष्कंभ ४२१० $\frac{१०}{१९}$ योजन का है। क्योंकि हैमवत क्षेत्रकी अपेक्षा यह दूना है 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं णव जोयणसहस्साइं दोण्णि य

તેમજ ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તૃત છે. 'पलिअंकसंठाणसंठिए' પર્યંકનો જેવો આકાર હોય છે, ઠીક આનો આકાર પણ તેવો જ છે. 'दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चित्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे दो जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पण्णासं जोयणाइं उव्वेहेणं चत्तारि जोयणसहस्साइं दोण्णिय दसुत्तरे जोयणसए दसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं' એ પોતાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી બન્ને કોટીઓથી ક્રમશઃ પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યો છે. એની ઊંચાઈ બસો યોજન જેટલી છે. તેમજ એની ઊંડાઈ (ઉદ્વેધ) ૫૦ યોજન જેટલી છે. કેમકે સમય ક્ષેત્રગત પર્વતોની ઊંડાઈ મેરુને છોડીને પોતાની ઊંચાઈના ચતુર્થાંશ (ચતુર્થ ભાગ) પ્રમાણ હોય છે. આનો વિષ્કંભ ૪૨૧૦ $\frac{૧૦}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે. કેમકે હૈમવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિગુણિત છે.

य छावत्तरे जोयणसए णव य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्ध भागं च आयामेणं' तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन-पूर्वपश्चिमदिशि नवयोजनसहस्राणि, नवरं द्वे च द्वासप्तते द्विसप्तत्यधिके योजनशते नव चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य, अर्द्धभागं चायामेन, तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा तेवण्णं जोयणसहस्साइं नव य एगतीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसाहिए आयामेणं' तस्य जीवा उत्तरस्यां दिशि प्राचीन प्रतीचीनायता-पूर्वपश्चिमयो दीर्घा द्विधालवणसमुद्रं स्पृष्टा, पौरस्त्यया कोटचा-पूर्वदिग्भवेन कोणेन पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा, पाश्चात्यया कोटचा पश्चिमं लवणसमुद्रं स्पृष्टा त्रिपञ्चाशतं योजनसहस्राणि नवचैकत्रिंशानि एकत्रिंशत्यधिकानि योजनशतानि, षट्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद् विशेषाधिकान् आयामेन, 'तस्स धणुं दाहिणेणं सत्तावण्णं जोयणसहस्साइं दोण्णि य तेणउए जोयणसए दस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं' तस्य धनुःदक्षिणेन सप्तपञ्चाशतं योजनसहस्राणि द्वे च त्रिनवते त्रिनवत्यधिके योजनशते दश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, 'रुयगसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे उभओ

छावत्तरे जोयणसए णव य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्ध भागं च आयामेणं' इस की बाहा आयाम की अपेक्षा पूर्व पश्चिम में ९२७२ $\frac{९}{१९}$ योजन की एवं आधे योजन की है (तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए, कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा तेवण्णं जोयणसहस्साइं नव य एगतीसे जोअणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसाहिए) पूर्व दिशा में वह जीवा पूर्व दिग्वर्ती लवण समुद्र से स्पृष्ट है और पश्चिम दिग्वर्ती वह जीवा पश्चिम दिग्वर्ती लवण समुद्र से स्पृष्ट है यह जीवा आयाम की अपेक्षा कुछ अधिक ५३९३१ $\frac{६}{१९}$ योजन की है 'तस्स धणुं दाहिणेणं सत्तावण्णं जोयणसहस्साइं दोण्णि य तेणउए जोयण सए दस य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स परिक्खेवेणं रुयगसंठाणसंठिए

'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं णव जोयणसहस्साइं दोण्णिय छावत्तरे जोयणसए णव य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं' એની બાહા આયામની અપેક્ષાએ પૂર્વ પશ્ચિમમાં ૯૨૭૨ $\frac{૯}{૧૯}$ યોજન તેમજ અર્ધા યોજન જેટલી છે. 'तस्स जीवा उत्तरेणं पाईण पडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए, कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा तेवण्णं जोयणसहस्साइं नव य एगतीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसाहिए आयामेणं' એની જીવા ઉત્તરમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે. પૂર્વ દિશામાં તે જીવા પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે. તથા પશ્ચિમ દિગ્વર્તી તે જીવા પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે. એ જીવા આયામની અપેક્ષાએ કંઈક વધારે ૫૩૯૩૧ $\frac{૬}{૧૯}$ યોજન જેટલી છે. 'तस्स धणुं दाहिणेणं

पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते' रुचकसंस्थानसंस्थितः सर्वरत्नमयोऽच्छः, उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्तः–'महाहिमवंतस्स णं वासहरपव्वयस्स उप्पिं वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' महाहिमवतः खलु वर्षधरपर्वतस्योपरि वहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, भूमिभागवर्णनं षष्ठसूत्रतो बोध्यम्, 'जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहि य तणेहि य उवसोभिए जाव आसयंति सयंति य' यावत् नानाविधपञ्चवर्णैः मणिभिश्च तृणैश्चोपशोभितो यावदासते शेरते च, तथा यावद् आसत इत्यत्रत्य यावत्पदेन सङ्ग्राह्याणां पदानां स सङ्ग्रहोऽर्थः षष्ठसूत्रादेव ज्ञेयः ॥सू. ११॥

सव्वरयणामए अच्छे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहि संपरिक्खित्ते' इसका धनुः पृष्ठ दक्षिण दिशा में परिक्षेप की अपेक्षा ५७२९३ $\frac{१०}{१९}$ योजन प्रमाण है रुचक का जैसा संस्थान आकार होता है वैसा ही इसका आकार है यह सर्वात्मना रत्नमय है आकाश और स्फटिक के जैसा यह निर्मल है इसको दोनों ओर दो दो पद्मवरवेदिकाएं है और दो दो वनषण्ड है 'महाहिमवंतस्स णं वासहरपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' महाहिमवान् वर्षधर पर्वत के ऊपर का जो भूमिभाग है वह बहुसमरमणीय है 'जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं य तणेहिं य उवसोभिए जाव आसयंति सयंति य' यावत् यह अनेक प्रकार के पंचवर्णवाले मणियों से और तृणों से उपशोभित है यावत् यहां अनेक देव और देवियां उठती बैठती रहती है और शयन करती रहती हैं। यहां पद्मवर वेदिका और वनषंड का वर्णन पंचम सूत्र से जान लेना चाहिये भूमिभाग का वर्णन छठे सूत्र से और यावत्पद संगृहीत पदों का ग्रहण छठे सूत्र से जानना चाहिये ॥ सू० ११ ॥

सत्तावण्णं जोयणसहस्साइं दोण्णिय तेणउए जोयणसए दसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं रुयगसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं य दोहिय वणसंडेहि 'संपरिक्खित्ते' એનુ ધનુઃ પૃષ્ઠ દક્ષિણ દિશામા પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ ૫૭૨૯૩ $\frac{૧૦}{૧૯}$ યોજન પ્રમાણ છે. રુચકનો જેવું સંસ્થાન–આકાર હોય છે તેવાજ આકાર એનો છે. એ સર્વાત્મના રત્નમય છે. આકાશ અને સ્ફટિકવત્ એ નિર્મળ છે. એની બન્ને તરફ પદ્મવર વેદિકાઓ છે અને બબ્બે વનખંડો છે. 'महाहिमवंतस्स णं वासहरपव्वयस्स उप्पिं वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' મહાહિમવાન્ વર્ષધર પર્વતના ઉપરનો જે ભૂમિભાગ છે તે બહુસમરમણીય છે. 'जाव णाणाविहपंचवण्णेहिं मणिहिं च तणेहिं य उवसोभिए जाव आसयंति सयंति य' યાવત્ એ અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણોવાળા મણિઓથી અને તૃણોથી ઉપશોભિત છે. યાવત્ અહીં અનેક દેવ અને દેવીઓ ઉઠતી બેસતી રહે છે અને શયન કરતી રહે છે. પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન પંચમ સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. ભૂમિભાગનું વર્ણન છટ્ઠા સૂત્ર દ્વારા અને યાવત્ પદ સંગૃહીત પદોનું ગ્રહણ છઠા સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. ॥ ૧૧ ॥

अथात्र ह्रदस्वरूपं दर्शयितुमाह-'महाहिमवंतस्स' इत्यादि ।

मूलम्-महाहिमवंतस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महापउमद्दहे णामं दहे पण्णत्ते, दो जोयणसहस्साइं आयामेणं एगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे रययामयकूले एवं आयामविक्खंभविहूणा जा चेव पउमद्दहस्स वत्तव्वया सा चेव णेयव्वा, पउमप्पमाणं दो जोयणाइं अट्ठो जाव महापउमद्दहवण्णाभाइं हिरी य इत्थ देवी जाव पलिओवमट्ठिइया परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, अदुत्तरं च णं गोयमा ! महापउमद्दहस्स सासए णामधिज्जे पण्णत्ते जं ण कयाइ णासी ३, तस्स णं महापउमद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिया महाणई पवूढा समाणी सोलस पंचुत्तरे जोयणसए पंच य एगूणवीसइभाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दो जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ, रोहियाणं महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता, सा णं जिब्भिया जोयणं आयामेणं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्टसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा, रोहिया णं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे रोहियप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, सवीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं पण्णत्तं तिण्णि असीए जोयणसए किंचि विसेसूणं परिक्खेवेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे सो चेव वण्णओ, वइरतले वट्टे समतीरे जाव तोरणा, तस्स णं रोहियप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते, सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पण्णासं जोयणाइं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, रोहियदीवस्स णं दीवस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमि-

भागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भवणे पण्णत्ते, कोसं आयामेणं सेसं तं चेव पमाणं च अट्ठो य भाणियव्वो। तस्स णं रोहि· यप्पवायकुंडस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिया महाणई पवूढा समाणी हेमवयं वासं एज्जेमाणी एज्जेमाणी सद्दावइं वट्टवेयद्धपव्वयं अद्धजोय- णेणं असंपत्ता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभय- माणी विभयमाणी अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, रोहिया णं जहा रोहिअंसा तहा पवाहे य मुहे य भाणियव्वा इति जाव संपरिक्खित्ता। तस्स णं महापउमद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं हरिकंता महाणई पवूढा समाणी पंचुत्तरे जोयणसए पंच एगूणवीसइभाए जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्व- एणं गंता महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दुजोयणसएणं पवाएणं पवडइ, हरिकंता महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता, दो जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोय- णाइं विक्खंभेणं अद्धं जोयणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्टसंठाणसंठिया सव्वरयणामई अच्छा, हरिकंता णं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे हरिकंतप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, दोण्णि य चत्ताले जोयणसए आयामविक्खंभेणं सत्त य उणट्ठे जोयणसए परिक्खेवेणं अच्छे एवं कुंड वत्तव्वया सव्वा णेयव्वा जाव तोरणा, तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे हरिकंतदीवे णामं दीवे पण्णत्ते, बत्तीसं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं एगुत्तरं जोयणसयं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्वरयणामए अच्छे, से णं एगाए पउमवर- वेइयाए एगेण य वणसंडेणं जाव संपरिक्खित्ते, वण्णओ भाणियव्वोत्ति, पमाणं च सयणिज्जं च अट्ठो य भाणियव्वो, तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंड- स्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं जाव पवूढा समाणी हरिवस्सं वासं एज्जेमाणी एज्जेमाणी वियडावइं वट्टवेयद्धं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता

समाणी हरिवासं दुहा विभयमाणी विभयमाणी छप्पण्णाए सलिला-सहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दलइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, हरिकंताणं महाणई पवहे पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धजोयणं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए मायाए परिवद्धमाणी २ मुहमूले अद्धा इज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं पंच जोयणाइं उव्वेहेणं, उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता ॥सू० १२॥

छाया-महाहिमवतः खलु बहुमध्यदेशभागः अत्र खलु एको महापद्मह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, द्वे योजनसहस्रे आयामेन, एकं योजनसहस्रं विष्कम्भेण, दश योजनानि उद्वेधेन अच्छः रजतमयकूलः, एवमायामविष्कम्भविधूना (विहीना) यैव पद्मह्रदस्य वक्तव्यता सैव नेतव्या, पद्मप्रमाणं द्वे योजने, अर्थो यावत् महापद्मह्रदवर्णाभानि, ह्रीश्चात्र देवी यावत् पल्योपमस्थितिका परिवसति, स एतेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते, अथ च खलु गौतम! महापद्मह्रदस्य शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् यन्न कदाचिन्नासीत् ३, तस्य खलु महापद्मह्रदस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन रोहिता महानदी प्रव्यूढा सती षोडश पञ्चोत्तराणि योजनशतानि पञ्च च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महता घटमुखप्रवृत्तकेन मुक्तावलिहारसंस्थितेन सातिरेक द्वि योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, रोहिता खलु महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महती एका जिह्विका प्रज्ञप्ता, सा खलु जिह्विका योजनमायामेन अर्द्धत्रयोदशयोजनानि विष्कम्भेण क्रोशं बाहल्येन मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्वरत्नमयी अच्छा, रोहिता खलु महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं रोहिताप्रपातकुण्डं नामकुण्डं प्रज्ञप्तम्, सविंशति योजनशतम् आयामविष्कम्भेण प्रज्ञप्तः त्रीणि अशीतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण दश योजनानि उद्वेधेन अच्छं श्लक्ष्णं स एव वर्णकः, वज्रतलं वृत्तं समतीरं यावत् तोरणाः, तस्य खलु रोहिता प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महान् एको रोहिता द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, षोडश योजनानि आयामविष्कम्भेण सातिरे-काणि पञ्चाशतं योजनानि परिक्षेपेण द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितो जलान्तात् सर्ववज्रमयः अच्छः, स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, रोहिता द्वीप-स्य खलु द्वीपस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमि भागः प्रज्ञप्तः, तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महदेकं भवनं प्रज्ञप्तम्, क्रोशमायामेन शेषं तदेव प्रमाणं च अर्थश्च भणितव्यः। तस्य खलु रोहिताप्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन रोहिता महानदी प्रव्यूढा सती हैमवतं वर्षम् एजमाना २ शब्दापातिनं वृत्तवैताढ्यपर्वतम् अर्द्धयोजनेन असम्प्राप्ता पौरस्त्याभिमुखी आवृत्ता सती हैमवतं वर्षं द्विधा विभजमाना२ अष्टाविंशत्या सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जगतीं दलयित्वा पौरस्त्येन लवणसमुद्रं समुपैति, रोहिता खलु

यथा रोहितांशा तथा प्रवाहे च मुखे च भणितव्येति यावत् संपरिक्षिप्ता । तस्य खलु महापद्महृदस्य औत्तराहेण तोरणेन हरिकान्ता महानदी प्रव्यूढा सती षोडश पञ्चोत्तराणि योजनशतानि पञ्च च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य उत्तराभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुख प्रवृत्तकेन मुक्तावलिहारसंस्थितेन सातिरेक द्वियोजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, हरिकान्ता महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महती एका जिव्हिका प्रज्ञप्ता, द्वे योजने आयामेन पञ्चविंशति योजनानि विष्कम्भेण अर्द्धं योजनं बाहल्येन मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्वरत्नमयी अच्छा, हरिकान्ता खलु महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं हरिकान्ता प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, द्वे च चत्वारिंशे योजनशते आयामविष्कम्भेण सप्त एकोनषष्टानि योजनशतानि परिक्षेपेण अच्छम् एवं कुण्डवक्तव्यता सर्वा नेतव्या यावत् तोरणाः, तस्य खलु हरिकान्ता प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र खलु महानेको हरिकान्ता द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः द्वात्रिंशतं योजनानि आयामविष्कम्भेण एकोत्तरं योजनशतं परिक्षेपेण द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलान्तात्, सर्वरत्नमयः अच्छः, स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन यावत् संपरिक्षिप्तः, वर्णको भणितव्य इति, प्रमाणं च शयनीयं च अर्थश्च भणितव्यः, तस्य खलु हरिकान्ताप्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन यावत् प्रव्यूढा सती हरि वर्षं वर्षम् एजमाना२ विकटापातिनं वृत्तवैताढ्यं योजनेन असम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती हरिवर्षं द्विधा विभजमाना२ षट् पञ्चाशता सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जगतीं दलयित्वा पश्चिमेन लवणसमुद्रं समुपैति, हरिकान्ता खलु महानदी प्रवहे पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण अर्द्धयोजनमुद्वेधेन तदनन्तरं च खलु मात्रया२ परिवर्द्धमाना२ मुखमूले अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण पञ्च योजनानि उद्वेधेन, उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता ॥ सू० १२ ॥

टीका–'महाहिमवंतस्स णं' इत्यादि, 'महाहिमवंतस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महापउमद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' महाहिमवतः खलु बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु एको महापद्महृदो नामा ह्रदः प्रज्ञप्तः, 'दो जोयणसहस्साइं आयामेणं एगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं

अब सूत्रकार हृद द्रह का स्वरूप दिखलाते हैं

'महाहिमवंतस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं' इत्यादि

टीकार्थ–'महाहिमवंतस्स बहुमज्झदेसभाए' महाहिमवंन पर्वत के ठीक बीच में 'एगे' एक 'महापउमद्दहे पण्णत्ते' महा पद्मद्रह कहा गया है 'दो जोयण-

---

હવે સૂત્રકાર હૃદ-દ્રહનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરે છે

'महाहिमवंतस्स णं बहुमज्झदेसभाए इत्यादि

'महाहिमवंतस्सणं बहुमज्झ देसभाए' મહાહિમવન્ત પર્વતના ઠીક મધ્ય ભાગમાં 'एगे' એક 'महापउमद्दहे पण्णत्ते' મહા પદ્મદ્રહ આવેલ છે. 'दो जोयणसहस्साइं आयामेणं एगं

दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे रययामयकूले एवं आयामविक्खंभविहूणा जा चेव पउमदहस्स वत्तव्वया सा चेव णेयव्वा' द्वे योजनसहस्रे आयामेन, एकं योजनसहस्रं विष्कम्भेन, दश योजनानि उद्वेधेन अच्छः रजतमयकूलः, एवमायामविष्कम्भविधूता-विहीना यैव पद्महृदस्य वक्तव्यता सैव नेतव्या। 'पउमप्पमाणं दो जोयणाइं, अट्ठो जाव महापउमदहवण्णाभाइं हिरी य इत्थ देवी जाव पलिओवमट्ठिइया परिवसइ' पद्मप्रमाणं द्वे योजने, अर्थो यावद् महापद्म-हृद वर्णाभानि ह्रीश्चात्र देवी यावत् पल्योपमस्थितिका परिवसति 'से एएणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ' स एतेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते, 'अदुत्तरं च णं गोयमा! महापउमदहस्स सासए

सहस्साइं आयामेणं एगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे रययामय कूले एवं आयाम विक्खंभ विहूणा जा चेव पउमदहस्स वत्तव्वया सा चेव णेयव्वा' इसका आयाम दो हजार योजन का है और एक हजार योजन का इसका विष्कंभ है उद्वेध 'गहराई' इसका दस योजन का है यह आकाश और स्फटिक के जैसा निर्मल है रजतमय इसका कूल है इस तरह आयाम और विष्कंभ को छोडकर बाकी की सब वक्तव्यता यहां पद्मद्रह की वक्तव्यता जैसी ही है ऐसा जानना चाहिये 'पउमप्पमाणं दो जोयणाइं अट्ठो जाव महापउमदह वण्णाभाइं हिरी य इत्थ देवी जाव पलिओवमट्ठिइया परिवसइ, से एएणट्ठे-णं गोयमा! एवं वुच्चइ' इसके बीचमे जो कमल है वह दो योजन का है महा-पद्महृद्र के वर्ण जैसे अनेक पद्म आदि यहां पर है इस कारण हे गौतम! मैने इसका नाम महापद्म हृद्र ऐसा कहा है इस सम्बन्ध में जो प्रश्न गौतमने किया है वह सब पीछे के प्रकरण में लिखा जा चुका है, अतः वहां से जानलेनाचाहिये -यह बात यहां आगत यावत् शब्द बतलाता है वहां पर ह्री नामकी देवी रहती

जोयणसहस्सं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे रययामयकूले एवं आयामविक्खंभ विहूणा जा चेव पउमदहस्स वत्तव्वया सा चेव णेयव्वा' આનો આયામ બે હજાર યોજન જેટલો છે, અને એક હજાર યોજન જેટલો એનો વિષ્કંભ છે. ઊંડાઈ (ઉદ્વેધ) એની દશ યોજન જેટલી છે. એ આકાશ અને સ્ફટિકવત્ નિર્મળ છે. એનો કૂલ રજતમય છે. આ પ્રમાણે આયામ અને વિષ્કંભને છોડીને શેષ બધી વક્તવ્યતા અહીં પદ્મદ્રહની વક્તવ્યતા જેવી જ છે, એવું સમજવું જોઈએ. 'पउमप्पमाणं दो जोयणाइं अट्ठो जाव महा-पउमदहवण्णाभाइं हिरीय इत्थ देवी जाव पलिओवमट्ठिइया परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' એની મધ્ય ભાગમાં જે કમળ છે તે બે યોજન જેટલું છે. મહાપદ્મહ્રદના વર્ણ જેવા અનેક પદ્મો વગેરે અહીં છે. એથી હે ગૌતમ! મેં એનું નામ મહાપદ્મ હ્રદ એવું કહ્યું છે. આ સંબંધમાં જે પ્રશ્ન [illegible] છે તે વિષે ગત પ્રકરણમાં ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે. એથી જિજ્ઞાસુઓ [illegible] એજ વાત અહીં પ્રયુક્ત થયેલ યાવત્ શબ્દ પ્રકટ કરે છે. અહીં હ્રી [illegible] છે, યાવત્ એની એક પલ્યોપમ

णामधिज्जे पन्नत्ते जं ण कयाइ णासी' अथ च खलु गौतम ! महापद्महृदस्य शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्, यन्न कदाचिन्नासीत् ३, इदं च प्रायः पद्महृदसूत्रानुसारेण व्याख्यातव्यम्, अथास्य दक्षिणद्वारान्निःसृतां महानदीं निर्दिशन्नाह-'तस्स णं महापउमद्दहस्स' तस्य खलु महापद्महृदस्य-तस्य पूर्वोक्तस्य खलु महापद्महृदस्य 'दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं' दाक्षिणात्येन दक्षिणदिग्भवेन तोरणेन 'रोहिया महाणई पवूढा समाणी' रोहिता रोहितानाम्नी महानदी प्रव्यूढा निःसृता सती 'सोलस पंचुत्तरे जोयणसए पंच य एगूणवीसइभाए जोयणस्स' षोडश पञ्चोत्तराणि पञ्चाधिकानि योजनशतानि पञ्च च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य 'दाहिणाभिमुही पव्वए णं गंता' दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन सह गत्वा 'महया घडमुहपवित्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दो जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' महाघटमुखप्रवृत्तकेन महाघटः बृहद्घटस्तस्य यन्मुखं तस्मात् प्रवृत्तिः-निर्गमो यस्य स जलसमूहः स इव महाघट-

---

है यावत् इसकी एक पल्योपमकी स्थिति है 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! महा पउमद्दहस्स सासए णामधिज्जे पण्णत्ते जं ण कयाइ णासी३' अथवा-हे गौतम ! महा पद्महृद ऐसा जो इस ह्रद का नाम है वह शाश्वत ही है क्योंकि ऐसा यह नाम इसका पूर्व काल में नहीं था, अब भी ऐसा इसका नाम नहीं हैं भविष्य काल में भी ऐसा इसका नाम नहीं रहेगा-सो ऐसी बात नहीं है पूर्व में भी यही नाम था, वर्तमान में भी यही नाम है और भविष्य काल में भी यही नाम रहेगा अतः इस प्रकार के नाम होने में कोई निमित्त भी नहीं है (तस्सणं महापउमद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिआ महाणई पवूढा समाणी सोलस पंचुत्तरे जोयणसए पंच य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया घटमुह पवित्तिएण मुत्तावलि हारसंठिएणं साइरेग दो जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ) इस महापद्महृद की दक्षिणदिग्वर्ती तोरण से रोहितानामकी महानदी निकली है और महाहिमवंत पर्वत के उपर वह १६०५$\frac{5}{19}$ योजन तक दक्षिणाभिमुखी होकर बहती

જેટલી સ્થિતિ છે. 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! महापउमद्दहस्स सासए णामधिज्जे प. जं ण कयाइ णासी' અથવા હે ગૌતમ ! મહા પદ્મહ્રદ એવું જે આ હ્રદનું નામ છે તે શાશ્વત જ છે, કેમકે એવું એ નામ એનું પૂર્વકાળમાં નહોતું હમણા પણ એનું નામ નથી. ભવિષ્યકાળમાં પણ એવું એનું નામ રહેશે નહિ, એવી વાત નથી પણ પૂર્વમાં પણ એજ નામ હતું. વર્તમાનમાં પણ એજ નામ છે અને ભવિષ્યત્કાળમાં પણ એજ નામ રહેશે. એથી આ પ્રકારના નામ માટે કોઈ નિમિત્ત પણ નથી. 'तस्सणं महापउमद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिआ महाणई पवूढा समाणी सोलस पंचुत्तरे जोयणसए पंचय एगूणवीसए भाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दो जोयणसइएणं पवडइ' એ મહાપદ્મહ્રદની દક્ષિણ દિગ્વર્તી તોરણેથી રોહિતા નામે મહા નદી નીકળી છે અને મહાહિમવંત પર્વતની ઉપર તે ૧૬૦૫ $\frac{5}{19}$ યોજન સુધી દક્ષિણા-

मुखप्रवृत्तिकस्तेन तथा महाघटमुखान्निःसरज्जलसमूहवच्छब्दायमानवेगवता प्रपातेनेत्यग्रिमेण सम्बन्धः, मुक्तावलिहारसंस्थितेन सातिरेक द्वि योजनशतिकेन साधिक योजनशतद्वयप्रमाणेन प्रपातेन निर्झरेण प्रपतति, अथास्याः प्रपतनस्थानं प्रदर्शयितुमाह–'रोहिया णं' इत्यादि, 'रोहियाणं महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता' रोहिता खलु महानदी यतः यस्मात् स्थानात् प्रपतति, अत्र तत्प्रपतनस्थाने खलु एका महती बृहती जिह्विका तदाकारवस्तुविशेषः प्रणालिका प्रज्ञप्ता, अथ तस्या जिह्विकाया मानाद्याह–'सा णं जिब्भिया' इत्यादि, सा खलु जिह्विका–सा अनन्तरोक्ता खलु जिह्विका 'जोयणं आयामेणं अद्धतेरस जोयणाइं विक्खंभेणं' योजनमायामेन अर्द्धत्रयोदश योजनानि–द्वादश योजनानि पूर्णानि त्रयोदशस्य योजनस्यार्द्धम् विष्कम्भेण विस्तारेण, 'कोसं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्टसंठाण–संठिया सव्ववइरामई अच्छा' क्रोशम् एकं क्रोशम् बाहल्येन पिण्डेन, मकरमुखविवृतसंस्थान-संस्थिता विवृत (व्यात्त) मकरमुखवत्स्थिता, मूले विवृतस्य पूर्वप्रयोगार्हत्वेऽपि परप्रयोगः प्राकृतत्वात्, सर्ववज्ररत्नमयी–सर्वात्मना वज्ररत्नमयी अच्छेति उपलक्षणतया श्लक्ष्णेत्यादि बोधकम् तत्सङ्ग्रहः सार्थश्चतुर्थसूत्राद् बोध्यः। अथासौ रोहिता महानदी यत्र प्रपतति

हुई अपने घटमुख प्रवृत्तिक एवं मुक्तावलिहार तुल्य ऐसे प्रवाह से पर्वत के नीचे रहे हुए रोहित नामके प्रपात कुण्ड में गिरती है पर्वत के ऊपर से नीचे तक गिरनेवाली वह प्रवाह प्रमाण में कुछ अधिक दो सौ योजन का है (रोहिआणं-महाणदी जओ पवडइ एत्थणं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता) रोहिता नदी जिस स्थान से उस प्रपात कुण्ड में गिरती है वह एक विशाल जिह्विका है (सा णं जिब्भिया जोयणं आयामेणं अद्धतेरस जोयणाइं विक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं मगरमुखविउट्टसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा) यह जिह्विका आयाम में –लम्बाई में–एक योजनकी है तथा एक कोशकी इसकी मोटाई है आकार इसका खुले हुए मगर के मुह जैसा है यह सर्वात्मना वज्र रत्नमयी है तथा आकाश एवं स्फटिक के जैसी यह निर्मल है (रोहिआणं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं

ભિમુખી થઈને વહે છે. એ પોતાના ઘટમુખ પ્રવૃત્તિક તેમજ મુક્તાવલિહાર તુલ્ય પ્રવાહથી પર્વતની નીચે આવેલા રોહિત નામક પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. પર્વત ઉપરથી નીચે સુધી પડનાર તે પ્રવાહ પ્રમાણમાં કંઈક વધારે બસો યોજન જેટલો છે. 'रोहिआ णं महाणदी जओ पवडइ एत्थणं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता' રોહિતા નદી જે સ્થાન ઉપરથી તે પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. તે સ્થાન એક વિશાળ જિહ્વિકા રૂપમાં છે. 'सा णं जिब्भिया जोयणं आया-मेणं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं कोसं बाहल्लेणं मगरमुखविउट्टसंठाणसंठिया सव्ववइ-रामई अच्छा' એ જિહ્વિકા આયામ–લંબાઈ–માં–એક યોજન જેટલી છે તેમજ એક ગાઉ જેટલી એની મોટાઈ છે એનો આકાર ખુલ્લા મગરના મુખ જેવો છે. એ સર્વાત્મના વજ્રરત્નમયી છે તેમજ આકાશ અને સ્ફટિક જેવી નિર્મળ છે. 'रोहिआणं महाणई जहिं

तण्कुण्डमाह-'रोहिया णं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे रोहियप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' रोहिता खलु महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं रोहिता-प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, तस्य मानाद्याह-'सवीसं' इत्यादि, 'सवीसं-जोयणसयं आयामविक्खंभेणं पण्णत्तं, तिण्णि असीए जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं, अच्छे सण्हे सो चेव वण्णओ' सविंशति-विंशतिसहितं योजनशतम् आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्यां प्रज्ञप्तम्, त्रीणि अशीतानि अशीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि किञ्चिदधिकन्यूनानि परिक्षेपेण परिधिना दश योजनानि उद्वेधेन भूगतत्वेन अच्छः श्लक्ष्णः स एव वर्णकः पूर्वोक्त एव वर्णनपरपदसमूहो बोध्यः स च २१ पृष्ठोक्त गङ्गाप्रपातकुण्डाधिकाराद् बोध्यः, तदेवाह-'वइरतले वट्टे समतीरे जाव तोरणा' वज्रतलं-वज्ररत्नमयतलयुक्तम् वृत्तं वर्तुलम् समतीरं समानतटकम् यावत् यावत्पदेन-'रजतमयकूलं वज्रमयपाषाणं सुवर्ण शुभ्र रजतमयवालुकाकम् वैडूर्यमणि स्फटिक पटलाच्छादितं सुखावतारं सुखोत्तारं नानामणितीर्थ-

---

महं एगे रोहियप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते) यह रोहिता नामकी महानदी जहां पर गिरती है वहां पर एक विशाल प्रपातकुण्ड है इसका नाम रोहित-प्रपातकुण्ड है (सवीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं पण्णत्तं तिण्णि असीए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे सो चेव वण्णओ) यह रोहितप्रपात कुण्ड आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा १२० योजन का है इसका परिक्षेप कुछ कम ३८० योजन का है इसकी गहराई १० योजन की है अच्छ श्लक्ष्ण आदि पदों की व्याख्या गंगाप्रपातकुण्डके वर्णन से जान लेना चाहिये (वइरतले, वट्टे, समतीरे, जाव तोरणा, तस्सणं रोहिअप्पवायकुण्डस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे रोहियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते) इसका तल भाग वज्ररत्न का बना हुआ है यह गोल है, तीर भाग सम है-नीचा ऊंचा नहीं है यहां यावत् पद से 'रजतमयकूलं, वज्रमयपाषाणं, सुवर्ण

पवडइ एत्थणं महं एगे रोहियप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' એ રોહિતા નામક મહાનદી જ્યાં પડે છે ત્યાં એક વિશાળ પ્રપાત કુંડ છે. એનું નામ રોહિત પ્રપાત કુંડ છે. 'सवीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं पण्णत्तं तिण्णि असीए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं दस जोयणाई उव्वेहेणं अच्छे सण्हे सो चेव वण्णओ' આ રોહિત પ્રપાતકુંડ આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૧૨૦ યોજન જેટલો છે. આનો પરિક્ષેપ કંઈક કમ ૩૮૦ યોજન જેટલો છે. એની ઊંડાઈ ૧૦ યોજન જેટલી છે. અચ્છ, શ્લક્ષ્ણ વગેરે પદોની વ્યાખ્યા વિષે ગંગા પ્રપાત કુંડના વર્ણનમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'वइरतले, वट्टे, समतीरे जाव तोरणा तस्सणं रोहिअप्पवायकुण्डस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' એનો તલભાગ વજ્રરત્ન નિર્મિત છે. એ ગોળ છે. એનો તીર ભાગસમ છે, ઊંચો-નીચો નથી. અહીં યાવત્ પદથી 'रजतमयकूलं वज्रमयपाषाणं

सुबद्धम् आनुपूर्व्यसुजातवप्रगम्भीरं शीतलजलं संच्छन्नपत्रविसमृणालं बहूत्पलकुमुदनलिनसुभग सौगन्धिक पुण्डरीक महापुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्रप्रफुल्लकेसरोपचितं षट्पदपरिभुज्यमानकमलम् अच्छविमलपथ्यसलिलं पूर्णं परिहस्तभ्रमन्मत्स्यकच्छपानेकशकुनगणमिथुनविचरितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादितं प्रासादीयं ४, इत्यादि, २१ पृष्ठोक्तानुसारेण बोध्यम्, व्याख्या च तत्सूत्रतो बोध्या, एवं तोरणपर्यन्तं वर्णनीयम्, इत्याह-तोरणाः इति, अधुनाऽस्य द्वीपवक्तव्यतामाह-'तस्स णं रोहियप्पवायकुंडस्स' तस्य खलु रोहिताप्रपातकुण्डस्य 'बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महान् एको रोहिता द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः। तस्यायामाद्याह-'सोलस जोयणाइं-आयामविक्खंभेणं' षोडश योजनानि आयामविष्कम्भेण, नवरं गङ्गाद्वीपतो द्विगुणायामविष्कम्भत्वात् षोडशयोजनप्रमाणोऽयं रोहितो द्वीप इत्यर्थः, 'साइरेगाइं पण्णासं जोय-

---

शुभ्ररजतमय बालुकाकम् वैडूर्यमणिस्फटिकपटलाच्छादितं, सुखावतारं सुखोत्तारं, नानामणितीर्थसुबद्धम् आनुपूर्व्यसुजातवप्रगंभीरशीतलजलं, संच्छन्नपत्रविसमृणालं, बहूत्पल कुमुदनलिनसुभगसौगंधिकपुण्डरीकमहापुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्रप्रफुल्लकेसरोपचितं, षट् पदपरिभुज्यमानकमलम्, अच्छविमलपथ्यसलिलं, पूर्णं, परिहस्त भ्रमन्मत्स्यकच्छपानेकशकुनगणमिथुनविचरित शब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादितं, प्रासादीयं ४' इत्यादिरूप से यह पाठ गृहीत हुआ है। इन पदों की व्याख्या चतुर्थ सूत्र की व्याख्या करते समय की जाचुकी है। इस तरह का यह सब वर्णन तोरणों के वर्णन तक यहां पर करलेना चाहिये (तस्स णं रोहिअप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते) उस रोहितप्रपातकुण्ड के ठीक मध्यभाग में एक विशाल रोहितद्वीपनामका द्वीप कहा गया है (सोलसजोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पण्णासं जोयणाइं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए

सुवर्ण शुभ्ररजतमयवालुकाकम् वैडूर्यमणिस्फटिकपटलाच्छादितं, सुखावतारं सुखोत्तारं, नानमणितीर्थसुबद्धं आनुपूर्व्यसुजातवप्रगंभीरशीतलजलं, संच्छन्न पत्र विसमृणालं, बहूत्पलकुमुद नलिन सुभग सौगंधिक पुण्डरीक, महापुण्डरीक शतपत्र, सहस्रपत्र प्रफुल्लकेसरोपचितं षट्पदपरिभुज्यमानकमलम्, अच्छविमलपथ्यसलिलं, पूर्णं, परिहस्तभ्रमन्मत्स्यकच्छपानेक शकुनगणमिथुनविचरितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादितं प्रासादीयं ४' વગેરે રૂપમાં એ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. એ પદોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે આ બધુ વર્ણન તોરણોના વર્ણન સુધી અહીં કરી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं रोहिअप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे रोहियदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' તે રોહિત પ્રપાત કુંડના ઠીક મધ્યભાગમાં એક સુવિશાળ રોહિત દ્વીપ નામક દ્વીપ આવેલ છે. 'सोलस जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पण्णासं जोयणाइं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलं-

णाइं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे' सातिरेकाणि पञ्चाशतं योजनानि परिक्षेपेण, द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितो जलान्तात् सर्ववज्रमयोऽच्छः, 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, 'रोहियदीवस्स णं दीवस्स उप्पिं वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' रोहिता द्वीपस्य खलु द्वीपस्य उपरि वहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'तस्स णं वहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स वहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भवणे पण्णत्ते' तस्य खलु वहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य वहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महदेकं भवनं प्रज्ञप्तम्, 'कोसं आयामेणं सेसं तं चेव पमाणं च अट्ठो य भाणियव्वो' शेषं तदेव पूर्वोक्तमेव प्रमाणं तच्च अर्धक्रोशम् विष्कम्भेण, देशोनक्रोशमुच्चत्वेनेति च शब्दात् रोहिता देवी शयनादि वर्णकोऽपि भणितव्यः, च पुनः अर्थः–रोहिता द्वीपनामकारणम्,

अच्छे) यह द्वीप आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा से १६ योजन का है कुछ अधिक ५० योजन का इसका परिक्षेप है यह जल से दो कोस ऊपर उठा हुआ है यह सर्वात्मना वज्रमय है आकाश और स्फटिक के जैसा यह निर्मल है (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह एक पद्मवरवेदिका से और एक वनषण्ड से चारों ओर से अच्छी तरह घिरा हुआ है (रोहियदीवस्स णं दीवस्स उप्पिं वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) इस रोहित द्वीप के ऊपर का जो भूमिभाग है वह वहुसमरमणीय कहा गया है (तस्सणं वहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स वहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे भवणे पण्णत्ते, कोसं आयामेणं सेसं तं चेव पमाणं च अट्ठो य भाणियव्वो) उस वहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच में एक विशाल भवन कहा गया है यह आयाम की अपेक्षा एक कोश का है विष्कम्भ की अपेक्षा आधे कोशका है कुछ कम एककोश की इसकी ऊंचाई है इत्यादि रूप से यहां और भी सब

ताओ सव्ववइरामए अच्छे' એ દ્વીપ આયામ અને વિષ્કભની અપેક્ષાએ ૧૬ યોજન જેટલો છે. કંઈક અધિક ૫૦ યોજન જેટલો આનો પરિક્ષેપ છે. એ પાણીથી બે ગાઉ ઉપર ઉઠેલો છે. એ સર્વાત્મના વજ્રમય છે. આકાશ અને સ્ફટિક જેવો એ નિર્મળ છે. 'से णं एगाए पउवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खिते' એ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચોમેર સારી રીતે પરિવૃત છે. 'रोहियदीवस्स णं दीवस्स उप्पिं वहु समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' આ રોહિત દ્વીપની ઉપરનો જે ભૂમિભાગ છે તે બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. 'तस्स णं वहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स वहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे भवणे पण्णत्तं, कोसं आयामेणं सेसं तं चेव पमाणं च अट्ठो य भाणियव्वो' તે બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગના ઠીક મધ્યભાગમાં એક વિશાળ ભવન આવેલ છે. એ આયામની અપેક્ષાએ એક ગાઉ જેટલું છે. એ આયામની અપેક્ષાએ એ ભવન અર્ધા ગાઉ

भणितव्यः वक्तव्यः। अथास्या रोहिताया लवणसमुद्रगमनप्रकारमाह-'तस्स णं' इत्यादि, 'तस्स णं रोहियप्पवायकुंडस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं' तस्य खलु रोहिता प्रपातकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन-बहिर्द्वारेण 'रोहिया महाणई पवूढा समाणी' रोहिता महानदी प्रव्यूढा-निःसृता सती 'हेमवयं वासं एज्जेमाणी२' हैमवतं वर्षं प्रति एजमाना२-आगच्छन्ती२ 'सद्दावइवट्टवेयद्धपव्वयं' शब्दापातिनं शब्दापातिनामानं वृत्तवैताढ्यपर्वतम् 'अद्ध जोयणेणं' अर्धयोजनेन-क्रोशद्वयेन 'असंपत्ता' असम्प्राप्ता असंस्पृष्टा दूरस्थितेत्यर्थः, 'पुरत्थाभिमुही' पूर्वाभिमुखी 'आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभयमाणी विभयमाणी' आवृत्ता-परावृत्ता सती हैमवतं तन्नामकं वर्षं द्विधा विभजमाना२ द्विभागं कुर्वाणा२ 'अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा' अष्टाविंशत्या-अष्टाविंशति संख्यकैः सलिलासहस्रैः-महानदी सहस्रैः समग्रा सम्पूर्णा भरतनद्यपेक्षया द्विगुणनदीपरिवृतत्वात्, 'अहे जगइं' अधः-अधोभागे जगतीं जम्बूद्वीपभूमिं 'दालइत्ता पुरत्थिमेणं' दारयित्वा भित्वा पौरस्त्येन पूर्वभागेन 'लवणसमुद्दं समप्पेइ' लवणसमुद्रं समुपैति प्रविशति, 'रोहियाणं' इयं रोहिता खलु

वर्णन जैसा तीसरे सूत्र में किया गया है वैसा ही यहां पर करलेना चाहिये (तस्स णं रोहियप्पवायकुण्डस्स दाक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिया महाणई पवूढा समाणी हेमवयवासं एज्जेमाणी २ सद्दावइं वट्टवेअद्धपव्वयं अद्धजोयणेणं असंपत्ता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभयमाणी २ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ) उस रोहित प्रापातकुण्डकी दक्षिणदिशा के तोरण से रोहिता नामकी महानदी निकली है वह हैमवत क्षेत्रकी ओर आती २ शब्दापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत से दो कोश दूर रहकर फिर वहां से वह पूर्वदिशा की ओर लौटती है और हैमवत क्षेत्र को दो विभागों में विभक्त करती हुई २८ हजार परिवार भूत नदियों से युक्त होकर जम्बूद्वीप की जगती को भेदती हुई पूर्व लवण समुद्र में मिलती है (रोहिआणं जहा रोहिअंसा) रोहितांशा महानदी के वर्णन के

જેટલું છે કંઈક કમ એક ગાઉ જેટલી એની ઊંચાઈ છે વગેરે રૂપમાં અહીં શેષ બધું વર્ણન ત્રીજા સૂત્ર મુજબ જ સમજી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं रोहियप्पवायकुण्डस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिया महाणई पवूढा समाणी हेमवयवासं एज्जेमाणीर सद्दावइ वट्टवेअद्धपव्वयं अद्धजोयणेणं असंपत्ता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभयमाणी २ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' રોહિત પ્રપાત કુંડની દક્ષિણ દિશાના તોરણોથી રોહિત નામક મહા નદી નીકળે છે. તે નદી હૈમવત ક્ષેત્ર તરફ પ્રવાહિત થતી શબ્દાપાતી વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વતથી બે ગાઉ દૂર રહીને પછી ત્યાંથી તે પૂર્વ દિશા તરફ પાછી ફરે છે. અને તે હૈમવત ક્ષેત્રને બે વિભાગોમાં વિભક્ત કરતી ૨૮ હજાર પરિવાર ભૂત નદીઓથી યુક્ત થઈને જંબૂદ્વીપની જગતીને ભેદિત કરતી પૂર્વ લવણ સમુદ્રમાં મળે છે. 'रोहिआणं जहा रोहिअंसा'

महानदी 'जहा रोहियंसा' यथा-येन प्रकारेण आयामादिना रोहितांशा महानदी वर्णिता 'तहा पवाहे य मुहे य भाणियव्वा' तथा तेन प्रकारेण प्रवाहे निर्गमे च पुनः मुखे समुद्रप्रवेशे च भणितव्या वर्णनीया, इति एतद्वर्णनं किम्पर्यन्तम् ? इत्याह-'जाव संपरिक्खित्ता' यावत् संपरिक्षिप्तेति-तथाहि-रोहिता खलु प्रवहे अर्द्धत्रयोदश योजनानि विष्कम्भेण, क्रोशमुद्वेधेन तदनन्तरं च खलु मात्रया२ परिवर्धमाना२ मुखमूले पञ्चविंशं योजनशतं, विष्कम्भेण अर्धतृतीयानि योजनानि उद्वेधेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्तेति वर्णनं रोहितांशा महानद्यधिकाराद्बोध्यम्,

अथ हरिकान्ता नदीवक्तव्यतामाह-'तस्स णं महापउमद्दहस्स' इत्यादि तस्य खलु महापद्महृदस्य 'उत्तरेणं तोरणेणं' औत्तरेण तोरणेन बहिर्द्वारेण 'हरिकंता महाणई पवूढा समाणी

जैसा ही इस नदी के आयाम आदि का वर्णन है इसलिये-(पवाहेअ मुखे अ भाणियव्वा) प्रवाह-निर्गम-में और मुख समुद्र प्रवेश में-जैसा कथन-'जाव संपरिक्खित्ता' इस पाठ तक रोहितांशा के प्रकरण में किया गया है वह सब कथन यहां पर भी जानलेना चाहिये-जैसे-'रोहिता प्रवह में-द्रह निर्गम में-विष्कम्भ की अपेक्षा १२॥ योजन हैं और उद्धेध की अपेक्षा १ कोशकी है इसके बाद थोडी २ बढती हुइ वह मुखमूलमे १२५ योजन के विष्कम्भवाली हो गइ है और २।। योजन प्रमाण उद्धेधवाली हो गई है। तथा यह दोनों पार्श्व भाग में दो पद्मवरवेदिकाओं से एवं दो वनषण्डों से घिरी हुई है ऐसा यह वर्णन रोहितांश महानदी के अधिकार से जानलेना चाहिये।

हरिकान्तानदीवक्तव्यता

(तस्स णं महापउमद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं हरिकंता महाणई पवूढा समाणी सोलस पंचुत्तरे जोयणसए पंचय एगूणवीसइभाए जोयणस्स उत्तराभि-

---

રોહિતાંશા મહાનદીના વર્ણન જેવું જ એ મહા નદીના આયામ વગેરેનું વર્ણન છે. એથી 'पवाहेअमुखे अ भाणियव्वा' પ્રવાહ-નિર્ગમમાં અને મુખ સમુદ્ર પ્રવેશમાં જેવું કથન-'जाव संपरिक्खित्ता' આ પાઠ સુધી રોહિતાંશાના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ છે, તે બધું કથન અહીં પણ જાણી લેવું જોઈએ. જેમકે રોહિતા પ્રવહમાં-દ્રહ નિર્ગમમાં-વિષ્કંભની અપેક્ષાએ તે ૧૨½ યોજન છે અને ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ ૧ ગાઉ પ્રમાણ છે. ત્યાર બાદ સ્વલ્પ પ્રમાણમાં અભિવર્દ્ધિત થતી તે મુખ મૂળમાં ૧૨૫ યોજન જેટલા વિષ્કંભવાળી થઈ ગઈ છે. અને ૨। યોજન પ્રમાણ ઉદ્વેધવાળી થઈ ગઈ છે. તેમજ એ બન્ને પાર્શ્વ ભાગમાં બે પદ્મવર વેદિકાઓથી તેમજ બે વનખંડોથી આવૃત છે. એવું આ વર્ણન રોહિતાંશ મહાનદીના અધિકારમાંથી જાણી લેવું જોઈએ.

હરિકાન્તા નદી વક્તવ્યતા

'तस्सणं महापउमद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं हरिकंता महाणई पवूढा समाणी सोलस

सोलस पंचुत्तरे जोयणसए पंच य एगूणवीसइभाए जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दुजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' हरिकान्ता महानदी प्रव्यूढा सती षोडशपञ्चोत्तराणि योजनशतानि पञ्च च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य उत्तराभिमुखीपर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तकेन मुक्तावलिहारसंस्थितेन सातिरेक द्वि योजनशतिकेन प्रपातेन-प्रवाहेण प्रपतति, 'हरिकंता महाणई-जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पन्नत्ता, दो जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धं जोयणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिया सव्वरयणामई अच्छा' हरिकान्ता महानदी यतः प्रपतति, अत्र खलु महती एका जिह्विका-तदाकार वस्तुविशेषः प्रज्ञप्ता, द्वे योजने आयामेन पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण, अर्द्धं योजनं बाहल्येन, मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्वरत्नमयी

मुही पव्वएणं गंता महया घटमुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दु जोयणसइएणं पवाएण पवडइ) उस महापद्मद्रह के उत्तरदिग्वर्ती तोरण द्वारसे हरिकान्ता नामकी महानदी निकली है यह नदी १६०५$\frac{5}{19}$ योजन पर्वत के ऊपर से उत्तर की ओर जाकर बडे जोर शोरके साथ अपने घट के मुख से विनिर्गत जल प्रवाह के तुल्य प्रवाह से कि जिसका आकार मुक्तावलि के हारके जैसा है और जो कुछ अधिक दो सौ योजन प्रमाणपरिमित है हरिकान्तप्रपातकुण्ड में गिरती हैं (हरिकंता महाणई जओ पवडइ-एत्थ णं एगा महं जिब्भिआ पण्णत्ता) यह हरिकान्ता महानदी जहां से हरिकान्तप्रपातकुण्डमें गिरती है वहां एक बहुत बडी जिह्विका-नाली है-(दो जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धं जोयणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिया, सव्वरयणामई अच्छा) यह जिह्विका आयामकी अपेक्षा दो योजन की है और विष्कम्भ की अपेक्षा २५ योजन की है इसका बाहल्य २ कोशका है। खुले हुए मगर मुखका

पंचुत्तरे जोयणसए पंचय एगूणवीसइभाए जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घट मुहपवत्तिएणं मुत्तावलिहारसंठिएणं साइरेग दु जोअणसइएण पवाएणं पवडइ' ते મહા પદ્મદ્રહ ઉત્તરદિગ્વર્તી તોરણ દ્વારથી હરિકાન્તા નામક મહાનદી નીકળે છે. એ નદી ૧૬૦૫ $\frac{5}{19}$ યોજન પર્વત ઉપરથી ઉત્તરની તરફ જઈને ખૂબ જ વેગ સાથે પોતાના ઘટમુખથી વિનિર્ગત જલ પ્રવાહ તુલ્ય જ પ્રવાહથી-કે જેનો આકાર મુક્તાવલિના હાર જેવો હોય છે અને જે કંઈક અધિક બસો યોજન પ્રમાણ પરિમિત છે.-હરિકાન્ત પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. 'हरिकंता महाणई जओ पवडइ एत्थणं एगा महं जिब्भिआ पण्णत्ता' આ હરિકાન્તા મહા નદી જ્યાંથી હરિકાન્તા પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. ત્યાંથી એક વિશાળ જિહ્વિકા-નાલિકા છે. 'दो जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धं जोयणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिया, सव्वरयणामई अच्छा' એ જિહ્વિકા આયામની અપેક્ષાએ બે યોજન જેટલી છે અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૨૫ યોજન જેટલી છે. એનો બાહલ્ય બે ગાઉ

अच्छा, 'हरिकंता णं महाणई जहिं पवडइ' हरिकान्ता खलु महानदी यत्र प्रपतति, 'एत्थ णं महं एगे हरिकंतप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' अत्र खलु महदेकं हरिकान्ता प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, 'दोण्णि य चत्ताले जोयणसए आयामविक्खंभेणं सत्त य उणट्ठे जोयणसए परिक्खेवेण' चत्वारिंशे चत्वारिंशदधिके द्वे च योजनशते आयामविष्कम्भेण-दैर्ध्यविस्ताराभ्याम्, एकोनषष्टानि-एकोनषष्ट्यधिकानि सप्तयोजनशतानि परिक्षेपेण, 'अच्छे एवं कुंडवत्तव्वया सव्वा नेयव्वा जाव तोरणा' अच्छम् एवं कुण्डवक्तव्यता सर्वा नेतव्या यावत् तोरणाः, 'तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे हरिकंतदीवे णामं दीवे पन्नत्ते' तस्य खलु हरिकान्ता प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महान् एको हरिकान्ता द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः 'बत्तीसं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं एगुत्तरं जोयणसयं

जैसा आकार होता है वैसा ही इसका आकार है। यह सर्वात्मना रत्नमयी है तथा आकाश और स्फटिक के जैसी निर्मल है। (हरिकंताणं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे हरिकंतप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते) हरिकान्त नामकी यह महानदी जहां पर गिरती है वहां पर एक विशाल हरिकान्त प्रपातकुण्डनामका कुण्ड है (दोण्णिय चत्ताले जोयणसए आयामविक्खंभेणं सत्तअउणट्ठे जोयणसए परिक्खेवेणं अच्छे एवं कुंडवत्तव्वया सव्वा णेया जाव तोरणा) यह कुण्ड आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा दो सो चालीस योजन का है तथा इसका परिक्षेप ७५९ योजनका है। यह कुण्ड आकाश और स्फटिक के जैसा बिलकुल निर्मल है। यहां पर कुण्ड के सम्बन्ध की पूरीवक्तव्यता तोरण के कथन तक की कहलेनी चाहिये (तस्सणं हरिकंतप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे हरिकंतदीवे णामं दीवे प.) उस हरिकान्त प्रपातकुण्ड के ठीक बीच में एक विशाल हरिकान्त द्वीप नामक द्वीप कहा गया है। (बत्तीसं जोयणाइं

જેટલો છે. ખુલ્લા મુખવાળા મગરનો જેવો આકાર આનો છે. એ સર્વાત્મના રત્નમયી છે તેમજ આકાશ અને સ્ફટિકવત્ એની નિર્મળકાંતિ છે. 'हरिकंताणं महाणई जहिं पवडइ एत्थणं महं एगे हरिकंतप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' હરિકાન્ત નામક એ મહાનદી જ્યાં પડે છે ત્યાં એક વિશાળ હરિકાન્ત પ્રપાત કુંડ નામક કુંડ છે 'दोण्णिय चत्ताले जोयणसए आयामविक्खंभेणं सत्तअउणट्ठे जोयणसए परिक्खेवेणं अच्छे एवं कुंडवत्तव्वया सव्वा णेया जाव तोरणा' એ કુંડ આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ બસો ચાલીસ યોજન જેટલો તેમજ આનો પરિક્ષેપ ૭૫૯ યોજન જેટલો છે. એ કુંડ આકાશ અને સ્ફટિકવત્ એકદમ નિર્મળ છે અહીં કુંડ સંબંધી પૂરી વક્તવ્યતા તોરણોના કથન સુધીની અધ્યાહૃત કરી લેવી જોઈએ. 'तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे हरिकंतदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' તે હરિકાંત પ્રપાત કુંડના ઠીક મધ્ય ભાગમાં એક વિશાળ હરિકાન્ત દ્વીપ નામક દ્વીપ આવેલ છે. 'बत्तीसं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं एगुत्तरं जोयणसयं

परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्वरयणामए अच्छे' द्वात्रिंशतं योजनानि आयामविष्कम्भेण, एकोत्तरं योजनशतं परिक्षेपेण, द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितो जलान्तात्, सर्वरत्नमयोऽच्छः, 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं जाव संपरिक्खित्ते वण्णओ भाणियव्वो त्ति' स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन यावत् सम्परिक्षिप्तः वर्णको भणितव्य इति, 'पमाणं च सयणिज्जं च अट्ठोय भाणियव्वो' प्रमाणञ्च शयनीयञ्च अर्थश्च भणितव्यः। 'तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंडस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं जाव पवूढा समाणी हरिवस्सं वासं एज्जमाणी २ वियडावइं वट्टवेयड्ढं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हरिवासं दुहाविभयमाणी २ छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दलइत्ता पच्च-

---

आयामविक्खंभेणं एगुत्तरं जोयणसयं परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिये जलंताओ सव्वरयणामए, अच्छे) यह द्वीप आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा ३२ योजन का है १०१ योजन का इसका परिक्षेप है तथा यह जल के ऊपर से दो कोशतक ऊंचा उठा है सर्वात्मना यह रत्नमय है और आकाश एवं स्फटिक के जैसा निर्मल है (सेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं जाव संपरिक्खित्ते) यह एक पद्मवर वेदिकासे और एक वनषण्डसे चारों ओर से घिरा हुआ है (वण्णओ भाणिअव्वोत्ति) यहां पर पद्मवर वेदिका और वनषण्डका वर्णन करलेना चाहिये (पमाणं च सयणिज्जं च अट्ठोय भाणियव्वो) तथा हरिकान्त द्वीपका प्रमाण, शयनीय एवं इस प्रकार के इसके नाम होने के कारण रूप अर्थ का भी वर्णन करलेना चाहिये (तस्स णं हरिकंतप्पवायकुण्डस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं जाव पवूढा समाणी हरिवस्सं वासं एज्जमाणी २ विअडावइं वट्टवेयड्ढं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्तासमाणी हरिवासं दुहा विभयमाणी २ छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दलइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ) उस हरिकान्त प्रपातकुण्ड के उत्तरदिग्वर्ती तोरण द्वार से यावत्

परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्वरयणामए अच्छे' એ દ્વીપ આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૩૨ યોજન જેટલો છે. ૧૦૧ યોજન જેટલો આનો પરિક્ષેપ છે તેમજ એ પાણીની ઉપરથી બસો ગાઉ ઊંચો છે. એ સર્વાત્મના રત્નમય છે અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક જેવી એની નિર્મળ કાન્તિ છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं जाव संपरिक्खितें' એ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચોમેર આવેષ્ટિત છે. 'वण्णओ भाणिअव्वोत्ति' અહીં પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ. 'पमाणं च सयणिज्जं च अट्ठोय भाणियव्वो' તેમજ હરિકાન્ત દ્વીપનું પ્રમાણ શયનીય તેમજ આ પ્રમાણે જ એનુ નામ કરણ વિષે પણ અહી સ્પષ્ટતા કરી લેવી જોઈએ. 'तस्स णं हरिकंतप्पवायकुण्डस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं जाव पवूढा समाणी हरिवस्सं वासं एज्जमाणी २ विअडावइं वट्टवेयड्ढं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी हरिवासं दुहा विभय-

त्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' तस्य खलु हरिकान्ता प्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन यावत् प्रव्यूढा सति हरिवर्षम् वर्षम् एजमाना २ विकटापातिनं वृत्तवैताढ्यं योजनेन असंप्राप्ता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती हरिवर्ष द्विधा विभजमाना २ षट् पञ्चाशता सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जगतीं दलयित्वा पश्चिमेन लवणसमुद्रं समुपैति, अधुना हरिकान्ता महानद्याः प्रवहादिमानं प्रदर्शयितुमाह–'हरिकंता णं महाणई' इत्यादि हरिकान्ता खलु महानदी 'पवहे पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं' प्रवहे ह्रदनिर्गमे पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण, 'अद्ध जोयणं उव्वेहेणं' अर्द्धयोजनमुद्वेधेन भूगतत्वेन, 'तयणंतरं च णं मायाए २ परिवद्धमाणी २ मुहमूले अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं पंचजोयणाइं उव्वेहेणं, उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' तदनन्तरं च मात्रया २ क्रमेण २ प्रति योजनं समुदितयोरुभयोः पार्श्वयोः चत्वारिंशद्धनुर्वृद्ध्या प्रतिपार्श्वं धनुर्विंशति वृद्ध्येत्यर्थः,

निकलती हुई यह महानदी हरिवर्ष क्षेत्र में वहती वहती, विकटापाती वृत्तवैताढ्यपर्वत को १ योजन दूर पर छोडकर वहां से पश्चिम की ओर मुडती, हरिवर्ष क्षेत्र को दो विभागों में विभक्त करके ५६ हजार नदियों के परिवार के साथ, जम्बूद्वीप की जगती को नीचे से ध्वस्त करके पश्चिमदिग्वर्तीलवणसमुद्र में जा मिली है। (हरिकंता णं महाणई पवहे पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं, आद्धजोयणं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिवद्धमाणी २ मुहमूले अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्कंभेणं पंच जोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहिं पउम वरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता) हरिकान्ता महानदी प्रवह में-द्रह निर्गम में-विष्कम्भ की अपेक्षा २५ योजन की उद्वेध (गहराई) की अपेक्षा अर्ध योजन की-दो कोश की है इसके बाद वह क्रमशः प्रति पार्श्व में२०-२० धनुष की वृद्धि से बढती २ समुद्र प्रवेशस्थान में २५० सौ योजन प्रमाण विष्कम्भ-

मणी २ छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दलइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' ते હરિકાન્ત પ્રપાત કુંડના ઉત્તર દિગ્વર્તી તોરણ દ્વારથી યાવત્ નીકળતી એ મહાનદી હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં પ્રવાહિત થતી વિકટાપાતી વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વતને એક યોજન દૂર છોડીને ત્યાંથી પશ્ચિમ તરફ વળીને હરિવર્ષ ક્ષેત્રને બે વિભાગોમાં વિભક્ત કરીને ૫૬ હજાર નદીઓના પરિવાર સાથે જંબૂદ્વીપની જગતીને દીવાલને નીચેથી ધ્વસ્ત કરીને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણસમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે. 'हरिकंताणं महाणई पवहे पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं अद्धजोयणं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिवद्धमाणी २ मुहमूले अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं पंचजोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' હરિકાન્તા મહા નદી પ્રવાહ દ્રહનિર્ગમમાં વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૨૫ યોજન જેટલી ઊંડાઈ (ઉદ્વેધ)ની અપેક્ષાએ અર્ધા યોજન જેટલી એટલે કે બે ગાઉ છે. ત્યાર બાદ તે ક્રમશઃ પ્રતિપાર્શ્વમા ૨૦, ૨૦, ધનુષ જેટલી અભિવર્ધિત થતી

परिवर्द्धमाना २ मुखमूले समुद्रप्रवेशे अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण विस्तारेण पञ्चयोजनानि उद्वेधेन भूगतत्वेन, उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता-परिवेष्टिता ॥सू०१२॥

अथ हिमवद्वर्षधरपर्वतवर्तिकूटवक्तव्यमाह-'महाहिमवंते णं' इत्यादि ।

मूलम्-महाहिमवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइकूडा पण्णत्ता? गोयमा! अट्ठ कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धाययणकूडे१ महाहिमवंतकूडे२ हेमवयकूडे३ रोहियकूडे४ हिरिकूडे५ हरिकंतकूडे६ हरिवासकूडे७ वेरुलियकूडे८, एवं चुल्लहिमवंतकूडाणं जा चेव वत्तव्वया सा चेव णेयव्वा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाहिमवंते वासहरपव्वए२?, गोयमा! महाहिमवंतेणं वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतं वासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्तुव्वेहविक्खंभपरिक्खेवेणं महंततराए चेव दीहतराए चेव, महाहिमवंते य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ ॥सू० १३॥

छाया-महाहिमवति खलु भदन्त! वर्षधरपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! अष्टकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धायतनकूटं १ महाहिमवत्कूटं २ हैमवत्कूटं ३ रोहिताकूटं ४ ह्रीकूटं ५ हरिकान्ताकूटं ६ हरिवर्षकूटं ७ वैडूर्यकूटम् ८, एवं क्षुद्रहिमवत्कूटानां यैव वक्तव्यता सैव नेतव्या, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-महाहिमवान् वर्षधरपर्वतः २? गौतम! महाहिमवान् खलु वर्षधरपर्वतः क्षुद्रहिमवन्तवर्षधरपर्वतं प्रणिधाय आयामोच्चत्वोद्वेधविष्कम्भपरिक्षेपेण महत्तरक एव दीर्घतरक एव महाहिमवांश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति ॥सू० १३॥

टीका-'महाहिमवंते णं' इत्यादि 'महाहिमवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पन्नत्ता? गोयमा! अट्ठकूडा पन्नत्ता, तं जहा-सिद्धाययणकूडे १ महाहिमवंतकूडे २ हेमवयकूडे ३ रोहियकूडे ४ हिरिकूडे ५ हरिकंतकूडे ६ हरिवासकूडे ७ वेरुलियकूडे ८' अष्टकूटानि सिद्धायतनकूटम्-सिद्धानामायतनं गृहं तद्रूपं कूटम् १, महाहिमवत्कूटं-महाहिमवान् नाम

वाली और ५ योजन प्रमाण उद्वेधवाली हो जाती है। इसके दोनों पार्श्व भागों में दो पद्मवर वेदिकाएं और दो वनषण्ड हैं। उनसे यह संक्षिप्त है ॥सू० १२॥

સમુદ્ર પ્રવેશ સ્થાનમાં ૨૫૦ અઢીસો યોજન પ્રમાણ વિષ્કંભવાળી અને ૫ યોજન પ્રમાણ ઉદ્વેધવાળી થઈ જાય છે. એના બન્ને પાર્શ્વ ભાગોમાં બે પદ્મવર વેદિકાઓ અને બે વનખંડો છે. તેમનાથી એ સંપરિક્ષિપ્ત છે. ॥ સૂ ૧૨ ॥

अधिष्ठातृविशेषस्तस्य कूटम् निवासभूतं गिरिशृङ्गम् २, हैमवतकूटं-हैमवतोऽपि अधिष्ठाता-तस्य कूटम् ३, रोहिताकूटं-रोहितामहानदी देवीकूटम् ४, ह्रीकूट-ह्रीः-देवीविशेषः, तस्या कूटम्५, हरिकान्ताकूटं-हरिकान्तानदी-देवीकूटम्६. हरिवर्षकूटं-हरिवर्षः-हरिवर्षपतिस्तस्य कूटम्७, वैडूर्यकूटं-वैडूर्यं तदाख्यरत्नविशेषस्तस्य कूटं-वैडूर्यरत्नमयकूटम्, यद्वा-वैडूर्यः अधिष्ठातृविशेषस्तस्य कूटम्८, इत्यष्टकूटानामर्थः। 'एवं चुल्लहिमवंतकूडाणं जाचेव वत्तव्वया

'महाहिमवंते णं भंते। वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता'

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-(महाहिमवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता) हे भदन्त! महाहिमवान् पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं-उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! अट्ठकूडा पण्णत्ता) हे गौतम! महाहिमवान् पर्वत पर आठ कूट कहें गये हैं। (तं जहा) उनके नाम इस प्रकार से हैं (सिद्धायणकूडे), महाहिमवंतकूडे, हेमवयकूडे, रोहियकूडे, हिरिकूडे हरिकंतकूडे, हरिवासकूडे, वेरुलियकूडे) सिद्धायतनकूट, महाहिमवत्कूट, हैमवत्कूट, रोहितकूट, ह्रीकूट, हरिकान्तकूट, हरिवर्षकूट, एवं वैडूर्यकूट।

सिद्धों का आयतन-गृह रूप जो कूट है वह सिद्धायतन कूट है महाहिमवान् नाम के अधिष्ठायक देव का जो कूट है वह महाहिमवत्कूट है। रोहितामहानदी देवी का जो कूट है वह रोहितकूट है। ह्री देवी विशेष का जो कूट है वह ह्रीकूट है। हरिकान्त नदी देवी का जो कूट है वह हरिकान्तकूट है। हरिवर्षपतिके कूट का नाम हरिवर्षकूट है। वैडूर्यरत्नमय अथवा वैडूर्यनामक अधिष्ठायक देवविशेष का जो कूट है वह वैडूर्यकूट है।

'महाहिमवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा-पण्णत्ता, इत्यादि'

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો છે-'महाहिमवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત! મહાહિમવાન્ પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો આવેલા છે. ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! अट्ठ कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! મહાહિમવાન્ પર્વત ઉપર આઠ કૂટો છે. 'तं जहा' તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-'सिद्धाययणकूडे, महाहिमवंत कूडे, हेमवय कूडे, रोहिय कूडे, हिरिकूडे, हरिकंतकूडे, हरिवासकूडे, वेरुलियकूडे' સિદ્ધાયતન કૂટ, મહાહિમવત્ કૂટ, હૈમવત્કૂટ, રોહિત કૂટ, હ્રી કૂટ, હરિકાન્ત કૂટ, હરિ વર્ષ કૂટ તેમજ વૈડૂર્ય કૂટ. (૧)

(૧) સિદ્ધોનું આયતન-ગૃહ રૂપ જે કૂટ છે, તે સિદ્ધાયતન કૂટ છે. મહાહિમવાન્ નામક અધિષ્ઠાયક દેવ સંબંધી જે કૂટ છે તે મહાહિમવત્ કૂટ છે. રોહિતા મહાનદીનો જે કૂટ છે તે રોહિત કૂટ છે. હ્રી દેવી વિશેષનો જે કૂટ છે-તે હ્રી કૂટ છે હરિકાન્તા નદી દેવીનો જે કૂટ છે તે હરિકાન્ત કૂટ છે. હરિવર્ષપતિના કૂટનું નામ હરિવર્ષ કૂટ છે વૈડૂર્યરત્નમય અથવા વૈડૂર્યનામક અધિષ્ઠાયક દેવ વિશેષનો જે કૂટ છે તે વૈડૂર્ય કૂટ છે.

सा चेव णेयव्वा' एवं प्रदर्शितरीत्या क्षुद्रहिमवत्कूटानां यैव वक्तव्यता तदधिकारेऽस्ति सैव वक्तव्यता एषामपि महाहिमवत्कूटानां नेतव्या-वक्तव्या ज्ञेयेत्यर्थः, तथाहि कूटानामुच्चत्वादि सिद्धायतनप्रासादानां मानादि तदधिष्ठातृदेवानां च महर्द्धिकत्वादि यत्र राजधान्यो येन रूपेणैतत्सर्वमुपवर्णितं तत्सर्वमत्रापि वर्णनीयं पर्यवसितम् केवलं नामभेदस्तद्देवानां तद्राजधानीनां चात्र बोध्यः। अधुना महाहिमवतो नामार्थं प्रदर्शयितुमाह- 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाहिमवंते वासहरपव्वए ?' अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-महाहिमवान् वर्षधरपर्वतः २१, 'गोयमा! महाहिमवंते णं वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतं वासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्तुव्वेहविक्खंभपरिक्खेवेणं महंततराए चेव दीहतराए चेव' नवरम्-हे गौतम! महाहिमवान् खलु वर्षधरपर्वतः क्षुद्रहिमवन्तं वर्षधर-

---

इस क्षुद्रहिमवत् पर्वत संबंधी कूटों के विषय में जो वक्तव्यता पीछे कही जा चुकी है वही वक्तव्यता इन कूटों के भी संबंध में समझनी चाहिए यही बात (एवं क्षुल्लहिमवंतकूडाणं जा चेव वत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा) इस सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकार ने कही है। इस तरह के कथन से कूटों की उच्चता आदि का सिद्धायतन प्रासादों के प्रमाण आदिका देवों में महर्द्धिकत्व आदिका तथा जहां पर जिन देवों की राजधानियां जिस रूप से कही गइ है वह सब कथन यहां पर भी कर लेना चाहिए केवल देवों के नामों में और उनकी राजधानियों के नामों में भेद है (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाहिमवंते वासहरपव्वए २९) हे भदन्त! आपने इस वर्षधर पर्वत का नाम "महाहिमवान् ऐसा किस कारण से कहा है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है (गोयमा! महाहिमवंते णं वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतं वासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्व विक्खंभ-परिक्खेवेणं महंततराए चेव दीहतराए चेव, महाहिमवंते य इत्थदेवे महिद्धिए-जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ) हे गौतम! इस वर्षधर पर्वत का जो महाहि-

---

એ ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વત સંબંધી કૂટોના વિષે જે વક્તવ્યતા પહેલા સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલી છે, તેજ વક્તવ્યતા એ કૂટોના સંબંધમાં પણ જાણી લેવી જોઈએ. એજ વાત 'एवं चुल्लहिमवंतकूडाणं जा चेव वत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा' એ સૂત્રપાઠ વડે સૂત્રકારે કહી છે. આ પ્રકારના કથનથી કૂટોની ઉચ્ચતા વગેરે સંબંધી, સિદ્ધાયતન પ્રાસાદોના પ્રમાણ વગેરે વિષે, દેવોમાં મહર્દ્ધિકત્વ વગેરેના સંબધમાં તેમજ જ્યાં જે દેવોની રાજધાનીઓ જે રૂપમાં કહેવામાં આવેલ છે તે સંબંધમાં બધું કથન અહીં પણ જાણી લેવું જોઈએ. ફક્ત દેવોના નામોમાં અને તેમની રાજધાનીના નામોમાં તફાવત છે. 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाहिमवंते वासहरपव्वए २१' હે ભદન્ત! આપ શ્રી એ એ વર્ષધર પર્વતનું નામ 'महा-हिमवान्' એવું શા કારણથી કહ્યું છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! महाहिम-वंतेणं वासहरपव्वए चुल्लहिमवंतं वासहरपव्वयं पणिहाय आयामुच्चत्त विक्खंभपरिक्खेवेणं महंततराए चेव दीहतराए चेय, महाहमवंते य इत्थ देवे महिद्धिए जाव पलिओवमट्ठिइए-

पर्वतं प्रणिधाय प्रतीत्य अपेक्ष्येत्यर्थः आयामोच्चत्वोद्वेधविष्कम्भपरिक्षेपेण अत्रायामादीनां समाहारद्वन्द्वस्तेनैकवद्भावः तत्र क्षुद्रहिमवदुच्चत्वापेक्षया प्रस्तुतो गिरिः महत्तरक एव अतिमहानेव आयामापेक्षया दीर्घतरक एव अतिदीर्घ एव, एवमुद्वेधाद्यपेक्षयाऽपि क्षुद्रहिमवतोऽयं गिरि महोद्वेधयुक्तः महाविष्कम्भयुक्तः महापरिक्षेपयुक्तो भावनीयः । इत्येवं महाहिमवतो नाम्नो हेतुमुक्त्वा हेत्वन्तरमाह—'महाहिमवंतेय इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' महाहिमवांश्चात्र देवः परिवसतीत्यग्रिमेणान्वयः स कीदृशः ? इत्याह—महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः—महर्द्धिक इत्यारभ्य पल्योपमस्थितिक इत्यन्तपदसङ्ग्रहः सार्थोऽष्टमसूत्रस्थ विजयदेवाधिकाराद् बोध्यः ॥सू० १३॥

अथ हरिवर्षनामकवर्षवक्तव्यमाह—'कहिणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते? गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं महाहिमवंतवासहर-

मवान् ऐसा नाम कहा गया है उसका कारण "क्षुद्रहिमवान् वर्षधर पर्वतकी अपेक्षा इसका आयाम इसका उच्चत्व, इसका विष्कम्भ और इसका परिक्षेप यह सब अत्यधिक है, दीर्घतर है, 'अर्थात् क्षुद्रहिमवान् पर्वतकी उच्चता की अपेक्षा यह गिरि महत्तरक है अतिमहान् है और आयामकी अपेक्षा दीर्घतरक है इसी तरह उद्वेध आदि की अपेक्षा यह गिरि क्षुद्रहिमवान् के उद्वेधादिकी अपेक्षा महाउद्वेधवाला है महाविष्कंभवाला है और महापरिक्षेपवाला है। अथवा हे गौतम ! इस वर्षधर का जो ऐसा नाम हुआ है उसका कारण यह भी है कि इसमे महाहिमवान् नामका एक देव रहता है यह देव महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला है यावत् इसकी एक पल्योपम की आयु है। यहां यावत्पद से संग्राह्य पाठ को अष्टमसूत्रस्थ विजय देवाधिकार से जान लेना चाहिए ॥१३॥

परिवसइ' हे गौतम ! એ વર્ષધર પર્વતનું જે મહાહિમવાન્ એવું નામ કહેવામાં આવેલ છે તેનું કારણ 'ક્ષુદ્રહિમવાન્ વર્ષધર પર્વતની અપેક્ષાએ એનો આયામ એની ઊંચાઈ એનો વિષ્કંભ અને એનો પરિક્ષેપ એ બધું મહાન્ છે, અધિક છે, દીર્ઘતર છે.' એટલે કે ક્ષુદ્રહિમવાન્ પવર્તની ઉચ્ચતાની અપેક્ષાએ એ ગિરિ મહત્તરક છે. અતિ મહાન્ છે અને આયામની અપેક્ષાએ દીર્ઘતરક છે. આ પ્રમાણે ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ એ ગિરિ ક્ષુદ્રહિમવાન્‌ના ઉદ્વેધાદિની અપેક્ષાએ મહા ઉદ્વેધવાળો છે મહાવિષ્કંભવાળો છે અને મહા પરિક્ષેપવાળો છે. અથવા હે ગૌતમ ! એ વર્ષધરનું જે એવું નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે તેનું કારણ આ પણ છે કે એમાં મહાહિમવાન્ નામે એક દેવ રહે છે. આ દેવ મહર્દ્ધિક વગેરે વિશેષણો વાળો છે યાવત્ એનું એક પલ્યોપમ જેટલું આયુ છે. અહીં યાવત્ પદથી સંગ્રાહ્ય પાઠને અષ્ટમ સૂત્રસ્થ વિજય દેવાધિકારથી જાણી લેવો જોઈએ. ॥ સૂ. ૧૩ ॥

पव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवण-समुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते, एवं जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, अट्ठ जोयणसहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइ भागं जोयणस्स विक्खंभेणं, तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं तेरस जोयणसहस्साइं तिण्णि य एगसट्ठे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणंति, तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडी-णयया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव लवणसमुद्दं पुट्ठा तेवत्तरिं जोयणसहस्साइं णव य एगुत्तरे जोयसए सत्तरस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं, तस्स-धणुं दाहिणेणं चउरासीइं जोयणसहस्साइं सोलस जोयणाइं चत्तारि एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं। हरिवासस्स णं भंते! वासस्स-केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते?, गोयमा! बहुसमरमणिज्जेभूमि-भागे पण्णत्ते जाव मणीहिं तणेहि य उवसोभिए एवं मणीणं तणाण य वण्णो गंधो फासो सद्दो भाणियव्वो, हरिवासे णं तत्थ२ देसे तहिं२ बहवे खुड्डाखुड्डियाओ एवं जो सुसमाए अणुभाओ सो चेव अपरिसेसो वत्तव्वोत्ति। कहि णं भंते! हरिवासे वासे वियडावई णामं वट्टवेयद्ध-पव्वए पण्णत्ते? गोयमा! हरीए महाणईए पच्चत्थिमेणं हरिकंताए महा-णईए पुरत्थिमेणं हरिवासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं वियडावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते, एवं जो चेव सद्दावइस्स विक्खंभुच्चत्तुव्वेह परि-क्खेवसंठाणवण्णावासो य सो चेव वियडावइस्स वि भाणियव्वो, णवरं अरुणो देवो पउमाइं जाव वियडावइवण्णाभाइं अरुणे य इत्थ देवे महि-ड्ढीए एवं जाव दाहिणेणं रायहाणी णेयव्वा, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-हरिवासे हरिवासे?, गोयमा! हरिवासे णं मणुआ अरुणा अरुणो भासा सेया णं संखदलसण्णिकासा हरिवासे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव

पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ ॥सू० १४॥

छाया—क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्?, गौतम! निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन महाहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् एवं यावत् पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टम् अष्ट योजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि योजनशतानि एकं च एकोनविंशतिभागं योजनस्य विष्कम्भेण, तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन त्रयोदशयोजनसहस्राणि त्रीणि च एकपष्टानि योजनशतानि षट् च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेनेति, तस्य जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं यावत् लवणसमुद्रं त्रिसप्ततानि योजनसहस्राणि नव च एकोत्तराणि योजनशतानि सप्तदश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन, तस्य धनुः दक्षिणेन चतुरशीतानि योजनसहस्राणि षोडश योजनानि चतुर एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण। हरिवर्षस्य खलु भदन्त! वर्षस्य कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः यावद् मणिभिस्तृणैश्चोपशोभितः, एवं मणीनां तृणानां च वर्णो गन्धः स्पर्शः शब्दो भणितव्यः, हरिवर्षे खलु तत्र २ देशे तत्र २ बहवः क्षुद्राक्षुद्रिका एवं च य एव सुषमाया अनुभावः स एव अपरिशेषो वक्तव्य इति। क्व खलु भदन्त! हरिवर्षे वर्षे विकटापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः?, गौतम! हरिता महानद्याः पश्चिमेन हरिकान्ताया महानद्याः पौरस्त्येन हरिवर्षस्य वर्षस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु विकटापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, एवं य एव शब्दापातिनो विष्कम्भोच्चत्वोद्वेधपरिक्षेपसंस्थानवर्णावासश्च स एव विकटापातिनोऽपि भणितव्यः, नवरम् अरुणो देवः पद्मानि यावत् विकटापाति वर्णाभानि अरुणोऽत्र देवो महर्द्धिक एवं यावत् दक्षिणेन राजधानी नेतव्या, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते हरिवर्ष वर्षम्?, गौतम! हरिवर्षे खलु वर्षे मनुजा अरुणा अरुणावभासाः श्वेताश्च शङ्खदलसन्निकाशाः, हरिवर्षश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति ॥सू० १४॥

टीका—'कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पन्नत्ते' क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्?, 'गोयमा! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं

हरिवर्षनामक क्षेत्रकी वक्तव्यता

'कहि णं भंते! जम्बुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते'

टीकार्थ—गौतमस्वामीने प्रभु से इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा है—(कहि णं भंते!

હરિવર્ષ નામક ક્ષેત્રની વક્તવ્યતા

'कहि णं भंते! जम्बुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते' इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમે પ્રભુને આ સૂત્ર વડે એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहि णं भंते जम्बुद्दीवे

महाहिमवंतवासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्य पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते' गौतम ! निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन महाहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् 'एवं जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे' एवं यावत् पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टम् 'अट्ठजोयणसहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स विक्खंभेणं' हरिवर्षवर्षस्य मानमाह–अष्टौ योजनसहस्राणि चत्वारिच-एकविंशानि एकविंशत्यधिकानि एकं च एकोनविंशतिभागान्–एकोनविंशतितमभागान् अत्र प्राकृतत्वात्तमब्लोपः, योजनस्य विष्कम्भेण विस्तारेण, महाहिमवतो द्विगुणविष्कम्भकत्वादिति। अथास्य वाहा जीवा धनुष्पृष्ठान्याह–'तस्स बाहा' इत्यादि–'तस्स बाहा पुरत्थिम

जम्बूदीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते) हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप मे हरिवर्ष नामका क्षेत्र कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं महाहिमवंतवासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं, पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते) हे गौतम ! निषध वर्षधर पर्वत की दक्षिणदिशामें एवं महाहिमवान् पर्वत की उत्तर दिशा में तथा पूर्व दिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में एवं पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्व दिशा में जम्बूद्वीप नामके द्वीप के भीतर हरिवर्ष नामका क्षेत्र कहा गया है (एवं जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, अट्ठ जोयण सहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइ भागं जोयणस्स विक्खंभेणं) इस तरह यावत् यह क्षेत्र पश्चिमदिग्वर्ती कोटी के द्वारा पश्चिमदिग्वर्ती लवण समुद्र को छूता है इसका विष्कम्भ ८४२१$\frac{१}{१९}$ योजन का

दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં હરિવર્ષ નામક ક્ષેત્ર કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं महाहिमवंतवासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं, पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे हरिवासे णामं वासे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નિષધવર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તેમજ મહાહિમવાન્ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તેમજ પૂર્વદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તથા પશ્ચિમદિગ્વર્તી લવણસમુદ્રની પૂર્વદિશામાં જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપની અંદર હરિવર્ષ નામક ક્ષેત્ર આવેલ છે. 'एवं जाव पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, अट्ठजोयण सहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स विक्खंभेणं' આ પ્રમાણે યાવત્ આ ક્ષેત્ર પશ્ચિમ દિગ્વર્તી કોટીથી પશ્ચિમદિશા સંબંધી લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. આનો વિષ્કંભ

पच्चत्थिमेणं तेरस जोयणसहस्साइं तिण्णि य एगसट्ठे जोयणसए' तस्य हरिवर्षवर्षस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन पूर्वपश्चिमयोः त्रयोदश योजनसहस्राणि त्रीणि च एकषष्टानि एकषष्ट्यधिकानि योजनशतानि 'छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स' षट् च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य 'अद्धभागं च आयामेणंति' अर्द्धभागं च आयामेन–दैर्घ्येण, इति । 'तस्स जीवा उत्तरेणं पाईण पडीणायया दुहा लवणसमुदं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए' तस्य जीवा उत्तरेण उत्तरदिग्भागे प्राचीनप्रतीचीनायता पूर्वपश्चिमदिशोर्दीर्घा, द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा पौरस्त्यया–पूर्वदिग्भवया कोटया–कोणेन 'पुरत्थिमिल्लं जाव' पौरस्त्यं यावत् लवणसमुद्रं स्पृष्टा, यावत्पदेन पाश्चात्यया कोटया पश्चिममिति सङ्ग्राह्यम् लवणसमुद्रं स्पृष्टा, 'तेवत्तरिं–जोयणसहस्साइं णव य एगुत्तरे जोयणसए' त्रिसप्ततानि त्रिसप्तत्यधिकानि योजनसहस्राणि नव च एकोत्तराणि एकाधिकानि योजनशतानि 'सत्तरस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं' सप्तदश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन, 'तस्स धणुं

है (तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं तेरसजोयणसहस्साइं तिण्णि य एगसट्ठे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं ति) इसकी बाहा पूर्व पश्चिम में आयामकी अपेक्षा १३३६१ योजन की है और एक योजन के १९ भागों में ६ भाग प्रमाण और अर्धभाग प्रमाण है। (तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुदं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव लवणसमुदं पुट्ठा तेवत्तरिं जोयणसहस्साइं णव य एगुत्तरे जोयणसए सत्तरसय एगूणवीसइ भाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं) उसकी जीवा उत्तर दिशामें पूर्व से पश्चिमतक लम्बी है यह पूर्व दिशा संबंधी कोटी से पूर्वदिक्संबंधी लवणसमुद्र का स्पर्श करती है और पश्चिमदिशा संबंधी कोटि से पश्चिमदिग्वर्ती लवण समुद्र को स्पर्श करती है यह जीवा आयाम की अपेक्षा ७३९०१$\frac{१७}{१९}$ योजन और अर्द्ध भाग प्रमाण है (तस्स धणुं दाहिणेणं चउरासीइं

८४२१$\frac{४}{१९}$ યોજન જેટલો છે. 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं तेरस जोयणसहस्साइं तिण्णिय एगसट्ठे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं ति' એની બાહા પૂર્વ પશ્ચિમમાં આયામની અપેક્ષાએ ૧૩૩૬૧ યોજન જેટલી છે. અને એક યોજનના ૧૯ ભાગોમાં ૬ ભાગ પ્રમાણુ અને અર્ધ ભાગ પ્રમાણુ છે. 'तस्स जीवा उत्तरेणं पाईण पडीणायया दुहा लवणसमुदं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव लवणसमुदं पुट्ठा तेवत्तरिं जोयणसहस्साइं णवय एगुत्तरे जोयणसए सत्तरसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेण' એની જીવા ઉત્તરદિશામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે. એ પૂર્વ દિશા સંબંધી કોટીથી પૂર્વદિક્ સંબંધી લવણુ સમુદ્રને સ્પર્શે છે અને પશ્ચિમદિશા સંબંધી કોટિથી પશ્ચિમ દિક્વર્તી લવણુ સમુદ્રનો સ્પર્શ કરે છે. એ જીવા આયામની અપેક્ષાએ ૭૩૯૦૧ $\frac{૫}{૧૯}$ યોજન અને અર્દ્ધભાગ પ્રમાણુ છે. 'तस्स धणुं दाहिणेणं चउरासीइं

दाहिणेणं चउरासीइं जोयणसहस्साइं सोलस जोयणाइं चत्तारि एगूणवीसइ भाए जोयणस्स परिक्खेवेणं' तस्य धनुः दक्षिणेन चतुरशीतानि चतुरशीत्यधिकानि योजनसहस्राणि षोडश-योजनानि चतुर एकोनविंशति भागान् योजनस्य परिक्षेपेण। अथ हरिवर्षस्य स्वरूपं पिपृच्छिषुराह-'हरिवासस्स णं भंते' इत्यादि, हे भदन्त ! हरिवर्षस्य खलु वर्षस्य 'केरिसए आगार-भावपडोयारे' कीदृशकः-कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः तत्राऽऽकारः-स्वरूपं, भावाः-पृथिवीवर्षधरप्रभृतयस्तदन्तर्गताः पदार्थाः तद्युक्तः प्रत्यवतारः-प्रकटीभावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ? इति प्रश्ने भगवानुत्तरमाह-'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे' हे गौतम ! बहुसमरमणीयः बहुसमः अत्यन्तसमो अत एव रमणीयः-सुन्दरः 'भूमिभागे पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः इत्याह-'जाव मणीहिं तणेहिं य उवसोभिए' यावत् मणिभिः अत्र यावत्पदेन नानाविध पञ्च-वर्णैरिति संग्राह्यम्-एतादृशैः मणिभिः वैडूर्यस्फटिकादिभिरूपशोभित इत्यग्रिमेण सम्बन्धः,

---

जोयणसहस्साइं सोलस जोयणाइं चत्तारि एगूणवीसइभाए जोयणस्स परि-क्खेवेणं) इसका धनुःपृष्ठ परिक्षेप की अपेक्षा दक्षिण दिशा में ८४०१६ $\frac{४}{१९}$ योजन का है (हरिवासस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयार भावपडोयारे पण्णत्ते) अब गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! हरिवर्ष क्षेत्रका आकार भाव प्रत्यवतार-स्वरूप-कैसा कहा गया है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव मणीहिं तणेहिय उवसोभिए एवं मणीणं तणाण य वण्णो गंधो फासो सद्दो भाणियव्वो) हे गौतम ! हरिवर्ष क्षेत्रका भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है यावत् वह मणियों से और तृणों से उपशोभित है इसी प्रकार से मणियों के एवं तृणों के वर्ण, गंध, स्पर्श और शब्द का यहां पर वर्णन करलेना चाहिये यहां पर 'जाव मणीहिं' के साथ आगत यावत्पद से 'नानाविध पंचवर्णैः' इस विशेषणरूप पद का ग्रहण हुआ है वर्ण गंधादि कों का वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के १५ वें सूत्र से लेकर १९ वें सूत्र तक

जोयणसहस्साइं सोलस जोयणाइं चत्तारि एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं' એનો ધનુપૃષ્ઠ પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશામાં ૮૪૦૧૬ $\frac{૪}{૧૯}$ ચોજન જેટલો છે. 'हरिवासस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' હવે ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર એટલે કે સ્વરૂપ કેવું કહેવામાં આવેલ છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव मणीहिं तणेहिय उवसोभिए एवं मणीणं तणाणय वण्णो गंधो फासो सद्दो भाणियव्वो' હે ગૌતમ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. યાવત્ તે મણિઓથી અને તૃણોથી ઉપશોભિત છે. આ પ્રમાણે જ મણિઓના તેમજ તૃણોના વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દનુ અહીં વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. અહીં 'जाव मणिहिं' ની સાથે આવેલ યાવત્ પદથી 'नानाविधपंचवर्णैः' એ વિશેષ રૂપ પદનું ગ્રહણ થયું

पुनः तृणैश्चोपशोभितः, 'एवं मणीणं तणाण य वण्णो गंधो फासो सद्दो भाणियव्वो' एवम् अनेन प्रकारेण मणीनां तृणानां च वर्णः—कृष्णादिः गन्धः स्पर्शः शब्दश्च भणितव्यः वक्तव्यः एतद्वर्णनं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रादारभ्यैकोनविंशतितमसूत्रपर्यन्तसूत्रेषु स्थितमिति जिज्ञासुभिस्ततो ग्राह्यम्। अथात्र विद्यमानजलाशयस्वरूपं प्रदर्शयितुमाह—'हरिवासे णं' इत्यादि, हरिवर्षे खलु 'तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे खुड्डा खुड्डियाओ' तत्र तत्र हरिवर्षप्रवर्ति तस्मिंस्तस्मिन् देशे तत्र तत्र तदवान्तर प्रदेशे बहवः—अनेका क्षुद्राक्षुद्रिकाः वापिकाः पुष्करिण्यः दीर्घिकाः गुञ्जालिकाः सरः पङ्क्तिकाः सरः सरःपङ्क्तिकाः बिलपङ्क्तिकाः, आसां वर्णनं विशेषजिज्ञासुभिः राजप्रश्नीयसूत्रस्य चतुष्षष्टितमसूत्रस्य मत्कृता सुबोधिनी टीका विलोकनीया। अत्र काल निर्णयार्थमाह—'एवं जो सुसमाए' इत्यादि, एवम् उक्तप्रकारेण वर्ण्यमाने तस्मिन् क्षेत्रे यः सुषमायाः सुषमाख्यावसर्पिणी द्वितीयारकस्य 'अणुभावो सो चेव अपरिसेसो वत्तव्वोत्ति' अनुभावः प्रभावः, स एव अपरिशेषः निःशेषः वक्तव्यः इति, अथास्य क्षेत्रस्य विभाजकपर्वतमाह—'कहि णं भंते!' इत्यादि, 'कहि णं भंते! हरिवासे वासे विय-

की व्याख्या में किया गया है अतः वहां से इस कथन को समझलेना चाहिये (हरिवासे णं तत्थ २ देसे, तहिं २ बहवे खुड्डा खुड्डियाओ, एवं जो सुसमाए अणुभावो सो चेव अपरिसेसो वत्तव्वोत्ति) हरिवर्ष क्षेत्र में जगह जगह अनेक छोटी बडी वापिकाएं हैं पुष्करिणियां हैं दीर्घिकाएं हैं, गुञ्जालिकाएं हैं, सर है सरपङ्क्तियां है इत्यादिरूप से जैसा इनका वर्णन राजप्रश्नीयसूत्र के ६४ वें सूत्र में किया गया है वैसा ही वर्णन यहां पर भी जानलेना चाहिये इस क्षेत्र में अवसर्पिणि का जो द्वितीय आरक सुषमानामका है उसका ही प्रभाव रहता है अतः उसका ही यहां पर सम्पूर्ण रूप से वर्णन करलेना चाहिये (कहि णं भंते! हरिवासे वियडावईणामं वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते) हे भदन्त! हरिवर्षक्षेत्र में विकटापति नामका वृत्तवैताढ्य पर्वत कहां पर कहा गया है? इसके उत्तर में

છે. વર્ણ—ગંધાદિનું વર્ણન 'રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર' ના ૧૫માં સૂત્રથી ૧૯માં સૂત્ર સુધીની વ્યાખ્યામાં કરવામાં આવેલ છે. એથી આ કથન વિશે ત્યાંથી જ જાણી લેવું જોઈએ. 'हरिवासेणं तत्थ २ देसे, तहिं २ वहवे खुड्डाखुड्डियाओ, एवं जो सुसमाए अणुभावो सो चेव अपरिसेसो वत्तव्वोत्ति' હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં સ્થાન-સ્થાન ઉપર ઘણી નાની-મોટી વાપિકાઓ છે, પુષ્કરિણીઓ છે, દીર્ઘિકાઓ છે, ગુંજાલિકાઓ છે, સરો છે અને સરપંક્તિઓ છે ઇત્યાદિ રૂપમાં એમનું જે પ્રમાણે વર્ણન 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રના ૬૪માં કરવામાં આવેલ છે તેવું જ વર્ણન અહીં પણ જાણી લેવું જોઇએ. એ ક્ષેત્રમાં જે અવસર્પિણી નામક દ્વિતીય આરક સુષમા નામક છે, તેનો જ પ્રભાવ રહે છે. એથી અત્રે તેનું જ સંપૂર્ણ રૂપમાં વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ. 'कहि णं भंते! हरिवासे वासे वियडावई णामं वट्टवेयड्ढ-पव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત! હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વિકટાપતિ નામક એક વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત ક્યાં

डावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते' क्व खलु भदन्त ! हरिवर्षे वर्षे विकटापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, 'गोयमा ! हरीए महाणईए पच्चत्थिमेणं हरिकंताए महाणईए पुरत्थिमेणं हरिवासस्स २ बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं वियडावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते' उत्तरसूत्रे-हे गौतम ! हरितः हरित्सलिलाया महानद्याः पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि हरिकान्ताया महानद्याः पौरस्त्येन हरिवर्षस्य वर्षस्य बहुमध्यदेशभागोऽस्ति, अत्र अत्रान्तरे खलु विकटापाती विकटापातिनामा वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः, अत्र निगमयल्लाघवार्थमतिदेशसूत्रमाह 'एवं जो चेव सद्दावइस्स विक्खंभुच्चत्तुव्वेहपरिक्खेवसंठाणवण्णावासो य सो चेव वियडावइस्स वि भाणियव्वो' एवम् उक्तप्रकारेण विकटापाति-वृत्तवैताढ्यपर्वतवर्णने क्रियमाणे य एव शब्दापातिनः-शब्दापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतस्य विष्कम्भोच्चत्वोद्वेधपरिक्षेपसंस्थानवर्णावासः विष्कम्भादीनां वर्णनपद्धतिः, चकारात् तत्रत्य प्रासादतत्स्वामि राजधान्यादि सङ्ग्रहो बोध्यः, स एव विकटापातिनोऽपि भणितव्यः । 'णवरं अरुणो देवो पउमाइं जाव वियडावइ वण्णाभाइं अरुणे य इत्थ देवे महिड्ढीए एवं जाव दाहिणेणं रायहाणी णेयव्वा' नवरं केवलं विक-

प्रभु कहते हैं (गोयमा ! हरीए महाणईए पच्चत्थिमेणं हरिकंताए महाणईए पुरत्थिमेणं हरिवासस्स २ बहुमज्झदेसभाए एत्थणं वियडावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! हरितनामकी महानदी की पश्चिमदिशामें और हरिकान्तमहानदी की पूर्वदिशा में इस हरिवर्ष क्षेत्र का बहुमध्यभाग है सो वहीं पर विकटापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत कहा गया है (एवं जो चेव सद्दावइस्स विक्खंभुच्चत्तुव्वेहपरिक्खेव संठाणवण्णावासो सो चेव वियडावइस्स वि भाणियव्वो) इस विकटापाती वृत्तवैताढ्यपर्वत का विष्कम्भ ऊंचाई उद्वेध परिक्षेप और संस्थान आदिका वर्णन तथा वहां के प्रासाद उसके स्वामि की राजधानी आदि का कथन शब्दापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत के ही विष्कम्भ आदि के वर्णन जैसा है 'णवरं अरुणो देवो पउमाइं जाव दाहिणेणं रायहाणी णेयव्वा) परन्तु इस विकटापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत के ऊपर अरुण नामका देव रहता है यही इसके वर्णन

આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा ! हरीए महाणईए पच्चत्थिमेण हरिकंताए महाणईए पुरत्थिमेणं हरिवासस्स २ बहुमज्झदेसभाए एत्थणं वियडावई णामं वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! હરિત નામક મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં અને હરિકાન્ત મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં એ હરિવર્ષ ક્ષેત્રના બહુ મધ્ય ભાગમાં છે. તો ત્યાં જ વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાઢય પર્વત આવેલ છે. एवं जो चेव सद्दावइस्स विक्खंभुच्चत्तुव्वेह परिक्खेवसंठाण वण्णावासो सो चेव वियडावइस्स वि भाणियव्वो' એ વિકટાપાતી વૃત્ત વૈતાઢય પર્વતના વિષ્કંભ ઉચ્ચતા, ઉદ્વેધ, પરિક્ષેપ અને સંસ્થાન વગેરેનું વર્ણન તેમજ ત્યાના પ્રાસાદો તેના સ્વામીની રાજધાની વગેરેનું કથન શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢય પર્વતના જ વિષ્કંભ આદિના વર્ણન જેવું છે. 'णवरं अरुणो देवो पउमाइं जाव दाहिणेणं रायहाणी

टापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतोपरि अरुणः अरुणनामकः देवः प्रतिवसति इति विशेषः तत्र खलु क्षुद्र क्षुद्रासु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरःपङ्क्तिकासु सरः सरः-पङ्क्तिकासु बिलपङ्क्तिषु बहूनि उत्पलानि कमलानि यावत् यावत्पदेन-"कुमुदसुभग सौगन्धिकपुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्राणि फुल्लानि केसरोपचितानि विकटापातिभानी" इत्येषां सङ्ग्रहोबोध्यः, एषां व्याख्या १० पृष्टे गता, विकटापातिवर्णाभानि विकटापातिनो यो वर्णस्तस्य आभा कान्तिरिवाऽऽभा येषां तानि तथा, पूर्वं देवभेदप्रदर्शनायारुणस्य देवस्योपादानम् अधुना तस्य वर्णनाय तदधिष्ठातृदेव उच्यते-अरुणश्चात्र देवः अत्र अस्मिन् विकटापातिवृत्तवैताढ्यपर्वते अरुणः-तन्नामा देवः तदधिष्ठातृदेवः परिवसतीत्यग्रिमेण सम्बन्धः, स कीदृशः इत्याह महर्द्धिकः, एतदुपलक्षणम् तेन 'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः महासौख्यः, महानुभावः पल्योपमस्थितिकः" इत्येषां सङ्ग्रहः, एषां व्याख्याऽष्टमसूत्राद्बोध्या, एवम् अनेन प्रकारेण यावद्दक्षिणेन राजधानी मेरो र्दक्षिणस्यां दिशि राजधानी पर्यन्तवर्णनपद्धतिः

में और उसके वर्णन में अन्तर है 'वहां पर छोटी बडी वापिकाएं, पुष्करिणियां दीर्घिका, गुंजालिका, आदि जलाशय हैं उनमें अनेक उत्पल, कमल, कुमुद, सुभग, सौगंधिक पुण्डरीक, शतपत्र, सहस्रपत्र आदि सदा प्रफुल्लित रहते हैं और इन सबकी प्रभा विकटापाती के वर्ण जैसी ही है यही सब कथन यहां यावत्पद से गृहीत हुआ है यहां जो 'णवरं अरुणोदेवो' ऐसा पहिले कहकर के भी जो पुनः 'अरुणे य इत्थदेवे' ऐसा पाठ कहा है वह इसके वर्णन के निमित्त कहा है पहिले का पाठ शब्दापाती वृत्तवैताढय के और विकटापाती वृत्तवैताढय के वर्णन में अन्तर प्रदर्शित करने के लिए कहा गया है-यह अरुण नामक देव महर्द्धिकदेव हैं उपलक्षणसे यह महाद्युतिक, महाबलिष्ठ, महायशस्वी, महासुखसंपन्न और एक पल्योपम की स्थितिवाला हैं इसकी राजधानी मेरुकी दक्षिण

णेयव्वा' પરંતુ એ વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાઢય પવર્તની ઉપર અરુણ નામે દેવ રહે છે. એજ એના વર્ણનમાં તેનાં કરતાં વૈશિષ્ટ્ય છે. ત્યાં નાની-મોટી વાપિકાઓ, પુષ્કરિણીઓ દીર્ઘિકાઓ, ગુંજાલિકાઓ વગેરેના રૂપમાં જલાશયો છે. તે સર્વમાં અનેક ઉત્પલો, કમળો, કુમુદો, સુભગો, સૌગંધિકો, પુંડરીકો, શતપત્રો, સહસ્રપત્રો વગેરે સર્વદા પ્રફુલ્લિત રહે છે અને એ સર્વની પ્રભા વિકટાપાતીના વર્ણ જેવી જ છે. એ બધું કથન યાવત્ પદથી ગૃહીત થયેલ છે. અહીં જે 'णवरं अरुणा देवो' એવું પહેલા કથન કરીને પણ જે પુનઃ 'अरुणे य इत्थ देवे०' એવો પાઠ કહેવામાં આવેલ છે, તે એના વર્ણનના નિમિત્તે કહેવામાં આવેલ છે. પહેલાનો પાઠ શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢયના અને વિકટાપાતી વૃત્તવૈતાઢયના વર્ણનમા અન્તર પ્રદર્શિત કરવા માટે કહેવામાં આવેલ છે. એ અરુણ નામક દેવ મહાર્દ્ધિક દેવ છે. ઉપલક્ષણથી એ મહાદ્યુતિક, મહાબલિષ્ઠ, મહાયશસ્વી, મહાસુખસંપન્ન અને એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળો છે, એની રાજધાની મેરુની દક્ષિણ દિશામાં છે.

नेतव्या ज्ञानविषयता प्रापणीया ज्ञेयेत्यर्थः. अथ हरिवर्षनामार्थं पिपृच्छिषुराह-'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हरिवासे२ ?' अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-हरिवर्षं हरिवर्षम्, भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'हरिवासे णं वासे मणुया अरुणा अरुणोभासा सेया णं संखदलसण्णिकासा हरिवासे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से .तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ" उत्तरसूत्रे हरिवर्षे खलु वर्षे मनुजाः-मनुष्याः अरुणाः-रक्तवर्णाः, अरुणं च किमपि चीनपिष्टादिकं वस्तु समीपवर्तिनि पदार्थेऽभास्वरतयाऽरुणप्रकाशं न तथेत्याह-अरुणावभासाः रक्तावभासनकारिणः केचिच्च श्वेताः शुक्लवर्णाः खलु ते कीदृश श्वेतवर्णाः ? इत्याह-शङ्खदल-सन्निकाशाः शङ्खखण्डसदृशा इति तद्योगात्क्षेत्रमिदं हरिवर्षमुच्यते, अत्र हरिशब्दं सूर्यचन्द्रोभयपरः तथा यत् सूर्यवदरुणाः चन्द्रवच्छ्वेतास्तत्र मनुष्याः सन्तीति पर्यवसितम्, एवं तद्वत् अरुणावभासाः श्वेतावभासाः, हरय इव हरयो मनुष्याः, हरिशब्दस्य हरिसदृशे लक्षणयाऽभेदः, ततश्च हरिसदृश मनुष्ययुक्तत्वात्क्षेत्रं हरय इति व्यवह्रियते, हरयश्च तद्वर्षं चेति हरिवर्षम् यदा च तादृशमनुष्ययोगाद् हरिशब्दः क्षेत्रार्थे वर्तते तदा क्षेत्राणां बहुत्व स्वभावाद् बहुवचनान्तः प्रयुज्यते 'यथा हरयो विदेहाश्च पञ्चालादि तुल्या इति, यद्वा हरिवर्ष नामाऽत्र देव आधिपत्यं परिपालयति तेन तद्योगादपि हरिवर्षं नाम वर्षमुच्यते ॥ सू० १४ ॥

दिशामें है (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हरिवासे हरिवासे) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि यह क्षेत्र हरिवर्ष है ? अर्थात् इस क्षेत्र का ऐसा नाम होने का क्या कारण है ? उत्तर में प्रभु कहते है-(गोयमा ! हरिवासे णं वासे मणुया अरुणा, अरुणो भासा, सेया णं संखदलसण्णिकासा हरिवासेय इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमठिइए परिवसइ) हे गौतम ! हरिवर्षक्षेत्र में कितनेक मनुष्य अरुणवर्ण वाले हैं और अरुण जैसा ही उनका प्रतिभास होता है, तथा-कितनेक मनुष्य शङ्खके खण्ड के जैसे श्वेतवर्ण वाले हैं इस कारण इनके योग से इस क्षेत्र का नाम 'हरिवर्ष' ऐसा कहा गया है, यहां हरिशब्द सूर्य एवं चंद्र इन दोनों को सूचित करने वाला है, अतः कितनेक

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हरिवासे हरिवासे' હે ભદન્ત ! આપ એ પ્રમાણે શા કારણથી કહો છો. કે આ ક્ષેત્ર હરિવર્ષ છે ? એટલે કે આ ક્ષેત્રનું નામ હરિવર્ષ શા કારણથી રાખવામાં આવેલ છે ? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! हरिवासेणं वासे मणुया, अरुणा अरुण्णोभ.सा, सेयाणं संखदलसण्णिकासा हरिवासेय इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमठिइए परिवसइ' હે ગૌતમ ! હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં કેટલાક માણસો અરુણ વર્ણવાળા છે અને અરુણ જેવું જ તેમનું પ્રતિભાસન હોય છે, તેમજ કેટલાક માણસો શંખના ખંડ જેવા શ્વેત વર્ણવાળા છે એથી એમના યોગથી આ ક્ષેત્રનું નામ 'हरिवर्ष' આવું કહેવામાં આવેલ છે, અહીં 'हरि' શબ્દ સૂર્ય અને ચંદ્ર એ બન્નેને સૂચિત કરે છે. એથી કેટલાક

अथानन्तरोक्तं क्षेत्रं निपधनामक वर्षधरपर्वताद्दक्षिणस्यां दिश्युक्तं तत्र निषधः क्वास्तीति पृच्छति–'कहि णं भंते ! 'जंबुद्दीवे' इत्यादि ।

मूलम्–कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स दक्खिणेणं हरिवासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे, चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउअसयाइं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं अट्ठ य बायाले जोयणसए दोण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं, तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं वीसं जोयणसहस्साइं एगं च पण्णट्ठं जोयणसयं दुण्णि य एगूणवीसईभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं, तस्स जीवा उत्तरेणं जाव चउणवइं जोयणसहस्साइं एगं च छप्पण्णं जोयणसयं दुण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं ति, तस्स धणुं दाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं चउवीसं च जोयणसहस्साइं तिण्णि य छायाले जोयणसए णव य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं, रुयगसंठाणसंठिए सव्वतवणिज्जमए अच्छे, उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं य वणसंडेहिं जाव संपरिक्खित्ते, णिसहस्स णं वासहरपव्वयस्स उप्पि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव आसयंति सयंति, तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे तिगिंछि दहे णामं दहे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे चत्तारि जोयणसहस्साइं आयामेणं दो जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामयकूले, तस्स णं तिगिच्छिदह-

सूर्य के जैसे अरुण और कितनेक चन्द्र के जैसे श्वेत यहां मनुष्य हैं ऐसा भाव इस कथन का पुष्ट होता हैं। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) अर्थ स्पष्ट है ॥१४॥

મનુષ્યો અહીં સૂર્ય જેવા અરુણ અને કેટલાક ચન્દ્ર જેવા શ્વેત મનુષ્યો અહીં વસે છે આ જાતનો ભાવ આ કથનથી પુષ્ટ થાય છે. 'से तेणट्ठणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' અર્થ સ્પષ્ટ છે ॥ સૂ. ૧૪ ॥

स्स चउद्दिसि चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, एवं जाव आयामविक्खंभविहूणा जा चेव महापउमद्दहस्स वत्तव्वया सा चेव तिगिंछि द्दहस्स वि वत्तव्वया तं चेव पउमद्दहप्पमाणं अट्ठो जाव तिगिंछि वण्णाइं धिई य इत्थदेवी महिड्ढिया जाव पलिओवमट्ठिईया परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ तिगिंछिद्दहे तिगिंछिद्दहे ॥सू० १५॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे निषधो नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः, गौतम ! महाविदेहस्य वर्षस्य दक्षिणेन हरिवर्षस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे निषधो नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टः पौरस्त्यया यावत् स्पृष्टः पाश्चात्यया यावत् स्पृष्टः चत्वारि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन षोडश योजनसहस्राणि अष्ट च द्वाचत्वारिंशानि योजनशतानि द्वौच एकोनविंशतिभागौ योजनस्य विष्कम्भेण, तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन विंशति योजनसहस्राणि एकं च पञ्चषष्टं योजनशतं द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन, तस्य जीवा उत्तरेण यावत् चतुर्नवतिं योजनसहस्राणि एकं च षट्पञ्चाशं योजनशतं द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य आयामेनेति, तस्य धनुः दक्षिणेन एकं योजनशतसहस्रं चतुर्विंशति च योजनसहस्राणि त्रीणि च षट्चत्वारिंशानि योजनशतानि नव च एकोनविंशति भागान् योजनस्य परिक्षेपेणेति रुचकसंस्थानसंस्थितः सर्वतपनीयमयः अच्छः उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां यावत् संपरिक्षिप्तः, निषधस्य खलु वर्षधरपर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, यावद् आसते शेरते तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र खलु महानेकः तिगिंछि (पुष्परजो) ह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनायतः उदीचीन दक्षिण विस्तीर्णः चत्वारि योजनसहस्राणि आयामेन द्वे योजनसहस्रे विष्कम्भेण दश योजनानि उद्वेधेन अच्छः श्लक्ष्णः रजतमयकूलः तस्य खलु तिगिंछि (पुष्प रजो) ह्रदस्य चतुर्दिशि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकानि प्रज्ञप्तानि, एवं यावत् आयामविष्कम्भविधूता (विहीना) या एव महापद्मह्रदस्य वक्तव्यता सा एव तिगिंछि (पुष्परजो) ह्रदस्यापि वक्तव्या तदेव पद्मह्रद प्रमाणम् अर्थो यावत् तिगिंछि (पुष्परजो) वर्णानि, धृतिश्चात्र देवि महर्द्धिका यावत् पल्योपमस्थितिका परिवसति, अथ तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-तिगिंछि (पुष्परजो) ह्रदः २ ॥सू० १५॥

टीका-'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे २' इत्यादि, 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे २ णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' कुत्र खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे निषधो नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'महाविदेहस्स वासस्स दक्खिणेणं हरिवासस्स उत्तरेणं

पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' महाविदेहस्य वर्षस्य दक्षिणेन हरिवर्षस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे निषधो नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः, 'पाईणपडीणायए उदीण दाहिण विच्छिण्णे दुहा लवण-समुद्दं पुट्ठे' प्राचीनप्रतीचीनायतः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टः, पुरत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे' नवरं पौरस्त्यया यावत् यावत्पदेन 'कोटया पौरस्त्यलवणसमुद्रम्' इति संग्राह्यम् स्पृष्टः स्पृष्टवान् पाश्चात्यया यावत् यावत्पदेन

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे २ णिसहे णामं वासहरपव्वए' इत्यादि

टीकार्थ-गौतमने प्रभु से पूछा है-(कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते) हे भदन्त ! इस जम्बुद्वीप नामके द्वीप में निषध नाम का वर्षधर पर्वत कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! महावि-देहस्स वासस्स दक्खिणेणं हरिवासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थि-मेणं, पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! महाविदेह की दक्षिण दिशा में और हरिवर्ष क्षेत्र की उत्तर दिशा में पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में एवं पश्चिम दिग्वर्ती लवण समुद्र की पूर्व दिशा में जम्बूद्वीप के भीतर निषध नामका वर्षधर पर्वत कहा गया है । (पाईणपडीणायए) यह पर्वत पूर्व से पश्चिम तक लंबा है (उदीणदाहिणविच्छिण्णे) तथा उत्तर से दक्षिण तक विस्तृत है (दुहा-लवणसमुद्दं पुट्ठे) यह अपनी दोनों कोटियों से लवणसमुद्र को छू रहा हैं-(पुरत्थि मिल्लाए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे) पूर्वदिग्वर्ती कोटि से पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र को और पश्चिमदिग्वर्ती कोटि से पश्चिदिग्वर्ती लवणसमुद्र को छूता

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे २ णिसहे णामं वासहरपव्वए' इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો—'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપમાં નિષધ નામક વર્ષધર પર્વત ક્યા સ્થળે આવેલ છે? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે—'गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स दक्खिणेणं हरिवासस्स उत्त-रेणं पुरत्थिम लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबु-द्दीवे दीवे णिसहे णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મહાવિદેહની દક્ષિણ દિશામાં અને હરિવર્ષ ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં પૂર્વદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વદિશામાં જંબૂદ્વીપની અંદર નિષધ નામક વર્ષધર પર્વત આવેલ છે. 'पाईणपडीणायए' એ પર્વત પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે. 'उदीण दाहिणविच्छिण्णे' તેમજ ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તૃત છે. 'दुहा लवण-समुद्दं पुट्ठे' એ પોતાની બન્ને કોટિઓથી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહેલ છે. 'पुरत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठे' પૂર્વ દિગ્વર્તી કોટિથી પૂર્વદિગ્વર્તી લવણસમુદ્રને અને

—'कोटया पश्चिमलवणसमुद्रम्' इति सङ्ग्राह्यम् स्पृष्टः, तस्य मानमाह—'चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं' चत्वारि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन भूमिप्रवेशेन, षोडशयोजनसहस्राणि 'अट्ठय-बायाले जोयणसए' अष्ट च द्वाचत्वारिंशानि द्विचत्वारिंशदधिकानि योजनशतानि 'दोण्णि य एगूणवीसइभाए' द्वौ च एकोनविंशति भागौ 'जोयणस्स विक्खंभेणं' योजनस्य विष्कम्भेण, महाहिमवतो द्विगुणविष्कम्भमानत्वात्, तस्य बाहामानमाह—'तस्स बाहा' इत्यादि 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं वीसं जोयणसहस्साइं' तस्य निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन पूर्वपश्चिमयोः विंशतियोजनसहस्राणि 'एगं च पण्णट्ठं जोयणसयं' एकं च पञ्चषष्टं पञ्चषष्ट्यधिकं योजनशतं 'दुण्णि य एगूण वीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं' द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन। तस्य जीवास्वरूपमानमाह—'तस्स जीवा उत्तरेणं जाव चउणवइं जोयणसहस्साइं एगं च छप्पणं जोयणसयं' तस्य जीवा उत्तरेण उत्तरदिग्भागे यावत् यावत्पदेन—'प्राचीनप्रतीचीनायता द्विधातो लवणसमुद्रंस्पृष्टा पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यलवणसमुद्रं स्पृष्टा' इति सङ्ग्राह्यम्, चतुर्नवति योजनसहस्राणि एकं च षट् पञ्चाशं षट् पञ्चाशदधिकं योजनशतं 'दुण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति' द्वौ च एकोनविंशति भागौ योजनस्य आयामेन

है (चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं अट्ठय बायाले जोयणसए दोण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं) इसकी ऊंचाइ ४०० योजन की है इसका उद्वेध ४०० कोश का है तथा विष्कम्भ इसका १६८४२ $\frac{2}{19}$ योजन का है (तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं वीसं जोयणसहस्साइं एगं च पण्णट्ठं जोयणसयं दुण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं) तथा इसकी बाहा—पार्श्वभुजा—पूर्वपश्चिम में आयाम की अपेक्षा २०१६५ $\frac{2}{19}$ योजन एवं अर्धभाग प्रमाण है। (तस्स जीवा उत्तरेणं जाव चउणवइं जोयणसहस्साइं एगंच छप्पण्णं जोयणसयं दुण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति) तथा इसकी उत्तर जीवा का आयाम

પશ્ચિમ દિગ્વર્તી કોટિથી પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણસમુદ્રને સ્પર્શી રહેલ છે. 'चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्साइं अट्ठ य बायाले जोयणसए दोण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं' એની ઊંચાઈ ૪૦૦ યોજન જેટલી છે. એનો ઉદ્વેધ ૪૮૦ ગાઉ જેટલો છે, તેમજ વિષ્કંભ ૧૬૮૪૨ $\frac{2}{19}$ યોજન જેટલો છે. 'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं वीसं जोयण सहस्साइं एगं च पण्णट्ठं जोयणसयं दुण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं' તેમજ એની બાહા—પાર્શ્વભુજા—પૂર્વ પશ્ચિમમાં આયામથી અપેક્ષાએ ૨૦૧૭૫ $\frac{2}{19}$ યોજન તેમજ અર્ધ ભાગ પ્રમાણ છે. 'तस्स जीवा उत्तरेणं जाव चउणवइं जोयणसहस्साइं एगं च छप्पण्णं जोयणसयं दुण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति' તેમજ એની ઉત્તર જીવાનું આયામની અપેક્ષાએ એ પ્રમાણ ૯૪૧૫૬ $\frac{2}{19}$ યોજન

दैर्ध्येण इति, तस्य धनुष्पृष्ठमाह—'तस्स धणुं' इत्यादि, तस्य धनुः 'दाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं चउवीसं च जोयणसहस्साइं तिण्णिय छायाले जोयणसए णवय एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणंति' दक्षिणेन एकं योजनशतसहस्रं चतुर्विंशतिं च योजनसहस्राणि त्रीणि च षट् चत्वारिंशानि योजनशतानि नव च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेणेति, एवं बाह्यादि त्रयमुक्त्वा निषधं विशिनष्टि—'रुयगसंठाणसंठिए' रुचकसंस्थानसंस्थितः—रुचकं भूषणविशेषः तस्य संस्थानेनाऽऽकारेण संस्थितः वर्तुलाकार इत्यर्थः, 'सव्वतवणिज्जमए अच्छे' सर्वतपनीयमयः—सर्वात्मना विशिष्ट स्वर्णमयः, अच्छः इत्युपलक्षणं श्लक्ष्णादीनां तत्सङ्ग्रहः सार्थः प्राग्वत्, तज्जिज्ञासोत्कण्ठितचित्तैश्चतुर्थसूत्र टीका विलोकनीया। 'उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं जाव संपरिक्खित्ते' उभयोः द्वयोर्दक्षिणोत्तरयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां यावत् यावत्पदेन—'सर्वतः समन्तात्' इति सङ्ग्राह्यम् संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितः' अथ निषधवर्षधरपर्वतोपरिवर्ति भूमिभागे देवानामासनशयनादिकमाह—'णिसहस्स णं' इत्यादि, निषधस्य खलु

की अपेक्षा प्रमाण ९४१५६ $\frac{२}{१९}$ योजन का है। (तस्स धणु दाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं चउवीसं जोयणसहस्साइं तिण्णिय छायाले जोयणसए णवयएगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणंति) इसके धनुःपृष्ठ का प्रमाण परिक्षेप की अपेक्षा दक्षिणदिशा में १२४३६४ $\frac{९}{१९}$ योजन का है अर्थात् एक योजन के १९ भागों में से ९ भाग अधिक है। (रुयगसंठाणसंठिए सव्वतवणिज्जमए अच्छे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहि य वणसंडेहिं जाव संपरिक्खित्ते) इसका संस्थान रुचक के संस्थान जैसा है यह सर्वात्मना तपसुवर्णमय है आकाश और स्फटिक के समान यह बिलकूल निर्मल है इसके दोनों दक्षिण उत्तर के पार्श्वभागों में दो पद्मवर वेदिकाएं और दो वनषण्ड है—उनसे यह चारों ओर से अच्छी तरह से घिरा हुआ है यहां यावत्पद से "सर्वतः समन्तात्" इन पदों का ग्रहण हुआ है। (णिसहस्स णं वासहरपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे

જેટલું છે. 'तस्स धणु दाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं चउवीसं जोयणसहस्साइं तिण्णिय छायाले जोयणसए णवय एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं ति' એના ધનુપૃષ્ઠનું પ્રમાણ પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશામાં ૧૨૪૩૬૪ $\frac{૯}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે એટલે કે એક યોજનના ૧૯ ભાગોમાંથી ૯ ભાગ અધિક છે. 'रुयगसंठाणसंठिए सव्वतवणिज्जमए अच्छे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं दोहि य वणसंडेहिं जाव संपरिक्खित्ते' એનું સંસ્થાન રુચકના સંસ્થાન જેવું છે એ સર્વાત્મના તપ્તસુવર્ણમય છે. આકાશ અને સ્ફટિકની જેમ એ તદ્દન નિર્મળ છે. એના બન્ને દક્ષિણ ઉત્તરના પાર્શ્વભાગોમાં બે પદ્મવર વેદિકાઓ છે અને બે વનખંડો છે. તેનાથી એ ચોમેરથી સંપૂર્ણ રૂપમાં પરિવૃત છે. અહીં યાવત્ પદથી 'सर्वतः समन्तात्' એ પદો ગ્રહણ કરાયા છે. 'णिसहस्स णं वासहरपव्वयस्स

'वासहरपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमि भागे पण्णत्ते जाव आसयंति सयंति' वर्षधर-पर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, यावद् आसते शेरते, अत्र यावत् याव-त्पदेन-भूमिभागवर्णन परमालिङ्ग पुष्करादिपदनिकुरम्बं सङ्ग्राह्यम् तत्सर्वं जिज्ञासुभिः राज-प्रश्नीय-सूत्रस्य पञ्चदशसूत्रं विलोकनीयम् व्याख्या चास्य तत्सूत्रस्य मत्कृतसुबोधिनी टीकातो बोध्या, अथ पुष्परजोह्रद वक्तव्यमाह-'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः अत्यन्त-मध्यदेशभागोऽस्ति 'एत्थ णं महं एगे तिगिंछिद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' अत्र अत्रान्तरे महानेकः पुष्परजो ह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, मूले तिगिंछि ह्रद इति कथितम् तत्र पुष्प रजशब्दस्य स्थाने तिगिंछयादेशो बोध्यः, यद्वा देशीयोऽयं शब्दः, तत्पक्षे अपि स एवार्थः, तस्य माना-द्याह-'पाईणपडीणायए उदीण दाहिणविच्छिण्णे चत्तारि जोयणसहस्साइं आयामेणं' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः चत्वारि योजनसहस्राणि आयामेन 'दो

भूमिभागे पण्णत्ते, जाव आसयंति, सयंति) निषध वर्षधर पर्वत का ऊपरी भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है यावत् उसपर आकर देव और देवियां उठती बैठती रहती है और आराम करती रहती है यहां यावत्पद ग्राह्य पाठको देखने को इच्छा वालों को राजप्रश्नीय सूत्र के १५ वेंसूत्र की टीका अवलोकन करनी चाहिए (तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे तिगिंछद्दहे णामं दहे पण्णत्ते) इस वर्षधर पर्वतके बहुसमरमणीय भूमि-भागके ठीक बीच में एक विशाल तिगिच्छिद्रह-पुष्परज-नामका द्रह कहा गया है (पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे चत्तारि जोयणसहस्साइं आयामेणं दो जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामय-कूले) यह द्रह पूर्वसे पश्चिम तक लम्बा है और उत्तर दक्षिण दिशा में विस्तृत हैं

उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव आसयंति, सयंति' निषध वर्षधर पर्वतनी ઉપરિ ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય છે. યાવત્ તેની ઉપર દેવ અને દેવીઓ આવીને ઉઠતી બેસતી રહે છે, અને આરામ કરે છે. અહીં 'यावत्' પદ આવેલ છે. એ પદથી જે પાઠ ગ્રાહ્ય થયો છે તે 'રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર' ના ૧૫ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં નિરૂપિત થયેલ છે, તો જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જાણવા યત્ન કરે.

'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे तिगिंछ द्दहे णामं दहे पण्णत्ते' એ વર્ષધર પર્વતના બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના ઠીક મધ્યમાં એક વિશાળ તિગિંચ્છિ દ્રહ-પુષ્પરજ-નામક દ્રહ આવેલ છે. 'पाईणपडीणायए उदीण दाहिण-विच्छिण्णे चत्तारि जोयणसहस्साइं आयामेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं दो जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामय कूले' એ દ્રહ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે અને ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં વિસ્તૃત છે. એનો આયામ ચાર હજાર યોજન જેટલો

जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामयकूले' द्वे योजनसहस्रे विष्कम्भेण दशयोजनानि उद्वेधेन अच्छः श्लक्ष्णः रजतमयकूलः, अथास्य सोपानादि वर्णनामाह-'तस्स णं' इत्यादि 'तस्स णं तिगिंच्छिद्दहस्स चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता' तस्य पुप्फरजोहृदस्य चतुर्दिशि दिक्चतुष्टये चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि सुन्दराणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि 'एवं जाव' एवम् अनेन प्रकारेण ह्रदे वर्ण्यमाने यावत् परिपूर्णा 'आयामविक्खंभविहूणा' आयामविष्कम्भविधूता (विहीना) 'जा चेव महापउमद्दहस्स वत्तव्वया सा चेव तिगिंच्छद्दहस्स वि' यैव महापद्महृदस्य वक्तव्यता सैव पुप्फरजो हृदस्यापि 'वत्तव्वया' वक्तव्यता, एतदेव स्पष्टीकर्तुमाह-'तं चेव पउमद्दहप्पमाणं' तदेव पद्महृद प्रमाण मित्यादि-तदेव महापद्महृदगतमेव प्रमाणं धृतिदेवी कमलानां प्रमाणम्, विंशत्युत्तरैकशताधिक पञ्चाशत्सहस्राधिकविंशतिलक्षोत्तरैककोटिरूपम् १२०५०१२०, अन्यथाऽत्र

इसका आयाम चार हजार योजन का हैं और विष्कम्भ दो हजार योजन का है उद्वेध इसका दस योजन का है यह आकाश और स्फटिक के जैसा निर्मल है चिकना है इसका कूल रजतमय है मूल में "तिगिच्छि" ऐसा निपात होता है अथवा 'तिगिछि' यह देशी शब्द है (तस्स णं तिगिछिद्दहस्स चउदिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता) उस तिगिंछि द्रह की चारों दिशाओं में त्रिसोपान प्रतिरूपक कहे गये हैं (एवं जाव आयामविक्खंभ विहूणा जा चेव महापउमद्दहस्स वत्तव्वया सा चेव तिगिंच्छिद्दहस्स वि वत्तव्वया, तं चेव पउमद्दहपमाणं अट्ठो जाव तिगिंछि वण्णाइ) इस सूत्र पाठ में यावत् शब्द सम्पूर्णता का वाचक है अतः आयाम और विष्कम्भ को छोड़कर जो महापद्महृद की वक्तव्यता कही गई है वही तिगिंछिहृद की भी वक्तव्यता जाननी चाहिये इस तरह जैसा प्रमाण महापद्महृदगत कमलोंका कहा गया है-अर्थात् महापद्महृदगत कमलों का प्रमाण संख्या १ करोड़ २० लाख ५० हजार एक सौ २० कहा गया है सो यही प्रमाण

છે અને વિષ્કંભ બે હજાર યોજન જેટલો છે. એનો ઉદ્વેધ દશ યોજન જેટલો છે. એ આકાશ અને સ્ફટિક જેવો નિર્મળ છે અને એ ચીકણો છે. એના તટો રજતમય છે. મૂલમાં 'तिगिछिद्दह' એવો પાઠ છે. તો પુષ્પરજના સ્થાનમાં 'तिगिच्छि' એવો નિપાત થાય છે. અથવા 'तिगिछि' એ દેશી શબ્દ છે. 'तस्स णं तिगिछिद्दहस्स चउदिसि चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पन्नत्ता' તે તિગિંછિ દ્રહની ચોમેર ત્રિસોપાન પ્રતિ રૂપકો છે. 'एवं जाव आयामविक्खंभविहूणा जा चेव महा पउमद्दहस्स वत्तव्वया सा चेव तिगिच्छि द्दहस्स वि वत्तव्वया, तं चेव पउमद्दहपमाणं अट्ठो जाव तिगिंछि वण्णाइ' એ સૂત્રપાઠમાં યાવત્ શબ્દ સંપૂર્ણતા વાચક છે. એથી આયામ અને વિષ્કંભને બાદ કરીને જે મહા પદ્મહ્રદની વક્તવ્યતા સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલી છે, તેજ તિગિંછિહ્રદની પણ વક્તવ્યતા છે. આ પ્રમાણે જે રીતે મહાપદ્મહ્રદગત કમળોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે, એટલે કે મહા

कमलानामायामविष्कम्भरूपप्रमाणस्य महापद्महृदगतपद्मेभ्यो द्विगुणत्वेन विरोधापत्तेः, हृदस्य प्रमाणमुद्वेधरूपं बोध्यम् आयामविष्कम्भयोः पृथगुक्तत्वादिति, 'अट्ठो जाव तिगिंछिवण्णाइं' अर्थः नामार्थस्तस्य वक्तव्यः, स चैवम् अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते इत्यादि प्राग्वत् यावत् यावत्पदेन तत्र बहूनि उत्पलकुमुद सुभगसौगन्धिक पुण्डरीक शतपत्र सहस्रपत्राणि फुल्लानि केसरोपचितानि' इति सङ्ग्राह्यम्। पुष्परजोवर्णानि, तेन पुष्परजः प्रधानत्वादयं पुष्परजोहृदइत्येवमुच्यते, 'धिई य इत्थ देवी पलिओवमट्ठिईया परिवसइ' धृतिश्चात्र देवी अधिष्ठातृदेवी परिवसति सा कीदृशी ? इत्याह-महर्द्धिका यावत् पल्योपमस्थितिका 'महर्द्धिका' इत्यारभ्य पल्योपमस्थितिकेति पर्यन्तानां शब्दानामत्र सङ्ग्रहो बोध्यः, सच सार्थोऽष्टमसूत्राद्बोध्यः शेषं प्राग्वत्, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ तिगिंछिद्दहे २' अथ तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते पुष्परजोहृदः २ इति ॥सू०१५॥

धृति देवी के कमलों का यहां पर भी जानना चाहिये यहां इस प्रमाण शब्द से इनका आयाम विष्कम्भ रूप प्रमाण नहीं समझना चाहिये-क्योंकि वह तो महापद्महृदगत कमलों के प्रमाण से द्विगुणा कहा गया है तथा ह्रद का जो यहां प्रमाण कहा गया है वह उद्वेध का प्रमाण कहा गया है ऐसा जानना चाहिये आयाम और विष्कम्भ का जो प्रमाण कहा गया है वह तो पृथक् रूप से सूत्रकारने स्वयं ही ऊपर में कह दिया है अर्थ शब्द से " हे भदन्त ! इस जलाशयको आपने किस कारण से तिगिच्छिद्रह ऐसा कहा है यहां गौतम का प्रश्न लिया गया है। इसपर ऐसा प्रभुकी ओर से उत्तर दिया गया है कि हे गौतम ! यहां पर तिगिच्छिद्रह के वर्ण जैसे उत्पल आदि होते हैं तथा (धिई अ इत्थदेवी महिड्ढिया जाव पलिओवमट्ठिईआ परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ तिगिंछिद्दहे २) यहां पर महर्द्धिक यावत् एक पल्योपमकी स्थिति वाली धृती

પદ્મહ્રદગત કમળોની પ્રમાણ સંખ્યા ૧ કરોડ, ૨૦ લાખ, ૫૦ હજાર ૧ સો ૨૦ એટલી કહેવામાં આવેલી છે તો ધૃતિ દેવીના કમળોનું પ્રમાણ અત્રે આટલું જાણી લેવું. જોઈએ. અહીં એ પ્રમાણ શબ્દથી એમનું આયામ વિષ્કંભ રૂપ પ્રમાણ સમજવું નહિ જોઈએ. કેમકે તે તો મહા પદ્મહ્રદગત કમળોના પ્રમાણથી બમણુ કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ હ્રદનું જે અત્રે પ્રમાણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે તે તેના ઉદ્વેધનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે એવું જાણવું જોઈએ. આયામ અને વિષ્કંભનું જે પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે તે તો પૃથક્ રૂપમાં સૂત્રકારે પોતે જ ઉપર સ્પષ્ટ કરી દીધું છે. અર્થ શબ્દથી 'હે ભદંત ! એ જલાશયને આપશ્રીએ શા કારણથી 'તિગિછિ દ્રહ એ નામથી સંબોધિત કરેલ છે ? ' એવો અત્રે. ગૌતમનો પ્રશ્ન ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. પ્રભુ તરફથી એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે કે હે ગૌતમ ! અહીં તિગિછિ દ્રહના વર્ણ જેવા ઉત્પલો વગેરે હોય છે. તેમજ 'धिईअ इत्थ देवी महिड्ढिया जाव पलिओवमट्ठिईआ परिवसइ. से तेणट्ठेणं

आथास्माद् या नदी दक्षिणेन प्रवहति तामाह-'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स' इत्यादि,

मूलम्-तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं हरिमहाणई पवूढा समाणी सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारि य एकवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभाए जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया-घडमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउ जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ, एवं जा चेव हरिकंताए वत्तव्वया सा चेव हरीए वि णेयव्वा, जिब्भि-याए कुंडस्स दीवस्स भवणस्स तं चेव पमाणं अट्ठो वि भाणियव्वो जाव अहे जगइं दलइत्ता छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमं लवणसमुद्दं समप्पेइ, तं चेव पवहे य मुहमूले य पमाणं उव्वेहो य जो हरिकंताए जाव वणसंडसंपरिक्खित्ता, तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओया महाणई पवूढा समाणी सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ, सीओयाणं महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता, चत्तारि जोयणाइं आयामेणं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्ट संठाणसंठिया सव्व-वइरामई अच्छा, सीओया णं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे

नामकी देवी रहती है इस कारण हे गौतम इसका नाम तिगिंछिद्रह ऐसा कहा है " अट्ठो जाव " यहां जो यावत्पद आया है उससे " तत्र बहूनि उत्पल-कुमुद सुभग, सौगन्धिक, पुण्डरीक, शतपत्र सहस्रपत्राणि फुल्लानि केसरोप-चितानि " यह पाठ गृहीत हुआ है महर्द्धिका के साथ आगत यावत् पद ग्राह्य पदों का संग्रह अष्टम सूत्र से जान लेना चाहिये ॥१५॥

गोयमा ! एवं वुच्चइ तिगिंछिद्दहे २' અહીં મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ વાળી ધૃતિ નામક દેવી રહે છે. એ કારણથી હે ગૌતમ! એનું નામ તિગિંછિ દ્રહ એવું રાખવામાં આવ્યું છે. 'अट्ठो जाव' અહીં જે યાવત્ પદ આવેલ છે, તેનાથી 'तत्र बहूनि उत्पल-कुमुद, सुभग, सौगंधिक, पुण्डरीक, शतपत्र, सहस्रपत्राणि, फुल्लानि केसरोपचितानि' એ પાઠ સંગ્રહીત થયેલ છે. મહર્દ્ધિકની સાથે આવેલ 'यावत' પદ ગ્રાહ્ય પદોનું સંગ્રહ અષ્ટમસૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે. જિજ્ઞાસુ લોકો ત્યાથી જાણવા યત્ન કરે. ॥ સૂ. ૧૫ ॥

सीओयप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, चत्तारि असीए जोयणसए आयामविक्खंभेणं पण्णरसअट्ठारे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं अच्छे, एवं कुंडवत्तव्वया णेयव्वा जाव तोरणा। तस्स णं सीओयप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे सीओयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते, चउसट्ठिं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं दोण्णि वि उत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छ, सेसं तमेव वेइया वणसंडभूमिभाग भवणसयणिज्ज अट्ठो भाणियव्वो, तस्स णं सीओयप्पवायकुंडस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओया महाणई पवूढा समाणी देवकुरुं एज्जेमाणा एज्जेमाणा चित्तविचित्तकूडे पव्वए निसढदेवकुरु सूरसुलसविज्जुप्पभदहे य दुहा विभयमाणी २ चउरासीए सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी२ भद्दसालवणं एज्जेमाणी२ मंदरं पव्वयं दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणी अहे विज्जुप्पभं वक्खारपव्वयं दारइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहं वासं दुहा विभयमाणी२ एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ अट्ठावीसाए२ सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ पंचहिं सलिलासयसहस्सेहिं दुत्तीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जयंतस्स दारस्स जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समुप्पेइ, सीओया णं महाणई पवहे पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं जोयणं उव्वेहेणं, तयणंतरं च णं मायाए परिवड्ढमाणी२ मुहमूले पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता। णिसढेणं भंते! वासहरपव्वए णं कइकूडा पण्णत्ता?, गोयमा! णव कूडा पण्णत्ता, तं जहा—सिद्धायय़णकूडे १ णिसढकूडे २ हरिवासकूडे ३ पुव्वविदेहकूडे४ हरिकूडे ५ धिईकूडे ६ सीओयाकूडे ७ अवरविदेहकूडे ८ रुयगकूडे९, जो चेव चुल्लहिमवंतकूडाणं उच्चत्तविक्खंभपरिक्खेवो पुव्ववण्णिओ रायहाणी य सच्चेव इहं पि णेयव्वा, से केणट्ठेणं भंते! एवं

वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए२?, गोयमा ! णिसहे णं वासहरवव्वए कूडा णिसह संठाणसंठिया उसभसंठाणसंठिया, णिसहे य इत्थ देवे महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए २ ॥सू० १६॥

छाया–तस्य खलु तिगिच्छिहृदस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन हरिन्महानदी प्रव्यूढा सती सप्त योजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि योजनशतानि एकं च एकोनविंशतिभागं योजनस्य दक्षिणाभिमुखीपर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन यावत् सातिरेक चतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, एवं चैव हरिकान्ताया वक्तव्यता सैव हरितः अपि नेतव्या, जिह्विकायाः कुण्डस्य द्वीपस्य भवनस्य तदेव प्रमाणम् अर्थोऽपि भणितव्यः यावद् अधो जगतीं दारयित्वा षट् पञ्चाशता सलिलासहस्रैः समग्रा पौरस्त्यं लवणसमुद्रं समाप्नोति, तदेव प्रवहे च मुखमूले च प्रमाणम् उद्वेधश्च यो हरिकान्तायाः यावद् वनषण्ड संपरिक्षिप्ता, तस्य खलु तिगिच्छिहृदस्य औत्तराहेण तोरणेन शीता महानदी प्रव्यूढा सती सप्तयोजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि योजनशतानि एकं च एकोनविंशति भागं योजनस्य उत्तराभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन यावत् सातिरेक चतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, शीतोदा खलु महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महत्येका जिह्विका प्रज्ञप्ता, चत्वारि योजनानि आयामेन पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण योजनं बाहल्येन मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छा, शीतोदा खलु महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं शीतोदा प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् चत्वारि अशीतानि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण पञ्चदश अष्टादशानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण अच्छम् एवं कुण्डवक्तव्यता नेतव्या यावत् तोरणाः । तस्य खलु शीतोदा प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महानेकः शीतोदा द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, चतुष्षष्टिं योजनानि आयामविष्कम्भेण द्वे द्व्युत्तरे योजनशते परिक्षेपेण द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलान्तात् सर्ववज्रमयः अच्छः, शेषं तदेव वेदिका वनषण्ड भूमिभाग भवन-शयनीयार्थो भणितव्यः, तस्य खलु शीतोदा प्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन शीतोदा महानदी प्रव्यूढा सती देवकुरु मेजमाना २ चित्रविचित्रकूटौ पर्वतौ निषधदेवकुरुसूरसुलसविद्युत्प्रभहृदांश्च द्विधा विभजमाना २ चतुरशीत्या सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २ भद्रशालवन-मेजमाना २ मन्दरं पर्वतं द्वाभ्यां योजनाभ्यामसम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती अधो-विद्युत् प्रभं वक्षस्कारपर्वतं दारयित्वा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमेन अपरविदेहं वर्षं द्विधा विभज-माना २ पञ्चभिः सलिलाशतसहस्रैः द्वात्रिंशता च सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जयन्तस्य द्वारस्य जगतीं दारयित्वा पश्चिमेन लवणसमुद्रं समाप्नोति, शीतोदा खलु महानदी प्रवहे पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण योजनमुद्वेधेन, तदनन्तरं च खलु मात्रया मात्रया परिवर्द्धमाना २ मुखमूले पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण दश योजनानि उद्वेधेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां

पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनपण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता, निपधे खलु भदन्त ! वर्षधरपर्वते खलु कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! नवकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा सिद्धायतनकूटं १ निपधकूटं २ हरिवर्षकूटं ३ पूर्वविदेहकूटं ४ हरिकूटं ५ धृतिकूटं ६ शीतोदाकूटं ७ अपरविदेह कूटम् ८ रुचककूटम् ९ य एव क्षुद्रहिमवत्कूटानामुच्चत्वविष्कम्भपरिक्षेपः पूर्ववर्णितः राजधानी च सा एव इहापि नेतव्या, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते निपधो वर्षधरपर्वतः २ ?, गौतम ! निपधे खलु वर्षधरपर्वते बहूनि कूटानि निपधसंस्थानसंस्थितानि ऋषभसंस्थानसंस्थितानि, निपधश्चात्रदेवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते निपधो वर्षधरपर्वतः २ ॥ सू० १६ ॥

टीका-'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स' इत्यादि, 'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं हरिमहाणई पवूढा समाणी सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया घटमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' तस्य अनन्तरोक्तस्य खलु तिगिञ्छिह्रदस्य दाक्षिणात्येन दक्षिणदिग्भवेन तोरणेन बहिर्द्वारेण हरिन्महानदी हरिन्नामनी महानदी प्रव्यूढा निर्गता सती सप्तयोजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि-एकविंशत्यधिकानि योजयशतानि योजनस्यैकमेकोनविंशतिभागं च दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन यावत्सातिरेक चतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, इति प्राग्वत् , तत्र यावत्पदेन मुक्तावलिहारसंस्थितेनेति ग्राह्यम् , पर्वतगन्तव्यप्रदेशोपपत्तिस्तु-षोडश सहस्राष्टशत द्वाचत्वारिंशद्योजन

'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं'-इत्यादि

टीकार्थ-(तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स) उस तिगिंछिद्रहके (दक्खिणिल्लेणं) दक्षिणदिग्वर्ती (तोरणेणं) तोरण द्वार से (हरिमहाणई पवूढा समाणी) हरित् नाम की महानदी निकली है और निकलकर वह (सत्तजोयणसहस्साइं चत्तारिय एकवीसे जोयणसए एगंच एगूणवीसइभागं जोयणस्स दाहिणामुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिए णं जाव साइरेग चउ जोयण सइएणं पवाहेणं पवडइ) ७४२१ $\frac{1}{19}$ योजन तक उसी पर्वत पर दक्षिणदिशाकी ओर बही है और घट के मुख से बडेवेग के साथ निकले हुए मुक्तावलिहार के जैसे निर्मल अपने प्रवाह

'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं' इत्यादि

ટીકાર્થ-'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स' તે તિગિછિદ્રહના 'दक्खिणिल्लेणं' દક્ષિણ દિગ્વર્તી 'तोरणेणं' તોરણ દ્વારથી 'हरिमहाणई पवूढा समाणी' હરિત નામની મહાનદી નીકળે છે અને નીકળીને તે 'सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारिय एकवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स दाहिणामुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउ जोयण सइएणं पवाहेणं पवडइ' ७४२१ $\frac{1}{19}$ યોજન સુધી તે જ પર્વત ઉપર દક્ષિણ દિશા તરફ પ્રવાહિત થઈ છે, અને ઘટના મુખમાંથી અતીવ વેગ સાથે નીકળતા મુક્તાવલિહારના જેવા નિર્મળ

वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए२?, गोयमा! णिसहे णं वासहरपव्वए कूडा णिसह संठाणसंठिया उसभसंठाणसंठिया, णिसहे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए २ ॥सू० १६॥

छाया–तस्य खलु तिगिच्छिह्रदस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन हरिन्महानदी प्रव्यूढासती सप्त योजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि योजनशतानि एकं च एकोनविंशतिभागं योजनस्य दक्षिणाभिमुखीपर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन यावत् सातिरेक चतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, एवं येव हरिकान्ताया वक्तव्यता सैव हरितः अपि नेतव्या, जिह्विकायाः कुण्डस्य द्वीपस्य भवनस्य तदेव प्रमाणम् अर्थोऽपि भणितव्यः यावद् अधो जगतीं दारयित्वा षट् पञ्चाशता सलिलासहस्रैः समग्रा पौरस्त्यं लवणसमुद्रं समाप्नोति, तदेव प्रवहे च मुखमूले च प्रमाणम् उद्वेधश्च यो हरिकान्तायाः यावद् वनषण्ड संपरिक्षिप्ता, तस्य खलु तिगिच्छिह्रदस्य औत्तराहेण तोरणेन शीता महानदी प्रव्यूढा सती सप्तयोजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि योजनशतानि एकं च एकोनविंशति भागं योजनस्य उत्तराभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन यावत् सातिरेक चतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, शीतोदा खलु महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महत्येका जिह्विका प्रज्ञप्ता, चत्वारि योजनानि आयामेन पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण योजनं वाहल्येन मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छा, शीतोदा खलु महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं शीतोदा प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् चत्वारि अशीतानि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण पञ्चदश अष्टादशानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण अच्छम् एवं कुण्डवक्तव्यता नेतव्या यावत् तोरणाः। तस्य खलु शीतोदा प्रपातकुण्डस्य वहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महानेकः शीतोदा द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, चतुष्षष्टिं योजनानि आयामविष्कम्भेण द्वे द्व्युत्तरे योजनशते परिक्षेपेण द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलान्तात् सर्ववज्रमयः अच्छः, शेषं तदेव वेदिका वनषण्ड भूमिभाग भवनशयनीयार्थो भणितव्यः, तस्य खलु शीतोदा प्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन शीतोदा महानदी प्रव्यूढा सती देवकुरु मेजमाना २ चित्रविचित्रकूटौ पर्वतौ निषधदेवकुरुसूरसुलसविद्युत्प्रभह्रदांश्च द्विधा विभजमाना २ चतुरशीत्या सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २ भद्रशालवनमेजमाना २ मन्दरं पर्वतं द्वाभ्यां योजनाभ्यामसम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती अधो विद्युत् प्रभं वक्षस्कारपर्वतं दारयित्वा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमेन अपरविदेहं वर्षं द्विधा विभजमाना २ पञ्चभिः सलिलाशतसहस्रैः द्वात्रिंशता च सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जयन्तस्य द्वारस्य जगतीं दारयित्वा पश्चिमेन लवणसमुद्रं समाप्नोति, शीतोदा खलु महानदी प्रवहे पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण योजनमुद्वेधेन, तदनन्तरं च खलु मात्रया मात्रया परिवर्द्धमाना २ मुखमूले पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण दश योजनानि उद्वेधेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां

पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता, निषधे खलु भदन्त ! वर्षधरपर्वते खलु कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! नवकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा सिद्धायतनकूटं १ निषधकूटं २ हरिवर्षकूटं ३ पूर्वविदेहकूटं ४ हरिकूटं ५ धृतिकूटं ६ शीतोदाकूटं ७ अपरविदेह कूटम् ८ रुचककूटम् ९ य एव क्षुद्रहिमवत्कूटानामुच्चत्वविष्कम्भपरिक्षेपः पूर्ववर्णितः राजधानी च सा एव इहापि नेतव्या, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते निषधो वर्षधरपर्वतः २ ?, गौतम ! निषधे खलु वर्षधरपर्वते बहूनि कूटानि निषधसंस्थानसंस्थितानि ऋषभसंस्थानसंस्थितानि, निषधश्चात्रदेवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते निषधो वर्षधरपर्वतः २ ॥ सू० १६ ॥

टीका-'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स' इत्यादि, 'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं हरिमहाणई पवूढा समाणी सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स दाहिणाभिमुही पव्वएणं गंता महया घटमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' तस्य अनन्तरोक्तस्य खलु तिगिञ्छिह्रदस्य दाक्षिणात्येन दक्षिणदिग्भवेन तोरणेन बहिर्द्वारेण हरिन्महानदी हरिन्नामनी महानदी प्रव्यूढा निर्गता सती सप्तयोजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि-एकविंशत्यधिकानि योजयशतानि योजनस्यैकमेकोनविंशतिभागं च दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन यावत्सातिरेक चतुर्योजनशतिकेन प्रपातेन प्रपतति, इति प्राग्वत् , तत्र यावत्पदेन मुक्तावलिहारसंस्थितेनेति ग्राह्यम् , पर्वतगन्तव्यप्रदेशोपपत्तिस्तु-षोडश सहस्राण्यष्ट द्वाचत्वारिंशद्योजन

'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं'-इत्यादि

टीकार्थ-(तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स) उस तिगिंछिद्रहके (दक्खिणिल्लेणं) दक्षिणदिग्वर्ती (तोरणेणं) तोरण द्वार से (हरिमहाणई पवूढा समाणी) हरित् नाम की महानदी निकली है और निकलकर वह (सत्तजोयणसहस्साइं चत्तारिय एकवीसे जोयणसए एगंच एगूणवीसइभागं जोयणस्स दाहिणामुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिए णं जाव साइरेग चउ जोयण सइएणं पवाहेणं पवडइ) ७४२१$\frac{1}{19}$ योजन तक उसी पर्वत पर दक्षिणदिशाकी ओर बही है और घट के मुख से बडेवेग के साथ निकले हुए मुक्तावलिहार के जैसे निर्मल अपने प्रवाह

'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं' इत्यादि

टीकार्थ-'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स' ते तिगिंछिद्रहना 'दक्खिणिल्लेणं' दक्षिण दिग्वर्ती 'तोरणेणं' तोरण द्वारथी 'हरिमहाणई पवूढा समाणी' हरित नामनी महानदी नीकળે છે અને નીકળીને તે 'सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारिय एकवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स दाहिणामुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउ जोयण सइएणं पवाहेणं पवडइ' ७४२१$\frac{1}{19}$ યોજન સુધી તે જ પર્વત ઉપર દક્ષિણ દિશા તરફ પ્રવાહિત થઈ છે, અને ઘટના મુખમાંથી અતીવ વેગ સાથે નીકળતા મુક્તાવલિહારના જેવા નિર્મળ

प्रमाणान्निषधविस्ताराद् द्विसहस्रयोजनप्रमाणे ह्रदविस्तारेऽपहृते शेषेऽर्द्धीकृते भवतीति। निगमयन्नतिदेशसूत्रमाह--'एवं' इत्यादि, 'एवं जा चेव हरिकंताए वत्तव्वया सा चेव हरीए वि णेयव्वा' एवम् अनन्तरोक्त प्रकारेण यैव वक्तव्यता हरिकान्ताया महानद्याः प्रागुक्ता सैव वक्तव्यता हरितोऽपि प्रकृताया हरिन्नाम्न्या महानद्या अपि नेतव्या ज्ञानविषयतां प्रापणीया ज्ञेयेत्यर्थः, 'जिब्भियाए कुंडस्स दीवस्स भवणस्स तं चेव पमाणं अट्ठोऽवि भाणियव्वो' अस्या महानद्याः जिह्विकायाः प्रणाल्याः कुण्डस्य द्वीपस्य हरिद्वीपस्य भवनस्य च प्रमाणं तदेव हरिकान्ता प्रकरणोक्तमेव बोध्यम्, अर्थोऽपि हरिद्वीप नाम्नो हेतुरपि भणितव्यः हरिकान्तानुसारेण वक्तव्यः अपि शब्दाच्छयनीयं ग्राह्यम् तथाहि—हरिन्महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महत्येका जिह्विका प्रज्ञप्ता, सा च द्वे योजने आयामेन, पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण अर्द्ध योजनं बाहल्येन, मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्वरत्नमयी अच्छा, हरित् खलु

से कि जिसका प्रमाण कुछ अधिक चार हजार योजन का है तिगिंछिप्रपात कुण्ड में गिरती है (एवं जा चेव हरिकंताए वत्तव्वया सा चेव हरीए वि णेयव्वा) इस तरह जो हरिकान्ता महानदी का वक्तव्यता है वही वक्तव्यता इस हरित नामकी महानदी को भी जाननी चाहिये यह महानदी पर्वत के ऊपर ७४२१$\frac{1}{19}$ योजन तक वही जो कही गई है सो यह प्रमाण इस प्रकार से निकाला गया है कि–निषध वर्षधर पर्वत का व्यास १६८४२ योजन का कहा जा चुका है उसमें से २००० योजन का हृद का प्रमाण घटा देने पर १४८४२ योजन बचते हैं सो इन्हें आधा करने पर पूर्वोक्त प्रमाण निकल आता है इस हरित नाम की महानदी की जिह्विका का, कुण्ड का, हरिद्वीप का, और भवन का प्रमाण हरिकान्ता के प्रकरण में जैसा इनका प्रमाण कहा गया है वैसा ही है तथा हरिद्वीप ऐसे नाम होने का कारण भी हरिकान्ता के प्रकरण के अनुसार जान लेना चाहिये इस पूर्वोक्त कथन के सम्बन्ध में स्पष्टी करण ऐसा है–यह हरित महा-

એવા પોતાના પ્રવાહથી કે જેનું પ્રમાણ કંઈક વધારે ચાર હજાર યોજન જેટલું છે–તિગિંછિ પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. 'एवं जा चेव हरिकंताए वत्तव्वया सा चेव हरीए वि णेयव्वा' આ પ્રમાણે જે હરિકાન્તા મહાનદીની વક્તવ્યતા છે તે જ વક્તવ્યતા એહરિત નામક મહાનદીની પણ જાણવી જોઈએ. એ મહાનદી પર્વતની ઉપર ૭૪૨૧$\frac{1}{19}$ યોજન સુધી પ્રવાહિત થતી કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણુ આ રીતે કાઢવામાં આવેલ છે, કે નિષધ વર્ષધર પર્વતના વ્યાસ ૧૬૮૪૨ યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે. તેમાંથી ૨૦૦૦ યોજન હ્રદનું પ્રમાણુ બાદ કરીએ તો ૧૪૮૪૨ યોજન શેષ રહે છે. તો આ સંખ્યાને અર્ધી કરવામાં આવે તો પૂર્વોક્ત પ્રમાણ નીકળી આવે છે. એ હરિત નામક મહાનદીની જિહ્વિકાનું, કુંડનું, હરિદ્વીપનું અને ભવનનું પ્રમાણ હરિકાન્તાના પ્રકરણમાં જે રીતે એ સર્વનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે, તેવું જ છે. તેમજ હરિદ્વીપ એવું નામ છે તેનું કારણ પણ હરિકાન્તાના પ્રકરણ મુજબ જ જાણી લેવું જોઈએ. એ પૂર્વોક્ત કથનના સંબંધમાં આ પ્રમાણે સ્પષ્ટતા કરી શકાય કે–એ

महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं हरित्प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, तच्च द्वे च चत्वारिंशे योजनशते आयामविष्कम्भेण सप्त एकोनषष्टानि योजनशतानि परिक्षेपेण अच्छम् एवं कुण्डस्य वक्तव्यता सर्वा नेतव्या यावत् खलु हरित्प्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु महानेको हरिद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः द्वात्रिंशतं योजनानि आयामविष्कम्भेण एकोत्तरं योजनशतं परिक्षेपेण द्वौ क्रोशावुच्छ्रितो जलान्तात् सर्वरत्नमयः अच्छ, स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः अत्र पद्मवरवेदिका वन-

---

नदी जिस स्थान से कुण्ड में गिरती है वहां एक महती जिह्विका प्रणाली है इसका आयाम दो योजन का हैं विस्तार २५ योजन का है बाहल्य इसका आधे योजन का है तथा मगर के खुले हुए मुख का जैसा आकार होता है वैसा ही इसका आकार हैं यह सर्वात्मना रत्नमयी है तथा अच्छ आकाश और स्फटिक के जैसी सर्वथा निर्मल है। हरित् महानदी जहां पर पर्वत के ऊपर से गिरती है वहां पर एक हरित्प्रपात कुण्ड हैं इस कुण्ड का आयाम और विष्कम्भ २४० योजन का है तथा ७५९ योजन का इसका परिक्षेप है यह अच्छ आकाश एवं स्फटिक के जैसा निर्मल है और सर्वात्मना रत्नमय है! इस तरह की जो कुण्ड की व्यक्तव्यता कही जा चुकी है वह सब तोरण तक उसी प्रकार से यहां पर भी कह लेनी चाहिये इस हरिप्रपात कुण्ड के बिलकुल मध्य भाग में एक हरिद्वीप नाम का द्वीप है। इसका आयाम और विष्कम्भ ३२ योजन का है और १०१ योजन का इसका परिक्षेप है यह पानी के ऊपर से दो कोश ऊंचे उठा है यह द्वीप भी सर्वात्मना रत्नमय है और अच्छ हैं। यह द्वीप चारों ओर से एक पद्मवर वेदिका से और एकवनषण्ड से घिरा हुआ है। यहां पर पद्मवरवे-

---

હરિત મહાનદી જે સ્થાન પરથી કુંડમા પડે છે, ત્યા એક વિશાળ જિહ્વિકા પ્રણાલી છે. એનો આયામ બે યોજન જેટલો છે. અને વિસ્તાર ૨૫ યોજન જેટલો છે. એનું બાહલ્ય અર્ધા યોજન જેટલું છે. તેમજ મગરના ખુલા મુખને। જેવો આકાર હોય છે તેવો જ આનો આકાર છે. એ સર્વાત્મના રત્નમયી છે. તેમજ અચ્છ, આકાશ અને સ્ફટિક જેવી સર્વથા નિર્મળ છે. હરિત મહાનદી જ્યાં પર્વત ઉપરથી નીચે પડે છે ત્યાં એક હરિત્પ્રપાત કુંડ આવેલ છે. એ કુંડનો આયામ અને વિષ્કંભ ૨૪૦ યોજન જેટલો છે તેમજ ૭૫૯ યોજન જેટલો એનો પરિક્ષેપછે. એ અચ્છ આકાશ અને સ્ફટિકવત્ નિર્મળ છે અને સર્વાત્મના રત્નમય છે. આ પ્રમાણે જે કુંડની વક્તવ્યતા કહેવામાં આવેલી છે તે બધી તોરણ સુધીની તે પ્રમાણે જ અહીં જાણી લેવું જોઈએ. એ હરિત્પ્રપાત કુંડના એકદમ મધ્ય ભાગમાં એક હરિદ્વીપ નામક દ્વીપ છે. એ દ્વીપનો આયામ અને વિષ્કંભ ૩૨ યોજન જેટલો છે અને ૧૦૧ યોજન જેટલો એનો પરિક્ષેપ છે, એ પાણીની ઉપરથી બે ગાઉ ઊંચે ઉઠે છે. એ દ્વીપ પણ સર્વાત્મના રત્નમય છે અને અચ્છ છે. એ દ્વીપ ચોમેરથી એક પદ્મવરવેદિકાથી અને એક

पार्श्वयो वर्णको भणितव्यः स च पञ्चमषष्ठसूत्रतो बोध्यः, तस्य खलु हरित्प्रपातकुण्डस्य औत्तराहेण तोरणेन यावत् प्रव्यूढा सति हरिवर्षं वर्षमेजमाना २ विकटापातिन वृत्तवैताढ्यं योजनेन असम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सति हरिवर्षं द्विधा विभजमाना २, इति, एतदेव सूचयितुमाह–'जाव अहे जगई दालइत्ता' इत्यादि, यावत् अधो जगतीं दारयित्वा अधः–अधोभागे जगतीं पृथ्वीं दारयित्वा भित्त्वा 'छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमं लवणसमुद्दं समप्पेइ' षट् पञ्चाशता सलिलासहस्रैः महानदीसहस्रैः समग्रा परिपूर्णा पौरस्त्यं पूर्वदिग्भवं लवणसमुद्रं समाप्नोति, 'तं चेव पवहे य मुहमूले य पमाणं उव्वेहो य जो हरिकंताए जाव वणसंडसंपरिक्खित्ता' तदेव हरिकान्ता प्रकरणोक्तमेव प्रवहे च मुखमूले च प्रमाणमुद्वेधश्च यो हरिकान्तायाः यावत् वनषण्डसंपरिक्षिप्ता तथाहि–हरिता खलु महानदी प्रवहे पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण अर्द्धयोजनमुद्वेधेन तदनन्तरं च खलु मात्रया २ परिवर्द्धमाना २ मुखमूले अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण पञ्च योजनानि उद्वेधेन, उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता, इति, 'तस्स णं

दिका और वनषण्ड का वर्णन कर लेना चाहिये यह वर्णन पंचम और छठे सूत्र से जान लेना चाहिये। उस हरित्प्रपात कुण्ड के उत्तर दिग्वर्ती तोरण द्वार से यावत् निकलती हुई यह हरित महानदी हरिवर्ष क्षेत्रकी ओर आती २ विकटापाती वृत्तवैताढ्य पर्वत को एक योजन दूरी पर छोड देती है और फिर वहां से पश्चिमकी ओर मुड़कर हरिवर्ष क्षेत्र के मध्यभाग में बहती है इससे इस क्षेत्र के दो हिस्से हो जाते हैं–फिर वहां से जम्बूद्वीप की जगती विदीर्णकर ५६ हजार नदियों के परिवार से युक्त हुइ यहमहानदी पूर्वदिग्वर्ती लवण समुद्र में आकर मिल जाती है यह हरित महानदी प्रवह में विष्कम्भकी अपेक्षा २५ योजन प्रमाण है और उद्वेध इसका आधे योजन का है इसके बाद बढते बढते मुखमूल में यह २५० योजन की विष्कम्भकी अपेक्षा हो गई है और उद्वेध इसका ५ योजन का हो गया है दोनों पार्श्व भागों में यह दो पद्मवर वेदिकाओं

વનખંડથી આવૃત છે. અહીં પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન સમજી લેવું જોઇએ એ વર્ણન પાંચમા અને છઠ્ઠા સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઇએ. એ હરિત્પ્રપાત કુંડના ઉત્તર દિગ્વર્તી તોરણ દ્વારથી યાવત્ નીકળતી એ હરિત્ મહાનદી હરિવર્ષ ક્ષેત્રની તરફ પ્રવહિત થતી વિકટાપાતી વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વતને એક યોજન સુધી દૂર છોડી દે છે, અને પછી ત્યાંથી તે પશ્ચિમ તરફ વળીને હરિવર્ષ ક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં પ્રવાહિત થાય છે. એથી આ ક્ષેત્રના બે ભાગ થઈ જાય છે. પછી ત્યાંથી જંબૂદ્વીપમાં પ્રવાહિત થતી અને ૫૬ હજાર નદીઓના પરિવાર સાથે સંયુક્ત થઈને એ મહાનદી પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રમાં આવીને મળે છે. એ હરિત મહાનદી પ્રવાહમાં વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૨૫ યોજન પ્રમાણ છે અને આનો ઉદ્વેધ અર્ધો યોજન જેટલો છે ત્યાર બાદ વૃદ્ધિ પામીને મુખ મૂલમાં એ ૨૫૦ યોજન જેટલી વિષ્કંભની અપેક્ષાએ અને ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ એ ૫ યોજન જેટલી વિસ્તૃત થઈ ગઈ

'तिगिंछिद्दहस्य उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओया महाणई पवूढा समाणी' तस्य पूर्वोक्तस्य खलु तिगिञ्छिहृदस्य औत्तराहेण उत्तरदिग्भवेन, तोरणेन वहिर्द्वारेण शीतोदा महानदी प्रव्यूढा निःसृता सती 'सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारि य एगवीसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइ भागं जोयणस्स' सप्त योजनसहस्राणि चत्वारि च एकविंशानि एकविंशत्यधिकानि योजनशतानि एकं च एकोनविंशतिभागं योजनस्य 'उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घडमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउजोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' उत्तराभिमुखी उत्तरदिगभिमुखी पर्वतेन गत्वा महाघटमुखप्रवृत्तिकेन बृहद्घटमुखाच्छन्दायमानजलौघप्रवृत्तिशालिना अस्य प्रपातेनेत्यग्रिमेण सम्बन्धः पुनः कीदृशेन ? इत्याह-यावत् यावत्पदेन मुक्तावलिहारसंस्थितेन-एतद्व्याख्या-हरिकान्ता प्रकरणवत् सातिरेकयोजनशतिकेन साधिकयोजनशतप्रमा-

से और दो वनषंडों से परिक्षिप्त है (तस्सणं तिगिंछिद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओआ महाणई पवूढा समाणी सत्त जोयणसहस्साइं चत्तारिय एगवीसे जोयणसए एगंच एगूणवीसईभागं जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घटमुह पवित्तिएणं जाव साइरेग चउ जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ) उस तिगिंछिहृद के उत्तर दिग्वर्ती तोरण से सीतोदा नामकी महानदी निकली है यह महानदी पर्वत के उपर ७४२१ $\frac{1}{19}$ योजन तक उत्तर दिशा की ओर बहकर फिर यह घट के मुख से निकले हुए जलप्रवाह के तुल्य वेगशाली अपने विशाल प्रवाह से प्रपातकुण्ड में गिरती है। इसका प्रवाह प्रमाण कुछ अधिक सौ योजन का कहा गया है यह सीतोदा महानदी जहां से प्रपात कुण्ड में गिरती है वहां पर एक विशाल जिह्विका है इसका प्रमाण आयाम की अपेक्षा ४ योजन का हैं और विष्कम्भ ५० योजन का है तथा १ योजन का इसका बाहल्य हैं इसका आकार मगर के खुले हुए मुख जैसा है तथा यह सर्वात्मा वज्रमयी

છે. બન્ને પાર્શ્વ ભાગોમાં એ બે પદ્મવરવેદિકાઓથી અને બે વનષંડોથી પરિક્ષિપ્ત છે. 'तस्स णं तिगिंछिद्दहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओआमहाणई पवूढा समाणी सत्त जोयण सहस्साइं चत्तारिय एगविसे जोयणसए एगं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया घटमुहपवित्तिएणं जाव साइरेग चउ जोयणसइएणं पवाएणं पवडइ' તે તિગિંછિ હ્રદના ઉત્તર દિગ્વર્તી તોરણોથી સીતોદા નામે મહાનદી નીકળે છે. એ મહા નદી પર્વતની ઉપર ૭૪૨૧ $\frac{1}{19}$ યોજન સુધી ઉત્તર દિશા તરફ પ્રવાહિત થઈને પછી-એ ઘટના મુખમાંથી નીકળતા જલપ્રવાહની જેમ વેગશાલી પોતાના વિશાલ પ્રવાહથી પ્રપાત કુંડમાં પડે છે. એનું પ્રવાહ પ્રમાણ કંઈક વધારે ૧૦૦ યોજન જેટલું કહેવામાં આવેલ છે. એ સીતોદા મહાનદી જ્યાંથી પ્રપાત કુંડમાં પડે છે ત્યાં એક વિશાળ જિહ્વિકા છે. એનું આયામની અપેક્ષાએ પ્રમાણ ૪ યોજન જેટલું અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૫૦ યોજન જેટલું છે. તેમજ એક યોજન જેટલા પ્રમાણનું આનું બાહલ્ય છે. એનો આકાર મગરના ખુલા મુખના જેવો છે તેમજ એ સર્વાત્મના વજ્રમયી છે, અને સર્વથા નિર્મળ છે. 'सीओ

णेन प्रपातेन प्रपतति। 'सीओयाणं महाणई जओ पवडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पण्णत्ता' शीतोदा खलु महानदी यतः प्रपतति अत्र खलु महत्येका जिह्विका-प्रणाली प्रज्ञप्ता, तस्या मानाद्याह-'चत्तारि' इत्यादि। 'चत्तारि जोयणाइं आयामेणं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं मगरमुहविउट्टसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा' चत्वारि योजनानि आयामेन पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण योजनं बाहल्येन मकरमुखविवृतसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छा प्राग्वत्, अथ कुण्डस्वरूपमाह-'सीओया णं' इत्यादि, 'सीओया णं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे सीओयप्पवायकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, चत्तारि असीए जोयणसए आयामविक्खंभेणं पण्णरस अट्ठारे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं अच्छे एवं कुंडवत्तव्वया णेयव्वा जाव तोरणा' शीतोदा खलु महानदी यत्र प्रपतति अत्र खलु महदेकं शीतोदा प्रपातकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, चत्वारि अशीतानि-अशीत्यधिकानि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण, पञ्चदश अष्टादशानि अष्टादशाधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोनानि परिक्षेपेण, अच्छम् एवं कुण्डवक्तव्या नेतव्या यावत् तोरणाः। अत्र कुण्डस्य योजनप्रमाणं हरित्कुण्डतो द्विगुणं बोध्यम्। अथ शीतोदा द्वीपस्वरूपमाह-'तस्स णं सीओयप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए, एत्थ णं महं एगे सीओयदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' तस्य खलु शीतोदाप्रपातकुण्डस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र अत्रान्तरे खलु महानेकः शीतोदा द्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः, तस्य मानाद्याह-'चउसट्ठिं जोयणाइं' चतुष्षष्टिं योजनानि 'आयामविक्खंभेणं

है और बिलकुल निर्मल है (सीओआणं महाणई जहिं पवडई एत्थ णं महं एगे सीओयप्पवायकुण्डे णामं कुण्डे पण्णत्ते) सीतोदा महानदी जहां पर गिरती है वहां पर एक सीतोदाप्रपातकुण्ड कहा गया है (चत्तारि असीए जोयणसए आयामविक्खंभेणं पण्णरस अट्ठारे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं अच्छे, एवं कुण्डवत्तव्वया णेयव्वा) ४८० योजन का इसका आयाम और विष्कम्भ है तथा कुछ कम १५१८ योजन का इसका परिक्षेप है यह बिलकुल स्वच्छ है इस प्रकार से यहां कुण्डके सम्बन्धकी वक्तव्यता कह लेनी चाहिये (तस्सणं सीओअप्पवायकुण्डस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे सीओअदीवे णामं दीवे पण्णत्ते) इस सीतोदा प्रपातकुण्ड के ठीक बीच भाग में एक

आणं महाणई जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे सीओयप्पवाय कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' सीतोदा મહા નદી જ્યાં પડે છે ત્યાં એક સીતોદા પ્રપાત નામક કુંડ આવેલ છે, 'चत्तारि असीए जोयणसए आयामविक्खंभेणं पण्णरस अट्ठारे जोयणसए किचिविसेसूणे परिक्खेवेणं अच्छे कुण्डवत्तव्वया णेयव्वा' ૪૮૦ યોજન પ્રમાણ એનો આયામ અને વિષ્કંભ છે તેમજ કંઈક કમ ૧૫૧૮ યોજન જેટલો એનો પરિક્ષેપ છે. એ સર્વથા સ્વચ્છ છે. આ પ્રમાણે અહીં કુંડ સંબંધી વક્તવ્યતા સમજી લેવી જોઈએ. 'तस्स णं सीओअप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे सीओअदीवे णामं दीवे पण्णत्ते' એ સીતોદા પ્રપાત કુંડના ઠીક મધ્ય

दोण्णि वि उत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे सेसं तमेव' आयामविष्कम्भेण द्वे द्व्युत्तरे योजनशते परिक्षेपेण द्वौ क्रोशौ उच्छ्रितो जलान्तात् सर्ववज्रमयोऽच्छः, नवरम् शेषम् उक्तातिरिक्तं तदेव गङ्गाद्वीपप्रकरणोक्तमेव दृच्व शिष्यस्मरणार्थं शेषं नामतो निर्दिशति-'वेइया वणसंड' इत्यादि, 'वेइया वणसंडभूमिभागभवणसयणिज्ज अट्ठो भाणियव्वो' तत्र वेदिका पद्मवरवेदिका वनषण्डः भूमिभागः भवनं शयनीयं च मूले प्राकृतत्वाद्विभक्तिलोपः तथा अर्थः नामहेतुः भणितव्यः-वक्तव्यः स च गङ्गाद्वीपवत्। अथास्याः समुद्रप्रवेशप्रकारमाह-'तस्स णं सीओयप्पवायकुंडस्स' इत्यादि, 'तस्स णं सीओयप्पवायकुंडस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं' तस्य खलु शीतोदाप्रपातकुण्डस्य औतराहेण उत्तरदिग्भवेन तोरणेन बहिर्द्वारेण 'सीओया महाणई पवूढा समाणी' शीतोदामहानदी प्रव्यूढानिःसृता सती 'देवकुरुं एज्जेमाणा' देवकुरून् मूले प्राकृतत्वादेकवचनम् , एजमाना २ गच्छन्ती २ 'चित्तविचित्तकूडे पव्वए निसढ देवकुरुसूर-सुलस-विज्जुप्पभदहे अ दुहा विभयमाणी

सीतोद द्वीप नाम का द्वीप है (चउसट्ठि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं दोण्णि वि उत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे) इसका आयाम और विष्कम्भ ६४ योजन का है तथा २०२ योजन का इसका परिक्षेप है यह जल के ऊपर से दो कोश ऊंचा उठा हुआ है यह द्वीप सर्वात्मना रत्नमय है और बिलकुल साफ-स्वच्छ है। (सेयं तमेव वेइया वणसंडे-भूमिभाग भवण सयणिज्जइट्ठो भाणियव्वो) गङ्गाद्वीपप्रकरण में जैसा पद्मवरवेदिका, वनखंड, भूमिभाग, भवण शयनीय और उसके इसप्रकार के नाम होने का हेतु कहा गया है वैसाही वह सब प्रकरणानुसार यहां पर भी कह लेना चाहिये (तस्सणं सीओअपप्पवायकुण्डस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओआ महणई पवूढा समाणी देवकुरुं एज्जमाणा २ चित्तविचित्त कूडे पव्वए निसढदेवकुरु सूरसुलस विज्जुप्पभदहे य दुहा विभयमाणी २ चउरासीए सलिलासहस्सेहिं

ભાગમાં એક સીતોદ દ્વીપ નામક દ્વીપ છે.' चउसट्ठि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं दोण्णि वि उत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं दो कोसे ऊसिए जलंताओ सव्ववइरामए अच्छे' એનો આયામ અને વિષ્કંભ ૬૪ યોજન જેટલો છે. તેમજ ૨૦૨ યોજન જેટલો એનો પરિક્ષેપ છે. એ પાણી ઉપર બે ગાઉ સુધી ઉપર ઉઠેલ છે. એ દ્વીપ સર્વાત્મના રત્નમય છે અને સર્વથા નિર્મલ છે. 'सेयं तमेव वेइयावणसंडे भूमिभाग भवणसयणिज्जइट्ठो भाणियव्वो' ગંગા દ્વીપ પ્રકરણમાં જેવી પદ્મવરવેદિકા, વનખંડ, ભૂમિભાગ, ભવન, શયનીય અને ત્યાં તેમના નામ વિષે જે કારણો સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલાં છે તેવું જ સર્વ કથન અહીં પણ પ્રકરણાનુસાર જાણી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं सीओअप्पवायकुंडस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं सीओआ महाणई पवूढा समाणी देवकुरुं एज्जमाणा २ चित्त विचित्त कूडे पव्वए निसढ देवकुरु सूर सुलभ विज्जुपभदहे य दुहा विभयमाणी २ चउरासीए सलिलासहस्सेहिं आपु-

२' चित्रविचित्रकूटौ पूर्वापरतटवर्तिनौ पर्वतौ निषध १ देवकुरु २ सूर ३ सुलस ४ विद्युत्प्र-भ५ ह्रदान् च द्विधा विभजमाना तन्मध्ये वहन्ती २ विभागक्रमश्चायम्-चित्रविचित्रकूटपर्वतयो र्मध्ये वहनेन चित्रकूटं पर्वतं पूर्वतः कृत्वा विचित्रकूटं च पश्चिमतः कृत्वा देवकुरुषु वहन्तीति-भावः, ह्रदांश्च पश्चापि समश्रेणि वर्तिन एकैकशो द्विधा विभजमाना वहन्ती अत्रान्तरे देव-कुरु वर्तिभिः 'चउरासीए सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २' चतुरशीत्या सलिला सहस्रैः महा-नदीसहस्रैः आपूर्यमाणा २ भ्रियमाणा २ 'भद्दसालवणं एज्जेमाणी २' भद्रसालवनं मेरुप्रथ-मवनम् एजमाना २ गच्छन्ती २। 'मंदरं पव्वयं दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता पच्चत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणी' मन्दरं पर्वतं द्वाभ्यां योजनाभ्याम् असम्प्राप्ता असंस्पृशन्ती शीतोदा मेर्वो-रष्टौ क्रोशा अन्तरालमित्यर्थः, ततः पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता परावृत्ता सती 'अहे विज्जुप्पभं

आपूरेमाणी २ भद्दसालवणं एज्जेमाणी २) उस सीतोदा प्रपातकुण्ड के उत्तर दिग्वर्ती तोरण द्वार से सीतोदा महानदी निकली है और निकलकर वह देव-कुरुक्षेत्र में जाती २ पूर्व और अपर तटवर्ती चित्रविचित्र कूटों को-पर्वतों को निषध देवकुरु सूर सुलस एवं विद्युत्प्रभ इन समश्रेणिवर्ती पांच ह्रदों को विभक्त करती है उनके बीचमें होकर वहती है विभागक्रम इस प्रकार से है चित्रविचित्र पर्वतों के बीचमें वहनेसे चित्रकूटपर्वतको पूर्वमें करके और विचित्र-कूट पर्वतको पश्चिममें करके यह नदी देवकुरुमें वहती है समश्रेणिवर्ती पांचो ह्रदों को एक एक करके प्रत्येक ह्रदको विभक्त करती है और उनमें वहती है इसी के दरम्यान वह देवकुरुवर्ती ८४ हजार नदियों से युक्त हो जाती है भर जाती है एवं मेरु का जो प्रथमवन भद्रसाल वन है वहां जाती है जाते २ यह (मंदरपव्वयं दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता) मेरु को तो २ योजन दूर परही छोडती जाती है इस तरह शीतोदा और मेरुका अन्तराल आठकोशका हो जाता है

रेमाणी २ भद्दसालवणं एज्जेमाणी २' ते સીતોદા પ્રપાત કુંડના ઉત્તરદિગ્વર્તી તોરણ દ્વારથી સીતોદા મહા નદી નીકળે છે, અને નીકળીને તે દેવ કુરુક્ષેત્રમાં પ્રવાહિત થતી થતી પૂર્વ અને અપર તટવર્તી ચિત્ર-વિચિત્ર કૂટોને-પર્વતોને-નિષધ, દેવકુરૂ સૂર સુલસ તેમજ વિદ્યુત્પ્રભ એ સમશ્રેણિવર્તી પાંચ હ્રદોને વિભક્ત કરતી તેમની મધ્યમાં થઈને પ્રવા-હિત થાય છે. તે સંબંધમાં વિભાગક્રમ આ પ્રમાણે છે-ચિત્ર-વિચિત્ર પર્વતોની વચ્ચે પ્રવાહિત થાય છે તેથી ચિત્રકૂટ પર્વતને પૂર્વમાં રાખીને અને વિચિત્ર કૂટ પર્વતને પશ્ચિ-મમાં રાખીને આ નદી દેવકુરુમાં પ્રવાહિત થાય છે. સમશ્રેણિવર્તી પાંચે પાંચ હ્રદોને એક એક કરીને દરેક હ્રદને આ વિભક્ત કરે છે અને તેમની અંદરથી પ્રવાહિત થાય છે. એ સમયમાં જ એ દેવકુરુવર્તી ૮૪ હજાર નદીઓથી યુક્ત થઈ જાય છે અને પ્રપુરિત થઈ જાય છે. અને પછી મેરુનું જે પ્રથમ વન ભદ્રશાલ વન છે ત્યાં જાય છે. જતાં જતાં એ 'मंदरपव्वयं दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता' મેરુને તો એ ૨ યોજન દૂર જ મૂકી દે છે. આ પ્રમાણે શીતોદા અને મેરુ વચ્ચેનો અન્તરાલ આઠ ગાઉનો થઈ જાય છે. 'पच्चत्थिमाभिमुही' પછી

वक्खारपव्वयं दारइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहं वासं' अधः अधोभागे विद्युत्प्रभं तन्नामकं वक्षस्कारपर्वतं नैर्ऋतकोणवर्तिकुरुगोपकपर्वतं दारयित्वा भित्त्वा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमेन अपरविदेहवर्ष-पश्चिमविदेहवर्षं 'दुहा विभयमाणी २ एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ अट्ठावीसाए २ सलिलासहस्सेहिं' द्विधा विभजमाना २ एकैकस्मात् चक्रवर्तिविजयात् अष्टाविंशत्या २ सलिलासहस्रैः महानदीसहस्रैः आपूरेमाणी २ आपूर्यमाणा२ संभ्रियमाणा २ तथाहि-अस्याः शीतोदा नद्या दक्षिणतटवर्तिषु अष्टासु विजयेषु गङ्गा सिन्धू इमे द्वे द्वे महानद्यौ चतुर्दश २ सहस्रनदीपरिवारयुते उत्तरतटवर्तिषु अष्टासु विजयेषु रक्तारक्तवत्यौ द्वे द्वे महानद्यौ चतुर्दश २ सहस्रनदीपरिवारयुते स्तः इति प्रतिविजयमष्टाविंशति नदीसहस्राणि। अथास्याः सकलनदीपरिवारं विशेषेण द्वारपरिगणयन्नाह-'पंचहिं सलिलासयसहस्सेहिं' पञ्चभिः सलिलाशतसहस्रैः महानदीलक्षेण 'दुतीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा'

(पच्चत्थिमाभिमुही) फिर यह पश्चिमकी ओर मुड़कर (अहे विज्जुप्पभं वक्खार पव्वयं दारइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहं वासं दुहा विभयमाणी २ एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ पंचहिं सलिलासयसहस्सेहिं दुतीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जयंतस्स दारस्स जगई दालइत्ता पंचत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ) अधोभागवर्ती विद्युत्प्रभ नाम के वक्षस्कार पर्वतको नैर्ऋत दिग्वर्ती कुरु गोपक पर्वत को-विभक्त करती हुई मन्दर पर्वतकी पश्चिम दिशा में वर्तमान अपर विदेह-क्षेत्र में पश्चिमविदेह क्षेत्रमें बहती है वहां पर इसमें एक एक चक्रवर्ती विजय से आ आकर २८-२८ हजार नदियां और दूसरी मिलजाती है चक्रवर्ति विजय १६ हैं इन सोलह चक्रवर्तिविजयों की २८-२८ हजार नदियों के हिसाब से ४४८००० नदियोंकी संख्या हो जाती है तथा इस संख्या में देवकुरुगत ८४००० नदियोंकी संख्या जोड़ देने पर यह सब नदियों की-परिवार नदियोंकी-संख्या

એ પશ્ચિમ તરફ જઈને 'अहे विज्जुप्पभं वक्खारपव्वयं दारइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहं वासं दुहा विभयमाणी २ एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ पंचहिं सलिलासयसहस्सेहिं दुतीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जयंतस्स दारस्स जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' અધો ભાગવર્તી વિદ્યુત્પ્રભનામક વક્ષસ્કાર પર્વત નૈઋત્ય દિગ્વર્તી, કુરુગોપક પર્વતને વિભક્ત કરતી મંદર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં વિદ્યમાન અપર વિદેહ ક્ષેત્રમાં અને પશ્ચિમ વિદેહ ક્ષેત્રમાં વહે છે. ત્યાં એમાં એક-એક ચક્રવર્તી વિજયથી આવી આવીને ૨૮-૨૮ હજાર બીજી નદીઓ મળે છે. ચક્રવર્તિ વિજયો ૧૬ છે. એ ૧૬ ચક્રવર્તિ વિજયોની ૨૮-૨૮ સહસ્ર નદીઓના હિસાબથી ૪૪૮૦૦૦ જેટલી નદીઓની સંખ્યા થઈ જાય છે. તેમજ એ સંખ્યામાં દેવકુરુગત ૮૪૦૦૦ નદીઓની સંખ્યા જોડીએ તો એ સર્વ નદીઓનો પરિવાર-સર્વ નદીઓની સંખ્યા-૫૩૨૦૦૦ થઈ જાય છે.

द्वात्रिंशता च सलिलासहस्रैः समग्रा परिपूर्णा तथाहि-तटद्वयवर्तिषु षोडशसु विजयेषु अष्टा विंशतिर नदीसहस्राणीत्यष्टाविंशतिसहस्राणि षोडशभिर्गुण्यन्ते, तथागुणने चतुर्लक्षाणि अष्टा-चत्वारिंशत्सहस्राणि जातानि, अत्र राशौ कुरुग ८४ सहस्रनदीप्रक्षेपे यथोक्तं मानं जातमिति, 'अहे जयंतस्स दारस्स जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समुप्पेइ' अधः अधोभागे जयन्तस्य द्वारस्य पश्चिमदिग्वर्ति जम्बूद्वीप द्वारस्य जगतीं पृथ्वीं दारयित्वा भित्त्वा पश्चिमेन पश्चिमभागेन लवणसमुद्रं समाप्नोति। अथास्याः शीतोदाया मानाद्याह-'सीओया णं महाणई' शीतोदा खलु महानदी 'पवहे पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं जोयणं उव्वेहेणं' प्रवहे हृदान्नि-

---

५३२००० आ जाती है इसी बात को सूत्रकारने (एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ" आदि सूत्रपाठद्वारा समझाया है ये चक्रवर्तिविजय शीतोदा महानदी के दक्षिण तटपर आठ हैं और उत्तरदिग्वर्ती तट पर आठ हैं दक्षिण दिग्वर्ती तट पर जो आठ चक्रवर्ती विजय हैं उनमें गङ्गा और सिन्धु ये दो नदियां अपनी अपनी २१४ हजार नदियों के परिवार वाली हैं और उत्तर दिग्वर्ती तट पर जो चक्रवर्ती विजय है उनमे रक्ता और रक्तवती ये दो महानदियां हैं इनकी भी परिवारभूत नदियां १४ - १४ हजार हैं। इस तरह हर एक विजय में २८ - २८ हजार नदियों का समूह है अतः १६ विजयों में वह परिवार कितना होगा? तो इसे निकालने के लिए गणित पद्धति के अनुसार २८ हजार के साथ १६ का गुणा करने पर यह परिवार पूर्वोक्त रूपसे आ जाता है और फिर उसमें देवकुरुगत नदियों की संख्या जोड देने पर यह परिवार ५ लाख ३२ हजार हो जाता है। फिर यह नदीं वहां से मुडकर जम्बूद्वीप के पश्चिमदिग्वर्ती जयन्त द्वार की जगती को फोडकर पश्चिमभाग से लवणसमुद्र-

---

એજ વાતને સૂત્રકારે 'एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ' વગેરે સૂત્રપાઠ વડે સ્પષ્ટ કરી છે. એ ચક્રવર્તી વિજયો શીતોદા મહાનદીના દક્ષિણ તટ ઉપર આઠ છે અને ઉત્તર દિગ્વર્તી તટ ઉપર આઠ છે, દક્ષિણ દિગ્વર્તિતટ પર જે આઠ ચક્રવર્તી વિજયો છે, તેમાં ગંગા અને સિંધુ એ બે નદીઓ પોતપોતાની ૧૪ હજાર નદીઓના પરિવારથી યુક્ત છે અને ઉત્તરદિગ્વર્તી તટ તરફ જે આઠ ચક્રવર્તી વિજયો છે, તેઓમાં રક્તા અને રક્તવતી એ બે મહા-નદીઓ છે. એ નદીઓની પરિવાર ભૂત અન્ય નદીઓ પણ ૧૪-૧૪ હજાર છે.

આ પ્રમાણે દરેકે દરેક વિજયમાં ૨૮-૨૮ હજાર નદીઓનો સમૂહ છે. હવે ૨૬ વિજયોમાં આ પરિવાર કેટલો હશે? એ જાણવા માટે ગણિત પદ્ધતિ મુજબ ૨૮ હજારની સાથે ૧૬નો ગુણાકાર કરીએ તો આ પરિવાર પૂર્વોક્ત રૂપમાં આવી જાય છે. અને પછી તેમાં દેવકુરુગત નદીઓની સંખ્યા જોડીએ તો એ પરિવાર ૫ લાખ, ૩૨ હજાર થઈ જાય છે. પછી આ નદી ત્યાંથી વળીને જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમ દિગ્વર્તી જયન્ત દ્વારની જગ

गमे पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेणं विस्तारेण हरिन्नदी प्रवहादस्याः प्रवहस्य द्विगुणत्वात्, योजनमुद्वेधेन उण्डत्वेन, 'तयणंतरं च णं मायाए २ परिवद्धमाणी २' तदनन्तरं च मात्रया २ क्रमेण २ प्रतियोजनं समुदितयो र्द्वयोः पार्श्वयो रशीति धनुर्वृद्धया प्रतिपार्श्वं चत्वारिंशद्धनुर्वृद्धयेत्यर्थः परिवर्द्धमाना २ 'मुहमूले पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहिं' मुखमूले सागरप्रवेशे पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण प्रवहविष्कम्भापेक्षया मूलमूलविष्कम्भस्य द्विगुणत्वात्, दश योजनानि उद्वेधेन भूप्रवेशेन आद्यप्रवहोद्वेधापेक्षयाऽस्य दशगुणत्वात् उभयोः पार्श्वयोः भागयोः द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ता। अथ निषधवर्षधरपर्वते कूटवक्तव्यमाह-'णिसढे णं भंते' निषधे खलु भदन्त! 'वासहरपव्वए णं

में प्रवेश करती है (सीओयाणं महाणदी पवहे पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं जोयणं उव्वेहेणं, तयणंतरं च णं मायाए परिवद्धमाणी२ मुहमूले पंचजोयणसयाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता) यह सीतोदा महानदी हृद से निर्गम के स्थान में हरित नदी के प्रवह की अपेक्षा उसके द्विगुणित होने से ५० योजन के विस्तार वाली है, उद्वेध इसका एक योजन का है इसके बाद वह क्रमशः बढती हुई प्रतियोजनपर दोनों पार्श्वभागमें ८० धनुषकी वृद्धिवाली होती २ अर्थात् एक पार्श्वमें ४० धनुष की वृद्धि से वर्धित होती २ मुखमूलमें-सागर में प्रवेश करने के स्थानमें-यह पांचसौ योजन तकके मुखमूल विष्कम्भवाली हो जाती है क्यों कि प्रवह विष्कम्भ की अपेक्षा मुखमूल का विष्कम्भ दुगुणा हो जाता है यह दोनों पार्श्वभाग में दो पद्मवर वेदिकाओं से और दो वनषंडो से परिक्षिप्त है (णिसहे णंभंते! वासहरपव्वए णं कइ कूडा पण्णत्ता) हे भदन्त! निषध नाम

તીને ભેદીને પશ્ચિમ ભાગ તરફથી લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. 'सीओया णं महाणदी पवहे पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं जोयणं उव्वेहेणं, तयणंतरं च णं मायाए परिवद्धमाणी २ मुहमूले पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं उभओपासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' આ સીતોદા મહાનદી હ્રદથી નિર્ગમન સ્થાનમાં હરિત નદીના પ્રવાહની અપેક્ષાએ તે દ્વિગુણિત છે તેથી પચાસ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળી છે. એક યોજન જેટલો એનો ઉદ્વેધ છે. ત્યાર બાદ એ ક્રમશ અભિવર્ધિત થતી પ્રતિયોજન બન્ને પાર્શ્વભાગમાં ૮૦ ધનુષ જેટલી વૃદ્ધિ પામતી એટલે કે એક પાર્શ્વમાં ૪૦ ધનુષ જેટલી વર્ધિત થતી મુખમૂલમાં-સાગરમાં પ્રવિષ્ટ થાય તે સ્થાનમાં એ પાંચસો યોજન સુધીના મુખમૂલ વિષ્કંભવાળી થઈ જાય છે કેમકે પ્રવહ વિષ્કંભની અપેક્ષા મુખમૂળનો વિષ્કંભ દ્વિગુણિત થઈ જાય છે. એ બન્ને પાર્શ્વભાગ બે પદ્મવરવેદિકાઓથી અને બે વનષંડાથી સંપરિક્ષિપ્ત છે. 'णिसहेणं भंते ! वासहरपव्वएणं कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત!

कइकूडा पण्णत्ता ? गोयमा ! णवकूडा पण्णत्ता' वर्षधरपर्वते कति कूटानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह–हे गौतम ! नव कूटानि प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा–सिद्धाययणकूडे १, णिसहकूडे २ हरिवासकूडे ३ पुव्वविदेहकूडे ४ हरिकूडे ५ धिईकूडे ६ सीओयाकूडे ७ अवरविदेहकूडे ८ रुयगकूडे ९ जो चेव चुल्लहिमवंतकूडाणं उच्चत्तविक्खंभपरिक्खेवो पुव्ववण्णिओ रायहाणी य सच्चेव इहंपि णेयव्वा' नवरम् सिद्धायतनकूटम् १ निषधकूटम्–निषधवर्षधरपर्वताधिपवासकूटम् २, हरिवर्षकूटम्–हरिवर्षक्षेत्राधिपकूटम् ३ पूर्वविदेहकूटं–पूर्वविदेहाधिपकूटम् ४, हरिकूटं–हरि सलिलानदी देवीकूटम् ५, धृतिकूटम्–धृतिः तिगिञ्छिह्रदाधिष्ठात्रीदेवी तस्याः कूटम् ६, शीतोदाकूटं–शीतोदानदी देवीकूटम् ७. अपरविदेहकूटम्–अपरविदेहाधिपकूटम् ८, रुचककूटं–रुचकः चक्रवालपर्वतविशेषस्तत्पतिकूटम् ९, अत्र वक्तव्येऽतिदेशसूत्रमाह–'जो

के वर्षधर पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता) हे गौतम ! नौ कूट कहे गये हैं–(तं जहा) उनके नाम इस प्रकार से है (सिद्धायणकूडे, णिसढकूडे, हरिवासकूडे, पुव्वविदेहकूडे, हरिकूडे, धिईकूडे, सीओआकूडे, अवरविदेहकूडे, रूअगकूडे,) सिद्धायतनकूट निषधकूट, हरिवर्षकूट, पूर्वविदेहकूट, हरिकूट, धृतिकूट, सीतोदाकूट, अपरविदेहकूट, और रुचककूट इनमें। जो सिद्धों का गृह रूपकूट है वह सिद्धायतनकूट है निषध वर्षधर पर्वत के अधिपतिका जो कूट है वह निषध कूट है। हरिवर्षक्षेत्र के अधिपति का जो कूट है वह हरिवर्षकूट है। पूर्व विदेह के अधिपति का जो कूट है वह पूर्व विदेहकूट है हरिसलिला नदी की देवी का जो कूट है वह हरिकूट है तिगिंछिह्रद की अधिष्ठात्री देवी का जो कूट है वह धृतिकूट है शीतोदा नदी की देवी का जो कूट है वह शीतोदाकूट है। अपरविदेहाधिपति का जो कूट है, वह अपर विदेहकूट है। चक्रवालपर्वत विशेषके अधिपति का जो कूट है वह रुचक कूट है।

નિષધ નામક વર્ષધર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો છે ? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! નવ કૂટો કહેવાય છે. 'तं जहा' તે કૂટોના નામો આ પ્રમાણે છે 'सिद्धाययणकूडे, णिसहकूडे, हरिवासकूडे, पुव्वविदेहकूडे, हरिकूडे, धिईकूडे, सीओआ कूडे, अवरविदेहकूडे, रूअगकूडे' સિદ્ધાયતન કૂટ, નિષધ કૂટ, હરિવર્ષ કૂટ, પૂર્વ વિદેહ કૂટ, હરિ કૂટ' ધૃતિ કૂટ, સીતોદા કૂટ, અપર વિદેહ કૂટ અને રુચક કૂટ એમાં જે સિદ્ધોનો ગૃહ રૂપ કૂટ છે, તે સિદ્ધાયતન કૂટ છે. નિષધ વર્ષધર પર્વતના અધિપતિનો જે કૂટ છે તે હરિવર્ષ કૂટ છે. પૂર્વવિદેહના અધિપતિનો જે કૂટ છે તે પૂર્વવિદેહ કૂટ છે. હરિ–સલિલા નદીની દેવીનો જે કૂટ છે તે હરિકૂટ છે. તિગિંછ હ્રદની અધિષ્ઠાત્રી દેવીનો જે કૂટ છે તે ધૃતિ કૂટ છે શીતોદા નદીની દેવીનો જે કૂટ છે તે સીતોદા કૂટ છે અપર વિદેહાધિપતિનો જે કૂટ છે તે અપરવિદેહ કૂટ છે. ચક્રવાલ પર્વત વિશેષના અધિપતિનો જે કૂટ છે તે રુચક કૂટ છે. 'जो चेव क्षुल्लहिमवंतकूडाणं उच्चत्त विक्खंभपरिक्खेवो पुव्व

चेव चुल्लहिमवंतकूडाणं उच्चत्त विक्खंभपरिक्खेवो' 'य एवे' त्यादि–य एवं क्षुद्रहिमवत्कूटानाम् उच्चत्व विष्कम्भपरिक्षेपः–उच्चत्वविष्कम्भाभ्यां सहितः परिक्षेपस्तथा पूर्ववर्णितः–पूर्वं वर्णितः–उक्तः स एवैषामपि बोध्यः, तथा 'रायहाणी अ सच्चेव णेयव्वा' राजधानी सा एव पूर्वोक्तैव इहापि अस्मिन् निषधकूटप्रकरणेऽपि नेतव्या ग्राह्या, यथा–क्षुद्रहिमवत्पर्वतकूटस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्यान्यस्मिञ्जम्बूद्वीपे क्षुद्रहिमवती नाम्नी राजधानी तथेहापि निषधनाम राजधानी बोध्येति, अथास्य नामार्थं प्रश्नोत्तराभ्यां निर्दिशति 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए२ ?' अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते निषधो वर्षधरपर्वतः २ उत्तरसूत्रे भगवानाह–'गोयमा !' हे गौतम ! 'णिसहे णं वासहरपव्वए बहवे कूडा णिसहसंठाणसंठिया उसभसंठाणसंठिया' निषधे खलु वर्षधरपर्वते बहूनि कूटानि तानि कीदृशानि ? इत्याह–निषधसंस्थानसंस्थितानि तत्र नितरां सहते स्कन्धे पृष्ठे वा न्यस्तं भारमिति निषधः–वृषभः पृषोदरत्वादयं साधुः, तत्संस्थानसंस्थितानि तदाकाराणि एतदेव शब्दान्तरेणाह–वृषभसंस्थितानि, 'णिसहे य इत्थ देवे महिड्ढिए जाव

(जो चेव क्षुलहिमवंतकूडाणं उच्चत्त विक्खंभ परिक्खेवो) पुव्ववण्णिओ रायहाणी य सच्चेव इहंवि णेयव्वा) पहिले जो क्षुद्रहिमवत् पर्वत के नौ कूटों की उच्चता विष्कम्भ और परिक्षेपका प्रमाण कहा गया है वही प्रमाण उच्चता का, विष्कम्भ का और परिक्षेप का इन कूटों का है तथा यहां पर भी पूर्वोक्त ही राजधानी है अर्थात् जैसी क्षुद्रहिमवत् पर्वत से तिर्यग् असंख्यात द्वीप समुद्रों को पारकरके अन्य जम्बूद्वीपमें क्षुद्रहिमवती नामकी राजधानी है। उसी प्रकार से यहां पर भी निषध नाम की राज धानी है। (सेकेणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए) हे भदन्त ! आपने इस वर्षधर पर्वत का नाम "निषध" ऐसा किस कारण से कहा है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–(गोयमा णिसहेणं वासहरपव्वए वहवे कूडांणिसह संठाणसंठिया उसभसंठाण संठिया णिसहे इत्थदेवे महिड्ढिए जाव पालिओव-

---

वण्णिओ रायहाणीय सच्चेव इइं वि णेयव्वा' પહેલા જે ક્ષુદ્રહિમવત્ પર્વતના નવ કૂટોની ઉચ્ચતા, વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે તેજ પ્રમાણ આ કૂટોની ઉચ્ચતા, વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપનું સમજવું. તેમજ અહીં પણ પૂર્વોક્ત રાજધાની છે એટલે કે જે પ્રમાણે ક્ષુદ્રહિમવત પર્વતમાંથી તિર્યગ્ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કરીને અન્ય જમ્બૂ. દ્વીપમાં ક્ષુદ્ર હિમવત નામક રાજધાની છે. તે પ્રમાણેજ અહીં પણ નિષધ નામની રાજધાની છે.

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए' હે ભદન્ત ! આપશ્રીએ વર્ષધર પર્વતનું 'નિષધ' એવું નામ શા કારણથી કહ્યું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णिसहेणं वासहरपव्वए वहवे कूडा णिसहसंठाणसंठिया उसभसंठाणसंठिया, णिसहेय इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पतिओवमट्ठिइए परिवसइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ णिसहेलिवासहरपव्वए २' હે ગૌતમ ! એ નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉપર અનેક કૂટો

पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए२' अत्र निषधः तदाख्यो देवः परिवसतीत्यग्रिमेण सम्बन्धः, स कीदृशइत्याह–महर्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः प्राग्वत्, स तेन कारणेन निषधाकारकूटयोगान्निषधदेवयोगाद्वा गौतम ! एवमुच्यते–निषधो वर्षधरपर्वतः वर्षधरपर्वतः इति ॥सू० १६॥

अथ निषधसूत्रोक्तस्य महाविदेहवर्षस्य स्वरूपमाह–'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे' इत्यादि।

मूलम्–कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते? गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं णिसहस्स वासहर-पव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिम लवण-समुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पलियंकसंठाण-संठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिम जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं जाव पुट्ठे तेत्तीसं जोयणसहस्साइं छच्च चुलसीए जोयण-सए चत्तारि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति, तस्स वाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं तेत्तीसं जोयणसहस्साइं सत्त य सत्तसट्ठे जोयणसए सत्त य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति, तस्स जीवा बहुमज्झ-देसभाए पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव पुट्ठा एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा, एगं जोयण सयसहस्सं आयामेणंति, तस्स धणुं उभओ पासिं उत्तरदाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं अट्ठावण्णं जोयणसहस्साइं एगं च तेरसुत्तरं जोयण-सयं सोलस य एगूणवीसइ भागे जोयणस्स किंचि विसेसाहिए परि-

---

मट्ठिए परिवसइ से तेणट्ठेणं गोयमा। एवं वुच्चइ णिसहे वासहरपव्वए २) हे गौतम ! इस निषध वर्षधर पर्वत के ऊपर अनेक कूट निषध के संस्थान जैसे वृषभ के आकार जैसे हैं तथा इस वर्षधर पर्वत पर निषध नामका महर्द्धिक यावत् एक पल्योपमकी आयु वाला देव रहता है इस कारण मैंने इस वर्षधर का नाम निषध ऐसा कहा है ॥१६॥

નિષધના સંસ્થાન જેવા–વૃષભ આકારના જેવા છે તેમજ એ વર્ષધર પર્વત ઉપર નિષધ નામક મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલા આયુષ્યવાળો દેવ રહે છે. એ કારણે મેં એ વર્ષધર પર્વતનું નામ 'નિષધ' કહ્યુ છે ॥ સૂ. ૧૬ ॥

क्खेवेणंति, महाविदेहेणं वासे चउव्विहे चउप्पडोयारे पण्णत्ते, तं जहा-पुव्वविदेहे१ अवरविदेहे२ देवकुरा३ उत्तरकुरा४, महाविदेहस्स णं भंते! वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते, गोयमा! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव। महाविदेहे णं भंते! वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते, तेसि णं मणुयाणं छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउयं पालेंति पालेत्ता अप्पेगइया णिरयगामी जाव अप्पेगइया सिज्झंति जाव अंतं करेंति। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे ?२, गोयमा! महाविदेहेणं वासे भरहेरवयहेमवयहेरण्णवय हरिवासरम्मगवासेहिंतो आयामविक्खंभसंठाणपरिणाहेणं वित्थिण्णतराए चेव विपुलतराए चेव महंततराए चेव सुप्पमाणतराए चेव महाविदेहा य इत्थ मणूसा परिवसंति, महाविदेहे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे२, अदुत्तरं च णं गोयमा! महाविदेहस्स वासस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते, जं ण कयाइ णासि ३ ॥सू० १७॥

छाया-क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहो नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, गौतम! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहो नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतम् उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णं पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितं द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टं पौरस्त्य यावत् स्पृष्टं पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं यावत् स्पृष्टं त्रयस्त्रिंशतं योजनसहस्राणि षट् च चतुरशीतानि योजनशतानि चतुरश्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेणेति, तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन त्रयस्त्रिंशतं योजनसहस्राणि सप्त च सप्तषष्ठानि योजनशतानि सप्त च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेनेति, तस्य जीवा बहुमध्यदेशभागे प्राचीन प्रतीचीनायता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा, पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं यावत् स्पृष्टा एवं पाश्चात्यया यावत् स्पृष्टा, एकं योजनशतसहस्रम् आयामेनेति, तस्य धनुरुभयोः पार्श्वयोः उत्तरदक्षिणेन एकं योजनशतसहस्रम् अष्ट पञ्चाशतं योजनसहस्राणि एकं च त्रयोदशोत्तरं

योजनशतं षोडश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषाधिकान् परिक्षेपेणेति, महाविदेहं खलु वर्षं चतुर्विधं चतुष्प्रत्यवतारं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—पूर्वविदेहः १ अपरविदेहः २ देवकुरवः ३ उत्तरकुरवः, ४ महाविदेहस्य खलु भदन्त ! वर्षस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः यावत् कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव । महाविदेहे खलु भदन्त ! वर्षे मनुजानां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ?, तेषां खलु मनुजानां षड्विधं संहननं षड्विधं संस्थानं पञ्चधनुः शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुः पालयन्ति पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनः यावत् अप्येकके सिध्यन्ति यावदन्तं कुर्वन्ति । अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—महाविदेहो वर्षं २ ? गौतम ! महाविदेहः खलु वर्षं भरतैरवत—हैमवत हैरण्यवतहरिवर्षरम्यकवर्षेभ्यः आयामविष्कम्भसंस्थानपरिणाहेन विस्तीर्णतरक एव विपुलतरक एव महत्तरक एक सुप्रमाणतरक एव महाविदेहाश्चात्र मनुष्याः परिवसन्ति, महाविदेहश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते महाविदेहो वर्षम् ३ यदुत्तरं च खलु गौतम ! महाविदेहस्य वर्षस्य शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् यन्न कदाचिन्नासीत् ३ ॥सू० १७॥

टीका—'कहि णं भंते ! जंबूदीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते ?, गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं' क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहो नाम वर्षं चतुर्थं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ?, इति प्रश्ने भगवानाह—'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं' गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य चतुर्थस्य क्षेत्रविभागकारिणो दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि 'णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं' निषधस्य वर्षधर-

महाविदेह स्वरूपकथन

'कहिणं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते''—इत्यादि

टीकार्थ—गौतमने प्रभु से इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा है (कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते) हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में महाविदेह नामका द्वीप—चतुर्थद्वीप—कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं—(गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुदस्स पच्चत्थिमेणं, पच्चत्थिमलवणसमुद-

મહાવિદેહ સ્વરૂપ કથન

'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते' इत्यादि

ટીકાર્થ— ગૌતમે પ્રભુને આ સૂત્ર વડે પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાવિદેહ નામક દ્વીપ—ચતુર્થ દ્વીપ કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે 'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं, पच्चत्थिमलवणसमुदस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे २ महाविदेहे णामं

पर्वतस्य उत्तरेण उत्तरस्यां दिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन पूर्वस्यां दिशि 'एत्थ णं जंबूदीवे २ महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते' अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहो नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, 'पाईण पडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे' तच्च प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतं-पूर्वपश्चिमयोरायतं दीर्घम् उदीण दक्षिणविस्तीर्णम् उत्तर दक्षिणयोर्दिशोर्विस्तीर्णम् 'पलियंकसंठाणसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिम जाव पुट्ठे' पल्यङ्क संस्थानसंस्थितम् आयतचतुरस्रत्वात् द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टः तदाह-पौरस्त्यया यावत् यावत्पदेन कोटचा पौरस्त्यलवणसमुद्रम् इति सङ्ग्राह्यम्, स्पृष्टः 'पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं जाव पुट्ठे' पाश्चात्यया कोटचा पाश्चात्यं यावत् यावत्पदेन 'लवणसमुद्रम्' इति सङ्ग्राह्यम् स्पृष्टः, व्याख्या प्राग्वत्, अस्य मानमाह-'तेत्तीसं जोयणसहस्साइं छच्च चुलसीए जोयणसए चत्तारि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स' त्रयस्त्रिंशतं योजनसहस्राणि षट् च

स्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे २ महाविदेहे णामं वासे पण्णत्ते) हे गौतम ! नीलवान् वर्षधर पर्वतकी जो कि क्षेत्र विभागकारी चतुर्थ पर्वत है दक्षिण दिशा में तथा निषध वर्षधर पर्वतकी उत्तर दिशामें, एवं पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्रकी पश्चिमदिशामें और पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्रकी पूर्वदिशामें इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में महाविदेहनामका क्षेत्र कहा गया है। (पाईणपडीणायए) यह क्षेत्र पूर्वसे पश्चिमतक लम्बा है (उदीण दाहिणविच्छिणे) और उत्तर से दक्षिण तक विस्तृत है (पलिअंकसंठाणसंठिए) जैसा पल्यंकका संस्थान होता है वैसा ही इसका संस्थान है। (दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिम जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं जाव पुट्ठे) यह अपनी पूर्वपश्चिमकी कोटिसे क्रमशः पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्रको और पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्रको छूरहा है (तेत्तीसं जोयणसहस्साइं छच्च चुलसीए जोयणसए चत्तारिय एगूण वीसइभाए जोय-

---

वासे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવાન્ વર્ષધર પર્વતની-કે જે ક્ષેત્ર-વિભાગકારી ચતુર્થ પર્વત છે-દક્ષિણ દિશામાં તથા નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તેમજ પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં એ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાવિદેહ નામક ક્ષેત્ર આવેલ છે. 'पाईणपडीणायए' આ ક્ષેત્ર પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબું છે. 'उदीणदाहिणविच्छिण्णे' અને ઉત્તરથી દક્ષિણમાં વિસ્તાર યુક્ત છે. 'पलियंकसंठाणसंठिए' જેવું પલ્યંકનું સંસ્થાન હોય છે તેવું જ એનું સંસ્થાન છે. 'दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिम जाव पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं जाव पुट्ठे' એ પોતાની પૂર્વ પશ્ચિમની કોટિથી-ક્રમશઃ પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યો છે. 'तेत्तीसं जोयणसहस्साइं छच्च चुलसीए जोयणसए चत्तारिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं' આ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૩૩૬૮૪$\frac{૪}{૧૯}$

चतुरशीतानि चतुरशीत्यधिकानि योजनशतानि चतुरश्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य 'विक्खंभेणंति' विष्कम्भेण विस्तारेण प्रज्ञप्तमिति पूर्वेण सम्बन्धः, निषधविस्ताराद् द्विगुणविस्तारत्वात्, अथास्य बाहा जीवा धनुष्पृष्ठसूत्रमाह–'तस्स बाहा' इत्यादि, 'तस्स बाहा पुरत्थिम पच्चत्थिमेणं तेत्तीसं जोयणसहस्साइं सत्त य सत्तसट्ठे जोयणसए' तस्य महाविदेहस्य वर्षस्य पौरस्त्यपश्चिमेन त्रयस्त्रिंशतं योजनसहस्राणि सप्त च सप्तषष्टयधिकानि योजनशतानि 'सत्त य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति' सप्त च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेन दैर्घ्येण इति, 'तस्स जीवा बहुमज्झदेसभाए पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा' तस्य महाविदेहस्य वर्षस्य जीवा बहुमध्यदेशभागे अत्यन्तमध्यदेशभागे प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयता पूर्वपश्चिमदीर्घा द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा 'पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव पुट्ठा एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा' पौरस्त्यया पूर्वदिग्भवया कोटचा पौरस्त्यं यावत् यावत्प-

णस्स विक्खंभेणं) इस क्षेत्रका विस्तार ३३६८४$\frac{४}{१९}$ योजन का है इसप्रकार वर्ष, से दूना कुल पर्वत और कुल पर्वत से दूना आगेका वर्ष, इसतरह दूनी २ विस्तारकी वृद्धि विदेह क्षेत्र पर्यन्त होती गई है इसके पश्चात् क्रमशः क्षेत्र से पर्वत और पर्वतसे क्षेत्रका विस्तार आधा २ होता गया है कहा भी है–वरिसा दुगुणो अद्दी अद्दी दो दुगुणि दो परोवरिसो जाव विदेहं दोहिं दुतत्तो अद्धद्धहाणिीए"१

(तस्स बाहा पुरत्थिम पच्चत्थिमेणं तेत्तीसं जोयणसहस्साइं सत्तय सत्तसट्ठे जोयणसए सत्त य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति) इस क्षेत्रकी बाहा पूर्वसे पश्चिम तक ३३७६७$\frac{७}{१९}$ योजन प्रमाण है (तस्स जीवा बहुमज्झदेसभाए पाईणपडीणा यया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव पुट्ठा एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा, एगं जोयण सयसहस्सं आयामेणंति)

યોજન જેટલો છે. આ પ્રમાણે વર્ષ કરતાં બે ગણો કુલ પર્વત અને કુલ પર્વત કરતાં બે ગણો એના પછીનો વર્ષ આ પ્રમાણે વિદેહ ક્ષેત્ર પર્યન્ત બેગણી વૃદ્ધિ થતી ગઈ છે. ત્યાર બાદ ક્રમશ ક્ષેત્રથી પર્વત અને પર્વતથી ક્ષેત્રનો વિસ્તાર અર્ધો-અર્ધો થતો ગયો છે. કહ્યું પણ છે–

'वरिसा दुगुणो, अद्दी अद्दीदो दुगुणि दो परोवरिसो जाव विदेहं दोहिं दुतत्तो अद्धद्धहाणीए'२

'तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं तेत्तीसं जोयणसहस्साइं सत्त य सत्तसट्ठे जोयणसए सत्त य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणंति' આ ક્ષેત્રની બાહા પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી ૩૩૭૬૭$\frac{૭}{૧૯}$ યોજન જેટલી છે. 'तस्स जीवा बहुमज्झदेसभाए पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव पुट्ठा एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव पुट्ठा, एगं जोयणसयसहस्सं आयामेणंति' મધ્ય ભાગમાં એની જીવા એટલે કે મધ્યગત

(१) "तिलोयपण्णत्ती" पृ० १५५–गाथा नं० १०६

(२) 'तिलोयपण्णत्ती' પૃ. ૧૫૫, ગાથા નં. ૧૦૬

देन 'लवणसमुद्रम्' इति सङ्ग्राह्यम् स्पृष्टा एवम् अनेन प्रकारेण पाश्चात्यया यावत् यावत्पदेन-"कोटचा पाश्चात्यं लवणसमुद्रमिति संग्राह्यम् स्पृष्टा 'एगं जोयणसयसहस्सं आयामेणंति' एकं योजनशतसहस्रमायामेन दैर्घ्येणेति, 'तस्स धणु' तस्य महाविदेहस्य वर्षस्य खलु धनुः 'उभओ पासिं उत्तरदाहिणेणं' उभयोः द्वयोः पार्श्वयोः उत्तरदक्षिणेन भागेन 'एगं जोयणसयसहस्सं अट्ठावण्णं' एकं योजनशतसहस्रम् अष्टपञ्चाशतं च 'जोयणसहस्साइं एगं च तेरसुत्तरं' योजनसहस्राणि एकं च त्रयोदशोत्तरं त्रयोदशाधिकं 'जोयणसयं' योजनशतं 'सोलस य एगूणवीसइ भागे जोयणस्स किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणंति' षोडश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषाधिकान् परिक्षेपेणेति अत्राधिकपदेन सार्द्धाः षोडशकला ग्राह्याः ।

अथ महाविदेहवर्षस्य भेदान्निरूपयितुमाह-'महाविदेहेणं वासे चउव्विहे चउप्पडोयारे पण्णत्ते, तं जहा-पुव्वविदेहे १ अवरविदेहे २ देवकुरा ३ उत्तरकुरा ४' महाविदेहः खलु वर्षं चतुर्विधं चतुष्प्रकारकं पूर्वविदेहादेर्महाविदेहत्वेन व्यवह्रियमाणत्वात् अत एव चतुष्प्रत्यवतारं

जीवा इसकी मध्यभाग में अर्थात् मध्यगत जीवा-पूर्व पश्चिमकी ओर दीर्घ है यह अपनी पूर्वकोटि से पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्रको और पश्चिम कोटिसे पश्चिम दिग्वर्ती लवणसमुद्र को छूती है इसकी दीर्घता का प्रमाण १ लाख योजन का है। (तस्स धणु उभओ पासिं उत्तर दाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं अट्ठावण्णं जोयणसहस्साइं एगं च तेरसुत्तरं जोयणसयं सोलस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणंति) इस महाविदेह क्षेत्रका धनुपृष्ठ परिक्षेपकी अपेक्षा दोनों पार्श्वभागों में उत्तर दक्षिणमें एक लाख अठावन हजार एक सौ तेरह योजन और एक योजन के १९ भागों में से कुछ अधिक १६ भाग प्रमाण है १५८११३$\frac{१९}{१६}$ अर्थात् १६॥ कला प्रमाण है (महाविदेहेणं वासे चउव्विहे चउप्पडोयारे पण्णत्ते) यह महाविदेह क्षेत्र चतुष्प्रत्यवतार वाला चार भेदों वाला-कहा गया है (तं जहा) जैसे-(पुव्वविदेहे १ अवरविदेहे २, देवकुरा ३,

---

જીવા પૂર્વ પશ્ચિમ તરફ દીર્ઘ છે. એ પોતાની પૂર્વકોટિથી પૂર્વદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમ કોટિથી પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે. એની દીર્ઘતાનું પ્રમાણ ૧ એક લાખ યોજન જેટલું છે. 'तस्स धणु उभओ पासिं उत्तरदाहिणेणं एगं जोयणसयसहस्सं अट्ठावण्णं जोयणसहस्साइं एगं च तेरसुत्तरं जोयणसयं सोलसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणंति' આ મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું ધનુઃપૃષ્ઠ પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ બન્ને પાર્શ્વભાગોમાં ઉત્તર-દક્ષિણમાં એક લાખ અઠાવન હજાર એક સો તેર યોજન અને એક યોજનના ૧૯ ભાગોમાંથી કંઈક વધારે ૧૬ ભાગ પ્રમાણ છે ૧૫૮૧૧૩$\frac{१६}{१९}$ એટલે કે ૧૬॥ કલા પ્રમાણ છે 'महाविदेहेणं वासे चउव्विहे चउप्पडोयारे पण्णत्ते' આ મહા વિદેહ ક્ષેત્ર ચતુષ્પ્રત્યવતાર યુક્ત-ચાર ભેદ યુક્ત કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'पुव्वविदेहे १ अवरविदेहे २, देवकुरा ३, उत्तरकुरा ४' પૂર્વવિદેહ, પશ્ચિમવિદેહ,

चतुर्षु पूर्वविदेहापरविदेहदेवकुरूत्तरकुरुलक्षणेषु क्षेत्रविशेषेषु प्रत्यवतारः समवतारो विचार्यत्वेन यस्य तत् तथाभूतं प्रज्ञप्तम् , तद्यथा-पूर्वविदेह इत्यादि-तत्र पूर्वविदेहः पूर्वश्चासौ विदेहश्चेति यो मेरोर्जम्बूद्वीपगतः १, अपरविदेहः-अपरश्चासौ विदेहः पश्चिमविदेहः-पश्चिमदिग्गतोऽयं विदेहः २, देवकुरवः-अयं देवकुरुविदेहः दक्षिणतः ३, उत्तरकुरवः, उत्तरकुरुविदेह उत्तरतः४; कुरु शब्दस्य बहुत्वे दृष्टत्वेन मूले बहुवचनान्तत्वेन निर्देशः, अथास्य महाविदेहस्य स्वरूपं वर्णयितुमाह-'महाविदेहस्स णं' इत्यादि, 'महाविदेहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आगार-भावपडोयारे पण्णत्ते ?, गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव कित्तिमेहिंचेव अकित्तिमेहिंचेव' हे भदन्त ! महाविदेहस्य वर्षस्य खलु कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः तत्राऽऽकारः स्वरूपं, भावाः तदन्तर्गताः पदार्थाः तदुभयसहितः प्रत्यवतारः प्रकटीभावः, प्रज्ञप्तः ? इति गौतमप्रश्ने भगवानुत्तरमाह-गौतम ! तस्य बहुसमरमणीयः अत्यन्तसमोऽत एव रमणीयः-मनोहरः भूमिभागः प्रज्ञप्तः स च कीदृशः ? इत्याह-यावत् यावत्पदेन 'आलि-

---

उत्तरकुरा ४) पूर्वविदेह पश्चिम विदेह, देवकुरु और उत्तरकुरु मेरुकी पूर्वदिशा में जो विदेह है वह पूर्वविदेह है मेरुकी पश्चिम दिशा का जो विदेह है वह अपर विदेह है मेरुकी दक्षिणदिशाका जो विदेह है वह देवकुरु है और मेरुकी उत्तर दिशा का जो विदेह है वह उत्तरकुरु है। कुरु शब्दका प्रयोग बहुवचनमें देखा जाता है इसलिये यहां पर मूल में उसे बहुवचनान्त रूपसे निर्दिष्ट किया गया है (महाविदेहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते) अब गौतमने इसी प्रसङ्गमें प्रभुसे ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्रका आकार भाव प्रत्यवतार-स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्ति-मेहिं चेव) हे गौतम ! वहां का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है यावत्

દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરૂ. મેરુની પૂર્વ દિશા નો જે વિદેહ છે તે પૂર્વ વિદેહ છે અને મેરૂની પશ્ચિમ દિશાનો જે વિદેહ છે તે અપર વિદેહ છે. મેરુની દક્ષિણ દિશાનો જે વિદેહ છે તે દેવ કુરુ છે અને મેરુની ઉત્તર દિશાનો જે વિદેહ છે તેઉત્તર કુરૂ છે. કુરુ શબ્દનો પ્રયોગ બહુવચનમાં જોવા મળે છે એથી અહીં મૂલમાં તેને બહુવચનાંત રૂપથી નિર્દિષ્ટ કહેવામાં આવેલ છે. 'महाविदेहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' હવે ગૌતમસ્વામીએ આ પ્રસંગમાં જ પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો આકાર, ભાવ, પ્રત્યવતાર એટલે કે સ્વરૂપ કેવું કહેવામાં આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमि भागे पण्णत्ते' जाव, कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव' હે ગૌતમ ! ત્યાંનો ભૂમિભાગ બહુ સમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. યાવત કૃત્રિમ તેમજ અકૃત્રિમ નાનાવિધ પંચવર્ણોવાળા મણિઓથી અને તૃણોથી ઉપશોભિત છે. અહીં યાવત્ પદથી 'આલિંગ પુષ્કરમિત્યાદિ'

ङ्गपुष्करमिति" वेत्यादि भूमिभागवर्णनपरपदजातं षष्ठसूत्रोक्तरीत्या सङ्ग्राह्यम्, स च पुनः कृतिमैश्चाकृतिमैश्च नानाविधपञ्चवर्णैर्मणिभिः तृणैश्चोपशोभितः' इत्यादि वर्णनपरपदजातं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रादारभ्यैकोनविंशतितमसूत्रपर्यन्तं दृष्ट्वा संग्राह्यम्, अधुना महाविदेहवर्षोत्पन्नानां मनुष्याणां स्वरूपं निरूपयितुमाह-'महाविदेहे णं भंते ! वासे मणुयाणां केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त ! महाविदेहे वर्षे खलु मनुष्याणां कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः आकारः स्वरूपं, भावाः तद्वृत्ति संहननसंस्थानादयः पदार्थाः, तदुभयसहितः प्रत्यवतारः प्रादुर्भावः प्रज्ञप्तः ? इति प्रश्ने भगवानाह-'तेसि णं मणुयाणं छव्विहे संहयणे छव्विहे संठाणे पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं' तेषा महाविदेहोत्पन्नानां खलु मनुष्याणां संहननम् अस्थिसंचयः षड्विधं षट्प्रकारं वज्रऋषभनाराच १ ऋषभनाराच २

वह कृत्रिम एवं अकृत्रिम नानाविध पंचवर्णोंवाले मणियों से और तृणों से उपशोभित हैं यहां यावत् पद से आलिङ्ग पुष्कर मित्यादिरूप से जैसा छठे सूत्र में वर्णन कहा गया है वैसा ही वह वर्णन यहां पर भी कह लेना चाहिये तथा वह कृत्रिम एवं अकृत्रिम मणियों एवं तृणों से उपशोभित है इत्यादिरूप से इसका वर्णन यदि देखना हो तो राजप्रश्नीय सूत्रके १५वें सूत्रसे लेकर १९वें सूत्रतक के कथन को देख लेना चाहिये (महाविदेहे णं भंते वासे ! मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते) अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं-हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में मनुष्यों का आकार भावप्रत्यवतार-स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-(तेसि णं मणुआणं छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे पञ्चधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेंति) हे गौतम ! वहां के मनुष्योंका संहननछहों प्रकार का होता कहा गया है वज्रऋषभ नाराच संहनन भी होता कहा गया है, ऋषभनाराच संहनन भी होता कहा गया है, नाराच संहनन भी होता कहा गया है, अर्द्धनाराच संहनन भी होता है, कीलक संहनन भी होता कहा गया है, और सेवार्त्त संहनन

રૂપથી જેમ ૬ઠા સૂત્રમાં વર્ણન કરવામાં આવેલું છે તેવું જ વર્ણન અત્રે પણ સમજી લેવું જોઈએ. તેમજ તે કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ મણિઓ તેમજ તૃણોથી ઉપશોભિત છે ઈત્યાદિ રૂપમાં એનું વર્ણન જો જોવાનું હોય તો રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫ માં સૂત્રથી માંડીને ૧૯મા સુધીના કથનને જોઈ લેવુ જોઈએ. 'महाविदेहेणं भंते ! वासे मणुआणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદંત ! મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં માણસોના આકાર, ભાવ પ્રત્યવતાર એટલે કે સ્વરૂપ કેવુ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'तेसिणं मणुआणं छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे पञ्च धणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेत्ति' હે ગૌતમ ત્યાંના મનુષ્યોનું સંહનન ૬ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. વજ્રઋષભ નારાચ સંહનન હોય છે એવું કહેવામા આવે છે. ઋષભ નારાચ સંહનન હોય છે તેવું કહેવાય છે. નારાચ

नाराचा ३ र्द्धनाराच ४ कीलिका ५ सेवार्त ६ भेदात्, तथा चोक्तम्—

"वज्जरिसभनारायं, पढमं वीयं च रिसभनारायं।
नाराय अद्धनाराय कीलिया तह य छेवट्टं ॥१॥

छाया—वज्रऋषभनाराचं, प्रथमं द्वितीयं च ऋषभनाराचम्।
नाराचार्द्धनाराच कीलिकास्तथा च सेवार्तम् ॥१॥ इति।

संस्थानम् आकारविशेषः षड्विधं परिमंडल १ वृत्त २ त्र्यंस ३ चतुरंसा ४ ऽऽयता ५ ऽनित्थंस्थ भेदात् षट्प्रकारकम् प्रज्ञप्तमिति पूर्वेण सम्बन्धः, पञ्चधनुःशतानि पञ्चशत धनूंषि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन उच्छ्रयेण, 'जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं' जघन्येन अपकृष्टत्वेन अन्तर्मुहूर्तम् आयुरित्यग्रिमेण सम्बन्धः, 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेंति पालेत्ता' उत्कर्षेण उत्कृष्टत्वेन पूर्वकोटयायुः पूर्वाणां चतुरशीतिलक्षाणां चतुरशीतिलक्षैर्गुणितानां वर्षाणां कोटी कोटीसंख्याः तत्परिमितम् आयुः पालयन्ति विदेहवर्षोत्पन्ना मनुष्याः, पालयित्वा 'अप्पेगइया'

भी होता कहा गया है कहा भी है—

वज्जरिसभनारायं पढमं वीयं च रिसभनारायं।
नाराय अद्धनाराय कीलिया तहय छेवट्टं ॥१॥

संस्थान नाम आकार का है यह संस्थान भी वहां छहों प्रकार का होता कहा गया है वे छह प्रकार इस प्रकार से हैं—परिमंडल संस्थान, वृत्तसंस्थान, त्र्यंससंस्थान, चतुरंस संस्थान, आयत संस्थान और इत्थंस्थ संस्थान इन महाविदेह क्षेत्रों के मनुष्यों का शरीर ऊंचाई मे ५०० सौ धनुष का होता कहा गया है इनकी आयु जघन्यसे एक अन्तर्मुहूर्तकी होती कही गई है। और उत्कृष्ट से १ पूर्व कोटिकी होती कही गई है। ८४ लाख वर्षों का १ पूर्वाङ्ग होता है ८४ लाख पूर्वाङ्गों का एक पूर्व होता है ऐसे एक पूर्वकोटि की वहां उत्कृष्ट आयु होती कही गई है। (पलित्ता अप्पेगइया णिरयगामी जाव अप्पेगइया सिज्झंति जाव अंत करेंति) इतनी आयु पालन करके कितनेक वहां के जीवतो नरकगामी

સંહનન હોય છે એવું કહેવાય છે. અર્દ્ધનારાચ સંહનન હોય છે એવું પણ કહેવાય છે. કીલક સંહનન પણ હોય છે. એવું કહેવાય છે. અને સેવાર્ત્ત સંહનન પણ હોય છે એવું કહેવાય છે. પણ કહ્યું પણ છે—

वज्जरिसभनारायं पढमं वीयं च रिसभनारायं। नाराय अद्धनाराय कीलिया तहय छेवट्टं ॥१॥

સંસ્થાન આકારનું નામ છે. એ સંસ્થાન પણ ત્યાં ૬ પ્રકારનું હોય છે. તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—પરિમંડલ સંસ્થાન, વૃત્ત સંસ્થાન, ત્ર્યંસ સંસ્થાન, ચતુરંસ સંસ્થાન, આયત સંસ્થાન, અને ઇત્થંસ્થ સંસ્થાન. આ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોના મનુષ્યોના શરીર ઊંચાઈમાં ૫૦૦ ધનુષ જેટલા કહેવામાં આવેલ છે. એમનું આયુ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ પૂર્વ કોટિ જેટલું હોય જે. ૮૪ લાખ વર્ષોનો એક પૂર્વાંગ હોય છે. ૮૪ લાખ પૂર્વાંગોનો એક પૂર્વ હોય છે. એવા ૧ પૂર્વ કોટિ જેટલું ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહેવામાં આવેલ છે. 'पलित्ता अप्पेगइया णिरयगामी जाव अप्पेगइया सिज्झंति

अप्येके केचित् 'णिरयगामी जाव अप्पेगइया सिज्झंति जाव अंतं करेंति' निरयगामिनः नरकगतिगामिनः, यावत् यावत्पदेन-अप्येकके तिर्यग् गामिनः अप्येकके मनुजगामिनः अप्येकके देवगामिनः इति संङ्ग्राह्यम् अप्येकके सिध्यन्ति यावत यावत्पदेन "बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानम्" इति संग्राह्यम् अन्तं नाशं कुर्वन्ति विशेषजिज्ञासुभिरेषां पदानामर्थ एकादशसूत्रटीकातो बोध्यः। अथास्य नामार्थं प्रश्नोत्तराभ्यां निरूपयितुमाह-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-महाविदेहो वर्षम् २? अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते महाविदेहो वर्षम् २? उत्तरसूत्रे तु 'गोयमा!' हे गौतम! 'महाविदेहे णं वासे भरहेरवयहेमवयहेरण्णवयहरिवासरम्मगवासेहिंतो' महाविदेहः खलु वर्ष भरतैरवतहैमवत हैरण्यवतहरिवर्षरम्यकवर्षेभ्यः भरतादि रम्यकान्तवर्षापेक्षया 'आयामविक्खंभसंठाणपरिणाहेणं विच्छिण्णतराए चेव महंततराए चेव सुप्पमाणतराए चेव' आयामविष्कम्भसंस्थानपरिणाहेन-

होते हैं कितनेक जीव देवगतिगामी होते हैं कितनेक जीव मनुष्यगतिगामी होते है कितनेक जीव तिर्यञ्च गतिगामी होते हैं तथा कितनेक जीव मनुष्य-सिद्धगतिगामी भी होते हैं यावत् वे बुद्ध हो जाते हैं मुक्त होते हैं परिनिर्वात हो जाते हैं एवं समस्त दुःखों का वे अंत कर देते हैं। इन पदों की टीका ११ वे सूत्र की टीका से देख लेना चाहिये (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे २) हे भदन्त! आपने इस क्षेत्र का नाम महाविदेह ऐसा किस कारण से कहा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! महाविदेहे णं वासे भरहेरवय हेमवय हरिवास रम्मग वासेहिंतो आयामविक्खंभे संठाणपरिणाहेणं विच्छिण्णतराए चेव विउलतराए चेव महंतराए चेव सुप्पमाणतराए चेव महाविदेहाय इत्थमणूसा परिवसंति) हे गौतम! महाविदेह क्षेत्र भरत क्षेत्र ऐरवत क्षेत्र, हैमवत क्षेत्र, हैरण्यवत क्षेत्र, और रम्यक क्षेत्र की अपेक्षा आयाम विष्कम्भ, संस्थान एवं परिक्षेप को लेकर विस्तीर्णतर है, विपुलतर है महत्तर है तथा सुप्रमाणतरक

जाव अंतं करेति આટલું આયુ પસાર કરીને ત્યાંના કેટલાંક જીવો તો નરક ગામી હોય છે, કેટલાક જીવો દેવગતિ ગામી હોય છે, કેટલાંક જીવો મનુષ્ય ગતિ ગામી હોય છે, કેટલાંક જીવો મનુષ્ય-સિદ્ધ ગતિ ગામી પણ હોય છે. યાવત્ તેઓ બુદ્ધ થઈ જાય છે, મુક્ત થઈ જાય છે. પરિનિર્વાત થઈ જાય છે. તેમજ તેઓ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. એ પદોની-વ્યાખ્યા ૧૧ માં સૂત્રની ટીકામાં જોઈ લેવી જોઈએ. 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे २' હે ભદંત આપ શ્રીએ આ ક્ષેત્રનું નામ મહાવિદેહ એવું શા કારણથી કહ્યું છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! महाविदेहे णं वासे भरहेरवय-हेमवय हरिवास रम्मगवासेहिंतो आयामविक्खंभे संठाणपरिणाहे णं विच्छिण्णतराए चेव विउलतराए चेव महंततराए चेव सुप्पमाणतराए चेव महाविदेहाय इत्थ मणूसा परिवसंति' હે ગૌતમ! મહાવિદેહ ક્ષેત્ર, ભરત ક્ષેત્ર, ઐરવત ક્ષેત્ર, હૈમવતક્ષેત્ર અને રમ્યક ક્ષેત્રોની અપેક્ષા આયામ વિષ્કંભ, સંસ્થાન પરિક્ષેપકોને લઈને જોઈએ તો વિસ્તીર્ણતર છે, વિપુલ

तत्रायामो दैर्घ्यम् विष्कम्भो विस्तारः संस्थानम् आकारविशेषः परिणाहः परिधिश्चेत्येषां समाहारस्तथाभूतेन; यथा सम्भवमस्ति विस्तीर्णतरक एव तत्र-विष्कम्भेणाति विस्तारयुक्त एव साधिक चतुरशीति षट् शताधिक त्रयस्त्रिंशद्योजनसहस्रप्रमाणत्वात्, विस्तारकः अतिविपुलः संस्थानेन-पल्यङ्करूपेण महत्तरक एव अतिमहानेव आयामेन, सुप्रमाणतरक एव बृहत्प्रमाणक एव परिणाहेनेत्येव योजना बोध्या, अत एव 'महाविदेहा य इत्थ मणुसा परिवसंति' महाविदेहाः महान् गरीयान् देहः शरीरम् आभोग इति यावत येषां ते तथा, यद्वा महान् गरीयान् देहः शरीरं कलेवरं येषां ते महाविदेहाश्चात्र-महाविदेहवर्षे मनुष्याः परिवसन्ति, 'महाविदेहे य इत्थदेवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' महाविदेहश्चात्र देवः परिवसतीत्युत्तरेण सम्बन्धः स च कीदृशः ? इत्याह-महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, इह

है अर्थात् एक लक्ष प्रमाण जीवा वाला होने से यह आयाम की अपेक्षा महत्तर कही है, कुछ अधिक ८४ हजार ६ सौ ३३ योजन प्रमाण युक्त होने से यह विस्तीर्ण तरक ही है, पल्यङ्क रूप संस्थान से युक्त होने के कारण यह विपुल तरक ही है, तथा परिणाह-परिधि से यह सुप्रमाणतरक ही है। अतएव यहां के मनुष्य महाविदेह महान अतिशय विशिष्ट-भारी है-देह-शरीर-जिन्हों का ऐसे होते हैं विजयों में सर्वदा ५०० धनुषकी ऊंचाई वाला शरीर होता है तथा देवकुरु और उत्तरु कुरु में तीन कोश जितना ऊंचा शरीर होता हैं इसी महाविदेहता को लेकर अकर्मभूमिरूप भी देवकुरु और उत्तर कुरु इन क्षेत्रों को महाविदेह के भेद रूप से परिगणित किया गया है इस महाविदेहता से युक्त यहां रहते हैं और इन्हीं मनुष्यों के सम्बन्ध से इस क्षेत्र को महाविदेह कह दिया गया है तथा (महाविदेहे य इत्थदेवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे२) महाविदेह नाम का

तर છે, મહત્તર છે તથા સુપ્રમાણ તરક છે એટલે કે એક લક્ષ પ્રમાણ જીવાવાળું હોવાથી આયામની અપેક્ષાએ મહત્તર છે. કંઈક અધિક ૮૪ સહસ્ર ૬ સો ૩૩ યોજન પ્રમાણ યુક્ત હોવાથી એ વિસ્તીર્ણ તરક જ છે. પલ્યંક રૂપ સંસ્થાનથી યુક્ત હોવા બદલ એ વિપુલ તરક જ છે. તેમજ પરિણાહ-પરિધિથી એ સુપ્રમાણ તરક જ છે. એથી અહીંના મનુષ્યો મહા વિદેહ, મહાન્ અતિશય-વિશિષ્ટ ભારી છે જેમનાં શરીરો એવા ભારી હોય છે, વિજયોમાં સર્વદા ૫૦૦ ધનુષની ઊંચાઈવાળું શરીર હોય છે, તેમજ દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુમાં ત્રણ ગાઉ જેટલું ઉંચું શરીર હોય છે. આ મહાવિદેહતાને લઈને અકર્મ ભૂમિ રૂપ પણ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ એ ક્ષેત્રોને મહાવિદેહના ભેદ રૂપથી પરિગણિત કરવામાં આવેલ છે. આ મહાવિદેહતાથી યુક્ત અહીં રહે છે અને એ મનુષ્યોના સંબંધથી આ ક્ષેત્રને મહાવિદેહ કહેવામાં આવેલ છે. તેમજ 'महाविदेहे अ इत्थदेवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चए महाविदेहे वासे २' મહાવિદેહ નામક દેવ

यावत्पद संङ्ग्राह्यपदानां सङ्ग्रहार्थौ विजयदेवाधिकारादष्टमसूत्रोक्तादवसेयो 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे२' हे गौतम ! तेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन कारणेन महाविदेहाधिष्टितत्वेन एवम् इत्थम् उच्यते महाविदेहो वर्षम् २, 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते' अदुत्तरम् अथ च खलु हे गौतम ! महाविदेहस्य वर्षस्य शाश्वतं सर्वाधिकं नामधेयं नाम प्रज्ञप्तम् 'जं ण कयाइ णासि ३' यत् यस्मात्कारणात् न कदाचित् कस्मिंश्चित् समये नाऽऽसीत्? अपि त्वासीदेवेत्यादि प्राग्वत् ॥सू० १७॥

अधुनोत्तरकुरून् विवक्षुस्तदुपयोगित्वेन प्रथमं गन्धमादनवक्षस्कारपर्वतं प्रश्नोत्तराभ्यामाह-'कहि णं भंते ! महाविदेहे' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खार-पव्वए पण्णत्ते ? गोयमा ! नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मंद-

---

देव यहां पर रहता है-यह देव महर्द्धिक है यावत् एक पल्योपम की आयुवाला है यहां यावत्पद से संग्रह पद और उनका अर्थ विजयदेवाधिकार में उक्त अष्टम सूत्र की टीका से जान लेना चाहिये अतः इन सब कारणों को लेकर इस क्षेत्र का नाम 'महाविदेह' कहा गया है (अदुत्तरं च णं गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते, जं ण कयाइ णासि ३) अथवा 'महाविदेह' ऐसा इस क्षेत्र का नाम अनादिकालिक है किसी निमित्त को लेकर नहीं है क्योंकि भूतकाल में इसका ऐसा ही नाम था, अब भी इसका यही नाम है और भविष्य में भी ऐसा ही इसका नाम रहेगा ऐसा कोईसा भी समय नहीं हुआ है कि जिस में ऐसा इसका नाम न रहा हो, वर्तमान भी ऐसा नहीं है कि इसका ऐसा नाम न चल रहा हो और भविष्यत् भी ऐसा नहीं होगा कि जिस में इसका नाम नहीं रहेगा ॥सू० १७॥

અહીં રહે છે. આ દેવ મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલું આયુષ્ય ધરાવે છે. અહીં યાવત્ પદથી સંગ્રહ પદ અને તેમનો અર્થ વિજયાધિકારમાં ઉક્ત અષ્ટમ સૂત્રની ટીકામાંથી જાણી લેવો જોઇએ. એથી ઉપર્યુક્ત સર્વ કારણોને લઇને આ ક્ષેત્રનું નામ 'મહાવિદેહ' એવું રાખવામાં આવ્યું છે. 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स सासए णामधेज्जे पण्णत्ते, जं ण कयाइ णासि ३' અથવા 'મહાવિદેહ' એવું આ ક્ષેત્રનું નામ અનાદિકાલિક છે. કોઈ નિમિત્તના આધારે એ નામ નથી. કેમકે ભૂતકાળમાં એનું એવું જ નામ હતું, અત્યારે પણ એનું એવું જ નામ છે અને ભવિષ્યમાં પણ એનું એજ નામ રહેશે. એનો કોઇ કાળ એવો નહોતો કે જેમાં એનું નામ આ પ્રમાણે ચાલતું ન હોય વર્તમાનમાં પણ એવું નથી કે તેનું એ નામ ચાલતું ન હોય અને ભવિષ્યમાં પણ એવો કાળ આવવાનો નથી કે તેમાં એનું એવું નામ રહેશે નહિ. એટલે કે ત્રણે કાળમાં એનું એજ નામ રહેવાનું છે. ॥ સૂ. ૧૭ ॥

रस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं गंधिलावइस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं उत्तरकुराए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खार पव्वए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे तीसं जोयणसहस्साइं दुण्णि य णउत्तरे जोयणसए छच्च य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं णीलवंतवासहरपव्वयं तेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए२ उस्सेहुव्वेह परिवद्धीए परिवद्धमाणे२ विक्खंभपरिहाणीए परिहायमाणे२ मंदरपव्वयं तेणं पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंच गाउयसयाइं उव्वेहेणं अंगुलस्स असंखिज्जइभागं विक्खंभेणं पण्णत्ते गयदंतसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे, उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स उप्पिं वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव आसयंति। गंधयमायणे णं वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता? गोयमा! सत्त कूडा तं जहा—सिद्धाययणकूडे१ गंधमायणकूडे२ गंधिलावईकूडे३ उत्तरकुरुकूडे४ फलिहकूडे५ लोहियकूडे६ आणंदकूडे७।

कहि णं भंते! गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते?, गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं गंधमायणकूडस्स दाहिणपुरत्थिमेणं, एत्थ णं गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धाय यणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते, जं चेव चुल्लहिमवंते सिद्धाययणकूडस्स पमाणं तं चेव एएसिं सव्वेसिं भाणियव्वं, एवं चेव विदिसाहिं तिण्णि कूडा भाणियव्वा, चउत्थे तइयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं पंचमस्स दाहिणेणं, सेसा उत्तरदाहिणेणं, फलिहलोहियक्खेसु भोगंकरा भोगवईओ देवयाओ सेसेसु सरिसणामया देवा, छसुवि पासायवडेंसगा रायहाणीओ विदिसासु, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, गंधमायणे वक्खारपव्वए२१, गोयमा! गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स गंधे से जहा णामए कोट्ठपुडाण वा जाव पीसीज्जमाणाण वा उक्किरिज्जमाणाण वा विकिरिज्जमाणाण वा

परिभुज्जमाणाण वा जाव ओराला मणुण्णा जाव गंधा अभिणिस्सवंति, भवे एयारूवे? णो इणट्ठे समट्ठे, गंधमायणस्स णं इत्तो इट्ठतराए चेव जाव गंधे पण्णत्ते, से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ गंधमायणे वक्खारपव्वए२, गंधमायणे य इत्थ देवे महिड्ढिए परिवसइ, अदुत्तरं च णं सासए णामधिज्जे इति ॥सू० १८॥

छाया-क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे गन्दमादनो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, गौतम! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपश्चिमेन गन्धिलावत्या विजयस्य पौरस्त्येन उत्तरकुरूणां पश्चिमेन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे गन्दमादनो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः त्रिंशतं योजनसहस्राणि द्वे च नवोत्तरे योजनशते षट् च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेन नीलवद्वर्षधरपर्वतान्तेन चत्वारि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेण तदनन्तरं च खलु मात्रया २ उत्सेधोद्वेधपरिवृद्धया परिवर्द्धमानः २ विष्कम्भपरिहान्या परिहीयमानः २ मन्दरपर्वतान्तेन पञ्चयोजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चगव्यूतशतानि उद्वेधेन अङ्गुलस्य असंख्येयभागं विष्कम्भेण प्रज्ञप्तः गजदन्तसंस्थानसंस्थितः सर्वरत्नमयः अच्छः, उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, गन्धमादनस्य खलु वक्षस्कार पर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः यावद् आसते।

गन्धमादने खलु वक्षस्कारपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि, गौतम! सप्तकूटानि, तद्यथा-सिद्धायतनकूटम् १, गन्धमादनकूटम् २, गन्धिलावतीकूटम् ३, उत्तरकुरुकूटम् ४, स्फटिककूटम् ५, लोहिताक्षकूटम् ६, आनन्दकूटम् ७। क्व खलु भदन्त! गन्धमादने वक्षस्कारपर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपश्चिमेन गन्धमादनकूटस्य दक्षिणपौरस्त्येन, अत्र खलु गंधमादनवक्षस्कारपर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, यदेव क्षुद्रहिमवति सिद्धायतनकूटस्य प्रमाणं तदेव एतेषां सर्वेषां भणितव्यम्, एवमेव विदिशासु त्रीणि कूटानि भणितव्यानि, चतुर्थं तृतीयस्य उत्तरपश्चिमेन पञ्चमस्य दक्षिणेन, शेषाणि तु उत्तर दक्षिणेन, स्फटिकलोहिताक्षयो र्भोगङ्करा भोगवत्यो देवते, शेषेषु सदृशनामका देवाः, षट्स्वपि प्रासादावतंसका राजधान्यो विदिशासु, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-गन्धमादनो वक्षस्कारपर्वतः २, गौतम! गन्धमादनस्य खलु वक्षस्कारपर्वतस्य गन्धः स यथा नामकः कोष्ठपुटानां वा यावत् पिष्यमाणानां वा उत्कीर्यमाणानां वा विकीर्यमाणानां वा परिभुज्यमाणानां वा यावद् उदारा मनोज्ञा यावद् गन्धा अभिनिःस्रवन्ति, भवेद् एतद्रूपः? नो अयमर्थः समर्थः, गन्धमादनस्य खलु इतइष्टतरक एव यावद् गन्धः प्रज्ञप्तः, स एतेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते गन्धमादनो वक्षस्कारपर्वतः २, गन्धमादनश्चात्र देवो महर्द्धिकः परिवसति, अदुत्तरं च खलु शाश्वतं नामधेयमिति ॥ सू० १८ ॥

टीका–'कहि णं भंते ! महाविदेहे' इत्यादि । 'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे गन्धमादनो नाम वक्षस्कार पर्वतः वक्षसि मध्ये स्वगोपनीयं क्षेत्रं द्वौ मिलित्वा कुर्वन्तीति वक्षस्काराः तज्जातीयोऽयमिति वक्षस्कारः स चासौ पर्वतश्चेति तथाभूतः प्रज्ञप्तः ?, 'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं' गौतम ! नीलवतः तन्नामकस्य वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि मन्दरस्य मेरोः पर्वतस्य उत्तरपश्चिमेन उत्तरस्याः पश्चिमायाश्च अन्तरालवर्तिनि दिग् विभागे वायव्यकोण इत्यर्थः, अत्र सप्तम्यन्तादेनप्रत्ययः, 'गंधिलाव इस्स विजयस्स पुरच्छिमेणं उत्तरकुराए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पन्नत्ते' गन्धिलावत्याः शीतोदामहानद्युत्तरवर्तिनोऽष्टमस्य पौरस्त्येन पूर्वेण पूर्वस्यां दिशीत्यर्थः, उत्तरकुरूणां सर्वोत्कृष्ट भोगभूमिक्षेत्रस्य पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि अत्र–अत्रान्तरे महाविदेहे वर्षे गन्धमादनो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, तस्य मानाद्याह–'उत्तर

'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए' इत्यादि ।

टीकार्थ–अब गौतमस्वामी ! इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में गन्धमादन नामका वक्षस्कार पर्वत कहां पर कहा गया है ! इसके उत्तर में प्रभु कहते है–(गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं गंधिलावइस्स विजयस्स पुरच्छिमेणं उत्तरकुराए पच्चत्थिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! नीलवान् वर्षधर पर्वतकी दक्षिण दिशा में, मन्दर पर्वत के वायव्यकोण में शीतोदामहानदी की उत्तर दिशा में रहे हुए अष्टम विजय रूप गन्धिलावती विजय की पूर्व दिशा में तथा उत्तर कुरु रूप सर्वोत्कृष्ट भूमि क्षेत्र की पश्चिम दिशा में महाविदेह क्षेत्र में गन्धमादन नामका वक्षस्कार पर्वत कहा गया है जो

'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए' इत्यादि,

टीकार्थ–હવે ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રવડે પ્રભુની સામે આ પ્રશ્ન મૂકે છે કે–'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહ વિદેહ ક્ષેત્રમાં ગંધમાદન નામક વક્ષસ્કાર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં, પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तर-पच्चत्थिमेणं गंधिलावइस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं उत्तरकुराए पच्चत्थिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खार पव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવાન્ વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, મન્દર પર્વતના વાયવ્ય કોણમાં, શીતોદા મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં આવેલ અષ્ટમ વિજય રૂપ ગંધિલાવતી વિજયની પૂર્વ દિશામાં તેમજ ઉત્તર કુરુ રૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ ભૂમિક્ષેત્રની પશ્ચિમ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગન્ધમાદન નામક વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે–કે જે બે પર્વતો મળીને

दाहिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने तीसं जोयणसहस्साइं दुण्णि य णउत्तरे जोयणसए' उत्तर दक्षिणायतः-उत्तरदक्षिणयोर्दिशोरायतः दीर्घः, प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः पूर्वपश्चिमदिशो र्विस्तीर्णः, त्रिंशतं त्रिंशत्संख्यानि योजनसहस्राणि द्वे च नवोत्तरे नवाधिके योजनशते 'छच्च य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं' षट् च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य आयामेन अत्र यद्यपि वर्षधरपर्वतसंबद्धमूलानां वक्षस्कारपर्वतानां साधिकैकादशाष्टशत द्विचत्वारिंशद्योजनप्रमाणकुरुक्षेत्रान्तर्गतानामेतावानायामो न संपद्यते तथाऽप्येषां वक्रत्वेन परिणततया बहुतरक्षेत्रप्रविष्टत्वादेतावानायामः संभवतीति, 'णीलवंतवासहरपव्वयं तेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं पंचजोयणसयाइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए २-उस्सेहुव्वेह परिवद्धीए परिवद्धमाणे २' नीलवद्वर्षधरपर्वतान्तेन-नीलवद्वर्षधरपर्वतसमीपे चत्वारि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन भूमिप्रविष्टत्वेन, पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, तदनन्तरं च मात्रया २ क्रमेण

दो पर्वत मिलकर अपने वक्षस-मध्य में क्षेत्र को छुपालेते हैं उनका नाम वक्षस्कार पर्वत है (उत्तरदाहिणायए-पाईण पडीण विच्छिण्णे तीसं जोयणसहस्साइं दुण्णि य णउत्तरे जोयणसए छच्च य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं, णीलवंतवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं) यह गन्धमादन नामका वक्षस्कार पर्वत उत्तर से दक्षिण दिशातक लम्बा है एवं पूर्व से पश्चिम तक विस्तीर्ण हैं इसका आयाम ३०२०९$\frac{६}{१९}$ योजनका है यद्यपि वर्षधर पर्वत संबद्ध मूलवाले वक्षस्कार पर्वतों का जोकि कुछ अधिक ११८४२ योजन प्रमाण वाले कुरुक्षेत्र में है इतना आयाम नहीं बनता है तथापि ये वक्षस्कार वक्र है इसलिये बहुत क्षेत्र में प्रविष्ट होने से इनका इतना आयाम बनजाना संभवित है यह वक्षस्कार-नीलवान् वर्षधर पर्वत के पास ४०० सौ योजनकी ऊंचाई वाला है उद्वेध इसका

પોતાના વક્ષસ-મધ્યમાં ક્ષેત્રને છુપાવી લે છે, તેનું નામ વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'उत्तर दाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे तीसं जोयण सहस्साइं दुण्णि य णउत्तरे जोयणसए छच्च य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं, णीलवंतवासहरपव्वयं तेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं' એ ગંધમાદન નામક વક્ષસ્કાર પર્વત ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી લાંબો છે તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. એનો આયામ ૩૦૨૦૯$\frac{૬}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે. જો કે વર્ષધર પર્વત સંબદ્ધ મૂલવાળા વક્ષસ્કાર પર્વતોનો કે જે કંઈક વધારે ૧૧૮૪૨ યોજન પ્રમાણવાળા કુરુક્ષેત્રમાં છે-આટલો આયામ થતો નથી છતાં એ વક્ષસ્કાર વક્ર છે. એથી ઘણા ક્ષેત્રોમાં પ્રવિષ્ટ હોવાથી એનો આયામ થઈ જાય છે, એવી સંભાવના કરી શકાય. એ વક્ષસ્કાર નીલવાન વર્ષધર પર્વતની પાસે ૪૮૦ યોજન જેટલી ઊંચાઈવાળો છે. આનો ઉદ્વેધ ૪૦૦ ગાઉ

उत्सेधोद्वेधपरिवृद्ध्या—उत्सेधोद्वेधयोः उच्चत्वोण्डत्वयोः परिवृद्ध्या परिवर्धनेन परिवर्धमानः २ वृद्धिं गच्छन् २ 'विक्खंभपरिहाणीए परिहायमाणे २ मंदरपव्वयं तेणं पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं' विष्कम्भपरिहान्या विस्तारह्रासेन परिहीयमानः २ ह्रसन् २ मन्दरपर्वतान्तेन मेरुपर्वतसमीपे पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'पंच गाउयसयाइं उव्वेहेणं—अंगुलस्स असंखिज्जइभागं विक्खंभेणं पण्णत्ते' पञ्च गव्यूतशतानि उद्वेधेन भूमिप्रवेशेन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्—असंख्यभागं विष्कम्भेण विस्तारेण प्रज्ञप्तः, 'गयदंतसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे, उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं' स च गजदन्तसंस्थानसंस्थितः गजदन्तस्य हस्तिदन्तस्य यद् आदौ नीचैः रन्ते चोच्चैः संस्थानम् आकारविशेषः तेन तादृशेन संस्थानेन संस्थितः पुनः स सर्वरत्नमयः—सर्वात्मना रत्नमयः अच्छः आकाशस्फटिकवन्निर्मलः, पुनः स उभयोः—द्वयोः पार्श्वयो भागयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां 'दोहि य वणसंडेहिं' द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः सर्वदिक्षु समन्ततः सर्वविदिक्षु च संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितः, 'गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे

---

४०० कोश का है तथा विष्कम्भ में यह पांच सौ योजनका है इसके बाद यह क्रमशः ऊंचाई में और उद्वेध मे तो बढता जाता है और विष्कम्भ में घटता जाता है इस तरह मन्दर पर्वत के पास पांच सौ योजन की ऊंचाई हो जाती है और पांच सौ कोशका इसका उद्वेध हो जाता है तथा (अंगुलस्स असंखिज्जइभागं विक्खंभेणं पण्णत्ते) अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण इसका विष्कम्भ रह जाता है—(गयदंतसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे) यह पर्वत गजदन्त का जैसा संस्थान होता है वैसे ही संस्थान वाला है—तथा यह सर्वात्मना रत्नमय है और आकाश एवं स्फटिक के जैसा निर्मल है यह (उभयो पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि अ वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) दोनों पार्श्वभागों में दो पद्मवरवेदिकाओं से और दो वनषंडों से अच्छी तरह सब ओर से घिरा हुआ है (गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरम-

---

જેટલો છે તેમજ વિષ્કંભમાં એ ૫૦૦ યોજન જેટલો છે. ત્યાર બાદ એ અનુક્રમે ઊંચાઈમાં અને ઉદ્વેધમાં વધતો જાય છે અને વિષ્કંભમાં ઓછો થતો જાય છે. આ પ્રમાણે મંદર પર્વતની પાસે પાંચસો યોજન જેટલી એની ઊંચાઈ થઈ જાય છે. અને ૫૦૦ સો ગાઉ જેટલો એનો ઉદ્વેધ થઈ જાય છે. તેમજ 'अंगुलस्स असंखिज्जइभागं विक्खंभेणं पण्णत्ते' અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ એનો વિષ્કંભ રહી જાય છે. 'गयदंतसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे' એ પર્વત ગજદંતનું જેવું સંસ્થાન હોય છે તેવાજ સંસ્થાનવાળો છે. તેમજ સર્વાત્મક રત્નમય છે અને આકાશ તેમજ સ્ફટિકની જેમ નિર્મળ છે. એ 'उभयो पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि अ वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' બન્ને પાર્શ્વ ભાગોમાં બે પદ્મવર વેદિકાઓથી અને બે વનખંડોથી સારી રીતે ચોમેરથી

भूमिभागे जाव आसयंति' गन्धमादानस्य खलु वक्षस्कारपर्वतस्य उपरि शिखरे बहुसमरमणीयः अत्यन्तसमतया सुन्दरो भूमिभागः, यावत्-यावत्पदेन "प्रज्ञप्तः, स यथानामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा यावद् नानाविधपञ्चवर्णैः मणिभिस्तृणैरुपशोभितः, अत्र मणितृणवर्णनं वक्तव्यम् एवं वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-शब्द पुष्करिणी गृहमण्डप पृथिवीशिलापट्टका बोध्याः, तत्र खलु बहवो व्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च" इति बोध्यम् आसते उपविशन्ति, एतत्सर्वं षष्ठसूत्रोक्त भूमिभाग वर्णकमनुसृत्य बोध्यम् अतो विशेषजिज्ञासुभिः षष्ठसूत्रटीका विलोकनीया।

अधुना अत्र कूटवक्तव्यमाह-'गंधमायणेणं वक्खारपव्वए कइकूडा पण्णत्ता ? गोयमा ! सत्तकूडा, तं जहा-सिद्धाययणकूडे १ गंधमायणकूडे २, गंधिलावईकूडे ३, उत्तरकुरुकूडे ४

णिज्जे भूमिभागे जाव आसयंति) इस गन्धमादन बक्षस्कार पर्वत के ऊपर की भूमि का भाग-भूमिरूप भाग बहुसमरमणीय कहा गया है। यावत् यहां पर अनेक देव और देवियां उठती बैठती रहती है एवं आराम विश्राम शयन करती रहती है यहां आगत यावत् शब्द से 'पण्णत्ते' स यथा नामकः आलिङ्गपुष्करमितिवा, यावत् नानाविध पंचवर्णैर्मणिभिस्तृणैरुपशोभितः अत्र मणि तृण वर्णनं वक्तव्यम् एवं वर्ण गंधरस स्पर्श-शब्द पुष्करिणी गृह मण्डप पृथिवी शिलापट्टकाः बोध्याः तत्र खलु बहवो व्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च' ऐसा पाठ गृहीत हुआ है यह पाठ छठे सूत्र में भूमिभाग के वर्णन के प्रसङ्ग में कहा गया है अतः वहीं से इसे देखलेना चाहिये।

(गंधमायणेणं वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता) हे भदन्त ! इस गन्धमादन वक्षस्कार पर्वत के ऊपर कितने कूट कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! सत्तकूडा-तं जहा सिद्धायणकूडे, गंधिलावईकूडे, उत्तरकुरुकूडे,

---

પરિવૃત છે. 'गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव आसयंति' આ ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતનો ઉપરનો ભૂમિભાગ ભૂમિરૂપ ભાગ બહુ સમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે. યાવત્ અહીં અનેક દેવો અને દેવીઓ ઉઠતી-બેસતી રહે છે તેમજ આરામ-વિશ્રામ-શયન કરતી રહે છે. અહીં આવેલ 'યાવત્' શબ્દથી 'पण्णत्ते स यथा नामकः आलिङ्गपुष्करमितिवा, यावत् नानाविधपंचवर्णैः मणिभिस्तृणैरुपशोभितः अत्र मणितृणवर्णनं वक्तव्यम् एवं वर्णगंधरसस्पर्श-शव्द पुष्करिणी गृहमण्डप पृथिवी शिलापट्टकाः बोध्याः तत्र खलु बहवो व्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च' એવો પાઠ સંગૃહીત થયેલ છે. આ પાઠ ૬ ઠા સૂત્રમાં ભૂમિભાગના વર્ણન-પ્રસંગમાં આવેલ છે. એથી ત્યાંથી જ જાણી લેવો જોઈએ.

'गंधमायणेणं वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત ! એ ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની ઉપર કેટલા ફૂટો કહેવામાં આવેલા છે ? એના જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा ! सत्त कूडा, तं जहा-सिद्धाययणकूडे, गंधमायणकूडे गंधिलावईकूडे, उत्तरकुरुकूडे, लोहि-

फलिहकूडे ५-लोहियक्खकूडे ६ आणंदकूडे ७" 'गन्धमादन' इत्यादि प्रश्नसूत्रमुत्तानार्थम्, उत्तरसूत्रे हे गौतम! सप्तकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धायतनकूटम् १, गन्धमादनकूटम् २ गन्धिलावतीकूटम् ३, उत्तरकुरुकूटम् ४ स्फटिककूटम् ५, लोहिताक्षकूटम् ६ आनन्दकूटं ७, तत्र स्फटिककूटं-स्फटिकमणिमयत्वात्, लोहिताक्षकूटम्-लोहितरत्नवर्णत्वात्, आनन्दकूटम् आनन्दनामकस्य देवस्य कूटम्।

ननु यथा वैताढ्यादि गत सिद्धायतनादिकूटानां व्यवस्था पूर्वापरतया कृता तथाऽत्रापि? किं वा ततः कश्चिद्विशेषः? इत्याह-"कहि णं भंते! गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धाययण-कूडे णामं कूडे पण्णत्ते?, गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं गंधमायणकूडस्स दाहिणपुरत्थिमेणं, एत्थ णं गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते" क्व खलु भदन्त! इत्यादि-हे भदन्त! गन्धमादने वक्षस्कारपर्वते सिद्धायतनकूटं क्व कुत्र प्रज्ञप्तम्?, गौतम! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपश्चिमेन उत्तरपश्चिमदिशोरन्तराले वायव्य-

---

लोहियक्खकूडे, आणंदकूडे) हे गौतम! इस पर सातकूट कहे गये हैं-उनके नाम इस प्रकार से है-सिद्धायतनकूट, गन्धमादनकूट, गंधिलावतीकूट, उत्तर-कुरु कूट, स्फटिककूट, लोहिताक्षकूट और आनन्दकूट। इनमें स्फटिककूट स्फटिक-रत्न मय है लोहिताक्षरत्नके जैसे वर्णवाला है और आनन्दकूट आनन्द नामक देवका कूट है। अब यहां पर गौतमस्वामी के इस प्रश्नका कि जिस प्रकार से वैताढय आदिगत सिद्धायतनादि कूटों की व्यवस्था पूर्व अपर आदि रूप से की गई है उसी तरह की व्यवस्था क्या यहां पर भी की गई है? या उसकी अपेक्षा यहां की व्यवस्था में कुछ अन्तर है? उत्तर देते प्रभु कहते हैं (गोयमा मंदरस्स-पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं गंधमायणकूडस्स दाहिणपुरत्थिमेणं गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते-तं चेव क्षुल्लहिमवंते सिद्धाय-यणस्स कूडस्स पमाणं तं चेव एएसिं सव्वेसिं भाणियव्वं) हे गौतम! मंदर

यक्खकूडे, आणंदकूडे' હે ગૌતમ! એ પર્વત ઉપર સાત કૂટો આવેલા છે. તેમના નામ આ પ્રમાણે છે-સિદ્ધાયતન કૂટ, ગંધમાદન કૂટ, ગંધિલાવતી કૂટ, ઉત્તરકુરુ કૂટ, સ્ફટિક કૂટ, ગંધમાદન કૂટ, લોહિતાક્ષ કૂટ, અને આનંદ કૂટ, એમાં સ્ફટિક કૂટ સ્ફટિક રત્નમય છે, લોહિતાક્ષના રત્ન જેવા વર્ણવાળા છે. અને આનંદ કૂટ આનંદ નામક દેવનો કૂટ છે. હવે અહીં ગૌતમ પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે જેમ વૈતાઢય આદિગત સિદ્ધાયતનાદિ કૂટોની વ્યવસ્થા પૂર્વ અપર વગેરે રૂપમાં કરવામા આવેલી છે, તે પ્રમાણે જ શું અહીં પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે? કે તેની અપેક્ષાએ અહીંની વ્યવસ્થામાં કંઈ તફાવત છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं गंधमायण-कूडस्स दाहिणपुरत्थिमेणं एत्थणं गंधमायणे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते-तं चेव क्षुल्लहिमवंते सिद्धाययणस्स कूडस्स पमाणं तं चेव एएसिं सव्वेसिं भाणियव्वं' હે

कोणे गन्धमादनकूटस्य दक्षिणपौरस्त्येन दक्षिणपूर्वदिशोरन्तराले आग्नेयकोणे अत्र अत्रान्तरे सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, 'जं चेव चुल्लहिमवंते सिद्धायथणकूडस्स पमाणं' यदेव प्रमाणं क्षुद्रहिमवती सिद्धायतनकूटस्य पूर्वमुक्तम् 'तं चेव एएसिं सव्वेसिं भाणियव्वं' तदेव प्रमाणम् एतेषां सिद्धायतनकूटादीनां सर्वेषां सप्तानां कूटानां भणितव्यम्, वक्तव्यम्, 'एवं चेव विदिसाहिं तिण्णि कूडा' एवमेव-सिद्धायतनकूटानुसारेण विदिक्षु (दिशासु) तिसृषु विदिक्षु वायव्यकोणेषु त्रीणि सिद्धायतनादीनि कूटानि 'भाणियव्वा' भणितव्यानि वक्तव्यानि ननु एकैव वायव्या विदिक् कथं बहुत्वेन निर्दिष्टा? इति चेदुच्यते-अत्र तिस्रो वायव्यो विदिशो मिलिता विवक्षिता इति बहुत्वेन तन्निर्देशः, स च 'एवं चत्तारि वि दारा-भाणियव्वा' इति सूत्रविवरणोक्तयुक्त्या प्रमातव्यः, उक्तकूटत्रयावस्थानमेवम्-मेरुतो वायव्ये सिद्धायतनकूटम् तस्माद् वायव्ये गन्धमादनकूटम्, तस्माच्च वायव्ये गन्धिलावतीकूटम् ३, एवं तिस्रो वाय-

पर्वत के वायव्यकोण में गंधमादन कूड के आग्नेय कोण में सिद्धायतन नामका कूट कहा गया है जो प्रमाण क्षुद्रहिमवान् पर्वत पर सिद्धायतनकूट का कहा गया है वही प्रमाण इन सिद्धायतन आदि सब सातों कूटों का कहलेना चाहिये। (एवं चेव विदिसाहिं तिण्णि कूडा भाणियव्वा) इसी तरह सिद्धायतनकूटके कथनानुसारही तीन विदिशाओं में वायव्यकोनो में-तीन सिद्धायतन आदि कूट कहलेना चाहिये शंका-वायव्यविदिशा तो एक ही होती हैं फिर यहां तीन वायव्यकोन' ऐसा पाठ कैसा कहा? उ. यहां जो ऐसा कहा गया है वह तीन वायव्यदिशाओं को समुदित करके कहा गया है 'एवं चत्तारि वि दारा भाणियव्वा' इन तीन वायव्यदिशाओं को इस सूत्र के विवरण में उक्त युक्ति से समुदितकिया गया है तात्पर्य ऐसा है कि मेरु से उत्तर पश्चिमदिशाओं के अन्तराल में वायव्यकोने में सिद्धायतनकूट है इस सिद्धायतनकूट से वायव्यकोने में गन्धमादनकूट है इससे वायव्यकोने में गन्धिलावती कूट है इस प्रकार से ये

ગૌતમ ! મંદરપર્વતના વાયવ્ય કોણમાં ગંધમાદન કૂડના આગ્નેય કોણમાં સિદ્ધાયતન નામક કૂટ ઉપર કહેવામાં આવેલ છે. જે પ્રમાણ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતનકૂટ-માટે કહેવામાં આવેલ છે, સિદ્ધાયતન વગેરે બધા સાતે કૂટો માટે પણ આ મુજબ જ પ્રમાણ સમજવું 'एवं चेव विदिसाहिं तिण्णि कूडा भाणियव्वा' આ પ્રમાણે જ સિદ્ધાયતન કૂટના કથન મુજબ જ ત્રણ વિદિશાઓમાં વાયવ્ય કોણમાં ત્રણ સિદ્ધાયતન વગેરે કૂટો કહેવા જોઈએ.

શંકા-વાયવ્ય વિદિશા તો એક જ હોય છે પછી અહીં ત્રણ વાયવ્ય કોણ એવો પાઠ શા માટે કહેવામાં આવેલ છે ઉત્તર-અહીં જે એવું કહેવામાં આવેલું છે તે ત્રણ વાયવ્ય દિશાઓને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવેલું છે. 'एवं चत्तारि वि दारा भाणियव्वा' એ ત્રણ વાયવ્ય દિશાઓને એ સૂત્રના વિવરણમાં ઉક્ત યુક્તિ વડે સમુદિત કરવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે મેરુથી ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશાઓના અન્તરાલમાં-વાયવ્ય

व्यविदिशः सम्पद्यते कूटत्रयस्थानान्युक्त्वा चतुर्थकूटस्थानमाह–'चउत्थे तत्तियस्स उत्तर-पच्चत्थिमेणं पंचमस्स दाहिणेणं सेसा उ उत्तरे दाहिणेणं' चतुर्थमित्यादि–चतुर्थं चतुर्थ-कूटम्, उत्तरकुरुकूटं तृतीयस्य गन्धिलावतीकूटस्य उत्तरपश्चिमेन–उत्तरपश्चिमायां विदिशि वायव्यकोणे पञ्चमस्य स्फटिककूटस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि प्रज्ञप्तम् पञ्चमादि कूटस्थानमाह–शेषाणि कूटचतुष्टयातिरिक्तानि स्फटिकादीनि त्रीणि कूटानि तु उत्तरदक्षिणेन उत्तर-दक्षिणस्याम् उत्तरदक्षिणश्रेणि व्यवस्थया स्थितानि प्रज्ञप्तानि, अत्रेदं तात्पर्यम् पञ्चमं चतुर्थ-स्योत्तरतः षष्ठस्य दक्षिणतः, षष्ठं पञ्चमस्योत्तरतः सप्तमस्य दक्षिणतः, सप्तमं षष्ठस्योत्तरत

वायव्य विदिशा रूप कोने समुदितकियेगये हैं इसीसे 'विदिसाहिं तिण्णि' ऐसे बहुवचनका प्रयोग किया गया है। अब चतुर्थकूट का स्थान कहने के लिये सूत्र-कार (चउत्थे ततिअस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं पञ्चमस्स दाहिणेणं, सेसा उ उत्तर दाहिणेणं फलियलोहिअक्खेसु भोगंकर भोगवइओ देवयाओ सेसेसु सरिस-णामया देवा) इस सूत्र द्वारा समझाते हैं कि उत्तर कूट नामक जो चतुर्थकूट है वह तृतीयकूट जो गन्धिलावती कूट है उसकी वायव्य विदिशा में है और पांच वां जो स्फटिककूट है उसकी दक्षिणदिशा में है इन कूटों के अतिरिक्त जो स्फटिककूट लोहिताक्षकूट, आनन्दकूट ये तीन कूट हैं वे उत्तर दक्षिण-श्रेणि में व्यवस्थित हैं यहां ऐसा तात्पर्य है-पांचवां जो कूट स्फटिक-कूट है वह चतुर्थ कूटकी उत्तरदिशा में है और छठे कूट की दक्षिण दिशामें है छठा जो कूट है वह पंचमकूट की उत्तर दिशा में और सातवें कूट की दक्षिणदिशा में हैं सातवां जो कूट है वह छठे कूट की उत्तर दिशा में

કોણમાં સિદ્ધાયતન કૂટ છે. એ સિદ્ધાયતનકૂટથી વાયવ્યકોણમાં ગંધમાદનકૂટ છે. એનાથી વાયવ્ય કોણમાં ગંધિલાવતી કૂટ છે. આ પ્રમાણે એ વાયવ્ય વિદિશા રૂપકો વડે સમુદિત કરવામાં આવેલ છે. એથી જ 'विदिसाहिं तिण्णि' એવા બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. હવે ચતુર્થ કૂટનું સ્થાન કહેવા માટે સૂત્રકાર -'चउत्थे ततिअस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं पञ्चमस्स दाहिणेणं, सेसाउ, उत्तरदाहिणेणं फलिय लोहिअक्खेसु भोगंकर भोगवइओ देवयाओ सेसेसु सरिसणामया देवा' આ સૂત્ર વડે સમજાવે છે કે ઉત્તર કૂટ નામનો જે ચતુર્થ કૂટ છે તે તૃતીય કૂટ જે ગંધિલાવતી કૂટ છે, તેની વાયવ્ય દિશામાં છે અને પાંચમો જે સ્ફટિક કૂટ છે તેની દક્ષિણ દિશામાં છે. એ કૂટો સિવાય જે સ્ફટિક કૂટ, લોહિતાક્ષ કૂટ અને આનંદ કૂટ એ ત્રણ કૂટો છે તે ઉત્તર દક્ષિણ શ્રેણિમાં વ્યવસ્થિત છે. અહીં એવો અર્થ કરવામાં આવે છે કે–પાંચમો જે સ્ફટિક કૂટ છે તે ચતુર્થકૂટની ઉત્તર દિશામાં છે અને ૬ ઠા કૂટની દક્ષિણ દિશામાં છે. છઠો કૂટ છે તે પંચમ–કૂટની ઉત્તર દિશામાં અને સાતમા કૂટની દક્ષિણ દિશામાં છે જે સાતમો કૂટ છે તે ૬ ઠા કૂટની ઉત્તર દિશામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે પરસ્પરમાં ઉત્તર–દક્ષિણ ભાવ કહેવામાં આવેલ છે. સ્ફટિક કૂટ અને લોહિતાક્ષ કૂટ એ બે કૂટોની

इति परस्परमुत्तरदक्षिणभाव इति, अत्र पञ्चशतयोजनविस्ताराण्यपि कूटानि क्रमहीयमानेपि गन्धमादनपर्वते यन्मान्ति तत् सहस्राङ्ककूटान्यनुसृत्य बोध्यम् । अथैषां सप्तानां कूटानामधिष्टातृस्वरूपं निरूपयितुमाह–'फलिह लोहियक्खेसु भोगंकर भोगवईओ देवयाओ सेसेसु सरिसणामया देवा' स्फटिक लोहिताक्षयोरित्यादि–तत्र स्फटिक लोहिताक्षयोः पञ्चम पष्ठयोः कूटयोः क्रमेण भोगङ्करा भोगवत्यौ देवते द्वे दिक्कुमार्यौ तदधिष्ठात्र्यौ वसतः, शेषेषु तदतिरिक्तेषु पञ्चसु कूटेषु सादृशनामकाः तत्तत्कूटसदृशनामकाः देवाः तदधिष्ठातारो देवाः परिवसन्ति, 'छसु वि पासायवडेंसगा रायहाणीओ विदिसासु' षट्स्वपि षट् स्वेवकूटेषु प्रासादावतंसकाः तत्तत्कूटाधिष्टातृदेववासयोग्य उत्तमप्रासादाः प्रज्ञप्ताः, तथाऽमीषां देवानां राजधान्यः अधिपतिवसतयोऽसङ्ख्याततमे जम्बूद्वीपे विदिक्षु वायव्यकोणेषु प्रज्ञप्ताः ।

अधुनाऽस्य नामार्थं प्रश्नोत्तराभ्यां निरूपयितुमाह–'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' 'अथ केनार्थेन भदन्त !' इत्यादि–हे भदन्त ! केन अर्थेन कारणेन एवम् इत्थम् उच्यते कथ्यते 'गंधमायणे वक्खारपव्वए २ ?' गन्धमादनो वक्षस्कारपर्वतः २ ? इति, भगवानुत्तरमाह–'गोयमा !' गौतम ! 'गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स गंधे से जहाणामए' गन्धमादनस्य

है । इस तरह परस्पर में उत्तर दक्षिण भाव कहा गया है । स्फटिककूट और लोहिताक्षकूट इन दो कूटों के ऊपर भोगंकरा और भोगवती ये दो दिक्कुमारिकाएं रहती है । बाकी के और समस्त कूटों पर कूटों के अनुरूप नामवाले देव रहते हैं । (छसु वि पासायवडेंसगा रायहाणीओ विदिसासु) छह कूटों के ऊपर ही प्रासादावतंसक है–उस उस कूट के अधिष्ठायकदेवों के निवासकरने योग्य उत्तमप्रासाद हैं तथा इन इन देवों की राजधानियां असंख्यातवेभाग प्रमाण जम्बूद्वीप में वायव्यकोणों में है (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ गंधमायणे वक्खारपव्वए २) हे भदन्त ! आपने इस पर्वत का नाम 'गन्धमादन वक्षस्कार पर्वत ऐसा किसकारण से कहा है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा ! गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स गंधे से जहाणामए कोट्ठपुडाणवा जाव पीसिज्जमाणाण

ઉપર ભોગંકરા અને ભોગવતી એ બે દિક્કુમારિકાઓ રહે છે. શેષ સર્વ કૂટો ઉપર કૂટો મુજબ નામવાળા દેવો રહે છે 'छसु वि पासायवडेंसगा रायहाणीओ विदिसासु' ૬ કૂટોની ઉપર જ પ્રાસાદાવતંસક છે. તત્ તત્ કૂટના અધિષ્ઠાયક દેવોના નિવાસ માટે યોગ્ય ઉત્તમ પ્રાસાદો છે, તેમજ તત્ તત્ દેવોની રાજધાનીઓ અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જંબૂદ્વીપમાં વાયવ્ય કોણમાં છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ गंधमायणे वक्खारपव्वए २' હે ભદંત ! આપશ્રી એ આ પર્વતનું નામ 'ગન્ધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વત' એવું શા કારણથી કહ્યું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स गंधे से जहा णामए कोट्ठपुडाण वा जाव पीसिज्जमाणाण वा उक्किरिज्जमाणाण वा विकिरिज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा जाव ओराला मणुण्णा जाव गंधा अभिणिस्सवंति भवेयारूवे ? णो इणट्ठे समट्ठे'

खलु वक्षस्कारपर्वतस्य गन्धोऽभिस्रवति तत्र दृष्टान्तमुपन्यस्यति स यथानामकेत्यादि स गन्धः यथा येन प्रकारेण नामक नामैव नामक प्रसिद्धः, अत्र प्रसिद्धार्थकनामशब्दात् स्वार्थेऽकच् प्रत्ययो बोध्यः, नामेत्यस्याव्ययत्वात् स च टेः प्राक् तद्विनायाच् प्रत्ययस्य मध्यपतितत्वा- न्मध्यपतितन्यायेन नामशब्देन नामक शब्दस्यापि ग्रहणादव्ययत्वात्सुपो लुक्। मूले तु प्राकृ- तत्वात्पुंस्त्वेन निर्देशः, 'कोट्ठपुडाण वा जाव' कोष्ठपुटानां वा यावत् यावत्पदेन-'तगरपुटानां वा एलापुटानां वा चोयपुटाना वा चम्पापुटानां वा दमनकपुटानां वा कुङ्कुमपुटानां वा चन्द- नपुटानां वा उशीरपुटानां वा मरुकपुटानां वा जातीपुटानां वा यूथिकापुटानां वा मल्लिका- पुटानां वा स्नानमल्लिकापुटानां वा केतकीपुटानां वा पाटलीपुटानां वा नवमल्लिकापुटानां वा अगुरुपुटानां वा लवङ्गपुटानां वा कर्पूरपुटानां वा वासपुटानां वा अनुवाते वा उद्भिद्यमा- नानां वा कुट्यमानानां वा भज्यमानानां वा' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः। 'पीसिज्ज- माणाण वा उक्किरिज्जमाणाण वा विक्किरिज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा जाव' पिष्यमानानां वा उत्कीर्यमाणानां वा विकीर्यमाणानां वा परिभुज्यमानानां वा यावत् यावत्पदेन-'भाण्डाद् भाण्डान्तरं संह्रियमाणानां वा एषां पदानां संग्रहो बोध्यः, 'ओराला मणुण्णा जाव गंधा अभिणिस्सवंति' उदाराः मनोज्ञाः यावत् यावत्पदेन-"मनोहराः, घ्राणमनो निर्वृतिकराः

वा उक्किरिज्जमाणाण वा, विक्किरिज्जमाणाण वा, परिभुज्जमाणाण वा जाव ओराला मणुण्णा जाव गंधा अभिणिस्सवंति भवेयारूवे? णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम। इस गंधमादननामक वक्षस्कार पर्वतका गन्ध जैसा पिसते हुए, बटते हुए कूटते हुए बिखरे हुए आदिरूप में परिणत हुए कोष्ठपुटों का यावत् तगरपुटादिकसुगन्धित द्रव्य का, गंध होता है उसी प्रकार का है वह जैसा उदार मनोज्ञ आदि विशेषणों वाला होता है उसी प्रकारका इस वक्षस्कार से सदागंध निकलतारहता है। 'णामए' में नाम शब्द से अकच् प्रत्यय किया गया है-तब 'नामकः' ऐसा बनायागया है यहां यावत् शब्द से 'तगरपुटानां वा एलापुटानां वा, चोयपुटानां वा, चम्पापुटानां वा, दमनकपुटानां वा, जाती- पुटानां वा, यूथिकापुटानां वा' इत्यादिपदों का संग्रह हुआ है तथा 'भाण्डात् भाण्डान्तरं संह्रियमाणानाम्' इन पदों का संग्रह द्वितीय यावत्पदसे हुआ है

હે ગૌતમ! આ ગન્ધમાદન નામક વક્ષસ્કાર પર્વતનો ગન્ધ દળતાં, કૂટતા, વિકીર્ણ થયેલાં વગેરે રૂપમાં પરિણત થયેલા કોષ્ઠ પુટોનો યાવત્ તગર પુટાદિક સુગંધિત દ્રવ્યોનો ગન્ધ હોય છે, તેવા પ્રકારનો છે. તે જેવો ઉદાર, મનોજ્ઞ વગેરે વિશેષણો- વાળો હોય છે તેવોજ ગંધ આ વક્ષસ્કારમાંથી સર્વદા નીકળતો રહે છે 'णामए' માં નામ શબ્દને 'अकच्' પ્રત્યય લગાડવામાં આવેલ છે. જેથી 'नामक.' એ જાતનું પદ બન્યું છે. અહીં યાવત્ શબ્દથી 'तगरपुटानां वा एलापुटानां वा; चोयपुटानां वा, चम्पा- पुटानां वा' दमनकपुटानां वा, जातीपुटानां वा; यूथिकापुटानां वा' વગેરે પદો ગ્રહણ થયેલા છે, તેમજ 'भाण्डात् भाण्डान्तरं संह्रियमाणानाम्' એ પદોનો સંગ્રહ દ્વિતીય યાવત્ પદથી થયેલ

सर्वतः समन्तात्" इत्येषां सङ्ग्रहः, एषां व्याख्या राजप्रश्नीयसूत्रस्याष्टादशसूत्रस्य मत्कृत-सुबोधिनीटीकातो बोध्या, गन्धाः अभिस्रवन्ति अभिनिःसरन्ति एवमुक्ते सति शिष्यो भगवन्तं पृच्छति-'भवे एयारूवे ?' भवेदेतद्रूपः एतादृशो गन्धो गन्धमादनस्य भवेत् ?, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नो अयमर्थः समर्थः अयं कोष्ठपुटादीनां गन्धरूपोऽर्थो नो समर्थः न युक्तः, यद्येवं तर्हि तदुपादानं किमर्थम् ? औपम्यं तत गन्धमादनस्य 'गंधमायणस्स णं इत्तो इट्ठतराए चेव जाव गंधे पण्णत्ते' गन्धमादनपर्वतस्य खलु गन्धः इतः कोष्ठपुटादि गन्धतः इष्टतरकः अतिशयेनेष्टतर एव तथाभूतः अभीप्सिततर एव, तत्र कश्चिदकान्तोऽपि गन्धः कस्यचिदिष्टतरो भवतीत्याह-यावत् यावत्पदेन-"कान्ततरक एव मनोज्ञतरक एव मनोऽमतरक एव" इत्येषां सङ्ग्रहः, एषां विवरणं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रस्य मत्कृत सुबोधिनी टीकातो बोध्यम्, एतादृशो गन्धः प्रज्ञप्तः कथितः, 'से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं

तृतीय यावत्पद से 'मनोहरा घ्राणमनोनिवृत्तिकराः सर्वतः समन्तात्' इन पदों का संग्रह हुआ है इन सब पदों को यदि व्याख्यासहित देखना हो तो राजप्रश्नीय सूत्रके अठारहवें सूत्रकी व्याख्याको देखना चाहिये। जब प्रभुने 'गन्धमादन' नाम होने के सम्बन्ध में ऐसा कहा तो गौतम ने पुनः प्रभु से ऐसा पूछा-तो क्या हे भदन्त ! ऐसाही गन्ध उससे निकलता है ? तब इसके उत्तर में प्रभुने उनसे कहा-हे गौतम ! ऐसा यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्यों कि (गंधमायणस्स णं इत्तो इट्ठतराए चेव जाव गंधे पण्णत्ते) गंधमादन वक्षस्कार पर्वत से जो गंध निकलती है वह तो इन कोष्ट पुटादिकों की गंध से भी बहुत अधिक इष्ट होती है यहां तो केवल गन्धमादनवक्षस्कार पर्वत की गंधको उपमित करने के लिए ही कोष्ट पुटादि सुगन्धित पदार्थों की गन्ध को दृष्टान्त कोटि में रखा गया है। यहां यावत्पद से 'अभीप्सिततर एव कान्ततरएव' आदिपदों का ग्रहण

છે. તૃતીય યથાવત્પદથી 'મનોહરા ઘ્રાણમનોનિવૃત્તિકરાઃ સર્વતઃ સમન્તાત્' એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. એ સર્વ પદોને સવ્યાખ્યા જોવા હોય તો 'રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર' ના ૧૮મા સૂત્રની વ્યાખ્યાને જોવી જોઈએ. જ્યારે પ્રભુએ 'ગંધમાદન' નામ વિશે આ જાતની સ્પષ્ટતા કરી ત્યારે ગૌતમે પ્રભુને પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત ! શું એવો જ ગન્ધ તે ગન્ધમાદનમાંથી નીકળે છે ? ત્યારે એના જવાબમાં પ્રભુએ તેને કહ્યું કે હે ગૌતમ ! એવો અર્થ સમર્થ નથી. કેમકે 'गंधमायणस्स णं इत्तो इट्ठतराए-चेव जाव गंधे पण्णत्ते' ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતમાંથી જે ગંધ નીકળે છે તે તો એ કોષ્ટ પુટાદિકોની ગંધ કરતાં પણ અધિક ઇષ્ટ હોય છે. અહીં તો ફક્ત ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની ગંધને ઉપમિત કરવા માટે જ કોષ્ટપુટાદિ સુગંધિત પદાર્થોની ગન્ધને દૃષ્ટાન્ત કોટિમાં મૂકવામાં આવેલ છે. અહીં યાવત્ પદથી 'अभिप्सिततर एव कान्ततर एव' વગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. એ ગંધના વિશેષણ ભૂત પદોની વ્યાખ્યા

कुराए णं भंते ! कुराए केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ?, गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, एवं पुव्ववण्णिया जच्चेव सुसमसुसमावत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा जाव पउमगंधा१ मियगंधा२ अममा३ सहा४ तेतली५ सणिंचारी६ ॥सू० १९॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे उत्तरकुरवो नाम कुरवः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन गन्धमादनस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन अत्र खलु उत्तरकुरवो नाम कुरवः प्रज्ञप्ताः, प्राचीनप्रतीचीनायताः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णाः अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिताः एकादशयोजनसहस्राणि अष्ट च द्वाचत्वारिंशानि योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य विष्कम्भेणेति, तासां जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रचीतीनायता द्विधा वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा, तद्यथा-पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा, एवं पाश्चात्यया यावत् पाश्चात्यं वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा, त्रिपञ्चाशतं योजनसहस्राणि आयामेनेति, तासां खलु धनुः दक्षिणेन षष्टिं योजनसहस्राणि चत्वारि च अष्टादशानि योजनशतानि द्वादश च एकोनविंशतिभागान योजनस्य परिक्षेपेण, उत्तरकुरूणां खलु भदन्त ! कुरूणां कीदृशकः आकार भाव प्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः, गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, एवं पूर्ववर्णिता यैव सुषमसुषमा वक्तव्यता सैव नेतव्या यावत् पद्मगन्धाः १ मृगगन्धाः २ अममाः ३ सहाः ४ तेतलिनः ५ शनैश्चारिणः ६ ॥ सू० १९ ॥

टीका-'कहि णं भंते ! महाविदेहे' इत्यादि, 'उत्तरकुरा णामं कुरा पण्णत्ता' इत्यन्तम् छाया गम्यम्, 'पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया इक्कारस

उत्तरकुरुनिरूपण

'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे'

टीकार्थ-गौतमस्वामीने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-(कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे उत्तरकुरा णामं कुरा पण्णत्ता) हे भदन्त ! महाविदेहक्षेत्र में उत्तरकुरु नामका क्षेत्र कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स-दक्खिणेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं उत्तरकुरा णामं

ઉત્તરકુરુ-નિરૂપણ

'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમે આ સૂત્ર વડે પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે-'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे उत्तरकुरा णामं कुरा पण्णत्ता' મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તરકુરુ નામક ક્ષેત્ર કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहर-पव्वयस्स दक्खिणेणं वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं उत्तरकुरा णामं कुरा पण्णत्ता' હે ગૌતમ !

जोयणसहस्साइं' एतान्यपि छाया गम्यानि, 'अट्ठ य बायाले जोयणसए दोण्णि य एगूण-वीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति' नवरम् अष्ट च द्वाचत्वारिंशानि-द्वाचत्वारिंशदधिकानि योजनशतानि, द्वौ चैकोनविंशतिभागौ योजनस्य विष्कम्भेणेति, अथासामुत्तरकुरूणां जीवा माह-'तीसे जीवा उत्तरेणं पाइणपडीणायया दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा' 'तासां जीवेत्यादि-मूले प्राकृतत्वादेकवचनम् 'तासिं' इति वक्तव्ये 'तीसे' इत्युक्तम्, तासाम् उत्तरकुरूणां जीवा प्रत्यञ्चा सैव जीवा उत्तरेण उत्तरस्यां दिशि प्राचीनप्रतीचीनायता पूर्वपश्चिमदीर्घा, द्विधा वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा स्पृष्टवती, 'तं जहा-पुरत्थिमिल्लाए कोडीए-पुरत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा' तद्यथा-पौरस्त्यया पूर्वया कोटया अग्रभागेन पौरस्त्यं प्राच्यं वक्षस्कार-पर्वतं स्पृष्टा स्पृष्टावती, 'एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा' एवम् अनेन प्रकारेण पाश्चात्यया पश्चिमया यावत् यावत्पदेन-'कोटया' इति ग्राह्यम् पाश्चात्यं

कुरा पण्णत्ता) हे गौतम ! मन्दर पर्वत की उत्तरदिशामें, नीलवन्त वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशा में, गन्धमादन वक्षस्कार पर्वत की पूर्वदिशा में एवं माल्यवन्त वक्षस्कार पर्वत की पश्चिमदिशा में उत्तरकुरु नामका क्षेत्र अकर्मभूमिका स्थान कहा गया है यह (पाईणपडीणायया, उदीणदाहिणवित्थिण्णा, अद्धचंदसंठाणसंठिया, इक्कारसजोयणसहस्साइं अट्ठयबायाले जोयणसए दोण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति) यह पूर्व से पश्चिमतक लम्बा है और उत्तर दक्षिण तक विस्तीर्ण है इसका विष्कम्भ ११८४२ $\frac{२}{१९}$ योजन प्रमाण है (तीसे जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा) उस उत्तरकुरु क्षेत्र की जीवा-प्रत्यञ्चा उत्तर दिशा में पूर्व पश्चिम में दीर्घ है-लम्बी है-यह पूर्व दिग्वर्ती कोटि से पूर्वदिग्वर्ती वक्षस्कार पर्वतको छूती है और पश्चिमदिग्वर्ती कोटि से पश्चिमदिग्वर्ती वक्षस्कारपर्वत को छूती है यही बात (तं जहा-पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव

મંદર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં નીલવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, ગન્ધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્તર કુરુ નામક ક્ષેત્ર-અકર્મભૂમિકાનું સ્થાન-આવેલ છે. 'पाईणपडीणायया उदीणदाहिणवित्थिण्णा, अद्ध-चंदसंठाणसंठिया इक्कारसजोयणसहस्साइं अट्ठयबागले जोयणसए दोण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणंति' એ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. એનો આકાર અર્દ્ધ ચંદ્રાકાર જેવો છે. એનો વિષ્કંભ ૧૧૮૪૨ $\frac{૨}{૧૯}$ યોજન પ્રમાણ છે. 'तीसे जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा' આ ઉત્તર કુરુ ક્ષેત્રની જીવા-પ્રત્યંચા-ઉત્તર દિશામાં પર્વ પશ્ચિમમાં દીર્ઘ છે. લાંબી છે. એ પૂર્વ દિગ્વર્તી કોટિથી પૂર્વ દિગ્વર્તી વક્ષસ્કાર પર્વતને સ્પર્શે છે અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી કોટિથી પશ્ચિમ દિગ્વર્તી વક્ષસ્કારને સ્પર્શી રહેલ છે એજ વાત 'तं जहा-पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं जाव वक्खार-पव्वयं पुट्ठा एवं पच्चत्थिमिल्लाए जाव पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा' એ સૂત્ર વડે

पश्चिमं वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा, तस्या जीवाया मानमाह–'तेवण्णं जोयणसहस्साइं आयामे-णंति' त्रिपञ्चाशतं योजनसहस्राणि–त्रिपञ्चाशत्सहस्रसंख्ययोजनानि आयामेन दैर्घ्येण, तासां धनुष्पृष्ठमानमाह–तीसे णं धणुं दाहिणेणं सट्ठिं जोयणसहस्साइं चत्तारिय अट्ठारसे जोयण-सए' तासाम्, उत्तरकुरूणां खलु धनुः दक्षिणेन दक्षिणभागे मेर्वासन्ने षष्टिं योजनसहस्राणि –षष्टिसहस्रसंख्ययोजनानि चत्वारि च अष्टादशानि अष्टादशाधिकानि योजनशतानि 'दुवाल-सय एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं' द्वादश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण–परिधिना, तथाहि–एकैकस्य वक्षस्कारपर्वतस्याऽऽयामस्त्रिंशत् योजनसहस्राणि द्वे च नवाधिके योजनशते षट् च कलाः तत उभयो र्मानसङ्कलनया यथोक्तं मानं भवतीति बोध्यम्। अथोत्तरकुरूणां स्वरूपं निरूपयितुमाह–'उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए केरिसए आया-रभावपडोयारे पण्णत्ते ?' 'उत्तरकुरूणां खलु' इत्यादि। हे भदन्त ! उत्तरकुरूणां खलु कुरूणां कीदृशकः कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः–तत्राकारः स्वरूपं भावाः तदन्तर्गताः पदार्थाः तत्सहितः प्रत्यवतारः आविर्भावः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह–'गोयमा ! बहुसमरम-णिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, भूमिभागवर्णनं

पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा) इस सूत्रद्वारा प्रकट की गई है। (तेवण्णं जोयणसहस्साइं आयामेणंति) यह प्रत्यञ्चा आयाम में ५३००० योजन की है (तीसेणं धणुं दाहिणेणं सट्ठिं जोयणसहस्साइं, चत्तारिय अट्ठारसे जोयण सए दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं) इस प्रत्यञ्चा का धनुपृष्ठ आयामकी अपेक्षा दक्षिणदिशा में मेरु के पास में ६०४१८$\frac{12}{19}$ योजन का है यह प्रमाण इस रूपसे निकलता है कि एक एक वक्षस्कार पर्वतका आयाम ३०२०९$\frac{6}{19}$ योजनका है अतः दोनों वक्षस्कारोंका आयाम जोडने पर ६०४१८$\frac{12}{19}$ आ जाता है (उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते) अब गौतमने उत्तरकुरुका स्वरूप जानने के लिये प्रभुसे ऐसा पूछा है – कि – हे भदन्त ! उत्तरकुरुका आकारभाव प्रत्यवतार स्वरूप–कैसा कहा गया है ? उत्तर में प्रभुने कहा है–(गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते एवं पुव्व-

---

પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. 'तीसेणं धणु दाहिणेणं सट्ठिं जोयणसहस्साइं, चत्तारिय अट्ठारसे जोयणसए दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं' આ પ્રત્યંચાનું ધનુઃ પૃષ્ઠ આયામની અપેક્ષાએ દક્ષિણ દિશામાં મેરુની પાસે ૬૦૪૧૮ $\frac{12}{19}$ યોજન જેટલું છે. આ પ્રમાણ એ રીતે જાણવા મળે છે કે એક–એક વક્ષસ્કાર પર્વતનો આયામ ૩૦૨૦૯ $\frac{6}{19}$ યોજન જેટલો હોય છે. એથી બન્ને વક્ષસ્કારોનો આયામ જોડીને ૬૦૪૧૮ $\frac{12}{19}$ આવી જાય છે. 'उत्तरकुराएणं भंते ! कुराए केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' હવે ગૌતમસ્વામી ઉત્તર કુરુનું સ્વરૂપ જાણવા માટે પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત ! ઉત્તરકુરુના આકાર–ભાવ, પ્રત્યવતાર અને સ્વરૂપ કેવાં કહેવામાં આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, एवं पुव्ववण्णिया जच्चेव सुसम सुसमाव-

चतुर्थसूत्राद् बोध्यम् 'एवं पुव्ववण्णिया जच्चेव सुसमसुसमा वत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा' एवम् उक्तरीत्या पूर्ववर्णिता पूर्वम् २२ सूत्रे भरतवर्षप्रकरणे वर्णिता उक्ता यैव सुषमसुषमा वक्तव्यता-सुषमसुषमा अवसर्पिणीकालस्य प्रथमारकः, तस्याः वक्तव्यता वर्णनपद्धतिः सैव नेतव्या ग्राह्या सा च किमवधिरित्याह-'जाव पउमगंधा १, मियगंधा २, अममा ३ सहा ४ तेतली ५ सणिंचारी ६' यावत् पद्मगन्धाः इत्यादि-पद्मगन्धाः-पद्मवद्गंधयुक्ताः १, मृगगन्धाः -मृगस्य कस्तूरी प्रधान मृगस्येव गन्धो येषां ते तथा २, अममाः-निर्ममाः ममता रहिताः ३, सहाः सहन्ते-शक्नुवन्ति कार्ये इति सहाः-शक्ताः कार्य समर्थाः ४, तेतलिनः-विशिष्ट-पुण्यशालिनः ५, शनैश्चारिणः-मन्दगमनशीलाः एवं विधा मनुष्या यावत् तावत् उत्तरकुरु-वर्णनं बोध्यम्, इत्युत्तरकुरु वक्तव्यता निरूपिता ॥सू०१९॥

अथोत्तरकुरुवर्तिनौ यमकपर्वतौ प्ररूपयितुमाह-

मूलम्-कहि णं भंते! उत्तरकुराए जमगा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता?, गोयमा! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठजोयणसए चोत्तीसे चत्तारि य सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए सीयाए महाणईए उभओ कूले एत्थ णं जमगा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता जोयणसहस्सं उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं मूले एगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं उवरिं च पंच जोयणसयाइं आयाम-विक्खंभेणं मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचि

वण्णिया जच्चेव सुसमसुसमावत्तव्वया सच्चेव णेयव्वा जाव पउमगंधा १ मिअगंधा२ अममा३ सहा४ तेतली५ सणिंचारी६) हे गौतम! वहांका भूमिभाग बहुसमरमणीय है इस तरह पूर्ववर्णित सुषमसुषमा नामक आरे की जो वक्तव्यता है वही वक्तव्यता यहां कह लेनी चाहिये-यावत् वहां के मनुष्य पद्म जैसी गंधवाले हैं कस्तूरीवाले मृग जैसी गन्धवाले हैं ममता रहित है कार्य करनेमें सक्षम है तेतली विशिष्ट पुण्यशाली हैं और मन्द मन्द गति से चलनेवाले हैं। इसप्रकार से यह उत्तरकुरुका वर्णन हैं।॥१९॥

त्तव्वया सच्चेव णेयव्वा जाव पउमगंधा १, मिअगंधा २, अममा ३, सहा ४, तेतली ५. सणिंचारी ६' हे गौतम! त्यांनो भूमिभाग બહુसमरमणीय છે. આ પ્રમાણે પૂર્વ વર્ણિત સુષમ સુષમા નામક આરાની જે વક્તવ્યતા છે તેજ વક્તવ્યતા અત્રે જાણવી જોઈએ. યાવત્ ત્યાંના મનુષ્યો પદ્મ જેવી ગંધવાળા છે. કસ્તૂરી વળા મૃગની જેવા ગંધ વાળા છે, મમતા રહિત છે, કાર્ય કરવામાં સક્ષમ છે. તેતલી વિશિષ્ટ પુણ્યશાલી છે. અને ધીમી ધીમી ચાલથી ચાલનારા છે. આ પ્રમાણે આ ઉત્તરકુરુનું વર્ણન છે ॥ સૂ. ૧૯ ॥

विसेसाहियं परिक्खेवेणं मज्झे दो जोयणसहस्साइं तिण्णि बावत्तरे जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं उवरि एगं जोयणसहस्सं पंच य एकासीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया जमगसंठाणसंठिया सव्वकणगामया अच्छा सण्हा पत्तेयं२ पउमवरवेइयापरिक्खित्ता पत्तेयं२ वणसंडपरिक्खित्ता, ताओ णं पउमवरवेइयाओ दो गाउयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं, वेइयावणसंडवण्णओ भाणियव्वो, तेसि णं जमगपव्वयाणं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, जाव तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं दुवे पासायवडेंसगा पण्णत्ता, ते णं पासायवडिंसगा बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं पासायवण्णओ भाणियव्वो, सीहासणसपरिवारा जाव एत्थ णं जमगाणं देवाणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं सोलस भद्दासणसाहस्सीओ पण्णत्ताओ से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जमगा पव्वया२?, गोयमा! जमगपव्वएसु णं तत्थ२ देसे तहिं २ बहवे खुड्डाखुड्डियासु वावीसु जाव बिलपंतियासु बहवे उप्पलाइं जाव जमगवण्णाभाइं जमगा य इत्थ दुवे देवा महिड्ढिया, ते णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव भुंजमाणा विहरंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जमगपव्वया २, अदुत्तरं च णं सासए णामधिज्जे जाव जमगपव्वया २ ।सू० २८॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! उत्तरकुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्याच्चरमान्तात् अष्टयोजनशतानि चतुस्त्रिंशानि चतुरश्च सप्त भागान् योजनस्य अबाधया सीताया महानद्याः उभयोः कूलयोः अत्र खलु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, योजन सहस्रमूर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि उद्वेधेन मूले एकं योजनसहस्रमायामविष्कम्भेण मध्ये अर्द्धाष्टमानि योजनशतानि आयामविष्कम्भेण उपरि पञ्च योजनशतानि आयामविष्कम्भेण मूले त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्टं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि च द्वासप्ततानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्च एकाशीतानि योजनशतानि किञ्चि-

द्विशेपाधिकानि परिक्षेपेणमूले विरतीर्णौ मध्ये संक्षिप्तौ उपरि तनुकौ यमकसंस्थानसंस्थितौ सर्वकनकमयौ अच्छौ श्लक्ष्णौ प्रत्येकं २ पद्मवरवेदिका परिक्षिप्तौ प्रत्येकं २ वनषण्डपरिक्षिप्तौ, ताः खलु पद्मवरवेदिकाः द्वे गव्यूते ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्च धनुःशतानि विष्कम्भेण, वेदिका वनषण्डवर्णको भणितव्यः, तयोः खलु यमक पर्वतयोरुपरि बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र खलु द्वौ प्रासादावतंसकौ प्रज्ञप्तौ, तौ खलु प्रासादवतंसकौ द्वाषष्टिं योजनानि अर्द्धयोजनं च ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च आयामविष्कम्भेण प्रासादवर्णको भणितव्यः, सिंहासनानि सपरिवाराणि यावद् अत्र खलु यमकयोः देवयोः षोडशानामात्मरक्षकदेवसाहस्रीणां षोडश भद्रासनसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः,

अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-यमकौ पर्वतौ२ ?, गौतम ! यमकपर्वतयोः खलु तत्र२ देशे तत्र२ क्षुद्राक्षुद्रिकासु वापिसु यावद् विलपङ्क्तिकासु बहूनि उत्पलानि यावत् यमकवर्णाभानि यमकौ चात्र द्वौ देवौ महर्द्धिकौ, तौ च तत्र चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां यावद् भुञ्जानौ विहरतः, तौ तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-यमकपर्वतौ२, अदुत्तरं च खलु शाश्वतं नामधेयं यावद् :यमकपर्वतौ२ ॥सू० २०॥

टीका-'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए' इत्यादि-'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए जमगा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' क्व खलु भदन्त ! उत्तरकुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ? भगवानाह-'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणिल्लाओ चरिमंताओ' हे गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्याच्चरमान्तात्-इह ल्यब्लोपे कर्मणि पञ्चमी तेन दाक्षिणात्यं दक्षिणदिग्भवं चरमान्तं-सर्वान्तिमं प्रदेशम् आरभ्य-दाक्षिणात्याच्चरमान्तादारभ्यार्वाग्दक्षिणाभिमुखमित्यर्थः, 'अट्ठ जोयणसए' अष्ट-अष्टसंख्यानि योजनशतानि 'चोत्तीसे' चतुस्त्रिंशानि-चतुस्त्रिंशदधिकानि 'चत्तारि य सत्तभाए' चतुरश्च सप्तभागान् 'जोयणस्स अबाहाए'

'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए' इत्यादि

टीकार्थ-'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए जमगा नामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' हे भगवन उत्तरकुरु में यमक नामके दो पर्वत कहां पर कहे गए हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में महावीर प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणिल्लाओ चरिमंताओ' हे गौतम ! णीलवन्त वर्षधर पर्वतके दक्षिण दिशा के चरमान्त से लेकर 'अट्ठजोयणसए चोत्तीसे' आठसो चोतीस योजन

'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए जमगा नामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' હે ભગવન્ ઉત્તરકુરામાં યમક નામ વાળા બે પર્વતો ક્યાં આવેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वस्स दक्खिणिल्लाओ चरिमंताओ' હે ગૌતમ ! નીલવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્તથી લઈને 'अट्ठ जोयणसए चोत्तीसे'

योजनस्य अबाधया-अपान्तराले कृत्वेति शेषः 'सीयाए' सीतायाः-तन्नाम्न्याः 'महाणईए' महानद्याः 'उभओ' उभयोः एकः पूर्वस्मिन् अपरश्च पश्चिमे इति द्वयोः 'कूले' कूलयोः-तटयोः 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे 'जमगा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, अथैतयोर्मानाद्याह-'जोयणसहस्सं' योजनसहस्रं-सहस्रसंख्ययोजनानि 'उड्ढं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन-उन्नतत्वेन, 'अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं' अर्धतृतीयानि योजनशतानि-सार्द्धशतद्वयसंख्ययोजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन मूले-मूलावच्छेदेन 'एगं जोयणसहस्सं' एकं योजनसहस्रम् 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् वृत्ताकारत्वात् 'मज्झे' मध्ये-मध्यदेशावच्छेदेन भूतलतः पञ्चशतयोजनातिक्रमे 'अद्धट्ठमाणि जोयणसयाइं' अर्द्धाष्टमानि योजनशतानि-सार्द्धसप्तसंख्ययोजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण 'उवरिं च' उपरि-सहस्रयोजनातिक्रमे 'पंच जोयणसयाइं' पञ्च योजनशतानि-पञ्चशतयोजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण, 'मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं' मूले-त्रीणि

'चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स' एक योजन के $\frac{4}{7}$ चोथे भागके सप्तमांश 'अबाहाए' अबाधासे-अपान्तरालमें 'सीयाए महाणईए' सीता नामकी महानदी के 'उभओ कूले' पूर्वपश्चिम तट पर अर्थात् एक पूर्वतट पर एवं एक पश्चिम तट पर 'एत्थणं जमगा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' इस प्रकार से यमक नामके दो पर्वत कहे हैं।

अब इन दो पर्वत के आयाम विस्तारादि सूत्रकार कहते हैं-'जोयणसहस्सं' इत्यादि 'जोयणसहस्सं उड्ढं उच्चत्तेणं' एक सहस्र योजन उपर के भागमें ऊंचे एवं 'अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं' ढाइसो योजन 'उव्वेहेणं' उद्वेध वाले अर्थात् पृथ्वीके अंदर रहे हुए 'मूले एगं जोयणसहस्सं' मूलभागमें एक हजार योजन 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भवाले 'मज्झे अद्धट्ठमाणि जोयणसयाइं' मध्यमें साडे सातसो योजन 'आयामविक्खंभेणं' आयाम विष्क-

---

આઠ સો ચોત્રીસ યોજન 'चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स' એક યોજનના $\frac{4}{7}$ ચાર સપ્તમાંશ 'अबाहाए' અબાધા-અન્તરાલ વિના 'सीयाए महाणईए' સીતા નામની મહાનદીના 'उभओ कूले' પૂર્વ પશ્ચિમ કિનારા પર અર્થાત્ એક પૂર્વના કિનારા પર અને એક પશ્ચિમ કિનારા પર 'एत्थ णं जमगा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' એ રીતે યમક નામના બે પર્વતો કહેલા છે.

હવે સૂત્રકાર આ બે પર્વતના આયામ વિસ્તારાદિ માન બતાવે છે. 'जोयणसहस्सं' ઈત્યાદિ-'जोयणसहस्सं उड्ढं उच्चत्तेणं' એક હજાર યોજન ઉપરની તરફ ઊંચા છે. તેમજ 'अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं' અઢીસો યોજન 'उव्वेहेणं' ઉદ્વેધવાળા એટલે કે જમીનની અંદર રહેલ છે. 'मूले एगं जोयणसहस्सं' મૂલ ભાગમાં એક હજાર યોજનના મધ્યમાં 'आयामविक्खंभेणं' લંબાઈ પહોળાઈ વાળા 'मज्झे अद्धट्ठमाणि जोयणसयाइं' મધ્યમાં સાડા સાતસો યોજનના 'आयामविक्खंभेणं' લંબાઈ પહોળાઈ વાળા 'उवरिं च' એક હજાર યોજન

योजनसहस्राणि-सहस्रत्रयसंख्ययोजनानि 'एगं च बावट्टं' एकं च द्वाषष्टं-द्वाषष्ट्यधिकं 'जोयणसयं किंचि विसेसाहियं' योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं-कियत्कलमित्यर्थः, 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण-परिधिना वर्तुलत्वेनेत्यर्थः, 'मज्झे दो जोयणसहस्साइं' मध्ये-द्वे योजनसहस्रे-सहस्रद्वयसंख्ययोजनानि 'तिण्णि बावत्तरे' त्रीणि च द्वासप्ततानि-द्वासप्तत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'किंचि विसेसाहिए' किञ्चिद्विशेषाधिकानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण-परिधिना, 'उवरिं' उपरि-शिखरे 'एगं' एकं 'जोयणसहस्सं पंच य एकासीए' योजनसहस्रं पञ्च च एकाशीतानि-एकाशीत्यधिकानि 'जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, अत एव 'मूले वित्थिण्णा' मूले विस्तीर्णौ, 'मज्झे' मध्ये-मूलापेक्षया 'संखित्ता' संक्षिप्तौ-अल्पपरिक्षेपकौ, 'उप्पिं' उपरि-शिखरे मूलमध्यापेक्षया 'तणुया' तनुकौ-स्वल्पतरायामविष्कम्भौ, तथा 'जमगसंठाणसंठिया'

म्भ वाले एवं 'उवरिं च' ऊपर एक सहस्र योजन पर 'पंचजोयणसयाइं' पांचसो योजन 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भ से युक्त 'मूले तिन्नि जोयण सहस्साइं' मूलभागमें तीन हजार योजन 'एगं च बावट्टं जोयणसयं एकसो बासठ योजनसे 'किंचिविसेसाहियं' कुछ अधिक अर्थात् मूलभागमें ३१६२ योजनसे कुछ अधिक 'परिक्खेवेणं' परिधिवाले (गोलाइमें) 'मज्झे दो जोयणसहस्साइं' मध्यम भागमें दो हजार योजन 'तिन्निबावत्तरे जोयणसए' तीनसो बहत्तर-योजन से 'किंचिविसेसाहिए' कुछ अधिक 'परिक्खेवेणं' परिक्षेप से युक्त 'उवरि शिखर के भाग में' 'एगं जोयणसहस्सं पंचय-एकासीए जोयणसए, एक हजार पांचसो एकासी योजनसे 'किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं' कुछ अधिक परिक्षेप वाले ये यमक पर्वत हैं ये 'मूले वित्थिन्ना' मूल भाग में विस्तार वाले 'मज्झे संखित्ता' मध्य भागमें कुछ संकुचित एवं 'उवरिं तणुया' शिखर के भागमें तनु अल्पतर आयाम विष्कम्भवाले है तथा 'जगमसंठाणसंठिया' यमक संस्था-

ઉપરના ભાગમાં 'पंचजोयणसयाइं' પાંચસો યોજન 'आयामविक्खंभेणं' લંબાઈ પહોળાઈવાળા 'मूले तिन्नि जोयणसहस्साइं' મૂલમાં ત્રણ હજાર યોજન 'एगं च बावट्टं जोयणसयं' એક સો બાસઠ યોજનથી 'किंचि विसेसाहियं' કંઈક વધારે અર્થાત્ મૂળભાગમાં ૩૧૬૨ યોજનથી કંઈક વધારે 'परिक्खेवेणं' પરિધિવાળા અર્થાત્ ગોળાકારમાં 'मज्झे दो जोयणसहस्साइं' મધ્યભાગમાં બે હજાર યોજન 'तिन्नि बावत्तरे जोयणसए' ત્રણસો બોંતેર યોજનથી 'किंचि विसेसाहिए' કંઈક વધારે 'परिक्खेवेणं' પરિધિવાળા 'उवरिं' શિખરની ઉપરના ભાગમાં 'एगं जोयणसहस्सं पंचय एकासीए जोयणसए' એક હજાર પાંચસો એકાસી યોજનથી 'किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' કંઈક વધારે પરિક્ષેપવાળા આ યમક પર્વત છે. આ પર્વત 'मूले वित्थिण्णा' મૂળમાં વિસ્તારવાળા 'मज्झे संखित्ता' મધ્ય ભાગમાં કંઈક સંકોચ યુક્ત તથા 'उवरिं तणुया' ઉપરના ભાગમાં તનુ નામ અલ્પતર આયામ વિષ્કંભવાળા છે. તથા

यमकसंस्थानसंस्थितौ–यमकौ–युग्मजातौ भ्रातरौ तयोर्यत् संस्थानम्–आकारविशेपस्तेन संस्थितौ–परस्परं सदृशसंस्थानौ, यद्वा–यमकाः–पक्षिविशेपास्तत्संस्थितौ, संस्थानं चानयो मूलादारभ्य शिखरं यावत् ऊर्ध्वीकृत गोपुच्छवत्क्रमिक ह्रासवत्प्रमाणत्वेन बोध्यम्, तथा 'सव्वकणगामया' सर्वकनकमयौ–सर्वात्मना स्वर्णमयौ 'अच्छा सण्हा' अच्छौ श्लक्ष्णौ 'पत्तेयं२' प्रत्येकम् २–एकैक एकैकः इति द्वौ पृथक् स्थितौ 'पउमवरवेइयापरिक्खित्ता' पद्मवरवेदिका परिक्षिप्तौ–पद्मवरवेदिका परिवेष्टितौ 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ 'वणसंडपरिक्खित्ता' वनषण्डपरिक्षिप्तौ–वनषण्डपरिवेष्टितौ, अत्रैवानन्तरोक्तयोः पद्मवरवेदिका–वनषण्डयोः प्रमाणाद्याह–'ताओ णं' इत्यादि–'ताओ णं' ताः प्रागुक्ताः खलु 'पउमवरवेइयाओ' पद्मवरवेदिकाः 'दो गाउयाइं' द्वे गव्यूते–चतुरःक्रोशान् 'उद्धं उच्चत्तेणं' उर्ध्वमुच्चत्वेन 'पंच धणुसयाइं' पञ्च- धनुःशतानि–पञ्चशतधनूंषि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण, 'वेइयावणसंडवण्णओ' वेदिका

नसे संस्थित अर्थात् परस्परमें समान संस्थान वाले ये यमक पर्वत है अथवा यमकनामके पक्षिविशेष के आकार के जैसा आकार वाले ये यमक पर्वत है। अर्थात् इसका संस्थान मूलसे शिखर पर्यन्त ऊंचे उठाए गए गाय के पुच्छ के आकार जैसे आकार वाले अर्थात् क्रमिक तनु होते जानेवाले प्रमाण वाला ये पर्वत है। ये यमक पर्वत 'सव्व कणगामया' सर्वात्मना सुवर्णमय है 'अच्छा सण्हा' अच्छ एवं श्लक्ष्ण है। 'पत्तेयं २' प्रत्येक पृथक् पृथक् रहे हुए हैं अर्थात् दोनों अलग अलग स्थित है। 'पउमवरवेइया परिक्खित्ता' पद्मवर वेदिका से परिवेष्टित है 'पत्तेयं २ वणसंडपरिक्खित्ता' वनषण्ड से प्रत्येक परिवेष्टित है।

अब पद्मवरवेदिका एवं वनषण्ड का प्रमाण कहते हैं–(ताओ णं) इत्यादि (ताओ णं) पहले कही हुई 'पउमवरवेइयाओ' पद्मवरवेदिका (दो गाउयाइं) दो गव्यूत अर्थात् चार कोस की 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊपर की ओर ऊंची है 'पंच धणु-

'जमगसंठाणसंठिया' યમક સંસ્થાનથી સંસ્થિત અર્થાત્ અન્યોન્ય સમાન સંસ્થાનવાળા આ યમક પર્વતો છે. અથવા યમક નામધારી પક્ષિ વિશેષના આકાર જેવા આકારવાળા આ યમક પર્વત છે. અર્થાત્ તેમનું સંસ્થાન મૂળથી શિખર સુધી ઉચુ કરવામાં આવેલ ગાયના પૂંછડાના આકાર જેવા આકારવાળા એટલે કે ક્રમક્રમથી પાતળા પડતા જતા પ્રમાણ વાળા આ યમક પર્વત છે. આ યમક પર્વત 'सव्व कणगामया' સર્વાત્મના સોનાના છે. 'अच्छा सण्हा' અચ્છ અને શ્લક્ષ્ણ છે. 'पत्तेयं पत्तेयं' પ્રત્યેક અલગ અલગ રહેલા છે. 'पउमवरवेइया परिक्खित्ता' પદ્મવર વેદિકાથી વીંટાયેલા છે. 'पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ता' દરેક વનષંડથી વીંટાયેલા છે.

હવે પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનું પ્રમાણ બતાવવામાં આવે છે.–'ताओणं' ઈત્યાદિ

'ताओणं' પહેલાં કહેવામાં આવેલ 'पउमवरवेइयाओ' પદ્મવરવેદિકા 'दो गाउयाइं' બે ગવ્યૂત અર્થાત્ ચાર ગાઉ 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉપરની તરફ ઉંચી છે. 'पंच, धणुसयाइं'

वनषण्डवर्णकः–वेदिका–वनषण्डयोर्वर्णनपरः पदसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः–वक्तव्यः, स च चतुर्थपञ्चसूत्राभ्यां बोध्यः,। अधुना यमकयोरुपरियदस्ति तद्वार्णयितुमाह–'तेसिणं' इत्यादि–'तेसि णं जमगपव्वयाणं' तयोः यमकपर्वतयोः खलु 'उप्पिं' उपरि शिखरे 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः–अत्यन्तसमोऽत एव रमणीयः–मनोहरो 'भूमिभागे पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'जाव' यावत्–यावत्पदेन–'आलिङ्गपुष्करमितिवेत्यादि तद्वर्णनपरः पदसमूहो राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रादारभ्यैकोनविंशतितमसूत्रपर्यन्तान्निबन्धादवगन्तव्यः, स च किम्पर्यन्त इत्याह–'तस्स णं' इत्यादि–'तस्स णं बहुसमरमणीज्जस्स भूमिभागस्स बहुमध्यदेशभागः–अत्यन्तमध्यदेशभागः अस्तीति शेषः, 'एत्थ णं दुवे पासायवडेंसगा' अत्र–

सयाइं' पांचसो धनुष जितना 'विक्खंभेणं' उसका विष्कंभ याने विस्तार है 'वेइयावणसंडवण्णओ' वेदिका एवं वनषण्ड के वर्णन वाले विशेषण यहां 'भाणियव्वो' कहलेना यह वर्णन इस ४ थे वक्षस्कार के चतुर्थ एवं पांचवे सूत्रमें कहे गए है अतः वहां से समज लेवें।

अब यमक पर्वत के उपरितन भागका वर्णन करते हैं–'तेसिं णं' इत्यादि

'तेसिंणं जमगपव्वयाणं उप्पिं' वे यमक पर्वत के उपर के शिखरमें 'बहुसमरमणिज्जे' अत्यन्त समतल होने से अत्यन्त रमणीय' भूमिभागे पण्णत्ते' भूमिभाग कहा है 'जाव' यावत् पदसे गृहीत 'आलिङ्गपुष्करमितिवा' इत्यादि वर्णन परक पदसमूह राजप्रश्नीय सूत्र के पंद्रहवें सूत्रसे लेकर उन्नीसवे सूत्र तक कहे गये वर्णन वहां से जान लेवें। वह वर्णन कहां तक का यहां ग्रहण होता है? इस शंका के निवृत्ति के लिए सूत्रकार कहते हैं 'तस्स णं इत्यादि

'तस्स णं बहुसमरमणीयस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' वह बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक मध्य भागमें 'एत्थ णं दुवे पासायवडेंसगा' दो प्रसाद

પાંચસો ધનુષ જેટલો 'विक्खंभेणं' તેનો વિસ્તાર છે. 'वेइयावणसंड वण्णओ, વેદિકા અને વનષંડના વર્ણનવાળા વિશેષણ અહિંયા 'भाणियव्वो' કહી લેવા જોઈએ. તે વર્ણન આ ૪થા વક્ષસ્કારના ચોથા પાંચમાં સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે. તેથી તે વર્ણન ત્યાંથી જોઇ લેવું.

હવે યમક પર્વતના ઉપરના ભાગનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'तेसिं णं' ઈત્યાદિ

'तेसिंणं जमगपव्वयाणं उप्पि' તે યમક પવર્તની ઉપરના શિખરમાં 'बहुसमरमणिज्जे' અત્યંત સમતળ હોવાથી રમણીય 'भूमिभागे पण्णत्ते' ભૂમિભાગ કહેલ છે. 'जाव' યાવત્ પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ 'आलिंगपुक्खरमितिवा' ઈત્યાદિ વર્ણનના પદસમૂહ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના પંદરમા સૂત્રથી લઈને ઓગણીસમા સૂત્ર સુધી કહેવામાં આવેલ સમગ્ર વર્ણન અહીં સમજી લે. તે વર્ણન અહીંયા ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે? તે શંકાના શમન માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'तस्सणं' ઈત્યાદિ 'तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' તે બહુ સરખા એવા ભૂમી ભાગની બરોબર મધ્ય ભાગમાં 'एत्थ णं दुवे पासायवडेंसगा' બે પ્રાસાદ અર્થાત્ ઉત્તમ મહેલ 'पण्णत्ता' કહેવામાં આવેલ છે.

अत्रान्तरे खलु द्वौ प्रासादावतंसकौ-प्रासादोत्तमौ 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तौ, तयोर्मानमाह-'तेणं' इत्यादि, 'तेणं पासायवडिंसगा' तौ खलु प्रासादावतंसकौ 'बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च' द्वाषष्टिं योजनानि अर्द्धयोजनम्-योजनस्यार्द्धम् च 'उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एकत्रिंशत्संख्यानि 'जोयणाइं' योजनानि 'कोसं च' क्रोशम्-एकं क्रोशं च 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् प्रज्ञप्ताविति पूर्वेण सम्बन्धः, 'पासायवण्णओ' प्रासादवर्णकः-प्रासादवर्णकः-वर्णनपरः पदसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः-वक्तव्यः, स च राजप्रश्नीयसूत्रस्याष्टषष्टितमसूत्रस्य मत्कृतसुबोधिनी टीकातो बोध्यः, 'सीहासणा सपरिवारा' सिंहासनानि सपरिवाराणि-इतरसिंहासनसहितानि मुख्यसिंहासनानि वर्णनीयानि तद्वर्णनमष्टमसूत्रस्य टीकातो बोध्यम् तत् किम्पर्यन्तम् ? इत्याह 'जाव' यावत् 'एत्थ णं' इत्यादि-'एत्थ णं' अत्र-प्रासादस्थसिंहासनोपरि खलु 'जमगाणं' यमकयोः-यमकनाम्नोः

अर्थात् उत्तम महल 'पण्णत्ता' कहे हैं। प्रासाद का नाम कहते हैं-'तेणं' इत्यादि

'तेणं पासायवडेंसगा' वे प्रासादावंतसक 'बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च' अर्द्ध योजन युक्त बासठ योजन 'उद्धं उच्चत्तेणं' उपरकी और ऊंचाई वाले हैं 'एकत्तीसं जोयणाइं' इकतीस योजन 'कोसं च' और एक कोस उनका 'आयाम विक्खंभेणं' आयाम विष्कम्भ वाले अर्थात् इन प्रासादों का विस्तार 'पण्णत्ता' कहा है 'पासायवण्णओ' प्रासाद का वर्णन 'भाणियव्वो' यहां पर कहलेने चाहिए। वह वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रके ६८ अडसठवें सूत्रमें मेरे द्वारा की गई सुबोधिनी नाम की टीका से जान लेवें।

'सीहासणा सपरिवारा' यहां परिवार सहित सिंहासनों का वर्णन करलेवें वह वर्णन आठवें सूत्रकी टीकासे ज्ञात करलें। यह वर्णन कहां तक ग्रहण करना इसके लिए कहते हैं 'जाव' यावत् 'एत्थ णं' प्रासादमें रहे हुवे सिंहासनके ऊपरमें 'जमगाणं' यमक नामके 'देवाणं' देवके अर्थात् यमक पर्वत के अधिपति

હવે મહેલનું માપ કહેવામાં આવે છે. 'तेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं पासायवडेंसगा' તે ઉત્તમ મહેલ 'बावट्ठिं जोअणाइं अद्धजोयणं च' સાડિ બાસઠ યોજન 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉપરની તરફ ઉંચા છે. 'इक्कतीसं जोयणाइं' એકત્રીસ યોજન 'कोसंच' અને એક ગાઉના 'आयामविक्खंभेणं' આયામ વિષ્કંભવાળા અર્થાત્ એટલે એ પ્રાસાદોના વિસ્તાર 'पण्णत्तो' કહેવામાં આવેલ છે 'पासायवण्णओ' પ્રાસાદોનું સંપૂર્ણ વર્ણન 'भाणियव्वो' અહીં કહી લેવું જોઈએ. તે વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૬૮ અડસઠમાં સૂત્રની મેં કરેલ સુબોધિની ટીકામાંથી સમજી લેવું.

'सीहासणा सरिपवारा' અહીંયાં પરિવાર સહિત સિંહાસનોનું વર્ણન કરી લેવું જોઇએ. તે વર્ણન આઠમા સૂત્રની ટીકામાંથી સમજી લેવું. એ વર્ણન અહિયાં કયાં સુધીનું લેવું તેને માટે 'जाव' યાવત્ 'एत्थणं' પ્રાસાદોની અંદર રહેલા સિંહાસનોની ઉપર 'जमगाणं देवाणं'

'देवाणं' देवयोः यमकाख्यपर्वताधिपत्योः सुरयोः 'सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' षोडशानाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणां-षोडशसहस्रसंख्यकात्मरक्षकदेवानाम् 'सोलसभद्दासणसाहस्सीओ' षोडश भद्रासनसाहस्त्र्यः-षोडशसहस्रभद्रासनानि, 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, अथानयोर्नामार्थं प्रश्नोत्तराभ्यां वर्णयितुमाह-'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' अथ-तदनन्तरं हे भदन्त ! केन अर्थेन कारणेन एवमुच्यते यत् 'जमगा पव्वया' यमकौ पर्वतौ२ ? भगवानुत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जमगपव्वएसु णं तत्थ२' यमक पर्वतयोः खलु तत्र तत्र-तस्मिंस्तस्मिन् 'देसे तहिं२' देशे तत्र २ तस्य देशस्यावान्तरे तस्मिंस्तस्मिन् प्रदेशे 'खुड्डाखुड्डियासु वावीसु जाव' क्षुद्राक्षुद्रिकासु वापीसु यावत्-यावत्पदेन-पुष्करिणीषु, दीर्घिकासु, गुञ्जालिकासु, सरःपङ्क्तिकासु, सरःसरःपङ्क्तिकासु' इत्येषां पदानां संग्रहो बोध्यः, तथा 'बिलपंतियासु' बिलपङ्क्तिकासु, एषां पदानां व्याख्या राजप्रश्नीयसूत्रान्तर्गतचतुष्षष्टितमसूत्रस्य मत्कृतसुबोधिनी टीकातो बोध्या, 'बहवे' बहूनि-पुष्कलानि

देवके 'सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' सोलह हजार आत्मरक्षक देवोंके 'सोलस भद्दासणसाहस्सीओ' सोल हजार भद्रासन 'पण्णत्ताओ' कहे गए हैं

अब उनके नामकी अन्वर्थता प्रश्नोत्तर द्वारा दिखलाते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भगवन् किस कारणसे ऐसा कहा जाता है कि 'यमगपव्वया ! ये यमक नामके पर्वत है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जमगपव्वएसु णं तत्थ २' यमक पर्वत के उस उस 'देसे तहिं २' देश एवं प्रदेशमें 'खुड्डाखुड्डियासु वावीसु जाव' क्षुद्राक्षुद्र वाव में यावत् पुष्करिणीमें, दीर्घिकामें गुञ्जालिकामें, सरपंक्तियोंमें, सरः सरपंक्तियोंमें 'बिलपंतियासु' बिलपंक्तिमें (इन पदों की व्याख्या राजप्रश्नीय सूत्रान्तर्गत ६४ चोसठवें सूत्र की मेरे द्वारा की गई सुबोधिनी नाम की टीका से जानलेवें) 'बहवे' अनेक-पुष्कल 'उप्पलाइं जाव' उत्पल यावत् कुमुद, नलिन, सुभगसौगन्धिक पुंडरीक,-महा

યમક નામના દેવના અર્થાત્ યમક પર્વતના સ્વામી દેવના 'सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના 'सोलस भद्दासणसाहस्सीओ' સોળ હજાર ભદ્રાસનો 'पण्णत्ताओ' કહેવામાં આવેલા છે.

હવે પ્રશ્નોત્તર દ્વારા તેના નામની સાર્થકતા બતાવે છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્ શા કારણથી એમ કહેવામાં આવે છે. કે-'यमगपव्वया' આ યમક નામના પર્વત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે.-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जमगपव्वएसु णं तत्थ तत्थ' યમક નામક પર્વતના તે તે 'देसे तहिं तहिं' દેશ અને પ્રદેશમાં 'खुड्डाखुड्डीयासु वावीसु जाव' નાની નાની વાવોમાં યાવત્ પુષ્કરિણિયોમાં, દીર્ઘિકાઓમાં, ગુંજાલિકાઓમાં, સરપંક્તિયોમાં, સરઃ સર પંક્તિયોમાં. 'बिलपंतियासु' બિલપંક્તિયોમાં આ તમામ પદોનો અર્થ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૬૪ ચોસઠમાં સૂત્રની મેં કરેલ સુબોધિની ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે તો જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી સમજી લેવું. 'बहवे' અનેક 'उप्पलाइं'

'उप्पलाइं जाव' उत्पलानि यावत्-यावत्पदेन 'कुमुद-नलिन-सुभग-सौगन्धिक-पुण्डरीक-महापुण्डरीक-शतपत्रसहस्रपत्र-शतसहस्रपत्राणि फुल्लानि केसरोपचितानि पद्मानि यमकप्रभाणि यमकवर्णानि' एषां पदानां संग्रहो बोध्यः, एषां व्याख्या प्राग्वत् । तथा 'जमगवण्णाभाइं' यमकवर्णाभानि-यमकपर्वतवर्णसदृशवर्णानि, यद्वा-'जमगा य इत्थ दुवे देवा महिड्ढिया' यमकौ-यमकनामानौ चात्र द्वौ देवौ महर्द्धिकौ परिवसतः, तेन यमकौ पर्वतौ २ एवमुच्यते, 'तेणं तत्थ' यमकाभिधदेवौ खलु तत्र-यमकपर्वतयोरुपरि 'चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां-चतुःसहस्रसामानिकानां देवानाम् 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां परिषदां सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्मरक्षदेवसाहस्रीणां यमकयोः पर्वतयोर्यमकाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां यमका राजधानीवास्तव्यानां देवानां च देवीनां चाधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वमाज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन्तौ पालयन्तौ महता अहतनाटयगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान भोगभोगान' इत्येषां पदानां संग्रहो

पुंडरीक, शतपत्र, सहस्रपत्र, शतसहस्रपत्र विकसित केसरयुक्त पद्म यमक के प्रभावाले 'जमगवण्णाभाइं' यमक के वर्णवाले अर्थात् यमकपर्वत के वर्ण-सरीखे वर्णवाले होते हैं अतः अथवा 'जमगा इत्थ दुवे देवा महिड्ढिया' यमक नामधारी यहां पर महर्द्धिक दो देव निवास करते हैं, इस कारणसे यमक पर्वत ऐसा यह कहा गया हैं।

'तेणं तत्थ' यमक नामधारी देव उस यमक पर्वत के ऊपर 'चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' चार हजार सामानिक देवोंका 'जाव' यावत् परिवार सहित चार हजार अग्रमहिषियों का, तीन परिषदाओं का, सात सेनाका सात सेनाधिपतियों का, सोलह हजार आत्मरक्षक देवों का, यमक पर्वत का यमका नामकी राजधानी का एवं अन्य बहुतसे राजधानी में निवास कमनेवाले देव देवियों का आधिपत्य, पौरपत्य, स्वामित्व, भर्तृत्व महत्तरकत्व, आज्ञेश्वर सेनापत्य करवाता उनका पालन करता हुआ जोर जोर से ताडित नाटय, गीत, वादिन्त्र

જાવ' ઉત્પલ યાવત્ કુમુદ, નલિન, સુભગ, સૌગન્ધિક, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્ર સહસ્ર પત્ર શતસહસ્ર (લાખ) પત્ર ખીલેલ કેસરવાળા પદ્મો યમકની પ્રભાવાળા યમક વર્ણવાળા અર્થાત્ યમક પર્વતના વર્ણ જેવા વર્ણવાળા હોય છે. તેથી અથવા 'जमगा इत्थ दुवे देवा महिड्ढिया' યમક નામ મહર્દ્ધિક બે દેવો અહિંયા નિવાસ કરે છે. એ કારણથી આ પર્વતનું નામ યમક પર્વત એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે 'तेणं तत्थ' એ યમક નામવાળા દેવ એ યમક પર્વતની ઉપર 'चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं' ચાર હજાર સામાનિક દેવોનું 'जाव' યાવત્ પરિવાર સહિત ચાર હજાર અગ્રમહિષિયોનું, ત્રણ પરિષદાઓનું. સાત સેનાઓનું, સાત સેનાધિપતિયોનું, સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોનું યમક પર્વતનું, યમકા નામની રાજધાનીનું તથા તે શિવાય અન્ય ઘણા એવા યમક

बोध्यः, एषां व्याख्याऽष्टमसूत्राद्बोध्या, 'भुंजमाणा' भुञ्जानौ-अनुभवन्तौ 'विहरंति' विहरतः-तिष्ठतः, 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' तौ-यमकपर्वतौ तेन-अनन्तरोक्तेन अर्थेन-कारणेन हे गौतम ! एवमुच्यते-'जमगपव्वया२' यमकपर्वतौ२, 'अदुत्तरं च णं' अदुत्तरम्-अथ च खलु 'सासए णामधिज्जे' शाश्वतं नामधेयं 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'प्रज्ञप्तम्, यत् न कदाचिद्नाऽऽस्ताम् न कदाचिन्न भवतो न कदाचिन्न भविष्यतः अभूतां च भवतश्च भविष्यतश्च ध्रुवौ नियतौ शाश्वतौ अक्षतावव्ययौ अवस्थितौ नित्यौ तौ तेनर्थेन गौतम ! एवमुच्यते-' इत्येषां पदानां संग्रहो बोध्यः, व्याख्या चैषां चतुर्थसूत्रानुसारेण-बोध्या, 'जमगपव्वया२' यमकपर्वतौ२ इति ॥सू० २०॥

तंत्री तल ताल त्रुटित घनमृदंग के पटुपुरुषों द्वारा प्रवादित शब्दों के श्रवण पूर्वक दिव्य भोगोपभोगको 'भुंजमाणा' भोगता हुवा 'विहरंति' निवास करते हैं 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' इस कारणसे हे गौतम! ऐसा कहा गया है कि 'जमगपव्वयाइं' इसका नाम यमक पर्वत है। 'अदुत्तरं च णं' और यह नाम 'सासए णामधिज्जे' शाश्वत है 'जाव' ये कदाचित् इस नामवाले नहीं था ऐसा नहीं है। वर्तमानमें भी इस नामवाले नहीं है ऐसा नहीं है। भविष्यकाल मेंभी इस नामवाले नहीं होगा ऐसा नहीं है अर्थात् पहले भी इस नामवाले थे वर्तमान में भी इसी नाम वाले हैं एवं भविष्य में भी यही नाम होगा कारण कि ये ध्रुव, नियत एवं शाश्वत है। अक्षत, अव्यय, एवं एवस्थित है नित्य है इस कारण से हे गौतम ! इसका नाम ऐसा कहा गया है। 'जमगपव्वया' यावत्पद्ग्राह्य पदोंका अर्थ चोथे सूत्रमें कहे अनुसार समज लेवें ॥ सू. २० ॥

રાજધાનીમાં વસનારા દેવ અને દેવિયોનું આધિપત્ય, પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ મહત્તરકત્વ, આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્યત્વ કરતો થકો તેઓનું પાલન કરતો થકો જોર જોરથી તાડન કરાયેલ નાટય, ગીત, વાદિત્ર, તંત્રી, તલ, તાલ, ત્રુટિત, ઘનમૃંદગના ચતુર પુરૂષોએ વગાડેલ શબ્દોના શ્રવણ પૂર્વક દિવ્ય ભોગોપભોગોને 'भुंजमाणा' ભોગવતા થકા 'विहरंति' નિવાસ કરે છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' એ કારણથી હે ગૌતમ ! એમ કહેવામાં આવેલ છે. કે 'जमगपव्वया' આ પર્વતનું નામ યમક પર્વત છે. 'अदुत्तरं च णं' અને આ નામ 'सासए णामधिज्जे' શાશ્વત કહેલ છે. 'जाव' યાવત્ તેઓ એ નામ વાળા ન હતા તેમ નથી. અર્થાત્ પહેલાં પણ આજ નામવાળા હતા. વર્તમાનમાં પણ આ નામવાળા નથી તેમ નથી અને ભવિષ્યમાં પણ આ નામવાળા થશે નહીં તેમ નથી. અર્થાત્ પહેલા પણ આ નામ વાળા હતા, વર્તમાનમાં પણ એજ નામવાળા છે, તથા ભવિષ્યમાં પણ એજ નામવાળા થશે. કારણ કે એઓ ધ્રુવ, નિયત અને શાશ્વત છે. અક્ષત અવ્યય અને અવસ્થિત છે, નિત્ય છે, એ કારણથી હે ગૌતમ ! એ નામ આ પ્રમાણે કહેલ છે. 'जमगपव्वया' કે આ પર્વતનું નામ યમક પર્વત છે. યાવતૂ પદથી ગ્રહણ કરાયેલ પદોનો અર્થ ચોથા સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવો. ॥ સૂ. ૨૦ ॥

अथानयो राजधान्यौ प्रश्नोत्तराभ्यां वर्णयितुमाह—

मूलम्—कहि णं भंते ! जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणीओ पण्णत्ताओ?, गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणीओ पण्णत्ताओ बारस जोयणसहस्साइं आयाविक्खंभेणं सत्त तीसं जोयणसहस्साइं णव य अडयाले जोययसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं, पत्तेयं२ पायारपरिक्खित्ता, ते णं पागारा सत्ततीसं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं, मूले—अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं, मज्झे छसक्कोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं—तिण्णि स अद्धकोसइं जोयणाइं विक्खंभेणं, मूले—विच्छिण्णा, मज्झे संखित्ता, उप्पिं तणुआ, बाहिं—वट्टा, अंतो—चउरंसा, सव्वरयणामया अच्छा,

ते णं पागारा णाणाविहपंचवण्णमणीहिं कविसीसएहिं उवसोहिया, तं जहा—किण्हेहिं जाव सुकिल्लेहिं, ते णं कविसीसगा अद्धकोसं आयामेणं देसूणं अद्धकोसं उद्धं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमया अच्छा जमिगाणं रायहाणीणं एगमेगाए बाहाए पणवीसं पणवीसं दारसयं पण्णत्तं, ते णं दारा बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं, सेया वरकणगथूभियागा एवं रायप्पसेणइज्जविमाण वत्तव्वयाए दार वण्णओ जाव अट्ठट्ठमंगलगा इंति,

जमिगाणं रायहाणीणं चउद्दिसिं पंच पंच जोयणसए अबाहाए चत्तारि वणसंडा पण्णत्ता, तं जहा—असोगवणे १ सत्तिवण्णवणे २ चंपगवणे ३ चूयवणे ४, ते णं वणसंडा साइरेगाइं बारस जोयणसहस्साइं आयामेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं पत्तेयं२ पागारपरिक्खित्ता किण्हा वणसंडवण्णओ भूमीओ पासायवडेंसगा य भाणियव्वा, जमिगाणं रायहाणीणं अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, वण्णगोत्ति, तेसिं णं बहु-

रमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं दुवे उवयारियालयणा पण्णत्ता, बारस जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसहस्साइं सत्त य पंचाणउए जोयणसए परिक्खेवेणं अद्धकोसं च बाहल्लेणं सव्व जंबूणयामया अच्छा, पत्तेयं२ पउमवरवेइया परिक्खित्ता, पत्तेयं२ वण-संडवण्णओ भाणियव्वो, तिसोवाणपडिरूवगा तोरणचउद्दिसिं भूमिभागा य भाणियव्वत्ति, तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं इक्कतीसं जोय-णाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं वण्णओ उल्लोया भूमिभागा सीहासणा सपरिवारा, एवं पासायपंतीओ (एत्थ पढमापंती ते णं पासायवडिंसगा) एक्कतीसं जोयणाइं कोसं च उद्धं उच्चत्तेणं साइरेगाइं अद्ध सोलस जोय-णाइं आयामविक्खंभेणं बिइयपासायपंती ते णं पासायवडेंसगा साइरेगाइं अद्ध सोलस जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं साइरेगाइं अद्धट्ठमाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं तइयं पासायपंती ते णं पासायवडेंसगा साइरेगाइं अद्धट्ठमाइं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं साइरेगाइं अद्धुट्ठजोयणाइं आयाम-विक्खंभेणं वण्णओ सीहासणा सपरिवारा तेसि णं मूलपासायवडिं-सयाणं उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एत्थ णं जमगाणं देवाणं सहाओ सुहम्माओ पण्णत्ताओ, अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं छस्सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं णव जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णि-विट्ठाओ, सभावण्णओ, तासि णं सभाणं सुहुम्माणं तदिसिं तओ दारा पण्णत्ता, ते णं दारा दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जोयणं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं, सेया वण्णओ जाव वणमाला,

तेसि णं दाराणं पुरओ पत्तेयं २ तओ मुहमंडवा पण्णत्ता, ते णं मुहमंडवा अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं छस्सकोसाइं जोयणाइं विक्खं-भेणं साइरेगाइं दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव दारा भूमिभागायंति पेच्छाघरमंडवाणं तं चेव पमाणं भूमिभागो मणिपेढियाओत्ति, ताओ णं

मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं सव्व-मणिमईया सीहासणा भाणियव्वा ।

तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं सव्वमणिमईओ, तासि णं उप्पिं पत्तेयं २ तओ थूभा, ते णं थूभा जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं सेया संखतल जाव अट्ठट्ठमंगलगा ।

तेसि णं थूभाणं चउद्दिसिं चत्तारि मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं अद्ध जोयणं बाहल्लेणं, जिणपडिमाओ वत्तव्वाओ, चेइयरुक्खाणं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं चेइयरुक्खवण्णओत्ति ।

तेसि णं चेइयरुक्खाणं पुरओ ताओ मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ, ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं तासि णं उप्पिं पत्तेयं २ महिंदज्झया पण्णत्ता, ते णं अद्धट्ठमाइं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अद्धकोसं उव्वेहेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं वइरामयवट्टवण्णओ वेइया वणसंडतिसोवाणतोरणा य भाणियव्वा ।

तासि णं सभाणं सुहम्माणं छच्च मणोगुलिया साहस्सीओ पण्णत्ताओ, तं जहा—पुरत्थिमेणं दो साहस्सीओ पण्णत्ताओ पच्चत्थिमेणं दो साहस्सीओ दक्खिणेणं एगा साहस्सी उत्तरेणं एगा जाव दामा चिट्ठंतित्ति, एवं गोमाणसियाओ. णवरं धूवघडियाओत्ति,

तासि णं सुहम्माणं सभाणं अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, मणिपेढिया दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं तासि णं मणिपेढियाणं उप्पिं माणवए चेइयखंभे महिंदज्झयप्पमाणे उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता हेट्ठा छक्कोसे वज्जित्ता जिणसकहाओ पण्णत्ताओत्ति, माणवगस्स पुव्वेणं सीहासणा सपरिवारा पच्चत्थिमेणं सय-

णिज्जवण्णओ, सयणिज्जाणं उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए खुड्डगमहिंदज्झया मणिपेढिया विहूणा महिंदज्झयप्पमाणा, तेसिं अवरेणं चोप्फाला पहरणकोसा, तत्थ णं बहवे फलिहरयणपामुक्खा जाव चिट्ठंति, सुहम्माणं उप्पिं अट्ठट्ठमंगलगा, तासि णं उत्तरपुरत्थिमेणं सिद्धाययणा एस चेव जिणघराण वि गमोत्ति, णवरं इमं णाणत्तं एएसिं णं बहुमज्जदेसभाए पत्तेयं २ मणिपेढियाओ दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं, तासिं उप्पिं पत्तेयं२ देवच्छंदगा पण्णत्ता, दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं सव्वरयणामया जिणपडिमा वण्णओ जाव धूवकडुच्छुगा, एवं अवसेसाण वि सभाणं जाव उववायसभाए सयणिज्जं हरओ य, अभिसेगसभाए बहुआभिसेक्के भंडे, अलंकारियसभाए बहुअलंकारियभंडे चिट्ठइ, ववसायसभासु पुत्थयरयणा, णंदा पुक्खरिणीओ, बलिपेढा दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं जाव त्ति ।

उववाओ संकप्पो अभिसेय विहूसणा य ववसाओ ।
अच्चणियसुधम्मगमो जहा य परिवरणा इड्ढी ॥१॥
जावइयंमि पमाणंमि हुंति जमगाओ णीलवंताओ ।
तावइयमंतरं खलु जमगदहाणं दहाणं च ॥२॥ ॥सू० २१॥

छाया—क्व खलु भदन्त यमकयोर्देवयोर्यमिके राजधान्यौ प्रज्ञप्ते ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु यमकयोर्देवयोर्यमिके राजधान्यौ प्रज्ञप्ते, द्वादश योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण सप्तत्रिंशतं योजनसहस्राणि नव च अष्टचत्वारिंशानि योजनशतानि किंचिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, प्रत्येकं २ प्राकारपरिक्षिप्ते, तौ खलु प्राकारौ सप्तत्रिंशतं योजनानि अर्द्धयोजनं च ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, मूले—अर्द्धत्रयोदशानि योजनानि विष्कम्भेण, मध्ये—षट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण, उपरि त्रीणि सार्द्धक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण, मूले—विस्तीर्णाः, मध्ये—संक्षिप्ताः, उपरि—तनुकाः, बहिर्वृत्तौ, अन्तश्चतुरस्रौ, सर्वरत्नमयौ, अच्छौ, तौ खलु प्राकारौ नानाविध पञ्चवर्णमणिभिः कपिशीर्षकैरुपशोभितौ, तद्यथा कृष्णैर्यावत् शुक्लैः तानि खलु कपिशीर्षकाणि अर्द्धक्रोशमायामेन देशोनमर्द्धक्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चधनुःशतानि बाह-

ल्येन, सर्वमणिमयानि अच्छानि, यमिकयो राजधान्योः एकैकस्यां वाहायां पञ्चविंशं पञ्च-विंशं द्वारशतं प्रज्ञप्तम्, तानि खलु द्वाराणि द्वापष्टिं योजनानि अर्द्धयोजनं च उर्ध्वमुच्चत्वेन एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च विष्कम्भेण तावदेव प्रवेशेन, श्वेतानि वरकनकस्तूपिकाकानि, एवं राजप्रश्नीयविमानवक्तव्यतायां द्वारवर्णको यावत् अष्टाष्टमङ्गलकानि इति,

यमिकयो राजधान्योश्चतुर्दिशि पञ्चपञ्चयोजनानि अवाधायां चत्वारि वनखण्डानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–अशोकवनम्१ सप्तपर्णवनम्२ चम्पकवनम्३ चूतवनम्४, तानि खलु वन-खण्डानि सातिरेकाणि द्वादश योजनसहस्राणि आयामेन पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेण प्रत्येकं२ प्राकारपरिक्षिप्तानि कृष्णानि वनषण्डवर्णकः भूमयः प्रासादावतंसकाश्च भणितव्याः,

यमिकयो राजधान्योरन्तर्वहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, वर्णक इति, तेषां खलु वहुसमरमणीयानां भूमिभागानां वहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु द्वे उपकारिकालयने प्रज्ञप्ते, द्वादश योजनशतानि आयामविष्कम्भेण त्रीणि योजनसहस्राणि सप्त च पञ्चनवतानि योज-नशतानि परिक्षेपेण, अर्द्धक्रोशं च वाहल्येन सर्वजाम्बूनदमयाः अच्छाः, प्रत्येकं२ पद्मवर-वेदिका परिक्षिप्ताः, प्रत्येकं२ वनषण्डवर्णको भणितव्यः, त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि तोरण-चतुर्दिशि भूमिभागाश्च भणितव्या इति,

तस्य खलु वहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु एकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, द्वापष्टि योज-नानि अर्द्धयोजनं च ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च आयामविष्कम्भेण वर्णकः उल्लोकौ भूमिभागौ सिंहासने सपरिवारे, एवं प्रासादपङ्क्तयः (अत्र खलु प्रथमा पङ्क्तिः ते खलु प्रासादावतंसकाः) एकत्रिंशतं योजनानि क्रोशं च ऊर्ध्वमुच्चत्वेन सातिरेकाणि अर्द्ध-षोडश योजनानि आयामविष्कम्भेण द्वितीया प्रासादपङ्क्तिः–ते खलु प्रासादावतंसकाः सातिरेकाणि अर्द्धषोडशयोजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन सातिरेकाणि अर्द्धाष्टमानि योजनानि आयामविष्कम्भेण, तृतीया प्रासादपङ्क्तिः–ते खलु प्रासादावतंसकाः सातिरेकाणि अर्द्धाष्ट-मानि योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन सातिरेकाणि अभ्युष्टयोजनानि आयामविष्कम्भेण, वर्णकः सिंहासनानि सपरिवाराणि, तयोः खलु मूलप्रासादावतंसकयोः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागः, अत्र खलु यमकयोर्देवयोः सभे सुधर्मे प्रज्ञप्ते, अर्द्धत्रयोदश योजनानि आयामेन षट्सक्रोशानि विष्कम्भेण नव योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अनेकस्तम्भशतशतसन्निविष्टे, सभावर्णकः, तयोः खलु सभयोः सुधर्मयोः त्रिदिशि त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि तानि खलु द्वाराणि द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, योजनं विष्कम्भेण, तावदेव प्रवेशेन, श्वेतानि वर्णकः यावद् वनमाला,

तेषां खलु द्वाराणां पुरतः प्रत्येकं२ त्रयो मुखमण्डपाः प्रज्ञप्ताः, ते खलु मुखमण्डपाः, अर्द्धत्रयोदशयोजनानि आयामेन षट्सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन यावद् द्वाराणि भूमिभागाश्चेति, प्रेक्षागृहमण्डपानां तदेव प्रमाणं भूमिभागो मणिपीठिका इति, ताः खलु मणिपीठिकाः योजनमायामविष्कम्भेण अर्द्धयोजनं वाहल्येन, सर्वमणिमय्यः, सिंहासनानि भणितव्यानि,

तेषां खलु प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताः खलु मणिपीठिकाः द्वे योजने आयामविष्कम्भेण, योजनं बाहल्येन, सर्वमणिमय्यः, तासां खलु उपरि प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयस्तूपाः, ते खलु स्तूपा द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, द्वे योजने आयामविष्कम्भेण, श्वेताः शङ्खतल यावत् अष्टाष्टमङ्गलकानि,

तेषां खलु स्तूपानां चतुर्दिशि चतस्रो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताः खलु मणिपीठिकाः योजनमायामविष्कम्भेण, अर्द्धयोजनं बाहल्येन, जिनप्रतिमाः वक्तव्याः, चैत्यवृक्षाणां मणिपीठिकाः द्वे योजने आयामविष्कम्भेण, योजनं बाहल्येन चैत्यवृक्षवर्णक इति ।

तेषां खलु चैत्यवृक्षाणां पुरतस्ताः मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, ताः खलु मणिपीठिकाः योजनमायामविष्कम्भेण अर्द्धयोजनं बाहल्येन, तासामुपरि प्रत्येकं २ महेन्द्रध्वजाः प्रज्ञप्ताः, ते खलु अर्द्धाष्टमानि योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्द्धक्रोशमुद्वेधेन, अर्द्धक्रोशं बाहल्येन, वज्रमयवृत्तवर्णकः वेदिकावनषण्डत्रिसोपानतोरणाश्च भणितव्याः,

तयोः खलु सभयोः सुधर्मयोः षट् च मनोगुलिकासाहस्र्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पौरस्त्येन द्वे साहस्र्यौ प्रज्ञप्ते, पाश्चात्येन द्वे साहस्र्यौ दक्षिणेन एका साहस्री उत्तरेण एका यावत् दामानि तिष्ठन्तीति, एवं गोमानसिकाः, नवरं धूपघटिका इति,

तयोः खलु सुधर्मयोः सभयोः अन्तः बहुसमरमणियो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, मणिपीठिका द्वे योजने आयामविष्कम्भेण, योजनं बाहल्येन, तयोः खलु मणिपीठिकयोरुपरि माणवके चैत्यस्तम्भे महेन्द्रध्वजप्रमाणे उपरि षट्क्रोशान् अवगाह्य अधः षट्क्रोशान् वर्जयित्वा जिनसक्थीनि प्रज्ञप्तानि इति, माणवकस्य पूर्वेण सिंहासने सपरिवारे, पश्चिमेन शयनीयवर्णकः, शयनीययोरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे क्षुद्रकमहेन्द्रध्वजौ मणिपीठिकाविहीनौ महेन्द्रध्वजप्रमाणौ, तयोरपरेण चोप्पालौ प्रहरणकोशौ, तत्र खलु बहूनि परिघरत्नप्रमुखाणि यावत् तिष्ठन्ति, सुधर्मयोरुपरि अष्टाष्टमङ्गलकानि, तयोः खलु उत्तरपौरस्त्येन सिद्धायतने, एष एव जिनगृहाणामपि गम इति, नवरमिदं नानात्वम्—एतेषां खलु बहु मध्यदेशभागः प्रत्येकं२ मणिपीठिका द्वे योजने आयामविष्कम्भेण योजनं बाहल्येन, तासामुपरि प्रत्येकं२ देवच्छन्दके प्रज्ञप्ते द्वे योजने आयामविष्कम्भेण, सातिरेके द्वे योजने, ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, सर्वरत्नमये, जिनप्रतिमा वर्णको यावत् धूपकटुच्छुका, एवमवशेषाणामपि सभानां यावद् उपपातसभायां शयनीयं ह्रदकश्च, अभिषेकसभायां बहुआभिषेक्यं भाण्डम्, अलङ्कारिकसभायां बहु अलङ्कारिकभाण्डं तिष्ठति, व्यवसायसभयोः पुस्तकरत्ने नन्दापुष्करिण्यौ, बलिपीठे द्वे योजने आयामविष्कम्भेण योजनं बाहल्येन यावदिति—

'उपपातः सङ्कल्पः अभिषेकविभूषणा च व्यवसायः ।
अर्चनिका सुधर्मागमो यथा च परिवारणा ऋद्धिः ॥१॥
यावति प्रमाणे भवतो यमकौ नीलवतः ।
तावदन्तरं खलु यमकह्रदाणां ह्रदाणां च ॥२॥सू० २१॥

टीका-'कहि णं भंते ! यमगाणं देवाणं' इत्यादि 'कहि णं भंते ! यमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणिओ पण्णत्ताओ' क्व खलु भदन्त ! यमकयोः-यमक नामकयोः देवयोः यमिके नाम राजधान्यौ प्रज्ञप्ते !, भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूदीवे दीवे मंदरस्स' जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य-मन्दरनामकस्य 'पव्वयस्स उत्तरेणं' पर्वतस्य उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'अण्णंमि' अन्यस्मिन्-अपरस्मिन 'जंबूद्दीवे दीवे बारस जोयणसहस्साइं' जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राणि-द्वादशसहस्रयोजनानि 'ओगाहित्ता' अवगाह्य-प्रविश्य 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणिओ पण्णत्ताओ' यमकयोर्देवयोर्यमिके राजधान्यौ प्रज्ञप्ते, तयोर्मानमाह-'बारस जोयण सहस्साइं' द्वादश योजन-सहस्राणि-द्वादशसहस्रयोजनानि 'आयामविक्खंभेणं 'सत्ततीसं जोयणसहस्साइ' सप्तत्रिंशतं

अब यमका राजधानी का प्रश्नोत्तर द्वारा वर्णन करते हैं-'कहिणं भंते ! जमगाणं देवाणं' इत्यादि

टीकार्थ-'कहिणं भंते ! जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणिओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! यमक नामधारी देवकी यमिका नामकी राजधानी कहां पर कही गइ है ? गौतमस्वामी के इस प्रश्न के उत्तरमें भगवान् कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूद्दीवे दीवे' जंबूद्वीप नाम के द्वीपमें 'मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं' मंदर पर्वत की उत्तर दिशामें 'अण्णंमि' दूसरे 'जंबूद्दीवे दीवे बारस जोयण सहस्साइं' जंबूद्वीप नामके द्वीपमें बारह हजार योजन 'ओगाहित्ता' अवगाहना करने पर-जानेपर 'एत्थ णं' यहां पर 'जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणीओ पण्णत्ताओ' यमक देवकी यामिका नाम वाली दो राजधानी कही गई है।

अब उनका प्रमाण-विस्तार कहते हैं-

'बारस जोयणसहस्साइं' बारह हजार योजन 'आयाम विक्खंभेणं' इनका

હવે યમક રાજધાનીનું પ્રશ્નોત્તર દ્વારા વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'कहिणं भंते ! जमगाणं देवाणं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-'कहिणं भंते ! जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ યમક નામના દેવની યમિકા નામની રાજધાની ક્યાં આવેલ છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે. 'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'जंबुद्दीवे दीवे.' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं' મંદર પર્વતની ઉત્તર દિશામા 'अण्णंमि' બીજા 'जंबूदीवे दीवे बारस जोयण महस्साइं' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બાર હજાર યોજન 'ओगाहित्ता' અવગાહના કરવાથી અર્થાત્ જવાથી 'एत्थणं' ત્યાં આગળ 'जमगाणं देवाणं जमिगाओ रायहाणीओ पण्णत्ताओ' યમક દેવની યમિકા નામની બે રાજધાનીયો કહેવામાં આવેલ છે.

હવે તેનું પ્રમાણ વિસ્તાર કહે છે.

'बारस जोयणसहस्साइं' બાર હજાર યોજન-'आयामविक्खंभेणं' તેનો આયામ વિષ્કંભ

योजनसहस्राणि 'णव य' नव संख्यानि च 'अडयाले' अष्टचत्वारिंशानि-अष्टचत्वारिंशद-धिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'किंचिविसेसाहिए' किञ्चिद्विशेषाधिकानि-किञ्चिदधि-कानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्ते इति पूर्वेण सम्बन्धः, एवमग्रेऽपि, 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ द्वे अपि 'पायारपरिक्खित्ता' प्राकारपरिक्षिप्ते-वरणपरिवेष्टिते, तौ प्राकारौ कीदृशौ ? इत्यपेक्षायामाह-'ते णं' इत्यादि-'ते णं' तौ-यमकाराजधानी द्वयपरिवेष्टनभूतौ खलु 'पागारा' प्राकारौ-वरणौ 'सत्ततीसं' सप्तत्रिंशतं-सप्तत्रिंशत्संख्यकानि 'जोयणाइं' योजनानि 'अद्धजोयणं च' अर्द्धयोजनं योजनस्यार्द्धं-द्वौ क्रोशौ च 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'मूले' मूले-मूलदेशावच्छेदेन 'अद्धतेरस' अर्द्धत्रयोदशानि-सार्द्धद्वादश 'जोयणाइं विक्खंभेणं' योज नानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'मज्झे' मध्ये-मध्यदेशावच्छेदेन 'छ सक्कोसाइं' षट्-षट्-संख्यानि सक्रोशानि-क्रोशेन सहितानि 'जोयणाइं विक्खंभेणं' योजनानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'उवरिं' उपरि उपरितनभागावच्छेदेन 'तिण्णि' त्रीणि-त्रिसंख्यानि 'सअद्धको-

---

आयाम विष्कंभ है। 'सत्ततीसं जोयणसहस्साइं, सेंतीस हजार 'णवयअड-याले' नवसहित अडतालीस 'जोयणसए किंचिविसेसाहिए' अर्थात् ३७९४८ सेंतीस हजार नव सो अडतालीस योजनसे कुछ अधिक 'परिक्खेवेणं' इसका परिक्षेप-घेराव है 'पत्तेयं प्रत्येक-दोनों 'पायार परिक्खित्ता' प्राकार से वेष्टित है।

अब वह प्राकारका वर्णन करते हैं 'तेणं' इत्यादि 'तेणं' यमिका नामकी दोनों राजधानी के वेष्टनभूत 'पागारा' प्राकार-महल 'सत्ततीसं जोयणाइं' सेंतीस योजन 'अद्धजोयणं च' एवं अर्धयोजन-दो कोश 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊपर की ओर ऊंचा है 'मूले अद्धतेरस जोयणाइं विक्खंभेणं' मूलभागमें १२॥ साडे बारह योजनका इनका विष्कंभ है। अर्थात् इतना इसका मूलभागमें विस्तार है 'मज्झे छ सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं' मध्यभागमें इसका विष्कंभ छह योजन एवं एक कोस का है। 'उपरिं तिण्णि सअद्धकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं'

લંબાઇ પહોળાઇ છે. 'सत्ततीसं जोयणसहस्साइं' સાડત્રીસ હજાર 'णवय अडयाले' નવસો અડતાલીસ 'जोयणसए किंचि विसेसाहिए' યોજનથી કંઈક વધારે અર્થાત્ ૩૭૯૪૮ સાડત્રીસ હજાર નવસો અડતાલીસ યોજનથી કંઈક વધારે 'परिक्खेवेणं' તેનો પરિક્ષેપ ઘેરાવો છે. 'पत्तेयं पत्तेयं' દરેક અર્થાત્ બન્ને રાજધાની 'पायारपरिक्खित्ता' પ્રાકાર-મહેલથી વીંટાયેલ છે.

હવે તે પ્રાકાર મહેલોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

'तेणं' યમિકા નામની બેઉ રાજધાનીને વીંટાયેલ 'पागारा' મહેલો 'सत्ततीसं जोय-णाइं' સાડત્રીસ યોજન 'अद्ध जोयणं च' અને અર્ધ યોજન-બે ગાઉ 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉપરની તરફ ઉંચા છે. 'मूले अद्ध तेरस जोयणाइं विक्खंभेणं' મૂલ ભાગમાં સાડા બાર યોજનનો તેનો વિષ્કંભ છે. અર્થાત્ એટલો એનો મૂળ ભાગનો વિસ્તાર છે. 'मज्झे छसक्कोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं' મધ્ય ભાગમાં તેનો વિષ્કંભ છ યોજન અને એક ગાઉનો છે. 'उवरिं तिण्णि सअद्धको

साइं' सार्द्धक्रोशानि-क्रोशार्द्धसहितानि 'जोयणाइं विक्खंभेणं' योजनानि विष्कम्भेण, तौ पुनरत एव 'मूले विस्थिण्णा' मूले विस्तीर्णौ-मध्योपरितनभागापेक्षया विस्तारवन्तौ, 'मज्झे' मध्ये-मूलापेक्षया 'संखित्ता' संक्षिप्तौ-अल्पविस्तारवन्तौ, 'उप्पिं तणुया' उपरि तनुकौ-मूलमध्यभागापेक्षया स्वल्पतरविस्तारयुक्तौ, 'बाहिं वट्टा' बहिः-वृत्तौ-वर्तुलाकारौ, अंतो' अन्तः-मध्ये-'चउरंसा' चतुरस्रा-चतुष्कोणाकारौ, 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयौ-सर्वात्मना रत्नमयौ, 'अच्छा' अच्छौ प्राग्वत्, तयोः कपिशीर्षकवर्णकमाह-'तेणं' इत्यादि, 'ते णं' तौ-अनन्तरोक्तौ खलु 'पागारा' प्राकारौ णाणाविह पंचवण्णमणीहिं' नानाविधपञ्चवर्णमणिभिः-नानाविधाः- पद्मरागमरकतस्फटिकाञ्जनदादि भेदाः पञ्चवर्णाः-कृष्णादिवर्णविशिष्टाः मणयो येषु तानि नानाविधपञ्चवर्णमणीनि तैः 'कविसीसएहिं' कपिशीर्षकैः-कपिशीर्षाकारैः प्राकाराग्रैः, 'उवसोहिया' उपशोभितौ-अलङ्कृतौ, एतदेव विवृणोति 'तं

ऊपरके भागमें इसका विष्कंभ तीन योजन एवं डेढ कोसका है। इस प्रकारका विष्कंभ होने से वे यमक पर्वत ' मूले विस्थिण्णा' मूल की ओर विस्तृत अर्थात् मध्यभाग एवं ऊपरके भागसे विस्तार वाला है 'मज्झे संखित्ता' मध्यभाग मूल भागसे संकुचित है अर्थात् अल्पविस्तार वाला है 'उप्पिं तणुया' ऊपरका भाग मूलभाग एवं मध्यभागसे स्वल्प विस्तार वाला है। ये प्रासाद 'बाहिं वट्टो' बाहर की बाजु वर्तुल आकार वाले हैं 'अंतो चउरंसा' मध्यभागमें चौरस आकार वाले हैं 'सव्वरयणामया' सर्वप्रकारसे रत्नमय है 'अच्छौ' स्वच्छ स्फटिक सदृश है इत्यादि विशेषण पहले के समान समज लेवें।

अब इनके कपिशीर्ष-अग्रभागका वर्णन करते हैं-'तेणं' इत्यादि

'तेणं' आगे कहे गए 'पागारा' प्राकार 'णाणाविह पंचवण्णमणिहिं' अनेक प्रकारके पद्मरागादि पांच प्रकार के मणियों से 'कपिसीसएहिं' कपिशीर्ष के

साइं जोयणाइं विक्खंभेणं' ઉપરના ભાગમાં તેનો વિષ્કંભ ત્રણ યોજન અને દોઢ ગાઉનો છે. આ પ્રકારનો વિષ્કંભ હોવાથી તે યમક પર્વત 'मूले विस्थिण्णा' મૂલ ભાગમા વિસ્તાર વાળો અર્થાત્ મધ્યભાગ અને ઉપરના ભાગથી વિસ્તારવાળો છે. 'मज्झे संखित्ता' મધ્ય ભાગ મૂળભાગથી સાંકડો છે. એટલે કે અલ્પ વિસ્તાર વાળો છે. 'उप्पिं तणुया' ઉપરનો ભાગનો મૂલભાગ અને મધ્ય ભાગ કરતાં થોડા વિસ્તારવાળો છે. આ પ્રાકાર 'बाहिं वट्टे' બહારથી વર્તુલાકાર છે. 'अंतो चउरंसा' મધ્ય ભાગમાં ચોરસ આકારવાળા છે. 'सव्व-रयणा मया' સર્વ પ્રકારથી રત્નમય છે. 'अच्छे' સ્વચ્છ સ્ફટિકના જેવા છે. ઈત્યાદિ વિશેષણો પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેના સમજી લેવાં

હવે તેના કપિશીર્ષ-અગ્રભાગનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'तेणं' ઈત્યાદિ

'तेणं' પહેલા કહેવાઈ ગયેલા 'पागारा' પ્રાકારો 'णाणाविह पंचवण्णमणिहिं' અનેક પ્રકારના પદ્મરાગાદિ પાંચ પ્રકારના 'मणिहिं' મણિયોથી 'कविसीसएहिं' કપિશીર્ષના આકારવાળા

जहा-किण्हेहिं-जाव सुकिल्लेहिं' तद्यथा-कृष्णै यावच्छुक्लैः-कृष्णादिवर्णवर्णनप्रकारः षष्ठ-सूत्रानुसारेण वोध्यः। अथैतेषां कपिशीर्षकाणां मानाद्याह-'ते णं कविसीसगा' तानि खलु कपिशीर्षकाणि 'अद्धकोसं आयामेणं' अर्द्धक्रोशम् आयामेन-दैर्घ्येण, 'देसूणं' देशोनं-किञ्चिद्देशेन ह्रसितम् 'अद्धकोसं उद्धंउच्चत्तेणं' अर्द्धक्रोशम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन-उन्नतत्वेन प्रज्ञप्तानि एवमग्रेऽपि, 'पंच धणुसयाइं' पञ्च धनुः शतानि-पञ्च शतधनूंषि 'बाहल्लेणं' बाहल्येन पिण्डेन 'सव्वमणिमया' सर्वमणिमयानि सर्वात्मना मणिमयानि-पद्मरागादि मणि निर्मितानि, 'अच्छा' अच्छानि-आकाशस्फटिकवन्निर्मलानि, अथ यमिकाराजधान्याः कियन्ति द्वाराणि सन्तीत्याह-'जमिगाणं' इत्यादि-'जमिगाणं' यमिकयो-यमिका नाम्न्योः 'रायहाणीणं एगमेगाए' राजधान्योः एकैकस्यां-प्रत्येकं 'बाहाए' बाहायां-पार्श्वे 'पणवीसं पणवीसं' पञ्चविंशं २ पञ्चविंशत्यधिकं, 'दारसयं' द्वारशतं-द्वाराणां शतं-शतसंख्यानि द्वाराणि

आकार वाले प्राकार के अग्रभागसे 'उवसोहिया' शोभित किस प्रकारकी शोभा से युक्त थे? सो कहते हैं-'तं जहा किण्हेहिं जाव सुकिल्लेहिं' कृष्णवर्णवाले यावत् शुक्लवर्णवाले कृष्णादिवर्ण का वर्णन प्रकार छट्ठे सूत्र से समझ लेवें।

अब कपिशीर्ष का मानादिका वर्णन करते हैं-

'तेणं कपिसीसगा' वह कपिशीर्षक-प्रासादाग्र भाग 'अद्धकोसं आयामेणं' अर्धा कोसका आयाम वाला देसूणं अद्धकोसं उद्धं उच्चत्तेणं' कुछ कम आधा कोस ऊपर की ओर से ऊंचा कहा है 'पंचधणुसयाइं बाहल्लेणं' पांचसो धनुष बाहल्य मोटाइवाला कहा है 'सव्वमणिमया' सर्वप्रकार मणिमय कहा है 'अच्छा' आकाश एवं स्फटिक सदृश निर्मल कहा है।

अब यमिका राजधानी के द्वार संख्या कहते हैं-

'जमिगाणं रायहाणीणं' यमिका नामकी राजधानीके 'एगमेगाए बाहाए' प्रत्येक पार्श्वमें 'पणवीसं पणवीसं' पचीस पचीस अधिक 'दारसयं' सोद्वार

પ્રાકારના અગ્રભાગથી 'उवसोहिया' શોભાયમાન્ છે. કેવી શોભાથી સુશોભિત હતા? એ કહેવામાં આવે છે. 'तं जहा किण्हेहिं जाव सुक्किल्लेहिं કાળા વર્ણવાળા યાવત્ સફેદ વર્ણવાળા, કૃષ્ણાદિ વર્ણનું વર્ણન છટ્ઠા સૂત્રથી સમજી લેવું.

હવે કપિશીર્ષના માનાદિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.-'तेणं कविसीसगा' તે કપિશીર્ષક પ્રાસાદાગ્રભાગ 'अद्धकोसं आयामेणं' અર્ધા ગાઉના આયામવાળા છે. 'देसूणं अद्धकोसं उद्धं उच्चत्तेणं' અર્ધા ગાઉ ઉપરની બાજુ ઉંચા છે. 'पंचधणुसयाइं बाहल्लेणं' પાંચસો ધનુષ જેટલી બાહલ્ય-જાડાઇ વાળા કહેલ છે. 'अच्छा' આકાશ અને સ્ફટિક જેવા નિર્મળ કહેલ છે.

હવે યમિકા રાજધાનીના દ્વારોની સંખ્યા કહે છે.-

'जमिगाणं रायहाणीणं' યમિકા રાજધાનીના 'एगामेगाए बाहाए' દરેક પડખામાં 'पण वीसं पणवीसं' પચીસ પચીસ અધિક 'दारसयं' એવા સો દ્વારો કહ્યા છે. અર્થાત્ દરેક બાજુ સવાસો સવાસો દરવાજાઓ पण्णत्तं' કહેવામાં આવેલ છે.

पञ्चविंशत्यधिकानि, 'पण्णत्तं' प्रज्ञप्तम्, इति द्वारशतमित्यनेन सम्बध्यते, प्रज्ञप्तानीति द्वाराणीत्यनेन उपरिष्टादानीय सम्बन्धनीयम्, तेषां द्वाराणां मानाद्याह–'तेणं' तानि–अनन्तरोक्तानि खलु 'दारा' द्वाराणि 'बावट्ठिं' द्वाषष्टि–द्वाषष्टि संख्यानि 'जोयणाइं अद्धयोजणं च' योजनानि अर्द्धयोजनं–योजनस्यार्द्धं–द्वौ क्रोशौ च 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'इक्कतीसं जोयणाइं' एकत्रिंशतं योजनानि 'कोसं च क्रोशम्–एकं क्रोशंच 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण–विस्तारेण प्रज्ञप्तानि, एवमग्रेऽपि 'तावइयं चेव' तावदेव–क्रोशाधिकैक–त्रिंशद्योजनप्रमाणमेव 'पवेसेणं' प्रवेशेन–भूमिगतत्वेन 'सेया' श्वेतानि–शुक्लवर्णानि, 'वरकणगथूभियागा' वरकनकस्तूपिकाकानि–उत्तमसुवर्णमयलघुशिखरविशिष्टानि, 'एवं' एवम्–एतत्प्रकारकः, 'रायप्पसेणइज्जविमाणवत्तव्वयाए' राजप्रश्नीयसूत्रस्थ–विमानवक्तव्यतायां–राजप्रश्नीयसूत्रे यद्विमानं–सूर्याभनामकं तस्य वक्तव्यतायां–वर्णने यो 'दारवण्णओ' द्वारवर्णकः–द्वारवर्णनपरः पदसमूहः स इहापि ग्राह्यः, स च किम्पर्यन्तः ? इत्याह–'जाव अट्ठट्ठ मंगलगाइं ति' यावदष्टाष्टमङ्गलकानि–अष्टाष्टमङ्गलकानीति पदपर्यन्तो द्वारवर्णको ग्राह्यः, स च वर्णको विजयद्वारवर्णन-

---

कहे हैं अर्थात् प्रत्येक बाजु एकसो पचीस एकसो पचीस द्वार 'पण्णत्तं' कहा है

अब द्वारों के मानादिका वर्णन करते हैं-'तेणं' पहले कहे गए 'दारा' द्वार 'बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च' अर्द्ध योजन सहित बासठ योजन अर्थात् साडे बासठ योजन 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊपरकी तरफ ऊंचाइवाले 'इक्कतीसं जोयणाइं कोसंच विक्खंभेणं' इकतीस योजन और एक कोस के विष्कंभवाले कहे हैं 'तावइयं चेव' इतनाही इकतीस योजन और एक कोस 'पवेसेणं' भूमिगत कहे हैं 'सेया' श्वेत 'वरकणगथूभियागा' श्रेष्ठ सुवर्णमय छोटे छोटे शिखरों से युक्त 'एवं' इस प्रकार से 'रायप्पसेणइज्जविमाण वत्तव्वयाए' राजप्रश्नीयसूत्र में सूर्याभनामका विमान के वर्णन में 'दारवण्णओ' द्वारों के वर्णन परक पद कहे हैं वे यहां भी समज लेवें। वह वर्णन कहां तक कहना इसके लिए कहते हैं 'जाव अट्ठमंगलगा इति' आठ आठ मंगलवाले यह पदपर्यन्त द्वारका वर्णन यहां पर

હવે દ્વારોના માનાદિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.–'तेणं' તે પહેલાં કહેવામાં આવેલ 'दारा' દ્વારો 'बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च' અર્દ્ધા યોજન સહિત બાસઠ યોજન અર્થાત સાડા બાસઠ યોજન 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉપર તરફ ઉંચાઈવાળા 'इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं' એકત્રીસ યોજન અને એક ગાઉ જેટલા વિષ્કંભવાળા કહેલ છે. 'तावइयं चेव' એટલો જ એટલે કે એકત્રીસ યોજન અને એક કોસ 'पवेसेणं' ભૂમિની અંદર કહેલ છે. 'सेया' સફેદ 'वरकणगथूभियागा' ઉત્તમ સુવર્ણમય નાના નાના શિખરોથી યુક્ત 'एवं' એ રીતના 'रायप्पसेणइज्जत्रिमाणवत्तव्वयाए' રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં સૂર્યાભ નામના વિમાનના વર્ણનમાં 'दार वण्णओ' દ્વારોના વર્ણન કરનારા પદો જે કહ્યા છે, તે બધા અહીંયાં પણ સમજી લેવાં. તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું અહિયાં કહેવું તે માટે કહે છે. 'जाव अट्ठट्ठ मंगलाइं' આઠ આઠ મંગળવાળા એ પદના કથન પર્યન્ત દ્વારોનું વર્ણન

प्रसङ्गेऽष्टमसूत्रटीकायां प्रागुक्तस्तत एव ग्राह्यः, ग्रन्थविस्तारभयादत्र नोपन्यस्यते 'जगा'

अथ यमिकाराधान्यो बहिर्भागे परितो वनपण्डवक्तव्यमाह-'जमियाणं रायहाणीणं' इत्यादि-'जमियाणं रायहाणीणं चउद्दिसिं' यमिकयो राजधान्यो श्चतुर्दिशि-पूर्वादि दिक्चतुष्टये, 'पंच पंच जोयणसए अबाहाए चत्तारि वणसंडा पण्णत्ता' पञ्च पञ्च योजनशतानि अबाधायाम्-व्यवधानेन्यस्य चत्वारि वनपण्डानि प्रज्ञप्तानि, एतदेव दर्शयति-'तं जहा-असोगवणे' तद्यथा-अशोकवनम्-एतत्पूर्वस्याम् १ 'सत्तिवण्णवणे' सप्तपर्णवनम्-एतद्दक्षिणस्याम् २, 'चंपगवणे' चम्पकवनम्-एतत्पश्चिमायाम् ३, 'चूयवणे' चूतवनम्-आम्रवनम्, एतदुत्तरस्याम् ४, अथैतेषां मानमाह-'ते णं वणसंडा' इत्यादि-'ते णं वणसंडा' तानि-अनन्तरोक्तानि वनपण्डानि-वनसमूहा, 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-किञ्चिदधिकानि 'वारसजोयणसहस्साइं' द्वादशयोजनसहस्राणि-द्वादशसहस्रसंख्यानि योजनानि 'आयामेणं' आयामेन

ग्रहणकर समझ लेवें। यह वर्णन विजयद्वारके वर्णन प्रसंगमें आठवें सूत्रकी टीकामें पहले कहे हैं अतः वहां से समझ लेवें। ग्रन्थविस्तार भयसे वे यहां दुवारा नहीं कहते हैं।

यमिका राजधानी के बाहर के भागमें चारों तरफ वनषण्ड का वर्णन करते हैं-'जमियाणं रायहाणीणं' इत्यादि

'जमियाणं रायहाणीणं चउद्दिसिं' यमिका राजधानीके चारों ओर 'पंच पंच जोयणसए अबाहाए चत्तारि वणसंडा पण्णत्ता' पांचसो पांचसो योजनके व्यवधानमें चार वनषण्ड कहे गये हैं। 'तं जहा' वे वनषण्ड इस प्रकारके थे। 'असोगवणे' अशोकवन, इसके पूर्वमें१ 'सत्तवण्ण वणे' सप्तपर्ण वन यह दक्षिणमें२ 'चंपगवणे' चम्पकवन, यह पश्चिममें३ 'चूयवणे' आम्रवन, यह उत्तर दिशा में

अब वनषण्डका मान कहते हैं-'तेणं वणसंडा' वह वनषण्ड 'साइरेगाइं' कुछ अधिक 'बारस जोयणसहस्साइं आयामेणं' बारह हजार योजन कि लम्बाई

અહીંયા ગ્રહણ કરીને સમજી લેવું. તે વર્ણન વિજયદ્વારના વર્ણનના પ્રસંગમાં આઠમાં સૂત્રની ટીકામાં કહેલ છે. તેથી તે ત્યાંની સમજી લેવું

યમિકા રાજધાનીના બહારના ભાગમાં ચારે તરફ આવેલ વનષંડનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. 'जमिगाणं रायहाणीणं' ઈત્યાદિ

'जमिगाणं रायहाणीणं चउद्दिसिं' યમિકા રાજધાનીની ચારે દિશામાં 'पंच पंचजोयणसए अवाहाए चत्तारि वणसंडा पण्णत्ता' પચસો પાંચસો યોજનના વ્યવધાન વાળા ચાર વનષંડ કહેલા છે. 'तं जहा' તે વનષંડ આ પ્રમાણે છે ૧ 'असोगवणे' અશોકવન તેની પૂર્વમાં 'सत्तवण्णवणे' સપ્તપર્ણ વન આ દક્ષિણ દિશામાં છે ૨ 'चंपगवणे' ચંપકવન, એ પશ્ચિમમાં છે. ૩ 'चूयवणे' આમ્રવન એ ઉત્તર દિશામાં છે.

હવે વનષંડનું માન-પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે 'तेणं वणसंडा' એ વનષંડ 'साइरेगाइं' કંઈક વધારે 'बारस जोयण सहस्साइं आयामेणं' બાર હજાર યોજનની લંબાઈવાળા

'पंच' पञ्च-पञ्चसंख्यानि 'जोयणसयाइं' योजनशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'पत्तेयं २' प्रत्येकं २ चत्वारोऽपि वनषण्डाः 'पागारपरिक्खित्ता' प्राकारपरिक्षिप्ताः-वरणपरिवेष्टिताः, 'किण्हा' कृष्णाः-कृष्णवर्णाः, एतत्पदोपलक्षतो जम्बूद्वीपपद्मवरवेदिका प्रकरणगतःसम्पूर्णो 'वणसंडवण्णओ' वनषण्डवर्णकः तथा 'भूमीओ पासायवडेंसगाय भाणियव्वा' भूमयः प्रासादावतंसकाश्च भणितव्याः-वक्तव्याः, तत्र वनषण्डभूमिभागयोर्वर्णकः पञ्चमषष्ठसूत्राभ्यां ग्राह्यः, प्रासादावतंसकवर्णकश्च राजप्रश्नीयसूत्रस्याष्टषष्टितमसूत्रस्य मत्कृत सुबोधिनी टीकातोऽत्रत्याष्टमसूत्र टीकातश्च बोध्यः, तथैव बहुसमरमणीयो भूमिभागः उल्लोकः सपरिवाराणि सिंहासनानि च वक्तव्यानि, तत्र खलु चत्वारो देवा महर्द्धिका यावत् पल्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति, तद्यथा-अशोकः१ सप्तपर्णः२चम्पकः३ चूतः४, तत्राशोकनामा-देवोऽशोकवनप्रासादे परिवसति, एवं शेषेषु त्रिष्वपि वनसदृशनामानस्त्रयो देवाः परिवसन्ति।

वाले हैं। 'पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं' पांचसो योजनका इसका विष्कंभ चोडाई-है। 'पत्तेयं' प्रत्येक वनषण्ड 'पागार परिक्खित्ता' प्राकारसे परिवेष्टित हैं। 'किण्हा' कृष्णाः कृष्णवर्णसे युक्त थे कृष्णादि पदोपलक्षित पदसमूह जंबूद्वीप पद्मवर वेदिका प्रकरणमें कहे अनुसार 'वनसंडवण्णओ' सपूर्ण वनषण्डका वर्णन कह लेना चाहिए। तथा-'भूमिओ पासायवडेंसगा य भाणियव्वा' भूमि एवं प्रासादावतंसक कहना चाहिए' उसमें वनषण्ड और भूमिभागका वर्णन पांचवे एवं छट्ठे सूत्रसे कहना चाहिए। तथा प्रासादावतंसकका वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रके ६ वें सूत्रकी मेरे द्वारा की गई सुबोधिनी टीका से जम्बूद्वीप प्रज्ञप्तिके आठवें सूत्रकी टीकासे समझ लेवें। वह इस प्रकार है-उसका भूमिभाग बहुसम एवं रमणीय है, उल्लोक-अगासी वाले हैं उसमें सपरिवार सिंहासन कहे गए हैं। उसमें चार देव जो कि महर्द्धिक यावत् पल्योपमकी स्थितिवाले है चार देवके नाम इस प्रकार हैं-अशोक१, सप्तपर्ण२, चम्पक३, एवं चूत४, उसमें अशोक

કહેલા છે. 'पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं' પાંચસો યોજનનો તેમનો વિષ્કંભ-પહોળાઈ કહેલ છે. 'पत्तेयं पत्तेयं' દરેક વનષંડ 'पागारपरिक्खित्ता' પ્રાકારથી વીંટળાયેલ છે. 'किण्हा' કૃષ્ણ-કૃષ્ણ વર્ણવાળા છે. કૃષ્ણાદિ પદથી બોધકરાતા પદસમૂહ જંબૂદ્વીપની પદ્મવરવેદિકાના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે 'वनसंडवण्णओ' સંપૂર્ણ વનષંડનું વર્ણન કહી લેવું જોઈએ. તેમજ 'भूमिओ पासायवडेसगाय भाणियव्वा' ભૂમિઅને પ્રાસાદાવતંસક કહિ લેવા જોઈએ. તેમાં વનષંડ અને ભૂમિભાગનું વર્ણન પાંચમા અને છટ્ઠા સૂત્રમાંથી કહી લેવું જોઈએ. તથા પ્રાસાદાવતંસકનું વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૬૮ મા સૂત્રની મારા દ્વારા કરવામાં આવેલ સુબોધિની ટીકામાંથી સમજી લેવું. તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે-તેનો ભૂમિભાગ બહુસમ અને રમણીય છે. ઉલ્લોક-અગાસીવાળા છે. તેમાં સપરિવાર સિંહાસન કહેવામાં આવેલા છે. ચાર દેવ કે જેઓ મહર્દ્ધિક યાવત્ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા છે. તેમાં ચાર નામ આ પ્રમાણે કહેલા છે. અશોક ૧ સપ્તપર્ણ ૨ ચમ્પક ૩ અને ચૂત ૪

अथ यमिकयोरन्तर्भागवर्णकमाह-'जमियाणं' इत्यादि, 'जमिगाणं रायहाणीणं' यमिकयो राजधान्योः प्रत्येकम् 'अंतो' अन्तः-मध्यभागे 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तस्य 'वण्णगोत्ति' वर्णकः प्राग्वद्बोध्यः यथा प्राक् आलिङ्गपुष्करमिति वा यावत् पञ्चवर्णैर्मणिभिरुपशोभितः वनषण्डविहीनो यावद् बहवो देवाश्च देव्यश्चाऽऽसते यावद् विहरन्तीति पर्यन्तोऽभिहितः सोऽत्रापि ग्राह्यः, विशेषजिज्ञासुभिः पञ्चमषष्ठसूत्रे विलोकनीये। 'तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए' तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागः, 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'दुवे उवयारियालयणा' द्वे उपकारिकालयने-उपकरोति-उपष्टभ्नाति प्रासादावतंसकानीत्युपकारिका-राजधानीपतिसत्कप्रासादावतंसकादीनां पीठिका, अन्यत्रत्वियमुपकार्योपकारिकेति प्रसिद्धा, उक्तं च-'गृहस्थानं स्मृतं राज्ञामुपकार्योपकारिका' इति सा लयनमिव-गृहमिवेत्यु-

नामधारी देव अशोक वन के प्रासाद में निवास करते है, इसी प्रकार बाकी के तीनों देव वन सरीखे नाम वाले तत् तत् प्रासादों में निवास करते हैं।

अब यमिका राजधानीके अन्दरके भागका वर्णन करते हैं-'जमिगाणं' इ० 'जमिगाणं रायहाणीणं' प्रत्येक यमिका राजधानीके 'अंतो' मध्यभागमें 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' अत्यन्त सम एवं रमणीय भूमिभाग कहा गया है। उसका वर्णन 'वण्णगोत्ति' जैसे पहले आलिंग पुष्करके समान यावत् पांच वर्ण वाले मणियोंसे शोभायमान थे एवं अनेक देव एवं देवियां शयन करते है यावत् विचरते है यह कथन पर्यन्त प्रथम कहे अनुसार समझ लेवें विशेष जिज्ञासु पांचवें एवं छट्ठा सूत्रमें देख लेवें।

'तेसिणं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए' यह बहुसमरमणीय भूमिभागके ठीक मध्यभागमें 'एत्थणं' यहां पर 'दुवे उपयारियालयणा' दो उपकारिकालयन अर्थात् प्रासादावतंसक पीठिका जो उपकारिकाके नामसे प्रसिद्ध

ते अशोक नामवाळा देव अशोकवनना प्रासादमां निवास करे छे. એज प्रमाणे બાકીના त्रणे देवो वनना नाम सरखा नामवाळा ए-ए प्रासादोमां निवास करे छे.

हवे यमिका राजधानीना अंदरना भागनुं वर्णन करवामां आवे छे. 'जमिगाणं' ई.

'जमिगाणं रायहाणीणं' दरेक यमिका राजधानीना 'अंतो' मध्य भागमां 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' अत्यंत सम अने रमणीय एवो भूमिभाग कहेल छे. 'वण्ण गोत्ति' वर्णन जेम पहेलां आलिंग पुष्करनी सरखा यावत् पांच वर्णवाळा मणियोथी शोभायमान हतो. तेमज अनेक देवो अने देवियो शयन करे छे. यावत् विचरे छे. आ कथन पर्यन्त पहेलां कथनानुसार समजी लेवुं.

'तेसिंणं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए' ते बहु समरमणीय भूमि भागना बराबर मध्य भागमां 'एत्थणं' अहिंयां 'दुवे उवयारियालयणा' बे उपकारिकालयन अर्थात् प्रासादावतंसक पीठिका के जे उपकारिकाना नामथी प्रसिद्ध छे. कह्युं

पकारिकालयनं, तच्च द्वयोराजधान्योरेकैकमिति द्वे ते इति द्वित्वेन निर्देश इति उपकारिकालयने 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ते, तयोर्मानाद्याह—'बारस' इत्यादि—'बारस जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' द्वादशयोजनशतानि आयामविष्कम्भेण—दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, मूले समाहारद्वन्द्वः, 'तिण्णि जोयणसहस्साइं' त्रीणि—त्रिसंख्यानि योजनसहस्राणि 'सत्त य' सप्त—सप्तसंख्यकानि 'पंचाणउए' पञ्चनवतानि—पञ्चनवत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्ते इति पूर्वेण सम्बन्धः, एवमग्रेऽपि 'अद्धकोसं च' अर्द्धक्रोशं-क्रोशस्यार्द्धं 'बाहल्लेणं' बाहल्येन—पिण्डेन, 'सव्वजंबूणयामया' सर्वजम्बूनदमये—सर्वात्मना जाम्बूनदमये—जम्बूनदसवोत्तमजातिसुवर्णमये तथा 'अच्छा' अच्छे—आकाशस्फटिकवन्निर्मले, 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ द्वे अपि 'पउमवरवेइयापरिक्खित्ता' पद्मवरवेदिका परिक्षिप्ते—पद्मवरवेदिकाभ्यां परिक्षिप्ते—परिवेष्टिते, 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२—द्वयोः 'वणसंडवण्णओ' वनपण्डवर्णकः वनपण्डयोः

है। कहा भी है—'गृहस्थानं स्मृतं राज्ञा मुपकार्योपकारिका' राजाओंका गृहस्थान उपकारिका एवं अपकारिका से युक्त कहा है। वह गृह के जैसे उपकारिकालयन दोनों राजधानी में एक एकके क्रमसे दो 'पण्णत्ते' कहे हैं

अब उपकारिकालयनका मानादि कहते हैं—'बारस' इत्यादि

'बारस जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' बारह योजन के लम्बे चौडे है 'तिण्णि जोयण सहस्साइं' तीन हजार योजन 'सत्तय पंचाणउए जोयणसए' सातसो पंचाणु योजन 'परिक्खेवेणं' इसना परिक्षेप हैं 'अद्धकोसं च' आधाकोस की 'बाहल्लेणं' मोटाई है 'सव्वजंबूणयामया' सर्वात्मना जंबूनदमय उत्तम सुवर्ण मय है। 'अच्छा' आकाश एवं स्फटिक सदृशनिर्मल है। 'पत्तेयं २' प्रत्येक अर्थात् दोनों उपकारिकालयन 'पउमवरवेइया परिक्खित्ता' पद्मवर वेदिका से परिवेष्टित है 'पत्तेयं २' दोनों 'वणसण्डवण्णओ' वनषण्ड वर्णन परक पदसमूह

પણ છે.—'गृहस्थानं स्मृतं राज्ञामुपकार्योपकारिका' રાજાઓના ગૃહસ્થાન ઉપકારિકા અને અપકારિકાથી યુક્ત કહેલ છે. એ ઉપકારિકાલયન બેઉ રાજધાનીયોમાં ગૃહના રૂપમાં એક એકના ક્રમથી બે 'पण्णत्ता' કહેલ છે.

હવે ઉપકારિકાલયનના માનાદિ પ્રમાણુ બતાવે છે. 'बारस' ઇત્યાદિ

'बारस जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं' બારસો યોજન જેટલા લાંબા પહોળા છે. 'तिन्नि जोयणसहस्साइं' ત્રણુ હજાર યોજન 'सत्तय पंचाणउए जोयणसए' સાતસો પંચાણું યોજન 'परिक्खेवेणं' તેનો પરિક્ષેપ કહેલ છે. 'अद्धकोसं च' અર્ધા ગાઉ જેટલી 'बाहल्लेणं' તેની જાડાઇ છે. 'सव्व जंबूणया मया' સર્વ રીતે જંબૂનદ નામના ઉત્તમ સુવર્ણુમય છે. 'अच्छा' આકાશ અને સ્ફટિક સરખા નિર્મલ છે. 'पत्तेयं २' દરેક એટલે કે બેઉ ઉપકારિકા લયન 'पउमवरवेइया परिक्खित्ता' પદ્મવર વેદિકાથી વીંટળાયેલ છે. 'पत्तेयं' બેઉના 'वणसंड वण्णओ' વનખંડના વર્ણુન સંબંધી પદો 'भाणिअव्वो' કહી લેવા જોઇએ. એ

वर्णकः-वर्णनपरः पदसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः-वक्तव्यः, स च पञ्चमसूत्रोक्त जम्बूद्वीप-जगतीवनषण्डविवरणतो बोध्यः, उपकारिकालयनमध्ये चतुर्दिशि 'तिसोवाणपडिरूवगा' त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि सुन्दरारोहावरोहत्रिमार्गो 'तोरण चउद्दिसिं' तोरणचतुर्दिशीत्यत्र तोरणेति-लुप्तविभक्तिकं पदम् तेन तोरणानीति पृथक् बोध्यम्, ततश्चतुर्दिशि पूर्वादि द्विक् चतुष्टये तोरणानि-बहिर्द्वाराणि चत्वारि, तथा 'भूमिभागा य' भूमिभागा उपकारिकालयनमध्ये 'भाणियव्वत्ति' भणितव्याः, इति, तत्सूत्राणि जीवाभिगमोपाङ्गगतानि क्रमेणैवम्-'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं उवयारियालयणसमए परिक्खेवेणं, तेसि णं उवयारियालयाणं चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, वण्णओ, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं२ तोरणा पण्णत्ता, वण्णओ, तेसि णं उवयारियालयाणं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव मणीहिं उवसोभिए इति, एतच्छाया व्याख्या च सुगमा।

'भाणियव्वो' कहना चाहिए। वह पद समूह पांचवें सूत्र में जंबूद्वीप जगती एवं वनषंडके वर्णन प्रसंगसे ज्ञात करलेवें। उपकारिकालयन के मध्य में चारों तरफ 'तिसोवाणपडिरूवगा' सुंदर आरोह अवरोह युक्त त्रिमार्ग कहे हैं 'तोरण चउद्दिसिं' चारों द्वारके चारों दिशामें तोरण चार कहे हैं 'भूमिभागाय' उपरिकालयन के बीचमें भूमिभाग 'भाणियव्वत्ति' कहना चाहिए तत्संबंधि सूत्रपाठ जीवाभिगम उपांगमें कहे हैं वह क्रमसे इस प्रकार है 'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवाल विक्खंभेणं उवरियालयण समए परिक्खेवेणं' तेसिंणं उवरियालयणाणं चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, वण्णओ तेसिणं तिसोवाण-पडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता। वण्णओ 'तेसिंणं उवयारियालयणाणं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव मणीहिं उवसोभिए इति'

अब यमक देवके मूल प्रासादका वर्णन करते हैं-'तस्स णं' उपरमें वर्णित

વર્ણન સંબંધી પદો પાંચમાં સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની જગતી અને વનષંડના વર્ણનના પ્રસંગથી સમજી લેવાં ઉપકારિકાલયનની વચમાં ચારે બાજુએ 'तिसोवाणपडिरूवगा' ઉતરવા ચઢવાને અનુકૂળ એવા સુંદર ત્રણ માર્ગ કહેલા છે 'तोरण चउद्दिसिं' ચારે દરવાજાની ચારે દિશામાં તોરણ કહેલા છે. 'भूमिभागाय' તેમજ ભૂમિભાગ 'भाणियव्वो' કહિલે એ વર્ણન સંબંધી સૂત્રપાઠ જીવાભિગમ નામના ઉપાંગમાં કહેલ છે. તે ક્રમથી આ પ્રમાણે છે-'से णं वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइं चक्कवालविक्खंभेणं उवरियालयणसमए परिक्खेवेणं तेसिंणं उवरियालयणाणं चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता वण्णओ तेसिं णं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा पण्णत्ता वण्णओ तेसिंणं उवरियालयणाणं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव मणिहिं उवसोभिए इति' હવે યમક દેવના મૂલ પ્રાસાદનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.-

'तस्स णं' ઉપર વર્ણન કરવામાં આવેલ ઉપકારિકાલયનના 'बहुमज्झदेसभाए' બરો-

अथ यमकदेवयोर्मूलप्रासादस्वरूपमाह–'तस्स णं' इत्यादि–'तस्स णं' तस्य–अनन्तरोक्तस्य उपकारिकालयनस्य खलु 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागः, 'एत्थ णं' अत्र–अत्रान्तरे खलु 'एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते' एकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, अस्य मानमाह–'बावट्ठिं' द्वाषष्टिं–द्वाषष्टि संख्यानि 'जोयणाइं अद्धजोयणं च' योजनानि अर्द्धयोजनं च–योजनस्यार्द्धं च 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'इक्कतीसं एकत्रिंशतम्–एकत्रिंशत्संख्यानि 'जोयणाइं' योजनानि 'कोसं च' क्रोशं च 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण–दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् प्रज्ञप्तः, तस्य 'वण्णओ' वर्णकोऽष्टमसूत्रगतविजयप्रासादानुसारेण बोध्यः, 'उल्लोया' उल्लोकौ–उपरितनभागौ, 'भूमिभागा' भूमिभागौ–अधोभागौ, 'सीहासणा सपरिवारा' सिंहासने सपरिवारे–सामानिकादि सुरपरिवाराणां भद्रासनरूपपरिवारसहिते, एषामुल्लोकादीनां द्वित्वेन प्रासादस्य चैकत्वेन विवक्षा सूत्रकारप्रवृत्तिवैचित्र्यात्, अथ मूलप्रासादावतंसकस्य परिवारप्रासादपङ्क्तित्रयं प्ररूपयति–'एवं पासायपंतीओ' इत्यादि–'एवं' एवं–मूलप्रासादावतंसकवत् 'पासायपंतीओ' प्रासादपङ्क्तयः–परिवारप्रासादश्रेणयो ज्ञातव्याः, ताश्च जीवाभिगमाद्

उपकारिकालयन का 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभाग है 'एत्थणं' वहां पर 'एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते' एक प्रासादावतंस्क महल विशेष कहा है। उस प्रासादावतंसक का मानादि का वर्णन करते हैं 'बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं' साडि बासठ योजनकी उसकी उपरकी तरफकी ऊंचाइ कही है। 'इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं' एकतीस योजन और एक कोस का उसकी लम्बाइ चोडाई कही है, उसका 'वण्णओ' वर्णन आठवें सूत्रमें विजय प्रासाद के वर्णन समान समझ लेवें 'उल्लोया' ऊपर का 'भूमिभागा' नीचे का भूमिभाग 'सीहासणा सपरिवारा' सपरिवार सिंहासन अर्थात् सामानिकादि देव परिवार के भद्रासन सहित कहना चाहिए।

अब मूलप्रासादावतंसक की परिवारभूत तीन प्रासाद पंक्तिका वर्णन करते

બર મધ્ય ભાગમાં 'एत्थणं' ત્યાં આગળ 'एगे पासायवडेंसए पण्णत्ते' એક પ્રાસાદાવતંસક અર્થાત મહેલ કહેવામાં આવેલ છે.

હવે એ મહેલના માપનું વર્ણન કરે છે.

'बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उद्धं उच्चत्तेणं' સાડી બાસઠ યોજનની તેની ઉંચાઈ છે. 'इक्कतीसं जोयणाइं कोसं च आयामविक्खंभेणं' એકત્રીસ યોજન અને એક ગાઉ જેટલી તેની લંબાઇ પહોળાઇ કહેલ છે. તેનું 'वण्णओ' વર્ણન આઠમાં સૂત્રમાં વિજય દ્વારના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું. 'उल्लोया' ઉપરનો ભાગ 'भूमिभागा' નીચેનો ભૂમિભાગ 'सीहासणा सपरिवारा' પરિવાર સહિત સિંહાસનો અર્થાત્ સામાનિક વગેરે દેવોના પરિવારના ભદ્રાસનો સહિત વર્ણન કરવું જોઈએ.

હવે મૂળ પ્રાસાદાવતંસકના પરિવાર રૂપ ત્રણ પ્રાસાદ પંક્તિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

बोध्याः, ताश्च मूलप्रासादतश्चतसृषु दिक्षु पद्मानामिव परिवेष्टनरूपा बोध्याः, न पुनः सूचिश्रेणिरूपाः, तत्र प्रथम–प्रासादपङ्क्ति पाठ एवम्–'सेणं पासायवडेंसए अण्णेहिं चउहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' एतच्छाया–स खलु प्रासादावतंसकोऽन्यैश्चतुर्भिस्तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमात्रैः प्रासादावतंसकैः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः' एतद्व्या ख्या–सः- मूलप्रासादावतंसकः खलु अन्यैः–स्वातिरिक्तैः चतुर्भिः तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमात्रैः–अत्रोच्चत्वशब्द उत्सेधपरः, प्रमाणशब्दश्च विष्कम्भायामपरः, तेन तस्मात्–मूलप्रासादात् मूलप्रासादमपेक्ष्येत्यर्थः, अर्द्धम्–उच्चत्वम्–उत्सेधः, प्रमाणमात्रं–प्रमाणं–मानं तदेव प्रमाणमात्रम् विष्कम्भायारूपप्रमाणमेव च येषां तादृशैः प्रासादावतंसकैः सर्वतः–सर्वदिक्षु समन्तात्–सर्वविदिक्षु संपरिक्षिप्तः–परिवेष्टितः, एषां संपरिक्षेपप्रासादानामुच्चत्वादिकं तु सूत्रकारः साक्षादेवाह–'एकतीसं' इत्यादि–ते खलु प्रासादावतंसकाः 'एकतीसं' एकत्रिंशतम्–एकत्रिंशत्संख्यानि 'जोयणाइं' योजनानि 'कोसं च' क्रोशम् एकं क्रोशं च 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि–अर्द्धक्रोशाधिकानि 'अद्धसोलस जोयणाइं' अर्द्धषोडशयोजनानि–सार्द्धपञ्चदशयोजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण–दैर्घ्य–विस्ताराभ्याम् १, अथ 'बिइयपासायपंती' द्वितीयप्रासाद-

---

हैं–'एवं' मूलप्रासादावतंसक के समान 'पासाय पंतीओ' परिवारभूत प्रासाद पंक्तियों का वर्णन समजलेवें। उसका वर्णन जीवाभिगम सूत्र से जानलेवें। वे पंक्तियां मूलप्रासादसे चारों दिशामें पद्मों के समान परिवेष्टन रूप समजलेवें सूचि के श्रेणि समान न समजें

वहां प्रथम प्रासादपंक्ति का वर्णनरूप पाठ इस प्रकारहै–'से णं पासायवडेंसए चउहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' वह मूल प्रासादावतंसक दूसरे उससे अर्धा ऊंच्चत्वप्रमाण वाले चार प्रासादावतंसकों से सर्व दिशामें अर्थात् चारों ओर परिवेष्टित ऐसे कहे गए हैं।

वे परिवेष्टित प्रासादों के उच्चत्वादि स्वयं कहते हैं–वे प्रासादावतंसक 'एकतीसं' इकतीस 'जोयणाइं कोसं च उद्धं उच्चत्तेणं' योजन एवं एक कोस उपर

'एवं' મૂલ પ્રાસાદાવતંસકની સમાન 'पासाय पंतीओ' પરિવાર ભૂત પ્રાસાદ પંક્તિયોનું વર્ણન સમજી લેવું. તે પ્રાસાદ પંક્તિયો મૂલ પ્રાસાદની ચારે દિશામાં કમળોની જેમ વીંટળાયેલ સમજી લેવી સોઇની પંક્તિ પ્રમાણે ન સમજે.

ત્યાં પહેલી પ્રાસાદપંક્તિના વર્ણન રૂપ પાઠ આ પ્રમાણે છે. 'से णं पासायवडेंसए अण्णेहिं चउहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' તે મૂળ પ્રાસાદાવતંસક બીજા તેનાથી અર્ધી ઉંચાઈ વાળા ચાર પ્રાસાદાવતંસકોથી ચારેય દિશામાં અર્થાત્ ચારે તરફ વીંટળાયેલ કહ્યા છે. તે વીંટળાયેલ પ્રાસાદોની ઉંચાઈ વિગેરે સંબંધી કથન સ્વયં સૂત્રકાર કહે છે. તે પ્રાસાદાવતંસકો 'एकतीसं' એકત્રીસ 'जोयणाइं

पङ्क्तिः, तत्सूचकपाठश्चैवम्-'तेणं पासायवडेंसगा अण्णेहिं चउहिं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' एतच्छाया-पाठमात्रगम्या, व्याख्यातु-ते-प्रथमपङ्क्तिगताश्चत्वारः खलु प्रासादावतंसकाः प्रत्येकम् अन्यैः-स्वभिन्नैः चतुर्भिः तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-मूलप्रासादोत्सेधनिष्कम्भायामसम्पन्नैः-मूलप्रासादापेक्षया चतुर्भागप्रमाणैः प्रासादैः संपरिक्षिप्ताः, इति, अत एव चतुर्दिक्षु चत्वारश्चत्वार इति संकलनया सर्वे षोडश प्रासादाः, एषामुच्चत्वादिकं तु सूत्रकृत् साक्षादेवाह-'तेणं पासायवडेंसगा' ते खलु प्रासादावतंसकाः-'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-अर्द्धक्रोशाधिकानि 'अद्धसोलसजोयणाइं' आर्द्धषोडशयोजनानि-सार्द्धपञ्चदशयोजनानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-क्रोशचतुर्थांशाधिकानि 'अद्धट्ठमाइं' अर्द्धाष्टमानि-सार्द्धसप्त 'जोयणाइं' योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण इति २, अथ 'तइयपासायपंती' तृतीयप्रासादपङ्क्तिः-तत्सूचकपाठ एवम्-'ते णं पासायवडेंसगा अण्णेहिं चउहिं

की और ऊंचा कहा है। 'साइरेगाइं' कुछ अधिक 'अद्धसोलस जोयणाइं' आयामविक्खंभेणं' साडे पंद्रह योजन उसकी लंबाई चोडाइ कही है।

अब दूसरी प्रासादपंक्ति सूचक पाठ इस प्रकार है-'तेणं पासायवडेंसया अण्णेहिं चउहिं तदद्धुच्चत्त पमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' प्रथम पंक्तिमें कहे गए चारों प्रासादावतंसक, दूसरे उससे आधि ऊंचाइवाले मूलप्रासाद से आधे उत्सेध आयामविष्कंभ वाले मूल प्रासाद की अपेक्षा चतुर्भाग प्रमाणवाले चार प्रासादों से परिवेष्टित कहे हैं, इस प्रकार चारों दिशाओंमें चार-चार कहने से १६ सोलह प्रासाद हो जाते हैं। उनकी ऊंचाइ आदि मान सूत्रकार स्वयं कहते हैं-'तेणं पासायवडेंसगा' वे प्रासादावतंसक 'सातिरेगाइं' अर्ध कोस अधिक 'अद्धसोलस जोयणाइं' साडे पन्द्रह योजन 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊंचा कहा हैं 'साइरेगाइं' पाव कोस अधिक 'अद्धट्ठमाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' साडे सात योजनका इनका आयामविष्कंभ कहा है।

कोसं च उद्धं उच्चत्तेणं' યોજન અને એક ગાઉ જેટલા ઉંચા કહ્યા છે 'साइरेगाइं' કંઈક વધારે 'अद्धसोलसजोयणाइं आयामविक्खंभेणं' સાડા પંદર યોજનની તેની લંબાઈ પહોળાઈ છે.

હવે બીજી પ્રાસાદપંક્તિ સંબંધી પાઠ કહે છે-'ते णं पासायवडेंसगा अण्णेहिं चउहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' પહેલી પ્રાસાદ પંક્તિમાં કહેલ ચારે પ્રાસાદાવતંસક બીજા તેનાથી અર્દ્ધ ઉંચાઈવાળા મૂલ પ્રાસાદથી અર્ધા આયામ વિષ્કંભ અને ઉત્સેધવાળા મૂલ પ્રાસાદના કરતાં ચતુર્ભાગ પ્રમાણવાળા ચાર પ્રાસાદોથી વીંટાયેલ છે. આ રીતે ચારે દિશાઓમાં ચાર ચાર કહેવાથી ૧૬ સોળ પ્રાસાદો થઈ જાય છે. તેની ઉંચાઈ વગેરે પ્રમાણુ સૂત્રકાર સ્વય બતાવે છે.-'तेणं पासायवडेंसगा' એ પ્રાસાદાવતંસક 'सातिरेगाइं' અર્ધો ગાઉ અધિક 'अद्धसोलस जोयणाइं' સાડા-પંદર યોજન 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉંચા કહેલ છે. 'साइरेगाइं' પા ગાઉ અધિક 'अद्धट्ठमाइं

तद्दधुच्चत्तप्पमाणमित्तेहिं पासायवडेंसएहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' एतच्छाया प्राग्वत् व्याख्यातु-ते-द्वितीयपरिधिगताः षोडशप्रासादावतंसकाः खलु प्रत्येकमन्यैश्चतुर्भिस्तदर्द्धोच्चत्व प्रमाणमात्रैः-मूलप्रासादापेक्षयाऽष्टांशप्रमाणश्चत्वविष्कम्भायामैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ताः, अत एव तृतीयपङ्क्तिगताः प्रासादाश्चतुष्षष्टिः, एषामुच्चत्वादिकं सूत्रकृत् स्वयमाह-'ते णं पासायवडेंसगा' ते- चतुष्षष्टिरपि प्रासादावतंसकाः खलु 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि -अर्द्धक्रोशाधिकानि 'अद्धट्ठमाइं' अर्द्धाष्टमानि-सार्द्धसप्त 'जोयणाइं' योजनानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-सार्द्धक्रोशाष्टमांशाधिकानि 'अद्धुट्ठजोयणाइं' अध्युष्टयोजनानि-अध्युष्टानि-सार्द्धतृतीयानि योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेन-दैर्ध्य-विस्ताराभ्याम् एषां सर्वेषां 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरः पदसमूहः 'सीहासणा सपरिवारा' सिंहासनानि च सपरिवाराणि-सामानिकादि सुरपरिवाराणां भद्रा-

---

अब 'तइय पासायपंती' तीसरी प्रासादपंक्ति का वर्णन करते हैं-तेणं पासायवडेंसगा अण्णेहिं चउहिं तद्दधुच्चत्तपमाणमित्तेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' दूसरी परिधिगत सोलह प्रासादावतंसक प्रत्येक दूसरे उससे आधे ऊंचे ऐसे चार प्रासादावतंसक की जो मूल प्रासाद की अपेक्षा अष्टमांश प्रमाण एवं आयामविष्कंभ से चारों तरफ संपरिक्षिप्त कहे हैं। अतः तीसरी पंक्तिगत चोसठ प्रासाद होते हैं। उसका उच्चत्वादि सूत्रकार स्वयं कहते हैं-'तेणं पासायवडेंसगा' वे ६४ चोसठ प्रासादावतंसक 'साइरेगाइं' आधा कोस अधिक 'अद्धट्ठमाइं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' साडे सात योजन ऊंचे कहे हैं। 'साइरेगाइं' कुछ अधिक 'अद्धट्ठजोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' साडे सात योजन के आयाम विष्कंभवाले कहे हैं। इन सबका 'वण्णओ' वर्णन परक पद समूह 'सीहासणा सपरिवारा' परिवार सहित सिंहासन अर्थात् सामानिकादि देव के परिवार के भद्रासन रूप

जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' સાડા સાત યોજન જેટલી તેની લંબાઇ પહોળાઇ કહેલ છે.

હવે 'तइय पासायपंती' ત્રીજી પ્રાસાદપંક્તિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.-'तेणं पासायवडेंसगा अण्णेहिं चउहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' બીજી પરિધિગત સોળ પ્રાસાદાવતંસકો દરેક બીજા તેનાથી અર્ધિ ઉંચાઇવાળા એવા ચાર પ્રાસાદાવતંસકો કે જે મૂલ પ્રાસાદના કરતાં આઠમાં ભાગ જેટલા પ્રમાણના આયામ અને વિષ્કંભવાળાઓથી ચારે બાજુ વીંટાયેલ કહ્યા છે. આ રીતે ત્રીજી પંક્તિના ચોસઠ પ્રાસાદો થાય છે. તેની ઉંચાઇ વિગેરે પ્રમાણ સૂત્રકાર સ્વયં બતાવે છે.-'ते णं पासायवडेंसगा' એ ૬૪ પ્રાસાદાવતંસકો 'साइरेगाइं' અર્ધા ગાઉ અધિક 'अद्धट्ठमाइं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' સાડા સાત યોજન જેટલા ઉંચા કહેલ છે. 'साइरेगाइं' કંઇક વધારે 'अद्धट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' સાડા સાત યોજન જેટલા આયામ વિષ્કંભવાળા કહેલ છે. એ બધાના 'वण्णओ' વર્ણન દર્શક પદો 'सीहासणा सपरिवारा' પરિવાર સાથે સિંહાસન

सनरूपपरिवारसहितानि प्राग्वत् संग्राह्याणि । अत्र पङ्क्तिप्रासादेषु सिंहासनं प्रत्येकमेकैकम्, मूलप्रासादे तु मूलसिंहासनं सिंहासनपरिवारसहितमित्यादि, क्षेत्रसमासवृत्तौ, तथा प्रथम-तृतीयपङ्क्त्योर्मूलप्रासादे परिवारत्वेन भद्रासनानि द्वितीयपङ्क्तयौ च परिवारतया पद्मासनानि, इति जीवाभिगमोपाङ्गे' इत्यादि विसंवादसमाधानं बहुश्रुतगम्यम्, यद्यपि जीवाभिगमे विजयदेवप्रकरणे तथा श्री भगवत्यङ्गवृत्तौ चमरप्रकरणे चतस्रः प्रासादपङ्क्तय उक्ताः, तथाऽपीह यमकाधिकारे तिस्र एवोक्ता इति बोध्यम्, तिसृणामपि पङ्क्तीनां प्रासादसङ्कलनैवम्-मूलप्रासादेन सार्द्धं सर्वेषां प्रासादानां पञ्चाशीतिः संख्या ८५, अथात्र सभापञ्चकं निरूपयिषुरादौ सुधर्मासभास्वरूपमाह-'तेसि णं मूलपासायवडिंसयाणं उत्तरपुरत्थिमे' तयोः खलु मूलप्रासादावतंसकयोः उत्तरपूर्वस्याम्-ईशानकोणे 'दिसीभाए' दिग्भागे दिशोर्द्वयोर्भागे-अंशे 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'जमगाणं देवाणं' यमकयोर्देवयोः योग्ये 'सुह-

---

परिवार सहित पहले वर्णित प्रकार से वर्णन करलेवें। यहां पंक्ति प्रासादों में प्रत्येक को एक एक सिंहासन कहे है। मूल प्रासाद में तो मूल सिंहासन सिंहासन के परिवार सहित क्षेत्र समास वृत्ति में कहे हैं। तथा प्रथम एवं तीसरी पंक्ति में मूल प्रासाद में परिवार रूप भद्रासन एवं दूसरी पंक्ति में परिवार भूत पद्मासन जीवाभिगम उपाङ्ग में कहा है। इस विसंवाद का समाधान बहुश्रुत गम्य है। यद्यपि जीवाभिगम में विजय देव के प्रकरण में तथा श्री भगवतीसूत्र में चमर के प्रसंग में चार प्रासाद पंक्ति कही है तथापि यहां यह यमकाधिकार में तीन ही प्रासादपंक्ति कही है। तीनों पंक्ति प्रासादों का संकलन करने पर कुल संख्या ८५ पचासी आती हैं।

अब सभा पंचक का निरूपण करते हुए सूत्रकार प्रथम सुधर्मासभा का वर्णन करते हैं-'तेसिं णं मूल पासायवडिंसगाणं उत्तर पुरत्थिमे' उन मूल प्रासाद के

અર્થાત્ સામાનિકાદિ દેવના પરિવારના ભદ્રાસનો રૂપ પરિવાર સહિત પહેલાં વર્ણન કરેલ પ્રકારથી વર્ણન કરી લેવું. અહિં પંક્તિ પ્રાસાદોમાં દરેકને એક એક સિંહાસન કહેલ છે. મૂળ પ્રાસાદોમાં તો મૂળ સિંહાસન સિંહાસનના પરિવાર ક્ષેત્ર સમાસ વૃત્તિમાં કહેલ છે. તથા પહેલી અને ત્રીજી પંક્તિમાં મૂલ પ્રાસાદમાં પરિવાર રૂપ ભદ્રાસન તથા બીજી પંક્તિમાં પરિવાર ભૂત પદ્માસન જીવાભિગમ ઉપાંગમાં કહેલ છે. આ ફેરફારનું સમાધાન બહુશ્રુત જ સમજી શકે તેમ છે. જો કે જીવાભિગમમાં વિજય દેવના પ્રકરણમાં તથા શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ચમરના પ્રસંગમાં ચાર પ્રાસાદ પંક્તિ કહી છે. તો પણ અહિંયા યમકાધિકારમાં ત્રણ જ પ્રાસાદપંક્તિ કહેલ છે. ત્રણે પ્રાસાદપંક્તિના પ્રાસાદો મેળવવાથી ૮૫ પંચાસી થાય છે.

હવે સભા પંચકનું નિરૂપણ કરતા સૂત્રકાર પહેલા સુધર્મા સભાનું વર્ણન કરે છે. 'तेसिं णं मूलपासायवडिंसयाणं उत्तरपुरत्थिमे' એ મૂલ પ્રાસાદાવતંસકની ઈશાન 'दिसीभाए'

म्माओ' सुधर्मे-सुष्ठु शोभनो धर्मः-सापराधनिरपराधनिग्रहानुग्रहलक्षणो राजधर्मौ यत्र ते तथा, एतन्नाम्न्यौ 'सहाओ' सभे प्रत्येकमेकैकेति द्वे 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ते, तयोर्मानाद्याह-'अद्ध-तेरस' इत्यादि 'अद्धतेरसजोयणाइं' अर्द्धत्रयोदशयोजनानि 'आयामेणं छस्सक्कोसाइं' आया-मेन षट् सक्रोशानि 'जोयणाइं' योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण 'णव जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' नव योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, अनयोर्वर्णकसूत्रमतिदिशति-ग्रन्थलाघवार्थम् 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठाओ' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टे इत्यादिपदघटितं तद्वर्णनपरं सूत्रं बोध्यम् एतावताऽपरितुष्यन्नाह-'सभावण्णओ' इति स च जीवाभिगमोक्तो ग्राह्यः, स चैवम्-'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठाओ अब्भुग्गयसुकयवइरवेइया तोरणवररइयसालभंजिया सुसिलिट्ठ-विसिट्ठसंठियपसत्थवेरुलियविमलखंभाओ णाणामणिकणगरयणखइयउज्जलबहुसमसुविभत्त-

---

इशान (कोण) 'दिसीभाए' दिशाकी ओर 'एत्थणं' यहा पर "जमगाणं देवाणं' यमक देव के 'सुहम्माओ' सुधर्मा नाम की 'सहाओ' दो सभा प्रत्येक की एक एक के क्रमसे 'पण्णत्ताओ' कही गई है

अब सूत्रकार उसका मानादि प्रमाण कहते हैं-'अद्धतेरस जोयणाइं आया-मेणं' इसका आयाम-लंबाई साडे बारह योजन की है। 'छ सक्कोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं' इसकी चोडाई एक कोस अधिक छ योजन की है-'णव जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' नव योजन की इनकी ऊंचाई कही है 'अणेग खंभसयसण्णिवि-ट्ठाओ' अनेक स्तंभ शत सन्निविष्ट इत्यादि पद घटित उसका वर्णन समझलेवें। वह 'सभा वण्णओ' सुधर्मा सभा का वर्णन जीवाभिगम सूत्र में कहे अनुसार ग्रहण कह लेना वहां पर सभा का वर्णन इस प्रकार है 'अणेग खंभसयसन्नि-विट्ठाओ अब्भुग्गय सुकय वइरवेइयातोरणवररइयसालभंजिया सुसलिट्ठ विसिट्ठ संठिय पसत्थ वेरुलियविमलखंभाओ णाणामणिकणगरयण खइय उज्जल बहुसमसुविभत्तभूमिभायाओ ईहामिग उसभ तुरगणरमगर विहग

દિશાની તરફ 'एत्थणं' અહીં આગળ 'जमगाणं देवाणं' યમક દેવની 'सुहम्माओ' સુધર્મા નામની 'सहाओ' બે સભાઓ દરેકની એક એકના ક્રમથી 'पण्णत्ताओ' કહેલ છે.

હવે સૂત્રકાર તેનું માનાદિ પ્રમાણ બતાવે છે-'अद्धतेरस जोयणाइं आयामेणं' તેનો આયામ-લંબાઈ સાડા બાર યોજનની છે. 'छ सकोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं' તેની પહોળાઈ એક ગાઉ અધિક છ યોજનની છે. 'णव जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' નવ યોજન જેટલા તે ઉંચા છે. 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठाओ' અનેક સેંકડો સ્તંભોથી વીંટળાયેલ ઈત્યાદિ પદ યુક્ત તેનું વર્ણન સમજી લેવું. તે 'सभा वण्णओ' સુધર્માસભાનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ. જીવાભિગમસૂત્રમાં સભાનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે.-'अणेगखंभसयसन्निविट्ठाओ अब्भुग्गय सुकय वइरवेइया तोरणवररइयसालभंजिया सुसिलिट्ठविसिट्ठ संठियपसत्थ वेरुलियविमलखंभाओ णाणामणिकणगरयणखइयउज्जलबहुसमसुविभत्त-भूमिभागाओ

भूमिभागाओ ईहामिगउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिंनररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलय-भत्तिचित्ताओ खंभुग्गयवइरवेइयापरिगयाभिरामाओ विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ताओविव अच्चीसहस्समालणीयाओ रूवगसहस्सकलियाओ भिसमाणीओ भिब्भिसमाणीओ चक्खुल्लो-यणलेस्साओ सुहफासाओ सस्सिरीयरूवाओ कंचणमणिरयणथूभियागाओ णाणाविहपंच-वण्णघंटापडागपरिमंडियग्गसिहराओ धवलाओ मरीइकवयं विणिम्मुयंतीओ लाउल्लोइय-महियाओ गोसीससरससुरभिरत्तचंदणदद्दरदिण्णपंचंगुलितलाओ उवचियचंदणकलसाओ चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागाओ आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावाओ पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियाओ कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवडज्झंतमघमघंत-गंधुद्धुयाभिरामाओ सुगंधवरगंधियाओ गंधवट्टिभूयाओ अच्छरगणसंघविकिण्णाओ दिव्व-तुडियसद्दसंपणादियाओ सव्वरयणामईओ अच्छाओ जाव पडिरूवाओ' इति, एतच्छाया-

---

वालग किंनर रुरु सरभ चमर कुंजर वणलय पउमलय भत्तिचित्ताओ खंभुग्गय वइरवेइयापरिगयाभिरामाओ विज्जाहर जमल जुयलजंतजुत्ताओविव अच्ची सहस्समालणीयाओ रूवगसहस्सकलियाओ भिसमाणीओ भिब्भिसमा णीओ चक्खुल्लोयणलेसाओ सुहफासाओ सस्सिरीयरूवाओ कंचण मणि-रयणथूभियागाओ णाणाविह पंचवण्ण घंटापडागमंडियग्ग सिहराओ धव-लाओ मरीइ कवयं विणिम्मुयंताओ लाउल्लोइय महियाओ गोसीस सरस सुरभिरत्तचंदणदद्दरदिण्णपंचंगुलितलाओ उवचियचंदणकलसाओ चंदणघडसुक-यतोरण पडिदुवारदेसभागाओ आसत्तोसत्त विउल वट्ट वग्घारिय मल्लदाम कलावाओ पंच वण्ण सरस सुरहि मुक्क पुप्फपुंजोवयारकलियाओ कालागुरुपवर-कुंदुरुक्क तुरुक्क धूव डज्झंत मघमघंत गंधुद्धुयाभिरामाओ सुगंधवर गंधियाओ गंधवट्टि भूयाओ अच्छरगण संघ विकिण्णाओ दिव्व तुडिय सद्दसंपणादियाओ

ईहामिग उसभतुरगणरमगरविहगवालगकिंनररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ताओ खंभु-ग्गयवइरवेइयापरिग्गयाभिरामाओ विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्ताओ विव अच्चीसहस्समालणी-याओ, रूवगसहस्सकलियाओ भिसमाणीओ भिब्भिसमाणीओ चक्खुल्लोयणलेसाओ सुहफा-साओ सस्सिरीयरूवाओ कंचणमणिरयणभूमिभागाओ णाणाविहपंचवण्णघंटापडागपरिमंडियग्गसिह-राओ धवलाओ मरीइकवय विणिम्मुयंताओ लाउल्लोइयमहियाओ गोसीससरससुरभि-रत्तचंदणदद्दरदिण्णपंचंगुलितलाओ उवचियचंदणकलसाओ चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेस-भागाओ आसत्तोसत्त विउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावाओ पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुप्फ-पुंजोवयारकलियाओ कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवडज्झंतमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामाओ सुगंध-वरगंधियाओ गंधवट्टिभूयाओ अच्छरगणसंघविकिण्णाओ दिव्व तुडिय सद्दसंपणादियाओ सव्वरयणामईओ अच्छाओ जाव पडिरूवाओ' અનેક સેંકડો સ્તંભોથી યુક્ત નજીકમાં રહેલ સુંદર વજ્રવેદિકાના સુંદર તોરણોની ઉપર શાલભંજીકા-પુત્તળીયોની રચના

अनेकस्तम्भशतशन्निविष्टे अभ्युद्गतसुकृतवज्रवेदिकातोरणवररचितशालभञ्जिकासुश्लिष्टविशिष्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यविमलस्तम्भे नानामणिकनकरत्नखचितोज्ज्वलबहुसमसुविभक्तभूमिभागे ईहामृगवृषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नररुरुशरभचमरकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्रे स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताभिरामे विद्याधरयमलयुगलयन्त्रयुक्ते इव अर्चिः सहस्रमालनीये रूपकसहस्रकलिते भासमाने बाभास्यमाने चक्षुर्लोकनश्लेषे सुखस्पर्शे सश्रीकरूपे काञ्चनमणिरत्नस्तूपिकाके नानाविधपञ्चवर्णघण्टापताकापरिमण्डिताग्रशिखरे धवले मरीचिकवचं विनिर्मुञ्चन्त्यौ लायितोल्लोयितमहिते गोशीर्षसरससुरभिरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितले उपचितचन्दनकलशे चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागे आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तावलम्बितमाल्यदामकलापे पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलिते कालागुरुप्रवरकुन्दु-

सव्व रयणा मईओ अच्छाओ जाव पडिरूवाओ' अनेक सेंकडों स्तंभो से युक्त समीपस्थ सुकृत वज्रवेदिका के श्रेष्ठ तोरण के ऊपर शालभञ्जिका -पुत्तलिका की रचना वाली अच्छे प्रकारसे संस्थित प्रशस्त वैडूर्यमणि का स्तंभ जिस में हैं ऐसी अनेक प्रकार के मणि, सुवर्ण एवं रत्नों से जिसका भूमिभाग खचित अत एव प्रकाशयुक्त भूमिभाग वाली, ईहामृग वृषभ, तुरग, नर, मगर, विहग, व्यालक, किन्नर, रुरु, शरभ, चमरी गाय, हाथी, वनलता, पद्मलता, के चित्र से युक्त, स्तम्भ के भीतर वज्रवेदिका होनेसे अत्यंत मनोरम, विद्याधरों के यमल युगलों के यन्त्र युक्त न हो ऐसी सेंकडो किरणों से व्याप्त, हजारों रूपों से युक्त, प्रकाशमान, अत्यंत प्रकाशमान नेत्र से अवलोकनीय सुखद स्पर्शवाले सश्रीक रूपवाली कांचन, मणि एवं रत्नों की स्तूपिका वाली अनेक प्रकार के पंचवर्णवाले घण्टा एवं पताका-ध्वज से जिसका अग्रशिखर परिमंडित है ऐसी श्वेत किरण रूपी कवच को छोडनेवाली लीपी पोती अतः महित-शोभित गोरोचन रससे युक्त ऐसे चंदन के घट से प्रति द्वार में तोरण बनाये हैं जिस में ऐसी वारं वार सिक्त करने से बडि एवं गोलाकार लंबी मालाओं के समूहवाली पांच

વાળી સારી રીતે રહેલ શ્રેષ્ઠ વૈડૂર્યમણિના સ્તંભ જેમાં છે, એવા અનેક પ્રકારના મણિ, સુવર્ણ તેમજ રત્નોથી જેનો ભૂમિભાગ જડેલો છે અને એટલે જ પ્રકાશવાળો છે તથા એકદમ સરખા અને સુવિભક્ત ભૂમિવાળી, ઇહિમૃગ, વૃષભ, તુરગ, નર, મગર, સિંહ, વ્યાલક, કિન્નર, રુરુ, શરભ ચમરી-ગાય, હાથી, વનલતા, પદ્મલતાના ચિત્રોથી યુક્ત સ્તંભમાં વજ્ર વેદિકા હોવાથી, અત્યંત મનોરમ, વિદ્યાધરોના યુગલો યંત્રયુક્ત જ ન હોય ? એવી સેંકડો કિરણોથી વ્યાપ્ત, હજારો રૂપોથી યુક્ત, પ્રકાશમાન, અત્યંત પ્રકાશમાન આંખોથી જોવા લાયક, સુખદ સ્પર્શવાળી, સશ્રીકરૂપવાળી, કાંચન, મણિ તથા રત્નોની સ્તૂપિકાવાળા અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણવાળા ઘંટા તેમજ પતાકા-ધજાઓથી જેનો અગ્રભાગ શોભાયમાન છે, એવી, ધોળા કિરણરૂપી કવચોને છોડવાવાળી, લીપેલ તથા ધોળેલ, અને તેથી જ મહિત-શોભિત ગોરોચન રસથી યુક્ત એવા ચંદનના ઘડાઓથી દરેક દ્વારોમાં તોરણ

रुष्कतुरुष्कधूपदह्यमानमघमघायमानगन्धोद्‌भूताभिरामे सुगन्धवरगन्धिते गन्धवर्तिभूते अप्सरोगणसङ्घविकीर्णे दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रनदिते सर्वरत्नमय्यौ अच्छे यावत् प्रतिरूपे' इति, एतद्व्याख्या चतुर्दशपञ्चदशसूत्रोक्तसिद्धायतनवर्णकानुसारेण बोध्या, तत्र नपुंसकत्वेनैकत्वेन च पदनिर्देशः, अत्र स्त्रीत्वेन द्वित्वेन च पदनिर्देश इति तत एतावान् भेदोऽन्यत्सर्वं समानम्। नवरम्-अप्सरोगणसङ्घविकीर्णे-अप्सरोगण-अप्सरः परिचारास्तेषां सङ्घेन समुदायेन विकीर्णे वि-सम्यक्-शोभनतया कीर्णे व्याप्ते तथा दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रनदिते-दिव्यानां-दिवि भवानाम् त्रुटितानां-वाद्यानां ये शब्दास्तैः सम्-सम्यक् प्र-प्रकर्षेण नदिते-शब्दिते सर्वरत्नमय्यावित्यादि प्राग्वत्।

अथ तयोः सभयोः कति द्वाराणि सन्तीत्याह-'तासि णं सभाणं' इत्यादि-'तासि णं सभाणं सुहम्माणं' तयोः-सुधर्मयोः खलु सभयोः 'तिदिसि' त्रिदिशि-तिसृषु दिक्षु 'तओ

वर्ण वाले सरस सुगन्धित पुष्पों के पुञ्ज से लक्षित, जलते कालागरु श्रेष्ठ कुंदुरुक्क, तुरुष्क, के धूप से मघमघायमान गंधसे अभिराम-श्रेष्ठ सुगंधसे सुगन्धित गंध की गुटिका समान अप्सराओं के संघ द्वारा विकीर्ण दिव्य त्रुटित शब्द से शब्दायमान सर्व प्रकारसे रत्नमयी अच्छ यावत् प्रतिरूप, आदि व्याख्या चौदहवें एवं पंद्रहवें सूत्र में वर्णित सिद्धायतन वर्णन के अनुसार समज लेवें। वहां पर नपुंसकत्वसे और एकवचन से वर्णन किया है। यहां पर स्त्री लिंग एवं द्विवचन से कहना चाहिए, इतना ही वहां का वर्णक के साथ भेद है, अन्य सब समान है विशेष यह है-'अप्सरोगणसङ्घविकीर्णे' अप्सराओं के संघ समुदायसे व्याप्त, दिव्य त्रुटित शब्दसे शब्दायमान, सर्व रत्नमय इत्यादि प्राग्वत् वर्णित कर लेवें।

अब वे सुधर्म सभा के कितने द्वार थे वह सूत्रकार कहते हैं-'तासिं णं सभाणं सुहम्माणं' वे सुधर्मसभा के 'तिदिसिं' तीनों दिशाओं में 'तओ दारा पण्णत्ता'

બનાવેલ છે. એવી તથા વારંવાર છંટકાવ કરવાથી મોટી અને ગોળાકાર લાંબી માળાઓના સમૂહથી, પાંચ વર્ણવાળા સરસ સુગંધિત પુષ્પોના પુંજ-સમૂહથી જોવાતી કાલાગુરૂ, ઉત્તમ કુંદુરૂક, તુરૂષ્કના ધૂપથી મઘમઘાયમાન ગંધથી અભિરામ, શ્રેષ્ઠ સુગંધથી સુગંધિત ગંધની ગોળી સરખા, અપ્સરાઓના સમૂહ દ્વારા વેરાયેલ દિવ્ય ત્રુટિતના શબ્દોથી શબ્દાયમાન સર્વ રીતે રત્નમય અચ્છ યાવત્પ્રતિરૂપ વિગેરે વ્યાખ્યા ચૌદમા અને પંદરમાં સૂત્રમાં વર્ણવેલ સિદ્ધાયતનના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવી. ત્યાં નપુંસકથી અને એક વચનથી વર્ણન કરેલ છે, અને અહિંયાં સ્ત્રીલિંગ અને દ્વિવચનથી કહેવાનું છે. એટલે જ એ વર્ણનથી આ વર્ણનમાં ફેરફાર કરવાનો છે. વિશેષતા આ પ્રમાણે છે.-'अप्सरोगणसंघविकीर्णे' અપ્સરાઓના સમુદાયથી વ્યાપ્ત, દિવ્ય, ત્રુટિતના શબ્દોથી શબ્દાયમાન સર્વ રત્નમય ઇત્યાદિ પહેલાની જેમ વર્ણન કરી લેવું.

હવે સુધર્મ સભાના કેટલા દ્વારો છે? એ સૂત્રકાર કહે છે-'तासिंणं सभाणं सुहम्माणं' એ સુધર્મ સભાની 'तिदिसि' ત્રણે દિશાઓમાં 'तओ दारा पण्णत्ता' ત્રણ દરવાજાઓ

दारा पण्णत्ता' त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तेषां मानाद्याह-'ते णं दारा' तानि खलु द्वाराणि 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'जोयणं विक्खंभेणं' योजनं विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'तावइयं चेव' तावदेव-योजनप्रमाणमेव 'पवेसेणं' प्रवेशेन-सभान्तः प्रवेशस्थलावच्छेदेन प्रज्ञप्तानीति पूर्वेण सम्बन्धः, त्रीण्यपि 'सेया वण्णओ' वर्णेन श्वेतानि-शुक्ल-वर्णानि, इत्युपलक्षणं सम्पूर्णद्वारवर्णकस्य एतदेवाह-वर्णकः-सम्पूर्णो वर्णनपरः पदसमूहोऽत्र बोध्यः, स च किम्पर्यन्तः ? इत्याह-'जाव वणमाला' यावद् वनमाला-वनमालापदपर्यन्तः, अयं वर्णकोऽष्टमसूत्राद्विजयद्वारवर्णकानुसारेण सङ्ग्राह्यः,

अथ मुखमण्डपादि षट्कं निरूपयितुमाह-'तेसि णं' इत्यादि-'तेसि णं' तेषाम्-अनन्तरोक्तानां खलु त्रयाणां 'दाराणं पुरओ' द्वाराणां पुरतः-अग्रे 'पत्तेयं२' प्रत्येकम्२-एकैकस्य 'तओ मुहमंडवा' त्रयो मुखमण्डपाः-सुधर्मासभाद्वाराग्रवर्तिनो मण्डपाः-देवजनाश्रयाः 'पण्णत्ता'

तीन द्वार कहे हैं 'ते णं दारा' वे द्वार 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' दो योजन के ऊंचे 'जोयणं विक्खंभेणं' एक योजना इनका विस्तार है, 'तावइयं चेव पवेसेणं' इतना ही इनका प्रवेश कहा है । तीनों द्वार 'सेया वण्णओ' श्वेतवर्ण वाले कहे हैं । यहां पर श्वेत पद उपलक्षण है अतः संपूर्ण द्वार का वर्णन करने वाले पद समूह यहां कहलेवें । वह वर्णन कहां तक कहना चाहिए ? इस शंका की निवृत्ति के लिए कहते हैं 'जाव वणमाला' वनमाला पद पर्यन्त वर्णन यहां ग्रहण करलेवें । वह वर्णन आठवें सूत्र में विजय द्वार वर्णन में कहा है अतः तदनुसार यहां पर वर्णित करलेवें ।

अब सूत्रकार मुखमण्डपादि का निरूपण करते हैं 'तेसिं णं दाराणं' आगे कहे गए तीनों द्वारों के 'पुरओ' आगे 'पत्तेयं पत्तेयं' प्रत्येक के 'तओ मुहमंडवा' तीन मुख मण्डप-सुधर्म सभाके द्वारके आगे रहे हुवे मण्डप 'पण्णत्ता' कहे हैं-

---

કહેલા છે. 'तेणं दारा' તે દ્વારો 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' બે યોજન જેટલા ઉંચા છે 'जोयणं विक्खंभेणं' એક યોજન જેટલો તેનો વિસ્તાર છે. 'तावइयं चेव पवेसेणं' એટલો જ એનો પ્રવેશ કહેલ છે. એ ત્રણેય દ્વારો 'सेया वण्णओ' ધોળા રંગના હોવાનું કહ્યું છે, અહિંયાં શ્વેત પદ ઉપલક્ષણ છે. તેથી સંપૂર્ણ દ્વારોનુ વર્ણન કરનારા પદસમૂહ અહીં કહી લેવા જોઈએ એ વર્ણન કયાં સુધી કહેવાનું છે ? એ આ શંકાના સમાધાન માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'जाव वणमाला' વનમાલા પદ સુધીનું એ વર્ણન અહીં ગ્રહણ કરી લેવું. એ વર્ણન આઠમાં સૂત્રમાં વિજય દ્વારના વર્ણન પ્રસંગમાં કહેવામાં આવેલ છે, તેથી તેના વર્ણન પ્રમાણે અહીં વર્ણન કરી લેવું.

હવે સૂત્રકાર મૂખમંડપાદિનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે-'तेसिणं दाराणं' આગળ કહેલા ત્રણ દ્વારોની 'पुरओ' આગળ 'पत्तेयं पत्तेयं' દરેકના 'तओ मुहमंडवा' ત્રણ મુખ મંડપ એટલે કે સુધર્મ સભાના દ્વારની આગળ રહેલા મંડપ 'पण्णत्ता' કહ્યા છે.

प्रज्ञप्ताः, तेषां मानाद्याह-'ते णं मुहमंडवा' ते खलु मुखमण्डपाः, 'अद्धतेरसजोयणाइं' अर्द्धत्रयोदशयोजनानि-सार्द्धद्वादशयोजनानि 'आयामेणं'-आयामेन-दैर्येण, 'छस्सकोसाइं' षट् सक्रोशानि-एकक्रोशसहितानि 'जोयणाइं विक्खंभेणं' योजनानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'साइरेगाइं' सातिरेके-किञ्चिदधिके 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन-उन्नतत्वेन प्रज्ञप्ता इति पूर्वेण सम्बन्धः, एतेषां मुखमण्डपानामपि 'अनेकस्तम्भशतसन्निविष्ट' इत्यादिवर्णनं सुधर्मासभानुसारेण बोध्यम् तच्च किम्पर्यन्तम्? इत्याह-'जाव दारा' इत्यादि, 'जाव दारा' यावद् द्वाराणि-मुखमण्डपानां द्वाराणि 'भूमिभागायंति' भूमिभागांश्चाभिव्याप्य वर्णनं बोध्यम्। यद्यप्यत्र सभावर्णनं द्वारपर्यन्तमेव तथैव मुखमण्डपसूत्रेऽपि द्वारपर्यन्तमेव-वर्णनमायाति तथाऽपि भूमिभागपर्यन्तवर्णनमत्रोक्तं, जीवाभिगमादिषु मुखमण्डपवर्णकप्रसङ्गे भूमिभागवर्णकदर्शनात्,

---

अब उनके मानादि कहते हैं-'तेणं मुहमंडवा' वे मुखमंडप 'अद्ध तेरस जोयणाइं आयामेणं' साडे बारह योजन लम्बे है 'छस्स कोसाइं' एक कोष सहित छह 'जोयणाइं विक्खंभेणं' योजन विष्कंभ वाले है अर्थात् इतना चौडा है। 'साइरेगाइं दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' कुछ अधिक दो योजन के ऊंचे कहे है। इन मुखमण्डपों के भी 'अनेक सेंकडों स्तम्भोंसे युक्त' इत्यादि वर्णन सुधर्मा सभा के वर्णनानुसार समज लेवें। वह वर्णन कहां तक का यहां ग्रहण करना चाहिए? इसके समाधानार्थ कहते हैं-'जाव दारा' यावत् द्वारवर्णन 'एवं भूमिभागायंति' एवं भूमिभाग के वर्णन पर्यन्त गृहीत कर लेना। यद्यपि यहां सभाका वर्णन द्वार पर्यन्त ही आता है अतः मुखमण्डप सूत्र में भी द्वार पर्यन्त ही वर्णन आसकता है तथापि यहां भूमिभाग पर्यन्त कहा है वह जीवाभिगमादि में मुखमण्डप वर्णन प्रसङ्ग, में भूमिभाग का वर्णन देखने में आता है अतः ऐसा कहा है

હવે તેના માનાદિનુ કથન કરે છે-'तेणं मुहमंडवा' તે મુખમંડપો 'अद्धतेरस जोयणाइं आयामेणं' સાડા બાર યોજન જેટલાં લાંબા છે. 'छस्सकोसाइं' એક કોસ સાથે છ 'जोयणाइं विक्खंभेणं' યોજનના વિષ્કંભ યુક્ત છે. અર્થાત્ એટલી તેની પહોળાઇ છે 'साइरेगाइं दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' કંઈક વધારે બે યોજનની તેની ઉંચાઇ કહી છે. એ મુખમંડપોમાં પણ અનેક સેંકડો સ્તંભોથી યુક્ત છે. ઇત્યાદિ વર્ણન સુધર્મસભાના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું. એ વર્ણન કયાં સુધીનું અહિયાં ગ્રહણ કરવું જોઈએ તેના સમાધાન માટે કહે છે-'जाव दारा' યાવત્ દ્વાર વર્ણન 'एवं भूमिभागायंति' ભૂમિભાગના વર્ણન પર્યન્ત એ વર્ણન ગ્રહણ કરી લેવું.

જોકે અહીં સભાનું વર્ણન દ્વાર પર્યન્ત જ આવે છે. તેથી મુખમંડપ સૂત્રમાં પણ દ્વાર પર્યન્તનું જ વર્ણન આવી શકે છતાં અહિં જે ભૂમિભાગ પર્યન્ત લેવાનું કહેલ છે તે જીવાભિગમ વગેરેમાં મુખમંડપ વર્ણનના પ્રસંગમાં ભૂમિભાગનું વર્ણન

अथ लाघवार्थं प्रेक्षामण्डपवर्णकमाह-'पेच्छाघरमंडवाणं' इत्यादि-'पेच्छाघरमंडवाणं' प्रेक्षागृहं-नाटयशाला तस्य मण्डपानां 'तं चेव' तदेव मुखमण्डपोक्तमेव 'पमाणं' प्रमाणम्-आयामविष्कम्भोच्चत्वलक्षणं मानम् बोध्यम् तथा 'भूमिभागो' भूमिभागः-द्वारादारभ्य भूमिभागपर्यन्तं सर्वं वस्तु वर्णनीयम्, एषु च 'मणिपेढियाओत्ति' मणिपीठिकाः-मणिमयासनविशेषा अपि वर्णनीया इति, एतावदर्थसूचकं सूत्रं चैवम्-

'तेसि णं मुहमंडवाणं पुरओ पत्तेयं२ पेच्छाघरमंडवा पण्णत्ता ते णं पेच्छाघरमंडवा अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं जाव दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव मणिफासो, तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं२ वइरामया अक्खाडया पण्णत्ता, तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं२ मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ'त्ति, एतच्छायाऽर्थौ सुगमौ, नवरम्-अक्षपाटकाः-अक्षपाटा एवाक्षपाटकाः, ते च चतुष्कोणास्त्राकारा मणिपीठिकाधारविशेषा भवन्तीति परिचयः,

---

अब संक्षेप करने के लिए प्रेक्षामंडप का वर्णन कहते हैं-'पेच्छाघरमंडवाणं' प्रेक्षागृह-नाटयशाला के मंडपों का 'तं चेव पमाणं' मुखमंडप के जितना ही प्रमाण है अर्थात् आयाम विष्कंभ उच्चत्वादि प्रमाण मुख मंडप के जितना ही है। 'भूमिभागो' द्वार से लेकर भूमिभाग पर्यन्त सब वर्णन करना चाहिए और उस में 'मणिपेढियाओत्ति' मणिमय आसन विशेष का भी वर्णन करलेवें। वह बताने वाला सूत्रपाठ इस प्रकार है-'तेसिणं मुहमंडवाणं पुरओ पत्तेयं २ पेच्छाघरमंडवा पण्णत्ता, तेणं पेच्छाघरमंडवा अद्ध तेरस जोयणाइं आयामेणं जाव दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव मणि फासो, तेसिं णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वइरामया अक्खाडया पण्णत्ता तेसिणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ मणिपेढियाओ पण्णत्तेत्ति' अर्थ सुगम है। अक्षपाटक-चतुष्कोण अस्त्राकार मणिपीठिका आधार विशेष को कहते हैं

કરેલ જોવામાં આવે છે. તેથી એ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવાનું કહેલ છે.

હવે સંક્ષેપ કરવા માટે પ્રેક્ષામંડપનું વર્ણન કરે છે-'पेच्छाघरमंडवाणं' પ્રેક્ષાગૃહ-નાટક શાળાના મંડપોનું 'तं चेव पमाणं' મુખ મંડપ જેટલું પ્રમાણ કહેલ છે. અર્થાત્ આયામ વિષ્કંભ ઉચ્ચત્વાદિ પ્રમાણ મુખ મંડપના પ્રમાણ જેટલું જ છે. 'भूमिभागो' દ્વારથી લઈ ને ભૂમિભાગ પર્યન્ત સઘળુ. વર્ણન કરી લેવું, અને તેમાં 'मणिपेढिया ओत्ति' મણિમય આસન વિશેષ નું વર્ણન પણ કરી લેવું. તે વર્ણન દર્શક સૂત્રપાઠ આ પ્રમાણે છે 'तेसिंणं मुहमंडवाणं पुरओ पत्तेयं पत्तेयं पेच्छाघरमंडवा पण्णत्ता तेणं पेच्छाघरमंडवा अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं जाव दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव मणि फासो, तेसिं णं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं वइरामया अक्खाडया पण्णत्ता, तेसिं णं बहु मज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं मणिपेढियाओ पण्णत्तेत्ति' આ સૂત્રપાઠનો અર્થ સરળ છે. અક્ષર પાટ-ચાર ખુણાવાળા અસ્ત્રાકાર મણિપીઠિકાના આધાર વિશેષને કહે છે.

तासां मणिपीठिकानां मानाद्याह-'ताओ णं' इत्यादि-'ताओ णं' ताः-अनन्तरोक्ताः खलु 'मणिपेढियाओ' मणिपीठिकाः 'जोयणं' योजनम्-एकं योजनम् 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, 'अद्धजोयणं' अर्द्धयोजनं 'बाहल्लेणं' बाहल्येन-पिण्डेन, ताः पुनः 'सव्वमणिमईया' सर्वमणिमय्यः-सर्वात्मना-स्फटिकमरकतादि-मणिमय्यः, 'सीहासणा भाणियव्वा' सिंहासनानि भणितव्यानि, प्रज्ञप्ता इति पूर्वेण सम्बन्धः,

'तेसि णं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ' तेषां खलु प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतो 'मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः 'ताओ णं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं' ताः खलु मणिपीठिकाः द्वे योजने 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण 'जोयणं बाहल्लेणं' योजनं बाहल्येन 'सव्वमणिमईओ' सर्वमणिमय्यः, अथ तन्मणिपीठिकोपरितनान् स्तूपान् वर्णयितुमाह-'तासि णं' इत्यादि-'तासि णं' तासां खलु मणिपीठिकानाम् 'उप्पि पत्तेयं२' उपरि प्रत्येकम्२-एकैकस्या मणिपीठिकायाः 'तओ' त्रयः-त्रिसंख्यकाः 'थूभा' स्तूपाः स्मृतिस्तम्भाः

अब मणिपीठिका के मानादि को कहते हैं-'ताओणं मणिपेढियाओ' आगे कही गई मणिपीठिका 'जोयणं आयामविक्खंभेणं' एक योजन लंबि चौडी है'अद्ध जोयणं बाहल्लेणं' आधा योजन मोटी है 'सव्वमणिमइया' सर्वात्मना स्फटिक, मरकत आदि मणिमय है 'सीहासणा भाणियव्वा' यहां सिंहासन कहेगए हैं।

'तेसिंणं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ' उन नाट्यशालाओं के आगे 'मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' मणिपीठिका कही गई है। 'ताओणं मणिपेढियाओ' दो जोयणाइं' वे मणिपीठिकाएं दो योजन का 'आयाम विक्खंभेणं' आया विष्कंभ वाली कही हैं 'जोयणं बाहल्लेणं' एक योजन इतनी मोटाई है। 'सव्व मणिमईओ' सर्वात्मना मणिमय है

अब उन मणिपीठिका के ऊपर के स्तंभ का वर्णन करते हैं-'तासिं णं' उन मणिपीठिका के 'उप्पिं' ऊपर 'पत्तेयं पत्तेयं' प्रत्येक के 'तओ थूभा पण्णत्ता' तीन

હવે મણિપીઠિકાના માનાદિનું કથન કરે છે-'ताओणं मणिपेढियाओ' એ મણિ પીઠિકા 'जोयणं आयामविक्खंभेणं' એક યોજન જેટલી લાંબી પહોળી છે. 'अद्ध जोयणं बाहल्लेणं' અર્ધા યોજનના વિસ્તાર વાળી છે' 'सव्वमणिमइया' સર્વ રીતે સ્ફટિક, મરકત વિગેરે મણિમય છે. 'सीहासणा भाणियव्वा' અહિંયાં સિંહાસનોનું કથન કરી લેવું.

'तेसिंणं पेच्छाघरमंडवाणं पुरओ' એ નાટ્યશાળાની આગળ 'मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' મણિપીઠિકા કહેલ છે 'ताओणं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं' એ મણિપીઠિકાએ બે યોજન જેટલી 'आयामविक्खंभेणं' આયામ વિષ્કંભ વાળી છે. 'जोयणं बाहल्लेणं' એક યોજન જેટલી વિસ્તૃત છે. 'सव्व मणिमइओ' સર્વ રીતે મણિમય છે.

હવે એ મણિપીઠિકાના ઉપરના સ્તંભનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.-'तेसिणं' એ મણિપીઠિકાની 'उप्पि' ઉપર 'पत्तेयं पत्तेयं' પ્રત્યેકના 'तओ थूभा पण्णत्ता' ત્રણ સ્તંભો

प्रज्ञप्ताः, जीवाभिगमादौ तु चैत्यस्तूपा इति पाठः 'तेणं थूभा ते स्तूपाः खलु द्वे 'जोयणाइं' योजने 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' द्वे योजने आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम्, तत्र द्वे योजने देशोने ग्राह्ये अन्यथा मणिपीठिका-तदुपरितनस्तूपयोः समानमानता स्यात्, जीवाभिगमादौ तु सातिरेके द्वे योजने उच्चत्वेन ते वर्णिताः, ते च स्तूपाः 'सेया' श्वेताः-श्वेतवर्णाः, श्वेतत्वमेवोपमया दृढी करोति-'संखतल जाव' शङ्खतलयावदिति-यावत्पदेनात्र-शङ्ख-दल शब्दघटितं पदं बोध्यम् तथा च 'शङ्खतलविमलनिर्मलदधिघनगोक्षीरफेनरजतनिकरप्रकाशः' इति ग्राह्यम्, तत्र शङ्खतलं-तदेव विमलं स्वच्छवर्णं, प्राकृतत्वादिह विशेषणपरप्रयोगः, विमलशङ्खतलमिति पर्यवसितम्-निर्मलदधिघनः-स्वच्छगाढदधि गोक्षीरफेनः-गोदुग्ध फेनः रजतं-रूप्यम् एतेषां यो निकरः-समूहस्तस्य प्रकाश इव प्रकाशो येषां ते तथा-निर्मलशङ्खतलादि समूहसदृशश्वेतवर्णाः ते पुनः सर्वरत्नमयाः अच्छा यावत् प्रतिरूपाः' इति प्राग्वत् किम्पर्यन्तं ग्राह्यमित्याह-'अट्ठट्ठमंगलगा'

तीन स्तंभ कहे गए हैं। अर्थात् स्मृति स्तंभ कहे हैं। जीवाभिगम में चैत्य स्तूप ऐसा पाठ है 'तेणं थूभा' वे स्तंभ 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' दो योजन ऊपर ऊंचे थे। 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' दो योजन का इनका विस्तार हैं। वहां दो योजन देशून ग्राह्य है अन्यथा मणिपीठिका एवं उसके ऊपर के स्तूप का समान मान हो जायगा. जीवाभिगमादि में तो सातिरेक कुछ अधिक दो योजन कहकर वर्णित किया हैं। वे स्तूप 'सेया' श्वेत कहे हैं वे किस प्रकार की श्वेतता वाले हैं उसके लिए कहते हैं-'संखतल जाव' संखके तल के समान यावत् निर्मल दही के समान घन गाय के दूधके फेन के समान चांदी के ढेर के समान श्वेत है। वे सर्वात्मना रत्नमय है। अच्छ यावत् प्रतिरूप इत्यादि पहले कहे अनुसार समजलेवें वह वर्णन कहां तक ग्रहण करे? इसके लिए कहते हैं-'अट्ठट्ठ

કહેલા છે, એટલે કે ત્રણ સ્મૃતિ સ્તંભો કહ્યા છે. જીવાભિગમમાં ચૈત્યસ્તૂપ એ પ્રમાણેનો પાઠ છે. 'तेणं थूभा' એ સ્તંભો 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' બે યોજન જેટલો તેનો આયામવિષ્કંભ છે. 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेण' બે યોજન જેટલા ઊંચા છે. અહીંયાં આ બે યોજન કંઈક ન્યૂન ગ્રહણ કરવાના છે, નહીંતર મણિપીઠિકા અને તેની ઉપરના સ્તૂપનું સરખું માપ થઈ જશે. જીવાભિગમ વગેરેમાંનો સાતિરેક-કંઈક વધારે બે યોજન એ પ્રમાણે કહીને વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એ સ્તૂપ 'सेया' સફેદ કહેવામાં આવ્યા છે. તે કેવા પ્રકારની સફેદાઈ વાળા છે. તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે-'संखतल जाव' શંખના તળિયા સરખા અહિયા યાવત્ પદથી નિર્મળ દહીંની સમાન ગાયના દૂધના ફીણની સમાન ચાંદીના ઢગલાની સમાન એ સફેદ છે. એ સ્તૂપ સર્વાત્મના રત્નમય છે. અચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ ઈત્યાદિ વિશેષણો પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવાં. એ વર્ણન અહિયાં ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું છે? એ માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'अट्ठट्ठ मंगलगा' આઠ

अष्टाष्टमङ्गलकानीति–अष्टाष्टमङ्गलकानीत्येतत्पदपर्यन्तम् ।

अथ तत्स्तूपचतुर्दिशि यदस्ति तदाह–'तेसि णं थूभाणं चउद्दिसिं' तेषां खलु स्तूपानां चतुर्दिशि–चतसृषु दिक्षु 'चत्तारि मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' चतस्रो मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, तासां मानमाह–'ताओणं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं' ताः खलु मणिपीठिकाः योजनम् आयामविष्कम्भेण–दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, 'अद्धजोयणं बाहल्लेणं' अर्द्धयोजनं बाहल्येन–पिण्डेन, अत्र मणिपीठिकासु 'जिणपडिमाओ' जिनप्रतिमाः–जिनप्रतिकृतयो 'वत्तव्वाओ' वक्तव्याः, तत्सूत्रमेवम्–'तासि णं मणिपेढियाणं उप्पिं पत्तेयं पत्तेयं चत्तारि जिनपडिमाओ जिणुस्सेहप्पमाणमित्ताओ पलियंकसण्णिसण्णाओ थूभाभिमुहीओ चिट्ठंति, तं जहा–उसभा१ वद्धमाणा२ चंदाणणा३ वारिसेणा' एतच्छायाऽर्थौ सुगमौ । एतद्वर्णनादिकं वैताढ्यपर्वतीय सिद्धायतनाधिकारे पूर्वमभिहितम् ।

इति स्तूपवर्णनम् ॥

मंगलगा' आठ आठ मंगल द्रव्य यह पद पर्यन्त समझ लेवें ।

अब वह स्तूप के चारों तरफ चार मणिपीठिकादि कहते हैं–'तेसिंणं थूभाणं चउद्दिसिं' वह स्तूप के चारों ओर 'चत्तारि मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' चार मणिपीठिकाएं कही गई है । 'ताओणं मणिपीढियाओ' वे मणिपीठिकाएं 'जोयणं आयामविक्खंभेणं' एक एक योजन की लंबी चौडी हैं । 'अद्ध जोयणं बाहल्लेणं' आधे योजन की मोटी हैं इन मणिपीठिका में 'जिण पडिमाओ वत्तव्वाओ' जिन प्रतिमा कहनी चाहिए । उसका सूत्रपाठ इस प्रकार का है–'तासिंणं मणिपेढिया णं उप्पिं पत्तेयं पत्तेयं चत्तारि जिणपडिमाओ जिणुस्सेहपमाणमित्ताओ पलियंक सण्णिसण्णाओ थूभाभिमुहीओ चिट्ठंति तं जहा-उसभा १ वद्धमाणा २, चंदाणणा ३ वारिसेणा ४ इसका अर्थ सुगम है । यह वर्णनादि वैताढय पर्वत में सिद्धायतन के वर्णन में पहले कहा हैं तदनुसार यहां पर वर्णित करलेवें ।

स्तूप वर्णन समाप्त

આઠ મંગલ દ્રવ્ય કહેલ છે. એ પાઠ પર્યન્ત એ કથન ગ્રહણ કરી લેવું.

હવે એ સ્તૂપની ચારે બાજુ ચાર મણિપીઠિકાદિનું કથન કરવામાં આવે છે.–'तेसि णं थूभाणं चउद्दिसिं' એ સ્તૂપની ચારે બાજુ 'चत्तारि मणिपीढियाओ पण्णत्ताओ' ચાર મણિ. પીઠિકાઓ કહેલ છે. 'तओणं मणिपेढियाओ' એ મણિપીઠિકાઓ 'जोयणं आयामविक्खंभेणं' એક એક યોજન જેટલી લાંબી અને પહોળી છે. 'अद्धजोयणं वाहल्लेणं' અર્ધા યોજન જેટલી વિસ્તૃત છે, એ મણિપીઠિકામાં 'जिणपडिमाओ पण्णत्ताओ' જીન પ્રતિમાઓ કહેલ છે. તેનો સૂત્રપાઠ આ પ્રમાણે છે. 'तासिंणं मणिपेढियाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं चत्तारि जिणपडिमाओ जिणुस्सेहपमाणमित्ताओ पलियंकसण्णिसण्णाओ थूभाभिमुहीओ चिट्ठंति, तं जहा–उसभा १ वद्धमाणा २ चंदाणणा ३ वारिसेणा ४' આ પાઠનો અર્થ સરલ છે જેથી આપેલ નથી. આ વર્ણન પહેલાં સિદ્ધાયતનના વર્ણનમાં કહેલ તે પ્રમાણે અહિંયા પણ વર્ણન કરી લેવું.

સ્તૂપવર્ણન-સમાપ્ત

अथ चैत्यवृक्षान् वर्णयितुमुपक्रमते-'चेइयरुक्खाणं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं' चैत्यवृक्षाणां मणिपीठिकाः द्वे योजने आयाम-विष्कम्भेण योजनं बाहल्येन-पिण्डेन अत्र सम्पूर्णः 'चेइयरुक्खवण्णओत्ति' चैत्यवृक्षवर्णको वक्तव्यः स च जीवाभिगमप्रोक्तोऽत्र न्यस्यते-'तेसि णं चेइयरुक्खाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा-वइरमूलरययसुपइट्ठियविडिमा रिट्ठामयकंदवेरुलियरुइलखंधा सुजायवरजायरूवपढमविसालसाला णाणामणिरयणविविहसाहप्पसाहवेरुलियपत्ततवणिज्जपत्तवेंटा जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपल्लववरंकुरधरा विचित्तमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरणमियसाला सच्छाया सप्पभा सस्सिरीया सउज्जोया अमयरससमरसफला अहियमणनयणणिव्वुइकरा पासाईया जाव पडिरूवा४' इति, एतच्छाया-तेषां खलु चैत्यवृक्षाणामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वज्रमूलरजतसुप्रतिष्ठितविडिमाः रिष्टमयकन्दवैडूर्यरुचिरस्कन्धाः सुजातवरजातरूपप्रथमविशालशालाः नानामणिरत्नविविधशाखाप्रशाखावैडूर्यपत्रतपनीयपत्रवृन्ताः जाम्बूनदरक्त-

---

अब सूत्रकार चैत्यवृक्षका वर्णन करते हैं-'चइयरुक्खाणं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं' चैत्यवृक्ष की मणिपीठिका का आयाम विष्कम्भ-लंबाइ चोडाइ दो योजन की है एवं एक योजन की मोटाई है। 'चेइयरुक्खवण्णओ' यहां पर सम्पूर्ण जीवाभिगम में कहे अनुसार कहना चाहिए, जो इस प्रकार है-'तेसिंणं चेइयरुक्खाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते तं जहा वइरमूलरयय सुपइट्ठिय विडिमा रिट्ठामयकंदवेरुलियरुइलखंधा सुजायवरजायरूव पढमविसालसाला णाणामणिरयणविविहसाहप्पसाह वेरुलिय पत्ततवणिज्जपत्तवेंटा, जंबूणयरत्तमउयसुकुमालपवालपल्लववरंकुरधरा विचित्तमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरणमियसाला सच्छाया, सप्पभा, सस्सिरीया सउज्जोया, अमयरससमरसफला अहियमणणयणनिव्वुइकरा पासाईया, दरिसणिज्जा जाव पडिरूवा ४ इति।

હવે સૂત્રકાર ચૈત્યવૃક્ષનું વર્ણન કરે છે. 'चेइयरूक्खाणं मणिपेढियाओ दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं जोयणं बाहल्लेणं' ચૈત્યવૃક્ષની મણિપીઠિકાનો આયામ વિષ્કંભ લંબાઈ પહોળાઈ બે યોજનની છે. તથા એક યોજનના (ઘેરાવ) વિસ્તારવાળી છે. 'चेइयरुक्खवण्णओ' અહીંયાં સંપૂર્ણ ચૈત્યવૃક્ષનું વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. એ વર્ણન જીવાભિગમસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે કહી લેવું. જે આ પ્રમાણે છે-'तेसिंणं चेइयरुक्खाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' तं जहा--वइरमूलरयय सुपइट्ठियविडिमा रिट्ठामयकंदवेरुलियरुइलखंधा सुजाय-वरजाय रूव पढमविसालसालो णाणामणिरयण विविह साहप्पसाह वेरुलिय पत्ततवणिज्जपत्तवेंटा, जंबूणयरत्त मउयसुकुमालपवालवरंकुरधरा, विचित्तमणिरयणसुरभिकुसुमफलभरणमियसाला, सच्छाया, सप्पभा, सस्सिरिया, सउज्जोया, अमयरससमरसफला, अहिय मणणयण णिव्वुइकरा पासाइया दरिसणिज्जा जाव पडिरूवा, ४ इति

मृदुकसुकुमारप्रवालपल्लववराङ्कुरधराः विचित्रमणिरत्नसुरभिकुसुमफलभरणमितशालाः सच्छायाः, सत्प्रभाः, सश्रीकाः सोद्द्योताः अमृतरससमरसफलाः अधिकमनोनयननिर्वृतिकराः प्रासादीयाः यावत् प्रतिरूपाः' इति, एतद्व्याख्या-'तेसि णं' इत्यादि-तेषां खलु चैत्यवृक्षाणां-स्तूपवृक्षाणाम् अयमेतद्रूपः-अनुपदं वक्ष्यमाणस्वरूपः वर्णावासः वर्णनक्रमः, प्रज्ञप्तः, तद्यथा-वज्रमयरजतसुप्रतिष्ठितविडिमाः-वज्राणि एव वज्ररत्नमयानि मूलानि येषां ते वज्रमूलाः ते च ते रजतसुप्रतिष्ठितविडिमाः-रजतमेव रजतमयी सुप्रतिष्ठिता-सुष्ठु प्रतिष्ठिता अवस्थिता विडिमा अत्यन्तमध्यदेशभागे ऊर्ध्वनिःसृतशाखा येषां ते तथाभूताश्चेति तथा, रिष्टमयकन्दवैडूर्यरुचिरस्कन्धाः-रिष्टमयः-रिष्टरत्नमयः कन्दो येषां ते रिष्टमयकन्दाः, ते च ते वैडूर्यरुचिरस्कन्धाः-वैडूर्यमेव-वैडूर्यमयः रुचिरः शोभनः स्कन्धो येषां ते तथाभूताश्चेति तथा, सुजातवरजातरूपप्रथमविशालशाखाः-सुजातं मूलद्रव्यशुद्धं वरं-प्रधानं च यज्जातरूपं रजतं तदेव तन्मयी प्रथमा=मूलभूता, विशालाः-विस्तारयुक्ताः शालाः-शाखा येषां ते तथा, नानामणिरत्नविविधशाखावैडूर्यपत्रतपनीयवृन्ताः-नानामणिरत्नान्येव - नानामणिरत्नमय्यः विविधाः-अनेकप्रकाराः शाखाः-मूलशाखा निःसृतशाखाः प्रशाखाः-शाखानिःसृतशाखाः येषां ते तथाभूताश्च ते वैडूर्यपत्राः वैडूर्याण्येव-वैडूर्यमयानि पत्राणि येषां ते तथाभूताश्च ते तपनीयवृन्ताः तपनीयानि-सुवर्णानि तान्येव-तन्मयानि वृन्तानि-प्रसववन्धनानि येषां ते तथाभूताश्चेति तथा, जाम्बूनदरक्तमृदुकसुकुमारप्रवालपल्लववराङ्कुरधराः-जाम्बूनदानि तन्नामकस्वर्णविशेषाः, तान्येव-तन्मया रक्ताः-रक्तवर्णाः मृदुकसुकुमाराः-मृदुकाः मृदव एव मृदुकास्तेषु-सुकुमारास्तथा-अत्यन्तकोमलाः प्रवालाः-ईषदुन्मीलितपत्रभावरूपाः पल्लवाः-संजात

उन स्तूप वृक्षों के वर्णन प्रकार इस प्रकार है-वज्रमय रजत सुप्रतिष्ठित इस की विडिमा-शाखाएं हैं। अर्थात् वज्ररत्नमय मूल प्रदेश रजत से सुप्रतिष्ठित शाखाएं हैं एवं वे शाखाएं बहुत ऊंची उठि हुई है। रिष्ट रत्नमय उनका कंद है, वैडूर्यरत्नमयरुचिर स्कंध है। सुंदर जातरूप-चांदी मय विस्तारयुक्त प्रथम शाखावाले, अनेक प्रकार के रत्नमय विविध शाखावाले, वैडूर्य रत्नसरीसे पत्तेवाले, सुवर्णमय वृन्तवाले जंबूनद नाम के सुवर्णमय रक्तवर्णवाले कोमल अतएव सुकुमार-अत्यन्त कोमल प्रवाल से युक्त, कुछ जुके हुवे पल्लव से युक्त, सुंदर अंकुर

એ સ્તૂપ વૃક્ષોનો વર્ણન પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-વજ્રમય રજત સુપ્રતિષ્ઠિત તેની વિડિમા-શાખાઓ છે. અર્થાત્ વજ્રરત્નમય મૂલપ્રદેશ રજતથી સુપ્રતિષ્ઠિત એવી શાખાઓ છે, તેમજ એ શાખાઓ ઘણી જ ઉંચી ગયેલ છે. રિષ્ઠરત્નમય તેનું કંદ છે. વૈડૂર્યરત્નમય રૂચિર સ્કંધ છે. સુંદર જાત રૂપ કહેતાં ચાંદિમય અને વિસ્તારવાળી પ્રથમશાખાવાળા, અનેક પ્રકારના રત્નમય વિવિધશાખાવાળા, વૈડૂર્યરત્નના પાંદડાવાળા, સુવર્ણમય વૃંત દીટાવાળા, જંબૂનદ નામના સુવર્ણમય લાલવર્ણવાળા કોમળ એથીજ સુકુમાર અત્યંત કોમળ પ્રવાલથી યુક્ત, કંઈક નમેલ પાંદડાવાળા, જેના સુંદર અંકુરો છે એવા પ્રાથમિક

पूर्णप्रथमपत्रभावलक्षणाः ये वराङ्कुराः-प्राथमिकोद्भेदप्राप्ता अभिनवोदितः तेषां धराः-धारका ये ते तथा, विचित्रमणिरत्नसुरभिकुसुमफलभरनमितशाखाः-विचित्राणि यानि मणिरत्नानि चैतदुभयानि तान्येव-तन्मयानि सुरभिकुसुमफलानि सुरभीणि-सुगन्धीनि यानि कुसुमानि-पुष्पाणि तानि फलानि चैतदुभयानि तेषां भरेण-समूहेन नमिताः-नम्रीकृताः शाखा येषां ते तथा, सच्छाया-सती-शोभना-निबिडेति भावः छाया येषां ते तथा, सत्प्रभाः-सती-समीचीना प्रभा-कान्तिर्येषां ते तथा, 'सप्पभा' इत्यस्य 'सप्रभाः'' इतिच्छायापक्षे तु प्रभाया सहिता इति विवरणम्, अत एव सश्रीकाः-श्रिया-शोभया सहिताः, सोद्द्योताः-सप्रकाशाः मणिरत्नगणकिरणस्फुरणसत्त्वात्, अमृतरससमरसफलाः-अमृतरससमरसानि-अमृतस्य यो रसः-द्रवः तेन समः-समानः रसो येषां तानि तथाभूतानि फलानि येषां ते तथा, अधिकमनोनयननिर्वृतिकराः-अधिकं-प्रचूरं यथास्यात्तथा मनोनयननिर्वृतिं मनोनयनयोः-चित्तनेत्रयोः निर्वृतिम्-आनन्दं कुर्वन्ति-सम्पादयन्तीत्येवं शीलाः, प्रासादीयाः यावत्-यावत्पदेन 'दर्शनीयाः, अभिरूपा' इत्येतत्पदद्वयं सङ्ग्राह्यम् तथा प्रतिरूपाः, एषां व्याख्या प्राग्वद्बोध्या।

'तेणं चेइयरुक्खा अन्नेहिं बहूहिं तिलयलवयच्छत्तोवगसिरीससत्तिवण्णदहिवण्णलोद्धधवचंदणनीवकुडयकयंबपणसतालतमालपियालपियंगुपारावयरायरुक्खनंदिरुक्खेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' इति, एतच्छाया-'ते खलु अन्यैर्बहुभिः तिलकलवगच्छत्रोपगशिरीप

जिन के हैं प्राथमिक ऊद्भेद को प्राप्त, नवोदित पत्ते से युक्त विचित्र मणि रत्नमय सुरभि कुसुम एवं फल के भार से नमित-झुकी हुइ है शाखाएं जिनकी ऐसे अत्यंत गाढ छाया से युक्त, सुंदर कान्तिवाले एवं सुंदर कांति से युक्त शोभा से युक्त, मणि एवं रत्न समूह के किरण के स्फुरण से प्रकाशवाले, अमृत के रस सरीखे रसवाले फलोंसे युक्त, मन एवं नेत्र के अतीव आनंदप्रद प्रासादीय, यावत् दर्शनीय, एवं अभिरूप, प्रतिरूप कहे हैं प्रासादीय इत्यादि पदों का अर्थ पहले कहे गए हैं। अतः वह जिज्ञासु वहां से समजलेवें, 'तेणं चेइयरुक्खा अण्णेहिं बहुहिं तिलय लवयच्छत्तोवग सिरीससत्तिवण्ण दहिवण्ण लोद्ध धव चंदण नीव कुडय कयंब पणस ताल तमाल पियालपियंगु पारावय रायरुक्खणंदीरुक्खेहिं सव्वओ

ઉદ્‌ભેદને પ્રાપ્ત નવા આવેલ પાંદડાવાળા, વિચિત્રમણિ રત્નમય સુગંધિત પુષ્પ અને ફળોના ભારથી નમેલી છે શાખાઓ જેમની એવા, અત્યંત ઘાઢ છાયાવાળા, સુંદર કાંતવાળા તેમજ સુંદર કાંતિથી યુક્ત, શોભાયમાન મણિ અને રત્નોના સમૂહના કિરણોના ફુરણવાથી પ્રકાશવાળા, અમૃતના રસ જેવા રસવાળા ફળોથી યુક્ત. મન અને નેત્રોને અત્યંત આનંદ આપવાવાળા. પ્રાસાદીય વિગેરે પદોનો અર્થ પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુઓએ તે અર્થ ત્યાંથી સમજી લેવો. 'तेणं चेइयरुक्खा अण्णेहिं बहुहिं तिलय लवयच्छत्तोवग सिरीसतिवण्णदहिवण्णलोद्धधवचंदणनीवकुडयकयंबपणसतालतमाल पियालपियंगुपारावयरायरुक्खणंदीरुक्खेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता इति' એ ચૈત્યવૃક્ષો બીજા અનેક તિલક

सप्तपर्णदधिपर्णलोध्रधवचन्दननीपकुटजकदम्बपनसतालतमालप्रियालप्रियङ्गुपारावतराजवृक्ष-नन्दिवृक्षैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ताः, व्याख्या च च्छायागम्या, तिलकादि वृक्षपरिचयो लोककोशगम्यः,

'ते णं तिलया जाव नंदिरुक्खा मूलवंतो कंदवंतो जाय सुरम्मा' छाया—ते खलु तिलका यावद् नन्दिवृक्षाः मूलवन्तः कन्दवन्तो यावत् सुरम्याः, इति, व्याख्या—ते खलु—उपर्युक्ताः तिलका यावन्नन्दिवृक्षाः—तिलकादि नन्दिपर्यन्तवृक्षाः परिक्षेपभूताः कीदृशाः ? इत्याह—मूलवन्तः कन्दवन्तो यावत्सुरम्याः, इह यावत्पदेन—'स्कन्धवन्तः, त्वग्वन्तः, शालावन्तः, प्रवालवन्तः, पत्रवन्तः, पुष्पवन्तः, बीजवन्तः, आनुपूर्वीसुजातरुचिरवृत्तभावपरिणताः एकस्कन्धिनः, अनेकशाखाप्रशाखाविटपाः, अनेक नरव्यामसुप्रसारिताग्राह्यघनविपुलवृत्तस्कन्धाः, अच्छिद्रपत्राः अविरलपत्राः, अवातीनपत्राः अनीतिपत्राः, निर्धूतजरठपाण्डुपत्राः, नवहरित-

---

समंता संपरिक्खित्ता इति' वे चैत्यवृक्ष अन्य अनेक तिलक, लवक, छत्रोपग, शिरीष, सप्तपर्ण, दधिपर्ण, लोध्र, धव चन्दन, नींव, कुटज, कदम्ब, पनस, ताल तमाल, प्रियाल, प्रियंगु, पारावत, राजवृक्ष नन्दीवृक्ष, इत्यादि वृक्षों से चारों ओर से व्याप्त हैं इनवृक्षों का परिचय लोकव्यवहार एवं कोप से समझ लेवें।

'तेणं तिलया जाव नंदीरुक्खा मूलवंतो कंदवंता जाव सुरम्मा' ऊपर में कहे गए तिलक, यावत् नंदिवृक्ष पर्यन्त के वृक्ष मूल से युक्त, कंद से युक्त यावत् सुरम्य हैं यहां यावत्पद से स्कंध से युक्त, त्वचासे युक्त, शाखासे युक्त, प्रवाल से युक्त, पत्र से युक्त, पुष्पसे युक्त, फलसे युक्त, बीज से युक्त, अनुक्रमसे सुंदर प्रकार के रुचिर वृत्तभाव से परिणत ऐसे एकस्कन्ध वाले अनेक शाखा प्रशाखा एवं पत्तेवाले, अनेक मनुष्य ने फेलाई हुई व्याम से ग्रहण करते योग्य ऐसा घन विस्तृत गोलाकार से युक्त स्कंधवाले, छिद्रविना के पत्तेवाले अविरल—सान्द्र पत्तेवाले निर्धूमजाल से पीत पत्तेवाले नये अतएव हरित वर्णवाले प्रकाशमान

લવક, છત્રોપગ, શિરીષ, સપ્તપર્ણ, દધિપર્ણ, લોધ્ર, ધવ, ચંદન, નીવ, કુટજ, કુંદન, પણસ, તમાલપ્રિયાલ, પ્રિયંગુ, પારાવત, રાજવૃક્ષ, નંદીવૃક્ષ, વિગેરે વૃક્ષોથી ચારે તરફથી વ્યાપ્ત થયેલ છે. આ વૃક્ષોનો પારચય લોક વ્યવહાર તેમજ કોપ ગ્રંથોથી સમજી લેવો.

'તેણં તિલયા જાવ ણંદીરુક્ખા મૂલવંતો, કંદવંતો, જાવ સુરમ્મા' ઉપર કહેવામાં આવેલ તિલક યાવત્ નંદીવૃક્ષ સુધીના વૃક્ષો, મૂલથીયુક્ત, કંદથીયુક્ત યાવત્ સુરમ્ય છે, અહીંયાં યાવત્પદથી સ્કંધથીયુક્ત, છાલથીયુક્ત, ડાળોથી યુક્ત, પ્રવાલથી યુક્ત, પત્રોથીયુક્ત, પુષ્પોથી યુક્ત ફળોથી યુક્ત બીજોથી યુક્ત, અનુક્રમથી સુંદર પ્રકારના રૂચિર વૃન્તભાવથી પરિણત એવા એક સ્કંધવાળા, અનેક શાખા પ્રશાખા, તેમજ પત્રોવાળા અનેક મનુષ્યોએ ફેલાવેલ વામથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવું ઘન વિસ્તારવાળું. ગોલાકાર સ્કંધવાળું છિદ્ર વિનાના પત્તાઓવાળું અવિરલ—સાન્દ્ર પત્તાઓવાળું. નિર્ધૂમ જરઠથી પીળા પત્તાઓવાળા નવા હોવાથી

भासमानपत्रभारान्धकारगम्भीरदर्शनीयाः, उपविनिर्गत नवतरुणपत्रपल्लवकोमलोज्ज्वलचलत्किसलयसुकुमारप्रवालशोभितवराङ्कुराग्रशिखराः, नित्यं कुसुमिताः, नित्यं मुकुलिताः, नित्यं लवकिताः नित्यं स्तवकिताः, नित्यं गुल्मिताः, नित्यं गुच्छिताः, नित्यं यमलिताः, नित्यं युगलिताः, नित्यं विनमिताः नित्यं प्रणमिताः, नित्यं सुविभक्तप्रतिमञ्जर्यवतंसकधराः, नित्यं कुसुमितमुकुलितलवकितस्तवकितगुल्मितगुच्छितयमलितयुगलितविनमितप्रणमितसुविभक्तप्रतिमञ्जर्यवतंसकधराः, शुकबर्हिण-मदन-शलाका-कोकिल-कोरक-भृङ्गारक-कोण्डलक-जीवञ्जीवक-नन्दीमुख-कपिल--पिङ्गलाक्षक-कारण्डव-चक्रवाक-कलहंस--सारसानेकशकुनगणमिथुनविरचितशब्दोन्नतमधुरस्वरनादिताः' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः सुरम्याः एषां मूलवदादि सुरम्याणां पदानां व्याख्या पञ्चमसूत्रतो बोध्या,

'ते णं तिलया जाव नंदिरुक्खा अन्नाहि बहूहिं पउमलयाहिं जाव सामलयाहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' छाया-ते खलु तिलका यावन्नन्दिवृक्षाः अन्याभिर्बहुभिः पद्मलताभिः

पत्रों के भार के अन्धकार से गम्भीर दर्शनीय, ऊपर ऊठे हुवे नये एवं तरुण कोमल पत्ते से प्रकाशित चलायमान किसलय एवं सुकुमार प्रवाल से शोभित सुन्दर अंकुराग्र शिखरवाले, नित्य कुसुमित, नित्य मुकुलित, नित्य लवकित नित्य स्तबकित, नित्य गुल्मित, नित्य गुच्छित, नित्य यमलित, नित्य युगलित, नित्य विनमित, नित्य प्रणमित, नित्य अच्छे प्रकार से विभक्त प्रति मंजरी रूप अवतंसक-वस्त्र को धारण करनेवाले, शुक, बर्हि, मदनशलाका कोकिल-कोरक भृङ्गारक कोंडलक, जीवं जीवक-नंदीमुख-कपिल-पिंगलाक्षक कारंडव चक्रवाक, कलहंस सारसादि अनेक पक्षिगण के मिथुन के द्वारा किए गए उच्च एवं मधुर स्वर से नादित, इन सब पद यावत् पद से ग्रहीत करलेना। सुरम्य आदि पदों की व्याख्या पांचवें सूत्र से समझलेवें।

'तेणं तिलया जाव नंदिरुक्खा अन्नाहिं बहुहिं पउमलयाहिं जाव सामलयाहिं

લીલારંગ વાળા પ્રકાશમાન પત્રોના ભારના અંધકારથી ગંભીર, દર્શનીય ઉપર ઉઠેલા નવા અને તરૂણ કોમળ પત્રોથી પ્રકાશિત ચલાયમાન કિસલય અને સુકુમાર પ્રવાલોથી શોભાયમાન સુંદર અંકુરાગ્ર શિખરોવાળા નિત્ય કુસુમિત્ત, નિત્ય મુકુલિત, નિત્ય લવક્તિ, નિત્ય સ્તબક્તિ, નિત્ય ગુલ્મિત, નિત્યગુચ્છિત, નિત્યયમલિત, નિત્ય યુગલિત, નિત્ય વિનમિત, નિત્ય પ્રણમિત, નિત્ય સુંદર રીતે વિભક્ત, પ્રતિમંજરી રૂપ અવતંસક-વસ્ત્રને ધારણ કરવાવાળા શુક, બર્હિ, ચંદનશલાકા, કોરક, ભૃંગારક, કોંડલક, જીવંજીવક, નંદીમુખ-કપિલ, પિંગલાક્ષક કારંડવ ચક્રવાલ, કલહંસ સારસાદિ અનેક પક્ષિગણોના મિથુનો દ્વારા કરવામાં આવેલા ઉંચા મીઠા સ્વરોના નાદવાળા, આ બધા પદો યાવત પદથી સમજી લેવા. સુરમ્ય વિગેરે પદોની વ્યાખ્યા પાંચમાં સૂત્રથી સમજી લેવી.

'तेणं तिलया जाव नंदिरुक्खा अन्नाहिं बहुहिं जाव सामलयाहिं सव्वओ

यावच्छ्यामलताभिः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ताः, व्याख्या स्पष्टा नवरं पद्मलताभिर्याव- च्छ्यामलताभिरित्यत्र यावत्पदेन–'अशोकलताभिः, चम्पकलताभिः, चूतलताभिः, वन- लताभिः, वासन्तीलताभिः' इति सङ्ग्राह्यम् ।

'ताओ णं पउमलयाओ जाव सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ जाव पडिरूवाओ' छाया–ताः खलु पद्मलताः नित्यंकुसुमिता यावत् प्रतिरूपाः, व्याख्या स्पष्टा–प्रथमयाव- त्पदेन–नागलताः, अशोकलताः, चम्पकलताः वनलताः, वासन्तीलताः, अतिमुक्तकलताः, तिनिशलताः, चूतलताः' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहः, द्वितीययावत्पदेन नित्यं मुकुलिता इत्यादि पदाना मत्रैव सूत्रे संगृहीतानां ग्रहणं कार्यम्, एषां व्याख्या पञ्चमसूत्रतो वोध्या, किन्तु प्राक्संगृहीतेषु सम्पातिमदप्तभ्रमरादिपदानां सङ्ग्रहो नास्ति तेषां सङ्ग्रहो व्या- ख्या चैते पञ्चमसूत्रादेव ग्राह्ये ।

सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' ये तिलक यावत् नंदीवृक्ष अन्य बहुसंख्यक पद्मलता यावत् श्यामलताओं से चारों ओर सर्वात्मना व्याप्त रहते कहे हैं। यहां यावत्पद से अशोकलता, चम्पकलता, आम्रलता वनलता, वासन्तीलता का संग्रह समझ लेवें।

'ताओ णं पउमलयाओ जाव सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ जाव पडिरूवाओ' वह पद्मलता यावत् श्यामलता नित्य कुसुमित यावत् प्रतिरूप आदि विशेषण विशिष्ट कही गई है। यहां प्रथम के यावत्पद से नागलता, अशोकलता, चम्पक लता वनलता, वासन्तीलता, अतिमुक्तकलता, तिनीशलता, आम्रलता, कुन्दलता इन लताओं का ग्रहण समझलेवें। एवं दूसरे यावत्पद से नित्यं मुकुलिता इत्यादि पद जो इसी सूत्र में पहले कहे गये हैं वे यहां पर भी ग्रहीत करलेवें। इन पदों का अर्थ पांचवें सूत्रसे समझलेवें। परंतु पहले संग्रहीत संम्पातिम, दृप्त, भ्रमर आदि पद का यहां ग्रहण नहीं है।

'तेसिणं चेइयरुक्खाणं उप्पिं अट्ठट्ठ मंगलया बहवे झया छत्ताइछत्ता' वे चैत्य-

---

समंता संपरिक्खित्ता' એ તિલક યાવત્ નંદિવૃક્ષ બીજી ઘણી પદ્મલતા અને શ્યામલતાઓથી ચારે તરફ સર્વાત્મના વ્યાપ્ત રહે છે. અહિંયા યાવત્પદથી અશોકલતા, ચમ્પકલતા, આમ્ર લતા, વનલતા, વાસન્તીલતાનો સંગ્રહ થયેલ સમજી લેવું.

'તાઓ ણં પउमलयाओ जाव सामलयाओ निच्चं कुसुमियाओ, जाव पडिरूवाओ' એ પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતા નિત્ય કુસુમિત યાવત્પ્રતિરૂપ વિગેરે વિશેષણોથી વિશેષિત કહે- વામાં આવેલ છે, અહિંયાં પહેલાના યાવત્પદથી નાગલતા, અશોકલતા, ચમ્પકલતા', વાસ- ન્તીલતા, અતિમુક્તકલતા, તિનીશલતા, આમ્રલતા, કુન્દલતા, આ લતાઓ ગ્રહણ કરાઈ છે. તેમજ બીજા યાવત્પદથી 'नित्यं मुकुलिता' વિગેરે પદો કે જે આજ સૂત્રમાં પહેલા કહેવાઈ ગયેલ છે, તે અહીંયાં ગ્રહણ કરી લેવાં. આ પદોનો અર્થ પાંચમાં સૂત્રથી સમજી લેવા. પરંતુ પહેલાં સંગ્રહ કરાયેલ સંપાતિમ–દપ્ત ભ્રમર વિગેરે પદો અહીંયાં ગ્રહણ કરવાના નથી.

'તેસિંણં चेइयरुक्खाणं उप्पिं अट्ठट्ठ मंगलया बहवे झया छत्ताइछत्ता' એ ચૈત્યવૃક્ષની

'तेसि णं चेइय रुक्खाणं उप्पि अट्ठट्ठमंगलया बहवे झया छत्ताइच्छत्ता' छाया-तेषां खलु चैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टाष्टमङ्गलकानि बहवो ध्वजाः छत्रातिच्छत्राणि' इति, व्याख्या छायागम्या, चैत्यवृक्षवर्णनं चैत्यस्तूपवद् बोध्यम् ।

इति चैत्यवृक्षवर्णनम् ।

अथ महेन्द्रध्वजावसरः-'तेसि णं चेइयरुक्खाणं' इत्यादि-'तेसि णं' तेषां खलु पूर्वोक्तानां 'चेइयरुक्खाणं पुरओ' चैत्यवृक्षाणां पुरतः-अग्रे 'ताओ' ताः-पूर्वोक्ताः 'मणिपेढिआओ पण्णत्ताओ' मणिपीठिकाः प्रज्ञप्ताः, तासां मानमाह-'ताओ णं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं' ताः खलु मणिपीठिकाः योजनमायामविष्कम्भेण दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम् 'अद्ध-जोयणं' अर्द्धं योजनम्-योजनस्यार्द्धं 'बाहल्लेणं' बाहल्येन-पिण्डेन, 'तासि णं उप्पि' तासां मणिपीठिकानामुपरि 'पत्तेयं२' प्रत्येकम् २ एकस्यामेकस्याम् 'महिंदज्झया पण्णत्ता' महेन्द्रध्वजाः प्रज्ञप्ताः, तेषां मानमाह-'ते णं' इत्यादिना-'ते णं' ते अनन्तरोक्ताः खलु महेन्द्र ध्वजाः 'अद्धट्ठमाइ' अर्द्धाष्टमानि-सार्द्धसप्त 'जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन-उन्नतत्वेन 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशम्-क्रोशस्यार्द्धम् 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन-उण्डत्वेन 'अद्ध-

---

वृक्ष के उपर में आठ, आठ, मंगलक अनेक ध्वजाएं, एवं छत्रातिछत्र कहे हैं ।

॥ चैत्यवृक्ष का वर्णन समाप्त ॥

अब महेन्द्र ध्वज का वर्णन किया जाता है-'तेसिंणं चेइयरुक्खाणं पुरओ' पूर्वोक्त चैत्यवृक्ष के आगे 'ताओ मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' वे पूर्वोक्त मणिपीठिकाएं कही है । 'ताओणं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं' वे पूर्वोक्त मणिपीठिकाएं एक योजन का आयाम विष्कंभ-लंबाइ चोडाइ वाली एवं 'अद्ध जोयणं बाहल्लेणं' आधे योजन की बाहल्यवाली कही है 'तासिंणं उप्पिं' वे मणि पीठिका के ऊपर 'पत्तेयं२,' प्रत्येक के ऊपर 'महिंदज्झया पन्नत्ता' महेन्द्रध्वजाएं कही गई हैं । 'तेणं' वे महेन्द्रध्वजाएं 'अद्धट्ठमाइं' साडे सात 'जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' योजन की ऊंची कही है । 'अद्धकोसं उव्वेहेणं' आधे कोस की उंडाई वाली है । यहां आधा कोस का माप एक सहस्र धनुष जितना लेवें । उसी प्रकार

ઉપર આઠ આઠ મંગલક અનેક ધજાઓ તેમજ છત્રાતિછત્રો હોવાનું કહેલ છે.

ચૈત્યવૃક્ષનું વર્ણન સમાપ્ત

હવે મહેન્દ્ર ધજાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે-'तेसिंणं चेइयरुक्खाणं पुरओ' એ ચૈત્યવૃક્ષોની આગળ 'ताओ मणिपेढियाओ पण्णत्ताओ' એ પૂર્વોક્ત મણિપીઠિકા કહેલ છે. 'ताओणं मणिपेढियाओ जोयणं आयामविक्खंभेणं' એ પૂર્વોક્ત મણિપીઠિકાઓનો આયામ અને વિષ્કંભ એક યોજન જેટલો કહેલ છે. તેમજ 'अद्ध जोयणं बाहल्लेणं' અર્ધા યોજન જેટલા વિસ્તારવાળી કહેલ છે. 'तेसिं णं उप्पिं' એ મણિપીઠિકાની ઉપર 'पत्तेयं' દરેકની ઉપર 'महिंदज्झया पण्णत्ता' મહેન્દ્ર ધજાઓ કહેલ છે. 'तेणं' એ મહેન્દ્ર ધજાઓ 'अद्धट्ठ-माइं' સાડા સાત 'जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' અર્ધા કોસ જેટલી ઉંચી છે. અહીંયાં અર્ધા

[illegible] अर्द्धक्रोशमानं च धनुः सहस्रं बोध्यम्, तदेव च 'बाहल्लेणं' बाहल्येन पिण्डेन, ए[illegible] [illegible] मानमुक्त्वा विशेषणमाह–'वइरामयवट्टवण्णओ' वज्रमयवृत्तेति–एतच्छब्दघटि[illegible] [illegible] बोध्यम् तथाहि 'वइरामयवट्टलट्ठसंठियसुसिलिट्ठपरिघट्ठमट्ठसुपइट्ठिया अणेगव[illegible] पंचवण्ण कुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामा वाउद्धुयविजयवेजयंती पडागा छत्ताइच्छत्तकलि[illegible] तुंगा गगणतलमभिलंघमाणसिहरा पासाईया जाव पडिरूवा' इति छाया–वज्रमयवृत्तलष्ट[illegible] [illegible] परिघृष्ट मृष्ट सुप्रतिष्ठिताः अनेक वर पञ्चवर्णकुडभीसहस्रपरिमण्डि[illegible] [illegible] वातोद्धूतविजयवैजयन्ती पताकाच्छत्रातिच्छत्रकलिताः तुङ्गाः गगनतलमभि[illegible] [illegible] प्रासादीयाः यावत् प्रतिरूपाः' इति, व्याख्या–वज्रेत्यादि–वज्राण्येव–वज्र[illegible] [illegible] वृत्तलष्ट संस्थिताः–वृत्तं–वर्तुलं–मनोहरं संस्थितं–संस्थानं येषां ते तथा ते [illegible]–स्वाधारे [illegible] संबद्धाः–संलग्नाः तेच परिघृष्टाः–सम्यक् खरशाणया घर्षं प्राप्ता ये [illegible] इव–परिघृष्टकल्पाः तेच मृष्टाः कोमलशाणया मार्जनं प्राप्ता इव–मृ[illegible] [illegible] ते च सुप्रतिष्ठिताः– सुस्थिराः–निश्चलाश्चेति तथा, अनेकेत्यादि–अनेकानि या[illegible] [illegible]–प्रधानानि पञ्चवर्णानि–कृष्ण–नील–लोहित–हारिद्र–शुक्लवर्णानि कुडभीसहस्रा[illegible] [illegible] सहस्राणि तैः परिमण्डिताः–सुशोभिताः अतएवाभिरामाः–मनो-

बाहल्लेणं' इनका बाहल्य का मान है अर्थात् उद्वेध के जितना ही इनका बाहल्य है। 'वइरामय वट्ट वण्णओ' वज्रमय वृत्त इत्यादि शब्दवाला उनका वर्णक सूत्र [illegible] वह इस प्रकार है–'वइरामय वट्टलट्ठ संठिय सुसिलिट्ठ परिघट्ट मट्ठ सुप-इट्ठिया अणेगवरपंचवण्णकुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामा वाउद्धुय विजय-वेजयंती पडागा छत्ताइच्छत्त कलिया, तुंगा, गगणतलमभिलंघमाणसिहरा, पासा-ईया जाव पडिरूवा' इति वज्रमय वृत्त–वर्तुलाकार एवं मनोहर संस्थान वाले [illegible] में संलग्न एवं खरशाण में घिसागया प्रस्तर–पत्थर के जैसे कोमल शा-[illegible] [illegible] एवं सुस्थिर और निश्चल अनेक जो श्रेष्ठ पांचवर्ण–कृष्ण, नील, लोहित, हारिद्र, एवं शुक्ल ऐसे पांचवर्ण के छोटि छोटिपताका से सुशोभित

[illegible] जेटलुं ऊंचानुं छे. [illegible] प्रमाणे 'बाहल्लेणं' तेनी [illegible] [illegible] जेटलुं ज तेनुं बाहल्य छे 'वइरामय वट्टवण्णओ' वज्रमय [illegible] तेनुं वर्णक सूत्र आ रीते कही लेवुं ते आ प्रमाणे छे.–'वइरामय [illegible] परिघट्ट मट्ठ सुपइट्ठिया अणेगवरपंचवण्णकुडभीसहस्सपरिमंडिया [illegible] विजयवेजयंती पडागा छत्ताइछत्तकलिया, तुंगा, गगणतलमभिलंघमाणसिहरा: [illegible] इति वज्रमय वर्तुलाकार तेमज मनोहर संस्थानवाळा, पोताना [illegible] परशाणमां घसेल पथ्थरना जेवा कोमल शाणथी [illegible] [illegible] निश्चल अनेक जे उत्तम पांचवर्ण–कृष्ण, नील, लोहित, हारिद्र, [illegible] नानी नानी पताकाओथी शोभायमान अने तेथी ज मनने

हराः, वातोद्धूतेत्यादि-वातेन-वायुना उद्धूताः-उत्कम्पिता याः विजयवैजयन्तीपताकाः-विजयवैजयन्त्यः-विजयसूचिका वैजयन्त्यः पताकाः, पुनरन्याः सामान्याः पताकाश्च, तथा-छत्रातिच्छत्राणि छत्रात् सामान्यच्छत्रात् अतिशायीनि च्छत्राणि च एतैः कलिताः-युक्ताः, तुङ्गाः-उन्नताः, अत एव गगनतलम्-आकाशतलम् अभिलङ्घयच्छिखराः-अभिलङ्घयत्-अतिक्राम्यत् शिखरम्-अग्रभागो येषां ते तथा, प्रासादीयाः यावत्-यावत्पदेन-दर्शनीयाः, अभिरूपाः, इति पदद्वयं ग्राह्यम् तथा प्रतिरूपाः, एषां व्याख्या प्राग्वत्. एवं महेन्द्रध्वजानां वर्णकः तथा 'वेइयावणसंडतिसोवाणतोरणा य भाणियव्वा' वेदिका-वनषण्ड-त्रिसोपान-तोरणाश्च भणितव्याः-वक्तव्याः, तत्र वेदिका-वनषण्डयोर्वर्णनं पञ्चम-षष्ठ सूत्राभ्यां बोध्यम् त्रिसोपानवर्णनं राजप्रश्नीयसूत्रस्य द्वादशसूत्राद्बोध्यम् । तोरणवर्णनं चाष्टमसूत्रस्थ विजय-द्वाराधिकाराद्बोध्यम् तत्सूचकसूत्रमेवम्-'तेसि णं महिंदज्झयाणं पुरओ तिदिसिं तओ' णंदापुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ, अद्धतेरस जोयणाइं आयामेणं छस्सकोसाइं जोयणाइं विक्खं-

---

अतएव अभिराम सुंदर वायु से कम्पायमान विजय सूचक पताका, सामान्य छत्र एवं विशेष प्रकार के छत्रसे युक्त उच्च होनेसे आकाश को उल्लंघन करे ऐसा अग्रभागवाले प्रासादीय, यावत् पद से दर्शनीय अभिरूप ये पद गृहीत हुए हैं इन शब्दों का अर्थ प्राक्कथनानुसार समझलें। इसी प्रकार महेन्द्रध्वज का वर्णन करलेवे । तथा 'वेइया वणसंड तिसोवाण तोरणाय भाणियव्वा' वेदिका, वनषंड, एवं त्रिसोपान पंक्ति यहां पर कहलेना उन में वेदिका एवं वनषण्ड का वर्णन पांचवें एवं छठे सूत्रसे समझलेवें और त्रिसोपान का वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के बारहवें सूत्र से समझ-लेवे तथा तोरण का वर्णन आठवे सूत्र में विजयद्वार के वर्णनावसरसे समझ-लेवें । वह वर्णक सूत्र इस प्रकार है-'तेसिंणं महिंदज्झयाणं पुरओ तिदिसिं तओ णंदा पुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ अद्धतेरस जोयणाइं आयामेणं छ सक्कोसाइं जोय-

---

આનંદ આપનાર તેમજ પવનથી કંપાયમાન વિજય સૂચક પતાકા સામાન્ય છત્ર તથા વિશેષ પ્રકારના છત્રથી યુક્ત ઉંચી હોવાથી આકાશનું ઉલ્લંઘન કરે એવા અગ્રભાગવાળી પ્રાસાદીય, યાવત્પદથી દર્શનીય, અભિરૂપ એ બન્ને પદો ગ્રહણ કરાયા છે. તથા પ્રતિરૂપ આ શબ્દોનો અર્થ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવો. તેમજ એજ રીતે મહેન્દ્ર ધજાઓનું પણ વર્ણન કરી લેવું. તથા 'वेइया वणसंडतिसोवाण तोरणाय भाणियव्वा' વેદિકા, વનષંડ, તેમજ ત્રિસોપાન પંક્તિનું કથન અહીંયા કરી લેવું. તેમાં વેદિકા અને વનષંડનું વર્ણન પાંચમા તથા છઠ્ઠા સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે જેથી ત્યાંથી સમજી લેવું. તથા ત્રિસોપાન પંક્તિનું વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના બારમા સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું તથા તોરણનું વર્ણન આઠમાં સૂત્રમાં વિજયદ્વારના વર્ણન પ્રસંગમાંથી સમજી લેવું. તે વર્ણક સૂત્રપાઠ આ પ્રમાણે છે-'तेसिं णं महिंदज्झयाणं पुरओ तिदिसिं तओ णंदापुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं छसक्कोसाइं जोयणाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सण्हाओ पुक्खरिणी

भेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सण्हाओ पुक्खरिणीवण्णओ पत्तेयं २ पउमवरवेइया परिक्खित्ताओ पत्तेयं २ वणसंडपरिक्खित्ताओ वण्णओ, तथा 'ताणि णं णंदापुक्खरिणीणं पत्तेयं २ तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण्णओ तोरण वण्णओ य भाणियव्वो जाव छत्ताइच्छत्ताइं' इति, एतच्छायार्थौ सुगमौ।

अथ सुधर्मा सभयोर्यदस्ति तदाह-'तासि णं' इत्यादि-'तासि णं' तयोः-पूर्वोक्तयोः खलु 'सभाणं सुहम्माणं' सुधर्मयोः सभयोः 'छच्च' षट् षट् संख्यकाः 'मणोगुलिया साहस्सीओ' मनोगुलिका साहस्त्यः-षट् सहस्रीमनोगुलिका इत्यर्थः, ताः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः-

---

णाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं अच्छाओ सण्हाओ पुक्खरिणी वण्णओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंड परिक्खित्ताओ ताणिणं णंदापुक्खरिणीणं पत्तेयं पत्तेयं तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता तेसिणं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण्णओ तोरणवण्णओय भाणियव्वो जाव छत्ताइच्छत्ताइं इति। उस महेन्द्रध्वज के तीन दिशा में तीन नंदापुष्करिणी कही है। वह साडे बारह योजन का आयामवाली एवं एक कोस और छ योजन के विष्कंभ वाली तथा दस योजन की गहराइ वाली कही है। वे अच्छ माने स्वच्छ एवं निर्मल कही है। वे पुष्करिणीका प्रत्येक पद्मवरवेदिका से व्याप्त है। प्रत्येक वनषंड से व्याप्त हैं इत्यादि वर्णन कर लेना उन णंदा पुष्करिणी के आगे प्रत्येक के तीन दिशा में तीन तीन त्रिसोपानप्रतिरूपक कहे हैं उन त्रिसोपान प्रतिरूपक का वर्णन एवं तोरण का वर्णन यहां पर 'जाव छत्ताइछत्ताइं' यह पद पर्यन्त कर लेना चाहिए।

अब सुधर्मसभा के भीतरी भाग का वर्णन करते हैं-'तेसिणं' उन पूर्वोक्त 'सभाणं सुहम्माणं' सुधर्मसभा में 'छच्च मणोगुलिका साहस्सीओ' छह हजार

वण्णओ पत्तेयं पत्तेयं वणसंडपरिक्खित्ताओ तासिंणं णंदा पुक्खरिणीणं पत्तेयं पत्तेयं तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, तेसिं णं तिसोवाणपडिरूवगाणं वण्णओ तोरणवण्णओ य भाणियव्वो जाव छत्ताइछत्ताइ इति' એ મહેન્દ્ર ધજાની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ નંદાપુષ્કરિણી કહેલ છે, તે પુષ્કરિણીયો સાડા બાર યોજન જેટલા આયામવાળી અને એક કોસ અને છ યોજન જેટલા વિષ્કંભવાળી તથા દસ યોજન જેટલી ઉંડી કહી છે. તે અચ્છ અર્થાત્ સ્વચ્છ અને નિર્મલ કહેલ છે. એ દરેક પુષ્કરિણીઓ પદ્મવરવેદિકાઓથી વ્યાપ્ત છે. દરેક પુષ્કરિણી વનષંડથી વ્યાપ્ત છે. વિગેરે વર્ણન કરી લેવું એ નંદાપુષ્કરિણીની આગળ દરેકની ત્રણ દિશામાં ત્રણ ત્રણ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક કહેલ છે એ ત્રિસોપાન પ્રતિકરૂપકનું વર્ણન તથા તોરણનું વર્ણન અહિંયા 'जाव छत्ताइ छत्ताइ' એ પદ પર્યન્ત કરી લેવું.

હવે સુધર્મસભાની અંદરના ભાગનું વર્ણન કરે છે.-'तेसिंणं' એ પૂર્વોક્ત 'सभाणं सुहम्माणं' સુધર્મ સભામાં 'छच्च मणोगुलिया साहस्सीओ' ૭ હજાર મનોગુલિકા અર્થાત્

तत्र मनोगुलिकाः-पीठिकाः, 'तं जहा-पुरत्थिमेणं' तद्यथा-पौरस्त्येन-पूर्वस्यां दिशि 'दो साहस्सीओ' द्वे साहस्त्र्यौ-सहस्रे 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ते 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि 'दो साहस्सीओ' द्वे साहस्त्र्यौ, 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि 'एगा साहस्सी' एका साहस्री 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'एगा' एका साहस्री, अत्र सर्वत्र स्त्रीलिङ्गपूर्वादि शब्देभ्यः सप्तम्येकवचनान्तेभ्य एनप्प्रत्ययः, 'सर्वनाम्नोवृत्तिमात्रे पुंवद्भाव' इति पुंवद्भावेनापो निवृत्तिः, 'जाव दामा चिट्ठंतीत्ति' यावद् दामानि तिष्ठन्तीत्यत्र यावत्पदेन 'तासु णं मणोगुलियासु बहवे सुवण्णरुप्पमया फलगा पण्णत्ता, तेसि णं सुवण्णरुप्पमएसु फलगेसु बहवे वइरामया णागदंतगा पण्णत्ता, तेसु णं वइरामएसु नागदंतेसु बहवे किण्हसुत्तवग्घारियमल्लदामकलावा जाव सुक्किलसुत्तवग्घारियमल्लदामकलावा, ते णं दामा तवणिज्जलंबूसगा चिट्ठंतित्ति, एषां पदानां छायाऽर्थौ सुगमौ। सर्वचैतदष्टमसूत्रोक्तविजयद्वारानुसारेण बोध्यम्, 'एवं' एवम्-मनोगुलिकावत् 'गोमाणसियाओ' गोमानसिकाः-गोमानस्य एव गोमानसिकाः-शय्यारूपाः स्थानविशेषा वक्तव्याः, 'णवरं' नवरं-केवलं 'धूवघडियाओ त्ति' धूपघटिकाः-दामस्थाने धूपघटिकावर्णनीयाः, इति मनोगुलिकापेक्षया गोमानसिकावर्णने विशेषः, तदतिरिक्तं द्वयोः सर्वं समानमेव वर्णनम्।

मनोगुलिका अर्थात् पीठिका कही है-'तं जहा' वह इस प्रकार है 'पुरत्थिमेणं दो साहस्सीओ' पूर्व दिशा में दो हजार 'पण्णत्ताओ' कही है 'पच्चत्थिमेणं दो साहस्सीओ' पश्चिम में दो हजार (जाव दामा चिट्ठंतीत्ति) यावत् दामा-पुष्पमालाएं रक्खि हैं यहां पर यावत् शब्द से (तासुणं मनागुलियासु बहवे सुवण्ण रूप्पमया फलगा पण्णत्ता) इत्यादि पाठ जो टीका में लिखा गया है वह समझलेवें सरल होनेसे अर्थ नहीं दिया है सो मूलसे ज्ञात करलें। यह संपूर्ण वर्णन आठवें सूत्र में विजय द्वार के वर्णनानुसार समझलेवें (एवं) पीठिका के जैसा (गोमाणसिया ओ) गोमानसिका-शय्यारूप स्थान विशेष समझलेवें। (णवरं) केवल (धूवघडियाओत्ति) दाम के स्थान पर धूपदानी कहनी चाहिए, इतना मनोगुलिकासे गोमानसिका के वर्णन में अन्तर है अन्य सब वर्णन दोनों का समान ही है।

પીઠિકા કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'पुरत्थिमेणं दो साहस्सीओ' પૂર્વ દિશામાં બે હજાર 'दक्खिणेणं एगा साहस्सी' દક્ષિણ દિશામાં એક હજાર 'उत्तरेणं एगा' ઉત્તર દિશામાં એક હજાર 'जाव दामा चिट्ठंतित्ति' યાવત્ પુષ્પમાલાઓ રાખેલ છે. અહિંયાં યાવત્શબ્દથી 'तासुणं मणोगुलियासु बहवे सुवण्णरुप्पमया फलगा पण्णत्ता' વિગેરે પાઠ જે ટીકામાં લખવામાં આવેલ છે. તે સર્વ પાઠ અહીંયાં સમજી લેવો. સરલ હોવાથી તેનો અર્થ આપેલ નથી. આ સંપૂર્ણ વર્ણન આઠમાં સૂત્રમાં વિજય દ્વારના વર્ણન અનુસાર સમજી લેવું. તથા પીઠિકાની જેમ 'गोमाणसियाओ' ગોમાનસિકા શય્યા રૂપ સ્થાન વિશેષ સમજી લેવું. 'णवरं' કેવળ 'धूवघडियाओत्ति' દામના સ્થાન પર ધૂપદાની કહેવી જોઇએ એટલું જ અંતર મનોગુલિકાના વર્ણનથી ગોમાનસિકાના વર્ણનમાં છે. બીજું બધુ વર્ણન બન્નેનું સરખું જ છે.

अथ सुधर्मयोरेव भूमिभागवर्णकमाह–'तासि णं' इत्यादि–'तासि णं सुहम्माणं अंतो' तयोः खलु सुधर्मयोः समयोः अन्तः–मध्ये, 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः–अत्यन्तसमः–अत्यन्तसमतलः अतएव रमणीयः-सुन्दरः 'भूमिभागे पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः, भूमिभागवर्णनमष्टमसूत्रोक्तविजयद्वारवद्बोध्यम्, अत्र मणीनां वर्णादयो वर्णनीयाः, उल्लोकाः पद्मलतादयोऽपि च चित्ररूपा ऊहनीयाः, अत्र विशेषतो वक्तव्यं व्यनक्ति–'मणिपेढिया' इत्यादि–अनयोः सुधर्मयोः समयोर्मध्यभागे 'मणिपेढिया' मणिपीठिका–मणिमयीपीठिका–आसनविशेषः, प्रत्येकं वक्तव्या, अस्या मानमाह–'दो जोयणाइं' द्वे योजने 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण–दैर्घ्य–विस्ताराभ्याम्, 'जोयणं' योजनम्-एकं योजनं 'बाहल्लेणं' बाहल्येन–पिण्डेन, प्रज्ञप्तेति सम्बन्धः, 'तासि णं मणिपेढियाणं उप्पिं' तयोः खलु मणिपीठिकयोः ऊपरि–ऊर्ध्वे प्रत्येकं 'माणवए' माणवके–माणवकनामके 'चेइयखंभे' चैत्यस्तम्भे 'महिंदज्झयप्पमाणे' महेन्द्रध्वजप्रमाणे–महेन्द्रध्वजसमाने प्रमाणतोऽर्धाष्टमयोजनप्रमाणे

अब सुधर्मसभाके भूमिभागका वर्णन करते हैं–(तासिंणं सुहम्माणं सभाणं अंतो) वे सुधर्मसभा के मध्य में (बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) अत्यन्त समतल युक्त होने से रमणीय भूमिभाग कहा है। यहां भूमिभागका वर्णन आठवें सूत्र में विजयद्वार के जैसा समझलेवें। यहां मणियों के वर्णादि का वर्णन भी करलेवें एवं उल्लोक पद्मलतादि का वर्णन भी चित्ररूपसे कहलेना। यहां पर विशेषवक्तव्य इस प्रकार है–ये सुधर्मसभा के मध्यभागमें 'मणिपेढिया' मणिमय आसनविशेष प्रत्येक में कहने चाहिए (दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं) दो योजन की लंबाई चोडाई है। (जोयणं बाहल्लेणं) एक योजन की मोटी है। (तासिंणं मणिपेढियाणं उप्पिं) उन मणिपीढिका के ऊपर (माणवए चेइयखंभे) माणवकनामक चैत्यस्तम्भ (महिंदज्झयप्पमाणे) महेन्द्रध्वज के समान प्रमाण वाला अर्थात् साडे सात योजन प्रमाण इत्यादि महेन्द्रध्वज के वर्णन सरीखा

હવે સુધર્મ સભાના ભૂમિભાગનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.–'तेसिणं सुहम्माणं सभाणं अंतो' એ સુધર્મસભાની મધ્યમાં 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' અત્યન્ત સમતલ યુક્ત હોવાથી રમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે. અહીંયાં ભૂમિ ભાગનું વર્ણન આઠમાં સૂત્રમાં વિજયદ્વારના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું. અહિંયાં મણિયોના વર્ણાદિનું વર્ણન પણ કરી લેવું તથા ઉલ્લોક પદ્મલતા વિગેરેનું વર્ણન પણ કહી લેવું અહીંયાં વિશેષ વક્તવ્ય આ પ્રમાણે છે. એ સુધર્મસભાના મધ્ય ભાગમાં 'मणिपेढिया' મણિમય આસન વિશેષ દરેકમાં કહેવા જોઈએ 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' બે યોજનની લંબાઇ પહોળાઇ કહી છે. 'जोयणं बाहल्लेणं' એક યોજન જેટલી મોટી છે. 'तासिंणं मणिपेढियाणं उप्पिं' એ મણિપીઠિકાની ઉપર 'मणवए चेइयखंभे' માણવક નામનો ચૈત્ય સ્તંભ 'माहिंदज्झयप्पमाणे' મહેન્દ્ર ધ્વજના સરખા પ્રમાણવાળો અર્થાત્ સાડા સાત યોજન જેટલા પ્રમાણ

वर्णकतो महेन्द्रध्वजवत् 'उवरिं' उपरि 'छक्कोसे ओगाहित्ता' षट्क्रोशान् अवगाह्य-प्रविश्य उपरितनान् षट् क्रोशान् वर्जित्वा विहाय 'हेट्ठा' अधः-अधस्तादपि 'छक्कोसे वज्जित्ता' षट् क्रोशान् वर्जित्वा मध्येऽर्धपञ्चमेषु योजनेषु इति गम्यम्, 'जिणसकहाओ' जिनसक्थीनि-जिनकीकसानि 'पण्णत्ताओत्ति' प्रज्ञप्तानि इति, इह जिनसक्थिग्रहणे व्यन्तरजातीयानां देवानां नाधिकारो स्ति, किन्तु सौधर्मेशानचमरबलीन्द्राणामेव तद्ग्रहणेऽधिकारोऽस्तीति जिन-सक्थीनि-जिनदंष्ट्रारूप सक्थीनि तत्र निक्षिप्तानि प्रज्ञप्तानीति बोध्यम्, अत्रशिष्टो वर्णकश्च जीवाभिगमसूत्रोक्तो बोध्यः स चैवम्-

'तस्स णं माणवगचेइयस्स खंभस्स उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता हेट्ठा वि छक्कोसे वज्जित्ता मज्झे अद्धपंचमेसु जोयणेसु एत्थ णं बहवे सुवण्णरूप्पमया फलगा पण्णत्ता तेसु णं बहवे वइरामया णागदंतगा पण्णत्ता, तेसु णं बहवे रययामया सिक्कगा पण्णत्ता, तेसु णं बहवे वइरामया गोलवट्टसमुग्गया पण्णत्ता, तेसु णं बहवे जिणसकाहाओ सण्णि· क्खित्ताओ चिट्ठंति, जाओ णं जमगाणं देवाणं अन्नेसिं च बहूणं वाणमंतराणं देवाण य

(उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता) ऊपर के भाग में छ कोस जाने पर अर्थात् ऊपरका छ कोस के छोडकर एवं (हेट्ठा छ कोसे वज्जित्ता) नीचेसेभी छह कोस वर्जित कर मध्य के साडे चार योजन में (जिण सकहाओ) जिन के सक्थी-हड्डी (पण्णत्ताओ) कहें हैं यहां पर जिन सक्थी कहनेसे व्यन्तर जाती के देव का अधिकार नही है, किन्तु-सौधर्म, ईशान, चमर एवं बलीन्द्रका ही अधिकार आजाता है अतः 'जिन सक्थी' कहने से जिनकी दाढ रूपी हड्डी वहां रखी हुई है ऐसा समझ लेवें। शेष वर्णन जीवाभिगम में कहे अनुसार समझ लेवें। वहां वह वर्णन इस प्रकार हैं-'तस्स णं माणवगचेइयस्स खंभस्स उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता' हेट्ठा वि छ क्कोसे वज्जित्ता, मज्झे अद्ध पंचमेसु जोयणेसु एत्थ णं बहवे सुवण्णरूप्पमया फलगा पण्णत्ता, तेसुणं बहवे वइरामया णागदंतगा पण्णत्ता, तेसुणं बहवे वइरामया गोल-यवट्टसमुग्गया पण्णत्ता, तेसुणं बहवे जिण सकहाओ सण्णिक्खित्ताओ चिट्ठंति,

---

વાળો વિગેરે મહેન્દ્રધ્વજના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું 'उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता' ઉપરની તરફ છ કોસ જવાથી અર્થાત્ ઉપરના છ કોસને છોડીને 'एवं हेट्ठा छक्कोसे वज्जित्ता' નીચેના છ કોસ છોડીને વચલા સાડા ખાર યોજનમાં 'जिणसकहाओ' જીનસક્થિ (હાડકા) 'पण्णत्ताओ' કહેલ છે અહીંયાં જીન સક્થિ કહેવાથી વ્યન્તર જાતિના દેવનો અધિકાર નથી પરંતુ ઇશાન સૌધર્મ ચમર અને બલીન્દ્રનોજ અધિકાર આવી જાય છે. તેથી જીનસક્થિ કહેવાથી જીનની દાઢ રૂપ હાડકું ત્યાં રાખેલ છે તેમ સમજી લેવું. ત્યાં એ વર્ણન આ પ્રમાણે છે.-'तस्सणं माणवगचेइयस्स खंभस्स उवरिं छक्कोसे ओगाहित्ता हेट्ठा वि, छक्कोसे-वज्जित्ता मज्झे अद्धपंचमेसु जोयणेसु एत्थणं बहवे सुवण्णरुप्पमया फलगा पण्णत्ता तेसु णं बहवे वइरामया णागदंतगा पण्णत्ता, तेसु णं बहवे रययामया सिक्कगा पण्णत्ता तेसु णं बहवे जिणसक-हाओ सण्णिक्खित्ताओ चिट्ठंति जाओ णं जमगाणं देवाणं अन्नेसिंच बहूणं वाणमतराणं देवाण य

देवीण य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासणिज्जाओ' इति, एतच्छाया-तस्य खलु माणवकचैत्यस्य स्तम्भस्य उपरि षट् क्रोशानवगाह्य अधोऽपि षट्क्रोशान् वर्जयित्वा मध्ये अर्द्धपञ्चमेषु योजनेषु अत्र खलु बहूनि सुवर्णरूप्यमयानि फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु खलु बहवो वज्रमया नागदन्तकाः प्रज्ञप्ताः, तेषु खलु बहूनि रजतमयानि शिक्यकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु खलु बहवो वज्रमया गोलकवृत्तसमुद्गकाः प्रज्ञप्ताः, तेषु खलु बहूनि जिनसक्थीनि सन्निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, यानि खलु यमकयोर्देवयोः अन्येषां च बहूनां वानमन्तराणां (व्यन्तराणां) देवानां च देवीनां च अर्चनीयानि वन्दनीयानि पूजनीयानि सत्करणीयानि सम्माननीयानि कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यं पर्युपासनीयानि' इति,

एतद्व्याख्या छायागम्या, नवरम्-गोलकवृत्तसमुद्गकाः-गोलकः-वर्तुलोपलस्तद्वद् वृत्ताः-तुल्याः समुद्गकाः-समुद्गाः सुगन्धिद्रव्यविशेषसम्पुटकाः, त एव समुद्गकाः, अर्चनीयानि-चन्दनादिना, वन्दनीयानि-स्तुत्यादिना, पूजनीयानि-पुष्पादिना, सत्करणीयानि-वस्त्रादिन, सम्माननीयानि बहुमानकरणात्, कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यमिति पर्युपासनीयानि-सेवनीयानीति, एतदाशातनाभयेनैव तत्र देवा युवतिभिर्देवीभिः सम्भोगादिकं नाच-

---

जाओणं जमगाणं देवाणं अन्नेसिं च बहूणं वाणमंतराणं देवाण य देवीणय अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ' इति.

वह माणवक चैत्य स्तंभ के ऊपर के छ कोस तथा नीचे के छ कोस को वर्जित कर मध्य के साडे चार योजन पर अनेक सुवर्णरूप्य मय फलक कहे हैं उसमें अनेक वज्रमय खीले कहे हैं उसमें अनेक रजतमय शिके कहे हैं। उसमें अनेक गोल वर्त्तुल समुद्गक-सुगन्धि द्रव्य विशेष के सम्पुट कहे हैं। उसमें अनेक जिनसक्थि-जिनकी हड्डियां रखी हुई है जो यमक देव के एवं अन्य अनेक वानव्यन्तर जाति के देव एवं देवियों के अर्चनीय, वंदनीय, पूजनीय, सत्कारणीय, सम्माननीय, कल्याणस्वरूप, मङ्गलस्वरूप, दैवतस्वरूप उपासनीय कही है। इनकी आशातना के भयसे ही वहां देव देवि के साथ सम्भोगादि का आचरण नहीं करते। मित्ररूप देवादि हास्य क्रीडादि भी नहीं करते।

देवीण य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ, पूयणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ इति' એ માણવક ચૈત્યસ્તંભની ઉપરના છ કોસ તથા નીચેના છ કોસને છોડીને વચલા સાડા ચાર યોજન પર અનેક સુવર્ણ રૂપ્યમય ફલકો-પાટિયા કહ્યા છે. તેમાં અનેક વજ્રમય ખીલાઓ કહેલ છે, તેમાં અનેક રજતમય શીકાઓ કહેલ છે. તેમાં અનેક ગોળ વર્તુલ સમુદ્ગક-સુગન્ધ દ્રવ્ય વિશેષના સંપુટો કહેલ છે, તેમાં અનેક જીનસક્થિ-જીનના હાડકાઓ રાખેલ છે. જે યમક દેવના તેમજ બીજા અનેક વાનવ્યન્તરજાતના દેવ તથા દેવિયોના અર્ચનીય વંદનીય, પૂજનીય, મંગલસ્વરૂપ, દૈવતસ્વરૂપ ઉપાસનીય કહેલ છે. તેમની આશાતના થવાના ભયથી જ ત્યાં દેવો દેવિયોની સાથે સંભોગાદિનું આચરણ કરતા નથી મિત્રરૂપ

न्ति, नापि मित्रभूतैर्देवादिहास्यक्रीडादि । 'माणवगस्स' इत्यादि-'माणवगस्स' माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्य 'पुव्वेणं' पूर्वेण-पूर्वस्यां दिशि सुधर्मयोः 'सीहासणा सपरिवारा' सिंहासने सपरिवारे-भद्रासनपरिवारसहिते स्तः, 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि 'सयणिज्ज-वण्णओ' शयनीयवर्णकः-शयनीयेस्तः तयोर्वर्णको वक्तव्यः, स च श्रीदेवीवर्णनाधिकारतो ग्राह्यः, तयोः 'सयणिज्जाणं उत्तरपुरत्थिमे' शयनीययोः उत्तरपौरस्त्ये-ईशानकोणे 'दिसी-भाए' दिग्भागे 'खुड्डगमहिंदज्झया' क्षुद्रकमहेन्द्रध्वजौ स्तः, तौ च मानतो महेन्द्रध्वजप्रमाणौ, सार्द्धसप्तयोजनप्रमाणावूर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धक्रोशमुद्वेधेन बाहल्यत इत्यर्थः ।

ननु यदीमौ मानतो महेन्द्रध्वजप्रमाणावुक्तौ तदा तत्तुल्यतायाः सूपपादत्वात् क्षुद्रत्व-विशेषणं तत्र न किञ्चिदुपकारकम्-इति चेत् सत्यम्, अत्र मणिपीठिकाविहीनत्वेन क्षुद्रत्वं

'माणवगस्स पुव्वेणं' माणवक चैत्यस्तम्भ की पूर्व दिशामें सुधर्म सभा में 'सीहासणा सपरिवारा' परिवार सहित भद्रासनादि परिवार युक्त सिंहासन कहे हैं। 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमदिशा में 'सयणिज्ज वण्णओ' शयनीय-शय्या स्थान हैं उसका वर्णन यहां करलेना चाहिए। वह वर्णन देवी के वर्णनाधिकार से समझ लेवें। 'सयणिज्जाणं उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' शयनीय के ईशान कोण में 'खुड्डगमहिं दज्झया' दो क्षुद्रक-छोटा महेन्द्रध्वज कहा है। उन दोनों का मान महेन्द्रध्वज के समान हैं अर्थात् साडे सात योजन प्रमाण ऊंचे, आधा कोस का उद्वेध बाहल्यवाले है

शंका-यदि ये दोनों महेन्द्रध्वज के समान है तो महेन्द्रध्वज के तुल्य कहना चाहिए अतः यहां 'क्षुद्र' यह विशेषण की क्या आवश्यकता है ?

उत्तर-यहां पर मणिपीठिका रहित होनेसे क्षुद्रत्व है प्रमाणसे क्षुद्र नहीं है। इससे ऐसा समझें की दो योजन की पीठिका के ऊपर रहनेसे पूर्वका महेन्द्रध्वज

દેવાદિ હાસ્ય રૂપ ક્રીડા વિગેરે પણ કરતા નથી, 'माणवगस्स पुव्वेणं' માણવક ચૈત્યસ્તંભની પૂર્વદિશાએ સુધર્મસભામાં 'सीहासणा सपरिवारा' પરિવાર સહિત ભદ્રાસનાદિ પરિવાર સાથે સિંહાસનો કહેલા છે. 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'सयणिज्जवण्णओ' શય્યાસ્થાન છે. અહીયાં તેનું વર્ણન કરી લેવું જોઈએ એ વર્ણન દેવીના વર્ણનાધિકારથી સમજી લેવું. 'सयणि-ज्जाणं उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' શયનીયના ઈશાન કોણમાં 'खुड्डगमहिंदज्झया' બે ક્ષુદ્રક-નાના મહેન્દ્રધ્વજ કહેલ છે. એ બન્નેનું માપ મહેન્દ્રધ્વજની સરખું છે. અર્થાત્ સાડા સાત યોજન પ્રમાણ ઉંચા અર્ધા કોસ જેટલા ઉદ્વેધ-બાહલ્યવાળા છે.

શંકા-જો એ બેઉ મહેન્દ્રધ્વજ સરખા છે તો તેને મહેન્દ્રધ્વજ સરખા કહેવા જોઈએ. તેથી અહિયાં ક્ષુદ્ર એ વિશેષણનીશી આવશ્યક્તા છે?

ઉત્તર- અહીંયાં મણિપીઠિકા રહિત હોવાથી ક્ષુદ્રત્વ છે. પ્રમાણથી ક્ષુદ્રત્વ નથી, તેથી એવું સમજવું કે બે યોજનની પીઠિકાની ઉપર રહેવાથી પહેલાનો મહેન્દ્રધ્વજ મહાન

न तु प्रमाणविहीनत्वेन, ततश्चेदं पर्यवसितम्, द्वि योजनप्रमाणमणिपीठिकोपरिस्थितत्वेन पूर्वं महान्तो महेन्द्रध्वजास्तदपेक्षया महेन्द्रध्वजाविमौ क्षुद्राविति, एतदाह 'मणिपेढिया विहूणा महिंदज्झयप्पमाणा' मणिपीठिका विहीनौ महेन्द्रध्वजप्रमाणौ इति, 'तेसिं' तयोः क्षुद्रमहेन्द्र ध्वजयोः एकैक राजधानीवर्तिन्योः, 'अवरेणं' अपरेण–अपरस्यां–पश्चिमायां दिशि 'चोप्फाला' चोप्पालौ–तन्नामकौ 'पहरणकोसा' प्रहरणकोशौ–प्रहरणानि–आयुधानि तेषां कोशौ–भाण्डागारे, प्रज्ञप्तौ, 'तत्थ णं' तत्र–तयोः प्रहरणकोशयोः खलु 'बहवे' बहूनि 'फलिहरयणपामुक्खा' परिघरत्नप्रमुखाणि–परिघरत्नादीनि 'जाव' यावत्–यावत्पदेन–प्रहरणरत्नानि सन्निक्षिप्तानि, इति ग्राह्यम् तानि 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति–सन्ति। 'सुहम्माणं उप्पिं' इत्यादि–तयोर्द्वयोः 'सुहम्माणं' सुधर्मयोः सभयोः 'उप्पिं' उपरि–ऊर्ध्वभागे 'अट्ठट्ठमंगलगा' अष्टाष्टमङ्गलकानि–स्वस्तिक१ श्रीवत्स२ नन्दिकावर्त३ वर्द्धमानक४ भद्रासन५ कलश६ मत्स्य७ दर्पण८ 'भेदादष्टमङ्गलानि प्रज्ञप्तानि, इत्यारभ्य बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमयाः इत्यादि तद्वर्णनमिह बोध्यम्। तच्च राजप्रश्नीयसूत्रस्य चतुर्दशसूत्रात् संग्राह्यम्। सुधर्मसभातः परं

महान है, उस अपेक्षा से ये दोनों क्षुद्र कहना चाहिए। वही सूत्रकार कहते हैं 'मणिपेढिया विहूणा महिंदज्झयप्पमाणा' मणिपीठिका रहित एवं महेन्द्रध्वज के प्रमाण से युक्त है 'तेसिं' उन राजधानी के क्षुद्रमहेन्द्रध्वज 'अवरेणं' पश्चिमदिशा में 'चोप्फाला' चोप्फाल नामके 'पहरण कोसा' आयुध के कोष–भंडार कहा है। 'तत्थ णं' उस प्रहरण कोष में 'बहवे' फलिहरयणपामुक्खा' परिध आदि 'जाव' यावत् प्रहरण रत्न आदि 'चिट्ठंति' रक्खे हुए हैं।

'सुहम्माणं उप्पिं' उन सुधर्मसभा के ऊपर 'अट्ठट्ठ मंगलगा' आठ आठ मंगल द्रव्य जो इस प्रकार है–स्वस्तिक १, श्रीवत्स २, नंदिकावर्त ३, वर्धमानक ४, भद्रासन ५, कलश ६, मत्स्य ७, दर्पण ८, रक्खे हैं तथाच अनेक सहस्र पत्र हाथ में धारणकिए, सर्व रत्नमय इत्यादि उसका सब वर्णन यहां पर समझलेवें। वह वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के १४ चौदहवें सूत्र से ज्ञात करलेवें।

છે. એ અપેક્ષાએ આ બન્નેને ક્ષુદ્ર કહેવા જોઇએ એજ સૂત્રકાર કહે છે–'मणिपेढियाविहूणा महिंदज्झयप्पमाणा' મણિપીઠિકા વિનાના અને મહેન્દ્રધ્વજના પ્રમાણથી યુક્ત છે. 'तेसिं' એ એક એક રાજધાનીના ક્ષુદ્ર મહેન્દ્રધ્વજ 'अवरेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'चोप्फाला' ચોપ્ફાલ નામના 'पहरणकोसा' આયુધ કોષ–ભંડાર કહેલ છે. 'तत्थणं' એ પ્રહરણ કોષમાં 'बहवे फलिहरयणपामोक्खा' પરિઘ રત્ન વિગેરે 'जाव' યાવત્ પ્રહરણ વિગેરે 'चिट्ठंति' રાખેલ છે. 'सुहम्माणं उप्पिं' એ સુધર્મસભાની ઉપર 'अट्ठट्ठ मंगलगा' આઠ આઠ મંગલ દ્રવ્ય છે જે આ પ્રમાણે છે.–સ્વસ્તિક ૧ શ્રીવત્સ ૨ નંદિકાવર્ત ૩ વર્ધમાનક ૪ ભદ્રાસન ૫ કલશ ૬ મત્સ્ય ૭ દર્પણ ૮ રાખેલ છે. તથા અનેક સહસ્ર પત્ર હાથમાં ધારણ કરેલ, સર્વ રત્નમય વિગેરે તેનું તમામ વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૪માં સૂત્રમાંથી સમજી લેવું,

किमस्तीत्याह-'तासि णं' इत्यादि-'तासि णं' तयोः सुधर्मयोः खलु 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन-उत्तरपूर्वस्याम्-ईशानकोणे विदिशि 'सिद्धाययणा' सिद्धायतने-द्वे प्रज्ञप्ते, प्रतिसभमेकैकसद्भावात्, अत्र लाघवार्थमतिदेशमाह-'एस चेव' इत्यादि-'एस चेव' एष एव-सुधर्मासभोक्त एव 'गमोत्ति' गमः-पाठः 'जिणघराण वि' जिनगृहाणामपि-बोध्यः, स च गम एवम्-'ते णं सिद्धाययणा अद्धतेरसजोयणाइं आयामेणं छस्सकोसाइं विक्खंभेणं णव जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठा' इत्यादि, एतच्छाया-ते खलु सिद्धायतने अर्द्धत्रयोदशयोजनानि आयामेन षट् सक्रोशानि विष्कम्भेण नव योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टे' एतद्व्याख्या स्पष्टा, यथा सुधर्मसभया पूर्वदक्षिणोत्तरदिग्वर्तीनि त्रीणि द्वाराणि सन्ति, तेषां च पुरतो मुखमण्डपाः, तेषां च पुरतः प्रेक्षामण्डपाः, तेषां च पुरतः स्तूपाः, तेषां च पुरतश्चैत्यवृक्षाः, तेषां च पुरतो महेन्द्रध्वजाः, तेषां च पुरतो

सुधर्मसभा में और क्या है सो कहते हैं

'तेसि णं' उन सुधर्म सभा के 'उत्तरपुरत्थिमेणं' ईशान कोण में 'सिद्धाययणा' दो सिद्धायतन कहे हैं।' प्रत्येक सभा में एक एक होने से दो कहे हैं 'एसचेव गमोत्ति' यही सुधर्मसभोक्त सब पाठ 'जिनघराण वि' जिनग्रह का भी कहना चाहिए। वह पाठ इस प्रकार है-'तेणं सिद्धाययणा अद्धतेरस जोयणाइं' आयामेणं छस्स कोसाइं विक्खंभेणं णव जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठा' वे सिद्धायतन साडे बार हजार योजन के आयामवाले हैं। एक कोस के सहित छ योजन के विष्कंभवाले हैं। नव योजन के ऊंचे हैं। अनेक सेंकडों स्तम्भो से युक्त कहे हैं

जिस प्रकार सुधर्मसभा के पूर्व, दक्षिण एवं उत्तर दिशा में तीन दरवाजे उनके आगे मुखमंडप, उनके आगे प्रेक्षामंडप उनके आगे स्तूप, उनके आगे चैत्यवृक्ष, उनके आगे महेन्द्रध्वज, उनके आगे नंदा पुष्करिणी कही है तदनन्तर सभामें-छहजार मनोगुलिका छह हजार गोमानसी कही है उसी प्रकार यहां

સુધર્મસભામાં બીજું શું છે? એ વાત કહે છે. 'तेसिणं' એ સુધર્મ સભાના 'उत्तर पुरत्थिमेणं' ઇશાન કોણમાં 'सिद्धाययणा' બે સિદ્ધાયતનો કહેલા છે. 'एस चेव गमोत्ति' એજ સુધર્મ સભામાં કહેલ સઘળો પાઠ 'जिनघराण वि' જીન ગ્રહનો પણ કહી લેવો જોઈએ તે પાઠ આ પ્રમાણે કહેલ છે. 'तेणं सिद्धाययणा अद्धतेरस जोयणाइं आयामेणं छस्सकोसाइं विक्खंभेणं णवजोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसन्निविट्ठा' એ સિદ્ધાયતન સાડા બાર યોજનના આયામવાળું છે. એક કોસ અને છ યોજનના વિષ્કંભવાળું છે, નવ યોજન ઉંચુ છે. અનેક સેંકડો સ્તંભોથી યુક્ત છે. જે રીતે ધર્મસભાના પૂર્વ, દક્ષિણ, અને ઉત્તર દિશામાં ત્રણ દરવાજાઓ છે. તેની આગળ મુખ મંડપ તેની આગળ પ્રેક્ષા મંડપ તેની આગળ સ્તૂપ તેની આગળ ચૈત્ય વૃક્ષ તેની આગળ મહેન્દ્રધ્વજ તેની આગળ નંદા પુષ્કરિણી કહેલ છે. તે પછી સભામાં છ હજાર મનોગુલિકા છ હજાર ગોમાનસી કહેલ છે.

नन्दापुष्करिण्य उक्ताः, तदनन्तरं सभायां षड्मनोगुलिकासहस्राणि षट् च गोमानसीसहस्राणि प्रोक्तानि तथैव जिनगृहविषयेऽपि सर्वं वक्तव्यमिति भावः। अत्र च सुधर्मासभातो यो विशेषस्तमाह-'णवरं' इत्यादि-'णवरं' नवरं केवलम् 'इमं' इदम्-एतत् 'णाणत्तं' नानात्वम्-अनेकत्वम्-भेद इति भावः, सुधर्मासभापेक्षयेतिशेषः 'एएसिणं' एतेषां-जिनगृहाणां खलु 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागे 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ एवैकस्मिन् जिनगृहे 'मणिपेढियाओ' मणिपीठिकाः-मणिमयासनविशेषाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्रमाणतः 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' द्वे योजने आयाम-विष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, 'जोयणं बाहल्लेणं' योजनं बाहल्येन-पिण्डेन, 'तासिं' तासां-मणिपीठिकानाम् 'उप्पिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ 'देवच्छंदगा' देवच्छन्दके-जिनदेवासने 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ते, तन्मानमाह-'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' द्वे योजने आयामविष्कम्भेण 'साइरेगाइं' सातिरेके-किञ्चिदधिके 'दो जोयणाइं' द्वे योजने 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, ते च देवच्छन्दके 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमये-सर्वात्मना रत्नमये, 'जिणपडिमा' जिनप्रतिमा

जिनगृह में भी यह सब वर्णित करलेवें।

यहां पर सुधर्मसभा से जो विशेष वक्तव्यता है वह कहा जाता है-'णवरं इमं णाणत्तं' केवल यही यहां पर सुधर्मसभा से भिन्नता है 'एएसिणं' इन जिन गृहों के 'बहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्यभाग में 'पत्तेयं पत्तेयं' एक एक गृह में 'मणिपेढियाओ' मणिमय आसन विशेष कहे हैं। उन मणिपीठिका का प्रमाण इस प्रकार कहा है-'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' उनका विस्तार 'दो योजन का कहा है अर्थात् उनकी लंबाइ चोडाइ दो योजन की कही है। 'जोयणं बाहल्लेणं' उनका बाहल्य एक योजन का कहा है। 'तासिं' उन मणिपीठिका के 'उप्पिं' ऊपर के भागमें 'पत्तेयं पत्तेयं' प्रत्येक में 'देवच्छंदगा' जिनदेव का आसन 'पण्णत्ता' कहा है 'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' वे आसन की लंबाई चोडाइ दो योजन की कही है। 'साइरेगाइं' कुछ अधिक 'दो जोयणाइं उद्धं उच्च-

---

એજ પ્રમાણે અહીં જીનગૃહમાં પણ એ તમામનું વર્ણન કરી લેવું.

અહીંયાં સુધર્મસભાના વર્ણથી જે વિશેષ વક્તવ્ય છે, તે કહેવામાં આવે છે.-'णवरं इमं णाणत्तं' અહિયાં કેવળ સુધર્મસભાથી એટલી જ ભિન્નતા છે. 'एएसिणं' એ જીન ગૃહોની 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર મધ્ય ભાગમાં 'पत्तेयं पत्तेयं' એક એક ગૃહમાં 'मणिपेढियाओ' મણિમય આસન વિશેષ કહેલા છે. એ મણિપીઠિકાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે કહેલ છે. 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' તેનો વિસ્તાર બે યોજનનો કહેલ છે. અર્થાત્ તેની લંબાઈ પહોળાઈ બે યોજનની કહેલ છે. 'जोयणं बाहल्लेणं' તેનું બાહલ્ય એક યોજનનું કહેલ છે. 'तासिं' એ મણિપીઠિકાના 'उप्पिं' ઉપરના ભાગમાં पत्तेयं पत्तेयं' દરેકમાં 'देवच्छंदगा' જીન દેવના આસન 'पण्णत्ता' કહેલ છે. 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' એ આસનની લંબાઈ પહોળાઈ બે યોજનની કહેલ છે. 'साइरेगाइं' કંઈક વધારે 'दो जोयणाइं'

वक्तव्या तस्याश्च 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहश्च वक्तव्यः, किम्पर्यन्तः ? इत्याह-'जाव धूवकडुच्छुगा' यावद् धूपकटुच्छुका-अष्टसहस्रसौवर्णकलशादितत्प्रमाणधूपकटुच्छुकापर्यन्तो- वर्णको राजप्रश्नीयसूत्रस्य सप्ताशीतितमसूत्रादवसेयः ।

अथ सुधर्मासभोक्तमेव सभाचतुष्टयेऽतिदिशन्नाह-'एवं अवसेसाण वि सभाणं' इत्यादि 'एवं' एवम्-सुधर्मासभावत् 'अवसेसाणवि' अवशेषाणां-सुधर्मासभाऽतिरिक्तानाम् उपपातादि सभानाम् वर्णनं प्राक्कथितानुसारेणबोध्यम् किम्पर्यन्तम् ? इत्याह-'जाव उववायसभाए' यावत् उपपातसभायाम्-उत्पित्सु देवोत्पत्युपलक्षितसभायां 'सयणिज्जं' शयनीयं गृहकं चाभि- व्याप्य वर्णनीयम् तथा 'हरओय' ह्रदश्च नन्दापुष्करिणी प्रमाणो वक्तव्यः, सचोत्पन्नदेवस्य शुचित्व-जलक्रीडाद्यर्थः, 'अभिसेयसभाए' ततोऽभिषेकसभायाम्-अभिनवोत्पन्नदेवाभिषेक-

---

त्तेणं' दो योजन के ऊंचे हैं। वे आसन 'सव्वरयणामया' सर्वात्मना रत्नमय कहे है 'जिणपडिमा' यहां जिन प्रतिमा कही है 'वण्णओ' इसका वर्णन कह- लेना वह कहांतक कहे इसके लिए कहते है 'जाव धूवकडुच्छुया' यावत् धूप कडुच्छक पर्यन्त कहे अर्थात् आठ हजार सुवर्ण कलशादि उनके प्रमाण जितनी धूपदानी कही है यह कथन पर्यन्त वर्णन समझलेवें। यह वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के ८७ सतासीवें सूत्रमें कहे अनुसार समझलेवें।

अब सुधर्मसभा में जो चार सभा कही है उसका वर्णन किया जाता है- 'एवं' सुधर्मसभा के कथनानुसार 'अवसेसाणं वि' सुधर्मसभासे अतिरिक्त उप- पातादि सभाका वर्णन भी समझलेवें वह वर्णन 'जाव उववायसभाए' यावत् उप- पात सभा देवोत्पत्युपलक्षित सभामें 'सयणिज्जं' शयनीय गृह पर्यन्त यह वर्णन कह लेना तथा 'हरओय' नन्दा पुष्करिणी प्रमाण ह्रदका वर्णन कहे वह वहां उत्पन्न देव के जल क्रीडार्थ है 'अभिसेगसभाए' तदनन्तर अभिषेक सभा में

उद्धं उच्चत्तेणं' બે યોજન જેટલો ઉંચો છે. એ ખાસ 'सव्वरयणामया' સર્વાત્મના રત્ન- મય કહેલા છે. 'जिणपडिमा' અહીં જીન પ્રતિમા કહેલ છે. 'वण्णओ' તેનું વર્ણન કરી લેવું તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું કરવું તે માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'जाव धूवकडुच्छुया' યાવત્ ધૂપ કડુચ્છક પર્યન્ત તે વર્ણન કહેવું. અર્થાત્ આઠ હજાર સુવર્ણ કલશાદિ તેના પ્રમાણ જેટલી ધૂપદાની કહેલ છે. આ કથન પર્યન્ત વર્ણન સમજી લેવું. આ વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૮૭ સત્યાશીમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવુ.

હવે સુધર્મસભામાં જે ચાર સભા કહેલ છે. તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

'एवं' સુધર્મસભાના કથન પ્રમાણે 'अवसेसाण वि' સુધર્મસભાથી અન્ય ઉપપાતા દિસભાનું વર્ણન પણ સમજી લેવું. એ વર્ણન 'जाव उववायसभाए' યાવત્ ઉપપાતસભા દેવોત્પત્યુપલક્ષિત સભામાં 'सयणिज्ज' શયનીયગૃહ પર્યન્ત આ વર્ણન કહી લેવું તથા 'हरओय' નંદા પુષ્કરિણી પ્રમાણ હ્રદનું વર્ણન કહેવું તે હ્રદ ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવોની

नन्दापुष्करिण्य उक्ताः, तदनन्तरं सभायां पद्मनोगुलिकासहस्राणि षट् च गोमानसीसहस्राणि प्रोक्तानि तथैव जिनगृहविषयेऽपि सर्वं वक्तव्यमिति भावः । अत्र च सुधर्मासभातो यो विशेषस्तमाह–'णवरं' इत्यादि–'णवरं' नवरं केवलम् 'इमं' इदम्–एतत् 'णाणत्तं' नानात्वम्–अनेकत्वम्–भेद इति भावः, सुधर्मासभापेक्षयेतिशेषः 'एएसिणं' एतेषां–जिनगृहाणां खलु 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे–अत्यन्तमध्यदेशभागे 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ एकैकस्मिन् जिनगृहे 'मणिपेढियाओ' मणिपीठिकाः–मणिमयासनविशेषाः प्रज्ञप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः प्रमाणतः 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' द्वे योजने आयाम–विष्कम्भेण–दैर्घ्यविस्ताराभ्याम्, 'जोयणं बाहल्लेणं' योजनं बाहल्येन–पिण्डेन, 'तासिं' तासां–मणिपीठिकानाम् 'उप्पिं' उपरि–ऊर्ध्वभागे 'पत्तेयं२' प्रत्येकं२ 'देवच्छंदगा' देवच्छन्दके–जिनदेवासने 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ते, तन्मानमाह–'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' द्वे योजने आयामविष्कम्भेण 'साइरेगाइं' सातिरेके–किञ्चिदधिके 'दो जोयणाइं' द्वे योजने 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, ते च देवच्छन्दके 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमये–सर्वात्मना रत्नमये, 'जिणपडिमा' जिनप्रतिमा

जिनगृह में भी यह सब वर्णित करलेवें ।

यहां पर सुधर्मसभा से जो विशेष वक्तव्यता है वह कहा जाता है–'णवरं इमं णाणत्तं' केवल यही यहां पर सुधर्मसभा से भिन्नता है 'एएसिणं' इन जिन गृहों के 'बहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्यभाग में 'पत्तेयं पत्तेयं' एक एक गृह में 'मणिपेढियाओ' मणिमय आसन विशेष कहे हैं । उन मणिपीठिका का प्रमाण इस प्रकार कहा है–'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' उनका विस्तार 'दो योजन का कहा है अर्थात् उनकी लंबाइ चोडाइ दो योजन की कही है । 'जोयणं बाहल्लेणं' उनका बाहल्य एक योजन का कहा है । 'तासिं' उन मणिपीठिका के 'उप्पिं' ऊपर के भागमें 'पत्तेयं पत्तेयं' प्रत्येक में 'देवच्छंदगा' जिनदेव का आसन 'पण्णत्ता' कहा है 'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' वे आसन की लंबाई चोडाइ दो योजन की कही है । 'साइरेगाइं' कुछ अधिक 'दो जोयणाइं उद्धं उच्च-

---

એજ પ્રમાણે અહીં જીનગૃહમાં પણ એ તમામનું વર્ણન કરી લેવું.

અહીંયાં સુધર્મસભાના વર્ણથી જે વિશેષ વક્તવ્ય છે, તે કહેવામાં આવે છે.-'णवरं इमं णाणत्तं' અહિયાં કેવળ સુધર્મસભાથી એટલી જ ભિન્નતા છે. 'एएसिणं' એ જીન ગ્રહોની 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર મધ્ય ભાગમાં 'पत्तेयं पत्तेयं' એક એક ગૃહમાં 'मणिपेढियाओ' મણિમય આસન વિશેષ કહેલા છે. એ મણિપીઠિકાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે કહેલ છે. 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' તેનો વિસ્તાર બે યોજનનો કહેલ છે. અર્થાત્ તેની લંબાઈ પહોળાઈ બે યોજનની કહેલ છે. 'जोयणं बाहल्लेणं' તેનું બાહલ્ય એક યોજનનું કહેલ છે. 'तासिं' એ મણિપીઠિકાના 'उप्पिं' ઉપરના ભાગમાં पत्तेयं पत्तेयं' દરેકમાં 'देवच्छंदगा' જીન દેવના આસન 'पण्णत्ता' કહેલ છે. 'दो जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' એ આસનની લંબાઈ પહોળાઈ બે યોજનની કહેલ છે. 'साइरेगाइं' કંઈક વધારે 'दो जोयणाइं'

वक्तव्या तस्याश्च 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहश्च वक्तव्यः, किम्पर्यन्तः? इत्याह-'जाव धूवकडुच्छुगा' यावद् धूपकडुच्छुका-अष्टसहस्रसौवर्णकलशादितत्प्रमाणधूपकडुच्छुकापर्यन्तो- वर्णको राजप्रश्नीयसूत्रस्य सप्ताशीतितमसूत्रादवसेयः।

अथ सुधर्मासभोक्तमेव सभाचतुष्टयेऽतिदिशन्नाह-'एवं अवसेसाण वि सभाणं' इत्यादि 'एवं' एवम्-सुधर्मासभावत् 'अवसेसाणवि' अवशेषाणां-सुधर्मासभाऽतिरिक्तानाम् उपपातादि सभानाम् वर्णनं प्राक्कथितानुसारेणबोध्यम् किम्पर्यन्तम्? इत्याह-'जाव उववायसभाए' यावत् उपपातसभायाम्-उत्पित्सु देवोत्पत्युपलक्षितसभायां 'सयणिज्जं' शयनीयं गृहकं चाभि- व्याप्य वर्णनीयम् तथा 'हरओय' ह्रदश्च नन्दापुष्करिणी प्रमाणो वक्तव्यः, सद्योत्पन्नदेवस्य शुचित्व-जलक्रीडाद्यर्थः, 'अभिसेयसभाए' ततोऽभिषेकसभायाम्-अभिनवोत्पन्नदेवाभिषेक-

---

त्तेणं' दो योजन के ऊंचे हैं। वे आसन 'सव्वरयणामया' सर्वात्मना रत्नमय कहे है 'जिणपडिमा' यहां जिन प्रतिमा कही है 'वण्णओ' इसका वर्णन कह- लेना वह कहांतक कहे इसके लिए कहते है 'जाव धूवकडुच्छुया' यावत् धूप कडुच्छक पर्यन्त कहे अर्थात् आठ हजार सुवर्ण कलशादि उनके प्रमाण जितनी धूपदानी कही है यह कथन पर्यन्त वर्णन समझलेवें। यह वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के ८७ सतासीवें सूत्रमें कहे अनुसार समझलेवें।

अब सुधर्मसभा में जो चार सभा कही है उसका वर्णन किया जाता है- 'एवं' सुधर्मसभा के कथनानुसार 'अवसेसाणं वि' सुधर्मसभासे अतिरिक्त उप- पातादि सभाका वर्णन भी समझलेवें वह वर्णन 'जाव उववायसभाए' यावत् उप- पात सभा देवोत्पत्युपलक्षित सभामें 'सयणिज्जं' शयनीय गृह पर्यन्त यह वर्णन कह लेना तथा 'हरओय' नन्दा पुष्करिणी प्रमाण ह्रदका वर्णन कहे वह वहां उत्पन्न देव के जल क्रीडार्थ है 'अभिसेगसभाए' तदनन्तर अभिषेक सभा में

उद्धं उच्चत्तेणं' બે યોજન જેટલો ઉંચો છે. એ ખાસ 'सव्वरयणामया' સર્વાત્મના રત્ન- મય કહેલા છે. 'जिणपडिमा' અહીં જીન પ્રતિમા કહેલ છે. 'वण्णओ' તેનું વર્ણન કરી લેવું તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું કરવું તે માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'जाव धूवकडुच्छुया' યાવત્ ધૂપ કડુચ્છક પર્યન્ત તે વર્ણન કહેવું. અર્થાત્ આઠ હજાર સુવર્ણ કલશાદિ તેના પ્રમાણ જેટલી ધૂપદાની કહેલ છે. આ કથન પર્યન્ત વર્ણન સમજી લેવું. આ વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૮૭ સત્યાશીમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવુ.

હવે સુધર્મસભામાં જે ચાર સભા કહેલ છે. તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

'एवं' સુધર્મસભાના કથન પ્રમાણે 'अवसेसाण वि' સુધર્મસભાથી અન્ય ઉપપાતા- દિસભાનું વર્ણન પણ સમજી લેવું. એ વર્ણન 'जाव उववायसभाए' યાવત્ ઉપપાતસભા દેવોત્પત્યુપલક્ષિત સભામાં 'सयणिज्ज' શયનીયગૃહ પર્યન્ત આ વર્ણન કહી લેવું તથા 'हरओय' નંદા પુષ્કરિણી પ્રમાણ હ્રદનું વર્ણન કહેવું તે હ્રદ ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલ દેવોની

महोत्सवस्थानभूतायां 'वहु अभिसेक्के' वहु आभिषेक्यम्-अभिषेक्ययोग्यं 'भंडे' भाण्डं-पात्रं वक्तव्यम्, 'अलंकारियसभाए' अलङ्कारिक सभायाम्-अभिषिक्तदेवानां भूषणधारणस्थानरूपायां 'वहु अलंकारिय भंडे' वहु अलङ्कारिकभाण्डम्-अलङ्कारयोग्यं भाण्डं 'चिट्ठइ' तिष्ठन्ति, 'ववसायसभासु' व्यवसायसभयोः-अलङ्कृतानां देवानां शुभाध्यवसायानुचिन्तनस्थानरूपयोः 'पुत्थयरयणा' पुस्तकरत्ने-उत्तमपुस्तके ततो 'णंदा पुक्खरिणीओ' नन्दा पुष्करिण्यौ 'वलि पेढा' वलिपीठे 'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' द्वे योजने आयाम-विष्कम्भेण-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम्, अर्चनिकोत्तरकालं नवोत्पन्नदेवयोर्वलिविसर्जनपीठे अपि तथैव, 'जोयणं वाहल्लेणं' योजनं वाहल्येन-पिण्डेन 'जावत्ति' यावत्-यावत्पदेन-'सर्वरत्नमये अच्छे प्रासादीये दर्शनीये अभिरूपे, तत्र नन्दाभिधाने पुष्करिण्यौ च वलिक्षेपोत्तरकालं सुधर्मा-सभायां जिगमिषतोरभिनवोत्पन्नयोर्देवयोर्हस्तपादप्रक्षालनार्थे बोध्ये, अथ यथा सुधर्मसभात-

---

अभिनवोत्पन्न देवाभिषेक स्थानरूप 'वहु अभिसेक्के' अनेक अभिषेक योग्य 'भंडे' पात्र कहे हैं 'अलंकारियसभाए' अभिषेक देव के भूषण धारण स्थान रूप 'वहु अलंकारिय भंडे' अनेक अलङ्कार योग्य पात्र 'चिट्ठइ' रखे हैं 'ववसायसभासु' अलंकार धारण किये हुवे देवों के शुभ अध्यवसाय का चिन्तन करने का स्थान रूप स्थल 'पुत्थयरयणा' उत्तम पुस्तकरत्न 'नंदा पुक्खरिणीओ' दो नन्दापुष्करिणी वावडी 'वलिपेढा' दो वलिपीठ 'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' वह वलिपीठ दो योजन के लंबाई चोडाई वाले हैं अर्चनिका काल के अनन्तर नया उत्पन्न हुवे देवके वलिरखनेका पीठ भी तथा 'जोयणं वाहल्लेणं' वह एक योजन का मोटाई वाला है 'जावत्ति' यहां यावत्पदसे सर्व रत्नमय अच्छा, प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप वहां नन्दा पुष्करिणी नामकी दो वावडी वलिरखने के अनन्तर सुधर्मा

જલકૂંડા માટે છે. 'अभिसेगसभाए' તે પછી અભિષેક સભામા નવા ઉત્પન્ન થયેલ દેવાભિષેક સ્થાન રૂપ 'वहुअभिसेक्के' અનેક અભિષેક યોગ્ય 'भंडे' પાત્રો કહ્યા છે, 'अलंकारियसभाए' અભિષેક કરાયેલ દેવના આભૂષણ ધારણ કરવાના સ્થાન રૂપ 'वहु अलंकारियभंडे' અનેક અલંકાર યોગ્ય પાત્રો 'चिट्ठइ' રાખેલા છે. 'ववसायसभासु' અલંકાર ધારણ કરેલ દેવોના શુભ અધ્યવસાયનું ચિન્તન કરવાના સ્થાન રૂપ 'पुत्थयरयणा' ઉત્તમ પુસ્તકરત્ન 'नंदा पुक्खरिणीओ' બે નંદા પુષ્કરિણી વાવ 'वलिपेढा' બે બલિપીઠ 'दो जोयणाइं आयाम विक्खंभेणं' એ બલીપીઠ બે યોજન જેટલી લાંબી પહોળી છે. અર્ચનિકા કાલ પછી નવા ઉત્પન્ન થયેલ દેવના બલિ રાખવાના પીઠ પણ તથા 'जोयणं वाहल्लेणं' એ એક યોજન જેટલા વિસ્તારવાળું છે. 'जावत्ति' અહીં યાવત્પદથી સર્વરત્નમય. અચ્છ, પ્રાસાદીય, દર્શ-શનીય, અભિરૂપ એ વિશેષણો ગ્રહણ થયેલ છે. ત્યાં નંદા પુષ્કરિણી નામની બે વાવો બલિ રાખ્યા પછી સુધર્માસભામાં જવાની ઈચ્છાવાળા અને નવા ઉત્પન્ન થયેલ દેવના હાથ પગ ધોવા માટે છે તેમ સમજવું.

ईशानकोणे सिद्धायतनं तथा तस्येशानकोणे उपपातसभा एवं पूर्वस्मात् २ परं परमीशानकोणे वक्तव्यं यावद्बलिपीठादुत्तरपूर्वस्यां नन्दापुष्करिणीति, क्वचिद् द्वित्वेन क्वचिच्चैकत्वेन पदनिर्देशः सूत्रकारप्रवृत्तिवैचित्र्याद् बोध्यः ।

इति यमिका राजधान्योर्वर्णनम् ॥

अथ यमिका राजधान्यधिपयोर्यमकदेवयो रुत्पत्त्यादि स्वरूपं संक्षिपन् सङ्ग्रहगाथामाह- 'उववाओ संकप्पो' इत्यादि-'उववाओ' उपपातः-यमिकाभिधयोर्देवयोरुत्पत्तिः सा वाच्या, ततः 'संकप्पो'- सङ्कल्पः-उत्पन्नयो र्देवयोः शुभाध्यवसायचिन्तनलक्षणः सङ्कल्पः ततः 'अभिसेय विहूसणा' अभिषेक-विभूषणा अभिषेकः-इन्द्रकृताभिषेकः तत्सहिता विभूषणा-

---

सभा में जानेकी इच्छावाले एवं नये उत्पन्न देवके हस्तपाद-हाथ पाउं धोने के लिये है ऐसा समझे'

जैसा सुधर्म सभा के ईशान कोण में सिद्धायतन कहा है उसी प्रकार सिद्धायतनके ईशान कोण में उपपात सभा है एवं पूर्व से अन्य अन्य ईशान कोण में कहना चाहिए यावत् बलिपीठ के ईशान में नन्दापुष्करिणी कही है।

'कहिं पर द्विवचन एवं कहिं पर एक वचन से जो निर्देश किया है सो सूत्र कार की शैलि की विचित्रता से समझे'

'यमिकाराजधानी का वर्णन समाप्त'

अब यमिका राजधानी के अधिपति यमकदेव के उत्पत्ति आदि स्वरूप को संक्षिप्त कर संग्रह गाथा कहते हैं-'उववाओ संकप्पो' इत्यादि-'उववाओ' उपपात यमिक नामधारीदेव की उत्पत्ति कहनी तदनन्तर 'संकप्पो' उत्पन्न हुवे देव के शुभाध्यवसाय चिन्तनरूप संकल्प उसके पीछे 'अभिसेय विहूसणा' इन्द्रने किया हुवा अभिषेक सहित अलङ्कार सभा में अलङ्कारों से शरीर को अलंकृत करना

જેવું સુધર્મસભાની ઇશાન દિશામાં સિદ્ધાયતન કહેલ છે. એજ રીતે સિદ્ધાયતનની ઇશાન દિશામાં ઉપપાત સભા આવેલ છે, પહેલાંથી અન્ય-અન્ય ઇશાન દિશામાં કહેવા જોઇએ યાવત્ બલિપીઠની ઇશાનમાં નંદા પુષ્કરિણી કહેલ છે.

કયાંક દ્વિવચન અને કયાંક એકવચનથી જે કથન કરેલ છે તે સૂત્રકારની શૈલીની વિચિત્રતાથી છે તેમ સમજવું.

॥ યામિકા રાજધાનીનું વર્ણન સમાપ્ત ॥

હવે યામિકા રાજધાનીના અધિપતિ યમક દેવની ઉત્પત્તિ આદિના કથનને ટુંકવીને સંગ્રહ ગાથા કહે છે.

'उववाओ संकप्पो' ઇત્યાદિ 'उववाओ' ઉપપાત-યમિક નામવાળા દેવની ઉત્પત્તિ કહેવી તે પછી 'संकप्पो' ઉત્પન્ન થયેલ દેવના શુભાધ્યવસાયના ચિન્તન રૂપ સંકલ્પ, તે પછી 'अभिसेयविहूसणा' ઇન્દ્રે કરેલ અભિષેક સહિત અલંકાર સભામાં અલંકારોથી શરીરને

अलङ्कारसभायामलङ्कारैः शरीरालङ्करणम् च-पुनः 'ववसायो' व्यवसायः-पुस्तकरत्नोद्घाटनलक्षणो व्यवसायः। ततो 'अच्चणिय सुधम्मगमो' अर्चनिका सुधर्मगमः-अर्चनिका-सिद्धायतनाद्यर्चा तत्सहितः सुधर्मगमः-सुधर्मायां सभायां, गमः-गमनम् 'जहा य' यथा च 'परिवरणा' परिवारणा-परिवेष्टना तत्तद्दिशि परिवारस्थापना सैव 'इद्धी' ऋद्धिः-सम्पत् यथा यमकयो देवयोः सिंहासनयोः परितो वामभागे चतुः-सहस्रसामानिकभद्रासनस्थापना तथा वक्तव्यं जीवाभिगमादितः,अथ यमकौ ह्रदाश्च यावताऽन्तरेण परस्परं स्थितास्तन्निर्णेतुमाह-'जावइयंमि' इत्यादि-'जावइयंमि पमाणंमि' यावति-यत्प्रमाणके प्रमाणे-माने 'णीलवंताओ' नीलवतः-तन्नामकात् पर्वतात् 'हंति जमगाओ' यमकौ पर्वतौ भवतः 'तावइयमंतरं' तावत्कं-तावत्-तत्प्रमाणकम् 'खलु' खलु-निश्चयेन 'जमगदहाणं-दहाणं च' यमकहूदयो ह्रदानां चान्तरं बोध्यम् तच्चान्तरं योजनसप्तभागचतुर्भागाभ्यधिक चतुस्त्रिंशदधिकाष्टशतयोजनरूपं ज्ञेयम् उपपत्तिस्तु प्राग्वत् ॥सू०२१॥

और 'ववसायो' पुस्तकरत्न के खोलने रूप व्यवसाय तत्पश्चात् 'अच्चणिय सुहम्मगमो' सिद्धायतन आदि की अर्चा सहित सुधर्म सभा में जाना 'जहाय' जैसे 'परिवरणा' उस दिशामें परिवार की स्थापना वही 'इद्धी' सम्पत्ति जैसा की-यमिक देवके सिंहासन की चारों ओर चार चार हजार सामानिक देव के भद्रासन की स्थापना जीवाभिगम आदि में कहे अनुसार कहे।

अव यमिका राजधानी एवं ह्रद जितने अंतर से परस्पर में स्थित है उसका निर्णयार्थ कहते हैं-'जावइयंमि पमाणंमि' जितने प्रमाण के मान 'णीलवंताओ' नोलवंत पर्वन के 'हंति जमगाओ' यमक पर्वत कहे है, 'तावइयमंतरं' उतना प्रमाण निश्चय से 'जमगदहाणं च' यमक ह्रदका एवं अन्य ह्रदका अन्तर समझ लेना वह अंतर ८३४ योजन सातिया चार भाग प्रमाण $\frac{४}{७}$ समझना उपपत्तिका कथन पहले कहे अनुसार कहना ॥सू०२१॥

શોભાવવું. અને 'ववसायो' પુસ્તક રત્નના ખોલવા રૂપ વ્યવસાય, તે પછી 'अच्चणिय सुहम्मगमो' સિદ્ધાયતન વિગેરેની અર્ચા સહિત સુધર્મસભામાં જવું 'जहाय' જેમ 'परिवरणा' તે તે દિશામાં પરિવારની સ્થાપના 'इद्धी' સમ્પત્તિ જેમકે યમિક દેવના સિંહાસનની ચારે તરફ ચાર ચાર હજાર સામાનિક દેવના ભદ્રાસનોની સ્થાપના જીવાભિગમ વિગેરેમાં કહ્યા પ્રમાણે કહેવા.

હવે યમિકા રાજધાની અને હ્રદનું અંતર કેટલું છે તેના નિર્ણય માટે સૂત્રકાર કહે છે-'जावइंमि पमाणंमि' જેટલા પ્રમાણનું માપ 'णीलवंताओ નીલવંત પર્વતનું છે 'जमगाओ तावइयमंतरं' યમક પર્વતનું પણ તેટલું અંતર છે. 'जमगदहाणं दहाणं च' યમક હ્રદનું અને બીજા હ્રદોનું અંતર સમાન છે. એટલે કે તે અંતર ૮૩૪ યોજન સાતિયા ચાર ભાગ જેટલા પ્રમાણનું $\frac{૪}{૭}$ સમજવું ઉપપત્તિનું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે કહેવું ॥સૂ. ૨૧॥

अथ येषां ह्रदानामन्तरमानं प्रागुक्तं तान् स्वरूपतो निर्दिशति ।

मूलम्—कहि णं भंते ! उत्तरकुराए णीलवंतद्दहे णामं दहे पण्णत्ते? गोयमा ! जमगाणं दक्खिणिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठसए चोत्तीसे चत्तारि य सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए सीयाए महाणईए बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं णीलवंतद्दहे णामं दहे पण्णत्ते दाहिणउत्तरायए पाईणपडीणविच्छिण्णे जहेव पउमद्दहे तहेव वण्णओ णेयव्वो णाणत्तं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते, णीलवंते णामं णागकुमारे देवे सेसं तं चेव णेयव्वं, णीलवंतद्दहस्स पुव्वावरे पासे दस २ जोयणाइं अबाहाए एत्थ णं वीसं कंचणगपव्वया पण्णत्ता, एगं जोयणसयं उद्धं उच्चत्तेणं ।

मूलंमि जोयणसयं पण्णत्तरि जोयणाइं मज्झंमि ।
उवरितले कंचणगा पण्णासं जोयणा हुंति ॥१॥
मूलंमि तिण्णि सोले सत्तत्तीसाइं दुण्णि मज्झंमि ।
अट्ठावण्णं च सयं उवरितले परिरओ होइ ॥२॥
पढमित्थ नीलवंतो१ बितीओ उत्तरकुरु२ मुणेयव्वो ।
चंदद्दहोत्थ तइओ३ एरावय४ मालवंतो य ५ ॥३॥

एवं वण्णओ अट्ठो पमाणं पलिओवमट्ठिइया देवा ॥ सू० २२ ॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! उत्तर कुरुषु नीलवद् ह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, गौतम ! यमकयोर्दाक्षिणात्याच्चरमान्तात् अष्टशतं चतुस्त्रिंशं चतुरश्च सप्तभागान् योजनस्य अबाधया सीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु नीलवद्ध्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, दक्षिणोत्तरायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः यथैव पद्मह्रदः तथैव वर्णको नेतव्यः, नानात्वं द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्तः, नीलवान् नाम नागकुमारो देवः शेषं तदेव नेतव्यम्, नीलवद्ध्रदस्य पूर्वापरे पार्श्वे दश २ योजनानि अबाधयाऽत्र खलु विंशतिः काञ्चनकपर्वताः प्रज्ञप्ताः, एकं योजनशतमूर्ध्वमुच्चत्वेन—

मूले योजनशतं पञ्चसप्ततिर्योजनानि मध्ये ।
उपरितले काञ्चनकाः पञ्चाशद्योजनानि भवन्ति ॥१॥
मूले त्रीणि षोडशे सप्तत्रिंशे द्वे मध्ये ।

अष्ट पञ्चाशंच शतमुपरितले परिरयो भवति ॥२॥
प्रथमो नीलवान् १ द्वितीय उत्तरकुरुर्ज्ञातव्यः२ ।
चन्द्र हृदोऽत्र तृतीयः ३ ऐरावतश्च४ माल्यवांश्च ५ ॥३॥

एवं वर्णकः अर्थः प्रमाणं पल्योपमस्थितिका देवाः ॥सू०२२॥

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि, 'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए णीलवंतदहे णामं दहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! क्व-कुत्र उत्तरकुरुपुर नीलवद्ध्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः ?, भगवानाह-'गोयमा ! जमगाणं दक्खिणिल्लाओ' गौतम ! यमकगोः दाक्षिणात्यात्-दक्षिण-दिग्भवात् 'चरिमंताओ' चरमान्तात्-सर्वान्तात् 'अट्ठसए' अष्टशतम्-अष्ठानां शतानां समाहारोऽष्टशतम् 'चोत्तीसे' चतुस्त्रिंशं-चतुस्त्रिंशदधिकं 'चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए' चतुरश्च सप्तभागान् योजनस्य अबाधया कृत्वेति गम्यम् अपान्तराले मुक्त्वेति भावः, 'सीयाए' सीतायाः-तन्नाम्न्याः 'महाणईए बहुमज्झदेसभाए' महानद्याः बहुमध्य-देशभागः-अस्ति, 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'णीलवंतदहे णामं दहे पण्णत्ते' नीलवद्द्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, स च ह्रदः 'दाहिण उत्तरायए' दक्षिणोत्तरायतः-दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः आयतः-दीर्घः, 'पाईणपडीणविच्छिण्णे' प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः पूर्वपश्चिमयोर्दिशो विस्ती-

---

कहि णं भंते ! इत्यादि,

टीकार्थ—'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए णीलवंतद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' हे हे भगवन् उत्तरकुरु में नीलवंत नामका ह्रद कहां पर कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा जमगाणं दक्खिणिल्लाओ' हे गौतम ! यमक के दक्षिण दिशाके 'चरिमंताओ' चरमान्त से 'अट्ठसए' आठसो 'चोत्तीसे' चोत्तीस 'चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए' योजनका $\frac{4}{7}$ भाग अपान्त-रालको छोडकर 'सीयाए' सीता नामकी 'महाणईए बहुमज्झदेसभाए' महानदी का ठीक मध्यभाग है 'एत्थ णं' यहां पर 'णीलवंतद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' नीलवंत ह्रद नामका ह्रद कहा है। वह ह्रद 'दाहिणउत्तरायए' दक्षिण उत्तर दिशा में लंबा है 'पाईणपडीणविच्छिण्णे' पूर्व पश्चिम दिशा की ओर विस्तार युक्त है। उस

'कहिणं भंते !' ઇत्याદि

ટીકાર્થ-'कहि णं भंते ! उत्तरकुराए णीलवंतद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' હે ભગવન્ ઉત્તર કુરૂમાં નીલવંત હ્રદ ક્યાં કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा ! जमगाणं दक्खिणिल्लाओ' હે ગૌતમ ! યમકની દક્ષિણ દિશાના 'चरमंताओ' ચરમાન્તથી 'अट्ठसए' આઠ સો 'चोत्तीसे' ચોત્રીસ 'चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स अवाहाए' યોજનનો $\frac{4}{7}$ ભાગ અપાન્તરાલને છોડીને 'सीयाए' સીતા નામની 'महाणईए बहुमज्झदेसभाए' મહાનદીનો બરોબર મધ્યભાગ છે. 'एत्थणं' ત્યાં 'णीलवंतद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' નીલવંત નામનું હ્રદ કહેલ છે, તે હ્રદ 'दाहिणउत्तरायए' દક્ષિણ ઉત્તર દિશામાં લાંબુ છે. 'पाईण पईण विच्छिण्णे'

र्णः-विस्तारयुक्तः, तस्य च 'जहेव पउमदहे' यथैव पद्महदः 'तहेव वण्णओ णेयव्वो' तथैव वर्णको नेतव्यः-ग्राह्यः, 'णाणत्तं' नानात्वं-विशेषश्चायम्-'दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते' द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्तः-परिवेष्ठितः,-अयं भावः- पद्महृदस्तु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सम्परिक्षिप्तः, अयं नीलवान् हृदस्तु द्वाभ्यां२ ताभ्यां सम्परिक्षिप्तः सीतामहानद्या द्विभागीकृतत्वेन उभयपार्श्ववर्ति वेदिकाद्वययुक्तत्वात् , अत्र 'णीलवंते णामं णागकुमारे देवे' देवश्च नीलवान् नागकुमारः इति विशेषः 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव पद्महृदोक्तमेव 'णेयव्वं' नेतव्यम्-ग्राह्यम्, पद्मादिकं शेषं पद्महृदवद्बोध्यम्, तन्मानसंख्या परिक्षेपादिकं च तथैव ।

अथ काञ्चनगिरिव्यवस्थामाह-'णीलवंतद्दहस्स' इत्यादि-'णीलवंतद्दहस्स पुव्वावरे'

हृदका वर्णन 'जहेव पउमदहे' इस कथनानुसार पद्महृद के वर्णन के समान 'तहेव वण्णओ णेयव्वो' उसका वर्णन समझलेवें 'णाणत्तं' उसवर्णन एवं इस वर्णन में जो विशेषता है वह इस प्रकार है 'दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते' यह हृद दो पद्मवर वेदिका और दो वनषंडसे परिवेष्टित है। कहने का भाव यह है कि पद्महृद एक पद्मवरवेदिका और एक वनषण्ड से परिवेष्टित है तब की यह नीलवंत हृद दो पद्मवर वेदिका एवं दो वनषंडसे परिवेष्टित है। सीता महानदी का दो भाग करने से दोनों पार्श्ववर्ति दो वेदिका युक्त होने से दो दो कहा है।

यहां पर 'नीलवंते नागकुमारेदेवे' नीलवान् नामका नागकुमारदेव है यह विशेष है 'सेसं तं चेव' अन्य सब कथन पद्महृद के समान ही 'णेयव्वं' कहना चाहिए, पद्मादिक शेष सब कथन पद्महृद के समान ही समझलेवें, उसका मान परिक्षेप आदि भी उसी प्रकार है।

પૂર્વ પશ્ચિમ દિશા તરફ વિસ્તારવાળું છે. તે હ્રદનું વર્ણન 'जहेव पउमद्दहे' એ કથન પ્રમાણે પદ્મહ્રદના વર્ણન સરખું છે. 'तहेव वण्णओ णेयव्वो' તેનું વર્ણન સમજી લેવું. 'णाणत्तं' એ વર્ણન અને આ વર્ણનમાં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણેની છે. 'दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं संपरिक्खित्तो' એ હ્રદ બે પદ્મવર વેદિકા અને બે વનષંડથી વીંટળાયેલ છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-પદ્મહ્રદ એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનષંડથી વીંટળાયેલ છે. અને નીલવંત હ્રદ બે પદ્મવર વેદિકા અને બે વનષંડથી વીંટળાયેલ છે, સીતા મહા નદીના બે ભાગ કરવાથી બન્ને બાજુથી બે વેદિકા યુક્ત હોવાથી બબ્બે કહેલ છે.

અહીંયાં 'नीलवंते नाम नागकुमारे देवे' નીલવાન્ નામના નાગકુમાર દેવ છે. એટલું વિશેષ છે. 'सेसं त चेव' બીજુ તમામ કથન પદ્મહ્રદના કથન સરખું જ 'णेयव्वं' કહી લેવું પદ્માદિક બાકીનું તમામ કથન પદ્મહ્રદના સરખું જ સમજી લેવું, તેનું માપ પરિક્ષેપ વિગેરે પણ એજ પ્રમાણે છે.

नीलवद्ध्रदस्य पूर्वापरे-पूर्वस्मिन्नपरस्मिंश्च 'पासे दस२ जोयणाइं अबाहाए' पार्श्वे दश २ योजनानि अबाधया कृत्वेति गम्यम्-अपान्तराले मुक्त्वेति भावः, 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु दक्षिणोत्तरश्रेण्या परस्परं मूले संबद्धाः, अन्यथा शतयोजनविस्ताराणा मेषां सहस्रयोजनमाने ह्रदायामेऽवकाशासम्भव इति 'वीसं' विंशतिः-विंशति संख्यकाः२ 'कंचणगपव्वया' काञ्चनपर्वताः-सुवर्णपर्वताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः, 'एगं जोयणसयं उद्धं उच्चत्तेणं' एकं योजनशतम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, एषां काञ्चनपर्वतानां विष्कम्भ-परिक्षेपौ गाथाद्वयेनाह-'मूलंमि जोयणसयं' इत्यादि-'मूलंमि' मूले-मूलावच्छेदेन 'जोयणसयं' योजनशतम् 'पण्णत्तरि जोयणाइं मज्झंमि' मध्ये पञ्चसप्ततिः योजनानि, 'उवरितले' उपरितले-शिखरतले 'कंचणगा' काञ्चनकाः-काञ्चनपर्वताः 'पण्णासं जोयणा हुंति' पञ्चाशतं योजनानि भवन्ति ।१।

'मूलंमि तिण्णि' मूले त्रीणि योजनशतानि 'सोले' षोडशानि-षोडशाधिकानि, 'सत्त

अब काञ्चनगिरिकी व्यवस्था कहते हैं-'नीलवंतस्स दहस्स पुव्वावरे' नीलवंत ह्रद के पूर्व एवं पश्चिम 'पासे दस जोयणाइं अबाहाए' पार्श्व में दस दस योजन की अबाधासे अर्थात् अपान्तराल में छोड करके 'एत्थ णं' यहां दक्षिणोत्तर श्रेणीसे परस्पर मूल में संबद्ध अन्यथा सो योजन विस्तार वाले, इनको हजार योजन मान में ह्रद का आयाम-लंबाई का अवकाशका असम्भव होता 'वीसं' वीस 'कंचणगपव्वया' कांचन पर्वत-अर्थात् सुवर्ण पर्वत 'पण्णत्ता' कहा है वे पर्वत 'एगं जोयणसयं उद्धं उच्चत्तेणं' एकसो योजन का ऊंचा है।

अब वे कांचन पर्वत का विष्कम्भपरिक्षेप दो गाथा से कहते हैं-'मूलंमि जोयणसयं' मूल भाग में सो योजन 'पण्णत्तरि जोयणाइं मज्झंमि' सतावन योजन मध्य भाग में 'उवरितले' शिखर के भाग में कांचन पर्वत 'पण्णासं जोयणा हुंति' पचास योजन होता है ॥१॥

હવે કાંચન ગિરિના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે-'नीलवंतस्स दहस्स पुव्वावरे' નીલવંત હ્રદના પૂર્વ અને પશ્ચિમ 'पासे दस दस जोयणाइं अबाहाए' બાજુ એ દસ દસ યોજનની અબાધાથી અર્થાત્ અપાન્તરાલમાં છોડીને 'एत्थणं' ત્યાં આગળ દક્ષિણોત્તર શ્રેણીથી પરસ્પર સંબદ્ધ અન્યથા સો યોજન વિસ્તારવાળા આને હજાર યોજનના માપમાં હ્રદનો આયામ-લંબાઈના અવકાશનો અસમ્ભવથાત, 'वीसं' વીસ 'कंचणग पव्वया' કાંચન પર્વત અર્થાત્ સુવર્ણ પર્વત 'पण्णत्ता' કહેલ છે. એ પર્વત 'एगं जोयणसयं उद्धं उच्चत्तेणं' એક સો યોજન જેટલો ઉંચો કહેલ છે.

હવે તે કાંચન પર્વતનો વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ બે ગાથા દ્વારા કહે છે' 'मूलंमि जोयणसयं' મૂલ ભાગમાં સો યોજન 'पण्णत्तरि जोयणाइं मज्झंमि' સત્તાવન યોજન મધ્ય ભાગમાં 'उवरितले' શિખરના ભાગમાં કાંચન પર્વત 'पण्णासं जोयणा हुंति' પચાસ યોજનનો થાય છે. ॥ १ ॥

तीसाइं दुण्णि मज्झंमि' मध्ये सप्तत्रिंशे-सप्तत्रिंशदधिके द्वे योजनशते 'उवरितले' उपरितले 'अट्ठावण्णं च' अष्टपञ्चाशम् अष्ट पञ्चाशदधिकं 'सयं' शतं 'परिरओ' परिरयः-परिधिः ।२। इह च मूले परिधौ मध्यपरिधौ च किञ्चिद्विशेषाधिकमनुक्तमपि बोध्यम्, अथ क्रमेण पञ्चानामपि ह्रदानां नामानि निर्दिशति-'पढमित्थ' इत्यादि-'पढमित्थ' प्रथमः-आदिमः 'णीलवंतो'-बितीओ उत्तरकुरु२ मुणेयव्वो' नीलवान् १ द्वितीय उत्तरकुरुः२ ज्ञातव्यः-बोध्यः, 'चंदद्दहोत्थ तइओ३' चन्द्रह्रदः अत्र-पञ्चसु तृतीयः३ 'एरावए' ऐरावतः चतुर्थः४ 'मालवंतो य' माल्यवान् च पञ्चमः५ बोध्यः ।३।

अथानन्तरोक्तानां काञ्चनपर्वतानामेषां ह्रदादीनां च स्वरूपनिरूपणार्थं लाघवार्थमेकमेव सूत्रमाह-'एवं वण्णओ' इत्यादि-'एवं' एवं-नीलवद्ध्रदानुसारेण उत्तरकुरु ह्रदादीनामपि 'वण्णओ अट्ठो' वर्णकोऽर्थश्च बोध्यः, तथा तेषां 'पमाणं' प्रमाणं-मानं तत्र पल्योपमस्थितिका

'मूलंमि तिण्णि' मूल में तीनसो योजन 'सोले' सोलह अर्थात् मूल में तीन सो सोलह योजन 'सत्ततीसाइं दुण्णि मज्झंमि' दोसो सेंतीस योजन मध्य में 'उवरितले' ऊपर के भाग में 'अट्ठावण्णं च' अठावन 'सयं' सो अर्थात् अट्ठावनसो का 'परिरओ' परिधि-घेराव है ॥२॥

यहां मूलकी परिधि एवं मध्य की परिधि में कुछ विशेषाधिक भी कहा है। अब क्रम से पांचों ह्रदों के नाम कहते हैं-'पढमित्थणीलवंतो' प्रथम नील वंत पर्वत है, 'बितीयो उत्तरकुरु मुणेयव्वो' दूसरा उत्तरकुरु कहा है, 'चंदद्दहोत्थ तइओ' चंद्र ह्रद तीसरा कहा है 'एरावए चउत्थ' ऐरावत चोथा है 'माल वंतो य' माल्यवान् पांचवां कहा है ॥३॥

अब पूर्वोक्त कांचन पर्वत एवं उनके ह्रदादि के स्वरूप निरूपणके लिए लाघव करने के हेतु से एक ही सूत्र कहते हैं-'एवं' नीलवंत ह्रद के कथनानुसार उत्तर कुरु ह्रदादि के भी 'वण्णओ अट्ठो' वर्णन करलेना, तथा उनका

'मूलंमि तिण्णि' भूળમાં ત્રણસો યોજન 'सोले' સોળ અર્થાત્ ભૂળમાં ત્રણ સો સોળ યોજન 'सत्तनीसाइं दुण्हि मज्झंमि' બસો સાડત્રીસ યોજન મધ્યમાં 'उवरितले' ઉપરના ભાગમાં 'अट्ठावण्णं च' અઠ્ઠાવન 'सयं' સો અર્થાત્ અઠ્ઠાવન સોનો 'परिरओ' પરિધિ ઘેરાવો છે. ॥ ૨ ॥

અહીંયાં મૂલની પરિધિ અને મધ્યની પરિધિમાં કંઈક વિશેષાધિક પણ કહેલ છે. હવે ક્રમથી પાંચે હ્રદોના નામ કહે છે.-'पढमित्थ णीलवंते' પહેલું નીલવંત હ્રદ છે. 'वितीयो उत्तरकुरु मुणेयव्वो' બીજો ઉત્તર કુરૂ કહેલ છે. 'चंदद्दहोत्थ तईयो' ચંદ્ર હ્રદ ત્રીજો કહેલ છે. 'एरावए चउत्थे' ઐરાવત ચોથો છે. 'मालवंतोय' માલ્યવાન્ હ્રદ પાંચમું છે. ॥૩॥

હવે પૂર્વોક્ત કાંચન પર્વત અને તેના હ્રદાદિના સ્વરૂપનું કથન કરવા માટે સંક્ષેપ કરવાના હેતુથી એક જ સૂત્ર કહે છે-'एवं' નીલવંત હ્રદના કથન પ્રમાણે ઉત્તર કુરૂ આદિ હ્રદાદીનું 'वण्णओ अट्ठो' વર્ણન કરી લેવું. તથા તેનું 'पमाणं' માનાદિ પ્રમાણ પણ એજ

देवाश्च बोध्याः पद्मवरवेदिकावनषण्डत्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणमूलपद्माष्टोत्तरशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवर्णनमपि बोध्यम् । तथैवार्थः-उत्तरकुर्वादि ह्रदनामान्वर्थः-उत्तरकुरुह्रद प्रभोत्तरकुरुह्रदाकारोत्पलादियोगाद् उत्तरकुरुदेवस्वामिकत्वाच्च उत्तरकुरुह्रदः२ इति । चन्द्रह्रदप्रभाणि-चन्द्रह्रदाकाराणि चन्द्रह्रदवर्णानि चन्द्रश्चात्र देवःस्वामीति तद्योगात्तदधिष्ठितत्वाच्च चन्द्रह्रदः३, ऐरावतं-तन्नामकमुत्तरपार्श्ववर्तिभरतक्षेत्रप्रतिरूपकक्षेत्रम् तत्प्रभाणि-तदाकाराणि-आरोपितज्यधनुराकाराणि उत्पलादीनि ऐरावतश्चात्र देवः स्वामीत्यैरावतः, माल्यवद्वक्षस्कारप्रभोत्पलादि योगान्माल्यवद्देवस्वामिकत्वाच्च माल्यवद्ह्रद इति, प्रमाणं च

'पमाणं' मानादि प्रमाण भी उसी प्रकार समझ लेवें' वहां के देव की स्थिति एक पल्योपम की कही है । पद्मवर वेदिका, वनपंड, त्रिसोपान प्रतिरूपक, तोरण मूल, एक सो आठ पद्म, पद्मका परिवार, पद्मशेप, तीन पद्म परिक्षेप का वर्णन भी यहां करलेवें । उत्तर कुरु आदि ह्रदों का 'अन्वर्थ नाम जैसे उत्तर कुरु ह्रद में उत्पन्न उत्तर कुरु ह्रद के आकार वाले पद्म के योग से एवं उत्तर कुरु देव स्वामी होने से उत्तर कुरु ह्रद ऐसा नाम कहा है ।

चन्द्र ह्रद के प्रभा-के जैसा प्रभा होने से, चन्द्र ह्रद के आकार वाले होने से, चन्द्र ह्रद के जैसे वर्ण होने से एवं चन्द्र यहां के देव होने से चन्द्र यहां के अधिष्ठाता होने से चंद्र ह्रद ऐसा नाम कहा है ॥३॥

ऐरवत नाम वाला उत्तरपार्श्व में भरतक्षेत्र के समानक्षेत्र है । उसकी प्रभा-वाले, उसके जैसे आकार वाले अर्थात् सज्जकिए धनुष के जैसे आकार वाले उत्पलादि होने से ऐरावत देव वहां का स्वामी होने से उसका नाम ऐरवत ऐसा कहा है ।

माल्यवान् वक्षस्कार की प्रभा होने से एवं उत्पलादि माल्यवान् के जैसे होने से तथा माल्यवान् देव वहां का स्वामी होने से माल्यवान् ह्रद ऐसा कहा

પ્રમાણે સમજી લેવું ત્યાંના દેવની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની કહેલ છે. પદ્મવર વેદિકા વનષંડ, ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક, તોરણ મૂળ એકસો આઠ પદ્મ, પદ્મોનો પરિવાર, પદ્મશેષ અને ત્રણ પદ્મ પરિક્ષેપનું વર્ણન પણ અહીંયાં કરી લેવું. ઉત્તરકુરુ વિગેરે હ્રદોનું અન્વર્થ નામ જેમ ઉત્તર કુરૂ હ્રદમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્તરકુરૂ હ્રદના આકારવાળા પદ્મના યોગથી તેમજ ઉત્તર કુરૂ હ્રદાકાર ઉત્પલ વિગેરેના યોગથી ઉત્તરકુરૂ હ્રદ એવું નામ કહેલ છે.

ચંદ્ર હ્રદની પ્રભાના જેવી પ્રભા હોવાથી ચંદ્ર હ્રદના જેવો આકાર હોવાથી, ચંદ્ર હ્રદના જેવો વર્ણ હોવાથી તેમજ ચંદ્ર તેનો દેવ હોવાથી, ચંદ્ર તેનો અધિષ્ઠાતા હોવાથી ચંદ્રહ્રદ એવું નામ કહેલ છે. ૩

ઐરવત નામનું ઉત્તર પાર્શ્વમાં ભરતક્ષેત્રના સરખું ક્ષેત્ર છે. તેની પ્રભાવાળું, તેના આકારવાળું અર્થાત્ સજ્જ કરેલ ધનુષના જેવા આકારવાળા ઉત્પલાદિ હોવાથી ઐરવત દેવ ત્યાંના અધિષ્ઠાતા દેવ હોવાથી તેમનું નામ ઐરવત એ પ્રમાણે કહેલ છે.

अथ यन्नाम्नायं जम्बूद्वीपः ख्यातस्तां सुदर्शनानाम्नीं जम्बूं विवक्षुस्तदधिष्ठानमाह-

मूलम्–कहि णं भंते! उत्तरकुराए २ जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते?, गोयमा! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं मंदरस्स उत्तरेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं सीयाए महाणईए पुरत्थिमिल्ले कूले एत्थ णं उत्तरकुराए जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते, पंच जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं पण्णरस एक्कासीयाइं जोयणसयाइं किंचिविसेसाहियाइं परिक्खेवेणं, बहुमज्झदेसभाए बारस जोयणाइं बाहल्लेणं, तयणंतरं च णं मायाए २ पएसपरिहाणीए २ सव्वेसु णं चरिमपेरंतेसु दो दो गाउयाइं बाहल्लेणं सव्वजंबूणयामए अच्छे, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, दुण्हंपि वण्णओ,

तस्स णं जंबूपेढस्स चउद्दिसिं एए चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता, वण्णओ जाव तोरणाइं, तस्स णं जंबूपेढस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं मणिपेढिया पण्णत्ता, अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं, चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं, तीसे णं मणिपेढियाए उप्पिं एत्थ णं जंबूसुदंसणा पण्णत्ता, अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अद्धजोयणं उव्वेहेणं, तीसेणं खंधो दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं, तीसे णं साला छ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं बहुमज्झदेसभाए अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं अट्ठ जोयणाइं सव्वग्गेणं, तीसे णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते–वइरामया मूला रययसुपइट्ठियविडिमा जाव अहियमणणिव्वुइकरी पासाईया दरिसणिज्जा.

जंबूए णं सुदंसणाए चउद्दिसिं चत्तारि साला पण्णत्ता, तेसि णं सालाणं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं सिद्धायणे पण्णत्ते, कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणगं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे जाव दारा पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव वणमालाओ मणिपेढिया पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं अद्धाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं, तीसे

णं मणिपेढियाए उप्पिं देवच्छंदए पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं, जिणपडिमावण्णओ णेयव्वोत्ति।

तत्थ णं जे से पुरत्थिमिल्ले साले एत्थ णं भवणे पण्णत्ते, कोसं आयामेणं, एवमेव णवरमित्थ सयणिज्जं सेसेसु पासायवडेंसया सीहासणा य सपरिवारा इति। जंबू णं बारसहिं पउमवरवेइयाहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता, वेइयाणं वण्णओ, जंबू णं अण्णेणं अट्ठसएणं जंबू णं तदद्धुच्चत्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता, तासि णं वण्णओ, ताओ णं जंबू छहिं पउमवरवेइयाहिं संपरिक्खित्ता, जंबूए णं सुदंसणाए उत्तर-पुरत्थिमेणं उत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमेणं एत्थ णं अणाढियस्स देवस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि जंबूसाहस्सीओ पण्णत्ताओ, तीसे णं पुर-त्थिमेणं चउण्हं अग्गमहिसीणं चत्तारि जंबूओ पण्णत्ताओ-दक्खिणपुर-त्थिमे दक्खिणेण तह अवरदक्खिणेणं च। अट्ठदस बारसेव य भवंति जंबूसहस्साइं ॥१॥ अणियाहिवाण पच्चत्थिमेण सत्तेव होंति जंबूओ। सोलस साहस्सीओ चउद्दिसिं आयरक्खाणं ॥२॥ जंबूएणं तिहिं सइएहिं वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता, जंबूए णं पुरत्थिमेणं पण्णासं जोयणाइं पढमं वणसंडं ओगाहित्ता एत्थ ण भवणे पण्णत्ते, कोसं आया-मेणं सो चेव वण्णओ सयणिज्जं च। एवं सेसासु विदिसासु भवणा, जंबूए णं उत्तरपुरत्थिमेणं पढमं वणसंडं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं चत्तारि पुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-पउमा १ पउमप्पभा २ कुमुदा ३ कुमुदप्पभा ४ ताओ णं कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खं-भेणं पंचधणुसयाइं उव्वेहेणं वण्णओ, तासि णं मज्झे पासायवडेंसगा कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं वण्णओ सीहासणा सपरिवारा, एवं सेसासु विदिसासु,

गाहा-पउमा पउमप्पभा चेव, कुमुदा कुमुदप्पहा।
उप्पलगुम्मा णलिणा, उप्पला उप्पलुज्जला ॥१॥

भिंगा भिंगप्पभा चेव, अंजणा कज्जलप्पभा ।
सिरिकंता सिरिमहिमा, सिरिचंदा चेव सिरिनिलया ॥२॥

जंबूए णं पुरत्थिमिल्लस्स भवणस्स उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स दक्खिणेणं एत्थ णं कूडे पण्णत्ते, अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं, दो जोयणाइं उव्वेहेणं मूले अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं बहुमज्झदेसभाए छ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं उवरिं चत्तारि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं

पणवीसट्ठारस बारसे मूले य मज्झि उवरिं च ।
सविसेसाइं परिरओ कूडस्स इमस्स बोद्धव्वो ॥१॥

मूले वित्थिण्णे मज्झे संखित्ते उवरिं तणुए सव्वकणगामए अच्छे वेइया—वणसंडवण्णओ, एवं सेसावि कूडा इति ।

जंबूए णं सुदंसणाए दुवालस णामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा—सुदंसणा १ अमोहा २ य, सुप्पबुद्धा ३ जसोहरा ४ ।
विदेह जंबू ५ सोमणसा ६ णियया ७ णिच्चमंडिया ८ ॥१॥
सुभद्दा ९ य विसाला १० य, सुजाया ११ सुमणा १२ विया ।
सुदंसणाए जंबूए णामधेज्जा दुवालस ॥२॥

जंबूए णं अट्ठट्ठमंगलगा पण्णत्ता, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जंबू सुदंसणा २१, गोयमा ! जंबूए णं सुदंसणाए अणाढिए णामं जंबूदीवाहिवई परिवसइ महिड्ढीए. से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव आयरक्खदेवसाहस्सीणं, जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स जंबूए सुदंसणाए अणाढियाए रायहाणीए अण्णेसिं च बहूणं देवाण य देवीण य जाव विहरइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, अदुत्तरं च णं गोयमा ! जंबूसुदंसणा जाव भुविं च ३ धुवा णियया सासया अक्खया जाव अवट्ठिया । कहिणं भंते ! अणाढियस्स देवस्स अणाढिया णामं रायहाणी पण्णत्ता ?, गोयमा ! जंबूद्दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं जं चेव

पुव्ववण्णियं जम्बिगापमाणं तं चेव णेयव्वं, जाव उववाओ अभिसेओ य निरवसेसोत्ति ॥सू०२३॥

छाया-क्व खलु उत्तरकुरुषु २ जम्बूपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन मन्दरस्य उत्तरेण माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन सीताया महानद्याः पौरस्त्ये कूले अत्र खलु उत्तरकुरुषु कुरुषु जम्बूपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम्, पञ्च योजनशतानि आयामविष्कम्भेण, पञ्चदश एकाशीतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण, बहुमध्यदेशभागे द्वादश योजनानि बाहल्येन तदनन्तरं च खलु मात्रया २ प्रदेशपरिहान्या २ सर्वेभ्यः खलु चरमपर्यन्तेषु द्वे द्वे गव्यूते बाहल्येन सर्वजम्बूनदमयम् अच्छम् । तद् एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनपण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तम्, द्वयोरपि वर्णकः,

तस्य खलु जम्बूपीठस्य चतुर्दिशि एतानि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि, वर्णकः यावत् तोरणानि, तस्य खलु जम्बूपीठस्य बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, अष्टयोजनानि आयामविष्कम्भेण चत्वारि योजनानि बाहल्येन, तस्याः खलु मणिपीठिकाया उपरि अत्र खलु जम्बूसुदर्शना प्रज्ञप्ता, अष्टयोजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धयोजनमुद्वेधेन, तस्याः खलु स्कन्धः द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धयोजनं बाहल्येन, तस्याः खलु शाला षड्योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन बहुमध्यदेशभागे अष्ट योजनानि आयामविष्कम्भेण, सातिरेकाणि अष्टयोजनानि सर्वाग्रेण, तस्याः खलु अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः-वज्रमयमूला रजतसुप्रतिष्ठतविडिमा यावत् अधिकमनोनिर्वृतिकरी प्रासादीया दर्शनीया० । जम्ब्वाः खलु सुदर्शनायाः चतुर्दिशि चतस्रः शालाः प्रज्ञप्ताः, तासां खलु शालानां बहुमध्यदेशभागः, अत्र खलु सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण देशोनकं क्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टं यावद् द्वाराणि पञ्चशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन यावद् वनमालाः मणिपीठिका पञ्च धनुःशतानि आयामविष्कम्भेण अर्द्धतृतीयानि धनुः शतानि बाहल्येन, तस्याः खलु मणिपीठिकाया उपरि देवच्छन्दकं पञ्च धनुःशतानि आयामविष्कम्भेण सातिरेकाणि पञ्च धनुःशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, जिनप्रतिमावर्णको नेतव्य इति ।

तत्र खलु या सा पौरस्त्या शाला अत्र खलु भवनं प्रज्ञप्तम्, क्रोशमायामेन एवमेव नवरमत्र शयनीयं शेषासु प्रासादवतंसकाः सिंहासनानि च सपरिवाराणीति । जम्बूः खलु द्वादशभिः पद्मवरवेदिकाभिः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ता, वेदिकानां वर्णकः, जम्बूः खलु अन्येन अष्टशतेन जम्बूनां तदर्धोच्चत्वानां सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ता, तस्याः खलु वर्णकः, ताः खलु जम्ब्वः षड्भिः पद्मवरवेदिकाभिः संपरिक्षिप्ताः, जम्ब्वाः खलु सुदर्शनायाः उत्तरपौरस्त्येन उत्तरेण उत्तरपश्चिमेन अत्र खलु अनादृतस्य देवस्य चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां चतस्रो जम्बूसाहस्त्र्यः प्रज्ञप्ताः तस्याः खलु पौरस्त्येन चतसृणामग्रमहिषीणां चतस्रो जम्ब्वः प्रज्ञप्ताः-दक्षिणपौरस्त्ये दक्षिणेन तथा अपरदक्षिणेन च । अष्ट दश द्वादशैव च भवन्ति जम्बूसहस्राणि ।१। अनीकाधिपानां पश्चिमेन सप्तैव भवन्ति जम्ब्वः । षोडशसाहस्त्र्यश्चतुर्दिशि

आत्मरक्षाणाम् ।२। जम्ब्वः खलु त्रिभिः शतिकैः वनपण्डैः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ताः, जम्ब्वाः खलु पौरस्त्येन पञ्चाशतं योजनानि प्रथमं वनपण्डम् अवगाह्य अत्र खलु भवनं प्रज्ञप्तम्, क्रोशमायामेन स एव वर्णकः शयनीयं च, एवं शेषास्वपि दिक्षु भवनानि, जम्ब्वाः खलु उत्तरपौरस्त्येन प्रथमं वनपण्डं पञ्चाशतं योजनानि अवगाह्य अत्र खलु चतस्रः पुष्करिण्यः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–पद्मा१ पद्मप्रभा २ कुमुदा ३ कुमुदप्रभा ४. ताः खलु क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण पञ्चधनुःशतानि उद्वेधेन, वर्णकः, तासां खलु मध्ये प्रासादावतंसकाः क्रोशमायामेन, अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण, देशोनं क्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन, वर्णकः सिंहासनानि संपरिवाराणि, एवं शेषासु विदिक्षु, गाथा–पद्मा पद्मप्रभा चैव, कुमुदा कुमुदप्रभा। उत्पलगुल्मानलिना उत्पलोज्ज्वला ।१। भृङ्गा भृङ्गप्रभा चैव, अञ्जना कज्जलप्रभा। श्रीकान्ता श्रीमहिता श्रीचन्द्रा चैव श्रीनिलया ।२।

जम्ब्वाः खलु पौरस्त्यस्य भवनस्य उत्तरेण उत्तरपौरस्त्यस्य प्रासादावतंसकस्य दक्षिणेन अत्र खलु कूटं प्रज्ञप्तम्, अष्ट योजनानि ऊर्ध्व मुच्चत्वेन द्वे योजने उद्वेधेन मूले अष्ट योजनानि आयामविष्कम्भेण बहुमध्यदेशभागः षड्योजनानि आयामविष्कम्भेण उपरि चत्वारि योजनानि आयामविष्कम्भेण–पञ्चविंशतिमष्टादश द्वादशैव मूले च मध्ये उपरि च। सविशेषाणि परिरयः कूटस्यास्य बोद्धव्यः ।१। मूले विस्तीर्णं मध्ये संक्षिप्तमुपरि तनुकम् सर्वकनकमयम् अच्छम् वेदिकावनपण्डवर्णकः, एवं शेषाण्यपि कूटानि इति।

जम्ब्वाः खलु सुदर्शनायाः द्वादश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–सुदर्शना १ अमोघा २ च सुप्रबुद्धा ३ यशोधरा ४। विदेह जम्बूः ५ सौमनस्या ६ नियता ७ नित्यमण्डिता ८ ।१। सुभद्रा च ९ विशाला च १० सुजाता ११ सुमना १२ अपि च। सुदर्शनायाः जम्ब्वाः नामधेयानि द्वादश ॥२॥

जम्ब्वाः खलु अष्टाष्टमङ्गलकानि०, केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते जम्बूः सुदर्शना २? गौतम! जम्ब्वां खलु सुदर्शनायामनादृतो नाम जम्बूद्वीपाधिपतिः परिवसति महर्द्धिकः, स खलु तत्र चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां यावद् आत्मरक्षदेवसाहस्रीणां, जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य जम्ब्वाः सुदर्शनायाः अनादृतायाः राजधान्यश्च अन्येषां च बहूनां देवानां च देवीनां च यावद् विहरति, सा तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते अदुत्तरं च गौतम! जम्बूसुदर्शना यावद् अभूत् च ३ ध्रुवा नियता शाश्वती अक्षया यावद् अवस्थिता। क्व खलु भदन्त! अनादृतस्य देवस्य अनादृता नाम राजधानी प्रज्ञप्ता?, गौतम! जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण यदेव पूर्ववर्णितं यमिका प्रमाणं तदेव नेतव्यम्, उपपातोऽभिषेकश्च निरवशेष इति ॥सू० २३॥

अब जिन के नामवाला यह जम्बूद्वीप कहा है वह सुदर्शनानामवाली जम्बू का कथन करने की विवक्षा से उसका अधिष्ठान कहते हैं–

હવે જેના નામથી આ જંબૂદ્વીપ કહેલ છે તે સુદર્શના નામવાળા જાંબૂનું કથન કરવાની વિવક્ષાથી તેનું અધિષ્ઠાન કહે છે.

टीका—'कहि णं भंते!' इत्यादि-'कहि णं भंते! उत्तरकुराए २ जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' क खलु भदन्त! उत्तरकुरुषु जम्बूपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम्? भगवानाह-'गोयमा! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं' हे गौतम! नीलवंतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि 'मंदरस्स' मन्दरस्य-तन्नामक पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि-'मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं' माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि 'सीयाए' सीतायाः-एतन्नाम्न्याः 'महाणईए पुरत्थिमिल्ले' महानद्याः पौरस्त्ये पूर्व दिग्भवे 'कूले' कूले-तटे-सीताद्विभागी कृतोत्तरकुरुपूर्वार्द्धे तत्रापि मध्यभागे 'एत्थ णं उत्तरकुराए जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' अत्र खलु उत्तरकुरूणां जम्बूपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम्, अस्य मानाद्याह-'पंच जोयणसयाइं' पञ्च योजनशतानि-तत् पीठं पञ्चशत-योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्यां प्रज्ञप्तम् एवमग्रेऽपि

कहिणं भंते! इत्यादि।

टीकार्थ-'कहि णं भंते! उत्तरकुराए कुराए जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' हे भगवन् उत्तरकुरु में जंबूपीठ नामका पीठ कहां पर कहा है? इस प्रश्न के उत्तर में महावीर प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं' हे गौतम! नीलवंत वर्षधर पर्वत के दक्षिणदिशा में 'मंदरस्स' मंदर पर्वत के 'उत्तरेणं' उत्तर दिशाकी ओर 'मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं' माल्यवान् वक्षस्कार पर्वत के पश्चिम दिशा में 'सीयाए महाणइए पुरत्थिमिल्ले कूले' सीता महा नदी की पूर्व दिशा के किनार में अर्थात् दो भाग कि गइ सीता महानदी के उत्तर कुरु रूप पूर्वार्द्ध में उसके भी मध्य भाग में 'एत्थ णं उत्तरकुराए जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' यहां पर उत्तर कुरु का जंबू पीठ नामका पीठ कहा है।

अब इसका मानादि प्रमाण कहते हैं-पंच जोयणसयाइं' वह पीठ पांचसो

'कहि णं भंते' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-'कहि णं भंते! उत्तरकुराए कुराए जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' હે ભગવન્ ઉત્તર કુરૂમાં જંબૂ પીઠ નામનું પીઠ ક્યાં કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુશ્રી કહે છે.-'गोयमा! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं' હે ગૌતમ! નીલવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં 'मंदरस्स' મંદર પર્વતની 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશાની તરફ 'मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं' માલ્યવાન્ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં 'सीयाए महाणईए पुरत्थिमिल्ले कूले' સીતા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે અર્થાત્ બે ભાગમાં વિભક્ત થયેલ સીતા મહા નદીના ઉત્તર કુરૂ રૂપ પૂર્વાર્દ્ધમાં તેના પણ મધ્ય ભાગમાં 'एत्थणं उत्तर-कुराए जंबूपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' ત્યાં ઉત્તરકુરૂનું જંબૂપીઠ નામનું પીઠ કહેલ છે.

હવે તેનું માનાદિ પ્રમાણ કહે છે.-'पंच जोयणसयाइं' તે પીઠ પાંચસો યોજન

'पण्णरसएक्कासीयाइं' पञ्चदश एकाशीतानि-एकाशीत्यधिकानि 'जोयणसयाइं किंचिवि-सेसाहियाइं' योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि-किञ्चिदधिकानि 'परिक्खेवेणं' परि-क्षेपेण-परिधिना, तत्-पुनः 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागाव-च्छेदेन 'बारसजोयणाइं बाहल्लेणं' द्वादशयोजनानि बाहल्येन-पिण्डेन, 'तयणंतरं च णं' तदनन्तरं च-ततः परं च खलु 'मायाए २' मात्रया २-क्रमेण २ 'पएसपरिहाणीए २' प्रदेशपरिहान्या किञ्चित्प्रदेशस्य ह्रासेन परिहीयमानं-ह्रस्वीभवत् 'सव्वेसु णं चरिमपेरंतेसु' सर्वेभ्यः खलु चरमपर्यन्तेषु-अन्तिमपर्यन्तेषु पीठेषु मध्यतोऽर्द्धतृतीययोजनशतोल्लङ्घने 'दो दो गाउयाइं' द्वे द्वे गव्यूते-क्रोशयुगमे चतुःक्रोशान् 'बाहल्लेणं' बाहल्येन-पिण्डेन, 'सव्वजंबूणयामए' तत् जाम्बूनदमयं-जाम्बूनदाख्योत्तमस्वर्णमयम् 'अच्छे' अच्छम्-आकाश-स्फटिकवदतिनिर्मलम्-एतदुपलक्षणं श्लक्ष्णादीनामपि, तद्व्याख्या प्राग्वत्। 'से णं' तत् अनन्तरोक्तं जम्बूपीठं खलु 'एगाए पउमवरवेइयाए एगेण वणसंडेणं सव्वओ समंता'

योजन के 'आयामविक्खंभेणं' विस्तार वाला है अर्थात् इतना इसका विष्कंभ है। तथा 'पण्णरस एक्कासीयाइं' पंद्रहसो इकासी 'जोयणाइं किंचि विसेसाहि-याइं' योजन से कुछ विशेषाधिक 'परिक्खेवेणं' उसका परिक्षेप अर्थात् परिधि कही है। वह पीठ 'बहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्य भाग में 'बारस जोयणाइं बाहल्लेणं' बारह योजन स्थूल-मोटा है। 'तयणंतरंच णं' तत्पश्चात् 'मायाए मायाए' क्रम क्रम से 'पएसपरिहाणीए' कुछ प्रदेश का ह्रास होने से लघु होता हुआ 'सव्वेसु णं चरिमपेरंतेसु' सब से अन्तिम भाग में अर्थात् मध्य भागसे ढाइसो योजन जाने पर 'दो दो गाउयाइं' दो दो गव्यूत अर्थात् चार कोस 'बाह ल्लेणं' मोटाई से कहा है। 'सव्व जम्बूणयामए' सर्वात्मना जम्बूनद नामके सूवर्ण मय है, 'अच्छे' आकाश एवं स्फटिक के समान अत्यन्त निर्मल है यहां 'अच्छ' पद उपलक्षण है अतः श्लक्ष्णादि सब कथन पूर्व के जैसे समझलेवें।

'आयाम विक्खंभेणं' विस्तारवाળું છે. અર્થાત્ એટલો તેનો વિષ્કંભ (ઘેરાવો) છે, તથા 'पन्नरस एक्कासीयाइं' પંદર સો ૮૧ એકાશી 'जोयणाइं किंचि विसेसाहियाइं' યોજનથી કંઇક વિશેષાધિક 'परिक्खेवेणं' પરિક્ષેપ અર્થાત્ પરિધિ કહેલ છે. તે પીઠ 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર મધ્ય ભાગમાં 'बारसजोयणाइं बाहल्लेणं' બાર યોજન જેટલું જાડું છે. 'तयणंतरं च णं' તે પછી 'मायाए मायाए' ક્રમશ 'पएसपरिहाणीए' કંઇક પ્રદેશનો હ્રાસ થવાથી નાનો થતાં થતાં 'सव्वेसु णं चरिमपेरंतेसु' બધાથી છેલ્લા ભાગમાં અર્થાત્ મધ્યભાગમાં અઢિ સો યોજન જવાથી 'दो दो गाउयाइं' બબ્બે ગવ્યૂત અર્થાત્ ચાર ગાઉ 'बाहल्लेणं' જેટલી મોટાઈ યુક્ત કહેલ છે. 'सव्व जंबूणयामए' સર્વ પ્રકારથી જંબૂનદ નામના સુવર્ણમય છે 'अच्छे' આકાશ અને સ્ફટિકના સમાન અત્યંત નિર્મળ છે. અહીંયાં 'અચ્છ' પદ ઉપ-લક્ષણ છે. તેથીશ્લક્ષ્ણાદિ તમામ વિશેષણો પહેલાની જેમ સમજી લેવા. 'से णं' એ જંબૂ-

एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात्-सर्वदिग्विदिक्षु 'संपरिक्खित्ते' सम्परिक्षिप्तम्, 'दुण्हंपि' द्वयोरपि-पद्मवरवेदिका-वनपण्डयोरुभयोरपि 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहः अत्र बोध्यः, स च पञ्चम-षष्ठ सूत्राभ्यां ज्ञेयः, तच्च जम्बूपीठं जघन्यतोऽपिचरमान्ते द्विक्रोश्युच्चकथं सुखारोहावरोहम्? इत्याशङ्कयाह-'तस्स णं' इत्यादि-'तस्स णं' तस्य-पूर्वोक्तस्य खलु 'जंबूपेढस्स चउद्दिसीं' जम्बूपीठस्य चतुर्दिशि-चतसृषु दिक्षु-'एए चत्तारि' एतानि-इमानि चत्वारि 'तिसोवाणपडिरूवगा' त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि-सुन्दरत्रिसोपानानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, तेषां 'वण्णओ' वर्णकोऽत्र बोध्यः, सच किम्पर्यन्तः इत्याह-'जाव तोरण इं' यावत् तोरणानि-तोरणवर्णनपर्यन्तः, त्रिसोपानप्रतिरूपकवर्णको द्वादशसूत्रतो राजप्रश्नीयस्य तोरणवर्णकश्च त्रयोदशसूत्रतो बोध्यः,

'सेणं' वह जम्बूपीठ 'एगाए पउमवरवेइयाए एगेण वणसंडेणं सव्वओ समंता' एक पद्मवरवेदिका एवं एक वनषंड से चारों ओर से 'संपरिक्खित्ते' व्याप्त रहता है? 'दुण्हंपि वण्णओ' पद्मवरवेदिका एवं वनषंड का वर्णन सर्व प्रकार से यहां पर समझलेवें' वह वर्णन पांचवें एवं छठे सूत्र से ज्ञातकर लेवें।

वह जम्बूपीठ कम से कम चरमान्तमें दो कोस की ऊंचाइ वाला होने से सुख पूर्वक आना जाना कैसे बन सकता है? इस शंका की निवृत्ति के लिए कहते हैं 'तस्स णं जंबूपेढस्स चउद्दिसी' वह पूर्वोक्त जंबूपीठ के चारों दिशा में 'एए चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता' यह चार सुंदर पगथिएं कहे हैं। उसका 'वण्णओ' समग्र वर्णन यहां पर समझलेवें वह वर्णन कहां तक का ग्रहण करने योग्य है? इसके लिए कहते है 'जाव तोरणाइं' यावत् तोरण वर्णन पर्यन्त उसका वर्णन यहां पर कहलेवें। त्रिसोपान प्रतिरूपकका वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के बारहवें सूत्र से एवं तोरण का वर्णन तेरहवें सूत्र से समझ

પીઠ 'एगाए पउमवरवेइयाए एगेण वणसंडेणं सव्वओ समंता' એક પદ્મવર વેદિકા તેમજ એક વનષંડથી ચારે તરફથી 'संपरिक्खित्ते' વ્યાપ્ત રહે છે. 'दुण्हं पि वण्णओ' પદ્મવર વેદિકા અને વનષંડનું વર્ણન પાંચમા અને છટ્ઠા સૂત્રથી સમજી લેવું.

એ જંબૂ પીઠ ઓછામાં ઓછું ચરમાન્તથી બે ગાઉ જેટલી ઉંચાઈવાળું હોવાથી સૂખ પૂર્વક આવવાજવાનું (જવર અવર) કેવી રીતે થઈ શકે છે? આ પ્રકારની શંકાના સમાધાન માટે કહે છે-'तस्सणं जंबूपेढस्स चउद्दिसी' એ પૂર્વોક્ત જંબૂપીઠની ચારે દિશામાં 'एए चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता' આ ચાર સુંદર પગથિયાઓ કહેલ છે. તેનું 'वण्णओ' સંપૂર્ણ વર્ણન અહીંયાં કરી લેવું. તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું છે? તે માટે કહે છે-'जाव तोरणाइं' યાવત્ તોરણના વર્ણન પર્યન્ત તેનું વર્ણન અહીંયાં કહી લેવું. ત્રિસોપાનપ્રતિરૂપકનું વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના બારમા સૂત્રમાંથી અને તોરણનું વર્ણન તેરમાં સૂત્રમાંથી સમજી લેવું. વિસ્તાર ભયથી અહીંયાં તેનો ઉલ્લેખ કરેલ નથી.

अथ जम्बूपीठस्य मणिपीठिकां वर्णयितुमाह–'तस्स णं जंबूपेढस्स बहुमज्झदेसभाए' तस्य खलु जम्बूपीठस्य बहुमध्यदेशभागः–अत्यन्तमध्यदेशभागः अस्तीतिशेषः, 'एत्थ णं' अत्र–अत्रान्तरे खलु 'मणिपेढिया' मणिपीठिका–मणिमयासनविशेषः, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' अष्ट योजनानि आयाम–विष्कम्भेण–दैर्घ्य–विस्ताराभ्याम्, 'चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं' चत्वारि योजनानि बाहल्येन–पिण्डेन, 'तीसे णं' तस्याः–अनन्तरोक्तायाः खलु 'मणिपेढियाए उप्पिं' मणिपीठिकायाः उपरि–ऊर्ध्वभागे 'एत्थ णं जंबू सुदंसणा' अत्र खलु जम्बूः–सुदर्शनानाम्नी 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, तस्या मानमाह–'अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'अद्धजोयणं उव्वेहेणं' अर्द्ध योजनम् उद्वेधेन–भूप्रवेशेन, अथास्याः स्कन्धमानमाह–'तीसे णं' तस्याः–मणिपीठिकायाः खलु 'खंधो' स्कन्धः- कन्दादुपरितनशाखानिर्गमनस्थानपर्यन्तोऽवयवः 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं'

लेवें विस्तार भय से यहां उल्लेख नहीं किया है।

अब जंबूपीठ की मणिपीठिका का वर्णन करते हैं–'तस्स णं जंबू पेढस्स बहु मज्झदेसभाए' उस जंबूपीठका ठीक मध्य भाग में 'एत्थ णं मणिपेढिया पण्णत्ता' मणिपीठिका कही है। 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' वह जंबूपीठ की मणिपीठि का आठ योजन की लंबाई चोडाई वाली है। 'चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं' चार योजन की मोटाई वाली है। 'तीसे णं मणिपेढियाए' वह पूर्वोक्त उस मणिपीठिका के 'उप्पिं' ऊपर के भाग में 'एत्थ णं जंबूसुदंसणा पण्णत्ता' जंबूसुदर्शना नाम की मणिपीठिका कही है। 'अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' वह पीठिका आठ योजन की ऊंची है, 'अद्ध जोयणाइं उव्वेहेणं' आधा योजनका उसका उद्वेध हैं अर्थात् इतना भाग भूमि के भीतर प्रविष्ट है।

अब इसका स्कंधका मान कहते हैं–'तीसे णं' उस मणिपीठिका का 'खंधो' स्कन्ध–कन्द से उपर की शाखा का उद्गमस्थान पर्यन्त का भाग 'दो जोयणाइं

હવે જંબૂદ્વીપની મણિપીઠિકાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.–'तस्स णं जंबूपेढस्स बहुमज्झदेसभाए' એ જંબૂપીઠના બરાબર વચલા ભાગમાં 'एत्थणं मणिपेढिया पण्णत्ता' મણિપીઠિકા કહેલ છે. 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' તે જંબૂપીઠની મણિપીઠિકાની લંબાઇ પહોળાઈ આઠ યોજન જેટલી છે. 'चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं' તેની જાડાઇ ચાર યોજન જેટલી છે. 'तीसेणं मणिपेढियाए' તે પૂર્વોક્ત મણિપીઠિકાની 'उप्पिं' ઉપરના ભાગમાં 'एत्थणं जंबूसुदंसणा पण्णत्ता' જંબૂ સુદર્શના નામની મણિપીઠિકા કહેલ છે. 'अट्ठजोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' તે પીઠિકા આઠ યોજન જેટલી ઉંચી છે. 'अद्धजोयणाइं उव्वेहेणं' અર્ધા યોજન જેટલો તેનો ઉદ્વેધ છે. અર્થાત્ એટલો ભાગ ભૂમિની અંદર રહેલ છે.

હવે તેના સ્કંધ ભાગનું માપ બતાવે છે.–'तीसेणं' એ મણિપીઠિકાનો 'खंधे' સ્કન્ધ સ્કંધથી ઉપરની શાખાનું ઉદ્‌ગમસ્થાન સુધીનો ભાગ 'दो जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' બે યોજન

द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चत्वेन-उच्छ्रयेण, 'अद्धजोयणं बाहल्लेणं' अर्द्धयोजनं बाहल्येन-पिण्डेन प्रज्ञप्त इति सम्बन्धः, 'तीसे णं' तस्याः-पूर्वोक्तायाः मणिपीठिकायाः खलु 'साला' शाला-विडिमापरपर्याया दिक्षु प्रसृता शाखा 'छजोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' षड् योजनानि ऊर्ध्व-मुच्चत्वेन, तथा 'वहुमज्झदेसभाए' वहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागे 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' अष्ट योजनानि आयाम-विष्कम्भेण-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम्, जम्बूः प्रज्ञप्तेति वोध्यम्, तानि चास्याः स्कन्दोपरितनभागाच्चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येक मेकैका शाखा निर्गता, ताश्च शाखाः क्रोशोनानि चत्वारि योजनानि तेन पूर्वापरशाखा दैर्घ्य-स्कन्धबाहल्य-सम्बन्ध्यर्द्धयोजनमेलनेनानन्तरोक्तसंख्या पूर्तिर्जायते बहुमध्यदेशभागश्चात्र व्यावहारिको ग्राह्यः, वृक्षादीनां शाखोद्भवस्थाने मध्यदेशस्य लोकैर्व्यवह्रियमाणत्वात्, यथापुरुष कटिभागो-मध्यदेशो व्यपदिश्यते, अन्यथा विडिमायाः द्वियोजनातिक्रमणे निश्चितस्य मध्यदेशभागस्य

उद्धं उच्चत्तेणं' दो योजन के ऊंचाइ एवं 'अद्ध जोयणाइं बाहल्लेणं' आधा योजन का मोटा कहा है 'तीसे णं साला' वह पूर्वोक्त मणिपीठिका की शाखाएं 'छ जोय-णाइं उद्धं उच्चत्तेणं' छ योजन की ऊंची 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' आठ योजन की लंबाई चोडाइ वाली कही है। वे शाखा के 'वहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्य भाग में 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' आठ योजन पर्यन्त की लम्बी चोडी कही है। वे शाखाएं इसके स्कन्द के ऊपर के भाग से चारों दिशा में प्रत्येक दिशा में एक एक के क्रम से चार नीकलती है। वे शाखाएं एक कोस कम चार योजन की कही है। अतः पूर्व पश्चिम की शाखा की लंबाई-स्कन्धकी मोटाई सम्बन्धी आधा योजन मिलाने से पूर्व कथित संख्या की पूर्ति हो जाती है। वहुमध्य देश भाग यहां पर व्यावहारिक लेना चाहिए कारण की वृक्षादि की शाखा के उद्गमन स्थान को लोक में मध्य देश भाग से व्यवहार करते हैं।

જેટલી ઉંચાઇવાળા અને 'अद्धजोयणाइं बाहल्लेणं' અર્ધા યોજન જેટલો જાડા કહ્યો છે. 'तीसेणं साला' તે પૂર્વોક્ત મણિપીઠિકાની શાખાઓ 'छ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' ૭ યોજન જેટલી ઉંચી છે. 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' આઠ યોજન જેટલી લંબાઇ પહોળાઇ કહેલ છે. એ શાખાઓના 'वहुमज्झदेसभाए' બરોબર મધ્યભાગમાં 'अट्ठ जोयणाइं आयाम-विक्खंभेणं' આઠ યોજન જેટલી તેની લંબાઇ અને પહોળાઇ કહેલ છે. તે શાખાઓ તેના સ્કંદ-થડના ઉપરના ભાગથી ચારે દિશાઓમાં-દરેક દિશામાં એક એકના ક્રમથી ચાર નીકળે છે. તે શાખાઓ એક ગાઉ ઓછા એવા ચાર યોજન જેટલી કહેલ છે. તેથી તેની પૂર્વપશ્ચિમ દિશાની શાખાની લંબાઇ-થડની જાડાઇમાં અર્ધા યોજન જેટલી વધારવાથી પૂર્વકથિત સંખ્યાની પૂર્તિ થઈ જાય છે. અહીંયાં બહુમધ્ય દેશભાગ વ્યવહારિક લેવો જોઈએ કારણ કે વૃક્ષાદિની શાખાઓના ઉદ્ગમનસ્થાનને મધ્યભાગ તરીકે વ્યવહાર કરે છે. જેમ પુરૂષના કમ્મર ભાગને મધ્યભાગ તરીકે કહે છે. આ રીતે ન કહે તો શાખાના બે

ग्रहणे पूर्वापरशाखाद्वयविस्तारस्य विषमश्रेणिकत्वाद् ग्रहणं प्रसक्तं स्यात्, यद्वा–बहुमध्यदेश-भागः कासामित्यपेक्षायां शाखानामिति गम्यते, यतश्चतुर्दिक्षु शाखामध्यभागस्तस्मिन्नित्यर्थः, अष्टयोजनानयनं तु प्राग्वदेव। उच्चतायां तु 'सव्वग्गेणं' सर्वाग्रेण सर्वसङ्ख्यया कन्द-स्कन्ध-विडिमापरिमाणमेलने 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि–किञ्चिदधिकानि 'अट्ठ जोयणाइं' अष्ट योजनानि जम्बूसुदर्शना प्रज्ञप्तेति सम्बन्धः। अथास्या वर्णकमाह–'तीसे णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' तस्याः–जम्बूसुदर्शनायाः खलु अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, 'वइरामया मूला' वज्रमयानि–वज्ररत्नमयानि मूलानि यस्या सा तथा–दीर्घश्च प्राकृतत्वात्, 'रयय-सुपइट्ठियविडिया' रजतसुप्रतिष्ठितविडिमा–रजतमेव–तन्मयी सा चासौ सुप्रतिष्ठितविडिमा–सुप्रतिष्ठिता–सुष्ठु स्थिता विडिमा–बहुमध्यदेशभागे उपरिनिस्सृता शाखा यस्या सा तथा, 'जाव' यावत्–यावत्पदेन चैत्यवृक्षवर्णकः सर्वोऽपि ग्राह्योऽत्र। किम्पर्यन्तो वर्णक इत्याह–

जैसा पुरुष के कटि भाग को मध्य भाग से कहते हैं, इस प्रकार न कहे तो शाखा के दो योजन पर्यन्त फैलने पर निश्चित मध्यभाग का गृहण करने पर पूर्व पश्चिम की दो शाखा के विस्तार की विषम श्रेणी हो जाती अतः यह व्यावहारिक मध्यभाग ग्रहण करना ठीक है। अथवा किसका बहुमध्यदेशभाग इस अपेक्षा में शाखा का ऐसा जान पडता हैं अतः चारों दिशा की शाखा का मध्य भाग ऐसा कहा जायतो पहले के कथनानुसार आठ योजन आजाता है। उच्चत्व के बारे में 'सव्वग्गेणं' सर्वात्मना स्कन्द-स्कन्ध एवं शाखा का मान का मिलान करने से 'साइरेगाइं' कुछ अधिक 'अट्ठ जोयणाइं' आठ योजन की जम्बू सुदर्शना कही है।

अब जंबू सुदर्शनाका वर्णन करते हैं–'तीसे णं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' उस जंबू सुदर्शना का वर्णन प्रकार इस प्रकार कहा है–'वइरामया मूला' वज्ररत्नमय उसका मूल भाग है 'रययसुपइट्ठियविडिमा' रजतमय सुप्रतिष्ठित विडिमा–शाखाएं हैं अर्थात् बहुमध्य देशभाग में ऊपर की ओर

યોજન પર્યન્ત ફેલાવાથી નિશ્ચિત મધ્યભાગનું ગ્રહણ કરવાથી પૂર્વ પશ્ચિમની બે શાખાના વિસ્તારની વિષમ શ્રેણી થઇ જાત એથી આ વ્યવહારિક મધ્યભાગ ગ્રહણ કરવો એજ ઉચિત છે. અથવા કોનો બહુમધ્ય દેશભાગ એ અપેક્ષામાં શાખાનો મધ્ય ભાગ એમ કહેવામાં આવે તો પહેલાના કથન પ્રમાણે આઠ યોજન આવીજાય છે. ઉંચાઇના કથનમાં 'सव्वग्गेणं' સર્વાત્મના સ્કંદ-સ્કંધ શાખાઓનું માપ મેળવવાથી 'साइरेगाइ' કંઇક વધારે 'अट्ठ जोयणाइं' આઠ યોજન જેટલી જંબૂ સુદર્શના કહેલ છે.

હવે જંબૂસુદર્શનનું વર્ણન કરવામાં આવે છે–'तीसेणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' એ જંબૂસુદર્શનનો વર્ણન પ્રકાર આ રીતે કહેલ છે.–'वइरामया मूला' વજ્ર રત્ન મય તેનો મૂળ ભાગ છે. 'रययसुपइट्ठिय विडिमा' રજતમય સુપ્રતિષ્ઠિત વિડિમા–શાખાઓ છે. અર્થાત્ બહુમધ્ય દેશભાગમાં ઉપરની તરફ નીકળેલ શાખાઓ છે. 'जाव' યાવત્

'अहियमणणिव्वुइकरी' अधिकमनोनिर्वृतिकरी-अत्यन्तचित्ताऽऽनन्दकारिणी 'पासाईया दरिसणिज्जा' प्रासादीयदर्शनीयेत्यादिप्राग्वत् ।

अथास्याः शाखाः परिगणयन्नाह-"जंबूएणं सुदंसणाए चउदिसिं' जम्ब्वाः खलु सुदर्शनायाः चतुर्दिशि-दिक्चतुष्टये 'चत्तारि साला पण्णत्ता' शालाः-शाखाः ताः प्रतिदिक् एकैकेति चतस्रः प्रज्ञप्ताः, 'तेसि णं' तासां-अनन्तरोक्तानां खलु 'सालाणं' शालानां-शाखानां यो 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागोऽस्ति, 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु उपरितनविडिमाशाखायामित्यर्थः, एकं 'सिद्धाययणे पण्णत्ते' सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, इदं च सिद्धायतनं वैताढयगिरिसिद्धकूटगतसिद्धायतनवद् बोध्यम् अस्य मानाद्याह-'कोसं आयामेणं' क्रोशमायामेन-दैर्घ्येण 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण विस्तारेण, 'देसूणगं' देशोनं-किञ्चि

नीकली हुई शाखाएं है। 'जाव' यावत् चैत्यवृक्ष के वर्णन के समान समग्र वर्णन यहां पर कहलेवें । यह वर्णन कहां तक का ग्रहण करना चाहिए इसके लिए कहते हैं-अहियमणणिव्वु इकरी' अत्यन्त चित्तको आनंद कराने वाली 'पासाइया दरिसणिज्जा' प्रासादीय दर्शनीय इत्यादि पहले कथनानुसार समझलेवें ।

अब शाखा की गिनती करते हुए कहते हैं-'जंबूएणं सुदंसणाए चउदिसिं' जंबूसुदर्शना की चारों दिशामें 'चत्तारि साला पण्णत्ता' चार शाखाएं कही है 'तेसिं णं सालाणं' वे पूर्वोक्तशाखाओं का जो 'बहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्य भाग है 'एत्थ णं' यहां पर अर्थात् ऊपर शाखा में 'एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते' एक सिद्धायतन कहा है। यह सिद्धायतन वैताढयगिरि के सिद्ध कूट में कहा गया सिद्धायतन के जैसा जाने।

'अब उसका मानादि प्रमाण कहते है 'कोसं आयामेणं' एक कोस उसका आयाम नाम लंबाई चोडाई कही है। 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' आधा कोसका

ચૈત્ય વૃક્ષના વર્ણન પ્રમાણે બધું જ વર્ણન અહીંયાં કરી લેવું. એ વર્ણન ક્યાં સુધીનું અહિંયાં લેવાનું છે. તે માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'अहियमणणिव्वुइकरी' ચિત્તને અત્યંત આનંદ કરાવનાર 'पासाइया दरिसणिज्जा' પ્રાસાદીય દર્શનીય ઇત્યાદિ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે અહીંયાં કથન સમજી લેવું.

હવે શાખાની ગણત્રી કરતાં કહે છે-'जंबूएणं सुदंसणाए चउद्दिसिं' જંબૂ સુદર્શનાની ચારે દિશામાં 'चत्तारि साला पण्णत्ता' ચાર શાખાઓ કહેલ છે. અર્થાત્ દરેક દિશામાં એક એકના ક્રમથી ચાર શાખા થાય છે. 'तेसिंणं सालाणं' એ શાખાઓનો જે 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર વચલો ભાગ છે. 'एत्थणं' ત્યાં આગળ અર્થાત્ શાખાની ઉપર 'एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते' એક સિદ્ધાયતન કહેલ છે. એ સિદ્ધાયતન વૈતાઢ્ય ગિરિના સિદ્ધ કૂટમાં કહેલ સિદ્ધાયતનના જેવું સમજવું.

હવે તેના માનાદિ પ્રમાણનું કથન કરે છે.-'कोसं आयामेणं' એક ગાઉ જેટલો તેનો

देशन्यूनं 'कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' क्रोशम्-ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, तथा-'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टम्-इत्यारभ्य 'जाव दारा' यावद् द्वाराणि-द्वारपर्यन्तवस्तु वर्णकोऽत्रबोध्यः, अनेकस्तम्भादिपदव्याख्या पञ्चदशसूत्राद्बोध्या, द्वारवर्णनमष्टमसूत्रोक्त विजयद्वाराधिकाराद्बोध्यम्, तानि द्वाराणि च 'पंचधणुसयाइं' पञ्चधनुःशतानि-पञ्चशती-धनूंषि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन इत्यारभ्य 'जाव वणमालाओ' यावत् वनमालाः-वनमाला पर्यन्तवर्णनमिह बोध्यम्-अत्र 'मणिपेढिया' मणिपीठिकाऽपि वर्णनीया सा च 'पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं' पञ्चधनुः-शतानि आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम् 'अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं' अर्धतृतीयानि धनुः शतानि बाहल्येन पिण्डेन, 'तीसे णं' तस्याः अनन्तरोक्तायाः खलु 'मणिपेढियाए उप्पिं' मणिपीठिकायाः उपरि-ऊर्ध्वभागे 'देवच्छंदए' देव-

---

उसका विस्तार है 'देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' कुछ कम एक कोस का ऊंचा है। तथा 'अणेगखंभसय सण्णिविट्ठे अनेक सेंकडों स्तम्भों से सन्निविष्ट यहां से आरंभ करके 'जाव दारा' यावत् द्वार पर्यन्त का वर्णन यहां पर समझलेवें' अनेकस्तम्भादि पदों का अर्थ पंद्रहवें सूत्र से समझलेवें। द्वारों का वर्णन आठवें सूत्र में कहे गए विजयद्वाराधिकार से जानलेवें। वे द्वार 'पंच धणुसयाइं' पांचसो धनुष के ऊंचे कहे हैं यहां से आरंभ करके 'जाव वणमालाओ' यावत् वनमाला-वनमालाके वर्णन पर्यन्त का वर्णन यहां पर ग्रहण कर लेवें। यहां पर 'मणिपेढिया' मणिपीठिका का वर्णन भी वर्णित करलेवें। यह मणिपीठिका का 'पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं' पांचसो धनुष का आयामविष्कंभ कहा है। 'अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं' ढाइसो धनुष की मोटाई कही है, 'तीसेणं मणिपेढियाए उप्पिं' उसमणिपीठिका के ऊपर 'देवच्छंदए' देवों के बैठने का

આયામ-અર્થાત્ લંબાઈ પહોળાઇ કહી છે. 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' અર્ધા ગાઉ જેટલો તેનો વિસ્તાર છે. 'देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' કંઈક ઓછા એક ગાઉ જેટલી તેની ઉંચાઇ છે. તથા 'अणेगखंभसयसन्निविट्ठा' અનેક સેંકડો સ્તંભોથી સન્નિવિષ્ટ અહીંથી આરંભીને 'जाव दारा' યાવત્ દ્વાર સુધીનું વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું. અનેક સ્તંભાદિપદોનો અર્થ પંદરમાં સૂત્રથી સમજી લેવો. દ્વારોનું વર્ણન આઠમા સૂત્રમાં કહેલ વિજય દ્વારના અધિકાર માંથી સમજી લેવું. એ દ્વારો 'पंच धणुसयाइं' પાંચસો ધનુષ જેટલા ઉંચા કહેલ છે. આ કથનથી આરંભ કરીને 'जाव वणमालाओ' યાવત્ વનમાલા-વનમાળાના વર્ણન પર્યન્તનું વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું. અહીંયાં मणिपेढिया' મણિપીઠિકાનું વર્ણન પણ લેવું. રીતે મણિપીઠિકાનો 'पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं' પાંચસો ધનુષ જેટલો આયામ વિષ્કંભ કહેલ છે. अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं' અઢી સો ધનુપ જેટલી તેની જાડાઇ કહેલ છે 'तीसेणं मणिपेढियाए उप्पिं' એ મણિપીઠિકાની ઉપર 'देवच्छंदए' દેવોને બેસવાના આસન કહેલ છે. તે આસન 'पंच धणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं'

च्छन्दकं-देवोपवेशनार्थमासनम् प्रज्ञप्तम्, तच्च 'पंचधणुसयाइं' पञ्च धनुःशतानि-पञ्चशत-धनूंषि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेणं 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-साधिकानि 'पंच धणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं' पञ्चधनुः-शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन। अत्र 'जिणपडिमा वण्णओ' जिन प्रतिमावर्णको बोध्यः, स च प्राग्वत् 'णेयव्वोत्ति' नेतव्यः-ग्राह्यः, इति। 'तत्थ णं' तत्र-चतसृषु शालासु खलु 'जे से पुरत्थिमिल्ले' या सा पौरस्त्या-पूर्वदिग्गता 'साले' शालाऽस्ति 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु एकं 'भवणे' भवनं-गृहं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् तच्च मानतः 'कोसं आयामेणं' क्रोशमायामेन प्रज्ञप्तम्, 'एवमेव' एवमेव-भवनवदेव 'णवरमित्थ' नवरं-केवलम् अत्र-भवने 'सयणिज्जं' शयनीयं शय्या, वर्णनीयम् 'सेसेसु' शेपासु-पूर्वदिगवस्थितशालातिरिक्तासु दाक्षिणात्यादि शालासु मूले पुंस्त्वं प्राकृतत्वाद्बोध्यम् प्रत्येकमेकैकसद्भावेन त्रयः 'पासा-यवडेंसया' प्रासादावतंसकाः-प्रासादवराः 'सीहासणा सपरिवारा' सिंहासनानि-सपरिवाराणि

आसन कहा है वह आसन 'पंच धणुसयाइं उद्धं उच्चत्तणं' पांचसो धनुष का ऊंचा है। यहां पर 'जिणपडिमावण्णओ' जिनप्रतिमा व्यन्तरादिक का वर्णन कर लेवें। वह वर्णन पहले कहे अनुसार 'णेयव्वोत्ति' समझलेवें।

'तत्थ णं' चार शाखा में 'जे से पुरत्थिमिल्ले साले' जो पूर्व दिशा की ओर गई हुई शाखा है 'एत्थ णं' वहां पर एक 'भवणे' भवन 'पण्णत्तं' कहा है। उसका मान 'कोसं आयामेणं' एक कोस का उसका आयाम कहा है 'एव मेव' भवन के जैसा ही उसका वर्णन समझलेवें। 'णवरं मित्थ' विशेष केवल इस भवन में 'सयणिज्जं' शय्या का वर्णन करलेवें' 'सेसेसु' पूर्वदिशा में गई हुई शाखा से अतिरिक्त दक्षिण दिशादि अन्य दिशा की ओर गई हुई शाखाओं में मूल में जो पुल्लिंग से निर्देश किया है वह प्राकृत होने से हुवा है ऐसा समझलें। प्रत्येक दिशामें एक एक के क्रम से तीनों दिशा की तीन शाखा होती है 'पासाय वडें सया' प्रासादावतंसक अर्थात् उत्तम महल 'सीहासणा सपरिवारा' भद्रासनादि

પાંચસો ધનુષ જેટલું ઉંચું છે. અહીંયાં 'जिणपडिमा वण्णओ' વ્યન્તરાદિ જીન પ્રતિમાનું વર્ણન કરી લેવું. એ વર્ણન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે 'णेयव्वोत्ति' સમજી લેવું 'तत्थणं' એ ચાર શાખાઓમાં 'जे से पुरत्थिमिल्ले साले' જે પૂર્વ દિશા તરફ ગયેલ શાખા છે. 'एत्थणं' ત્યાં એક 'भवणे' ભવન 'पण्णत्तं' કહેલ છે. તેનું માન-'कोसं आयामेणं' એક ગાઉ જેટલો. તેનો આયામ કહેલ છે 'एवमेव' ભવનના કથન પ્રમાણે જ તેનું વર્ણન સમજવું. 'णवरमित्थ' વિશેષ કેવળ આ ભવનમાં 'सयणिज्जं' શય્યાનું વર્ણન કરી લેવું. 'सेसेसु' પૂર્વ દિશામાં ગયેલ શાખા શિવાયની દક્ષિણ વિગેરે દિશામાં ગયેલ શાખાઓમાં મૂલમાં જે પુલ્લિંગથી નિર્દેશ કરેલ છે તે પ્રાકૃત હોવાથી થયેલ છે. તેમ સમજવું. દરેક દિશામાં એક એકના ક્રમથી ત્રણે દિશાની ત્રણ શાખાઓ થાય છે. 'पासायवडेंसया' પ્રાસાદાવતંસક અર્થાત્ ઉત્તમ મહેલ 'सीहासणा सपरिवारा' ભદ્રાસનાદિ પરિવાર સહિત

भद्रासनपरिवारसहितानि वक्तव्यानि, इति, तेषां प्रासादावतंसकानां प्रमाणं भवनस्येव बोध्यम् तत्र शयनीयानि खेदापनोदार्थानि, प्रासादावतंसकेषु सर्वेषु आस्थानपरिषद् इति बोध्यम् ।

ननु भवनानि विषमाऽऽयामविष्कम्भाणि भवन्ति पद्महृदादि–मूलपद्मभवनानां तथा दृष्टत्वात् प्रासादस्तु समानायामविष्कम्भाः दीर्घवैताढ्यकूटगतानां वृत्तवैताढ्यगतानां विजयादि राजधानीगतानां तदतिरिक्तानामपि विमानादिगतानां प्रासादानां समचतुष्कोणत्वेन समानायामविष्कम्भत्वस्य सिद्धान्तसिद्धत्वात् कथमत्र प्रासादानां भवनवत् प्रमाणं घटते ? उच्यते–'ते पासाया कोसमूसिया अद्धकोसविच्छिण्णा' इत्यस्य गाथार्द्धस्य वृत्तौ 'ते प्रासादा क्रोशमेकं देशोनम्' इति शेषः, उच्छ्रिताः–उन्नताः, अर्द्धक्रोशम्–कोशस्यार्द्धम् विस्तीर्णाः विस्तारयुक्ताः, परिपूर्णमेकं क्रोशं दीर्घा इति केचिदाहुः, तथा–जम्बूद्वीपसमासप्रकरणे 'प्राच्ये शाले भवनम् इतरेषु प्रासादाः मध्ये सिद्धायतनं सर्वाणि त्रिजयार्द्धमानानीति श्रीमदु-

---

परिवार सहित सिंहासन कहलेवें । उन प्रासादावतंसकका प्रमाण भवन के जैसा समझलेवें । वहां खेददूर करने योग्य शयनीय, सर्व प्रासादावतंसको में आस्थान परिषद् कही है ऐसा समझलेवें ।

शंका–भवन विषम आयामविष्कम्भ वाले होते हैं, पद्महृदादि मूल पद्म भवनों में उस प्रकार देखेजाने से । प्रासाद तो समान आयाम विष्कंभ वाले होता है । दीर्घ वैताढ्य कूटगत, वृत्तवैताढ्य कूट गत, विजयादि राजधानीगत उनसे अतिरिक्त विमानादि गत प्रासादों के समचतुष्कोण होने से समान आयाम विष्कंभवाला होना सिद्धान्त सिद्ध है, तो यहां पर प्रासादों के भवन के जैसा प्रमाण किस प्रकार घटित होता है ?

उत्तर–'ते पासाया कोसमूसिया अद्धकोसविच्छिण्णा' इस गाथा की वृत्ति में 'ते प्रासादा क्रोशमेकं देशोनं' यह शेष है अर्थात् वे प्रासाद कुछ कम एक कोश ऊंचे हैं, एवं आधा कोसका उसका विस्तार है । परिपूर्ण एक कोस लंबे हैं ऐसा

સિંહાસનો કહી લેવા. એ પ્રાસાદાવતંસકનું પ્રમાણ ભવનના પ્રમાણ જેટલું સમજી લેવું. ત્યાં ખેદ દૂર કરવા યોગ્ય શયનીય તથા સર્વ પ્રાસાદાવતંસકોમાં આસ્થાન પરિષદ્ કહેલ છે. તેમ સમજવું.

શંકા–ભવનો વિષમ આયામ વિષ્કંભવાળા હોય છે. પદ્મહૃદાદિ મૂળ પદ્મ ભવનોમાં એ રીતે જોઈ શકાય છે. અને પ્રાસાદતો સમાન આયામ વિષ્કંભવાળા હોય છે. દીર્ઘ વૈતાઢય કૂટ ગત તેનાથી અતિરિક્ત વિમાનાદિગત પ્રાસાદો સમચતુષ્કોણ હોવાથી સમાન આયામ વિષ્કંભનું હોવું સિદ્ધાંત સિદ્ધ છે તો અહીંયાં પ્રાસાદોનું ભવનના સરખું પ્રમાણ કેવી રીતે ઘટી શકે છે ?

ઉત્તર–'ते पासाया कोसमूमिया अद्धकोसविच्छिण्णा' આ ગાથાની વૃત્તિમાં 'ते प्रासादा क्रोशमेकं देशोनं, આ શેષ છે. અર્થાત્ તે પ્રાસાદો કંઈક ઓછા એક ગાઉ જેટલાં ઉંચા

मास्वातिवाचकः, तथा-पासाया सेसदिसासालासु वेयद्धगिरिगयव्व तओ' इत्यस्या गाथाया अवचूर्णौ-'शेषासु तिसृषु शाखासु प्रत्येक मेकैव भावेन तत्र त्रयः प्रासादाः-आस्थानोचितानि मन्दिराणि देशोनं क्रोशमुच्चाः क्रोशार्द्धं विस्तीर्णाः पूर्ण क्रोशं दीर्घाः' इति गुणरत्नसूरयः प्राहुः। तदाशयेन प्रस्तुतोपाङ्गस्योत्तरत्र जम्बूपरिक्षेपकवनवापीपरिगतप्रासादप्रमाणसूत्रानुसारेण च जम्बूप्रकरणप्रासादा विषमाऽऽयामविष्कम्भाः सन्तीति निश्चिनमः। यत्तु जीवाभिगमसूत्रवृत्तौ-'क्रोशमेकमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण' इत्युक्तं तच्चिन्त्यम्।

अथास्याः पद्मवरवेदिकादि स्वरूपमाह-'जंबू णं' इत्यादि-'जंबू णं' जम्बूः खलु

किसी का मत है। तथा जंबूद्वीप के समास प्रकरण में पूर्व की शाला में भवन एवं अन्य शाला में प्रासाद तथा मध्य में सिद्धायतन ये सबका मान जो विजयद्वार के वर्णन में कहा है उससे आधा है, ऐसा उमास्वाति वाचक का कथन है। तथा 'पासाया सेसदिसासालासु वेयद्धगिरि गयव्वतओ' इस गाथा की अवचूर्णि में शेष तीन शाखाओं में प्रत्येक में एक एक के क्रम से तीन प्रासाद-ठहरनेयोग्य स्थान वह कुछ कम एक कोस ऊंचे हैं आधाकोस का उसका विस्तार है, एक कोस पूरे लंबे हैं इस प्रकार गुणरत्न सूरिका कथन है। इस आशय से प्रस्तुत उपांग में कहा हैं यहाँ जम्बूपरिक्षेपक वन, वन, में कहे गए प्रासाद का प्रमाण सूत्रानुसार जम्बू प्रकरण प्रासाद से विषम आयाम विष्कंभवाले हैं ऐसा निश्चित है। जीवाभिगम सूत्र की वृत्ति में एक कोस ऊंचा एवं आधा कोसका विष्कंभ वाला कहा है वह विचारणीय है।

अब इसकी पद्मवरवेदिकादिके स्वरूपका कथन करते हैं-'जंबूणं' जंबूद्वीप 'बारसहिं' बारह 'पउमवरवेइयाहिं' प्राकार विशेषरूप पद्मवरवेदिकासे 'सव्वओ'

છે. તેમજ અર્ધા કોસનો તેનો વિસ્તાર છે. પરિપૂર્ણ એક ગાઉ જેટલા લાંબા છે. એમ કોઈકનો મત છે. તથા જંબૂદ્વીપના સમાસ પ્રકરણમાં પૂર્વની શાલામાં ભવન તથા અન્ય શાલામાં પ્રાસાદ તથા મધ્યમાં સિદ્ધાયત એ તમામનું માપ જે વિજય દ્વારના વર્ણનમાં કહ્યું છે, તેનાથી અર્ધું છે, એમ ઉમાસ્વાતિ વાચકનું કથન છે. તથા 'पासाया सेसदिसा सालासु वेयद्धगिरि गयव्वतओ' આ ગાથાની અવચૂર્ણિકામાં શેષ ત્રણ શાખાઓમાં દરેકમાં એક એકના ક્રમથી ત્રણ પ્રાસાદો-રહેવા યોગ્ય સ્થાન છે. તે કંઈક કમ એક ગાઉ જેટલા ઉંચા છે. અર્ધા ગાઉ જેટલો તેનો વિસ્તાર છે. પૂરા એક ગાઉ જેટલા લાંબા છે. આ પ્રમાણે ગુણરત્નસુરીનું કથન છે. આ આશયથી પ્રસ્તુત ઉપાંગમાં કહ્યું છે. અહીંયાં જંબૂ પરિક્ષેપક વન, વાવમાં કહેલા પ્રાસાદોનું પ્રમાણ સૂત્રાનુસાર જંબૂ પ્રકરણના પ્રાસાદોથિ વિષમ આયામ વિષ્કંભવાળું છે, એ નિશ્ચિત છે. જીવાભિગમ સૂત્રની વૃત્તિમાં એક ગાઉ ઉંચા અને અર્ધા ગાઉના વિષ્કંભવાળા કહેલ છે. તે વિચારણીય છે.

હવે તેની પદ્મવર વેદિકાદિના સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવે છે-'जंबूणं' જંબૂદ્વીપ 'बारसहिं' બાર 'पउमवरवेइयाहिं' પ્રાકાર વિશેષરૂપ પદ્મવર વેદિકાથી 'सव्वओ समंता'

'बारसहिं' द्वादशभिः–द्वादशसंख्यकाभिः 'पउमवरवेइयाहिं' पद्मवरवेदिकाभिः–प्राकारविशेषरूपाभिः 'सव्वओ' सर्वतः सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात्–सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ता' सम्परिक्षिप्ता–परिवेष्टिता अस्तीति शेषः, तासां–'पउमवरवेइयाणं वण्णओ' पद्मवरवेदिकानां वर्णकः प्राग्वद् वक्तव्यः, स च चतुर्थसूत्राद् ग्राह्यः। इमाश्च पद्मवरवेदिकाः मूलजम्बूं परिवेष्टय स्थिता बोध्याः, यातु पीठपरिवेष्टिका पद्मवरवेदिका सा पूर्वमेव प्रतिपादिता।

अथास्याः जम्ब्वाः प्रथमपरिक्षेपमाह–'जंबू णं अण्णेणं' इत्यादि–'जंबू णं अण्णेणं' जम्बूः खलु अन्येन–स्वातिरिक्तेन 'अट्ठसएणं' अष्टशतेन–अष्टोत्तरशतेन 'जंबू णं' जम्बूनां–जम्बूवृक्षाणां 'तदद्धुच्चत्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' तदर्द्धोच्चत्वानां सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ता, तत्र 'तदर्धोच्चत्वानामित्युपलक्षणं, तेन तदर्धोद्वेधायामविष्कम्भाणामित्यपि जम्बूनां विशेषणसमर्पकं बोध्यम्। तस्याः–मूल जम्ब्वाः अर्धम्–अर्धप्रमाणाः उद्वेधायामविष्कम्भा यासां जम्बूनां तास्तदर्द्धोद्वेधायामविष्कम्भास्तासां तथा, तथाहि–'ता अष्टाधिकशतसंख्या जम्ब्वः प्रत्येकं चत्वारि योजनानि उच्चैस्त्वेन क्रोशमेकमवगाहेन एकं

समंता' सर्वतः चारों ओर से 'संपरिक्खित्ता' परिवेष्टित है। वे 'पउमवरवेइयाणं वण्णओ' पद्मवरवेदिकाकावर्णन पहले के समान कहलेवें। वह वर्णन चौथे सूत्रानुसार ग्रहण करले। इन पद्मवरवेदिका मूल जंबू को वेष्टित होकर स्थित है ऐसा समझें। जो पीठकोपरिवेष्टित पद्मवरवेदिका कही है वह पहले ही प्रतिपादित की है।

अब इस जंबूका प्रथमपरिक्षेप का कथन किया जाता है–'जंबू णं अण्णेणं' जंबू दूसरे 'अट्ठसएणं' एकसो आठ 'जंबूणं' जंबूवृक्षों से कि जो 'तदद्धुच्चत्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' मूल जंबू से आधि ऊंचाइ वाले चारों ओर से परिवेष्टित करके स्थित हैं? यहां पर तदर्द्धोच्चत्व यह उपलक्षण है, इससे उससे आधा उद्वेध आयाम विष्कंभका भी ग्रहण हो जाता है, मूल जंबू से आधा प्रमाणका उद्वेध–आयाम विष्कंभवाले वे एकसो आठ जंबू प्रत्येक चार

સર્વતઃ ચારે બાજુથી 'संपरिक्खित्ता' વીંટાયેલ છે. તે 'पउमवरवेइयाणं वण्णओ' પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે ગ્રહણ કરી લેવું. આ પદ્મવરવેદિકા મૂળ જંબૂને વીંટળાઈને રહેલ છે. તેમ સમજવું. પીઠને વીંટળાઈને રહેલ જે પદ્મવરવેદિકા કહી છે, તે પહેલા જ વર્ણવેલ છે.

હવે આ જંબૂના પહેલા પરિક્ષેપનું કથન કરવામાં આવે છે–'जंबूणं अण्णेणं' જંબૂ બીજા 'अट्ठसएणं' એકસો આઠ 'जंबूणं' જંબૂ વૃક્ષોથી કે જે 'तदद्धुच्चत्ताणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' મૂળ જંબૂથી અર્ધા ઉંચાઇવાળા ચારે બાજુથી વીંટળાઈને રહેલ છે. અહિંયા 'तदर्द्धोच्चत्व' એ ઉપલક્ષણ છે તેથી તેનાથી અર્ધા ઉદ્વેધ–આયામ વિષ્કંભનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે. મૂળમાં જંબૂથી અર્ધા પ્રમાણના ઉદ્વેધ આયામ વિષ્કંભવાળા તે એક સો આઠ જંબૂ દરેક ચાર યોજન જેટલા ઉંચા છે. તથા એક ગાઉ જેટલો. તેનો અવગાહ–

योजनमुच्चः स्कन्धः त्रीणि योजनानि विडिमा सर्वाग्रेणोच्चैस्त्वेन सातिरेकाणि चत्वारि योजनानि, तत्रैका शाखा अर्द्धक्रोशहीने द्वे योजने दीर्घा, क्रोशपृथुत्वः स्कन्धः इति सर्वसंख्यया आयामविष्कम्भतश्चत्वारि योजनानि संपद्यन्ते, आसु जम्बुषु चानादृतदेवस्याभरणादिकं तिष्ठति, आसां वर्णक सूचनार्थमाह—'तासि णं वण्णओ' इति, 'तासि णं' तासां पूर्वोक्तानां जम्बूनां खलु 'वण्णओ' वर्णकः—वर्णनपरपदसमूहोऽत्र वक्तव्यः, स च मूलजम्बूवदेव बोध्यः।

अथाऽऽसां यावत्यः पद्मवरवेदिकास्ता आह—'ताओ णं' इत्यादि—'ताओ णं' ताः—अनन्तरोक्ताः खलु 'जंबू छहिं' जम्ब्वः षड्भिः—षट्संख्याभिः 'पउमवरवेइयाहिं संपरिक्खित्ता' पद्मवरवेदिकाभिः सम्परिक्षिप्ताः—परिवेष्टिताः, प्रतिजम्बूतरु षट् षट् पद्मवरवेदिकास्तद्वेष्टनभूताः सन्तीत्यर्थः, एतासु जम्बूषु अत्रसूत्रे जीवाभिगमे बृहत्क्षेत्रविचारादौ सूत्रकृतो वृत्तिकृतश्च

योजन के ऊंचे हैं। तथा एक कोस का उसका अवगाह—ऊंडाई कही गई हैं। एक योजन के ऊंचाइवाले स्कंध तथा तीन योजन ऊंचाई वाली शाखाएं हैं सर्वात्मना ऊंचाइ कुछ अधिक चार योजन की हैं। उसमें एक शाखा देढ योजन की लंबी है। एक कोस की मोटाई स्कंध की है इस प्रकार सर्व प्रकार से आयामविष्कंभ चार योजन मिल जाता है, इस जंबू में अनादृतदेव के आभरणादि रहते हैं। इसका वर्णक सूचनार्थ कहते हैं—'तासिं णं वण्णओ' पूर्वोक्त जंबू के वर्णन पद परक पद समूह यहां पर कहलेवें। वह वर्णन पद परक पद मूल जंबू के वर्णन के जैसा समझलेवें।

अब इसकी जितनी पद्मवरवेदिका कही है उसको कहते हैं—'ताओ णं' पूर्वोक्त 'जंबू छहिं' जंबूवृक्ष छह 'पउमवरवेइयाहिं संपरिक्खित्ता' पद्मवरवेदिका से घिरेहुए हैं। अर्थात् वे प्रत्येक जंबू वृक्ष छह, छह पद्मवरवेदिका से घिराया हुआ है। इन जंबू में इस सूत्रमें एवं जीवाभिगम की बृहत्क्षेत्र विचारादिमे

ઉંડાઇ કહેલ છે. એક યોજન જેટલી ઉંચાઇવાળા સ્કંધ અને ત્રણ યોજન ઉંચાઇવાળી શાખા-ડાળો છે. સર્વાત્મના ઉંચાઇ કંઇક વધારે ચાર યોજનની છે. તેમાં એક શાખા દોઢ યોજન જેટલી લાંબી છે. સ્કંધની જાડાઇ એક કોસ જેટલી છે. આ રીતે સર્વ પ્રકારથી આયામ વિષ્કંભથી ચાર યોજન મળી જાય છે. આ જંબૂમાં અનાદૃત દેવના આભરણાદિ રહે છે તેનું વર્ણન સૂચનાર્થે કહે છે—'तासिंगं वण्णओ' પૂર્વોક્ત જંબૂ વર્ણન પદપરક પદ સમૂહ અહીંયાં કહી લેવાં આ વર્ણન પરક પદ મૂલ જંબૂના વર્ણનની જેમ સમજી લેવા.

હવે તેની જેટલી પદ્મવરવેદિકા કહી છે તેનું કથન કરે છે.—'ताओ णं' પૂર્વોક્ત 'जंबू छहिं' જંબૂવૃક્ષ છ 'पउमवरवेइयाहिं संपरिक्खित्ता' પદ્મવર વેદિકાથી ઘેરાયેલ છે. અર્થાત્ એ દરેક જંબૂવૃક્ષ છ, છ પદ્મવરવેદિકાથી ઘેરાયેલ છે. આ જંબૂમાં આ સૂત્રમાં અને જીવાભિગમની બૃહત્ક્ષેત્ર વિચારાદિમાં સૂત્રકાર તથા વૃત્તિકારે જીનભવન અને ભવન

जिनभवन भवनप्रासादानां चर्चां न चक्रुः, अन्येऽपि विद्वांसो मूलजम्बूवृक्षगततत्प्रथमवनखण्डगतकूटाष्टकजिनभवनैः सह संकलय्य सप्तदशाधिकशतं जिनभवनानां स्वीकुर्वाणा इहाप्येकैकं सिद्धायतनं प्रागुक्तप्रमाणं स्वीचक्रुः, ततोऽत्र तत्त्वं केवलिनो विदुरिति ।

अधुनाऽस्याःशेषपरिक्षेपान वक्तुं सूत्रचतुष्टयमाह- 'जंबूए णं सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमेणं' जम्ब्वाः सुदर्शनायाः खलु उत्तरपौरस्त्येन-ईशानकोणे 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तरपश्चिमेन-उत्तरपश्चिमायां-वायव्यविदिशि 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे दिक्त्रये खलु 'अणाढियस्स' अनादृतस्य अनादृतनामकस्य 'देवस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' देवस्य चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां-चतुःसहस्रसंख्यसामानिकानां 'चत्तारि जंबुसाहस्सीओ' चतस्रो जम्बूसाहस्र्यः-चतुःसहस्रसंख्याजम्ब्वः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः-कथिताः, 'तीसे णं'

सूत्रकार एवं वृत्तिकारने जिन भवन एवं भवन प्रासादों की चर्चा नहीं की है अन्य विद्वान भी मूल जंबूवृक्षमें कही हुई उस प्रथम वनखण्डमें कही हुई जिन भवन के साथ आठ कूट का संकलन करके एकसो सत्रह जिन भवनों का स्वीकार करके यहां पर प्रथम कहे प्रमाण वाला एक एक सिद्धायतन का स्वीकार करते हैं तो इसमें क्या हेतु है सो केवलि भगवान् ही जाने ।

अब इसके शेष परिक्षेप को कहने के हेतु से चार सूत्र कहते हैं-'जंबूएणं सुदंसणाए' इत्यादि 'जंबूएणं सुदंसणाए उत्तरपुरत्थिमेणं' जंबू सुदर्शना के ईशानकोणमें 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा में 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तर पश्चिम अर्थात् वायव्यकोण में 'एत्थ णं' ये तीनों दिशा में 'अणाढियस्स देवस्स' अनादृत नामक देवका 'चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं' चार हजार सामानिक देवों के 'चत्तारि जंबू साहस्सीओ' पण्णत्ताओ' चार हजार जंबूवृक्ष कहे हैं। 'तीसेणं' उस जंबू सुदर्शना के 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशामें 'चउण्हं अग्गमहिसीणं' चार अग्र-

---

પ્રાસાદોની ચર્ચા કરેલ નથી અન્ય વિદ્વાનો પણ/મૂલ જંબૂવૃક્ષમાં કહેલ એ પ્રથમ વનખંડમાં કહેલ જીનભવનોની સાથે આઠ કૂટોનું મિલાન કરી એક સો સત્તર જીનભવનોનો સ્વીકાર કરીને અહીંયાં પહેલા કહેલ પ્રમાણવાળા એક એક સિદ્ધાયતનનો સ્વીકાર કરે છે. તો તેમ કરવામાં તેમનો શું હેતુ છે? તે કેવલી ભગવાન જ જાણી શકે.

હવે તેના શેષ પરિક્ષેપને કહેવાના હેતુથી ચાર સૂત્ર કહે છે-'जंबूएणं सुदंसणाए' ઇત્યાદિ જંબૂ સુદર્શનાની ઇશાન દિશામાં 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' ઉત્તર પશ્ચિમ અર્થાત્ વાયવ્ય દિશામાં 'अणाढियस्स देवस्स' અનાદૃત નામના દેવના 'चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' ચાર હજાર સામાનિક દેવોના 'चत्तारि जंबूसाहस्सीओ पण्णत्ताओ' ચાર હજાર જંબૂ વૃક્ષો કહ્યા છે. 'तीसेणं' એ જંબૂસુદર્શનાની 'पुरत्थिमेणं' પૂર્વ દિશામાં 'चउण्हं अग्गमहिसीणं' ચાર અગ્રમહિષિયોના 'चत्तारि जंबूओ पण्णत्ता' ચાર જંબૂ વૃક્ષો કહેલા છે.

तस्याः-जम्बूसुदर्शनायाः खलु 'पुरत्थिमेणं पौरस्त्येन-पूर्वस्यां दिशि 'चउण्हं' अग्गमहिसीणं' चतसृणाम् अग्रमहिषीणां-प्रधानमहिषीणाम्-सर्वश्रेष्ठराज्ञीनाम् 'चत्तारि जंबूओ पण्णत्ताओ' चतस्रो जम्ब्वः प्रज्ञप्ताः-कथिताः। अथ गाथाद्वयेन पार्षददेवजम्बूराह-'दक्खिणेत्यादि-'दक्खिणपुरत्थिमे' दक्षिणपौरस्त्ये-अग्निकोणे, 'दक्खिणेण' दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि 'तह अवरदक्खिणेणं च' तथा अपरदक्षिणेन अपरदक्षिणस्यां नैर्ऋत्यविदिशि च-एतद्दिक्त्रये यथाक्रमम्। 'अट्ठदसबारसेव य' अष्टदशद्वादश-तत्राग्निकोणे अष्ट, दक्षिणस्यां दिशि दश, नैर्ऋत्यकोणे द्वादश च 'भवंति जंबूसहस्साइं' जम्बूसहस्राणि-जम्बूनां सहस्राणि भवन्ति एव शब्दोऽवधारणार्थः, तेन न न्यूनानि नाधिकानि इति व्यवच्छेदार्थः।१। 'अणियाहिवाण' अनीकाधिपानाम्-सेनाधिपतीनां देवानां सप्तानां 'पच्चत्थिमेण' पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि 'सत्तेव होंति जंबूओ' सप्तैव सप्तसंख्या एव न न्यूनाधिका जम्ब्वो भवन्ति। इति द्वितीयः परिक्षेपः।

अथ तृतीयपरिक्षेपमाह-'सोलसे' इत्यादि-'आयरक्खाणं' आत्मरक्षाणाम्-आत्मरक्षाकारिणाम् अनादृतदेवस्य सामानिक 'चतुर्गुणानां सोलस साहस्सीओ' षोडशसहस्राणां देवानां

महिषियों के 'चत्तारि जंबूओ पण्णत्ताओ' चार जंबू वृक्ष कहे हैं।

अब दो गाथा से पार्षद देव के जंबू कहते हैं-'दक्खिण पुरत्थिमे' अग्निकोणमें 'दक्खिणेण' दक्षिण दिशामें 'तहअवर दक्खिणेणं च' नैऋत्त दिशामें ये तीनों दिशामें क्रमसे 'अट्ठदस बारसेव' आठ, दस, बारह उनमें अग्निकोणमें आठ, दक्षिणदिशामें दस नैऋत्य कोण में बारह 'भवंति जंबू सहस्साइं' इतना हजार जंबूवृक्ष होते हैं। अर्थात् अग्निकोणमें आठ हजार, दक्षिण दिशामें दसहजार नैऋत्य कोण में बारह हजार जंबूवृक्ष होते हैं-इससे न्यूनाधिक नहीं होते हैं।१। 'अणियाहिवाण' सात सेनापतिदेवों के 'पच्चत्थिमेण' पश्चिमदिशामें 'सत्तेव होंति जंबूओ' सात जंबूवृक्ष होते हैं। यह दूसरा परिक्षेप कहा २

अब तीसरा परिक्षेप कहते हैं-'आयरक्खाणं' आत्मरक्षक देवों के सामानिकों से चोगुने होने से 'सोलहसाहस्सीओ' सोलह हजार 'चउदिसि' पूर्वादि चारों

હવે બે ગાથાથી પાર્ષદ દેવના જંબૂ કહે છે.-'दक्खिणपुरत्थिमे' આગ્નેય કોણમાં 'दक्खिणेण' દક્ષિણ દિશામાં 'तह अवरदक्खिणेणं च' નૈઋત્ય દિશામાં આ ત્રણે દિશામાં ક્રમશઃ 'अट्ठ दस बारसेव' આઠ, દસ, બાર,-તેમાંઅગ્નિકોણમાં આઠ, દક્ષિણ દિશામાં દસ નૈઋત્ય-કોણમાં બાર 'भवंति जंबूसहस्साइं' આટલા હજાર જંબૂવૃક્ષો હોય છે. અર્થાત્ અગ્નિ કોણમાં આઠ હજાર, દક્ષિણ દિશામાં દસ હજાર, નૈઋત્ય કોણમાં બાર હજાર જંબૂ વૃક્ષો હોય છે. તેનાથી ઓછાવત્તા હોતા નથી. ।।૧।। 'अणियाहिवाण' સાત સેનાપતિ દેવોના 'पच्चत्थिमेण' પશ્ચિમ દિશામાં 'सत्तेव होंति जंबूओ' સાત જંબૂવૃક્ષો હોય છે. આ બીજો પરિક્ષેપ કહ્યો. ।। ૨ ।।

હવે ત્રીજો પરિક્ષેપ કહેવામાં આવે છે.-'आयरक्खाणं' આત્મરક્ષક દેવોના સામાનિકોથી ચાર ગણા હોવાથી 'सोलहसाहस्सीओ' સોળ હજાર 'चउदिसि' પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં

'चउद्दिसिं' चतुर्दिशि–पूर्वादि दिक्चतुष्टये षोडश साहस्त्र्यः जम्बूनामितिशेषः भवन्तीति क्रियाध्याहारोऽत्र बोध्यः, तत्र एकैकस्यां दिशि चतस्रश्चतस्रः साहस्त्र्य इति दिक्चतुष्टये षोडश साहस्त्र्यो भावनीयाः। यद्यप्यनयो र्द्वितीय तृतीयपरिक्षेपयोः प्रमाणचर्चा पूर्वाचार्यैर्न कृता, तर्हि मानज्ञानं कथमनयोः स्यादिति जागर्ति जिज्ञासा, तथाऽपि पद्मह्रदपद्मपरिक्षेपानुसारेण पूर्वपूर्वपरिक्षेपजम्ब्वपेक्षयोत्तरोत्तरपरिक्षेपजम्ब्वोऽर्द्धप्रमाणा बोध्याः, अत्रापि प्रत्येकं परिक्षेपे एकैकस्यां श्रेण्यां विधीयमानां क्षेत्रसङ्कीर्णत्वेनानवकाशदोषस्तथैव प्रादुर्भवति तेन परिक्षेपजातयस्तिस्रस्तथैव वक्तव्याः। अधुनाऽस्या एव त्रिवनषण्डीपरिक्षेपान् वक्तुमाह– 'जंबूएणं' इत्यादि–'जंबूए णं तिहिं' जम्ब्वाः खलु त्रिभिः–त्रिसंख्यकैः 'सइएहिं' शतिकैः–योजनशतप्रमाणैः, 'वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' वनषण्डैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ताः–परिवेष्टताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–अभ्यन्तरेण मध्यमेन बाह्येन चेति। अथात्र यथा यदस्ति तथा तदाह–'जंबूए णं' 'इत्यादि–जंबूए णं' जम्ब्वाः सपरिवारायाः

दिशा में सोलह हजार जंबूवृक्ष होते हैं' एक एक दिशामें चार हजार के क्रम से चारों दिशामें मिलके सोलह हजार समझ लेवें। यद्यपि इन दूसरे तीसरे परिक्षेप के प्रमाण की चर्चा पूर्वाचार्यने की नहीं है तब उसका मानादिज्ञान कैसे जाना जा सके? इस प्रकार की जिज्ञासा जाग्रत होती है, तो भी पद्महृद के पद्मपरिक्षेप के कथनानुसार पूर्व पूर्व परिक्षेप जंबू की अपेक्षा से उत्तर उत्तर के परिक्षेप जंबू से अर्द्ध प्रमाण वाला समझे। यहां पर भी प्रत्येक परिक्षेपमें एक श्रेणी में होने वाली क्षेत्र संकीर्णता से अनवकाश दोष उसी प्रकार आ जाता है अतः तीन३ परिक्षेप जाती कहनी चाहिए।

अब तीन वनषण्ड के परिक्षेप का कथन करते हैं–'जंबूएणं तिहिं सइएहिं' जंबू तीनसो योजन प्रमाण वाले 'वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' वनषण्डों से चारों दिशामें व्याप्त होकर स्थित है। वे तीन वनषण्ड इस प्रकार है– आभ्यन्तर, मध्यम एवं बाह्य।

સોળ હજાર જંબૂવૃક્ષો હોય છે. એક એક દિશામાં ચાર હજારના ક્રમથી ચારે દિશાના મળીને સોળ હજાર થાય છે તેમ સમજવું. યદ્યપિ આ બીજા અને ત્રીજા પરિક્ષેપના પ્રમાણુની ચર્ચા પૂર્વાચાર્યોએ કરેલ નથી. તો તેના માનાદિનું જ્ઞાન કેવી રીતે જાણી શકાય? આ રીતની જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે, તો પણ પદ્મહૃદના પદ્મ પરિક્ષેપના કથનાનુસાર પૂર્વ પૂર્વ પરિક્ષેપ જંબૂથી અર્ધા પ્રમાણવાળા સમજે, અહીંયાં પણ દરેક પરિક્ષેપમાં એક શ્રેણીમાં થવાવાળી ક્ષેત્ર સંકીર્ણુતાથી અનવકાશ દોષ એજ રીતે આવી જાય છે. તેથી ત્રણુ પરિક્ષેપ જાતી કહેવી જોઇએ.

હવે ત્રણુ વનષંડના પરિક્ષેપનું કથન કરે છે–'जंबूएणं तिहिं सइएहिं' જંબૂ ત્રણુસો યોજન પ્રમાણુવાળા 'वनसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' વનષંડાથી ચારે દિશામાં વ્યાપ્ત થઇને રહેલ છે. એ ત્રણે વનષંડ આ પ્રમાણે છે.–આભ્યંતર, મધ્યમ અને બાહ્ય.

खलु 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वेण पूर्वदिशि 'पण्णासं जोयणाइं पढमं' पञ्चाशतं योजनानि प्रथमम्-आदिमं 'वणसंडं ओगाहित्ता' वनषण्डम्' अवगाह्य-प्रविश्य 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'भवणे' भवनं-गृहं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तस्य मानमाह-'कोसं आयामेणं' क्रोशमायामेन-दैर्घ्येण, प्रज्ञप्तम् एतावताऽपरितुष्यन्नाह-'सो चेव' स एवेति-सः-पूर्वोक्तो मूल-जम्बू पूर्वशाखागत भवनसम्बन्ध्येव 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः, 'सयणिज्जं च' शयनीयं शय्या, अनादृतदेवयोग्यम् यत् तदपि बोध्यम् 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'सेसासु वि' शेषासु-अवशिष्टासु दक्षिणादिषु तिसृषु 'दिसासु' दिक्षु प्रत्येकं पञ्चशतं योजनान्यवगाह्य प्रथमवनषण्डे 'भवणा' भवनानि वक्तव्यानि, अथात्र प्रथमवने पुष्करिणी चतुष्टयं वर्णयति-'जंबूए णं' इत्यादि-जंबूए णं उत्तरपुरत्थिमेणं' जम्ब्वाः खलु उत्तरपौरस्त्येन-ईशानकोणे दिग्भागे 'पढमं वणसंडं पण्णासं-जोयणाइं ओगाहित्ता' प्रथमं वनषण्डं पञ्चाशतं योजनानि अवगाह्य-प्रविश्य 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'चत्तारि' चतस्रः-चतुःसंख्याः

अब जंबू वृक्षके भीतरी भाग का वर्णन करते हैं-'जंबूएणं' सपरिवार जंबू के 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशा की तरफ 'पण्णासं जोयणाइं पढमं' पचास योजन पर पहला 'वणसंड ओगाहित्ता' वनषंड में प्रवेश करके 'एत्थ णं भवणे पण्णत्ते' यहां पर भवन कहा है, वह भवन 'कोसं आयामेणं' एक कोस लंबा है, 'सोचेव वण्णओ' मूल जंबू के वर्णन में पूर्वशाखा में कहा हुआ भवन संबंधी समस्त वर्णन यहां पर समझ लेवें, 'सयणिज्जं च' अनादृत देव के योग्य शय्या भी कह लेवें। 'एवं' इसी प्रकार 'सेसासु' बाकी की दक्षिणादि तीनों 'दिसासु' दिशाओं में प्रत्येक में पांचसो २ योजन प्रविष्ट होने पर प्रथम यवनषंड में 'भवणा' भवन कह लेवें।

अब प्रथमभवन में चार पुष्करिणियों का वर्णन करते हैं-'जंबूएणं उत्तर पुरत्थिमेणं' जंबू की ईशान दिशा में 'पढमं वणसंडं पण्णासं जोयणाइं' ओगा

હવે જંબૂવૃક્ષના અંદરના ભાગનું વર્ણન કરે છે-'जंबूएणं' સપરિવાર જંબૂના पुरत्थिमेणं' પૂર્વ દિશાની તરફ 'पण्णासं जोयणाइं पढमं' પચાસ યોજન પર પહેલા 'वनसंडं ओगाहित्ता' વનષંડમાં પ્રવેશ કરીને 'एत्थ णं भवणे पण्णत्तें' ત્યાં ભવનો આવેલા છે. એ ભવનો 'कोसं आयामेणं' એક ગાઉ જેટલા લાંબા છે. 'सो चेव ,वण्णओ' મૂળ જંબૂના વર્ણનમાં પૂર્વ શાખામાં કહેલ ભવન સંબંધી સઘળું વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું. 'सय णिज्जं च' અનાદૃત દેવને યોગ્ય શય્યા પણ કહી લેવી 'एवं' એજ રીતે 'सेसासु' બાકીની દક્ષિણાદિ ત્રણે 'दिसासु' દિશાઓમાં દરેકમાં પાંચસો યોજન પ્રવેશ કરવાથી પહેલા વન-ષંડમાં 'भवणा' ભવનો સમજી લેવાં

હવે પહેલા વનમાં ચાર પુષ્કરિણિયોનું વર્ણન કરે છે.-'जंबूएणं उत्तरपुरत्थिमेण' જંબૂની ઇશાન દિશામાં 'पढमं वणसंडं पण्णासं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता' પહેલા વન

'पुक्खरिणीओ' पुष्करिण्यः—वर्तुलवापीनाम जलाशयविशेषाः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, ता नामतो निर्दिशति—'तं जहा' तद्यथा—'पउमा' पद्मा १ 'पउमप्पभा' पद्मप्रभा २ 'कुमुदा' कुमुदा३ 'कुमदप्पभा' कुमुदप्रभा ४, एताः पूर्वादि दिक्क्रमेण स्वविदिग्गतप्रासादं परिवेष्ट्य व्यवस्थिताः, अनयैव रीत्याऽग्निकोणादि विदिक्त्रये प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रः पुष्करिण्यो वक्तव्याः, तासां मानमाह—'ताओ णं' ताः खलु पुष्करिण्यः 'कोसं आयामेणं' क्रोशम् आयामेन—दैर्घ्येण, 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशम्—क्रोशस्यार्द्धं 'विक्खंभेण' विष्कम्भेण—विस्तारेण 'पंच धणुसयाइं' पञ्च धनुःशतानि-पञ्चशतीधनूंषि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन—भूप्रवेशेन प्रज्ञप्ताः। तासां 'वण्णओ' वर्णकः वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः स च प्रकरणान्तराद् ग्राह्यः, 'तासि णं' तासां चतसृणां वापीनां खलु 'मज्झे' मध्ये—मध्यभागे 'पासायवडेंसगा' प्रासादावतंसकाः—प्रासादेषु उत्तमाः प्रासादाः प्रज्ञप्ताः, अत्र बहुवचनमुक्तवक्ष्यमाणवापीनां प्रासादापेक्षया बोध्यम् तेन प्रति-

---

हित्ता' प्रथम वनषण्ड के पचास योजन प्रवेश करने पर 'एत्थ णं' यहां पर 'चत्तारि' चार 'पुक्खरिणीओ' वावडियां 'पण्णत्ताओ' कही गई है—उनके नामादि कहते हैं—'तं जहा—'पउमा' पद्मा१ 'पउमप्पभा' पद्मप्रभा२, 'कुमुदा'३ 'कुमुदप्पभा' कुमुदप्रभा४ ये पूर्वादि दिशा के क्रमसे अपने से विदिशामें आये हुए प्रासादको चारों ओर से घिरकर स्थित रहते हैं। इसी प्रकार से अग्निकोणादि तीन विदिशामें प्रत्येक को चार चार पुष्करणियां कहनी चाहिए। उनका मान कहते हैं—'ताओ णं' वे पुष्करणियां 'कोसं आयामेणं' एक कोस की लंबाई वाली कही है 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' आधा कोसका उसका विष्कंभ—विस्तार कहा है। 'पंचधणुसयाइं उव्वेहेणं' पाँचसो धनुष का उनका उद्वेध—गहराई हैं। 'वण्णओ' इनका समग्र वर्णन अन्य प्रकरण में कहे अनुसार समझ लेवें। 'तासिणं' वे चारों वावडिके 'मज्झे' मध्य भागमे 'पासायवडेंसगा' प्रासादावतंसक—श्रेष्ठ महल कहे है। यहां बहुवचन वक्ष्यमाणवापी के प्रासादों की अपेक्षा से जानना

षंडमां पचास येोजन प्रवेश करवाथी 'एत्थणं' अहींयां 'चत्तारि' चार 'पुक्खरिणीओ' वावो 'पण्णत्ताओ' कहेवामां आवेल छे. तेना नामादि आ प्रमाणे छे 'तं जहा' जेमके 'पउमा' पद्मा १ 'पउमप्पभा' पद्मप्रभा २ 'कुमुदा' कुमुदा ३ 'कुमुदप्पभा' कुमुदप्रभा ४ ओ पूर्वादि दिशाना क्रमथी पोतानाथी विदिशामां आवेल प्रासादोने चारे तरफथी घेरीने रहे छे. ओज प्रमाणे अग्नि कोणादि त्रण विदिशामां प्रत्येकने चार चार पुष्करिणिये। कहेवी जोईओ. तेनुं माप बतावे छे.—'ताओ णं' ओ पुष्करिणीये। 'कोसं आयामेणं' ओक गाउ जेटली लांबी कहेल छे 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' अर्धा गाउ जेटलो तेनो विष्कंभ विस्तार कहेल छे. 'पंच धणुसयाइं उव्वेहेणं' पांचसो धनुष जेटलो तेनो उद्वेध—ऊंडाई कही छे. 'वण्णओ' तेनुं संपूर्ण वर्णन अन्य प्रकरणमां पहेला कह्या प्रमाणे समजी लेवुं. 'तासिणं' ओ चारे वावोनी 'मज्झे' मध्य भागमां 'पासायवडेसगा' प्रासादावतंसक उत्तम महेलो

वापि एकैकप्रासादसद्भावेन चत्वारः प्रासादाः सम्पद्यन्ते इति बोध्यम् । एवं निर्देशो-लाघवार्थः । ते च प्रासादाः 'कोसं' क्रोशम्-एकं क्रोशम् 'आयामेणं' आयामेन-दैर्घ्येण प्रज्ञप्ताः, एवमग्रेऽपि, 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशम्-क्रोशस्यार्द्धं 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण 'देसूणं' देशोनं-किञ्चिद्देशविहीन 'कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' क्रोशम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, तेषां प्रासादानां 'वण्णओ' वर्णकोऽत्र वक्तव्यः तत्र सीहासणा सपरिवारा' सिंहासनानि सपरिवाराणि भद्रासनरूपपरिवारसहितानि वक्तव्यानि जीवाभिगमेत्वपरिवाराण्येव सिंहासनानि वर्णनीय-तयोक्तानि, 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'सेसासु विदिसासु' शेषासु' शेषासु ईशान विदि-ग्भिन्नासु आग्नेयादि विदिक्षु पुष्करिण्यः (वाप्यः) प्रासादावतंसकाश्च वाच्याः, एतासामी-शानादिविदिक्पूर्वादिदिग्गतवापीनां क्रमेण नामनिर्देष्टुं पद्यद्वयमाह-गाथे पद्ये-'पउमा' पद्मा १ 'पउमप्पभाचेव' पद्मप्रभा २ चैव 'कुमुदा' कुमुदा ३ 'कुमुदप्पहा' कुमुदप्रभा ४ ।

चाहिए । इससे प्रत्येक वापीमें एक एक प्रासाद होने से चार प्रासाद होते हैं ऐसा समझ लेवें । यह निर्देश लाघवार्थ किया है । वे प्रासाद 'कोसं' एक कोस 'आयामेणं' लंबे 'अद्धकोसं' आधा कोसका उनका 'विक्खंभेणं' विष्कंभ कहा है। 'देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' कुछ कम एक कोस ऊंचा है। उन प्रासादों का 'वण्णओ' वर्णन परक पदसमूह यहां कह लेवें । वह इस प्रकार से है- वहां 'सीहासणा सपरिवारा' भद्रासनरूप परिवारसहित सिंहासन कहे हैं । जीवा भिगममें विना परिवार सिंहासन का वर्णन कहा है। 'एवं' इस प्रकार से 'सेसासु विदिसासु' शेष ईशान विदिशा से भिन्न आग्नेयादि विदिशा में पुष्करिणियां वावडियां एवं प्रासादावतंसक कह लेवें । ये ईशानादिविदिक् एवं पूर्वादिदिशामें कही हुई वापी के क्रम से नाम निर्देश के लिए दो पद्य कहते हैं- 'पउमा' पद्मा१ 'पउमप्पभाचेव' पद्मप्रभा२, 'कुमुदा ३, 'कुमुदप्पहा' कुमुद

કહ્યા છે, અહીંયાં બહુવચન વક્ષ્યમાણ વાવોના પ્રાસાદોની અપેક્ષાથી છે તેમ સમજવું. એથી દરેક વાવોમાં એક એક પ્રાસાદ હોવાથી ચાર પ્રાસાદો હોય છે, તેમ સમજવું. આ નિર્દેશ સંક્ષેપાર્થ કહેલ છે. એ પ્રાસાદો 'कोसं' એક ગાઉ જેટલા 'आयामेणं' લાંબા છે. 'अद्धकोसं' અર્ધા ગાઉ જેટલો તેનો 'विक्खंभेणं' વિષ્કંભ કહેલ છે. 'देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं' કાંઈક ઓછા એક ગાઉ જેટલા ઉંચા છે. એ પ્રાસાદોનું-'वण्णओ' વર્ણન કરનારા પદો અહીં કહી લેવા તે આ પ્રમાણે છે-'सीहासणा सपरिवारा' ત્યાં ભદ્રાસન રૂપ પરિવાર સહિત સિંહાસનનું વર્ણન કરી લેવું. 'एवं' એજ પ્રમાણે 'सेसासु विदिसासु' બાકિની ઈશાન વિદિશાથી બીજી આગ્નેયાદિ વિદિશામાં પુષ્કરિણીયો-વાવો અને પ્રાસાદાવતંસક કહી લેવા. એ ઈશાનાદિ વિદિશા અને પૂર્વાદિ દિશામાં કહેલ વાવોના ક્રમથી નામ બતાવવા માટે બે પદ્યો કહેલ છે. જેમકે-'पउमा' પદ્મા ૧ 'पउमप्पभा चेव' પદ્મ પ્રભા ૨ 'कुमुदा' કુમુદા ૩, 'कुमुदप्पहा' કુમુદપ્રભા ૪' 'उप्पलगुम्मा' ઉત્પલ ગુલ્મ ૫, 'णलिणा'

'उप्पलगुम्मा' उत्पलगुल्मा ५ 'णलिणा' नलिना ६ 'उप्पला' उत्पला ७ 'उप्पलुज्जला' उपत्पलोज्ज्वला८ ॥१॥ 'भिंगा' भृङ्गा९ 'भिंगप्पभा चेव' भृङ्गप्रभा चैव१० 'अंजणा' अञ्जना ११ 'कज्जलप्पभा' कज्जलप्रभा१२। 'सिरिकंता' श्रीकान्ता१३ 'सिरिमहिता' श्रीमहिता १४ 'सिरिचंदा' श्रीचन्द्रा १५ 'चेव सिरिनिलया' चैव श्रीनिलया १६।२। इमे गाथे स्पष्टार्थे।

पद्मादीनां प्रागुक्तत्वेन पुनरिहोक्तिः पुनरुक्तिदोषं सम्भावयति परन्तु स पुनरुक्तिः पद्मवद्धत्वेन तेषां संग्रहणान्निराकरणीया। एताश्च सर्वा अपि पुष्करिण्यः त्रिसोपानचतुर्द्वारालङ्कृताः पद्मवरवेदिका–वनपण्डमण्डिताश्च बोध्याः। तत्राग्नेयकोणे उत्पलगुल्मा, पूर्वस्यां नलिना, दक्षिणस्यामुत्पलोज्ज्वला, पश्चिमायामुत्पला, उत्तरस्यां तथा, नैर्ऋत्यकोणे भृङ्गा भृङ्गप्रभा अञ्जना कज्जलप्रभा तथा वायव्यकोणे श्रीकान्ता श्रीमहिता श्रीचन्द्रा श्रीनिलया चेति दिग्विपर्यासेन बोध्यम्।

प्रभा ४ 'उप्पलगुम्मा' उत्पलगुल्म ५, 'णलिणा' नलिना ६, 'उप्पला' उत्पल ७, 'उप्पलुज्जला' उत्पलोज्ज्वला८, ॥१॥ 'भिंगा' भृंग९ 'भिंगप्पभाचेव' भृंगप्रभा१० 'अंजणा' अंजना ११ 'कज्जलप्पभा' कज्जलप्रभा १२ 'सिरिकंता' श्रीकान्ता १३ 'सिरिमहिता' श्री महिता१४ 'सिरिचंदा' श्रीचन्द्रा १५ 'चेव सिरिनिलया' श्री निलया१६ ॥२॥ पद्मादि का कथन पहले किया गया है अतः यहां पर दुबारा कथन पुनरुक्ति दोष की सम्भावना करते हैं परन्तु वह पुनरुक्ति पद्मबद्धत्व से निरस्त हो जाती है। ये सभी पुष्करिणियां तीन सोपानपंक्ति एवं चार द्वारों से सुशोभित एवं पद्मवरवेदिका एवं वनषण्ड से मंडित हैं। उसमें अग्निकोणमें उत्पल गुल्म, पूर्वमें नलिन, दक्षिण में उत्पलोज्ज्वला, पश्चिम में उत्पला, उत्तर दिशा एवं नैऋत्य कोण में भृंगा एवं भृंगप्रभा अंजना कज्जल प्रभा, वायव्य कोण में श्रीकान्ता, श्री महिता, श्रीचन्द्रा श्रीनिलया ये दिशाके विपर्यास से जान लेवें।

नलिना ६, 'उप्पला' ઉત્પલા ૭, 'उप्पलुज्जला' ઉત્પલોજ્વલા ૮, ॥ ૧ ॥ 'भिंगा' ભૃંગ ૯, 'भिंगप्पभा चेव' ભૃંગપ્રભા ૧૦, 'अंजणा' અંજના ૧૧, 'कज्जलप्पभा' કજ્જલપ્રભા ૧૨, 'सिरिकंता' શ્રી કાન્તા ૧૩, 'सिरिमहिता' શ્રી મહિતા ૧૪, 'सिरिचंदा' શ્રી ચંદ્રા ૧૫, चेव सिरिनिलया' શ્રી નિલયા ૧૬. ॥ ૨ ॥

પદ્માદિનું કથન પહેલા કરવામાં આવી ગયેલ છે. તેથી અહીયાં ફરીથી કથન પુનરૂક્તિ દોષની સંભાવના કરે છે. પરંતુ એ પુનરૂક્તિ પદ્મબદ્ધત્વથી દૂર થઇ જાય છે એ તમામ વાવો ત્રણ સોપાનપંક્તિ અને ચાર દરવાજાઓથી સુશોભિત અને પદ્મવર વેદિકા અને વનષંડથી યુક્ત છે. તેમાં અગ્નિકોણુમાં ઉત્પલ ગુલ્મ, પૂર્વમાં નલિન, દક્ષિણુમાં ઉત્પલોજ્વલા, પશ્ચિમમાં ઉત્પલા, ઉત્તર દિશા તથા નૈઋત્ય કોણુમાં ભૃંગ અને ભૃંગપ્રભા, અંજના, કજ્જલપ્રભા, વાયવ્ય કોણુમાં, શ્રી કાન્તા, શ્રી મહિતા શ્રી ચંદ્રા, શ્રી નિલયા એ બધા દિશાના ફેરફારથી સમજી લેવા.

अथास्य वनस्य मध्यवर्तीनि कूटानि स्वरूपतो दर्शयति-'जंबूए णं' इत्यादि-'जंबूए णं' जम्ब्वाः-जम्बूसुदर्शनायाः अस्मिन्नेव प्रथमे वनषण्डे 'पुरत्थिमिल्लस्स' पौरस्त्यस्य-पूर्वदिग्भवस्य 'भवणस्स' भवनस्य-गृहस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स' उत्तरपौरस्त्यस्य-ईशानकोणगतस्य 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'कूडे' कूटं-शिखरं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च मानतः 'अट्ठजोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, 'दो जोयणाइं उव्वेहेणं' द्वे योजने उद्वेधेन-भूप्रवेशेन, वृत्तत्वेन य एवाऽऽयामः स एव विष्कम्भ इति, तच्च पुनः 'मूले' मूले मूलावच्छेदेन 'अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं' अष्टयोजनानि आयाम-विष्कम्भेन-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम् 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागावच्छेदेन भूमितश्चतुर्षु योजनेषु गतेषु 'छ जोयणाइं' षड्योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम्, 'उवरिं' उपरि-शिखरभागे 'चत्तारि जोयणाइं आयामविक्खंभेण' चत्वारि योजनानि आयामविष्कम्भेण-आयाम-विष्कम्भाभ्याम्,

---

अब वन के मध्यवर्ति कूट का स्वरूप कहते हैं-'जंबूएणं' जम्बू सुदर्शना के इसी प्रथम वनषण्ड में 'पुरत्थिमिल्लस्स भवणस्स' पूर्वदिशा में रहे हुए गृह का 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा में 'उत्तर पुरत्थिमिल्लस्स' ईशान दिशा में रहे हुए 'पासायवडेंसगस्स' उत्तम प्रासाद-महल के 'दक्खिणेणं' दक्षिण दिशामें 'एत्थणं' यहां पर 'कूडे' शिखर 'पण्णत्ते कहा है उसका मान इस प्रकार से है-'अट्ठजोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' आठ योजन का ऊंचा है 'दो जोयणाइं उव्वेहेणं' दो योजन का उद्वेध-भूमि के अंदर कहा है। वृत्त-वर्तुल होने से जितना उसका आयाम-लंबाई कहा है उतना ही उसका विष्कंभ चोडाई कहा है। वह आयाम विष्कंभ 'मूले' मूल भागमें 'अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं' आठ योजन का आयामविष्कंभ है 'बहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्य भागमें भूमि से चार योजन गत होने पर 'छ' जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' छ योजन आयाम विष्कंभ

હવે વનની મધ્યમા આવેલ કૂટનું વર્ણન કરે છે.-'जंबूएणं' જંબૂસુદર્શનાના આ વનષંડમાં 'पुरत्थिमिल्लस्स भवणस्स' પૂર્વ દિશામાં આવેલ ભવનોની 'उत्तरेण' ઉત્તર દિશામાં 'उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स' ઈશાન દિશામાં આવેલા 'पासायवडेंसगस्स' ઉત્તમ પ્રાસાદ-મહેલના 'दक्खिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'एत्थणं' આ સ્થળે 'कूडा' શિખરો 'पण्णत्ता' કહેલા છે. તેનું માપ આ પ્રમાણે છે.-'अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं' આઠ યોજન જેટલા ઉંચા છે. 'दो जोयणाइं उव्वेहेणं' બે યોજન જેટલો ઉદ્વેધ-જમીનની અંદર પ્રવેશેલા છે. વૃત્ત-વર્તુલ હોવાથી જેટલો તેનો આયામ છે. એટલોજ તેનો વિષ્કંભ-પહોળાઇ કહેલ છે. તે આયામ વિષ્કંભ 'मूले' મૂલ ભાગમાં 'अट्ठ जोयणाइं अयामविखंभेणं' આઠ યોજન જેટલો આયામ વિષ્કંભ છે. 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર મધ્ય ભાગમાં જમીનથી ચાર યોજન ઉંચાઈ પર 'छ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' છ યોજન જેટલો આયામ વિષ્કંભ છે. 'उवरिं' શિખરના

अथैषां परिधिं वक्तुं प्रक्रमाह–एषां प्रासादावतंसकानां 'मूले' मूले–मूलावच्छेदेन 'पणवीसं' पञ्चविंशतिं योजनानि सविशेषाणि किञ्चिदधिकानि परिरयः–परिधिः वर्तुलत्वम्, च–पुनः 'मज्झे' मध्ये मध्यदेशावच्छेदेन 'द्वारस' अष्टादश योजनानि 'सविसेसाइं' सविशेषाणि 'परिरओ' परिरयः–परिधिः, च–पुनः 'उवरिं' उपरि–शिखरभागे 'बारसेव' द्वादशयोजनानि सविशेषाणि परिरयो 'कूडस्स इमस्स बोद्धव्वो' अस्य–कूटस्य बोद्धव्यः इति रीत्या यथासंख्यं योजनीयम् । एवं सति तत्कूटं 'मूले वित्थिण्णे' मूले–विस्तीर्णम्–विस्तारयुक्तम् 'मज्झे संखित्ते' मध्ये संक्षिप्तम् ह्रस्वतां गतम्, 'उवरिं' उपरि–शिखरभागे 'तणुए' तनुकम्–प्रतनु–मूलाद्यपेक्षया, तथा–तत्कूटं 'सव्व कणगामए' सर्वरत्नमयम्–सर्वात्मना–वैडूर्यादि-रत्नमयम्, 'अच्छे' अच्छम्–आकाशस्फटिकवन्निर्मलम्, उपलक्षणमेतत् श्लक्ष्णादीनाम् तेन श्लक्ष्णम् इत्याद्यपि वक्तव्यम् तेषां व्याख्या प्राग्वत्, 'वेइया–वणसंडवण्णओ' वेदिका वन-

---

होता है 'उवरिं' शिखर के भाग में 'चत्तारि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' चार योजन का आयामविष्कंभ कहा है ।

अब उसकी परिधी का मान कहते हैं–इन प्रासादावतंसक के 'मूले' मूल भाग में 'पणवीसं' पचीस योजन से कुछ अधिक परिधि–वर्तुलत्व कहा है। 'मज्झे' मध्य भाग में 'द्वारस' अठारह योजन से 'सविसेसाइं' कुछ अधिक 'परिरओ' परिधि 'कूडस्स इमस्स बोद्धव्वो' इस कूट का प्रमाण जान लेना चाहिए। इस प्रकार से वह कूट 'मूले वित्थिण्णे' मूल भागमे विस्तृत 'मज्झे संखित्ते' मध्यमें संकुचित 'उवरिं' शिखर के भाग में 'तणुए' मूल भाग एवं मध्य भाग की अपेक्षा से पतला कहा है। तथा वह कूट 'सव्वकणगामए' सर्वात्मना रत्नमय 'अच्छे' आकाश एवं स्फटिक के जैसा निर्मल यह अच्छ पद श्लक्षण इत्यादि का उपलक्षण है अतः श्लक्ष्णादि समग्र विशेषणविशिष्ट कहलेना। इन पदों की व्याख्या पूर्ववत् समझलेवें 'वेइया वणसंडवण्णओ' यहां पर वेदिका एवं वनपंड का वर्णन संपूर्ण कह लेवें ।

ભાગમાં 'चत्तारि जोयणाइं आयामविक्खंभेणं' ચાર યોજન જેટલો આયામ વિષ્કંભ કહેલ છે.

હવે તેની પરિધીનું માપ બતાવે છે.–આ પ્રાસાદાવતંસકોના 'मूले' મૂલભાગમાં 'पणवीसं' પચ્ચીસ યોજનથી કંઈક વધારે પરિધિ–વર્તુલતા કહેલ છે 'मज्झि' મધ્યભાગમાં 'द्वारस' અઢાર યોજનથી 'सविसेसाइ' કંઈક વધારે 'परिरओ' પરિધી કહેલ છે. 'उवरिं' ઉપરના ભાગમાં 'वारसेव' બાર યોજનથી કંઈક વધારે 'परिरओ' પરિધિ 'कूडस्स इमस्स बोद्धव्वो' આ કૂટનું પ્રમાણ સમજવું જોઈએ. એ રીતે એ કૂટ 'मूले वित्थिण्णे' મૂલભાગમાં વિસ્તારવાળો 'मज्झे संक्खित्ते' મધ્યમાં સંકુચિત 'उवरि' શિખરના ભાગમાં 'तणुए' મૂળ ભાગ અને મધ્યભાગની અપેક્ષાથી પાતળો છે. તથા એ કૂટ 'सव्वकणगामए' સર્વાત્મના રત્નમય, 'अच्छ' આકાશ અને સ્ફટિકની જેવા નિર્મળ આ અચ્છ પદ શ્લક્ષ્ણાદિનું ઉપલક્ષણ છે. તેથી શ્લક્ષ્ણ વિગેરે તમામ વિશેષણોથી વિશેષિત કહીલેવો. આ પદોની વ્યાખ્યા પહેલાની જેમ

षण्डवर्णकोऽत्र-बोध्यः, अथ शेषकूटवक्तव्यतामतिदिशति-'एवं सेसावि कूडा इति' एवं शेषाण्यपि कूटानि-एवम्-प्रथमकूटवत् शेषाणि-प्रथमकूटातिरिक्तानि द्वितीयादीन्यपि सप्तकूटानि बोध्यानि इति। तानि शेषकूटानि वर्णप्रमाणपरिध्याद्यपेक्षयोक्तरीत्या बोध्यानि, तेषां स्थानविभागस्त्वेवम्-तथाहि-पूर्वदिग्भाविनो भवनस्य दक्षिणतः, आग्नेयविदिग्भाविनः प्रासादावतंसकस्योत्तरतो द्वितीयं कूटम् तथा-दक्षिणदिग्भाविनो भवनस्य पूर्वस्यां वह्निकोणभाविनः प्रासादावतंसकस्य पश्चिमायां दिशि तृतीयं कूटं, तथा-नैर्ऋत्यकोणभाविनः प्रासादावतंसकस्य पूर्वस्यां दिशि चतुर्थं कूटम् तथा पश्चिमदिग्भाविनो भवनस्य दक्षिणस्यां दिशि नैर्ऋत्यकोण भाविनः प्रासादावतंसकस्योत्तरस्यां दिशि पञ्चमं कूटम् तथा-पश्चिमदिग्भाविनो भवनस्योत्तरस्यां वायव्यकोणभाविनः प्रासादावतंसकस्य दक्षिणस्यां षष्ठं कूटम् तथोत्तरदिग्भाविनो भवनस्य पश्चिमायां दिशि वायव्यकोणभाविनः प्रासादावतंसकस्य पूर्वस्यां दिशि सप्तमं कूटं, तथोत्तरदिग्भाविनो भवनस्य पूर्वस्यां दिशि ईशानकोणभाविनः प्रासादावतंसकस्य

अब शेष कूटों का वक्तव्य कहते हैं-'एवं सेसावि कूडा' इसी प्रकार बाकी के सात कूट के विषय में भी समझलेवें। वे सबकूट वर्णों, प्रमाण, परिधि आदि की अपेक्षा से पूर्वोक्त प्रकार से समझलेवें उनके स्थानादि भाग इस प्रकार से हैं-पूर्व दिशाके भवन कि दक्षिणदिशा में आग्नेय विदिशाके भवन की उत्तर दिशा में दूसरा कूट कहा है। तथा दक्षिण दिशा के भवन के पूर्व में अग्नि कोण भावि भवन की पश्चिम दिशा में तीसरा कूट आता है। तथा नैऋत्यकोण भावि भवन की पूर्व दिशा में चौथा कूट कहा है। तथा पश्चिम दिग्भावि भवन की दक्षिण दिशा में, नैऋत्यविदिग्भावि भवन की उत्तर दिशा में पांचवां कूट कहा है। तथा पश्चिमदिशा के भवन से उत्तर दिशा में, वायव्यकोण भावि भवन के दक्षिण दिशा में छट्ठाकूट कहा है। तथा उत्तर दिशा के भवन की पूर्व दिशा में ईशान

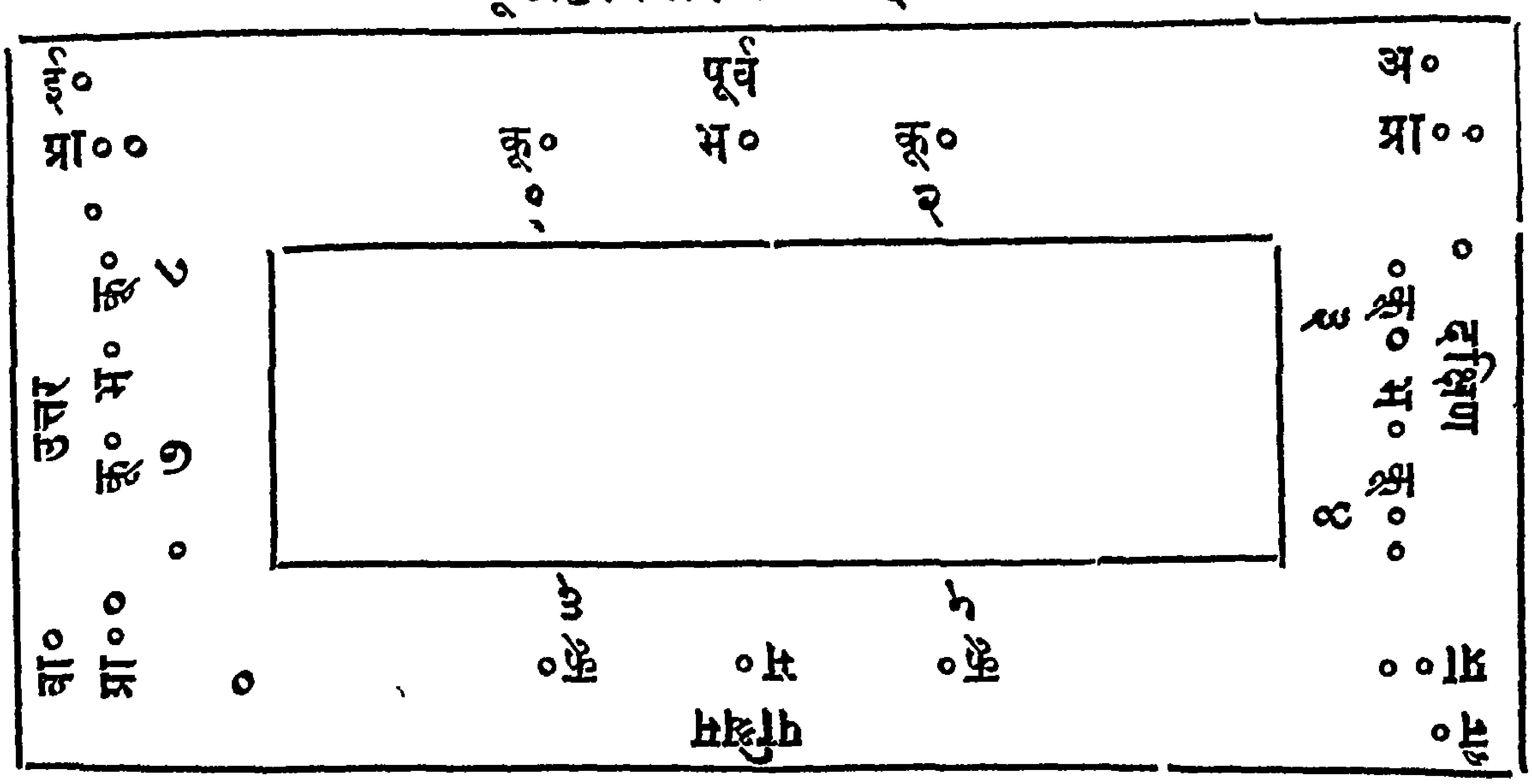
સમજી લેવી. 'वेइया वणसंडवण्णओ' અહીંયાં વેદિકા અને વનષંડનું વર્ણનસંપૂર્ણ કરી લેવું.

હવે બાકીના કૂટોનું કથન કરે છે.-'एवं सेसावि कूडा' એજ પ્રમાણે બાકીના સાત કૂટોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. તે બધા કૂટો વર્ણ, પ્રમાણ, પરિધિ વિગેરેની અપેક્ષાથી પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સમજી લેવા. તેમના સ્થાનાદિ વિભાગ આ પ્રમાણે છે.

પૂર્વ દિશાના ભવનની દક્ષિણ દિશામાં, આગ્નેય વિદિશાના ભવનની ઉત્તર દિશામાં બીજો કૂટ કહેલ છે. તથા દક્ષિણ દિશાના ભવનની પૂર્વમાં, અગ્નિ કોણમાં આવેલ ભવનની પશ્ચિમ દિશામાં ત્રીજો કૂટ આવેલ છે. તથા નૈઋત્ય કોણમાં આવેલ ભવનની પૂર્વદિશામાં ચોથો કૂટ કહેલ છે. તથા પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ ભવનની દક્ષિણ દિશામાં નૈઋત્યવિદિશામાં આવેલ ભવનની ઉત્તર દિશામાં પાંચમો કૂટ આવેલ છે તથા પશ્ચિમ દિશાના ભવનથી ઉત્તર દિશામાં વાયવ્ય કોણમાં આવેલ ભવનની દક્ષિણ દિશામાં છટ્ઠો કૂટ કહેલ છે. તથા ઉત્તર દિશામાં આવેલ ભવનથી પશ્ચિમ દિશામાં વાયવ્ય કોણમાં આવેલ ભવનની

पश्चिमदिश्यष्टमं कूटमित्यष्टौ कूटानि सन्ति तत्तत्स्थानस्थितानि । अत्रैषां स्थापना यथा यन्त्रे तथा द्रष्टव्या ।

कूटाष्टकस्थापना-यन्त्रम्—

अथ जम्ब्वाः सुदर्शनाया द्वादशनामान्याह-'जंबूए णं' इत्यादि-'जंबूए णं' जम्ब्वाः खलु 'सुदंसणाए-दुवालसणामधेज्जा' सुदर्शनायाः द्वादशनामधेयानि-नामानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा-'सुदंसणा' सुदर्शना १, 'अमोहा य' अमोघा २ च 'सुप्पबुद्धा' सुप्रबुद्धा ३ 'जसोहरा' यशोधरा ४ । 'विदेहजंबू' विदेहजम्बूः ५ 'सोमणसा' सौमनस्या ६

कोण भावि भवन की पश्चिमदिशा में आठवां कूटकहा है ? इस प्रकार से आठ कूट कहे हैं। वे सभी तत् तत् स्थान में स्थित है । इनकी स्थापना संस्कृत टीका में यंत्र रूप में दिखलाइ है सो वहां देखकर समझलेवें ।

अब जम्बू सुदर्शना के बारह नाम कहते हैं-'जंबूएणं सुदंसणाए' जंबू सुदर्शना के 'दुवालस नामधेज्जा पण्णत्ता' बारह नाम कहे हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'सुदंसणा' सुदर्शना१, 'अमोहाय' अमोघा२, 'सुप्पबुद्धा' सुप्रबुद्धा३, 'जसोहरा' यशोधरा४, 'विदेह जंबू' विदेह जंबू५, 'सोमणसा सौमनस्या ६, 'णियया' नियता७, 'णिच्चमंडिया' नित्यमंडिता८, ॥१॥ 'सुभद्दाय'

પૂર્વ દિશામાં સાતમો કૂટ આવેલ છે તથા ઉત્તર દિશામાં આવેલ ભવનની પૂર્વ દિશામાં ઈશાન કોણમાં આવેલ ભવનની પશ્ચિમ દિશામાં આઠમો કૂટ કહેલ છે. આ રીતે આઠ કૂટો કહેલા છે તે બધા તે તે સ્થાન પર આવેલ છે.

તેની સ્થાપના સંસ્કૃત ટીકામાં યંત્ર રૂપે બતાવેલ છે. તે ત્યાંથી જોઇને સમજી લેવી.

હવે જંબૂ સુદર્શનાના બાર નામો કહેવામાં આવે છે-'जंबूएणं सुदंसणाए' જંબૂસુદર્શનાના "दुवालस नामधेज्जा पण्णत्ता' બાર નામો કહેલા છે. 'तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'सुदंसणा' સુદર્શના ૧ 'अमोहाय' અમોઘા ૨ 'सुप्पबुद्धा' સુપ્રબુદ્ધ ૩ जसोहरा' યશોધરા ૪ 'विदेहजंबू' વિદેહ જંબૂ ૫ 'सोमणसा' સૌમનસ્યા ૬ 'णियया' નિયતા ૭ 'णिच्चमंडिया'

'णियया' नियता ७ 'णिच्चमंडिया' नित्यमण्डिता ८॥१॥ 'सुभद्दा च' सुभद्रा ९ च 'विसाला य' विशाला १० च 'सुजाया' सुजाता ११ 'सुमणा' सुमनाः १२ अपि च। 'सुदंसणाए जंबूए णामधेज्जा दुवालस' सुदर्शनाया जम्ब्वा नामधेयानि द्वादश ।२। तत्र-सुदर्शना-सु--सुष्ठु-शोभनं दर्शनं-नेत्रमनआह्लादकं वीक्षणं यस्याः सा तथा १, अमोघा-मोघा-विफला न मोघा अमोघा-नञत्र विरोधार्थक इति विफला विरोधिनी सफलेत्यर्थः इयममोघा हि स्व स्वामिभावेन प्रतिपन्ना सती जम्बूद्वीपाधिपत्यं जनयति, तद् विना तद्देश स्वामित्वस्यैवायोगात् २, सुप्रबुद्धा-सु-अतिशयेन प्रबुद्धा-उत्फुल्ला-उत्फुल्ल फुल्ल-योगादियमप्युत्फुल्ला ३, यशोधरा-धरतीति धरा पचादित्वादच् यशसः-सर्वजगद्व्यापिनो यशसो धरा यशोधरा, अनया जम्ब्वा हि जम्बूद्वीपस्त्रिभुवने ख्यातप्रभाव इत्यन्वर्थं नामधेयमस्याः ४। विदेहजम्बूः-विदेहेषु-स्वनामख्यातक्षेत्रविशेषेषु जम्बू विंदेह जम्बूः-विदेहान्तर्वर्त्युत्तरकुरुकृतनिवासत्वात् ५। सौमनस्या-सौमनस्यं सुमनसो भावः, तदस्त्यस्याः जन्यत्वेति

सुभद्रा ९, 'विसालाय' विशाला १०, 'सुजाया' सुजाता ११, 'सुमणा' सुमना १२, दूसरा प्रकार इस प्रकार कहा है 'सुदंसणाए जंबूए नामधेज्जा दुवालस' सुदर्शना जंबू के बारह नाम कहे हैं। सुदर्शना अर्थात् नेत्र एवं मनको प्रीतिकारक होता है दर्शन जिसका वह सुदर्शना कहलाता है १, 'अमोघा' निष्फल न होने वाला अर्थात् सफला, यह अमोघा ही स्वस्वामिभाव से प्राप्त होती हुई जंबूद्वीप का आधिपत्य को करता है, कारण उसके विना उस देशके स्वामित्वका ही अभाव रहता है२, सुप्रबुद्धा अतिशय प्रबुद्ध खिले हुए३, यशोधरा सर्व जगद्व्यापीयश को धारण करने वाला इससे जंबू से जंबूद्वीप तीनों भवनों में विख्यात प्रभाव वाला है इससे यह नाम यथा योग्य है ४, विदेह जंबू-विदेहों में-स्वनामसे, प्रसिद्ध क्षेत्रों में जो जंबू है वह विदेह जंबू कहलाता है, विदेहान्त र्वर्ति उत्तरकुरु में निवास करने से भी विदेह जंबू कहते हैं ५, सौमनस्या' सुम-

---

નિત્યમંડિતા ૮ ॥ ૧ ॥ સુભદ્દાય' સુભદ્રા ૯ 'विसालाय' વિશાલા ૧૦ 'सुजाया' સુજાતા ૧૧, 'सुमणा' સુમના ૧૨,

બીજો પ્રકાર આ પ્રમાણે કહેલ છે-'सुदंसणाए जंबूए नामधेज्जा दुवालस' સુદર્શના જંબૂના બાર નામો કહેલા છે. સુદર્શના અર્થાત્ આંખ અને મનને પ્રીતિકારક હોય છે, દર્શન જેનું તે સુદર્શના કહેવાય છે. ૧, 'अमोघा' નિષ્ફળ ન થવાવાળું અર્થાત્ સફલા, આ અમોઘા જ સ્વસ્વામિભાવથી પ્રાપ્ત થનારા જંબૂદ્વીપનું અધિપતિ પણું કરે છે. કારણ કે તેના વિના એ દેશના સ્વામિપણાનો જ અભાવ રહે છે. ૨, 'सुप्रबुद्धा' અત્યંત પ્રબુદ્ધ ખીલેલા ૩, યશોધરા સર્વ જગત વ્યાપી યશને ધારણ કરવાવાળો આનાથી જંબૂથી જંબૂદ્વીપ ત્રણે ભવનોમાં વિખ્યાત પ્રભાવવાળો છે. તેથી આ નામ યોગ્ય જ છે. ૪, વિદેહ જંબૂ-વિદેહોમાં સ્વનામથી પ્રસિદ્ધ ક્ષેત્રોમાં જે જંબૂ છે તે વિદેહ જંબૂ કહેવાય છે. વિદેહાન્તર્વર્તિ ઉત્તરકુરૂમાં નિવાસ કરવાથી પણ વિદેહ જંબૂ કહેવાય છે. ૫, સૌમનસ્ય સુમનસને

सौमनस्या–सौमनस्योत्पादिका द्रष्टृ जनमनःप्रसादिनी ६। नियता–सदाऽवस्थिता शाश्वतत्वात् ७, नित्यमण्डिता–नित्यं सततं मण्डिता–भूषिता तथा–सदा भूषणसमलङ्कृतत्वात् ८॥१॥ सुभद्रा–सु–सुष्ठु अव्याहत भद्रं–कल्याणं यस्याः सा सुभद्रा–सुन्दरकल्याणवती निरुपद्रवा महर्द्धिकदेवाधिष्ठितत्वात् ९। च शब्दः समुच्चयार्थकः। विशाला–विस्तारयुक्ता १० आयाम–विष्कम्भाभ्यामुच्चत्वेन चाष्टयोजनप्रमाणत्वात्, चः प्राग्वत्, सुजाता–सु–शोभनं जातं–जननं यस्या सा तथा, स्वच्छमणिकनकरत्नमूलद्रव्यजनितत्वेन जन्मदोषरहितेति भावः ११। सुमनाः-सु–शोभनं मनो यतः सा तथा १२, अपिचेति समुच्चयार्थे अव्यये। अत्र जीवाभिगमादिषु नामव्यत्यासेन पाठस्य दृष्टत्वेऽपि न कश्चिद्विरोधः, क्रमत्यागेऽपि द्वादशसंख्यापूर्ति सम्भवात्। जम्ब्व्यां–जम्बूसुदर्शनायां खलु अष्टाष्ट मङ्गलकानि–स्वस्तिक १ श्रीवत्स २ नन्दिकावर्त ३ वर्धमानक ४ भद्रासन ५ कलश ६ मत्स्य ७ दर्पण इत्यष्टौ मङ्गलानि एव मङ्गलकानि–कल्याणकराणि–अत्र मङ्गलजनकेषु मङ्गलत्वमौपचारिकम् उपलक्षणमिदं तन ध्वजच्छत्रादीन्यपि वर्णनीयानीह बोध्यानि,

नस को उत्पन्न करने वाला अर्थात् देखने वाले के मनको आनंद देने वाला ६, नियता–सदा अवस्थितरहने से अर्थात् शाश्वत होने से ७, नित्यमंडिता–सतत भूषण से अलंकृत रहने से ८ ॥१॥ सुभद्रा–सुंदर कल्याण करनेवाली–निरूपद्रव होने से महर्द्धिकदेव के अधिष्ठानभूत होने से ९। विशाला–विस्तारयुक्त होने से १०, अर्थात् आयाम, विष्कंभ एवं उच्चत्व से आठ योजन प्रमाण होने से। सुजाता–स्वच्छमणि कनकरत्न मूल द्रव्य को उत्पन्न करने वाला होने से अर्थात् जन्म दोषरहित होने से ११, सुमना–शोभन मन होने से १२, यहां जीवाभिगमादि में नामका व्यत्यास–फिरफार वाला पाठ होने पर भी कोई विरोध नहीं है। क्रम का फिरफार होने पर भी बारह की संख्या पूर्ण होती है।

जंबू सुदर्शना में आठ आठ मंगलक कहे हैं–जो इस प्रकार से हैं–स्वस्तिक, श्रीवत्सर, नंदिकावर्त ३, वर्धमानक ४, भद्रासन ५, कलश ६, मत्स्य ७, दर्पण

ઉત્પન્ન કરવાવાળા અર્થાત્ જોનારાના મનને આનંદ આપનાર ૬, નિયતા, સદા અવસ્થિત રહેવાથી અર્થાત્ શાશ્વત હોવાથી ૭, નિત્યમંડિતા–સતત આભૂષણોથી અલંકૃત રહેવાથી ૮, ॥ ૧ ॥ સુભદ્રા–સુંદર કલ્યાણ કરવાવાળી નિરૂપદ્રવ હોવાથી મહર્દ્ધિક દેવના અધિષ્ઠાન ભૂત ૯, વિશાલા–વિસ્તાર યુક્ત હોવાથી આયામ વિષ્કંભ અને ઉચ્ચત્વથી આઠ યોજન પ્રમાણ હોવાથી. ૧૦, સુજાત–સ્વચ્છ મણિકનક રત્ન મૂલ દ્રવ્યને ઉત્પન્ન કરનારા હોવાથી અર્થાત્ જન્મ દોષ રહિત હોવાથી ૧૧, સુમના–શોભનમન હોવાથી ૧૨, અહીં જીવાભિગમાદિમાં નામના ફેરફાર વાળો પાઠ હોવા છતાં પણ બારની સંખ્યા પૂરી થાય છે.

જંબૂસુદર્શનામાં આઠ આઠ મંગલક કહેલા છે. જે આ પ્રમાણે છે.–સ્વસ્તિક ૧, શ્રીવત્સ ૨, નંદીકાવર્ત ૩, વર્ધમાનક ૪; ભદ્રાસન ૫, કલશ ૬, મત્સ્ય ૭, દર્પણ ૮,

अधुना सुदर्शनाशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं प्रष्टुकाम इदमाह-'जंबूए णं' इत्यादि-'जंबूए णं' अट्ठट्ठ मंगलगा पण्णत्ता' जम्ब्वाः खलु अष्टाष्ट मंगलकानि 'से' अथ-सुदर्शनास्वरूपवर्णनानन्तरम् 'भंते !' हे भदन्त ! इयं जिज्ञासोदेति यत् 'केणट्ठेणं' केन अर्थेन-कारणेन 'एवं' एवम्-इत्थम् 'वुच्चइ' उच्यते-कथ्यते-'जंबू सुदंसणा २ ?' जम्बूः सुदर्शना २ इति ?, भगवांस्तदुत्तरमाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूए णं सुदंसणाए अणाढिए' जम्ब्वां खलु सुदर्शनायाम् अनादृतः-नादृताः-न सम्मानिताः स्वातिरिक्ता जम्बूद्वीपनिवासिनो देवा येन सोऽनादृतः-उपेक्षितान्यमहर्द्धिकः अनादृतेत्यन्वर्थनामको 'णामं' नाम-प्रसिद्धो 'जंबूदीवाहिवई' जम्बूद्वीपाधिपतिः 'परिवसइ' परिवसति, स कीदृशः ? इति जिज्ञासायामाह-'महिड्ढीए' महर्द्धिकः-महती भवनपरिवारादि समृद्धिर्यस्य स तथा, इदमुपलक्षणं तेन "महाद्युतिकः,

८। ये आठ मंगलक ही कल्याण करने वाले कहे हैं। यहां मंगल जनकों में मंगलत्व यह औपचारिक है यह उपलक्षण है अतः यहां ध्वज छत्रादिका भी वर्णन करलेना चाहिए।

अब सुदर्शना शब्द की प्रवृत्ति के निमित्त को लेकर पूछने की इच्छा से इस प्रकार कहते हैं-'जंबू सुदर्शना में आठ आठ मंगल द्रव्य कहे हैं 'से' सुदर्शना के स्वरूप वर्णन के पीछे 'भंते !' हे भगवन् इस प्रकार की जिज्ञासा उत्पन्न होती है कि-केणट्ठेणं एवं वुच्चइ' किस कारण से इस प्रकार कहा जाता है कि 'जंबू सुदंसणा जंबू सुदंसणा' यह जंबूसुदर्शना इस प्रकार से कहा जाता है ? इस प्रश्न के उत्तर निमित्त महावीर प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूएणं सुदंसणाए' जंबूसुदर्शना में 'अणाढिए णामं' अनादृत नामधारी देव 'जंबू दीवाहिवई' 'जंबूद्वीप का अधिपति 'परिवसई' निवास करता है। वह कैसा है इस प्रकार की जिज्ञासा निवृत्त्यर्थ कहते हैं-'महिड्ढीए' भवनपरिवारा-

આ આઠ મંગલક જ કલ્યાણ કરનારા કહ્યા છે. અહીં મંગલ જનકોમાં મંગલત્વ એ ઔપચારિક છે. એ ઉપલક્ષણ છે. તેથી અહી ધ્વજ અને છત્રાદિનું વર્ણન પણ કરી લેવું.

હવે સુદર્શના શબ્દની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તને લઈ ને પૂછવાની ઇચ્છાથી આ પ્રમાણે કહેલ છે.-'जंबूएणं अट्ठट्ठ मंगलगा पण्णत्ता' જંબૂસુદર્શનામાં આઠ આઠ મંગલ દ્રવ્ય કહેલ છે. 'से' સુદર્શનાના સ્વરૂપ વર્ણનની પછી 'भंते !' હે ભગવન્ આવી રીતની જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે કે-'केणट्ठेणं एवं वुच्चइ' શા કારણથી આ રીતે કહેવામાં આવે છે કે-जंबूसुदंसणा -जंबूसुदंसणा' આ જંબૂસુદર્શના એ પ્રમાણે કહેવાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીમહાવીર પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! जंबूएणं सुदंसणाए' જંબૂ સુદર્શનામાં 'अणाढिए णामं' અનાદૃત નામધારી દેવ, 'जंबू दीवाहिवई' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના અધિપતિ 'परिवसइ' નિવાસ કરે છે. તે દેવ કેવા છે ? એ રીતની જીજ્ઞાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે-'महिड्ढीए' ભવન પરિવારાદિ સમૃદ્ધિથી યુક્ત હોવાથી મહર્દ્ધિક છે. મહર્દ્ધિક પદ ઉપલક્ષણ છે, તેથી મહાદ્યુતિવાળા,

महाबलः, महायशाः, महासौख्या, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः" इत्येषां ग्रहणम्, व्याख्याचाष्टमसूत्राद्बोध्या। 'से णं तत्थ' स खलु अनादृताभिधो देवः, तत्र-जम्बू सुदर्शनायाम् विहरति, किं कुर्वन्? इत्यपेक्षायामाह-'चउण्हं' चतसृणाम् इत्यादि-'चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं' चतसृणां सामानिक-साहस्रीणां-चतुः सहस्र संख्यक सामानिक देवानाम् 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'चतसृणामग्रमहिषीणाम्, सपरिवाराणां तिसृणां परिषदां सप्तानामनीकानाम् सप्तानामनीकाधिपतीनाम्, षोडशानाम्' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः,एषां व्याख्याऽष्टमसूत्राद्बोध्या। 'आयरक्खदेवसाहस्सीणं' आत्मरक्षदेवसाहस्रीणाम्-षोडशसंख्यानामात्मरक्षकसहस्राणाम् तथा 'जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स' जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य तथा-'जंबूए सुदंसणाए' जम्ब्वाः सुदर्शनायाः तथा 'अणाढियाए' अनादृतायाः-अनादृताभिधानायाः 'रायहाणीए अण्णेसिं च' राजधान्याः अन्येषाम्-चतुसहस्रसामानिकदेवाद्यतिरिक्तानां च 'बहूणं देवाण य देवीण य' बहूनां देवानां च देवीनां च 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-आधिपत्यं

दिसमृद्धि से युक्त होने से महर्द्धिक है-महर्द्धिक पद उपलक्षण हैं अतः महाद्युति वाला महाबल शाली, महान् यशवाला, महा सुखवाला, महानु भाव एक पल्योपम की स्थितिवाला है इन पदों का अर्थ आठवें सूत्र में कहे अनुसार समझलेवें 'से णं तत्थ' वह अनादृतदेव जंबू सुदर्शना में निवास करते हैं-वहां निवास करता हुआ वह क्या करते हैं इस जिज्ञासा शमनार्थ कहते हैं-'चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं' चार हजार सामानिक देवों का 'जाव' यावत्पद से परिवार सहित चार हजार अग्रमहिषीयों का तीन परिषदाओं का सात सेनाओं का, सात सेनाधिपतियोंका यहां षोडश पद का संग्रह समझलेवें अतः 'आयरक्खदेवसाहस्सीणं' सोलह हजार आत्मरक्षक देवों का तथा 'जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स' जंबूद्वीप नामक द्वीपका तथा जंबूए सुदंसणाए' जंबू सुदर्शनाका तथा 'अणाढियाए' आनादृता नामकी 'रायहाणीए' राजधानी का इससे भिन्न 'बहूणं देवाण य देवीण य' अनेक देव देवियों का 'जाव' यावत् अधिपतित्व, पुर-

---

મહાબલશાલી, મહાન યશવાળા, મહાસુખવાળા, મહાનુભાવ, એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા છે, આ તમામ પદોનો અર્થ આઠમાં સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવો. 'से णं तत्थ' આ અનાદૃત દેવ જંબૂસુદર્શનામાં નિવાસ કરે છે. ત્યાં નિવાસ કરતાં કરતા તે શું કરે છે? એ જીજ્ઞાસાના શમન માટે સૂત્રકાર કહે છે-'चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' ચાર હજાર સામાનિક દેવોનું 'जाव' યાવત્ પદથી સપરિવાર ચાર હજાર અગ્રમહિષિયોનું, ત્રણ પરિષદાઓનું, સાત સેનાઓનું સાત સેનાધિપતિયોનું, અહિંયાં ષોડશ પદનો સંગ્રહ સમજી લેવો. તેથી 'आयरक्खदेवसाहस्सीणं' સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોનું, તથા 'जंबूद्दीवस्स णं दीवस्स' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપનું, તથા 'जंबूए सुदंसणाए' જંબૂ સુદર્શનાનું, તથા 'अणाढियाए' અનાદૃત નામની 'रायहाणीए' રાજધાનીનુ તે શિવાય 'बहूणं देवाण य देवीण य'

पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् महताऽहतनाटच गीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानः' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, एषां विवरणमष्टमसूत्राद् बोध्यम्, 'विहरइ' विहरति-विद्यते। 'से तेणट्ठेणं गोयमा !' सा-जम्बूः सुदर्शना तेन-अनन्तरोक्तेन अर्थेन-कारणेन हे गौतम ! 'एवं' एवम्-इत्थम् 'वुच्चइ' उच्यते-कथ्यते-जम्बूसुदर्शना २ जम्बूश्चासौ सुदर्शना-सु-सुष्ठु-शोभनमतिशयिनं वा दर्शनम् तन्निवासिदेवस्यानादृतदेवस्येव महर्द्धिकत्वस्य ज्ञानं यस्यां सा, यद्वा-सु-शोभनमतिशयितं वा दर्शनं विचारणमनन्तरोक्तस्वरूपं चिन्तनमनादृतदेवस्य यतः सा सुदर्शना, इति, अथ जम्बूसुदर्शनायाः शाश्वतत्वसंशयमपनुदन्नाह-अदुत्तरं चेत्यादि, 'अदुत्तरं च णं' अदुत्तरम् देशीयोऽयं शब्दोऽयथार्थे, तेन अथ अनन्तरम् इत्यर्थः, च खलु

पतित्व स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, आज्ञेश्वर सेनापतित्व करता हुवा, पालता हुवा जोर जोर से वादित नाट्य, गीत, वादित्र तंत्री, तल, ताल, त्रुटित घन मृदंग को चतुर पुरुषों द्वारा प्रवादित शब्द के साथ दिव्य भोगोपभोग को भोगता हुआ 'विहरई' निवास करता हैं यहां यावत् पद से जिन शब्दों का ग्रहण हुआ है इनका विशेष स्पष्टार्थ आठवें सूत्र में कहे हैं अतः जिज्ञासु वहां से समझलेवें। 'से तेणट्ठेणं गोयमा !' हे गौतम ! पूर्वोक्त कारणों को लेकर 'एवं' इस प्रकार से 'वुच्चइ' कहा जाता है जंबू सुदर्शना जंबू सुदर्शना अथवा सुंदर है दर्शन जिसका ऐसा उसमें निवास करनेवाले अनादृत देव का महर्द्धि कत्वादि ज्ञान जिसमें हो अथवा सुशोभातिशायि है दर्शन जिसका वह सुदर्शना कहलाती है।

अब जंबुसुदर्शना के शाश्वतत्व संबंधी संशय को दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'अदुत्तरंच णं' अथ अनन्तर 'गोयमा ! हे गौतम ! 'जंबुसुदंसणा'

અનેક દેવ દેવિયોનું 'जाव' યાવત્ અધિપતિત્વ, પુરપતિત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, આજ્ઞેશ્વર સેનાપતિત્વ, કરતા થકા જોરજોરથી વાગતા તંત્રી, તલ, તાલ, ત્રુટિત, ઘન મૃદંગને ચતુર પુરૂષો દ્વારા વગાડાતા શબ્દોની સાથે દિવ્ય એવા ભોગોપભોગોને ભોગવતા થકા 'विहरइ' વિચરે છે. અહીંયાં યાવત્પદથી જે શબ્દો ગ્રહણ કરાયા છે, તેનો વિશેષ સ્પષ્ટ અર્થ આઠમાં સૂત્રમાં કહેલ છે. તેથી જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી સમજી લેવા.

'से तेणट्ठेणं गोयमा' હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત કારણોને લઈને 'एवं वुच्चइ' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. જંબૂસુદર્શના જંબૂસુદર્શના. અત્યંત સુંદર છે દર્શન જેનું એવા તેમાં નિવાસ કરવાવાળા અનાદૃત દેવનું મહર્દ્ધિકત્વાદિ જ્ઞાન જેમાં હોય, અથવા શોભાતિશાયિ છે દર્શન જેનું તે સુદર્શના કહેવાય છે.

હવે જંબૂ સુદર્શનાના શાશ્વતત્વ સંબંધી સંશયને દૂર કરતા થકા સૂત્રકાર કહે છે 'अदुत्तरं च णं' અથ અનંતર 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जंबूसुदंसणा' જંબૂસુદર્શના 'जाव' યાવત્ —

'गोयमा !' गौतम ! 'जंबुसुदंसणा' जम्बुसुदर्शना-'जाव' यावत्-यावत्पदेन-इति शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् यत् 'भुविं च ३' न कदाचित्नाऽऽसीत् न कदाचिन्नास्ति, न कदाचिन्न भविष्यति 'धुवा णियया सासया अक्खया जाव' ध्रुवा नियता शाश्वती अक्षया यावत्-यावत्पदेन-अव्यया इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, 'अवट्ठिया' अवस्थिता, इत्येषां व्याख्याऽष्टमसूत्राद्बोध्या। अथ प्रसङ्गादनादृतदेवस्य राजधानीं विवक्षुराह-'कहि णं' इत्यादि-'कहि णं भंते !' कुत्र खलु भदन्त ! 'अणाढियस्स' अनादृतस्य-अनादृतनामकस्य 'देवस्स' देवस्य 'अणाढिया' अनादृता 'णामं' नाम प्रसिद्धा 'रायहाणी' राजधानी-राजनिवासस्थानविशेषः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता?, इति प्रश्ने भगवानुत्तरमाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जम्बूद्दीवे' जम्बूद्वीपे-जम्बूद्वीपवर्तिनः 'मंदरस्स' मन्दरस्य-मन्दराभिधस्य, 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि अत्र सप्तम्यन्तादेनप्रत्ययः, 'जं चेव' यदेव 'पुव्ववण्णियं' पूर्ववर्णितं-पूर्वं प्राक् वर्णितम्-उक्तम्, 'जमिगा पमाणं' यमिका प्रमाणं-यमिकायाः-तन्नाम्न्या राजधान्याः

जंबुसुदर्शना 'जाव' यावत् शाश्वत नाम कहा है। 'भुविंच ३' कोई समय वह नाम नहीं था ऐसा नहीं है। वर्तमान में नहीं है ऐसा नहीं है। भविष्य में वह नाम नहीं होगा ऐसा भी नहीं है। 'धुवा णियया सासया अक्खया जाव' ध्रुव, नियत शाश्वत, अक्षय यावत्पद से अव्यय पद का ग्रहण समझ लेवें 'अवट्ठिया' अवस्थित है इन शब्दों की व्याख्या आठवें सूत्र से समझ लेवें।

अब प्रसंगोपात अनादृत देव की राजधानी का वर्णन करने की इच्छा से कहते हैं-'कहिणं भंते ! अणाढियस्स देवस्स' हे भगवन् अनादृत देवकी 'अणढिया णामं रायहाणी' अनादृता नामकी राजधानी 'पण्णत्ता' कही गई है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-गोयमा ! हे गौतम ! 'जंबूदीवे' जंबूद्वीप में 'मंदरस्स पव्वयस्स' मंदर नामके पर्वत से 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा मे 'जमिगा पमाणं' यमिका नाम की राजधानी के समान प्रमाण वाली अर्थात् आयाम विष्कंभ,

---

શાશ્વત નામ કહેલ છે. 'भुविंच ३' કોઈ પણ સમયે એ નામ ન હતું તેમ નથી વર્તમાનમાં નથી એમ પણ નથી. અને ભવિષ્યમાં એ નામ નહીં હશે એમ પણ નથી. 'धुवो, णियया, सासया, अक्खया, जाव' ધ્રુવ,નિયત, શાશ્વત, યાવત્પદથી અવ્યય, પદનું ગ્રહણ સમજી લેવું. 'अवट्ठिया' અવસ્થિત છે આ શબ્દોની વ્યાખ્યા આઠમાં સૂત્રથી સમજી લેવી.

હવે પ્રસંગોપાત અનાદૃત દેવની રાજધાનીનું વર્ણન કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે-'कहि णं भंते ! अणाढियस्स देवस्स' હે ભગવન્ અનાદૃત દેવની 'अणाढिया णामं रायहाणी, અનાદૃત નામની રાજધાની ક્યાં 'पण्णत्ता' કહેલ છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जंबुद्दीवे' જંબૂદ્વીપમાં 'मंदरस्स पव्वयस्स' મંદર નામના પર્વતની 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં 'जमिगापमाणं', યમિકા નામની રાજધાની સરખા પ્રમાણવાળી અર્થાત્ આયામ,વિષ્કંભ, પરિધિના સરખા પ્રમાણ-

प्रमाणम्-आयामविष्कम्भपरिधिरूपमानं 'तं चेव' तदेव अत्रापि 'णेयव्वं' नेतव्यं-बुद्धिपथ प्रापणीयं-बोध्यमिति यावत्, तत् किम्पर्यन्तम्? इत्याह-'जाव' इत्यादि-यावत्-यावत्पदेन-'अण्णंमि-जंबुदीवे दीवे बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं अणाढियस्स देवस्स अणाढिया णामं रायहाणी पण्णत्ता. बारसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं, सत्ततीसं जोयणसहस्साइं णव य' इत्यारभ्य 'उववाओ अभिसेओ य' इति पर्यन्तः 'निरवसेसो' निरवशेषः सर्वः पाठोऽत्र बोध्यः, स च सव्याख्यो यमिका राजधानी वर्णनाधिकाराद् ग्राह्यः ॥सू०२३॥

अथोत्तरकुरुनामार्थं पिपृच्छिषुराह

मूलम्-से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-उत्तरकुरा२?, गोयमा! उत्तरकुराए उत्तरकुरू णामं देवे परिवसइ महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ-उत्तरकुरा२, अदुत्तरं च णंति जाव सासए। कहि णं भंते! महाविदेहे वासे मालवंते णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते? गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं उत्तरकुराए पुरत्थिमेणं वच्छस्स चक्कवट्टि-विजयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे मालवंते णामं वक्खार-पव्वए पण्णत्ते उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे जं चेव गंधमाय-

---

परिधि के प्रमाण वाली 'तं चेव णेयव्वं' यमिका राजधानी का सब वर्णन यहां भी कह लेना वह कहां तक कहे? इस जिज्ञासा के लिए कहते हैं-'जाव' यावत् यहां यावत्पद से 'अण्णंमि जंबूद्दीवे दीवे बारस जोयण सहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं अणाढियस्स देवस्स अणाढिया णामं रायहाणी पण्णत्ता बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं सत्तत्तीसं जायणसहस्साइं णवय' यहां से लेकर 'उववाओ अभिसेओ' इस कथन पर्यन्त 'निरवसेसो' समग्र पाठ यहां कह लेवें। वह पाठ व्याख्या सहित यमिका राजधानी के वर्णन से यहां पर ग्रहण कर कह लेवें ॥सू०२३॥

વાળી 'तं चेव णेयव्वं' યમિકા રાજધાનીનું સઘળું વર્ણન અહીંયા પણ કહી લેવું. તે વર્ણન ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું તે જીજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે-'जाव' યાવત્ અહીંયા યાવત્પદથી 'अण्णंमि जंबूद्दीवे दीवे बारस जोयण सहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं अणाढियस्स देवस्स अणाढिया णामं रायहाणी पण्णत्ता बारस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं सत्ततीसं जोयणसहस्साइं णवय' આ સૂત્રપાઠથી લઈને 'उववाओ अभिसेओ' આ કથન પર્યન્ત 'निरवसेसो' સંપૂર્ણ પાઠ અહીંયા કહી લેવો. તે પાઠ તેની વ્યાખ્યા સાથે યમિકા રાજધાનીના વર્ણનથી અહીંયાં ગ્રહણ કરી લેવો ॥ સૂ. ૨૩ ॥

णस्स पमाणं विक्खंभो य णवर मिमं णाणत्तं सव्ववेरुलियामए अव-सिट्ठं तं चेव जाव गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धायणकूडे०

(गाहा) सिद्धे य मालवंते, उत्तरकुरु कच्छसागरे रयए ।
सीयाए पुण्णभद्दे हरिस्सहे चेव बोद्धव्वे ।१।

कहि णं भंते ! मालवंते वक्खारपव्वए सिद्धायणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ? गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं मालवंतस्स कूडस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं एत्थ णं सिद्धायणे कूडे पण्णत्ते पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं अवसिट्ठं तं चेव रायहाणी, एवं मालवंतस्स कूडस्स उत्तरकुरुकूडस्स, एए चत्तारि कूडा दिसाहिं पमाणेहिं णेयव्वा, कूडसरिसणामया देवा, कहि णं भंते ! मालवंते सागरकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ? गोयमा ! वच्छकूडस्स उत्तरपुरत्थिमेणं रययकूडस्स दक्खिणेणं एत्थ णं सागरकूडे णामं कूडे पण्णत्ते, पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं अवसिट्ठं तं चेव सुभोगा देवी रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं रययकूडे भोगमालिणी देवी रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं, अवसिट्ठा कूडा उत्तरदाहिणेणं णेयव्वा एक्केणं पमाणेणं ॥सू० २४॥

छाया—अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—उत्तरकुरवः ?, २ गौतम ! उत्तरकुरुषु उत्तर कुर्नामदेवः परिवसति महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते—उत्तर कुरवः २, अदुत्तरं च खलु इति यावत् शाश्वतम् । क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे माल्यवान् नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपौरस्त्येन नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन उत्तरकुरुभ्यः पौरस्त्येन वच्छस्य चक्रवर्तिविजयस्य पश्चिमेन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे माल्यवान् नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः यदेव गन्धमादनस्य प्रमाणं विष्कम्भश्च नवरम् इदं नानात्वं सर्ववैडूर्यमयः अवशिष्टं तदेव यावद् गौतम ! नवकूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—सिद्धायतनकूटं० 'सिद्धं च १ माल्यवत् २ उत्तरकुरु ३ कच्छ ४ सागरे ५ रजतम् ६ सीतायाः ७ पूर्णभद्रं ८ हरिःस्सहं ९ चैव बोद्धव्यम् ॥१॥ क्व खलु भदन्त ! माल्यवतिवक्षस्कारपर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपौरस्त्येन माल्यवतः कूटस्य दक्षिणपश्चिमेन अत्र खलु सिद्धायतनं कूटं प्रज्ञप्तम् पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अवशिष्टं तदेव यावत् राज-

धानी, एवं माल्यवतः कूटस्य उत्तरकुरुकूटस्य कच्छकूटस्य, एतानि चत्वारि कूटानि दिग्भिः प्रमाणैः नेतव्यानि । क्व खलु भदन्त ! माल्यवति सागरकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! कच्छकूटस्य उत्तरपौरस्त्येन रजतकूटस्य दक्षिणेन अत्र खलु सागरकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अवशिष्टं तदेव सुभोगादेवी राजधानी उत्तरपौरस्त्येन रजतं कूटं भोगमालिनी देवी राजधानी उत्तरपौरस्त्येन अवशिष्टानि कूटानि उत्तरदक्षिणेन नेतव्यानि एकेन प्रमाणेन ॥सू०२४॥

टीका-'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि-प्रश्न सूत्रं स्पष्टम् उत्तरसूत्रे-'गोयमा !' हे गौतम ! 'उत्तरकुराए' उत्तरकुरुषु मूले प्राकृतत्वादेकवचनम् 'उत्तरकुरु णामं' 'उत्तरकुरुर्नाम 'देवे' देवः 'परिवसइ' परिवसति, स च कीदृशः ? इत्याह-'महढ्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः-महर्द्धिक इत्यारभ्य पल्योपमस्थितिक इति-पर्यन्तपदानां तद्विशेषणतया संग्रहो यावत्पदेन बोध्यः-तथाहि-महर्द्धिकः, महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः, इति फलितम् एषां व्याख्याऽष्टमसूत्रादवगन्तव्या, 'से तेणट्ठेणं गोयमा !' तत् तेनार्थेन गौतम ! ते-अनन्तरोक्ताः उत्तरकुरवः तेन-प्रागु-

॥ से केणट्ठेणं भंते ! इत्यादि॥

टीका-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भगवन् किस हेतु से ऐसा कहा गया है 'उत्तर कुरा उत्तरकुरा' अर्थात् उत्तरकुरा इस प्रकार से किस कारण से कहा जाता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! हे गौतम ! 'उत्तर कुराए' उत्तर कुरु मे 'उत्तरकुरूणामं' उत्तर कुरु नाम वाला 'देवे परिवसइ' देव निवास करता है। वह देव 'महड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिईए' महर्द्धिक यावत् पल्योपम की स्थिति वाला है । यहां पर महर्द्धिक पद से लेकर पल्योपम स्थिति वाला इतने तक के पद का संग्रह यावत्पद से हुआ है, जो इस प्रकार है-महर्द्धिक महाद्युतिक, महाबल, महायश, महासौख्य, महानुभाव, पल्योपम की स्थिति वाला इन पदों की व्याख्या आठवें सूत्र से समझ लेवें 'से तेणट्ठेणं गोयमा !' इस

'से केणट्ठेणं भंते !' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્ શા કારણથી એવું કહેવામાં આવે છે. 'उत्तरकुरा उत्तरकुरा' અર્થાત્ ઉત્તરકુરા એ પ્રમાણે શા કારણથી કહેવામાં આવે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'उत्तरकुराए' ઉત્તમકુરૂમાં 'उत्तर कुरुणामा' ઉત્તરકુરૂ એ નામધારી 'देवे परिवसइ' દેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવ 'महड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिईए' મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો છે. અહીંયાં મહર્દ્ધિક પદથી લઈને પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો એટલા સુધીના પદોનો સંગ્રહ યાવત્ પદથી થયેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે-મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાબલ, મહાયશ, મહાસૌખ્ય, મહાનુભાવ, પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો, આ બધા પદોની વ્યાખ્યા આઠમા સૂત્રથી સમજી લેવી 'से तेणट्ठेणं गोयमा !'

एतेन अर्थेन कारणेन हे गौतम! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते–उत्तर कुरवः२ इति 'अदुत्तरं' अथ 'च णंति' च खलु इति 'जाव सासए' यावच्छाश्वतम् 'अदुत्तरं च णं' इत्यारभ्य 'सासए णामधिज्जे पण्णत्ते' शाश्वतम् नामधेयं प्रज्ञप्तम् इति पर्यन्तं वर्णनीयम्, तथाहि–'अदुत्तरं च णं उत्तरकुराए त्ति सासयं णामधिज्जं पण्णत्तं' अथ च खलु उत्तरकुरव इति शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्।

अथ यस्मात्पश्चिमायामुत्तरकुरव उक्तास्तं माल्यवन्तं नाम द्वितीयं गजदन्ताकारं पर्वतं निरूपयति–'कहि णं' इत्यादि--प्रश्न सूत्रं स्पष्टार्थम् उत्तरसूत्रे 'गोयमा!' हे गौतम! 'मंदरस्स' मन्दरस्य–मन्दरनामकस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन–उत्तरपूर्वेण ईशानकोणे 'णीलवंतस्स' नीलवतः नीलवन्नाम्नः 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणस्यां दिशि 'उत्तरकुराए' उत्तरकुरुभ्यः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वस्यां दिशि

कारण हे गौतम! वह पूर्वोक्त उत्तर कुरु को 'एवं वुच्चइ' उत्तर कुरु इस प्रकार से कहते हैं–'अदुत्तरं च णंति' इससे अलावा वह 'जाव सासए' यावत् शाश्वत है 'अदुत्तरंच णं' यहां से लेकर 'सासए नामधिज्जे पण्णत्ते' शाश्वत नाम कहा है यहां तक समग्र वर्णन कह लेवें। वह वर्णन इस प्रकार से है–'अदुत्तरं च णं उत्तर कुराएत्ति सासयं नाम धिज्जं पण्णत्तं' उत्तर कुरु इस प्रकार का नाम शाश्वत कहा है।

अब जिसकी पश्चिम दिशा में उत्तर कुरु कहा है वह माल्यवन्त नाम का गजदन्ताकार दूसरा पर्वत का वर्णन करते हैं-'कहि णं भंते! महाविदेहे वासे' हे भगवन् महाविदेह वर्ष में कहां पर 'मालवंते णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' माल्यवंत नाम का वक्षस्कार पर्वत कहा है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! मन्दरस्स पव्वस्स' मन्दर नाम के पर्वत के 'उत्तर पुरत्थिमेणं' ईशान कोण में 'णीलवंतस्स' नीलवंत नाम का 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधर पर्वत की 'दाहिणेणं' दक्षिण दिशा में 'उत्तर कुराए' उत्तर कुरु से 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशा में 'कच्छस्स'

એ કારણુથી હે ગૌતમ! એ પૂર્વોક્ત ઉત્તરકુરૂને 'एवं वुच्चइ' ઉત્તરકુરૂ એ પ્રમાણે કહે છે. 'अदुत्तरं च णंति' તેનાથી બીજુ તે 'जाव सासए' યાવત્ શાશ્વત છે. 'अदुत्तरं च णं' એ પદથી લઇને 'सासए नामधिज्जे पण्णत्ते' શાશ્વત નામ કહેલ છે. એટલા સુધીનું સમગ્ર વર્ણન કરી લેવું. તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે. 'अदुत्तरं च णं उत्तरकुराएत्ति सासयं नामधिज्जं पण्णत्तं' ઉત્તર કુરૂ એ પ્રકારનું નામ શાશ્વત કહ્યું છે.

હવે જેની પશ્ચિમ દિશામાં ઉત્તર કુરૂ કહેલ છે તે માલ્યવન્ત નામના ગજદન્તાકાર બીજા પર્વતનું વર્ણન કરે છે– कहि णं भंते! महाविदेहे वासे' હે ભગવન્ મહાવિદેહ વર્ષમાં ક્યાં આગળ 'मालवंते णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' માલ્યવંત નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે–'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'मंदरस्स पव्वयस्स' મંદર નામના પર્વતની 'उत्तरपुरत्थिमेणं' ઇશાન કોણમાં 'णीलवंतस्स' નીલવાન્ નામના 'वासहरपव्वयस्स' વર્ષધર પર્વતની 'दाहिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'उत्तरकुराए' ઉત્તર કુરૂથી 'पुरत्थिमेणं'

'कच्छस्स' कच्छस्य-कच्छ-नामकस्य 'चक्कवट्टिविजयस्स' चक्रवर्तिविजयस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महाविदेहे' महाविदेहे-महाविदेह नामके 'वासे' वर्षे-क्षेत्रे 'मलवंते' माल्यवान् 'णामं' नाम 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः सीमाकारिपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः कथितः, अस्य मानाद्याह-'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतः-उत्तरदक्षिणयोर्दिशोरायतः-दीर्घः, 'पाईणपडीणवित्थिण्णे' प्राचीन-प्रतीचीनविस्तीर्णः-पूर्वपश्चिमयोर्दिशोर्विस्तीर्णः-विस्तारयुक्तः, किं बहुना 'जं चेव' यदेव 'गंधमायणस्स' गन्धमादनस्य-पूर्वोक्तवक्षस्कारपर्वतस्य 'पमाणं' प्रमाणं 'विक्खंभो' विष्कम्भः-विस्तारः 'य' च, उक्तस्तदेव प्रमाणं स एव च विष्कम्भो बोध्यः, 'णवरं' नवरम्-केवलम्-'इमं' इदम् 'णाणत्तं' नानात्वं-भेदः-विशेषोऽयम् 'सव्ववेरुलियामए' सर्ववैडूर्यमयः-सर्वात्मना-वैडूर्यरत्नमयः 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं-शेषं 'तं चेव' तदेव-पूर्वोक्तमेव, तत् किम्पर्यन्तम् ? इत्यपेक्षायामाह-'जाव गोयमा ! नव कूडा पण्णत्ता' यावद् गौतम नवकूटानि प्रज्ञप्तानि, स्पष्टम् 'तं जहा' तद्

कच्छ नाम के 'चक्कवट्टिविजयस्स' चक्रवर्तिविजय के 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमदिशा में 'एत्थ' यहाँ पर 'णं' निश्चय से 'महाविदेहे' महाविदेह नाम का 'वासे' क्षेत्र 'मालवंते णामं' माल्यवान नाम का 'वक्खारपव्वए' सीमाकारी पर्वत 'पण्णत्ते' कहा हैं ।

अब इसका मानादि प्रमाण कहते हैं-'उत्तरदाहिणायए' वह पर्वत उत्तर दक्षिण में लंबा है, 'पाईणपडीणवित्थिण्णे' पूर्व पश्चिम दिशा की ओर विस्तार वाला है, अधिक क्या कहे, जं चेव गंधमायणस्स' जो गंधमादन वक्षस्कार पर्वत का 'पमाणं' प्रमाण 'विक्खंभो' विष्कंभ था जो कहा है वही प्रमाण और वही विष्कंभ इसका भी समझ लेना। 'णवरं' केवल 'इमं' यही 'णाणत्तं' विशेष कथन कि 'सव्ववेरुलियामए' यह पर्वत सर्वात्मना वैडूर्य रत्नमय कहा है 'अवसिट्ठ तं चेव' बाकिका सर्वकथन पूर्वोक्त कथन के जैसा ही है । वह कथन कहां तक का ग्रहण करना चाहिए इस संशय की निवृत्यर्थ कहते हैं 'जाव गोयमा ! नवकूडा

પૂર્વ દિશામાં 'कच्छस्स' કચ્છ નામના 'चक्कवट्टिविजयस्स' ચક્રવતી વિજયના 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'एत्थ' અહીંયાં 'णं' નિશ્ચયથી 'महाविदेहे' મહાવિદેહનામના 'वासे' ક્ષેત્ર 'मालवंते णामं' માલ્યવાન્ નામના 'वक्खारपव्वए' સીમાકરી પર્વત 'पण्णत्ते' કહેલ છે.

હવે તેના માનાદિ પ્રમાણનું કથન કરે છે-'उत्तर दाहिणायए' તે પર્વત ઉત્તર દક્ષિણમાં લાંબો છે. 'पाईणपडिणवित्थिण्णे' પૂર્વ પશ્ચિમ દિશા તરફ વિસ્તારવાળો છે. વધારે શું કહેવાય ? 'जं चेव गंधमायणस्स' જે ગંધમાદન વક્ષસ્કારનું 'पमणं' પ્રમાણ 'विक्खंभो' વિષ્કંભ ત્યાં જે કહેલ છે. એજ પ્રમાણ અને એજ વિષ્કંભ આનો પણ સમજી લેવો. 'णवरं' કેવળ 'इमं' એજ 'णाणत्तं' વિશેષતા છે, કે-'सव्ववेरुलियामए' આ પર્વત સર્વાત્મના વૈડૂર્ય રત્નમય છે. 'अवसिट्ठं तं चेव' બાકીનું સઘળું કથન પહેલાના કથન પ્રમાણે જ છે તે કથન ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ ? એ જીજ્ઞાસાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે.

यथा–'सिद्धाययणकूडे०' सिद्धायतनकूटम्० इत्यादीनि नवकूटानि यावत् इति तानि नव-कूटानि नामनिर्देशेनाह–'सिद्धेय' सिद्धं च इत्यादि स्पष्टम् नवरम् उत्तरसूत्रे उक्तस्यापि सिद्धा-यतनकूटस्य पुनरुपादानं गाथानिबद्धत्वेन सर्वकूटसङ्ग्रहार्थमिति, सिद्धं–सिद्धायतनकूटम् नामैकदेशे नामग्रहणात्, च शब्दः पादपूरणार्थकः१, 'मालवंते' माल्यवत्–माल्यवन्नामकं कूटम् प्रस्तुतवक्षस्कारप्रतिकूटम्२, 'उत्तरकुरु' उत्तरकुरुनामकं कूटम्–उत्तरकुरुदेवकूटं ३, 'कच्छसागरे' कच्छसागरे–कच्छं कच्छविजयाधिपं कूटं सागरं च सागरनामकं कूटम्४–५, 'रयए' रजतं–रजतनामकं कूटम् इदश्चान्यत्र रुचकनाम्ना प्रसिद्धम् ६, 'सीयाए' सीतायाः सीतानद्याः सूर्याः कूटम् क्वचित् 'सीओयेति' पाठः तत्पक्षे सीते चेतिच्छाया, सीताकूटमिति

पण्णत्ता' यावत् हे गौतम ! नव कूट कहे है इस कथन पर्यन्त पूर्वोक्त कथन ग्रहण करलेवें। 'तं जहा' वे नवकूट इस प्रकार से कहे हैं–'सिद्धाययणकूडे' सिद्धाय-तन कूट, इत्यादि नवकूट कहे हैं। अब वे नव कूटों के पृथक् पृथक् नाम निर्देश दिखलाते हैं–'सिद्धया' सिद्ध इत्यादि स्पष्ट है। विशेषता यह है कि यह सिद्ध कूट उत्तर सूत्र में कहने पर भी सिद्धायतन कूटका पुनरूच्चारण गाथा में सर्व कूटों के नाम संग्रहार्थ कहा है ऐसा समझलेवें। गाथा में 'सिद्ध' कहनेसे सिद्धा-यतन कूट ऐसा समझलेना चाहिए, कारण कि नामका एकदेश के कहनेसे संपूर्ण नाम ग्रहण होजाता है १, 'मालवंते' माल्यवान् नामका कूट यह प्रस्तुत वक्ष-स्कारका प्रतिकूट है २, 'उत्तरकुरू' उत्तरकुरु नामका कूट यह उत्तरकुरु देव का कूट है ३, 'कच्छसागरे' कच्छ नाम का कूट ४ तथा सागर नाम का कूट ५, 'रयए' रजत नाम का कूट यह अन्य स्थान में रुचक नामसे प्रसिद्ध है ६, 'सीयाए' सीता नदी का सूर्य कूट हैं, कहीं पर 'सीयोएति' ऐसा पाठ है, इस पक्ष में 'सीता

जाव गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता' યાવત્ હે ગૌતમ ! નવ કૂટો કહેલા છે. આ કથન પર્યન્ત પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરી લેવું 'तं जहा' તે નવ કૂટો આ પ્રમાણે છે. 'सिद्धायणकूडे' સિદ્ધાયતન કૂટ ઇત્યાદિ નવ કૂટો છે.

હવે એ નવ કૂટો જુદા જુદા નામ નિર્દેશપૂર્વક બતાવે છે–'सिद्धेय' સિદ્ધ ઇત્યાદિ ગાથાર્થ સ્પષ્ટ છે. વિશેષતા એ છે કે–આ સિદ્ધ કૂટ ઉત્તર સૂત્રમાં કહેવા છતાં પણ સિદ્ધા-યતન કૂટનું પુનરચ્ચારણ ગાથામાં સર્વ કૂટોના નામનો સંગ્રહ બતાવવા માટે કહેલ છે. તેમ સમજી લેવું. ગાથામાં 'सिद्ध' કહેવાથી સિદ્ધાયતન કૂટ એમ સમજી લેવું જોઇએ. કારણ કે–નામના એક દેશને કહેવાથી સંપૂર્ણ નામનું ગ્રહણ થઇ જાય છે १ 'मालवंते' માલ્યવાન્ નામનો કૂટ એ પ્રસ્તુત વક્ષસ્કારનો પ્રતિકૂટ છે. ૨ 'उत्तरकुरु' ઉત્તરકુરૂ નામનો કૂટ આ ઉત્તર કુરૂ નામના દેવનો કૂટ છે ૩ 'कच्छसागरे' કચ્છ નામનો કૂટ ૪ તથા સાગર નામનો કૂટ ૫ 'रयए' રજત નામનો કૂટ આ કૂટ અન્ય સ્થાનમાં રૂચક નામથી પ્રસિદ્ધ છે.૬ 'सीयाए' સીતા નદીનો સૂર્ય કૂટ છે. ક્યાંક 'सीयोएत्ति' એવો પાઠ છે, એ પક્ષમાં 'सीता

तदर्थः, नामैकदेशे नाम्नोग्रहणात् तत्र सीतानदी देवीकूटमिति परमार्थः, च समुच्चये७, 'पुण्णभद्दे' पूर्णभद्रं-पूर्णभद्रनामकस्य व्यन्तराधिपस्य कूटं पूर्णभद्रकूटम् ८, 'हरिस्सहे चेव बोद्धव्वे' हरिस्सहं चैव बोद्धव्यम्, हरिस्सह नाम्न उत्तरश्रेणिपतिविद्युत्कुमारेन्द्रस्य कूटं हरिस्सहकूटम् च समुच्चये, एव शब्दोऽवधारणे बोद्धव्यं-ज्ञेयम्९, अथ नवकूटस्थानं निरूपयितुमाह-'कहि णं भंते !' क्व खलु भदन्त ! इत्यादि-प्रश्नसूत्रमुत्तानार्थकम् उत्तरसूत्रे-'गोयमा !' गौतम ! 'मंदरस्स' मन्दरस्य-एतन्नामकस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन-उत्तरपूर्वदिगन्तराले ईशानकोणे 'मालवंतस्स' माल्यवतः 'कूडस्स' कूटस्य, 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन निर्ऋतिकोणे 'एत्थ' अत्र 'णं' खलु 'सिद्धायणे' सिद्धयतनं 'कूडे' कूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् तत् किम्प्रमाणं कीदृशं चेत्यपेक्षायामाह-'पंच जोयण-

---

चेति' ऐसी छाया होती है अतः सीता कूट ऐसा उसका अर्थ होताहै कारण कि नामैकदेश के ग्रहण से समग्र नामका ग्रहण हो जाता है इस पक्ष में सीतानदी देवीकूट ऐसा अर्थ हो जाता है ७। 'पुण्णभद्दे' पूर्णभद्र, पूर्णभद्र नामका व्यन्तराधिपति देवका कूट पूर्णभद्र कूट है ८, 'हरिस्सहे चेवबोद्धव्वे' हरिस्सह नामका उत्तर श्रेणि का अधिपति विद्युत्कुमारेन्द्र का कूट हरिस्सह कूट है ऐसा जानना ९,

अब नव कूटों के स्थानों का निरूपण करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'कहिणं भंते ! मालवंते वक्खारपव्वए' हे भगवन् माल्यवन्त वक्षस्कार पर्वत में 'सिद्धायथण कूडे णामं कूडे पण्णत्ते' सिद्धायतन कूट नामका कूट कहां पर कहा है ? इसी प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री गौतम को कहते है 'गोयमा !' हे गौतम ! 'मंदरस्स' मंदर नाम के 'पव्वयस्स' पर्वत के 'उत्तरपुरत्थिमेणं' ईशान कोण में 'मालवंतस्स' माल्यवान् 'कूडस्स' कूटका 'दाहिण पच्चत्थिमेणं' नैऋत्य कोण में 'एत्थ' यहां पर 'णं' निश्चित 'सिद्धायणे' सिद्धायतन 'कूडे' कूट 'पण्णत्तं' कहा गया है।

चेति' એની છાયા થાય છે. તેથી સીતા કૂટ એવો તેનો અર્થ થાય છે. કારણ કે-નામૈક દેશના ગ્રહણથી સંપૂર્ણ નામનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. એ પક્ષમાં સીતા નદી દેવી કૂટ એવો અર્થ થઈ જાય છે ૭, 'पुण्णभद्दे' પૂર્ણ ભદ્ર વ્યન્તરાધિપતિદેવનો કૂટ પૂર્ણભદ્ર કૂટ છે. ૮; 'हरिस्सहे चेव बोद्धव्वे' હરિસ્સહ નામના ઉત્તર શ્રેણીના અધિપતિ વિદ્યુત્કુમારેન્દ્રનો કૂટ હરિસ્સહ કૂટ છે. તેમ સમજવું ૯.

હવે નવ કૂટોના સ્થાનોનું નિરૂપણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે.-'कहिणं भंते ! मालवंतवक्खारपव्वए' હે ભગવન્ માલ્યવન્ત વક્ષસ્કાર પર્વતમાં 'सिद्धायणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' સિદ્ધાયતન નામનો કૂટ કયાં આવેલો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'मंदरस्स' મંદર નામના 'पव्वयस्स' પર્વતના 'उत्तरपुरत्थिमेणं' ઈશાન કોણમાં 'मालवंतस्स' માલ્યવાન્ 'कूडस्स' કૂટના 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' નૈઋત્યદિશામાં 'एत्थ' અહીંયાં 'णं' નિશ્ચયથી 'सिद्धायणे' સિદ્ધાયતન 'कूडे' કૂડ 'पण्णत्तं' કહેલ છે.

सयाइं' पञ्चयोजनशतानीत्यादि-पञ्चशतयोजनानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं-मूलविष्कम्भादिकम् 'तं चेव' तदेव-गन्धमादनसिद्धायतनकूटोक्तमेव-मूलविष्कम्भादिकमत्रापि वक्तव्यम् किम्पर्यन्तम् ? इत्याह-'जाव रायहाणी' यावद् राजधानी वर्णकपर्यन्तम्-अयमाशयः-सिद्धायतनकूटवर्णके सामान्यतः कूटवर्णकसूत्रं विशेषतः सिद्धायतनवर्णकसूत्रं चेतद्द्वयमपि वक्तव्यम् तत्र सिद्धायतनकूटे राजधानीसूत्रं न युज्यतेऽतो राजधानीसूत्रं विहाय तदधस्तनसूत्रं वक्तव्यमिति, अत्र यावच्छब्दो न सङ्ग्राहकः किन्त्ववधिमात्रसूचकः, अथ लाघवार्थमतिदेशसूत्रमाह-'एवं मालवंतस्स' एवं माल्यवतः इत्यादि-एवम्-इत्थम्-सिद्धायतनकूटवत् माल्यवतः-माल्यवन्नामकस्य 'कूडस्स' कूटस्य 'उत्तरकुरुकूडस्स'

उस कूट का क्या प्रमाण है एवं वह कूट कैसा है इस अपेक्षा निवृत्यर्थ सूत्रकार कहते हैं-'पंच जोयणसयाइं' पांच सो योजन का 'उद्धं उच्चत्तेणं' उपर के भाग में ऊंचा है 'अवसिट्ठं' शेष कथन अर्थात् मूल विष्कंभादि का कथन 'तं चेव' गंधमादन एवं सिद्धायतन कूट के जैसाही कहा है। वह कथन कहांतक समान है ? इसके लिए कहते हैं 'जाव रायहाणी' यावत् राजधानी अर्थात् राजधानी का वर्णन पर्यन्त वह कथन ग्रहण करलेवें।

इस कथन का भाव यह है कि सिद्धायतन कूट के वर्णन में सामान्य से कूट वर्णन सूत्र एवं विशेषतया सिद्धायतन का वर्णन सूत्र ये दोनों कहना चाहिए उस कथन में सिद्धायतन कूट के वर्णन में राजधानी सबंधी सूत्र नहीं कहना चाहिए अतः राजधानी के कथन को छोडकर उसके नीचे का वर्णन परक सूत्र कहलेवें। यहां पर यावत् शब्द संग्रहार्थ में नहीं है अपितु अवधिमात्र सूचक है।

अब संक्षेप करने के उद्देश से अतिदेश सूत्र कहते हैं-'एवं मालवंतस्स' सिद्धायतन कूट के कथनानुसार माल्यवान् नामक 'कूडस्स' कूटका 'उत्तरकुरु

એ કૂટનું શું પ્રમાણ છે? અને એ કૂટ કેવો છે? એ અપેક્ષાની નિવૃત્તિ નિમિત્તે સૂત્રકાર કહે છે.-'पंचजोयणसयाइं' પાંચસો યોજન જેટલો 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉપરની તરફ ઉંચો છે. 'अवसिट्ठं' બાકીનું કથન અર્થાત્ મૂલ વિષ્કંભ વિગેરે કથન 'तं चेव' ગંધમાદન અને સિદ્ધાયતન કૂટની જેમજ કહેલ છે. जाव रायहाणी' યાવત્ રાજધાનીના વર્ણન પર્યન્ત તે કથન ગ્રહણ કરી લેવું.

આ કથનનો ભાવ એ છે કે-સિદ્ધાયતન કૂટના વર્ણનમાં સામાન્ય રીતે કૂટનું વર્ણન કરનાર સૂત્ર અને વિશેષ રીતે સિદ્ધાયતનનું વર્ણન કરનાર સૂત્ર એ બન્ને કહેવા જોઈએ. એ કથમાં સિદ્ધાયતન કૂટના વર્ણનમાં રાજધાની સંબંધી સૂત્ર કહેવાનું નથી. તેથી રાજધાનીના કથનનો ત્યાગ કરીને તેની નીચેનું વર્ણન પરક સૂત્ર કહી લેવું. અહીંયાં યાવત્ શબ્દ સંગ્રહાર્થમાં નથી પરંતુ અવધિમાત્રનું સૂચક છે.

હવે સંક્ષેપ કરવાના ઉદ્દેશથી અતિદેશ સૂત્ર કહે છે.-'एवं मालवंतस्स' સિદ્ધાયતન

उत्तरकुरुकूटस्य उत्तरकुरुदेवकूटस्य' 'कच्छस्स' कच्छस्य-कच्छविजयाधिपकूटस्य आयाम-विष्कम्भादिकं वक्तव्यम्, इत्युपरिष्टादध्याहार्यम्, अथैतानि किं परस्परं स्थानादिना तुल्या-निबाऽतुल्यानीत्यपेक्षायामाह-'एए चत्तारि' एतानि चत्वारि' इत्यादि-एतानि-अनन्तरोक्ता-नि चत्वारि-सिद्धायतनादीनि 'कूडा' कूटानि परस्परं 'दिसाहिं' दिग्भिः-ईशानादिविदिग्-लक्षणाभिः 'पमाणेहिं' प्रमाणैः-आयामादिभिर्मानैः तुल्यानि 'नेयव्वा' नेतव्यानि-बोधपथं प्रापणीयानि बोध्यानि, अयमाशयः-प्रथमं सिद्धायतनकूटं १, मेरोरुत्तरस्यां दिशि स्थितम्, ततस्तद्दिशि द्वितीयं माल्यवत्कूटं२ ततस्तस्यामेव दिशि तृतीयमुत्तरकुरुकूटं ३, ततोऽ-मुष्यां दिशि चतुर्थं कच्छकूटम् ४, एतानि चत्वार्यपि कूटानि, विदिग्वर्तीनि मानतो हिमवत्कूटतुल्यानि इति। एषु कूटेषु किं नामका देवाः? इत्याह-'कूडसरिसनामया देवा' कूटसदृश-नामकाः देवाः-यथा कूटानां नामानि तथा देवानामपि, "परमत्र

कूडस्स' उत्तर कुरु देव कूट का 'कच्छस्स' कच्छविजयाधिपति के कूटका आयाम विष्कंभादिक कहलेवें।

ये सब कूट के स्थानादि समान है? या असमान है? इस शंका कि निवृत्तिके लिए सूत्रकार कहते हैं 'एए चत्तारि कूडा' ये पूर्वोक्त चार कूट आपस में 'दिसाहिं' ईशानादि दिशाओं के 'पमाणेहिं' प्रमाण से अर्थात् आयामादि प्रमाण से समान 'णेयव्वा' जानलेना।

इस कथन का भाव यह है कि-पहला सिद्धायतन कूट मेरु की उत्तर दिशा में स्थित हैं १, उस के पीछे उसी दिशामें दूसरा माल्यवान् कूट कहा है २, तद-नन्तर उसी दिशामें तीसरा उत्तरकुरु कूट आता है ३, पश्चात् उसी दिशामें चौथा कच्छ नामका कूट आता है ४, यह चारों कूट विदिशामें स्थित है एवं इन सबका मान हिमवान् कूट के समान है। इन कूटों में कौन नाम धारी देव वसते है वह कहते हैं-'कूडसरिसनामया देवा' कूट के नाम सरीखे नाम धारी देव

કૂટના કથન પ્રમાણે માલ્યવાન્ નામના 'कूडस्स' કૂટના 'उत्तरकुरुकूडस्स' ઉત્તર કુરૂ દેવ કૂટના 'कच्छस्स' કચ્છ વિજયાધિપતિના કૂટના આયામ વિષ્કંભાદિ કહી લેવા.

આ બધા કૂટોના સ્થાનાદિ એક સરખા છે? કે અસમાન છે? એ શંકાના સમા-ધાન નિમિત્તે સૂત્રકાર કહે છે 'एए चत्तारिकूडा' આ પૂર્વોક્ત ચાર કૂટ પરસ્પરમાં 'दिसाहिं' ઇશાનાદિ દિશાઓના 'पमाणेहिं' પ્રમાણથી અર્થાત્ આયામાદિ પ્રમાણથી એક સરખા 'णेयव्वा' સમજીલેવા.

આ કથનનો ભાવ એ છે કે-પહેલો સિદ્ધાયતન કૂટ મેરૂની ઉત્તર દિશામાં રહેલ છે ૧ તેના પછી એજ દિશામાં બીજો માલ્યવાન કૂટ કહેલ છે ૨, તે પછી એજ દિશામાં ત્રીજો ઉત્તરકુરૂ કૂટ આવેલ છે ૩, તે પછી એજ દિશામાં ચોથો કચ્છ નામનો કૂટ આવે છે. ૪, એ ચારે કૂટ વિદિશામાં રહેલ છે. એ બધાનું માપ હિમવાન્ કૂટના સરખું છે આ કૂટોમાં કયા નામવાળા દેવ વસે કહે છે.-'कूडसरिसनामया देवा' કૂટના

'यावत्संभवं विधि प्राप्ति' रिति न्यायात् सिद्धायतनकूटातिरिक्तेषु त्रिषु कूटेषु माल्यवदादिषु कूटसदृशनामका देवा इति बोध्यम्, सिद्धायतनकूटेतु सिद्धायतनं न तु देवः, अन्यथा 'छ सयरिकूडेसु तहाचूलाचउवणतरुसु जिणभवणा। भणिया जंबुद्दीवे सदेवया सेस ठाणेसु॥१॥' एतच्छाया-षट् सप्ततिकूटेषु तथा चूलाः चतुर्वनतरुषु जिनभवनानि। भणितानि जम्बूद्वीपे सदेवकानि शेषस्थानेषु ॥१॥ इति वचने न विरोधः स्यात्। तस्मात्तत्र सिद्धानामायतन मेवास्तीति निश्चितम्। अथ शेषकूटस्वरूपमाह-'कहि णं' क्व खलु-इत्यादि--प्रश्नसूत्रं व्यक्तम्, उत्तरसूत्रे 'गोयमा!' हे गौतम! 'कच्छकूडस्स' कच्छकूटस्य

वहां वसते हैं अर्थात् जैसा कूटका नाम है वैसाही उन उन कूटाधिष्ठित देवका नाम है। परंतु यहां पर 'यावत् संभव विधि की प्राप्ति' इस न्याय से सिद्धायतन कूट से भिन्न तीन कूटों में अर्थात् माल्यवदादि में कूट के सदृश नामवाले देव हैं ऐसा समझलेवें। परंतु सिद्धायतन कूटमें सिद्धायतन है देव नहीं हैं अन्यथा

'छसयरि कडेसु तहा चूला चउवण तरुसु जिणभवणा।
भणिया जंवुद्दीवे सदेवया सेसठाणेसु ॥ १ ॥

सडसठ कूटों में तथा चूला, चार वन तरुओं में जिन भवन कहे है शेष स्थानों जंवूद्वीप में देव सहित कहें है, इस वचन में विरोध नहीं आता हैं। अतः सिद्धायनन कूट में सिद्धों का आवासही है यह निश्चित होता है

अब शेष कूटों के स्वरूप का निरूपण करते हैं-

'कहि णं भंते! हे भगवन् कहांपर 'मालवंते सागरकूडे णामं' माल्यवन्त सागरकूट नामका 'कूडे पण्णत्ते' कूट कहा है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'कच्छ कूडस्स' चोथा कच्छकूड के 'उत्तरपुरत्थि-

નામ સરખા નામવાળા દેવ ત્યાં વસે છે. અર્થાત્ જેવું કૂટનું નામ છે. એવાજ નામવાળા તે તે કૂટાધિષ્ઠિત દેવ છે. પરંતુ અહીયાં યાવત્સંભવ વિધિની પ્રાપ્તિ એ ન્યાયથી જૂદા ત્રણ કૂટોમાં અર્થાત્ માલ્યવદાદિમાં કૂટના સરખા નામવાળા દેવ છે. તેમ સમજી લેવું પરંતુ સિદ્ધાયતન કૂટમાં સિદ્ધાયતન દેવ નથી. નહીંતર-

'छसयरि कूडेसु तहा चूला चउवणतरुसु जिणभवणा।
भणिया जंवुद्दीवे सदेवया सेसठाणेसु ॥ १ ॥

જંબૂદ્વીપમાં સડસઠ કૂટોમાં તથા ચૂલા, ચાર વન તરૂઓમાં જીનભવનો કહેલા છે. બાકીના સ્થાનો દેવ સહિત કહ્યા છે. આ વચનમાં વિરોધ આવતો નથી. તેથી સિદ્ધાયતન કૂટમાં સિદ્ધોનો આવાસ જ છે.' એ વાત નિશ્ચિત થાય છે.

હવે બાકીના કૂટોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.-'कहिणं भंते!' હે ભગવન્ ક્યાં આગળ 'मालवंते सागरकूडे णामं' માલ્યવાન્ સાગર કૂટ નામનો 'कूडे पण्णत्ते' કૂટ કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'कच्छकूडस्स' ચોથા

चतुर्थस्य 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन-उत्तरपूर्वस्याम् ईशानकोणे 'रययकूडस्स' रजतकूटस्य 'दक्खिणेण' दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'सागरकूडे' सागरकूटं 'णामं' नाम 'कूडे' कूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तस्य मानमाह-'पंच जोयणसयाइं' पञ्च योजनशतानि-पञ्चशतयोजनानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं-शेषम् मूलविष्कम्भादिकम् 'तं चेव' तदेव-गन्धमादनाभिधवक्षस्कारपर्वतवत्, अत्र देवीमाह-'सुभोगादेवी' सुभोगादेवी-अधोलोकवासिनी दिक्कुमारी, अस्या राजधानीमाह-'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन-उत्तरपूर्वस्याम्-ईशानकोणे,

अथ रजतकूटे देवीमाह-'रययकूडे' रजतकूटे-षष्ठे, 'भोगमालिणी' भोगमालिनी दिक्कुमारी देवी, अस्या राजधानीमाह-'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन-ईशानकोणे, एवं षट्कूटान्युक्तानि अथ सप्तमादि नवमान्तकूटानि निरूपयितुमाह-'अवसिट्ठा कूडा' अवशिष्टानि कूटानि सीताकूटादीनि त्रीणि 'उत्तरदाहिणेणं' उत्तरदक्षिणेन-उत्तरदक्षिणस्याम्-नेतव्यानि-बोधपथं-नेयानि बोध्यानि, अयमाशयः-पूर्वस्मात्पूर्वस्मात् कूटात् उत्तरोत्तरं कूट-

---

मेणं' ईशान कोण में 'रययकूडस्स' रजतकूट की 'दक्खिणेणं' दक्षिण दिशा में 'एत्थ' यहां पर 'णं' निश्चय से 'सागरकूडे णामं' सागरकूट नामका 'कूडे पण्णत्ते' कूट कहा है। 'पंच जोयणसयाइं' पांचसो योजन का 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊंचा है। 'अवसिट्ठं' शेष मूल विष्कंभादि कथन 'तं चेव' गंधमादन वक्षस्कार पर्वत के जैसा ही कहा है। 'सुभोगा देवी' अधोलोक में वसनेवाली दिक्कुमारी सुभोगा यहां की देवी है।

अब सागर कूट की राजधानी का कथन करते हैं-'रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं' यहां की राजधानी ईशान कोणमें कही है। इस प्रकार छ कूटों का कथन किया हैं।

अब सातवें कूट से लेकर नववें कूट का कथन करते हैं-'अवसिट्ठा कूडा' अवशिष्ट सीतादि तीन कूट 'उत्तरदाहिणेणं' उत्तर दक्षिणमें समझलेवें।

इस कथन का भाव यह है कि-पहले पहले कूटों से पीछे पीछेका कूट उत्तर

કૂટની 'उत्तर पुरत्थिमेणं' ઈશાન દિશામાં 'रयय कूडस्स' રજત કૂટની 'दक्खिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'एत्थ' અહીંયાં 'णं' નિશ્ચય 'सागर कूडे णामं' સાગર કૂટ નામનો 'कूडे पण्णत्ते' કૂટ કહેલ છે 'पंच जोयणसयाइं' પાંચસો યોજન 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉંચો છે 'अवसिट्ठं' બાકીના મૂળ વિષ્કંભ વિગેરે કથન 'तं चेव' ગંધમાદન વક્ષસ્કાર પર્વતના કથન પ્રમાણે જ કહેલ છે. 'सुभोगा देवी' અધોલોકમાં વસનારી દિક્કુમારી સુભોગા અહીંની દેવી છે.

હવે સાગર કૂટની રાજધાનીનું કથન કરે છે.-'रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं' અહીંની રાજધાની ઈશાન કોણમાં કહેલ છે. આ રીતે છ કૂટોનું કથન કરવામાં આવેલ છે.

હવે સાતમા કૂટથી લઈને નવમાં કૂટ સુધીના કૂટોનું કથન કરે છે-'अवसिट्ठा कूडा' બાકીના સીતાદિ ત્રણ કૂટ 'उत्तरदाहिणेणं' ઉત્તર દક્ષિણમાં સમજી લેવા.

આ કથનનો ભાવ એ છે કે-પહેલા પહેલા કૂટોથી પછિ-પછિના કૂટો ઉત્તર દિશામં

न्युत्तरस्यामुत्तरस्यां दिशि, यच्चोत्तरस्यामुत्तरस्यां स्थितं तस्मादुत्तरस्मादुत्तरस्मात्कूटात् पूर्वं पूर्वं कूटं दक्षिणस्यां दक्षिणस्यां दिशि स्थितमिति, तानि त्रीण्यपि कूटानि सीत कूटादीनि 'एक्केणं', एकेन तुल्येन 'पमाणेणं' प्रमाणेन स्थितानि सर्वेषामपि हिमवत्कूट प्रमाणत्वात् ॥सू० २४॥

अथ पूर्वेषु नवसु कूटेषु नवमं हरिस्सहकूटं सहस्राङ्कमिति तत् पृथग्निर्देष्टुमाह—

मूलम्—कहि णं भंते ! मालवंते हरिस्सहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ? गोयमा ! पुण्णभद्दस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स दक्खिणेणं एत्थ णं हरिस्सहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते, एगं जोयणसहस्सं उद्धं उच्चत्तेणं जमगपमाणेणं णेयव्वं, रायहाणी उत्तरेणं असंखेज्जे दीवे अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे उत्तरेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं हरिस्सहस्स देवस्स हरिस्सहा णामं रायहाणी पण्णत्ता, चउरासीइं जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं वे जोयणसयसहस्साइं पण्णट्ठिं च सहस्साइं छच्च छत्तीसे जोयणसए परिक्खेवेणं, सेसं जहा चमरचंचाए रायहाणीए तहा पमाणं भाणियव्वं, महिद्धीए महज्जुईए, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ— मालवंते वक्खारपव्वए२ ?, गोयमा ! मालवंते णं वक्खारपव्वए तत्थ तत्थ देसे तहिं२ बहवे सरियागुम्मा णोमालियागुम्मा जाव मगदंतियागुम्मा, ते णं गुम्मा दसद्धवण्णं कुसुमं कुसुमेंति, जे णं तं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं वायविधुयग्गसालामुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेंति, मालवंते य इत्थ देवे महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, अदुत्तरं च णं जाव णिच्चे ॥सू० २५॥

दिशा में कहा है एवं जो उत्तर दिशामें स्थित है उस उत्तर उत्तरकूट से पहला पहलाकूट दक्षिण दिशामें रहे हुवे हैं वे तीनों सीतादिकूट 'एक्केणं' एक सरीखे 'पमाणेणं' प्रमाण से स्थित है कारण कि, सब कूटों का प्रमाण हिमवत्कूट के सदृश कहा गया है। अतः समान प्रमाण वाले तीनों कूट कहे हैं ॥ सू. २४ ॥

કહેલા છે. અને જે ઉત્તર દિશામાં રહેલા છે. એ ઉત્તર ઉત્તર કૂટથી પહેલા પહેલા કૂટો દક્ષિણ દિશામાં રહેલા છે. એ ત્રણે સીતાદિકૂટ 'एक्केणं' એક સરખા 'पमाणेणं' પ્રમાણથી રહેલા છે. કારણ કે બધા કૂટોનું પ્રમાણ હિમવત્કૂટના સરખું કહેવામાં આવેલ છે. તેથી સરખા પ્રમાણવાળા ત્રણે કૂટો કહેલા છે. ॥ સૂ. ૨૪ ॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! माल्यवति हरिस्सहकूटं नामकूटं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! पूर्णभद्रस्य उत्तरेण नीलवतो दक्षिणेन अत्र खलु हरिस्सहकूटं नामकूटं प्रज्ञप्तम्, एकं योजनसहस्रम् ऊर्ध्व-मुच्चत्वेन यमकप्रमाणेन नेतव्यम्, राजधानी उत्तरेण असंख्येयान् द्वीपान् अन्यस्मिन् जम्बू-द्वीपे द्वीपे उत्तरेण द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु हरिस्सहस्य देवस्य हरिस्सहा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चतुरशीतिं योजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण द्वे योजनशतसहस्रे षट् षष्टिं च सहस्राणि षट् च षट्त्रिंशानि योजनशतानि परिक्षेपेण शेषं यथा चमरचञ्चायाः राजधान्यास्तथा प्रमाणं भणितव्यम्, महर्द्धिको महाद्युतिकः, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमु-च्यते-माल्यवान् वक्षस्कारपर्वतः २ ?, गौतम ! माल्यवति खलु वक्षस्कारपर्वते तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवः सरिकागुल्माः नवमालिकागुल्माः यावद् मगदन्तिकागुल्माः, ते खलु गुल्माः दशार्द्धवर्णं कुसुमं कुसुमयन्ति, ये खलु तं माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य बहुसमरमणीयं भूमि-भागं वातविधुताग्रशालामुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं कुर्वन्ति, माल्यवांश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते, अदुत्तरम् (अथ) च खलु यावत् नित्यः ॥सू० २५॥

टीका-'कहि णं भंते !' क्व खलु भदन्त' इत्यादि-क्व-कुत्र खलु भदन्त ! 'मालवंते' माल्यवति-माल्यवन्नामके वक्षस्कारपर्वते 'हरिस्सहकूडे' हरिस्सहकूटं 'णामं' नाम 'कूडे' कूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्-?, इति प्रश्नस्योत्तरं भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'पुण्णभद्दस्स' पूर्णभद्र-स्य-अनन्तरसूत्रोक्तस्य तन्नामककूटस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'णीलवंतस्स' नीलवतः पर्वतस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'हरिस्सहकूडे' हरिस्सहकूटं 'णामं' नाम 'कूडे' कूटं 'पण्णत्तं' प्रज्ञप्तम्, तत् किं प्रमाणम् ?

'कहि णं भंते ! मालवंते हरिस्सहकूडे' इत्यादि

टीकार्थ-'कहि णं भंते ! मालवंते' हे भगवन् कहांपर माल्यवान् नामक वक्षस्कार पर्वत में 'हरिस्सहकूडे' हरिस्सह कूट 'णामं कूडे' नामका कूट 'पण्णत्ते' कहा है ? इस प्रश्नके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! हे गौतम ! पुण्ण भद्दस्स' पूर्व सूत्र में कहा हुआ पूर्णभद्र कूट की 'उत्तरेणं' उत्तर दिशामें 'णील-वंतस्स' नीलवान् पर्वत की 'दक्खिणेणं' दक्षिण दिशामें 'एत्थ' यहां पर 'णं' निश्चयसे 'हरिस्सह कूडे' हरिस्सकूट 'णामं कूडे' नामका कूट 'पण्णत्ता' कहा

'कहि णं भंते ! मालवंते हरिस्सहकूडे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-'कहि णं भंते ! मालवंते' હે ભગવન્ ક્યાં આગળ માલ્યવાન્ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતમાં 'हरिस्सह कूडे' હરિસ્સહ કૂટ 'णामं कूडे' નામનો કૂટ 'पण्णत्ते' કહેલ છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'पुण्णभद्दस्स' પૂર્વ સૂત્રમાં કહેલ પૂર્ણભદ્ર કૂટની 'उत्तरेण' ઉત્તર દિશામાં 'णीलवंतस्स' નીલવાન્ પર્વતની 'दक्खिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'एत्थ' અહીંયાં 'णं' નિશ્ચયથી 'हरिस्सहकूडे' હરિસ્સહ કૂટ 'णामं कूडे' નામનો

इत्याह-'एगं' एकं 'जोयणसहस्सं' योजनसहस्रम् 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन अवशिष्ट-मायामविष्कम्भादिकम् 'जमगपमाणेणं' यमकप्रमाणेन-यमकनामकपर्वतप्रमाणेन 'णेयव्वं' नेतव्यं-बोधपथं प्रापणीयं-बोध्यम् तथाहि-'अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं मूले एगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं' एतच्छाया-अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि उद्वेधेन मूले एकं योजनसहस्रम् आयामविष्कम्भेण, व्याख्या चास्य सुगमा, इत्यादि यमकपर्वतप्रमाणेनास्योद्वेधादि बोध्यम्, अस्य हरिस्सहकूटस्याधिपतेरन्य राजधानीतो दिक्प्रमाणाद्यैर्विशेषो राजधान्यामिति तां राजधानीवक्तुकाम आह-'रायहाणी' राजधानी अग्रे वक्ष्यमाणा हरिस्सहाभिधाना 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि, एतदेव विशदयति-'असंखेज्जे' असंख्येयान्-संख्यातुमशक्यान् 'दीवे' द्वीपान् अस्याग्रेतनेन "अवगाह्य" इत्यनेन सम्बन्धः, इदमुपलक्षम्-तेन "मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जाइं दीवसमुद्दाइं वीईवइत्ता" इदं ग्राह्यम्,

---

है। 'एगं जोयणसहस्सं' वह एक हजार योजन 'उद्धं' ऊपर की ओर 'उच्चत्तेणं' ऊंचा है। शेष आयाम विष्कंभादिक 'जमगपमाणेणं' जमक नाम के पर्वत के आयाम विष्कंभ के समान 'णेयव्वं' जान लेवें। जो इस प्रकार से है-'अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं मूले एगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं' ढाईसो योजन का उसका उद्वेध है, मूल में एक हजार योजन इसका आयाम विष्कंभ कहा है। इत्यादि समग्र कथन यमक पर्वत के कथनानुसार समझ लेवें।

इस हरिस्सहकूट केअधिपति की राजधानी के कथन में अन्य राजधानी से दिक्प्रमाणादि से विशेषता है अतः उस राजधानी का कथन करते हैं-'रायहाणी'इसकी राजधानी हरिस्सहा नामकी 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा में 'असंखेज्जे' असंख्यात 'दीवो' द्वीपों को 'अवगाहन करके' ऐसा आगे सम्बन्ध आता है यह द्वीप पद उपलक्षण है अतः 'मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जाइं दीवसमुद्दाइं वीईवइत्ता' यह पाठ ग्रहण होता है ? मन्दर पर्वत की उत्तर दिशा में

કૂટ 'पण्णत्त' કહેલ છે. 'एगं जोयणसहस्सं' એ કૂટ એક હજાર યોજન 'उद्धं' ઉપરની બાજુ 'उच्चत्तेण' ઉંચો છે. બાકીનું આયામ વિષ્કંભ વિગેરે 'जमगपमाणेण' યમક નામના પર્વતના આયામ વિષ્કંભની સરખું 'णेयव्व' સમજી લેવું. જે આ પ્રમાણે છે-'अद्ध इज्जाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं मूले एगं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं' અઢિસો યોજન જેટલો તેનો ઉદ્વેધ છે. વિગેરે તમામ કથન યમક પર્વતના કથનાનુસાર સમજી લેવું. રાજધાનીના કથનમાં આ હરિસ્સહ કૂટના અધિપતિની અન્ય રાજધાનીથી દિક્ પ્રમાણાદિથી વિશેષપણું છે. તેથી એ રાજધાનીનું કથન કરવામાં આવે છે.-'रायहाणी' એની રાજધાની હરિસ્સહા નામની 'उत्तरेण' ઉત્તર દિશામાં 'असंखेज्जे' અસંખ્યાત 'दीवे' દ્વીપોને અવગાહિત કરીને એ પ્રમાણે આગળ સંબંધ આવે છે. આ દ્વીપ પદ ઉપલક્ષણ છે. તેથી 'मंदरस्स पव्वय-

एतच्छाया-'मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य' इति एतस्य व्याख्या स्पष्टा नवरम् व्यतिव्रज्य-अतिक्रम्य 'अण्णंमि' अन्यस्मिन् 'जंबुद्दीवे' जम्बूद्वीपे 'दीवे' द्वीपे 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरस्यां दिशि 'बारस' द्वादश 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि द्वादशसहस्रयोजनानीति मुकुलितार्थः, 'ओगाहित्ता' अवगाह्य-प्रविश्य 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'हरिस्सहस्स' हरिस्सहस्य-एतन्नामकस्य 'देवस्स' देवस्य-हरिस्सहकूटाधिपस्य 'हरिस्सहा' हरिस्सहा 'णामं' नाम 'रायहाणी' राजधानी 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, तस्या मानमाह-'चउरासीइं' चतुराशीतिं 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'बे' द्वे 'जोयणसयसहस्साइं' योजनशतसहस्रे-योजनलक्षे 'पण्णट्ठिं' पञ्चषष्टिं 'च' च 'सहस्साइं' सहस्राणि-योजनसहस्राणि 'छच्च' षट् च 'छत्तीसे' षट्त्रिंशानि-षट्त्रिंशदधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण-परिधिना प्रज्ञप्तेति पूर्वेण सम्बन्धः, 'सेसं' शेषम्-अवशिष्टम् उच्चत्वोद्वेधादिकम् 'जहा' यथा-येन प्रकारेण 'चमरचंचाए' चमरचञ्चायाः-'रायहाणीए' राजधान्याः चमरेन्द्र-

---

तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लंघन करके 'अण्णंमि' दूसरे जंबुद्दीवे' जंबु द्वीप नाम के 'दीवे' द्वीप में 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा में 'बारस जोयणसहस्साइं' बारह हजार योजन 'ओगाहित्ता' प्रवेश करके 'एत्थ' यहां पर 'णं' निश्चय से 'हरिस्सहस्स देवस्स' हरिस्सह नाम के देवका 'हरिस्सहा णामं रायहाणी पण्णत्ता' हरिस्सहा नामकी राजधानी कही है।

अब इसका प्रमाण कहते हैं-'चउरासीइं जोयणसहस्साइं' चोरासी हजार योजन 'आयाम विक्खंभेणं' उसकी लंबाई चोडाई कही है। 'बे जोयणसयसहस्साइं' दो लाख योजन'पण्णट्ठिं च सहस्साइं' पैंसठ हजार 'छच्च छत्तीसे'छत्तीस अधिक 'जोयणसए' छसो योजन 'परिक्खेवेणं' ईसका परिक्षेप कहा है। 'सेसं' बाकिका समग्र कथन अर्थात् उच्चत्व उद्वेधादिक 'जहा' जैसा 'चमरचंचाए' चम-

---

स्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जाइं दीवसमुद्दाइं वीईवइत्ता' આ પાઠ ગ્રહણ થાય છે. મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તિર્છાઅસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઓળંગીને 'अण्णंमि' બીજા 'जंबूद्दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના 'दीवे' દ્વીપમાં उत्तरेण' ઉત્તર દિશામાં 'बारस जोयणसहस्साइं' બાર હજાર યોજન 'ओगाहित्ता' પ્રવેશ કરીને 'एत्थ' અહીંયાં 'णं' નિશ્ચયથી 'हरिस्सहस्स देवस्स' હરિસ્સહ નામના દેવની 'हरिस्सहा णामं रायहाणी पण्णत्ता' હરિસ્સહા નામની રાજધાની કહેલ છે.

હવે તેનું પ્રમાણ બતાવવામાં આવે છે.-'चउरासीइं जोयणसहस्साइ' ચોર્યાશી હજાર યોજન 'आयामविक्खंभेण' તેની લંબાઇ પહોળાઈ કહેલી છે. 'बे जोयणसयसहस्साइ' બે લાખ યોજન 'पण्णट्ठिं च सहस्साइ' પાંસઠ હજાર 'छच्च छत्तीसे' છત્રીસ વધારે 'जोयण सए' સો યોજન 'परिक्खेवेण' તેનો પરિક્ષેપ કહેલ છે. 'सेसं' બાકીનું સમગ્ર કથન અર્થાત્ ઉચ્ચત્વ ઉદ્વેધાદિ 'जहा' જેમ 'चमरचंचाए' ચમર ચંચા નામની 'रायहाणीए' રાજધાનીનું

राजधान्यास्तन्नाम्न्याः 'तहा' तथा-तेन प्रकारेण 'पमाणं' प्रमाणं-प्रासादादीनां मानम् 'भाणियव्वं' भणितव्यं-वक्तव्यम्, अस्यां राजधान्यां हरिस्सहाभिधो देवः 'महद्धीए महज्जुइए' महर्द्धिकः महाद्युतिकः 'जाव' यावत् 'पलिओवमट्ठिइए' परिवसति यावत्पदसङ्ग्राह्याणि पदानि अष्टमसूत्रतः सव्याख्यानि सङ्ग्रहीतव्यानि, यद्यपीह जाव शब्दो नास्ति तथापि सूचकतया महर्द्धिकादिपदेनैव तद्बोद्धुमुचितत्वेन तेषां सङ्ग्रहो बोध्यः । एवं हरिस्सहकूटस्य नामविषयप्रश्नोत्तरे सूचयति, तेन तस्यान्वर्थनामप्रश्नसूत्रं बोध्यम् तथाहि-"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-हरिस्सहकूडे २ ? गोयमा ! हरिस्सहकूडे बहवे उप्पलाइं पउमाइं हरिस्सहकूडसमवण्णाइं जाव हरिस्सहे णामं देवे य इत्थ महिद्धीए जाव परिवसइ से तेणट्ठेणं जाव अदुत्तरं च णं गोयमा ! जाव सासए णामधेज्जे" इति, एतच्छाया-अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-हरिस्सहकूटं २ ? गौतम ! हरिस्सहकूटे बहूनि उत्पलानि पद्मानि हरिस्सहकूटसम-

---

स्सहा नामकी 'रायहाणीए' राजधानी का कहा है, 'तहा' वैसा ही 'पमाणं' प्रासादिक का मान 'भाणियव्वं' कह लेना चाहिए। इस राजधानी का अधिपति हरिस्सह नाम का देव है, वह 'महद्धीए महज्जुइए' महाऋद्धिसंपन्न एवं महाद्युतिवाला है 'जाव पलिओवमट्ठिइए' यावत् एक पल्योपम की स्थिति वाला निवास करता है। यहां पर यावत्पदसे संग्राहक पद आठवें सूत्र से अर्थ सहित ग्रहण कर लेवें। यद्यपि यहां पर 'जाव' शब्द नहीं है तो भी महर्द्धिकादिक पद से उसको जान लेना उचित होने से उन पदों का संग्रह समझ लेवें। इस प्रकार हरिस्सह कूट के नाम विषयक प्रश्नोत्तर में सूचित है। अतः उसका अन्वर्थ नाम विषय पाठ समझ लेवें। जो इस प्रकार है-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हरिस्सहकूडे हरिस्सह कूडे ? गोयमा ! हरिस्सह कूडे बहवे उप्पलाइं पउमाइं हरिस्सहकूटसमवण्णाइं जाव हरिस्सहे णामं देवे य इत्थ महिद्धीए जाव परिवसइ से तेणट्ठेणं जाव अदुत्तरं च णं गोयमा ! जाव सासए नामधेज्जे' इति हे भगवन् किस कारण से ऐसा कहा जाता है कि यह हरिस्सह नाम का हरिस्सह कूट है ?

કહેલ છે 'तहा' એજ પ્રમાણે 'पमाणं' પ્રાસાદિકનું માપ 'भाणियव्वं' કરી લેવું જોઈએ. આ રાજધાનીમાં હરિસ્સહ નામના દેવ છે. તે દેવ 'महद्धीए महज्जुइए' મહાઋદ્ધિ સંપન્ન તેમજ મહાદ્યુતિવાળા છે. 'जाव पलिओवमट्ठिइए' યાવત્ તે દેવ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા છે તે નિવાસ કરે છે અહીંયાં યાવત્પદથી સંગ્રહ થતા પદો આઠમાં સૂત્રથી અર્થ સહિત ગ્રહણ કરી લેવાં જો કે અહીંયાં 'जाव' શબ્દ આપેલ નથી તો પણ મહર્દ્ધિકાદિ પદથી તેને સમજી લેવો યોગ્ય હોવાથી તે પદોનો સંગ્રહ સમજી લેવો. એ રીતે હરિસ્સહ કૂટ નાનામ વિષયક પ્રશ્નોત્તરમાં સૂચવેલ છે. તેથી તેના અન્વર્થ નામ સંબંધી પાઠ સમજી લેવો જે આ પ્રમાણે છે.-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हरिस्सह कूडे हरिस्सहकूडे ? गोयमा ! हरिस्सहकूडे बहवे उप्पलाइं पउमाइं हरिस्सहकूड समवण्णाइं जाव हरिस्सहे णामं देव य इत्थ महिद्धीए जाव परिवसइ से तेणट्ठेणं जाव अदुत्तरं च ण गोयमा ! जाव सासए नाम-

वर्णानि यावद् हरिस्सहो नाम देवश्चात्र महर्द्धिको यावत् परिवसति, तत् तेनार्थेन यावद् अदुत्तरं च खलु गौतम ! यावत् शाश्वतं नामधेयम्" इति । एतद्व्याख्या सुगमा,

अथास्य वक्षस्कारपर्वतस्य नामार्थं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् उत्तरसूचकसूत्रे-'गोयमा !' हे गौतम ! 'मालवंते' माल्यवति-एतन्नामके 'णं' खलु 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वते 'तत्थ तत्थ' तत्र तत्र-तस्मिंस्तस्मिन् 'देसे' देशे-स्थाने 'तहिं२' तत्र २-देशैक-देशे-देशावान्तरप्रदेशे 'बहवे' बहवः-अनेके 'सरियागुम्मा' सरिकागुल्माः-सरिका पुष्पलता विशेषः, तस्या गुल्माः-स्तम्बाः, 'णोमालिया-गुम्मा' नवलिका गुल्माः-नवमालिका -पुष्पलताविशेषस्तद्गुल्माः, 'जाव' यावत्-'मगदंतियागुम्मा' मगदन्तिकागुल्माः-मगदन्तिकापुष्पलता विशेषस्तद्गुल्माः सन्तीति शेषः, 'ते' ते-पूर्वोक्ताः 'णं' खलु 'गुम्मा' गुल्माः

उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं हे गौतम ! हरिस्सह कूट में बहुत से उत्पल एवं बहुत से पद्म हरिस्सह कूट के समान वर्ण वाले है । यावत् हरिस्सह नामका देव जो महर्द्धिकादिक विशेषण विशिष्ट है वह यहां निवास करता है । इस कारण से इस कूट का नाम हरिस्सह ऐसा हुआ है । इससे अलावा हे गौतम! यह नाम शाश्वत है ।

अब इस वक्षस्कार पर्वत के नामार्थ विषयक प्रश्न करते हैं-

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भगवन् किस कारण से ऐसा कहा जाता है कि 'मालवंते वक्खारपव्वए' यह माल्यवन्त नामका वक्षस्कार पर्वत है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री महावीर प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! मालवंते' माल्यवान् नाम के 'णं' निश्चय से 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कार पर्वत में 'तत्थ तत्थ' उस २ 'देसे'प्रदेश में अर्थात् स्थान में 'तहिं तहिं' स्थान के एक भाग मे 'बहवो' अनेक 'सरियागुम्मा' सरिका नामक पुष्पवल्ली विशेष के समूह 'णोमा-

---

धेज्जे' ઈતિ હે ભગવન્ કયા કારણથી એમ કહેવામાં આવે છે, કે આ હરિસ્સહ નામનો હરિસ્સહ કૂટ છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-હે ગૌતમ ! હરિસ્સહ કૂટમાં ઘણા ઉત્પલો અને ઘણા પદ્મો હરિસ્સહ કૂટના સરખા વર્ણવાળા છે, યાવત્ હરિસ્સહ નામના દેવ કે જે મહર્દ્ધિક વિગેરે વિશેષણ વાળા છે. તે ત્યાં નિવાસ કરે છે. એ કારણથી આ કૂટનું નામ હરિસ્સહ એવું પડેલ છે. તે શિવાય હે ગૌતમ ! એ નામ શાશ્વત નામ છે.

હવે એ વક્ષસ્કાર પર્વતના નામાર્થ સંબંધી પ્રશ્ન કરે છે-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્ શા કારણથી એવું કહેવામાં આવે છે કે-'मालवंते वक्खारपव्वए' આ માલ્યવંત નામનો વક્ષસ્કાર પર્વત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુ કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'मालवंते' માલ્યવાન્ નામના 'णं' નિશ્ચયથી 'वक्खारपव्वए' વક્ષસ્કાર પર્વતમાં 'तत्थ तत्थ' તે તે 'देसे' દેશમાં અર્થાત્ સ્થાનમાં 'तहिं तहिं' સ્થાનના એક ભાગમાં 'बहवे' અનેક 'सरिया गुम्मा' સરિકા નામના પુષ્પ વલ્લી વિશેષના સમૂહ

'दसद्धवण्णं' दशार्द्धवर्णं–पञ्चवर्णं–कृष्णनीललोहितहारिद्रशुक्लवर्णमिति यावत् 'कुसुमं' कुसुमं पुष्पं 'कुसुमेंति' कुसुमयन्ति कुसुमं जनयन्ति, अत्र कुसुमशब्दाज्जनि धात्वर्थे णिच् 'जे' ये 'णं' खलु गुल्माः तं–प्रसिद्धं भूमिभागमित्यग्रिमेण सम्बन्धः, 'मालवंतस्स' माल्यवतः–माल्यवन्नामकस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'बहुसमरमणिज्जं' बहुसमरमणीयम्–अत्यन्तसमतलमत एव रमणीयं मनोहरं 'भूमिभागं' भूमिभागं 'वायविधुयग्गसाला मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं' वातविधुताग्रशालामुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं–वातेन–वायुना विधुताग्रा–विधुतं–कम्पितमग्रम्–उपरिभागो यस्याः सा तथाभूता या शाला–शाखा तस्या मुक्तो यः पुष्पपुञ्जः–पुष्पसमूहः स एवोपचारः–शोभासामग्री तेन कलितं–युक्तं 'करेंति' कुर्वन्ति ततः 'मालवंते' माल्यवान् माल्यं–पुष्पमाल्यं पुष्पं वा नित्यमस्त्यस्येति माल्यवान्–माल्यवन्नामकः 'य' च 'इत्थ' अत्र–अस्मिन् माल्यवति वक्षस्कारपर्वते देवः–अधिष्ठाता परिवसतीत्यग्रेतनेन सम्बन्धः, स च कीदृशः ? इत्याह–'महद्धिए जाव पलिओवमट्ठिइए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः–महर्द्धिक इत्यारभ्य पल्योपमस्थितिक इति पर्यन्तानां तद्विशेषणवाचकपदानामत्र यावत्पदेन सङ्ग्रहो बोध्यः, स च सार्थोऽष्टमसूत्राद्बोध्यः । तेन तयो·

लिया गुम्मा' नवमालिका नामकी पुष्पलता विशेष के 'समूह जाव' यावत् 'मगदंतिया गुम्मा' मगदंतिका नामक पुष्पलता के समूह हैं। 'तेणं गुम्मा' वे समूह 'दसद्धवणं' कृष्ण नील लोहित हारिद्र एवं शुक्ल ऐसा पांच वर्ण वाले 'कुसुमं कुसुमेंति' पुष्पों को उत्पन्न करते हैं। 'जे णं' जो वल्ली समूह 'मालवंतस्स' माल्यवान् नामके 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत के 'बहुसमरमणिज्ज' अत्यन्त समतल होने से रमणीय 'भूमिभागं' भूमि भाग के वायविधुयग्गसाला मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं' वायु के द्वारा कंपित अग्रभाग वाली शाखाओं से गिरे हुए पुष्प समूह रूपी शोभा सामग्री से युक्त 'करेंति' करते हैं। तथा 'मालवंते' माल्यवान् नाम का देव 'य इत्थ' यहां पर निवास करते हैं यह सम्बन्ध आगे कहा जायगा वह देव कैसा है ? सो कहते हैं–'महद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए' महर्द्धिक से

'णोमालिया गुम्मा' नव मालिका नामनी पुष्पलता विशेषना समूह 'जाव' यावत् 'माग दंतिया गुम्मा' माग दंतिका नामनी पुष्पलताना समूह छे. 'तेणं गुम्मा' ए समूह 'दसद्धवण्णं' कृष्ण, नील, लोहित, हरिद्र, अने शुक्ल एम पांच रंगवाळा 'कुसुमं कुसुमेंति' पुष्पोने उत्पन्न करे छे. 'जे णं' जे लता समूह 'मालवंतस्स' माल्यवान् नामना 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वतना 'बहुसमरमणिज्जं' अत्यंत समतल होवाथी रमणीय एवा 'भूमिभागं' भूमिभागने 'वायविधुयग्गसाला मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं' पवनथी कंपायमान अग्रभागवाळी शाखाओथी खरेला पुष्प समूह रूपी शोभाथी युक्त 'करेंति' करे छे. तथा 'मालवंते' माल्यवान् नामना देव 'इत्थ' त्यां निवास करे छे. ए सम्बन्ध आगळ कहेवामां आवशे ते देव केवा छे? ते कहे छे 'महद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए' महर्द्धिक यावत् एक पल्योपमनी स्थितिवाळा छे. अहीयां महर्द्धिक पदथी लईने पल्योपमनी

गादसावपि माल्यवानित्युच्यते, तदेवाह-'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' स तेनार्थेन गौतम एवमुच्यते, सः-अनन्तरोक्तो माल्यवान् वक्षस्कारपर्वतः तेन-पूर्वोक्तेन अर्थेन-कारणेन एवम्-इत्थम् उच्यते-माल्यवानिति । 'अदुत्तरं च णं' अदुत्तरम्-अथ च खलु 'जाव णिच्चे' यावद् नित्यम्-नित्य इति पर्यन्तः पाठो बोध्यः ॥सू०२५॥

इह द्विविधा विदेहाः पूर्वापरभेदाभ्याम्, तत्र पूर्वविदेहाः मेरोः पूर्वस्यां सीताख्यमहानद्या दक्षिणोत्तरभागाभ्यां द्विधा विभक्ताः, अपरविदेहाश्च मेरोः पश्चिमायां सीतामहानद्या कृतद्विभागाः एवं विदेहानां भागचतुष्टयं प्रदर्शितम्, अधुनाऽमीषु विजयवक्षस्कारादिव्यवस्था लाघवाय पिण्डार्थगत्या सूत्रकारेण दर्शयिष्यमाणया रीत्या दुरावगमाः प्रतिभान्ति विजयादय इति विस्तरेण प्ररूप्यन्ते, तत्रैकस्मिन् भागे माल्यवत्प्रभृति गजदन्ताकारवक्षस्कारपर्वतस्या-

---

लेकर पल्योपम की स्थिति पर्यन्त के उसके विशेषण वाचक पदों का यावत्पद से संग्रह जान लेवें । वह समग्र पाठ अर्थ सहित आठवें सूत्र से समझ लेवें । इस देव के योग से यह पर्वत भी माल्यवान् नाम से कहा जाता है वही सूत्रकार कहते हैं 'से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ' इस कारण से हे गौतम ! यह माल्यवान् पर्वत है ऐसा कहा जाता है । 'अदुत्तरं च णं' इससे अलावा भी 'जाव णिच्चे' यावत् यह माल्यवान् ऐसा नाम नित्य है । यहां यावत् पद से नित्य पर्यन्त का संपूर्ण पाठ ग्रहण कर लेवें ॥२५॥

यहां पूर्व एवं अपर के भेद से विदेह दो कहा है इसमें पूर्वविदेह मेरुकी पूर्व दिशा में सीता महा नदी के दक्षिण तथा उत्तर भाग से दो भाग में अलग किया है । अपरविदेह मेरु की पश्चिम दिशा में सीता महा नदी के द्वारा विभक्त है । इस प्रकार विदेह के चार भाग दिखाया है । अब इसमें विजयवक्षस्कारादि की व्यवस्था को संक्षिप्त करने के लिए पींडार्ध गति से सूत्रकार द्वारा

સ્થિતિ પર્યન્તના તેના વિશેષણ વાચક પદોનો સંગ્રહ યાવત્પદથી સમજી લેવો. એ સંપૂર્ણ પાઠ અર્થ સાથે આઠમાં સૂત્રથી સમજી લેવો. એ દેવના યોગથી આ પર્વત પણ માલ્યવાન્ નામથી કહેવાય છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' એ કારણથી હે ગૌતમ ! આ માલ્યવાન્ પર્વત છે, એમ કહેવામાં આવે છે. 'अदुत्तरं च ण' તે શિવાય પણ 'जाव णिच्चे' યાવત્ આ માલ્યવાન્ એવું નામ નિત્ય છે. અહીંયાં યાવત્પદથી નિત્ય પર્યન્તનો સંપૂર્ણ પાઠ ગ્રહણ કરી લેવો ॥ સૂ. ૨૫ ॥

અહીંયાં પૂર્વ અને અપરના ભેદથી વિદેહ બે કહ્યા છે. તેમાં પૂર્વ વિદેહ મેરૂની પૂર્વ દિશામાં સીતા મહા નદીના દક્ષિણ તથા ઉત્તર ભાગથી બે ભાગમાં અલગ કર્યા છે. અપર વિદેહ મેરૂની પશ્ચિમ દિશામાં સીતામહા નદી દ્વારા અલગ કરાયેલ છે. એ રીતે વિદેહના ચાર ભાગ બતાવ્યા છે. હવે તેમાં વિજય વક્ષસ્કારાદિની વ્યવસ્થાને સંક્ષિપ્ત કરવા માટે પીંડાર્ધ ગતિથી સૂત્રકાર દ્વારા કહેવામાં આવનારી રીતથી વિજયાદિ દુર્બોધ જેવા પ્રતીત થાય છે. તેથી વિસ્તાર પૂર્વક તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તેમાં એક

सन्न एको विजयः, तथा चत्वारः ऋजवो वक्षस्कारपर्वतास्तिस्रोऽन्तर्नद्यः, एतत्सप्तकस्या ऽन्तराणि, प्रत्यन्तरे एकैकविजयसत्त्वेन षड् विजयाः, एते चत्वारो वक्षस्कारपर्वता एकैक मध्यवर्तिनद्याऽन्तरिता इति चतुर्णां वक्षस्कारपर्वतानां मध्ये तिस्रोऽन्तर्नद्य इति तद्व्यवस्था बोध्या, तथा वनमुखमवधीकृत्यैको विजय इति प्रतिविभागेऽष्टौ विजयाः सिद्धाः-चत्वारो वक्षस्कारगिरयस्तिस्रोऽन्तर्नद्य एकं वनमुखमिति इयमत्र तद्व्यवस्था-पूर्वविदेहेषु माल्यवतो गजदन्तपर्वतस्य पूर्वस्यां सीताया महानद्या उत्तरस्यामेको विजयः, ततः पूर्वस्यां प्रथमो वक्षस्कारपर्वतः, ततः पूर्वस्यां द्वितीयो विजयः, ततः पूर्वस्यां प्रथमाऽन्तर्नदी, एवं क्रमेण तृतीयो विजयो द्वितीयो वक्षस्कारपर्वतश्चतुर्थो विजयो द्वितीयाऽन्तर्नदी पञ्चमो विजयस्तृतीयो वक्षस्कारगिरिः, षष्ठो विजयस्तृतीयाऽन्तर्नदी, सप्तमो विजयश्चतुर्थो वक्षस्कारगिरि-

---

कही जाने वाली रीति से विजयादि दुर्बोधसा प्रतीत होता है। अतः विस्तार पूर्वक इसका निरूपण करते हैं। उसमें एक भाग में माल्यवदादि गजदंताकार वक्षस्कार पर्वत के नजदीक एक विजय कहा है। तथा चार ऋजु वक्षस्कार पर्वत तीन अन्तर्नदियां इन सातों के अन्तर, प्रत्यन्तर में एक एक विजय होने से छ विजय हो जाते हैं। ये चार वक्षस्कार पर्वत एक एक मध्यवर्तिनी नदी से अंतरित है, इस प्रकार चार वक्षस्कार पर्वत के बीच में तीन अन्तर्नदीयां होती है, इस प्रकार की इनकी व्यवस्था समझें। तथा प्रत्येक वनमुख में एक एक विजय कहा है इस प्रकार प्रति विभाग में आठ विजय सिद्ध होते हैं ? चार वक्षस्कार पर्वत तीन अन्तर्नदीयां एक वनमुख इस प्रकार उसकी व्यवस्था होती है-पूर्वविदेह में माल्यवान् गजदन्त पर्वत की पूर्व दिशा में तथा सीता महानदी की उत्तर दिशा में एक एक विजय होता है। उससे पूर्व में पहला वक्षस्कार पर्वत आता है। उसके पूर्व में दूसरा विजय, उससे पूर्व में पहली अन्तर्नदी, इस प्रकार के क्रम से तीसरा विजय तथा दूसरा वक्षस्कार पर्वत, चोथा विजय तथा दूसरी

ભાગમાં માલ્યવદાદિ ગજદન્તાકાર વક્ષસ્કાર પર્વતની નજીક એક વિજય કહેલ છે. તથા ચાર ઋજુ વક્ષસ્કાર પર્વત ત્રણ અન્તર્નદીયો એ સાતેના અંતર, પ્રત્યન્તરમાં એક એક વિજય હોવાથી છ વિજય થઈ જાય છે આ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત એક એક મધ્યમાં આવેલ નદીથી અન્તરવાળા છે, આ રીતે ચાર વક્ષસ્કાર પર્વતોની વચમાં ત્રણ અન્તર્નદીયો થાય છે. આ રીતની વ્યવસ્થા સમજવી. તેથી દરેક વનના મુખ પ્રદેશમાં એક એક વિજય કહેલ છે. આ રીતે દરેક વિભાગમાં આઠ વિજયો સિદ્ધ થાય છે. ૧ ચાર વક્ષસ્કાર પર્વત, ત્રણ અન્તર્નદીયો, એક વનમુખ આ રીતે તેની વ્યવસ્થા હોય છે પૂર્વ વિદેહમાં માલ્યવાન્ ગજદન્ત પર્વતની પૂર્વ દિશામાં તથા સીતા મહા નદીની ઉત્તર દિશામાં એક એક વિજય હોય છે. તેનાથી પૂર્વમાં પહેલો વક્ષસ્કાર પર્વત આવે છે. તેની પૂર્વમાં બીજુ વિજય, તેનાથી પૂર્વમાં પહેલી અન્તર્નદી, આ રીતના ક્રમથી ત્રીજુ વિજય તથા બીજો વક્ષસ્કાર પર્વત ચોથુ વિજય તથા બીજી અન્તર્નદી, પાંચમું વિજય અને ત્રીજો વક્ષસ્કાર પર્વત છટ્ઠું

रष्टमो विजय एकं जगत्यासन्नं वनमुखमिति, एवं सीतामहानद्या दक्षिणस्यामपि सौमनस-गजदन्तगिरेः पूर्वस्यामयमेव विजयादि व्यवस्थाक्रमः, तथा सीतामहानद्या उत्तरस्यामपि गन्धमादनस्य पश्चिमायां विजयादि स्थापनाक्रमो बोध्यः । अथ प्रदक्षिणक्रमेण विजयादि निरूपणेऽयमेव प्रथमइति, प्रथमविभागमुखे कच्छविजयनिरूपयिषुराह-

मूलम्-कहि णं भंते! जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे कच्छे णामं विजए पण्णत्ते ? गोयमा ! सीयाए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे कच्छे णामं विजए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे पलियंकसंठाणसंठिए गंगा-सिंधुहिं महाणईहिं वेयद्धेण य पव्वएणं छब्भागपविभत्ते सोलस जोयणसहस्साइं पंच य बाणउए जोयणसए दोण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं दो जोयणसहस्साइं दोण्णि य तेरसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे विक्खंभेणंति कच्छस्स णं विजयस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं वेयद्धे णामं पव्वए पण्णत्ते, जे णं कच्छविजयं दुहा विभयमाणे २ चिट्ठइ, तं जहा-दाहिणद्धकच्छं १ च उत्तरद्धकच्छं चेति, कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे दाहिणद्धकच्छे णामं विजए पण्णत्ते ?, गोयमा! वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे महा-

---

अन्तर्नदी, पांचवां विजय एवं तीसरा वक्षस्कार पर्वत, छट्ठा विजय तथा तीसरी अन्तर्नदी, सातवां विजय तथा चौथा वक्षस्कार पर्वत, आठवां विजय एक जगती के नजदीक का वनमुख इसी प्रकार सीता महानदी की दक्षिण दिशा में भी सौमनस तथा गजदन्त पर्वत के पूर्व में यही विजयादि व्यवस्था का क्रम है तथा सीता महानदी के उत्तर में तथा गन्धमादन के पश्चिम में भी विजयादि की स्थापना का क्रम समझ लेवें ।

વિજય અને ત્રીજી અન્તર્નદી, સાતમું વિજય તથા ચોથો વક્ષસ્કાર પર્વત, આઠમું વિજય, અને એક જગતીની નજીકનું વનમુખ એ રીતે સીતા મહા નદીની ઉત્તરમાં તથા ગન્ધમાદનની પશ્ચિમમાં પણ વિજયાદિની સ્થાપનાનો ક્રમ સમજી લેવો.

विदेहे वासे दाहिणद्धकच्छे णामं विजए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईण-पडीणवित्थिण्णे अट्ठ जोयणसहस्साइं दोण्णि य एगसत्तरे जोयणसए एक्कं च एगूणवीसइ भागं जोयणस्स आयामेणं दो जोयणसहस्साइं दोण्णि य तेरसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे विक्खंभेणं पलियंकसंठाणसंठिए, दाहिणद्धकच्छस्स णं भंते! विजयस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते?, गोयमा! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव, दाहिणद्धकच्छे णं भंते! विजए मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते?, गोयमा! तेसिणं मणुयाणं छव्विहे संघयणे जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति।

कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे कच्छे विजए वेयद्धे णामं पव्वए?, गोयमा! दाहिणद्धकच्छविजयस्स उत्तरेणं उत्तरद्धकच्छस्स दाहिणेणं चित्तकूडस्स पच्चत्थिमेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं कच्छे विजए वेयद्धे णामं पव्वए पण्णत्ते, तं जहा पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे दुहा वक्खारपव्वए पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए जाव दोहिं वि पुट्ठे भरहवेयद्धसरिसए णवरं दो गाहाओ जीवा धणुपट्ठं च णं कायव्वं विजयविक्खंभसरिसे आयामेणं, विक्खंभो उच्चत्तं उव्वेहो तहेव च विज्जाहर आभियोगसेढीओ तहेव, णवरं पणपण्णं २ विज्जाहरणगरावासा पण्णत्ता, आभियोगसेढीए उत्तरिल्लाओ सेढीओ सीयाए ईसाणस्स सेसाओ सक्कस्सत्ति, कूडा—सिद्धे १ कच्छे २ खंडग ३ माणी४ वेयद्ध५ पुण्ण ६ तिमिसगुहा ७ कच्छ ८ वेसमणे ९ वा वेयद्धे होंति कूडाइं॥१॥

कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरद्धकच्छे णामं विजए पण्णत्ते?, गोयमा! वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे जाव सिज्झंति, तहेव णेयव्वं सव्वं। कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरद्धकच्छे विजए सिंधुकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते?, गोयमा!

मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं उसभकूडस्स पच्चत्थिमेणं णील-वंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरड्ढकच्छविजए सिंधु कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, सट्ठिं जोयणाणि आयामविक्खंभेणं जाव भवणं अट्ठो रायहाणी य णेयव्वा, भरहसिंधु कुंडसरिसं सव्वं णेयव्वं जाव तस्स णं सिंधुकुंडस्स दाहि-णिल्लेणं तोरणेणं सिंधुमहाणई पवूढा समाणी उत्तरद्धकच्छविजयं एज्जेमाणी२ सत्तहिं सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी२ अहे तिमि-सगुहाए वेयद्धपव्वयं दालयित्ता दाहिणकच्छविजयं एज्जेमाणी २ चोद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा दाहिणेणं सीयं महाणइं सम-प्पेइ, सिंधु महाणई पवहे य मूले य भरहसिंधुसरिसा पमाणेणं जाव दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता। कहि णं भंते! उत्तरद्धकच्छविजए उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! सिंधुकुंडस्स पुरत्थिमेणं गंगाकुंडस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं उत्तरद्धकच्छविजए उसहकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते, अट्ठ जोय-णाइं उद्धं उच्चत्तेणं तं चेव पमाणं जाव रायहाणी से णवरं उत्तरेणं भाणियव्वा। कहि णं भंते ! उत्तरद्धकच्छे विजए गंगाकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते ?. गोयमा ! चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं उसह-कूडस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंवे एत्थ णं उत्तरद्धकच्छे गंगाकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते सट्ठिं जोय-णाइं आयामविक्खंभेणं तहेव जहा सिंधू जाव वणसंडेण य संपरि-क्खित्ता। से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ कच्छे विजए कच्छे विजए ?, गोयमा ! कच्छे विजए वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं दाहिणद्धकच्छविजयस्स बहुमज्झदेसभाए, एत्थ णं खेमा-णामं रायहाणी पण्णत्ता विणीया रायहाणीसरिसा भाणियव्वा, तत्थ णं खेमाए रायहाणीए कच्छे णामं राया समुप्पज्जइ, महया हिमवंत जाव सव्वं भरहोयवणं भाणियव्वं निक्खमणवज्जं सेसं सव्वं भाणियव्वं

जाव भुंजए माणुस्सए सुहे कच्छ णामधेज्जे य कच्छे इत्थदेवे महि-द्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ कच्छे विजए कच्छे विजए जाव णिच्चे ॥सू० २६॥

छाया-क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे कच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः?, गौतम! सीताया महानद्या उत्तरेण नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन चित्रकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे कच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतिचीनविस्तीर्णः पल्यङ्कसंस्थान-संस्थितः गङ्गा-सिन्धुभ्यां महानदीभ्यां वैताढयेन च पर्वतेन षड्भागप्रविभक्तः षोडश योजन-सहस्राणि पञ्च च द्वि नवतानि योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य आयामेन द्वे योजनसहस्रे द्वे च त्रयोदशोत्तरे योजनशते किञ्चिद्विशेषोने विष्कम्भेणेति! कच्छस्य खलु विजयस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु वैताढयो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, यः खलु कच्छं विजयं द्विधा विभजमानः २ तिष्ठति, तद्यथा-दक्षिणार्द्धं कच्छमुत्तरार्द्धकच्छं चेति, क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे दक्षिणार्द्धकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः?, गौतम! वैताढयस्य पर्वतस्य दक्षिणेन सीताया महानद्या उत्तरेण चित्रकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन माल्य-वतो वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे दक्षिणार्द्धकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीन प्रतीचीनविस्तीर्णः अष्ट योजनसहस्राणि द्वे च एकसप्तते योजनशते एकं च एकोनविंशतिभागं योजनस्य आयामेन द्वे योजनसहस्रे द्वे च त्रयोदशोत्तरे योजनशते किञ्चिद्विशेषोने विष्कम्भेण पल्यङ्क-संस्थानसंस्थितः, दक्षिणार्द्ध-कच्छस्य खलु भदन्त! विजयस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम! बहुस-मरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-यावत् कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव। दक्षिणार्द्धकच्छे खलु भदन्त! विजये मनुजानां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम! तेषां खलु मनुजानां षड्विधं संहननं यावत् सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति। क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे कच्छे विजये वैताढयो नाम पर्वतः?, गौतम! दक्षिणार्द्धकच्छविजयस्य उत्तरेण उत्तरार्द्धकच्छस्य दक्षिणेन चित्रकूटस्य पश्चिमेन माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन अत्र खलु कच्छे विजये वैताढयो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्राचीनप्रतीचिनाऽऽयतः उदीची-नदक्षिणविस्तीर्णः द्विधा वक्षस्कारपर्वतौ स्पृष्टः-पौरस्त्यया कोटया यावद् द्वाभ्यामपि स्पृष्टः भरतवैताढयसदृशकः नवरं द्वे बाहे जीवा धनुष्पृष्ठं च न कर्तव्यम्, विजयविष्कम्भसदृशः आयामेन, विष्कम्भ उच्चत्वमुद्वेधस्तथैव च विद्याधराभियोग्यश्रेण्यौ तथैव नवरं पञ्चपञ्चाशदूर-विद्याधरनगरावासाः प्रज्ञप्ताः, आभियोग्यश्रेण्यां औत्तराह्यः श्रेणयः सीतायाः ईशानस्य शेषाः शक्रस्येति, कूटानि-सिद्धं १ कच्छं २ खण्डक ३ माणि ४ वैताढय ५ पूर्ण ६ तमिस्रगुहा ७ कच्छं ८ वैश्रवणं ९ वा वैताढये भवन्ति कूटानि ।१। क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महा-

विदेहे वर्षे उत्तरकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! वैताढ्यस्य पर्वतस्य उत्तरेण नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन चित्रकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे यावत् सिध्यन्ति, तथैव नेतव्यं सर्वम्, क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे उत्तरकच्छे विजये सिन्धुकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन ऋषभकूटस्य पश्चिमेन नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे उत्तरार्द्धकच्छविजये सिन्धुकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् ?, षष्टिं योजनानि आयामविष्कम्भेण यावद् भवनम् अर्थो राजधानी च नेतव्या, भरतकुण्डसदृशं सर्वं नेतव्यम्, यावत् तस्य खलु सिन्धुकुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन सिन्धु-महानदी प्रव्यूढा सती उत्तरार्द्धकच्छविजयम् इर्यती २ सप्तभिः सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २ अधस्तमिस्रगुहायाः वैताढ्यपर्वतं दारयित्वा दक्षिणकच्छविजयं इर्यती २ चतुर्दशभिः सलिला-सहस्रैः समग्रा दक्षिणेन सीतां महानदीं समाप्नोति, सिन्धु महानदी प्रवहे च मूले च भरत-सिन्धुसदृशी प्रमाणेन यावद् द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्ता ।

क्व खलु भदन्त ! उत्तरार्द्धकच्छविजये ऋषभकूटो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! सिन्धु-कुण्डस्य पौरस्त्येन गङ्गाकुण्डस्य पश्चिमेन नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे अत्र खलु उत्तरार्द्धकच्छविजये ऋषभकूटो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन तदेव प्रमाणं यावद् राजधानी सा नवरम् उत्तरेण भणितव्या ।

क्व खलु भदन्त ! उत्तरकच्छे विजये गङ्गाकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! चित्रकूट-स्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन ऋषभकूटस्य पर्वतस्य पौरस्त्येन नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षि-णात्ये नितम्बे अत्र खलु उत्तरार्द्धकच्छे गङ्गाकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, षष्टिं योजनानि आयाम-विष्कम्भेण तथैव यथा सिन्धुः यावद् वनषण्डेन च सम्परिक्षिप्ता । अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-कच्छो विजयः कच्छो विजयः ?, गौतम ! कच्छे विजये वैताढ्यस्य पर्वतस्य दक्षिणेन सीताया महानद्या उत्तरेण गङ्गाया महानद्याः पश्चिमेन सिन्ध्वा महानद्याः पौरस्त्येन दक्षिणार्द्धकच्छविजयस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र खलु क्षेमा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता विनीता राज-धानी सदृशी भणितव्या, तत्र खलु क्षेमायां राजधान्यां; कच्छो नाम राजा समुत्पद्यते, महाहिम-वत्० यावत् सर्वं भरतसाधनं भणितव्यम् निष्क्रमणवर्जं शेषं सर्वं भणितव्यं यावद् भुङ्क्ते मानुष्य-कानि सुखानि, कच्छनामधेयश्च कच्छोऽत्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकःपरिवसति, स एतेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-कच्छो विजयः कच्छो विजयः यावत् नित्यः ॥सू०२६॥

अब प्रदक्षिणा के क्रम से विजयादि के निरूपण में यही पहला है, इस हेतु से प्रथम विभागमुख से कच्छाविजय का निरूपण करने की इच्छा से सूत्रकार

હવે પ્રદક્ષિણાના ક્રમથી વિજયાદિના નિરૂપણમાં આજ પહેલો છે, એ હેતુથી પહેલાં વિભાગમુખથી કચ્છ વિજયનું નિરૂપણ કરવાની ઇચ્છાથી સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે-'कहिणं

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि-'कहि णं भंते !' क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'कच्छे' कच्छः 'णामं' नाम 'विजए' विजयः-चक्रवर्ति विजेतव्य-भूविभागरूपः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'सीयाए महाईए' सीताया महानद्याः 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि, अत्र सप्तम्यन्तादेनप्रत्ययः, एवमग्रेऽपि, तथा 'णीलवंतस्स' नीलवतः 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि, तथा 'चित्तकूडस्य' चित्रकूटस्य-एतन्नामकस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'मालवंतस्स' माल्यवतः-गजदन्ताकारस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि-'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'कच्छे णामं विजए' कच्छो नाम विजयः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह-'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतः-उत्तरदक्षिणयोर्दिशोरायतः-दीर्घः, तथा 'पाइणपडीण-

---

सूत्र कहते हैं-'कहि णं भंते ! इत्यादि

टीकार्थ-'कहि णं भंते ! जंबूदीवे दीवे' हे भगवन् जंबू द्वीप नाम के द्वीप में 'महाविदेहे वासे' महाविदेह क्षेत्र में 'कच्छे णामं' कच्छ नामका 'विजए' विजय चक्रवर्ति के द्वारा जितने योग्य भूमिभागरूप 'पण्णत्ते' कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर मे प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! हे गौतम ! 'सीयाए महाणईए' सीता महानदी के 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा में तथा 'णीलवंतस्स' नीलवान् 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधर पर्वत के 'दक्खिणेणं' दक्षिण दिशा में तथा 'चित्तकूडस्स' चित्रकूट नामका 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत की 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिम दिशा में 'मालवंतस्स' गजदन्ताकार माल्यवान् 'वक्खार पव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत के 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशा में 'एत्थ णं' यहां पर निश्चय से 'जंबू दीवे दीवे' जंबू द्वीप नाम के द्वीप से 'महाविदेहे वासे' महाविदेह क्षेत्र में 'कच्छे णामं विजए' कच्छ नामका विजय 'पण्णत्ते' कहा है । वह विजय किस प्रकार का है ? इस अपेक्षा निवृत्ति के लिए कहते हैं-'उत्तरदाहिणायए' वह

भंते ! ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ-'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे' હે ભગવન્ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં 'कच्छे णामं' કચ્છ નામનું 'विजए' વિજય ચક્રવર્તિ દ્વારા જીતવાને યોગ્ય ભૂમિભાગ રૂપ 'पण्णत्ते' કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा ! ' હે ગૌતમ ! 'सीयाए महाणईए' સીતા મહા નદીની 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં તથા 'णीलवंतस्स' નીલવાન્ 'वासहरपव्वयस्स' વર્ષધર પર્વતની 'दक्खिणेणं' દક્ષિણદિશામાં તથા 'चित्तकूडस्स' ચિત્રકૂટ નામના 'वक्खारपव्वयस्स' વક્ષસ્કાર પર્વતની 'पच्चत्थिमेणं' પૂર્વ દિશામાં 'एत्थणं' અહીંયાં નિશ્ચય 'जंबुदीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં 'कच्छे णामं विजए' કચ્છ નામનું વિજય 'पण्णत्ते' કહેલ છે. તે વિજય કેવું છે ? તે અપેક્ષાની નિવૃત્તિ માટે કહે છે-'उत्तरदाहिणायए' તે ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં લાંબુ

'विच्छिण्णे' प्राचीन प्रतीचीनविस्तीर्णः-पूर्वपश्चिमयोर्दिशोर्विस्तारयुक्तः, तथा 'पलियंकसंठाण-संठिए' पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितः-पर्यङ्काकारेण संस्थितः, आयतचतुरस्रत्वात्, 'गंगा-सिंधूहिं' गङ्गा-सिन्धुभ्याम् 'महाणईहिं' महानदीभ्याम् 'वेयद्धेण य' वैताढ्येन च-वैताढ्य-नामकेन च 'पव्वएण' पर्वतेन 'छब्भागपविभत्तः' षड्भागप्रविभक्तः-षड्भि र्भागैः प्रविभक्तः-षड्धा खण्डितः एवमन्येऽपि विजया भावनीयाः, परन्तु सीताया उदीचीनाः कच्छादयः शीतोदाया दाक्षिणात्याः पक्ष्मादयो गङ्गा सिन्धुभ्यां षडधा विभक्ता', सीताया दाक्षिणात्या वच्छादयः शीतोदाया उदीचीना वप्रादयो रक्तारक्तवतीभ्यां षडधा विभक्ता इति उत्तरदक्षिणायतेति विशदयति 'सोलस' इत्यादि 'सोलस' षोडश 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'पंच य' पञ्च च 'वाणउए' द्विनवतानि-द्विनवत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'जोयणस्स' योजनस्य 'दोण्णि य' द्वौ च 'एगूणवीसइभाए' एकोनविंशतिभागौ 'आयामेणं' आयामेन-

---

उत्तर दक्षिण दिशा में लंबा है 'पाईणपईणविच्छिण्णे' पूर्वपश्चिम दिशा में विस्तृत है तथा 'पलियंकसंठाणसंठिए' पर्यङ्काकार से स्थित है, लंबा एवं चौकोण होने से। 'गंगासिंधूहिं' गंगा एवं सिंधु नामकी 'महाणईहिं' महानदी से तथा 'वेयड्ढेण य' वैताढ्य नाम के 'पव्वएण' पर्वत से 'छब्भागपविभत्ते' छ भाग मे विभक्त होता है। इसी प्रकार अन्य विजयों के संबध में भी समझ लेवें। परंतु सीता महानदी की उत्तर दिशा में कच्छादि विजय शीतोदा की दक्षिण दिशा के पक्ष्मादि गंगा एवं सिंधु महानदी के द्वारा छ प्रकार से विभक्त होता है। सीता महानदी की दक्षिण ओर के वच्छादि तथा शीतोदा की उत्तर दिशा में वप्रादि रक्त एवं रक्तवती नदी के द्वारा छ प्रकार से विभक्त होता है।

अब उत्तर दक्षिण की दीर्घता को स्पष्ट करते हैं-'सोलसजोयणसहस्साइं' सोलह हजार योजन 'पंचय वाणउए' जोयणसए' पांचसौ बिरानवें अर्थात् १६५९२$\frac{१९}{२}$ जोयणस्स' एक योजन के 'दोण्णिय' दो 'एगूणवीसइ भागे' उन्नीसवां

છે. 'पाईणपईणविच्छिण्णे' પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં વિસ્તૃત છે. તથા 'पलियंकसंठाणसंठिए' પર્યંકાકાર રીતે સ્થિત છે. લાંબુ અને ચતુષ્કોણ હોવાથી 'गंगासिंधूहिं' ગંગા અને સિંધુ નામની 'महाणईहिं' મહા નદીથી તથા 'वेयड्ढेणय' વૈતાઢ્ય નામના 'पव्वएणं' પર્વતથી 'छब्भा-गविभत्ते' છ ભાગમાં અલગ થાય છે. આજ રીતે બીજા વિજયોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. પરંતુ સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં કચ્છાદિ વિજય શીતોદાની દક્ષિણ દિશાના પક્ષ્માદિ ગંગા અને સિંધુ મહાનદી દ્વારા છ પ્રકારથી અલગ થાય છે. સીતા મહાનદીની દક્ષિણ તરફના વચ્છાદિ તથા શીતોદાની ઉત્તર દિશામાં વપ્રાદિ રક્ત અને રક્તવતી નદી દ્વારા છ ભાગમાં અલગ થાય છે.

હવે ઉત્તર દક્ષિણની લંબાઈ ને સ્પષ્ટ કરે છે-'सोलस जोयणसहस्साइं' સોળ હજાર યોજન 'पंचय वाणउए' પાંચસો બાણુ 'जोयणस्स' એક યોજનના 'दोण्णिय' બે 'एगूणवीसइ

दैर्घ्येण, इहोपपत्ति रेवम्-योजन ३२६८४ कला ८ रूपाद्विदेहविस्तारात्सीतायाः शीतोदाया वा नद्या विस्तारो पञ्चशतमित योजनलक्षणः प्राप्यते, यथोक्तमानं शेषस्यार्द्धे लभ्यते, इह यद्यपि सीतायाः शीतोदाया वा नद्याः समुद्रप्रवेशस्थाने एव पञ्चशतयोजनप्रमाणो विस्तारोऽस्ति अन्यत्र तु स्वल्पः स्वल्पतरो विस्तारोऽस्ति, तथापि कच्छादिविजयसमीपे तटद्वयवर्तिनौ रमणदेशावादाय पञ्चशतयोजनप्रमाणो विस्तारो लभ्यत इति, कच्छविजयस्योत्तरदक्षिणायतत्वविवरणं गतम्, अधुना पूर्वपश्चिमविस्तीर्णत्वं विव्रियते-'दो जोयणसहस्साइं' इत्यादि-द्वे योजनसहस्रे 'दोण्णि य' द्वे च 'तेरसुत्तरे' त्रयोदशोत्तरे-त्रयोदशाधिके 'जोयणसए' योजनशते 'किंचिविसेसूणे' किञ्चिद्विशेषोने-किञ्चिन्न्यूने 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण प्रज्ञप्त इति, इहाऽप्युपपत्ति रेवम्-इह महाविदेहेषु देवकुरूत्तरकुरुमेरुभद्रशालवनवक्षस्कारपर्वतान्तरनदीवनमुखा-

---

भाग अर्थात् एक योजन के उन्नीसिया दो भाग। 'आयामेणं' लंबाई से होते हैं।

यहां इस प्रकार से समझना चाहिए-३२६८४ योजन कला ८ रूप विदेह क्षेत्र के विस्तार से सीता एवं सीतोदा नदी का विस्तार पांचसो योजन के प्रमाणवाला मिलता है। यथोक्त प्रमाण शेष के आधे से प्राप्त होता है, यहां पर यद्यपि सीता अथवा शीतोदा नदी के समुद्र प्रवेशस्थान में ही पांचसो योजन प्रमाण का विस्तार है अन्यत्र स्वल्प या स्वल्पतर विस्तार होता है तो भी कच्छादि विजय के समीप दोनों तटवर्ति प्रदेश क्रीडास्थान को लेकर पांचसो योजन प्रमाण का विस्तार लभ्य हो जाता है, इस प्रकार कच्छ विजय का उत्तर दक्षिण में लंबाई का विवरण होता है।

अब पूर्व पश्चिम के विस्तार का निरूपण करते हैं-'दो जोयण सहस्साइं' दो हजार 'दोण्णि य तेरसुत्तरे जोयणसए' दोसो तेरह योजन से 'किंचि विसेसूणे' कुछ कम 'विक्खंभेणं' विष्कंभ से कहा है। यहां पर भी इस प्रकार से ज्ञात

भागे' ઓગણીસમા ભાગ અર્થાત્ એક યોજનના $\frac{2}{19}$ ઓગણીસયાં બે ભાગ 'आयामेणं' લંબાઈ થાય છે.

અહીંયાં આ રીતે સમજવું જોઈએ ૩૨૬૮૪ યોજન કલા ૮ રૂપ વિદેહ ક્ષેત્રના વિસ્તારથી સીતા અને શીતોદા નદીનો વિસ્તાર પાંચસો યોજન પ્રમાણ મળે છે. યથોક્ત પ્રમાણ શેષના અર્ધામાં મળે છે. અહીયાં જો કે સીતા અગર શીતોદા નદીના સમુદ્ર પ્રવેશ માર્ગમાં જ પાંચસો યોજન પ્રમાણનો વિસ્તાર છે, બીજે સ્વલ્પ અગર સ્વલ્પતર વિસ્તાર થાય છે. તો પણ કચ્છાદિ વિજયની નજીક બેઉ તટવર્તિ પ્રદેશ ક્રીડા સ્થાનને લઈને પાંચસો યોજન પ્રમાણનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ રીતે કચ્છ વિજયની ઉત્તર દક્ષિણમાં લંબાઈનું વર્ણન થાય છે.

હવે પૂર્વ પશ્ચિમના વિસ્તારનું નિરૂપણ કરે છે.-'दो जोयणसहस्साइं' બે હજાર 'दोण्णि य तेरसुत्तरे जोयणसए' બસો તેર યોજનથી 'किंचि विसेसूणे' કંઈક કમ 'विक्खंभेणं'

तिरिक्तेषु सर्वेषु विजयाः सन्ति, ते च पूर्वपश्चिमयोः समविस्तारकाः, तत्रैकस्मिन् दक्षिणभागे उत्तरभागे वा वक्षस्कारपर्वता अष्टौ सन्ति, एकैकस्य वक्षस्कारपर्वतस्य-पञ्चशतयोजनप्रमाण आयामः, अष्टानां वक्षस्कारगिरीणामायामसङ्कलनाया चतुःसहस्रयोजनानि भवन्ति। तत्रान्तरनद्यः षट् सन्ति, तासु एकैकस्या अन्तरनद्या विस्तारः पञ्चविंशत्यधिकं योजन-शतम्, षण्णामन्तरनदीनां विस्तारप्रमाणसंख्यासङ्कलनायां पञ्चाशदधिकाः सप्तशती सम्प-द्यते, वनमुखे च द्वे स्तः, तत्रैकैकस्य वनमुखस्य विस्तारो द्वाविंशत्यधिकैकोन त्रिंश-च्छतानि २९२२, द्वयोर्विस्तार-संख्यासंकलनायां चतुश्चत्वारिंशदुत्तराष्ट पञ्चाशच्छतानि ५८४४, मेरुविस्तारो दशसहस्र योजनानि १००००, पूर्वपश्चिमभद्रशालवनयोरायामश्चतुश्च-त्वारिंशत् सहस्राणि ४४०००, सर्वसंख्यासंकलनाया चतुर्नवत्यधिक पञ्चशताधिक चतुष्पष्टि-

---

होता है-महाविदेह क्षेत्र में देवकुरु एवं उत्तरकुरु, मेरु भद्रशालवन वक्षस्कार पर्वतसे अन्तरित नदी वनमुख से भिन्न सर्वस्थान में विजय कहे हैं। वे पूर्व पश्चिम में समान विस्तार वाले हैं। उसमें एक एक के दक्षिण भाग में अथवा उत्तर भाग में आठ वक्षस्कार पर्वत होते हैं। एक एक वक्षस्कार पर्वत का पांचसो योजन का आयाम-लंबाई है। आठों पर्वतों के आयाम का संकलन करने से चार हजार योजन हो जाता है। उसमें अन्तर्नदियां छह होती है, उनमें एक एक अन्तर्नदी का विस्तार के प्रमाण की संख्या को जोडने से ७५० सातसो पचास हो जाता हैं। वनमुख दो होते हैं उनमें एक एक वनमुखका विस्तार २९२२ उन्तीससौ बावीस होता है, दोनों के विस्तार की संख्या को जोडने से ५८४४ पांच हजार २ आठसो चवालीस होता है। मेरु का विस्तार १०००० दस हजार योजन का हैं पूर्व पश्चिम के भद्रशालवन का आयाम ४४००० चुवालीस हजार योजन का होता है। सब को जोडने से चौसठ हजार पांचसो चउराणवे

વિષ્કંભ કહેલ છે.

અહીંયા પણ આ રીતે જણાય છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂ, મેરૂ, ભદ્ર શાલવન વક્ષસ્કાર પર્વતથી અંતરવાળું, નદી વનમુખથી અલગ બધા સ્થાનમાં વિજય કહ્યા છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમમાં સરખા વિસ્તારવાળા છે. તેમાં એકના દક્ષિણ ભાગમાં અથવા ઉત્તરભાગમાં આઠ વક્ષસ્કાર પર્વત હોય છે. એક એક વક્ષસ્કાર પર્વતનો પાંચસો યોજનનો આયામ-લંબાઇ છે. આઠે પર્વતોની લંબાઇ મેળવવાથી ચાર હજાર યોજન થઈ જાય છે. તેમાં અન્તર્નદીયો હોય છે. તેમાં એક એક અન્તર્નદીના વિસ્તારના પ્રમાણની સંખ્યા મેળવવાથી ૭૫૦ સાતસો પચાસ થઈ જાય છે. વનમુખ બે હોય છે. તેમાં એક એક વનમુખનો વિસ્તાર ૨૯૨૨ ઓગણ ત્રીસસો બાવીસ થાય છે. બેઉના વિસ્તારની સંખ્યા મેળવવાથી પાંચ હજાર આઠસો ચુંમાળીસ થાય છે. મેરૂનો વિસ્તાર ૧૦૦૦૦ દસ હજાર યોજનનો છે. પૂર્વ પશ્ચિમના ભદ્રશાલવનનો આયામ-૪૪૦૦૦ ચુંમાળીસ હજાર યોજનનો

सहस्राणि ६४५९४, एतत्प्रमाणं जम्बूद्वीपविस्ताराच्छोध्यते। ततश्च शेषं जातम्-३५४०६ षडुत्तरचतुःशताधिक पञ्चत्रिंशत्सहस्राणि, एकैकस्मिन् दक्षिणे उत्तरे वा भागे षोडश विजयाः सन्ति, ततः षोडशभि र्भागे हृते ३५४०६ - १६ = २२१३ लब्धानि किञ्चिन्न्यूनत्रयोदशाधिक द्वात्रिंशति शतानि, त्रयोदशस्य योजनस्य षोडशचतुर्दशभागरूपत्वात्, एतावानेव एकैकस्य विजयस्य विस्तारोऽस्ति। अयं च कच्छविजयो भरतवद् वैताढ्यपर्वतेन द्विधा विभक्त इति द्विधाविभाजकं वैताढ्यं वर्णयितुमाह-'कच्छस्स णं' इत्यादि-कच्छस्य खलु 'विजयस्स' विजयस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'वेयद्धे' वैताढ्यः 'णामं' नाम 'पव्वए' पर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, 'जे णं' यः खलु 'कच्छं विजयं' कच्छं विजयम् 'दुहा' द्विधा 'विभयमाणे २' विभजमानः २ विभक्तं कुर्वाणः २ 'चिट्ठइ' तिष्ठति, विभागप्रकारमाह-'तं जहा' तद्यथा-'दाहिणद्धकच्छं' दक्षिणार्द्धकच्छं 'च' च 'उत्तरद्धकच्छंचेति' उत्तरार्द्धकच्छंचेति कच्छद्वयं विभजमानो वैताढ्यपर्वतस्तिष्ठतीति

६४५९४ योजन है। यह प्रमाण जंबूद्वीप के विस्तार से शोधित किया जाता है। उसमें से शेष पैंतीस हजार चारसो छ ३५४०६ योजन होता है। दक्षिण अथवा उत्तर की ओर सोलह विजय होते हैं। उसका सोल से भाग करने पर कुछ कम बावीससो तेरह प्राप्त होते हैं। तेरहवें योजन के सोलहवें या चौदहवें भागरूप होने से इतना ही एक एक विजय का विस्तार होता है।

यह कच्छविजय भरत के जैसा वैताढय पर्वत से दो भाग में विभक्त हुआ है अतः दो भाग में विभक्त करने वाला वैताढय पर्वत का वर्णन करने के उद्देश्य से कहते हैं-'कच्छस्स णं विजयस्स' कच्छ विजय के 'बहुमज्झदेसभाए' ठीक मध्यभाग में 'एत्थणं' यहां पर 'वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते' वैताढय नामका पर्वत कहा है। 'जे णं' जोकि 'कच्छं विजयं' कच्छ विजय को 'दुहा विभयमाणे२' दो भाग में विभक्त करता हुआ 'चिट्ठइ' स्थित है। 'तं जहा' विभक्त

છે. એ બધાને મેળવવાથી ૬૪૫૯૪ ચોસઠ હજાર પાંચસો ચોરાણુ યોજન થાય છે. આ પ્રમાણ જંબૂદ્વીપના વિસ્તારથી શોધિત કરવામાં આવે છે. તેમાંથી બાકીના ૩૫૪૦૬ પાંત્રીસ હજાર ચારસો છ યોજન થાય છે. દક્ષિણ અને ઉત્તરની તરફ સોળ વિજય હોય છે. તેને સોળથી ભાગવાથી કંઈક ઓછા ૨૨૧૩ બાવીસ સો તેર પ્રાપ્ત થાય છે. તેરમા યોજનના સોળમાં અગર ચૌદમા ભાગ રૂપ હોવાથી એટલોજ એક એક વિજયનો વિસ્તાર હોય છે.

આ કચ્છ વિજય ભરતની જેમ વૈતાઢય પર્વતથી બે ભાગમાં વહેંચાયેલ છે. તેથી બે ભાગમાં અલગ કરનાર વૈતાઢય પર્વતનું વર્ણન કરવાના ઉદ્દેશથી સૂત્રકાર કહે છે-'कच्छस्स णं विजयस्स' કચ્છ વિજયના 'बहुमज्झदेसभाए' બરોબર મધ્ય ભાગમાં 'एत्थ णं' અહીંયાં 'वेयद्धे णामं पव्वए पण्णत्ते' વૈતાઢય નામનો પર્વત કહેલ છે. 'जे णं' કે જે 'कच्छं विजयं' કચ્છ વિજયને 'दुहा विभयमाणे २' બે ભાગમાં વહેંચીને 'चिट्ठइ' સ્થિત છે. 'तं जहा' અલગ કરવાનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'दाहिणद्धकच्छं च' દક્ષિણાર્ધ કચ્છ

पूर्वेणान्वयः । च शब्दद्वयमुभयोः कच्छयोः समकक्षता सूचनार्थम् । दक्षिणार्द्धकच्छः कुत्रास्तीति पृच्छन्नाह-'कहि णं भंते' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'दाहिणद्धकच्छे णामं विजए' दक्षिणार्द्धकच्छो नाम विजयः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'वेयद्धस्स' वैताढ्यस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'सीयाए' सीतायाः-सीताभिधानायाः 'महाणईए' महानद्याः 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि-'चित्तकूडस्स' चित्रकूटस्य-चित्रकूटनामकस्य 'वक्खारपव्वस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'दाहिणद्धकच्छे णामं विजए' दक्षिणार्द्धकच्छो नाम विजयः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह-'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतः-उत्तर-दक्षिणयोर्दिशोरायतः-दीर्घः, 'पाईणपडीणविच्छिण्णे' प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः-पूर्वपश्चिमदिशोर्विस्तारयुक्तः, 'अट्ठ' अष्ट

का प्रकार इस प्रकार है-'दाहिणद्धकच्छंच' दक्षिणार्द्धकच्छ एवं 'उत्तरद्धकच्छंच' उत्तरार्द्ध कच्छ ऐसे दो कच्छ के विभाग करने वाला वैताढ्य पर्वत है । 'कहि णं-भंते ! जंबूदीवे दीवे' हे भगवन् ! जंबू द्वीप नाम के द्वीप में कहां पर 'महाविदेहेवासे' महाविदेह क्षेत्र में 'दाहिणद्धकच्छे णामं विजए' दक्षिणार्धकच्छ नाम का विजय 'पण्णत्ते' कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्री महावीर प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'वेयद्धस्स पव्वयस्स' वैताढ्य पर्वत की 'दाहिणेणं' दक्षिण दिशा में 'सीयाए महाणईए' सीता महानदी की 'उत्तरेणं' उत्तर दिशा में 'चित्तकूडस्स' चित्रकूट नाम के 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत के 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिम दिशा में 'एत्थणं' यहां पर जंबूदीवे दीवे' जंबू द्वीप नाम के द्वीप के 'महा विदेहे वासे' महाविदेह क्षेत्र में 'दाहिणकच्छे णामं विजए' दक्षिणार्द्ध कच्छ नाम का विजय 'पण्णत्ते' कहा है । वह 'उत्तर दाहिणायए' उत्तर दक्षिण दिशा में लंबा है । 'पाईणपडीणविच्छिण्णे' पूर्व पश्चिम दिशा में विस्तार वाला है 'अट्ठ-

---

અને 'उत्तरद्धकच्छं च' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ એ રીતે એ બે ભાગમાં કચ્છ વિજયને અલગ કરનાર વૈતાઢય પર્વત છે. 'कहिणं भंते ! जंबुदीवे दीवे' હે ભગવન્ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ક્યાં આગળ 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં 'दाहिणद्धकच्छे णामं विजए' દક્ષિણાર્ધ કચ્છ નામનું વિજય 'पण्णत्ते' કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'वेयद्धस्स पव्वयस्स' વૈતાઢય પર્વતની 'दाहिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'सीयाए महाणईए' સીતા મહાનદીની 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં 'चित्तकूडस्स' ચિત્ર કૂટ નામના 'वक्खारपव्वयस्स' વક્ષસ્કાર પર્વતની 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'एत्थ णं' અહીંયાં 'जंबुदीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં 'दाहिणकच्छे णामं विजए' દક્ષિણાર્ધ કચ્છ નામનું વિજય 'पण्णत्ते' કહેલ છે, તે વિજય

'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'दोण्णि' द्वे 'य' च एगसत्तरे' एकसप्तति 'जोयणसए' योजनशते 'एक्कं' एकं 'च' च 'एगूणवीसइभागं' एकोनविंशतिभागं 'जोयणस्स' योजनस्य 'आयामेणं' आयामेन-दैर्घ्येण 'दो' द्वे 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'दोण्णि' द्वे 'य' च 'तेरसुत्तरे' त्रयोदशोत्तरे-त्रयोदशाधिके 'जोयणसए' योजनशते 'किंचिविसेसूणे' किञ्चिद्विशेषोने-किञ्चिन्न्यूने 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण, इत्यायाम-विष्कम्भाभ्यां तमुक्त्वा संस्थानेनाह-'पलियंकसंठाणसंठिए' पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितः-पर्यङ्काकारेण संस्थितः। अथास्याकारभावप्रत्यवतारं प्रश्नोत्तराभ्यामाह-'दाहिणद्धकच्छस्स' इत्यादि-दक्षिणार्द्धकच्छस्य 'णं' खलु 'विजयस्स' विजयस्य 'केरिसए' कीदृशकः-कीदृशः 'आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः-तत्राऽऽकारः-स्वरूपम् भावाः-पृथिवीवक्षस्कारादयस्तदन्तर्गताः पदा-

---

जोयणसहस्साइं' आठ हजार योजन 'दोण्णिय एगसत्तरे जोयणसए' दो हजार एकसो इकहत्तर योजन 'एक्कं च' एक 'एगूणवीसइभागं' उन्नीसवां भाग 'जोयणस्स' योजन का 'आयामेणं' लंबाइ से 'दो जोयणसहस्साइं' दो हजार योजन 'दोण्णि' दो 'तेरसुत्तरे' तेरह अधिक 'जोयणसए' योजन शत अर्थात् दोसो तेरह योजन से 'किंचि विसेसूणे' कुछ कम 'विक्खंभेणं' विस्तार से है।

इस प्रकार आयाम विष्कंभ से वर्णन करके उसका संस्थान कहते हैं-'पलियंकसंठाणसंठिए' पर्यंकाकार से स्थित है।

अब इसका आकार भाव प्रत्यवतार प्रश्नोत्तर द्वारा कहते हैं-'दाहिणद्ध कच्छस्स णं' दक्षिणार्द्धकच्छ 'विजयस्स' विजय का 'केरिसए' किस प्रकार का 'आयारभावपडोयारे' आकार भाव प्रत्यवतार आकार अर्थात् स्वरूप भाव माने पृथिवी वक्षस्कारादि उसके अन्तर्गत पदार्थ सोही कहा है प्रत्यवतार माने प्रकटी-

---

'उत्तर दाहिणायए' ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં લાંબું છે. 'पाईणपईणविच्छिण्णे' પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં વિસ્તૃત છે. 'अट्ठ जोयणसहस्साइं' આઠ હજાર યોજન 'दोण्णिय एगसत्तरे जोयणसए' બેહજાર એકસો ઈકોતેર યોજન 'एक्कं च' એક યોજનના 'एगूणवीसइभागं' ઓગણીસમો ભાગ 'जोयणस्स' યોજનના 'आयामेणं' લંબાઈથી 'दो जोयणसहस्साइं' બે હજાર યોજન 'दोण्णिय' બસો 'तेरसुत्तरे' તેર 'जोयणसए' યોજનશત અર્થાત્ બસો તેર યોજનથી 'किंचि विसेसूणे' કંઈક કમ 'विक्खंभेणं' વિસ્તારથી છે.

આ રીતે આયામ વિષ્કંભથી વર્ણન કરીને તેનું સંસ્થાન બતાવે છે.-'पलियंक संठाणसंठिए' પર્યંકાકારથી સ્થિત છે.

હવે તેનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર પ્રશ્નોત્તર દ્વારા કહે છે. 'दाहिणद्धकच्छस्स णं' દક્ષિણાર્ધ કચ્છના 'विजयस्स' વિજયનું 'केरिसए' કયા પ્રકારના 'आयारभावपडोयारे' આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર આકાર એટલે સ્વરૂપ ભાવ એટલે પૃથિવી વક્ષસ્કારાદિ તેના અંતર્ગત પદાર્થ, પ્રત્યવતાર એટલે પ્રકટી ભાવ 'पण्णत्ते' કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી

र्थाः, तद्युक्तः प्रत्यवतारः-प्रकटीभावः, 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ? इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! अस्य दक्षिणार्द्धकच्छविजयस्य 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः अत्यन्त समोऽत एव रमणीयः मनोहरः 'भूमिभागे' भूमिभागः' 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, तस्य वर्णनं सूचयितुमाह-'तं जहा' तद्यथा 'जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव' यावत् कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव अत्र यावत्पदेन 'आलिंगपुक्खेरइ वा' इत्यारभ्य कृत्रिमैश्चैवाकृत्रिमैश्चैव मणिभिस्तृणैश्चोपशोभित इति पर्यन्तो वर्णको ग्राह्यः, सच षष्ठसूत्रादवगन्तव्यः, ग्रन्थविस्तरभयादत्र नोपन्यस्यते । अधुनाऽत्र वास्तव्यानां मनुष्याणामाकारभावप्रत्यवतारं प्रश्नोत्तराभ्यामाह-'दाहिणकच्छे' इत्यादि-दक्षिणार्द्धकच्छे प्रागुक्त स्वरूपे 'णं' खलु 'भंते !' भदन्त ! 'विजए' विजये 'मनुयाणं' मनुजानां मनुष्याणां 'केरिसए' कीदृशकः कीदृशः 'आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः-तत्राकारः स्वरूपम् भावाः तदन्तर्गताः संहननादयः पदार्थाः तदुभयसहितः प्रत्यवतारः प्रादु-

भाव 'पण्णत्ते' कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर में श्रीमहावीर प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' ! हे गौतम ! इस दक्षिणार्द्ध कच्छ विजय का 'बहुसमरमणिज्जो' अत्यन्त समहोने से रमणीय 'भूमिभागे' भूमिभाग 'पण्णत्ते' कहा है । उसका वर्णन सूचनार्थ कहते हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार है 'जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव' यावत् कृत्रिम अथवा अकृत्रिम यहां यावत्पदसे 'आलिंग पुक्खरे इवा' अलिंगपुष्कर के कथन से प्रारंभ कर के कृत्रिम अथवा अकृत्रिम मणि एवं तृणों से उपशोभित इस कथन पर्यन्त का वर्णन करलेना चाहिए वह वर्णन छठे सूत्र से समझलेवें ग्रंथ के विस्तार भय से यहां पुनः प्रदर्शित नहीं किया है ।

अब दक्षिणार्द्ध कच्छ में निवास करनेवाले मनुष्यों के आकारभाव प्रत्यवतार प्रश्नोत्तर द्वारा कहते हैं-'दाहिणद्धकच्छे' इत्यादि पूर्वोक्त दक्षिणार्द्धकच्छ में 'णं भंते !' हे भगवन् 'विजए' विजय में 'मणुयाणं मनुष्यों के 'केरिसए' किस

મહાવીર પ્રભુશ્રી કહે છે 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! આ દક્ષિણાર્ધ કચ્છ વિજયનો 'बहुसमरमणिज्जे' અત્યંત સમહોવાથી રમણીય એવો 'भूमिभागे' ભૂમિભાગ 'पण्णत्ते' કહેલ છે. તેનું વર્ણન સૂચના રૂપે બતાવે છે. 'तं जहा' જે આ પ્રમાણે છે. 'जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव' યાવત્ કૃત્રિમ અથવા અકૃત્રિમ અહીંયાં યાવત્ પદથી 'आलिंगपुक्खरेइवा આલિંગ પુષ્કરના કથનથી આરંભ કરીને કૃત્રિમ અથવા અકૃત્રિમ મણિયો અને તૃણોથી શોભાયમાન આ કથન પર્યન્તનું સઘળું વર્ણન કરી લેવું તે વર્ણન છટ્ઠા સૂત્રમાંથી સમજી લેવું. પુસ્તકના વિસ્તારભયથી અહીંયાં તે પુનઃ બતાવેલ નથી.

હવે દક્ષિણાર્ધ કચ્છમાં વસનારા મનુષ્યોના આકાર ભાવ અને પ્રત્યવતાર પ્રશ્નોત્તર દ્વારા પ્રગટ કરે છે.-'दाहिणद्धकच्छे' ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત દક્ષિણાર્ધ કચ્છમાં 'णं भंते !' હે ભગવન્ 'विजए' વિજયમાં 'मणुयाणं' મનુષ્યોના 'केरिसए' કેવા પ્રકારના 'आयारभावपडो

भाव: 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तः, इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'तेसिं' तेषां दक्षिणार्द्ध विजयोत्पन्नानां 'णं' खलु 'मणुयाणं' मनुजानां 'छव्विहे' षड्विधं 'संघयणे' संहननम्-अस्थि-संचयः तत् 'षड्विधं-वज्रऋषभनाराच १ ऋषभनाराच २ नाराच ३ अर्द्धनाराच ४ कीलिका ५ सेवार्त्त ६ भेदात् 'जाव' यावत्-अत्र यावत्पदेन 'छव्विहे संठाणे पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउयं पालेंति पालेत्ता अप्पेगइया णिरयगामी जाव अप्पेगइया सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति' इति सङ्ग्राह्यम् एतच्छाया-'षड्विधं संस्थानं पञ्चधनुः शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुः पालयन्ति पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनः यावत् अप्येकके सिद्ध्यन्ति बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति' इति 'सव्वदुक्खाणमंतं' सर्वदुःखानामन्तं 'करेंति' कुर्वन्ति एषां व्याख्या

प्रकार का 'आयारभावपडोयारे' आकारभाव प्रत्यवतार आकार माने स्वरूप भाव-अन्तर्गत भाव अर्थात् संहननादि पदार्थ उन दोनों के साथ प्रत्यवतार-प्रादुर्भाव 'पण्णत्ते ?' कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर में भगवान् कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'तेसिं' उस दक्षिणार्द्ध विजय में उत्पन्न हुए 'णं मणुयाणं' मनुष्यों के 'छव्विहे' छह प्रकार का 'संघयणे' संहनन अर्थात् अस्थिसंचय-वह छप्रकार वज्रऋषभनाराच१, ऋषभनाराच२, नाराच३, अर्द्धनारण ४, कीलिका ५, सेवार्त्त ६, के भेद से हैं 'जाव' यावत् यहां यावत्पद से 'छव्विहे संठाणे पंच धणुसयाइं उद्धं उच्चत्ते णं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेंति पालेत्ता अप्पेगइया निरयगामी जाव अप्पेगइया सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति' इन पदों का संग्रह हुवा है। इस का अर्थ इस प्रकार है-छ प्रकार का संस्थान है, पांचसो धनुष के ऊंचे है, जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की एवं उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले हैं आयु के क्षय होने पर कितनेक मोक्षगामी होते हैं यावत् कितनेक सिद्ध, बुद्ध एवं मुक्त होते हुए परिनिर्वाण को प्राप्त कर के 'सव्व दुःखाणमंतं

यारे' આકાર ભાવ અને પ્રત્યવતાર અર્થાત્ આકાર એટલે સ્વરૂપ ભાવ એટલે અંતર્ગત ભાવ અર્થાત્ સંહનનાદિ પદાર્થ પ્રત્યવતાર-પ્રાદુર્ભાવ 'पण्णत्ते' કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે --'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'तेसिं' એ દક્ષિણાર્ધ વિજયમાં ઉત્પન્ન થયેલા 'णं मणुयाणं' મનુષ્યોના 'छव्विहे' છ પ્રકારના 'संघयणे' સંહનન અર્થાત્ અસ્થિ સંચય છે. તે છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.-વજ્રઋષભનારાચ ૧, ઋષભનારાચ ૨, નારાચ ૩, અર્ધનારાચ ૪; કીલિકા ૫, સેવાર્તકના ભેદથી છે. 'जाव' યાવત્ અહીંયાં યાવત્પદથી 'छव्विहे संठाणे पंचधणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेति पालेत्ता अप्पेगइया निरयगामी जाव अप्पेगईया सिज्झंति, मुच्चंत्ति, परिणिव्वायंति' આ પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.-છ પ્રકારના સંસ્થાન છે. પાંચસો ધનુષ જેટલા ઉંચા છે. જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વ કોટિનું આયુષ્ય છે. આયુનો

चैकादशसूत्राद् बोध्या। एवं चास्य कर्मभूमिरूपत्वं निर्णीतम् अथास्य सीमाकारी वैताढ्यपर्वतः कुत्रास्तीति पृच्छति-'कहि णं' इत्यादि क्व खलु 'भंते! भदन्त! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'कच्छे' कच्छे 'विजए' विजये 'वेयद्धे' वैताढ्यः 'णामं' नाम 'पव्वए!' पर्वतः? प्रज्ञप्त इति शेषः, इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा!' गौतम! 'दाहिणद्धकच्छविजयस्स' दक्षिणार्द्धकच्छविजयस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'चित्तकूडस्स' चित्रकूटस्य पर्वतस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'मालवंतस्स' माल्यवतः माल्यवन्नामकस्य 'वक्खारपव्वयस्स। वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'कच्छे विजए' कच्छे विजये 'वेयद्धो णामं'

करेंति' समस्त दुःखों का अन्त-पार करते हैं। इस की समग्र व्याख्या ग्यारहवें सूत्र से समझलेवें। इस प्रकार इस का कर्मभूमिरूप निरूपित किया है।

अब सीमाकारी वैताढ्य पर्वत कहां पर है? इस विषय की गौतमस्वामी पृच्छा करते हैं-'कहि णं भंते!' हे भगवन् कहां पर 'जंबुदीवे दीवे' जंबूद्वीप नाम के द्वीप में 'महाविदेहे वासे' महाविदेहक्षेत्र में 'कच्छे विजए' कच्छनाम का विजय में 'वेयद्धे' वैताढ्य 'णामं' नामका 'पव्वए' पर्वत कहा है? इस प्रश्न के उत्तर में श्री महावीर प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम 'दाहिणद्ध कच्छविजयस्स' दक्षिणार्द्ध कच्छविजय की 'दाहिणेणं दक्षिणदिशा में 'चित्तकूडस्स' चित्रकूट पर्वत की 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमदिशा में 'मालवंतस्स' माल्यवान् नाम के 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत की 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशा में 'एत्थ' यहां पर 'णं' निश्चित 'कच्छे विजए' कच्छविजय में 'वेयद्धो णामं पव्वए' वैताढ्य नाम का पर्वत 'पण्णत्ते' कहा है 'तं जहा' वह पर्वत कैसा है? सो कहते हैं-

---

क्षय थवाथी केटलाक मोक्षगामी थाय छे. यावत् केटलाक सिद्ध, बुद्ध, अने मुक्त थईने परिनिर्वाणने प्राप्त करीने 'सव्व दुक्खाणमंतं करेंति' सघळा दुःखोना अंत-पार करे छे. आनी तमाम व्याख्या अगीयारमां सूत्रमांथी समजी लेवी. आ रीते आमनुं कर्मभूमि रूप निरूपण करेल छे.

हवे सीमाकारी वैताढ्य पर्वत क्यां आवेल छे? आ विषय संबंधी गौतमस्वामी प्रश्न करे छे.-'कहिणं भंते!' हे भगवन्! क्यां आगळ 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबूद्वीप नामना द्वीपमां 'महाविदेहे वासे' महाविदेह क्षेत्रमां 'कच्छे विजए' कच्छ नामना विजयमां 'वेयद्धे' वैताढ्य 'णामं' नामनो 'पव्वए' पर्वत कहेल छे?

आ प्रश्नना उत्तरमां महावीर प्रभुश्री कहे छे.-'गोयमा!' हे गौतम! 'दाहिणद्ध कच्छविजयस्स' दक्षिणार्ध कच्छ विजयनी 'दाहिणेणं' दक्षिण दिशामा 'चित्तकूडस्स' चित्रकूट पर्वतनी 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिम दिशामां 'मालवंतस्स' माल्यवान् नामना 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वतनी 'पुरत्थिमेणं' पूर्व दिशामां 'एत्थणं' त्यां आगळ 'कच्छे विजए' कच्छ

पव्वए' वैताढ्यो नाम पर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा—क्वचिदेतत्पाठो नास्ति, स च कीदृशः? इति जिज्ञासायामाह—'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः—पूर्वपश्चिमदिशो दीर्घः 'उदीणदाहिणवित्थिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः—उत्तरदक्षिणदिशो विस्तारयुक्तः 'दुहा' द्विधा 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतौ 'पुट्ठे' स्पृष्टः स्पृष्टवान् अत्र स्पृश् धातोः कर्तरिक्त प्रत्ययस्तेन कर्मणि द्वितीया, एतदेव स्पष्टीकरोति 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यया पूर्वदिग्भवया 'कोडीए' कोटया—अग्रभागेन 'जाव' यावत् यावत्पदेन—'पुरत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं' इति सङ्ग्राह्यम् एतच्छाया—'पौरस्त्यं वक्षस्कारपर्वतं पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं वक्षस्कारपर्वतम्' इति, एतद्व्याख्या सुगमा, एताभ्यां (दोहि वि) द्वाभ्यामपि कोटीभ्यां पूर्वोक्तौ पौरस्त्यपाश्चात्यौ चित्रकूटमाल्यवन्तौ वक्षस्कारपर्वतौ (पुट्ठे) स्पृष्टः स्पृष्टवान एवं सः (भरहवेयद्धसरिसए) भरतवैताढ्यसदृशकः भरतवर्षवर्तिवैताढ्यवत् रजतमयत्वाद्रुचकसंस्थानसंस्थितत्वाच्च बोध्यः (णवरं) नवरं—केवलम् (दो वाहाओ) द्वे वाहे (जीवा) जीवा (धणुपुट्ठं च) धनुष्पृष्ठं चैतद्वस्तुत्रयं (ण कायव्वं) न

'पाईणपडीणायए' पूर्व एवं पश्चिमदिशा में वह लंवा है। 'उदीण दाहिणवित्थिण्णे' उत्तर एवं दक्षिणदिशा में विस्तार युक्त है। 'दुहा' दोनों तरफ 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कार पर्वत 'पुट्ठो' स्पृष्टः स्पृष्ट है' 'पुरत्थिमिल्लाए' पूर्वदिशा संवंधी 'कोडीए' कोटी से 'जाव' यावत् 'पुरत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं' पूर्वदिशा के वक्षस्कार पर्वत को 'पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए' पश्चिमदिशा संवंधी कोटी से 'पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं' पश्चिमदिशा के वक्षस्कार पर्वत को इस प्रकार ये 'दोहि वि' दोनों कोटी से पूर्वपश्चिम के चित्रकूट एवं माल्यवन्त वक्षस्कार पर्वत 'पुट्ठे' स्पृष्ट है। इस प्रकार वह 'भरह वेयद्धसरिसए' भरत वैताढ्य के समान अर्थात् भरत वर्षस्थित वैताढ्य के सदृश—अर्थात् रजतमय एवं रुचक संस्थान में संस्थित होने से समझलेवें। 'णवरं' केवल 'दो वाहाओ' दो वाहा 'जीवा'

વિજયમાં 'वेयद्धे णामं पव्वए' વૈતાઢય નામનો પર્વત 'पण्णत्ते' કહેલ છે. 'तं जहा' તે પર્વત કેવો છે? એ બતાવે છે. 'पाईणपडीणायए' પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં તે લાંબો છે. 'उदीणदाहिणवित्थिण्णे' ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં વિસ્તારવાળો છે. 'दुहा' બન્ને તરફ 'वक्खारपव्वए' વક્ષસ્કાર પર્વત 'पुट्ठे' સ્પર્શેલ છે 'पुरत्थिमिल्लाए' પૂર્વ દિશા સંબંધી 'कोडीए' કોડીથી 'जाव' યાવત્ 'पुरत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं' પૂર્વ દિશાના વક્ષસ્કાર પર્વતને 'पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए' પશ્ચિમ દિશા સંબંધી કોટીથી 'पच्चत्थिमिल्लं वक्खारपव्वयं' પશ્ચિમ દિશાના વક્ષસ્કાર પર્વતને એ રીતે એ 'दोहिवि' પૂર્વ પશ્ચિમ બન્ને કોટિથી અર્થાત્ ચિત્રકૂટ અને માલ્યવાન્ વક્ષસ્કાર પર્વતને 'पुट्ठे' સ્પર્શેલ છે. આ રીતે તે 'भरहवेयद्ध सरिसए' ભરત અને વૈતાઢય પર્વતો સરખો એટલે કે રત્નમય અને રૂચક સંસ્થાનમાં સંસ્થિત હોવાથી તેમ સમજી લેવું 'णवरं' કેવળ दो वाहाओ' બે વાહા 'जीवा' જીવા 'धणु-

कर्तव्यम्-न वर्णनीयम् त्याज्यम् अवक्रक्षेत्रवर्तित्वात् लम्बभागश्च न भरतवैताढ्यवदित्याह-(विजयविक्खंभसरिसे) विजयविष्कम्भसदृशः-विजयस्य-कच्छादिरूपस्य यो विष्कम्भः-विस्तारः किञ्चिन्न्यूनत्रयोदशाधिक द्वाविंशतिशतयोजनरूपस्तेन सदृशः-तुल्यः (आयामेणं) आयामेन-दैर्घ्येण अयम्भावः-कच्छादिविजयस्य यो विष्कम्भभागः सोऽस्य वैताढ्यस्यास्य यामभाग इति, (विक्खंभो) विष्कम्भः-विस्तारः (उच्चत्तं) उच्चत्वम् (उव्वेह) उद्वेधः-भूमिप्रवेशश्चैते (तहेव) तथैव-भरतवैताढ्यवदेव बोध्याः, तत्र-विष्कम्भः पञ्चाशद्योजनात्मकः, उच्चत्वं पञ्चविंशतियोजनरूपम् उद्वेधश्च-पञ्चविंशतिक्रोशलक्षणो भरतवैताढ्यस्य यथा (तहेव) तथैव अस्य वैताढ्यस्यापि, (च) च-पुनः (विज्जाहरआभिओगसेढीओ) विद्याधराऽऽभियोग्यश्रेण्यौ-विद्याधराणामाभियोग्यानां च श्रेण्यो तत्र-विद्याधरश्रेण्यौ प्रथमदशयोजनानन्तरं (तहेव) तथैव भरतवर्षवर्तिवैताढ्यवदेव बोध्ये (णवरं) नवरं केवलम् विशेषोऽयम्

जीवा 'धणुपुट्ठंच' धनुष्पृष्ठ ये तीनों 'ण कायव्वं' न कहे अवक्रक्षेत्रवर्ति होनें से पूर्वोक्त तीनों अवक्तव्य है। इस का दीर्घभाग भरत एवं वैताढय के सदृश नहीं है। 'विजयविक्खंभसरिसे' कच्छादि विजय का जो विस्तार अर्थात् कुछ कम बावीससो तेरह २२१३ योजन २२५ उसके समान 'आयामेणं' दीर्घता से इस कथन का भाव यह है की कच्छादि विजय का जो विष्कम्भ भाग है वह इस वैताढय का आयाम भाग अर्थात् दीर्घ भाग है 'विक्खंभो' विष्कंभ-विस्तार 'उच्चत्तं' उच्चत्व 'उव्वेहो' उद्वेध भूमि के अन्तर्गत भाग ये सब 'तहेव' भरत एवं वैताढय के समानही समझलेवें, उसमें विष्कंभ पचास योजनात्मक एवं उच्चत्व पचीस योजनात्मक एवं उद्वेध पचीस कोशात्मक भरत वैताढय का जैसा कहा है 'तहेव' उसी प्रकार इस वैताढय पर्वत का भी समझना चाहिए' 'च' और 'विज्जाहर आभिओगसेढोओ' विद्याधर एवं आभियोग्य देवों की श्रेणी उसी प्रकार कही है अर्थात् विद्याधरों की श्रेणी प्रथम दश योजन के

पुट्ठंच' धनुष्पृष्ट आ त्रणे 'ण कायव्वं' न कहेवा अवक्रक्षेत्रवर्ति होवाथी पूर्वोक्त त्रणे कहेवाना नथी. तेनो लांबो भाग भरत अने वैताढयना जेवो नथी 'विजयविक्खंभसरिसे' कच्छादि विजयनो जे विस्तार अर्थात् कंईक ओछो बावीस सो तेर २११३ योजन३५ तेनी समान 'आयामेणं' लंबाईमां छे. आ कथननो भाव ए छे के-कच्छादि विजयनो जे विष्कंभ भाग छे. ते आ वैताढयनो आयाम भाग एटले लंबाईवाळो भाग छे. 'विक्खंभे' विस्तार 'उच्चत्तं' उंचाई 'उव्वेहो' उद्वेध अर्थात् जमीननी अंदरनो भाग ए बधुं तहेव' भरत अने वैताढय पर्वतनी सरखा ज समजी लेवा. तेमां विष्कंभ ५० पचास योजनात्मक अने उंचाई पचीस योजनात्मक तथा उद्वेध पच्चीस कोशात्मक (पचीस गाउ जेटलो) भरत वैताढयनो जे प्रमाणे कहेल छे. 'तहेव' एज प्रमाणे आ वैताढय पर्वतना पण समजी लेवा जोईए. 'च' अने 'विज्जाहरआभिओगसेढीओ' विद्याधर अने आभियोग्य

जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'उत्तरद्धकच्छे णामं विजए' उत्तरद्धकच्छो-नाम विजयः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ? इति प्रश्ने भगवानुत्तरमाह–'गोयमा ! गौतमः ! वेयद्धस्स' वैताढयस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'णीलवंतस्स' नीलवतः 'वास-हरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि 'मालवंतस्स' माल्यवतः 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'चित्तकूडस्स' चित्र-कूटस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'एत्थ' अत्र–अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'जाव सिज्झंति' यावत् सिद्धय-न्ति अत्र यावत्पदेन ।

'उत्तरद्धकच्छे णामं विजए पण्णत्ते उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे अट्ठजोयण-सहस्साइं दोण्णिय एगसत्तरे जोयणसए एक्कं चं एगूणवीसइभागं जोयणस्स आयामेणं दो

अब गौतमस्वामी कच्छविजय के विषय में प्रभु से प्रश्न करते हैं–'कहि णं' कहां पर 'भंते' हे भगवन् 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबूद्वीप नामक द्वीपमें 'महाविदेहे वासे' महाविदेह वर्षमें 'उत्तरद्धकच्छे णामं विजए' उत्तरार्द्धकच्छ नामका विजय 'पण्णत्ते' कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर में भगवान् श्री महावीर प्रभु कहते हैं– 'गोयमा !' हे गौतम ! 'वेयद्धस्स' वैताढय 'पव्वयस्स' पर्वत की 'उत्तरेणं' उत्तर दिशामें 'णीलवंतस्स' नीलवान् 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधर पर्वत की 'दाहिणेणं' दक्षिणदिशा में 'मालवंतस्स' माल्यवान् 'वक्खार पव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत की 'पुरत्थिमेणं' पूर्व दिशामें 'चित्तकूडस्स' चित्रकूट नाम के 'वक्खार पव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत की 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिम दिशामें 'एत्थ' यहां पर 'णं' निश्चित 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबुद्वीपनामक द्वीपमें 'जाव सिज्झंति' यावत् सिद्ध होते हैं। यहां यावत्पद से 'उत्तरद्धकच्छे णामं विजए पण्णत्ते, 'उत्तरदाहिणायए, पईण-

---

હવે ગૌતમસ્વામી કચ્છ વિજયના વિષયમાં પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછે છે 'कहिणं' ક્યાં આગળ 'भंते !' હે ભગવન્ 'जंबुद्दीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ વર્ષમાં 'उत्तरद्धकच्छे णामं विजए' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ નામનું વિજય 'पण्णत्ते' કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'वेयद्धस्स' વૈતાઢય 'पव्वयस्स' પર્વતની 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં 'णीलवंतस्स' નીલવાન્ 'वासहरपव्वयस्स' વર્ષધર પર્વતની 'दाहिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'मालवंतस्स' માલ્યવાન્ 'वक्खारपव्वयस्स' વક્ષસ્કાર પર્વતની 'पुरत्थिमेणं' પૂર્વ દિશામાં 'चित्तकूडस्स' ચિત્રકૂટ નામના 'वक्खारपव्वयस्स' વક્ષસ્કાર પર્વ-તની 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'एत्थणं' અહીં આગળ 'जंबुद्दीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'जाव सिज्झंति' યાવત્ સિદ્ધ થાય છે. અહીંયા યાવત્પદથી 'उत्तरकच्छे णामं विजए पण्णत्ते, उत्तर दाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे, अट्ठ जोयण सहस्साइं दोण्णिय एगसत्तरे जोयणसए एक्कं च एगूणवीसई भागं जोयणस्स आयामेणं दो जोयणसहस्साइं

जोयणसहस्साइं दोण्णि य तेरसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे विक्खंभेणं पलियंकसंठाण-संठिए, उत्तरद्धकच्छस्स णं भंते ! विजयस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव जाव उवसोभिए, उत्तरद्धकच्छे णं भंते ! विजए मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ?, गोयमा ! तेसि णं मणुयाणं छव्विहे संघयणे जाव बहूइं वासाइं पालेंति पालित्ता अप्पेगइया णिरयगामी अप्पेगइया तिरियगामी अप्पेगइया मणुयगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पे-गइया' इतिपर्यन्तपदसङ्ग्रहो बोध्यः, एतच्छायाऽर्थौ सुगमौ सिज्झंतीत्युपलक्षणं तेन 'बुज्झंति, मुच्चंति, परिणिव्वायंति, सव्वदुक्खाणमंतं करेंति, इत्येषां सङ्ग्रहः एतद्व्याख्या चैकादशसूत्राद् ग्राह्या । एवं दक्षिणार्द्धकच्छवद् बोध्यम् एतदेव सूचयितुमाह-'तहेव णेयव्वं सव्वं तथैव नेतव्यं सर्वमिति तथैव दक्षिणार्द्धकच्छवदेव सर्वम् आयामविष्कम्भादिकम् नेतव्यं बोधपथं प्रापणीयं बोध्यमित्यर्थः,

---

पडीणविस्थिण्णे अट्ठ जोयणसहस्साइं दोण्णिय एगसत्तरे जोयणसए एक्कं च एगूणवीसइभागं जोयणस्स आयामेणं दो जोयणसहस्साइं दोण्णिय तेरसुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसूणे विक्खंभेणं पलियंकसंठाणसंठिए, उत्तरद्धकच्छस्स णं भंते ! विजयस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसम रमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' तं जहा-कित्तिमेहिं चेव अकिति मेहिं चेव जाव उवसोभिए, उत्तरद्धकच्छे णं भंते ! विजए मणुयाणं केरिसए आयारभावपडो-यारे पण्णत्ते ? गोयमा ! तेसिणं मणुयाणं छव्विहे संघयणे जाव बहुइं वासाइं पालेंति पालित्ता अप्पेगइया णिरयगामी अप्पेगइया तिरियगामी अप्पेगइया मणुयगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पेगाइया' इन पदों का संग्रह हुआ है । इन पदों का अर्थ सुगम है अतः यहां नहीं दिया है । 'सिज्झंति' यह पद उपल-क्षण है अतः 'बुज्झंति, मुच्चंति, परिणिव्वायंति, सव्वदुःखाणमंतं करेंति, इन पदों को भी ग्रहण करलेवें । और सब वर्णन दक्षिणार्द्ध कच्छ के वर्णन के जैसा

दोण्णि य तेरसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे विक्खंभेणं पलियंकसंठाणसंठिए उत्तरद्धकच्छस णं भंते ! विजयस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमि-भागे पण्णत्ते । तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव जाव उवसोभिए ! उत्तरद्धकच्छे णं भंते ! विजए मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! तेसिणं मणुयाणं छव्विहे संघयणे जाव बहुइं वासाइं पालेति पालिता अप्पेगइया णिरयगामी अप्पेगइया तिरियगामी अप्पेगइया मणुयगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पे ।इया' આ પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે. આ પદોના અર્થ સરળ છે. જેથી અહીંયા તે બતાવેલ નથી. 'सिज्झंति' આ પદ ઉપલક્ષણ છે. તેથી 'बुज्झंति, मुच्चंति, परिणिव्वायंति सव्वदुःखाणमंतं करेंति' આ પદોને પણ ગ્રહણ કરી લેવા બીજું તમામ વર્ણન દક્ષિણાર્દ્ધ કચ્છના વર્ણનની જેમ સમજી લેવું. આ બતાવવા માટે સૂત્રકારે 'तहेव णेयव्वं सव्वं' દક્ષિણાર્ધ કચ્છના વર્ણનની સરખુ

अथैतदन्तर्वर्ति सिन्धुकुण्डं विवर्णयिषुराह–'कहि णं भंते !' क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'उत्तरद्धकच्छे विजए' उत्तरार्द्धकच्छे विजये 'सिंधुकुंडे णामं कुंडे' सिन्धुकुण्डं नाम कुण्डं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्ने भगवानाह–'गोयमा !' गौतम ! 'मालवंतस्स' माल्यवतः 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'उसभकूडस्स' ऋषभकूटस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'णीलवंतस्स' नीलवतः 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्ये–दक्षिणदिग्भवे 'णितंबे' नितम्बे–मध्यभागे मेखलारूपे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'उत्तरद्धकच्छविजए'

समझलेवें, यह कहने के लिए सूत्रकार ने 'तहेव णेयव्वं सव्वं' उसी प्रकार अर्थात् दक्षिणार्द्धकच्छ के वर्णन के सदृश सब वर्णन समझलेवें यह पद दिया है। इसका आयाम विष्कंभ आदि सबवर्णन दक्षिणार्द्धकच्छ के कथनानुसार समझलेवें।

अब उत्तरार्द्धकच्छविजय के अंतर्गत सिंधुकुंड का वर्णन करने की इच्छा से सूत्रकार कहते हैं–'कहि णं भंते !' हे भगवन् कहां पर 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबूद्वीप नाम के द्वीपमें 'महाविदेहे वासे' महाविदेह वर्षमें 'उत्तरद्धकच्छे विजए' उत्तरार्द्धकच्छ विजय में 'सिंधुकुंडे णामं कुंडे' सिंधुकुंड नामका कुंड 'पण्णत्ते' कहा है ? इस प्रश्न के उत्तर में महावीर प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा !' हे गौतम ! 'मालवंतस्स' माल्यवान् नाम के 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कार पर्वत की 'पुरत्थिमेणं' पूर्व दिशामें 'उसभकूडस्स' ऋषभकूट नाम के वक्षस्कार पर्वत के 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिम दिशामें 'णीलवंतस्स' नीलवंत 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधर पर्वत के 'दाहिणिल्ले' दक्षिणदिशा के 'णितंबे' मध्यभाग में–मेखलारूप में 'एत्थणं' यहां पर 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबूद्वीप नाम के द्विपमें 'महाविदेहे वासे' महाविदेह

તમામ વર્ણન સમજી લેવું. આ પદ આપેલ છે. આના આયામ વિષ્કંભાદિ સઘળું વર્ણન દક્ષિણાર્ધ કચ્છના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું.

હવે ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયની અંદર આવેલ સિંધુ કુંડનું વર્ણન કરવાની ભાવનાથી સૂત્રકાર કહે છે–'कहि णं भंते !' હે ભગવન્ કયાં આગળ 'जंबुद्दीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ વર્ષમાં 'उरद्धकच्छे विजए' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં 'सिंधुकुंडे णामं कुंडे' સિંધુકુંડ નામનો કુંડ 'पण्णत्ते' કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુશ્રી કહે છે. 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'मालवंतस्स' માલ્યવાન્ નામના 'वक्खारपव्वयस्स' વક્ષસ્કાર પર્વતની 'पुरत्थिमेणं' પૂર્વ દિશામાં 'उसभकूडस्स' ઋષભ કૂટ નામના વક્ષસ્કાર પર્વતની 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'णीलवंतस्स' નીલવંત 'वासहरपव्वयस्स' વર્ષધર પર્વતની 'दाहिणिल्ले' દક્ષિણ દિશાના 'णितंबे' મધ્ય ભાગમાં–મેખલા રૂપમાં 'एत्थ णं' અહીં આગળ 'जंबुद्दीवे दीवे' જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં 'महाविदेहे वासे' મહાવિદેહ

उत्तरार्द्धकच्छविजये 'सिंधुकुंडं णामं कुंडं' सिन्धुकुण्डं नाम कुण्डं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च 'सट्ठिं' षष्टिं 'जोयणाणि' योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्य-विस्ताराभ्याम् 'जाव भवणं' यावद् भवनं-भवनपर्यन्तम् वर्णनीयम् 'अट्ठं' अर्थः-सिन्धुकुण्डेति नामार्थः 'रायहाणी' राजधानी 'य' च 'णेयव्वा' नेतव्या प्रापणीया बोध्या, लाघवार्थमतिदेशमाह-'भरहसिंधुकुंडसरिसं सव्वं णेयव्वं' भरतसिन्धुकुण्डसदृशं सर्वं नेतव्यं भरतवर्षवर्ति सिन्धुकुण्डवत् सर्वं नेतव्यम् ज्ञेयम्। तच्च किम्पर्यन्तम् इत्याह-'जाव' इत्यादि-यावत् 'तस्स' तस्य 'णं' खलु 'सिंधुकुंडस्स' सिन्धुकुण्डस्य 'दाहिणिल्लेणं' दाक्षिणात्येन दक्षिणदिग्भवेन 'तोरणेणं' तोरणेन बहिर्द्वारेण 'सिंधुमहाणई' सिन्धुमहानदी 'पवूढा' प्रव्यूढा निर्गता 'समाणी' सती 'उत्तरद्ध कच्छविजयं' उत्तरार्द्धकच्छविजयम् 'एज्जेमाणी २' इर्यती २ भूयो भूयो गच्छन्ती 'सत्तहिं' सप्तभिः 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः-नदीसहस्रैः 'आपूरेमाणी२' आपूर्यमाणा २ पुनः

वर्षमें 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्ध कच्छविजय में 'सिंधुकुंडे णामं कुंडं' सिन्धुकुंड नामका कुंड 'पण्णत्ते' कहा है। वह सिंधुकुंड 'सट्ठिं' साइठ ६० 'जोयणाणि' योजन 'आयामविक्खंभेणं' लंबाई चोडाइ से कहा है 'जाव भवणं' यावत् भवन के वर्णन पर्यन्त का वर्णन करलेवें 'अट्ठं' सिंधुकुंड के नामार्थ 'रायहाणी' उसकी राजधानी 'य' एवं 'णेयव्वा' सब वर्णन समझलेवें इस वर्ण को संक्षेप करने के हेतु से अतिदेश द्वारा सूत्रकार कहते हैं-'भरहसिंधुकुंडसरिसं सव्वं णेयव्वं' भरतकुंड के वर्णन के समान समग्र वर्णन समझलेवें। वह वर्णन यहां कहांतक का ग्राह्य है? इस के लिए कहते हैं 'जाव' इत्यादि यावत् 'तस्स णं' उस 'सिंधुकुंडस्स' सिंधुकुंड कि 'दाहिणिल्लेणं' दक्षिणदिशा के 'तोरणेणं' बहिर्द्वार से 'सिंधुमहाणई' सिंधु महा नदी 'पवूढासमाणी' निकलती हुई 'उत्तरद्धकच्छविजयं' उत्तरार्द्ध कच्छविजय को 'एज्जमाणी२' स्पर्श करती हुई२ 'सत्तहिं' सात 'सलिला सहस्सेहिं' हजार नदीयों से 'आपूरे-

---

વર્ષમાં 'उत्तरद्धयच्छविजए' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં 'सिंधुकुंडे णामं कुंडं' સિંધુકુંડ નામનો કુંડ 'पण्णत्ते' કહેલ છે. એ સિંધુકુંડ 'सट्ठिं' સાઈઠ ૬૦ 'जोयणाणि' યોજન 'आयाम विक्खंभेणं' લંબાઈ પહોળાઈથી કહેલ છે. 'जाव भवणा યાવત્ ભવનના વર્ણન પર્યંતનું વર્ણન કરી લેવું. 'अट्ठं' સિંધુકુંડના નામાર્થ 'रायहाणीय' રાજધાની વિગેરે 'णेयव्वा' સઘળું વર્ણન સમજી લેવું. આ વર્ણનને સંક્ષેપ કરવાના હેતુથી અતિ દેશ દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે.-'भरहसिंधुकुंडसरिसं सव्वं णेयव्वं' ભરતકુંડના વર્ણન પ્રમાણે સઘળું વર્ણન સમજી લેવું. એ વર્ણન અહીંયાં ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું છે? એ જીજ્ઞાસા નિવૃત્તિ માટે કહે છે-'जाव' ઈત્યાદિ યાવત્ 'तस्स णं' એ 'सिंधुकुंडस्स' સિંધુ કુંડની 'दाहिणिल्लेणं' દક્ષિણ દિશાના 'तोरणेणं' બહિર્દ્વારથી 'सिंधुमहाणई' સિંધુ મહાનદી 'पवूढा समाणी' નીકળીને 'उत्तरकच्छविजयं' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયને 'एज्जमाणी २' સ્પર્શતી સ્પર્શતી 'सत्तहिं' સાત 'सलिलासहस्सेहिं' 'आपूरेमाणी २' વારંવાર ભરતી

पुनः सम्पूरिता भवन्ति 'अहे' अधःअधोभागे 'तिमिसगुहाए' तिमिस्रगुहायाः 'वेयद्धपव्वयं' वैताढ्यपर्वतं 'दालयित्ता' दारयित्वा 'दाहिणकच्छविजयं' दक्षिणकच्छविजयम् 'एज्जेमाणी २' इर्यती २ पुनः पुनः, गच्छन्ती 'चोद्दसहिं' चतुर्दशभिः 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः 'समग्गा' समग्रा-सम्पूर्णा 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'सीयं' सीतां 'महाणइं' महानदीं 'समप्पेइ' समाप्नोति सम्-सम्यक्तया आप्नोति गच्छति प्रविशतीतिभावः, 'सिंधुमहाणई' सिन्धुमहानदी 'पवहे' प्रवहे-समुद्रप्रवेशे 'य' च पुनः 'मूले' मूले निर्गमस्थाने 'य' च 'भरहसिंधुसरिसा' भरतसिन्धुसदृशी भरतवर्षवर्ति सिन्धुमहानदीवत् 'पमाणेणं' प्रमाणेन आयामविष्कम्भादिमानेन इत्यारभ्य 'जाव दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' यावद् द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्ता परिवेष्टिता इति पर्यन्तं वर्णनं बोध्यम् । एतत्सर्वं भरतवर्षवर्ति सिन्धुमहानदी प्रकरणतो ग्राह्यम् ।

अथोत्तरार्द्धकच्छान्तर्वर्ति ऋषभकूटं पर्वतं वर्णयितुमाह-'कहि णं भंते !' क्व खलु

माणीर' बार बार पूरित होती हुई 'अहो' अधो भागमें 'तिमिसगुहाए' तमिस्रा गुहामें 'वेयद्धपव्वयं' वैताढ्यपर्वत को 'दालयित्ता' पार कर के 'दाहिणकच्छविजयं' दक्षिणदिशा के कच्छविजय को 'एज्जमाणीर' बार बार स्पर्शती हुई 'चोद्दसहिं' चतुर्दश चौदह 'सलिलासहस्सेहिं' १४ हजार नदीयों से 'समग्गा' सम्पूर्ण होती हुई 'दाहिणेणं' दक्षिण दिशामें 'सीयं 'महागइं' सीता महानदी को 'समप्पेइ' प्राप्त करती है अर्थात् सीता महा नदी में मिलती है । 'सिंधुमहाणई' सिंधु महा नदी 'पवहेय' समुद्रप्रवेश में और 'मूले' मूलमें अर्थात् उद्गमस्थान में 'य' और 'भरह सिंधुसरिसा' भरतवर्षगत सिंधु महानदी के जैसी 'पमाणेणं' आयामविष्कंभादि प्रमाण से यहां से आरम्भ कर 'जाव दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' यावत् दो वनषण्डों से वेष्टित होती हुई इस कथन पर्यन्त का सम्पूर्ण वर्णन समझलेवें । यह सब वर्णन भरतवर्ष में रही सिंधुमहा नदी के वर्णनावसर से समझलेवें ।

થઈ 'अहे' અધો ભાગમાં 'तिमिसगुहाए' તિમિસ્રગુહામાં 'वेयद्धपव्वयं' વૈતાઢ્ય પર્વતને 'दालयित्ता' પાર કરીને 'दाहिणकच्छविजयं' દક્ષિણ દિશાના કચ્છ વિજયને 'एज्जमाणीर' સ્પર્શતી સ્પર્શતી 'चोद्दसहिं' ચૌદ 'सलिलासहस्सेहिं' હજાર નદીયોથી 'समग्गा ભરાતી ભરાતી 'दाहिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'सीयं महाणइं' સીતા મહાનદીને 'समप्पेइ' પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ સીતા મહાનદીને મળે છે. 'सिंधु महाणई' સિંધુમહાનદી 'पवहेय' સમુદ્ર પ્રવેશમાં અને 'मूले' મૂળમાં એટલે કે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં 'य' અને 'भरहसिंधु सरिसा' ભરત વર્ષમાં આવેલ સિંધુ મહાનદીના જેવી 'पमाणेणं' આયામ વિષ્કંભાદિ પ્રમાણથી અહીંથી આરંભીને 'जाव दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ता' યાવત્ બે વનષંડોથી વીંટળાતી આ કથન પર્યન્તનું પુરેપુરૂં વર્ણન સમજી લેવું. આ બધું વર્ણન ભરતવર્ષમાં આવેલ સિંધુમહા નદીના વર્ણન પ્રસંગથી સમજી લેવું.

भदन्त ! 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्धकच्छविजये 'उसभकूडे णामं' ऋषभकूटो नाम 'पव्वए' पर्वतः 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'सिंधुकुंडस्स' सिन्धुकुण्डस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'गंगाकुंडस्स' गङ्गाकुण्डस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'णीलवंतस्स' नीलवतः 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्ये 'णितंबे' नितम्बे मध्यभागे मेखलालक्षणे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्धकच्छविजये 'उसहकूडे' ऋषभकूटः 'णामं' नाम 'पव्वए' पर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च 'अट्ठ' अष्ट 'जोयणाइं' योजनानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन प्रज्ञप्तः 'तं चेव' तदेव एकोनविंशतितमसूत्रोक्तोत्तरार्द्धभरतवर्षवर्तिऋषभकूटपर्वतवदेव 'पमाणं' प्रमाणम् उच्चत्वोद्वेधादिमानं बोध्यम् एवं तत्रत्यः सर्वो वर्णकोऽत्र ग्राह्यः, स च

अब उत्तरार्द्धयच्छ के अन्तर्वर्ति ऋषभकूट पर्वत का वर्णन करते हुवे सूत्रकार कहते हैं-'कहि णं भंते !' हे भगवन् कहां पर 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्धकच्छविजय में 'उसभकूडे नामं' ऋषभकूट नामका 'पव्वए' पर्वत 'पण्णत्ते' कहा है? इस प्रश्न के उत्तर में भगवान् श्री कहते हैं-'गोयमा ! ' हे गौतम ! 'सिंधुकुडस्स सिंधुकुंड की 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशा में 'गंगाकुंडस्स' गंगाकुंड की 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमदिशा में 'णीलवंतस्स' नीलवान् 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधर पर्वत को 'दाहिणिल्ले' दक्षिणका 'णितंबे' मेखलारूप मध्यभाग में 'एत्थणं' यहां पर 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्धयच्छ विजय में 'उसहकूडे' ऋषभकूट 'णामं' नामका 'पव्वए' पर्वत 'पण्णत्ते' कहा है। वह पर्वत 'अट्ठ' आठ 'जोयणाइं' योजन 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊपर की ओर ऊंचा है। 'तं चेव' उन्नीसवें सूत्रमें कहा गया उत्तरार्द्ध भरत वर्ष ऋषभकूट पर्वत के कथनानुसार ही 'पमाणं' प्रमाण अर्थात् उच्चत्व उद्वेध आदि मान जानना चाहिए। इसी प्रकार ऋषभकूट

હવે ઉત્તરાર્ધ કચ્છના અંતર્વર્તિ ઋષભકૂટ પર્વતનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે-'कहि णं भंते !' હે ભગવન્ ક્યાં આગળ 'उत्तरद्धकच्छविजए' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં 'उसभकूडे णामं' ઋષભ કૂટ નામનો 'पव्वए' પર્વત 'पण्णत्ते' કહેલ છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે 'गोयमा ! ' હે ગૌતમ ! 'सिंधुकुंडस्स' સિંધુ કુંડની 'पुरत्थिमेणं' પૂર્વ દિશામાં 'गंगाकुंडस्स' ગંગા કુંડની 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'णीलवंतस्स' નીલવાન્ 'वासहरपव्वयस्स' વર્ષધર પર્વતની 'दाहिणिल्ले' દક્ષિણ ભાગના 'णितंबे' મધ્ય ભાગમાં 'एत्थणं' અહીં આગળ 'उत्तरद्धकच्छविजए' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં 'उसहकूडे' ઋષભ કૂટ 'णामं' નામનો 'पव्वए' પર્વત 'पण्णत्ते' કહેલ છે. એ પર્વત 'अट्ठ' આઠ 'जोयणाइं' યોજન 'उद्धं उच्चत्तेणं' ઉપરની બાજુ ઉંચો છે 'तं चेव' ઓગણીસમાં સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ ઉત્તરાર્ધ ભરત વર્ષવર્તિ ઋષભ કૂટ પર્વતના કથન પ્રમાણેનું 'पमाणं' પ્રમાણ અર્થાત ઉચ્ચત્વ, ઉદ્વેધ, વિગેરે માપ સમજી લેવું.

किम्पर्यन्तः इत्याह–'जाव रायहाणी' यावद् राजधानी राजधानीवर्णकपर्यन्तः, किन्तु तत्र दक्षिणेन राजधानी प्रोक्ता अत्र तु 'से' सा राजधानी 'णवरं' केवलं 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'भाणियव्वा' भणितव्या–वक्तव्या, अन्यत् सर्वं तद्वदेव वर्णनीयमिति। विशेषजिज्ञासुभिरेकोनविंशतितमसूत्रं निरीक्षणीयम्। अथैतदन्तर्वर्तिगङ्गाकुण्डं वर्णयितुमाह–'कहि णं भंते!' इत्यादि क्व खलु भदन्त! 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्धकच्छविजये 'गंगाकुंडे' गङ्गाकुण्डं 'णामं' नाम 'कुंडे' कुण्डं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्?, इति प्रश्ने भगवानाह–'गोयमा!' गौतम! 'चित्तकूडस्स' चित्रकूटस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'उसभकूडस्स' ऋषभकूटस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'णीलवंतस्स' नीलवतः 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्ये

पर्वत का समग्र वर्णन यहां समझलेना चाहिए। वह वर्णन कहां तक का ग्रहण करना इस के लिए कहते हैं 'जाव रायहाणी' यावत् राजधानी के वर्णन पर्यन्त का सभी वर्णन यहां पर समझलेवें। परंतु वहां पर राजधानी दक्षिणदिशा में कही गई है, एवं यहां पर 'से' वह राजधानी 'णवरं' केवल 'उत्तरेणं' उत्तर दिशामें 'भाणियव्वा' कहनी चाहिए। और सभी कथन वहां के वर्णनानुसार वर्णित करलेवें। विशेष जिज्ञासुओं को उन्नीसवां सूत्र देखलेना चाहिए।

अब उसके अन्तर्वर्ति गंगाकुंड का वर्णन करने के हेतु से कहते हैं–'कहि णं भंते!' इत्यादि हे भगवन् कहां पर 'उत्तरद्धकच्छविजए' उत्तरार्द्धकच्छविजय में 'गंगाकुंडे' गंगाकुंड 'णामं' नामका 'कुंडे' कुंड 'पण्णत्ते' कहा है? इस प्रश्न के उत्तर में श्री महावीर प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा!' हे गौतम! 'चित्तकूडस्स' चित्रकूट 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वत की 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिम दिशामें 'उसभकूडस्स' ऋषभकूड 'पव्वयस्स' पर्वत की 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशामें

એજ પ્રમાણે ઋષભ કૂટ પર્વતનું સંપૂર્ણ વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું. તે વર્ણન કયાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું? એ માટે કહે છે–'जाव रायहाणी' યાવત્ રાજધાની પર્યન્તનું બધુ વર્ણન અહીંયાં સમજી લેવું જોઈએ પરંતુ ત્યાં રાજધાની દક્ષિણ દિશામાં કહેલ છે. અને અહીંયાં 'से' એ રાજધાની 'णवरं' કેવળ 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં 'भाणियव्वा' કહેવી જોઈએ. બીજું તમામ કથન ત્યાંના વર્ણન પ્રમાણે વર્ણવી લેવું. વિશેષ જિજ્ઞાસુઓએ ઓગણીસમું સૂત્ર જોઈ લેવું જોઈએ.

હવે તેની અંદરઆવેલ ગંગાકુંડનું વર્ણન કરવાના હેતુથી કહે છે 'कहि णं भंते!' ભગવન્ કયાં આગળ 'उत्तरद्धकच्छविजए' ઉત્તરાર્ધ કચ્છ વિજયમાં 'गंगाकुंडे' ગંગાકુંડ 'णामं' નામનો 'कुंडे' કુંડ 'पण्णत्ते' કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ શ્રી કહે છે–'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'चित्तकूडस्स' ચિત્રકૂટ 'वक्खारपव्वयस्स' વક્ષસ્કાર પર્વતની 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'उसभकूडस्स' ઋષભ કૂટ 'पव्वयस्स' પર્વતની 'पुरत्थिमेणं'

'णितंबे' नितम्बे मध्यभागे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'उत्तरद्धकच्छे' उत्तरार्द्धकच्छे 'गंगाकुंडे' गङ्गाकुण्डम् 'णामं' नाम 'कुंडे' कुण्डं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् तच्च 'सट्ठिं' षष्टिं 'जोयणाइं' योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् प्रज्ञप्तम् इदं च 'तहेव' तथैव तद्वदेव 'जहा' यथा 'सिंधू' सिन्धुः-सिन्धुमहानदी गङ्गामहानदीवद् गङ्गा-सिन्धुस्वरूपवर्णनाधिकारे वर्णिता तद्वर्णकांशमेव दर्शयितुमाह-'जाव वणसंडेण य संपरिक्खित्तेति' यावद् वनषण्डेन च सम्परिक्षिप्ता तत्र सिन्धु-प्रपातकुण्डं गङ्गाप्रपातकुण्डवदेव वर्णितं तदशेषं वर्णनमिहापि वाच्यम् तथा चात्र गङ्गाकुण्डं सिन्धुकुण्डवद् वर्णनीयमिति पर्यवसितम् किन्तु तत्र प्रथमं गङ्गावर्णनं ततः सिन्धुवर्णनम् अत्र तु व्यत्ययः, तत्कारणं च माल्यवद्वक्षस्कारतो विजयप्ररूपणायाः प्रक्रान्तत्वेन तदासन्नत्वात् सिन्धुकुण्डस्य प्ररूपणा प्रथमतः कर्तु-

---

'णीलवंतस्स' नीलवान् 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधर पर्वत की 'दाहिल्ले' दक्षिण-दिशा के 'णितंबे' मध्यभाग में 'एत्थणं' यहां पर 'उत्तरद्धकच्छे' उत्तरार्द्धकच्छ का 'गंगाकुंडे' गंगाकुंड 'णामं' नामका 'कुंडे' कुंड 'पण्णत्ते' कहा गया है। वह कुंड 'सट्ठिं' साईठ 'जोयणाइं' योजन 'आयामविक्खंभेणं' लंबाई चोडाई से कहा है। इसका वर्णन 'तहेव' वैसाही समझें कि 'जहा' जिस प्रकार 'सिंधू' सिंधुमहा नदी गंगामहा नदी के वर्णनसमान गंगा सिंधुस्वरूप वर्णनाधिकार में वर्णित किया है। उस वर्णनांश को प्रकट करते हुवे कहते हैं-'जाव वणसंडेण य संपरिक्खित्तेत्ति' यावद्वनषंड से परिक्षिप्त वहां पर सिंधुप्रपातकुंड का वर्णन गंगाप्रपातकुंड के सदृशही किया है, वही समग्र वर्णन यहां पर भी कहलेना चाहिये। इस प्रकार यहां पर गंगाकुंड का वर्णन सिंधुकुंड के सदृशवर्णित कर लेना यह निश्चित हुआ। परंतु वहां पर पहला गंगाका वर्णन आया है, तदनन्तर सिन्धु का वर्णन है। यहां पर व्यत्यय है उसका कारण माल्यवान् वक्षस्कार

પૂર્વ દિશામાં 'णीलवंतस्स' નીલવાન્ 'वासहरपव्वगस्स' વર્ષધર પર્વતની 'दाहिणिल्ले' દક્ષિણ દિશાના 'णितंबे' મધ્યભાગમાં 'एत्थणं' અહીંયાં 'उत्तरद्धकच्छे' ઉત્તરાર્ધ કચ્છનો 'गंगाकुंडे' ગંગાકૂટ 'णामं' નામનો 'कुंडे' કુંડ 'पण्णत्ते' કહેલ છે. એ કુંડ 'सट्ठिं' સાઈઠ 'जोयणाइं' યોજન 'आयामविक्खंभेणं' લંબાઈ પહોળાઈવાળો કહેલ છે. તેનું વર્ણન 'तहेव' એવું જ સમજવું. કે 'जहा' જે પ્રમાણે 'सिंधू' સિંધુ મહાનદી ગંગા મહાનદીનાસમાન, ગંગા સિંધુ સ્વરૂપ વર્ણનાધિકારમાં વર્ણવેલ છે. એ વર્ણનાંશને પ્રગટ કરતાં કહે છે-'जाव वणसंडेण य संपरिक्खित्तेत्ति' યાવત્ વનષંડથી વ્યાપ્ત ત્યાં સિંધુ પ્રપાત કુંડનું વર્ણન ગંગા પ્રપાતકુંડના સરખું જ કરેલ છે. એ તમામ વર્ણન અહીંયાં પણ કહી લેવું જોઈએ. એ રીતે અહીંયાં ગંગાકુંડનું વર્ણન સિંધુકુંડકા વર્ણન પ્રમાણે વર્ણવી લેવું તેમ નિશ્ચય થયેલ છે પરંતુ ત્યાં આગળ પહેલા ગંગાનું વર્ણન આવેલ છે. તે પછી સિંધુનું વર્ણન છે. પણ અહીંયાં તેમાં ફેરફાર છે. તેનું કારણ માલ્યવાન્ વક્ષસ્કાર પર્વતથી વિજયની પ્રરૂપણાના પ્રકારા-

मुचितेति तन्निर्गतायाः सिन्धोः अपि प्ररूपणाऽत्र प्रथमतः कृता ततो गङ्गाया इति, परन्तु गङ्गाप्रपातकुण्डनिर्गता गङ्गामहानदी खण्डप्रपातगुहाया अधो वैताढ्यगिरिं दारयित्वा दक्षिण-भागे सीतानदी मुपैतीति विशेषः ।

अथ प्रश्नोत्तराभ्यां कच्छविजयेति नामार्थमाह-'से केणट्ठे णं भंते !' इत्यादि-अथ केनार्थेन केन कारणेन भदन्त! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'कच्छे विजए कच्छे विजए ?' कच्छो नाम विजयः कच्छो विजयः इति, गौतमस्वामिनः प्रश्नोत्तरं भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'कच्छे विजए' कच्छो विजयः 'वेयद्धस्स' वैताढ्यनामकस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'सीयाए' सीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तर-दिशि 'गंगाए' गङ्गायाः 'महाणईए' महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'सिंधुए' सिन्ध्वाः 'महाणईए' महानद्याः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'दाहिणद्धकच्छविजयस्स'

पर्वत से विजय की प्ररूपणा का प्रकारान्तर से उसका समीपवर्तिपना होने से सिंधुकुंड की प्ररूपणा प्रथम करना उचित होने से वहां से निर्गत सिंधु की प्ररूपणा प्रथम की है, तत्पश्चात् गंगाकुंड की। परंतु गंगाप्रपातकुंड से निकली हुई गंगामहा नदी खंडप्रपातगुहा के नीचे वैताढय गिरिको दबाकर दक्षिणभाग में सीतानदी को प्राप्त होता है यह विशेष है।

अब प्रश्नोत्तर द्वारा कच्छविजय नामका अर्थ कहते हैं-'से केणट्ठेणं भंते !' हे भगवन् किस कारण से 'एवं वुच्चई' ऐसा कहा जाता है कि 'कच्छेविजए कच्छेविजए' इस का नाम कच्छविजय इस प्रकार कहा है ? गौतमस्वामी के इस प्रश्न के उत्तर में श्रीभगवान कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम 'कच्छे विजए' कच्छविजय 'वेयद्धस्स' वैताढय 'पव्वयस्स' पर्वत की 'दाहिणेणं' दक्षिणदिशा में 'सीयाए' सीता 'महाणईए' महानदी कि 'उत्तरे णं' उत्तरदिशा में 'गंगाए' गंगा

ન્તરથી તેનું નજીક પણું હોવાથી ત્યાંથી નીકળેલ સિંધુની પ્રરૂપણા પહેલાં કરેલ છે. તે પછી ગંગાકુંડની પરંતુ ગંગાપ્રપાત કુંડથી નીકળેલ ગંગા મહાનદી ખંડ પ્રપાત ગુહાની નીચે વૈતાઢય પર્વતને દબાવીને દક્ષિણ ભાગમાં સીતા નદીને મળે છે એ વિશેષતા છે.

હવે પ્રશ્નોત્તર દ્વારા કચ્છ વિજય નામનો અર્થ બતાવે છે-'से केट्ठेणं भंते !' ભગવન્ શા કારણથી 'एवं वुच्चइ' એમ કહેવામાં આવે છે. કે-'कच्छे विजए, कच्छे विजए' આનું નામ કચ્છ વિજય એ પ્રમાણે કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'कच्छे विजए' કચ્છ વિજય 'वेयद्धस्स' વૈતાઢય 'पव्वयस्स' પર્વતની 'दाहिणेणं' દક્ષિણ દિશામાં 'सीयाए' સીતા 'महाणईए' મહાનદીની 'उत्तरेणं' ઉત્તર દિશામાં 'गंगाए' ગંગા 'महाणदीए' મહા નદીની 'पच्चत्थिमेणं' પશ્ચિમ દિશામાં 'सिंधु' સિંધુ 'महाणईए' મહાનદીની 'पुरत्थिमेणं' પૂર્વ દિશામાં 'दाहिणकच्छविजयस्स' દક્ષિણાર્ધ કચ્છ વિજયની 'बहुमज्झदेसभाए' બહુ મધ્ય દેશભાગમાં 'एत्थणं' અહીંયાં 'खेमा णामं'

दक्षिणार्द्धकच्छविजयस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-मध्यखण्डे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'खेमाणामं' क्षेमा नाम 'रायहाणी' राजधानी 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'विणीया रायहाणी सरिसा' विनीता राजधानी सदृशी विनीताराजधानीवत् 'भाणियव्वा' भणितव्या वक्तव्या, विनीतावर्णकः सूत्रान्तराद् ग्राह्यः 'तत्थ' तत्र 'णं' खलु 'खेमाए' क्षेमायाम् 'रायहाणीए' राजधान्याम् 'कच्छे णामं' कच्छो नाम 'राया' राजा चक्रवर्ती 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते संजायते। अयम्भावः-क्षेमाराजधान्यामुत्पद्यमानः षट्खण्डैश्वर्यभोगी कच्छ इति लोकैर्व्यवह्रियते, अत्र वर्तमाननिर्देशेन सर्वदाऽपि यथासम्भवं चक्रवर्तिराजोत्पत्तिः सूचिता, नतु भरतवर्षक्षेत्र इव चक्रवर्तिराजोत्पत्तौ कालनियम इति, स च राजा कीदृशकः? इति जिज्ञासायामाह-'महया हिमवंत०' महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रसारः-महाहिमवान्-हैमवतक्षेत्रस्योत्तरतः सीमाकारी वर्षधरः पर्वतः, मलयः-पर्वतविशेषः, मन्दरः-मेरुः, महेन्द्रः-पर्वत-

---

'महाणईए' महानदी की 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमदिशा में 'सिंधुए' सिंधु 'महाणईए' महानदी के 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशा में 'दाहिणड्ढकच्छविजयस्स' दक्षिणार्द्धकच्छविजय के 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभाग में 'एत्थ णं' यहां पर 'खेमा णामं' क्षेमा नामकी 'रायहाणी' राजधानी 'पण्णत्ता' कही गई है। वह राजधानी 'विणीयारायहाणी सरिसा' विनीता राजधानी के समान 'भाणियव्वा' कहनी चाहिए। विनीता का वर्णन अन्य सूत्र से ज्ञात करलेवें। 'तत्थ णं' वहां पर 'खेमाए' क्षेमा 'रायहाणीए' राजधानी में 'कच्छे णामं' कच्छनामका 'राया' चक्रवर्ति राजा 'समुप्पज्जइ' उत्पन्न होगा। इस कथन का भाव इस प्रकार है-क्षेमाराजधानी में उत्पन्न होनेवाला कच्छनामका राजा षट्खंड ऐश्वर्य का भोक्ता होगा ऐसा लोकोक्ति है। यहां पर वर्तमान निर्देश से यथासम्भव चक्रवर्ति राजा की उत्पत्ति सूचित की है-भरतवर्ष क्षेत्र के जैसे चक्रवर्ति राजा की उपत्ति में कालनियम नहीं है, वह राजा कैसा है? इस के लिए कहते हैं-'महयाहिमवंत' महाहिमवन्मलयमंदर महेन्द्र के जैसे सारवान् महाहिमवान्-हैमवत क्षेत्र के उत्तर में सीमाकारी

ક્ષેમા નામની 'रायहाणी' રાજધાની 'पण्णत्ता' કહેલ છે. એ રાજધાની 'विणीयारायहाणी' 'सरिसा' વિનીતા રાજધાનીની સરખી 'भाणियव्वा' કહેવી જોઈએ. વિનીતા રાજધાનીનું વર્ણન બીજા સૂત્ર ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવું. 'तत्थ णं' ત્યાં આગળ 'खेमाए' ક્ષેમા નામની 'रायहाणीए' રાજધાનીમાં 'कच्छे णाम' કચ્છ નામધારી 'राया' ચક્રવર્તિ રાજા ષટ્ખંડૈશ્વર્યનો ભોગવનાર થશે તેમ લોકોક્તિ છે અહીંયાં વર્તમાનના નિર્દેશથી સર્વદા યથાસમ્ભવ ચક્રવર્તિ રાજાની ઉત્પત્તિ સૂચવેલ છે. ભરત વર્ષ ક્ષેત્રના જેવા ચક્રવર્તિ રાજાની ઉત્પત્તિમાં કાલ નિયમ નથી. તે રાજા કેવો છે? તે બતાવવા માટે કહે છે. 'महयाहिमवंत' મહાહિમવન્મલય મંદર મહેન્દ્રના જેવો સારવાળો મહાહિમવાન્-હૈમવતક્ષેત્રની ઉત્તરમાં સીમાકારી વર્ષધર પર્વત. મલય-પર્વત વિશેષ; મન્દર-મેરુ મહેન્દ્ર-પર્વત વિશેષ આ બધાની

विशेपश्चैते इव सारः-प्रधानः' इत्यादि पदसमूहो राजवर्णनपरोऽत्र वोध्य इति सूचयितुमाह-'जाव' यावत् 'सव्वं' सर्वं 'भरहोअवणं' भरतसाधनं-भरतक्षेत्रस्वायत्तीकरणमभिव्याप्य 'भाणियव्वं' भणितव्यम् वक्तव्यम् परन्तु 'णिक्खमणवज्जं' निष्क्रमणवर्जं प्रव्रज्याग्रहणं त्यक्त्वा 'सेसं' सर्वं निःशेषं 'भाणियव्वं' भणितव्यम् वाच्यम् यतो भरतचक्रवर्तिना सर्वविरतिः स्वीकृता कच्छचक्रवर्तिनस्तु सर्वविरतिस्वीकारे नियमाभावो लभ्यते इति, तत्सर्वं किम्पर्यन्तम्? इत्यपेक्षायामाह-'जाव भुंजए माणुस्सए सुहे' यावद् 'भुंक्ते मानुष्यकानि सुखानि' मानुष्यकानि सुखानि' मानुष्यकानि 'मनुष्यसम्बन्धीनि सुखानि भुंक्ते' इत्येतद्वर्णकपर्यन्तमित्यर्थः अत्रत्य यावत्पदसङ्ग्राह्य औपपातिकसूत्रस्यैकादशसूत्रतः कार्यः, तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतपीयूषवर्षिणी टीकातो वोध्यः, इत्येकं कच्छविजयनामकारणम् अपरं च कारणमाह-'कच्छणामधेज्जे य' कच्छनामधेयश्च 'कच्छे इत्थ' कच्छोऽत्र विजये 'देवे' देवः राजा परिवसतीति

वर्षधर पर्वत मलय-पर्वतविशेष-मन्दर-मेरु-महेन्द्र पर्वतविशेष-ये सब के समान प्रधान इत्यादि पदसमूह यहां पर राजवर्णनपरक कहलेवें। यह सूचन के लिये कहते हैं-'जाव' यावत् 'सव्वं' सब 'भरहोअवणं' भरतक्षेत्र के स्वायत्ती करण से लेकर 'भाणियव्वं' कहलेवें परंतु 'णिक्खमणवज्जं' निष्क्रमण-प्रव्रज्या ग्रहण को छोडकर 'सेसं' अवशिष्ट निष्क्रमण प्रतिपादक वर्णनातिरिक्त 'सव्वं' समग्र वर्णन 'भाणियव्वं' कहलेवें। कारण भरत चक्रवर्तिने सर्वविरति (दीक्षा) का स्वीकार किया था। कच्छचक्रवर्तिने तो दीक्षास्वीकार में नियमाभाव होता है। वह सब वर्णन कहांतक का ग्रहण करना इस लिये कहते हैं-'जाव भुंजए माणुस्सए सुहे' यावत् मनुष्य संबंधी सुख भोगते हैं यह कथन पर्यन्त यहां के यावत्पद से ग्रहण करने योग्य संग्रह औपपातिक सूत्र के ग्यारहवें सूत्र से ग्रहण करलेवें। उसका अर्थभी वहां पर मेरे द्वारा की गई पीयूषवर्षिणी टीका से समझलेवें। यह कच्छविजय इसनाम होने का एक कारण है।

સરખો પ્રધાન ઈત્યાદિ પદસમૂહ અહીંયાં રાજવર્ણનના સંબધમાં કહી લેવા. એ સૂચન માટે સૂત્રકાર કહે છે-'जाव' યાવત્ 'सव्वं' સઘળું 'भरहोअवणं' ભરત ક્ષેત્રના સ્વાધીન કરણથી લઈને 'भाणियव्वं' કહી લેવું. પરંતુ 'णिक्खमणवज्जं' નિષ્ક્રમણ-પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણને છોડીને 'सेसं' બાકીનું નિષ્ક્રમણ પ્રતિપાદક વર્ણન શિવાય 'सव्वं' સઘળું વર્ણન 'भाणियव्वं' કહી લેવું. કારણ કે ભરત ચક્રવર્તિએ સર્વ વિરતિ (દીક્ષા)નો સ્વીકાર કર્યો હતો. કચ્છ ચક્રવર્તિએ દીક્ષાસ્વીકારમાં નિયમાભાવ થાય છે. આ બધું વર્ણન ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું એ બતાવવા કહે છે. 'जाव भुंजए मणुस्सए सुहे' યાવત્ મનુષ્યભવ સંબંધી સુખો ભોગવે છે. આ કથન પર્યન્ત ગ્રહણ કરી લેવું. અહીંના યાવત્પદથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સંગ્રહ ઔપપાતિક સૂત્રના અગીયારમા સૂત્રથી ગ્રહણ કરી લેવું. તેનો અર્થ પણ ત્યાં મેં કરેલ પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાંથી સમજી લેવો. કચ્છ વિજય એ નામ થવાનું આ એક કારણ છે.

परेणान्वयः स च कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह-'महद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति-'महर्द्धिक' इत्यारभ्य 'पल्योपमस्थितिक' इति पर्यन्तानां तद्विशेषणवाचकपदानां सङ्ग्रहो अत्र बोध्यः सचाष्टमसूत्रात् कार्यः, तदर्थश्च तत्रैव कृतो ग्राह्यः 'से' सः-कच्छविजयः 'एएणट्ठेणं' एतेनार्थेन अमुना हेतुना 'गोयमा !' गौतम ! 'एवं वुच्चइ' एवम् इत्थम् उच्यते कथ्यते 'कच्छे विजए कच्छे विजए' कच्छो विजयः कच्छो विजयः कच्छराजाधिष्ठितत्वाच्च कच्छविजयः कच्छविजय इत्युच्यत इति 'जाव णिच्चे' यावन्नित्यः नित्यः इति पदपर्यन्तं सूत्रमत्र बोध्यम् तथाहि-कच्छो विजयः खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं भवति ?, गौतम ! न कदाचिन्नाऽऽसीत् न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति, अभूच्च भवति च भविष्यति च ध्रुवो नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्य-

---

अब दूसरा कारण कहते हैं-'कच्छणामधेज्जेय' कच्छ नामका 'कच्छे इत्थ' कच्छ यहां पर विजय में 'देवे' देव राजा रहता हैं-वह राजा कैसा हैं-'महद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' महर्द्धिक यावत् एक पल्योपम की स्थिति वाला निवास करता है। महर्द्धिक इस पद से आरंभ कर के पल्योपम-स्थिति पर्यन्त के तद्विषेषण वाचक पद का संग्रह यहां पर समझलेवें। वह आठवें सूत्र से समझलेवें। उसका अर्थ भी वहां पर लिखा हैं वहां से समझ-लेवें। 'से' वह कच्छविजय को 'एएट्ठेणं' इस कारण से 'गोयमा !' हे गौतम ! 'एवं वुच्चइ' ऐसा कहा जाता है 'कच्छे विजए कच्छेविजए' यह कच्छविजय है यह कच्छविजय हैं 'जाव णिच्चे' यावत् वह नित्य है 'नित्य' पद पर्यन्त का सूत्र यहां पर कहलेवें वह इस प्रकार है-हे भगवन् कच्छविजय काल से कितना होता है ? हे गौतम ! वह कदापि नहीं था वैसा नहीं हैं अर्थात् भूतकाल में वह था, वर्तमान में नहीं है वैसाभी नहीं है वर्तमान में विद्यमान है। एवं भविष्य में नहीं होगा वैसा नहीं है। भूतकाल में था, वर्तमान में है एवं भविष्य

હવે બીજું કારણ બતાવે છે.-'कच्छणामवेज्जेय' કચ્છ નામના 'कच्छे इत्थ' અહીંયાં કચ્છવિજયમાં 'देवे' દેવ રાજા રહે છે. તે રાજા કેવો છે? તે બતાવે છે. 'महद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ' મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો નિવાસ કરે છે. મહર્દ્ધિક એ પદથી આરંભ કરીને પલ્યોપમની સ્થિતિ સુધીના તેના વિશેષણો બતા-વનારા પદોનો સંગ્રહ અહીંયાં સમજી લેવો. તે સંગ્રહ આઠમા સૂત્રમાંથી સમજી લેવો. તેનો અર્થ પણ ત્યાં બતાવેલ છે. 'से' એ કચ્છ વિજયને 'एएट्ठेणं' એ કારણથી 'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'एवं वुच्चइ' એમ કહેવામાં આવે છે. 'कच्छे विजए कच्छे विजए' આ કચ્છ વિજય છે, આ કચ્છ વિજય છે. 'जाव णिच्चे' યાવત્ તે નિત્ય છે. નિત્ય પદ સુધીનો સૂત્રપાઠ અહીંયાં કહી લેવો. તે આ પ્રમાણે છે.-હે ભગવન્ કચ્છ વિજય કાળથી કેટલો કહેવાય છે? હે ગૌતમ! તે કોઈ કાળે ન હતો તેમ નથી. અર્થાત્ ભૂતકાળમાં તે હતો. વર્તમાનમાં

योऽवस्थितो नित्यः' इति सूत्रपर्यवसितम् एतद्विवरणं चतुर्थसूत्राद्बोध्यम् तत्र पद्मवरवेदिका प्रस्तावात् स्त्रीत्वेन विवृतम् अत्र पुंस्त्वेन विवरणीयमिति भेदः । अन्यत् समानम् ।

इति प्रथमस्य कच्छविजयस्य वर्णनं सम्पूर्णम् ॥सू० २६॥

अथ चित्रकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन कच्छविजयउक्तस्तत्रोत्थिताकादक्षचित्रकूटं वर्णयितुमाह-'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे चित्तकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! सीयाए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं कच्छविजयस्स पुरत्थिमेणं सुकच्छविजयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे चित्तकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे सोलजोयणसहस्साइं पंचय वाणउए जोयणसए दुण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं पंचजोयणसयाइं विक्खंभेणं णीलवंतवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं मायाए २ उस्सेहोव्वेहपरिवुद्धीए परिवद्धमाणे २ सीयामहाणई अंतेणं पंचजोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंच गाउयसयाइं उव्वेहेणं अस्सखंधसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं य वणसंडेहिं संप-

---

में होगा । ध्रुव, नियत शाश्वत अक्षय अव्यय, अवस्थित एवं नित्य हैं । यह कथन पर्यन्त सूत्रकथक समझलेवें । इसका विवरण चौथे सूत्र से समझलेवें । वहां पर पद्मवरवेदिका के प्रस्ताव से स्त्रीलिंग से वर्णन किया है । यहां पर पुल्लिंग से वर्णन करना यही भेद समझें । और सब कथन समान होते हैं॥२६॥

इस प्रकार पहला कच्छविजय का कथन सम्पूर्ण

તે નથી તેમ પણ નથી. વર્તમાનમાં તે વિદ્યમાન છે. તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં તે નહીં હોય તેમ પણ નથી. અર્થાત્ ભૂતકાળમાં હતો, વર્તમાનમાં છે, અને ભવિષ્યમાં પણ હશે જ એટલે કે તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે. આ કથન પર્યન્તનું સઘળું કથન અહીંયાં સમજી લેવું. આનું વિશેષ વિવરણ ચોથા સૂત્રમાંથી સમજી લેવું. ત્યાં આગળ પદ્મવર વેદિકાના પ્રસ્તાવથી તે સ્ત્રીલિંગના નિર્દેશથી વર્ણવેલ છે, અને અહીંયાં પુલ્લિંગના નિર્દેશથી વર્ણન કરવાનું છે એટલોજ ફરક છે. બાકીનું તમામ કથન સરખું જ છે. ॥ સૂ. ૨૬ ॥

આ રીતે પહેલા કચ્છ વિજયનું કથન સંપૂર્ણ

रिक्खित्ते, वण्णओ दुण्ह वि, चित्तकूडस्स णं वक्खारपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव आसयंति, चित्तकूडे णं भंते! वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता? गोयमा! चत्तारि कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धाययणकूडे चित्तकूडे कच्छकूडे सुकच्छकूडे, समाउत्तरदाहिणेणं परुप्परंति, पढमं सीयाए उत्तरेणं चउत्थए णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं एत्थ णं चित्तकूडे णामं देवे महिड्ढीए जाव रायहाणी से त्ति ॥सू० २७॥

छाया-क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे चित्रकूटो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः?, गौतम! सीताया महानद्या उत्तरेण नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन कच्छविजयस्य पौरस्त्येन सुकच्छविजयस्य पश्चिमेन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे चित्रकूटो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः षोडशयोजनसहस्राणि पञ्च द्विनवतानि योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशति भागौ योजनस्य आयामेन पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेण नीलवद्वर्षधरपर्वतान्ते खलु चत्वारि योजनसहस्राणि ऊर्ध्व मुच्चत्वेन चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन, तदनन्तरं च खलु मात्रया २ उत्सेधोद्वेधपरिवृद्धया परिवर्धमानः २ सीतामहानद्यन्ते खलु पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्च गव्यूतशतानि उद्वेधेन अश्वस्कन्धसंस्थानसंस्थितः सर्वरत्नमयः अच्छः श्लक्ष्णः यावत् प्रतिरूपः उभयोः पार्श्वयोर्द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्तः, वर्णको द्वयोरपि, चित्रकूटस्य खलु वक्षस्कारपर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः यावद् आसते, चित्रकूटे खलु भदन्त! वक्षस्कारपर्वते कति कूटानि प्रज्ञप्तानि?, गौतम! चत्वारि कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा सिद्धायतनकूटं १ चित्रकूटं २ कच्छकूटं ३ सुकच्छकूटम् ४, समानि उत्तरदक्षिणेन परस्परमिति, प्रथमं सीताया उत्तरेण चतुर्थकं नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन अत्र खलु चित्रकूटो नाम देवो महर्द्धिको यावत् राजधानी सेति ॥सू० २७॥

यह कच्छविजय चित्रकूट वक्षस्कार पर्वत की पश्चिमदिशा में है-अतः अब उस चित्रकूट वक्षस्कार का कथन किया जाता है-

'कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतमने प्रभु से पूछा है-'कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे

આ કચ્છ વિજય ચિત્રકૂટ, વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં આવેલ છે. એથી હવે તે ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કારનું કથન સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે

'कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે 'कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महा-

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि-छायागम्यम्, नवरम् 'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणा यतः-उत्तरदक्षिणयो र्दिशो रायतः दीर्घः-'पाईणपडीणवित्थण्णे' प्राचीनप्रतीचीन विस्तीर्णः-पूर्वपश्चिमयोः दिशोर्विस्तीर्णः विस्तारयुक्तः 'सोलसजोयणसहस्साइं' षोडशयोजन सहस्राणि-षोडशसहस्रयोजनानि 'पंच य' पञ्च च 'बाणउए' द्विनवतानि द्विनवत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'दुण्णि य' द्वौ च 'एगूणवीसइभाए' एकोनविंशतिभागौ 'जोयणस्स' योजनस्य 'आयामेणं' आयामेन-दैर्घ्येण प्रज्ञप्त इति पूर्वेणान्वयः, एवमायामोऽस्य विजयवत् परन्तु 'पंचजोयणसयाइं' पञ्च योजनशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेणेति विशेषः ननु विष्कम्भे पञ्च योजनशतानीति कथम् ?, इति चेदुच्यते-जम्बूद्वीपपरि-

वासे' हे भयन्त ! जम्बूद्वीप नाम के द्वीपमें महाविदेहक्षेत्र में 'चित्तकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' चित्रकूटनामकावक्षस्कार पर्वत कहां पर कहा गया है उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सीआए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं कच्छविजयस्स पुरत्थिमेणं सुकच्छविजयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे चित्तकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' हे गौतम ! सीतामहानदी की उत्तरदिशा में नीलवन्त वर्षधर पर्वत की दक्षिणदिशा में कच्छविजय की पूर्वदिशा में, और सुकच्छविजय की पश्चिमदिशा में जंबूद्वीप नाम के द्वीप के भीतर वर्तमान महाविदेहक्षेत्र में चित्रकूटनाम का वक्षस्कार पर्वत कहा गया है ' उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे' यह पर्वत उत्तर से दक्षिणतक दीर्घ है तथा पूर्व पश्चिम दिशा में विस्तीर्ण है 'सोलसजोयणसहस्साइं पंचय बाणउए जोयणसए दुण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं' इस का आयाम १६५९२$\frac{२}{१९}$ योजन का है और ५०० सौ योजन का इस का विष्कम्भ है 'नीलवंतवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयणसयाइं

વિદેહે વાસે' હે ભદંત ! જંબુદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં 'चित्तकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' ચિત્રકૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! सीआए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं कच्छविजयस्स पुरत्थिमेणं सुकच्छविजयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे चित्तकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં કચ્છ વિજયની પૂર્વ દિશામાં અને સુકચ્છ વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપની અંદર વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ચિત્રકૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे' આ પર્વત ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી દીર્ઘ છે તેમજ પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં વિસ્તીર્ણ છે. 'सोलस जोयणसहस्साइं पंचय बाणउए जायणसए दुण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं पंच जोयणसयाइं विक्खंभेणं' એનો આયામ ૧૬૫૯૨$\frac{૨}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે અને ૫૦૦ યોજન જેટલો એનો

माणविस्तारात् षण्णवतिसहस्रेषु शोधितेषु शेषाणि चत्वारि सहस्राणि एकस्मिन् दक्षिणे उत्तरे वा भागेऽष्टौ वक्षस्काराः पर्वताः सन्तीति तैरष्टाभिर्विभज्यन्ते ततो वक्षस्काराणां पर्वतानां प्रत्येकं प्रागुक्तो विष्कम्भः सम्पद्यत इति, इह विदेहेषु विजयान्तरनदीमुखवनमेर्वादि विहायान्यत्र सर्वत्र वक्षस्काराः पर्वताः पूर्वपश्चिमदिशो विस्तृताः सन्ति तेच समानविष्कम्भा इति विष्कम्भपरिमाणमेवम्, तत्र षोडशानां विजयानां विस्तारः षडुत्तरचतुःशताधिक पञ्चत्रिंशत्सहस्राणि ३५४०६, षण्णामन्तरनदीनां विस्तारः पञ्चाशदधिकसप्तशती ७५०, मेरो विस्तारः पूर्वपश्चिमवर्तिभद्रशालवनस्य चायामः ५४०००, मुखवनयोर्विस्तारः-चतुश्चत्वारिंशदधिकाऽष्टपञ्चाशच्छती ५८४४, सकलसङ्कलनाया ९६०००, षण्णवतिसहस्राणि जातानि

उद्धं उच्चत्तेणं, चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं' नीलवन्त वर्षधर पर्वत के समीप यह चारसौ योजन की ऊँचाई वाला है तथा इसका उद्वेध चारसौ कोश का है विष्कम्भ जो इसका पांचसौ योजन का कहा गया है वह इस प्रकार से कहा गया है जम्बूद्वीप का परिमाण १ लाख योजन का कहा गया है उसमें से ९६००० कम करनेपर ४००० रह जाते हैं दक्षिणभाग में आठवक्षस्कार पर्वत हैं और उत्तर भागमें आठवक्षस्कार पर्वत है ४००० में आठका भाग देनेपर ५०० आते हैं यही प्रत्येक वक्षस्कारपर्वत का विष्कम्भ आता है इन विदेहों में विजयान्तरनदीमुख वन मेरु आदि को छोड कर अन्यत्र सर्वत्र वक्षस्कार पर्वत पूर्वपश्चिम दिशामें विस्तृत हैं और समान विष्कम्भवाले हैं। इसलिये यह विष्कम्भ का परिमाण है। १६ विजयों का विस्तार ३५४०५ है ६ अन्तरनदियों का विस्तार ७५० है मेरु का विस्तार और पूर्वपश्चिमवर्ती भद्रशालवन का आयाम-विस्तार ५४००० है दोनों मुखवनों का विस्तार ५८४४ है इस प्रकार से

વિષ્કંભ છે. 'नीलवंतवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउअसयाइं उव्वहेणं' નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની પાસે એ ચારસો યોજન જેટલી ઊંચાઈવાળો છે તેમજ આનો ઉદ્વેધ ચારસો ગાઉ જેટલો છે. એનો જે વિષ્કંભ પાંચસો યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે તે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. જંબૂદ્વીપનું પરિમાણ એક લાખ યોજન જેટલું કહેવામાં આવેલ છે તેમાંથી ૯૬૦૦૦ બાદ કરીએ તો ૪૦૦૦ શેષ રહે છે. દક્ષિણ ભાગમાં આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે અને ઉત્તર ભાગમાં આઠ વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે. ૪૮૮૦ માં આઠનો ભાગાકાર કરીએ તો ૫૦૦ આવે છે એ જ દરેકે દરેક વક્ષસ્કાર પર્વતનો વિષ્કંભ છે એ વિદેહોમાં વિજયાનન્તર નદી મુખ, વન, મેરૂ વગેરેને બાદ કરીને અન્યત્ર સર્વ સ્થળે વક્ષસ્કાર પર્વત પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં વિસ્તૃત છે અને સમાન વિષ્કંભવાળો છે. આમ આ વિષ્કંભનું પરિણામ છે. ૧૬ વિજયોનો વિસ્તાર ૩૫૪૦૫ છે. ૬ અનન્તર નદીઓનો વિસ્તાર ૭૫૦ છે. મેરૂનો વિસ્તાર અને પૂર્વપશ્ચિમવર્તી ભદ્રશાલ વનનો આયામ-વિસ્તાર ૫૪૦૦૦ છે, બન્ને મુખ-

इति, तथा 'णीलवंतवासहरपव्वयंतेणं' नीलवद्वर्षधरपर्वतान्ते खलु–नीलवन्नामकस्य वर्षधर-पर्वतस्य अन्ते निकटे अन्तशब्दस्यात्र समीपपरत्वात् तथा चोक्तम् 'अन्तः स्वरूपे निकटे प्रान्ते निश्चय नाशयोः' इति हैमकोशे, 'चत्तारि' चत्वारि 'जोयणसयाइं' योजनशतानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'चत्तारि' चत्वारि 'गाउयसयाइं' गव्यूतशतानि 'उव्वेहेणं' उद्वे-धेन भूप्रवेशेन 'तयणंतरं चणं' तदनन्तरं च खलु 'मायाए२' मात्रया२–क्रमेण २ 'उस्सेहो-व्वेहपरिवुद्धीए' उत्सेधोद्वेधपरिवृद्धया उच्चत्वभूप्रवेशयोः परिवर्धनेन 'परिवद्धमाणे २' परिवर्द्धमानः २ यत्र यावानुत्सेधः तत्र तच्चतुर्थभाग उद्वेध इति द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां पुनः पुनरधिकतरो भवन् 'सीयामहाणई अंतेणं' सीतामहानद्यन्ते खलु–सीतामहानदीसमीपे 'पंच जोयणसयाइं' पञ्च योजनशतानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'पंचगाउयसयाइं' पञ्च-गव्यूतशतानि–दशशतक्रोशानिति पदद्वयार्थः, 'उव्वेहेण' उद्वेधेन भूमिप्रवेशेन, अत एव 'अस्सखंधसंठाणसंठीए' अश्वस्कन्धसंस्थानसंस्थितः घोटकस्कन्धाकारेण संस्थितः आदौ निम्नत्वादन्ते क्रमेण तुङ्गत्वात् स च 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमयः–सर्वात्मना रत्नमयः 'अच्छे' अच्छः–आकाशस्फटिकवन्निर्मलः 'सण्हे' श्लक्ष्णः इत्यारभ्य 'जाव पडिरूवे' याव-त्प्रतिरूपः–प्रतिरूप इति पर्यन्तस्तद्वर्णकपदसमूहो बोध्यः स च चतुर्थसूत्राद् ग्राह्यः,

---

इन सबका जोड़ ९६००० होता है इन्ही को जम्बूद्वीप के विस्तार में कम किया गया है–'तयणंतरं च णं मायाए २ उस्सेहोव्वेयपरिवुड्डीए परिवद्धमाणे२ सीया-महाणदी अंतेणं पंचजोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंचगाउयसयाइं उव्वेहेण अस्स-खंधसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे' फिर यह चित्रकूट वक्षस्कार पर्वत नीलवन्त वर्षधर के पास से क्रमशः उत्सेध और उद्वेध की परि-वृद्धि करता २ सीतामहानदी के पास में इसकी ऊँचाई पांचसौ योजन की हो जाती है और उद्वेध इस का ५०० कोश का हो जाता है इस का आकार जैसा घोडे का स्कंध होता है वैसा है। यह सर्वात्मना रत्नमय है और आकाश एवं स्फ-टिक के जैसा वह निर्मल है। श्लक्ष्ण यावत् प्रतिरूप हैं यहां यावत्पदग्राह्य पदों

વનોનો વિસ્તાર ૫૮૪૪ છે. આ પ્રમાણે એ બધાનો સરવાળો ૯૬૦૦૦ થાય છે. એમને જ જંબૂદ્વીપના વિસ્તારમાંથી બાદ કરવામાં આવેલ છે. 'तयणंतरं च णं मायाए २ उस्से होव्वेहपरिवुद्धीए परिवद्धमाणे २ सीया महाणदी अंतेणं पंचजोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेण पंचगाउयसयाइं उव्वेहेण अस्सखंधसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडि-रूवे' પછી એ ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત નીલવન્ત વર્ષધરની પાસેથી ક્રમશ ઉત્સેધ અને ઉદ્વેધની પરિવૃદ્ધિ કરતો–કરતો સીતા મહા નદીની પાસે પાંચસો યોજન જેટલો ઊંચો થઈ જાય છે, અને આનો ઉદ્વેધ ૫૦૦ ગાઉ જેટલો થઈ જાય છે. એનો આકાર ઘોડા જેવો છે. એ સર્વાત્મના રત્નમય છે અને આકાશ તેમજ સ્ફટિકની જેમ એ નિર્મળ છે. શ્લક્ષ્ણ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં યાવત્ પદથી જે પદોનું ગ્રહણ થયું છે તે સર્વની

तदर्थश्च तत्रैव द्रष्टव्यः, 'उभओ पासिं' उभयोः-द्वयोः पार्श्वयोः भागयोः 'दोहिं' द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहिं' पद्मवरवेदिकाभ्याम् 'दोहि य' द्वाभ्यां च 'वणसंडेहिं' वनपण्डाभ्याम् 'संपरिक्खित्ते' सम्परिक्षिप्तः सम्यक् प्रकारेण परिवेष्टितः, 'वण्णओ' वर्णकःवर्णनपरः पदसमूहः 'दुण्ह वि' द्वयोरपि अत्र अन्यत उद्धृत्य न्यसनीयः, तत्र पद्मवरवेदिका वर्णकश्चतुर्थसूत्रात् वनपण्डवर्णकश्च पञ्चमसूत्राद् बोध्यः। अथास्य शिखरभागवर्णनमाह-'चित्तकूडस्स' चित्रकूटस्य 'णं' खलु 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'उप्पिं' उपरि 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः 'भूमिभागे' भूमिभागः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः 'जाव आसयंति' यावदासते अत्र यावत्पदेन भूमिभागवर्णनं तथा 'तत्थ बहवे वाणमन्तरा देवाय देवीओय' इति च सङ्ग्राह्यम्, एतच्छाया-'तत्र बहवः व्यन्तराः 'वानमन्तराः' देवाश्च देव्यश्च' इति, तत्र--भूमिभागवर्णनं षष्ठ सूत्रात् संग्राह्यम् तथा-तत्रेत्यादीनां पदानामर्थश्च तत एव बोध्यः, ।

की जानकारी चतुर्थ सूत्र से करलेनी चाहिये 'उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहि य वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते' यह दोनों पार्श्व भागों की तरफ दो पद्मवरवेदिकाओं से एवं दो वनषंडो से अच्छी तरह से घिरा हुआ है। 'वण्णओ' वनषंड और पद्मवरवेदिका का वर्णन यहां पर करलेना चाहिये यह इसका वर्णन क्रमशः पंचम सूत्र और चतुर्थ सूत्र में किया जा चुका है। 'चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' चित्रकूटनामके वक्षस्कार पर्वत का ऊपर की भूमिका जो भाग है वह बहुसमरमणीय है 'जाव आसयंति' यहां यावत् अनेक देव देवियां आराम किया करती है तथा सोती उठती बैठती रहती हैं। यहां यावत् पद से भूमिभाग के वर्णन करने की एवं 'तत्थ बहवे बाणमंतरा देवाय देवीओय' इस प्रकार से पाठको ग्रहण करने की बात कही गई है भूमिभाग के वर्णन को जानने के लिये छठा सूत्र देखना चाहिये 'चित्तकूडे णं वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस चित्रकूट वक्षस्कार पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा !

વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાંથી જોઇ લેવી જોઈએ. 'उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते' એ પર્વત બન્ને પાર્શ્વ ભાગો તરફ બે પદ્મવર વેદિકાઓથી તેમજ બે વનખંડોથી સારી રીતે પરિવૃત છે. 'वण्णओ' વનખંડ અને પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન અહીં કરવું જોઈએ એ બન્નેનું વર્ણન ક્રમશઃ પંચમ સૂત્ર અને ચતુર્થ સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે. 'चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' ચિત્રકૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વતની ઉપરની ભૂમિકાનો જે ભાગ છે. તે બહુ સમરમણીય છે. 'जाव आसयंति' અહીં યાવત્ અનેક દેવ-દેવીઓ આરામ કરતી રહે છે તેમજ સૂતી, ઉઠતી-બેસતી રહે છે. અહીં યાવત્ પદથી ભૂમિભાગનું વર્ણન કરવાની તેમજ 'तत्थ बहवे वाणमंतरदेवा य देवीओ च' આ પ્રમાણે પાઠ ગ્રહણ કરવાની વાત કહેવામાં આવેલી છે. ભૂમિભાગના વર્ણન વિષે જાણવા માટે છઠા સૂત્રની વ્યાખ્યા વાંચવી જોઈએ. 'चित्तकूडे

अथास्य कूटानां वर्णनं चिकीर्षुः संख्यां प्रदर्शयितुमाह–'चित्तकूडे' चित्रकूटे 'णं' खलु 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वते 'कइ' कति 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि ? इति प्रश्ने भगवानाह–'गोयमा !' भो गौतम ! 'चत्तारि' चत्वारि 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा 'सिद्धाययणकूडे' सिद्धायतनकूटम् इदं च द्वितीयस्य चित्रकूटस्य दक्षिणस्यां दिशि१, 'चित्तकूडे' चित्रकूटम् इदं च सिद्धायतनकूटस्योत्तरदिशि २, 'कच्छकूडे' कच्छकूटम् इदं च चित्रकूटस्यास्य उत्तरदिशि ३, 'सुकच्छकूडे' सुकच्छकूटम् इदं च कच्छकूटाद्दक्षिणस्यां दिशि, इमानि च सीता महानद्या नीलवद्वर्षधरपर्वतस्य च कस्यां दिशि सन्तीत्याह–'पढमं' प्रथमं सिद्धायतनकूटम् 'सीयाए उत्तरेणं' सीताया उत्तरेण उत्तरदिशि 'चउत्थे' चतुर्थं सुकच्छकूटम् 'नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स' नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि द्वितीयं चित्रकूटं तु सूत्रोक्तक्रमबलात् सिद्धायतनान्तरं बोध्यम् तृतीयं कच्छकूटं च सुकच्छात् प्राक् अवसेयं ।

चत्तारि कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! चार कूट कहे गये हैं 'तं जहा' वे इस प्रकार से हैं–'सिद्धाययणकूडे' सिद्धायतनकूट–यह द्वितीय चित्रकूट की दक्षिण दिशामें है 'चितकूडे' चित्रकूट–यह सिद्धायतनकूट की उत्तर दिशा में है 'कच्छकूडे' कच्छकूट–यह कच्छकूट चित्रकूट की उत्तर दिशा में है। 'सुकच्छकूडे' और चतुर्थ सुकच्छकूट यह कच्छकूट से दक्षिणदिशा में है। ये सीतामहानदी और नीलवान् वर्षधर पर्वत की किस दिशा में हैं अब इस बात को सूत्रकार प्रकट करते हैं।

'पढमं सीयाए उत्तरेणं, चउत्थे नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं' प्रथम जो सिद्धायतनकूट है वह सीता महानदी की उत्तरदिशा में है। तथा चतुर्थ जो सुकच्छकूट है वह नीलवन्त वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशामें द्वितीय चित्रकूट सूत्र क्रमके बल से सिद्धायतनकूट के बाद है तीसरा कच्छकूट सुकच्छकूट के पहिले है। 'एत्थ णं चित्तकूडे णामं देवे महिढ्ढिए जाव परिवसइ) चित्रकूट जो

णं वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત ! આ ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો આવેલા છે? જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે–'गोयमा ! चत्तारि कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ચાર કૂટો આવેલા છે. 'तं जहा' તે કૂટો આ પ્રમાણે છે–'सिद्धाययणकूडे' સિદ્ધાયતન કૂટ આ દ્વિતીય ચિત્રકૂટની દક્ષિણ દિશામાં છે. 'चित्तकूडे' ચિત્રકૂટ–એ સિદ્ધાયતન કૂટની ઉત્તર દિશામાં છે. 'कच्छकूडे' કચ્છકૂટ–આ કચ્છકૂટ ચિત્રકૂટની ઉત્તર દિશામાં છે. 'सुकच्छकूडे' અને ચતુર્થ સુકચ્છ કૂટ એ કચ્છકૂટથી દક્ષિણ દિશામાં આવેલ છે. એ સીતા મહાનદી અને નીલવાન્ વર્ષધર પર્વતની કઈ દિશા તરફ આવેલ છે, તે અંગે સૂત્રકારે સ્પષ્ટતા કરે છે–'पढमं सीयाए उत्तरेणं, चउत्थे नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं' પ્રથમ જે સિદ્ધાયતન કૂટ છે, તે સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં આવેલ છે, તેમજ ચતુર્થ જે સુકચ્છ કૂટ છે તે નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં–દ્વિતીય ચિત્રકૂટ સૂત્રોક્ત ક્રમના બળથી સિદ્ધાયતન કૂટ પછી આવેલ છે. ત્રીજો કચ્છ કૂટ છે તે સુકચ્છ કૂટની પહેલાં છે. 'एत्थ णं चित्तकूडे णामं देवे

अथास्य नामार्थं प्ररूपयितुमाह-'एत्थ' इत्यादि-अत्र-अस्मिन् चित्रकूटे 'णं' खलु 'चित्तकूडे णामं' चित्रकूटो नाम 'देवे' देवः परिवसति, स च कीदृशः? इत्यपेक्षायामाह-'महिद्धीए जाव' महर्द्धिको यावत् यावत्पदेत-'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः' इत्येषां पदानां संग्रहो बोध्यः, तदर्थश्चाष्टमसूत्राद्बोध्यः, तथाऽस्य 'रायहाणी' राजधानी मेरुगिरेरुत्तरस्यां दिशि सीतामहानद्या उदीच्य वक्षस्काराधिपत्वात् एवमग्रिमेष्वपि वक्षस्कारगिरिषु यथासम्भवं वक्तव्यमिति ॥सू० २७॥

॥ इति प्रथमवक्षस्कारवर्णनं समाप्तम् ॥

अथ द्वितीयविजयं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते!' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते ? गोयमा ! सीयाए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं गाहावईए महाणईए पच्चत्थिमेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए जहेव कच्छे विजए तहेव सुकच्छे विजए, णवरं खेमपुरा रायहाणी सुकच्छे राया समुप्पज्जइ

ऐसानाम इसका हुआ है उसमें कारण यह है कि यहां पर चित्रकूट नामका महर्द्धिक यावत् एकपल्योपम की स्थितिवाला देव रहता है 'यहां यावत् पदसे महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः' इन पदों का संग्रह हुआ है इन पदों की व्याख्या जानने के लिये अष्टम सूत्र देखना चाहिये इस चित्रकूट नामक देवकी राजधानी मेरु पर्वत की उत्तरदिशा में है। क्योंकि यह सीता महानदी की उत्तर दिशा के वक्षस्कार का अधिपति है इसी प्रकार से आगे के वक्षस्कार गिरियों-पर्वतों के सम्बन्ध में भी यथा संभव कहलेना चाहिये ॥ २७ ॥

प्रथमवक्षस्कार वर्णन समाप्त

महिद्धिए जाव परिवसइ' ચિત્રકૂટ એવું નામ જે એનુ સુપ્રસિદ્ધ થયું છે તેમાં કારણ આ છે કે અહીં ચિત્રકૂટ નામક મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળો દેવ રહે છે. અહીં આવેલા યાવત્ પદથી-'महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः महानुभावः पल्योपमस्थितिकः' એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. એ પદોની વ્યાખ્યા જાણવા માટે અષ્ટમ સૂત્રની વ્યાખ્યા જોવી જોઈએ. એ ચિત્રકૂટ નામક દેવની રાજધાની મેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં છે, કેમકે એ સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશાના વક્ષસ્કારનો અધિપતિ છે. આ પ્રમાણે હવે પછીના વક્ષસ્કારો-ગિરિઓ-પર્વતોના સંબંધમાં પણ યથા સંભવ સ્પષ્ટતા કરી લેવી જોઈએ. ॥ સૂ. ૨૭ ॥

પ્રથમ વક્ષસ્કાર વર્ણન સમાપ્ત

तहेव सव्वं। कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे गाहावइकुंडे पण्णत्ते ? गोयमा ! सुकच्छविजयस्स पुरत्थिमेणं महाकच्छस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे गाहावइकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, जहेव रोहियंसाकुंडे तहेव जाव गाहावइ दीवे भवणे, तस्स णं गाहावइस्स कुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं गाहावई महाणई पवूढा समाणी सुकच्छमहाकच्छविजए दुहा विभयमाणी २ अट्ठावीसाए सलिला सहस्सेहिं समग्गा दाहिणेणं सीयं महाणइं समप्पेइ, गाहावई णं महाणई पवहेय मुहेय सव्वत्थ समा पणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं अद्धाइज्जाइं जोयणाइं उव्वेहेणं उभओ पासिं दोहि य पउमवरवेइयाहिं दोहिय वणसंडेहिं जाव दुण्हवि वण्णओ इति। कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पण्णत्ते !, गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं पउमकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं गाहावईए पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पण्णत्ते, सेसं जहा कच्छविजयस्स जाव महाकच्छे इत्थ देवे महिद्धीए अट्ठोय भाणियव्वो। कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पउमकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते?, गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं महाकच्छस्स पुरत्थिमेणं कच्छावईए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे पउमकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयंति, पउमकूडे चत्तारि कूडा पण्णत्ता, तं जहा सिद्धायणकूडे १ पउमकूडे २ महाकच्छकूडे ३ कच्छावइकूडे ४ एवं जाव अट्ठो, पउमकूडे इत्थ देवे महद्धीए पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ । कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे कच्छगावई णामं विजए पण्णत्ते ? गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए महा-

णईए उत्तरेणं दहावईए महाणईए पच्चत्थिमेणं पउमकूडस्स पुरत्थिमेणं इत्थ णं महाविदेहे वासे कच्छावई णामं विजए पण्णत्ते, उत्तर दाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स जाव कच्छावई य इत्थ देवे, कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे दहावई कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते ?, गोयमा ! आवत्तस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं कच्छगावईए विजयस्स पुरत्थिमेणं णीलवंतस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं महाविदेहे वासे दहावई कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते, सेसं जहा गाहावई कुंडस्स जाव अट्ठो, तस्स णं दहावईकुंडस्स दाहिणेणं तोरणेणं दहावई महाणई पवूढा समाणी कच्छावई आवत्ते विजए दुहा विभयमाणी२ दाहिणेणं सीयं महाणई समप्पेइ, सेसं जहा गाहावईए। कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पण्णत्ते ? गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं णलिणकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं दहावईए महाणईए पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पण्णत्ते, सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स इति ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे णलिणकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए उत्तरेणं मंगलावइस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं आवत्तस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं इत्थ णं महाविदेहे वासे णलिणकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणवित्थिण्णे सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयंति णलिणकूडेणं भंते ! कइ कूडा पण्णत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धाययण कूडे णलिणकूडे आवत्तकूडे मंगलावत्तकूडे, एए कूडा पंचसइया रायहाणीओ उत्तरेणं ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे मंगलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं णलिणकूडस्स पुर-

त्थिमेणं पंकावईए पच्चत्थिमेणं एत्थणं मंगलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते, जहा कच्छस्स विजए तहा एसो भाणियव्वो जाव मंगलावत्तेय इत्थ देवे परिवसइ, से एएट्ठेणं ०।

कहि णं भंते! महाविदेहे वासे पंकावई कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते?, गोयमा! मंगलावत्तस्स पुरत्थिमेणं पुक्खलविजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स दाहिणे णितंबे, एत्थ णं पंकावई जाव कुंडे पण्णत्ते तं चेव गाहावइकुंडप्पमाणं जाव मंगलवत्त पुक्खलावत्तविजए दुहा विभयमाणी२ अवसेसं तं चेव जं चेव गाहावईए। कहि णं भंते! महाविदेहे वासे पुक्खलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते?, गोयमा! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए उत्तरेणं पंकावईए पुरत्थिमेणं एक्कसेलस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं, एत्थ णं पुक्खलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते जहा कच्छविजए तहा भाणियव्वं जाव पुक्खले य इत्यदेवे महिड्ढीए पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से एएणट्ठेणं ०।

कहि णं भंते! महाविदेहे वासे एगसेले णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते? गोयमा! पुक्खलावत्तचक्कवट्टिविजयस्स पुरत्थिमेणं पोक्खलावइ चक्कवट्टिविजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं, एत्थ णं एगसेले णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते, चित्तकूडगमेणं णेयव्वो जाव देवा आसयंति, चत्तारि कूडा, तं जहा–सिद्धाययणकूडे एगसेलकूडे पुक्खलावत्तकूडे पुक्खलावईकूडे, कूडाणं तं चेव पंचसइयं परिमाणं जाव एगसेले य देवे महिड्ढीए।

कहि णं भंते! महाविदेहे वासे पुक्खलावई णामं चक्कवट्टिविजए पण्णत्ते?, गोयमा! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं उत्तरिल्लस्स सीयामुहवणस्स पच्चत्थिमेणं एगसेलस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं महाविदेहे वासे पुक्खलावई णामं विजए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए एवं जहा कच्छविजयस्स जाव पुक्खलावई य इत्थ

देवे परिवसइ, एएणट्ठेणं०।

कहि णं भंते! महाविदेहे वासे सीयाए महाणईए उत्तरिल्ले सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते?, गोयमा! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पुक्खलावइ चक्कवट्टिविजयस्स पुरत्थिमेणं, सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे सोलसजोयणसहस्साइं पंच य बाणउए जोयणसए दोण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं सीयाए महाणईए अंतेणं दो जोयणसहस्साइं नव य बावीसे जोयणसए विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिहायमाणे २ णीलवंतवासहरपव्वयंतेणं एगं एगूणवीसइभागं जोयणस्स विक्खंभेणंति, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं संपरिक्खित्तं वण्णओ सीयामुहवणस्स जाव देवा आसयंति, एवं उत्तरिल्लं पासं समत्तं। विजया भणिया रायहाणीओ इमाओ-खेमा१ खेमपुरा२ चेव, रिट्ठा३ रिट्ठपुरा४ तहा। खग्गी ५ मंजूसा ६ अवि य ७ पुंडरीगिणी ८॥१॥

सोलसविज्जाहरसेढीओ तावइयाओ अभियोगसेढीओ सव्वाओ इमाओ ईसाणस्स, सव्वेसु विजएसु कच्छवत्तव्वया जाव अट्ठो रायाणो सरिसणामगा विजएसु सोलसण्हं वक्खारपव्वयाणं चित्तकूडवत्तव्वया जाव कूडा चत्तारि २ बारसण्हं णईणं गाहावइ वत्तव्वया जाव उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं वणसंडेहिय वण्णओ ॥सू० २८॥

छाया-क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे सुकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः?, गौतम! सीताया महानद्याः उत्तरेणं नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन ग्राहावत्या महानद्याः पश्चिमेन चित्रकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे सुकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः यथैव कच्छो विजयः तथैव सुकच्छो विजयः, नवरं क्षेमपुरा राजधानी सुकच्छो राजा समुत्पद्यते तथैव सर्वम्। क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे ग्राहावतीकुण्डं प्रज्ञप्तम्?, गौतम! सुकच्छविजयस्य पौरस्त्येन महाकच्छस्य विजयस्य पश्चिमेन नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे ग्राहावतीकुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् यथैव रोहितां-

शाकुण्डं तथैव यावत् ग्राहावतीद्वीपं भवनम् तस्य खलु ग्राहावत्याः कुण्डस्य दाक्षिणात्येन तोरणेन ग्राहावती महानदी प्रव्यूढा सती सुकच्छमहाकच्छविजयौ द्विधा विभज्यमाना २ अष्टाविंशत्या सलिलासहस्रैः समग्रा दक्षिणेन सीतां महानदीं समाप्नोति, ग्राहावत्याः खलु महानद्याः प्रवहे च मुखे च सर्वत्र समा पञ्चविंशानि योजनशतानि विष्कम्भेण अर्द्धतृतीयानि योजनानि उद्वेधेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां च पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां यावद् द्वयोरपि वर्णकः इति। क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे महाकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन सीताया महानद्या उत्तरेण पक्ष्मकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन ग्राहावत्या महानद्याः पौरस्त्येन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे महाकच्छो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा कच्छविजयस्य यावद् महाकच्छोऽत्र देवो महर्द्धिकः अर्थश्च भणितव्यः। क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे पक्ष्मकूटो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम! नीलवतो दक्षिणेन सीताया महानद्याः उत्तरेण महाकच्छस्य पौरस्त्येन कच्छावत्याः पश्चिमेन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे पक्ष्मकूटो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः शेषं यथा चित्रकूटस्य यावदासते, पक्ष्मकूटे चत्वारि कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा सिद्धायतनकूटं १ पक्ष्मकूटं २ महाकच्छकूटं ३ कच्छावतीकूटम् ४ एवं यावद् अर्थः, पक्ष्मकूटोऽत्र देवो महर्द्धिकः पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते। क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे कच्छावती नाम विजयः प्रज्ञप्तः, गौतम! नीलवतो दक्षिणेन सीताया महानद्या उत्तरेण ह्रदावत्या महानद्याः पश्चिमेन पक्ष्मकूटस्य पौरस्त्येन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे कच्छावती नाम विजयः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः शेषं यथा कच्छस्य विजयस्य यावत् कच्छावती चात्र देवः, क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे ह्रदावती कुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम्, गौतम! आवर्तस्य विजयस्य पश्चिमेन कच्छकावत्या विजयस्य पौरस्त्येन नीलवतोदाक्षिणात्ये नितम्बे अत्र खलु महाविदेहे वर्षे ह्रदावतीकुण्डं नामकुण्डं प्रज्ञप्तम्, शेषं यथा ग्राहावतीकुण्डस्य यावद्अर्थः, तस्य खलु ह्रदावतीकुण्डस्य दक्षिणेन तोरणेन ह्रदावती महानदी प्रव्यूढासती कच्छावत्यावर्तौ विजयौ द्विधा विभजमाना २ दक्षिणेन सीतां महानदीं समाप्नोति, शेषं यथा ग्राहावत्याः।

क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे आवर्तो नाम विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन सीताया महानद्या उत्तरेण नलिनकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन ह्रदावत्या महानद्याः पौरस्त्येन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे आवर्तो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, शेषं यथा कच्छस्य विजयस्य इति। क्व खलु भदन्त! महाविदेहे वर्षे नलिनकूटो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम! नीलवतो दक्षिणेन सीताया उत्तरेण मङ्गलावत्याः विजयस्य पश्चिमेन आवर्त्तस्य विजयस्य पौरस्त्येन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे नलिनकूटो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः शेषं यथा चित्रकूटस्य यावत् आसते, नलिनकूटे खलु भदन्त! कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम! चत्वारि कूटानि प्रज्ञप्तानि,

तद्यथा-सिद्धायतनकूटं १ नलिनकूटं २ आवर्त्तकूटं ३ मङ्गलावर्त्तकूटम् ४ एतानि कूटानि पञ्चशतिकाराजधान्य उत्तरेण, क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे मङ्गलावर्त्तो नाम विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! नीलवतो दक्षिणेन सीताया उत्तरेण नलिनकूटस्य पौरस्त्येन पङ्कावत्याः पश्चिमेन, अत्र खलु मङ्गलावर्त्तो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, यथा कच्छस्य विजयः तथा एष भणितव्यः यावद् मङ्गलावर्त्तोऽत्र देवः परिवसति, स एतेनार्थेन० ।

क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे पङ्कावती कुण्डं नाम कुण्डं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! मङ्गलावर्त्तस्य पौरस्त्येन पुष्कलविजयस्य पश्चिमेन नीलवतो दाक्षिणात्ये नितम्बे अत्र खलु पङ्कावती यावत् कुण्डं प्रज्ञप्तम्, तदेव ग्राहावतीकुण्डप्रमाणं यावत् मङ्गलावर्त्तपुष्कलावर्तविजयौ द्विधा विभजमाना २ अवशेषं तदेव यदेव ग्राहावत्याः ।

क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे पुष्कलावर्त्तो नाम विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! नीलवतो दक्षिणेन सीताया उत्तरेण पङ्कावत्याः पौरस्त्येन एकशैलस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन, अत्र खलु पुष्कलावर्त्तो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, यथा कच्छविजयः तथा भणितव्यम् यावत् पुष्कलोऽत्र देवो महर्द्धिकः पल्योपमस्थितिकः प्रतिवसति, स एतेनार्थेन० ।

क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे एकशैलो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! पुष्कलावर्त्त चक्रवर्तिविजयस्य पौरस्त्येन पुष्कलावती चक्रवर्तिविजयस्य पश्चिमेन नीलवतो दक्षिणेन सीताया उत्तरेण, अत्र खलु एकशैलो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, चित्रकूटगमेन नेतव्यो यावद् देवा आसते, चत्वारि कूटानि तद्यथा-सिद्धायतनकूटम् १ एकशैलकूटं २ पुष्कलावर्त्तकूटं ३ पुष्कलावतीकूटम् ४, कूटानां तदेव पञ्चशतिकं प्रमाणं यावद् एकशैलोऽत्र-देवो महर्द्धिकः। क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे पुष्कलावती नाम चक्रवर्ति विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! नीलवतो दक्षिणेन सीताया उत्तरेण औत्तराहस्य सीतामुखवनस्य पश्चिमेन एकशैलस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन, अत्र खलु महाविदेहे वर्षे पुष्कलावती नाम विजयः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः एवं यथा कच्छविजयस्य यावत् पुष्कलावती चात्रदेवः परिवसति, एतेनार्थेन०।

क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे सीताया महानद्या औत्तराहे सीतामुखवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! नीलवतो दक्षिणेन सीताया उत्तरेण पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पुष्कलावती चक्रवर्तिविजयस्य पौरस्त्येन, अत्र खलु सीतामुखवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम्, उत्तरदक्षिणायतं प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णं षोडश योजनसहस्राणि पञ्च च द्वानवतानि योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य आयामेन सीताया महानद्या अन्तेन योजनसहस्राणि नव च द्वाविंशानि योजनशतानि विष्कम्भेण तदनन्तरं च खलु मात्रया २ परिहीयमानं २ नीलवद्वर्षधरपर्वतान्तेन एकोनविंशतिभागं योजनस्य विष्कम्भेणेति, तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन संपरिक्षिप्तम् वर्णकः सीतामुखवनस्य यावद् देवा आसते, एवमौत्तराहं पार्श्वं समाप्तम् । विजया भणिताः । राजधान्य इमाः-क्षेमा १ क्षेमपुरा २ चैव अरिष्टा ३ अरिष्टपुरा ४ तथा । खड्गी ५ मञ्जूषा ६ अपि च औषधी ७ पुण्डरीकिणी ८॥१॥

षोडश विद्याधरश्रेण्यः तावत्य आभियोग्यश्रेणयः सर्वा इमा ईशानस्य, सर्वेषु विजयेषु कच्छवक्तव्यता यावत् अर्थौ राजानः सदृशनामकाः विजयेषु षोडशानां वक्षस्कारपर्वतानां चित्रकूटवक्तव्यता यावत् कूटानि चत्वारि २ द्वादशानां नदीनां ग्राहावती वक्तव्यता यावद् उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां वनषण्डाभ्यां च०, वर्णकः ॥सू० २८॥

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'जंबुदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'सुकच्छे णामं विजए' सुकच्छो नाम विजयः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' इत्याद्युत्तरसूत्रं सुगमं कच्छवद्वर्णनीयत्वात् 'णवरं'

द्वितीय विजय वक्षस्कार का वर्णन

'कहि णं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' इत्यादि

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं-'कहि णं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीपमें जो महाविदेह क्षेत्र है उसमें सुकच्छनामका विजय कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सीयाए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं गाहावईए महाणईए पच्चत्थिमेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं जंबूद्दीवे दीवे-महाविदेहे वासे सुकच्छे-णामं विजए पण्णत्ते' हे गौतम ! सीता महानदीकी पश्चिम दिशामें, नीलवन्त वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशामें ग्राहावती महानदी की पश्चिम दिशामें एवं चित्रकूट वक्षस्कार पर्वत की पूर्व दिशामें जम्बूद्वीप नामके द्वीप के भीतर वर्तमान महाविदेह क्षेत्रमें सुकच्छ नामका विजय कहा गया है 'उत्तरदाहिणायए जहेव

દ્વિતીય વિજયવક્ષસ્કારનું વર્ણન

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' इत्यादि

ટીકાર્થ-આ સૂત્રવડે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે-'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' હે ભદંત ! એ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં જે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે, તેમાં સુકચ્છ નામક વિજય કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! सीयाए महाणईए उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं गाहावईए महाणईए पच्चत्थिमेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबूद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં નીલવંત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ગાહાવતી મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં, જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપની અંદર વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સુકચ્છ નામક વિજય આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए जहेव कच्छे विजए तहेव सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' આ સુકચ્છ નામક વિજય ઉત્તરથી દક્ષિણ દિશા સુધી આયત દીર્ઘ છે અને પૂર્વથી

नवरं केवलम् 'खेमपुरा रायहाणी' क्षेमपुरा राजधानी, तत्र 'सुकच्छे राया' सुकच्छो राजा सुकच्छ नामा राजा चक्रवर्ती 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते विजयस्वायत्तीकरणादिकं 'तहेव' तथैव–कच्छवदेव 'सव्वं' सर्वं वाच्यमितिशेषः। अथ प्रथमान्तरनदीं वर्णयितुमुपक्रमते–'कहि णं भंते' इत्यादि–क्व खलु भदन्त! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'गाहावइकुंडे' ग्राहावतीकुण्डं ग्राहावत्याख्यान्तरनदी प्रभवस्थानं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् ?, इति प्रश्ने भगवानाह–'गोयमा!' गौतम! 'सुकच्छविजयस्स' सुकच्छविजयस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'महाकच्छस्स विजयस्स' महाकच्छस्य विजयस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स' नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्ये 'णितंबे' नितम्बे मध्यभागे 'इत्थ' अत्र अत्रान्तरे मध्यभागसमीपे 'णं' खलु 'जंबूदीवे

कच्छे विजए तहेव सुकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' यह सुकच्छ नामका विजय उत्तर से दक्षिण दिशातक आयत लम्बा है और पूर्व से पश्चिम तक विस्तीर्ण है इत्यादि रूपसे सब कथन कच्छ विजय प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसाही वह सब कथन इस सुकच्छ विजय प्रकरण में भी करलेना चाहिये 'णवरं खेमपुरा रायहाणी, सुकच्छे राया, समुप्पज्जइ तहेव सव्वं' परन्तु यहां पर क्षेमपुरा नामकी राजधानी है उसमें सुकच्छ नामका चक्रवर्ती राजा शासन करता है इत्यादि सब कथन जैसा कच्छ विजय प्रकरण में कच्छ चक्रवर्ती राजा के सम्बन्ध में किया जा चुका है वैसाही वह सब कथन यहां पर भी कहलेना चाहिये।

'कहि णं भंते! जवुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे गाहावइकुंडे पण्णत्ते' हे भदन्त! जम्बूद्वीप नामके इस द्वीपमें वर्तमान महाविदेह क्षेत्रमें ग्राहावती नामका कुंड कहां पर कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! सुकच्छ विजयस्स पुरत्थिमेणं महाकच्छस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं जवुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे

પશ્ચિમ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. ઈત્યાદિ રૂપથી સર્વ કથન કચ્છ વિજય પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલું છે તેવું જ બધું કથન આ સુકચ્છ વિજય પ્રકરણમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. 'णवरं खेमपुरा रायहाणी सुकच्छे राया, समुप्पज्जइ तहेव सव्वं' પણ અહીં ક્ષેમપુરા નામક રાજધાની છે તેમાં સુકચ્છ નામક ચક્રવર્તી રાજા શાસન કરે છે, વગેરે બધું કથન જેવું કચ્છ વિજય પ્રકરણમાં કચ્છ ચક્રવર્તી રાજાના સંબંધમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. તેવું જ બધું કથન અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ.

'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे गाहावइकुंडे पण्णत्ते' હે ભદંત! જમ્બૂદ્વીપ નામક આ દ્વીપમાં વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગ્રાહાવતી નામક કુંડ કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा! सुकच्छविजयस्स पुरत्थिमेणं महा कच्छस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थणं जंबु-

दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'गाहावइकुंडं णामं कुण्डं' ग्राहावती-कुण्डं नाम कुण्डं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तत् कीदृशम् ? इत्यपेक्षायामाह-'जहेव रोहियंसाकुंडे तहेव' यथैव रोहितांशा कुण्डं तथैव-अयम्भावः-रोहितांशाकुण्डं यथा-'सवीसं जोयणसयं आयाम-विक्खंभेणं तिण्णि असीए जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं' इत्यादि वर्णकेन वर्णितं तथैवेदमपि वर्णनीयमिति किम्पर्यन्तम् इत्यपेक्षायामाह-'जाव गाहा-वइ दीवे भवणे' यावद् ग्राहावती द्वीपं भवनम् ग्राहावत्यां द्वीपं भवनं चाभिव्याप्य वर्णनीयम् अस्योपलक्षणतया तन्नामार्थ सूत्रमपीह बोध्यम् तथाहि-'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ-गाहावई दीवे गाहावई दीवे ?, गोयमा ! गाहावई दीवे णं बहुइं उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं गाहावइ दीपसमप्पभाइं समवण्णाइं' इत्यादि एतच्छाया-अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-ग्राहावती द्वीपो ग्राहावती द्वीपः ?, गौतम ! ग्राहावती द्वीपे खलु बहूनि उत्पलानि यावत् सहस्रपत्राणि ग्राहावती द्वीपसमप्रभाणि समवर्णानि' इत्यादि, एतद्व्याख्या सुगमा,

---

गाहावइकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' हे गौतम ! सुकच्छ विजयकी पूर्व दिशामें महा कच्छ विजयकी पश्चिम दिशामें नीलवन्त वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशामें वर्तमान नितम्ब के ऊपर-ठीक मध्यभाग के ऊपर-जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें वर्तमान महाविदेह क्षेत्रमें ग्राहावती कुंड नामका कुण्ड कहा गया है 'जहेव रोहिअंसा कूडे तहेव जाव गाहावइदीवे भवणे' रोहितांशा कुण्ड की तरह इसका आयाम और विष्कम्भ १२० योजन का है परिक्षेप इसका कुछकम ३८० योजन का है १० योजन का उद्वेध है इत्यादि रूप से सब वर्णन इसका करलेना चाहिये ग्राहावती नामका इसमें द्वीप है और उसमें इसी नामका भवन है। इस द्वीपका ऐसा नाम किस कारण से हुआ है ? तो इस सम्बन्ध में ऐसा कहलेना चाहिये कि ग्राहावती द्वीप में अनेक उत्पल यावत् सहस्रपत्र ग्राहावती द्वीपकी जैसी प्रभा-वाले होते हैं। अतः इसका नाम ग्राहावती द्वीप हुआ है तथा और भी जो कथन

द्दीवे दीवे महाविदेहे वासे गाहावइकुडे णामं कुडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! સુકચ્છ વિજયની પૂર્વ દિશામાં મહાકચ્છ વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં વર્તમાન નિતંબની ઉપર ઠીક મધ્યભાગની ઉપર જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં વર્તમાન મહા-વિદેહ ક્ષેત્રમાં ગ્રાહાવતી કુંડ નામક કુંડ આવેલ છે. 'जहेव रोहिअंसाकुडे तहेव जाव गाहावइ दीवे भवणे' રોહિતાંશા કુંડની જેમ એનો આયામ અને વિષ્કંભ ૧૨૦ યોજન જેટલો છે. એનો પરિક્ષેપ કંઈક અલ્પ ૩૮૦ યોજન જેટલો છે. ૧૦ યોજન જેટલો એનો ઉદ્વેધ છે. ઇત્યાદિ રૂપમાં બધું વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. યાવત્ ગ્રાહાવતી નામે એમાં એક દ્વીપ છે અને તેમાં એજ નામવાળું ભવન છે. એ દ્વીપનું નામ ગ્રાહાવતી કેવી રીતે સુપ્રસિદ્ધ થયું ? તો એ સંબંધમાં આટલું જાણી લેવું જોઈએ કે ગ્રાહાવતી દ્વીપમાં અનેક ઉત્પલો યાવત્ સહસ્રપત્ર ગ્રાહાવતી દ્વીપના જેવા પ્રભાવાળાં હોય છે. એથી એનું

अथास्माद् ग्राहावती कुण्डान्निः सरन्तीं स्रोतस्वतीं वर्णयितुमुपक्रमते-'तस्स णं' तस्य खलु 'गाहावईस्स' ग्राहावत्याः 'कुंडस्स' कुण्डस्य 'दाहिणिल्लेणं' दाक्षिणात्येन दक्षिणदिग्भवेन 'तोरणेणं' तोरणेन बहिर्द्वारेण 'गाहावई' ग्राहावती 'महाणई' महानदी 'पवूढा' प्रव्यूढा निर्गता 'समाणी' सती 'सुकच्छमहाकच्छविजए' सुकच्छमहाकच्छविजयौ 'दुहा' द्विधा 'विभयमाणी२' विभजमाना२ विभक्तौ कुर्वाणा२ 'अट्ठावीसाए' अष्टाविंशत्या 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः नदी सहस्रैः 'समग्गा' समग्रा सम्पूर्णा मेरोः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणभागेन 'सीयं महाणई' सीतां महानदीम् 'समप्पेइ' समाप्नोति समुपैति अथास्या ग्राहावत्या विष्कम्भादिकमाह-'गाहावई णं' ग्राहावती खलु 'महाणई' महानदी 'पवहे य मुहे य' प्रवहे-ग्राहावती कुण्डान्निर्गमे च पुनः मुखे-सीतामहानदी प्रवेशे च 'सव्वत्थ' सर्वत्र मुख प्रवहयोस्तथा तदतिरिक्तेऽपि स्थाने 'समा' समानविष्कम्भो द्वेधा प्रज्ञप्ता, एतदेव प्रदर्शयति-'पणवीसं जोयणसयं' पञ्चविंशं-पञ्चविंशत्याधिकं योजनशतम् 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण 'अद्धाइज्जाइं' अर्द्धतृतीयानि 'जोयणाइं' योजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन-भूप्रवेशेन उण्डत्वेन सपादशतयोजनानां पञ्चाशत्तमभागे एतावत एव मानस्य लाभात्, पृथुलता च पूर्ववत्, तथाहि-महाविदेहेषु कुरुमेरुभद्रशालविजयवक्षस्कार-

---

इस नामनिक्षेप में जैसा पीछे कहा जा चुका है वैसा ही करलेना चाहिये-यावत् यह शाश्वत नाम वाला हैं।

'तस्सणं गाहावइस्स कुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं गाहावई महाणई पवूढा समाणी सुकच्छमहाकच्छविजए दुहा विभजमाणी २ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा दाहिणेणं सीअं महाणइं समप्पेइ' उस ग्राहावती कुण्ड के दक्षिणदिग्वर्ती तोरण से ग्राहावती नामकी नदी निकली है और सुकच्छ और महाकच्छ विजयों को विभक्त करती हुइ यह २८ हजार नदियों से परिपूर्ण होकर दक्षिण भाग से सीता महानदी में प्रविष्ट हो गइ है 'गाहावईणं महाणई पवहे अ मुहें य सव्वत्थ समा पणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं अद्धाइज्जाइं जोयणाइं उव्वेहेणं, उभओ पासिं दोहिंय पउमवरवेइआहिं दोहि अ वण

નામ ગ્રાહાવતી દ્વીપ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયું. તેમજ બીજું જે કંઈ કથન એ નામ નિક્ષેપમાં સંભવી શકતું હોય તે પહેલાં જેમ કહેવામાં આવ્યુ છે તેનું જ સમજી લેવું જોઈએ. યાવત્ એ શાશ્વત નામવાળો દ્વીપ છે.

'तस्सणं गाहावइस्स कुंडस्स दाहिणिल्लेणं तोरणेणं गाहावई महाणई पवूढा समाणी सुकच्छ महाकच्छविजए दुहा विभजमाणी २ अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा दाहिणेणं सीअं महाणइं समप्पेइ' તે ગ્રાહાવતી કુંડની દક્ષિણે આવેલા તોરણથી ગ્રાહાવતી નામક નદી નીકળી છે, અને સુકચ્છ અને મહાકચ્છ વિજયોને વિભક્ત કરતી એ ૨૮ હજાર નદીઓથી પરિપૂર્ણ થઈને દક્ષિણ ભાગથી સીતા મહાનદીમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગઈ છે.

'गाहावईणं महाणई पवहे अ मुहे य सव्वत्थ समापणवीसं जोयणसयं विक्खंभेणं

मुखवनातिरिक्तेषु सर्वत्रान्तरनद्यः सन्ति, ताश्च पूर्वपश्चिमविस्तृताः समविस्तारप्रमाणाः, ततश्चैवं प्रमाणम्-तत्र-मेरुविष्कम्भस्य पूर्वपश्चिमवर्त्ति भद्रशालवनयोरायामस्य च प्रमाणं चतुः पञ्चाशत्सहस्राणि ५४०००, विजयविस्तारश्च षडुत्तरचतुः शताधिकपञ्चत्रिंशत् सहस्राणि ३५४०६, वक्षस्कारपर्वतविस्तारः चत्वारि सहस्राणि ४०००, मुखवनयोर्विस्तारः ५८४४ चतुश्चत्वारिंशदधिकाष्टशत्युत्तरपञ्चशती, सकलसंकलनायां कृतायाम्, पञ्चाशदधिकद्विशत्युत्तर नवनवतिसहस्राणि ९९२५०, एतच्च प्रमाणं जम्बूद्वीपस्य लक्षयोजनप्रमाणविष्कम्भात् संशो-

---

संडेहिं जाव दुण्ह वि वण्णओ इति' यह ग्राहावती महानदी प्रवह में-ग्राहावती कुण्ड से निर्गम स्थान में-एवं सीता नदी में जहां से प्रवेश करती है उस स्थान में सर्वत्र समान है अर्थात् मुख प्रवह एवं इनसे अतिरिक्त स्थानों में समान विष्कंभ और समान उद्वेध वाली है इसी बात को स्पष्ट करने के लिए सूत्रकार कहते हैं इसका विष्कंभ १२५ योजन का है और उद्वेध इसका २॥ योजन का है क्योंकि १२५ योजन का पचासवां भाग इतना ही होता है। उसकी मोटाई पूर्ववत् समझ लेवे। महाविदेह क्षेत्र में कुरु, मेरु भद्रशालविजय वक्षस्कार मुखवन के सिवाय सर्वत्र अन्तर्नदीयां कही गई हैं। वे नदीयां पूर्व पश्चिम में विस्तार वाली है, समान विस्तार वाली हैं, इस प्रकार उनका प्रमाण होता है- मेरु के विष्कंभ पूर्व पश्चिम में भद्रशालवन के आयाम का प्रमाण ५४००० चोपन हजार, योजन, विजय का विस्तार ३५४०६ पैंतीस हजार चार सो छह योजन, वक्षस्कार पर्वत का विस्तार ४००० चार हजार योजन, मुखवन का विस्तार ५८४४ पांच हजार आठ सो चुमालिस योजन। सबको जोडने से-९९२५० नणणाणु हजार दो सो पचास योजन होता है

अद्धाइज्जाइं जोयणाइं उव्वेहेणं, उभओ पासिं दोहिं य पउमवरवेइआहिं दोहि अ वणसंडे हिं जाव दुण्ह वि वण्णओ इति' એ ગ્રાહાવતી મહાનદી પ્રવહમાં-ગ્રાહાવતી કુંડના નિર્ગમન સ્થાનમાં-તેમજ સીતા નદીમાં જ્યાંથી પ્રવેશ કરે છે તે સ્થાનમાં-સર્વત્ર સમાન છે એટલે કે મુખ પ્રવહ તેમજ અન્ય બીજા સ્થાનોમાં સમાન વિષ્કંભ અને સમાન ઉદ્વેધવાળી છે. એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આનો વિષ્કંભ ૧૨૫ યોજન જેટલો છે અને ઉદ્વેધ ૨॥ યોજન જેટલો છે. કેમકે ૧૨૫ યોજનનો પચાસમો ભાગ આટલો જ થાય છે. તેની જાડાઈ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવી જોઈએ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મેરુ ભદ્રશાલ-વિજય વક્ષસ્કાર મુખવન સિવાય બધે જ અન્તર્નદીયો કહેલી છે. તે નદીયો પૂર્વપશ્ચિ-મમાં વિસ્તારવાળી છે. અને તે સમાન વિસ્તારવાળી છે. તેનું પ્રમાણ આ રીતે થાય છે-મેરૂ પર્વતના વિષ્કંભની પૂર્વ પશ્ચિમમાં ભદ્રશાલવનના આયામનું પ્રમાણ ૫૪૦૦૦ ચોપન હજાર યોજન, વિજયનો વિસ્તાર ૩૫૪૦૬ પાંત્રીસ હજાર ચારસો છ યોજન, વક્ષસ્કાર પર્વતનો વિસ્તાર ૪૦૦૦ ચાર હજાર યોજન; મુખવનનો વિસ્તાર ૫૮૪૪ પાંચહજાર આઠસો ચુંમાળીસ યોજન, એ બધાને મેળવવાથી ૯૯૨૫૦ નવાણુ હજાર બસો પચાસ યોજન થાય છે.

ध्यते तथा सति पञ्चाशदधिक सप्तशती ७५० सम्पद्यते, इदं च विष्कम्भप्रमाणं दक्षिणोत्तरयो भागयोरन्तर्वर्तिनीनां षण्णां नदीनां षड्भिर्भागे हृते लभ्यते इति, आयामस्तु विजयस्य तद्वक्षस्कारपर्वतान्तरनदीमुखवनानां च सम एवेति, ननु अन्तरनदीनामुक्त आयामो न सङ्गच्छते पञ्चचत्वारिंशत्सहस्रप्रमाणस्यैवायामस्य सत्त्वात् तथा चोक्तम्-

जावइया सलिलाओ माणुसलोगंमि सव्वंमि ।
पणयालीस सहस्सा आयामो होइ सव्वसरियाणं ॥

एतच्छाया-यावत्यः सलिला मानुष्यलोके सर्वस्मिन् ।
पञ्चचत्वारिंशत् सहस्राणि आयामो भवति सर्व सरिताम् ॥

इतिचेत्, अत्रोच्यते-पञ्चचत्वारिंशत्सहस्रायामप्रतिपादकवचनमिदं भरतान्तर्गतगङ्गादि

यह प्रमाण जंबूद्वीप के एक लाख योजन विष्कंभ से शोधित करने पर ७५० सात सो पचास योजन रह जाता है । यह विष्कंभ प्रमाण दक्षिण एवं उत्तर भाग में अन्तर्वर्तिनी छह नदीयों के छह से भाग देने पर निकलता है ।

विजय वक्षस्कार का आयाम एवं अन्तर्वर्ति वक्षस्कारों का एवं नदी मुख वनों का आयाम समान ही कहा है

शंका-अन्तर्नदीयों का उक्त आयाम कहना ठीक नहीं होगा कारण चोपन हजार का ही आयाम पहले कहा है कहा भी है-सर्व मनुष्य लोक में जितनी नदीयां हैं उनका आयाम चोपन हजार योजन का ही कहा है ।

उत्तर-चोपन हजार योजन का आयाम का प्रतिपादक यह वचन भरत क्षेत्रान्तर्गत गंगादि नदीयों का साधारण कहा है अतः जैसे वहां नदी क्षेत्र का अल्प परिणाम होने से अनुपपत्ति होने से उसकी उपपत्ति कोष्ठाकरण न्याय का आश्रयणीय है

આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના એકલાખ યોજનના વિષ્કંભમાંથી બાદ કરવાથી ૭૫૦ સાડા-સાતસો યોજન શેષ રહે છે આ વિષ્કંભનું પ્રમાણ દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગમાં અન્તર્વર્તિ છ નદીયોને છથી ભાગવાથી નીકળે છે. વિજય વક્ષસ્કારને આયામ અને અન્તર્વર્તિ વક્ષસ્કારો અને નદી મુખવનોના આયામ સરખો જ છે

શંકા-અન્તર્નદીયોને એ પ્રમાણેના આયામ કહેવો તે બરાબર નથી કારણ કે-તેનો આયામ ચોપન હજાર યોજનનો જ કહ્યો છે. કહ્યુ પણ છે-બધા મનુષ્ય લોકમાં જેટલી નદીયો છે, તેનો આયામ ચોપન હજાર યોજનનો જ છે.

ઉત્તર-ચોપન હજાર યોજનનો જઆયામ કહેવો. તે બરોબર નથી. કારણ કે-ને પ્રમાણેના આયામનું પ્રતિપાદક આ વચન ભરતક્ષેત્રવર્તિ ગંગાદિ નદીયોનું સાધારણ કહેલ છે. જેથી ત્યાં નદી ક્ષેત્રનું અલ્પપ્રમાણ કહેવાથી સંગતતા ન થવાથી તેની સંગતી માટે કોષ્ટાકરણ ન્યાયનો આશ્રય લઇને સમજી લેવું.

नदीसाधारणं तेन यथा तत्र नदीक्षेत्रस्याल्पपरिमाणत्वे नानुपपत्तौ तदुपपत्तय कोष्ठाककरण-माश्रयणीयं भवति तथाऽत्रापि तमाश्रयणीयम्'

'उभओ पासिं' उभयोः द्वयोः पार्श्वयोः भागयोः 'दोहि य पउमवरवेइयाहिं' द्वाभ्यां च पद्मवरवेदिकाभ्याम् 'दोहि य वणसंडेहिं' द्वाभ्यां च वनपण्डाभ्यां 'जाव' यावत् यावत्प-देन 'संपरिक्खित्ता' इति सङ्ग्राह्यम् संपरिक्षिप्तेति तच्छाया तदर्थश्च परिवेष्टितेति 'दुण्ह-वि' द्वयोरपि पद्मवरवेदिका-वनपण्डयोरपि वर्णकः वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः, स च चतुर्थपञ्चसूत्रतो ग्राह्यः, अथ तृतीयं महाकच्छविजयं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !'

इसकी दोनों तरफ दो पद्मवरवेदिकाएं हैं और दो वनषण्ड हैं उनसे यह घिरी हुई है (जाव दुण्ह वि वणगओ) यहां यावत् शब्द से पद्मवर वेदिका एवं वन षण्ड इन दोनों का वर्णन कर लेना चाहिए (कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पण्णत्ते) हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में महाकच्छ नामका विजय कहां पर कहा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- (गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्त-रेणं पउमकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं गाहावईए पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पण्णत्ते) हे गौतम ! नीलवंत वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशा में सीता महानदी की उत्तर दिशा में पद्मकूट वक्षस्कार पर्वत की पश्चिम दिशा में एवं ग्राहावती महानदी की पूर्व दिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर महाकच्छ नामका विजय कहा गया है (सेसं जहा कच्छविजयस्स जाव महाकच्छे इत्थदेवे महिड्ढीए अट्ठो अ भाणियव्वो) बाकी का और सब कथन इसके सम्बन्ध का जैसा कच्छ विजय के प्रकरण में कहा गया है वैसा ही जानना चाहिए इसका महाकच्छ विजय ऐसा जो नाम हुआ है उसका कारण यावत्

એના બન્ને પાર્શ્વભાગોમા બે પદ્મવર વેદિકાઓ છે અને બે વનખંડો છે, તેમ-નાથી એ પરિવૃત છે. 'जाव दुण्ह वि वणओ' અહીં યાવત્ બન્નેનું વર્ણન કરી લેવું જોઈએ 'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં મહાકચ્છ નામક વિજય કયા સ્થળે આવેલ છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीआए महाणईए उत्तरेणं पउमकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं णोहावईए पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे महाकच्छे णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં પદ્મકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ ગ્રાહાવતી મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર મહા કચ્છ નામે વિજય આવેલ છે. 'सेसं जहा कच्छविजयस्स जाव महाकच्छे इत्थ देवे महिड्ढीए अट्ठो अ भाणियव्वो' શેષ બધું કથન એ સંબંધમાં જેમ કચ્છ વિજય પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ છે, તેવું જ સમજવું જોઈએ. એ વિજયનું મહાકચ્છ વિજય એવું જે નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે તેનું કારણ યાવત્

इत्यादि छायागम्यम् नवरं 'जाव' महाकच्छे इत्थ देवे' यावद् महाकच्छोऽत्र देवः, परिवसति स च कीदृशः? इत्याह-'महिड्ढीए' महर्द्धिकः इत्युपलक्षणम् तेन महाद्युतिक इत्यादिपदानां सङ्ग्रहो बोध्यः स चाष्टमसूत्रात् सव्याख्यो ग्राह्यः, यावत्पदेन-'तत्थ णं अरिट्ठाए रायहाणीए महाकच्छे णामं राया समुप्पज्जइ, महया हिमवंत जाव सव्वं भरहो अ वणं भाणियव्वं, णिक्खमणवज्जं सेसं भाणियव्वं जाव भुंजइ माणुस्सए सुहे, महाकच्छणामधेज्जे' इति ग्रहीतव्यम्

एतच्छाया-'तत्र खलु अरिष्टायां राजधान्यां महाकच्छो नाम राजा समुत्पद्यते, महाहिमवद् यावत् सर्वं भरतसाधनं भणितव्यं यावद् भुङ्क्ते मानुष्यकानि सुखानि महाकच्छनामधेयः' इति तत्र 'महाहिमवद् यावद् इत्यत्र यावत्पदेन-'मलयमन्दरमहेन्द्रसारः' इति ग्राह्यम् तस्य च महाहिमवत्पदेन योगो बोध्यः, तथा सति महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्र-

---

महाकच्छ नामका यहां पर महर्द्धिक देव कि जिसकी एक पल्योपम की स्थिति है रहता है यहां यावत् पद से महाद्युतिक महाबल आदि पदों का ग्रहण हुआ है तथा 'तत्थ णं अरिट्ठाए रायहाणीए महाकच्छे णामं राया समुप्पज्जइ महया हिमवंत जाव सव्वं भरहो अ वणं भाणियव्वं णिक्खमणवज्जं सेसं भाणियव्वं जाव भुंजइ माणुस्सए सुहे महाकच्छणामधेज्जे" यहां पर अरिष्ठा नामकी राजधानी है महाकच्छ नामका चक्रवर्ती राजा उसका शासन करता है यह महाहिमवंत पर्वत आदि के जैसा विशिष्ट शक्तिशाली और अजेय है भरतचक्रवर्ती की तरह यह मनुष्य भव सम्बन्धी सुखों का भोक्ता है परन्तु इसने अपने जीवन में सकल संयम धारण नहीं किया ऐसा यह सब प्रकरण पूर्व की तरह यहां पर कह लेना चाहिये महाकच्छ ऐसा नाम इसका क्यों हुआ सो इस सम्बन्ध में यहां पर महाकच्छ नाम का ही चक्रवर्ती यहां पर होता रहता है तथा महाकच्छ नामका देव रहता है इस कारण इसका नाम महाकच्छ ऐसा कहा गया है।

મહાકચ્છ નામક મહર્દ્ધિક દેવ કે જેની એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ રહે છે. અહીં યાવત્ પદથી 'महाद्युतिकः' વગેરે પદોનું ગ્રહણ થયું છે. તેમજ 'तत्थणं अरिट्ठाए रायहाणीए महाकच्छे णामं राया समुप्पज्जइ, महया हिमवंत जाव सव्वं भरहोअवणं भाणियव्वं णिक्खमणवज्जं जाव सेसं भाणियव्वं जाव भुंजइ, माणुस्सए सुहे महाकच्छ णामधेज्जे' ત્યાં અરિષ્ઠા નામની રાજધાની છે. મહા કચ્છનામક ચક્રવર્તી રાજા તેનો શાસન કર્તા છે. એ મહાહિમવંત પર્વત વગેરે જેવો વિશિષ્ટ શક્તિશાળી અને અજેય છે. ભરત ચક્રીની જેમ એ મનુષ્ય ભવ સંબંધી સુખોનો ભોક્તા છે, પણ તેણે પોતાના જીવનમાં સકલ સંયમ ધારણ કર્યું નથી એવું તે બધું પ્રકરણ પૂર્વવત્ અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ. મહાકચ્છ એવું નામ એનું શા કારણથી પ્રસિદ્ધ થયું? તો એના સંબંધમાં આટલું જ કહેવું પર્યાપ્ત છે કે અહીં મહાકચ્છ નામે ચક્રવર્તી રહે છે તેમજ મહાકચ્છ નામક દેવ રહે છે આ કારણે એનું નામ મહાકચ્છ એવું કહેવામાં આવેલ છે.

सार इति समस्तं पदम्, तद्व्याख्या पूर्वं गता, 'यावद् भुङ्क्ते' इत्यत्रत्य यावत्पदसङ्ग्राह्यानां पदानां सङ्ग्रह औपपातिकसूत्रस्यैकादशसूत्रतः कार्यः तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतपीयूषवर्षिणी टीकातो बोध्यः, ईदृशाभिलापेन महाकच्छशब्दस्य 'अत्थो य भाणियव्वो' अर्थश्च भणितव्यः वाच्यः सम्प्रति ब्रह्मकूटाख्यं वक्षस्कारपर्वतं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि छायागम्यम् नवरम् 'सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयंति' शेषं यथा चित्रकूटस्य यावदासते-शेषं वर्णितादितिरिक्तं सर्वं यथा चित्रकूटस्य तथा वाच्यम् तत् किम्पर्यन्तम् इत्याह-यावदासते-यावत्पदेन आयामादि सूत्रं भूमिभागवर्णनसूत्रपर्यन्तं च सर्वं भणितव्यम्,

अथात्र कूटानि वर्णयितुमाह-'पउमकूडे चत्तारि कूडा' इत्यादि-सुगमम् 'एवं' एवम्-

---

(कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पउमकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में पद्मकूट नामका वक्षस्कार पर्वत कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं महाकच्छस्स पुरत्थिमेणं कच्छावईए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे पउमकूडे णामं पवक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! नीलवंत पर्वत की दक्षिण दिशा में, सीता महानदी की उत्तर दिशा में, महाकच्छ विजय की पूर्व दिशा में एवं कच्छावती की पश्चिम दिशा में महाविदेह के भीतर पद्मकूट नामका वक्षस्कार पर्वत कहा गया है। (उत्तरदाहिणायए पाईणपडीण विच्छिन्ने) यह पद्मकूट नामका वक्षस्कार पर्वत उत्तर से दक्षिण तक तो लंबा है तथा पूर्व से पश्चिम तक विस्तीर्ण है-(सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयंति) बाकी का और सब वर्णन इसके सम्बन्ध का चित्रकूट वक्षस्कार के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है यावत् वहां पर अनेक व्यन्तर देव और देवियां आराम करती है विश्राम करती है। (पउमकूडे चत्तारि कूडा पण्णत्ता) पद्मकूड के ऊपर

'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे पउमकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પદ્મકૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે? 'गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे पवउमकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં, મહાકચ્છ વિજયની પૂર્વ દિશામાં તેમજ કચ્છાવતીની પશ્ચિમદિશામાં મહાવિદેહની અંદર પદ્મકૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने' એ પદ્મકૂટ નામક વક્ષસ્કારપર્વત ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી લાંબો છે તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. 'सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयंति' એ સંબંધમાં શેષ-બધું વર્ણન ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કારના પ્રકરણમાં કહ્યું છે તેવું જ સમજવું. યાવત્ ત્યાં ઘણા વ્યન્તર દેવો અને દેવીઓ આરામ કરે છે, વિશ્રામ કરે છે 'पउमकूडे चत्तारि कूडा पण्णत्ता' પદ્મકૂટની ઉપર ચાર કૂટો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તેમના નામો આ

अनेन प्रकारेण चित्रकूटवक्षस्कारपर्वतान्तकूटानुसारेण इमानि चत्वारि कूटानि वर्णनीयानि 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'समा उत्तरदाहिणेणं परुप्परंति, पढमं सीयाए उत्तरेणं' इत्यादि सङ्ग्राह्यम् एतत्समस्तमनन्तरोक्त सूत्राद्बोध्यम्, छायाऽर्थौ तत एव ज्ञातव्यौ 'अट्ठः' अर्थः-ब्रह्मकूटेति नाम्नोऽर्थः प्राग्वत् तथाहि-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-पउमकूडे पउमकूडे ? गोयमा ! पउमकूडे य इत्थ देवे महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पउमकूडे पउमकूडे' इति एतच्छायार्थौ सुगमौ, अत्र देवविशेषणवाचकानां महर्द्धिकादि पल्योपमस्थितिकपर्यन्तानां पदानां सङ्ग्रहः सव्याख्योऽष्टमसूत्रस्थाद्विजयद्वारदेवाधिकारादूबोध्यः,

अथ चतुर्थं कच्छकावतीनामकं विजयं वर्णयितुमुपक्रमते 'कहि णं भंते !' इत्यादि-

---

चार कूट कहे गये हैं। 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं-(सिद्धायणकूडे १, पउमकूडे २, महाकच्छकूडे ३, कच्छावइकूडे ४) सिद्धायतनकूट, पद्मकूट, महाकच्छकूट और कच्छवतीकूट, (एवं जाव अट्ठो) यहां आगत इस यावत्पद से (समा उत्तर दाहिणेणं परुप्परंति, पढमं सीयाए उत्तरेणं) इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है यह सब कथन अनन्तरोक्त सूत्र से जाना जा सकता है। पद्मकूट ऐसा इसका नाम क्यों हुआ-इस विषय में आलाप इस प्रकार से बनाना चाहिये 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पउमकूडे' उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' पउम कूडे य इत्थ देवे महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से तेण ट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइपउमकूडे२,' इस आलापक की, जो प्रश्न और उत्तर रूपमें है अर्थ सुगम है। देवके विशेषणभूत महर्द्धिक आदि पदोंकी व्याख्या अष्टमसूत्रस्थ विजयद्वार के देवाधिकार से जानलेनी चाहिये।

(कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे कच्छगावती णामं विजए पण्णत्ते) हे भदन्त !

પ્રમાણે છે. 'सिद्धाययणकूडे १, पउमकूडे-२, महाकच्छकूडे ३, कच्छावइकूडे-४' સિદ્ધાયતન કૂટ, પદ્મકૂટ, મહાકચ્છ કૂટ અને કચ્છાવતી કૂટ 'एवं जाव अट्ठो' અહીં આવેલ યાવત્ પદથી 'समा उत्तरदाहिणेणं परुप्परंति, पढमं सीयाए उत्तरेणं' વગેરે પદોનું ગ્રહણ થયું છે. આ બધું કથન અનન્તરોક્ત સૂત્રમાંથી જાણી શકાય તેમ છે. એનું નામ પદ્મ કૂટ એવું શા કારણથી સુપ્રસિદ્ધ થયું ? આના સંબંધમાં આલાપક એવી રીતે સમજવો જોઈએ 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ पउमकूडे' ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! पउमकूडे य इत्थदेवे महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं पुच्चइ पउमकूडे, २' એ આલાપકો કે જે પ્રશ્ન અને ઉત્તર રૂપમાં છે-અર્થ સુગમ છે. દેવના વિશેષણભૂત મહર્દ્ધિક વગેરે પદોની વ્યાખ્યા અષ્ટમ સૂત્રસ્થ વિજયદ્વારના દેવાધિકારમાંથી જાણી લેવી જોઈએ.

'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे कच्छगावती णामं विजए पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! મહા

सुगमम् नवरं 'कच्छकावती–कच्छः तटं, स एव कच्छकः सोऽस्त्यामिति कच्छकावती अतिशयार्थेऽत्र मतुप् प्रत्ययः स्त्रीत्वान्ङीप् दीर्घस्तु शरादित्वाद्बोध्यः, 'सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स' शेषम् उक्तातिरिक्तं सर्वकथनम् यथा कच्छस्य विजयस्य तथाऽस्यापि विजयस्य सर्वं वक्तव्यम् तत् किम्पर्यन्तम् ? इत्याह–'जाव कच्छगावई य इत्थ देवे' यावत् कच्छकावती चात्रदेवः परिवसतीति पर्यन्तं सर्वं वाच्यम्. तत्र देवविशेषणानि प्राग्वत् अथास्मात्प्राच्यमन्तरनदीं वर्णयितुमुपक्रमते 'कहि णं भंते !' इत्यादि–प्रश्नसूत्रं सुगमम् उत्तरसूत्रे 'गोयमा !' हे गौतम ! 'आवत्तस्स' आवर्त्तस्य–एतन्नामकस्य 'विजयस्स' विजयस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'कच्छगावईए' कच्छकावत्याः एतन्नामकस्य 'विजयस्स' विजयस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'णीलवंतस्स' नीलवतः एतन्नामकस्य वर्षधरपर्वतस्य 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्ये 'णितंबे' नितम्बे–मध्यभागे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महा·

महाविदेह क्षेत्रमें चतुर्थ कच्छकावती नामका विजय कहां पर कहा गया है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं दहावतीए महाणईए, पच्चत्थिमेणं पउमकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे कच्छगावती णामं विजए पण्णत्ते' हे गौतम ! नीलवन्त की दक्षिणदिशा में, सीता महानदी की उत्तरदिशा में, ह्रदावती महानदी की पश्चिमदिशा में एवं पद्मकूट की पूर्वदिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर कच्छाकावती नामका विजय कहा गया है। (उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने) यह विजए उत्तर दक्षिण दिशाकी ओर दीर्घ–लंबा है और पूर्व और पश्चिम की तरफ विस्तीर्ण है। 'सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स जाव कच्छगावई अ इत्थदेवे' इस से अवशिष्ट और सब कथन कच्छविजय के कथनानुसार ही जानना चाहिये यावत् कच्छकावती नामका देव यहां पर रहता है।

'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे दहावई कुंडे पण्णत्ते' हे भदन्त ! महाविदेह

વિદેહ ક્ષેત્રમાં ચતુર્થ કચ્છકાવતી નામક વિજય કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं दहावतीए महाणईए पच्चत्थिमेणं पउमकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे कच्छगावती णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્તની દક્ષિણ દિશામાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં, હ્રદાવતી મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ પદ્મકૂટની પૂર્વ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર કચ્છકાવતી નામક વિજય આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए पाईण० पडीणविच्छिन्ने' એ વિજય ઉત્તર દક્ષિણ દિશા તરફ દીર્ઘ એટલે કે લાંબો છે, અને પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ વિસ્તીર્ણ છે. 'सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स जाव कच्छगावई अ इत्थ देवे' શેષ બધું કથન કચ્છવિજયના વર્ણન મુજબ જાણી લેવું જોઈએ. યાવત્ કચ્છકાવતી નામક દેવ અહીં રહે છે. 'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे दहावई कुंडे पण्णत्ते' હે ભદન્ત મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દ્રહાવતી નામક કુંડ કયા સ્થળે આવેલ

विदेहे' महाविदेहे 'वासे' वर्षे 'दहावईकुंडे णामं कुंडे' ह्रदावती कुण्डं नाम कुण्डं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'सेसं' शेषम् आयामविष्कम्भादिकम् 'जहा' यथा 'गाहावई कुंडस्स' ग्राहावतीकुंडस्य तथाऽस्यापि बोध्यम् किम्पर्यंतम् ? इत्याह-'जाव अट्ठो' यावदर्थः-ग्राहावतीति नामार्थ-वर्णनपरसूत्रपर्यन्तमित्यर्थः, नवरं ह्रदावतीद्वीपो ह्रदावती देवीभवनं ह्रदावतीप्रभपद्मादि योगादिदं कुण्डमपि ह्रदावतीत्यन्वर्थनामकम् इति बोध्यम् तत्र ह्रदाः अगाधा जलाशयास्ते सन्त्यस्यामि ह्रदावती अत्र शरादित्वाद्दीर्घः पूर्ववत् सुज्ञानः, अथ यथेयं सीतामहानदीं गच्छति तथाऽऽह 'तस्स णं' इत्यादि तस्य खलु 'दाहावईकुंडस्स' ह्रदावतीकुण्डस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिकस्थेन 'तोरणेणं' तोरणेन बहिर्द्वारेण 'दहावई महाणई' ह्रदावती महा-नदी 'पवूढा' प्रव्यूढा निर्गता 'समाणी' सती 'कच्छावई आवत्ते' कच्छावत्यावर्तौ 'विजए' विजयौ 'दुहा' द्विधा 'विभयमाणी २' विभजमाना २ दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'सीयं' सीताम् 'महाणइं' महानदीं 'समप्पेइ' समाप्नोति समुपैतीत्यर्थः, अथ पञ्चमं विजयं

क्षेत्र में ह्रद्रावती नामका कुण्ड कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! आवत्तस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं कच्छगावइए विजयस्स पुरत्थिमेणं नीलवंतस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं महाविदेहे वासे दहावईकुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' हे गौतम ! आवर्तनामक विजय की पश्चिमदिशा में कच्छकावती विजय की पूर्वदिशा में, तथा नीलवन्त पर्वत के दक्षिणदिशा में रहे हुए नितम्बपर महावि-देह क्षेत्र के भीतर द्रहावती नामका कुण्ड कहा गया है। 'सेसं जहा गाहावई कुंडस्स जाव अट्ठो' इस कथन के अतिरिक्त और सब इस कुण्ड के विषय का आगेका कथन ग्राहावती कुण्ड के कथन जैसाही यावत् इसका नाम ऐसा क्यों हुआ इस अन्तिम कथन तक यहां पर जानना चाहिये 'तस्स णं दहावइ कुंडस्स दाहिणेणं तोरणेणं दहावई महाणई पवूढा समाणी कच्छावई आवत्ते विजए दुहा विभज-माणीर दाहिणेणं सीअं महाणइं समप्पेइ' उस द्रहावती कुण्डके दक्षिणतोरणद्वार

છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! आवत्तस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं कच्छगावइए विजयस्स पुरत्थिमेणं णीलवंतस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं महाविदेहे वासे दहावई कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! આવર્ત નામક વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં કચ્છકાવતી વિજયની પૂર્વ દિશામાં તથા નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં આવેલ નિતંબ ભાગ ઉપર મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર દ્રહાવતી નામક કુંડ આવેલ છે. 'सेसं जहा गाहावई कुंडस्स जाव अट्ठो' આ કથન સિવાય બીજું બધું આ કુંડ વિષેનું કથન ગ્રહાવતી કુંડના કથન જેવું જ છે યાવત્ એનું નામ એવું શા કારણથી રાખવામાં આવ્યું આ અંતિમ કથન સુધી અહીં જાણી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं दहावइ कुंडस्स दाहिणेणं तोरणेणं दहावई महाणई पवूढा समाणी कच्छावई आवत्ते विजए दुहा विभजमाणीर दाहिणेणं सीअं महाणइं समप्पेइ' તે દ્રહાવતી કુંડના દક્ષિણ તોરણ

वर्णयितुमुपक्रमते–'कहि णं भंते !' इत्यादि–तत्र खलु भदन्त ! 'महाविदेहे' महाविदेहे 'वासे' वर्षे 'आवत्तो णामं विजए' आवर्त्तो नाम विजयः 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तः ? 'गोयमा !' इत्याद्युत्तरसूत्रं स्पष्टार्थकम्, नवरम् 'सेसं' शेषम् आयामविष्कम्भादिकम् 'जहा कच्छस्स विजयस्स' यथा कच्छस्य विजयस्य तथाऽस्याप्यावर्त्तविजयस्येति । अथ तृतीयं नलिनकूट-नामकवक्षस्कारपर्वतं वर्णयितुमुपक्रमते 'कहि णं भंते !' इत्यादि–प्रश्नसूत्रमुत्तरसूत्र च स्पष्टम्

से द्रहावती नामकी महानदी निकली है और यह महानदी कच्छावती एवं आवर्त विजयको दो विभागों में विभक्त करती हुई दक्षिणदिशा में सीता महानदी में प्रविष्ट हो जाती है 'सेसं जहा गाहावईए' इस के सम्बन्ध में आगे का और सब कथन ग्राहावती नदी के सम्बन्ध में कहे गये वक्तव्य के अनुसार समझना चाहिये 'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पण्णत्ते' हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में आवर्तविजय नामका विजय कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते है–'गोयमा ! णीलवन्तस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं णलिणकुंडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं दहावतीए महाणईए पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पण्णत्ते' हे गौतम ! नीलवन्त वर्षधर पर्वत की दक्षिणदिशा में सीता महानदी की उत्तर-दिशा में नलिनकुण्ड वक्षस्कार पर्वत की पश्चिमदिशा में द्रहावती महानदी की पूर्वदिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर आवर्त नामका विजय कहा गया है। 'सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स इति' इसके आयाम और विष्कम्भ आदि का कथन जैसा कच्छविजय का प्रकरण में कहा जा चुका है वैसाही है 'कहि णं भंते !

દ્વારથી દ્રહાવતી નામે મહા નદી નીકળી છે અને એ મહાનદી કચ્છાવતી અને આવર્ત વિજયને બે વિભાગોમાં વિભક્ત કરતી દક્ષિણ દિશામાં સીતા મહાનદીમાં પ્રવિષ્ટ થઈ જાય છે. 'सेसं जहा गाहावईए' એના સંબંધમાં શેષ બધું કથન ગ્રાહાવતી નદીના સંબંધમાં સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ વક્તવ્ય મુજબ જાણી લેવું જોઈએ. 'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવર્ત વિજય નામક વિજય કયા સ્થળે આવેલ છે ? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं णलिणकुंडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं दहावतीए महाणईए पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત વર્ષ ધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં સીતા મહા નદીની ઉત્તર દિશામાં નલિન કુંડ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં દ્રહાવતી મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર આવર્ત નામક વિજય આવેલ છે. 'सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स इति' એના આયામ વિષ્કંભાદિ અંગેનું કથન જે પ્રમાણે કચ્છ વિજયના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ છે, તેવું જ છે. 'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे णलिणकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ભદન્ત મહા

नवरम् सच 'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतः-उत्तरदक्षिणदिशोर्दीर्घः 'पाईणपडीणविच्छि-ण्णे' प्राचीनप्रतीचीन विस्तीर्णः-पूर्वपश्चिमदिशो विस्तारयुक्तः 'सेसं' शेषम्-उद्वेधादिकम् 'जहा' यथा 'चित्तकूडस्स' चित्रकूटस्य तथाऽस्यापि तत् किंपर्यन्तम् ? इत्याह-'जाव आस-यंति' यावदासते अत्र यावत्पदेन-'तत्थ णं बहवे वाणमन्तरा देवा य देवीओ य' इति सङ्ग्राह्यम्, एतच्छाया-'तत्र खलु बहवो व्यन्तराः 'वानव्यन्तराः' देवाश्च देव्यश्च' इति 'आसत' इत्युपलक्षणम् तेन 'सयंति चिट्ठति णिसीयंति तुयट्टंति रमंति ललंति कीलंति किट्टंति मोहंति' इत्येषां ग्रहणम्, एतच्छाया-'शेरते तिष्ठन्ति निषीदन्ति, त्वचयन्ति, रमन्ते, ललन्ति, क्रीडन्ति, कीर्तयन्ति, मोहन्ति इति एषां व्याख्या पष्ठसूत्रे गताऽतस्ततो बोध्या,

महाविदेहे वासे णलिणकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त। महाविदेह क्षेत्र में नलिनकूट नामका वक्षस्कार पर्वत कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए उत्तरेणं मंगलावइस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं आवत्तस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे णलिणकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' हे गौतम ! नीलवन्त पर्वत की दक्षिण दिशामें, सीता महानदी की उत्तरदिशा में, मंगलावती विजय की पश्चिमदिशा में और आवर्त विजय की पूर्व दिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर नलिनकूट नामका वक्षस्कार पर्वत कहा गया है। 'उत्तरदाणिायए, पाईणपडीणविच्छिण्णे,

'सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयंति' यह नलिनकूट नामका वक्षस्कार पर्वत उत्तर और दक्षिण में आयत-दीर्घ-लम्बा है, तथा पूर्व पश्चिम में विस्तीर्ण है। बाकीका इसके सम्बन्धका-और सब आयामादि के प्रमाण का कथन जैसा चित्रकूट के प्रकरण में कहा गया है वैसा ही है यहां यावत् पद से अनेक

વિદેહ ક્ષેત્રમાં નલિન કૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए उत्तरेणं मंगलावइस्स विजयस्स पच्चत्थिमेणं आवत्तस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे णलिणकूडे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં સીતા મહા નદીની ઉત્તર દિશામાં મંગલાવતી વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં અને આવર્ત વિજયની પૂર્વ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર નલિન કૂટ નામે વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए पाईणपडीण-विच्छिण्णे, सेसं जहा चित्तकूडस्स जाव आसयति' આ નલિન કૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત ઉત્તર અને દક્ષિણમાં આયત-દીર્ઘ-લાંબો છે. તેમજ પૂર્વ પશ્ચિમમા વિસ્તીર્ણ છે. આ સંબંધમાં શેષબધું આયામ અંગેના પ્રમાણનું કથન જેવું ચિત્રકૂટના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ છે, તેવું જ સમજવું યાવત્ પદથી અહીં અનેક વ્યન્તર દેવ-દેવીઓ આવીને વિશ્રામ કરે છે અને આરામ કરે છે. (૧) (અહીં યાવત્ શબ્દથી 'सयंति, चिट्ठंति, णिसीयंति, तुयट्टंती (रमंति, ललंति, कीलंति, किट्टंति, मोहंति) એ પદો સંગ્રહીત થયા છે. એ પદોની વ્યાખ્યા

अथ नलिनकूटाख्यवक्षस्कारगिरौ कूटानि विपृच्छिषुराह–'नलिणकूडे णं भंते' इत्यादि–छायागम्यम्, नवरं तत्रोक्तसूत्रे 'एए कूडा पंचसइया' एतानि कूटानि पञ्चशतिकानि–पञ्चशतप्रमाणानि कूटवर्तिन्यो राजधान्यः कस्यां दिश्यवतिष्ठन्त इत्याह–'रायहाणीओ उत्तरेणं' राजधान्यः–राजवसतयः, उत्तरेण–उत्तरदिशि,

अथ षष्ठं विजयं वर्णयितुमुपक्रमते–'कहि णं भंते !' इत्यादि सुगमम्, नवरं 'पंकावईए'

व्यतर देव-देवियां आकर विश्राम करती है और आराम करती है ।[१]

'णलिणकूडेणं भंते ! कतिकूडा पन्नत्ता' हे भदन्त ! नलिनकूट के ऊपर कितने कूट कहे गये हैं ! 'गोयमा ! चत्तारि कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! चार कूट कहे गये हैं 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं–'सिद्धायणकूडे, णलिणकूडे, आवत्तकूडे मंगलावत्तकूडे, एए कूडा पंचसइया रायहाणीओ उत्तरेणं) सिद्धायतन कूट, नलिन कूट, आवर्त्त कूट, और मंगलावर्त्त कूट ये कूट, पांच सौ हैं यहां पर राजधानियां उत्तर दिशा में हैं। (कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे मंगलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते) हे भदंत ! महाविदेह क्षेत्र में मंगलावर्त नामका विजय कहां पर कहा गया है (गोयमा ! नीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं णलिणकूडस्स पुरत्थिमेणं पंकावईए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं मंगलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते)हे गौतम ! नीलवंत पर्वत की दक्षिण दिशा में, सीता महानदी की उत्तर दिशा में, नलिन कूट की पूर्व दिशा में एवं पंकावती की पश्चिम दिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर मंगलावर्त्त नामका विजय कहा गया है।

છઠ્ઠા સૂત્રમાંથી જાણી લેવી જોઈએ. 'णलिणकूडेणं भंते ! कति कूडा पन्नता' હે ભદંત ! નલિન કૂટ ઉપર કેટલા કૂટો (શિખરો) આવેલા છે? 'गोयमा ! चत्तारि कूडा पण्णत्ता હે ગૌતમ ! ચાર કૂટો આવેલા છે. 'तं जहा' તેના નામો આ પ્રમાણે છે. 'सिद्धायणकूडे, णलिणकूडे, आवत्तकूडे, मंगलावत्तकूडे, एए कूडा, पंचसइया रायहाणी उत्तरेणं' સિદ્ધાયતનકૂટ, નલિન કૂટ, આવર્ત કૂટ અને મંગલાવર્ત કૂટ એ કૂટો ૫૦૦ છે. અહીં રાજધાનીઓ ઉત્તર દિશામાં કહી છે. 'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे मंगळावत्ते णामं विजए पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મંગલાવર્ત નામક વિજય કયા સ્થળે આવેલ છે? 'गोयमा ! नीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं णलिणकूडस्स पुरत्थिमेणं पंकावईए पच्चत्थिमेणं एत्थ णं मंगलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં નલિન કૂટની પૂર્વ દિશામાં તેમજ પંકાવતીની પશ્ચિમ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર મંગલાવર્ત્ત નામે વિજય આવેલ છે. 'जहा कच्छस्स

(१) यहां यावत् शब्द से'' सयंति, चिट्ठंति, णिसीयंति, तुयट्टंति, रमंति, ललंति, कीलंति, किट्टंति, मोहंति'' इन पदोंका ग्रहण हुआ है इनकी व्याख्या छठे सूत्र से जान लेनी चाहिए।

पङ्कावत्याः तृतीयान्तरनद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि, इति, अथ प्रागुक्त तृतीयान्तरनदीं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं' इत्यादि-प्राग्वत् केवलम् 'पंकावईकुंडे' पङ्कावतीकुण्डं 'णामं' नाम 'कुंडे' कुण्डम्, तत्र पङ्कावतीत्यस्य पङ्कोऽतिशयेनास्त्यस्यामिति पङ्कावती, अत्रापि शरादित्वाद्दीर्घो बोध्यः,

अथ पुष्कलावर्त सप्तमविजयं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं' इत्यादि सुगमम्, अथ चतुर्थ-

---

(जहा कच्छस्स विजए तहा एसो भाणियव्वो जाव मंगलावत्ते य इत्थ देवे परिवसइ, से एएणट्ठेणं) इस मंगलावर्त विजय का वर्णन कच्छविजय के वर्णन जैसा है यावत् इसमें मंगलावर्त नामका देव रहता है इस कारण इसका नाम मंगलावर्त विजय ऐसा कहा गया है (कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पंकावई कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते) हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में पङ्कावती नामका कुण्ड कहां पर कहा गया है (गोयमा ! मंगलावत्तस्स पुरत्थिमेणं पुक्खलविजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स दाहिणे णितंबे एत्थ णं पंकावई जाव कुंडे पण्णत्ते) हे गौतम ! मंगलावर्त विजय की पूर्व दिशा में, पुष्कलविजय की पश्चिम दिशा में एवं नीलवंन पर्वत के दक्षिण दिग्वर्ती नितम्ब पर पङ्कावती नाम का कुण्ड कहा गया है।

(तंचेव गाहावइ कुंडप्पमाणं जाव मंगलावत्तपुक्खलावत्त विजए दुहा विभयमाणी २ अवसेसं तं चेव जं चेव गाहावईए) इसका प्रमाण ग्राहावती कुण्ड के जैसा ही है यावत् इस कुण्ड से पङ्कावती नामकी एक अन्तर नदी निकलती है और इसने मंगलावर्त और पुष्कलावर्त विजय को विभक्त कर दिया है बाकी का और सब कथन इसी नदी के सम्बन्ध का ग्राहवती नदी के जैसा ही है (कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पुक्खलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते) हे

विजए तहा ऐसो भाणियव्वो जाव मंगलावत्ते य इत्थ देवे परिवसइ से एएणट्ठेणं' આ મંગલાવર્ત વિજયનું વર્ણન કચ્છવિજયના વર્ણન જેવું છે, યાવત્ એમાં મંગલાવર્ત નામક દેવ રહે છે. એથી એનું નામ મંગલાવર્તવિજય એવું રાખવામાં આવેલ છે. 'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पंकावई कुंडे णामं कुंडे पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પંકાવતી નામક કુંડ કયા સ્થળે આવેલ છે ? 'गोयमा ! मंगलावत्तस्स पुरत्थिमेणं पुक्खलविजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स दाहिणे णितंबे एत्थणं पङ्कावई जाव कुंडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મંગલાવર્ત વિજયની પૂર્વદિશામાં પુષ્કળ વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ નીલવંત પર્વતનાં દક્ષિણ દિગ્વર્તી નિતંબ ઉપર પંકાવતી નામક કુંડ આવેલ છે. 'तं चेव गाहावइ कुंडप्पमाणं जाव मंगलावत्त पुक्खलावत्तविजए दुहा विभयमाणी २ अवसेसं तं चेव जे चेव गाहावईए' એનું પ્રમાણ ગ્રાહાવતી કુંડ જેવું જ છે. યાવત્ આ કુંડમાંથી પંકાવતી નામે એક અંતર નદી નીકળી છે અને એણે મંગલાવર્ત અને પુષ્કલાવર્ત વિજયને વિભાજિત કર્યા છે. એ નદીના સંબંધમાં બાકી બધું કથન ગ્રાહાવતી

मेकशैलनामकं वक्षस्कारशैलं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं एगसेले' इत्यादि-उत्तानार्थम्, अयं पुष्कलावर्त्तः सप्तमो विजयश्चक्रवर्ति विजेतव्यत्वेन चक्रवर्तिविजय इत्युच्यते, एवं पुष्कलावती चक्रवर्तिविजयोऽपि मध्यमपदलोपि तत्पुरुषसमास युक्तो बोध्यः, अथाष्टमं चक्रवर्तिविजयं

भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में पुष्कलावर्त नाम का विजय कहां पर कहा गया है ? (गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीयाए उत्तरेणं पंकावईए पुरत्थिमेणं एक्क सेलस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं पुक्खलावंतो णामं विजए पण्णत्ते) हे गौतम ! नीलवंत वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशा में सीता महानदी की उत्तर दिशा में एवं पङ्कावती महानदी की पूर्व दिशा में तथा एकशैल नाम के वक्षस्कार पर्वत की पश्चिम दिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर पुष्कलावर्त पर्वत नाम का विजय कहा गया है

(जहा कच्छविजए तहा भाणियव्वं) जैसा वर्णन कच्छविजय का है उसी प्रकार का वर्णन इसका भी है (जाव पुक्खले अ इत्थ देवे महिड्ढिए पलिओवमट्ठिइए परिवसइ) यावत् यहां पर पुष्कल नाम का एक देव जो कि महर्द्धिक अरौ एक पल्योपम की स्थिति वाला है रहता है इसी कारण मैंने हे गौतम ! इसका नाम पुष्कलविजय कहा है । (कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे एगसेले नामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे भदन्त ! महाविदेह क्षेत्र में एकशैल नाम का वक्षस्कार पर्वत कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा ! पुक्खलावट्टचक्कवट्टिविजयस्स पुरत्थिमेणं पोक्खलावती चक्कवट्टिविजयस्स पच्च-

---

नही જેવું જ છે. 'कहिणं भंते महाविदेहे वासे पुक्खलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવર્ત નામક વિજય કયા સ્થળે આવેલ છે? 'गोयमा ! णीलवंतस्स दाहिणेणं सीआए उत्तरेणं पंकावईए पुरत्थिमेणं एक्कसेलस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थणं पुक्खलावत्ते णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં તેમજ પંકાવતી મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં તથા એકશૈલ નામક વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર પુષ્કલાવર્ત નામે વિજય આવેલ છે. 'जहा कच्छविजए तहा भाणियव्वं' જેવું વર્ણન કચ્છ વિજયનું છે તેવું જ વર્ણન એનું પણ છે.-'जाव पुक्खलेअ इत्थदेवे महिड्ढिए पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' યાવત્ અહીં પુષ્કલ નામે મહર્દ્ધિક અને એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળો દેવ રહે છે. એથી જ મેં હે ગૌતમ ! એનું નામ પુષ્કલ વિજય એવું રાખ્યું છે. 'कहिणं भंते महाविदेहे वासे एगसेले नामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એકશૈલ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! पुक्खलावट्टचक्कवट्टिविजयस्स पुरत्थिमेणं पोक्खलावती चक्कवट्टिविजयस्स पच्चत्थिमेणं णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीआए उत्तरेणं एत्थणं एगसेले णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! પુષ્કલાવર્ત ચક્રવર્તી વિજયની પૂર્વ દિશામા પુષ્ક-

वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं-चक्कवट्टिविजए' इत्यादि सुगमम् नवरम् 'उत्तरिल्लस्स सीयामुहवणस्स' औत्तराहस्य उत्तरदिग्भवस्य शीतामुखवनस्य-शीतायाः मुखवनस्य अनन्तराग्रिमसूत्रे वक्ष्यमाणस्वरूपस्य शीतानीलवन्मध्यस्थस्य 'मुखवनस्य' 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि अत्र शीतामुखवनं द्विविधम् औत्तराह-दाक्षिणात्यभेदात्, तत्रौत्तराहग्रहणं दाक्षिणात्यशीता-

त्थिमेणं णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीआए उत्तरेणं एत्थ णं एगसेले णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! पुष्कलावर्त चक्रवर्ती विजय की पूर्व दिशा में, पुष्कलावती चक्रवर्ती विजय की पश्चिम दिशा में, नीलवंत वर्षधर पर्वत की दक्षिण दिशा में सीता नदी की उत्तर दिशा में एकशैल नामका वक्षस्कार पर्वत कहा गया है । पुष्कलावर्त यह सप्तम विजय है । यह सप्तम विजय चक्रवर्ती द्वारा विजेतव्य होने के कारण चक्रवर्ती विजय इस रूप से कहा गया है इसी तरह से पुष्कलावती को भी चक्रवर्ती विजय रूप से कहा गया जानना चाहिये (चित्तकूडगमेणं णेयव्वो जाव देवा आसयंति, चत्तारि कूडा, तं जहा-सिद्धाययणकूडे, एगसेलकूडे, पुक्खलावत्तकूडे, पुक्खलावईकूडे) इस सम्बन्ध में और सब कथन चित्र कूट के प्रकरणानुसार ही जानना चाहिए यावत् यहां व्यन्तर देव विश्राम करते हैं इस प्रकार चार कूट कहे गये हैं प्रथम सिद्धायतन कूट, द्वितीय एकशैल कूट, तृतीय पुष्कलावर्त कूट, और चतुर्थ पुष्कलावती कूट (कूडा णं तं चेव पंचसइयं परिमाणं जाव एगसेले य देवे महिद्धीए) कूटों का परिमाण पंचशतिक पांच सौ है-यावत् यहां पर एकशैल नामका महर्द्धिक देव रहता है इस कारण इसका नाम 'एक शैल' ऐसा कहा गया है । (कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे पुक्खला-

લાવતી ચક્રવર્તી વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તેમજ સીતા નદીની ઉત્તર દિશામાં એકશૈલ નામે વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે. પુષ્કલાવર્ત સપ્તમ વિજય છે. આ સપ્તમ વિજય ચક્રવર્તી વડે વિજેતવ્ય હોવાથી ચક્રવર્તી વિજય નામે સંબોધિત કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે પુષ્કલાવતીને પણ ચક્રવર્તી વિજયના રૂપમાં સંબોધિત કરવામાં આવેલ છે. 'चित्तकूडगमेणं णेयव्वो जाव देवा आसयंति, चत्तारि कूडा, तं जहा सिद्धाययणकूडे, एगसेलकूडे, पुक्खलावत्तकूडे पुक्खलावई कूडे' આ સંબંધમાં શેષ બધું કથન ચિત્રકૂટના પ્રકરણ મુજબ જ જાણવું જોઈએ યાવત્ ત્યાં વ્યન્તર દેવો વિશ્રામ કરે છે એની ઉપર ચાર કૂટો આવેલા છે. પ્રથમ સિદ્ધાયતન કૂટ, દ્વિતીય એકશૈલ કૂટ, તૃતીય પુષ્કલાવર્ત કૂટ અને ચતુર્થ પુષ્કલાવતી કૂટ. 'कूडाणं तं चेव पंचसइयं परिमाणं जाव एकसेले य देवे महिड्ढिए' કૂટોનું પરિમાણ પંચશતિક એટલે કે પાંચસો છે. યાવત્ ત્યાં એકશૈલ નામ મહર્દ્ધિક દેવ રહે છે. એથી એનું નામ "એક શૈલ" રાખવામાં આવેલ છે. 'कहिणं भंते ! महाविदेहे वासे पुक्खलावई णामं चक्कवट्टिविजए पण्णत्ते' હે ભદંત ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી નામે ચક્રવર્તી વિજય

मुखवनव्यावृत्त्यर्थम्, अथानन्तरोक्तं शीतामुखवनमुत्थिताकाङ्क्षं लक्षयन्नाह–'कहि णं भंते! उत्तरिल्ले सीयामुहवणे' इत्यादि–क्व खलु 'भंते!' भदन्त! 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'सीयाए' शीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'उत्तरिल्ले' औत्तराहम्–उत्तरदिग्वर्ति 'सीयामुहवणं' शीतामुखवनं शीतायाः–एतन्नाम्न्या महानद्याः मुखवनं मुखे समुद्रप्रवेशे वनं शीतामुखवनं 'णामं' नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते?' प्रज्ञप्तम्? तत्र शीतामुखवने औत्तराहत्वविशेषणोपादानेन दाक्षिणात्यस्य तस्य व्यावृत्तिः, तथा मुखवने शीता सम्बन्धित्वोपादानाच्छीतो-

---

वई णामं चक्कवट्टिविजए पण्णत्ते) हे भदन्त! महाविदेह क्षेत्र में पुष्कलावती नामका चक्रवर्ती विजय कहां पर कहा गया है? (गोयमा! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं उत्तरिल्लस्स सीयामुहवणस्स पच्चत्थिमेणं एगसेलस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे पुक्खलावई णामं विजए पण्णत्ते) हे गौतम! नीलवंत पर्वत की दक्षिण दिशा में, सीता नदी की उत्तर दिशा में, उत्तर दिग्वर्ती सीतामुख नदी की पश्चिम दिशा में, एकशैल नामक वक्षस्कार पर्वत की पूर्वदिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर पुष्कलावती नामका विजय कहा गया है (उत्तरदाहिणायए, एवं जहा कच्छविजयस्स जाव पुक्खलावई य इत्थ देवे परिवसइ, एए ट्ठेणं) यह उत्तर से दक्षिण तक आयत–दीर्घ है एवं पूर्व से पश्चिम तक विस्तृत है। इस तरह से जैसा कथन कच्छ विजय के प्रकरण में कहा गया है वैसा ही कथन यहां पर कर लेना चाहिये यावत् पुष्कलावती नामकी देवी यहां पर रहती है–इस कारण हे गौतम! मैंने इसका नाम पुष्कलावती विजय ऐसा कहा है (कहिणं भंते! महाविदेहे वासे सीयाए महाणईए उत्तरिल्ले सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते) हे भदन्त! महाविदेह क्षेत्र में सीता महानदी की उत्तर दिशा में रहा हुवा सीता मुख वन कहां पर कहा

કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं उत्तरिल्लस्स सीयामुहवणस्स पच्चत्थिमेणं एगसेलस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे पुक्खलावई णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ, નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, સીતા નદીની ઉત્તર દિશામાં ઉત્તર દિગ્વર્તી સીતા મુખ વનની પશ્ચિમ દિશામાં એકશૈલ નામક વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર પુષ્કલાવતી નામક વિજય આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए एवं जहा कच्छविजयस्स जाव पुक्खलावई य इत्थ देवे परिवसइ एएणट्ठेणं' એ ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી આયત–દીર્ઘ છે તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તૃત છે. આ પ્રમાણે જેવું કથન કચ્છ વિજયના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલું છે. તેવું જ કથન અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ. યાવત્ પુષ્કલાવતી નામક દેવી અહીં રહે છે–એથી હે ગૌતમ! મેં એનું નામ પુષ્કલાવતી વિજય એવું રાખ્યું છે. 'कहिणं भंते महाविदेहे वासे सीआए महाणईए उत्तरिल्ले सीयामुहवणे

दासम्बन्धिनः तस्य व्यावृत्तिः, तथाहि-चत्वारि मुखवनानि सन्ति शीता नीलवन्मध्यवर्ति १ शीता निषधमध्यवर्ति २ शीतोदा निषधमध्यवर्ति ३ शीतोदा नीलमध्यवर्ति चेति एषां मध्ये प्रथममेव मुखवनं शीतामहानद्या उत्तरदिशि वर्तत इति तदेवात्र विवक्षितम् इत्येवं प्रश्ने भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! 'णीलवंतस्स' नीलवतः 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'सीयाए' शीतायाः महानद्याः 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य-पूर्वदिग्वर्त्तिनो लवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि-

गया है ? सीता महानदी का मुखवन दो प्रकार का है एक उत्तर दिग्वर्ती मुख वन और दूसरा दक्षिण दिग्वर्ती मुखवन यहां पर उत्तर दिग्वर्ती मुख वन के विषय में गौतमस्वामी ने प्रश्न किया है सीता महानदी जहां से समुद्र में प्रवेश करती है उस स्थान का नाम मुख है उस स्थान पर रहे हुए वन का नाम मुखवन है यहां इस वन से दक्षिण दिग्वर्ती सीतामुख नदी की निवृत्ति की गई है। तथा शीता नदी के कहने से शीतोदा सम्बन्धि मुखवन की निवृत्ति की गइ है मुखवन चार कहे गए हैं (१) सीता और नीलवंत पर्वत के बीच में रहा हुआ मुखवन (२) शीता और निषध के मध्य में रहा हुआ मुखवन (३) शीतोदा और निषध के मध्य में रहा हुआ मुखवन (४) शीतोदा और नील पर्वत के बीच में रहा हुआ मुखवन इनके बीच में प्रथम जो मुखवन है वही शीता महानदी की उत्तर दिशा में हैं। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हे-(गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पुक्खलावइ चक्कवट्टिविजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं सीया मुहवणे णामं वणे

णामं वणे पण्णत्ते' હે ભદંત! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં આવેલ સીતામુખ વન નામે વન કયા સ્થળે આવેલ છે ? સીતા મહાનદીનાં મુખવનો બે છે-એક ઉત્તર દિગ્વર્તી મુખવન અને દ્વિતીય દક્ષિણ દિગ્વર્તી મુખવન. અહીં ગૌતમસ્વામીએઉત્તર-દિગ્વર્તી મુખવન વિષે પ્રશ્ન કર્યો છે. સીતા મહાનદી જ્યાંથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, તે સ્થાનનું નામ મુખ છે. તે સ્થાન ઉપર આવેલા વનનું નામ મુખવન છે. અહીં આ વનથી દક્ષિણ દિગ્વર્તી સીતા મુખવનની નિવૃત્તિ કરવામાં આવેલ છે. તેમજ સીતા નદીના કથનથી શીતોદા સંબંધી મુખવનની નિવૃત્તિ કરવામાં આવેલી છે. મુખવનો ચાર છે-(૧) સીતા અને નીલવન્ત પર્વતના, મધ્યભાગમાં આવેલું મુખવન, (૨) શીતા અને નિષધ પર્વતના મધ્ય ભાગમાં આવેલું મુખવન (૩) શીતોદા અને નીલવન્તના મધ્ય ભાગમાં આવેલું મુખવન એમના મધ્ય ભાગમાં પ્રથમ જે મુખવન છે, તેજ શીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં છે. એ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન્ શ્રી મહાવીર પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णीलवंतस्स दक्खिणेणं सीयाए उत्तरेणं - पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पुक्खलावइ चक्कवट्टिविजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ

'पुक्खलावइचक्कवट्टिविजयस्स' पुष्कलावतीचक्रवर्तिविजयस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र–अत्रान्तरे 'णं' खलु 'सीयामुहवणं णामं वणं' शीतामुखवनं नाम वनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च 'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतम् उत्तरदक्षिणदिशोर्दीर्घम्, 'पाईणपडीण-विच्छिण्णे' प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णम् पूर्वपश्चिमदिशो विस्तारयुक्तम् 'सोलस जोयणसहस्साइं' षोडशयोजनसहस्राणि षोडशसहस्रपरिमित योजनानि 'पंचय' पञ्च च 'बाणउए' द्वानवतानि द्वानवत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'दोण्णिय' द्वौ च 'एगूणवीसइभाए' एकोनविंशतिभागौ 'जोयणस्स' योजनस्य 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण 'सीयाए महाणईए' शीतायाः महानद्याः 'अंतेणं' अन्तेन–समीपेन 'दो जोयणसहस्साइं' द्वे योजनसहस्रे 'णव य' नव च 'बावीसे' द्वाविंशानि–द्वाविंशत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण–विस्तारेण 'तयणंतरं च णं' तदनन्तरं च खलु 'मायाए २' मात्रया २ क्रमेण २' 'परिहायमाणे २' परिहीयमानं २ 'णीलवंतवासहरपव्वयंतेणं' नीलवद्वर्षधरपर्वतान्तेन–नील वन्नामकवर्षधरपर्वतस्य अन्तेन–समीपेन 'एगं' एकम् 'एगूणवीसइभागं' एकोनविंशतिभागं 'जोयणस्स' योजनस्य 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण–विस्तारेण, इति 'से' तत् औत्तराहं शीता-मुखवनं 'णं' खलु 'एगाए' एकया 'पउमवरवेइयाए' पद्मवरवेदिकया 'एगेण य' एकेन च

पण्णत्ते) हे गौतम ! नीलवंत पर्वत की दक्षिण दिशा में, सीता नदी की उत्तर दिशा में पूर्व दिग्वर्ती लवण समुद्र की पश्चिम दिशा में, तथा पुष्कलावती नामक चक्रवर्ती विजय की पूर्व दिशा में सीता मुखवन नामका वन कहा गया है (उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने) यह वन उत्तर से दक्षिण दिशा तक लम्बा है और पूर्व से पश्चिम तक विस्तीर्ण है (सोलसजोयणसहस्साइं पंचय बाणउए जोयणसए दोण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं सीयाए महाणईए अंतेणं दो जोयणसहस्साइं नव य बावीसे जोयणसए विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिहायमाणे २) इसका आयाम १६५९२$\frac{2}{19}$ योजन का है सीता नदी के पास इसका विष्कंभ दो हजार नौ सौ बाईस योजन का है फिर यह क्रमशः घटता गया है और (णीलवंतवासहर-

---

દિશામાં, સીતા નદીની ઉત્તર દિશામાં, પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ પુષ્કલાવતી નામક ચક્રવર્તી વિજયની પૂર્વ દિશામાં, સીતા મુખવન નામે વન આવેલું છે. 'उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिन्ने' એ વન ઉત્તરથી દક્ષિણ દિશા સુધી દીર્ઘ છે અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. 'सोलस जोयण सहस्साइं पंच य बाणउए जोयणसए दोण्णिय एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं सीयाए महाणईए अन्तेणं दो जोयण सहस्साइं नव य बावीसे जोयणसए विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिहायमाणे २' એનો આયામ १६५९२$\frac{2}{19}$ યોજન જેટલો છે. સીતા નદીની પાસે એનો વિષ્કંભ २९२२ યોજન જેટલો છે. પછી એ ક્રમશઃ કમ થતો ગયો છે. અને 'णीलवंतवासहरपव्वयंतेणं'

वनसंडेणं' वनषण्डेन 'संपरिक्खित्तं' सम्परिक्षिप्तम् 'वण्णओ' वर्णकः - पद्मवरवेदिका वनषण्डयोर्वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः, स च चतुर्थपञ्चमसूत्राभ्यां बोध्यः। तथा 'सीयामुहवणस्स' शीतामुखवनस्य च वर्णको बोध्यः स च 'किण्हे किण्होभास' इत्यादि पदैः पञ्चमसूत्रोक्तै र्बोध्यः, किम्पर्यन्तः ? इत्याह-'जाव देवा आसयंति' यावद् देवा आसते देवा आसत इति पर्यन्तो वर्णको बोध्यः, स च षष्ठसूत्रादवगन्तव्यः, अथोपसंहरन्नाह-'एवं उत्तरिल्लं पासं समत्तं' एवमौत्तराहं पार्श्वं समाप्तम् + एवम्-विजयादिवर्णनेन औत्तराहम् उत्तरदिग्भवं पार्श्वं पार्श्वभागः समाप्तम्-सम्पूर्णम् वक्तव्यमिति शेषः, प्राक् चतुर्विभागत्वेनोदिष्टस्य विदेहक्षेत्रस्य पूर्वोत्तरपार्श्वं विजयादि वर्णनापेक्षया पूर्ण निर्दिष्ट मित्यर्थः,

---

पव्वयंतेणं) नीलवंत वर्षधर पर्वत के पास में इसका विष्कम्भ $\frac{1}{19}$ भागप्रमाण रह गया है अर्थात् १ योजन के १९ खंडों में से एक खण्ड प्रमाण रह गया है (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं संपरिक्खित्तं वण्णओ सीयामुहवणस्स जाव देवा आसयंति एवं उत्तरिल्लं पासं सम्मत्तं) यह सीता महानदी का उत्तर मुखवन एक पद्मवरवेदिका से और एक वनषण्ड से संपरिक्षिप्त है-घिरा हुआ है इन दोनों का पद्मवर वेदिका और वनषण्ड का यहां पर वर्णन कर लेना चाहिये और यह वर्णन चतुर्थ और पंचम सूत्र से समझ लेना चाहिये तथा सीता मुख का वर्णन "किण्हेकिण्होभासे" आदि पदों द्वारा जैसा पीछे वन का वर्णन किया जा चुका है वैसा ही वह वर्णन-"यावत् अनेक व्यंतर देव और देवियां यहां पर आकर आराम करती हैं विश्राम करती है" यहां तक के सूत्रपाठ को वहां से लेकर यहां पर कह लेना चाहिये यह सूत्रपाठ वहां छट्टे सूत्र में कहा गया है इस तरह के इस विजयादि के वर्णन से उत्तर दिग्वर्ती जो पार्श्व भाग है उसका वर्णन समाप्त हो गया जानना चाहिए पूर्व में विदेह क्षेत्र के

નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતની પાસે એનો વિષ્કંભ $\frac{1}{19}$ ભાગ પ્રમાણ રહી ગયો છે. એટલે કે એક યોજન ૧૯ ખંડોમાંથી ૧ ખંડ પ્રમાણ જેટલો રહી ગયો છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं संपरिक्खित्तं वण्णओ सीयामुहवणस्स जाव देवा आसयंति एवं उत्तरिल्लं पासं सम्मत्तं' આ સીતા મહાનદીનું ઉત્તર મુખવન એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી સંપરિક્ષિપ્ત છે-આવેષ્ટિત છે. પદ્મવર-વેદિકા અને વનખંડ એ બન્નેનું અહીં વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. અને એ વર્ણન ચતુર્થ અને પંચમ સૂત્રમાંથી વાંચી લેવું જોઈએ. તેમજ સીતા મુખવનનું વર્ણન 'किण्हे किण्होभासे' વગેરે પદો વડે જેવું પહેલાં વનનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે તેવુંજ બધું વર્ણન યાવત્ અનેક વ્યન્તર દેવો અને દેવીઓ ત્યાં જઈને આરામ કરે છે-વિશ્રામ કરે છે. અહીં સુધીના સૂત્રપાઠને અત્રે અધ્યાહૃત કરી લેવો જોઈએ. એ સૂત્રપાઠ ત્યાં છઠ્ઠા સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે આ વિજયાદિના વર્ણનથી ઉત્તર દિગ્વર્તી જે પાર્શ્વભાગ છે, તેનું વર્ણન સમાપ્ત થયું છે, એમ સમજવું જોઈએ. પૂર્વમાં વિદેહ ક્ષેત્રના ચાર વિભાગો પ્રકટ

अथ प्रतिविजयमेकैकां राजधानीं नामतो निर्दिशन्नाह-'विजया भणिया' विजया भणिताः वर्णिताः, अत्र भणितानां विजयानां यत्पुनः कथनं तद्राजधानीं निरूपयितुम् 'रायहाणीओ इमा' राजधान्य इमाः अनुपदं वक्ष्यमाणाः, ताः पद्यबन्धेन सङ्गृह्यन्ते 'खेमे' त्यादि कच्छ-विजयतः क्रमेण क्षेमादयो राजधान्यो बोध्याः, तत्र क्षेमा १ क्षेमपुरा २ चैव अरिष्ठा ३ अरिष्ठपुरा ४ तथा खड्गी ५ मञ्जूषा ६ अपि चेति समुच्चये औषधी ७ पुण्डरीकिणी ८ इमा अष्टौ शीतामहानद्या उत्तरदिग्वर्तिनां विजयानां दक्षिणार्द्धमध्यमखण्डेषु बोध्याः ॥१॥

उक्तेष्वष्टसु कच्छादि विजयेषु प्रत्येकं द्वे द्वे इति षोडश विद्याधरश्रेणी निर्दिशन्नाह-'सोलस' इत्यादि षोडश 'विज्जाहरसेढीओ' विद्याधरश्रेणयः प्रतिवैताढ्यं द्वयोर्द्वयोः श्रेण्योः

चार विभाग प्रकट किये जा चुके हैं सो विदेह क्षेत्र के पूर्व भाग और उत्तर भाग इन दोनों को इस विजयादि वर्णन के अपेक्षा वर्णन समाप्त हो चुका है।

अब सूत्रकार हर एक विजय में जो २ राजधानी हैं उसका नाम निर्देश करते हुए कहते हैं-(विजया भणिया, रायहाणीओ इमाओ-खेमा १ खेमपुरा २ चेव, रिट्ठा ३ रिट्ठपुरा ४ तहा, खग्गी ५ मंजुसा ६ अविअ ७ ओसही ७ पुंडरीगिणी ८ ॥१॥

विजया राजधानी के सम्बन्ध में पूर्व में कहा जा चुका है। क्षेमा १ क्षेमपुरा २ अरिष्ठा ३ अरिष्ठपुरा ४ खड्गी ५ मंजूषा ६ औषधी ७ और पुण्डरीकिणी ८ ये आठ राजधानियों के नाम हैं ये आठ राजधानियां कच्छादि विजयों में यथा क्रम से हैं। "अविअ" यह "अपिच" इस अर्थ में प्रयुक्त हुआ है और यह समुच्चयार्थक है ये आठ राजधानियां सीता महानदी की उत्तर दिशा में रहे हुए विजयों के दक्षिणार्द्ध मध्यम खण्डों में है।

કરવામાં આવેલ છે. તે વિદેહ ક્ષેત્રના પૂર્વ ભાગ અને ઉત્તર ભાગ એ બન્ને ભાગોની અપેક્ષાએ આ વિજયાદિ વર્ણન અત્રે સમ્પૂર્ણ થયું છે.

હવે સૂત્રકાર દરેકે દરેક વિજયમાં જે-જે રાજધાની છે, તેનું નામ નિર્દેશ કરતા કહે છે-'विजया भणिया, रायहाणीओ-खेमा-१, खेमपुरा २ चेव, रिट्ठा ३, रिट्ठपुरा ४ तहा, खग्गी ५, मंजूसा ६ अविअ ओसही-७, पुंडरीगिणी ८ ॥ ९ ॥ વિજયા રાજધાની વિષે પહેલાં વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. ક્ષેમા ૧, ક્ષેમપુરા ૨, અરિષ્ઠા-૩, અરિષ્ઠપુરા-૪, ખડ્ગી ૫, મંજૂષા-૬, ઔષધી ૭ અને પુંડરીકિણી ૮. એ આઠ રાજધાનીઓના નામો છે. એ આઠ રાજધાનીઓ કચ્છાદિ વિજયોમાં યથાક્રમે છે. 'अविअ' એ પદ 'अपि च' એ અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. અને એ પદ સમુચ્ચયાર્થક છે. એ ૮ રાજધાનીઓ શીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં આવેલા વિજયોના દક્ષિણાર્દ્ધ મધ્યમ ખંડમાં છે. હવે સૂત્રકાર કચ્છાદિ વિજયોમાંથી દરેકે દરેક વિજયમાં જે બે-બે વિદ્યાધર શ્રેણીઓ છે તે સંબંધમાં સ્પષ્ટતા કરતાં કહે છે-सोलस विज्जाहरसेढीओ तावइयाओ आभिओगसेढीओ सव्वाओ

सम्भवात् तथा 'तावइआओ' तावत्यः षोडशसंख्यकाः 'अभियोगसेढीओ' आभियोग्यश्रेणयः वक्तव्याः 'सव्वाओ इमाओ' सर्वा इमाः-अनन्तरोक्ताः-आभियोग्यश्रेणयः 'ईसाणस्स' ईशानस्य ईशानाख्यस्येन्द्रस्य अधीना बोध्याः मेरुत-उत्तरदिग्वर्तित्वात्, अथावशिष्टानां विजयवक्षस्कारपर्वतादीनां स्वरूपं वर्णयितुं लाघवार्थमतिदेशसूत्रमाह-'सव्वेसु विजएसु' इत्यादि-सर्वेषु विजयेषु 'कच्छवत्तव्वया' कच्छवक्तव्यता-कच्छस्य विजयस्य या वक्तव्यता वर्णनरीतिः सा बोध्या, सा किम्पर्यन्ता ? इत्याह-'जाव अट्ठो' यावदर्थः-अर्थः तत्तद्विजयानां नामार्थः तत्पर्यन्ता वक्तव्यता बोध्या तत्र च विजयेषु 'रायाणो' राजानः अधिपत्यः 'सरिसणामगा' सदृशनामकाः तत्तद्विजयसदृशनामका बोध्याः, तथा 'विजयेसु' विजयेषु 'सोलसण्हं' 'षोडशानां वक्खारपव्वयाणं' वक्षस्कारपर्वतानां 'चित्तकूडवत्तव्वया' चित्रकूटवक्तव्यता-चित्रकूटपर्वतवद् वक्तव्यता वर्णनरीतिः बोध्या 'जाव कूडा चत्तारि २' यावत् कूटानि

अब सूत्रकार कच्छादि विजयों में से प्रत्येक विजय में जो दो दो विद्याधर श्रेणियां है उनका निर्देश करते हुए कहते हैं-(सोलस विज्जाहरसेढीओ तावइयाओ आभिओगसेढीओ सव्वाओ इमाओ ईसाणस्स)इन पूर्वोक्त कच्छादि विजयों में प्रति वैताढय पर्वत के ऊपर दो श्रणियों के सद्भाव से तथा इतनी आभियोग्य श्रेणियों के सद्भाव से १६ विद्याधर श्रेणियां और १६ आभियोग्य श्रेणियां हैं। ये आभियोग्य श्रेणियां ईशानेन्द्र की हैं अर्थात् ईशान देव लोक के इन्द्र की अधीनता में ये रहती हैं। क्यों कि ये मेरु से उत्तर दिशा में वर्तमान हैं। (सव्वेसु विजएसु कच्छ वत्तव्वया जाव अट्ठो रायाणो सरिसणामगा विजएसु सोलसण्हं वक्खारपव्वयाणं चित्तकूड वत्तव्वया जाव कूडा चत्तारि २ बारसण्ह नईणं गाहावइ वत्तव्वया जाव उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं वणसंडेहिं अ वण्णओ) जितने ये विजय कहे गये है उन सब विजयों में जो वक्तव्यता है वह उस २ विजय के नाम पर्यन्त तक कच्छ विजय

इमाओ ईसाणस्स' એ પૂર્વોક્ત કચ્છાદિ વિજયોમાં પ્રતિ વૈતાઢય પર્વતની ઉપર બે શ્રેણીઓના સદ્ભાવથી તેમજ એટલી જ આભિયોગ્ય શ્રેણીઓના સદ્ભાવથી ૧૬ સોળ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ અને ૧૬ સોળ આભિયોગ્ય શ્રેણીઓ ઈશાનેન્દ્રની છે. અર્થાત્ ઈશાનદેવલોકના ઈન્દ્રની અધીનતામાં એ રહે છે. કેમકે એ મેરૂથી ઉત્તર દિશામાં વર્તમાન છે. सव्वेसु विजएसु कच्छवत्तव्वया जाव अट्ठो रायणो सरिसणामगा विजएसु सोलसण्हं वक्खार पव्वयाणं चित्तकूडवत्तव्वया जाव कूडा चत्तारि २ बारसण्हं नईणं गाहावइ वत्तव्वया जाव उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं वणसंडेहिं अ वण्णओ' જેટલા એ વિજયો કહેવામાં આવેલા છે તે સર્વ વિજયોમાં જે વક્તવ્યતા છે તે વક્તવ્યતા તત્સંબંધી વિજયના નામ સુધી કચ્છ વિજયની વક્તવ્યતા જેવી છે તેમજ તે વિજયોના જેવાં નામો છે, તે નામ અનુસાર જ ત્યાં ચક્રવર્તી રાજાઓના નામો છે. તેમજ એક વિજયમાં એક-એક વક્ષસ્કાર

चत्वारि २ चत्वारि २ कूटानि यावद्वर्णितानि भवन्ति तावत् चित्रकूटवक्तव्यता बोध्या, तथा 'बारसण्हं' द्वादशानां 'णईणं' नदीनाम्-अन्तरनदीनाम् 'गाहावइवत्तव्वया' ग्राहावतीवक्तव्यता बोध्या, साच किम्पर्यन्ता? इत्याह-'जाव उभओ' इत्यादि यावद् उभयोः द्वयोः 'पासिं' पार्श्वयोः 'दोहिं' द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहिं' पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां 'वणसंडेहिं' वनषण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्ता इति पर्यन्ता, तत्र पद्मवरवेदिकावनषण्डयोः 'वण्णओ' वर्णकः वर्णनपरपदसमूहो बोध्यः, सच चतुर्थपञ्चमसूत्रानुसारेण बोध्यः ॥सू० २८॥

अथ द्वितीयं विदेहविभागं प्रदर्शयितुमाह-'कहि णं भंते' इत्यादि

मूलम्- कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सीयाए महाणईए दाहिणिल्ले सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते ?, एवं जहचेव उत्तरिल्लं सीयामुहवणं तह चेव दाहिणं पि भाणियव्वं, णवरं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं वच्छस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सीयाए महाणईए दाहिणिल्ले सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते उत्तरदाहिणायए तहेव सव्वं णवरं णिसहवासहरपव्वयंतेणं एगमेगूणवीसइभागं जोयणस्स विक्खंभेणं किण्हे किण्होभासे जाव महया गंधद्धाणिं मुअंते जाव आसयंति उभओ पासिं

की वक्तव्यता जैसी है तथा उन विजयों का जैसा नाम है उसी नाम के अनुसार वहां चक्रवर्ती राजाओं का नाम है। तथा विजयों में जो प्रत्येक विजय में एक एक वक्षस्कार पर्वत के होने से १६ वक्षस्कार पर्वत कहे गये हैं। उन वक्षस्कार पर्वतों की वक्तव्यता चित्रकूट वक्षस्कार पर्वत की वक्तव्यता जैसी है तथा इन वक्षस्कार पर्वतों के ऊपर हर एक वक्षस्कार पर्वत पर ४-४ जो कूट प्रकट किये गये हैं उनकी वक्तव्यता चित्रकूट पर्वत के कूटों जैसी है। तथा १२ अन्तर नदियों की वक्तव्यता ग्राहावती नदी की दोनों पार्श्व भागों में दो पद्मवर वेदिकाएं और दो वनषंडों के वर्णन तक की वक्तव्या के जैसी है ॥२८॥

પર્વત હોવાથી કુલ ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો થાય છે. તે સર્વ વક્ષસ્કાર પર્વત વિષેની વક્તવ્યતા ચિત્રકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની વક્તવ્યતા જેવી છે તેમજ એ વક્ષસ્કાર પર્વતોની ઉપર એટલે કે દરેકે દરેક વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર ચાર-ચાર કૂટો પ્રકટ કરવામાં આવેલા છે અને તેમની વક્તવ્યતા ચિત્રકૂટ પર્વતના જેવી છે. તેમજ ૧૨ અંતર નદીઓની વક્તવ્યતા ગ્રાહાવતી નદીના બન્ને પાર્શ્વભાગોમાં બે પદ્મવરવેદિકા અને બે વનખંડો સુધી વક્તવ્યતા જેવી છે ॥ ૨૮ ॥

दोहिं पउमवरवेइयाहिं वणसंडेणओ इति ।

कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे वच्छे णामं विजए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं दाहिणिल्लस्स सीयामुहवणस्स पच्चत्थिमेणं तिउडस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे वच्छे णामं विजए पण्णत्ते तं चेव पमाणं सुसीमा रायहाणी १, तिउडे वक्खारपव्वए सुवच्छे विजए कुंडला रायहाणी २, तत्तजलाणई, महावच्छे विजए अपराजिया रायहाणी ३, वेसमणकूडे वक्खारपव्वए वच्छावई विजए पभंकरा रायहाणी ४, मत्तजलाणई रम्मे विजए अंकावई रायहाणी ५, अंजणे वक्खारपव्वए रम्मगे विजए पम्हावई रायहाणी ६, उम्मत्तजला महाणई रमणिज्जे विजए सुभा रायहाणी ७, मायंजणे वक्खारपव्वए मंगलावई विजए रयणसंचया रायहाणीति ८, एवं जह चेव सीयाए महाणईए उत्तरं पासं तहचेव दक्खिणिल्लं भाणियव्वं, दाहिणिल्लं सीयामुहवणाइ, इमे वक्खारकूडा-तं जहा-तिउडे १ वेसमणकूडे २ अंजणे ३ मायंजणे ४ (णई उ तत्तजला १ मत्तजला २ उम्मत्त जला ३) विजया तं जहा-वच्छे सुवच्छे महावच्छे, चउत्थे वच्छगावई । रम्मे रम्मए चेव, रमणिज्जे मंगलावई ॥१॥ रायहाणीओ तं जहा-सुसीमा कुंडला चेव अपराजिय पहंकरा । अंकावई पम्हावई सुहा रयणसंचया ॥२॥ वच्छस्स विजयस्स णिसहे दहिणेणं सीया उत्तरेणं दाहिणिल्ले सीयामुहवणे पुरत्थिमेणं तिउडे पच्चत्थिमेणं सुसीमा रायहाणी पमाणं तं चेवेत्ति, वच्छाणंतरं तिउडे तओ सुवच्छे विजए एएणं कमेणं तत्तजला णई महावच्छे विजए वेसमणकूडे वक्खारपव्वए वच्छावई विजए मत्तजला णई रम्मे विजए अंजणे वक्खारपव्वए रम्मए विजए उम्मत्तजला णई रमणिज्जे विजए मायंजणे वक्खारपव्वए मंगलावई विजए ॥ सू०२९ ॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे शीताया महानद्याः दाक्षिणात्यं शीतामुखवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् ? एवं यथैव औत्तराहं शीतामुखवनं तथैव दक्षिणमपि भणितव्यम्, नवरं निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण शीताया महानद्या दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन वत्सस्य विजयस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे शीताया महानद्या दाक्षिणात्यं शीतामुखवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् उत्तरदक्षिणायतं तथैव सर्वं नवरं निषधवर्षधरपर्वतान्तेन एकमेकोनविंशतिभागं योजनस्य विष्कम्भेण कृष्णं कृष्णावभासं यावत् महागन्धघ्राणिं मुञ्चन्तो यावद् आसते उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां वनवर्णक इति ।

क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे वत्सो नाम विजयः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण शीताया महानद्या दक्षिणेन दक्षिणात्यस्य शीतामुखवनस्य पश्चिमेन त्रिकूटस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे वत्सो नाम विजयः प्रज्ञप्तः, प्रमाणं सुसीमा राजधानीं १, त्रिकूटो वक्षस्कारपर्वतः सुवत्सो विजयः कुण्डला राजधानी २, तप्तजला नदी महावत्सो विजयः अपराजिता राजधानी ३, वैश्रवणकूटो वक्षस्कारपर्वतो वत्सावती विजयः प्रभङ्करा राजधानी ४, मत्तजला नदी रम्यो विजयः अङ्कावती राजधानी ५, अञ्जनो वक्षस्कारपर्वतो रम्यको विजयः पक्ष्मावती राजधानी ६, उन्मत्तजला महानदी रमणीयो विजयः शुभा राजधानी ७, मातञ्जनो वक्षस्कारपर्वतो मङ्गलावती विजयः रत्नसञ्चया राजधानी ८, एवं यथैव शीताया महानद्या उ- पार्श्वे तथैव दाक्षिणात्यं भणितव्यम्, दाक्षिणात्यशीतामुखवनादि, इमानि वक्षस्कारकूटाः तद्यथा त्रिकूटः १ वैश्रवणकूटः २ अञ्जनः ३ मातञ्जनः ४ 'नदी तु-तप्तजला १ मत्तजला २ उन्मत्तजला ३' विजयाः तद्यथा-वत्सः सुवत्सो महावत्सः चतुर्थो वत्सकावती । रम्यो रम्यकश्चैव रमणीयो मङ्गलावती ॥१॥ राजधान्यः, तद्यथा-सुसीमाकुण्डला चैव अपराजिता प्रभङ्करा अङ्कावती पक्ष्मावती शुभा रत्नसञ्चया ॥२॥ वत्सस्य विजयस्य निषधो दक्षिणेन शीता उत्तरेण दाक्षिणात्यसीतामुखवनं पौरस्त्येन त्रिकूटः पश्चिमेन सुसीमा राजधानी प्रमाणं तदेवेति, वत्सानन्तरं त्रिकूटः, ततः सुवत्सो विजयः, एतेन क्रमेण तप्तजला नदी महावत्सो विजयः वैश्रवणकूटो वक्षस्कारपर्वतो वत्सावती विजयो मत्तजला नदी रम्यो विजयः अञ्जनो वक्षस्कारपर्वतः रम्यको विजय उन्मत्तजला नदी रमणीयो विजयो मातञ्जनो वक्षस्कारपर्वतः मङ्गलावती विजयः ॥सू० २९॥

द्वितीय विदेह की प्ररूपणा-

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे'-इत्यादि

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(कहि णं

દ્વિતીય વિદેહ વિભાગની પ્રરૂપણા

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' इत्यादि

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર વડે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहिणं भंते !

टीका-कहि णं भंते! इत्यादि-क्व खलु भदन्त! 'जंबुद्दीवे' जम्बूद्वीपे जम्बूद्वीप-नामके 'दीवे' द्वीपे 'महाविदेहे' महाविदेहे 'वासे' वर्षे 'सीयाए' शीताया शीतानाम्न्याः 'महाणईए' महानद्याः 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्यं-दक्षिणदिग्वर्ति 'सीयामुहवणे' शीतामुख-वनं 'णामं' नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते?' प्रज्ञप्तम्?, इतिप्रश्ने औत्तराह शीतामुखवनवत् तद्वर्ण-यितुमतिदेशसूत्रत्वेनोत्तरसूत्रमाह-'एवं जहचेव' इत्यादि-एवम् अमुना प्रकारेण यथैव 'उत्तरिल्लं' औत्तराहम्-उत्तरदिग्वर्ति 'सीयामुहवणं' शीतामुखवनं प्रागुक्तं 'तहचेव' तथैव तेनैव प्रकारेण 'दाहिणंपि' दक्षिणमपि-दक्षिणदिग्वर्त्यपि शीतामुखवनं 'भाणियव्वं' भणित-व्यं वक्तव्यम्, परन्तु अनन्तरसूत्रोक्तोत्तराह-शीतामुखवनाद्यो विशेषस्तं प्रदर्शयितुमाह-'णवरं' इत्यादि नवरं केवलं 'णिसहस्स' निषधस्य-निषधनामकस्य 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'सीयाए' शीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'दाहिणेणं' दक्षि-णेन दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य-पूर्वदिग्वर्तिलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'वच्छस्स' वत्सस्य-वत्सनामकस्य विदेहद्वितीय भागव-र्तिनः प्रथमस्य 'विजयस्स' विजयस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वस्यां दिशि 'एत्थ' अत्र-

---

भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सीयाए महाणईए दाहिणिल्ले सीया-मुहवणे णामं वणे पण्णत्ते) हे भदन्त! जम्बूद्वीप नाम के इस द्वीप में महाविदेह क्षेत्र में सीता महानदी का दक्षिण दिग्भागवर्ती सीता मुखवन नामका वन कहां पर कहा गया है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-एवं जह चेव उत्तरिल्लं सीया-मुहवणं तह चेव दाहिणंपि भाणियव्वं) हे गौतम! जैसा कथन सीता महानदी के उत्तर दिग्वर्ती सीतामुखवन नाम के वन के विषय में किया गया है वैसा ही कथन इस दक्षिणदिग्वर्ती सीतामुखवनके विषय में भी जान लेना चाहिए (णवरं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं पुरत्थिम-लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं वच्छस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे) परन्तु उत्तरदिग्वर्ती सीतामुखवन की अपेक्षा जो इस वन

जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सीयाए महाणईए दाहिणिल्ले सीयामुहवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ભદંત! એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા જંબૂદ્વીપ નામક આ દ્વીપના મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા મહાનદીના દક્ષિણ ભાગ સીતામુખવન નામે વન કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'एवं जहचेव उत्तरिल्लं सीयामुहवणं तहचेव दाहिणं पि भाणियव्वं' હે ગૌતમ! જેવું કથન સીતા મહાનદીના ઉત્તર દિગ્વર્તી સીતા મુખવન નામક વન વિષે સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે, તેવું જ કથન આ દક્ષિણ દિગ્વર્તી સીતા મુખવન નામક વનવિષે પણ જાણી લેવું જોઈએ. 'णवरं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयाए महाणईए दाहि-णेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं वच्छस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' પણ ઉત્તરદિગ્વર્તી સીતા મુખવનની અપેક્ષાએ જે આ વનના

अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे' जम्बूद्वीपे 'दीवे' द्वीपे 'महाविदेहे' महाविदेहे 'वासे' वर्षे 'सीयाए' शीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्यं-दक्षिणदिग्वर्ति 'सीयामुहवणे' शीतामुखवनं 'णाम' नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, एतच्च 'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतम्-उत्तरदक्षिणदिशोर्दीर्घं 'तहेव' तथैव औत्तराहशीतामुखवनवदेव 'सव्वं' सर्वं प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णं षोडशयोजनसहस्राणि पञ्च च द्वानवत्यधिकानि योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य आयामेन इत्येतत्समस्तं च तथैव अतः परं ततो विशेषं दर्शयितुमाह-'णवरं' नवरं केवलं 'णिसहवासहरपव्वयंते णं' निषधवर्षधरपर्वतान्ते-निषधनामक वर्षधरपर्वतस्यान्ते समीपे खलु 'एगं' एकम् 'एगूणवीसइभागं' एकोनविंशतिभागम् 'जोयणस्स' योजनस्य 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण पुनस्तत् कीदृशम्? इत्याह-

के कथन में विशेषता है वह ऐसी है कि यह दक्षिणदिग्वर्ती सीतामुखवन निषध वर्षधर पर्वत की उत्तर दिशा में, सीतामहानदी की दक्षिण दिशा में, पूर्व दिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिम दिशा में और विदेह के द्वितीय भाग में रहे हुए वत्स नाम के प्रथम विजय की पूर्व दिशा में इस जंबूद्वीप के अन्तर्गत विदेह क्षेत्र के भीतर कहा गया है। यह वन (उत्तर दाहिणायए तहेव सव्वं णवरं णिसहवासहर पव्वयंतेणं एगमेगूणवीसइभागं जोयणस्स विक्खंभेणं, किण्हे किण्होभासे, जाव महया गंधद्धाणिं मुयंते जाव आसयंति) उत्तर से दक्षिण तक लम्बा है इत्यादि रूप से सब कथन उत्तर दिग्वर्ती सीता मुखवन की तरह से यहाँ पर कह लेना चाहिए तथाच पूर्व से पश्चिम तक विस्तृत है १६५९२$\frac{२}{१९}$ योजन का इसका आयाम है इत्यादि परन्तु यह क्रमशः घटते २ निषध वर्षधर पर्वत के पास में $\frac{१}{१९}$ योजन प्रमाण अर्थात् १ योजन के १९ भागों में से १ भाग प्रमाण विस्तार वाला रह जाता है यह वन कश्चित् २ कृष्ण

કથનમાં વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે કે આ દક્ષિણ દિગ્વર્તી સીતા મુખવન નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં સીતા મહા નદીની દક્ષિણ દિશામાં, પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને વિદેહના દ્વિતીય ભાગમાં આવેલ વત્સ નામક પ્રથમ વિજયની પૂર્વ દિશા તરફ જંબૂદ્વીપવિદેહમાં છે. આ વન 'उत्तरदाहिणायए तहेव सव्वं णवरं णिसहवासहरपव्वयंतेण एगमेगूणवीसइभागं जोयणस्स विक्खंभेणं' किण्हे किण्होभासे, जाव महया गंधद्धाणिं मुयंते जाव आसयंति' ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી દીર્ઘ છે, વગેરે રૂપમાં બધું કથન ઉત્તર દિગ્વર્તી સીતા મુખવનની જેમ જ અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ. તથાચ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તૃત છે. ૧૬૫૯૨$\frac{૨}{૧૯}$ યોજન જેટલો એનો આયામ છે ઇત્યાદિ, પણ આ અનુક્રમે ક્ષીણ થતું ગયું છે અને નિષધ વર્ષધર પર્વતની પાસે $\frac{૧}{૧૯}$ યોજન પ્રમાણ એટલે કે ૧ યોજનના ૧૯ ભાગોમાંથી ૧ ભાગ પ્રમાણ વિસ્તાર યુક્ત રહી જાય છે. આ વન ક્વચિત્-ક્વચિત કૃષ્ણ વર્ણવાળા પત્રોથી યુક્ત હોવા બદલ

'किण्हे' इत्यादि-कृष्णं कृष्णवर्णम् मध्यमावस्थायां कृष्णवर्णपत्रसम्पन्नत्वाद्वनमपि कृष्णवर्णम् न चोपचारमात्रेण कृष्णमिति व्यपदिश्यते किन्तु कृष्णतया प्रतिभासनात् तथाऽऽह 'किण्हो भासे' कृष्णावभासम् यावति वनभागे कृष्णदलानि सन्ति तावति तद्भागे तद्वनमतीव कृष्णवर्णमवभासमानम् अतः परं नीलं नीलावभासमित्यादि सङ्ग्रहीतुमाह-'जाव' अत्र यावत्पदेन सङ्ग्राह्यपदानां सङ्ग्रहोऽर्थश्च पञ्चमसूत्रटीकातो बोध्यः 'महया गंधद्धाणिं' महागन्धघ्राणिं 'मुअंते' मुञ्चन्तः इत्यारभ्य 'जाव आसयंति' यावदासते 'आसते' इति पर्यन्तानां पदानां सङ्ग्रहोऽत्र बोध्याः स च सार्थः पञ्चमषष्ठसूत्राभ्यां बोध्यः। तथा तत् 'उभओ पासिं उभयोः द्वयोः पार्श्वयोः भागयोः 'दोहिं' द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहिं' पद्मवरवेदिकाभ्याम् इत्युपलक्षणं तेन द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां च सम्परिक्षिप्तम् इत्येतत्पदद्वयस्य सङ्ग्रहो बोध्यः, तयोः 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः स च प्राग्वत् चतुर्थपञ्चमसूत्राभ्यां बोध्यः।

अथ द्वितीये महाविदेहविभागे वत्सादिविजय-तत्प्रमाणसुसीमादि-राजधानी त्रिकूटादि वक्षस्कारपर्वतः तप्तजलादि नदी व्यवस्थामाह-'कहि णं भंते!' इत्यादि-प्रश्नसूत्रं स्पष्टम्,

---

वर्ण वाले पत्रों से युक्त होने के कारण कृष्ण है, और इसी कारण यह कृष्ण रूप से प्रतिभासित होता है क्वचित् २ यह वन नील पत्रों से युक्त होने ने कारण नीला है और इसी से यह नीला प्रतीत होता है इत्यादि रूप से इस वन का वर्णन पंचम सूत्र की टीका के अनुसार कर लेना चाहिये यहाँ आगत यावत्पद से यही बात प्रकट की गई है 'महया गंधद्धाणिं मुयंते'' से लेकर ''जाव आसयंति'' यहाँ तक के पदों का संग्रह पंचम और छठे सूत्र के कथनानुसार यहां पर कर लेना चाहिये यह वन (उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते) दोनों ओर दो पद्मवरवेदिकाओं से एवं दो वनषंडों से घिरा हुआ है इन दोनों का पद्मवरवेदिका और वनषंड का-वर्णनकरने वाले पदसमूह समग्र प्रकार से यहां चतुर्थ पंचम सूत्र से समझ लेना चाहिये (कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे वच्छे णामं विजए पण्णत्ते) भदन्त! जंबूद्वीप

કૃષ્ણ છે. અને એથી જ આ કૃષ્ણ રૂપમાં પ્રતિભાસિત થાય છે. ક્વચિત્-ક્વચિત્ આ વન નીલપત્રોથી યુક્ત હોવા બદલ નીલુ છે અને એથી જ આ નીલું પ્રતીત થાય છે. ઈત્યાદિ રૂપમાં આ વનનું વર્ણન પંચમ સૂત્રની ટીકા મુજબ સમજી લેવું જોઈએ. અહીં આવેલા યાવત્ પદથી એજ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે 'महया गंधद्धाणिं मुयंते' અહીંથી માંડીને 'जाव आसयंति' અહીં સુધીના પદોનું ગ્રહણ પંચમ અને ષષ્ઠ સૂત્રના કથન મુજબ અહીં કરી લેવું જોઈએ. આ વન 'उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ते' બન્ને તરફ બે પદ્મવરવેદિકાઓથી તેમજ બે વનખંડોથી આવૃત છે પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ વિષેનું વર્ણન ચતુર્થ અને પંચમ સૂત્રમાં કરવામાં આવેલું છે. જિજ્ઞાસુઓ તેમાંથી જાણવા યત્ન કરે. 'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे वच्छे

उत्तरसूत्रे 'गोयमा !' हे गौतम ! 'णिसहस्स' निषधस्य-निषधनामकस्य 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'सीयाए' शीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'दाहिणिल्लस्स' दाक्षिणात्यस्य दक्षिणदिग्वर्तिनः 'सीयामुहवणस्स' शीतामुखवनस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'तिउडस्स' त्रिकूटस्य-त्रिकूटनामकस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे' जम्बूद्वीपे 'दीवे' द्वीपे 'महाविदेहे' महाविदेहे 'वासे' वर्षे 'वच्छे' वत्सः 'णामं' नाम 'विजए' विजयः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, अस्य 'तं चेव' तदेव 'पमाणं' प्रमाणम् 'सुसीमा' सुसीमा-सुसीमा नाम्नी 'रायहाणी' राजधानी अस्याः प्रमाणमयोध्याराजधानीवत्, अथ विजयविभाजकं वक्षस्कारगिरिमाह-'तिउडे' त्रिकूटः त्रिकूटनामकः 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः १, 'सुवच्छे' सुवत्सः-सुवत्सनामा 'विजए' विजयः 'कुंडला' कुण्डला कुण्डलानाम्नी 'रायहाणी २' राजधानी 'तत्तजलाणई' तप्तजला नदी

नाम के द्वीप में महाविदेह क्षेत्र में वत्स नाम का विजय कहां पर कहा है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं दाहिणिल्लस्स सीयामुहवणस्स पच्चत्थिमेणं तिउडस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे वच्छे णामं विजए पण्णत्ते) हे गौतम ! निषध वर्षधर पर्वत की उत्तर दिशा में सीता महानदी की दक्षिण दिशा में, दक्षिण दिग्वर्ती सीता मुखवन की पश्चिम दिशा में त्रिकूट वक्षस्कार पर्वत की पूर्व दिशा में जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में वर्तमान विदेह क्षेत्र-महाविदेह क्षेत्र के भीतर वत्स नाम का विजय कहा गया है (तं चेव पमाणं सुसीमा रायहाणी तिउडे वक्खारपव्वए सुवच्छे विजए कुंडला रायहाणी २ तत्तजला णई महावच्छे विजए अपराजिया रायहाणी ३) इसका प्रमाण वही है सुसीमा यहां राजधानी है इसका वर्णन अयोध्या राजधानी के

णामं विजए पण्णत्ते' हे ભદંત ! જબૂદ્રીપમાં, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વત્સ નામક વિજય ક્યા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं सीयाए महाणईए दाहिणेणं दाहिणिल्लस्स सीयामुहवणस्स पच्चत्थिमेणं तिउडस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे वच्छे णामं विजए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં, સીતા મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં, દક્ષિણ દિગ્વર્તી સીતા મુખવનની પશ્ચિમ દિશામાં, ત્રિકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં, જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં વર્તમાન વિદેહ ક્ષેત્ર-મહાવિદેહની અંદર વત્સ નામક વિજય આવેલ છે. 'तं चेव पमाणं सुसीमा रायहाणी तिउडे वक्खारपव्वए सुवच्छे विजए कुंडला रायहाणी २ तत्तजला णई महावच्छे विजए अपराजिया रायहाणी ३' એનું પ્રમાણ પૂર્વવત જ છે. અહીં સુસીમા નામે રાજધાની છે. એનું વર્ણન અયોધ્યા રાજધાની જેવું છે.

उत्तर नदी 'महावच्छे' महावत्सः-महावत्सनामा 'विजए' विजयः 'अपराजिया' अपराजिता-अपराजितानाम्नी 'रायहाणी' राजधानी ३ 'वेसमणकूडे' वैश्रवणकूटः-वैश्रवणकूटनामा 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः 'वच्छावईविजए' वत्सावती विजयः 'पभंकरा' प्रभङ्करा-प्रभङ्करा नाम्नी 'रायहाणी' राजधानी ४ 'मत्तजला णई' मत्तजला नदी 'रम्मे विजए' रम्यः रम्यनामा विजयः 'अंकावई रायहाणी' अङ्कावती राजधानी ५ 'अंजणे' अञ्जनः अञ्जननामा 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः 'रम्मगे' रम्यकः-रम्यकनामा 'विजए' विजयः 'पम्हावई' पक्ष्मावती-पक्ष्मावतीनाम्नी 'रायहाणी' राजधानी ६, 'उम्मत्तजला महाणई' उन्मत्तजला उन्मत्तजलानाम्नी महानदी 'रमणिज्जे' रमणीयः-रमणीयनामा 'विजए' विजयः 'सुभा' शुभा-शुभानाम्नी 'रायहाणी' राजधानी ७ 'मायंजणे' मातञ्जनः--मातञ्जननामा 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः .'मंगलावई विजए' मङ्गलावती-मङ्गलावतीनामकः

जैसा है। त्रिकूड नाम का वक्षस्कार पर्वत है सुवत्स विजय है, कुंडला नामकी यहां राजधानी है और तप्तजला नाम की नदी है महावत्स नामका विजय है अपराजिता नाम की राजधानी है (एवं वेसमणकूडे वक्खारपव्वए) वैश्रवण कूट नामका वक्षस्कार पर्वत है (वच्छावई विजए पभंकरा रायहाणी) वत्सावती विजय है और इसमें प्रभंकरा नामकी राजधानी है (मत्तजला णई) मत्तजला नाम की नदी है (रम्मे विजए, अंकावई रायहाणी ५ अंजणे वक्खारपव्वए) रम्य नाम का विजय है, अङ्कावती नाम की इसमें राजधानी है अंजन नाम का वक्षस्कार पर्वत है (रम्मगे विजए पम्हावई रायहाणी ६ उम्मत्तजला महाणई) रम्यक नाम का विजय है, पद्मावती नामकी इसमें राजधानी है और उन्मत्त जला नामकी नदी है (रमणिज्जे विजए सुभा रायहाणी ७ मायंजणे वक्खारपव्वए) रमणीय नामका विजय है शुभा नामकी राजधानी है और मातञ्जन नाम का वक्षस्कार पर्वत है (मंगलावई विजए रयणसंचया रायहाणी ८) मंगलावती

અહીં ચિત્ર કૂટ નામે વક્ષસ્કાર પર્વત છે અને સુવત્સ વિજય છે અહીં કુંડલા નામક રાજધાની છે અને તપ્તજલા નામક નદી છે. મહાવત્સ નામક વિજય છે અને અપરાજિતા નામક રાજધાની છે. 'एवं वेसमणकूडे वक्खारपव्वए' વશ્રવણુ કૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'वच्छावईविजए पभंकरा रायहाणी' વત્સાવતી વિજય છે અને એમાં પ્રભંકરા નામક રાજધાની છે. 'मत्तजला णई' મત્તજલા નામે નદી છે. 'रम्मे विजए, अंकावई रायहाणी ५ अंजणे वक्खारपव्वए' રમ્ય નામક વિજય છે, અંકાવતી નામે એમાં રાજધાની છે. અંજન નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'रम्मगे विजए पम्हावइ रायहाणी ६ उम्मत्तजला महाणई' રમ્યક નામે વિજય છે. અંકાવતી નામક એમાં રાજધાની છે અને ઉન્મત્ત જલા નામક નદી છે. 'रमणिज्जे विजए सुभा रायहाणी ७ मायंजणे वक्खारपव्वए' રમણીય નામક વિજય છે. શુભા નામક રાજધાની છે અને માતંજન નામક વક્ષસ્કાર

'विजए' विजयः 'रयणसंचया रायहाणी' रत्नसञ्चया-रत्नसञ्चयानाम्नी राजधानी ८, इमाः राजधान्यः शीतामहानदी दक्षिणदिग्वर्तित्वेन विजयानामुत्तरार्द्धमध्यमखण्डेषु बोध्या,

अथ विजयादीनां विष्कम्भादि समानत्वे दर्शितेऽपि कश्चिदपि पार्श्वयोः परस्परं भेदो न स्फुटी भवितुमर्हेदिति संशयं निराकर्तुमाह-'एवं जह चेव' इत्यादि-एवम् पूर्वोक्तप्रकारेण यथैव-येनैव प्रकारेण 'सीयाए' शीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'उत्तरं पासं' उत्तरं पार्श्वं प्राच्यम् 'तह चेव' तथैव-तेनैव प्रकारेण 'दक्खिणिल्लं' दाक्षिणात्यं-दक्षिणदिग्वर्ति पार्श्वमपि 'भाणियव्वं' भणितव्यं-वक्तव्यं तच्च कीदृशम् इत्याह-'दाहिणिल्लसीयामुहवणाइ' दाक्षिणात्यशीतामुखवनादि-दाक्षिणात्यं शीतामुखवनमादिः प्रथमं यस्य तद् दाक्षिणात्यशीता-मुखवनादि, एतेन यथा प्रथमविभागस्य कच्छविजय आदिरभिहितस्तथा द्वितीयविभागस्यादिः दाक्षिणात्यशीतामुखवनमुक्तमिति तथा 'इमे वक्खारकूडा' इमे वक्षस्कारकूटाः-वक्षस्काराश्च ते कूटाः-कूटानि सन्त्येषामिति कूटाः-कूटवन्तः अर्शआदित्वादच् प्रत्ययो बोध्यः, वक्ष-स्कारकूटाः-वक्षस्कारपर्वताः 'तं जहा' तद्यथा-'तिउडे' त्रिकूटः १ 'वेसमणकूडे' वैश्रवण-

---

विजय है रत्नसंचया नामकी राजधानी है ये सब राजधानियां शीता महानदी की दक्षिण दिशा में हैं इस कारण विजयों के उत्तरार्ध मध्य खंडो में व्यवस्थित हैं। (एवं जहचेव सीयाए महाणईए उत्तरं पासं तहचेव दक्खिणिल्लं भाणियव्वं) इस तरह जैसा सीता नदी का उत्तर दिग्वर्ति पर्श्वभाग कहा गया है वैसा ही सीता नदी का यह दक्षिण दिग्वर्ती पश्चिमभाग कहा गया है (दाहिणिल्ल सीयामुह वणाइ) जिस प्रकार से प्रथम विभाग की आदि में कच्छ विजय कहा गया है इसी प्रकार से इस द्वितीय विभाग की आदि में दक्षिण दिग्वर्ती सीतामुख वन कहा गया है (इमे वक्खारकूडा) ये वक्षस्कार पर्वत हैं (तं जहा) जैसे-(तिउडे१ वेसमणकूडे२ अंजणे३ मायंजणे४, (गइउ तत्तजला१ मत्तजला२, उम्मत्तजला३, तत्तजला१ मत्तजला२ और उम्मत्तजला३ ये नदियां है

પર્વત છે. 'मंगलावई विजए रयणसंचया रायहाणी ८' મંગલાવતી વિજય છે. રત્નસંચયા નામક રાજધાની છે. એ સર્વ રાજધાનીઓ શીતા મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં છે એથી એ વિજયોના ઉત્તરાર્ધ મધ્ય ખંડોમાં વ્યવસ્થિત છે. 'एवं जहचेव सीयाए महाणईए उत्तरं पासं तहचेव दक्खिणिल्लं भाणियव्वं' આ પ્રમાણે જેમ સીતાના ઉત્તર દિગ્વર્તી પાર્શ્વભાગ વિષે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે, તેવું જ આ સીતા નદીના દક્ષિણ દિગ્વર્તી પશ્ચિમ ભાગ પણ કહેવામાં આવેલ છે 'दाहिणिल्लसीयामुहवणाई३' જે પ્રમાણે પ્રથમ વિભાગના આરંભમાં કચ્છ વિજય વિષે કહેવામાં આવેલું છે તે પ્રમાણે આ દ્વિતીય વિભાગના આરંભમાં દક્ષિણદિગ્વર્તી સીતામુખ વન વિષે પણ સમજવું જોઈએ. 'इमे वक्खारकूडा' આ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. 'तं जहा' જેમ કે-'तिउडे १, वेसमणकूडे २, अंजणे ३, मायंजणे ४,' ત્રિકૂટ, વૈશ્રમણ કૂટ, અંજન કૂટ અને માયંજન કૂટ 'णइ उ तत्तजला १, मत्तजला २, उम्मत्तजला ३,' તપ્તજલા ૧, મત્તજલા ૨, અને ઉન્મત્તજલા,

कूटः २ 'अंजणे' अञ्जनः ३ 'मायंजणे' मातञ्जनः ४ 'णईउ तत्तजला १ मत्तजला २ उम्मत्तजला ३' नदीतु-तप्तजला १ मत्तजला २ उन्मत्तजला ३ इमास्तिस्त्रः। अथ वत्सादि विजयानां सङ्ग्रहार्थमाह-'विजया तं जहा' इत्यादि-विजयाः तद्यथा-'वच्छे सुवच्छे' इत्यादि पद्यमुत्तानार्थम् १, एतच्च पद्यं विजयानामेकत्रैव सुखबोधार्थमुक्तं तेन न पुनरुक्तिः शङ्कनीया, एवं राजधानीनामेकत्र नामानि सङ्ग्रहीतुं पद्यमाह-'रायहाणीओ तं जहा' इत्यादि राजधान्यः, तद्यथा 'सुसीमा कुंडला चेव' इत्यादि पद्यं सुगमम्।

अथ पूर्वसूत्राद्वत्सविजयस्य दिङ्नियमे सुगमेऽपि सूत्रप्रवृत्तिवैचित्र्यात्तन्नियमनार्थं क्रमान्तरमाह-'वच्छस्स' इत्यादि-वत्सस्य-वत्सनामकस्य 'विजयस्स' विजयस्य 'णिसहे' निषधः-निषधनामको वर्षधरपर्वतः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि तथाऽस्य 'सीया' शीता-शीतानाम्नी महानदी 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि वर्तते 'दाहिणिल्लसीयामुहवणे' दाक्षिणात्यशीतामुखवनं 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'तिउडे' त्रिकूटः-त्रिकूटनामा वक्षस्कारगिरिः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'सुसीमा' सुसीमा 'रायहाणी' राजधानी अस्याः 'पमाणं' प्रमाणं 'तं चेव' तदेव-पूर्वोक्तमेव-अयोध्याराजधानीवत् इतिभावः, राजधान्याः पुनरुपादानं प्रमाणकथनार्थम् तेन न पुनरुक्तिदोषः,

---

(विजया तं जहा) ये विजय हैं-(वच्छे, सुवच्छे, महावच्छे, चउत्थे वच्छगावई रम्मे रम्मए चेव रमणिज्जे मंगलावई ॥१॥ वत्स, सुवत्स, महावत्स, वत्सकावती, रम्य, रम्यक, रमणीय और मंगलावती (रायहाणीओ (तं जहा) ये राजधानियां हैं-(सुसीमा कुंडला चेव अपराजिय पहंकरा अंकावई पम्हावई सुहा रयणसंचया) सुसीमा, कुंडला, अपराजिता, प्रभंकरा, अंकावती, पक्ष्मावती, शुभा और रत्नसंचया, (वच्छस्स विजयस्स णिसहे दाहिणेणं सीया उत्तरेणं दाहिणिल्लसीयामुहवणे पुरत्थिमेणं तिउडे पच्चत्थिमेणं सुसीमा रायहाणी पमाणं तं चेवेति) वत्स विजय की दक्षिण दिशा में निषध पर्वत है और उत्तर दिशा में सीता महानदी है तथा पूर्वदिशा में सीतामुखवन है और पश्चिम

એ બધી નદીઓ છે. 'विजया तं जहा' આ વિજયો છે જેમકે-'वच्छे, सुवच्छे, महावच्छे, चउत्थे वच्छगावई, रम्मे रम्मए चेव रमणिज्जे मंगलावई ॥१॥' વત્સ, સુવત્સ, મહાવત્સ, વત્સકાવતી, રમ્ય, રમ્યક, રમણીય અને મંગલાવતી. 'रायहाणीओ तं जहा' આ રાજધાનીઓ છે-'सुसीमा कुंडलाचेव अपराजिय पहंकरा अंकावई पम्हावई सुहा रयणसंचया' સુસીમા, કુંડલા, અપરાજિતા, પ્રભંકરા, અંકાવતી, પક્ષ્માવતી, શુભા અને રત્નસંચયા 'वच्छस्स विजयस्स णिसहे दाहिणेणं सीया उत्तरेणं दाहिणिल्लसीयामुहवणे पुरत्थिमेणं तिउडे पच्चत्थिमेणं सुसीमा रायहाणी पमाणं तं चेवेति' વત્સવિજયની દક્ષિણ દિશામાં નિષધ પર્વત છે અને ઉત્તર દિશામાં સીતા મહાનદી છે તેમજ પૂર્વ દિશામાં સીતા મુખવન છે અને પશ્ચિમ દિશામાં ત્રિકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત છે. સુસીમા અહીં રાજધાની છે. એનું

अथैषां वत्सादि विजयानां स्थानक्रमं प्रदर्शयितुमाह–'वच्छाणंतरं' इत्यादि–वत्सानन्तरं वत्सस्य वत्सनामकविजयस्य अनन्तरं–परम् 'तिउडे' त्रिकूटः–त्रिकूटनामको वक्षस्कारपर्वतोऽस्ति स च पश्चिमतो बोध्यः 'तओ' ततः–त्रिकूटानन्तरं 'सुवच्छे' सुवत्सः–सुवत्सनामकः 'विजए' विजयः 'एएणं' एतेन अनन्तरोक्तेन 'कमेणं' क्रमेण रीत्या 'तत्तजला' तप्तजला 'णई' नदी शेषं स्पष्टम् ॥सू० २९॥

अथ क्रमप्राप्तं सौमनसाख्यं गजदन्तपर्वतं लक्षयितुमाह–'कहि णं भंते !' इत्यादि।

मूलम्–कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सोमणसे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपुरत्थिमेणं मंगलावई विजयस्स पच्चत्थिमेणं देवकुराए पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे सोमणसे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे जहा मालवंते वक्खारपव्वए तहा, णवरं सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे, णिसहवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउअसयाइं उव्वेहेणं सेसं तहेव सव्वं णवरं अट्ठो से

दिशा में त्रिकूट वक्षस्कार पर्वत है सुसीमा यहां राजधानी है इसका प्रमाण अयोध्या के जैसा ही है (वच्छाणंतरं तिउडे तओ सुवच्छे विजए एएणं कमेणं तत्तजला णई महावच्छे विजए वेसमणकूडे वक्खारपव्वए वच्छावई विजए मत्तजला णई) वत्स विजय के अनन्तर ही त्रिकूट नामका वक्षस्कार पर्वत है और यह पश्चिम दिशा में है त्रिकूट वक्षस्कार पर्वत के अनन्तर सुवत्स नामका विजय है इस अनन्तरोक्त क्रम के अनुसार तप्तजला नाम की नदी है इसके बाद महावत्स नामका विजय है उसके बाद वैश्रमणकूट है फिर वत्सावती विजय है बाद में मत्तजला नामकी नदी है इत्यादि रूप से ही आगे का यह कथन स्पष्ट रूप से जान लेना चाहिए ॥२९॥

પ્રમાણ અયોધ્યા જેવું જ છે. 'वच्छाणंतरं तिउडे तओ सुवच्छे विजए एएणं कमेणं तत्तजलाणई महावच्छे विजए वेसमणकूडे वक्खारपव्वए वच्छावई विजए मत्तजला णई' વત્સ વિજય પછી જ ત્રિકૂટ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે અને આ પશ્ચિમ દિશામાં છે. ત્રિકૂટ વક્ષસ્કાર પર્વત પછી સુવત્સ નામક વિજય છે. આ અનંતરોક્ત ક્રમ મુજબ તપ્ત જલા નામે નદી છે. ત્યાર બાદ મહાવત્સ નામક વિજય છે. ત્યાર બાદ વૈશ્રમણ કૂટ છે. પછી વત્સાવતી વિજય છે. ત્યાર બાદ મત્તજલા નામક નદી છે. ઈત્યાદિ રૂપમાં શેષ કથન સમજી લેવું જોઈએ. ॥ ૨૯ ॥

गोयमा ! सोमणसेणं वक्खारपव्वए बहवे देवा य देवीओ य सोमा सुमणा सोमणसे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव परिवसइ से एएणट्ठेणं गोयमा ! जाव णिच्चे । सोमणसे वक्खारपव्वए कइकूडा पण्णत्ता ?, गोयमा ! सत्तकूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धे१, सोमणसे२, बिअ बोद्धव्वे मंगलावई कूडे३, देवकूडे४ विमल५ कंचण६ वसिट्ठकूडे७ य बोद्धव्वे॥१॥ एवं सव्वे पंचसइया कूडा, एएसिं पुच्छा दिसिविदिसाए भाणियव्वा जहा गंधमायणस्स, विमलकंचणकूडेसु णवरं देवयाओ सुवच्छा वच्छमित्ता य अवसिट्ठेसु कूडेसु सरिसणामगा देवा रायहाणीओ दक्खिणेणंति ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे देवकुरा णामं कुरा पण्णत्ता ?, गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पहस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सोमणसवक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे देवकुरा णामं कुरा पण्णत्ता पाईणपडीणायया उदीणदाहिणवित्थिण्णा इक्कारस जोयणसहस्साइं अट्ठ य बायाले जोयणसए दुण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं जहा उत्तरकुराए वत्तव्वया जाव अणुसज्जमाणा पम्हगंधा मियगन्धा अममा सहा तेतली सणिच्चारीति ६ ॥सू० ३०॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे सौमनसो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिण पौरस्त्येन मङ्गलावती विजयस्य पश्चिमेन देवकुरूणां पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे सौमनसो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णः यथा माल्यवान् वक्षस्कारपर्वतः तथा, नवरं सर्वरत्नमयः अच्छो यावत् प्रतिरूपः, निषधवर्षधरपर्वतान्तेन चत्वारि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन चत्वारि गव्यूतशतानि उद्वेधेन शेषं तथैव सर्वं नवरम् अर्थः सः गौतम ! सौमनसे खलु वक्षस्कारपर्वते बहवो देवाश्च देव्यश्च सौम्याः सुमनसः सौमनसश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् प्रतिवसति स एतेनार्थेन गौतम ! यावन्नित्यः । सौमनसे वक्षस्कारपर्वते कति कूटानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम ! सप्त कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धं १ सौमनसमपि च २ बोद्धव्यं मङ्गलावती कूटम् ३ । देवकुरु ४ विमल ५ काञ्चन ६ वासिष्ठकूटं ७ च बोद्धव्यम् ॥१॥ एवं सर्वाणि पञ्चशतिकानि कूटानि, एतेषां पृच्छा दिग्वि-

दिशि भणितव्या यथा गन्धमादनस्य, विमलकाञ्चनकूटयोः नवरं देवताः–सुवत्सा वत्समित्रा च, अवशिष्टेषु कूटेषु सदृशनामका देवाः, राजधान्यो दक्षिणेनेति ।

क्व खलु भदन्त ! महाविदेहे वर्षे देवकुरवो नाम कुरवः प्रज्ञप्ताः ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण विद्युत्प्रभस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन सौमनसवक्षस्कारपर्वतस्य पश्चिमेन अत्र खलु महाविदेहे वर्षे देवकुरवो नाम कुरवः प्रज्ञप्ताः प्राचीनप्रतीचीनायताः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णाः एकादश योजनसहस्राणि अष्ट च द्वाचत्वारिंशानि योजनशतानि द्वौ च एकोनविंशतिभागौ योजनस्य विष्कम्भेण यथोत्तरकुरूणां वक्तव्यता यावद् अनुसज्जन्तः पद्मगन्धाः मृगगन्धाः अममाः सहाः तेतलिनः शनैश्चारिण इति ॥सू० ३०॥

टीका–'कहि णं भंते !' इत्यादि–प्रश्नसूत्रं स्पष्टार्थकम्, उत्तरसूत्रे 'गोयमा !' हे गौतम ! 'णिसहस्स' निषधस्य–निषधनामकस्य 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'मंदरस्स' मन्दरस्य–मन्दरनामकस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणपुरत्थिमेणं' दक्षिणपौरस्त्येन–आग्नेयकोणे 'मंगलावई विजयस्स' मङ्गलावतीविजयस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'देवकुराए' देवकुरूणां 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र–

सौमनस गजदन्त पर्वत का कथन

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे–इत्यादि ।

टीकार्थ–इस सूत्र द्वारा अब गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है–(कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे) हे भदन्त ! कहां पर इस जंबूद्वीप के भीतर महाविदेह क्षेत्र में (सोमणसे णामं) सौमनस नामका (वक्खारपव्वए) वक्षस्कार पर्वत (पण्णत्ते) कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपुरत्थिमेणं मंगलावई विजयस्स पच्चत्थिमेणं देवकुराए पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे २ महाविदेहे वासे सोमणसे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! निषध वर्षधर पर्वत की उत्तर दिशा में मंदर की आग्नेय विदिशा में–आग्नेय कोण में–मंगलावती विजय की

સૌમનસ ગજદન્ત પર્વતનું કથન

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे–इत्यादि

ટીકાર્થ–આ સૂત્રવડે હવે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે કે–'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' હે ભદન્ત ! કયા સ્થળે આ જંબૂદ્વીપની અંદર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં 'सोमणसे णामं' સૌમનસ નામ 'वक्खारपव्वए' વક્ષસ્કાર પર્વત 'पण्णत्ते' કહેવામાં આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपुरत्थिमेणं मंगलावई विजयस्स पच्चत्थिमेणं देवकुराए पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे २ महाविदेहे वासे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં મંદર પર્વતની આગ્નેય વિદિશામાં–આગ્નેય કોણમાં–મંગલાવતી

अत्रान्तरे 'णं' खलु निश्चयेन 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'सोमणसे णामं' सौमनसो नाम 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह-'उत्तरदाहिणायए' उत्तरदक्षिणायतः-उत्तरदक्षिणदिशोर्दीर्घः, पुनः 'पाईणपडीणविच्छिण्णः' प्राचीनप्रतिचीनविस्तीर्णः-पूर्वपश्चिमयो दिशो विस्तारयुक्तः, अयं हि 'जहा' यथा 'मालवंते' माल्यवान् नाम 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः प्राग्वर्णितः 'तहा' तथा वर्णनीयः, ततोऽत्र यो विशेषस्तं दर्शयितुमाह-'णवरं' नवरं केवलं 'सव्वरययामए' सर्वरजतमयः-सर्वात्मना रजतमयः माल्यवांस्तु वैडूर्यमयः तथा 'अच्छे जाव पडिरूवे' अच्छो यावत्प्रतिरूपः अच्छ इत्यारभ्य प्रतिरूप इति पर्यन्तानां तद्विशेषणवाचकानां पदानामत्र सङ्ग्रहो बोध्यः, स च बहुषु सूत्रेषु प्रसङ्गात्कृतो बोध्यः। अयं च 'णिसह वासहरपव्वयंतेणं' निषधवर्षधरपर्वतान्ते-निषधवर्षधरनामकपर्वतसमीपे खलु माल्यवांस्तु नीलवत्समीपे 'चत्तारि' चत्वारि 'जोयणसयाइं' योजनशतानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'चत्तारि' चत्वारि-

---

पश्चिम दिशा में-एवं देवकुरु की पूर्वदिशा में जंबूद्वीप नाम के द्वीप के भीतर वर्तमान महाविदेह क्षेत्र में सौमनस नामका वक्षस्कार पर्वत कहा गया है (उत्तरदाहिणायए पाइणपईणविच्छिण्णे) यह वक्षस्कार पर्वत उत्तर से दक्षिण तक दीर्घ है और पूर्व से पश्चिम तक विस्तीर्ण है।

(जहा मालवंते वक्खारपव्वए तहा-णवरं सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे) जिस प्रकार से माल्यवान पर्वत के वर्णन के सम्बन्ध में कथन किया जा चुका है उसी प्रकार का वर्णन इस पर्वत का है, परन्तु यह सौमनस नामका वक्षस्कार पर्वत सर्वात्मना रत्नमय है आकाश और स्फटिक के जैसा निर्मल है यावत् प्रतिरूप है यहां पर दर्शनीय आदि शेष पदों का संग्रह यावत् पद से किया गया है इन संग्रहीत पदों की व्याख्या यथास्थान कई स्थलों में की जा चुकी है अतः वहीं से इसे समझ लेना चाहिये (णिसहवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयण-

---

વિજયની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ દેવકુરુ ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશામાં જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપની અંદર વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સૌમનસ નામક અતિરમણીય વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે- 'उत्तरदाहिणायए पाईणपडीणविच्छिण्णे' આ વક્ષસ્કાર ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી દીર્ઘ છે, અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. 'जहा मालवंते वक्खारपव्वए तहा-णवरं सव्वरयणामए अच्छे जाव पडीरूवे' જે પ્રમાણે માલ્યવાન પર્વતના વર્ણન વિષે કથન કરવામાં આવેલું છે. તેવું જ વર્ણન આ પર્વતનું છે, પણ આ સૌમનસ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત સર્વાત્મના રત્નમય છે. આકાશ અને સ્ફટિકની જેમ નિર્મળ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં 'दर्शनीय' વગેરે શેષ પદોનું ગ્રહણ યાવત્ પદથી થયેલું છે. એ પદોની વ્યાખ્યા યથાસ્થાન અનેક સ્થાને કરવામાં આવેલી છે, એથી જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જ જાણવા યત્ન કરે. 'णिसवासहरपव्वयंतेणं चत्तारि जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं सेसं तहेव सव्वं

'गाऊयसयाइं' गव्यूतशतानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन–भूमिप्रवेशेन 'सेसं' शेषम् अवशिष्टम्–विष्कम्भादि 'तहेव' तथैव–माल्यवद्वक्षस्कारगिरिवदेव 'सव्वं' सर्वं बोध्यम् 'णवरं' नवरं केवलम् 'अट्ठो' अर्थः सौमनसेतिनामार्थः शेषेषु विशेषः तं च नामार्थं प्ररूपयितुं सूत्रं स्मारयति–'से' इति–से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सोमणसे वक्खारपव्वए २ ?, इत्यादि सूत्रं बोध्यम् अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–सौमनसो वक्षस्कारपर्वतः २ ? इति, प्राग्वत् 'गोयमा !' भो गौतम ! 'सोमणसे' सौमनसे 'णं' खलु 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वते 'बहवे' बहवः 'देवाय' देवाश्च 'देवीओ य' देव्यश्च 'सोमा' सौम्याः–सरलस्वभावाः 'सुमणा' सुमनसः–शुभावनाकलितमानसाः आसते यावद् मेहन्ते ततः सुमनसामयमावासः सौमनसोऽयं गिरिः, अत्र देवमाह–'सोमणसे य' सौमनसश्च 'इत्थ' अत्र 'देवे' देवः तदधिपतिः परिवसतीति परेणान्वयः, सच देवः कीदृशः ? इत्यपेक्षायामाह–'महिड्ढीए जाव परिवसइ' महर्द्धिको यावत् परिवसति–महर्द्धिक इत्यारभ्य परिवसतीति पर्यन्तानां पदानामत्र सङ्ग्रहो बोध्यः तथाहि–'महर्द्धिकः, महाद्युतिकः, महाबलः, महायशाः, महासौख्यः महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः परिवसति' इति, एषामर्थश्चाष्टमसूत्रव्याख्यातो ग्राह्यः । इति नामकारणमुक्त्वोपसंहरति–'से एएणट्ठेणं

सयाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि गाउयसयाइं उव्वेहेणं सेसं तहेव सव्वं, णवरं अट्ठो से गोयमा । सोमणसेणं वक्खारपव्वए बहवे देवा य देवीओ अ) यह सौमनस नामका वक्षस्कार पर्वत निषध वर्षधर पर्वत के पास में चारसौ योजन का ऊंचा है, और चारसौ कोश का उद्वेध वाला है बाकी का और सब विष्कंभ आदि का कथन माल्यवान पर्वत के प्रकरण जैसा ही है । किन्तु इसका जो "सौमनस" ऐसा नाम कहा गया है वह यहां पर अनेक देव और देवियां आकर विश्राम करती है आराम करती है । ये सब देव और देवियां सरल स्वभाव वाली होती है और शुभ भावना वाली होती हैं । तथा (सोमणसे अ इत्थ देवे महिड्ढीए जाव परिवसइ) सौमनस नामका देव जो महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला है यहां पर रहता है (से एएणट्ठेणं गोयमा ! जाव णिच्चे) इस

णवरं अट्ठो से गोयमा ! सोमणसेणं वक्खारपव्वए बहवे देवाय देवीओ अ०' આ સૌમનસ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત નિષધ વર્ષધર પર્વતની પાસે આવેલ છે અને તે ચારસો (૪૦૦) યોજન જેટલો ઊંચો છે. અને ચારસો (૪૦૦) ગાઉ જેટલા પ્રમાણમાં ઉદ્વેધવાળો છે શેષ બધું વિષ્કંભ વગેરેના સંબંધમાં કથન માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વતના પ્રકરણ જેવું જ છે. પણ એનું જે 'સૌમનસ' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું છે. તેનું કારણ અહીં અનેક દેવ–દેવીઓ આવીને વિશ્રામ કરે છે, આરામ કરે છે. એ દેવ દેવીઓ સરલ સ્વભાવવાળાં હોય છે. અને શુભ ભાવનાવાળાં હોય છે તેમજ 'सोमणसे अ इत्थ देवे महिड्ढीए जाव परिवसइ' સૌમનસ નામક દેવ કે જે મહર્દ્ધિક વગેરે વિશેષણો વાળો છે અહીં રહે છે. 'से एएणट्ठेणं गोयमा ! जाव णिच्चे' એથી હે ગૌતમ ! એનું નામ 'સૌમનસ' એવું રાખવામાં આવ્યું'

गोयमा !' इति सः-सौमनसो वक्षस्कारगिरिः एतेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन कारणेन हे एवमुच्यते सौमनसो वक्षस्कारपर्वतः २ इति 'जाव णिच्चे' यावन्नित्यः-'अदुत्तरं च णं गोयमा ! सोमणसेत्ति सासए णामधिज्जे पण्णत्ते । सोमणसेणं भंते ! किं सासए असासए?, गोयमा ! सिय सासए सिय असासए, से केणट्ठेणं सिय सासए सिय असासए ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासए वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासए, से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ-सिय सासए सिय असासए । सोमणसे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! ण कयाइ णासी ण कयाइ ण भवइ ण कयाइ ण भविस्सइ भुविं च भवइ य भविस्सइ य धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे' इति सूत्रं पर्यवसितमिति, व्याख्या चास्य चतुर्थसूत्रटीकातो बोध्या, चतुर्थसूत्रे पद्मवरवेदिका प्रसङ्गात्स्त्रीत्वेनोक्तमत्र पुंस्त्वेन वक्त

कारण हे गौतम ! इसका नाम "सौमनस" ऐसा कहा गया है "जाव णिच्चे"

इस सूत्रांश को संगत बैठाने के लिये इसके पहिले 'अदुत्तरं च णं-गोयमा ! सोमणसे ति सासए णामधिज्जे पण्णत्ते ! सोमणसेणं भंते ! किं सासए असासए गोयमा सिय सासए सिय असासए से केणट्ठेणं सिय सासए सिय असासए ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासए, वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासए से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सिय सासए सिय असासए सोमणसेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! ण कयाई णासी ण कयाइ ण भवइ, ण कयाइ ण भविस्सइ, भुविंच भवइय भविस्सइ य धुवे णियए, सासए अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए णिच्चे' यह पाठ लगालेना चाहिये इस पाठकी व्याख्या चतुर्थ सूत्रकी टीका से जानलेनी चाहिये चतुर्थ सूत्रमें यह पाठ पद्मवर वेदिका के प्रसङ्ग में स्त्री लिङ्ग में पदोंको रखकर कहा गया है और यहां उसे पुलिङ्ग में पदोंको रखकर कहा गया है बस यही अन्तर हैं अर्थ में कोई अन्तर नहीं हैं (सोमणसे-

---

છે. 'जाव णिच्छे' આ સૂત્રાંશની સંગતિ બેસાડવા માટે એની પહેલાં 'अदुत्तरं च णं गोयमा सोमणसे ति सासए णामधिज्जे पण्णत्ते सोमणसेणं भंते ! किं सासए असासए गोयमा सिय सासए सिय असासए से केणट्ठेणं सिय सासए सिय असासए ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासए वण्ण पज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासए से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सिय सासए सिय असासए सोमससेणं भंते कालओ केवच्चिरं होई ? गोयमा ! ण कयाइ णासी ण कयाइ ण भवइ, ण कयाइ ण भविस्सइ, भुविं च भवइय भविस्सइ य, धुवे णियए सासए अक्खए, अव्वए अवट्ठिए णिच्चे' આ પાઠ મૂકવો જોઈએ. આ પાઠની વ્યાખ્યા, ચતુર્થ સૂત્રની ટીકામાંથી વાંચી લેવો જોઈએ. આ પાઠ ચતુર્થ સૂત્રમાં પદ્મવરવેદિકાના સંદર્ભમાં સ્ત્રી લિંગમાં પદોને મૂકી ને કહેવામાં આવેલ છે, પણ અહીં તે પાઠના પદોને પુલિંગનાં ગોઠવીને અધ્યાહૃત કરવામાં આવેલ છે. માત્ર અહીં તફાવત આટલો જ છે. અર્થમાં કોઈ પણ જાતનો તફાવત નથી. 'सोमणसे वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત ! આ

व्यमिति स्वयमूहनीयम्, अथास्योपरिवर्तीनि सिद्धायतनादीनि कूटानि वर्णयितुमाह–'सोमणसे' इत्यादि–सौमनसे–सौमनसनामके 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वते 'कइ' कति कियन्ति 'कूडा' कूटानि शिखराणि 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तानि, अत्र पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् सूत्रकृतोक्तम् एवमग्रेऽपि इतिप्रश्ने भगवानुत्तरमाह–'सत्त' सप्त कूडा' कूटानि 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तानि, तानि नामतो निर्दिशति–'तं जहा–सिद्धे' इत्यादि तद्यथा–सिद्धं–सिद्धायतनकूटम् अत्र नामैकदेशग्रहणे नामग्रहणम्' इति नियमेन सिद्धेति नामैकदेशेन सिद्धायतनकूटेति सम्पूर्णनामग्रहणं बोध्यम् एवमग्रेऽपि १, 'सोमणसे २ वि य' सौमनसमपि च–सौमनसकूटमपि च 'बोद्धव्वे' बोद्धव्यं ज्ञेयम् २, 'मंगलावईकूडे ३' मङ्गलावतीकूटम् ३ । 'देवकुरु ४ विमल ५ कंचण ६ वसिट्ठकूडे ७' देवकुरु ४ विमल ५ कञ्चन ६ वासिष्ठकूटम्–अत्र समाहारद्वन्द्वान्ते श्रूयमाणस्य कूटस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् देवकुरुकूटं ४ विमलकूटं ५ काञ्चनकूटम् ६ वासिष्ठकूटमित्यर्थः, 'य' च 'बोद्धव्वे' बोद्धव्यम् ॥१॥ अथादितः सर्वकूटसङ्कलनायां यावन्ति कूटानि भवन्ति तावन्त्याह–'एवं सव्वे पंचसइया कूडा' इति एवम् इत्थम् सर्वाणि आदित आरभ्य सौमनसपर्वतोपरिवर्तीनि सकलानि सप्तापि कूटानि पञ्चशतिकानि पञ्चशतयोजनप्रमाणानि जायन्ते, 'एएसिं'

वक्खारपव्वए कइकूडा पण्णत्ता) हे भदन्त ! इस सौमनसवक्षस्कार पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं ? 'पण्णत्ता' में पुलिङ्गता प्राकृत होने से कही गइ है । उत्तर में प्रभुने कहा है–(गोयमा ! सत्त कूडा पण्णत्ता) हे गौतम ! यहां पर सात कूट कहे गये हैं (तं जहा) उनके नाम इस प्रकार से हैं (सिद्धे सोमणसे वि य बोद्धव्वे मंगलावईकूडे, देवकुरु विमल कंचणवसिट्ठ कूडेअ बोद्धव्वे) सिद्धायतनकूट१, सौमणसकूट२, मंगलावतीकूट३, देवकुरुकूट४, विमलकूट५, कंचनकूट६, और वशिष्ठकूट७ ऐसा नियम हैं कि नामके एकदेश से पूरे नामका ग्रहण हो जाता है–अतः इसी नियमके अनुसार 'सिद्धे' पदसे सिद्धायतनकूट ऐसा पूरा नाम गृहीत हो गया है तथा द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकं संबद्धयते' इस कथन के अनुसार प्रत्येक पद के साथ कूट शब्द का प्रयोग हुआ जानलेना

સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો (શિખરો) આવેલા છે? 'पण्णत्ता' માં પ્રાકૃત હોવાથી પુલિંગતા પ્રકટ કરવામાં આવેલી છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! सत्त कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! અહીં સાત કૂટો આવેલા છે. 'तं जहा' તે કૂટોના નામો આ પ્રમાણે છે–'सिद्धे सोमणसे वि य वोद्धव्वे मंगलावई कूडे, देवकुरू विमल कंचण वसिट्ठकूडे अ बोद्धव्वे' સિદ્ધાયતન કૂટ ૧, સૌમનસ કૂટ ૨, મંગલાવતી કૂટ ૩, દેવકુરુ કૂટ ૪, વિમલ કૂટ ૫, કંચન કૂટ ૬ અને વશિષ્ઠ કૂટ ૭ એવો નિયમ છે કે નામના એક દેશથી પૂરા નામનું ગ્રહણ થાય છે. એથી આ નિયમ મુજબ 'सिद्धे' પદથી સિદ્ધાયતન કૂટ એવું પુરૂં નામ ગૃહીત થયું છે તેમજ 'द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकं संवद्ध्यते' આ કથન મુજબ દરેક પદની સાથે કૂટ શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલ છે, એવું સમજી લેવું જોઇએ.

एतेषां प्रागुक्तानां कूटानां 'पुच्छा' पृच्छा सूत्रनिर्दिष्टः प्रश्नः 'दिसि विदिसाए' दिग्विदिशि-दिशश्च विदिशश्चैषां समाहारो दिग्विदिक् तस्मिन् दिग्विदिशि-दिक्षु विदिक्षु चेत्यर्थः 'जहा' यथा येन प्रकारेण 'गंधमायणस्स' गन्धमादनस्य पर्वतस्य भणिता तथा 'भाणियव्वा' भणितव्या वक्तव्या प्रथमवक्षस्कार गन्धमादनवदेषां कूटानां प्रश्नसूत्रं दिग्विदिक्षु वक्तव्यमिति समुदितार्थः, तत्र प्रश्नसूत्रं हि-'कहि णं भंते ! सोमणसे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ?' इत्यादि, एतच्छाया-क्व खलु भदन्त ! सौमनसि वक्षस्कारपर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ? इति कूटानां दिग्विदिग्वक्तव्यताहि-मेरुगिरेः समीपवर्ति दक्षिणपूर्वस्यां विदिशि सिद्धायतनकूटं १ तस्य दक्षिणपूर्वस्यां विदिशि द्वितीयं सौमनसकूटं २ तस्य च दक्षिणपूर्वस्यां विदिशि तृतीयं मङ्गलावतीकूटम् ३ तस्य दक्षिणपूर्वस्यां पञ्चमस्य विमल-

---

चाहिये (एवं सव्वे पंच सइया कूडा) इस तरह आदिसे लेकर सौमनस पर्वत तक के जितने भी कूट कहे गये हैं वे सब पांचसौ योजन प्रमाणवाले हैं। (एएसिं पुच्छा दिसि विदिसाए भाणिअव्वा) इन सौमनस पर्वत सम्बन्धीकूटों के होने में दिशा और विदिशाको लेकर प्रश्न पूछना चाहिये जैसा कि पहिले (गंधमायणस्स) गन्धमादन पर्वत के कूटों के प्रकरण में पूछा गया है। अर्थात् (कहिणं भंते ! सोमणसे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते) हे भदन्त ! सौमनस वक्षस्कार पर्वत पर सिद्धायतन नामका कूट कहां पर कहा गया है ? इत्यादि-तो इन प्रश्नों के उत्तर में ऐसा कहना चाहिये-मेरुगिरिके पास उसकी दक्षिण पूर्वदिशा के अन्तराल में सिद्धायतन कूट कहा गया है उसकी दक्षिण पूर्व दिशा के अन्तराल में द्वितीय सौमनसकूट कहा गया है और उसकी दक्षिण पूर्वदिशा के अन्तराल में तृतीय मंगलावती कूट कहा गया है ये ३ कूट विदिग्भावी हैं। मंगलावती कूटकी दक्षिण पूर्वदिशा के अन्तराल में और

'एवं सव्वे पंचसइया कूडा' આ પ્રમાણે આરંભથી માંડીને સૌમનસ પર્વત સુધીના જેટલા કૂટો કહેવામાં આવેલા છે, તે બધા પાંચસો યોજન પ્રમાણવાળા છે. 'एएसिं पुच्छा दिसि विदिसाए भाणिअव्वा' એ સૌમનસ પર્વતથી સમ્બદ્ધ કૂટોના અસ્તિત્વ વિષે અને દિશા તેમજ વિદિશા વિષે પ્રશ્નો કરવા જોઈએ. એટલે કે જે પ્રમાણે 'गंधमायणस्स' ગંધમાદન પર્વતના કૂટોના પ્રકરણમાં પ્રશ્નો પૂછવામાં આવેલા છે. તેવી જ રીતે અહીં પણ પ્રશ્નો કરવા જોઈએ અર્થાત્ 'कहिणं भंते ! सोमणसे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ભદંત! સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન નામનો કૂટ કયા સ્થળે આવેલ છે? ઈત્યાદિ. એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ કે મેરુગિરિની પાસે તેની દક્ષિણ પૂર્વ દિશાના અન્તરાલમાં સિદ્ધાયતન કૂટ છે. તે કૂટની દક્ષિણ પૂર્વ દિશાના અંતરાલમાં દ્વિતીય સૌમનસ કૂટ આવેલ છે અને તેની પણ દક્ષિણ પૂર્વ દિશાના અંતરાલમાં તૃતીય મંગલાવતી કૂટ આવેલ છે. એ ત્રણ કૂટો વિદિગ્ભાવી છે. મંગલાવતી કૂટની દક્ષિણ પૂર્વ

कूटस्योत्तरस्यां चतुर्थं देवकुरुकूटम् ४, तस्य दक्षिणस्यां पञ्चमं विमलकूटं ५ तस्य च दक्षिणस्यां षष्ठं काञ्चनकूटम् ६, तस्य दक्षिणस्यां निषधस्योत्तरस्यां सप्तमं वासिष्ठकूटम् ७, एतानि च सर्वात्मना रत्नमयानि बोध्यानि, हिमवत्कूटप्रमाणानि, तत्प्रासादादिकमपि तद्वदेव बोध्यम्, तत्र यो विशेषस्तं दर्शयति-'विमलकंचकूडेसु णवरं देवयाओ' विमलकाञ्चनकूटयोः नवरं-देवते-देव्यौ ते च 'सुवच्छा वच्छमित्ताय' सुवत्सा वत्समित्रा चेति द्वे क्रमेण देव्यौ बोध्ये 'अवसिट्ठेसु कूडेसु' अवशिष्टेषु पञ्चसु कूटेषु 'सरिसणामगा देवा' सदृशनामकाः कूटसदृशनामकाः देवाः अधिपतयो बोध्याः तेषां 'रायहाणीओ' राजधान्यः 'दक्खिणेण' दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि मेरोरिति शेषः इति ।

इदानीं देवकुरुं निरूपयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क खलु भदन्त ! 'महा-

---

पंचम विमलकूट की उत्तर दिशामें चतुर्थ देवकुरु नामका कूट कहा गया है देवकुरु कूटकी दक्षिण दिशामें पांचवा विमलकूट कहा गया है विमलकूट की दक्षिणदिशा में छट्टा काञ्चनकूट कहा गया है काञ्चनकूट की दक्षिणदिशा में और निषध पर्वत की उत्तरदिशा में सातवां वसिष्ठकूट कहा गया है ये सब कूट सर्वात्मना रत्नमय हैं। परिमाण में ये सब हिमवत् के कूटों के तुल्य हैं यहां पर प्रासादादिक सब उसी प्रकार से हैं। (विमल कंचणकूडेसु णवरं देवयाओ वच्छमित्ताय, अवसिट्ठेसु कूडेसु सरिसणामया देवा रायहाणीओ दक्खिणेणंति) विमलकूट पर और कांचनकूट पर केवल सुवत्सा और वत्समित्रा ये दो देवियां रहती हैं और बाकी के कूटों पर-पांच कूटों पर- कूट सदृश नामवाले देव रहेते हैं इनकी राजधानियां मेरुकी दक्षिणदिशा में हैं।

देवकूरू का निरूपण

(कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे देवकुरू णामं कुरा पण्णत्ता) हे भदन्त !

દિશાના અંતરાલમાં અને પંચમ વિમળકૂટની ઉત્તરદિશામાં ચતુર્થ દેવકુરુ નામક કૂટ આવેલ છે. દેવકુરુ કૂટની દક્ષિણ દિશામાં પંચમ વિમળ કૂટ આવેલ છે. વિમળ કૂટની દક્ષિણ દિશામાં ષષ્ઠ કાંચન કૂટ આવેલ છે કાંચન કૂટની દક્ષિણ દિશામાં અને નિષધ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં સપ્તમ વશિષ્ઠ કૂટ આવેલ છે. એ બધા કૂટો સર્વાત્મના રત્નમય છે. પરિમાણમાં એ બધા હિમવતના કૂટો તુલ્ય છે. અહીં પ્રાસાદાદિક બધું તે પ્રમાણે જ છે. 'वियलकंचणकूडेसु सरिसणामचा देवयाओ वच्छमित्ताय, अवसिट्ठेसु कूडेसु, सरिसणायया देवा रायहाणीओ दक्खिणेणंति' વિમળ કૂટ ઉપર અને કાંચન કૂટ ઉપર ફક્ત સુવત્સા અને વત્સમિત્રા એ બે દેવીઓ રહે છે અને શેષ કૂટો ઉપર એટલે કે પાંચ કૂટો ઉપર કૂટ સદૃશ નામવાળા દેવો રહે છે. એમની રાજધાનીઓ મેરુની દક્ષિણ દિશામાં છે.

દેવકુરુનું નિરૂપણ

'कहि णं भंते ! महाविदेहे वासे देवकुरु णामं कुरा पण्णत्ता' હે ભદંત ! મહાવિદેહમાં

विदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'देवकुरा णामं कुरा' देवकुरवो नाम कुरवः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः इतिप्रश्ने भगवानुत्तरमाह-'गोयमा!' इत्यादि-गौतम! 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'णिसहस्स' निषधस्य 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'विज्जुप्पहस्स' विद्युत्प्रभस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'सोमणसवक्खारपव्वयस्स' सौमनसवक्षस्कारपर्वतस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'देवकुरा णामं' देवकुरवो नाम 'कुरा' कुरवः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः, ते च कीदृशाः? इत्याह-'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीनायताः-पूर्वपश्चिमदिशोर्दीर्घाः 'उदीणदाहिणवित्थिण्णा' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णाः-उत्तरदक्षिणयोर्दिशोः, विस्तारयुक्ताः 'इक्कारस' एकादश 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'अट्ठ य' अष्ट च 'बायाले' द्वाचत्वारिंशानि-द्वाचत्वारिंशदधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'दुण्णि य' द्वौ च 'एगूणवीसइभाए' एकोनविंशतिभागौ 'जोयणस्स' योजनस्य 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण प्रज्ञप्ताः, एषां शेषवर्णनमुत्तरकुरुवन्निर्देष्टुमाह-'जहा उत्तरकुराए वत्तव्वया' यथा उत्तरकुरूणां वक्तव्यता

महाविदेह में देवकुरु नामके कुरु कहां पर कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पहस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सोमणसवक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे देवकुरा णामं कुरा पण्णत्ता) हे गौतम। मन्दर पर्वत की दक्षिणदिशा में निषध वर्षधर पर्वत की उत्तरदिशा में, विद्युत्प्रभवक्षस्कार पर्वत की पूर्वदिशा में, एवं सौमनस वक्षस्कार पर्वत की पश्चिमदिशा में महाविदेह क्षेत्र के भीतर देवकुरु नाम के कुरु कहे गये हैं। (पाईण पडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा) ये कुरु पूर्व से पश्चिम तक दीर्घ हैं और उत्तर से दक्षिण तक विस्तीर्ण हैं (एक्कारसजोयणसहस्साइं अट्ठय बायाले जोयणसए दुण्णि य एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं जहा उत्तरकुराए वत्तव्वया

દેવકુરુ ક્યા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा!' मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पहस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सोमणसवक्खारपव्वयस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं महाविदेहे वासे देवकुरा णामं कुरा' पण्णत्ता' હે ગૌતમ! મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં, વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં તેમજ સૌમનસ વક્ષસ્કાર પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર દેવકુરુ નામે કુરુ આવેલ છે. 'पाईण पडीणायया उदीण दाहिणविच्छिण्णा' એ કુરુઓ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી દીર્ઘ છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. 'एक्कारसजोयणसहस्साइं अट्ठय बायाले जोयणसए दुण्णिय एगूणवीसइ भाए जोयणस्स विक्खंभेणं जहा उत्तरकुराए वत्तव्वया जाव अणुसज्जमाणा पम्हगंधभि

वर्णनरीतिः तथैषामपि बोध्या, सा च किम्पर्यन्ता ? इत्याह-'जाव अणुसज्जमाणा' यावद् अनुपज्जन्तः-सन्तानेनानुवर्तमानाः सन्ति, तत्रानुपज्जन्तीति अनुपज्जन्त इति वर्तमाननिर्देशः कालत्रयेऽपि एषां सत्ता सूचनार्थः, तेऽनुपज्जन्तः के सन्ति ? इत्याह-'पम्हगंधा मियगंधा अममा सहा तेतली सणिचारीति ६' पद्मगन्धाः १, मृगगन्धाः २, अममाः ३, सहाः ४, तेतलिनः ५, शनैश्चारिणः ६ इति षड् मनुष्यजाति भेदाः, एषां विशेषतो विवरणं सुषमसुषमाकालवर्णनप्रसङ्गे प्रागुक्तं, तज्जिज्ञासुभिस्ततो बोध्यम् ॥सू० ३०॥

अथात्र वर्तिनौ चित्रविचित्रकूटौ गिरी वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता ?, गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठ चोत्तीसे जोयणसए चत्तारि य सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए सीयोयाए महाणईए पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं उभओ कूले एत्थ णं

(जाव अणुसज्जमाणा पम्हगंधमिअगंधा अमया सहा तेतली सणिचारीति) इनका विस्तार ११८४२ योजन और एक योजन के १९ भागों में से दो भाग प्रमाण है बाकी का इनका शेष वर्णन उत्तर कुरु के वर्णन जैसा है-यही बात सूत्रकारने (जहा उत्तरकुराए वत्तव्वया) इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है यहां वर्णन उत्तर कुरु के जैसा 'अणुसज्जमाणा पम्हगन्धा, मिअगंधा अमया सहा तेतली-सणिचारीति' वहां के इस वर्णन तक करना चाहिये 'अणुसज्जमाणा' पद यह प्रकट करता है कि इनकी वंशपरंपरा का त्रिकाल में भी विच्छेद नहीं होता है इनके शरीर की गन्ध पद्म की गन्ध जैसी होती है इत्यादि रूपसे वहां की षट् प्रकार की मनुष्यजाति के भेदों का वर्णन करनेवाले इन मृगगंध आदि पदों की व्याख्या सुषम सुषमाकाल वर्णन के प्रसङ्ग में हमने पहिले करदी है अतः वहीं से यह समझलेनी चाहिये ॥३०॥

अगंधा अमया सहा तेतली सणिचारीति' એમનો વિસ્તાર ૧૧૮૪૨ યોજન અને એક યોજનના ૧૯ ભાગોમાંથી બે ભાગ પ્રમાણ છે અમનું શેષ બધું વર્ણન-ઉત્તરકુરુના વર્ણન જેવું છે. એજ વાત સૂત્રકારે 'जहा उत्तरकुराए वत्तव्वया' આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરી અહીં શેષ વર્ણન ઉત્તરકુરની જેમ 'अणुसज्जमाणा पम्हगंधा मिअगंधा अमया सहा तेतली सणिचारीति' અહીં સુધીનું સમજવુ જોઈએ. 'अणुसज्जमाणा' પદ આ વાત પ્રકટ કરે છે કે એમની વંશપરંપરાનો ત્રિકાલમાં પણ વિચ્છેદ શકય નથી. એમના શરીરનો ગંધ પદ્મના ગંધ જેવો છે. વગેરે રૂપમાં ત્યાંના ૬ પ્રકારની મનુષ્યગતિઓના ભેદોના વર્ણન કરનારા એ 'મૃગગંધ' વગેરે પદોની વ્યાખ્યા સુષમ સુષમાકાલ વર્ણનના પ્રસંગમાં અમે પહેલાં કરી છે. એથી જિજ્ઞાસુ લોકો ત્યાંથી જ જાણવા પ્રયત્ન કરે. ॥ સૂ-૩૦ ॥

चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता, एवं जं चेव जमगपव्वयाणं तं चेव एएसिं, रायहाणीओ दक्खिणेणंति ॥ सू० ३१॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! देवकुरुषु चित्रविचित्रकूटौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ?, गौतम ! निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य औत्तराहात् चरमान्तात् अष्ट चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्च सप्तभागान् योजनस्य अबाधया शीतोदायाः महानद्याः पौरस्त्यपश्चिमेन उभयोः कूलयोः अत्र चित्रविचित्रकूटौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ, एवं यदेव यमकपर्वतयोः तदेवैतयोः, राजधान्यौ दक्षिणेनेति ॥सू० ३१॥

टीका-'कहि णं भंते ! देवकुराए' इत्यादि । सुगमम्, नवरम् एवम् उक्तरीत्या 'यं चेव' यदेव वर्णनं 'जमगपव्वयाणं' यमकपर्वतयोः प्रागुक्तयोः 'तं चेव' तदेव वर्णनं 'एएसिं' एतयोः चित्रविचित्रकूटयोः पर्वतयो र्बोध्यम्, एतयोरधिपती चित्रविचित्रौ स्वनामसदृशनामकौ, तयोः

चित्रविचित्र पर्वतों की व्याख्या

'कहिणं भंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूडा'-इत्यादि

टीकार्थ-(कहिणं भंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता) हे भदन्त ! देवकुरु में चित्र और विचित्र नाम के दो पर्वत कहां पर कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठ चोत्तीसे जोयणसए चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए सोओयाए महाणईए पुरत्थिम पच्चत्थिमेणं उभओ कूले एत्थणं चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता) हे गौतम ! निषध वर्षधर पर्वत के उत्तर दिग्वर्ती चरमान्त से ८३४$\frac{4}{7}$ योजन की दूरी पर सीतोदा महानदी के पूर्व पश्चिम दिशा के अन्तराल में दोनों तटों पर ये चित्रविचित्र नाम के दो पर्वत कहे गये है । 'एवं जंचेव जमग पव्वयाणं तं चेव एएसिं रायहाणीओ दक्खि

ચિત્ર-વિચિત્ર પર્વતોની વ્યાખ્યા

'कहिणं भंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूडा' इत्यादि

ટીકાર્થ-'कहिणं भंते ! देवकुराए चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' હે ભદંત ! દેવકુરુમાં ચિત્ર અને વિચિત્ર નામક એ બે પર્વતો ક્યા સ્થળે આવેલા છે ? જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठ चोत्तीसे जोयणसए चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए सोओयाए महाणईए पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं उभओ कूले एत्थणं चित्तविचित्तकूडा णामं दुवे पव्वया पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! નિષધ વર્ષધર પર્વતના ઉત્તર દિગ્વર્તી ચરમાન્તથી ૮૩૪$\frac{4}{7}$ યોજન જેટલે દૂર સીતોદા મહાનદીની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશાના અન્તરાલમાં બન્ને કિનારાઓ ઉપર એ ચિત્ર-વિચિત્ર નામે બે પર્વતો આવેલા છે. 'एवं जं चेव जमगपव्वयाणं तं चेव एएसिं रायहाणीओ दक्खिणेणंति' જે વર્ણન યમક

'रायहाणीओ' राजधान्यौ चित्रा विचित्रे 'दाहिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि बोध्ये ॥सू. ३१॥

अथ पञ्चानां ह्रदानां स्वरूपमाह–'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–कहि णं भंते ! देवकुराए कुराए णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! तेसिं चित्तविचित्तकूडाणं पव्वयाणं उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठ चोत्तीसे जोयणसए चत्तारि य सत्तभाए जोयणस्स अवाहाए सीओयाए महाणईए बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते, जा चेव नीलवंत उत्तरकुरु चंदे रावयमालवंताणं वत्तव्वया सा चेव णिसह देवकुरुसूरसुलसविज्जुप्पभाणं णेयव्वा रायहाणीओ दक्खिणेणंति ॥सू.३२॥

छाया–क्व खलु भदन्त ! देवकुरुषु कुरुषु निषधह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! तयो श्चित्र-विचित्रकूटयोः पर्वतयोः औत्तराच्चरमान्तात् अष्ट चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्च सप्तभागान् योजनस्य अबाधया शीतोदाया महानद्याः बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु निषधह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः, यैव नीलवदुत्तरकुरुचन्द्रैरावतमाल्यवतां वक्तव्यता सैव निषधदेवकुरु सूर-सुलसविद्युत्प्रभाणां नेतव्या राजधान्यो दक्षिणेनेति ॥सू० ३२॥

णेणंति) जो वर्णन यमक पर्वतों के सम्बन्ध में कहा गया है वही वर्णन इन चित्र विचित्र पर्वतों के सम्बन्ध में कहा गया है इनके अधिपति चित्रविचित्र नाम के हैं इनकी राजधानियां भी चित्रा विचित्रा नामकी है और ये मेरु की दक्षिण दिशा में हैं ॥३१॥

'कहि णं भंते ! देवकुराए कुराए णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' इत्यादि

टीकार्थ–(कहि णं भंते ! देवकुराए कुराए णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते) हे भदन्त ! निषध द्रह नामका द्रह देवकुरु में कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–गोयमा ! तेसिं चित्तविचित्तकूडाणं पव्वयाणं उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठचोत्तीसे जोयणसए चत्तारिय सत्तभाए जोयणस्स अबाहाए सीयोयाए महाणईए बहुमज्झदेसभाए एत्थणं णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते) हे

પર્વતોના સંદર્ભમાં કરવામાં આવેલું છે તે જ વર્ણન આ ચિત્રવિચિત્ર પર્વતોના સંદર્ભમાં પણ જાણવું જોઈએ. એમના અધિપતિ ચિત્રવિચિત્ર નામક છે. એમની રાજધાનીઓ પણ ચિત્ર-વિચિત્રા નામક છે અને એ મેરુની દક્ષિણ દિશામાં આવેલી છે. ॥ ૩૧ ॥

'कहिणं भंते ! देवकुराए कुराए णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' इत्यादि

ટીકાર્થ–'कहिणं भंते ! देवकुराए कुराए णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' હે ભદંત ! નિષધ દ્રહ નામક દ્રહ દેવકુરુમાં કયા સ્થળે આવેલ છે ? જવાબમાં પ્રભુશ્રી કહે છે–'गोयमा ! तेसिं चित्त-विचित्तकूडाणं पव्वयाणं उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ अट्ठ चोत्तीसे जोयणसए चत्तारि य

टीका-'कहि णं भंते ! देवकुराए' इत्यादि-सुगमम्, नवरम् एवम् उक्तालापकानुसारेण यैव नीलवदुत्तरकुरुचन्द्रैरावतमाल्यवतां पञ्चानां ह्रदानामुत्तरकुरुषु वक्तव्यता सैव निषधदेवकुरु-सूरसुलसविद्युत्प्रभाणामपि वक्तव्यता नेतव्या बोधपथं प्रापणीया बोध्येति भावः, एषां राजधान्यः 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-मेरोर्दक्षिणादिशि बोध्या इति ॥सू० ३२॥

अथ देवकुरुष्वेव कूटशाल्मलीपीठं वर्णयितुमपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! देवकुराए कुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते ?, गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पभस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीओयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं देवकुरु पच्चत्थिमद्धस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं देवकुराए कूडसामलीपेढे णामं पेढे पण्णत्ते, एवं जा चेव सुदंसणाए वत्तव्वया सा चेव सामलीए वि भाणियव्वा णामविहूणा गरुलदेवे रायहाणी दक्खिणेणं अवसिट्ठं तं चेव जाव देवकुरुय इत्थदेवे पलिओवमट्ठिइए परिवसइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ देवकुरा२, अदुत्तरं च णं देवकुराए० ॥सू० ३३॥

गौतम ! उन चित्र विचित्र पर्वतों के उत्तर दिग्वर्ती चरमान्त से ८३४$\frac{4}{7}$ योजन की दूरी पर सीतोदा महानदी के ठीक मध्यम भाग में निषध नाम का द्रह कहा गया है। (जा चेव णीलवंत उत्तरकुरुचंदेरावयमालवंताणं वत्तव्वया सा चेव णिसहदेवकुरुसूरसुलसविज्जुप्पभाणं णेयव्वा रायहाणीओ दक्खिणेणंति) जो वक्तव्यता नीलवंत, उत्तर कुरु, चन्द्र, एरावत और मालवंत इन पांच द्रहों की उत्तर कुरु में कही गई है। वही वक्तव्यता, निषध, देवकुरु, सूर सुलस और विद्युत्प्रभ इन पांच द्रहों की कही गई है ऐसा जानना चाहिये। यहां पर इसी के नाम के देव हैं इनकी राजधानियां मेरु की दक्षिण दिशा में हैं ॥३२॥

सत्तमाए जोयणस्स अवाहाए सीयोयाए महाणईए वहुमज्झदेसभाए एत्थणं णिसहद्दहे णामं दहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! તે ચિત્રવિચિત્ર પર્વતના ઉત્તરદિગ્વર્તી ચરમાન્તથી ૮૩૪$\frac{4}{7}$ આઠસો ચોત્રીસ સાતીયાચાર યોજન જેટલે દૂર સીતોદા મહાનદીના ઠીક મધ્યભાગમાં નિષધ નામે દ્રહ આવેલ છે. 'जा चेव णीलवंत उत्तरकुरु चंदेरावयमालवंताणं वत्तव्वया सा चेव णिसहदेवकुरुसूर-सुलसविज्जुप्पभाणं णेयव्वा रायहाणीओ दक्खिणेणंति' જે વક્તવ્યતા ઉત્તરકુરુમાં નીલવંત, ઉત્તરકુરુ, ચન્દ્ર, ઐરાવત અને માલવન્ત એ પાંચ દ્રહો વિષે કહેવામાં આવેલી છે, તેજ વક્તવ્યતા નિષધ, દેવકુરુ, સૂર, સુલસ અને વિદ્યુત્પ્રભ એ પાંચ દ્રહોની પણ કહેવામાં આવેલી છે. એવું જાણી લેવું જોઈએ. અહીં એનાજ નામવાળા દેવો છે. એ સર્વની રાજધાનીઓ મેરુની દક્ષિણ દિશામાં આવેલી છે. ॥ સૂ. ૩૨ ॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! देवकुरुषु कुरुषु कूटशाल्मलीपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणपश्चिमेन निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण विद्युत्प्रभस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन शीतोदायाः महानद्याः पश्चिमेन देवकुरुपश्चिमार्द्धस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु देवकुरुषु कुरुषु कूटशाल्मलीपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम्, एवं चैव जम्ब्वाः सुदर्शनायाः वक्तव्यता सैव शाल्मल्या अपि भणितव्या नामविहीना गरुडदेवः राजधानी दक्षिणेन अवशिष्टं तदेव यावद् देवकुरुश्चात्र देवः पल्योपमस्थितिकः परिवसति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-देवकुरवः कुरवः, अदुत्तरं च खलु देवकुरूणां० ॥सू० ३३॥

टीका-'कहि णं भंते देवकुराए' इत्यादि-प्रश्नसूत्रं सुगमम्, नवरं कूटशाल्मलीपीठं-कूटं शिखरं, तदाकारा शाल्मली-वृक्षविशेषः, कूटशाल्मली, तस्याः पीठम्-आसनम् कूटशाल्मली-उत्तरसूत्रे-'गोयमा !' गौतम ! 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन नैर्ऋत्यकोणे 'णिसहस्स' निषधस्य 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'विज्जुप्पभस्स' विद्युत्प्रभस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'सीयोयाए' शीतोदाया-शीतोदानाम्न्याः 'महाणईए' महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'देवकुरुपच्चत्थिमद्धस्स' देवकुरुपश्चिमार्द्धस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'देवकुराए' देवकुरुषु

-कूटशाल्मली पीठ वक्तव्यता-

"कहिणं भंते ! देवकुराए कुराए कूडसामली" इत्यादि-

टीकार्थ-गौतमने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा -है(कहिणं भंते ! देवकुराए कुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते) हे भदन्त ! देवकुरु नाम के कुरु में कूट शाल्मलीपीठ कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं=(गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पभस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं देवकुरुपचत्थिमद्धस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं देवकुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते) हे गौतम ! मन्दर पर्वत के नैर्ऋतकोण में निषधवर्षधर पर्वत की उत्तरदिशा में विद्युत्प्र-

---

કૂટ શાલ્મલી પીઠ વક્તવ્યતા

'कहि णं भंते ! देवकुराए कूडसामली' इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમે આ સૂત્રવડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે-'कहिणं भंते ! देव कुराए कुराए कुडसामिलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' હે ભગવન્ દેવકુરૂ નામના કુરૂમાં કૂટ શાલ્મલીપીઠ ક્યાં આવેલ છે ? 'गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पभस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं देवकुरु पच्चत्थिमद्धस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं देवकुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મન્દર પર્વતના નૈઋત્ય કોણમાં. નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં,

'कुराए' कुरुषु 'कूडसामलीपेढे' कूटशाल्मीपीठं 'णामं' नाम 'पेढे' पीठं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'एवं' एवम्-अनन्तरोक्तसूत्रानुसारेण 'जा चेव' यैव 'जम्बूए' जम्ब्वाः 'सुदंसणाए' सुदर्शनायाः 'वत्तव्वया' वक्तव्यता 'सा चेव' सैव 'सामलीए वि' शाल्मल्या अपि 'भाणियव्वा' भणितव्या-वक्तव्या, इह जम्बूसुदर्शनातो विशेषं दर्शयितुमाह-'णामविहूणा' नाम विहीना नामभिः प्रागुक्तैर्द्वादशभिर्जम्बूनामभिर्विहीना-वर्जिता वक्तव्यता भणितव्या इह शाल्मली नामानि न सन्तीति तद्विहीना वक्तव्यता वाच्येति तात्पर्यम्, तथा 'गरुडदेवे' गरुडदेवः जम्बूसुदर्शनायां तु अनादृतो देव इति ततोऽत्र विशेषः, तत्र गरुडजातीयो वेणुदेवनामा देवो निवसतीति तदर्थः तस्य च 'रायहाणी' राजधानी 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन मेरुगिरितो दक्षिणदिशि विद्यत इति बोध्यम् 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं शेषं प्रासादभवनादि 'तं चेव' तदेव जम्बूसुदर्शनावदेव बोध्यम्, तत् किम्पर्यन्तम् ? इत्याह-'जाव देवकुरु य इत्थ देवे' यावद्

भवक्षस्कार पर्वत की पूर्वदिशा में, एवं शीतोदा महानदी की पश्चिमदिशा में देवकुरु के पश्चिमार्द्ध के-शीतादा नदी द्वारा द्विधाकृत देवकुरु के पश्चिमार्द्ध के-बहु मध्य देशभाग में देवकुरु क्षेत्र में कूट शाल्मली पीठ कहा गया है। (एवं जच्चेव जम्बूए सुदंसणाए वत्तव्वया सच्चेव सामलीए वि भाणियव्वा णामविहूणा गरुल देवे रायहाणी दक्खिणेणं) जो वक्तव्यता जम्बू नामक सुदर्शना की है वही वक्तव्यता इस शाल्मली पीठकी है जम्बू सुदर्शना के उसकी वक्तव्यता में १२ नाम प्रकट किये गये हैं पर ऐसे १२ नाम यहां शाल्मली पीठ की वक्तव्यता में नहीं कहे गये हैं। गरुडदेव यहां पर रहता है-जैसा कि वहां पर अनादृत देव रहता है। इसकी राजधानी मेरुकी दक्षिणदिशा में है। (अवसिट्ठं तं चेव जाव देवकुरु अ देवे पलिओवमट्ठिइए परिवसइ) प्रासाद भवनादिका कथन जम्बू सुदर्शना के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही कहलेना चाहिये-यावत् देवकुरु नामका देव यहां पर रहता है। इसकी एक पल्योपमकी स्थिति है। यहां

વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં અને શીતોદા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં, દેવ કુરુના પશ્ચિમાર્દ્ધના-સીતોદા નદી વડે દ્વિધાકૃત દેવકુરુના પાશ્ચમાર્દ્ધના-બહુમધ્ય દેશભાગમાં, દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં કૂટ શાલ્મલીપીઠ આવેલ છે. 'एवं जच्चेव जम्बूए सुदंसणाए वत्तव्वया सच्चेव सामलीए वि भाणियव्वा णामविहूणा गरुलदेवे रायहाणी दक्खिणेणं' જે વક્તવ્યતા જમ્બૂ નામક સુદર્શનાની છે તેજ વક્તવ્યતા આ શાલ્મલીપીઠની પણ છે. જમ્બૂસુદર્શના માટે તેની વક્તવ્યતામાં ૧૨ નામો પ્રકટ કરવામાં આવેલાં છે પણ શાલ્મલીપીઠની અહીં જે વક્તવ્યતા છે તેમાં નામો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા નથી. અહીં ગરુડ દેવ રહે છે. અને ત્યાં અનાદૃત દેવ રહે છે. એની રાજધાની મેરુની દક્ષિણ દિશામાં છે 'अवसिट्ठं तंचेव जाव देवकुरु अ देवे पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' પ્રાસાદ ભવનાદિક વિષેનું કથન જમ્બૂસુદર્શનાના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ અહીં પણ સમજવું જોઈએ. યાવત્

छाया-क्व खलु भदन्त ! देवकुरुषु कुरुषु कूटशाल्मलीपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणपश्चिमेन निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण विद्युत्प्रभस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पौरस्त्येन शीतोदायाः महानद्याः पश्चिमेन देवकुरुपश्चिमार्द्धस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु देवकुरुषु कुरुषु कूटशाल्मलीपीठं नाम पीठं प्रज्ञप्तम्, एवं यैव जम्ब्वाः सुदर्शनायाः वक्तव्यता सैव शाल्मल्या अपि भणितव्या नामविहीना गरुडदेवः राजधानी दक्षिणेन अवशिष्टं तदेव यावद् देवकुरुश्चात्र देवः पल्योपमस्थितिकः परिवसति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते-देवकुरवः कुरवः, अदुत्तरं च खलु देवकुरूणां० ॥सू० ३३॥

टीका-'कहि णं भंते देवकुराए' इत्यादि-प्रश्नसूत्रं सुगमम्, नवरं कूटशाल्मलीपीठं-कूटं शिखरं, तदाकारा शाल्मली-वृक्षविशेषः, कूटशाल्मली, तस्याः पीठम्-आसनम् कूटशाल्मली-उत्तरसूत्रे-'गोयमा !' गौतम ! 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन नैर्ऋत्यकोणे 'णिसहस्स' निषधस्य 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'विज्जुप्पभस्स' विद्युत्प्रभस्य 'वक्खारपव्वयस्स' वक्षस्कारपर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'सीयोयाए' शीतोदाया-शीतोदानाम्न्याः 'महाणईए' महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'देवकुरुपच्चत्थिमद्धस्स' देवकुरुपश्चिमार्द्धस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'देवकुराए' देवकुरुषु

-कूटशाल्मली पीठ वक्तव्यता-

"कहिणं भंते ! देवकुराए कुराए कूडसामली" इत्यादि-

टीकार्थ-गौतमने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा-है(कहिणं भंते ! देवकुराए कुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते) हे भदन्त ! देवकुरु नाम के कुरु में कूट शाल्मलीपीठ कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं=(गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पभस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं देवकुरुपच्चत्थिमद्धस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं देवकुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते) हे गौतम ! मन्दर पर्वत के नैर्ऋतकोण में निषधवर्षधर पर्वत की उत्तरदिशा में विद्युत्प्र-

---

કૂટ શાલ્મલી પીઠ વક્તવ્યતા

'कहि णं भंते ! देवकुराए कूडसामली' इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમે આ સૂત્રવડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે-'कहिणं भंते ! देव कुराए कुराए कुडसामिलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' હે ભગવન્ દેવકુરુ નામના કુરુમાં કૂટ શાલ્મલીપીઠ ક્યાં આવેલ છે ? 'गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं णिसहस्स वास-हरपव्वयस्स उत्तरेणं विज्जुप्पभस्स वक्खारपव्वयस्स पुरत्थिमेणं सीयाए महाणईए पच्चत्थि-मेणं देवकुरु पच्चत्थिमद्धस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं देवकुराए कूडसामलिपेढे णामं पेढे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મન્દર પર્વતના નૈઋત્ય કોણમાં, નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં,

'कुराए' कुरुषु 'कूडसामलीपेढे' कूटशाल्मीपीठं 'णामं' नाम 'पेढे' पीठं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'एवं' एवम्-अनन्तरोक्तसूत्रानुसारेण 'जा चेव' यैव 'जम्बूए' जम्व्वाः 'सुदंसणाए' सुदर्शनायाः 'वत्तव्वया' वक्तव्यता 'सा चेव' सैव 'सामलीए वि' शाल्मल्या अपि 'भाणियव्वा' भणितव्या-वक्तव्या, इह जम्बूसुदर्शनातो विशेषं दर्शयितुमाह-'णामविहूणा' नाम विहीना नामभिः प्रागुक्तैर्द्वादशभिर्जम्बूनामभिर्विहीना-वर्जिता वक्तव्यता भणितव्या इह शाल्मली नामानि न सन्तीति तद्विहीना वक्तव्यता वाच्येति तात्पर्यम्, तथा 'गरुडदेवे' गरुडदेवः जम्बूसुदर्शनायां तु अनादृतो देव इति ततोऽत्र विशेषः, तत्र गरुडजातीयो वेणुदेवनामा देवो निवसतीति तदर्थः तस्य च 'रायहाणी' राजधानी 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन मेरुगिरितो दक्षिणदिशि विद्यत इति बोध्यम् 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं शेषं प्रासादभवनादि 'तं चेव' तदेव जम्बूसुदर्शनावदेव बोध्यम्, तत् किम्पर्यन्तम्? इत्याह-'जाव देवकुरु य इत्थ देवे' यावद्

भवक्षस्कार पर्वत की पूर्वदिशा में, एवं शीतोदा महानदी की पश्चिमदिशा में देवकुरु के पश्चिमार्द्ध के-शीतादा नदी द्वारा द्वीधाकृत देवकुरु के पश्चिमार्द्ध के-बहु मध्य देशभाग में देवकुरु क्षेत्र में कूट शाल्मली पीठ कहा गया है। (एवं जच्चेव जम्बूए सुदंसणाए वत्तव्वया सच्चेव सामलीए वि भाणियव्वा णामविहूणा गरुल देवे रायहाणी दक्खिणेणं) जो वक्तव्यता जम्बू नामक सुदर्शना की है वही वक्तव्यता इस शाल्मली पीठकी है जम्बू सुदर्शना के उसकी वक्तव्यता में १२ नाम प्रकट किये गये हैं पर ऐसे १२ नाम यहां शाल्मली पीठ की वक्तव्यता में नहीं कहे गये हैं। गरुडदेव यहां पर रहता है-जैसा कि वहां पर अनादृत देव रहता है। इसकी राजधानी मेरुकी दक्षिणदिशा में है। (अवसिट्ठं तं चेव जाव देवकुरु अ देवे पलिओवमट्ठिइए परिवसइ) प्रासाद भवनादिका कथन जम्बू सुदर्शना के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही कहलेना चाहिये-यावत् देवकुरु नामका देव यहां पर रहता है। इसकी एक पल्योपमकी स्थिति है। यहां

વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં અને શીતોદા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં, દેવ કુરુના પશ્ચિમાર્દ્ધના-સીતોદા નદી વડે દ્વિધાકૃત દેવકુરુના પાશ્ચમાર્દ્ધના-બહુમધ્ય દેશભાગમાં, દેવકુરુ ક્ષેત્રમાં કૂટ શાલ્મલીપીઠ આવેલ છે. 'एवं जच्चेव जम्बूए सुदंसणाए वत्तव्वया सच्चेव सामलीए वि भाणियव्वा णामविहूणा गरुलदेवे रायहाणी दक्खिणेणं' જે વક્તવ્યતા જમ્બૂ નામક સુદર્શનાની છે તેજ વક્તવ્યતા આ શાલ્મલીપીઠની પણ છે. જમ્બૂસુદર્શના માટે તેની વક્તવ્યતામાં ૧૨ નામો પ્રકટ કરવામાં આવેલાં છે પણ શાલ્મલીપીઠની અહીં જે વક્તવ્યતા છે તેમાં નામો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા નથી. અહીં ગરુડ દેવ રહે છે. અને ત્યાં અનાદૃત દેવ રહે છે. એની રાજધાની મેરુની દક્ષિણ દિશામાં છે 'अवसिट्ठं तंचेव जाव देवकुरु अ देवे पलिओवमट्ठिइए परिवसइ' પ્રાસાદ ભવનાદિક વિષેનું કથન જમ્બૂસુદર્શનાના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ અહીં પણ સમજવું જોઈએ. યાવત્

देवकुरुश्चात्र देवः 'पलिओवमट्टिइए' पल्योपमस्थितिकः 'परिवसइ' परिवसति इह यावत्पद सङ्ग्राह्यपदानि अष्टमसूत्रात्सङ्ग्राह्याणि, तदर्थश्च तत एव ज्ञेयः, देवकुरुनामार्थसूत्रं प्राग्वद्विवरणीयम् ॥सू० ३३॥

अथ चतुर्थं विद्युत्प्रभनामकं वक्षस्कारपर्वतं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पभे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं देवकुराए पच्चत्थिमेणं पम्हस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पभे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते, उत्तरदाहिणायए एवं जहा मालवंते णवरं सव्वतवणिज्जमए अच्छे जाव देवा आसयंति ।

विज्जुप्पभेणं भंते ! वक्खारपव्वए कइकूडा पण्णत्ता ? गोयमा ! नवकूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धाययणकूडे विज्जुप्पभकूडे देवकुरुकूडे पम्हकूडे कणगकूडे सोवत्थियकूडे सीयोयाकूडे सयज्जलकूडे हरिकूडे ।
सिद्धे य विज्जुणामे देवकुरु पम्हकणगसोवत्थी । सीयोया य सयज्जल हरिकूडे चेव बोद्धव्वे ॥१॥ एए हरिकूडवज्जा पंचसइया णेयव्वा, एएसिं कूडाणं पुच्छा दिसि विदिसाओ णेयव्वाओ जहा मालवंतस्स हरिस्सह-कूडे तह चेव हरिकूडे रायहाणो जह चेव दाहिणेणं चमरचंचा राय-हाणी तह णेयव्वा, कणगसोवत्थियकूडेसु वारिसेणबलाहयाओ दो देवयाओ अवसिट्ठेसु कूडसरिसणामगा देवा रायहाणीओ दाहिणेणं से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ विज्जुप्पभे वक्खारपव्वए २?, गोयमा !

यावत्पद संग्राह्य पदों को और उनके अर्थ को जानने के लिये अष्टम सूत्र से जानलेना चाहिये तथा देवकुरु नामार्थ सूत्र पहिले कथित पद्धति के अनुसार ही विवृत करलेना चाहिये ॥३३॥

દેવકુરુ નામક દેવ અહીં રહે છે. એની એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ છે. અહીં યાવત્ પદ સંગ્રાહ્ય પદો અને તેમના અર્થ જાણુવા માટે અષ્ટમ સૂત્રમાં જોવું જોઈએ. તેમજ દેવકુરુ નામાર્થ સૂત્ર પૂર્વ કથિત પદ્ધતિ મુજબ જ વિવૃત કરી લેવું જોઇએ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

विज्जुप्पभेणं वक्खारपव्वए विज्जुमिव सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोवेइ पभासइ विज्जुप्पभे य इत्थ देवे पलिओवमट्ठिइए जाव परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ-विज्जुप्पभे२, अदुत्तरं च णं जाव णिच्चे ॥सू० ३४॥

छाया-क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे विद्युत्प्रभो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः?, गौतम! निषधस्य वर्षधरपर्वतस्य उत्तरेण मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणपश्चिमेन देवकुरूणां पश्चिमेन पद्मस्य विजयस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे विद्युत्प्रभो नाम वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्तः, उत्तरदक्षिणायतः एवं यथा माल्यवान् नवरं सर्वतपनीयमयः अच्छो यावद् देवा आसते।

विद्युत्प्रभे खलु भदन्त! वक्षस्कारपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि?, गौतम! नव कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धायतनकूटं विद्युत्प्रभकूटं देवकुरुकूटं कनककूटं स्वस्तिककूटं शीतोदाकूटं शतज्वलकूटं हरिकूटम्। सिद्धं च विद्युन्नाम देवकुरु पद्मकनक-स्वस्तिकानि। शीतोदा च शतज्ज्वल हरिकूटं चैव बोद्धव्यम् ॥१॥ एतानि हरिकूटवर्जानि पञ्चशतिकानि नेतव्यानि, एतेषां कूटानां पृच्छा दिग्विदिशो नेतव्याः यथा माल्यवतो हरिस्सहकूटं तथैव हरिकूटं राजधानी यथैव दक्षिणेन चमरचञ्चा राजधानी तथा नेतव्या, कनक-स्वस्तिककूटयोः वारिषेणा-वलाहिके द्वे देवते, अवशिष्टेषु कूटेषु कूटसदृशनामका देवाः राजधान्यो दक्षिणेन, अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-विद्युत्प्रभो वक्षस्कारपर्वतः २?, गौतम! विद्युत्प्रभः खलु वक्षस्कारपर्वतो विद्युदिव सर्वतः समन्ताद् अवभासते उद्द्योतयति प्रभासते विद्युत्प्रभश्चात्र देवः पल्योपमस्थितिको यावत् परिवसति, स एतेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते-विद्युत्प्रभः २, अदुत्तरं च खलु यावन्नित्यः ॥सू० ३४॥

टीका-'कहि णं भंते जंबुद्दीवे'-इत्यादि-सुगमम्, किन्तु माल्यवानिवायमुक्तस्तत्र माल्यवतो विशेषं दर्शयितुमाह-'णवरं' नवरं केवलं 'तवणिज्जमए' तपनीयमयः-तपनीयं रक्त-

विद्युत्प्रभवक्षस्कार पर्वत की वक्तव्यता-

'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पभे' इत्यादि।

टीकार्थ- (कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे) हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में वर्तमान महाविदेह क्षेत्र में विद्युतप्रभ नाम का वक्षस्कार पर्वत कहां पर कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! णिसह-

વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વતની વક્તવ્યતા

'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पभे' इत्यादि

ટીકાર્થ-'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' હે ભદંત! આ જંબૂદ્વીપ નામક

सुवर्ण, तन्मयोऽयम् तथा 'अच्छे' अच्छः-आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलः 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'श्लक्ष्णः, घृष्टः, मृष्टः, नीरजाः, निर्मलः, निष्पङ्कः निष्कङ्कटच्छायः, सप्रभः, समरीचिकः, सोद्द्योतः, प्रासादीयः, दर्शनीयः, अभिरूपः, प्रतिरूपः,' इत्येषां सङ्ग्रहो बोध्यः, एषां व्याख्या चतुर्थसूत्रटीकातो बोध्या तथा तत्र खलु बहवो व्यन्तरा इत्येषामपि

स्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं देवकुराए पच्चत्थिमेणं पम्हस्स विजयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पभे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते) हे गौतम! निषध वर्षधर पर्वत की उत्तर दिशा में, मेरु पर्वत के दक्षिण पश्चिम कोने में देवकुरु की पश्चिम दिशा में और पद्म विजय की पूर्व दिशा में जम्बूद्वीप के भीतर वर्तमान महाविदेह क्षेत्र में विद्युत्प्रभ नामका वक्षस्कार पर्वत कहा गया है (उत्तरदाहिणायए एवं जहा मालवंते णवरि सव्व तवणिज्जमए अच्छे जाव देवा आसयंति) यह वक्षस्कार पर्वत उत्तर से दक्षिण तक दीर्घ है इस तरह से जैसा कथन माल्यवन्त पर्वत के प्रकरण में किया गया है वैसा ही कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये यह पर्वत सर्वात्मना तपनीय मय है आकाश और स्फटिक के जैसा निर्मल है यावत् इस पर अनेक व्यन्तर देव और देवियां आकर विश्राम करती हैं और आराम करती है। यहां यावत्पद से 'श्लक्ष्णः, घृष्टः, मृष्टः, नीरजाः, निर्मलः, निष्पङ्कः, निष्कंटकछायः, सप्रभः, समरीचिकः, सोद्द्योतः, प्रासादीयः, दर्शनीयः अभिरूपः," इन पदों का संग्रह हुआ है इन पदों की व्याख्या चतुर्थ सूत्र

દ્વીપમાં, વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિદ્યુત્પ્રભ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે? જવાબમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે-'गोयमा! णिसहस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरेणं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं देवकुराए पच्चत्थिमेणं पम्हस्स विजयस्स पुरत्थिमेण एत्थणं जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पभे णामं वक्खारपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ! નિષધ વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં, મેરુ પર્વતના દક્ષિણ પશ્ચિમના કોણમાં, દેવકુરની પશ્ચિમ દિશામાં અને પદ્મ વિજયની પૂર્વ દિશમાં જંબૂદ્વીપની અંદર વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિદ્યુત્પ્રભ નામે વક્ષસ્કાર પર્વત આવેલ છે. 'उत्तरदाहिणायए एवं जहा मालवंते णवरि सव्वतवणिज्जमए अच्छे जाव देवा आसयंति' આ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી દીર્ઘ છે. આ પ્રમાણે જેવું કથન માલ્યવન્ત પર્વતના પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલું છે તેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું જોઈએ. આ પર્વત સર્વાત્મના તપનીયમય છે. આકાશ અને સ્ફટિકવત નિર્મળ છે. યાવત્ એની ઉપર ઘણું વ્યન્તર દેવ અને દેવીઓ આવીને વિશ્રામ કરે છે અને આરામ કરે છે. અહીં યાવત્ પદથી 'श्लक्ष्णः, घृष्टः, मृष्टः, नीरजः, निर्मलः, निष्पङ्कः, निष्कंटकछायः, सप्रभः, समरीचिकः, सोद्द्योतः, प्रासादीयः, दर्शनीयः अभिरूपः, प्रतिरूपः, એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. એ પદોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાંથી જાણી લેવી જોઇએ 'देव'

संग्रहः 'देवा' देवाः इत्युपलक्षणं, तेन बहवो देव्यश्च 'आसयंति' आसते इत्यप्युपलक्षणं तेन शेरते तिष्ठन्ति निषीदन्ति त्वग्वर्त्तयन्ति इत्यादि बोध्यम् ।

अथात्र कूटानि वर्णयितुमुपक्रमते-'विज्जुप्पभे णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रमुत्तानार्थम्, उत्तरसूत्रे तु-नवकूटानि यथा 'सिद्धाययणकूडे' सिद्धायतनकूटम् १ 'विज्जुप्पभकूडे' विद्युत्प्रभकूटं-विद्युत्प्रभो वक्षस्कारपर्वतविशेषः तत्सदृशनामकं कूटम् २, एवं 'देवकुरुकूडे' देवकुरुकूटं देवकुरुनामक कुरुविशेषसदृशनामकं कूटम् ३ 'पम्हकूडे' पक्ष्मकूटं-पक्ष्मनामक विजयसदृशनामकं कूटम् ४ 'कणगकूडे' कनककूटम् ५ 'सोवत्थियकूडे' स्वस्तिककूटम् ६ 'सीयोयाकूडे' शीतोदाकूटम् ७ 'सयज्जलकूडे' शतज्वलकूटम् ८ 'हरिकूडे' हरिकूटं-हरेः-हरिनामकस्य दक्षिणश्रेण्यधिपस्य विद्युत्कुमारेन्द्रस्य कूटं हरिकूटम् ९ इति, इमान्येव नव कूटानि

से समझ लेनी चाहिये देव पद यहां उपलक्षणरूप है इससे देवियों का भी ग्रहण हो जाता है। तथा 'आसयंति' इस क्रिया पद से उपलक्षण रूप होने के कारण 'शेरते, तिष्ठन्ति, निषीदन्ति, त्वग्वर्तयन्ति, इत्यादि क्रियापदों का ग्रहण हो जाता है।

(विज्जुप्पभेणं भंते ! वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता) हे भदन्त ! विद्युत्प्रभ वक्षस्कार पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा ! नवकूडा पण्णत्ता) हे गौतम ! नौ कूट कहे गये हैं (तं जहा) उन कूटों के नाम इस प्रकार हैं-(सिद्धाययणकूडे, विज्जुप्पभकूडे, देवकुरुकूडे, पम्हकूडे, कणगकूडे, सोवत्थियकूडे, सीओआकूडे, सयज्जलकूडे, हरिकूडे,) सिद्धेय, विज्जुणामे, देवकुरु पम्हकणग, सोवत्थी सीओआ य सयज्जल हरिकूडे चेव बोद्धव्वा ॥१॥ (एए हरिकूडवज्जा पंचसइया णेयव्वा) सिद्धायतनकूट, विद्युत्प्रभकूट, देवकुरुकूट, पद्मकूट कनककूट, स्वस्तिककूट, सीतोदाकूट, शतज्वलकूट, और हरिकूट इनमें

પદ અહીં ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એનાથી દેવીઓનું પણ ગ્રહણ થયું છે. તથા 'आसयंति' આ ક્રિયાપદથી ઉપલક્ષણ રૂપ હોવા બદલ 'शेरते, तिष्ठन्ति, निषीदन्ति, त्वग्वर्तयन्ति' વિગેરે ક્રિયાપદો ગ્રહણ થઇ જાય છે.

'विज्जुप्पभेणं भंते ! वक्खारपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદન્ત ! વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો આવેલા છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! नवकूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! નવ કૂટો આવેલા છે. 'तं जहा' તે કૂટોના નામ આ પ્રમાણે છે-'सिद्धाययण कूडे, विज्जुप्पभकूडे, देवकुरुकूडे, पम्हकूडे, कणगकूडे, सोवत्थियकूडे, सीओआकूडे, सयज्जलकूडे, हरिकूडे सिद्धेय, विज्जुणामे देवकुरु पम्हकणगसोवत्थि सीओआ य सयज्जवल हरि कूडे चेव बोद्धव्वे ॥ १ ॥ एए हरिकूडवज्जा पंचसइया णेयव्वा' સિદ્ધાયતન કૂટ, વિદ્યુત્પ્રભ કૂટ, દેવકુરુ કૂટ, પદ્મકૂટ, કનક કૂટ, સ્વસ્તિક કૂટ, સીતોદા કૂટ, શતજ્વલ કૂટ અને હરિ કૂટ. એમાં જે વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત વિશેષ જેવા નામવાળો કૂટ છે, તેનું નામ વિદ્યુત્પ્રભ

गाथया सङ्ग्रहीतुमाह–'सिद्धे य' इत्यादि–छायागम्यम्, अथ सर्वाणि कूटानि परिगणयितुमाह–'एए हरिकूडवज्जा' एतानि हरिकूटवर्जानि हरिकूटं वर्जयित्वा हरिकूटस्य सहस्रयोजनप्रमाणत्वात्, शेषाणि सिद्धायतनादीनि अष्टकूटानि 'पंचसइया' पञ्चशतिकानि पञ्चशतयोजनप्रमाणानि 'णेयव्वा' नेतव्यानि बोधपथं प्राप्याणि बोध्यानि, तत्र हरिकूटस्य प्रमुखता परिगणनायामैच्छिकी न तु क्रामिकी 'एएसिं' एतेषाम् अनन्तरोक्तानाम् 'कूडाणं' कूटानां पुच्छा' पृच्छा–सूत्रनिर्दिष्टः प्रश्नः प्रश्नसूत्रमिति भावः तथा तदाधारतया 'दिसिविदिसाओ' दिग्विदिशः दिशो विदिशश्च 'णेयव्वाओ' नेतव्याः–ज्ञातव्याः, तत्र प्रश्नसूत्रं हि–'कहि णं भंते ! विज्जुप्पभे वक्खारपव्वए सिद्धायय़णकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ?' एवमादिरूपम्, दिग्विदिशश्चैवम्–मेरोर्दक्षिणपश्चिमायां विदिशि मेरुसमीपवर्ति प्रथमं सिद्धायतनकूटं, तस्य निर्ऋतिकोणे विद्युत्प्रभकूटं नाम द्वितीयं कूटम्, तस्य निर्ऋतिकोणे तृतीयं देवकूटं,

---

जो विद्युत्प्रभ वक्षस्कारपर्वत विशेष के जैसे नाम वाला कूट है ? उसका नाम विद्युत्प्रभ कूट है । देवकुरु के जैसे नाम वाला देवकुरुकूट है पक्ष्म नामक विजय के जैसा नाम वाला पक्ष्मकूट है दक्षिण श्रेणी का जो अधिपति विद्युत्कुमारेन्द्र हैं उसका जो कूट है वह हरिकूट है इन्हीं नौ कूटों का इस सिद्ध आदि गाथा द्वारा संग्रह किया गया है–इनमें हरि कूट को छोडकर बाकी के जो आठ कूट हैं वे एक एक कूट पांचसौ२ योजन के हैं हरिकूट का प्रमाण एक हजार योजन का है (एएसिं कूडाणं पुच्छा दिसि विदिसाओ णेयव्वाओ जहा मालवंतस्स) इन कूटों के सम्बन्ध में दिशा में और विदिशा में कौन कौन कूट हैं" ऐसा पृच्छा यहां पर कर लेनी चाहिये "जैसे कहिणं भंते ! विज्जुप्पभे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते) हे भदन्त ! विद्युत्प्रभ वक्षस्कारपर्वत पर सिद्धायतन नामका कूट कहां पर कहा गया है ? तब उत्तर में ऐसा कहना–हे गौतम ! मेरु के दक्षिण पश्चिम कोने में मेरुसमीपवर्ती प्रथम सिद्धायतन कूट कहा गया है

કૂટ છે. દેવકુરુ જેવા નામવાળો દેવકુરુ કૂટ છે. પક્ષ્મ નામક વિજયના જેવા નામવાળો પક્ષ્મ કૂટ છે. દક્ષિણ શ્રેણીનો જે અધિપતિ વિદ્યુત્કુમારેન્દ્ર છે, તેનો જે કૂટ છે તે હરિકૂટ છે. એ નવ કૂટોનો આ સિદ્ધ આદિ ગાથા વડે સંગ્રહ કરવામાં આવેલ છે. એમાં હરિકૂટને બાદ કરી શેષ જે આઠ કૂટો છે તે દરેકે દરેક પાંચસો યોજન જેટલા છે. હરિકૂટનું પ્રમાણ એક હજાર યોજન જેટલું છે. 'एएसिं कूडाणं पुच्छा दिसि विदिसाओ णेयव्वाओ जहा मालवंतस्स' એ કૂટોના સંબંધમાં દિશામાં અને વિદિશામાં કયા કયા કૂટો છે ? એવી પૃચ્છા અત્રે કરી લેવી જોઈએ. જેમકે–'कहिणं भंते ! विज्जुप्पभे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ભદંત ! વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન કૂટ કયાં સ્થળે આવેલ છે ? ત્યારે જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–હે ગૌતમ ! મેરુના દક્ષિણ–પશ્ચિમ કોણમાં મેરુ સમીપવર્તી પ્રથમ સિદ્ધાયતન કૂટ આવેલ છે. સિદ્ધાયતન કૂટની નૈઋત્ય વિદિશામાં વિદ્યુ-

तस्य निर्ऋतिकोणे चतुर्थं पक्ष्मकूटं, पक्ष्मकूटस्य निर्ऋतिकोणे स्वस्तिककूटस्योत्तरदिशि पञ्चमं कनककूटं, तस्य दक्षिणस्यां दिशि स्वस्तिककूटं नाम षष्ठं कूटं, तस्य दक्षिणदिशि सप्तमं शीतोदाकूटं, तस्य दक्षिणदिशि शतज्वलकूटं नामाष्टमं कूटं, नवमं हरिकूटं शीतोदाकूटस्य दक्षिणस्यां दिशि निषधपर्वतसमीपवर्ति, अस्य यो विशेषस्तमतिदिशति-'जहा मालवंतस्स' यथा माल्यवतो वक्षस्कारपर्वतस्य 'हरिस्सहकूडे' हरिस्सहकूटं नाम कूटमेकसहस्रयोजनोच्चमर्द्धतृतीयशतान्यवगाढं मूले सहस्रयोजनानि विस्तीर्णं यमकप्रमाणेन ज्ञातुं प्राक्पूनिर्दिष्टं 'तह चेव' तथैव हरिकूटं बोध्यम्, हरिस्सहकूटं च पूर्णभद्रस्योत्तरदिशि नीलवतो दक्षिणदिशि प्रागुक्तम्, अस्य राजधानीं प्रदर्शयितुमाह-'रायहाणी जह चेव दाहिणेणं चमरचंचा रायहाणी तह णेयव्वा' राजधानी यथैव दक्षिणेन-दक्षिणदिशि चमरचञ्चा राजधानी वर्णिता तथैव

सिद्धायतन कूट की नैऋत विदिशा में विद्युत्प्रभ कूट कहा गया है विद्युत्प्रभ कूट की नैर्ऋत विदिशा में देवकुरु कूट कहा गया है देवकुरु कूट की नैर्ऋत विदिशा में पक्ष्मकूट कहा गया है पक्ष्मकूट की नैर्ऋत विदिशा में और स्वस्तिक कूट की उत्तर दिशा में पाचवां कनककूट कहा गया है कनककूट की दक्षिण दिशा में स्वस्तिककूट नामका छठा कूट कहा गया है स्वस्तिककूट की दक्षिण दिशा में सातवां शीतोदाकूट कहा गया है, शीतोदाकूट की दक्षिण दिशा में शतज्वल नामका आठवां कूट कहा गया है नौवा जो हरिकूट है वह शीतोदा कूट की दक्षिण दिशा में निषध पर्वत के समीपवर्ती कहा गया है जैसा माल्यवन्त वक्षस्कारपर्वत का (हरिस्सहकूडे तह चेव हरिकूडे) हरिस्सह नाम का कूट है वैसा ही यह कूट है यह कूट एक हजार १००० योजन का ऊंचा है २॥ सौ २५० योजन का इसका जमीन के भीतर अवगाह है मूल में यह एक हजार योजन का मोटा है ऐसा ही हरिस्सहकूट है हरिस्सहकूट पूर्णभद्र की उत्तर दिशा

त्प्रभ કૂટ આવેલ છે. વિદ્યુત્પ્રભ કૂટની નૈઋત્ય વિદિશામાં દેવકુરુ કૂટ આવેલ છે દેવકુરુની નૈઋત્ય વિદિશામાં પક્ષ્મકૂટ આવેલ છે. પક્ષ્મ કૂટની નૈઋત્ય વિદિશામાં અને સ્વસ્તિક કૂટની ઉત્તર દિશામાં પાંચમો કનકકૂટ નામનો કૂટ આવેલ છે. કનક કૂટની દક્ષિણ દિશામાં સ્વસ્તિક કૂટ નામનો છટ્ઠો કૂટ આવેલ છે. સ્વસ્તિક કૂટની દક્ષિણ દિશામાં શતજ્વલ નામક અષ્ટમ કૂટ આવેલ છે. નવમો જે હરિકૂટ છે તે શીતોદા કૂટની દક્ષિણ દિશામાં નિષધ પર્વતની પાસે આવેલ છે. જેવો માલ્યવન્ત વક્ષસ્કાર પર્વતનો 'हरिस्सह कूडे तहच्चेव हरिकूडे' હરિસ્સહ નામક કૂટ છે તેવો જ આ હરિકૂટ પણ છે. આ કૂટ એક હજાર યોજન જેટલો ઊંચો છે. જમીનની અંદર એનો અવગાહ ૨૫૦ યોજન જેટલો છે. મૂળમાં એક હજાર યોજન જેટલો એ મોટો છે. એવો જ હરિસ્સહ કૂટ છે. હરિસ્સહ કૂટ પૂર્ણભદ્રની ઉત્તર દિશામાં છે અને નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં છે. આ પ્રમાણે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે. 'रायहाणी जहचेव दाहिणेणं चमर-

हरिकूटस्यापि राजधानी नेतव्या बोधपथं प्रापणीया बोध्या 'कणगसोवत्थियकूडेसु' कनक स्वस्तिककूटयोः 'वारिसेण बलाहयाओ' वारिषेणा बलाहिके 'दो देवयाओ' द्वे देवते दिक्कुमार्यौ देव्यौ परिवसतः 'अवसिट्ठेसु' अवशिष्टेषु विद्युत्प्रभादिषु 'कूडेसु' कूटेषु 'कूड-सरिसणामगा' कूटसदृशनामकाः 'देवा' देवाः परिवसन्ति, तेषां 'रायहाणीओ' राजधान्यः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि बोध्याः।

अथास्य नामार्थं प्रदर्शयितुमुपक्रमते-'से केणट्ठेणं भंते!' इत्यादि-अथ केन अर्थेन कारणेन भदन्त! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'विज्जुप्पभे' विद्युत्प्रभः 'वक्खारपव्वए २ ?' वक्षस्कारपर्वतः २?, इतिप्रश्ने भगवानुत्तरमाह-'गोयमा!' गौतम! 'विज्जुप्पभेणं' विद्युत्प्रभः खलु 'वक्खारपव्वए' वक्षस्कारपर्वतः 'विज्जुमिव' विद्युदिव रक्तवर्णत्वात् 'सव्वओ' सर्वतः

में है और नीलवंत पर्वत की दक्षिण दिशा में हैं ऐसा पहले कहा जा चुका है (रायहाणी जह चेव दाहिणेणं चमरचंचा रायहाणी तह णेयव्वा) जिस प्रकार से दक्षिण दिशा में चमरचञ्चा नामकी राजधानी कही गई है अर्थात् चमरचंचा नामकी राजधानी का जैसा वर्णन किया गया है वैसा ही वर्णन यहां की राजधानी का भी कहा गया है। हरि कूट की भी यह राजधानी मेरु की दक्षिण दिशा में है। (कणगसोवत्थिय कूडेसु वारिसेणबलाहयाओ दो देवयाओ अवसिट्ठेसु कूडेसु कूडसरिसणामगा देवा रायहाणीओ दाहिणेणं) कनक कूट और सौवस्तिक कूट इन दो कूटों पर वारिसेणा और बलाहका ये दो दिक्कुमारिकाएं रहती हैं और अवशिष्ट विद्युत्प्रभ आदि कूटों पर कूट जैसेही नाम वाले देव रहते हैं। इनकी राजधानियां मेरु की दक्षिण दिशा में है

(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ विज्जुप्पभे २ वक्खारपव्वए) हे भदन्त! इस पर्वत का विद्युत्प्रभ वक्षस्कार पर्वत ऐसा नाम किस कारण से कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा! विज्जुप्पभेणं वक्खारपव्वए विज्जुमिव

चंचा रायहाणी तह णेयव्वा' જે પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામાં ચમરચંચા નામે રાજધાની આવેલી છે એટલે કે ચમર ચંચા નામક રાજધાનીનું જે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે તેવું જ વર્ણન અહીંની રાજધાનીનું પણ છે. હરિકૂટની રાજધાની પણ મેરુના દક્ષિણ દિશામાં છે. 'कणगसोवत्थियकूडेसु वारिसेणबलाहयाओ दो देवयाओ अवसिट्ठेसु कूडेसु कूडसरिसणामगा देवा रायहाणीओ दाहिणेणं' કનક કૂટ અને સૌવસ્તિક કૂટ એ બે કૂટો ઉપર વારિસેણા એક બલાહકા એ બે દિક્કુમારિકાઓ રહે છે. અને અવશિષ્ટ વિદ્યુત્પ્રભ વગેરે કૂટો ઉપર કૂટના જેવા નામવાળા દેવો રહે છે. એમની રાજધાનીઓ મેરુની દક્ષિણ દિશામાં આવેલી છે.

'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ विज्जुप्पभे २ वक्खारपव्वए' હે ભદંત! આ પર્વતનું વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કાર પર્વત એવું નામ શા કારણથી રાખવામાં આવેલું છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! विज्जुप्पभेणं वक्खारपव्वए विज्जुमिव सव्वओ समंता ओभासेइ, उज्जो-

सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात् सर्वविदिक्षु च 'ओभासेइ' अवभासते द्रष्टूणां लोचनपथे प्रतिभाति यदयं विद्युत्प्रकाश इति, एतदेव दृढयितुमाह-'उज्जोवेइ' उद्द्योतयति भासुरत्वात् स्वासन्नं वस्तुजातं प्रकाशयति, स च स्वयमपि 'पभासइ' प्रभासते प्रकाशते तेन विद्युत्प्रभः विद्युदिव प्रभातीति विद्युत्प्रभोऽन्वर्थनामाऽयं वक्षस्कारगिरि अस्य देवमाह-'विज्जुप्पभे य इत्थ देवे' विद्युत्प्रभश्चात्र देवः परिवसतीत्यग्रिमेणान्वयः, स च देवः कीदृशः? इत्याह-'पलिओवमट्ठिइए जाव परिवसइ' पल्योपमस्थितिको यावत् परिवसति महर्द्धिक इत्यारभ्य पल्योपमस्थितिक इति पर्यन्तपदानामत्र सङ्ग्रहो बोध्यः, स चाष्टमसूत्रात् सविवरणो बोध्यः एतादृशो महर्द्धिकत्वादि विशिष्टो देवः परिवसति तदधिष्ठितत्वादपि विद्युत्प्रभ इत्येवमुच्यते एतदेवोपसंहरति-'स एएणट्ठेणं गोयमा!' सः-विद्युत्प्रभः एतेन-अनन्तरोक्तेन अर्थेन हेतुना हे गौतम! एवमुच्यते विद्युत्प्रभो इति शेषं प्राग्वत् ॥सू० ३४॥

सव्वओ समंता ओभासेइ, उज्जोवेइ, पभासेइ विज्जुप्पभे य इत्थ देवे पलिओवमट्ठिए जाव परिवसइ से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ विज्जुप्पभे २) हे गौतम! यह विद्युत्प्रभ नाम का वक्षस्कार पर्वत विद्युत् की तरह रक्तवर्ण होने से दिशाओं और विदिशाओं में चमकता रहता है अतः लोकों को ऐसा प्रतीत होता है कि यह बिजली का प्रकाश है भासुर होने के कारण यह अपने निकटवर्ती पदार्थों को भी प्रकाशयुक्त करता है और स्वयं भी प्रकाशित होता है इसी कारण हे गौतम! मैंने इसका नाम विद्युत्प्रभ ऐसा कहा है! दूसरी बात यह भी है कि यहां पर विद्युत्प्रभ नाम का देव रहता है इसकी एक पल्योपम की स्थिति है यहां यावत् शब्द से महर्द्धिक से लेकर पल्योपम स्थिति तक के बीच में आये हुए पदों का संग्रह हुआ है! इन पदों का अर्थ अष्टम सूत्र से जाना जा सकता है अतः हे गौतम! विद्युत के जैसी आभा वाला होने से तथा विद्युत्प्रभ देव का निवास स्थान होने से इस पर्वत का नाम विद्युत्प्रभ ऐसा कहा गया है ॥३४॥

वेइ, पभासेइ विज्जुप्पभेय इत्थ देवे पलिओवमट्ठिइए जाव परिवसइ से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ विज्जुप्पभे २' हे गौतम! આ વિદ્યુત્પ્રભ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત વિદ્યુત્‌ની જેમ રક્તવર્ણ હોવાથી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં ચમકતો રહે છે. એથી લોકોને એવું લાગે છે કે એ વિદ્યુતનો પ્રકાશ જ છે. ભાસુર હોવાથી એ પોતાના નિકટવર્તી પદાર્થોને પણ પ્રકાશયુક્ત કરે છે અને સ્વયં પણ પ્રકાશિત થાય છે. એથી જ હે ગૌતમ! મેં એનું નામ વિદ્યુત્પ્રભ એવું રાખ્યું છે. બીજી વાત એ છે કે અહીં વિદ્યુત્પ્રભ નામે દેવ રહે છે. એની એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ છે. અહીં યાવત્ શબ્દથી મહર્દ્ધિકથી માંડીને પલ્યોપમ સ્થિતિ સુધીના સર્વ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. એ પદોને અષ્ટમ સૂત્રમાંથી જાણી શકાય.

अथ महाविदेहवर्षस्य दाक्षिणात्यपश्चिमाख्यं तृतीयविभागं वक्तुं तदन्तर्वर्तिनो विजयादीनाह-'एवं पम्हे विजए' इत्यादि ।

मूलम्-एवं पम्हे विजए अस्सपुरा रायहाणी अंकावई वक्खारपव्वए १ सुपम्हे विजए सीहपुरा रायहाणी खीरोदा महाणई २, महापम्हे विजए महापुरा रायहाणी पम्हावई वक्खारपव्वए ३, पम्हगावई विजए विजयपुरा रायहाणी सीयसोया महाणई ४, संखे विजए अवराइया रायहाणी आसीविसे वक्खारपव्वए ५, कुमुदे विजए अरजा रायहाणी अंतोवाहिणी महाणई ६, णलिणे विजए असोगा रायहाणी सुहावहे वक्खारपव्वए ७, णलिणावई विजए वीयसोगा रायहाणी ८, दाहिणिल्ले सीयोया मुहवणसंडे, उत्तरिल्ले वि एवमेव भाणियव्वे जहा सीयाए, वप्पे विजए विजया रायहाणी चंदे वक्खारपव्वए १, सुवप्पे विजए जयंती रायहाणी उम्मिमालिणीणई, महावप्पे विजए जयंती रायहाणी सूरे वक्खारपव्वए ३, वप्पावई विजए अपराइया रायहाणी फेणमालिणी णई ४. वग्गू विजए चक्कपुरा रायहाणी णागे वक्खारपव्वए ५, सुवग्गू विजए खग्गपुरा रायहाणी गंभीरमालिणी अंतरणई ६, गंधिले विजए अवज्झा रायहाणी देवे वक्खारपव्वए ७, गंधिलावई विजए अयोज्झा रायहाणी ८, एवं मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमिल्लं पासं भाणियव्वं, तत्थ ताव सीयोयाए णईए दाहिणिल्ले णं कूले इमे विजया तं जहा-पम्हे सुपम्हे चउत्थे पम्हगावई संखे। कुमुए णलिणे, अट्ठमे णलिणावई ॥१॥ इमाओ रायहाणीओ, तं जहा-आसपुरा सीहपुरा चेव हवइ विजयपुरा, अवराइया य अरया असोगा तह वीयसोगा य ॥२॥ इमे वक्खारा, तं जहा-अंके पम्हे आसीविसे सुहावहे एवं इत्थ परिवाडीए दो दो विजया कूडसरिसणामगा भाणियव्वा दिसा विदिसाओ य भाणियव्वाओ, सीयोयामुहवणं च भाणियव्वं

તેમ છે. એથી હે ગૌતમ ! વિદ્યુત્ જેવી આભાવાળા હોવાથી તેમજ વિદ્યુત્પ્રભ દેવનું નિવાસસ્થાન હોવા બદલ આ પર્વતને વિદ્યુત્પ્રભ નામથી સંબોધમાં આવે છે. ॥ સૂ. ૩૪ ॥

सीयोयाए दाहिणिल्लं उत्तरिल्लं च, सीयोयाए उत्तरिल्ले पासे इमे विजया, तं जहा-वप्पे सुवप्पे महावप्पे चउत्थे वप्पयावई।

वग्गू य सुवग्गू य, गंधिले गंधिलावई ॥१॥

रायहाणीओ इमाओ, तं जहा-विजया वेजयंती जयंती अपराजिया। चक्कपुरा खग्गपुरा हवइ अवज्झा अउज्झाय ॥२॥ इमे वक्खारा, तं जहा-चंदपव्वए १ सूरपव्वए २ णागपव्वए ३ देवपव्वए ४, इमाओ णईओ सीयोयाए महाणईए दाहिणिल्ले कूले-खीरोया सीयसोया अंतरवाहिणीओ णईओ ३, उम्मिमालिणी १ फेणमालिणी २ गंभीरमालिणी ३ उत्तरिल्लविजयाणंतराउत्ति, इत्थ परिवाडीए दो दो कूडा विजयसरिसणामया भाणियव्वा, इमे दो दो कूडा अवट्ठिया, तं जहा-सिद्धाययणकूडे पव्वयसरिसणामकूडे ॥सू० ३५॥

छाया-एवं पक्ष्मो विजयः अश्वपुरी राजधानी अङ्कावती वक्षस्कारपर्वतः १, सुपक्ष्मो विजयः सिंहपुरी राजधानी क्षीरोदा महानदी २, महापक्ष्मो विजयः महापुरी राजधानी पक्ष्मावती वक्षस्कारपर्वतः ३, पक्ष्मकावती विजयः विजयपुरी राजधानी शीतस्रोता महानदी ४, शङ्खो विजयः अपराजिता राजधानी आशीविशो वक्षस्कारपर्वतः ५, कुमुदो विजयः अरजा राजधानी अन्तर्वाहिणी महानदी ६, नलिनो विजयः अशोका राजधानी सुखावहो वक्षस्कारपर्वतः ७, नलिनावती विजयः वीतशोका राजधानी ८, दाक्षिणात्ये शीतोदामुखवनखण्डे, औत्तराहेऽपि एवमेव भणितव्यम् यथा शीतायाः वप्रो विजयः विजया राजधानी चन्द्रो वक्षस्कारपर्वतः १, सुवप्रो विजयः जयन्ती राजधानी उर्मिमालिनी नदी २, महावप्रो विजयः जयन्ती राजधानी सूरो वक्षस्कारपर्वतः ३, वप्रावती विजयः अपराजिता राजधानी फेनमालिनी नदी ४, वल्गुर्विजयः चक्रपुरी राजधानी नागो वक्षस्कारपर्वतः ५, सुवल्गुर्विजयः खड्गपुरी राजधानी गम्भीरमालिनी अन्तरनदी ६, गन्धिलो विजयः अवध्या राजधानी देवो वक्षस्कारपर्वतः ७, गन्धिलावती विजयः अयोध्या राजधानी ८, एवं मन्दरस्य पर्वतस्य पाश्चिमात्यं पार्श्वं भणितव्यम् तत्र तावत् शीतोदाया नद्या दाक्षिणात्ये खलु कूले इमे विजयाः, तद्यथा-पक्ष्मः सुपक्ष्मो महापक्ष्मः, चतुर्थः पक्ष्मकावती। शङ्खः कुमुदो नलिनः, अष्टमो नलिनावती ॥१॥ इमा राजधान्यः, तद्यथा-अश्वपुरी सिंहपुरी महापुरी चैव भवति विजयपुरी। अपराजिता च अरजा अशोका तथा वीतशोका च ॥२॥ इमे वक्षस्काराः, तद्यथा-अङ्कः पक्ष्म आशीविषः सुखावहः एवमत्र परिपाट्यां द्वौ द्वौ विजयौ कूटसदृशनामकौ भणितव्यौ दिशो विदिशश्च भणितव्याः, शीतोदामुखवनं च भणितव्यं शीतोदाया

दाक्षिणात्यमौत्तराहं च, शीतोदाया औत्तराहे पार्श्वे इमे विजयाः, तद्यथा–वप्रः सुवप्रो महावप्रश्चतुर्थो वप्रकावती। वल्गुश्च सुवल्गुश्च गन्धिलो गन्धिलावती ॥१॥ राजधान्य इमा, तद्यथा–विजया वैजयन्ती जयन्ती अपराजिता। चक्रपुरी खड्गपुरी भवति अवध्या अयोध्या च ॥२॥ इमे वक्षस्काराः पर्वतस्य–चन्द्रपर्वतः १, सूरपर्वतः २, नागपर्वतः ३, देवपर्वतः ४, इमा नद्यः शीतोदाया महानद्या दाक्षिणात्ये कूले–क्षीरोदा १ शीतस्रोता २ अन्तरवाहिन्यौ नद्यौ, ऊर्मिमालिनी १ फेनमालिनी २ गम्भीरमालिनी ३ औत्तराह विजयान्तरा इति, अत्र परिपाट्यां द्वे द्वे कूटे विजयसदृशनामके भणितव्ये, इमे द्वे द्वे कूटे अवस्थिते, तद्यथा सिद्धायतनकूटं १ पर्वतसदृशनामकूटम् २ ॥सू० ३५॥

टीका–'एवं पम्हे विजए' इत्यादि–छायागम्यम्, नवरम् 'अस्सपुरा' अश्वपुरी, मूले आवन्तत्वं स्वार्थत्वात्, एवमग्रेऽपि 'सीहपुरा' इत्यादौ बोध्यम्, इति शीतोदा महानद्या दाक्षिणात्यमुखवनखण्डे विजयराजधानी वक्षस्कारपर्वतनदीनिरूपणम्। अथ महाविदेह-

---

'एवं पम्हे विजए अस्सपुरा रायहाणी अंकावई वक्खारपव्वए' इत्यादि

टीकार्थ–इसी तरह पक्ष्म नाम का विजय है उसमें अश्वपुरी नामकी राजधानी है और अङ्कावती नाम का वक्षस्कार पर्वत है (सुपम्हे विजए सीहपुरा रायहाणी खीरोदा महाणई) सुपक्ष्म नाम का विजय है, सीहपुरी नाम की राजधानी है क्षीरोदा नाम की इसमें महानदी है (महापम्हे विजए महापुरा रायहाणी पम्हावई वक्खारपव्वए) महापक्ष्म नामका विजय है इसमें महापुरी नाम की राजधानी है और पक्ष्मावती नाम का वक्षस्कार पर्वत है (पम्हगावई विजए विजयपुरा रायहाणी सीअसोआ महाणई) पक्ष्मावती नाम का विजय है, इसमें विजयपुरी नाम की राजधानी है शीतस्रोता नाम की महानदी है (संखे विजए अवराइया रायहाणी आसीविसे वक्खारपव्वए) शंख नाम का विजय है इसमें अपराजिता नाम की राजधानी है और आशीविषानाम का

'एवं पम्हे विजए अस्सपुरा रायहाणी अंकावई वक्खारपव्वए' इत्यादि

ટીકાર્થ– આ પ્રમાણે પક્ષ્મ નામક વિજય છે. તેમાં અશ્વપુરી નામક રાજધાની છે. અને અંકાવતી નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'सुपम्हे विजए सीहपुरा रायहाणी खीरोदा महाणई' સુપક્ષ્મ નામક વિજય છે. સીહપુરી નામક રાજધાની છે. ક્ષીરોદા નામક એમાં મહા નદી છે. 'महापम्हे विजए महापुरा रायहाणी पम्हावई वक्खारपव्वए' મહાપક્ષ્મ નામક વિજય છે. એમાં મહાપુરી નામક રાજધાની છે અને પક્ષ્માવતી નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'पम्हगावई विजए विजयपुरा रायहाणी सीअसोआ महाणई' પક્ષ્માવતી નામક વિજય છે. એમાં વિજયપુરી નામક રાજધાની છે. શીતસ્રોતા નામક મહાનદી છે. 'संखे विजए अवराइया रायहाणी आसीविसे वक्खारपव्वए' શંખ નામક વિજય છે. એમાં અપરાજિતા નામક રાજધાની છે અને આશીવિષ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'कुमुदे विजए, अरजा

स्य चतुर्थविभागे शीताया औत्तराह मुखवनखण्डे विजयादीन्निरूपयितुमाह-'उत्तरिल्ले वि एवमेव भाणियव्वे' इत्यादि-औत्तराहे-उत्तरदिग्भवे अपि च शीताया मुखवनखण्डे एवमेव-उक्तप्रकारेणैव शीताया दाक्षिणात्यमुखवनखण्डवदेव विजयादि भणितव्यं वक्तव्यम्, एतदेव द्रढयितुमाह-'जहा सीयाए' इति यथा येन प्रकारेण शीताया महानद्या दाक्षिणात्यं मुखवनखण्डं भणितं तथैवौत्तराहवनखण्डमपि भणितव्यमित्यर्थः, तत्र विजयादीन्निर्दिशति-'वप्पे विजए' इत्यादि सुगमम्, नवरम् 'उम्मिमालिणी' ऊर्मिमालिनी-ऊर्मीन्-तरङ्गान्-मालते

वक्षस्कार पर्वत हैं (कुमुदे विजए, अरजारायहाणी, अंतोवाहिणी महाणई) कुमुद नाम का विजय है इसमें अरजा नामकी राजधानी है और अन्तर्वाहिनी नाम की महानदी है (णलिणे विजए असोगा रायहाणी, सुहावहे वक्खारपव्वए) नलिन नामका विजय है, इसमें अशोका नाम की राजधानी है और सुखावह नाम का वक्षस्कार पर्वत है (णलिणावई विजए, वीयसोगा रायहाणी दाहिणिल्ले सीओआमुहवणसंडे) नलिनावती विजय है, इसमें वीतशोका नाम की सुरम्य राजधानी है और दक्षिण दिशा में रहा हुआ शीतोदा मुखवनषण्ड है (उतरिल्लेवि एमेव भाणिअव्वे जहा सीआए) दाक्षिणात्य शीतामुखवन के कथन अनुसार ही उत्तर दिग्भावि शीतोदा मुखवनखण्ड में भी ऐसा ही कथन कर लेना चाहिये जिस तरह से शीता के दक्षिणदिग्वर्ती मुखवन में विजयादिकों का व्याख्यान किया गया है उसी तरह से शीता के उत्तरदिग्वर्ती मुखवन में भी विजयादिकों का कथन कर लेना चाहिये इसी बात को अब सूत्रकार स्पष्ट करते हैं (वप्पे विजए विजया रायहाणी, चंदे वक्खारपव्वए) शीता महानदी के उत्तरदिग्वर्ती मुखवनखण्ड में वप्र नाम का विजय है विजया नाम की राजधानी है और चन्द्र नाम का वक्षस्कारपर्वत है

रायहाणी अंतोवाहिणी महाणई' કુમુદ નામક વિજય છે. એમાં અરજા નામક રાજધાની છે અને અન્તર્વાહિની નામક મહાનદી છે. 'णलिणे विजए असोगा रायहाणी, सुहावहे वक्खारपव्वए' નલિન નામે વિજય છે. એમાં અશોકા નામક રાજધાની છે અને સુખાવહ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'णलिणावई विजए, वीयसोगा रायहाणी दाहिणिल्ले सीओआमुहवणसंडे' નલિનાવતી વિજય છે એમાં વીતશોકા નામક રાજધાની છે અને દક્ષિણ દિશામાં આવેલ શીતોદામુખ વનખંડ છે. 'उतरिल्ले वि एमेव भाणिअव्वे जहा सीआए' દાક્ષિણાત્ય શીતા મુખવનના કથન પ્રમાણે જ ઉત્તર દિગ્ભાવી શીતોદા મુખવનખંડમાં પણ એવું જ કથન સમજી લેવું જોઈએ. જેમ સીતોદાના દક્ષિણ દિગ્વર્તી મુખવનમાં વિજયાદિકો વિષે નિરૂપણ કરવામાં આવેલું છે તેમજ શીતાના ઉત્તરદિગ્વર્તી મુખવનમાં પણ વિજયાદિકોનું કથન કરી લેવું જોઈએ. એજ વાતને હવે સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે. 'वप्पे विजए विजया रायहाणी, चंदे वक्खारपव्वए' શીતા મહાનદીના ઉત્તર

धारयतीत्येवं शीला अत्र 'मल, मल्ल धारणे' इति भौवादिक मलधातो र्णिनि प्रत्यये नान्त-लक्षणो ङीप्प्रत्ययः स्त्रियां बोध्यः, एवमग्रे फेनमालिनी गम्भीरमालिनीत्यत्रापि, तत्र गम्भीर-मालिनीत्यस्य गम्भीरं-निम्नं जलं मालते इत्येवं शीलेत्यर्थः 'एवं मंदरस्स पव्वयस्स' इत्यादि-एवम्-उक्ताभिलापेन शीतोदा महानदीकृतविभाग युगलान्तर्गत विजयादि निरू-पणप्रकारेण मन्दरस्य पर्वतस्य 'पच्चत्थिमं' पाश्चात्यं 'पासं' पार्श्वं 'भाणियव्वं' भणितव्यं-वक्तव्यम् 'तत्थ' तत्र विजयादिषु 'ताव' तावत् इति वाक्यालङ्कारे 'सीयोयाए णईए'

(सुवप्पे विजए वेजयंती रायहाणी ओम्मिमालिणी नई) सुवप्र नाम का विजय है, वैजयन्ती नामकी राजधानी है और उर्मिमालिनी नाम की नदी है (महावप्पे विजए जयंति रायहाणी, सूरे वक्खारपव्वए) महावप्र नाम का विजय है जयन्ती नामकी राजधानी है और सूर नाम का वक्षस्कार पर्वत है (वप्पावई विजए, अपराइया रायहाणी फेणमालिणी णई) वप्रावती नामका विजय है अपरा-जिता नाम की राजधानी है और फेनमालिनी नामका नदी है (वग्गू विजए चक्कपुरारायहाणी, णागे वक्खारपव्वए) वल्गू नाम का विजय है, चक्रपुरी नामकी राजधानी है और नाग नाम का वक्षस्कार पर्वत है (सुवग्गू विजए, खग्गपुरा रायहाणी, गंभीरमालिणी अंतरणई) सुवल्गू नाम का विजय है, खड्गपुरी नामकी राजधानी है, और गंभीरमालिनी नामकी अन्तर नदी है (गंधिल्ले विजए, अवज्झा रायहाणी, देवे वक्खारपव्वए) गंधिल्ला नामका विजय है, अवध्या नामकी राजधानी है और देव नाम का वक्षस्कार पर्वत है (गंधिलावई विजए अओज्झा रायहाणी) ८ वां विजय गंधिलावती नाम का है और इसमें अयोध्या नाम की राजधानी है (एवं मंदरस्स पव्व-

દિગ્વર્તી મુખવનખંડમાં વપ્ર નામક વિજય છે. વિજયા નામે રાજધાની છે. અને ચન્દ્ર નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'सुवप्पे विजए वेजयंती रायहाणी ओम्मिमालिणी नई' સુવપ્ર નામક વિજય છે. વૈજયન્તી નામે રાજધાની છે અને ઉર્મિમાલિની નામની નદી છે. 'महावप्पे विजए, जयंति रायहाणी', सूरे वक्खारपव्वए' મહાવપ્ર નામક વિજય છે. જયન્તી નામક રાજધાની છે અને સૂર નામે વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'वप्पावई विजए, अपराइया रायहाणी फेणमालिणी णई' વપ્રાવતી નામક વિજયછે. અપરાજિતા નામે રાજધાની છે અને ફેનમા-લિની નામક નદી છે. 'वग्गू विजए चक्कपुरा, रायहाणी णागे वक्खारपव्वए' વલ્ગુ નામે વિજય છે, ચક્રપુરી નામક રાજધાની છે અને નાગ નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'सुवग्गू विजए, खग्गपुरा रायहाणी, गंभीरमालिणी अंतरणई' સુવલ્ગુ નામે વિજય છે. એમાં ખડ્ગ પુરી નામક રાજધાની છે અને ગંભીર માલિની નામક અન્તર નદી છે. 'गंधिल्ले विजए, अवज्झा रायहाणी, देवे वक्खारपव्वए' ગંધિલ્લ નામક વિજય છે. અવધ્યા નામક રાજ-ધાની છે અને દેવ નામે વક્ષસ્કાર પર્વત છે. 'गंधिल्लावई विजए अओज्झा, रायहाणी'

शीतोदाया नद्याः महानद्याः 'दक्खिणिल्ले' दाक्षिणात्ये-दक्षिणदिग्भवे 'णं' खलु 'कूले' कूले तटे 'इमे' इमे अनुपदं वक्ष्यमाणाः 'विजया' विजयाः चक्रवर्तिविजेतव्या विषयाः, तद्यथा-गाथया तान् विजयानाह'पम्हे' इत्यादि-छायागम्यम्। एवं राजधानी राह-'इमाओ रायहाणीओ इमाः वक्ष्यमाणा राजधान्यः सन्ति 'तं जहा' तद्यथा-ता राजधानी गाथयाह-'आस पुरा' इत्यादि-स्पष्टम्। वक्षस्कारपर्वतानाह-'इमे वक्खारा तं जहा अंके' इत्यादि अङ्कः अङ्कावती नामैकदेशे नामग्रहणात्, एवं 'पम्हे' पक्ष्मः-पक्ष्मावती 'आसीविसे' आशीविषः 'सुहावहे' सुखावह इति, अथ द्वात्रिंशतोऽपि विजयानां नामानि प्रदर्शयितुमाह-'एवं इत्थ

यस्स पच्चत्थिमिल्लं पासं भाणियव्वं तत्थ ताव सीओआए णईए दक्खिणिल्ले णं कूले इमे विजया) इस तरह से मन्दर पर्वत का पश्चिम दिग्वर्ती पार्श्वभाग कहलेना चाहिये, वहां पर शीतोदा महानदी के दक्षिण दिग्वर्ती कूल पर ये विजय है-(तं जहा) उनके नाम इस प्रकार हैं-(पम्हे, सुपम्हे, महापम्हे, चउत्थे पम्हगावई, संखे, कुमुए, णलिणे, अट्ठमे णलिणावई) पक्ष्म सुपक्ष्म, महापक्ष्म, पक्ष्मकावती, शङ्ख, कुमुद, नलिन, नलिनावती (इमाओ रायहाणीओ तं जहा) ये वहां राजधानियां हैं जिनके नाम इस प्रकार से है (आसपुरा सीहपुरा, महापुराचेव, हवइ बिजयपुरा, अवराइया य अरया असोग तहवीयसोगा य) अश्वपुरी, सिंहपुरी, महापुरी, विजयपुरी, अपराजिता अरजा अशोका और वीतशोका (इमे वक्खारा तं जहा) ये वहां वक्षस्कार पर्वत है जिनके नाम इस प्रकार से हैं-(अंके, पम्हे, आसीविसे, सुहावहे एवं इत्थ परिवाडीए दो दो विजया कूडसरिसणामया भाणियव्वा, दिसाविदिसाओ अ भाणियव्वाओ एवं सीआमुहवणं च भाणिअव्वं) अङ्क-अङ्कावती पक्ष्मा-

---

આઠમો વિજય ગંધિલાવતી નામે છે. એમાં અયોધ્યા નામક રાજધાની છે. 'एवं मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमिल्लं पासं भाणियव्वं तत्थ ताव सीओआए णईए दक्खिणिल्ले णं कूले इमे विजया' આ પ્રમાણે મંદર પર્વતના પશ્ચિમ દિગ્વર્તી પાર્શ્વભાગ વિષે પણ વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ ત્યાં શીતોદા મહાનદીના દક્ષિણ દિગ્વર્તી કૂલ પર એ વિજયો આવેલા છે 'तं जहा' તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-'पम्हे, सुपम्हे, महापम्हे, चउत्थे, पम्हगावई, संखे, कुमुए णलिणे, अट्ठमे णलिणावई' પક્ષ્મ, સુપક્ષ્મ, મહાપક્ષ્મ, પક્ષ્મકાવતી, શંખ, કુમુદ, નલિન અને નલિનાવતી. 'इमाओ रायहाणीओ तं जहा' ત્યાં આ પ્રમાણે રાજધાનીઓ છે તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-'आसपुरा, सीहपुरा, महापुरा चेव हवइ विजयपुरा, अवराइया अरया असोगतह वीयसोगाय' અશ્વપુરી, સિંહપુરી, મહાપુરી, વિજયપુરી, અપરાજિતા. અરજા અશોકા, અને વીતશોકા 'इमे वक्खारा तं जहा' આ પ્રમાણે ત્યાં વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલા છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-'अंके पम्हे, आसीविसे, सुहावहे एवं एत्थ परिवाडीए दो दो विजया कूडसरिसणामया भाणियव्वा, दिसाविदिसाओ अ भाणियव्वाओ एवं सीआसुह-

परिवाडीए' इत्यादि एवम्–अनन्तरोक्त प्रकारेण अत्र अस्यां परिपाट्यां–महाविदेह विभाग-चतुष्टयवर्तिविजयक्रमे 'दो दो विजया' द्वौ द्वौ विजयौ 'कूडसरिसणामगा' कूटसदृशनामकौ 'भाणियव्वा' भणितव्यौ स्वस्वविजयविभाजकवक्षस्कारपर्वत तृतीय चतुर्थकूट सदृशनामकौ वक्तव्यौ, तथाहि–चित्रकूटाभिधवक्षस्कारगिरौ कूटचतुष्टये कच्छकूटसुकच्छकूटे तृतीय-चतुर्थे उक्ते तत्सदृशनामकौ कच्छसुकच्छौ विजयौ, एवमन्यत्र सर्वत्रोहनीयम् तथा 'दिसो विदिसाओ य भाणियव्वाओ' दिशः–पूर्वादयः, विदिशः दिग्द्वयोरन्तरालभागवता अग्नि-कोणादयः, च अपि भणितव्याः वक्तव्याः, एवं दिग्विदिङ्नियमो विधेयः, तथाहि कच्छो विजयः शीतामहानद्या उत्तरदिशि नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणदिशि चित्रकूटस्य सरल-वक्षस्कारगिरेः पश्चिमदिशि माल्यवतो गजदन्ताकारवक्षस्कारपर्वतस्य पूर्वदिशि वर्तत इति, एवं सुकच्छादि विजयेष्वपि स्वस्वदिग्वर्तिवस्त्वनुसारेण तत्तद्दिशो नियमनीयाः, एवं 'सीयो-

वती आशीविष एवं सुखावह इस परिपाटीरूप इस तरह विभाग चतुष्टयवर्ती विस्तारक्रम में कूट के समान नाम वाले दो दो विजय कह लेना चाहिये तथा दिशाएं और विदिशाएं भी इनके होने के सम्बन्ध में अर्थात् चित्रकूट नामका वक्षस्कार गिरि के ऊपर चार कूट कहे गये हैं उनमें कच्छकूट और सुकच्छकूट ये तृतीय और चतुर्थ स्थान पर कहे गये हैं और इन्हीं के नाम जैसे कच्छ विजय और सुकच्छ विजय कहे गये हैं इसी प्रकार से इसे अन्यत्र जान लेना चाहिए। अर्थात् ये किस किस दिशा में किस २ विदिशा में हैं इस प्रश्न के उत्तर में ये अमुक २ दिशा में अमुक २ विदिशा में है इस प्रकार से दिशाओं को और विदिशाओं को भी कहलेना चाहिये। जैसे कच्छविजय शीता महा-नदी की उत्तर दिशा में नीलवन्त पर्वत की दक्षिण दिशा में सरल वक्षस्कार गिरिरूप चित्रकूट की पश्चिम दिशा में एवं गजदन्ताकार रूप माल्यवन्त वक्षस्कार

वणं च भाणिअव्वं' અંક, અંકાવતી, પક્ષ્માવતી, આશીવિષ અને સુખાવહ આ પરિપાટી રૂપ એટલે કે આ પ્રમાણે વિભાગ ચતુષ્ટયવર્તી વિસ્તાર ક્રમમાં કૂટ જેવા નામવાળા બબ્બે વિજયો આવેલા છે, તેમજ દિશાઓ અને વિદિશાઓના સંબંધમાં અર્થાત્ ચિત્ર કૂટ નામક વક્ષસ્કાર ગિરિની ઉપર ચાર કૂટો આવેલા છે. તેમાં કચ્છકૂટ અને સુકચ્છકૂટ એ કૂટો ત્રીજા અને ચોથા સ્થાન ઉપર આવેલા છે. અને એમના નામ જેવા જ કચ્છવિજય અને સુકચ્છવિજય આવેલ છે. આ પ્રમાણે આ સંબંધમાં અન્યત્રથી પણ જાણી શકાય છે. એટલે કે એ કઈ કઈ દિશાઓમાં અને કઈ કઈ વિદિશાઓમાં આવેલા છે? એ પ્રશ્નના જવાબમાં એ અમુક-અમુક દિશાઓમાં અમુક-અમુક વિદિશાઓમાં આવેલા છે. આ પ્રમાણે દિશાઓ અને વિદિશાઓ વિષે પણ જાણી લેવું જોઈએ. જેમ કચ્છ વિજય શીતા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં, નીલવન્ત પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, સરલવક્ષસ્કાર ગિરિરૂપ ચિત્રકૂટની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ ગજદંતાકાર રૂપ માલ્યવંત વક્ષસ્કાર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં છે. આ પ્રમા-

यामुहवणं च' शीतोदामुखवनं च 'भाणियव्वं' भाणितव्यं वाच्यम् तद्विभागतो दर्शयितुमाह-'सीयोयाए दाहिणिल्लं उत्तरिल्लं च' इति शीतोदायाः महानद्या दाक्षिणात्यं दक्षिणदिग्भवम् औत्तरिकम् उत्तरदिग्भवं च शीतोदामुखवनं भणितव्यमिति पूर्वेण सम्बन्धः।

अथ चतुर्थविभागगतविजयादीन् सङ्ग्रहीतुमाह-'सीयोयाए' शीतोदाया महानद्याः 'उत्तरिल्ले' औत्तराहे-उत्तरदिग्भवे 'पासे' पार्श्वे 'इमे' इमे अनुपदं वक्ष्यमाणाः विजयादयः, सन्तीति शेषः तत्र विजयान् गाथयाऽऽह-'तं जहा' इत्यादि-तद्यथा 'वप्पे सुवप्पे महावप्पे' इत्यादि गाथा-छायागम्या, नवरं 'वप्पगावई' वप्रकावती वप्रावती विजयः ॥१॥ विजयादि राजधानीः सङ्ग्रहीतुमाह-'रायहणीओ इमाओ' राजधान्यः इमाः अनुपदं वक्ष्यमाणाः सन्तीति शेषः 'तं जहा' तद्यथा 'विजया' इत्यादि छायागम्यम्। वक्षस्कारगिरीन् सङ्ग्रहीतुमाह-'इमे वक्खारा' अनुपदं वक्ष्यमाणाः वक्षस्काराः वक्षस्कारपर्वताः सन्ति 'तं जहा' तद्यथा-

---

पर्वत की पूर्वदिशा में है इसी प्रकार से सुकच्छादि विजयों में भी अपने दिग्वर्ती वस्तु के अनुसार उन २ दिशाओं को नियमित कर लेना चाहिये।

तथा इसी प्रकार से शीतोदा महानदी का दक्षिण दिग्वर्ती और उत्तर दिग्वर्ती मुखवन भी कहलेना चाहिये (सीओआए उत्तरिल्ले पासे इमे विजया-तं जहा) इस शीतोदा महानदी के उत्तर दिग्वर्ती पार्श्व भाग में ये विजय हैं जिनके नाम इस प्रकार से हैं-(वप्पे, सुवप्पे, महावप्पे, चउत्थे, वप्पगावई वग्गूय सुवग्गूय गंधिले गंधिलावई ॥१॥ वप्र, सुवप्र, महावप्र, वप्रकावती, वल्गू सुवल्गू, गन्धिल और गन्धिलावती (रायहाणीओ इमाओ तं जहा) ये राजधानियां हैं जिनके नाम इस प्रकार से हैं-(विजया, वेजयंती, जयंती अपराजिता, चक्कपुरा, खग्गपुरा, हवइ, अवज्झाय ॥२॥ विजया वैजयन्ती, जयन्ती, अपराजिता चक्रपुरी, खड्गपुरी, अवन्ध्या और अयोध्या (इमे वक्खारा-तं जहा-(चंद पव्वए, सूरपव्वए, नागपव्वए, इमाओ णईओ-सीओदाए महाणईए दाहि-

---

ઉેજ સુકચ્છાદિ વિજયોમાં પણ તત્ તત્ દિગ્વર્તી વસ્તુ મુજબ તત્ તત્ દિશાઓને નિયમિત કરી લેવી જોઈએ.

તેમજ આ પ્રમાણે જ શીતોદા મહાનદીનું દક્ષિણ દિગ્વર્તી અને ઉત્તર દિગ્વર્તિ મુખવન વિષે પણ કહી લેવું જોઈએ. 'सीओआए उत्तरिल्ले पासे इमे विजया-तं जहा' આ શીતોદા મહાનદીના ઉત્તર દિગ્વર્તી પાર્શ્વભાગમાં એ વિજયો આવેલા છે. વિજયોના નામો આ પ્રમાણે છે-'वप्पे, सुवप्पे, महावप्पे, चउत्थे, वप्पगावई, वग्गूस, सुवग्गूय, गंधिले, गंधिलावई ॥ १ ॥' વપ્ર, સુવપ્ર, મહાવપ્ર, વપ્રકાવતી, વલ્ગૂ, સુવલ્ગૂ, ગન્ધિલ અને ગન્ધિલાવતી. 'रायहाणीओ इमाओ तं जहा' રાજધાનીઓ અને તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-विजया, वेजयंती, जयंती, अपराजिया चक्कपुरा, खग्गपुरा, हवइ, अवज्झाय ॥ २ ॥' વિજયા, વૈજયન્તી જયન્તી, અપરાજિતા, ચક્રપુરી, ખડ્ગપુરી, અવન્ધ્યા અને અયોધ્યા. 'इमे वक्खारा-तं जहा

'चंदपव्वए' इत्यादि छायागम्यम्, अधुना प्रागलुक्ता अपि पाश्चात्यविभागद्वयान्तरनदीः सङ्ग्रहीतुमाह—'इमाओ णईओ सीयोयाए' इत्यादि—इमाः अनुपदं वक्ष्यमाणाः नद्यः सीतोदायाः 'महाणईए' महानद्याः 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्ये 'कूले' कूले तटे सन्ति 'खीरोया' क्षीरोदा 'सीयसोया' शीतस्रोताः शीतं शीतलं स्रोतः अम्बुसरणं यस्याः सा शीतस्रोताः इमे द्वे 'अंतरवाहिणीओ' अन्तरवाहिन्यौ 'णईओ' नद्यौ स्तः, अथ शीतोदाया औत्तराहतटवर्तिनां वप्रसुवप्रमहावप्रवप्रावतीप्रभृति विजयानामन्तरनदीं सङ्ग्रहीतुमाह—'उम्मिमालिणी १, ऊर्मिमालिनी १ 'फेणमालिणी २, फेनमालिनी २ 'गंभीरमालिणी ३, गम्भीरमालिनी ३ इमास्तिस्रः 'उत्तरिल्ल विजया णंतराउ त्ति' औत्तराहविजयानाम् अन्तराः अन्तर-

णिल्ले कूले खीरोआ, सीहसोआ, अंतरवाहिणीओ णईओ) ये वक्षस्कार पर्वत हैं नाम उनके इस प्रकार से हैं—चन्द्र पर्वत सूर्य पर्वत एवं नाग पर्वत ये नदियां हैं जो सीतोदा महानदी के दक्षिण दिग्वर्ती कूल पर हैं—एक क्षीरोदा और दूसरी शीतस्रोता ये दोनों अन्तर नदियां है। अब सीतोदा महानदी के उत्तर दिग्वर्ती तट पर रहे हुए वप्र सुवप्र महावप्र, एवं वप्रावती विजयों की जो अन्तर नदियां हैं उनका नाम ऐसा है, (उम्मिमालिनी फेणमालिणी गंभीरमालिणी उत्तरिल्ल विजयाणन्तरा उत्ति) उर्मिमालिनी फेनमालिनी गंभीरमालिनी इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि वप्रविजय में विजया राजधानी है और चन्द्र नाम का वक्षस्कार पर्वत है सुवप्रा नाम के विजय में वैजयन्ती नामकी राजधानी है और उर्मिमालिनी नामकी नदी है महावप्रविजय में जयन्ती नामकी राजधानी है सूर नामका वक्षस्कार पर्वत है वप्रावती विजय में अपराजिता नामकी राजधानी है और फेनमालिनी नामकी नदी है वल्गुविजय में चक्रपुरी राज-

चंदपव्वए सूरपव्वए, नागपव्वए, इमाओ णईओ—सीओदाए महाणईए दाहिणिल्ले कूले खीओ सीहसोआ, अंतरवाहिणीओ णईओ' એ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે—ચન્દ્ર પર્વત, સૂર્ય પર્વત અને નાગ પર્વત. આ નદીઓ છે—કે જેઓ સીતોદા મહા નદીના દક્ષિણ દિગ્વર્તી કૂલ ઉપર છે—એક ક્ષીરોદા અને બીજી શીતસ્રોતા. એ બન્ને અન્તર નદીઓ છે. હવે સીતોદા મહાનદીની ઉત્તર દિગ્વર્તી તટ પર આવેલા વપ્ર, સુવપ્ર, મહાવપ્ર તેમજ વપ્રાવતી વિજયોની જે અન્તર નદીઓ છે—તેમના નામો બતાવવામાં આવે છે. उम्मिमालिणी, फेणमालिणी, गंभीरमालिणी, उत्तरिल्लविजयाणन्तराउत्ति' ઉર્મિમાલિની, ફેનમાલિની, ગંભીર માલિની. આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે વપ્રવિજયમાં વિજયા રાજધાની છે અને ચન્દ્ર નામક, વક્ષસ્કાર પર્વત છે સુવપ્ર નામક વિજયમાં વૈજયન્તી નામક રાજધાની છે અને ઉર્મિમાલિની નામક નદી છે. મહાવપ્ર વિજયમાં જયન્તી નામક રાજધાની છે સૂર નામક વક્ષસ્કાર પર્વત છે. વપ્રવતી વિજયમાં અપરાજિતા નામક રાજધાની છે અને ફેનમાલિની નામક નદી છે. વલ્ગૂ વિજયમાં ચક્રપુરી રાજધાની છે અને નાગ

नद्यः सन्ति अत्रोत्तरपदलोपो बोध्यः, तत्रोत्तरपदलोपविधायकं वार्तिकम्-'विनाऽपि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयो र्वा लोपो वाच्यः' इति, यथा-भीमः, भीमसेनः, सत्या, सत्यभामा, पार्श्वः, पार्श्वनाथः, इत्यादि। यत्तु पूर्वविभागे विजयादयः प्राच्यविभागद्वये चान्तरनद्यो न सङ्गृहीताः, तत्र सूत्रकृतां प्रवृत्तिवैचित्र्यमेव बीजं व्यवच्छिन्नसूत्रत्वं वेति बोध्यम्, अत्र सरलवक्षस्कारकूटेषु नामानयनप्रकारमाह-'इत्थ परिवाडीए' इत्यादि-अत्र अस्यां परिपाट्यां-वक्षस्कारपर्वतानुक्रमे 'दो दो कूडा' द्वौ द्वौ कूटौ 'विजयसरिसणामगा' विजयसदृश-

---

धानी है और नाग नाम का वक्षस्कार पर्वत है सुवल्गू विजय में खड्गपुरी नामकी राजधानी है और गंभीरमालिनी नामकी अन्तर नदी है गन्धिल विजय में अवध्या नामकी राजधानी है और देव नामका वक्षस्कार पर्वत है गन्धिलावती विजय में अयोध्या नामकी राजधानी हैं। इस तरह शीतोदा नदी के द्वारा कृत विभागद्वय में वर्तमान विजयादिकों के निरूपण से मन्दर पर्वत का पाश्चात्य पार्श्व भणितव्य कहा गया हो जाता है ऐसा यह सब कथन ऊपर से स्पष्ट कर दिया गया है। इस तरह ये उर्मिमालिनी आदि जो तीन नदियां हैं ये शीतोदा नदी के उत्तर दिग्वर्ती तट पर रहे हुए, वप्र सुवप्र आदि विजयों की अन्तर नदियां हैं। "अंतराउत्ति" में जो नदी शब्द का प्रयोग नहीं किया है वह 'विनाऽपिप्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्वा लोपो वाच्यः' इस वार्त्तिक के अनुसार लुप्त हो गया है तथा पूर्व विभाग में विजयादिकों का और प्राच्य विभाग द्वय में अन्तर नदियों का जो संग्रह नहीं किया गया है वह सूत्रकारों की प्रवृत्ति की विचित्रता का द्योतक है। अथवा इनका संग्रह कारक सूत्र व्यवच्छिन्न हो गया है ऐसा जानना चाहिये (इत्थ परिवाडीए दो दो कूडा विजयसरिसणामगा

नामक वक्षस्कार पर्वत छे. सुवल्गू विजयमा खड्गपुरी नामक राजधानी छे अने गंभीर मालिनी नामक अन्तर नदी छे. गन्धिल विजयमां अवध्या नामक राजधानी छे अने देव नामक वक्षस्कार पर्वत छे. गन्धिलावती विजयमां अयोध्या नामक राजधानी छे. आ प्रमाणे शीतोदा नदी वडे विभक्त बे भागोमां वर्तमान विजयादिकोना निरूपणथी मन्दर पर्वतनो पाश्चात्य पार्श्वभाग कथनीय छे एवुं स्पष्ट थई जाय छे. आ प्रमाणे आ बधु कथन पहेलां स्पष्ट करवामां आवेलुं छे. आम ए उर्मिमालिनी वगेरे जे त्रण नदीओ छे ते शीतोदा नदीना उत्तर दिग्वर्ती तट उपर आवेला वप्र, सुवप्र, वगेरे विजयोनी अन्तर नदीओ छे 'अंतराउत्ति' मां जे 'नदी' शब्दनो प्रयोग करवामां आव्यो नथी ते 'विनाऽपि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्वालोपो वाच्यः आ वार्तिक मुजब लुप्त थई गयो छे. तेमज पूर्व विभागमां विजयादिकोनो अने प्राच्य विभागमां द्वयमां अन्तर नदीओनो जे संग्रह करवामां आव्यो नथी ते सूत्रकारोनी विचित्र प्रवृत्तिने लक्षित करे छे. अथवा एमना संग्रहथी सम्बद्ध सूत्र व्यवच्छिन्न थई गयुं छे, एवुं जाणी लेवुं जोईए. 'इत्थ परिवाडीए, दो दो कूडा विजयसरिसणामगा भाणियव्वा' वक्षस्कारोनी आनुपूर्वीमां बब्बे कूटो पोत-पोताना

नामके 'भाणियव्वा' भणितव्यौ वक्तव्यौ, अयमाशयः-प्रतिवक्षस्कारं चत्वारि चत्वारि कूटानि सन्ति तत्रादिमे द्वे नियते एव, तथा सूत्रकारः स्वयं वक्ष्यति, तृतीयचतुर्थे चानियते, तत्र यो यो वक्षस्कारपर्वतो यौ यौ विजयौ विभजते, तत्र विजयमानविजयमध्ये यो यः पाश्चात्ये विजयस्तद्विजयसदृशनामकं तृतीयं कूटं तस्मिन्वक्षस्कारगिरौ बोध्यम्, यो यश्च पूर्वो विजय-स्तद्विजयसदृशनामकं चतुर्थं कूटं तत्र ज्ञेयम्, 'इमे दो दो कूडा अवट्ठिया' इमे द्वे द्वे कूटे अवस्थिते नियते 'तं जहा' तद्यथा-'सिद्धाययणकूडे' सिद्धायतनकूटम् १, अपरं च 'पव्वय-सरिसणामकूडे' पर्वतसदृशनामकूटम्-वक्षस्कारपर्वतसदृशनामककूटम् २, कस्मिन्नपि वक्षस्कार-पर्वते इमे द्वे कूटे स्वनामाक्षरपरिवर्तनं न प्राप्नुत इति हेतो स्वस्थिते यथावद्व्यवस्थिते एव तिष्ठतः, ननु द्वयोः कूटयोर्मध्ये सिद्धायतनकूटस्यावस्थितत्वं समीचीनं परन्तु पर्वतसदृशना-

---

भाणियव्वा) वक्षस्कारों की आनुपूर्वी में दो दो कूट अपने २ विजय के जैसे नाम वाले कह लेना चाहिये तात्पर्य इस कथन का ऐसा है की-हर एक वक्षस्कार में चार २ कूट होते हैं इनमें आदि के दो कूट तो नियत रूप से हैं और तृतीय चतुर्थ कूट अनियत (अनिश्चित) है इस बात को सूत्रकार स्वयं कहने वाले हैं। इनमें जो जो वक्षस्कार पर्वत जिन दो कूटों को विभक्त करता है उस विभज्यमान पर्वत के जो जो पाश्चात्य विजय है उसके जैसे नाम वाला उस वक्षस्कार पर्वत पर तृतीय कूट है और जो अग्रिम विजय है उसके जैसे नामवाला चतुर्थ कूट है इस तरह से तृतीय और चतुर्थ कूट में अनियतता प्रकट की गई है और जो प्रथम एवं द्वितीय कूट में नियतता प्रकट की गई है उसका तात्पर्य ऐसा है कि सिद्धायतन कूट और दूसरा पर्वत के नाम वाला कूट इनका नाम नहीं बदलने से ये दो कूट अवस्थित हैं यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि सिद्धायतन कूट तो अवस्थित जो कहा गया है वह तो नाम नहीं बदलने से अवस्थित माना

વિજયના જેવા નામવાળા જાણી લેવા જોઈએ. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો થાય છે કે દરેકે દરેક વક્ષસ્કારમ ચાર કૂટો છે એમાં પ્રારંભના બે કૂટો તો નિયત અને તૃતીય-ચતુર્થ કૂટો અનિયત છે. એ વાતને સૂત્રકાર પોતે કહેશે એમાં જે-જે વક્ષસ્કાર પર્વત જે બે કૂટોને વિભક્ત કરે છે, તે વિભજયમાન પર્વતના મધ્યમાં જે-જે પશ્ચાત્ય વિજયો છે તેના જેવા નામવાળા તે વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર તૃતીય કૂટ છે અને જે અગ્રિમ વિજય છે તેના જેવા નામવાળો ચતુર્થ કૂટ છે. આ પ્રમાણે તૃતીય અને ચતુર્થ કૂટમાં અનિય-તતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે અને પ્રથમ અને દ્વિતીય કૂટમાં નિયતતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે સિદ્ધાયતન કૂટ અને બીજો પર્વત જેવા નામ વાળો કૂટ એ બન્નેના નામો નહિ બદલાવાથી એ બન્ને કૂટો અવસ્થિત છે. જો અહીં એવી આશંકા કરવામાં આવે કે સિદ્ધાયતન કૂટ તો અવસ્થિત કહેવામાં આવેલ છે, તે તો નામ નહિ બદલવાથી અવસ્થિત કહી શકાય તેમ છે પણ દ્વિતીય કૂટ જેવું તેના પર્વતનું નામ

मकस्य कूटस्य तत्तद्वक्षस्कारनामानुसारिनामकत्वेन कथमवस्थिततत्वमिति चेद् ? अत्रोच्यते-पर्वतसदृशनामकत्वलक्षणधर्मस्य सकलवक्षस्कार द्वितीयकूटेषु समनुगतत्वाद् व्यभिचारिणा तेन धर्मेणावस्थितत्वं पर्वतसदृशनामककूटस्यापि युक्तमेव, न चैवं विजयसदृशनामकत्वरूप-धर्मेण कच्छसुकच्छयोरिव तदन्ययोरपि कूटयोरवस्थितत्वं प्रसज्जेदुक्तधर्मस्य कच्छसुक-च्छातिरिक्तेषु सर्वेष्वपि तत्तद्वक्षस्कारतृतीयचतुर्थकूटेषु समनुगतत्वेनाव्यभिचरितत्वादिति वाच्यम्, विजयसदृशनामकत्वधर्मस्य तत्तद्वक्षस्कारसदृशनामकयो र्द्वयोः कूटयोर्वृत्तित्वेन तेन तयोरेकतरस्य निर्णयाभावेन नामव्यवहारस्य सपदि कर्तुमशक्यत्वादिति ॥सू० ३५॥

अधुना महाविदेहवर्षस्य पूर्वपश्चिमविभाजकं मेरुं 'मंदरं' वर्णयितुमुपक्रमते-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे २ इत्यादि !

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे मंदरे णामं पव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! उत्तरकुराए दक्खिणेणं देवकुराए उत्तरेणं पुव्वविदेहस्स वासस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहस्स वासस्स पुरत्थिमेणं जंबुद्दीवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरे णामं पव्वए पण्णत्ते, णवणउइजोयणसहस्साइं उद्धं उच्चत्तेणं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले दसजोयणसहस्साइं णवइं च जोयणाइं दस य एगारस-भाए जोयणस्स विक्खंभेणं, धरणियले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए मायाए परिहायमाणे परिहायमाणे उवरितले

जा सकता है परन्तु द्वितीय कूट जैसा उसके पर्वत का नाम होगा वैसा उसका नाम हो जाने से अवस्थित नाम वाला कैसे हो सकता है ? तो इसका समा-धान ऐसा है की यहां जो अवस्थित नामता कही गई है वह कूटों के नाम के सदृश नाम को लेकर ही कही गई है अतः जितने भी कूट होंगे और उनमें जो नामता होगी वही द्वितीय कूट का नाम होगा ऐसी नामता तृतीय चतुर्थ कूट में नियमित नहीं है । इसी हृद्य को लेकर सूत्रकार ने (इमे दो दो कूडा अव-ट्ठिया सिद्धायणकूडे पव्वयसरिसणामकूडे) यह सूत्र कहा है ॥३५॥

હશે તેવું તેનું નામ થઇ જવાથી અવસ્થિત નામવાળો કેવી રીતે થઇ શકશે ? તો આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે અહીં જે અવસ્થિત નામતા કહેવામાં આવેલી છે, તે કૂટોના નામ સદૃશ નામોને અનુલક્ષીને જ કહેવામાં આવેલી છે. એથી જેટલા કૂટો હશે અને તેમાં જે નામતા થશે તેજ દ્વિતીય કૂટનું નામ હશે. એવી નામતા તૃતીય-ચતુર્થ કૂટમાં નિયમિત નથી. એજ આશયને લઇને સૂત્રકારે 'इमे दो दो कूडा अवट्ठिया सिद्धायचणकूडे पव्वयसरिसणामकूडे' આ સૂત્ર કહ્યું છે. ॥ ३५ ॥

एगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं मूले एक्कत्तीसं जोयणसहस्साइं णव य दसुत्तरे जोयणसए तिण्णि य एगारसभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं धरणिअले एकत्तीसं जोयणसहस्साइं छच्च तेवीसे जोयणसए परिक्खेवेणं उवरितले तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णे मज्झे संखित्ते उवरिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सण्हेत्ति। से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते वण्णओत्ति, मंदरेणं भंते! पव्वए कइ वणा पण्णत्ता ?, गोयमा! चत्तारि वणा पण्णत्ता, तं जहा- भद्दसालवणे १ णंदणवणे२ सोमणसवणे३ पंडगवणे४, कहि णं भंते! मंदरे पव्वए भद्दसालवणे णामं वणे पण्णत्ते ?, गोयमा! धरणिअले एत्थ णं मंदरे पव्वए भद्दसालवणे णामं वणे पण्णत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे सोमणस विज्जुप्पहगंधमायणमालवंतेहिं वक्खारपव्वएहिं सीयासीयोयाहिं य महाणईहिं अट्ठभागपविभत्ते मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं बावीसं बावीसं जोयणसहस्साइं आयामेणं उत्तरदाहिणेणं अड्ढाइज्जाइं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणंति, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते दुण्हवि वण्णओ भाणियव्वो, किण्हो किण्होभासो जाव देवा आसयंति सयंति, मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमेणं भद्दसालवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं महं एगे सिद्धायये पण्णत्ते पण्णासं जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं छत्तीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे वण्णओ, तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता, ते णं दारा अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेया वरकणगथूभियागा जाव वणमालाओ भूमिभागो य भाणियव्वो, तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगा मणिपेढिया पण्णत्ता अट्ठ

जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वरयणामई अच्छा, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं देवच्छंदए अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ देवच्छंदगस्स जाव धूवकडुच्छुआणं इति। मंदरस्स णं पव्वयस्स दाहिणेणं भद्दसालवणं पण्णासं एवं चउद्दिसिं पि मंदरस्स भद्दसालवणे चत्तारि सिद्धाययणा भाणियव्वा, मंदरस्स णं पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं भद्दसालवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-पउमा १ पउमप्पभा २ चेव कुमुदा३ कुमुदप्पभा४, ताओ णं पुक्खरिणीओ पण्णासं जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं दस जोयणाइं उव्वेहेणं वण्णओ वेइयावणसंडाणं भाणियव्वो, चउद्दिसिं तोरणा जाव तासि णं पुक्खरिणीणं बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो पासायवडिंसए पण्णत्ते पंचजोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं, अब्भुग्गयमूसि य एवं सपरिवारो पासायवडिंसओ भाणियव्वो, मंदरस्स णं एवं दाहिणपुरत्थिमेणं पुक्खरिणीओ उप्पलगुम्मा णलिणा उप्पला उप्पलुज्जला तं चेव पमाणं मज्झे पासायवडिंसओ सक्कस्स सपरिवारो ते णं चेव पमाणेणं दाहिणपच्चत्थिमेण वि पुक्खरिणीओ भिंगा भिंगणिभाचेव, अंजणा अंजणप्पभा पासायवडिंसओ सक्कस्स सीहासणं सपरिवारं उत्तरपच्चत्थिमेणं पुक्खरिणीओ सिरिकंता१ सिरिचंदा२ सिरिमहिया३ चेव सिरिणिलया४। पासायवडिंसओ ईसाणस्स सीहासणं सपरिवारंति। मंदरेणं भंते! पव्वए भद्दसालवणे कइ दिसाहत्थिकूडा पण्णत्ता?, गोयमा! अट्ठ दिसाहत्थिकूडा पण्णत्ता, तं जहा-पउमुत्तरे१ णीलवंते२ सुहत्थी३ अंजणागिरी४। कुमुदे य ५ पलासे य६ वडिंसे७ रोयणागिरी८ ॥१॥ कहि णं भंते! मंदरे पव्वए भद्दसालवणे पउमुत्तरे णामं दिसाहत्थिकूडे पण्णत्ते?, गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं पुरत्थिमिल्लाए सीयाए उत्तरेणं एत्थ णं

पउमुत्तरे णामं दिसाहत्थिकूडे पण्णत्ते पंचजोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंचगाउयसयाइं उव्वेहेणं एवं विक्खंभपरिक्खेवो भाणियव्वो चुल्लहिमवंतसरिसो, पासायाण य तं चेव पउमुत्तरो देवो रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं १। एवं णीलवंतदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं पुरत्थिमिल्लाए सीयाए दक्खिणेणं एयस्स वि णीलवंतो देवो रायहाणी दाहिणपुरत्थिमेणं२, एवं सुहत्थिदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं दक्खिणिल्लाए सीयोयाए पुरत्थिमेणं एयस्स वि सुहत्थी देवो रायहाणी दाहिणपुरत्थिमेणं३, एवं चेव अंजणागिरिदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं दक्खिणिल्लाए सीओयाए पच्चत्थिमेणं, एयस्स वि अंजणगिरिदेवो रायहाणी दाहिणपच्चत्थिमेणं४, एवं कुमुदे वि दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमिल्लाए सीओयाए दक्खिणेणं एयस्स वि कुमुदो देवो रायहाणी दाहिणपच्चत्थिमेणं५, एवं पलासेविदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमिल्लाए सीयोयाए उत्तरेणं एयस्स वि पलासो देवो रायहाणी उत्तरपच्चत्थिमेणं६, एवं वडेंसे विदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं उत्तरिल्लाए सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं एयस्स वि वडेंसो देवो रायहाणी उत्तरपच्चत्थिमेणं, एवं रोयणागिरीदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपुरत्थिमेणं उत्तरिल्लाए सीयाए पुरत्थिमेणं एयस्स वि रोयणागिरी देवो रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं ॥सू० ३६॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे मन्दरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! उत्तरकुरूणां दक्षिणेन देवकुरूणामुत्तरेणं पूर्वविदेहस्य वर्षस्य पश्चिमेन अपरविदेहस्य वर्षस्य पौरस्त्येन जम्बूद्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, नवनवति योजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एकं योजनसहस्रमुद्वेधेन मूले दशयोजनसहस्राणि नवतिं च योजनानि दश च एकादशभागान् योजनस्य विष्कम्भेण, धरणितले दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेण तदनन्तरं च खलु मात्रया मात्रया परिहीयमानः परिहीयमानः उपरितले एकं योजनसहस्रं विष्कम्भेण मूले एकत्रिंशतं योजनसहस्राणि नव च दशो-

त्तराणि योजनशतानि त्रींश्च एकादशभागान् योजनस्य परिक्षेपेण धरणितले एकत्रिंशतं योजनसहस्राणि षट् च त्रयोविंशानि योजनशतानि परिक्षेपेण उपरितले त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्ठं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण मूले विस्तीर्णः मध्ये संक्षिप्तः उपरि तनुकः गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः सर्व रत्नमयः अच्छः श्लक्ष्ण इति । स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनपण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, वर्णक इति,

मन्दरे खलु भदन्त ! पर्वते कति वनानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम ! चत्वारि वनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-भद्रशा (सा) लवनं १ नन्दनवनं २ सौमनसवनं ३ पण्डकवनम् ४ क्व खलु भदन्त ! मन्दरपर्वते भद्रशालवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! धरणितले अत्र खलु मन्दरे पर्वते भद्रशालवनं नाम वनं प्रज्ञप्तं प्राचीनप्रतीचीनायतम् उदीणदक्षिणविस्तीर्णं सौमनसविद्युत्प्रभगन्धमादनमाल्यवद्भि र्वक्षस्कारपर्वतैः शीताशीतोदाभ्यां च महानदीभ्याम् अष्टभागप्रविभक्तं मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्यपश्चिमेन द्वाविंशति द्वाविंशतिं योजनसहस्राणि आयामेन उत्तरदक्षिणेन अर्द्धतृतीयानि अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेणेति, तत खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं द्वयोरपि वर्णको भवणितव्यः कृष्णः कृष्णावभासः यावद् देवा आसते शेरते, मन्दरस्य खलु पर्वतस्य पौरस्त्येन भद्रशालवनं पञ्चशतं योजनानि अवगाह्य अत्र खलु महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तं पञ्चाशतं योजनानि आयामेन पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण षट्त्रिंशतं योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टं वर्णकः, तस्य खलु सिद्धायतनस्य त्रिदिशि त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तानि खलु द्वाराणि अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण तावदेव च प्रवेशेन श्वेताः वरकनकस्तूपिकाकाः यावद् वनमालाः भूमिभागश्च भणितव्यः, तस्य खलु बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता अष्ट योजनानि आयामविष्कम्भेण चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वरत्नमयी अच्छा, तस्याः खलु मणिपीठिकाया उपरि देवच्छन्दकोऽष्टयोजनानि आयामविष्कम्भेण सातिरेकाणि अष्टयोजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन यावत् जिनप्रतिमावर्णकः देवच्छन्दकस्य यावद् धूपकडुच्छुकाणामिति । मन्दरस्य खलु पर्वतस्य दक्षिणेन भद्रशालवनं पञ्चाशतं (योजनानि) एवं चतुर्दिश्यपि मन्दरस्य भद्रशालवने चत्वारि सिद्धायतनानि भणितव्यानि मन्दरस्य खलु पर्वतस्य उत्तरपौरस्त्येन भद्रशालवनं पञ्चाशतं योजनानि अवगाह्य अत्र खलु चतस्रो नन्दापुष्करिण्यः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-पद्मा १ पद्मप्रभा २ चेव कुमुदा ३ कुमुदप्रभा ४, ताः खलु पुष्करिण्यः पञ्चाशतं योजनानि आयामेन पञ्चविंशतिं योजनानि विष्कम्भेण दशयोजनानि उद्वेधेन वर्णकः वेदिका वनपण्डयो भणितव्यः, चतुर्दिशि तोरणाः यावत् तासां खलु पुष्करिणीनां बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेक ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः पञ्चयोजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण, अभ्युद्गतोच्छ्रित० एवं सपरिवारः प्रासादावतंसको भणितव्यः, मन्दरस्य खलु एवं दक्षिणपौरस्त्येन पुष्करिण्यः उत्पलगुल्मा

१ नलिना २ उत्पला ३ उत्पलोज्ज्वला ४ तदेव प्रमाणं मध्ये प्रासादावतंसकः शक्रस्य सपरिवारः तेनैव प्रमाणेन दक्षिणपश्चिमेनापि पुष्करिण्यः-भृङ्गा १ भृङ्गनिभा २ चैव अञ्जना ३ अञ्जनप्रभा ४। प्रासादावतंसकः शक्रस्य सिंहासनं सपरिवारम् उत्तरपश्चिमेन पुष्करिण्यः श्रीकान्ता १ श्रीचन्द्रा २ श्रीमहिता ३ चैव श्रीनिलया ४ प्रासादावतंसकः ईशानस्य सिंहासनं सपरिवारमिति। मन्दरे खलु भदन्त ! पर्वते भद्रशालवने कति दिग्हस्तिकूटानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम ! अष्ट दिग्घस्ति कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-पद्मोत्तरो १ नीलवान् २ सुहस्ती३ अञ्जनागिरिः४। कुमुदश्च५ पलाशश्च ६ अवतंसो ७ रोचनागिरिः ८॥१॥ क्व खलु भदन्त ! मन्दरे पर्वते भद्रशालवने पद्मोत्तरो नाम दिग्घस्तिकूटः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपौरस्त्येन पौरस्त्यायाः शीताया उत्तरेण अत्र खलु पद्मोत्तरो नाम दिग्हस्तिकूटः प्रज्ञप्तः, पञ्चयोजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चगव्यूतशतानि उद्वेधेन, एवं विष्कम्भपरिक्षेपो भणितव्यः, क्षुद्रहिमवत्सदृशः, प्रासादानां च तदेव पद्मोत्तरो देवो राजधानी उत्तरपौरस्त्येन १, एवं नीलवद्दिग्हस्तिकूटो मन्दरस्य दक्षिणपौरस्त्येन पौरस्त्यायाः शीताया दक्षिणेन एतस्यापि नीलवान् देवो राजधानी दक्षिणपौरस्त्येन २, एवं सुहस्तिदिग्घस्तिकूटो मन्दरस्य दक्षिणपौरस्त्येन दाक्षिणात्यायाः शीतोदायाः पौरस्त्येन एतस्यापि सुहस्ती देवो राजधानी दक्षिणपौरस्त्येन ३, एवमेव अञ्जनगिरिदिग्हस्तिकूटो मन्दरस्य दक्षिणपश्चिमेन दाक्षिणात्यायाः शीतोदायाः पश्चिमेन, एतस्यापि अञ्जनगिरिर्देवो राजधानी दक्षिणपश्चिमेन पाश्चात्यायाः शीतोदायाः दक्षिणेन एतस्यापि कुमुदो देवो राजधानी दक्षिणपश्चिमेन ५, एवं पलाशो विदिग्हस्तिकूटो मन्दरस्य उत्तरपश्चिमेन पाश्चात्यायाः शीतोदाया उत्तरेण एतस्यापि पलाशो देवो राजधानी उत्तरपश्चिमेन६, एवमवतंसो विदिग्हस्तिकूटो मन्दरस्योत्तरपश्चिमेन औत्तरिकायाः शीताया महानद्याः पश्चिमेन एतस्यापि अवतंसो देवो राजधानी उत्तरपश्चिमेन, एवं रोचनागिरिदिग्हस्तिकूटो मन्दरस्य उत्तरपौरस्त्येन औत्तरिकायाः शीतायाः पौरस्त्येन एतस्यापि रोचनागिरिर्देवो राजधानी उत्तरपौरस्त्येन ॥ सू० ३६ ॥

टीका-'कहि णं भंते ! जम्बूदीवे' इत्यादि-प्रश्नसूत्रं छायागम्यम् उत्तरसूत्रे 'गोयमा !'

मेरु वक्तव्यता

'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे'-इत्यादि

टीकार्थ-(कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे मंदरे णामं पव्वए पण्णत्ते) इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है की हे भदन्त ! इस जम्बू द्वीप नाम के द्वीप में महाविदेह क्षेत्र में मन्दर नाम का पर्वत किस स्थान पर कहा गया है ?

મેરુ વક્તવ્યતા

'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे' इत्यादि

ટીકાર્થ-'कहि णं भंते ! जंबुदीवे दीवे महाविदेहे वासे मंदरे णामं पव्वए पण्णत्ते' આ સૂત્ર વડે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમા

गौतम ! 'उत्तरकुराए' उत्तरकुरूणाम् मूले प्राकृतत्वादेकवचनेन निर्देशः, यद्वा-कस्यचिन्मतेनैकवचनेऽपि प्रयोगा उत्तरकुरोरित्यर्थः, एवमग्रेऽपि 'दक्खिणेणं' दक्षिणदिशि 'देवकुराए' देवकुरूणाम् 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'पुव्वविदेहस्स' पूर्वविदेहस्य 'वासस्स' वर्षस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'अवरविदेहस्स' अपरविदेहस्य पश्चिम महाविदेहस्य 'वासस्स' वर्षस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'जंबुद्दीवस्स' जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बुद्वीपे द्वीपे 'मंदरे णाम' मन्दरो नाम 'पव्वए' पर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च किं प्रमाणकः ? इति जिज्ञासायामाह-'णवणउतिं जोयणसहस्साइं' नवनवति योजनसहस्राणि-नवनवति-सहस्रयोजनानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'एगं जोयणसहस्सं' एकं योजनसहस्रम्-एकसहस्रमित योजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन भूमिप्रवेशेन 'मूले' मूले-मूलावच्छेदेन 'दस जोयणसहस्साइं' दशयोजनसहस्राणि-दशसहस्रयोजनानि 'णवइं च जोयणाइं' नवतिं च योजनानि 'दस य' दश च 'एगारसभाए' एकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण प्रज्ञप्तः 'धरणिअले' धरणितले पृथिवीतले समे भागे

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-(गोयमा ! उत्तरकुराए दक्खिणेणं देवकुराए उत्तरेणं पुव्वविदेहस्स वासस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहस्स वासस्स पुरत्थिमेणं जंबुद्दीवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं जंबुद्दीवे मंदरे णामं पव्वए पण्णत्ते) हे गौतम ! उत्तर कुरु की दक्षिण दिशा में देवकुरु की उत्तर दिशा मेंपूर्वविदेह क्षेत्र की पश्चिम दिशा में एवं अपरविदेह क्षेत्र की पूर्वदिशा में जंबूद्वीप के भीतर ठीक उसके मध्यभाग में मन्दर नामका पर्वत कहा गया है (णवणउइजोयणसहस्साइं उद्धं उच्चत्तेणं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले दसजोयणसहस्साइं णवइं च जोयणाइं दसय एगारसभाए जोयणस्स विक्खंभेणं) इस पर्वत की ऊंचाई ९९ हजार योजन की है एक हजार योजन का इसका उद्वेध है १००९०$\frac{१०}{११}$ योजन का मूल में विस्तार है (धरणियले दसजोयणसहस्साइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं

મહ વિદેહ ક્ષેત્રમાં મંદર નામક પર્વત કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! उत्तरकुराए दक्खिणेणं देवकुराए उत्तरेणं पुव्वविदेहस्स वासस्स पच्चत्थिमेणं अवरविदेहस्स वासस्स पुरत्थिमेणं जंबुद्दीवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरे णामं पव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! ઉત્તર કુરુની દક્ષિણ દિશામાં દેવકુરુની ઉત્તર દિશામાં પૂર્વ વિદેહ ક્ષેત્રની પશ્ચિમ દિશામાં, તેમજ અપરવિદેહ ક્ષેત્રની પૂર્વ દિશામાં જંબૂદ્વીપની અંદર ઠીક તેના મધ્યભાગમાં મન્દર નામક પર્વત આવેલ છે. 'णवणउइजोयणसहस्साइं उद्धं उच्चत्तेणं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं मूले दस जोयणसहस्साइं णवइं च जोयणाइं दस य एगारसभाए जोयणस्स विक्खंभेणं' આ પર્વતની ઊંચાઈ ૯૯ હજાર યોજન જેટલી છે. એક હજાર યોજન જેટલો એનો ઉદ્વેધ છે. ૧૦૦૯૦$\frac{૧૦}{૧૧}$ યોજન મૂળમાં એનો

'दस जोयणसहस्साइं' दशयोजनसहस्राणि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण, मूलतो योजनसहस्र-मूर्ध्वगमनेन मूलगतानि नवतियोजनानि योजनस्य दश चैकादशभागास्त्रुटिमापुरित्यर्थः 'तयणंतरं च' तदनन्तरं च ततः परं च 'मायाए २' मात्रया २ क्रमेण २ ऊर्ध्वगमने सम्प्रति मन्दरपर्वतवर्तिवनखण्डानि वर्णयितुमुपक्रमते—'मंदरेणं' इत्यादि मन्दरे इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगम-

---

मायाए २ परिहायमाणे २ उवरितले एगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं मूले एकतीसं जोयणसहस्साइं णव य दसुत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं उवरितले तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णे मज्झे संखित्ते उवरिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वरयणामये अच्छे सण्हेत्ति) पृथ्वी पर इसका विस्तार १ हजार योजन का है इसके बाद यह क्रमशः २ घटता २ ऊपर में इसका विस्तार १ एक हजार योजन का रह गया है मूलमें इसका परिक्षेप ३१९१०$\frac{३}{११}$ योजन का है और ऊपर में इसका परिक्षेप कुछ अधिक तीन हजार एकसौ बासठ योजन का है यह इस तरह मूलमें विस्तीर्ण हो गया है, मध्य में संक्षिप्त हो गया है और उपर में पतला हो गया है—इसलिये इसका आकार जैसा गाय की पूंछ का आकार होता है वैसा हो गया है यह सर्वात्मना रत्नमय है आकाश और स्फटिक के जैसा यह निर्मल है एवं श्लक्ष्ण आदि विशेषणों से युक्त है (से णं एगाए पउमवर वेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) यह एक पद्मवरवेदिका से और एक वनषण्ड से चारों ओर से अच्छी तरह से घिराहुआ है (वणओत्ति) यहां पर पद्मवरवेदिका और वनषण्ड का जैसा पीछे वर्णन किया जा चुका वैसाही वर्णन

વિસ્તાર છે. 'धरणियले दस जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए २ परिहायमाणे २ उवरितले एगं जोयणसहस्सं विक्खंभेणं मूले एकतीसं जोयणसहस्साइं णव य दसुत्तरे जोयणसए परिक्खेवेणं उवरितले तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णे मज्झे संखित्ते उवरिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वरयणामये अच्छे सण्हेत्ति' પૃથ્વી ઉપર એનો વિસ્તાર ૧૦ હજાર યોજન જેટલો છે. ત્યાર બાદ અનુક્રમે ક્ષીણ થતો-થતો ઉપર એનો વિસ્તાર ૧ હજાર યોજન જેટલો રહી ગયો છે. મૂળમાં એનો પરિક્ષેપ ૩૧૯૧૦$\frac{૩}{૧૧}$ યોજન જેટલો છે અને ઉપરના ભાગમાં એનો પરિક્ષેપ કંઇક વધારે ત્રણ હજાર એકસો બાસઠ યોજન જેટલો છે. આમ આ મૂળમાં વિસ્તીર્ણ થઇ ગયો છે, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત થઇ ગયો છે. અને ઉપરના ભાગમાં પાતળો થઇ ગયો છે. એથી એનો આકાર ગાયના પૂંછના આકાર જેવો થઇ ગયો છે. એ સર્વાત્મના રત્નમય છે. આકાશ અને સ્ફટિક જેવો એ નિર્મળ તેમજ શ્લક્ષ્ણ વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' આ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચોમેર સારી રીતે વીંટળાયેલું છે. 'वणओत्ति'

र्थम्, उत्तरसूत्रे 'गोयमा !' गौतम ! 'चत्तारि' चत्वारि 'वणा' वनानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-'भद्दसालवणे' भद्रशालवनं-भद्राः सद्भूमवत्वेन सरलाः शालाः-आलयाः 'सालाः' वृक्षशाखा वा यस्मिन् तत् भद्रशालं 'सालं तच्च तद्वनं भद्रशालवनम् यद्वा भद्राः

समझलेवें (मंदरेणं भंते ! कइ वणा पण्णत्ता) हे भदन्त मंदर पर्वत पर कितने वन कहे गये है ? (गोयमा ! चत्तारि वणा पण्णत्ता हे गौतम ! चार वन कहे गये हैं (वणओ) यहां पर पद्मवरवेदिका और वनषण्ड का वर्णन करनेवाला पद समूह पीछे के सूत्रों द्वारा कहा जा चुका है अतः वहीं से इसे समझलेना चाहिये सुमेरु पर्वत का विस्तार एक लाख योजन का कहा गया है-सो इसमें ९९ हजार योजन की तो उसकी ऊंचाई है और १ हजार योजन का इसका उद्वेध है इस तरह १ लाख योजन पूरा हो जाता है परन्तु इसकी जो चूलिका है वह ४० चालीस हजार योजन की है अतःयह प्रमाण मिलाने से सुमेरु पर्वत का १ लाख योजन से अधिक प्रमाण हो जाता है। यह जो पहिले कहा गया है कि जितनी ऊंचाई जिस पर्वत की होती है उसका चतुर्थांश उसका उद्वेध होता है सो यह बात मेरुवर्ज पर्वतों के ही सम्बन्ध मे लागू पडती है इस मेरु पर्वत के सम्बन्ध में नहीं इसलिये इसका उद्वेध १ हजार योजन का कहा गया है। अब चार वनों का नाम निर्देश करने के निमित्त प्रभु गौतमस्वामी से कहते हैं-(तं जहा-भद्दसालवणे, णंदणवणे सोमणसवणे, पंडगवणे) हे गौतम ! उन चार वनों के नाम इस प्रकार से हैं-भद्रशालवन, नन्दनवन, सौमनसवन और पण्डकवन इनमें जो भद्रशाल

અહીં પદ્મવરવેદિકા અને વનષંડનું પહેલાંની જેમ જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે 'मंदरेणं भंते ! कइ वणा पण्णत्ता हे ભદંત ! મન્દર પર્વત ઉપર કેટલા વનો આવેલા છે ? 'गोयमा ! चत्तारि वणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ચાર વનો કહેવામાં આવેલા છે. 'वण्णओ' અહીં પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડના વર્ણનથી સમ્બદ્ધ પદો પૂર્વોક્ત સૂત્રોમાં કહેવામાં આવેલા છે. એથી જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જ જાણવા પ્રયત્ન કરે સુમેરુ પર્વતનો વિસ્તાર એક લાખ યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે, એની ૯૯ હજાર યોજન જેટલી ઊંચાઈ છે અને એક ૧ હજાર યોજન એનો ઉદ્વેધ છે. આ પ્રમાણે ૧ લાખ યોજન પૂરા થઈ જાય છે. પણ એની જે ચૂલિકા છે તે ચાલીસ હજાર યોજન જેટલી છે એથી આ પ્રમાણ મેળવવાથી સુમેરુ પર્વતનું ૧ લાખ યોજન કરતાં વધારે પ્રમાણ થઈ જાય છે. એ જે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જે પર્વતની જેટલી ઊંચાઇ હોય છે તેના ચતુર્થાંશ જેટલો તેનો ઉદ્વેધ હોય છે. તો આ વાત મેરુ સિવાયના પર્વતોને જ લાગૂ પડે છે. આ મેરુ પર્વતને આ વાત લાગૂ પડતી નથી. એથી જ એનો ઉદ્વેધ ૧ હજાર યોજન જેટલો કહેવામાં આવેલ છે. હવે ચાર વનોના નામ નિર્દિષ્ટ કરવા પ્રભુ ગૌતમને કહે છે-'तं जहा भद्दसालवणे. णंदणवणे सोमणसवणे पंडगवणे' હે ગૌતમ ! તે ચાર વનોના નામો આ પ્રમાણે છે-ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સૌમ-

शालाः वृक्षाः यस्मिंस्तद् भद्रशालं शेषं प्राग्वत् १, 'णंदणवने' नन्दनवनं नन्दयति-सुरादीनानन्दयतीति नन्दनं तच्च तद्वनं नन्दनवनम् २, 'सोमणसवणे' सौमनसवनं सुमनसो देवास्तेषामिदं सौमनसं तच्च तद्वनं तथा, देवोपभोग्य भूमिकासनादि शालित्वात् ३, 'पंडगवणे' पण्डकवनं-पण्डते तीर्थंकृतज्जन्माभिषेकधामतया सकलवनेषु मूर्धन्यतां गच्छतीति पण्डकं, तच्च तद्वनं तत्तथा ४, इमानि चत्वारि मन्दरं परिवेष्ट्य स्वस्वस्थाने तिष्ठन्ति, तत्र प्रथमवनस्थानं निर्देष्टुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !' क खलु भदन्त ! इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, उत्तरसूत्रे-'गोयमा !' गौतम ! 'धरणिअले' धरणितले 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'मंदरे-मेरौ 'पव्वए' पर्वते 'भद्दसालवणे' भद्रशालवनं 'णामं' नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च 'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतं पूर्वपश्चिमयोदीर्घम् 'सोमणसविज्जुप्पहगंधमायणमालवंतेहिं' सौमनसविद्युत्प्रभगन्धमादनमाल्यवद्भिः 'वक्खारपव्वएहिं' वक्षस्कारपर्वतैः 'सीया सीयोयाहिं' शीताशीतोदाभ्यां 'य' च 'महाणईहिं' महानदीभ्याम् 'अट्ठभागपविभत्ते'

वन है उसमें आलय या वृक्षशाखाएँ या वृक्ष बहुत ही सरल है सीधे-हैं टेडे-मेडे नही हैं। द्वितीय नन्दन वन में देवादिक आनन्द करते हैं सौमनसवन एक प्रकार से देवताओं का घर जैसा है तथा जो पंडकवन है उसमें तीर्थंकरों का जन्माभिषेक होता है अतः इसे सब वनों से उत्तम कहा गया है ये चार वन मेरुको अपनी अपनी जगह पर घेरे हुए स्थित है। अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-(कहिणं भंते ! मंदरे पव्वए भद्दसालवणे नाम वणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! मन्दर पर्वत पर भद्रशालवन कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! धरणिअले एत्थणं मंदरे पव्वए भद्दसालवणे णामं वणे पण्णत्ते) हे गौतम ! इस पृथ्वी पर वर्तमान सुमेरुपर्वत के ऊपर भद्रशालवन कहा गया है (पाईणपडीणायए) यह वन पूर्व से पश्चिम तक लम्बा है (उदीणदाहिणविच्छिण्णे) उत्तर और से दक्षिणतक विस्तीर्ण हैं (सोमणसविज्जुप्पह गंधमायण मालवंतेहिं

નસવન અને પંડકવન. એમાં જે ભદ્રશાલ વન છે, તેમાં આલય અથવા વૃક્ષશાખાઓ અથવા વૃક્ષો અતીવ સરલ છે-સીધા છે-વાંકા-ચૂકા નથી. દ્વિતીય નન્દનવનમાં દેવાદિકો આનંદ કરે છે. સૌમનસવન એક રીતે દેવતાઓના માટે ઘર જેવું છે. તથા જે પંડકવન છે તેમાં તીર્થંકરોનો જન્માભિષેક થાય છે. એથી આને બધા વનોમાં ઉત્તમ કહેવામાં આવેલ છે એ ચાર વનો મેરુને પોતપોતાના સ્થાને આવૃત કરીને સ્થિત છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે 'कहिणं भंते ! मंदरे पव्वए भद्दसालवणे पण्णत्ते' હે ભદંત ! મંદર પર્વત ઉપર ભદ્રશાલવન ક્યાં સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! धरणिअले एत्थणं मंदरे पव्वए भद्दसालवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! આ પૃથ્વી ઉપર વર્તમાન સુમેરુ પર્વતની ઉપર ભદ્રશાલ વન આવેલું છે. 'पाईणपडीणायए' આ વન પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી દીર્ઘ છે. 'उदीणदाहिण विच्छिण्णे' અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી

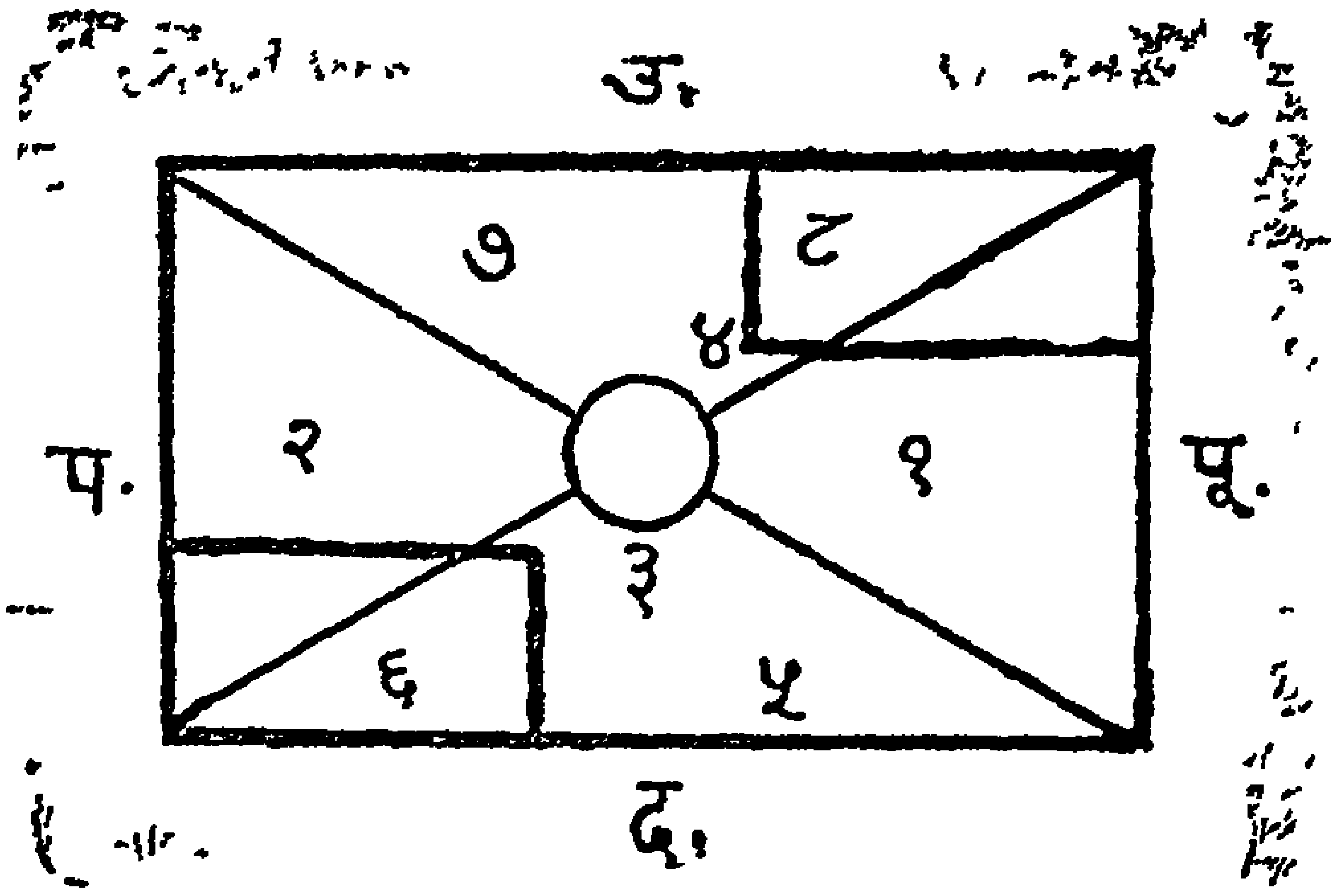
अष्टभागप्रविभक्तम् अष्टधा कृतम्, तद्यथा मेरुगिरेः पूर्वस्यां दिशि प्रथमो भागः १, तस्यैव गिरेः पश्चिमायां दिशि द्वितीयोभागः २, विद्युत्प्रभ सौमनसयो र्वक्षस्कारपर्वतयोर्मध्ये दक्षिणस्यां दिशि तृतीयो भागः ३, गन्धमादनमाल्यवतो र्वक्षस्कारपर्वतयो र्मध्ये उत्तरस्यां दिशि चतुर्थो भागः४, मेरूत्तरतो वहन्त्या शीतोदा महानद्या पूर्वपश्चिमविभागाभ्यां द्वैधीकृत-दक्षिणखण्डरूपः पञ्चमो भागः५, मेरुपश्चिमदिशि वहन्त्या शीतोदाया दक्षिणोत्तरविभागाभ्यां द्वैधीकृतपश्चिमखण्डरूपः षष्ठो भागः६, मेरुदक्षिणाभिमुखवाहिन्या शीतामहानद्याः पूर्वपश्चिम-विभागाभ्यां द्वैधीकृतोत्तरखण्डरूपः सप्तमो भागः ७, तथैव नद्याः पूर्वाभिमुखवाहिन्यां

वक्खारपव्वएहिं सीया सीओदाहि य महाणईहिं अट्ठ भागपविभत्ते मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं बावीसे २ जोयण सहस्साइं आयामेणं) यह वन सौमनस, विद्युत्प्रभ, गंधमादन, और माल्यवान् इन वक्षस्कार पर्वतों से एवं शीतासीतोदा महानदियों से आठ विभाग रूप में विभक्त कर दिया गया है उसके आठ भाग इस प्रकार से हैं-मेरुगिरिकी पूर्व दिशा में इसका प्रथम भाग है मेरुगिरि की पश्चिमदिशा में इसका द्वितीय भाग है विद्युत्प्रभ सौमनस इन दो वक्षस्कार पर्वतों के बीच में दक्षिणदिशा की ओर इसका तृतीयभाग है गन्धमादन और माल्यवान् वक्षस्कार पर्वतों के बीचमें उत्तर दिशा की ओर इसका चतुर्थ भाग है मेरु की उत्तरदिशा में बहनेवाली शीतोदा महानदी के द्वारा पूर्व पश्चिम भाग रूप से द्वैधीकृत दक्षिणखण्डरूप इसका पांचवां भाग है मेरु की पश्चिमदिशा में बहनेवाली शीतोदा महानदी के द्वारा दक्षिण पश्चिम भाग रूप से द्वैधीकृत पश्चिमखण्डरूप छट्ठा भाग है मेरु की दक्षिणदिशा की ओर बहनेवाली शीता महानदी के द्वारा पूर्वपश्चिम विभागरूप से द्वैधीकृत उत्तर खंड

विस्तीर्णु छे. 'सोमणसविज्जुप्पहगंधमायण मालवंतेहिं वक्खारपव्वएहिं सीया सीओ दाहिय महाणईहिं अट्ठ भागपविभत्ते मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं बावीसे २ जोयणसहस्साइं आयामेणं' આ વન સૌમનસ, વિદ્યુત્પ્રભ, ગંધમાદન અને માલ્યવાન એ વક્ષસ્કાર પર્વતોથી તેમજ સીતા સીતોદા મહાનદીઓથી આઠ વિભાગ રૂપમાં વિભક્ત કરવામાં આવેલ છે. તેના એ આઠ ભાગો આ પ્રમાણે છે મેરુ ગિરિની પૂર્વ દિશામાં એનો પ્રથમ ભાગ છે. મેરુ ગિરિની પશ્ચિમ દિશામાં એનો દ્વિતીય ભાગ છે. વિદ્યુત્પ્રભ સૌમનસ એ બે વક્ષસ્કાર પર્વતોના મધ્ય ભાગમાં દક્ષિણ દિશા તરફ એનો તૃતીય ભાગ છે. ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન્ વક્ષસ્કાર પર્વતોના મધ્યમાં ઉત્તર દિશા તરફ એનો ચતુર્થ ભાગ છે. મેરુની ઉત્તર દિશામાં પ્રવાહિત થતી શીતોદા મહાનદી વડે પૂર્વ પશ્ચિમ ભાગ રૂપથી દ્વિધાકૃત દક્ષિણ ખંડ રૂપ એનો પંચમ ભાગ છે. મેરુની પશ્ચિમ દિશામાં પ્રવાહિત થતી શીતોદા મહાનદી વડે દક્ષિણ પશ્ચિમ ભાગ રૂપથી દ્વિધાકૃત પશ્ચિમ ખંડરૂપ ષષ્ઠ ભાગ છે. મેરુથી દક્ષિણ દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી શીતા મહા નદી વડે પૂર્વ-

दक्षिणोत्तरविभागाभ्यां द्वैधीकृतपूर्वखण्डरूपोऽष्टमो भागः ८,

विभागाष्टक कोष्ठम्

'मंदरस्स' मन्दरस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं' पौरस्त्यपश्चिमेन पूर्वपश्चिमयो र्दिशोः प्रत्येकं 'बावीसं २' द्वाविंशतिं २ 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'आयामेणं' आयामेन, तत्प्रकारो यथा—कुरुजीवा ५३००० त्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणि, एकैकस्यां जीवायां स्थितस्य वक्षस्कारपर्वतस्य मूले विस्तारः पञ्चयोजनशतानि ५०० द्वयो र्द्वयो र्वक्षस्कारपर्वतयोर्मूले विस्तारमानं योजनसहस्रं तस्य पूर्वराशौ प्रक्षेपे ५४००० चतुष्पञ्चाश-

इसका सातवां भाग है। तथा मेरु से पूर्वदिशा की ओर वहनेवाली शीता महानदी के द्वारा दक्षिण उत्तरविभाग रूप से द्वैधीकृत पूर्वखण्डरूप इसका ८ आठवां भाग है। मन्दरपर्वत की पूर्वपश्चिम दिशा में इसका आयाम बाईस बाईस हजार योजन का है यहां पर संस्कृत टीका में दी हुइ आकृति देख लेना चाहिये।

(उत्तर दाहिणेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं) तथा उत्तर और दक्षिण दिशा में इसका विष्कम्भ २॥–२॥ सौ योजन का है इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से है–कुरुक्षेत्र की जीवा प्रत्यञ्चा–५३००० योजन की है एक एक जीवा में स्थितों वक्षस्कार पर्वत का मूल में विस्तार ५०० सौ योजन का है दो वक्षस्कार पर्वत के मूल में विस्तार का प्रमाण १००० योजन का होता है–५३००० में इस

પશ્ચિમ વિભાગ રૂપથી દ્વિધાકૃત ઉત્તર ખંડ એનો સપ્તમ ભાગ છે. તેમજ મેરુથી પૂર્વ દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી શીતા મહા નદી વડે દક્ષિણ ઉત્તર વિભાગ રૂપથી દ્વિધાકૃત પૂર્વ ખંડ રૂપ એનો અષ્ટમ ભાગ છે.

મન્દર પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં એનો આયામ બાવીસ હજાર યોજન જેટલો છે. અહીં સંસ્કૃતમાં આપ્યા પ્રમાણે આકૃતિ જોઈ લેવી.

उत्तरदाहिणेणं अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं' તેમજ ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં એનો વિષ્કંભ ૨॥–૨॥ સો યોજન જેટલો છે. એનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે–કુરુક્ષેત્રની જીવા પ્રત્યંચા–૫૩૦૦૦ યોજન જેટલી છે. એક–એક જીવામાં સ્થિત વક્ષસ્કાર પર્વતનો મૂલમાં વિસ્તાર ૫૦૦ યોજન જેટલો છે. બે વક્ષસ્કાર પર્વતોના મૂળના વિસ્તારનું પ્રમાણ ૧૦૦૦ યોજન જેટલું હોય

योजनसहस्राणि, तस्मान्मेरुविस्तारे शोधिते शेषं ४४००० चतुश्चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि, तेषामर्द्धं २२००० द्वाविंशति योजनसहस्राणि मन्दरपर्वतस्य पूर्वपश्चिमयो र्दिशो र्भवन्ति, एतत्प्रकारान्तरं हि-शीतावनमुखं २९२२ द्वाविंशत्यधिक नवशताधिक द्वि सहस्र योजनानि, अन्तरनद्यः षट् च ७५० सार्द्ध सप्तशतयोजनानि, अष्टौ वक्षस्कारपर्वताःचतुःसहस्रयोजनानि ४०००, षोडशविजयविस्तारः ३५४०२ द्व्यधिकचतुःशताधिक पञ्चत्रिंशद्योजनानि, शीतोदामुखवनं २९२२ शीतामुखवनवद् द्वाविंशत्यधिकनवशताधिक द्विसहस्रयोजनानि, एतेषां विस्तारसंख्यासंकलनायाम् षट् चत्वारिंशद्योजनसहस्राणि भवन्ति, एतत्प्रमाणं च लक्षप्रमाणमहाविदेहजीवायाः शोध्यते, शेषं चतुःपञ्चाशद्योजनसहस्राणि, एतत्प्रमाणं भद्रशालवनं क्षेत्रं, तच्च मेरुयुतमिति धरणितलवृत्ति दशयोजनसहस्रशोधने शेषं चत्वारिंशद्योजन-

---

एक हजार की राशि को जोडने पर ५४००० होते हैं मेरु के विस्तार में से ५४००० कम कर देने पर ४४००० बचते हैं-इनको आधा करने पर २२००० जो आते हैं यही मन्दर पर्वत की पूर्व पश्चिम दिशा में इसके आयामका प्रमाण निकल आता है अथवा यह संख्या इस प्रकार से भी लभ्य हो जाती है शीता नदी का वनमुख २९२२ योजन का है छह अन्तर नदियों का विस्तार ७५० योजन का है आठ वक्षस्कारों का विस्तार ४००० योजन का है १६ विजयों का पृथुत्व ३५४०६ योजन का है शीतोदानदी का वनमुख २९२२ योजन का है इन सबका जोड ४६००० आता है महाविदेह क्षेत्र की जीवा का प्रमाण १ लाख योजन का है एक लाख मे से ४६ हजार को घटाने से ५४००० हजार बचते हैं सो यह प्रमाण भद्रशाल वन क्षेत्र का है इस में मेरुके धरणीतल का प्रमाण भी सम्मिलित है-अतः मेरु के धरणीतल का १००० हजार योजन का प्रमाण और कम कर देने पर ४४ हजार योजन आ जाते हैं इनका आधा

છે. ૫૩૦૦૦મા આ એક હજાર જેટલી રાશિને જોડીએ તો ૫૪૦૦૦ થાય છે. મેરુના વિસ્તારમાંથી ૫૪૦૦૦ સંખ્યા બાદ કરવાથી ૪૪૦૦૦ શેષ રહે છે. આ સંખ્યાને અર્ધી કરીએ તો ૨૨૦૦૦ થાય છે. અજ મન્દર પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં એના આયામનું પ્રમાણ છે. અથવા આ સંખ્યા આ પ્રમાણે પણ મેળવી શકાય તેમ છે. શીતા નદીનું વનમુખ ૨૯૩૨ યોજન જેટલું છે. ૬ છ અંતર નદીઓનો વિસ્તાર ૭૫૦ યોજન જેટલો છે. ૮ વક્ષસ્કારોનો વિસ્તાર ૪૦૦ યોજન જેટલો છે. ૧૬ વિજયોથી સમ્બદ્ધ પૃથુત્વ ૩૫૪૦૨ યોજન જેટલું હોય છે. શીતોદા નદીનું વનમુખ ૨૯૨૨ યોજન જેટલું છે. એ સર્વનો સરવાળો ૪૬૦૦૦ થાય છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રની જીવાનું પ્રમાણ ૧ લાખ યોજન જેટલું છે. એક લાખમાંથી ૪૬ હજારને બાદ કરીએ તો ૫૪૦૦૦ શેષ રહે છે. તો આ પ્રમાણ ભદ્રશાલ વન ક્ષેત્રનું છે. આમાં મેરુના ધરણીતલનું પ્રમાણ પણ સમ્મિલિત છે. એથી મેરૂના ધરણીતલનું ૧૦૦૦ (એક હજાર) યોજન પ્રમાણ કમ કરવાંથી ૪૪ હજાર યોજન આવી

सहस्राणि तस्यार्द्धे एकैकस्मिन् पार्श्वे द्वाविंशतिः २ योजनसहस्राणि सम्पद्यन्त इति। तथा मन्दरगिरेः 'उत्तरदाहिणेणं' उत्तरदक्षिणेन उत्तरदक्षिणयो र्दिशोः प्रत्येकं 'अड्ढाइज्जाइं २' अर्द्धतृतीयानि २ 'जोयणसयाइं' योजनशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण भद्रशालवनं देवोत्तरकुरुषु प्रविष्टमित्यर्थः, अथैतस्य पद्मवरवेदिकावनषण्डपरिवेष्टितत्वेन तद् वर्णयति-'से णं' तत् खलु भद्रशालवनं 'एगाए' एकया 'पउमवरवेइया' पद्मवरवेदिकया 'एगेण य' एकेन च 'वणसंडेणं' वनषण्डेन 'सव्वओ समंता' सर्वतःसमन्तात् 'संपरिक्खित्ते' सम्परिक्षिप्तं-परिवेष्टितमस्ति, अनयोः 'दुण्हवि' द्वयोरपि पद्मवरवेदिका वनषण्डयोः 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहः 'भाणियव्वो' भणितव्यः-वक्तव्यः, तत्र पद्मवरवेदिकावर्णकश्चतुर्थ सूत्रव्याख्यातो बोध्यः, वनषण्डवर्णकोऽपि 'किण्हे किण्होभासे' कृष्णः कृष्णावभास इत्यादिः चतुर्थ सूत्रव्याख्यातो बोध्यः, तदर्थोऽपि तत एव बोध्यः, 'जाव देवा आसयंति सयंति' यावद् देवा आसते शेरते-इत्यत्र यावत्पदेन-'तत्थ णं बहवो वाणमन्तरा'

२२ हजार २२ हजार योजन होता है सो यही प्रमाण इसके पूर्व पश्चिम दिशा में आयाम का निकल आता है तथा दक्षिण और उत्तर में जो इसके विस्तार का प्रमाण २॥-२॥ योजन का कहा गया है सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि यह देवकुरु और उत्तर कुरु में २॥-२॥ सो योजन तक भीतर प्रवेश किया हुआ है (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) वह भद्रशाल वन एक पद्मवरवेदिका और एक वनखंड से अच्छी तरह सब तरफ से घिरा हुआ है (दुण्हविवण्णओ) यहां पर इन दोनों का वर्णक पाठ चतुर्थ सूत्र से और वनषण्ड का वर्णक पाठ "किण्हे किण्हो भासे" इत्यादि रूप में चतुर्थ सूत्र की व्याख्या से समझलेना चाहिये (जाव देवा आसयंति सयंति) यहां यावत्पद से "तत्थ णं बहवे वाणमन्तरा" इन पदों का संग्रह हुआ है "देवा" पद यहां उपलक्षण रूप है इसमें "देवीओ य" इस पदका संग्रह हो जाता है

જાય છે. એના બે ભાગ કરીએ તો ૨૨ હજાર, ૨૨ હજાર યોજન થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણ એના પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં આયમનું નીકળી આવે છે. તેમજ દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં જે એના વિસ્તારનું પ્રમાણ ૨॥ ૨॥ યોજન જેટલું કહેવામાં આવેલું છે તો એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે આ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં ૨॥-૨॥ યોજન સુધી અંદર પ્રવિષ્ટ થયેલ છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' તે ભદ્રશાલવન એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી ચોમેર સારી રીતે વીંટળાયેલું છે. 'दुण्ह वि वण्णओ' અહીં બન્નેનો વર્ણક પાઠ કહી લેવો જોઈએ. એમાં જે પદ્મવરવેદિકા છે, તેને લગતો વર્ણક પાઠ ચતુર્થ સૂત્રમાંથી અને વનખંડનો વર્ણક પાઠ 'किण्हे किण्होभासे' વગેરે રૂપમાં ચતુર્થ સૂત્રની વ્યાખ્યામાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'जाव देवा आसयंति सयंति' અહીં યાવત્ પદથી 'तत्थणं बहवे वाणमंतरा' એ પદોનો સંગ્રહ થયો

इति सङ्ग्राह्यम् 'देवा' इत्युपलक्षणं, तेन 'देवीओ य' इत्यस्य ग्रहणम् 'आसते शेरते' इत्युपलक्षणं, तेन 'चिट्ठंति णिसीयंते' इत्यादीनां पदानां ग्रहणम्, एतेषां पदानां विवरणं पञ्चमसूत्राद्बोध्यम्, अथात्र सिद्धायतनादि वक्तव्यमाह-'मंदरस्स णं' मन्दरस्य खलु 'पव्वयस्स' पर्वतस्य मेरुगिरेः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वस्यां दिशि 'भद्दसालवनं' भद्रशालवनं 'पण्णासं' पञ्चाशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'ओगाहित्ता' अवगाह्य-प्रविश्य-अतिक्रम्येति यावत् 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महं एगे' महदेकं 'सिद्धाययणे' सिद्धायतनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च प्रमाणादिना वर्णयति-'पण्णासं' पञ्चाशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'आयामेणं' आयामेन दैर्घ्येण, 'पणवीसं' पञ्चविंशति 'जोयणाइं' योजनानि विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण 'छत्तीसं' षट्त्रिंशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टम् इत्युपलक्षणं, तेन स्तम्भोद्गतेत्यादि पदानां सङ्ग्रहणम् एवं 'वण्णओ' वर्णकोऽत्र बोध्यः, स च पञ्चदशसूत्रात्सार्थो बोध्यः, अथात्र द्वारादि वर्णयितुमाह-'तस्स णं' तस्य-सिद्धायतनस्य खलु 'तिदिसिं' त्रिदिसि तिसृषु दिक्षु

"आसते शेरते" ये क्रियापद भी उपलक्षण रूप है-इन से" चिट्ठंति, णिसीयंति" इत्यादि क्रियापदों का ग्रहण किया गया है इन सबका विवरण पंचम सूत्र से समझलेना चाहिये (मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमेणं भद्दसालवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थणं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते) मंदर पर्वत की पूर्वदिशा में भद्रशालवन है इस से ५० योजन आगे जाने पर एक बहुत विशाल सिद्धायतन है (पण्णासं जोयणाइं आयामेणं, पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं, छत्तीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसंनिविट्ठं वण्णओ) यह सिद्धायतन आयाम की अपेक्षा ५० योजन का है और विष्कम्भ की अपेक्षा २५ योजन का है इसकी ऊंचाई ३६ योजन की है यह सैंकडो स्तम्भों के उपर खडा हुआ है इसका वर्णकपाठ पंद्रह १५ वे सूत्र से जानलेना चाहिए (तस्स णं सिद्धाययः

છે. 'देवा' પદ અહીં ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એમાં 'देवीओ य' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'आसते, शेरते' એ ક્રિયાપદો પણ ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એનાથી-'चिट्ठंति, णिसीयंति, ઇત્યાદિ ક્રિયાપદોનું ગ્રહણ થયું છે. એ સર્વનું વિવરણ પંચમ સૂત્રમાંથી સમજી લેવું જોઇએ. 'मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमेणं भद्दसालवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थणं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते' મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં ભદ્રશાલ વન આવેલું છે. એનાથી ૫૦ યોજન આગળ જતાં ઉપર એક અતીવ વિશાળ સિદ્ધાયતન આવેલું છે. (पण्णासं जोयणाइं आयामेणं, पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं छत्तीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसंनिविट्ठं वण्णओ' આ સિદ્ધાયતન આયામની અપેક્ષાએ ૫૦ યોજન જેટલું છે. અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ એ ૨૫ યોજન જેટલું છે. એની ઊંચાઈ ૩૬ યોજન જેટલી છે. આ સહસ્રો સ્તંભો ઉપર ઊભું છે. એનો વર્ણક પાઠ ૧૫ પંદરમાં સૂત્રમાંથી જાણી લેવો જોઈએ.

'तओ दारा' त्रीणि द्वाराणि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, 'ते णं' तानि खलु 'दारा' द्वाराणि 'अट्ठ जोयणाइं' अष्ट योजनानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'चत्तारि' चत्वारि 'जोयणाइं' योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण–विस्तारेण 'तावइयं चेव' तावदेव–तत्प्रमाणमेव योजनचतुष्टयमेवेत्यर्थः 'पवेसेणं' प्रवेशेन प्रवेशभागावच्छेदेन, 'सेया' श्वेतानि–शुक्लवर्णानि 'वरकणगथूभियागा' वरकनकस्तूपिकानि–उत्तमस्वर्णमयशिखरयुक्तानि, एतद्वाराणि वर्णयितुं सूचयति–'जाव वणमालाओ' यावद्वनमाला:–ईहामृगेत्यारभ्य वनमालापर्यन्तवर्णको बोध्यः, सचाष्टमसूत्रात्सार्थो ग्राह्यः । तथा 'भूमिभागो य' भूमिभागश्च 'भाणियव्वो' भणितव्यः–वक्तव्यः तस्य वर्णनं पञ्चमसूत्रादूबोध्यम्, 'तस्स णं' तस्य भूमिभागस्य खलु 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे–अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ णं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'महं एगा' महत्येका 'मणिपेढिया' मणिपीठिका मणिमयआसनविशेषः, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'अट्ठ' अष्ट 'जोयणाइं' योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'चत्तारि'

णस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता) इस सिद्धायतन के तीन दिशाओं में तीन दरवाजें कहे गये हैं। (ते णं दारा अट्ठजोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं, चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेआ वरकणगथूभियागा जाव वणमालाओ भूमिभागो य भाणियव्वो) ये द्वार आठ योजन के ऊंचे हैं चार योजन का इनका विष्कम्भ है और इतना ही इनका प्रवेश है ये श्वेत वर्ण के हैं और इनकी जो शिखरे हैं वे सुन्दर सोने की बनी हुई हैं। यहां पर वन मालाओं का एवं भूमिभाग का वर्णन करलेना चाहिये वनमालाओं का वर्णन "इहामिय" आदि पाठ से जानलेना चाहिये यह पाठ अष्टम सूत्र से और भूमिभाग का वर्णन पञ्चम सूत्र से समझलेना चाहिये वनमाला और भूमिभाग के वर्णन तक ही इन द्वारों का वर्णन किया गया है (तस्सणं बहुज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगा मणिपेढिया पण्णत्ता) उसी भूमिभाग के ठीक बीच में एक विशाल मणिपीठिका

'तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता' આ સિદ્ધાયતનની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ દરવાજાઓ આવેલા છે. 'तेणं दारा अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं, चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवसेणं सेआ वरकणगथूभियागा जाव वणमलाओ भूमिभागो य भाणियव्वो' એ દ્વારો આઠ યોજન જેટલા ઊંચા છે. ચાર યોજન જેટલા એ દ્વારોનો વિષ્કંભ છે, અને આટલો જ એમનો પ્રવેશ છે. એ દ્વારો શ્વેત વર્ણવાળાં છે. એમના જે શિખરો છે તે સુંદર સુવર્ણ નિર્મિત છે. અહીં વનમાળાઓ તેમજ ભૂમિભાગનું વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. વનમાળાઓનું વર્ણન 'इहामिय' વગેરે પાઠથી જાણી લેવું જોઈએ. આ પાઠ અષ્ટમ સૂત્રમાંથી અને ભૂમિભાગનું વર્ણન પંચમ સૂત્રમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. વનમાળા અને ભૂમિભાગના વર્ણન સુધી જ એ દ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. 'तस्स णं बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगा मणिपेढिया पण्णत्ता' તે ભૂમિભાગના ઠીક મધ્ય ભાગમાં એક

चत्वारि 'जोयणाइं' योजनानि 'बाहल्लेणं' बाहल्येन-पिण्डेन 'सव्वरयणामई' सर्वरत्नमयी सर्वात्मना रत्नमयी 'अच्छा' अच्छा, इदमुपलक्षणं, तेन श्लक्ष्णादि परिग्रहः पूर्ववत् । 'तीसे णं' तस्याः खलु 'मणिपेढियाए' मणिपीठिकायाः 'उवरिं' उपरि 'देवच्छंदए' देवच्छन्दकः देवोपवेशनार्थमासनम्, स च 'अट्ठ जोयणाइं' अष्ट योजनानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि-किञ्चिदधिकानि 'अट्ठ जोयणाइं' अष्ट योजनानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'जाव जिणपडिमावण्णओ' यावज्जिनप्रतिमावर्णकः .अत्र यावत्पदेन-'इत्थ अट्ठसए जिणपडिमाणं पण्णत्ते, तासि णं जिणपडिमाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' इत्यादिरूपो जिनप्रतिमानां-यक्षप्रतिमानां वर्णको ग्राह्यः, तथा 'देवच्छंदगस्स' देवच्छन्दकस्य देवासनविशेषस्य 'सव्वरयणामये' इत्यादिरूपो वर्णको बोध्यः 'जाव धूवकडुच्छुयाणं'

कही गई है (अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं) इस मणिपीठिका का आयाम और विष्कम्भ आठ योजन का है । (चत्तारिजोयणाइं बाहल्लेणं सव्वरयणामई अच्छा) इसका बाहल्य-मोटाई-चार योजन का है यह सर्वात्मना रत्नमयी है और आकाश एवं स्फटिक मणिके जैसी निर्मल है "अच्छा" यह पद यहां उपलक्षण रूप है, इस से श्लक्ष्ण आदि पदों का ग्रहण हो जाता है (तीसे णं मणिपेढियाए उवरि देवच्छंदए अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं, साइरेगाइं अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ) उस मणिपीठिका के ऊपर एक देवच्छन्द-देवों के बैठने का आसन है उस आसन का आयाम और विष्कम्भ आठ योजन का है और इसकी ऊंचाई भी कुछ अधिक आठ योजन की ही है यहां यावत् जिन प्रतिमाएं है यहां यावत्पद से "इत्थ अट्ठसए जिण पडिमाणं पण्णत्ते तासिणं जिणपडिमाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" इस पाठ का संग्रह हुआ है यहां जिनप्रतिमा से कामदेव की प्रतिमा तथा यक्ष

વિશાળ મણિપીઠિકા આવેલી છે. 'अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणंओ' આ મણિપીઠિકાના આયામ-વિષ્કંભ આઠ યોજન જેટલો છે. 'चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वरयणामई अच्छा' એનો બાહલ્ય એટલે કે મોટાઈ ચાર યોજન જેટલી છે. આ સર્વાત્મના રત્નમયી છે, અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક મણિવત્ નિર્મળ છે. 'अच्छा' આ પદ અહીં ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એનાથી શ્લક્ષ્ણ વગેરે પદોનું ગ્રહણ થયું છે. 'तीसेणं मणिपेढियाए उवरि देवच्छंदए अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं, साइरेगाइं अट्ठ जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं जाव जिणपडिमा वण्णओ' તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક દેવચ્છન્દ એટલે કે દેવોને બેસવા માટેનું આસન છે તે આસનનો આયામ-વિષ્કંભ આઠ યોજન જેટલો છે અને તેની ઊંચાઈ પણ કંઈક વધારે આઠ યોજન જેટલી છે. અહીં 'यावत्' પદથી જિન પ્રતિમાઓનો સંગ્રહ થયો છે. અહીં યાવત્પદથી 'इत्थ अट्ठसए जिणपडिमाणं पण्णत्ते तासिणं जिणपडिमाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અહીં જિન પ્રતિમાઓથી કામદેવની પ્રતિમા

यावद्धूपकडुच्छुकानाम् अत्र यावत्पदेन 'अट्ठसए' इत्यस्य ग्रहणम्, तथा च अष्टशतं धूपकडुच्छुकानां धूपपात्रविशेषाणां प्रज्ञप्तम्, अनयोर्जिनप्रतिमा धूपकडुच्छकयो वर्णको राजप्रश्नीयसूत्रस्याशीतितमैकाशीतितमाभ्यां सूत्राभ्यां ग्राह्यः, तदर्थश्च तयोरेव मत्कृतसुबोधिनी-टीकातोऽवसेय इति। अथावशिष्ट सिद्धायतनवर्णनार्थमुक्तरीतिं प्रदर्शयति-'मंदरस्स णं' मन्दरस्य खलु 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'भद्दसालवनं' भद्रशालवनं 'पण्णासं' पञ्चाशतं योजनानि अवगाह्येति ग्राह्यम् 'एवं' एवम् उक्तरीत्या 'चउद्दिसिंपि' चतुर्दिक्ष्वपि दिक्चतुष्टयेऽपि 'मंदरस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'भद्दसालवणे' भद्रशालवने 'चत्तारि' चत्वारि 'सिद्धाययणा' सिद्धायतनानि 'भाणियव्वा' भणितव्यानि, वक्तव्यानीत्यर्थः यदत्र सिद्धायतनत्रिकस्यातिदेशे कर्त्तव्ये तच्चतुष्टयातिदेशः कृतस्तत्र समाधानं जम्बूद्वीपद्वारवर्णकोक्तम् 'एवं चत्तारि वि दारा भाणियव्वा' इत्येतत्सूत्रव्याख्यानमनुसृत्य बोध्यम्, अथैतदन्तर्गतपुष्करिणी चतुष्टयं वर्णयितुमुपक्रमते-'मंदरस्स' मन्दरस्य 'णं' खलु 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन ईशानकोणे 'भद्दसालवनं' भद्रशालवनं 'पण्णासं'

प्रतिमाओं को जानना चाहिये (देवच्छंदगस्स जाव धूवकडुच्छुयाणं इति) यह देवच्छंद सर्वात्मना रत्नमय है यावत् यहां पर १०८ धूपकडाहे हैं-जिनमे धूप जलाई जाती है जिनप्रतिमा और धूपकटाहों का वर्णन जानने के लिये राजप्रश्नीय सूत्र के ८० और ८१ सूत्रों को देखना चाहिये उनकी टीका में मैंने इस विषय को स्पष्ट किया है (मंदरस्स णं पव्वयस्स दाहिणेणं भद्दसालवणं पण्णासं एवं चउद्दिसिं पि मंदरस्स भद्दसालवणे चत्तारि सिद्धाययणा भाणियव्वा) मन्दर पर्वत की दक्षिणदिशा में भद्रशालवन में ५० योजन आगे जाने पर-भद्रशालवन में ५० योजन प्रवेश करने पर मन्दर पर्वत की चारों दिशाओं में भद्रशालवन में सिद्धायतन है यहां तीन सिद्धायतन कहना चाहिये थे-परन्तु जो चार सिद्धायतन कहे गये हैं इस सम्बन्ध में समाधान जम्बूद्वीपद्वार के वर्णक में कह

તેમજ યક્ષ પ્રતિમાઓ જાણુવી જોઈએ. 'देवच्छंदगस्स जाव धूवकडुच्छुयाणं इति' આ દેવચ્છંદ સર્વાત્મના રત્નમય છે યાવત્ અહીં ૧૦૮ ધૂપ કટાહો છે. જેમાં ધૂપ સળગાવવામાં આવે છે. જિનપ્રતિમાઓ અને ધૂપ કટાહોના વર્ણન વિષે જાણુવા માટે રાજ પ્રશ્નીય સૂત્રના ૮૦ અને ૮૧મા સૂત્રો જોવા જોઈએ. એ સૂત્રોની ટીકામાં મેં આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણુ કર્યું છે. 'मंदरस्स णं पव्वयस्स दाहिणेणं भद्दसालवणं पण्णासं एवं चउद्दिसिं पि मंदरस्स भद्दसालवणे चत्तारि सिद्धाययणा भाणियव्वा' મંદર પર્વતની દક્ષિણુ દિશામાં ભદ્રશાલ વનમાં ૫૦ યોજન આગળ જવાથી ઉપર ભદ્રશાલવનમાં ૫૦ યોજન પ્રવિષ્ટ થયા પછી મન્દર પર્વતની ચોમેર, ભદ્રશાલ વનમાં ચાર સિદ્ધાયતનો આવેલા છે. અહીં ત્રણુ સિદ્ધાયતનો કહેવાં જોઇએ પણુ ત્રણુના સ્થાને જે ચાર સિદ્ધાયતનો કહેવામાં આવેલાં છે, એ સંબંધમાં સમાધાન જંબૂદ્વીપ દ્વારના વર્ણકમાં કરવામાં આવેલું છે. આ સમાધાન

पञ्चाशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'ओगाहित्ता' अवगाह्य अतीत्य 'एत्थ णं' अत्र अत्रान्तरे खलु 'चत्तारि' चतस्रः 'णंदापुक्खरिणीओ' नन्दापुष्करिण्यः नन्दाख्याः शाश्वताः पुष्करिण्यः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'पउमा' पद्मा१ 'पउमप्पभा' पद्मप्रभा २ 'चेव' चैव 'कुमुदा' कुमुदा ३ 'कुमुदप्पभा' कुमुदप्रभा ४ इति, ताः प्रमाणादितो वर्णयितुमाह-'ताओ णं' इत्यादि ताः अनन्तरोक्ताः खलु 'पुक्खरिणीओ' पुष्करिण्यः 'पंचासं' पञ्चाशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'आयामेणं' आयामेन दैर्घ्येण 'पणवीसं' पञ्चविंशतिं 'जोयणाइं' योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण 'दसजोयणाइं' दशयोजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन भूमिप्रवेशेन उण्डत्वेन 'वेइया वनसंडाणं' वेदिका वनषण्डयोः 'वण्णओ' वर्णकः 'भाणियव्वो' भणितव्यः-वक्तव्यः, स च चतुर्थस्य मत्कृतव्याख्यातो बोध्यः, तदर्थश्च तत एव बोध्यः, 'चतु-

दिया गया है यह समाधान वहां 'एवं चत्तारिवि दारा भाणियव्वा' इस सूत्र के अनुसार जानलेना चाहिये (मन्दरस्स णं पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं भद्दसालवणं पण्णासिं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थणं चत्तारि णंदापुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ) मन्दर पर्वत के ईशानकोण में भद्रशालवन को ५० योजन पार करके आगत-स्थान में चार नन्दा नामकी शाश्वत पुष्करिणियां हैं (तं जहा) इनके नाम इस प्रकार से है-(पउमा१, पउमप्पभा२, चेव कुमुदा३, कुमुदप्पभा४) पद्मा, पद्म-प्रभा, कुमुदा और कुमुदप्रभा (ताओ णं पुक्खरिणीओ पण्णासं जोयणाइं आया-मेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं वण्णओ वेइया-वणसंडाणं भाणियव्वो) ये पुष्करिणियां आयाम में ५० योजन की हैं और विष्कम्भ में २५ योजन की हैं तथा इनकी गहराई १० योजन की हैं। यहां वेदिका और वनषण्ड का वर्णन करलेना चाहिये और वह चतुर्थ सूत्रकी व्याख्या से समझलेना चाहिये (चउद्दिसिं तोरणा जाव तासिणं पुक्खरिणीणं

त्यां 'एवं चत्तारि वि दारा भाणियव्वा' आ सूत्र मुजब ज जाणी लेवुं जोईए. 'मंदरस्स णं पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं भद्दसालवणं पण्णासं जोयणाइ ओगाहित्ता एत्थ णं चत्तारि णंदा-पुक्खरिणीओ पण्णत्ताओ' मन्दर पर्वतना ईशान कोणमां भद्रशालवनने ५० योजन वटावी जईए त्यारबाद जे स्थान आवे छे त्यां नन्दा नामक चार शाश्वत पुष्करिणीओ छे 'तं जहा' तेमना नामो आ प्रमाणे छे-'पउमा १, पउमप्पभा २, चेव कुमुदा ३ कुमुदप्पभा ४' पद्मा, पद्मप्रभा, कुमुदा अने कुमुदप्रभा. 'ताओणं पुक्खरिणीओ पण्णासं जोयणाइं आयामेणं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं, दस जोयणाइं उव्वेहेणं वण्णओ वेइयावणसंडाणं भाणियव्वो' ए पुष्करिणीओ आयामनी अपेक्षाए ५० योजन जेटली छे. अने विष्कंभनी अपेक्षाए २५ योजन जेटली छे. तेमज एमनी गंभीरता (ऊंडाई) १० योजन-जेटली छे. अहीं वेदिका अने वनखंडनुं वर्णन करी लेवुं जोईए. अने वेदिका अने वनखंड विषेनुं वर्णन चतुर्थ सूत्रनी व्याख्यामांथी जाणी लेवुं जोईए. 'चउद्दिसिं तोरणा जाव तासिणं पुक्खरिणीणं

द्विसि' चतुर्दिशि—दिक्चतुष्टये तोरणानि बहिर्द्वाराणि 'जाव' यावत्—अत्र यावत्पदेन—'नाना-मणिमयानि' इत्यादीनां तोरणविशेषणवाचकपदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, स च सार्थः राजप्रश्नी-यसूत्रस्य त्रयोदशसूत्रस्य मत्कृतसुबोधिनी टीकातोऽवसेयः, अथैतत्पुष्करिणीमध्यवर्तिप्रासा-दावतंसकं वर्णयितुमुपक्रमते—'तासि णं' तासां खलु 'पुक्खरिणीणं' पुष्करिणीनां 'बहुमज्झ-देसभाए' बहुमध्यदेशभागे—अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महं एगे' महानेकः 'ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो' ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य 'पासायवडिंसए' प्रासादावतंसकः उत्तमप्रासादः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः-स्वपरिवेष्टनीभूतपुष्करिणीचतुष्टयबहुमध्य-देशभागवर्ती प्रासादोऽयमुक्त इत्यर्थः, स च 'पंचजोयणसयाइं' पञ्च योजनशतानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'अद्धाइज्जाइं' अर्द्धतृतीयानि 'जोयणसयाइं' योजनशतानि 'विक्खं-भेणं' विष्कम्भेण—विस्तारेण 'अब्भुग्गयमूसियपहसिय इव' अभ्युद्गतोच्छ्रितप्रहसित इव इत्यादिपदानां प्रासादविशेषणवाचकानामत्र सङ्ग्रहो बोध्यः, स च राजप्रश्नीयसूत्रस्य मत्कृत-

---

बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे महं ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो पासायवडिंसगे पण्णत्ते) यहां चारों दिशाओं में तोरण—बहिर्द्वार है यहां यावत्पद से "नाना मणिमयानि" इत्यादिरूप से कहे गये तोरणों के विशेषणों का ग्रहण हुआ है इन्हें राजप्रश्नीय सूत्र की सुबोधिनी टीका से समझलेना चाहिये इन पुष्करिणियों के ठीक मध्यभाग में एक विशाल देवेन्द्र देवराज ईशान का प्रासादावतंसक—श्रेष्ठ प्रासाद—कहा गया है (पंच जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं, अब्भुग्गयमूसिय एवं सपरिवारो पासायवडिंसगो भाणियव्वो) यह प्रासादावतंसक ऊंचाई में ५ योजन का है २५० योजनका इसका विष्कम्भ है "अब्भुग्गय इत्यादि पदों का जोकि प्रासादावतंसक के विशेषणरूप से प्रयुक्त किये गये हैं यहां संग्रह हुआ है इन पदों का संग्रह श्रीराजप्रश्नीय सूत्र से समझलेना चाहिये प्रासादातंसक का वर्णन मुख्यासन और गौणासन रूप परिवार सहित करलेना चाहिये (मंदर-

---

बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे मह ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो पासायवडिंसगे पण्णत्ते' અહીં ચારે દિશાઓમાં તોરણ—બહિર્દ્વાર—છે. અહીં યાવત્ પદથી 'नाना मणिमयानि' વગેરે રૂપમાં કથિત તોરણોના વિશેષણોનું ગ્રહણ થયું છે. એ વિશેષણોનો અર્થ 'રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર' ની સુબોધિની ટીકામાંથી જાણી લેવો જોઈએ. એ પુષ્કરિણીઓના ઠીક મધ્યભાગમાં એક વિશાળ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનનો પ્રાસાદાવતંસક—શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ—આવેલ છે, 'पंच जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं, अब्भुग्गयमूसिय एवं सपरिवारो पासायवडिं सगो भाणियव्वो' આ પ્રાસાદવતંસક ઊંચાઈમાં ૫ યોજન જેટલો છે. ૨૫૦ યોજન જેટલો એનો વિષ્કંભક છે. 'अब्भुग्गय' વગેરે પદોનો અત્રે સંગ્રહ થયો છે. એ પદો પ્રાસાદાવ-તંસકના વિશેષણ રૂપમાં પ્રયુક્ત થયેલાં છે. એ પદોનો ભાવાર્થ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાંથી

सुबोधिनी टीकातः सार्थोऽवसेयः, 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'सपरिवारो' सपरिवारः मुख्यासनगौणासनरूपपरिवारसहितः 'पासायवडिंसओ' प्रासादावतंसकः 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्तव्यः अथ प्रदक्षिणक्रमेण वर्तमानावशिष्टकोणगतपुष्करिण्यादि प्ररूपयितुमाह- 'मंदरस्स णं' मन्दरस्य मेरोः खलु 'एवं' एवम् उक्तरीत्या-भद्रशालवनं पञ्चाशतं योजनान्यवगाह्य 'दाहिणपुरत्थिमेणं' दक्षिणपौरस्त्येन-अग्निकोणे 'पुक्खरिणीओ' पुष्करिण्यः चतस्रः प्रज्ञप्ताः, ताश्च पूर्वक्रमेणेमाः 'उप्पलगुम्मा' उत्पलगुल्मा १ 'णलिणा' नलिना २ 'उप्पला' उत्पला ३ 'उप्पलुज्जला' उत्पलोज्ज्वला ४ इति, 'तं चेव' तदेव ईशानकोणगतप्रासादप्रमाणमेव एतासामपि पुष्करिणीनां मध्यवर्तिप्रासादस्य 'पमाणं' प्रमाणम् एतदग्निकोणगतपुष्करिणीनां 'मज्झे' मध्ये 'पासायवडिंसओ' प्रासादावतंसकः 'सक्कस्स' शक्रस्य-शक्रेन्द्रस्य 'सपरिवारो' सपरिवारः परिवारसहितो वक्तव्यः, स च प्राग्वत् 'तेणं चेव' तेनैव-पूर्वोक्तेनैव 'पमाणेणं' प्रमाणेन वाच्यः 'दाहिणपच्चत्थिमेण वि' दक्षिणपश्चिमेनापि-नैर्ऋत्यकोणेऽपि 'पुक्खरिणीओ' पुष्करिण्यः चतस्रः प्रज्ञप्ताः, ताश्च 'भिंगा' भृङ्गा १ 'भिंगनिभा' भृङ्गनिभा २ 'चेव' चैव 'अंजणा' अञ्जना ३ 'अंजणप्पभा' अञ्जनप्रभा ४ इति। एतन्नैर्ऋत्यकोणवर्ति-

---

स्सणं एवं दाहिणपुरत्थिमेणं पुक्खरिणीओ उप्पलगुम्माणलिणा उप्पला उप्पलुज्जला तंचेव पमाणं मज्झे पासायवडिंसओ सक्कस्स सपरिवारो) इसी प्रकार मन्दर मेरुके भद्रशाल वनके भीतर ५० योजन जानेपर आग्नेयकोण में चार पुष्करिणियां हैं उनके नाम इस प्रकार से हैं उत्पलगुल्मा १, नलिना २ उत्पला ३ और उत्पलोज्ज्वला ४ इन पुष्करिणियों के भी ठीक मध्यभाग में एक प्रासादावतंसक है इसका भी यहां पर प्रमाण ईशान कोणगत प्रासादावतंसक के जितना ही है यह देवेन्द्र देवराज शक्रेन्द्र का है यहां पर शक्रेन्द्र अपने परिवार सहित रहता है ऐसा वर्णन इसका भी करलेना चाहिये (ते णं चेव पमाणेणं दाहिणपच्चत्थिमेणवि पुक्खरिणीओ भिंगा, भिंगनिभा चेव, अंजणा अंजणप्पभा पासायवडिंसओ सक्कस्स सीहासणं सपरिवारं) इसी प्रकार से नैर्ऋतकोण में

સમજી લેવો જોઈએ. પ્રાસાદાવતંસકનું વર્ણન મુખ્યાસન અને ગૌણાસન રૂપ પરિવાર સહિત કરી લેવું જોઈએ. 'मंदरस्स णं एवं दाहिणपुरत्थिमेणं पुक्खरिणीओ उप्पलगुम्मा णलिणा उप्पला उप्पलुज्जला तं चेव पमाणं मज्झे पासायवडिंसओ सक्करस सपरिवारो' આ પ્રમાણે જ મન્દર મેરુના ભદ્રશાલવનની અંદર ૫૦ યોજન ગયા પછી આગ્નેય કોણમાં ચાર પુષ્કરિણીઓ છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-ઉત્પલગુલ્મા-૧, નલિના-૨, ઉત્પલા-૩, અને ઉત્પલોજ્જવલા ૪. એ પુષ્કરિણીઓના પણ ઠીક મધ્યભાગમાં એક પ્રાસાદાવતંસક છે. એનું પ્રમાણ પણ ઈશાન કોણગત પ્રાસાદાવતંસક જેટલું જ છે. પ્રાસાદાવતંસક દેવેન્દ્ર દેવરાજને છે. અહીં શક્રેન્દ્ર પોતાના પરિવાર સાથે રહે છે. એનું પણ કરી લેવું જોઈએ 'तेणं चेव पमाणेणं दाहिणपच्चत्थिमेण वि पुक्खरि' भिंगनिभा चेव,

पुष्करिणी बहुमध्यदेशभागवर्ती 'पासायवडिंसओ' प्रासादावतंसकः 'सक्कस्स' शक्रस्य-शक्रेन्द्रस्य शक्रेन्द्राधिष्ठितोऽयमितिभावः, तत्प्रासादावतंसकवर्ति 'सीहासणं' सिंहासनं 'सपरिवारं' सपरिवारं-भद्रासनादि परिवारसहितं पूर्ववदेवात्रापि वक्तव्यम्, तथा 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तरपश्चिमेन वायव्यकोणे 'पुक्खरिणीओ' पुष्करिण्यः 'सिरिकंता' श्रीकान्ता १ 'सिरिचंदा' श्रीचन्द्रा २ 'सिरिमहिया' श्रीमहिता ३ 'चेव' चैव 'सिरिणिलया' श्रीनिलया ४ एतत्पुष्करिणी बहुमध्यदेशभागवर्ती 'पासायवडिंसओ' प्रासादावतंसकः 'ईसाणस्स' ईशानस्य-ईशानेन्द्रस्य तत्प्रासादमध्यवर्ति 'सीहासणं' सिंहासनं 'सपरिवारं' सपरिवारं-भद्रासनादि परिवारसहितं वक्तव्यमिति । अधुनाऽस्मिन्नेव भद्रशालवने दिग्घस्तिकूटानि वर्णयितुमुपक्रमते-'मंदरे णं' इत्यादि-मन्दरे-मेरौ खलु 'भंते !' भदन्त ! 'पव्वए' पर्वते 'भद्दसालवणे' भद्रशालवने 'कइ' कति कियन्ति 'दिसाहत्थिकूडा' दिग्हस्तिकूटानि 'पण्णत्ता ?'

भी चार पुष्करिणियां है उनके नाम इस प्रकार से हैं-भृङ्गा, भृङ्गनिभा, अंजना और अञ्जनप्रभा इन पुष्करिणियों के ठीक मध्यभाग में प्रासादावतंसक है यह प्रासादावतंसक भी शक्रेन्द्र से अधिष्ठित है इस प्रासादावतंसक का मध्यवर्ती सिंहासन भी पूर्व की तरह अपने परिवारभूत अन्य सिंहासनों से परिवेष्टित है (उत्तरपुरत्थिमेणं पुक्खरिणिओ) इसी प्रकार वायव्यकोण में भी पुक्खरिणियां हैं उनके नाम (सिरिकंता, सिरिचंदा, सिरीमहिया चेव सिरिणिलया) श्री कान्ता, श्रीचन्द्रा, श्री महिता, और श्री निलया है (पासायवडिंसओ ईसाणस्स सीहासणं सपरिवारं) इनके मध्यभाग में भी प्रासादावतंसक कहे गये हैं यह प्रासादावतंसक ईशानेन्द्रका है इस प्रासादावतंसक का मध्यवर्ती सिंहासन भीअपने-अपने परिवारभूत सिंहासनों के साथ वर्णित करलेना चाहिये (मंदरेणं भंते !पव्वए भद्दसालवणे कइ दिसाहत्थिकूडा पण्णत्ता हे भदन्त! इस मन्दरपर्वतवर्ती

अंजणप्पभा पासायवडिंसओ सक्कस्स सीहासणं सपरिवारं' આ પ્રમાણે નૈઋત્ય કોણમાં પણ ચાર પુષ્કરિણીઓ છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-ભૃંગા-૧, ભૃંગનિભા-૨, અંજના ૩, અને અંજનપ્રભા ૪. આ પુષ્કરિણીઓના ઠીક મધ્યભાગમાં પ્રાસાદાવતંસક છે. આ પ્રાસાદાવતંસક પણ શક્રેન્દ્ર વડે અધિષ્ઠિત છે. આ પ્રાસાદાવતંસકનું મધ્યવર્તી સિંહાસન પણ પહેલાની જેમ પોતાના પરિવાર ભૂત અન્ય સિંહાસનોથી પરિવેષ્ટિત છે 'उत्तरपुरत्थिमेणं पुक्खरिणिओ' આ પ્રમાણે વાયવ્ય કોણમાં પણ પુષ્કરિણીઓ છે. તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-'सिरिकंता, सिरिचंदा, सिरिमहिया चेव सिरिणिलया' શ્રી કાન્તા, શ્રી ચન્દ્રા, શ્રી મહિતા અને શ્રી નિલયા. 'पासायवडिसओ ईसाणस्स सीहसणं सपरिवारं' એમના મધ્ય ભાગમાં પણ પ્રાસાદાવતંસક આવેલા છે. એ પ્રસાદાવતંસક ઈશાનેન્દ્રનો છે. આ પ્રાસાદાવતંસકનું મધ્યવર્તી સિંહાસન પણ પોત-પોતાના પરિવાર ભૂત સિંહાસનોની સાથે વર્ણિત કરી લેવું જોઈએ. 'मंदरेणं भंते ! पव्वए भद्दसालवणे कइ दिसाहत्थि कूडा पण्णत्ता,' હે ભદન્ત ! આ મંદર પર્વતવર્તી ભદ્રશાલ વનમાં કેટલા દિગ્હસ્તિ કૂટો આવેલા છે ? એ કૂટો ઈશાન

प्रज्ञप्तानि?, 'गोयमा!' गौतम! 'अट्ठ' अष्ट 'दिसाहत्थिकूडा' दिग्हस्तिकूटानि दिक्षु ऐशान्यादिषु विदिगादिषु हस्तिकूटानि हस्त्याकाराणि कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'पउमुत्तरे' पद्मोत्तरः १, 'णीलवंते' नीलवान् २, 'सुहत्थी' सुहस्ती ३, 'अंजण-गिरी' अञ्जनगिरिः, अत्राञ्जनशब्दस्य 'वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिं' शुलुकादीनाम्। ६।३।११७।' इति पाणिनीयसूत्रेण दीर्घः ४, 'कुमुदे य' कुमुदश्च ५, 'पलासे य' पलाशश्च ६, 'वडिसे' वतंसः ७, 'रोयणागिरी' रोचनागिरिः क्वचिद् रोहणागिरिः पठ्यते अत्रापि उपरितनसूत्रेणैव दीर्घः ८। ॥१॥ अथैषां कूटानां दिशो व्यवस्थापयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते!' इत्यादि-क खलु भदन्त! 'मंदरे पव्वए' मन्दरे पर्वते, 'भद्दसालवणे' भद्रशालवने 'पउमुत्तरे' पद्मोतरः पद्मोतरं 'णामं' नाम प्रसिद्धं 'दिसाहत्थिकूडे' दिग्हस्तिकूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् कथितम्? 'गोयमा!' गौतम! 'मंदरस्स पव्वदस्स' मन्दरस्स पर्वतस्य 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन-ईशानकोणे 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यायाः-पूर्वदिग्वर्तिन्याः

भद्रशाल वन में कितने दिग्हस्ति कूट कहे गये हैं। ये कूट ईशान आदि विदिशाओं में एवं पूर्वादि दिशाओ में होते हैं और आकार इसका हस्ति का जैसा होता है इस कारण इनको हस्तिकूट कहा गया है उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा! अट्ठ दिसाहत्थि कूडा पण्णत्ता) हे गौतम! आठ दिग्हस्तिकूट कहे गये हैं (तं जहा) जो इस प्रकारसे है (पउमुत्तरे१ णीलवंते२ सुहत्थि३, अंजणागिरि४, कुमुदेअ५ पलासे६, वडिंसे७, रोयणागिरि ॥८।) पद्मोत्तर१, नीलवान्२ सुहस्ति३, अंजनगिरि४, कुमुद५, पलाश६, वतंस७ और रोचनागिरि या रोहणागिरि८ (कहिणं भंते! मन्दरे पव्वए भद्दसालवणे पउमुत्तरे णामं दिसाहत्थिकूडे पण्णत्ते) हे भदन्त! मन्दर पर्वत पर वर्तमान भद्रशाल वन में पद्मोत्तर नामका दिग् हस्तिकूट कहां पर कहा गया है? उत्तर मे प्रभु कहते है (गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं पुरत्थिमिल्लाए सीयाए उत्तरेणं एत्थणं पउमुत्तरे णामं दिसाहत्थि कूडे पण्णत्ते) हे गौतम!

वगेरे विदिशाओमां तेमज पूर्वादि दिशाओमां होय छे. अने आकार एमनो हस्तिक जेवो होय छे. एथी ज ए हस्तिकूट कहेवामां आव्या छे जवाबमां प्रभु कहे छे-'गोयमा! अट्ठ दिसाहत्थिकूडा पण्णत्ता' हे गौतम! आठ दिग्हस्ति कूटो कहेवामां आवेल छे. 'तं जहा' ते आ प्रमाणे छे-'१ पउमुत्तरे २, णीलवंते ३, सुहत्थि ४, अंजणागिरि ५, कुमुदेअ ६, पलासे अ ७, वडिंसे ८, रोयणागिरि ९ ॥१॥' पद्मोत्तर-१, नीलवान्-२, सुहस्ति ३, अंजनगिरि-४, कुमुद-५, पलाश-६, वतंस-७, अने रोचनागिरि के रोहणागिरि. 'कहिणं भंते! मंदरे पव्वए भद्दसालवणे पउमुत्तरे णामं दिसाहत्थिकूडे पण्णत्ते' हे भदंत! मंदर पर्वत उपर वर्तमान भद्रशालवनमां पद्मोत्तर नामक दिग्हस्ति कूट कया स्थळे आवेल छे? उत्तरमां प्रभु कहे छे-'गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं पुरत्थिमिल्लाए सीयाए उत्तरेणं एत्थणं पउमुत्तरे णामं दिसाहत्थिकूडे पण्णत्ते' हे गौतम! मंदर

'सीयाए' शीताया महानद्याः 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'पउमुत्तरे' पद्मोत्तरः-पद्मोत्तरनामकं 'णामं' नाम प्रसिद्धं 'दिसाहत्थिकूडे' दिग्हस्तिकूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् तच्च 'पंचजोयणसयाइं' पंच योजनशतानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'पंचगाउयसयाइं' पञ्चगव्यूतशतानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन-भूमिप्रवेशेन 'एवं' एवम् उच्चत्वादिवत् 'विक्खंभपरिक्खेवो' विष्कम्भपरिक्षेपः विष्कम्भपरिक्षेपः विष्कम्भो विस्तारस्तत्सहितः परिक्षेपः परिधिः 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्तव्यः, तथाहि मूले पञ्चयोजनशतानि मध्ये योजनानां शतत्रयम् पञ्चसप्तत्यधिकम् उपरि अर्द्धतृतीयानि योजनशतानीत्येवंरूपो विष्कम्भः, परिक्षेपश्च-मूले पञ्चदशयोजनशतानि एकाशीत्यधिकानि, मध्ये एकादशयोजनशतानि षडशीत्यधिकानि किञ्चिदूनानि उपरि किञ्चिन्न्यूनानि एकनवत्यधिकानि सप्त योजनशतानि इत्येवं रूपः 'चुल्लहिमवंतसरिसे' क्षुद्रहिमवत्सदृशो वक्तव्यः (पासायाण य) प्रासादानां च

मन्दर पर्वत की उत्तरदिशा और पूर्वदिशा के अन्तराल में-इशान कोणमें पद्मोत्तर नामका दिग्हस्तिकूट कहा गया है (पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंच गाउयसयाइं उव्वेहेणं एवं विक्खंभपरिक्खेवो भाणियव्वो चुल्लहिमवंतसरिसो) यह कूट पांचसौ योजन की ऊंचाई वाला है तथा जमीन के भीतर यह पांचसौ कोश तक नीचे गया है अर्थात् जमीन के भीतर इसकी नीव ५०० कोशतक गहरी गई हुई है विष्कंम्भ और परिक्षेप इसका इस प्रकार से है मूलमें इसका विष्कम्भ ५०० पांचसौ योजन का है मध्यमे इसका विस्तार ३०० तीनसौ ७५ योजन का है और ऊपर में इसका विस्तार २५० योजन का है मूलमें इसका परिक्षेप १५८१ सौ योजन का है मध्यमें इसका परिक्षेप कुछकम ११८६ योजन का है और ऊपर में इसका परिक्षेप कुछ कम ७९१ योजन का है। इस तरह यह कूट क्षुद्र हिमवान् पर्वत के जैसा है (पासायाण य तं चेव) जो प्रमाण क्षुद्र हीमवत्

પર્વતની ઉત્તર દિશા અને પૂર્વ દિશાના અંતરાલમાં-ઇશાન કૌણમાં તેમજ પૂર્વ દિગ્વર્તી શીતા મહા નદીની ઉત્તર દિશામાં પદ્મોત્તર નામક દિગ્હસ્તિ કૂટ આવેલ છે 'पंच जोयणसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं पंच गाउयसयाइं उव्वेहेणं एवं विक्खंभपरिक्खेवो भाणियव्वो चुल्लहिमवंतसरिसो' આ કૂટ પાંચસો યોજન જેટલી ઊંચાઇવાળો છે તેમજ જમીનની અંદર પણ પાંચસો ગાઉ સુધી નીચે ગયેલો છે. એટલે કે જમીનની અંદર એની નીમ ૫૦૦ ગાઉ જેટલી ઉંડી છે. એના વિષ્કંભ-પરિક્ષેપો આ પ્રમાણે છે. મૂલમાં એનો વિષ્કંભ ૫૦૦ યોજન જેટલો છે મધ્યમાં એનો વિસ્તાર ૩૭૫ યોજન જેટલો છે અને ઉપર એનો વિસ્તાર ૨૫૦ યોજન જેટલો છે એને પરિક્ષેપ ૧૫૮૧ યોજન જેટલો છે. મધ્યમાં એનો પરિક્ષેપ કંઇક કમ ૧૧૮૬ યોજનનો છે, અને ઉપર તેનો પરિક્ષેપ ૭૯૧ યોજન જેટલો છે. આ પ્રમાણે આ કૂટ ક્ષુદ્ર હિમવાન પર્વત જેવો છે. 'पासायाणय तं चेव' જેટલું પ્રમાણ ક્ષુદ્રહિમવત્ કૂટપતિના પ્રાસાદ માટે કહેવામાં આવેલું છે, તેટલું જ પ્રમાણ આની ઉપર આવેલાં

'तं चेव' तदेव प्रमाणम् बोध्यं यत् क्षुद्रहिमवत्कूटाधिपप्रासादस्य, अत्र बहुत्वेन निर्देशो वक्ष्यमाण दिग्हस्तिकूटवर्ति प्रासादेष्वपि प्रमाणसाम्यसूचनार्थः, पद्मोत्तरस्याधिपतिमाह-'पउमुत्तरो देवो' पद्मोत्तरः पद्मोत्तर नामको देवः तदधिपतिरस्तीति शेषः, अस्य देवस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन ईशानकोणे तद्वर्ति कूटाधिपत्वादिति १, अथ शेषकूटानि प्रदक्षिणक्रमेण वर्णयितुमतिदिशति-'एवं णीलवंतदिसाहत्थिकूडे' इत्यादि एवम् उक्तप्रकारेण नीलवद्दिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'दाहिणपुरस्थिमेणं' दक्षिणपौरस्त्येन-अग्निकोणे 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यायाः 'सीयाए' शीताया महानद्याः 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि बोध्यम्, 'एयस्स वि' एतस्यापि नीलवन्नामकस्यापि कूटस्य णीलवंतो देवो' नीलवान् देवः अधिपतिः, अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'दाहिणपुरत्थिमेणं' दक्षिणपौरस्त्येन अग्निकोणे अस्तीति शेषः २, 'एवं' एवम् उक्तकूटवत् 'सुहत्थि दिसाहत्थिकूडे' सुहस्तिदिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य (दाहिणपुरत्थिमेणं) दक्षिण-

कूटपति के प्रासाद का कहा गया है वही उसके ऊपर रहे हुए देव प्रासादों का कहा गया है। यहां बहुवचन का निर्देश वक्ष्यमाणदिग्हस्ति कूटवर्ति प्रासादों को लेकर किया गया है अतः उन सबके प्रमाण भी क्षुद्र हिमवत् कूट के अधिपति के प्रासाद के जैसा ही है ऐसा प्रकट किया गया जानना चाहिये (पउमुत्तरो देवो रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं) इस पद्मोत्तर दिग्हस्तिकूट का अधिपति पद्मोत्तर नामका देव है इसकी राजधानी ईशानकोणमे है। (एवं णीलवंत दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं पुरत्थिमिल्लाए सीयाए दक्खिणेणं एयस्स वि णीलवंतो देवो रायहाणी दाहिणपुरत्थिमेणं) इसी प्रकार नीलवन्त-दिग्हस्ति कूट मन्दर पर्वत के अग्निकोण में तथा पूर्वदिग्वर्ती सीता महानदी की दक्षिणदिशा में है इस नीलवन्त नामक दिग्हस्ति कूटका अधिपति इसी नामका है इसकी राजधानी इस दिग्हस्तिकूट के आग्नेयकोण में है। (एवं सुहत्थिदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं दक्खिणिल्लाए सीओआए पुरत्थिमेणं

દેવ પ્રાસાદો માટે પણ જાણવું. અહીં બહુવચન કથન વક્ષ્યમાણ દિગ્હસ્તિકૂટવતી પ્રાસાદોને લઈને કરવામાં આવેલું છે. એથી તે બધાનું પ્રમાણ પણ ક્ષુદ્રહિમવત્ કૂટના અધિપતિના પ્રાસાદ જેવું જ છે, એવું જાણી લેવું જોઈએ. 'पउमुत्तरो देवो रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं' આ પદ્મોત્તર દિગ્હસ્તિ કૂટનો અધિપતિ પદ્મોત્તર નામક દેવ છે. એની રાજધાની ઈશાન કોણમાં આવેલી છે. 'एवं णीलवंतदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं पुरत्थिमिल्लाए सीयाए दक्खिणेणं एयस्स वि णीलवंतो देवो रायहाणी-दाहिणपुरत्थिमेणं' આ પ્રમાણે જ નીલવન્ત દિગ્હસ્તિ કૂટ મન્દર પર્વતના અગ્નિકોણમાં તેમજ પૂર્વ દિગ્વતી સીતા મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં આવેલ છે. આ નીલવન્ત નામક દિગ્હસ્તિ કૂટનો અધિપતિ એ જ નામનો છે. એની રાજધાની આ દિગ્હસ્તિ કૂટના માં લી

पौरस्त्येन अग्निकोणे 'दक्खिणिल्लाए' दाक्षिणात्याया: दक्षिणदिग्वर्तिन्या: 'सीओयाए' शीतोदाया: 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि अस्तीति शेष: 'एयस्स वि' एतस्यापि सुहस्थिनामकस्यापि कूटस्य 'सुहत्थी' सुहस्ति नामक: 'देवो' देव: अधिपति: अस्तीति शेष:, अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'दाहिणपुरत्थिमेणं' दक्षिणपौरस्त्येन-अग्निकोणे अग्निकोणवर्तिकूटाधिपतित्वात् ३, 'एवंचेव' एवमेव उक्तप्रकारेणैव 'अंजणागिरिदिसाहत्थिकूडे' अञ्जनागिरिदिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य मेरो: पर्वतस्य 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन नैर्ऋत्यकोणे 'दक्खिणिल्लाए' दाक्षिणात्या: दक्षिणाभिमुखं वहन्त्या: 'सीओयाए' शीतोदाया: महानद्या: 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि अस्तीति शेष:, 'एयस्स वि' 'एतस्स वि' एतस्यापि कूटस्य अंजनागिरीदेवो अञ्जनागिरि नाम देव: अधिपोऽस्ति, अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन नैर्ऋत्यकोणेऽस्ति ४, 'एवं' एवम् अनेन प्रकारेण 'कुमुदे वि दिसाहत्थिकूडे' कुमुद: कुमुदा विदिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन नैर्ऋत्यकोणे 'पच्चत्थिमिल्लाए' पाश्चिमात्याया:-पश्चिमाभिमुखं वहन्त्या: 'सीओयाए' शीतोदाया महानद्या: 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-

---

एयस्स वि सुहत्थि देवो रायहाणी दाहिणपुरत्थिमेणं) सुहस्ती नामका दिग्हस्तिकूट भी मन्दर पर्वत की आग्नेय विदिशा में हैं तथा दक्षिण दिगवर्ती सीतोदा नदी की पूर्वदिशा में है इस कूटका भी अधिपति सुहस्ती नामका देव है और इसकी राजधानी आग्नेयकोण में है (एवंचेव अंजणागिरि दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं दक्खिणिल्लाए सीओयाए पच्चत्थिमेणं एयस्स वि अंजणगिरि देवो रायहाणी दाहिणपच्चत्थिमेणं) अंजनगिरि नामका जो दिग्हस्तिकूट है वह मन्दर पर्वत की नैर्ऋतविदिशा में है तथा दक्षिण की ओर वहती हुई सीतोदा महानदी की पश्चिमदिशा में है इस कूट पर इसी नामका देव रहता है इसकी राजधानी इसी कूट के नैर्ऋतकोने में है। (एवं कुमुदे विदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमिल्लाए सीओआए दक्खिणेणं) कुमुद

છે. 'एवं सुहत्थि दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं दक्खिणिल्लाए सीओआए पुरत्थिमेणं एयस्स वि सुहत्थिदेवो रायहाणी दाहिणपुरत्थिमेणं' સુહસ્તિ નામક દિગ્હસ્તિ કૂટ પણ મંદર પર્વતની આગ્નેય વિદિશામાં આવેલ છે તથા દક્ષિણ દિગ્વર્તી સીતોદા નદીની પૂર્વ દિશામાં આવેલ છે. આ કૂટનો અધિપતિ પણ સુહસ્તી નામક દેવ છે અને એની રાજધાની આગ્નેય કોણમાં આવેલી છે. 'एव चेव अंजणागिरि दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपुरत्थिमेणं' અંજનગિરિ નામે જે દિગ્હસ્તિ કૂટ છે. તે મન્દર પર્વતની નૈઋત્ય દિશામાં છે તથા દક્ષિણ દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી સીતોદા નામની મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં છે એ કૂટ ઉપર એજ નામનો દેવ રહે છે એની રાજધાની એજ કૂટના નૈઋત્ય કોણમાં આવેલી છે. 'एवं कुमुदे विदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स दाहिणपच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमिल्लाए सीओआए

दक्षिणदिशि विद्यत इति शेषः (एयस्सवि) एतस्यापि कूटस्य 'कुमुदो देवो' कुमुदो नामदेवः–अधिपोऽस्ति अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'दाहिणपच्चत्थिमेणं' दक्षिणपश्चिमेन–नैर्ऋत्यकोणेऽस्ति ५, 'एवं' एवम् अनेन प्रकारेण 'पलासे' पलाशः–पलाशाभिधं 'विदिसाहत्थिकूडे' विदिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तरपश्चिमेन वायव्यकोणे 'पच्चत्थिमिल्लाए' पाश्चिमात्यायाः पश्चिमाभिमुखं वहन्त्याः 'सीयोयाए' शीतोदाया माहानद्याः 'उत्तरेणं' उत्तरेण–'उत्तरदिशि अस्तीति शेषः 'एयस्स वि' एतस्यापि कूटस्य 'पलासे देवो' पलाशो नाम देवः–अधिपतिरस्तीति शेषः, अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तरपश्चिमेन वायव्यकोणे अस्तीति शेषः ६, 'एवं' एवम्–अनेन प्रकारेण 'वडेंसे' अवतंसः--अवतंसाभिधं 'विदिसाहत्थिकूडे' विदिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तरपश्चिमेन–वायव्यकोणे 'उत्तरिल्लाए' औत्तराह्याः उत्तराभिमुखं वहन्त्याः 'सीयाए' शीतायाः 'महाणईए' महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि विद्यत इति शेषः, 'एयस्स

नामका जो दिग्हस्तिकूट है वह मन्दर पर्वत की नैर्ऋतकोण में है तथा पश्चिमदिशा की ओर वहती हुई शीतोदा महानदी की दक्षिणदिशा में है (एयस्स वि कुमुदो देवो रायहाणी दाहिणपच्चत्थिमेणं) इस कूट के अधिपति का नाम कुमुद है और यह देव है इसकी राजधानी इस कूट की नैर्ऋतरूप विदिशा में है (एवं पलासे वि दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमिल्लाए सीओआए उत्तरेणं एयस्स वि पलासो देवो रायहाणी उत्तरपच्चत्थिमेणं) इसी तरह पलाश नामका जो दिग्हस्तिकूट है यह कूट भी मन्दर पर्वत की वायव्यकोणरूप विदिशा में हैं तथा पश्चिमदिशा की ओर वहनेवाली शीतोदा महानदी की उत्तरदिशा में है इस कूटका देव इसी पलाश नामका है इसकी राजधानी वायव्यकोण में है

(एवं वडेंसे विदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं उत्तरिल्लाए

दक्खिणेणं' કુમુદ નામે જે દિગ્હસ્તિ કૂટ છે તે મન્દર પર્વતના નઋત્ય કોણમાં આવેલ છે તથા પશ્ચિમ દિશા-તરફ પ્રવાહિત થતી શીતોદા મહાનદીની દક્ષિણ દિશામાં આવેલ છે. 'एयस्स वि कुमुदो देवो रायहाणी दाहिणपच्चत्थिमेणं' આ કૂટના અધિપતિનું નામ કુમુદ છે અને આ અધિપતિ દેવ છે. એની રાજધાની આ કૂટના નૈઋત્ય રૂપ દિશામાં આવેલી છે. 'एवं पलासे विदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमिल्लाए सीओआए उत्तरेणं एयस्स वि पलासो देवो रायहाणी उत्तरपच्चत्थिमेणं' આ પ્રમાણે જે પલાશ નામક દિગ્હસ્તિ કૂટ છે, આ કૂટ પણ મન્દર પર્વતની વાયવ્ય-કોણ રૂપ વિદિશામાં આવેલ છે. તેમજ પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી શીતોદા મહાનદીની ઉત્તર દિશામાં આવેલ છે. આ કૂટનો દેવ પલાશ નામથી જ સુપ્રસિદ્ધ છે અને એની રાજધાની વાયવ્ય કોણમા આવેલી છે.

'एवं वडेंसे विदिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपच्चत्थिमेणं उत्तरिल्लाए सीयाए महाण

वि' एतस्यापि कूटस्य 'वडेंसो देवो' अवतंसो नाम देवः अधिपतिरस्तीति शेषः, अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरपच्चत्थिमेणं' उत्तरपश्चिमेन–वायव्यकोणे अस्तीति शेषः ७, 'एवं' एवम्–अनेन प्रकारेण 'रोयणागिरी' रोचनागिरिः एतन्नामकं 'दिसाहत्थिकूडे' दिग्हस्तिकूटं 'मंदरस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन–ईशानकोणे 'उत्तरिल्लाए' औत्तराहाः उत्तराभिमुखं वहन्त्याः 'सीयाए' शीतायाः महानद्याः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि विद्यत इति शेषः 'एयस्स वि' एतस्यापि कूटस्य 'रोयणागिरीदेवो' रोचनागिरिनाम देवः अधिपतिरस्ति अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन ईशानकोणे वर्तत इति शेषः ८ ॥ सू० ३६ ॥

अथ नन्दनवनं वर्णयितुमुपक्रमते–कहि णं भंते ! मंदरे' इत्यादि ।

मूलम्–कहि णं भंते ! मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते?, गोयमा ! भद्दसालवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ पंचजोयणसयाइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थ णं मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते पंच जोयणसयाइं चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए जे णं मंदरं पव्वयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइत्ति णवजोयण-

---

सीयाए महाणईए पच्चत्थिमेणं एयस्स वि वडेंसो देवो रायहाणी उत्तरपच्चत्थिमेणं) वतंस नामका जो दिग्हस्तिकूट है वह मन्दर पर्वत की वायव्य विदिशा में है तथा उत्तरदिशा की ओर बहनेवाली सीता महानदी की पश्चिमदिशा में है इस कूट के अधिपति देवका नाम वतंस है इसकी राजधानी वायव्यकोण में है (एवं रोअणागिरि दिसा हत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपुरत्थिमेणं, उत्तरिल्लाए सीआए पुरत्थिमेणं एयस्स वि रोयणागिरि देवो रायहाणी उत्तर पुरत्थिमेणं) रोचनागिरि नामका जो दिग्हस्तिकूट है वह मन्दर पर्वत की ईशान विदिशा में है तथा उत्तरदिशा की ओर बहती हुई सीतानदी की पूर्वदिशा में इस कूट के अधिपति का नाम रोचनागिरि है इसकी राजधानी ईशानकोण में है ॥३६॥

ईए पच्चत्थिमेणं एयस्स वि वडेसो देवो रायहाणी उत्तरपच्चत्थिमेणं' वतंस नामक જે દિગ્હસ્તિ ફૂટ છે તે મંદર પર્વતની વાયવ્ય–વિદિશામાં આવેલ છે તેમજ ઉત્તર દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી સીતા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં છે. આ ફૂટના અધિપતિ દેવનું નામ વતંસ છે. એની રાજધાની વાયવ્યકોણમાં આવેલી છે. 'एवं रोअणागिरि दिसाहत्थिकूडे मंदरस्स उत्तरपुत्थिमेणं उत्तरिल्लाए सीआए पुरत्थिमेणं एयस्स वि रोयणगिरि देवो रायहाणी उत्तर पुरत्थिमेणं' રોચનાગિરિ નામક જે દિગ્હસ્તિ ફૂટ છે, તે મન્દર પર્વતની ઈશાન વિદિશામાં આવેલ છે તથા ઉત્તર દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી સીતા નદીની પૂર્વ દિશામાં આવેલ છે. આ ફૂટના અધિપતિનું નામ રોચનાગિરિ છે. એની રાજધાની ઈશાન કોણમાં આવેલી છે. ॥સૂત્ર ૩૬॥

सहस्साइं णव य चउप्पण्णे जोयणसए छच्चेगारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिविक्खंभो एगत्तीसं जोयणसहस्साइं चत्तारि य अउणासीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए बाहिं गिरिपरिरएणं अट्ठ जोयणसहस्साइं णव य चउप्पण्णे जोयणसए छच्चेगारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिविक्खंभो अट्ठावीसं जोयणसहस्साइं तिण्णि य सोलसुत्तरे जोयणसए अट्ठ य इक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिपरिरएणं, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते वण्णओ जाव देवा आसयंति, मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं महं एगे सिद्धायचणे पण्णत्ते, एवं चउद्दिसिं चत्तारि सिद्धायणा विदिसासु पुक्खरिणीओ तं चेव पमाणं सिद्धायणाणं पुक्खरिणीणं च पासायवडिंसगा तहेव सक्केसाणाणं तेणं चेव पमाणेणं, णंदणवणेणं भंते! कइ कूडा पण्णत्ता?, गोयमा! णव कूडा पण्णत्ता, तं जहा-णंदणवणकूडे१ मंदरकूडे२ णिसहकूडे३ हिमवयकूडे४ रययकूडे५ रुयगकूडे६ सागरचित्तकूडे७ वइरकूडे८ बलकूडे९। कहि णं भंते! णंदणवणे णंदणवणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते?, गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्लसिद्धायथणस्स उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसयस्स दक्खिणेणं, एत्थ णं णंदणवणे णंदणवणे णामं कूडे पण्णत्ते पंच सइया कूडा पुव्ववण्णिया भाणियव्वा, देवी मेहंकरा रायहाणी विदिसाए त्ति१, एयाहिं चेव पुव्वाभिलावेणं णेयव्वा, इमे कूडा इमाहिं दिसाहिं पुरत्थिमिल्लस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिणपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं मंदरे कूडे मेहवई रायहाणी पुव्वेणं२ दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं दाहिणपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पच्चत्थिमेणं णिसहे कूडे सुमेहा देवी रायहाणी दक्खिणेणं३ दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं दक्खिणपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पुरत्थिमेणं हेमवए कूडे हेममालिणी देवी रायहाणी दक्खि-

णेणं४, दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं दक्खिणपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं रयए कूडे सुवच्छा देवी रायहाणी पच्चत्थिमेणं५, पच्चत्थिमिल्लस्स भवणस्स उत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स दक्खिणेणं रुयगे कूडे वच्छमित्ता देवी रायहाणी पच्चत्थिमेणं६ उत्तरिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पुरत्थिमेणं सागरचित्ते कूडे वइरसेणा देवी रायहाणी उत्तरेणं७ उत्तरिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पुरत्थिमेणं सागरचित्ते कूडे वइसेणा देवी रायहाणी उत्तरेणं७ उत्तरिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पच्चत्थिमेणं वइरकूडे बलाहया देवी रायहाणी उत्तरेणंति८, कहि णं भंते ! णंदणवणे बलकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ?, गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ णं णंदणवणे बलकूडे णामं कूडे पण्णत्ते, एवं जं चेव हरिस्सहकूडस्स पमाणं रायहाणी य तं चेव बलकूडस्स वि, णवरं बलो देवो रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं ॥सू० ३७॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! मन्दरे पर्वते नन्दनवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! भद्रशालवनस्य बहुसमरमणीयाद् भूमिभागात् पञ्च योजनशतानि ऊर्ध्वमुत्पत्य अत्र खलु मन्दरे पर्वते नन्दनवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् पञ्च योजनशतानि चक्रवालविष्कम्भेण वृत्तं वलयाकारसंस्थानसंस्थितं यत् खलु मन्दरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्य खलु तिष्ठतीति नवयोजनसहस्राणि नव च चतुष्पञ्चाशानि योजनशतानि षट् चैकादशभागान् योजनस्य बहिर्गिरिविष्कम्भः एकत्रिंशतं योजनसहस्राणि चत्वारि च ऊनाशीतानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि बहिर्गिरिपरिरयेण अष्ट योजनसहस्राणि नव च चतुष्पञ्चाशानि योजनशतानि षट् चैकादशभागान् योजनस्य अन्तर्गिरिविष्कम्भः अष्टाविंशतिं योजनसहस्राणि त्रीणि च षोडशोत्तराणि योजनशतानि अष्ट च एकादशभागान् योजनस्य अन्तर्गिरिपरिरयेण, तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्तम्, वर्णकः यावद् देवा आसते, मन्दरस्य खलु पर्वतस्य पौरस्त्येन अत्र खलु महदेकं सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम्, एवं चतुर्दिशि चत्वारि सिद्धायतनानि विदिक्षु पुष्करिण्यः तदेव प्रमाणं सिद्धायतनानां पुष्करिणीनां च प्रासादावतंसकास्तथैव शक्रेशानयोः तेनैव प्रमाणेन, नन्दनवने खलु भदन्त ! कति कूटानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! नव कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—नन्दनवनकूटं १ मन्दरकूटं २ निषधकूटं

३ हिमव कूट ४ रजतकूटं ५ रुचककूटं ६ सागरचित्रकूटं ७ वज्रकूटं ८ बलकूटम् ९ क्व खलु भदन्त ! नन्दनवने नन्दनवनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्यसिद्धायतनस्य उत्तरेणं उत्तरपौरस्त्यस्य प्रासादावतंसकस्य दक्षिणेन, अत्र खलु नन्दनवने नन्दनवनं नाम कूटं प्रज्ञप्तं पञ्चशतिकानि कूटानि पूर्ववर्णितानि भणितव्यानि, देवी मेघङ्करा राजधानी विदिशीति १, एताभिरेव पूर्वाभिलापेन नेतव्यानि इमानि कूटानि आभिर्दिग्भिः पौरस्त्यस्य भवनस्य दक्षिणेन दक्षिणपौरस्त्यस्य प्रासादावतंसकस्य उत्तरेण मन्दरे कूटे मेघवती राजधानी पूर्वेण २, दाक्षिणात्यस्य भवनस्य पौरस्त्येन दक्षिणपौरस्त्यस्य प्रासादावतंसकस्य पश्चिमेन निषधे कूटे सुमेधा देवी राजधानी दक्षिणेन ३, दाक्षिणात्यस्य भवनस्य पश्चिमेन दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पौरस्त्येन हैमवते कूटे हेममालिनी देवी राजधानी दक्षिणेन ४, पाश्चात्यस्य भवनस्य दक्षिणेन दक्षिणपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य उत्तरेण रजते कूटे सुवत्सा देवी राजधानी पश्चिमेन ५, पाश्चिमात्यस्य भवनस्य उत्तरेण उत्तरपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य दक्षिणेन रुचके कूटे वत्समित्रा देवी राजधानी पश्चिमेन ६, औत्तराहस्य भवनस्य पश्चिमेन उत्तरपश्चिमस्य प्रासादावतंसकस्य पौरस्त्येन सागरचित्रे कूटे वज्रसेना देवी राजधानी उत्तरेण ७, औत्तराहस्य भवनस्य पौरस्त्येन उत्तरपौरस्त्यस्य प्रासादावतंसकस्य पश्चिमेन वज्रकूटे बलाहिका देवी राजधानी उत्तरेणेति ८, क्व खलु भदन्त ! नन्दनवने बलकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपौरस्त्येन अत्र खलु नन्दनवने बलकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, एवं यदेव हरिस्सहकूटस्य प्रमाणं राजधानी च तदेव बलकूटस्यापि, नवरं बलो देवो राजधानी उत्तरपौरस्त्येनेति ॥सू० ३७॥

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'मंदरे पव्वए' मन्दरे-मेरौ पर्वते 'णंदणवणे णामं' नन्दनवनं नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम् ?, इति प्रश्नस्योत्तरं भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'भद्दसालवणस्स' भद्रशालवनस्य 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसम-

---

नन्दनवनवक्तव्यता

'कहिणं भंते ! मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते' इत्यादि

टीकार्थ-गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-(कहि णं भंते मंदरेपव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते) हे भदन्त ! मंदर पर्वत में नन्दन वन नामका वन कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं (गोयमा ! भद्दसालवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ पंचजोयणसयाइं उद्धं उप्पइत्ता

નંદનવન વક્તવ્યતા

'कहिणं भंते ! मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ સૂત્રવડે એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहिणं भंते ! मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ભદંત ! મંદર પર્વતમાં નંદન વન નામે વન કયા સ્થળે આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! भद्दसालवणस्स बहुसमरमणि-

रमणीत्–अत्यन्तसमदलरमणीयात् 'भूमिभागाओ' भूमिभागात् 'पंचजोयणसयाइं' पंच योजनशतानि 'उड्ढं' ऊर्ध्वम् 'उप्पइत्ता' उत्पत्य गत्वा अग्रतो वर्धिष्णाविति गम्यम्, तस्य वक्ष्यमाणेन 'मंदरे पर्वते' इत्येनान्वयः 'एत्थ' अत्र–अत्रान्तरे 'णं' खलु 'मंदरे पव्वए' मन्दरे पर्वते 'णंदणवणे णामं' नन्दनवनं नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तं, तच्च 'पंचजोयण-सयाइं' पञ्च योजनशतानि 'चक्कवालविक्खंभेणं' चक्रवालविष्कम्भेण चक्रवालशब्दोऽत्र समचक्रवालपरो विशेषस्य सामान्यान्तर्गतत्वात्, तेन समचक्रवालं समसण्डलं तस्य यो विष्कम्भः स्वपरिधेः सर्वतः समप्रमाणत्वेन विस्तारस्तेन, अत्र समत्वविशेषणोपादानेन विषमत्वादि विशिष्ट चक्रवालविष्कम्भस्य व्यावृत्तिः, अत एव तद्वनं 'वट्टे' वृत्तं–वर्तुलं, तच्चायोगोलकादिवद् घनमपि सम्भाव्येतेत्यत आह–'वलयाकारसंठाणसंठिए' वलयाकारसंस्थानसंस्थितः–वलयः कङ्कणं तच्च मध्यविवरयुतं भवति, तस्येव आकारः–स्वरूपं रिक्तमध्यत्वं यस्य संस्थानस्य तद् वलयाकारं तच्च तत् संस्थानं वलयाकारसंस्थानं तेन संस्थितम् एतदेव स्पष्टीकरोति–'जे णं' यत् खलु 'मंदरं पव्वयं' मन्दरं पर्वतं 'सव्वओ' सर्वतः–सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात्

एत्थणं मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते) हे गौतम ! भद्रशालवन के बहुसमरमणीय भूमिभाग से पांचसौ योजन ऊपर जाने पर आगत ठीक इसी स्थान पर मन्दर पर्वत के ऊपर नन्दनवन नामका वन कहा गया है (पंचजोयण-सयाइं चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए) यह वन चक्रवाल विष्कम्भ की अपेक्षा पांचसौ योजन विस्तार वाला है चक्रवाल शब्द से यहां समचक्रवाल विवक्षित हुआ है समचक्रवाल का अर्थ सममंडल ऐसा होता है अपनी परीधि का जो बराबर का विस्तार है वही समचक्रवाल विष्कंम्भ है। विष्कंभ चक्रवाल-विष्कम्भ की निवृत्ति के लिये यहां समविशेषण का उपादान करलेना चाहिये इसी कारण इस वनको "वट्ट" वृत्त गोल बतलाया गया है और इसी से इसका आकार जैसा वलय का होता है वैसा प्रकट किया गया हैं। (जे णं मंदरं पव्वयं

ज्जाओ भूमिभागाओ पंच जोयणसयाइं उड्ढं उप्पइत्ता एत्थणं मंदरे पव्वए णंदणवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! ભદ્રશાલ વનના બહુસમરમણીય ભૂમિ ભાગથી પાચસો યોજન ઉપર જવા બાદ જે સ્થાન આવે છે, ઠીક તે સ્થાન ઉપર મંદર પર્વતની ઉપર નંદનવન નામક વન આવે છે. 'पंच जोयणसयाइं चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वल-याकारसंठाणसंठिए' આ વન ચક્રવાલ વિષ્કંભની અપેક્ષાએ પાંચસો યોજન જેટલું છે. ચક્રવાલ શબ્દથી અહીં સમચક્રવાલ વિવક્ષિત થયેલ છે. સમચક્રવાલનો અર્થ સમ મંડળ એવો થાય છે. પોતાની પરિધિનો જે બરાબર વિસ્તાર છે તેજ સમચક્રવાલ વિષ્કંભ છે. વિષ્કંભ ચક્રવાલ વિષ્કંભની નિવૃત્તિ માટે અહીં સમવિશેષણનું ઉપાદન કરી લેવું જોઈએ. એ કારણથી જ એ વનને 'वट्ट' એટલે કે વૃત્ત (ગોળ) બતાવવામાં આવેલ છે, અને એથી જ એનો આકાર જેવો વલયનો હોય છે, તેવો જ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ता' 'संपरिक्षिप्य-परिवेष्टय 'णं' खलु 'चिट्ठ इति' तिष्ठतीति, अथ मन्दरस्य बहिर्विष्कम्भादिमानमाह-'णव जोयणसहस्साइं' इत्यादि-नव नवसंख्यानि योजनसहस्राणि 'णव य' नव च 'चउप्पण्णे' चतुष्पञ्चशानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'छच्चेगारसभाए' षट् चैकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'बाहिं' बहिः बहिः प्रदेशे 'गिरिविक्खंभो' गिरिविष्कम्भः गिरिः मन्दरस्य पर्वतस्य विष्कम्भः विस्तारः, पर्वतानां हि नितम्बभागे बाह्याभ्यन्तरभेदाद् द्वौ विष्कम्भौ भवतः, तत्र बाह्यो विष्कम्भः उक्तः, तथा-'एगत्तीसं' एकत्रिंशतं 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'चत्तारि य' चत्वारि च 'अउणासीए' ऊनाशीतानि-ऊनाशीत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'किंचिविसेसाहिए' किञ्चिद्विशेषाधिकानि-किञ्चिदधिकानि 'बाहिं' बहिः-बहिः प्रदेशवर्ती 'गिरिपरिरएणं' गिरिपरिरयः गिरेः मन्दरस्य परिरयः परिधिः 'णं' खलु अस्तीति शेषः तथा 'अट्ठ' अष्ट 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'णव य' नव च 'चउप्पण्णे' चतुष्पञ्चाशानि-चतुष्पञ्चाशदधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'छच्चेगारसभाए' षट् चैकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'अंतो' अन्तः-मध्ये नन्दनवनात् प्राग् 'गिरिविक्खंभो' गिरिविष्कम्भः-मेरुपर्वतविस्तारः,

तथा (अट्ठावीसं) अष्टाविंशतिं (जोयणसहस्साइं) योजनसहस्राणि (तिण्णिय) त्रीणि च 'सोलसुत्तरे' षोडशोत्तराणि-षोडशाधिकानि (जोयणसए) योजनशतानि (अट्ठय) अष्टच

सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइति) यह नन्दन वन सुमेरु पर्वत को चारों ओर से घेरे हुए है। (णवजोयणसहस्साइं णव य चउप्पण्णे जोयणसए छच्चेगारसभाए जोयणसए बाहिं गिरिविक्खंभो) सुमेरुपर्वत का बाह्य विष्कम्भ ९९५४ योजन का और एक योजन के ११ भागों में ६ भाग प्रमाण है (एगतीसं जोयणसहस्साइं चत्तारि य अउणासीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए बाहिं गिरिपरिरएणं, अट्ठ जोयणसहस्साइं णव य चउपण्णे जोयणसए छच्चेगारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिविक्खंभो) इस गिरि का बाह्य परिक्षेप कुछ अधिक ३१४७९ योजन का है और भीतरी विस्तार इसका ५९५४ योजन का है और एक योजन के ११ भागों में से छ भाग प्रमाण है (अट्ठावीसं जोयणसहस्साइं

'जेणं मंदरं पव्वयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइत्ति' આ નંદનવન સમેરુ પર્વતથી ચોમેર આવૃત છે. 'णव जोयणसरस्साइं णवय चउप्पण्णे जोयणसए छच्चेगारसभाए जोयणसए बाहिं गिरिविक्खंभो' સુમેરુ પર્વતનો બાહ્ય વિષ્કંભ ૯૯૫૪ યોજન જેટલો અને એક યોજનના ૧૧ ભાગોમાં ૬ ભાગ પ્રમાણ છે. 'एगतीसं जोयणसहस्साइं चत्तारिय अउणासीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए बाहिं गिरिपरिरएणं, अट्ठ जोयणसहस्साइं णवय चउपण्णे जोयणसए छच्चेगारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिविक्खंभो' આ ગિરિનો બાહ્ય પરિક્ષેપ કંઇક અધિક ૩૧૪૭૯ યોજન જેટલો છે અને ભીતરી વિસ્તાર એનો ૮૯૫૪ યોજન જેટલો અને એક યોજનના ૧૧ ભાગોમાંથી ૬ ભાગ પ્રમાણ છે. 'अट्ठावीसं जोयण-

(इक्कारसभाए) एकादशभागान् (जोयणस्स) योजनस्य (अंतो) अन्तः-अभ्यन्तरवर्ती (गिरिपरिरए) गिरिपरिरयः-मेरुपर्वतपरिधिः (णं) खलु अस्तीति शेषः, अथात्र पद्मवरवेदिकादिक्रमाह-(से णं एगाए) इत्यादि तद् नन्दनवनं खलु एकया (पउमवरवेइयाए) पद्मवरवेदिकया (एगेण य) एकेन च (वणसंडेणं) वनषण्डेन (सव्वओ) सर्वतः सर्वदिक्षु (समंता) समन्तात्-सर्वविदिक्षु (संपरिक्खित्ते) सम्परिक्षिप्तं-परिवेष्टितं विद्यत इति शेषः, तयोः पद्मवरवेदिकावनषण्डयोः (वण्णओ) वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः, स च चतुर्थपञ्चमसूत्रतो ग्राह्यः, स च किम्पर्यन्तो ग्राह्य इति जिज्ञासायामाह-'जाव देवा आसयंति' यावद्देवा आसते 'देवा आसते' इति पदपर्यन्तो वर्णको ग्राह्यः, अत्र यावत्पदसङ्ग्राह्यपदसङ्ग्रहः पञ्चमसूत्रात्कर्तव्यः, तत्र-'देवा' इत्युपलक्षणं, तेन 'सयंति, चिट्ठंति' इत्यादिनां ग्रहणम्, एवं पदानां व्याख्या पञ्चमसूत्रव्याख्यातोऽवसेया, अथात्र सिद्धायतनानि वर्णयितुमुपक्रमते-'मंदरस्स णं पव्वयस्स' इत्यादि-मन्दरस्य मेरोः खलु पर्वतस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र-

---

तिण्णि य सोलसुत्तरे जोयणसए अट्ठय इक्कारसभाए जोयणस्स अंतोगिरि परिरयेणं) तथा इस गिरिका भीनरी परिक्षेप २८३१६ योजन का और एक योजन के ११ भागों मे से आठ भाग प्रमाण है। (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) वह नन्दन वन एक पद्मवर वेदिका से और एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरा हुआ है (वण्णओ जाव देवा आसयंति) इस पद्मवर वेदिका और वनषण्ड का वर्णक यहां पर कहलेना चाहिये इसे जानने के लिये चतुर्थ और पंचम सूत्र देखिये यहां पर यह वर्णन 'आसयंति' पद कहा गया है यहां यावत्पद से जो पद संगृहीत हुए हैं वे पंचम सूत्र से जाने जा सकते हैं। "आसयंति" यह पद उपलक्षण रूप है इससे "सयंति चिट्ठंति"

सहस्साइं तिण्णिय सोलसुत्तरे जोयणसए अट्ठय इक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरि परिरयेणं' तेमज आ गिरिनो अंदरनो परिक्षेप २८३१६ योजन जेटलोअने એક योजनना ११ भागोमांथी आठ भाग प्रमाणु छे. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए ऐगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' आ नन्दन वन એક पद्मवर वेदिकाथी अने એક वनખंडथी चोमेर आवृत छे. 'वण्णओ जाव देवा आसयंति' आ पद्मवर वेदिका अने वनખंडना वर्णुक विषे अहीं अध्याहृत करी लेवुं जोईએ. એ સંબંધમાં જાણવા માટે ચતુર્થ અને પંચમ સૂત્રમાં જિજ્ઞાસુઓએ જોવું જોઈએ. અહીં આ વર્ણન 'आसयंति' પદથી સંબદ્ધ છે. અહીં યાવત પદથી જે પદો સંગૃહીત થયા છે તે અહીં પંચમ સૂત્રમાંથી જાણી શકાય તેમ છે. 'आसयंति' આ પદ ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એનાથી सयंति चिट्ठंति વગેરે ક્રિયાપદોનું ગ્રહણ થયું છે. એ પદોની વ્યાખ્યા પંચમ સૂત્રમાં કરવામાં આવેલી છે. 'मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते' આ મંદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં એક વિશાળ સિદ્ધાયતન આવેલ છે. 'एवं चउद्दिसिं चत्तारि सिद्धाययणा विदिसासु पुक्खरिणीओ तं चेव पमाणं

अत्रान्तरे 'ण' खलु 'महं एगं' महदेकं 'सिद्धायणे' सिद्धायतनं 'पणत्ते' प्रज्ञप्तं 'एवं' एवम्-अनन्तरसूत्रोक्तभद्रशालवनानुसारेण 'चउदिसिं' चतुर्दिक्षु पूर्वादिदिक्चतुष्टये प्रतिदिगेकैकमिति 'चत्तारि' चत्वारि 'सिद्धाययणा' सिद्धायतनानि प्रज्ञप्तानि, तथा 'विदिसासु' विदिक्षु ईशानादिकोणेसु 'पुक्खरिणीओ' पुष्करिण्यः प्रज्ञप्ताः आसाम् 'तंचेव' तदेव भद्रशालवनोक्तमेव 'पमाणं' प्रमाणं-विष्कम्भादिमानम् 'सिद्धाययणाणं' सिद्धायतनानाम् 'पुक्खरिणीणं च' पुष्करिणीनां च बहुमध्यदेशभागवर्तिनः 'पासायवडिंसगा' प्रासादावतंसकाः 'तहचेव' तथैव भद्रशालवनवर्तिनन्दापुष्करिणीगतप्रासादावतंसकवदेव 'सक्केसाणाणं' शक्रेशानयोः-शक्रेन्द्रसम्बन्धिन ईशानेन्द्रसम्बन्धिनश्च भणितव्याः, अयमाशयः यथा भद्रशालवने शक्रेन्द्रसम्बन्धिन आग्नेय नैर्ऋत्यकोणवर्तिनः प्रासादावतंसकाः उक्ताः तथेशानेन्द्रसम्बन्धिनो वायव्यैशान-

आदि क्रिया पदों ग्रहण हुआ है। इन पदों की व्याख्या पंचम सूत्र में की गई है। (मंदरस्स णं पव्वयस्स पुरस्थिमेणं एत्थ णं महं एगे सिद्धायणे पणत्ते) इस मन्दर पर्वत की पूर्वदिशा में एक विशाल सिद्धायतन कहा गया है (एवं चउदिसिं चत्तारि सिद्धाययणा विदिसासु पुक्खरिणीओ तंचेव पमाणं) मेरु पर्वत की पूर्वदिशा में भी एक एक सिद्धायतन कहा गया है इस तरह कुल सिद्धायतन पूर्वादि दिशाओं में से एक दिशा में एक एक के होने से ४ प्रतिपादित हुए हैं। (विदिसासु पुक्खरिणीओ तंचेव पमाणं) तथा इस कथन के अनुसार विदिशाओं में ईशान आदि कोनों में पुष्करिणियां प्रतिपादित हुई है। इन पुष्करिणियों के विष्कंभादि के प्रमाण भद्रशाल वन की पुष्परिणियों के विष्कंभादि के प्रमाण जैसा ही कहा गया है तथा (सिद्धाययणाणं) सिद्धायतनों का विष्कंभादि प्रमाण भी भद्रशाल के प्रकरण में कथित सिद्धायतन के प्रमाण जैसा ही कहा गया है। (पुक्खरिणीणं च पासायवडेंसगा तह चेव) पुष्करिणियों के बहुमध्यदेशवर्तिप्रासादावतंसक भद्रशालवनवर्ती नन्दा पुष्करिणिगत प्रासादावतंक के जैसे ही हैं। (तहचेव सक्केसाणाणं तेणं चेव पमाणेणं)

મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં જેવું સિદ્ધાયતન કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે પૂર્વ વગેરે ચારેચાર દિશાઓમાં એક-એક સિદ્ધાયતન છે તેથી કુલ ચાર સિદ્ધાયતનો થયાં 'विदिसासु पुक्खरिणीओ तं चेव पमाणं' તેમજ આ કથન મુજબ વિદિશાઓમાં ઈશાન વગેરે કોણોમાં પુષ્કરિણીઓ પ્રતિપાદિત થઈ છે એ પુષ્કરિણીઓના વિષ્કંભાદિના પ્રમાણ ભદ્રશાલવનની પુષ્કરિણીઓના વિષ્કંભાદિનાપ્રમાણ જેવું જ છે. તેમજ 'सिद्धाययणा णं' સિદ્ધાયતનોના વિષ્કંભાદિ પ્રમાણ પણ ભદ્રશાલના પ્રકરણમાં કથિત સિદ્ધાયતનોના પ્રમાણવત્ જ છે.'पुक्खरिणी णं च पासायवडेंसगा तहचेव' પુષ્કરિણીઓના બહુમધ્ય દેશવર્તિ પ્રાસાદાવતંસકો પણ ભદ્રશાલવનવર્તી નન્દા પુષ્કરિણિગત પ્રાસાદાવતંસકો જેવો જ છે. 'तहचेव सक्केसाणाणं तेणं चेव पमाणेणं' એ પ્રાસાદાવતંસકો શક્ર અને ઈશાનના છે એટલે કે જેમ ભદ્રશાલ વનમાં આગ્નેય અને-

कोणवर्तिनः प्रासादावतंसका भणिताः, तथैव नन्दनवनेऽपि शक्रेशानेन्द्रयोरुक्ततत्तत्कोणवर्तिनः प्रासादावतंसका वाच्या इति, ते च प्रासादा भद्रशालवनवर्ति पूर्वोत्तरादि कोणगत पद्मादि पुष्कारिणीवहुमध्यदेशवर्तिन इव नन्दनवनवर्ति पूर्वोत्तरादिकोणगतनन्दोत्तरादि पुष्करिणी बहुमध्यदेशवर्तिनो बोध्याः, ताश्च पुष्कारिण्योऽत्र नामतो निर्दिश्यन्ते तथाहि-नन्दोत्तरा १नन्दा २सुनन्दा ३नन्दिवर्धना ४चैता ईशानकोणे, तथा-नन्दिषेणा१ अमोघा२ गोस्तूपा३ सुदर्शना४ चैता आग्नेयकोणे, तथा-भद्रा१ विशाला२ कुमुदा३ पुण्डरीकिणी४ चैता नैऋत्य-कोणे, तथा-विजया१ वैजयन्ती२ अपराजिता३ जयन्ती४ चैता वायव्यकोणे, इति प्रतिकोणं

ये प्रासादावतंसक शक्र और ईशान के हैं-अर्थात् जिस प्रकार से भद्रशाल वन में आग्नेय और नैऋत्यकोण संबंधी प्रासादावतंसक शक्रेन्द्र संबंधी कहे गये हैं तथा वायव्य और ईशानवर्ती प्रासादावतंसक ईशानेन्द्र संबंधी कहे गये हैं उसी प्रकार से इस नन्दनवन में भी आग्नेय और नैऋत्यकोणवर्ती प्रासादावतंसक शक्रेन्द्र संबंधी और वायव्य एवं ईशानकोणवर्ती प्रासादावतंसक ईशानेन्द्र सम्बंधी है ऐसा जानना चाहिए। वे प्रासाद भद्रशालवनवर्ति पूर्वोत्तरादिकोण गत पद्मादि पुष्करिणियों के बहु मध्यदेश भाग में जैसे प्रकट किये गये हैं वैसे ही ये प्रासाद नन्दनवनवर्ती पूर्वोत्तरादिकोण गत नन्दोत्तरादि पुष्करिणियों के बहुमध्य देशवर्ती हैं ऐसा जानना चाहिये यहां पर नन्दोत्तरा, नन्दा, सुनन्दा, नन्दिवर्धना ये चार पुष्करिणियां ईशानकोण में हैं तथा-नन्दिषेणा, अमोघा, गोस्तूपा, और सुदर्शना ये चार पुष्करिणियां आग्नेयकोण में हैं भद्रा, विशाला, कुमुदा और पुण्डरीकिणी ये चार पुष्करिणियां नैऋत्यकोण में हैं और विजया, वैजयन्ती जयन्ती और अपराजिता ये चार पुष्करिणियां वायव्यकोण में हैं इस

નૈઋત્ય કોણથી સંબદ્ધ પ્રાસાદાવતંસકો શક્રેન્દ્ર સંબંધી કહેવામાં આવેલા છે અને જેમ વાયવ્ય અને ઇશાનવર્તી પ્રાસાદાવતંસક ઇશાનેન્દ્ર સંબંધી કહેવામાં આવેલ છે તેમજ આ નન્દનવનમાં પણ આગ્નેય અને નૈઋત્ય કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકો શક્રેન્દ્ર સંબંધી અને વાયવ્ય તેમજ ઇશાન કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકો ઇશાનેન્દ્ર સંબંધી છે, એવું જાણવું જોઇએ. એ પ્રાસાદો ભદ્રશાલવન વર્તિ પૂર્વોત્તરાદિ કોણ ગત પદ્માદિ પુષ્કરિણીઓના બહુમધ્ય દેશ ભાગમાં જે પ્રમાણે નિરૂપિત કરવામાં આવેલ છે તેવા જ એ પ્રાસાદો નન્દનવનવર્તિ પૂર્વો-ત્તરાદિ કોણ ગત નન્દોત્તર દિ પુષ્કરિણીઓના બહુમધ્ય દેશવર્તી છે. એમ જાણવું જોઈએ. અહીં નન્દોત્તરા, નન્દા, સુનન્દા, નન્દિવર્ધના એ ચાર પુષ્કરિણીઓ ઇશાન કોણમાં આવેલી છે. તેમજ નન્દિષેણા, અમોઘા, ગોસ્તૂપા અને સુદર્શના એ ચાર પુષ્કરિણીઓ આગ્નેય કોણમાં આવેલી છે. ભદ્રા વિશાલા, કુમુદા અને પુંડરીકિણી એ ચાર પુષ્કરિણીઓ નૈઋત્ય કોણમાં આવેલી છે, અને વિજયા, વૈજયન્તી, જયન્તી અને અપરાજિતા એ ચાર પુષ્કરિણીઓ

चतस्रश्चतस्रः पुष्करिण्योऽवसेयाः, एतत्पुष्करिणी बहुमध्यदेशभागवर्तिनस्ते प्रासादाः 'तेणं चेव' भद्रशालवनगतप्रासादोक्तेनैव पञ्चशतयोजनोच्चत्वादिरूपेण 'पमाणेणं' प्रमाणेन वाच्याः वक्ष्यमाणानि कूटाण्यपि मेरुपर्वतात्तावत्येवान्तरे सिद्धायतनप्रासादावतंसकमध्यवर्तीनि बोध्यानि, तत्र संख्या-नामकृतभेदं प्रदर्शयितुमाह-'णंदणवणे णं भंते !' इत्यादि-नन्दनवने खलु भदन्त ! 'कइ' कति-कियन्ति 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'गोयमा' गौतम ! 'णव' नव 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-'णंदणवणकूडे' नन्दनवनकूटं१ 'मंदरकूडे' मन्दरकूटं२ 'णिसहकूडे' निषधकूटं३ 'हिमवयकूडे' हिमवत्कूटं४ 'रययकूडे' रजतकूटं५ 'रुयगकूडे' रुचककूटं६ 'सागरचित्तकूडे' सागरचित्रकूटं७ 'वइरकूडे' वज्रकूटं८ 'बलकूडे' बलकूटम्९ । तत्र प्रथमकूटं पृच्छति-'कहि णं भंते ! णंदणवणे' क्व खलु भदन्त !

तरह हर एक कोण में चार २ पुष्करिणियां है ? इन पुष्करिणियों के बहुमध्य देश भाग में प्रासादावतंसक हैं जिस प्रकार की पांचसौ योजन की उच्चता आदि रूप प्रमाणता भद्रशालवनगत प्रासादों की कही गई है वैसी ही उच्चता आदि रूप प्रमाणता इन प्रासादों की भी कही गई जाननी चाहिये । मेरु पर्वत से उतने ही अन्तर में सिद्धायतन और प्रासादावतंसकों के मध्य में ये नौ कूट कहे गये हैं गौतमस्वामी ने जब प्रभु से ऐसा पूछा-(णंदणवणेणं भंते । कइकूडा पण्णत्ता) हे भदन्त । नन्दनवन में कितने कूट कहे गये हैं ? तब प्रभुने उनसे ऐसा कहा-(गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता) हे गौतम ! यहां पर नौ कूट कहे गये है (तं जहा-) उनके नाम इस प्रकार से हैं-(णंदणवणकूडे, मंदरकूडे, णिसहकूडे, हिमवयकूडे, रययकूडे, रुयगकूडे, सागरचित्तकूडे, वइरकूडे, बलकूडे) नन्दनवनकूट, मन्दरकूट, निषधकूट, हिमवतकूट, रजतकूट, रुचककूट, सागरचित्रकूट, वज्रकूट, और बलकूट । अब गौतम ! ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(कहि णं भंते ! णंदणवणे णंदणवणकूडे पण्णत्ते) हे भदन्त ! नन्दन वनमें नन्दन वन नामका कूट कहां पर कहा

વાયવ્ય કેણુમાં આવેલી છે. આ પ્રમાણે દરેક કોણુમાં ચાર-ચાર પુષ્કરિણીઓ આવેલી છે. એ પુષ્કરિણીઓના બહુ મધ્ય દેશભાગમાં પ્રાસાદાવતંસકો આવેલા છે. જે પ્રકારની પાંચસો યોજન જેટલી ઉચ્ચતા વગેરે રૂપ પ્રમાણુતા ભદ્રશાલવનગત પ્રાસાદોની કહેવામાં આવેલી છે, તેવી જ ઉચ્ચતા વગેરે રૂપ પ્રમાણુતા એ પ્રાસાદોની પણ કહેવામાં આવેલી છે. મેરુ પર્વતથી તેટલા જ અંતરે સિદ્ધાયતન અને પ્રાસાદાવતંસકોના મધ્યમાં એ નવ કૂટો આવેલા છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને આ રીતે પ્રશ્ન કર્યો 'णंदणवणेणं भंते ! कइकूडा पण्णत्ता' હે ભદંત ! નન્દનવનમાં કેટલા કૂટો કહેવામાં આવેલા છે ? ત્યારે પ્રભુએ તેમને કહ્યું-'गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ત્યાં નવ કૂટો કહેવામાં આવેલા છે. 'तं जहा' તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-णंदणवणकूडे, मंदरकूडे, णिसहकूडे, हिमवयकूडे, रययकूडे, रुयगकूडे, सागरचित्तकूडे, वइरकूडे, बलकूडे' નન્દનવન કૂટ, મંદરકૂટ, નિષધકૂટ, હિમવત્ કૂટ, રજત કૂટ, રુચકકૂટ, સાગર ચિત્રકૂટ,

नन्दनवने 'णंदणवणकूडे णामं' नन्दनवनकूटं नाम 'कूडे' कूटं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम् 'गोयमा' गौतम ! 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरत्थिमिल्लसिद्धाययणस्स' पौरस्त्य सिद्धायतनस्य 'उत्तरेणं उत्तरेण-उत्तरदिशि 'उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स' उत्तरपौरस्त्यस्य-ईशानकोणवर्तिनः 'पासायवडेंसयस्स' प्रासादावतंसकस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'णंदणवणे' नन्दनवने 'णंदणवणे णामं' नन्दनवनं नाम 'कूडे' कूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् अत्रापि मेरुतः सिद्धायतनपञ्चाशद्योजनानि व्यतिक्रम्यैव क्षेत्रनियमो बोध्यः, अन्यथाऽस्य प्रासादावतंसकभवनयोरन्तरालवर्तित्वं न स्यात् ।

अथ वर्णितवर्णयिष्यमाणकूटानां सङ्ख्यामतिदेष्टुमाह-'पंचसइया कूडा' पञ्चशतिकानि कूटानि 'पुव्ववण्णिया' पूर्ववर्णितानि-पूर्व-प्राग् विदिग्हस्तिकूटवर्णनप्रसङ्गे वर्णितानि उच्चत्वविष्कम्भपरिधिवर्णसंस्थानदेवराजधानी दिगादिभिरुक्तानि तानि चात्र 'भाणियव्वा' भणितव्यानि वक्तव्यानि सदृशपाठत्वात् अत्र 'देवी' देवी अधिष्ठात्री देवता 'मेहंकरा' मेघ-

गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्ले सिद्धाययणस्स उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसयस्स दक्खिणेणं-एत्थणं णंदवणे णंदणवणे णामं कूडे पण्णत्ते) हे गौतम ! मन्दर पर्वत की पूर्वदिशा में रहे हुए सिद्धायतन की उत्तरदिशा में तथा-ईशानकोणवर्ती प्रासादावतंसक की दक्षिणदिशा में नन्दनवन में नन्दनवन नामका कूट कहा गया है यहां पर भी मेरुको पचास योजन पार करके ही क्षेत्रका नियम कहा गया जानना चाहिये । यदि ऐसा न मानाजावे तो फिर प्रासादावतंसक और भवन के अन्तराल में वर्तित्व इस कूट में नहीं आवेगा । (पंचसईयाकूडा पुव्ववण्णिया भाणियव्वा, देवी मेहंकरा रायहाणी विदिसाएत्ति) जिस प्रकार से विदिग्हस्तिकूट के प्रकरण में उच्चता, व्यास-विष्कंम्भ, परिधि परिक्षेप-वर्ण, संस्थान, देव,

વનકૂટ અને બલકૂટ. ફરીથી ગૌતસ્વામી પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે 'कहिणं भंते ! णंदणवणे णंदणवण कूडे पण्णत्ते' હે ભદંત ! નન્દનવનમાં નંદનવન નામે કૂટ કયા સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्ले सिद्धाययणस्स उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसयस्स दक्खिणेणं एत्थ णं णंदणवणे णंदणवणे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં આવેલા સિદ્ધાયતનની ઉત્તર દિશામાં તેમજ ઇશાન કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની દક્ષિણ દિશામાં નન્દનવનમાં નન્દનવન નામે કૂટ આવેલ છે. અહીં પણ મેરુને પચાસ યોજન પાર કરીને જ ક્ષેત્રનો નિયમ કહેવાએલો જાણવો જોઇએ. જો આ પ્રમાણે માનવામાં નહિ આવે તો પછી પ્રાસાદાવતંસક અને ભવનના અંતરાલવર્તિત્વ આ કૂટમાં આવશે જ નહિ. 'पंचसईया कूडा पुव्वण्णिया भाणियव्वा, देवी मेहंकरा रायहाणी विदिसाएत्ति' જે પ્રમાણે વિદિગ્ હસ્તિકૂટના પ્રકરણમાં ઉચ્ચતા, વ્યાસ, વિષ્કંભ પરિધિ-પરિક્ષેપ વર્ણ, સંસ્થાન દેવ રાજધાની દિશા

ङ्कराभिधाना अस्याः देव्याः 'रायहाणी' राजधानी 'विदिसाएत्ति' विदिशि-ईशानकोणे पद्मोत्तरकूटवद्वर्णनीयत्वात्, इति प्रथमकूटवर्णनम् १ अथावशिष्टकूटानां तद्देवीनां तद्राजधानीनां च व्यवस्थां चिकीर्षुराह -'एयाहिं इत्यादि-एताभिः देवीभिः 'चेव' चकारात् राजधानीभिः-अनन्तरसूत्रे वक्ष्यमाणाभिरेव सह 'पुव्वाभिलावेणं' पूर्वाभिलापेन-पूर्वेण नन्दनवनकूटोक्तेन अभिलापेन-सूत्रपाठेन 'णेयव्वा' नेतव्यानि, बोध्यानि 'इमेकूडा' इमानि वक्ष्यमाणानि कूटानि 'इमाहिं दिसाहिं' इमाभिः वक्ष्यमाणाभिर्दिग्भिः भणितव्यानीति शेषः, एतदेव स्पष्टीकरोति 'पुरत्थिमिल्लस्स' पौरस्त्यस्य-पूर्वदिग्भवस्य 'भवणस्स' भवनस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'दाहिणपुरत्थिमिल्लस्स' दक्षिणपौरस्त्य आग्नेयकोणवर्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'मंदरे' मन्दरे-मन्दरनाम्नि 'कूडे' कूटे 'मेहवई' मेघवती नाम 'रायहाणी' राजधानी 'पुव्वेणं' पूर्वेण पूर्वस्यां

राजधानी दिशा आदि द्वारों को लेकर कूटवर्णित किये गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी इन कूटों का वर्णन इन्हीं सब उच्चता आदि द्वारों को लेकर कर-लेना चाहिये क्योंकि उस पाठ में और यहां के पाठ में कोई अन्तर नहीं है। अतः इन द्वारों को लेकर जैसा प्रश्नोत्तर रूप से वहां पर कूटों का कथन किया गया है वैसा ही वह सब कथन यहां पर भी है उस वर्णन में और इस वर्णन में कोई अन्तर नहीं है ये सब कूट पांचसौ योजन के विस्तारवाले हैं। यहां पर देवी मेघङ्करा नामकी है इसकी राजधानी विदिशा में ईशानकोण में है इस तरह पद्मोत्तरकूट की तरह ही इस कूटका वर्णन है (एयाहिं चेव पुव्वाभिलावेणं णेयव्वा इमे कूडा इमाहिं दिसाहिं पुरत्थिमिल्लस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिण पुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं मंदरे कूडे मेहवईरायहाणी) इसी मेघकूटोक्त अभिलाप के अनुसार इन २ दिशाओं में देवियों और राजधानियों से युक्त ये अवशिष्टकूट समझलेना चाहिये जैसे कि पूर्व

વિગેરેના દ્વારોથી માંડીને કૂટો વિષે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે, તે પ્રમાણે જ અહીં પણ એ કૂટોનું વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ કેમકે તે પાઠમાં અને અહીંના પાઠમાં કોઈ પણ તફાવત નથી. એથી એ દ્વારોના માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં ત્યાં કૂટો વિષે કથન સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું છે તેવું જ બધું કથન અહીં પણ સમજવું જોઈએ. તે વર્ણનમાં અને આ વર્ણનમાં કોઈ પણ જાતનો તફાવત નથી. એ બધા કૂટો પાંચસો યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા છે. અહીં મેઘંકરા નામક દેવી છે. એની રાજધાની વિદિશ માં ઈશાનકોણમાં આવેલી છે. આ પદ્મોત્તર કૂટની જેમ જ આ કૂટનું પણ વર્ણન સમજવાનું છે. 'एआहिं चेव पुव्वाभिलावेणं णेयव्वा इमे कूडा इमाहिं दिसाहिं पुरत्थिमिल्लस्स भवणस्स दाहिणेणं दाहिण पुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं मंदरे कूडे मेहवई रायहाणी' આ મેઘ કૂટોક્ત અભિલાપ મુજબ તત્ તત્ દિશાઓમાં દેવીઓ અને રાજધાનીઓથી યુક્ત એ અવશિષ્ટ કૂટો સમજી લેવા

दिशि, इति द्वितीयकूटवर्णनम् २ 'दक्खिणिल्लस्स' दाक्षिणात्यस्य–दक्षिणदिग्भवस्य 'भवणस्स' भवनस्य 'पुरत्थिमेण' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'दाहिणपुरत्थिमिल्लस्स' दक्षिणपौरस्त्यस्य–आग्नेयकोणवर्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'णिसहे कूडे' निषधं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् 'अस्याधिष्ठात्री 'सुमेहा देवी' सुमेधा नाम देवी प्रज्ञप्ता 'रायहाणी' राजधानी 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि प्रज्ञप्ता इति तृतीयकूटवर्णनम् ३ अथ चतुर्थकूटवर्णनम्–'दक्खिणिल्लस्स' दाक्षिणात्यस्य 'भवणस्स' भवनस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'दक्खिणपच्चत्थिमिल्लस्स' दक्षिणपश्चिमस्य–नैर्ऋत्यकोणवर्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'हेमवएकूडे' हैमवतं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, अस्याधिष्ठात्री 'हेममालिणी देवी' हेममालिनी नाम देवी प्रज्ञप्ता, अस्य हैमवत्कूटस्य 'रायहाणी' राजधानी 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि प्रज्ञप्ता इति चतुर्थकूट-

---

दिग्वर्ती भवन की दक्षिणदिशा में तथा आग्नेयकोणवर्ती प्रासादावतंसक की उत्तरदिशा में वर्तमान मन्दर नामके कूट पर मेघवती नामकी राजधानी है यह राजधानी कूट की पूर्वदिशा में है २।

(दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं दाहिणपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पच्चत्थिमेणं णिसहे कूडे सुमेहा देवी, रायहाणी दक्खिणेणं ३) दक्षिणदिग्वर्ती भवन की पूर्वदिशा में तथा आग्नेयकोणवर्ति प्रासादावतंसक की पश्चिमदिशा में निषध नामका कूट है इसकी अधिष्ठात्री सुमेधा नामकी देवी है इसकी राजधानी इस कूट की दक्षिणदिशा में कही गई है (दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं हेमवए कूडे हेममालिनी देवी रायहाणी दक्खिणेणं ४) दक्षिणदिग्वर्ती भवन की पश्चिमदिशा में तथा नैर्ऋत्यकोणवर्ती प्रासादावतंसक की पूर्वदिशा में हैमवत नामका कूट है इसकी अधिष्ठात्री हेममालिनी नामकी देवी

લેઈએ. જેમકે પૂર્વ દિગ્વર્તી ભવનની દક્ષિણ દિશામાં તેમ જ આગ્નેય કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની ઉત્તર દિશામાં વર્તમાન મંદર નામક કૂટ ઉપર મેઘવતી નામક રાજધાની છે. આ રાજધાની કૂટની પૂર્વ દિશામાં આવેલી છે. ૨

'दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं दाहिणपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पच्चत्थिमेणं णिसहे कूडे सुमेहादेवी, रायहाणी दक्खिणेणं ३' દક્ષિણ દિગ્વર્તી ભવનની પૂર્વ દિશામાં તેમજ આગ્નેય કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની પશ્ચિમ દિશામાં નિષધ નામક કૂટ આવેલ છે. એની અધિષ્ઠાત્રી સુમેધા નામક દેવી છે. એની રાજધાની કૂટની દક્ષિણ દિશામાં આવેલી છે. 'दक्खिणिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं दक्खिणपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पुरत्थिमेणं हेमवए कूडे हेममालिनी देवी रायहाणी दक्खिणेणं ४' દક્ષિણ દિગ્વર્તી ભવનની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ નૈઋત્ય કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની પૂર્વદિશામાં હૈમવત નામક કૂટ આવેલ છે. એ કૂટની અધિષ્ઠાત્રી હેમમાલિની નામક દેવી છે અને એની

वर्णनम् ४ अथ पञ्चमकूटवर्णनम्-'पच्चत्थिमिल्लस्स' पाश्चिमात्यस्य-पश्चिमदिग्वर्तिनः 'भवणस्स' भवनस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'दाहिणपच्चत्थिमिल्लस्स' दक्षिण-पश्चिमस्य-नैर्ऋत्यकोणवर्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'रयए' रजतं नाम 'कूडे' कूटं प्रज्ञप्तम् अस्याधिष्ठात्री 'सुवच्छा देवी' सुवत्सा नाम देवी प्रज्ञप्ता, अस्य रजतकूटस्य 'रायहाणी' राजधानी 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिम-दिशि प्रज्ञप्ता इति पञ्चमकूटवर्णनम् । अथ षष्ठकूटवर्णनम् 'पच्चत्थिमिल्लस्स' पाश्चिमात्य-स्य-पश्चिमदिग्वर्तिनः 'भवणस्स' भवनस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'उत्तरपच्चत्थिमिल्ल-स्स' उत्तरपश्चिमस्य-वायव्यकोणवर्त्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'रुयगे' रुचकं नाम 'कूडे' कूटं प्रज्ञप्तम् अस्य कूटस्याधिष्ठात्री 'वच्छमित्ता देवी' वत्समित्रा नाम देवी प्रज्ञप्ता, अस्य कूटस्य 'रायहाणी' 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि प्रज्ञप्ता, इति षष्ठकूटवर्णनम् ६ ।

है और इसकी राजधानी कूट की दक्षिणदिशा में है। (पच्चत्थिमिल्लस्स भवणस्स दक्खिणेणं दाहिणपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं रयए कूडे सुवच्छा देवी रायहाणी पच्चत्थिमेणं) पश्चिमदिग्वर्ती भवन की दक्षिण-दिशा में तथा नैर्ऋत्यकोणवर्ती प्रासादावतंसक की उत्तरदिशा में रजत नामका कूट है उसकी अधिष्ठात्री देवी सुवत्सा है इसकी राजधानी कूट की पश्चिमदिशा में हैं (पच्चत्थिमिल्लस्स भवणस्स उत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स दक्खिणेणं रुयगे कूडे वच्छमित्ता देवी रायहाणी पच्चत्थि-मेणं६) पश्चिमदिग्वर्ती भवन की उत्तर दिशा में तथा उत्तरपश्चिम दिग्वर्ती--वायव्यकोणवर्त्ती प्रासादवतंसक की दक्षिणदिशा में रुचक नामका कूट है यहां की अधिष्ठात्री वत्समित्रा नामकी देवी है इसकी राजधानी इस कूट की पश्चिमदिशा में है (उत्तरिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थिमेणं उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पुरत्थिमेणं सागरचित्ते कूडे वइरसेणा देवी रायहाणी

રાજધાની કૂટની દક્ષિણ દિશામાં આવેલી છે. 'पच्चत्थिमिल्लस्स भवणस्स दक्खिणेणं दाहिण पच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स उत्तरेणं रयए कूडे सुवच्छा देवी रायहाणी पच्चत्थिमेणं ५' પશ્ચિમ દિગ્વર્તી ભવનની દક્ષિણ દિશામાં તેમજ નૈઋત્યકોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની ઉત્તર દિશામાં રજત નામક કૂટ આવેલ છે. એ કૂટની અધિષ્ઠાત્રી દેવી સુવત્સા છે. એની રાજધાની કૂટની પશ્ચિમ દિશામાં છે. 'पच्चत्थिमिल्लस्स भवणस्स उत्तरेणं उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडें-सगस्स दक्खिणेणं रुयगे कूडे वच्छमित्ता देवी रायहाणी पच्चत्थिमेणं ६' પશ્ચિમ દિગ્વર્તી ભવનની ઉત્તર દિશામાં તેમજ ઉત્તર પશ્ચિમ દિગ્વર્તી વાયવ્ય કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની દક્ષિણ દિશામાં રુચક નામક કૂટ આવેલ છે. અહીંની અધિષ્ઠાત્રી દેવી વત્સમિત્રા નામે છે. એની રાજધાની એ કૂટની પશ્ચિમ દિશામાં આવેલી છે. 'उत्तरिल्लस्स भवणस्स पच्चत्थि-

अथ सप्तमकूटवर्णनम्—'उत्तरिल्लस्स' औत्तराहस्य उत्तरदिग्वर्तिनः 'भवणस्स' भवनस्स 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन—पश्चिमदिशि 'उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स' उत्तरपश्चिमस्य वायव्यकोण-वर्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'सागरचित्ते-कूडे' सागरचित्र नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, अस्य कूटस्याधिष्ठात्री 'वइरसेणा देवी' वज्रसेना नाम देवी प्रज्ञप्ता, अस्य कूटस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरेणं' उत्तरेण—उत्तरदिशि प्रज्ञप्ता, इति सप्तम-कूटवर्णनम् ७। अथाष्टमकूटवर्णनम्—'उत्तरिल्लस्स' औत्तराहस्य—उत्तरदिग्वर्तिनः भवणस्स' भवनस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स' उत्तरपौरस्त्यस्य—ईशानकोण-वर्तिनः 'पासायवडेंसगस्स' प्रासादावतंसकस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'वइरकूडे' वज्रकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, अस्य कूटस्याधिष्ठात्री 'वलाहया देवी' वलाहिका देवी प्रज्ञप्ता, अस्य कूटस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरेणंति' उत्तरेण उत्तरदिशि प्रज्ञप्तेति अष्टमकूटवर्णनं गतम् ८।

अथ नवमं बलकूटं सहस्राङ्कापरनामकमिति नन्दनवनकूटादितः पृथग्वर्णयितुमुपक्रमते—'कहिणं भंते !' इत्यादि क्व खलु भदन्त ! 'णंदणवणे' नन्दनवने 'बलकूडेणामं कूडे' बलकूटं नागकूटं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम् ?, 'गोयमा !' गौतम ! 'मंदरस्स' मन्दरस्य 'पव्वयस्स' पर्वतस्य

उत्तरेणं ७) उत्तर दिग्वर्ती भवन की पश्चिमदिशा में तथा वायव्यकोणवर्ति प्रासादावतंसक की पूर्वदिशा में सागर चित्र नामका कूट है वज्रसेना नामकी देवी यहां की अधिष्ठात्री देवी है इसकी राजधानी इस कूटकी उत्तरदिशा में है। (उत्तरिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडें-सगस्स पच्चत्थिमेणं वइरकूडे बलाहया देवी रायहाणी उत्तरेणंति ८) उत्तर दिग्वर्ती भवन की पूर्वदिशा में तथा—ईशानकोणवर्ती प्रासादावतंसक की पश्चिमदिशा में वज्रकूट नामका कूट है। इस कूट की अधिष्ठात्री देवी बलाहिका है इसकी राजधानी कूट की उत्तरदिशा में है। (कहिणं भंते ! णंदणवणे बल-कूडे णामं कूडे पण्णत्ते) हे भदन्त ! नन्दनवन में बलकूट नामका कूट कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—(गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुर

मेणं उत्तरपच्चत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पुरत्थिमेणं सागरचित्ते कूडे वइरसेणा देवी रायहाणी उत्तरेणं ७' उत्तर दिग्वर्ती ભવનની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ વાયવ્ય કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની પૂર્વ દિશામાં સાગરચિત્ર નામક કૂટ આવેલ છે. વજ્રસેના નામે ત્યાં અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે. એની રાજધાની એ કૂટની ઉત્તર દિશામાં આવેલી છે 'उत्तरिल्लस्स भवणस्स पुरत्थिमेणं उत्तरपुरत्थिमिल्लस्स पासायवडेंसगस्स पच्चत्थिमेणं वइरकूडे बलाहया देवी रायहाणी उत्तरेणंति ८' ઉત્તરદિગ્વર્તી ભવનની પૂર્વ દિશામાં તેમજ ઈશાન કોણવર્તી પ્રાસાદાવતંસકની પશ્ચિમ દિશામાં વજ્ર કૂટ નામક કૂટ આવેલ છે. એ કૂટની અધિષ્ઠાત્રી દેવી બલાહિકા છે. એની રાજધાની કૂટની ઉત્તર દિશામાં આવેલી છે. 'कहिणं भंते ! णंदण-वणे बलकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! નન્દનવનમાં બલકૂટ નામક કૂટ કયા સ્થળે આવેલ

'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपौरस्त्येन ईशानकोणे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'णंदणवणे' नन्दनवने 'बलकूडे णामं कूडे' बलकूटं नाम कूटं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् अत्रेदं तात्पर्यम्-मेरुगिरितः पञ्चाशद्योजनानन्तरे ईशानकोणे ऐशानप्रासादः प्रज्ञप्तस्ततोऽपि ईशानकोणे बलकूटं नाम कूटं विशालतमस्य वस्तुन आधारस्यापि विशालतमत्वात् प्रकृते विशालतमस्य बलकूटस्याधारभूते-शानकोणस्य विशालतमप्रमाणकत्वमिति। 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण उक्ताभिलापानुसारेण 'जं चेव' यदेव 'हरिस्सहकूडस्स' हरिस्सहकूटस्य-माल्यवन्नामकवक्षस्कारपर्वतवर्तिनो नवमकूटस्य 'पमाणं' प्रमाणं सहस्रयोजनलक्षणं तद्गिरिकूटवर्णनप्रकरणे प्रागुक्तम् 'रायहाणी य' राजधानी च हरिस्सहा नाम्नी आयामविष्कम्भतश्चतुरशीति योजनसहस्रप्रमाणा वर्णिता 'तं चेव' तदेव प्रमाणं 'बलकूडस्सवि' बलकूटस्यापि वाच्यम्, एवं हरिस्सह राजधानी वद् बलकूट-

---

त्थिमेणं एत्थ णं णंदणवणे बलकूडे णामं कूडे पण्णत्ते) हे गौतम ! मन्दर पर्वत की ईशान विदिशा में नन्दनवन में बलकूट नामका कूट कहा गया इस कूटका दूसका नाम सहस्राङ्क कूट भी है इसका तात्पर्य ऐसा है कि मेरु पर्वत से ५० योजन आगे जाने पर ईशानकोण में ऐशान इन्द्र का प्रासाद है इसके भी ईशानकोण में यह बलकूट नामका कूट है। जो वस्तु विशालतम होती है यहां उस विशाल तम ही आधार की आवश्यकता होती है इस कूटकी आधारभूत जो विदिशा है वह विशालतम प्रमाणवाली है। (एवं जं चेव हरिस्सहकूडस्स प्रमाणं रायहाणी अ तं चेव बलकूडस्स वि, णवरं बलो देवो रायहाणी उत्तर-पुरत्थिमेणंति) इस तरह जो हरिस्सह कूटकी-माल्यवान् पर्वतवर्ती नौवें कूट की-एक हजार योजनरूप प्रमाणता-पहिले कही गई है, तथा हरिस्सहा नामकी जो राजधानी आयाम विष्कंभ की अपेक्षालेकर ८४ हजारयोजन प्रमाण वाली कही गई है वही सब कथन यहां पर भी कहलेना चाहिये अर्थात् इस बलकट का

છે? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थणं णंदणवणे बलकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! મન્દર પર્વતની ઈશાન વિદિશામાં નન્દનવનમાં બલકૂટ નામક કૂટ આવેલ છે. એ કૂટ સહસ્રાંક કૂટ નામથી પણ સુપ્રસિદ્ધ છે આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે મેરુ પર્વતથી ૫૦ યોજન આગળ જવાથી ઈશાન કોણમાં ઐશાન ઇન્દ્રનો મહેલ છે. તેના પણ ઈશાન કોણમાં આ બલકૂટ નામક કૂટ છે જે વસ્તુ વિશાલતમ હોય છે, તેના માટે વિશાલતમ આધારની જરૂરત રહે છે. અહીં એ કૂટની જે આધારભૂત વિદિશા છે તે વિશાલતમ પ્રમાણવાળી છે. 'एवं जं चेव हरिस्सहकूडस्स पमाणं रायहाणी अ तं चेव बलकूडस्स वि, णवरं बलो देवो रायहाणी उत्तरपुरत्थिमेणं ति' આ પ્રમાણે નવમ હરિસ્સહ કૂટની એટલે કે-માલ્યવાન પર્વતવર્તી નવમ કૂટની-એક સહસ્ર યોજન રૂપ પ્રમાણતા પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલી છે. તેમજ હરિસ્સહા નામે જે રાજધાની છે તે આયામ-વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૮૪ હજાર યોજન પ્રમાણ જેટલી કહેવામાં આવેલી છે. આ પ્રમાણે શેષ બધું કથન અહીં

स्यापि राजधान्याः प्रमाणं वाच्यम् 'णवरं' नवरं—केवलं बलकूटस्याधिष्ठाता 'बलो देवो' बलो नाम देवः, हरिस्सहकूटस्य तु हरिस्सहो नाम देव उक्त इति विशेषः, बलदेवस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरपुरत्थिमेणंति' उत्तरपौरस्त्येन—ईशानकोणे प्रज्ञप्तेति नवमकूटवर्णनं गतम्, इति मन्दरगिरिवर्ति नन्दनवनगतानां नवकूटानां नन्दनवनकूटादि वर्णनम्, इति मन्दरवर्ति द्वितीयनन्दनवनवर्णनं समाप्तम् ॥सू० ३७॥

अथ तृतीयं सौमनसवनं वर्णयितुमुपक्रमते—'कहिणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते ! मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते ? गोयमा ! णंदणवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ अद्ध तेवट्ठिं जोयणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थ णं मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते, पंच जोयणसयाइं चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए जे णं मंदरं पव्वयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ, चत्तारि जोयणसहस्साइं दुण्णि य बावत्तरे जोयणसए अट्ठ य इक्कारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिविक्खंभेणं तेरस जोयणसहस्साइं पंच य एक्कारे जोयणसए छच्च एक्कारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिपरिरएणं तिण्णि जोयणसहस्साइं दुण्णि य बावत्तरे जोयणसए अट्ठय इक्कारस-

प्रमाण एक हजार योजन का है और बलकूट नामकी राजधानी के आयाम विष्कंम्भ का प्रमाण ८४ हजार योजन का है (णवरं) पद द्वारा उसकी अपेक्षा जो यहां अन्तर है वह ऐसा है कि यहां पर बल नामका देव उसका अधिष्ठाता है हरिस्सह कूटका अधिष्ठाता हरिस्सह नामका देव है इस बलदेव की राजधानी इस कूटकी ईशान विदिशा में कही गई है। इस प्रकार से मन्दर गिरिवर्ति जो नन्दनवन है और इसमें जो ये नौ कूट हैं उनका सबका कथन समाप्त हुआ यह नन्दनवन मन्दरगिरिका द्वितीय वन है ॥३७॥

પણ સમજી લેવું જોઈએ. એટલે કે એ બલકૂટનું પ્રમાણ એક હજાર યોજન જેટલું છે અને બલકૂટ નામની રાજધાનીના આયામ-વિષ્કંભનું પ્રમાણ ૮૪ હજાર યોજન જેટલું છે. 'णवर' પદ વડે એ બતાવ્યું છે કે તેની અપેક્ષાએ જે અહીં અંતર છે, તે આ પ્રમાણે છે કે અહીં બલ નામક દેવ એનો અધિષ્ઠાતા છે. હરિસ્સહ કૂટનો અધિષ્ઠાતા હરિસ્સહ નામક દેવ છે. એ બલદેવની રાજધાની એ કૂટની ઈશાન વિદિશામાં આવેલી છે. આ પ્રમાણે મન્દર ગિરિવર્તી જે નન્દન વન છે અને એમાં જે નવકૂટો આવેલા છે. તે બધા વિષે કથન સમાપ્ત થયું. આ નન્દનવન મન્દર ગિરિનું દ્વિતીય વન છે. ॥ સૂત્ર-૩૭ ॥

भाए जोयणस्स अंतो गिरिविक्खंभेणं दस जोयणसहस्साइं तिण्णि य अउणापण्णे जोयणसए तिण्णि य इक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिपरिरएणंति। से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, वण्णओ किण्हे किण्होभासे जाव आसयंति कूडवज्जा सा चेव णंदणवणवत्तव्वया भाणियव्वा, तं चेव ओगाहिऊण जाव पासायवडेंसगा सक्कीसाणाणंति ॥सू० ३८॥

छाया—क्व खलु भदन्त! मन्दरे पर्वते सौमनसवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम्?, गौतम! नन्दनवनस्य बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद अर्द्धत्रिषष्टिं योजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुत्पत्य अत्र खलु मन्दरे पर्वते सौमनसवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम्; पञ्चयोजनशतानि चक्रवालविष्कम्भेण वृत्तं वलयाकारसंस्थानसंस्थितं यत् खलु मन्दरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्य खलु तिष्ठति, चत्वारि योजनसहस्राणि द्वे च द्वासप्तते योजनशते अष्ट च एकादशभागान् योजनस्य बहिर्गिरिविष्कम्भेण त्रयोदश योजनसहस्राणि पञ्च च एकादशानि योजनशतानि च षट् च एकादशभागान् योजनस्य बहिर्गिरिपरिरयेण त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वासप्तते योजनशते अष्ट च एकादशभागान् अन्तर्गिरिविष्कम्भेण दश योजनसहस्राणि त्रीणि च एकोनपञ्चाशानि योजनशतानि त्रींश्च एकादशभागान् योजनस्य अन्तर्गिरिपरिरयेणेति। तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्तं वर्णकः कृष्णः कृष्णावभासो यावद् आसते, एवं कूटवर्जा सैव नन्दनवनवक्तव्यता भणितव्या, तदेव अवगाह्य यावत् प्रासादावतंसकः शक्रेशानयोरिति ॥सू० ३८॥

टीका—'कहि णं भंते! मंदरे' इत्यादि—क्व खलु भदन्त! 'मंदरे' मन्दरे मेरौ 'पव्वए' पर्वते 'सोमणवणे णामं' सौमनसवनं नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्?, 'गोयमा!' गौतम! 'णंदणवणस्स' नन्दनवनस्य 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसमरमणीयात् 'भूमिभागाओ'

तृतीय सौमनसवनका वर्णन

'कहिणं भंते! मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते' इत्यादि।

टीकार्थ—गौतमस्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है—(कहिणं भंते! मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते) हे भदन्त! मन्दर पर्वत पर सौमनस नामका वन कहां पर कहा गया है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—(गोयमा! णंदणव-

---

તૃતીય સૌમનસ વનનું વર્ણન

'कहिणं भंते! मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते' इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમે આ સૂત્ર વડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहिणं भंते! मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ભદન્ત! મંદર પર્વત ઉપર સૌમનસ નામક વન ક્યાં સ્થળે આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा! णंदणवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ

भूमिभागात् 'अद्धतेवट्ठिं' अर्द्धत्रिषष्टि-सार्द्धद्वाषष्टि 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'उद्धं उप्पइत्ता' ऊर्ध्वमुत्पत्य उपरि गत्वा 'इत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'मंदरे पव्वए' मन्दरे पर्वते 'सोमणसवणे णामं' सौमनसवनं नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च 'पंचजोयण सहस्साइं' पञ्चयोजनशतानि 'चक्कवालविक्खंभेणं' चक्रवालविष्कम्भेण मण्डलाकारविस्तारेण 'वट्टे' वृत्तं वर्तुलं 'वलयाकारसंठाणसंठिए' वलयाकारसंस्थानसंस्थितं-वलयो हि मध्यच्छिद्रयुक्तो भवति तद्वदाकारकसंस्थानेन संस्थितम्, एतदेव स्पष्टीकरोति-'जे' यत्-सौमनसवनं 'णं' खलु 'मंदरं पव्वयं' मन्दरं पर्वतं 'सव्वओ' सर्वतः-सर्वदिक्षु 'समंता' सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ता' सम्परिक्षिप्य-परिवेष्टय 'णं' खलु 'चिट्ठइ' तिष्ठति, एतच्च कियद्विष्कम्भं कियत्परिक्षेपम्? इति जिज्ञासायामाह-'चत्तारि' चत्वारि 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'दुण्णि य' द्वे च 'बावत्तरे' द्वासप्तते द्वासप्तत्यधिके 'जोयणसए' योजनशते 'अट्ठ य' अष्ट च 'इक्कारसभाए' एकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'बाहिं' बहिः 'गिरिविक्खंभेणं' गिरिविष्कम्भेण मेरुपर्वतविस्तारेण 'तेरस' त्रयोदश 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'पंचय'

णस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ अद्धतेवट्ठिं जोयणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थणं मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते' हे गौतम! नन्दन वन के बहुसमरमणीय भूमि भाग से ६२॥ हजार योजन ऊपर जाने पर मन्दर पर्वत के ऊपर सौमनसवन नामका वन कहा गया है। (पंच जोयणसयाइं चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए' यह सौमनसवन पांचसौ योजन के मण्डलाकाररूप विस्तार से युक्त है गोल है इसीलिये इसका आकार गोल वलय के जैसा हो गया है 'जे णं मंदरं पव्वयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' यह सौमनसवन मन्दर पर्वत को सब ओर से अच्छी तरह घेरे हुए हैं 'चत्तारि जोयणसहस्साइं दुण्णि य बावत्तरे जोयणसए अट्ठ य एक्कारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिविक्खंभेणं' इसका बाह्य विस्तार ४२७२ योजन और १

भूमिभागाओ अद्धतेवट्ठिं जोयणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थणं मंदरे पव्वए सोमणसवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! નંદન વનના બહુ સમરમણીય ભૂમિ ભાગથી ૬૨॥ હજાર યોજન ઉપર ગયા બાદ મંદર પર્વતની ઉપર સૌમનસવન નામે વન આવેલ છે. 'पंच-जोयणसयाइं चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए' આ સૌમનસ વન પાંચસો યોજન જેટલા મંડળાકાર રૂપ વિસ્તારથી યુક્ત છે. ગોળ છે. એથી એનો આકાર ગોળ, વલય જેવો છે. 'जे णं मंदरं पव्वयं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' મંદર પર્વતની ચોમેર આ સૌમનસવન વીંટળાયેલું છે. 'चत्तारि जोयणसहस्साइं दुण्णिय बावत्तरे जोयण सए अट्ठय एक्कारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिविक्खंभेणं' એનો બાહ્ય વિસ્તાર ૪૨૭૨ યોજન અને એક યોજનના ૧૧ ભાગોમાંથી ૮ ભાગ પ્રમાણ છે. 'तेरस जोयणसहस्साइं छच्च एक्कारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिपरिरयेणं' એનો બાહ્ય પરિક્ષેપનું પ્રમાણ ૧૩૫૧૧ યોજન

पञ्च च 'एक्कारे' एकादशानि-एकादशाधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'छच्च' षड् च 'एक्कारसभाए' एकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'बाहिं' बहिः 'गिरिपरिरएणं' गिरिपरिरयेण गिरिपरिधिना, 'तिण्णि' त्रीणि 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'दुण्णि य' द्वे च 'बावत्तरे' द्वासप्ततानि द्विसप्तत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'अट्ठ य' अष्ट च 'एक्कारसभाए' एकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'अंतो' अन्तः मध्ये नितम्बप्रदेशे 'गिरिविक्खंभेणं' गिरिविष्कम्भेण 'दस' दश 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'तिण्णि य' त्रीणि च 'अउणावण्णे' एकोनपंचाशानि-एकोनपञ्चाशदधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'तिण्णि य' त्रींश्च 'इक्कारसभाए' एकादशभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य 'अंतो' अन्तः-मध्ये 'गिरिपरिरएणं' गिरिपरिरयेण गिरिपरिधिना इति। अथ सौमनसवनं वर्णयितुं सूत्रमाह-'से' तत् 'णं' खलु सौमनसवनं 'एगाए' एकया 'पउमवरवेइयाए' पद्मवरवेदिकया 'एगेण य' एकेन च 'वणसंडेणं' वनषण्डेन 'सव्वओ' सर्वतः 'समंता' समन्तात् 'संपरिक्खित्ते' सम्परिक्षिप्तं परिवेष्टितमस्ति, अनयोः पद्मवरवेदिका वनषण्डयोः 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः, स च पञ्चमसूत्राद् ग्राह्यः, स च किम्पर्यन्तः? इत्याह-'किण्हे किण्होभासे

योजन के ११ भागों में से ८ भाग प्रमाण है 'तेरस जोयणसहस्साइं पंच य एक्कारे जोयणसए छच्च एक्कारसभाए जोयणस्स बाहिं गिरिपरिरएणं' इसका बाह्य परिक्षेप प्रमाण १३५११ योजन और १ योजन के ११ भागों में से ६ भाग प्रमाण है। 'तिण्णि जोयणसहस्साइं दुण्णि य बावत्तरे जोयणसए अट्ठय इक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिविक्खंभेणं, दस जोयणसहस्साइं तिण्णय अउणापण्णे जोयणसए तिण्णिय एक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिपरिरएणंति' इसका भीतरी विस्तार ३२७२ योजन और एक योजन के ११ भागों में से ८ भाग प्रमाण है तथा इसका भीतरी परिक्षेप का प्रमाण १०३४९ योजन और एक योजन के ११ भागों में से ३ भाग प्रमाण है। 'सेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते वण्णओ-किण्णे किण्हो भासे जाव आसयंति एवं कूडवज्ज सच्चेव णंदणवणवत्तव्वया भाणियव्वा'

અને ૧ યોજનના ૧૧ ભાગોમાંથી ૬ ભાગ પ્રમાણ છે 'तिण्णि जोयणसहस्साइं दुण्णिय बावत्तरे जोयणसए अट्ठय एक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिविक्खंभेणं, दस जोयणसहस्साइं तिण्णिय अउणावण्णे जोयणसए तिण्णिय एक्कारसभाए जोयणस्स अंतो गिरिपरिरयेणंति' એનો ભીતરી વિસ્તાર ૩૨૭૨ યોજન અને એક યોજનના ૧૧ ભાગોમાંથી ૮ ભાગ પ્રમાણુ છે. તેમજ આના આભ્યંતરીય પરિક્ષેપનું પ્રમાણુ ૧૦૩૪૯ યોજન અને એક યોજનના ૧૧ ભાગોમાંથી ૩ ભાગ પ્રમાણુ છે. 'से णं एगाए पउवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते वण्णओ-किण्णे किण्होभासे जाव आसयंति एवं कूडवज्ज सच्चेव णंदणवणवत्तव्वया भाणियव्वा' આ સૌમનસવન એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનખંડથી ચોમેરથી

जाव आसयंति' कृष्णः कृष्णावभासो यावदास्ते-कृष्णः कृष्णावभास इत्यारभ्य आसत इति पर्यन्तो बोध्यः, अयं सर्वः पाठः पञ्चमषष्ठसूत्रतो बोध्यः, अस्यार्थोऽपि तत एव ज्ञेयः। 'एवं' एवम्-उक्ताभिलापानुसारेण 'कूडवज्जा' कूटवर्जा-कूटवर्जिता 'सा चेव' सैव प्रागुक्तैव 'णंदणवणवत्तव्वया' नन्दनवनवक्तव्यता 'भाणियव्वा' भाणितव्या-वक्तव्या, सा च नन्दनवनवक्तव्यता किम्पर्यन्ता? इत्याह-'तं चेव' इत्यादि तदेव मेरुपर्वतात् पञ्चाशद्योजनरूपं क्षेत्रम् 'ओगाहिऊण' अवगाह्य-प्रविश्य 'जाव पासायवडेंसगा सक्कीसाणंति' यावत् प्रासादावतंसकाः शक्रेशानयोरिति-शक्रेन्द्रस्येशानेन्द्रस्य च प्रासादावतंसकवर्णनपर्यन्तेत्यर्थः इयं वक्तव्यता नन्दनवनवर्णनप्रकरणेऽनन्तरसूत्रे गता एतत्सौमनसवनवर्तिन्यो वाप्यः, ईशानादिकोणक्रमेणेमाः-सुमनाः १ सौमनसा २ सौमनांसा 'सौमनस्या' ३ मनोरमा ४ इत्यैशान्याम्, उत्तरकुरुः १ देवकुरुः २ वारिषेणा ३ सरस्वती ४ इत्याग्नेय्याम्, विशाला १ माघभद्रा २ अभयसेना ३ रोहिणी ४ इति नैर्ऋत्याम्, भद्रोत्तरा १ भद्रा २ सुभद्रा ३ भद्रा 'द्र' वती ४ वायव्याम् ॥सू० ३८॥

यह सौमनस वन एक पद्मवर वेदिका और एक वनखंड से चारों ओर से घिरा हुआ है यहां पर इन दोनों का वर्णक पद समूह 'किण्हो किण्होभासे जाव आसयंति' इस पाठ तक कहलेना चाहिये यह पद समूह पंचम एवं छठें सूत्रमें प्रकट किया गया है। इस कूटों की वक्तव्यता को छोडकर बाकी की और सब वक्तव्यता जैसी नन्दन वन के प्रकरण में कही गई है वैसी ही यहां पर कहलेनी चाहिये यह नन्दन वन वक्तव्यता 'मेरु से ५० योजन के आगे के क्षेत्र को छोडकर आगत इस स्थान में शक्रेन्द्र और ऐशानेन्द्र के प्रासादावतंसक है' यहां तक के पाठ तक ही यहां कहलेना चाहिये।

इस सौमनसवन में ये ईशानादि कोण क्रम से १ सुमना, २ सौमनसा, ३ सौमनांसा, एवं ४ मनोरमा ये ईशान दिशा में चार वावडिया हैं, उत्तर कुरु १, देवकुरु २, वारिषेणा ३, और सरस्वती ४, ये चार वापिकाएं आग्नेय

આવૃત છે. અહીં એ બન્નેનો વર્ણક પદ સમૂહ 'किण्होकिण्हो भासे जव आसयंति' આ પાઠ સુધી કહી લેવો જોઈએ. આ પદ સમૂહ પંચમ અને ષષ્ઠ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. એ કૂટોની વક્તવ્યતાને બાદ કરીને શેષ બધી વક્તવ્યતા જે પ્રમાણે નંદનવનના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલી છે તે પ્રમાણે જ અહીં પણ કહી લેવી જોઈએ. આ 'नन्दनवनवक्तव्यता' મેરુથી ૫૦ યોજન જેટલા આગળના ક્ષેત્રને છોડીને આવેલા સ્થાનમાં શક્રેન્દ્ર અને ઐશાનેન્દ્રનો પ્રાસાદાવતંસક છે. અહીં સુધીના પાઠ સુધી કહી લેવી જોઈએ.

એ સૌમનસ વનમાં ઈશાનાદિ કોણક્રમથી ૧ સુમના, ૨ સૌમનસા, ૩ સૌમનાંસા તેમજ ૪ મનોરમા એ ઈશાનદિશામાં ૪ વાપિકાઓ છે. ઉત્તરકુરુ-૧, દેવકુરુ-૨, વારિષેણા ૩, અને સરસ્વતી ૪ એ ૪ વાપિકાઓ આગ્નેય દિશામાં આવેલી છે. વિશાલા ૧, માઘ

अथ मन्दरगिरिवर्ति पण्डकवनं नाम चतुर्थवनं वर्णयितुमुपक्रमते—कहि णं भंते ! इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते ! मंदरपव्वए पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते ? गोयमा ! सोमणसवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ छत्तीसं जोयणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थ णं मंदरे पव्वए सिहरतले पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते, चत्तारि चउणउए जोयणसए चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए, जे णं मंदरचूलियं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयणसयं किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसडेणं जाव किण्हे देवा आसयंति, पंडगवणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं मंदरचूलिया णामं चूलिया पण्णत्ता चत्तालीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं मूले साइरेगाइं सत्तत्तीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं मज्झे साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं उप्पिं साइरेगाइं बारसजोयणाइं परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिया सव्ववेरुलियामई अच्छा सा णं एगाए पउमवरवेइयाए जाव संपरिक्खित्ता इति उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभाए जाव सिद्धाययणं बहुमज्झदेसभाए कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणगं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसय जाव धूवकडुच्छुगा, मंदरचूलियाए णं पुरत्थिमेणं पंडगवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं महं एगे भवणे पण्णत्ते एवं जच्चेव सोमणसे

दिशा में हैं विशाला १, माघभद्रा २, अभयसेना ३, और रोहिणी ४, ये चार वापिकाएं नैर्ऋत्यकोण में हैं, तथा भद्रोत्तरा, १, भद्रा २, सुभद्रा ३, और भद्रावती ४, ये चार वापिकाएं वायव्य विदिशा में हैं ॥३८॥

ભદ્રા ૨, અભયસેના ૩ અને રોહિણી ૪ એ ચાર વાપિકાઓ નૈર્ઋત્ય કોણમાં આવેલી છે. તથા ભદ્રોત્તરા ૧, ભદ્રા-૨, સુભદ્રા, ૩ અને ભદ્રાવતી ૪ એ ચાર વાપિકાઓ વાયવ્ય દિશામાં આવેલી છે. ॥ ૩૮ ॥

पुव्ववण्णिओ गमो भवणाणं पुक्खरिणीणं पासायवडेंसगाण य सो चेव जाव सक्कीसाणवडेंसगा ते णं चेव परिमाणेणं ॥सू० ३९॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! मन्दरपर्वते पण्डकवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! सौमनसवनस्य बहुसमरमणीयाद् भूमिभागात् षट्त्रिंशतं योजनसहस्राणि ऊर्ध्वमुत्पत्य अत्र खलु मन्दरेपर्वते शिखरतले पण्डकवनं नाम वनं प्रज्ञप्तम्, चत्वारि चतुर्नवतानि योजनशतानि चक्रवालविष्कंभेणं वृत्तं वलयाकारसंस्थानसंस्थितं, यत् खलु मन्दरचूलिकां सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्य खलु तिष्ठति त्रीणि योजनसहस्राणि एकं च द्वाषष्टं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण, तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनपण्डेन यावत् कृष्णः देवा आसते, पण्डकवनस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु मन्दरचूलिकानाम चूलिका प्रज्ञप्ता चतुश्चत्वारिंशतं योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेण मध्ये अष्ट योजनानि विष्कम्भेण उपरि चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण मूले सातिरेकाणि सप्तत्रिंशतं योजनानि परिक्षेपेण मध्ये सातिरेकाणि पञ्चविंशतिं योजनानि परिक्षेपेण उपरि सातिरेकाणि द्वादश योजनानि परिक्षेपेण मूले विस्तीर्णा, मध्ये संक्षिप्ता, उपरि तनुका, गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता सर्ववैडूर्यमयी अच्छा सा खलु एकया पद्मवरवेदिकया यावत् संपरिक्षिप्ता इति उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागो यावत् सिद्धायतनं बहुमध्यदेशभागे क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण देशोनेकं क्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन अनेकस्तम्भशत यावद् धूपकडुच्छुका, मन्दरचूलिकायाः खलु पौरस्त्येन पण्डकवनं पञ्चाशतं योजनानि अवगाह्य अत्र खलु महदेकं भवनं प्रज्ञप्तम्, एवं य एव सौमनसे पूर्ववर्णितो गमो भवनानां पुष्करिणीनां प्रासादावतंसकानां च स एव नेतव्यः यावत् शक्रेशानयोः प्रासादावतंसकाः तेनैव परिमाणेन ॥सू० ३९॥

टीका—'कहि णं भंते !' इत्यादि—क्व खलु भदन्त ! 'मंदर पव्वए' मन्दरपर्वते 'पंडगवणे णामं' पण्डकवनं नाम 'वणे' वनं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम्, 'गोयमा !' गौतम ! 'सोमणसवणस्स' सौमनवनस्य 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसमरमणीयाद् 'भूमिभागाओ' भूमिभागात् 'छत्तीसं'

पण्डकवनका वर्णन

'कहिणं भंते ! मंदरपव्वए पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते' इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा इस सूत्रद्वारा पूछा है—'कहि णं भंते ! मंदरपव्वए पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते' हे भदन्त ! मंदर पर्वत पर पण्डकवन नामका वन कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा !

પણ્ડક વનનું વર્ણન

'कहिणं भंते ! मंदरपव्वए पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते' इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'कहिणं भंते ! मंदरपव्वए पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ભદંત ! મંદર પર્વત ઉપર પણ્ડકવન નામક વન કયા સ્થળે આવેલ છે ?

षट्त्रिंशतं 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'उद्धं' ऊर्ध्वम् 'उप्पइत्ता' उत्पत्य-गत्वा 'एत्थं' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'मंदरे पव्वए' मन्दरे पर्वते 'सिहरतले' शिखरतले-शिरोभागे 'पंडगवणे णामं' पण्डकवनं नाम 'वणे' वनं प्रज्ञप्तम्, तच्च 'चत्तारि' चत्वारि 'चउणउए' चतुर्नवतानि चतुर्नवत्यधिकानि 'जोयणसए' योजनशतानि 'चक्कवालविक्खंभेणं' चक्रवाल-विष्कम्भेण मण्डलाकारविस्तारेण 'वट्टे' वृत्तं-वर्तुलं 'वलयाकारसंठाणसंठिए' वलयाकार-संस्थानसंस्थितं रिक्तमध्यकङ्कणवत् मध्ये तरुलतागुल्मादि रहिततया संस्थितम् एतदेव स्पष्टी-करोति-'जे' यत् पण्डकवनं 'णं' खलु 'मंदरचूलिअं' मन्दरचूलिकां 'सव्वओ' सर्वतः सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात्-सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ता' सम्परिक्षिप्य परिवेष्टय 'णं' खलु 'चिट्ठइ' तिष्ठति 'तिण्णि' त्रीणि 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि 'एगं च' एकं च 'बावट्ठं' द्वाषष्टं-द्वाषष्टयधिकं 'जोयणसयं' योजनशतं 'किंचिविसेसाहियं' किञ्चिद् विशेषाधिकं-किञ्चिदधिकं 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तम्, तत्पुनः पद्मवेदिका वनषण्डाभ्यां

सोमणसवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ छत्तीसं जोयणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थ णं मंदरे पव्वए सिहरतले पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते' हे गौतम ! सौमनसवन के बहुसमरमणीय भूमि भाग से छत्तीस हजार योजन ऊपर जाने पर आगत इसी स्थान पर मन्दर पर्वत के शिखर तल पर यह पण्डक वन नामका वन कहा गया है 'चत्तारि चउणउए जोयणसए चक्कवालविक्खं-भेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए' यह समचक्रवाल विष्कम्भ की अपेक्षा ४९४ योजन प्रमाण है यह गोल है तथा उसका आकार गोलाकार वलय के जैसा है जिस प्रकार वलय अपने मध्य में खाली रहता है उसी प्रकार यह वन भी अपने बीच में तरुलता गुल्म आदि से रहित है। 'जे णं मंदरचूलिअं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठइ' यह पण्डक वन मंदर पर्वत की चूलिका को चारों ओर से घेरे हुए हैं। (तिण्णिजोयणसहस्साइं एगंच बावट्ठं जोयणसयं

એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! सोमणसवणस्स बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ छत्तीसं जोयणसहस्साइं उद्धं उप्पइत्ता एत्थणं मंदरे पव्वए सिहरतले पंडगवणे णामं वणे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! સૌમનવનના બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગથી ૩૬ હજાર યોજન ઉપર ગયા પછી જે સ્થાન આવે છે તે સ્થાન પર મંદર પર્વતના શિખર પ્રદેશ ઉપર આ પણ્ડકવન નામક વન આવેલું છે. 'चत्तारि चउणउए जोयणसए चक्कवालविक्खंभेणं वट्टे वलयाकारसंठाणसंठिए' આ સમચક્રવાલ વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૪૯૪ યોજન પ્રમાણુ છે. આ ગોળાકારમાં છે તથા તેના આકાર ગોળાકાર વલય જેવા છે. જેમ વલય પોતાના મધ્યમાં ખાલી રહે છે તેમજ આ વન પણ પોતાના મધ્યભાગમાં તરુ-લતા ગુલ્મ વગેરેથી રહિત છે. 'जे णं मंदरचूलिअं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता णं चिट्ठइ' આ પણ્ડક વન મંદર પર્વતની ચૂલિ-કાને ચોમેરથી આવૃત કરીને અવસ્થિત છે. 'तिण्णि जोयणसहस्साइं एगं च बावट्ठं जोयण-

परिवेष्टितत्वेन वर्णयितुमाह-'से णं एगाए' 'तत् खलु एकया 'पउमवरवेइयाए' पद्मवर-वेदिकया 'एगेण य' एकेन च 'वणसंडेणं' वनषण्डेन' इत्यारभ्य 'जाव किण्हे देवा आसयंति' यावत् 'कृष्णो देवा आसत' इति पर्यन्तो वर्णकोऽत्र वोध्यः, स च सार्थः पञ्चमषष्ठसूत्राभ्या-मवगन्तव्यः, अथ पण्डकवनवेष्टितां मन्दरचूलिकां जातजिज्ञासां वर्णयितुमुपक्रमते-'पंडग-वणस्स' इत्यादि-पण्डकवनस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'मंदरचूलिया णामं चूलिया' मन्दरचूलिका मन्दरस्य-मेरु-गिरेः चूलिका चूला-शिखा सैव चूलिका, मन्दरचूलिका नाम चूलिका 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'चत्तालीसं' चत्वारिंशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'मूले' मूले-मूलदेशावच्छेदेन 'बारस' द्वादश 'जोयणाइं' योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण प्रज्ञप्तेति शेषः, एवमग्रेऽपि, 'मज्झे' मध्ये-नितम्बदेशावच्छेदेन 'अट्ठ' अष्ट 'जोयणाइं' योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण 'उप्पिं' उपरि-शिखरावच्छेदेन 'चत्तारि'

किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेण) इसका परिक्षेप-परीधि कुछ अधिक एक हजार एकसौ ६२ योजन का है। 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं जाव किण्हे किण्होभासे देवा आसयंति' यह पण्डकवन एक पद्मवर वेदिका से और एक वनषंड से चारों ओर से घिरा हुआ है यावत् यह वनषंड कृष्ण है वान-व्यन्तर देव यहां पर आराम विश्राम करते हैं। यह सब कृष्णादि रूप वर्णन पंचम एवं षष्ठ सूत्रों से जानलेना चाहिए।

'पंडगवणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं मंदरचूलिआ णामं चूलिआ पण्णत्ता चत्तालीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं उप्पिं चत्तारी जोयणाइं विक्खंभेणं, मूले साइरेगाइं सत्तत्ती-संजोयणाइं परिक्खेवेणं' इस पण्डक वन के बहुमध्य भाग में एक मंदरचूलिका नामकी चूलिका है यह चूलिका ४० योजन प्रमाण ऊंची है मूल देशमें इसका

सयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं' આનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) કંઇક અધિક ૧૧૬૨ યોજન જેટલો છે. 'से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वणसंडेणं जाव किण्हे किण्होभासे देवा आसयंति' આ પંડક વન એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચોમેરથી આવૃત છે. યાવત્ આ વનખંડ કૃષ્ણ છે. વાનવ્યંતર દેવો અહીં આરામ-વિશ્રામ કરે છે. આ બધું કૃષ્ણાદિ રૂપ વર્ણન પંચમ અને ષષ્ઠ સૂત્રોમાંથી જાણી લેવું જોઇએ. 'पंडगवणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं मंदरचूलिआ णामं चूलिआ पण्णत्ता चत्तालीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं, मूले साइरेगाइं सत्ततीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं' આ પંડક વનના બહુ મધ્યભાગમાં એક મંદર ચૂલિકા નામક ચૂલિકા છે. આ ચૂલિકા ૪૦ યોજન પ્રમાણ ઊંચી છે. મૂલ દેશમાં આનો વિષ્કંભ-વિસ્તાર-૧૨ યોજન જેટલો છે. મધ્યભાગમાં આનો વિસ્તાર આઠ યોજન

चत्वारि 'जोयणाइं' योजनानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण, पुनः 'मूले' मूलावच्छेदेन 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि किञ्चिदधिकानि 'सत्तत्तीसं' सप्तत्रिंशतं 'जोयणाइं' योजनानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना तथा 'मज्झे' मध्ये 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि 'पणवीसं' पञ्चविंशतिं 'जोयणाइं' योजनानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण वर्तुलत्वेन 'उप्पिं' उपरि 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि 'बारस' द्वादश 'जोयणाइं' योजनानि 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण 'मूले' मूले 'विच्छिण्णा' विस्तीर्णा मध्योपरिभागापेक्षया विस्तारवती 'मज्झे' मध्ये 'संखित्ता' संक्षिप्ता मूलापेक्षया-ऽल्पविस्तारा 'उप्पिं' उपरि 'तणुया' तनुका मूलमध्यापेक्षयाऽल्पतरविस्तारा अत एव 'गोपुच्छसंठाणसंठिया' गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता-ऊर्ध्वीकृतगोपुच्छाकारेण स्थिता, तथा 'सव्ववेरुलियामई' सर्ववैडूर्यमयी सर्वात्मना वैडूर्यमणिमयी तथा 'अच्छा' अच्छा-आकाशस्फटिकवन्निर्मला अथैतां पद्मवरवेदिका वनपण्डाभ्यां परिवेष्टिततया वर्णयति-'सा णं एगाए' सा मन्दरचूलिका खलु एकया 'पउमवरवेइयाए' पद्मवरवेदिकया 'जाव' यावत्

विष्कम्भ-विस्तार-१२ योजन का है मध्यभाग में इसका विस्तार आठ योजन का है शिखरभाग में इसका विस्तार चार योजन का है मूल भाग में इसका परिक्षेप कुछ अधिक ३७ योजन का है तथा 'मज्झे साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं' मध्यभाग में इसका परिक्षेप कुछ अधिक २५ योजन का है 'उप्पि-साइरेगाइं बारस जोयणाइं परिक्खेवेणं' ऊपर में इसका परिक्षेप कुछ अधिक १२ योजन का है। 'मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुआ गोपुच्छसंठाण-संठिया सव्ववेरुलियामई अच्छा' इस तरह यह मूलमें विस्तीर्ण मध्य में संक्षिप्त और ऊपर में पतली हो गई है अतः इसका आकार गायकी उर्ध्वीकृत पूंछ के जैसा हो गया है। यह सर्वात्मना वज्रमय है और आकाश एवं स्फटिक-स्फटिक मणि के जैसी निर्मल है। 'सा णं एगाए पउमवरवेइयाए जाव संपरिक्खित्ता इति' यह मन्दर चूलिका एक पद्मवर वेदिका और एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरी हुई है यहां यावत्पद से 'एकेन वनषण्डेन च सर्वतः समन्तात्' यह पाठ ग्रहीत

જેટલો છે. શિખર ભાગમાં આનો વિસ્તાર ચાર યોજન જેટલો છે. મૂલ ભાગમાં આનો પરિક્ષેપ કંઈક અધિક ૩૭ યોજન જેટલો છે. તથા 'मज्झे साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं' મધ્ય ભાગમાં આનો પરિક્ષેપ કંઈક અધિક ૨૫ યોજન જેટલો છે. 'उप्पिं साइरेगाइं बारस जोयणाइं परिक्खेवेणं' ઉપરિભાગમાં આનો પરિક્ષેપ કંઈક અધિક ૧૨ યોજન જેટલો છે. 'मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुआ गोपुच्छसंठाणसंठिया सव्व वेरु लियामई अच्छा' આ પ્રમાણે આ મૂલમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત અને ઉપરિ ભાગમાં પાતળી થઈ ગઈ છે. એથી આનો આકાર ગાયના ઉર્ધ્વીકૃત પૂંછ જેવો થઈ ગયો છે. આ સર્વાત્મના વજ્રમય અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક જેવી નિર્મળ છે. 'सा णं एगाए पउमवर-वेइयाए जाव संपरिक्खित्ता इति' આ મંદર ચૂલિકા એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનખંડથી-

यावत्पदेन 'एकेन वनषण्डेन च सर्वतः समन्तात्' इति सङ्ग्राह्यम् एषां पदानां व्याख्या प्राग्वत् 'संपरिक्खित्ता' संपरिक्षिप्ता परिवेष्टितेति, अथास्यां चूलिकायां बहुसमरणीय-भूमिभागं तत्र सिद्धायतनं च वर्णयितुमुपक्रमते-'उप्पिं बहुसमरमणिज्जे' इत्यादि-उपरि मन्दरचूलिकाया उपरि शिखर इत्यर्थः बहुसमरमणीयो 'भूमिभागे' भूमिभागः 'जाव' यावत् यावत्पदेन-'प्रज्ञप्तः स यथानामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा' इत्यारभ्य 'तस्य बहुमध्यदेश-भागे' इति पर्यन्तः पाठः सङ्ग्राह्यः स च षष्ठसूत्रादवसेयः, तत्र 'सिद्धाययणं' सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम् क्वेति जिज्ञासायामाह-'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे बहुसमरमणीयभूमिभागः वर्तिनि सिद्धायतं प्रज्ञप्तमित्यन्वयः, तच्च 'कोसं आयामेणं' क्रोशम् आयामेन दैर्घ्येण तथा 'अद्धकोसं विक्खंभेणं' अर्द्धक्रोशं क्रोशस्यार्द्धम्, विष्कम्भेण विस्तारेण तथा 'देसूणं कोसं' देशोनं-किञ्चिदेशन्यूनं क्रोशम् 'उद्धं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन तथा 'अणेगखंभसय जाव

हुआ है । 'उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव सिद्धाययणं बहु मज्झ देसभाए कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं अणेगखंभसय जाव धूवकडुच्छुगा' मन्दर चूलिका के ऊपर बहुसमरमणीय भूमिभाग कहा गया है यहां यावत्पद से 'प्रज्ञप्तः, स यथानामकः आलिङ्ग पुष्कर-मितिवा इस पाठ से लेकर 'तस्य बहु मध्यदेशभागे' यहां तक का पाठ ग्रहीत हुआ है यह पाठ छठे सूत्र से जानलेना चाहिये उस भूमिभाग में एक सिद्धायतन कहा गया है यह सिद्धायतन आयाम में एक कोश का हैं और विस्तार में आधे कोशका है तथा ऊंचाई में यह कुछ कम एक कोशका है यह अनेक सैंकडो खंभों के ऊपर टिकाहुआ है अर्थात् खडा हुआ है इस सिद्धायतन के वर्णन में 'अनेक स्तम्भशतसंनिविष्ट' इस पद से लेकर' धूपकडुच्छुकानामष्टोत्तरशतम्' यहां तक का पाठ लेना चाहिये-अर्थात् १०८ यहां पर धूपके कटा हैं हैं' करच्छु' इस पाठको जानने के लिये पन्द्रहवां सूत्र देखना चाहिये इस सिद्धायतन के

ચોમેરથી આવૃત છે. અહીં યાવત્ પદથી "एकेन वनषण्डेन च सर्वतः समन्तात्" આ પાઠ ગૃહીત થયેલો છે. उप्पिं बहु समरमणिज्जे भूमिभागे जाव सिद्धाययणं बहु मज्झदेसभाए कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूण कोसं उद्धं उच्चत्तेणं अणेग खंभसय जाव धूव-कडुच्छुगा' મંદર ચૂલિકાની ઉપર બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગ આવેલો છે. અહીં યાવત્ પદથી "प्रज्ञप्तः स यथानामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा" આ પાઠથી માંડીને "तस्य बहु मध्य देशभागे" અહીં સુધીનો પાઠ સંગૃહીત થયેલો છે. આ પાઠ ષષ્ઠ સૂત્રમાંથી જાણી લેવો જોઈએ તે ભૂમિ ભાગમાં એક સિદ્ધાયતન આવેલું છે. આ સિદ્ધાયતન આયામમાં એક ગાઉ જેટલું છે. તથા વિસ્તારમાં અર્ધાગાઉ જેટલું છે. તથા ઊંચાઈમાં આ કંઈક કમ એક ગાઉ જેટલું છે. આ સિદ્ધાયતન હજારો સ્તંભો ઉપર અવસ્થિત છે. આ સિદ્ધાયતનના વર્ણનમાં 'अनेक स्तम्भशत-सन्निविष्ठ' પદથી માંડીને 'धूपकडुच्छुकानामष्टोत्तरशतम्' અહીં સુધીનો પાઠ સમજવો જોઈએ. એટલે કે ૧૦૮ અહીં ધૂપકટાહો છે. 'करच्छु' એ પાઠને સમજવા માટે ૧૫માં સૂત્રને વાંચવું

धूवकडुच्छुआ' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टमित्यारभ्य धूपकडुच्छुकानामष्टोत्तरशतमित्यन्तो वर्णकोऽत्र बोध्यः, तत्र 'अनेकस्तम्भेत्यादि वर्णकः सिद्धायतनस्यास्ति स पञ्चदशसूत्रे प्रागुक्त इति ततो ग्राह्यः, तदर्थोऽपि तत एव बोध्यः तस्य खलु सिद्धायतनस्य बहुमध्यभागे महत्येका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता तद्वर्णक राजप्रश्नीयसूत्रस्य एकोनाशीतितमसूत्रतो बोध्यः तत्र मणिपीठायां महानेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः, तत्र जिनप्रतिमाः सन्ति तासां पुरतोऽष्टोत्तरशतं घण्टानाम् अष्टोत्तरशतं चन्दनकलशानाम् अष्टोत्तरशतं भृङ्गाराणाम् अष्टोत्तरशतमादर्शानाम् अष्टोत्तरं स्थालानाम्, पात्रीणां सुप्रतिष्ठानां मनोगुलिकानां वातकराणां चित्रकराणां रत्नकरण्डकाणां हयकण्ठानां कोष्ठसमुद्गानां हरितालसमुद्गानां हिङ्गुलकसमुद्गानां मनः शिलासमुद्गानाम् अञ्जनसमुद्गानां ध्वजानां तथा धूपकडुच्छुकानां प्रत्येकमष्टोत्तरशतं संनिक्षिप्तं तिष्ठतीति पर्यन्तो वर्णको राजप्रश्नीयसूत्रस्याष्टसप्ततितमसूत्राद्यशीतितमपर्यन्तसूत्रेभ्यो बोध्यः तदर्थोऽपि तत एव बोध्यः,

अथास्मिन् पण्डकवने भवन पुष्करिणी प्रासादावतंसकान् वर्णयितुमुपक्रमते-'मंदर चूलियाए णं' इत्यादि-मन्दरचूलिकायाः खलु 'पुरत्थिमेणं' पूर्वदिशि 'पंडगवणं' पण्डकवनं 'पंचासं' पञ्चाशतं 'जोयणाइ' योजनानि 'ओगाहित्ता' अवगाह्य-प्रविश्य 'एत्थ' अत्र-

---

बहु मध्यदेश भाग में एक विशाल मणिपीठिका है इसका वर्णक पाठ राजप्रश्नीय सूत्र के ७९ वें नम्बर के सूत्र से समझलेना चाहिये उस मणिपीठिका के ऊपर एक देवच्छन्दक नामका स्थान है यहां पर जिन 'यक्ष' प्रतिमाएं हैं इनके आगे १०८ घंटाएं ढगी हुई हैं, १०८ चन्दनकलश रखे हुए है १०८ भृङ्गारक रखे हुए हैं १०८ दर्पण रखे हुए हैं १०८ बडे बडे थाल रखे हुए हैं १०८ पात्री-छोटे २ पात्र-रखी हुई है इत्यादिरूप से यह सब कथन १०८ धूपकडुच्छुकरखे हुए हैं यहां तक जानना चाहिये इस वर्णन को जानने के लिये राजप्रश्नीय सूत्रका ७८ सूत्र से लेकर ८० नं. तक का सूत्र देखना चाहिये 'मंदर चूलिआएणं पुरत्थिमेणं पंडगवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थ णं भवणे पण्णत्ते एवं जच्चेवसो-

---

જોઈએ. આ સિદ્ધાયતનના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં એક વિશાળ મણિપીઠિકા આવેલી છે. આ પીઠિકાનું વર્ણન 'રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર' ના ૭૯ માં સૂત્રમાં કરવામાં આવેલું છે. એ મણિપીઠિકાની ઉપર એક દેવચ્છંદ નામક સ્થાન આવેલું છે. અહીં જિન (યક્ષ) પ્રતિમાઓ આવેલી છે. એની આગળ ૧૦૮ ઘંટો લટકી રહ્યા છે. ૧૦૮ ચંદન કળશો મૂકેલા છે. ૧૦૮ ભૃંગારકો મૂકેલા છે. ૧૦૮ દર્પણો મૂકેલા છે. ૧૦૮ મોટા-મોટા થાળો મૂકેલા છે. ૧૦૮ પાત્રીઓ-(નાના પાત્રો) મૂકેલી છે. ઈત્યાદિ રૂપમાં અહીં બધું કથન ૧૦૮ ધૂપ કટાહો મૂકેલા છે. અહીં સુધી જાણી લેવું જોઈએ. એ વર્ણન વિષે જાણવા માટે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૭૮ માં સૂત્રથી માંડીને ૮૦મા સૂત્ર સુધી જોઈ લેવું જોઈએ. 'मंदरचूलिआएणं पुरत्थिमेणं पंडगवणं पण्णासं जोयणाइं ओगाहित्ता एत्थणं महं एगे भवणे पण्णत्ते एवं जच्चेव सोमणसे पुव्ववण्णिओ'

अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महं एगे भवणे' महत् विशालम् एकं भवनं गृहं सिद्धायतं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'एवं' एवम् भवनवत् पुष्करिण्यः प्रासादावतंसका अपि वक्तव्याः ते भवनादयः कीदृशाः इत्यपेक्षायां तद्वर्णनाय सौमनसवनवर्ति भवनादि पाठं सूचयितुमाह–'जच्चेव सोमणसे पुव्ववण्णिओ गमो' इत्यादि य एव सौमनसे सौमनसाख्ये मन्दरवर्तिनि तृतीयवने वर्ण्यमाने सति पूर्ववर्णितः–पूर्वम्, पण्डकवनवर्णनात् प्राक् वर्णितः–आयामविष्कम्भवर्णादिना भणितो गमः पाठः 'सो चेव' इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः स एव पाठः 'भवणाणं' भवनानां 'पुक्खरिणीणं' पुष्करिणीनां 'पासायवडेंसगाणं' प्रासादावतंसकानां 'य' च 'णेयव्वो' नेतव्यः–बोध्यः, स च गमः 'पाठः' किम्पर्यन्तः ? इत्यपेक्षायामाह–'जाव सक्कीसाणवडेंसगा' यावत् शक्रेशानयोः प्रासादावतंसकाः–शक्रेन्द्रस्य तथेशानेन्द्रस्य तत्तद्दिग्वर्त्ति पुष्करिणी मध्यवर्ति प्रासादावतंसकवर्णरूपर्यन्त इत्यर्थः, स च गमः सौमनसवनप्रकरणतो बोध्यः, ते च शक्रेशानप्रासादावतंसकाः केन प्रमाणेन बोध्याः ? इति जिज्ञासायामाह–'ते णं चेव पमाणेणं' तेनैव सौमनसवनगमोक्तेनैव प्रमाणेन आयमादिना बोध्याः, अयमाशयः–यथा सौमनसवनवर्णनप्रसङ्गे कूटवर्जितः सिद्धायतनादि व्यवस्थापकः पाठ उक्तः तथाऽत्रापि वाच्यः सदृशवर्णक-

---

मणसे पुव्ववण्णिओ गमो भवणाणं पुक्खरिणीणं पासायवडेंसगाणय सो चेव णेयव्वो जाव सक्कीसाणवडेंसगा तेणंचेव पमाणेणं' इस मंदर चूलिका की पूर्वदिशा में पण्डकवन है इस पण्डकवन में ५० योजन आगे जाकर एक विशाल भवन सिद्धायतन कहा गया है इसी प्रकार से पुष्करिणियां और प्रासादावतंसक भी कहे गये हैं इन सबका वर्णन जैसा सौमनसवन के वर्णन प्रसङ्ग में कहा जा चुका है वैसा ही यहां पर भी कहलेना चाहिये यावत् यहां के तत्तत्पुष्करिणीमध्यवर्ती प्रासादावतंसक और ईशानावतंसकईशानेन्द्र संबंधी हैं। यदि इस वर्णन को जानना हो तो सौमनसवन प्रकरण देखना चाहिये सौमनसवन वर्णन के प्रसङ्ग में कूटवर्जित सिद्धायतनादिव्यवस्थापक पाठ जैसा कहा गया है वैसा ही वह पाठ यहां पर भी कहलेना चाहिये यहां पर वापिकाओं के नाम यद्यपि प्रकट

गमो भवणाणं पुक्खरिणीणं पासायवडेंसगाणय सो चेव णेयव्वो जाव सक्कीसाणवडेंसगा तेणं चेव पमाणेणं' આ મંદર ચૂલિકાની પૂર્વ દિશામાં પંડકવન છે. આ પણ્ડક વનમાં ૫૦ પચાસ યોજન આગળ ગયા પછી એક વિશાળ ભવન સિદ્ધાયતન આવેલું છે. આ પ્રમાણે જ પુષ્કરિણીઓ અને પ્રાસાદાવતંસકો વિષે પણ કહેવામાં આવેલું છે. આ બધાં વિષે સૌમનસ વનના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલું છે તેવું જ અત્રે પણ સમજી લેવું જોઈએ. યાવત્ અહીંના તત્ તત્પુષ્કરિણી મધ્યવર્તી પ્રાસાદાવતંસકો અને ઈશાવતંસકેન્દ્ર સંબંધી છે. જો આ સંબંધમાં જાણવું હોય તો સૌમનસવન પ્રકરણ જોઈ લેવુ જોઇએ. સૌમનસવન વર્ણનના પ્રસંગમાં કૂટ વર્જિત સિદ્ધાયતનાદિ વ્યવસ્થાપક પાઠ જે પ્રમાણે કહેલો છે તે પ્રમાણે જ પાઠ અહીં પણ કહી લેવો જોઇએ. અહી જો કે વાપિકાઓના

त्वात्, अत्र वापीनामानि लेखप्रमादात्सूत्रेऽदृष्टान्यपि ग्रन्थान्तरात्सङ्गृह्योपन्यस्यन्ते तथाहि-पुण्ड्रा १ पुण्ड्रप्रभा २ सुरक्ता ३ रक्तावती ४ एता ऐशानप्रासादे, तथा-क्षीररसा १ इक्षुरसा २ अमृतरसा ३ वारुणी ४ एता आग्नेयप्रासादे, तथा शङ्खोत्तरा १ शङ्खा २ शङ्खावर्त्ता ३ बलाहका ४ एता नैर्ऋत प्रासादे, पुष्पोत्तरा १ पुष्पवती २ सुपुष्पा ३ पुष्पमालिनी ४ एता वायव्यप्रासादे, इमा षोडश वाप्या ईशानादि कोणक्रमेण बोध्याः ॥सू० ३९॥

अथैतत्पण्डकवनवर्तिनीश्चतस्रोऽभिषेकशिला वर्णयितुमुपक्रमते-'पंडकवणे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-पंडगवणेणं भंते! वणे कइ अभिसेयसिलाओ पण्णत्ताओ?, गोयमा! चत्तारि अभिसेयसिलाओ पण्णत्ताओ, तं जहा-पंडुसिला१ पंडुकंबलसिला२ रत्तसिला३ रत्तकंबलसिलेति४। कहि णं भंते! पंडग वणे पंडुसिला णामं सिला पण्णत्ता?, गोयमा! मंदरचूलियाए पुरत्थि-मेणं पंडगवणपुरत्थिपेरंते, एत्थ णं पंडगवणे पंडुसिला णामं सिला पण्णत्ता उत्तरदाहिणायया पाईणपडीणवित्थिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया पंचजोयणसयाइं आयामेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं चत्तारि

नहीं किये गये हैं-फिर भी हम ग्रन्थान्तर से उन्हें देखकर यहां प्रकट करते हैं यहां की पुष्करिणियों के वापिकाओं के नाम इस प्रकार से हैं-पुण्ड्रा १ पुण्ड्रप्रभा २, सुरक्ता ३, रक्तवती ४, ये चार वापिकाएं ईशान विदिग्वर्ती प्रासाद में हैं, क्षीररसा, इक्षुरसा, अमृतरसा और वारुणी ये आग्नेप्रासाद में हैं, शङ्खोत्तरा, शङ्खा, शङ्खावर्त्ता और बलाहका ये चार वापिकाएं नैर्ऋत प्रासाद में हैं एवं पुष्पोत्तरा, पुष्पवती, सुपुष्पा, पुष्पमालिनी ये चार वापिकाएं वायव्य विदिग्वर्ती प्रासाद में हैं। इस प्रकार के नामवाली ये १६ वापिकाएं ईशानादिकोणक्रम से कही गई है।॥३९॥

નામો પ્રકટ કરવામાં આવેલાં નથી છતાં એ અમે ગ્રન્થાન્તરથી જોઈ ને અહીં પ્રકટ કરીએ છીએ. અહીંની પુષ્કરિણીઓ તેમજ વાપિકાઓના નામો આ પ્રમાણે છે-પુંડ્રા ૧, પુંડ્રપભા ૨, સુરક્તા ૩, રક્તવતી ૪, એ ચાર વાપિકાઓ ઇશાન વિદિગ્વર્તી પ્રાસાદમાં આવેલી છે. ક્ષીરરસા ૧, ઇક્ષુરસા-૨, અમૃતરસા ૩ અને વારૂણી એ ચાર વાપિકાઓ આગ્નેય પ્રાસાદોમાં આવેલી છે. શંખોત્તરા, શંખા, શંખાવર્ત્તા અને બલાહકા એ ચાર વાપિકાઓ નૈર્ઋત્ય પ્રાસાદમાં આવેલી છે. તેમજ પુષ્પોત્તરા, પુષ્પવતી, સુપુષ્પા અને પુષ્પમાલિની એ ચાર વાપિકાઓ વાયવ્ય વિદિગ્વર્તી પ્રાસાદમાં આવેલી છે. આ પ્રમાણે એ ૧૬ વાપિકાઓ ઇશાનાદિ કોણ ક્રમથી કહેવામાં આવેલી છે. ॥ ૩૯ ॥

जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वकणगामई अच्छा वेइया वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता वण्णओ, तीसेणं पंडुसिलाए चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता जाव तोरणा वण्णओ, तीसेणं पंडुसिलाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव देवा आसयंति, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए उत्तरदाहिणेणं एत्थ णं दुवे सीहासणा पण्णत्ता पंच धणुसयाइं आयामविक्खंभेणं अद्धाइ-ज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं सीहासणवण्णओ भाणियव्वो विजयदूस-वज्जोत्ति। तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले सीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवणवइ वाणमंतरजोइसिय वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि य कच्छाइया तित्थयरा अभिसिच्चंति, तत्थ णं जे से दाहिणिल्ले सीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवण जाव वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि य वच्छाइया तित्थयरा अभि-सिच्चंति। कहि णं भंते! पंडगवणे पंडुकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता ?, गोयमा! मंदरचूलियाए दक्खिणेणं पंडगवणदाहिणपेरंते. एत्थ णं पंडगवणे पंडुकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता, पाईणपडीणायया उत्तरदाहिणविच्छिण्णा एवं तं चेव पमाणं वत्तव्वया य भाणियव्वा जाव तस्स णं बहुसमरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे सीहासणे पण्णत्ते तं चेव सीहासणप्पमाणं तत्थ णं बहूहिं भवणवइ जाव भारहगा तित्थयरा अहिसिच्चंति। कहि णं भंते! पंडगवणे रत्त-सिला णामं सिला पण्णत्ता ? गोयमा! मंदरचूलियाए पच्चत्थिमेणं पंड-गवणपच्चत्थिमपेरंते, एत्थ णं पंडगवणे रत्तसिला णामं सिला पण्णत्ता उत्तरदाहिणायया पाईणपडीणविच्छिण्णा जाव तं चेव पमाणं सव्वतव-णिज्जमई अच्छा उत्तरदाहिणेणं एत्थ णं दुवे सीहासणा पण्णत्ता, तस्स णं जे से दाहिणिल्ले सीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवण० पम्हाइया तित्थयरा अहिसिच्चंति, तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले सीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवण० जाव वप्पाइया तित्थयरा अहिसिच्चंति, कहि णं भंते! पंडगवणे रत्तकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता ?, गोयमा! मंदरचूलियाए

उत्तरेणं पंडगवण उत्तरचरिमंते, एत्थ णं पंडगवणे रत्तकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता, पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा सव्वतवणिज्ज-मई अच्छा जाव मज्झदेसभाए सीहासणं, तत्थ णं बहूहिं भवणवइ जाव देवेहिं देवीहिय एरावयगा तित्थयरा अभिसिच्चंति ॥सू० ४०॥

छाया-पण्डकवने खलु भदन्त ! वने कति अभिषेकशिलाः प्रज्ञप्ताः ?, गौतम ! चतस्रोऽभिषेकशिलाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पाण्डुशिला १ पाण्डुकम्बलशिला २ रक्तशिला ३ रक्तकम्बलशिला ४ इति । क्व खलु भदन्त ! पण्डकवने पाण्डुशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! मन्दरचूलिकायाः पौरस्त्येन पण्डकवनपौरस्त्यपर्यन्ते, अत्र खलु पण्डकवने पाण्डुशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता उत्तरदाहिणायता प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णा अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिता पंचयोजनशतानि आयामेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वकनकमयी अच्छा वेदिका वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्ता वर्णकः, तस्यां खलु पाण्डुशिलायाश्चतुर्दिशि चत्वारि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रज्ञप्तानि यावत् तोरणाः वर्णकः, तस्याः खलु पाण्डुशिलायाः उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः यावद् देवा आसते, तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे उत्तरदक्षिणेन अत्र खलु द्वे सिंहासने प्रज्ञप्ते पञ्च धनुः शतानि आयामविष्कम्भेण अर्द्धतृतीयानि धनुः शतानि बाहल्येन सिंहासनवर्णको भणितव्यो विजयदूष्यवर्ज्ज इति । तत्र खलु यत् तत् औत्तराहं सिंहासनं तत्र खलु बहुभिः भवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च कच्छादिजास्तीर्थकरा अभिषिच्यन्ते । तत्र खलु यत् तद्दाक्षिणात्यं सिंहासनं तत्र खलु बहुभिर्भवन यावद्वैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च वत्सादिजास्तीर्थकरा अभिषिच्यन्ते । क्व खलु भदन्त ! पण्डकवने पाण्डुकम्बलशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! मन्दरचूलिकाया दक्षिणेन पण्डकवनदक्षिणपर्यन्ते, अत्र खलु पण्डकवने पाण्डुकम्बलशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता, प्राचीनप्रतीचीनायता उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा एवं तदेव प्रमाणं वक्तव्यता च भणितव्या, यावत् तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महदेकं सिंहासनं प्रज्ञप्तम्, तदेव सिंहासनप्रमाणं तत्र खलु बहुभिर्भवनपति यावत् भारतकास्तीर्थकरा अभिषिच्यन्ते, क्व खलु भदन्त ! पण्डकवने रक्तशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! मन्दरचूलिकायाः पश्चिमेन पण्डकवनपश्चिमपर्यन्ते, अत्र खलु पण्डकवने रक्तशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता उत्तरदक्षिणायता प्राचीनप्रतीचीन विस्तीर्णा यावत् तदेव प्रमाणं सर्वतपनीयमयी अच्छा उत्तरदक्षिणेन अत्र खलु द्वे सिंहासने प्रज्ञप्ते, तत्र खलु यत् तद् दाक्षिणात्यं सिंहासनं तत्र खलु बहुभिर्भवन० पक्ष्मादिजास्तीर्थकरा अभिषिच्यन्ते, तत्र खलु यत् तद् औत्तराहं सिंहासनं तत्र खलु बहुभिर्भवन० यावद् वप्रादिजास्तीर्थकरा अभिषिच्यन्ते, क्व खलु भदन्त ! पण्डकवने रक्तकम्बलशिला नाम शिला प्रज्ञप्ता ?, गौतम ! मन्दरचूलिकाया उत्तरेण पण्डकवनोत्तरचरमान्ते अत्र खलु पण्डकवने रक्तकम्बल-

शिला नाम शिला प्रज्ञप्ता, प्राचीनप्रतीचीनायता उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा सर्वतपनीयमयी अच्छा यावत् मध्यदेशभागे सिंहासनं, तत्र खलु बहुभिर्भवनपति यावद्देवैर्देवीभिश्च ऐरावतकास्तीर्थकरा अभिषिच्यन्ते ॥सू० ४८॥

टीका-'पण्डकवणे णं भंते!' इत्यादि-पण्डकवने खलु भदन्त! 'वणे' वने 'कइ' कति-कियत्यः 'अभिसेयसिलाओ' अभिषेकशिलाः तत्र अभिषेकः-जिनजन्मस्नपनं तस्मै याः शिलाः-उपलाः, ताः कतीतिपूर्वेण सम्बन्धः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, इति गौतमेन पृष्टो भगवांस्तत्प्रत्याह-'गोयमा!' गौतम! 'चत्तारि' चतस्रः 'अभिसेयसिलाओ' अभिषेकशिलाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'पंडुसिला' पाण्डुशिला १ 'पंडुकंबलशिला' पाण्डुकम्बलशिला २ 'रत्तसिला' रक्तशिला ३ 'रत्तकंबलसिलेति' रक्तकम्बलशिला ४ इति, क्वचित्तु पाण्डुकम्बला १ अतिपाण्डुकम्बला २ रक्तकम्बला ३ अतिरिक्तकम्बला ४ इति भिन्ननामान्य-

---

पण्डकवनवर्ती चार अभिषेकशिलाओं की वक्तव्यता-

'पंडकवणे णं भंते! वणे कइ अभिसेयसिलाओ पण्णत्ताओ' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-'पंडकवणे णं भंते! वणे कइ अभिसेयसिलाओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! पण्डकवन में जिन जन्म के समय में जिनेन्द्रको जिस पर स्थापित करके अभिषेक किया जाता है ऐसी अभिषेक शिलाएं कितनी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! चत्तारि अभिसेअसिलाओ पण्णत्ता' हे गौतम! वहां पर चार अभिषेक शिलाएं कही गई हैं। 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं-'पंडुसिला, पंडुकंबलसिला रत्तसिला, रत्तकंबलसिला' १ पाण्डुशिला २ पांडुकंबलशिला ३ रक्तशिला और ४ रक्तकंबलशिला कहीं २ इन शिलाओं के नाम इस प्रकार से भी लिखेहुए मिलते हैं-पाण्डुकम्बला १, अतिपाण्डुकम्बला २ रक्तकम्बला ३

પણ્ડકવનવર્તી ચાર અભિષેક શિલાઓની વક્તવ્યતા

'पंडकवणे णं भंते! वणे कइ अभिसेयसिलाओ पण्णत्ताओ' इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમે આ સૂત્રવડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'पंडकवणे णं भंते! वणे कइ अभिसेयसिलाओ पण्णत्ताओ' હે ભદંત! પંડક વનમાં જિન જન્મ સમયમાં જિનેન્દ્રને સ્થાપિત કરીને અભિષેક કરવામાં આવે છે, એવી અભિષેક શિલાઓ કેટલી કહેવામાં આવેલી એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! चत्तारि अभिसेअसिलाओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! ત્યાં ચાર અભિષેક શિલાઓ કહેવામાં આવેલી છે. 'तं जहा' તે શિલાઓના નામો આ પ્રમાણે છે-पंडुसिला, पंडुकंबलसिला, रत्तसिला, रत्तकंबलसिला' ૧ પંડુશિલા, ૨ પંડુકંબલશિલા, ૩ રક્તશિલા અને ૪ રક્તકંબલ શિલા. કેટલાક સ્થાને એ શિલાઓના નામો આ પ્રમાણે પણ ઉદ્ધૃત કરવામાં આવેલા છે-પાંડુકંબલા ૧, અતિપાંડુકંબલા ૨, રક્ત કંબલા ૩, અને અતિ રક્તકંબલા. 'कहि णं भंते! पंडकवणे पंडुसिला णामं सिला पण्णत्ता' હે ભદંત! પણ્ડક વનમાં

अतस्त उक्ताः, तत्राद्या शिला कुत्रास्तीति पृच्छति-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'पंडगवणे' पण्डकवने 'पंडुसिला णामं सिला' पाण्डुशिला नाम शिला 'पण्णत्ता ?' प्रज्ञप्ता ?, भगवानुत्तरयति-'गोयमा !' गौतम ! 'मंदरचूलियाए' मन्दरचूलिकायाः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'पंडगवणपुरत्थिमपेरंते' पण्डकवनपौरस्त्यपर्यन्ते-पण्डकवनस्य पूर्वसीमापर्यन्ते 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'पंडगवणे' पण्डकवने 'पंडुसिला णामं सिला' पाण्डुशिला नाम शिला 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'उत्तरदाहिणायया' उत्तरदक्षिणायता उत्तरदक्षिणयोर्दिशोरायता दीर्घा तथा 'पाईणपडीणविच्छिण्णा' प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णा पूर्वपश्चिमदिशोर्विस्तारयुक्ता 'अद्धचंदसंठाणसंठिया' अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिता अर्द्धचन्द्राकारेण-संस्थिता 'पंचजोयणसयाइं' पञ्चयोजनशतानि 'आयामेणं' आयामेन मुखविभागेन 'अद्धाइज्जाइं' अर्द्धतृतीयानि 'जोयणसयाइं' योजनशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण 'चत्तारि' चत्वारि 'जोयणाइं' योजनानि 'बाहल्लेणं' बाहल्येन पिण्डेन 'सव्वकणगामई'

और अतिरक्तकम्बला ४ 'कहिणं भंते ! पंडुसिलाणामं सिला पण्णत्ता' हे भदन्त ! पण्डकवन में पांडुशिला नामकी शिला कहां पर कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! मंदरचूलिआए पुरत्थिमेणं' पंडगवणपुरत्थिमपेरंते, एत्थ णं पंडगवणे पंडुसिला णामं सिला पण्णत्ता' हे गौतम ! मंदरचूलिका की पूर्व-दिशा में तथा पंडकवन की पूर्व सीमा के अन्त में पंडकवन में पांडुशिला नामकी शिला कही गई है । 'उत्तर दाहिणायया, पाईण पडीणविच्छिण्णा अद्ध-चंदसंठाणसंठिया पंचजोयणसयाइं आयामेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खं-भेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वकणगामई अच्छा वेइयावणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता वण्णओ' यह शिला उत्तर से दक्षिण तक लम्बी है और पूर्व से पश्चिम तक विस्तीर्ण है । इसका आकार अर्धचंद्र के आकार जैसा है पांचसौ योजन का इसका आयाम है और अढाई सौ योजन का इसका विष्कम्भ है एवं इसका बाहल्य-मोटाई-चार योजन का है । सर्वात्मना सुवर्णमय है और

પાંડુશિલા નામની શિલા કયા સ્થળે આવેલી છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! मंदर चूलिआए पुरत्थिमेणं पंडगवणपुरत्थिमपेरंते, एत्थणं पंडगवणे पंडुसिला णामं सिला पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! મંદર ચૂલિકાની પૂર્વ દિશામાં તથા પંડકવનની પૂર્વ સીમાના અંતમાં પંડકવનમાં પાંડુ શિલા નામક શિલા આવેલી છે. 'उत्तरदाहिणायया, पाईणपडीणविच्छिण्णा अद्धचंद-संठाणसंठिया पंच जोयणसयाइं आयामेणं अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्व कणगामई अच्छा वेइया वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता वण्णओ' આ શિલા ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી લાંબી છે અને પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. એનો આકાર અર્ધ ચંદ્રના આકાર જેવો છે. ૫૦૦ યોજન જેટલો એનો આયામ છે તથા ૨૫૦ યોજન જેટલો આનો વિષ્કંભ છે. બાહલ્ય (મોટાઈ) ચાર યોજન જેટલું છે. આ સર્વાત્મના સુવર્ણ

सर्वकनकमयी–सर्वात्मना सुवर्णमयी 'अच्छा' अच्छा आकाशस्फटिकवन्निर्मला 'वेइया' ण- संडेणं' वेदिकावनषण्डेन पद्मवरवेदिकया वनषण्डेन च 'सव्वओ' सर्वतः–सर्वदिक्षु 'समंता' समन्तात् सर्वविदिक्षु 'संपरिक्खित्ता' सम्परिक्षिप्ता परिवेष्टिता 'वण्णओ' वर्णकः–पद्मवर- वेदिका वनषण्डयोर्वर्णनपरपदसमूहोऽत्र बोध्यः स च चतुर्थ पञ्चमसूत्रतोऽवसेयः, तदर्थोऽपि तत एव बोध्यः, 'तीसे णं पंडुसिलाए' तस्याम् अनन्तरोक्तायां खलु पाण्डुशिलायां 'चउ- द्दिसिं' चतुर्दिशि दिक्चतुष्टयावच्छेदेन 'चत्तारि' चत्वारि 'तिसोवाणपडिरूवगा' त्रिसोपान- प्रतिरूपकाणि–प्रतिरूपकाणि सुन्दराणि तानि च त्रिसोपानानि चेति तथा, अत्र प्राकृतत्वा- द्विशेपणवाचकपदस्य परनिपातो बोध्यः, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, तेषां त्रिसोपानानां वर्णकोऽत्र वाच्यः स किम्पर्यन्तः ? इति जिज्ञासायामाह–'जाव तोरणा वण्णओ' यावत् तोरणा वर्णकः– तोरणवर्णकपर्यन्तो वर्णको भणितव्य इत्यर्थः, स च गङ्गा सिन्धुनदीस्वरूपवर्णनप्रकरणतः सङ्ग्राह्यः, तदर्थोऽपि तत एव बोध्यः, अथ पाण्डुशिलाया उपरितनभूमिभागसौभाग्यं वर्णयि- तुमुपक्रमते–'तीसे णं पंडुसिलाए' इत्यादि–तस्याः खलु पाण्डुशिलायाः 'उप्पिं' उपरि– ऊर्ध्वभागे 'बहुसमरमणिज्जे' बहुसमरमणीयः 'भूमिभागे' भूमिभागः भूमिकांशः 'पण्णत्ते'

आकाश तथा स्फटिक के जैसी निर्मल है चारों ओर से यह पद्मवरवेदि का और वनषण्ड से घिरी हुइ है यहां पर पद्मवरवेदिका और वनषंड का वर्णक पद समूह चतुर्थ पंचम सूत्र से लेकर कहलेना चाहिये 'तीसेणं पंडुसिलाए चउद्दिसिं- चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता' उस पाण्डुशिला की चारों दिशाओं में चार त्रिसोपानप्रतिरूपक कहे गये हैं। और त्रिसोपानप्रतिरूपक में प्रतिरूपक यह त्रिसोपान पदका विशेषण है और इसका अर्थ सुन्दर है यहां प्राकृत होने से इसका पर निपात हो गया है। 'जाव तोरणा वण्णओ' इन चार त्रिसोपानक प्रतिरूपकों का वर्णक पाठ तोरणतक का यहां पर ग्रहण करलेना चाहिये यह तोरणतक का वर्णक पद समूह गङ्गा सिन्धु नदी के स्वरूप वर्णन करनेवाले प्रक- रण से समझलेना चाहिये 'तीसेणं पंडुसिलाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे

મય છે અને આકાશ તથા સ્ફટિક જેવી નિર્મળ છે. ચોમેરથી આ પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી આવૃત છે. અહીં પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનો વર્ણક પદ સમૂહ ચતુર્થ- પંચમ સૂત્રમાં આવેલો છે. તે જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી વાંચી લેવો જોઈએ 'तीसेणं पंडुसिलाए चउद्दिसिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पण्णत्ता' એ પાંડુ શિલાની ચોમેર ચાર ત્રિસોપાન પ્રતિ રૂપકો છે. ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકમાં પ્રતિરૂપક એ શબ્દ ત્રિસોપાન પદનું વિશેષણ છે. અને આનો અર્થ સુંદર થાય છે. અહીં પ્રાકૃત હોવાથી એનો પરનિપાત થઈ ગયો છે. 'जाव तोरणा वण्णओ' એ ચાર ત્રિસોપાનક પ્રતિરૂપકોનો વર્ણક પાઠ તોરણ સુધીનો અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ તોરણ સુધીનો વર્ણક પદ સમૂહ વિષે ગંગા-સિંધુ નદીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરનારા પ્રકરણમાંથી જાણી લેવું જોઈએ. 'तीसेणं पंडुसिलाए उप्पिं बहुसमरमणिज्जे

प्रज्ञप्तः, अस्य वर्णनं सूचयितुमाह-'जाव देवा आसयंति' इति यावद् देवा आसते अत्र यावत्पदेन 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा' इत्यारभ्य 'तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवाय देवीओय आसयंति' इति पर्यन्तो वर्णको बोध्यः, स च षष्ठसूत्राद् ग्राह्यः तस्य छायादिरपि तत एव बोध्यः, तत्र 'आसयंति' इत्युपलक्षणं तेन 'चिट्ठंति' इत्यादीनां ग्रहणम् एषामपि व्याख्या षष्ठादेव सूत्राद्बोध्या, अथात्राभिषेकसिंहासनं वर्णयितुमुपक्रमते-'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स' तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य 'भूमिभागस्स' भूमिभागस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे 'उत्तरदाहिणेणं' उत्तरदक्षिणेन उत्तरदक्षिणयोर्दिशोः 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु प्रत्येकं दिशि एकैकमिति 'दुवे' द्वे 'सीहासणा' सिंहासने जिनाभिषेकसिंहासने 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, ते च 'पंच धणुसयाइं' पंच धनुः शतानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'अद्धाइज्जाइं' अर्द्धतृतीयानि 'धणुसयाइं' धनुः शतानि 'बाहल्लेणं' बाहल्येन-पिण्डेन, अत्र 'सीहासणवण्णओ' सिंहासनवर्णकः-सिंहासनस्य जिनाभिषेकसिंहास-

---

पण्णत्ते' उस पांडुशिला का ऊपर का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है 'जाव देवा आसयंति' यावत् यहां पर व्यन्तर देव आते हैं और आराम विश्राम करते हैं। यहां यावत्पद से 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइवा' यहां से लेकर 'तत्थणं बहवे वाणमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है। इसे समझना हो तो छठवे सूत्र को देखना चाहिये यहां 'आसयंति' यह क्रियापद उपलक्षणरूप है अतः इससे 'चिट्ठंति' इत्यादि क्रियापदों का ग्रहण हो जाता है 'तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए उत्तर दाहिणे णं एत्थणं दुवे सीहासणा पण्णत्ता' उस बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच में उत्तर-दक्षिण दिशाओं की ओर अर्थात् उत्तरदिशा एवं दक्षिणदिशा में एक एक सिंहासन कहा गया है 'पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं अद्धाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं सीहाणवण्णओ भाणियव्वो विजयदूसवज्जोत्ति' यह

भूमिभागे पण्णत्ते' ते पांडु शिलानी उपरनो भाग बहुसमरमणीय कहेवामां आवेलो छे. 'जाव देवा आसयंति' यावत् अहीं आगळ व्यंतर देवो आवे छे अने आराम विश्राम करे छे. अहीं यावत् पदथी 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइवा' अहींथी मांडीने 'तत्थणं बहवे वाणमंतरा देवाय देवीओय आसयंति' अहीं सुधीनो पाठ संगृहीत थयेलो छे. आ विषे जाणवा माटे षष्ठ सूत्रमांथी वांची लेवुं जोईए. अहीं 'आसयंति' आ क्रियापद उपलक्षण रूप छे. एथी आ बधाथी 'चिट्ठंति' वगेरे क्रियापदोनुं ग्रहण थई जाय छे 'तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए उत्तरदाहिणेणं एत्थणं दुवे सीहासणा पण्णत्ता' ते बहु समरमणीय भूमि भागना एकदम मध्यमां उत्तर-दक्षिण दिशाओ तरफ एटले के उत्तर दिशा अने दक्षिण दिशामां एक-एक सिंहासन आवेलुं छे. 'पंच धणुसयाइं आयाम विक्खंभेणं अद्धाइज्जाइं धणुसयाइं बाहल्लेणं सीहासण वण्णओ भाणियव्वो विजयदूस वज्जोत्ति'

नस्य वर्णकः वर्णनपरपदसमूहः 'भाणियव्वो' भणितव्यः स च 'विजयदूसवज्जो त्ति' विजयदूष्य-वर्जः उपरिभागे विजयनामकचन्द्रोदयवर्णनरहितो वाच्यः शिलासिंहासनानामनाच्छादितदेशे स्थितत्वात्, अत्र च सिंहासनानां समायामविष्कम्भत्वेन समचतुरस्रता बोध्येति, नन्वत्रैकेनैव सिंहासनेन जिनजन्माभिषेके सिद्धे किमासनान्तरेणेत्यत्राह–'तत्थ णं जे से' इत्यादि–तत्र तयो र्द्वयोरासनयोर्मध्ये 'णं' खलु यत् तदिति वाक्यालङ्कारे 'उत्तरिल्ले' औत्तराहम् उत्तर-दिग्भवं 'सीहासणे' सिंहासनमस्ति 'तत्थ' तत्र 'णं' खलु 'बहूहिं' बहुभिः 'भवणवइ' वाण-मंतरजोइसियवेमाणिएहिं' भवनपति वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैः 'देवेहिं' देवैः 'देवीहि य'

सिंहासन आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा पांचसौ धनुष का है तथा बाहल्य–मोटाई की अपेक्षा २५० धनुष का है यहां पर सिंहासन का वर्णक पदसमूह कहलेना चाहिये उसमें विजय दूष्य का वर्णन नहीं करना चाहिये क्योंकि शिला और सिंहासन ये दोनों अनाच्छादित देश में ही स्थित है अतः इनके ऊपर में विजय नामक चन्द्रवा नहीं तना हुआ हैं सिंहासन सम आयाम और विष्क-म्भ वाले जब कहे गये हैं तो इस से उनमें सम चतुरस्रता ही है ऐसा जानना चाहिये यहां ऐसी आशंका होती है कि जिनजन्माभिषेक में एक ही सिंहासन पर्याप्त होता है फिर आसनान्तरों की यहां क्या आवश्यकता है कि जिस से यहां उनका अस्तित्व प्रकट किया गया है तो इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले सीहासणे तत्थणं बहूहिं भवणवइवाणमंतर जोइसियवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिय कच्छाइया तित्थयरा अभिसिच्चंति' हे गौतम! उन दो सिंहासनों के बीच में जो उत्तर दिग्वर्ती सिंहासन है उस पर अनेक भवनपति वानव्यन्तर ज्योतिष्क और वैमानिक देवों एवं देवियों द्वारा

આ સિંહાસન આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૫૦૦ ધનુષ જેટલું છે. તેમજ બાહલ્ય મોટાઈ–ની અપેક્ષાએ ૨૫૦ ધનુષ જેટલું છે. અહીં સિંહાસન વિશેનો વર્ણક પદ–સમૂહ કહી લેવો જોઈએ. તેમાં વિજયદૂષ્યનું વર્ણન કરવું જોઈએ નહિ. કેમકે શિલા અને સિંહાસન એ બન્ને અનાચ્છાદિત દેશમાં જ સ્થિત છે. એથી એમની ઉપર વિજય નામક ચન્દ્રવા નજ તાણેલ હોય સિંહાસનો જ્યારે સમ, આયામ અને વિષ્કંભવાળા કહેવામાં આવ્યાં છે ત્યારે તેઓમાં સમચતુરસ્રતા છે એવું આપોઆપ જાણીલેવું જોઈએ. અહીં એવી આ શંકા થાય છે કે જિન જન્માભિષેકમાં એક જ સિંહાસન પર્યાપ્ત હોય છે પછી આસનાન્તરોની અહીં શી આવશ્યકતા છે કે જેથી અહીં તેમનું અસ્તિત્વ પ્રકટ કરવામાં આવેલું છે. તો એના જવાબમાં પ્રભુ ગૌતમને કહે છે–'तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले सीहासणे तत्थणं बहूहिं भवणवइवाणमन्तरजोइसियवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिय कच्छा इया तित्थयरा अभिसिच्चंति' હે ગૌતમ! તે બે સિંહાસનોના મધ્યમાં જે ઉત્તર દિગ્વર્તી સિંહાસન છે, તેની ઉપર અનેક ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો અને દેવીઓ વડે કચ્છાદિ વિજયા-

देवीभिश्च 'कच्छाईया' कच्छादिजाः-कच्छ प्रभृति विजयाष्टकोत्पन्नाः 'तित्थयरा' तीर्थकराः-जिनाः 'अभिसिच्चंति' अभिषिच्यन्ते जन्मोत्सवकरणार्थं स्नप्यन्ते, इति प्रथमस्यौत्तराहस्य सिंहासनस्य प्रयोजनम्, द्वितीयस्य दाक्षिणात्यस्य तस्य प्रयोजनमाह-'तत्थ णं जे से दाहिणिल्ले सीहासणे' इत्यादि तत्र तयोरासनयोर्मध्ये खलु यत् दाक्षिणात्यं दक्षिणदिग्वर्ति सिंहासनं तदिति प्राग्वत् 'तत्थ' तत्र-दाक्षिणात्ये सिंहासने 'णं' खलु 'भवण० जाव वेमाणिएहिं' भवनव्यावद्वैमानिकैः-भवनपत्यादि वैमानिकपर्यन्तैः-भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैरित्यर्थः 'देवेहिं' देवैः 'देवीहिय' देवीभिश्च 'वच्छाईआ' वत्सादिजा वत्सादिविजयोत्पन्नाः 'तित्थयरा' तीर्थकराः 'अभिसिच्चंति' अभिषिच्यन्ते, अत्रायमभिप्रायः-असौ पाण्डुशिला पूर्वाभिमुखा वर्तते तदभिमुखमेव पूर्वमहाविदेहनामकं क्षेत्रं तत्र युगपज्जातौ तीर्थकरावुत्पद्येते तत्र शीतामहानद्युत्तरदिग्वर्ति कच्छादि विजयाष्टकजातस्य तीर्थकृत उत्तरवर्ति सिंहासनेऽभिषेको भवति, तथा शीतामहानद्या दक्षिणदिग्वर्ति वत्सादि विजयजातस्य तस्य दक्षिण

कच्छादि विजयाष्टकों में उत्पन्न हुए तीर्थंकर स्थापित करके जन्मोत्सव के अभिषेक से अभिषिक्त किये जाते हैं 'तत्थणं जे से दाहिणिल्ले सीहासणे तत्थणं बहूहिं भवणवइवाणमंतरजोइसियवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिय वच्छाईया तित्थयरा अभिसिंच्चंति' तथा ये दक्षिण दिग्वर्ती सिंहासन है उस पर वत्सादि विजयों में अत्पन्न हुए तीर्थंकर अनेक भवनपति वानव्यन्तर ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों द्वारा जन्माभिषेक के अभिषेक से अभिषिक्त किये जाते हैं। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि यह पाण्डुशिला पूर्वाभिमुखवाली है और उसी के सामने पूर्व महाविदेह नामका क्षेत्र है वहां पर एक साथ दो तीर्थंकर उत्पन्न होते हैं इनमें शीता महानदी के उत्तर दिग्वर्ती कच्छादि विजयाष्टक में उत्पन्न हुए तीर्थंकर हैं उनका अभिषेक उत्तर दिग्वर्ती सिंहासन पर होता है और शीता महानदी के दक्षिण दिग्वर्ती वत्सादि विजय में उत्पन्न हुए तीर्थंकर

ष्टकोमां उत्पन्न थयेला तीर्थंकरोने स्थापित करीने जन्मोत्सवना अभिषेकथी अभिषिक्त करवामां आवे छे. 'तत्थ णं जे से दाहिणिल्ले सीहासणे तत्थणं बहूहिं भवणवइवाणमंतर-जोइसियवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिय वच्छाईया तित्थयरा अभिसिंच्चंति' तेमज जे दक्षिण दिग्वर्ती सिंहासनो छे तेनी उपर वत्सादि विजयोमां उत्पन्न थयेला तीर्थंकरोने अनेक भवन पति, वानव्यंतर, ज्योतिष्क तेमज वैमानिक देवो वडे जन्माभिषेकना अभिषेकथी अभिषिक्त करवामां आवे छे. आ कथननुं तात्पर्य आ प्रमाणे छे के आ पांडुशिला पूर्वाभिमुखवाळी छे अने तेनी ज सामे पूर्व महाविदेह नामक क्षेत्र आवेलुं छे. त्यां एकीसाथे बे तीर्थंकरो उत्पन्न थाय छे. एमां शीता महा नदीना उत्तर दिग्वर्ती कच्छादि विजयाष्टकमां उत्पन्न थयेला तीर्थंकरो छे. एमनो अभिषेक उत्तर दिग्वर्ती सिंहासन उपर थाय छे अने शीता महानदीना दक्षिण दिग्वर्ती वत्सादि विजयोमां उत्पन्न थयेला तीर्थं-

दिग्वर्ति सिंहासनेऽभिषेक इति द्वयोः सिंहासनयोः प्रयोजनम् । अथ द्वितीयाभिषेकशिलां वर्णयितुमुपक्रमते–'कहि णं भंते !' इत्यादि–प्रश्नसूत्रं स्पष्टम् उत्तरसूत्रे 'गोयमा' गौतम ! 'मंदरचूलियाए' मन्दरचूलिकायाः 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'पंडगवणदाहिणपेरंते' पण्डकवनदक्षिणपर्यन्ते–पण्डकवनस्य दक्षिणसीमापर्यन्तभागे 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'पंडगवणे' पण्डकवने 'पंडुकंबलसिला णामं सिला' पाण्डुकम्बलशिला नाम शिला 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता पूर्वपश्चिमदिशो दीर्घा 'उत्तरदाहिणविच्छिण्णा' उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा–उत्तरदक्षिणदिशो विस्तारयुक्ता, एतद्विशेषणद्वयं विहायापरं पूर्वोक्तमतिदिशति 'एवं तं चेव' एवम्–पूर्वोक्ताभिलापानुसारेण तदेव प्रागुक्तमेव 'पमाणं' प्रमाणं–पञ्चयोजनशतायामादिमानं भणितव्यं तथा 'वत्तव्वया' वक्तव्यता 'य' च 'भाणियव्वा' भणितव्या सा च वक्तव्यता किम्पर्यन्ता ? इत्यपेक्षायामाह–'जाव तस्स णं'

का अभिषेक दक्षिण दिग्वर्ती सिंहासन पर होता है इस तरह यह दो सिंहासनों के होनेका प्रयोजन है 'कहिणं भंते ! पंडकवने पंडुकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता' हे भदन्त ! पंडकवन में पाण्डुकम्बल शिला नामकी द्वितीय शिला कहां पर कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! मन्दर चूलिआए दक्खिणेणं पंडगवणदाहिण पेरंते, एत्थणं पंडगवणे पंडुकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता' हे गौतम ! मन्दर चूलिका की दक्षिणदिशा में और पाण्डुवन की दक्षिण सीमा के अन्त भाग में पण्डकवन में पाण्डुकंबल शिला नामकी शिला कही गई है' 'पाईण पडीणायया उत्तर दाहिण विच्छिण्णा एवं तं चेव पमाणवत्तव्वया य भाणियव्वा' यह शिला पूर्व से पश्चिम तक लम्बी है और उत्तर से दक्षिण तक विस्तृत है। इसका पंच योजन शत प्रमाण आयामादिका पूर्वोक्त अभिलाप के अनुसार कह लेना चाहिये यावत् इसका जो बहुसमरमणीय भूमिभाग है उसके बहुमध्य देशमें एक सिंहासन है यही वात 'जाव तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स

કરેનો અભિષેક દક્ષિણ દિગ્વર્તી સિંહાસન ઉપર થાય છે. આ પ્રમાણે એ બે સિંહાસનો શા માટે છે તેનું પ્રયોજન સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું છે. 'कहिणं भंते ! पंडगवणे पंडुकंबल सिला णामं सिला पण्णत्ता' હે ભદંત ! પંડક વનમાં પાંડુકંબલ શિલા નામે બીજી શિલા કયા સ્થળે આવેલી છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! मन्दरचूलिआए दक्खिणेणं पंडगवणदाहिणपेरंते' एत्थणं पंडगवणे पंडुकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! મન્દર ચૂલિકાની દક્ષિણ દિશામાં અને પંડકવનની દક્ષિણ સીમાના અન્તભાગમાં પંડકવનમાં પંડુ કંબલ શિલા નામે શિલા આવેલી છે. 'पाईणपडीणायया उत्तरदाहिणविच्छिण्णा, एवं तं चेव पमाणवत्तव्वया य भाणियव्वा' આ શિલા પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે. અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તૃત છે. એના પંચ યોજન શત પ્રમાણ આયામાદિ પ્રમાણ વિશે પૂર્વોક્ત અભિલાપ મુજબ સમજી લેવું જોઈએ. યાવત્ એનો જે બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગ છે,

यावत् तस्य खलु 'बहुसमरमणिज्जस्स' बहुसमरमणीयस्य 'भूमिभागस्स' भूमिभागस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'महं एगे' महदेकं 'सीहासणे' सिंहासनं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् तद्बहुसमरमणीयभूमिभागसम्बन्धिबहुमध्यदेशभागवर्ति महदेकसिंहासनवर्णनपर्यन्ता वक्तव्यता भणितव्येत्यर्थः 'तं चेव' तदेव पूर्वोक्ताभिलापोक्तमेव पञ्चधनुः शतादिकं 'सीहासणप्पमाणं' सिंहासनप्रमाणम् उच्चत्वादौ बोध्यम् 'तत्थ' तत्र सिंहासणे 'णं' खलु 'बहूहिं' बहुभिः 'भवणवइ जाव' भवनपति यावत् भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्चेति यावत्पदसूचितपदसङ्ग्रहोऽवगन्तव्यः 'भारहगा' भारतकाः-भरते भरतनामके क्षेत्रे जाता भारतास्त एव भारतकाः-भरतक्षेत्रोत्पन्नाः 'तित्थयरा' तीर्थकराः-जिनाः 'अभिसिच्चंति' अभिषिच्यन्ते, ननु पूर्वोक्त पाण्डुशिलायां सिंहासनद्वयमुक्तं पाण्डुकम्बलायामस्यां शिलायामेकसिंहासनोक्तौ को हेतुः? इति चेच्छृणु-एषा शिला दक्षिणदिगभिमुखा-

---

बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं सीहासणे पण्णत्ते' इस सूत्र पाठ द्वारा व्यक्त की गई है। 'तं चेव सीहासणप्पमाणं' यह सिंहासन आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा पांचसौ धनुष का है तथा २५० धनुष की इसकी मोटाई है इस प्रकार से जैसा सिंहासन का वर्णन पाण्डुशिला के प्रकरण में कहा गया है वैसा ही वह प्रमाण वर्णन यहां पर भी करलेना चाहिये 'तत्थणं बहूहिं भवणवइवाणमंतर जोइसियवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिय भारहगा तित्थयरा अहिसिंचंति' इस सिंहासन के ऊपर भरतक्षेत्र सम्बन्धी तीर्थंकर को स्थापित करके अनेक भवनपति व्यानव्यन्तर ज्योतिष्क और वैमानिक देव एवं देवियों द्वारा जन्माभिषेक किया जाता है। यहां एसी शंका हो सकती है कि पहिले पाण्डुशिला के प्रकरण में दो सिंहासनों का होना प्रकट किया गया है और यहां पर एक ही सिंहासन का होना कहा गया है सो इसका कारण क्या है? तो इसका समाधान रूप

તેના બહુ મધ્યદેશમાં એક સિંહસન છે, આ વાત 'जाव तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे महं सीहासणे पण्णत्ते' આ સૂત્રપાઠ વડે વ્યક્ત કરવામાં આવેલી છે. 'तं चेव सीहासणप्पमाणं' આ સિંહાસન આયામ અને વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૫૦૦ ધનુષ જેટલું છે, તથા ૨૫૦ ધનુષ જેટલી એની મોટાઈ છે. આમ સિંહાસનનું જેવું વર્ણન પાંડુશિલા પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલું છે, તેવું જ વર્ણન અહીં પણ સમ લેવું જોઈએ. 'तत्थणं बहूहिं भवणवइवाणमंतरजोईसिय वेमाणिएहिं देवेहिं [illegible] भारहगा तित्थयरा अहिसिंचंति' એ સિંહાસનની ઉપર ભરતક્ષેત્ર સંબંધી તીર્થંકર [illegible] કરીને અનેક ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ અને [illegible] જન્માભિષેક કરે છે. અહીં એવી શંકા ઉદ્ભવી શકે કે પ્રથમ [illegible] સિંહાસનોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે અને અહીં એ [illegible] ...નષ્ઠ આવેલ છે. તો આનું શું કારણ છે? એના સમાધાન [illegible] ...તાદા મહાનદી વડે

ऽस्ति तदभिमुखं भरतक्षेत्रमस्ति तदैकदैक एव तीर्थकरो जायत इति तस्यैकस्य जन्ममहोत्सवार्थाभिषेक एकेनैव सिंहासनेन सम्पद्यत इति हेतोरेकमेवात्र सिंहासनमुक्तमिति ।

अथ तृतीयां रक्तशिलाभिधानां शिलां वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते! पंडगवणे रत्तसिला' इत्यादि-प्रश्नसूत्रं स्पष्टम्, उत्तरसूत्रे-'गोयमा' गौतम ! 'मंदरचूलियाए' मन्दरचूलिकायाः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'पंडगवणपच्चत्थिमपेरंते' पंडकवनपश्चिमपर्यन्ते पण्डकवनस्य पश्चिमसीमापर्यन्तभागे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'पंडगवणे' पण्डकवने 'रत्तसिला नाम सिला' रक्तशिला नाम शिला 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता, सा च 'उत्तरदाहिणायया' उत्तरदक्षिणायता उत्तरदक्षिणदिशो दीर्घा 'पाईणपडीणविच्छिण्णा' प्राचीनप्रतीचीनविस्तीर्णा पूर्वपश्चिमदिशोर्विस्तारयुक्ता' इत्यारभ्य 'जाव तं चेव पमाणं' अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थिता पञ्चयोजनशतानि आयामेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि विष्कम्भेण चत्वारि योजनानि बाहल्येन, इति पर्यन्तं तदेव प्रागुक्तमेव प्रमाणमस्या वाच्यम्, तथा एषा शिला 'सव्वतवणिज्जमई' सर्वतपनीयमयी सर्वात्मना तपनीयमयी रक्त स्वर्णमयी तथा 'अच्छा' अच्छा आकाशस्फटिकवन्निर्मला,

---

उत्तर ऐसा है कि यह शिला दक्षिणदिगाभि मुखवाली है इसी ओर भरत क्षेत्र है भरत क्षेत्र में एक कालमें एक ही तीर्थंकर उत्पन्न होते हैं एक साथ दो तीर्थंकर उत्पन्न नहीं होते हैं। अतः उस एक तीर्थंकर के जन्माभिषेक के लिये एक ही सिंहासन पर्याप्त हैं। इसी कारण यहां एक ही सिंहासन के होने का कथन किया गया है 'कहिणं भंते! पंडगवणे रत्तसिला णामं सिला पण्णत्ता' हे भदन्त ! पंडकवन में रक्तशिला नामकी तृतीय शिला कहां पर कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! 'मंदरचूलियाए पच्चत्थिमेणं पंडगवणपच्चत्थिमपेरंते एत्थ णं पण्डगवणे रत्तसिला णामं सिला पण्णत्ता उत्तरदाहिणायया पाईणपडीणविच्छिण्णा जाव तंचेव पमाणं सव्वतवणिज्जमई अच्छा' हे गौतम! रक्तशिला नामकी यह तृतीयशिला मन्दर चूलिका की पश्चिमदिशा में और पण्डकवन की पश्चिमदिशा की अन्तिम सीमा के अन्त में पण्डकवन में कही गई है यह

દક્ષિણ દિગાભિમુખવાળી છે. આ તરફ જ ભરતક્ષેત્ર છે. ભરત ક્ષેત્રમાં એક કાળમા એક જ તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય છે. એકી સાથે બે તીર્થંકરો ઉત્પન્ન થતા નથી. એથી તે એક તીર્થંકરના જન્માભિષેક માટે એક જ સિંહાસન પર્યાપ્ત છે. એથી જ અહીં એક જ સિંહાસન અંગેનું કથન પ્રગટ કરવામાં આવેલું છે. 'कहिणं भंते ! पंडगवणे रत्तासला णामं सिला पण्णत्ता' હે ભદંત' પંડકવનમાં રક્તશિલા નામે તૃતીય શિલા કયા સ્થળે આવેલી છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! मंदरचूलियाए पच्चत्थिमेणं पंडगवणपच्चत्थिमपेरंते एत्थणं पण्डगवणे रत्तसिला णामं सिला पण्णत्ता उत्तरदाहिणायया पाईणपडीणविच्छिण्णा जाव तं चेव पमाणं सव्व तवणिज्जमई अच्छा' હે ગૌતમ ! રક્ત શિલા નામે આ તૃતીય શિલા મંદર ચૂલિકાની પશ્ચિમ દિશામાં અને પંડક વનની પશ્ચિમ દિશાની અંતિમ સીમાના અંતમાં પંડક વનમા આવેલી છે.

अस्याः शिलायाः 'उत्तरदाहिणेणं' उत्तरदक्षिणेन उत्तरतो दक्षिणतश्च 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'दुवे' द्वे 'सीहासणा' सिंहासने-जिनजन्मोत्सवार्थाभिषेकसिंहासने 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ते, अत्र सिंहासनद्वित्वे कारणमिदम् इयं शिला पश्चिमाभिमुखाऽस्ति तदभिमुखं च पश्चिम-महाविदेहक्षेत्रं तच्च शीतोदामहानद्या दक्षिणोत्तरभागाभ्यां विभक्तं, तस्य प्रत्येकस्मिन् भागे एकैकतीर्थंकरजन्मसम्भवादेकदा तीर्थंकरद्वयं जायते, इति द्वयोरेकदैव जन्मोत्सवाभिषेकार्थं सिंहासनद्वयमावश्यकमिति द्वे सिंहासने उक्ते 'तत्थ' तत्र तयो र्द्वयोः सिंहासनयो र्मध्ये 'णं' खलु 'जे' यत् 'से' तत् इति वाक्यालङ्कारे 'दाहिणिल्ले' दाक्षिणात्यं दक्षिणभागवर्ति 'सीहा-सणे' सिंहासनं 'तत्थ' तत्र तस्मिन् सिंहासने 'णं' खलु 'बहूहिं' बहुभिः 'भवण०' भवन-पतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च 'पम्हाइया' पक्ष्मादिजाः दक्षिणभागवर्ति पक्ष्मादि विजयाष्टकोत्पन्नाः 'तित्थयरा' तीर्थकराः जिनाः 'अहिसिच्चंति' अभिषिच्यन्ते, इति प्रथम-

---

शिला सर्वात्मना सुवर्णमयी है और आकाश तथा स्फटिकमणि के जैसी निर्मल है यह उत्तर से दक्षिण तक लम्बी है और पूर्व पश्चिमदिशा में विस्तीर्ण है यावत् इसका प्रमाण भी "पांच सौ योजन की इसकी लम्बाई है और अढाई सौ योजन की इसकी चौडाई है तथा इसका आकार अर्द्ध चन्द्र के जैसा है इसकी मोटाई चार योजन की है' इस रूप से कहलेना चाहिये यह शिला सर्वात्मना तपनीय सुवर्ण-मयी है एवं आकाश तथा स्फटिक के जैसी यह निर्मल है। 'उत्तर दाहिणेणं एत्थ णं दुवे सीहासणा पण्णत्ता' इस शिला की उत्तर दक्षिण दिशा में दो सिंहासन कहे गये हैं 'तत्थ णं जे से दाहिणिल्लसीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवण० पम्हाइया तित्थयरा अहिसिंचंति' इनमें जो दक्षिण दिग्वर्ती सिंहासन है उसके ऊपर तो अनेक भवनपति, वानव्यन्तर ज्योतिष्क एवं वैमानिक देव देवियों द्वारा प्रभुका जन्माभिषेक किया जाता है अर्थात् पश्चिम महाविदेह नामका जो क्षेत्र है कि जिसके शितोदा महानदी के द्वारा दक्षिण और उत्तर भाग रूप से दो भाग हो

આ શિલા સર્વાત્મના સુવર્ણમયી છે અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક મણિ જેવી નિર્મળ છે. આ ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી લાંબી છે અને પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં વિસ્તીર્ણ છે યાવત્ એનું પ્રમાણ પણ આ પ્રમાણે છે કે ૫૦૦ યોજન જેટલી એની લંબાઈ છે અને ૨૫૦ યોજન જેટલી એની પહોળાઈ છે તેમજ એનો આકાર અર્ધ ચન્દ્રમા જેવો છે. એની મોટાઈ ચાર યોજન જેટલી છે. આ શિલા સર્વાત્મના તપનીય સુવર્ણમયી છે અને આકાશ તેમજ સ્ફટિક જેવી નિર્મળ છે. 'उत्तरदाहिणेणं एत्थ णं दुवे सीहासणा पण्णत्ता' આ શિલાની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં બે સિંહાસનો આવેલા છે. 'तत्थणं जे से दाहिणिल्लसीहासणे तत्थणं बहूहिं भवण० पम्हा-इया तित्थयरा अहिसिंचंति' એમાં જે દક્ષિણ દિગ્વર્તી સિંહાસન છે તેની ઉપર તો અનેક ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ-દેવીઓ પ્રભુનો જન્માભિષેક કરે છે. એટલે કે પશ્ચિમ મહાવિદેહ નામક જે ક્ષેત્ર છે કે જેના શિતોદા મહાનદી વડે

सिंहासनप्रयोजनम् अथ द्वितीयसिंहासनप्रयोजनमाह-'तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले' इत्यादि-तत्र-तयोरासनयो र्मध्ये खलु यत् तदिति प्राग्वत्, औत्तराहम्-उत्तरभागवर्ति 'सीहासणे' सिंहासनं 'तत्थ' तत्र-तस्मिन् सिंहासने 'णं' खलु,'बहूहिं' बहुभिः 'भवण० जाव' भवनपति-व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च 'वप्पाइया' वप्रादिजाः उत्तरभागवर्तिवप्रादिविजयाष्टकोत्पन्नाः 'तित्थयरा' तीर्थकराः-जिनाः 'अहिसिच्चंति' अभिषिच्यन्ते, अथ चतुर्थीं रक्तकम्बलशिलाभिधां शिलां वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते ! पंडगवणे रत्तकंबलसिला' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, उत्तरसूत्रं पाण्डुकम्बलशिलासूत्रमनुसृत्य व्याख्येयं नवरम् 'सव्वतवणिज्जमई'

गये हैं और जिसके प्रत्येक भागमें एक एक जिनेन्द्र की एक साथ उत्पत्ति होती है उसके दक्षिण भाग गत आठ पक्ष्मादि विजय है उत्तर भाग गत आठ वप्रादि विजय हैं इनमें दक्षिण भाग गत आठ पक्ष्मादि विजयों में उत्पन्न हुए तीर्थंकर का जन्माभिषेक तो दक्षिणदिग् भागवर्ती सिंहासन पर होता है और 'तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले सीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवण जाव वप्पाइआ तित्थयरा अहिसिच्चंति' जो उत्तर दिग्वर्ती सिंहासन है उस पर ८ वप्रादि विजयगत तीर्थंकर का जन्माभिषेक होता है यह जन्माभिषेक भवनपति आदि चतुर्विध निकाय के देव और देवियों द्वारा किया जाता है। 'कहिणं भंते ! पंडकवणे रत्तकंबल सिला णामं सिला पण्णत्ता' हे भदन्त ! पंडकवन में रक्त कंबल शिला नामकी शिला कहां पर कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! मंदरचूलियाए उत्तरेणं पंडगवणउत्तरचरिमंते एत्थ णं पंडगवणे रत्तकंबलसिला नामं सिला पण्णत्ता' हे गौतम ! मन्दर चूलिका की उत्तरदिशा में तथा पंडकवन की उत्तर सीमा के अन्त में पंडकवन में रक्तकम्बलशिला नामकी शिला कही गई है

દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગ રૂપ બે ભાગો થઇ ગયા છે અને જેના દરેક ભાગમાં એક-એક જિનેન્દ્રની એકી સાથે ઉત્પત્તિ થાય છે. તેના દક્ષિણ ભાગમાં આઠ પક્ષ્માદિ વિજયો આવેલ છે. ઉત્તર ભાગનાં આઠ વપ્રાદિ વિજયો આવેલા છે. એમાં દક્ષિણ ભાગ ગત આઠ પક્ષ્માદિ વિજયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરનો જન્માભિષેક તો દક્ષિણ દિગ્ભાગવર્તી સિંહાસન ઉપર હોય છે. અને 'तत्थ णं जे से उत्तरिल्ले सीहासणे तत्थ णं बहूहिं भवण जाव वप्पाइआ तित्थयरा अहिसिच्चंति' જે ઉત્તર દિગ્વર્તી સિંહાસન છે તેની ઉપર આઠ વપ્રાદિ વિજય ગત તીર્થંકરનો જન્માભિષેક હોય છે. એ જન્માભિષેક ભવનપતિ વગેરે ચતુર્વિધ નિકાયના દેવ અને દેવીઓ વડે કરવામાં આવે છે. 'कहिणं भंते ! पंडगवणे रत्तकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता' હે ભદંત ! પંડકવનમાં રક્ત કંબલ શિલા નામે શિલા કયા સ્થળે આવેલી છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! मंदरचूलियाए उत्तरेणं पंडगवणउत्तरचरिमंते एत्थ णं पंडगवणे रत्तकंबलसिला णामं सिला पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! મંદર ચૂલિકાની ઉત્તર દિશામાં તેમજ પંડક વનની ઉત્તર સીમાના અંતમાં પંડકવનમાં રક્ત કંબલ શિલા

सर्वतपनीयमयी–सर्वात्मना रक्तसुवर्णमयीति वर्णतो बोध्या, अत्रत्य सिंहासने 'एरावयगा' ऐरावतकाः–ऐरावतक्षेत्रोत्पनाः 'तित्थयरा' तीर्थंकरा अभिषिच्यन्ते । अस्य सिंहासनस्यैकत्व-विषयकशङ्कासमाधाने भरतक्षेत्रोक्तिमनुसरणीय बोध्ये ॥सू० ४०॥

अथ मन्दरे काण्डसंख्यां गौतमो भगवन्तं पृच्छति–'मंदरस्स णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ कंडा पण्णत्ता ?, गोयमा ! तओ कंडा पण्णत्ता, तं जहा–हिट्ठिल्ले कंडे १, मज्झिल्ले कंडे २, उव-रिल्ले कंडे ३, मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स हिट्ठिल्ले कंडे कइविहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा–पुढवी १ उवले २ वइरे ३ सक्करा ४, मज्झिमिल्ले णं भंते ! कंडे कइविहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा–अंके १ फलिहे २ जायरूवे ३ रयए ४, उव-रिल्ले कंडे कइविहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! एगागारे पण्णत्ते सव्वजंबूण-यामए, मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स हेट्ठिल्ले कंडे केवइयं बाहल्लेणं

'पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा सव्वतवणिज्जमई अच्छा जाव मज्झदेसभाए सीहासणं, तत्थ णं बहूहिं भवणवई जाव देवेहिं देवीहि य एरा वयगा तित्थयरा अहिसिंचंति' यह शिला पूर्व से पश्चिम तक लम्बी है और उत्तर दक्षिण में विस्तीर्ण है यह शिला सर्वात्मना तप्त सुवर्णमयी है आकाश एवं स्फटिकमणि के जैसी निर्मल है। इस शिला का ऊपरी भाग बहु समरम-णीय है इसके मध्य भाग में एक सिंहासन है इस पर ऐरावत क्षेत्र के भीतर उत्पन्न हुए तीर्थंकर का जन्माभिषेक किया जाता है यह जन्माभिषेक अनेक भवनपति आदि चतुर्विध देवनिकायों द्वारा संपन्न किया जाता है भरतक्षेत्र की तरह ऐरावत क्षेत्र में भी एक काल में एक ही तीर्थंकर का जन्म होता है, अतः उनके अभिषेक के लिये यह शिला प्रयुक्त होती है ॥४०॥

નામે શિલા આવેલી છે. 'पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा सव्व तवणिज्जमई अच्छा जाव मज्झदेसभाए सीहासणं, तत्थणं बहूहिं भवणवई जाव देवेहिं देवीहिय एराव-यगा तित्थयरा अहिसिंचंति' આ શિલા પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે અને ઉત્તર–દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. આ શિલા સર્વાત્મના તપ્ત સુવર્ણમયી છે. આકાશ તેમજ સ્ફટિક મણિ જેવી નિર્મળ છે. આ શિલાનો ઉપરનો ભાગ બહુ સમરમણીય છે. એના મધ્ય ભાગમાં એક સિંહાસન આવેલું છે. એની ઉપર ઐરાવત ક્ષેત્રની અંદર ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરનો જન્માભિષેક કરવામાં આવે છે. આ જન્માભિષેક અનેક ભવનપતિ વગેરે ચતુર્વિધ દેવનિકાયો વડે સમ્પન્ન કરવામાં આવે છે. ભરતક્ષેત્રની જેમ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં પણ એક કાલમાં એક જ તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે. એથી તેમના અભિષેક માટે આ શિલાનો ઉપયોગ થાય છે. ॥ ૪૦ ॥

पण्णत्ते ?, गोयमा ! एगं जोयणसहस्सं बाहल्लेणं पण्णत्ते, मज्झिमिल्ले कंडे पुच्छा, गोयमा ! तेवट्ठिं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते, उवरिल्ले पुच्छा, गोयमा ! छत्तीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते, एवामेव सपुव्वावरेणं मंदरे पव्वए एगं जोयणसयसहस्सं सव्वग्गेणं पण्णत्ते ॥सू० ४१॥

छाया—मन्दरस्य खलु भदन्त ! पर्वतस्य कतिकाण्डानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम ! त्रीणि काण्डानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—अधस्तनं काण्डं १ मध्यमं काण्डं २ उपरितनं काण्डम् ३ मन्दरस्य खलु भदन्त ! पर्वतस्य अधस्तनं काण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! चतुर्विधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—पृथिवी १ उपलाः २ वज्राणि ३ शर्कराः ४, मध्यमं खलु भदन्त ! काण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—अङ्कः १ स्फटिकः २ जातरूपं ३ रजतम् ४, उपरितनं काण्डं कतिविधं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! एकाकारं प्रज्ञप्तं सर्वजाम्बूनदमयम्, मन्दरस्य खलु भदन्त ! पर्वतस्य अधस्तनं काण्डं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! एकं योजनसहस्रं बाहल्येन प्रज्ञप्तम्, मध्यमे काण्डे पृच्छा, गौतम ! त्रिषष्टिं योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम्, उपरितने पृच्छा, गौतम ! षट्त्रिंशतं योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रज्ञप्तम् एवमेव सपूर्वापरेण मन्दरः पर्वतः, एकं योजनशतसहस्रं सर्वाग्रेण प्रज्ञप्तः ॥सू० ४१॥

टीका—'मंदरस्स णं भंते' इत्यादि—मन्दरस्य—मेरोः खलु भदन्त ! 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'कइ' कति—कियन्ति 'कंडा' काण्डानि विभागाः 'पण्णत्ता ?' प्रज्ञप्तानि ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह—'गोयमा !' गौतम ! 'तओ' त्रीणि 'कंडा' काण्डानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'हिट्ठिल्ले' अधस्तनम्—अधोभागे 'कंडे' काण्डं १, 'मज्झिल्ले' मध्यं मध्य-

---

मंदरकाण्डसंख्यावक्तव्यता—

'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ कंडा पण्णत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से अब ऐसा पूछा है—'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ कंडा पण्णत्ता' हे भदन्त ! मंदर पर्वत के कितने काण्ड विभाग कहे गये हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! तओ कंडा पण्णत्ता' हे गौतम ! तीन काण्ड कहे गये हैं । 'तं जहा—' जो इस प्रकार से हैं—हिट्ठिल्ले कंडे, मज्झिल्ले कंडे'

મંદર કાંડ સંખ્યા વક્તવ્યતા

'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ कंडा पण्णत्ता' इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમે હવે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે 'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ कंडा पण्णत्ता' હે ભદંત ! મંદર પર્વતના કેટલા કાંડો—વિભાગો કહેવામાં આવેલા છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે—'गोयमा ! तओ कंडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ત્રણ કાંડો કહેવામાં આવેલા છે. 'तं जहा' જેમકે 'हिट्ठिल्ले कंडे, मज्झिल्ले कंडे उवरिल्ले कंडे' ૧ અધસ્ત-

प्रदेशभवम् २ 'कंडे' काण्डम् २ 'उवरिल्ले' उपरितनं शिखरभवं 'कंडे' काण्डम् ३, तत्र प्रथमकाण्डभेदं पृच्छति-'मंदरस्स' मन्दरस्य-मेरोः 'णं' खलु 'भंते!' भदन्त! 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'हिट्ठिल्ले' अधस्तनं 'कंडे' काण्डं 'कइविहे' कतिविधं-कियत्प्रकारकं 'पण्णत्ते?' प्रज्ञप्तम्?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा!' गौतम! अधस्तनं काण्डं 'चउव्विहे' चतुर्विधं चतुष्प्रकारकं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा-'पुढवी' पृथ्वी-मृत्तिका १, 'उवले' उपलाः-प्रस्तराः २, 'वइरे' वज्राणि-हीरकाः ३, 'सक्करा' शर्कराः-कर्करिकाः ४, एवञ्च मन्दरः पृथ्वीपाषाणहीरकशर्करामयकन्दकः सिद्धः, अस्याधस्तनमेव काण्डं सहस्रयोजनप्रमाणम्, तन्त्रधस्तनकाण्डस्य पृथिव्यादिभेदेन चतुर्विधत्वात्तदीय योजनसहस्रस्य भागचतुष्टयकरणे पृथिव्याद्येकैकस्य भेदस्य योजनसहस्रचतुर्थभागप्रमाणता स्यात् तथा च सति विशिष्ट

उवरिल्ले कंडे' १ अधस्तनकाण्ड २ मध्यकाण्ड और ३ उपरितनकाण्ड अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'मंदरस्स णं भंते! पव्वयस्स हिट्ठिल्ले कंडे कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त! मन्दर पर्वत का जो अधस्तन काण्ड है वह कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! चउव्विहे पण्णत्ते' हे गौतम! अधस्तनकाण्ड चार प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे 'पुढवी, उवले, वइरे सक्करा' एक पृथिवीरूप, दूसरा उपलरूप, तीसरा वज्ररूप और चौथा शर्करा-कंकररूप इस तरह के इस कथन से मन्दर पर्वत पृथिवी, पाषाण हीरक और कंकड मयकन्दक वाला सिद्ध होता है यह प्रथम काण्ड ही १ हजार योजन प्रमाणवाला है यहां ऐसी शंका होती है कि जब प्रथमकाण्ड १ हजार योजन प्रमाणवाला है तो इसके जो चार विभाग प्रकट किये गये हैं उनमें एक एक विभाग एक हजार योजन का चतुर्थांश रूप होगा अतः ऐसा होने पर विशिष्ट परिणामानुगत विच्छेदरूप पृथिव्यादिक काण्ड की संख्या के वर्द्धक हो जावेगें

નકાંડ, ૨ મધ્યકાંડ અને ઉપરિતનકાંડ. હવે ગૌતમસ્વામી ફરી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે-'मंदरस्स णं भंते! पव्वयस्स हिट्ठिल्ले कंडे कइविहे पण्णत्ते' હે ભદંત! મંદર પર્વતનો જે અધસ્તન કાંડ છે, તે કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-गोयमा! चउव्विहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! અધસ્તન કાંડ ચાર પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' જેમકે 'पुढवी, उवले, वइरे, सक्करा' એક પૃથ્વી રૂપ, બીજો ઉપલ રૂપ. ત્રીજો વજ્ર રૂપ અને ચોથો શર્કરા એટલે કે કાંકરા રૂપ. આમ આ જાતના કથનથી મંદર પર્વત પૃથિવી પાષાણ, હીરક અને કાંકરા મય કંદકવાળો સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રથમ કાંડ જ એક હજાર યોજન પ્રમાણવાળો છે. અહીં શંકા ઉદ્ભવે છે કે જ્યારે પ્રથમ કાંડ ૧ હજાર યોજન પ્રમાણવાળો છે તો એના ચાર વિભાગો પ્રકટ કરવામાં આવેલા છે તેમનામાં એક-એક વિભાગ એક હજાર યોજનનો ચતુર્થાંશ રૂપ થશે એથી એમ થાયતો વિશિષ્ટ પરિણામાનુગત વિચ્છેદ રૂપ પૃથિવ્યાદિક કાંડની સંખ્યાના વર્દ્ધકો થઈ જશે તો પછી આ

परिणामानुगतविच्छेदरूपाः पृथिव्यादयः काण्डसंख्यां वर्द्धयेयुरिति चेत् सत्यम् अत्रोच्यते-अधस्तनकाण्डस्य पृथिव्यादि भेदकथनस्येदं तात्पर्यम्-प्रथमकाण्डं क्वचित्पृथ्वीबहुलं क्वचिदुपलबहुलं क्वचिद् वज्रबहुलं क्वचिच्छर्कराबहुलं न तु पृथिव्यादि चतुष्टयातिरिक्ताङ्कस्फटिकादि घटितमितिहेतो र्नियमेन पृथिव्यादिरूपविभागा न काण्डस्य किन्तु काण्डस्य प्रथमभेदे स्वस्वप्राचुर्यदर्शका एव इति काण्डसंख्यां वर्द्धयितुं पृथिव्यादयो न शक्नुवन्ति,

अथ मध्यमकाण्डवर्ति वस्तूनि वर्णयितुमुपक्रमते-'मज्झिमिल्लेणं भंते !' मध्यमं खलु भदन्त ! 'कंडे' काण्डं 'कइविहे' कतिविधं-कियत्प्रकारकं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम् ?, 'गोयमा !' गौतम ! मध्यमं काण्डं 'चउव्विहे' चतुर्विधं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा' तद्यथा-'अंको' अङ्कः-'फलिहे' स्फटिकः-स्फटिकमणिः २, 'जायरूवे' जातरूपं सुवर्णम् ३, 'रयए' रजतं रूप्यम् अङ्करत्नम् १, ४, एतच्चतुष्टयमयं मध्यमं काण्डमिति भावः, अत्रापि प्रथमकाण्डवत् क्वचिदङ्क-

तो फिर यह चतुः प्रकारता विरुद्ध पड जावेगी तो इस शंका का उत्तर ऐसा हैं-कि यह प्रथम काण्ड की चतुः प्रकारता विरुद्ध नहीं पडेगी-क्यों कि प्रथम काण्ड क्वचित् स्थल पर पृथिवी बहुल है, क्वचित् स्थल पर उपल बहुल हैं, क्वचित् स्थल पर वज्र बहुल है और क्वचित् स्थल पर शर्करा बहुल हैं इन चार प्रकार से अतिरिक्त अङ्करत्न या स्फटिकादि से वह बहुल नहीं है इस कारण ये पृथिव्यादिरूप विभाग काण्ड के प्रथम भेदमें अपनी अपनी प्रचुरता के प्रदर्शक कही हैं-इसलिये काण्ड की संख्या इनसे नहीं बढ सकती है 'मज्झिमिल्ले णं भंते ! कंडे कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त ! मध्यमकाण्ड कितने प्रकार का कहा गया है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते' हे गौतम ! मध्यमकाण्ड चार प्रकार का कहा गया है-'तं जहा' जैसे 'अंके, फलिहे जायरूवे, रयए' अङ्करत्नरूप, स्फटिकरूप, जातरूप रूप, और सुवर्णरूप इन भेदों से यही समझना चाहिये-कि प्रथम काण्ड की तरह यह काण्ड भी कहीं २ अङ्करत्न

ચતુઃપ્રકારતા વિરુદ્ધ લેખાશે. આ શંકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે આ પ્રથમકાંડની ચતુઃપ્રકારતા વિરુદ્ધ લેખાશે નહિ. કેમકે પ્રથમ કાંડ ક્વચિત્ સ્થળે પૃથિવી બહુલ છે, ક્વચિત્ સ્થળે ઉપલ બહુલ છે, ક્વચિત્ સ્થળે વજ્ર બહુલ છે અને ક્વચિત્ સ્થળે શર્કરા બહુલ છે. એ ચાર પ્રકારો સિવાય અંક, રત્ન કે સ્ફટિકાદિની દૃષ્ટિએ તે બહુલ નથી. એથી આ પૃથિવ્યાદિ રૂપ વિભાગ કાંડના નથી પણ કાંડના પ્રથમ ભેદમાં પોત-પોતાની પ્રચુરતાના પ્રદર્શકો જ છે. એથી કાંડની સંખ્યા એમનાથી વધતી નથી. 'मज्झिमिल्ले णं भंते ! कंडे कइ विहे पण्णत्ते' હે ભદંત ! મધ્યકાંડ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ? તો એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મધ્યમ કાંડ ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा, જેમકે 'अंके, फलिहे जायरूवे, रयए' અંક રત્ન રૂપ, સ્ફટિક રૂપ, જાત રૂપ અને સુવર્ણ રૂપ. એ ભેદોથી એજ સમજવું જોઈએ કે પ્રથમ કાંડની જેમ

बहुलं क्वचित् स्फटिकबहुलं क्वचिज्जातरूपबहुलं क्वचिद्रजतबहुलमिति भावनीयम् । अथ तृतीयं काण्डं वर्णयितुमुपक्रमते-'उवरिल्ले' उपरितनं 'कंडे' काण्डं 'कइविहे' कतिविधं 'पण्णत्ते?' प्रज्ञप्तम् ?, 'गोयमा !' गौतम ! 'एगागारे' एकाकारं-प्रकारान्तररहितं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् एतदेव स्पष्टीकरोति 'सव्वजंबूणयामए' सर्वजाम्बूनदमयं-सर्वात्मना जाम्बूनदमयं रक्तसुवर्णमयम् । अथ मन्दरकाण्डत्रयपरिमाणद्वारा मन्दरपरिमाणं वर्णयितुमुपक्रमते-'मंदरस्स णं भंते !' इत्यादि-मन्दरस्य मेरोः खलु भदन्त ! भगवन् ! 'पव्वयस्स' पर्वतस्य 'हेट्ठिल्ले' अधस्तनं 'कंडे' काण्डं 'केवइयं' कियत् किम्परिमाणं 'बाहल्लेणं' बाहल्येन उच्चत्वेन 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम् ?, एतत्प्रश्नस्योत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'एगं' एकं 'जोयणसहस्सं' योजनसहस्रं 'बाहल्लेणं' बाहल्येन 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, एवं 'मज्झिमिल्ले' मध्यमे 'कंडे' काण्डे 'पुच्छा' पृच्छा प्रश्नपद्धति र्बोध्या सा हि-'मंदरस्स णं भंते ! मज्झिमिल्ले कंडे केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते ?' एतच्छाया-'मन्दरस्य खलु भदन्त ! मध्यमं काण्डं कियद् बाहल्येन प्रज्ञप्तमिति, एतदुत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'तेवट्ठिं' त्रिषष्टिं 'जोयणसहस्साइं' योजनसहस्राणि

बहुल है कहीं २ स्फटिक मणिबहुल है कहीं २ रजत बहुल है और कहीं २ जातरूप बहुल है 'उवरिल्ले कंडे कइविहे पण्णत्ते' उपरितनकाण्ड हे भदन्त ! कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा ! एगागारे पण्णत्ते' हे गौतम ! उपरितन काण्ड एक ही प्रकार का कहा गया है 'सव्वजंबूणयामए' और सर्वात्मना जंबूनदमय-रक्तसुवर्णमय है 'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स हेट्ठिल्ले कंडे केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते' हे भदन्त ! मंदर पर्वत का जो अधस्तन काण्ड है उसका बाहल्य ऊंचाई-कितना कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! एगं जोयणसहस्सं बाहल्लेणं पण्णत्ते' हे गौतम ! अधस्तन काण्ड की ऊंचाई एक हजार योजन की कही गई है 'मज्झिमिल्ले कंडे पुच्छा' हे भदन्त ! मध्यमकांड की ऊंचाई कितनी कही गई है इसके उत्तर में

આ કાંડ પણ ક્યાંક ક્યાંક અંક રત્ન બહુલ છે. ક્યાંક-ક્યાંક સ્ફટિક મણિ બહુલ છે. ક્યાંક રજત બહુલ છે અને ક્યાંક જાત રૂપ બહુલ છે. 'उवरिल्ले कंडे कइ विहे पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! ઉપરિતન કાંડ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा एगागारे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! ઉપરિતન કાંડ એક જ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'सव्व जंबूणयामए' અને આ સર્વાત્મના જંબૂનદમય-રક્ત સુવર્ણમય છે. 'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स हेट्ठिल्ले कंडे केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते' હે ભદંત ! મંદર પર્વતનો જે અધસ્તન કાંડ છે, તેનું બાહલ્ય-તેની ઊંચાઈ કેટલી કહેવામાં આવેલી છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! एगं जोयणसहस्सं बाहल्लेणं पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! અધસ્તન કાંડની ઊંચાઈ એક હજાર યોજન જેટલી કહેવામાં આવેલી છે. 'मज्झिमिल्ले कंडे पुच्छा' હે ભદન્ત ! મધ્ય કાંડની ઊંચાઈ કેટલી કહેવામાં આવેલી છે, એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा !

'बाहल्लेणं' बाहल्येन उच्चत्वेन 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, एतेन भद्रशालवनं नन्दनवनं सौमनसवन-मन्तरद्वयं चैतानि सर्वाणि मन्दरपर्वतस्य मध्यमकाण्डेऽन्तर्भवन्ति, ननु द्वितीयकाण्डविभागस्य समवायाङ्गसूत्रस्याष्टत्रिंशत्तमसमवायेऽष्टत्रिंशत्सहस्रयोजनोच्छ्रितत्वेन वर्णितत्वात्त्रिषष्टियो-जनसहस्रोच्चत्वं कथं सङ्गच्छते ? इति चेत्, अत्रोच्यते—समवायाङ्गोक्तोच्चत्वस्य मतान्तरावल-म्बनमूलकत्वात्प्रकृतोच्चत्वे न बाधकतेति । एवम् 'उवरिल्ले पुच्छा' उपरितले काण्डे पृच्छा प्रश्नपद्धतिरूहनीया, तत्प्रश्नोत्तरमाह—'गोयमा !' गौतम ! 'छत्तीसं' षट्त्रिंशतं 'जोयणसह-स्साइं' योजनसहस्राणि 'बाहल्लेणं' बाहल्येन 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'एवामेव' एवमेव—पूर्वोक्त-रीत्यैव 'सपुव्वावरेणं' सपूर्वापरेण—पूर्वसंख्यानसहितापरसंख्यानेन सङ्कलितेन सता 'मंदरे' मन्दरः 'पव्वए' पर्वतः 'एगं' एकं 'जोयणसयसहस्सं' योजनशतसहस्रं 'सव्वग्गेणं' सर्वाग्रेण

प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! तेवट्ठिं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' हे गौतम ! मध्यम काण्ड की ऊंचाई ६३ हजार योजन की कही गई है इस कथन से 'भद्र-शालवन नन्दनवन, सौमनसवन और दो अन्तर ये सब मन्दर पर्वत के मध्यम काण्ड में अन्तर्भूत है' यह बात समझनी चाहिये ।

शंका—समवायाङ्ग सूत्र के ३८ वें समवाय में इस द्वितीय काण्ड रूप विभाग को ३८ हजार योजन की ऊंचाई वाला कहा गया है फिर आपका यह ६३ हजार की ऊंचाई वाला कथन कैसे संगत हो सकता है ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि वहां जो ऐसा कहा गया है वह मतान्तर की अपेक्षा से कहा गया है अतः वह कथन इस कथन का बाधक नहीं हो सकता। 'उवरिल्ले पुच्छा' हे भदन्त उपरितन काण्ड की ऊंचाई कितनी कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है—'गोयमा ! छत्तीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' हे गौतम ! उपरितनकाण्ड की ऊंचाई ३६ हजार योजन की कही गई है 'एवामेव सपुव्वावरेणं मंदरे पव्वए

तेवट्ठिं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' હે ગૌતમ! મધ્યમ કાંડની ઊંચાઈ ૬૩ હજાર યોજન જેટલી કહેવામાં આવેલી છે. આ કથનથી ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સૌમનસવન, અને બે અન્તર એ બધા મન્દર પર્વતના મધ્યકાંડમાં અન્તર્ભૂત થઈ જાય છે.

શંકા—સમવાયાંગ સૂત્રના ૩૮મા સમવાયમાં એ દ્વિતીય કાંડ રૂપ વિભાગને ૩૮ હજાર યોજન જેટલી ઊંચાઈવાળો કહેવામાં આવેલો છે, તો પછી અહીં ૬૩ હજાર જેટલી ઊંચાઈનું કથન કેવી રીતે યોગ્ય કહેવાશે? આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે ત્યાં જે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે, તે મતાન્તરની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલું છે. એથી તે કથન આ કથનનું બાધક નથી 'उवरिल्ले पुच्छा' હે ભદંત! ઉપરિતન કાંડની ઊંચાઈ કેટલી કહેવામાં આવી છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે—'गोयमा ! छत्तीसं जोयणसहस्साइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' હે ગૌતમ! ઉપરિતન કાંડની ઊંચાઈ ૩૬ હજાર યોજન જેટલી કહેવામાં આવેલી છે. 'एवामेव सपुव्वावरेणं मंदरे पव्वए एगं जोयणसयसहस्सं सव्वग्गेणं पण्णत्ते' આ

सर्वसंख्यया 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, ननु मेरुशिखरवर्तिनी चत्वारिंशद्योजनप्रमाणा चूलिका मेरु प्रमाणमध्ये कुतो नोक्ता ?, इति चेत् सत्यम्, श्रूयतां-मेरुशृङ्गस्थचूलिकायान्मेरुक्षेत्रचूलात्वेना-स्वीकारान्मेरुप्रमाणमध्ये न कथनम् । लोकेऽपि पुरुषस्योच्चत्वे परिमीयमाने शिरोवर्ति चिकुरनिकुरम्बं विहायैव सार्द्धहस्तत्रयादिमानव्यवहारो दृश्यते, अन्यथा 'लम्बमानकेशपाश-परिमाणोपादाने' तावन्मानं न घटेतेति । इयं त्रिसूत्रीसमानपद्धतिकतयैकत्रैव सूत्राङ्के समाङ्कि ॥ सू० ४१ ॥

अथ समयप्रसिद्धानि मन्दरस्य षोडशनामानि निर्देष्टुमुपक्रमते-'मंदरस्स णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ णामधेज्जा पण्णत्ता ?, गोयमा ! सोलस णामधेज्जा पण्णत्ता, तं जहा-मंदर १ मेरु २ मणोरम ३ सुदंसण ४ सयंपभे य ५ गिरिराया ६ । रयणोच्चय ७ सिलोच्चय ८ मज्झे लोगस्स ९ णाभीय १० ॥१॥ अच्छे य ११ सूरियावत्ते १२ सूरि-

---

एगं जोयणसयसहस्सं सव्वग्गेणं पण्णत्ते' इस तरह का कुल यह प्रमाण मंदर पर्वत का १ लाख योजन का हो जाता है ।

शंका-मेरुकी चूलिका का प्रमाण जो ४० योजन का कहा गया है वह इस १ लाख योजन के प्रमाण में क्यों नहीं-परिगणित किया गया है ? तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि मेरुकी चूलिका को मेरु क्षेत्र की चूलारूप होने से अस्वीकार किया गया है, इस कारण उसे मेरु के प्रमाण के बीच में परिगणित नहीं किया गया है लोक में भी ऐसा ही देखा जाता है कि जब पुरुष की ऊंचाई नापी जाती है तो उसमें शिरोवर्ति बालों की ऊंचाई नही ली जाती है यदि ऐसा होने लगे तो फिर सार्द्धहस्तत्रयादिरूप ऊचाई का प्रमाण व्यवहार अच्छिन्न हो जावेगा यह त्रिसूत्री समान पद्धतिवाली है अतः एक ही सूत्र के अङ्क से अङ्कित की गई है ॥४१॥

પ્રમાણે આ મંદર પર્વતનું કુલ પ્રમાણ એક લાખ યોજન જેટલું થઈ જાય છે.

શંકા-મેરુની ચૂલિકાનું પ્રમાણ જે ૪૦ યોજન જેટલું કહેવામાં આવેલું છે તે આ ૧ લાખ યોજનના પ્રમાણમાં શા માટે પરિગણિત કરવામાં આવ્યું નથી. ? તો આ શંકાનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે મેરુની ચૂલિકાને મેરુ ક્ષેત્રની ચૂલા રૂપ હોવા બદલ અસ્વીકૃત કરવામાં આવે છે. એથી મેરુના પ્રમાણમાં તેની ગણના કરવામાં આવી નથી. લોકમાં પણ આ રીતે જ જોવા મળે છે કે જ્યારે પુરુષની ઊંચાઈ માપવામાં આવે છે તે તેમાં શિરોવર્તિ વાળોની ઊંચાઈની ગણુના કરવામાં આવતી નથી. જો આવું થવા માંડે તો સાર્દ્ધ હસ્ત ત્રયાદિ રૂપ ઊંચાઇના પ્રમાણ રૂપ વ્યવહાર ઉચ્છિન્ન જ થઈ જશે. એ ત્રિસૂત્રી સમાન પદ્ધતિ વાળી છે, એથી એક જ સૂત્રના અંકથી અંકિત કરવામાં આવેલી છે. ॥ ૪૧ ॥

यावरणे १३ तिया । उत्तमे १४ अ दिसादीय १५ वडेंसेति १६ य सोलसे ॥२॥ से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ मंदरे पव्वए २ ? गोयमा ! मंदरे पव्वए मंदरे णामं देवे परिवसइ महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिइए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ मंदरे पव्वए २ अदुत्तरं तं चेवत्ति ॥सू० ४२॥

छाया–मन्दरस्य खलु भदन्त ! पर्वतस्य कति नामधेयानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम ! षोडश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–मन्दरः १ मेरुः २ मनोरमः ३ सुदर्शनः ४ स्वयम्प्रभश्च ५ गिरिराजः ६ । रत्नोच्चयः ७ शिलोच्चयः ८ मध्यलोकस्य ९ नाभिश्च १० ॥१॥ अच्छश्च ११ सूर्यावर्त्तः १२ सूर्यावरणः १३ इति च । उत्तमः १४ च दिगादिश्च १५ अवतंस इति १६ च षोडश ॥२॥ अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–मन्दरः पर्वतः २ ?, गौतम ! मन्दरे पर्वते मन्दरो नाम देवः परिवसति महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते–मन्दरः पर्वतः २ अदुत्तरं तदेवेति ।सू० ४२॥

टीका–'मंदरस्स णं भंते !' इत्यादि मन्दरस्य खलु भदन्त ! भगवन् ! पर्वतस्य 'कइ' कति–कियन्ति 'णामधेज्जा' नामधेयानि–नामानि 'पण्णत्ता ?' प्रज्ञप्तानि ?, इति प्रश्नस्योत्तरमाह–'गोयमा !' भो गौतम ! 'सोलस' षोडश 'णामधेज्जा' नामधेयानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा–मन्दरेत्यादि श्लोकद्वयम्, मन्दरस्य षोडशनामसूचकम्, तत्र 'मंदर' मन्दरः,

मन्दर पर्वत के समय प्रसिद्ध १६ नामान्तर–

'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ नामधेज्जा पण्णत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ–'भंते' हे भदन्त! 'मन्दरस्स णं पव्वयस्स कइ नामधेज्जा पण्णत्ता' मन्दर पर्वत के कितने नाम कहे गये हैं ? 'गोयमा ! सोल सणामधेज्जा पण्णत्ता' हे गौतम ! मन्दर पर्वत के १६ नाम कहे गये हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं–'मन्दर १ मेरु २, मणोरम ३, सुदंसण ४, सयंपभेय ५ गिरिराया ६ रयणोच्चय ७, सिलोच्चय ८, मज्झे लोगस्स ९, णाभी य १० ॥१॥ मूल में प्राकृत होने से मन्दर पद में

મન્દર પર્વતના સમય પ્રસિદ્ધ ૧૬ નામાન્તરો

'मंदरस्स णं भंते ! पव्वयस्स कइ नामधेज्जा पण्णत्ता' इत्यादि

ટીકાર્થ–'भंते !' હે ભદંત ! 'मंदरस्स णं पव्वयस्स कइ नामधेज्जा पण्णत्ता' મંદર પર્વતના કેટલા નામો કહેવામાં આવેલા છે ? 'गोयमा ! सोलस णामधेज्जा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! મંદર પર્વતના ૧૬ નામો કહેવામાં આવેલા છે. 'तं जहा, તે નામો આ પ્રમાણે છે–मन्दर १, मेरु २, मणोरम ३, सुदंसण ४, सयंपभेय ५, गिरिराया ६, रयणोच्चय ७' सिलोच्चय ८, मज्झे लोगस्स ९, णाभीय १०, ॥ १ ॥ મૂળમાં પ્રાકૃત હોવાથી મંદર પદમાં વિભક્તિ લોપ થયેલો છે. અથવા મન્દરથી માંડીને સ્વયંપ્રભ સુધીના શબ્દોમાં સમાહારદ્વંદ્વ સમાસ થયેલો છે. એથી જ 'मन्दर मेरु मनोरम सुदर्शन स्वयम्प्रभ' આ એક વચનાન્ત પદ

मूले प्राकृतत्वाद्विभक्तिलोपः, यद्वा मन्दरादि स्वयंप्रभान्तानां समाहारद्वन्द्वः, अस्मिन् पक्षे मन्दरमेरुमनोरमसुदर्शनस्वयम्प्रभमिति समस्तमेकवचनान्तं पदम्, तत्र मन्दरेति नामधेय-कारणं स्वयमेव सूत्रकृताग्रे 'मंदरे पव्वए मन्दरे णामं देवे परिवसइ' इति वक्ष्यते, इति शीघ्रजिज्ञासायां मन्दरनामकदेवाधिष्ठितत्वान्मन्दरेति नाम बोध्यम् १ द्वितीयं नामाह-'मेरु' मेरुः एतन्नामकारणमपि मेरुनामकदेव परिवास एव बोध्यम्. ननु एकस्यैव मन्दरस्य नामा-न्तरसत्त्वेन मन्दरस्यैव मेरु द्वितीयो देवः स्यादिति चेत्-श्रूयतां मन्दरनामान्तरवद्देवस्य नामन्तराङ्गीकार इति न देवान्तरम्, अत्र निर्णयो बहुश्रुतगम्य इति २, तृतीयं नामाह-'मणोरम' मनोरमः-रमयतीति रमः मनसां-देवानां चेतसां रमो मनोरमः-अतिरमणीयकेन देवमनोरञ्जकः ३, चतुर्थं नामाह-'सुदंसण' सुदर्शनः सु शोभनं जाम्बूनदमयत्वेन रत्नबहुल-

---

विभक्ति का लोप हो गया है अथवा मन्दर से लेकर स्वयंप्रभा तक के शब्दों में समाहार द्वन्द्व समास हुआ है इसी कारण-"मन्दर मेरु मनोरम सुदर्शन स्वयम्प्रभ" यह एक वचनान्त पद बन गया है। मन्दर यह प्रथम नाम है, मेरु यह दूसरा नाम है, मनोरम यह तृतीय नाम है, सुदर्शन यह चतुर्थ नाम है, स्वयं प्रभ यह पांचवां नाम है, गिरिराज यह छठा नाम है, रत्नोच्चय सातवां नाम है, शिलोच्चय यह ८ वां नाम है, मध्यलोक यह ९ वां नाम है, और नाभि यह १० वां नाम है। मन्दर नामक देव से यह अधिष्ठित है इस कारण इसका नाम मन्दर ऐसा हो गया है, मेरु नामक देव के परिवास से मेरु ऐसा द्वितीय नाम इसका हो गया है, जैसा मन्दर यह एक नाम है और मेरु यह इसीका दूसरा नाम है इसी प्रकार से देवका भी एक नाम मंदर है और दूसरा नाम मेरु है अतः यहां इस नाम में नामान्तर की कल्पना से द्वितीय देवका सद्भाव नहीं मानना चाहिये अथवा इस सम्बन्ध में निर्णय बहुश्रुतगम्य है। यह पर्वत बहुत ही रमणीय है-देवों के मन को हरण करने वाला है इस कारण इसका तृतीय नाम मनोरम ऐसा कहा गया है यह पर्वत जाम्बूनद मय कहा गया है तथा रत्नबहुल प्रकट किया गया है अतः

સિદ્ધ થયેલ છે. મન્દર એ પહેલું નામ છે. મેરુ આ બીજું નામ છે. મનોરમ આ ત્રીજું નામ છે. સુદર્શન આ ચોથું નામ છે. સ્વયંપ્રભ એ પાંચમું નામ છે. ગિરિરાજ એ છટ્ઠું નામ છે. રત્નોચ્ચય એ સાતમું નામ છે. શિલોચ્ચય આ આઠમું નામ છે. મધ્યલોક આ નવમું નામ છે અને નાભિ આ દશમું નામ છે મન્દર નામક દેવથી આ અધિષ્ઠિત છે. એથી જ આનું નામ મન્દર એરીતે પ્રસિદ્ધ થયું છે. જેમ મન્દર આ એક નામ છે એવું જ મેરુ આ એનું બીજું નામ છે. આ પ્રમાણે દેવનું પણ એક નામ મન્દર છે. અને બીજું નામ મેરું છે. એથી અહીં એ નામમાં નામાન્તરની કલ્પનાથી બીજા દેવનો સદ્ભાવ માનવો જોઈએ નહિ. અથવા આ સંબંધમાં નિર્ણય બહુશ્રુત ગમ્ય છે. આ પર્વત અતીવ રમણીય છે. દેવોના મનને આકૃષ્ટ કરનાર છે. એથી આનું ત્રીજું નામ મનોરમ એવું

त्वेन च मनः प्रसादकं दर्शनं वीक्षणं यस्य स तथा ४, पञ्चमं नामाह–'सयंपभे' स्वयंप्रभः–स्वयम् आत्मना सूर्यादिप्रकाशनिरपेक्षतया प्रभाति प्रकाशत इति स्वयम्प्रभः 'य' च, चशब्दः समुच्चयार्थकः ५, षष्ठं नामाह–'गिरिराया' गिरिराजः–गिरीणां पर्वतानां राजा इतिगिरिराजः, तत्त्वं चोच्चत्वेन जिनजन्मोत्सवाभिषेकशिलाश्रयत्वेन च बोध्यम् ६, सप्तमं नामाह–'रयणोच्चय' रत्नोच्चयः–रत्नानि अङ्कादीनि बहुविधानि उच्चीयन्ते–उत्कर्षेणोपचीयन्तेऽत्रेति रत्नोच्चयः ७, अष्टमं नामाह–'सिलोच्चय' शिलोच्चयः–शिलाः पाण्डुशिलादयः उच्चीयन्ते–शिखरे समह्रियन्तेऽत्रेति शिलोच्चयः, यद्वा शिलाभिरुच्चीयत इति शिलोच्चयः ८, नवमं नामाह–'मज्झे लोगस्स' मध्यो लोकस्य–लोकस्य–भुवनस्य मध्यः सर्वलोकमध्यस्थलत्वात्, ननु अत्र लोकशब्देन चतुर्दशरज्जुलक्षणो लोको व्याख्यातुमुचितः, धर्मादिलोकमध्यं–

मनःप्रसादक इसका दर्शन होने से इसका चतुर्थ नाम सुदर्शन ऐसा कहा गया है सूर्यादिक के प्रकाश की आवश्यकता यह अपने प्रकाशित करने में नहीं रखता है–किन्तु यह स्वयं ही प्रकाशित होता रहता है इस कारण इसे 'स्वयंप्रकाश' इस नामान्तर वाच्य कहा गया है जिन जन्मोत्सव जिस पर होता है ऐसी शिला का आधार होने से तथा यह अपनी ऊंचाई में सब पर्वतों का शिर मोर है इस कारण से इसे पर्वतों का राजा मान लिया गया है अतः इसका नाम गिरिराज कहा गया है इस में अङ्क आदि अनेक प्रकार के रत्न उत्पन्न होते रहते हैं या उनका ढगला वहां पडा रहता है इस कारण रत्नोच्चय ऐसा इसका सातवां नामान्तर कहा गया है पांडुकशिला आदि के ऊपर भी इसका सद्भाव रहता है इसकारण इसका नाम शिलोच्चय कहा गया है समस्त लोक के मध्य का यह एक स्थलभूत है इस कारण इसे मध्यलोक नाम से अभिहित किया गया है

કહેવામાં આવેલું છે. આ પર્વત જમ્બુનદમય કહેવામાં આવેલો છે તથા રત્ન બહુલ પ્રગટ કરવામાં આવેલો છે. એથી મનઃ પ્રસાદક એનું દર્શન હોવા બદલ એનું ચોથું નામ સુદર્શન એવું કહેવામાં આવેલું છે. પ્રકાશિત થવા માટે આને સૂર્યાદિકના પ્રકાશની આવશ્યકતા રહેતી નથી પરંતુ આ પોતે જ પ્રકાશિત હોય છે એ કારણથી આને 'સ્વયંપ્રકાશ' એ નામાન્તરથી સંબોધિત કરવામાં આવેલ છે. જિન જન્મોત્સવ જેની ઉપર થાય છે એવી શિલાનો એ આધાર હોવાથી તથા એ પોતાની ઊંચાઈમાં બધા પર્વતોનો શિરોમણિ છે. એથી આને પર્વતોનો રાજા માનવામાં આવેલ છે. એથી જ આને ગિરિરાજ કહેવામાં આવેલ છે. એમાં અંક વગેરે અનેક પ્રકારના રત્નો ઉત્પન્ન થતાં રહે છે અથવા એ રત્નોનો ઢગલો ત્યાં પડી રહે છે. એ કારણથી રત્નોચ્ચય આનું સાતમું નામાન્તર છે પાંડુક શિલા વગેરેની ઉપર પણ આનો સદ્ભાવ રહે છે એથી એનું નામ શિલોચ્ચય કહેવામાં આવેલું છે. સમસ્ત લોકના મધ્ય ભાગનો એ સ્થલભૂત છે. એથી આને મધ્યલોક એવા નામથી અભિહિત કરવામાં આવેલ છે. એટલે કે સમસ્ત લોકના મધ્યમાં આ પર્વત આવેલો છે.

धर्मादीनां-धर्मा-प्रथमनरकभूमिः साऽऽदिर्यासां ता धम्मादयः तासां लोकमध्यम् 'योजना-संख्यकोटिभिः-योजनानामसंख्याताभिः कोटिभिः अतिक्रान्ताभिः सद्भिर्भवति' इत्यर्थकात् 'धम्माइं लोगमज्झं जोयण असंखकोडीहिं' इति वचनात्, परन्तु सोऽर्थो मेरौ न घटते, यदि च लोकशब्देन अष्टादशशतयोजनप्रमाणोच्चत्व स्तिर्यग्लोको गृह्येत तथापि तस्य चतुर्दशरज्जावेवान्तर्भावात्पृथगायासो विफलः स्यात्, ततो मेरुः कथं लोकमध्यवर्तीति चेत् श्रूयताम्-अत्र लोकशब्देन तिर्यग्लोके तिर्यग्भागस्य स्थालाकारैकरज्जुप्रमाणायामविष्कम्भस्य स्वीकारोऽस्ति तस्यैव मध्यः-मध्यवर्ती मेरुरिति सर्वमवदातम् ९, दशमं नामाह-'णाभी य' नाभिश्च-

अर्थात् समस्त लोक के मध्य में यह पर्वत बतलाया गया है इससे इसे लोक मध्य ऐसा कह दिया गया है।

शंका-लोक शब्द से यहां १४ राजू प्रमाण लोक व्याख्यातव्य होना चाहिये क्योंकि "धम्माइ लोकमज्झं जोयण असंखकोडीहिं" ऐसा अन्यत्र कहा गया है सो इस लोक का मध्य तो इस समभूतल से रत्नप्रभा पृथिवी से असंख्यात योजन कोटियां जब अतिक्रान्त हो जाती हैं तब आता है ऐसे उस मध्य में सुमेरु का सद्भाव तो कहा नहीं गया है, अतः लोक मध्यरूप से इसका नामान्तर कथन बाधित होता है यदि कहा जावे कि यहां लोक शब्द से तिर्यग्लोक गृहीत हुआ है-सो यह तिर्यग्लोक १८ हजार योजन का ऊंचा कहा गया है-ऐसे इस तिर्यग्लोक का अन्तर्भाव तो इस १४ राजू प्रमाणलोक में ही हो जाता है फिर इसकी अपेक्षा लेकर लोक मध्य की कल्पना करना विफल ही है अतः मेरु में नामान्तर करने के लिये "लोकमध्य" नामकी सफलता कैसे हो सकती है? सो किसीकी ऐसी यह शङ्का है अतः उसके समाधान निमित्त कहा जाता है कि लोक शब्द से यहां स्थल के आकार भूत तथा

એથી આને 'લોકમધ્ય' એવા નામથી અભિહિત કરવામાં આવેલ છે.

શંકા-લોક શબ્દથી અહીં ૧૪ રાજૂ પ્રમાણ લોક વ્યાખ્યાતવ્ય હોવો જોઈએ. કેમકે 'धम्माइ लोकमज्झं जोयण अस्संखकोडीहिं' એવું જે અન્ય સ્થળે કહેવામાં આવેલું છે તો આ લોકનો મધ્ય ભાગ તો આ સમ ભૂતળથી રત્નપ્રભા પૃથિવીથી આગળ અસંખ્યાત યોજન કોટીઓ જ્યારે અતિક્રાન્ત થઈ જાય છે ત્યારે આવે છે, એવા તે મધ્યભાગમાં સુમેરુનો સદ્ભાવ તો કહેવામાં આવેલો નથી, એથી લોક મધ્ય રૂપથી એનું નામાન્તર કથન બાધિત થાય છે. જો કહેવામાં આવે કે અહીં લોક શબ્દથી તિર્યગ્લોક ગૃહીત થયો છે. તો આ તિર્યગ્લોક ૧૮ હજાર યોજન જેટલો ઉંચો કહેવામાં આવેલો છે. એવા આ તિર્યગ્લોકનો, અન્તર્ભાવ તો આ ૧૪ ચૌદ રાજૂ પ્રમાણ લોકમાં જ થઈ જાય છે. તો પછી એની અપેક્ષાએ લોક મધ્યની કલ્પના કરવી વ્યર્થ જ છે. એથી મેરુમાં નામાન્તર કરવા માટે "લોકમધ્ય" નામની સફલતા કેવી રીતે સંભવી શકે તેમ છે? આમ કોઈ શંકા ઉઠાવી શકે. એથી આ શંકાના

लोकस्य नाभिरित्यर्थः लोकस्येत्यस्य देहलीदीपन्यायेन पूर्वापरपदार्थाभ्यामन्वयात्, च समुच्चयार्थकः १०, एकादशं नामाह–'अच्छे य' अच्छश्च निर्मलश्च जाम्बूनदरत्नबहुलत्वात् ११, द्वादशं नामाह–'सूरियावत्ते' सूर्यावर्त्तः–सूर्यपदम् उपलक्षणाच्चन्द्रादिज्योतिषामपि ग्राहकं तेन सूर्यैश्चन्द्रादिभिश्चावृत्यते प्रदक्षिणीक्रियत इति सूर्यावर्त्तः सूर्यचन्द्रादि प्रदक्षिणीक्रियमाण इत्यर्थः १२, त्रयोदशं नामाह–'सूरियावरणे' सूर्यावरणः सूर्यः–चन्द्रग्रहनक्षत्रादिभिश्चेत्यर्थः, सूर्यपदस्योपलक्षणत्वात्, आव्रियते वेष्ट्यत इति सूर्यावरणः सूर्यादिवेष्ट्यमानः, अत्र बाहुलकात् कर्मणि ल्युट् प्रत्ययो बोध्यः १३, 'इतिय' इति च–इति शब्दः समाप्तौ स च प्रकृते नाम समाप्तौ बोध्यः, चः प्राग्वत्, चतुर्दशं नामाह–'उत्तमे' उत्तमः पर्वतेषु श्रेष्ठः सकल-

१ राजू प्रमाण आयाम विष्कम्भ वाला तिर्यग्लोक संबन्धी तिर्यग्भाव विवक्षित हुआ है ऐसे लोक के मध्य में यह सुमेरु पर्वत स्थित है इस कारण इसे लोकमध्यवर्ती कहा गया है दशवां नाम इसका लोकनाभि है लोक शब्द यह देहली दीपकन्याय से लोक और अलोक के साथ संबंधित हो जाता है इस तरह लोक और अलोक का यह मध्यवर्ती है अतः लोकनाभि" ऐसा इसका नाम दशवां कहा गया हैं 'अच्छेय ११ सूरियावत्ते, १२ सूरिआवरणे १३ ति अ। उत्तमे १४ अ दिसादीअ १५ वडेंसेति १६ अ सोलसे ॥२॥ अच्छ निर्मल यह इसका ११ वां नाम है क्यों कि यह जाम्बूनद और रत्न बहुल है इस कारण इसका ऐसा नाम रखा गया है। सूर्यावर्त्त यह इसका १२ वां नाम है क्यों कि इसकी सूर्य और उपलक्षण से ग्रहीत चन्द्रादिक प्रदक्षिणा किया करते हैं। सूर्यावरण यह इसका १३ वां नाम है क्यों कि इसे सूर्य और चन्द्र आदि परिवेष्टित किये रहते हैं यहां "बाहुलकात्" सूत्र से कर्म में ल्युट प्रत्यय हुआ है "उत्तम"

સમાધાનમાં કહી શકાય કે અહીં લોક શબ્દથી સ્થળના આકારભૂત તથા ૧ રાજૂ પ્રમાણ આયામ–વિષ્કંભવાળો તિર્યગ્લોક સંબંધી તિર્યગ્ભાવ વિવક્ષિત થયેલો છે. એવા લોકના મધ્યમાં આ સુમેરુ પર્વત અવસ્થિત છે. એથી આ પર્વતને લોક મધ્યવર્તી કહેવામાં આવેલો છે. આ પર્વતનું દશમું નામ લોકનાભિ છે. લોક શબ્દ અહીં 'देहली-दीपक न्याय' थी લોક અને અલોક બન્નેથી સંબંધિત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આ લોક અને અલોકના મધ્યવર્તી સ્થાને આવેલો છે. એથી જ 'लोकनाभि' એવું આનું દશમું નામ કહેવામાં આવેલું છે. 'अच्छेय ११, सूरियावत्ते १२, सूरिआवरणे १३, ति अ। उत्तमे १४ अ दिसादि अ १५, वडे सेति १६ अ सोलसे ॥ २ ॥' અચ્છ–નિર્મળ, એ એનું અગિયારમું નામ છે. કેમકે આ જમ્બુનદ રત્ન બહુલ છે. એથી આનું એવું નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે. સૂર્યાવર્ત એ એનું બારમું નામ છે, કેમકે એની સૂર્ય અને ઉપલક્ષણથી ગ્રહીત ચન્દ્રાદિક પ્રદક્ષિણા કરતા રહે છે. સૂર્યાવરણ આ એનું તેરમું નામ છે. કેમકે આને સૂર્ય અને ચન્દ્ર વગેરે પરિવેષ્ટિત કરીને રહે છે. અહીં 'बाहुलकात्' સૂત્રથી કર્મમાં લ્યુટ્ પ્રત્યય થયેલો છે. 'ઉત્તમ, આ એનું ૧૪મું નામ છે. એનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે બીજા જેટલા પર્વતો છે તેમની

गिरितोऽप्यधिकतुङ्गत्वात् 'य' च-चशब्दः प्राग्वत् १४, पञ्चदशं नामाह-'दिगादी य' दिगादिः च-दिशां-पूर्वादीनाम् आदिः प्रभवः उत्पत्तिस्थानम्, तथाहि-रुचकपर्वताद् दिशां विदिशां चोत्पत्तिः, रुचकस्याष्टप्रदेशात्मकस्य मेरुपर्वतान्तर्गतत्वाद्रुचकवन्मेरुरपि प्राधान्येन दिगादिरुच्यते १५, षोडशं नामाह-'वडेंसे' अवतंसः पर्वतानां मुकुटायमानः प्रधानत्वात् १६, 'य सोलसे' च षोडश चशब्दः प्राग्वत् इति षोडशसंख्यकानि मन्दरनामानि कश्चितु षोडशः-षोडशानां पूरण इत्याह ।

अथ पूर्वोक्तस्य मन्दरेति प्रधाननाम्नोऽन्वर्थतां वर्णयितुमुपक्रमते 'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि-चतुर्थसूत्रोक्तपद्मवरवेदिकावद् बोध्यम् तत्र स्त्रीत्वेन निर्देशः अत्र पुंस्त्वेनेति विशेषः, तथा-पद्मवरवेदिकानाम तत्र, अत्र तु मन्दरेति नाम अन्यत्सर्वं समानमिति ॥सू० ४२॥

यह इसका १४ वां नाम है इसका कारण यह है कि यह अन्य जितने भी पर्वत है उनकी अपेक्षा बहुत ऊंचा है अतः उनमें यह श्रेष्ठ गिना गया है दिगादि यह इसका १५ वां नाम है क्यों की पूर्वादि दिशाओं की उत्पत्ति का यही आदि कारण है रुचक से दिशाओं की और विदिशाओं की उत्पत्ति होती है यह रुचक अष्ट प्रदेशात्मक होता है और मेरु के अन्तर्गत माना गया हैं अतः मेरु से दिशाओं की उत्पत्ति होती है ऐसा मानलिया जाता है और इसी से मेरु को दिगादि कह दिया गया है । अवतंस यह इसका १६ वां नाम है अवतंस नाम मुकुट का है समस्त पर्वतों के बीच में यह मुकुट के जैसा गिना गया है इसलिये इसे "अवतंस" के रूप में इस नामान्तर द्वारा प्रकट किया गया है इस प्रकार से ये मेरु के १६ नाम हैं ।

'से केणट्ठे णं भंते ! वुच्चइ मंदरे पव्वए' हे भदन्त ! इसका मन्दर पर्वत ऐसा नाम आपने किस कारण से कहा है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! मंदरे पव्वए मंदरे णामं देवे परिवसइ महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिइए, से तेण-

અપેક્ષાએ અતીવ ઊંચો છે, એથી તે સર્વમાં આ પર્વત શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે. 'દિગાદિ' આ પ્રમાણેનું આ પર્વતનું પંદરમું નામ છે. કેમકે પૂર્વાદિ દિશાઓની ઉત્પત્તિનું એજ આદિ કારણ છે. રુચકથી દિશાઓની અને વિદિશાઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ રુચક અષ્ટ પ્રદેશાત્મક હોય છે, અને મેરુની અંદર એની ગણના થાય છે. એથી મેરૂથી દિશાઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. એવું માની લેવામાં આવે છે અને એથી જ મેરુને દિગાદિ કહેવામાં આવેલ છે. 'અવતંસ' આ એનું સોળમું નામ છે. અવતંસ મુકુટનું નામ છે. સમસ્ત પર્વતોના મધ્ય સ્થાનમાં આને મુકુટ જેવો માનવામાં આવેલ છે, એથી જ આને અવતંસના રૂપમાં નામાન્તરથી સંબોધિત કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે આ મેરુના ૧૬ નામો થયા.

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ मंदरे पव्वए' હે ભદંત ! આ પર્વતનું મન્દર એવું નામ આપશ્રીએ શા કારણથી કહ્યું છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! मंदरे पव्वए णामं देवे परिवसइ महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ मंदरे

पूर्वं महाविदेहा वर्णिता इदानीं महाविदेहक्षेत्रतः परतः स्थितं नीलवन्नामकवर्षधरपर्वतं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स उत्तरेणं रम्मगवासस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमिल्ललवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे णिसहवत्तव्वया णीलवंतस्स भाणियव्वा, णवरं जीवा दाहिणेणं धणु उत्तरेणं एत्थ णं केसरिद्दहो, दाहिणेणं सीया महाणई पवूढा समाणी उत्तरकुरुं एज्जेमाणी २ जमगपव्वए णीलवंत उत्तरकुरुचंदेरावयमालवंतद्दहे य दुहा विभयमाणी२ चउरासीए सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी२ भद्दसालवणं एज्जेमाणी२ मंदरं पव्वयं दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता पुरत्थिमाभिमुही आवत्ता समाणी अहे मालवंतवक्खारपव्वयं दालइत्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पुव्वविदेहवासं दुहा विभयमाणी २ एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ अट्ठावीसाए२ सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ पंचहिं सलिलासहस्सेहिं बत्तीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा

ट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ मंदरे पव्वए २ अदुत्तरं तंचेवत्ति' हे गौतम! मन्दर पर्वत पर मन्दर नामका देव रहता है यह महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला है तथा एक पल्योपम की इसकी स्थिति है अतः इसका नाम मन्दर पर्वत ऐसा कहा है अथवा इसका ऐसा यह नाम अनादि निधन है भूतकाल में यह ऐसा ही था वर्तमान में भी यह ऐसा ही है और आगे भी यह ऐसा ही रहेगा विशेष रूप से जानने के लिये चतुर्थ सूत्रोक्त पद्मवर वेदिका के वर्णन को देखें वहां जितने विशेषण कहे गये है उन्हें यहां पुल्लिङ्ग में परिवर्तित कर लगा लेना चाहिए ॥४२॥

पव्वए २ अदुत्तरं तं चेवत्ति' હે ગૌતમ ! મન્દર પર્વત ઉપર મન્દર નામક દેવ રહે છે. તે મહર્દ્ધિક વગેરે વિશેષણો વાળો છે. તથા એક પલ્યોપમ જેટલી એની સ્થિતિ છે. એથી આનું નામ મન્દર પર્વત એવું કહેવામાં આવેલું છે. અથવા આનું આવું નામ અનાદિ નિષ્પન્ન છે. ભૂતકાળમાં આ નામ એવું જ હતું, વર્તમાનમાં પણ આ નામ એવું જ છે અને ભવિષ્યમાં પણ આ નામ એવું જ રહેશે. વિશેષ રૂપમાં જાણવા માટે ચતુર્થ સૂત્રોક્ત પદ્મવર વેદિકાના વર્ણનને વાંચી લેવું જોઈએ. ત્યાં જેટલા વિશેષણો કહેવામાં આવેલા છે, તેમને અહીં પુલિંગમાં પરિવર્તિત કરીને લગાડવા જોઈએ. ॥ ૪૨ ॥

अहे विजयस्स दारस्स जगइं दालयित्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, अवसिट्ठं तं चेवत्ति । एवं णारिकंता वि उत्तराभिमुही णेयव्वा णवरमिमं णाणत्तं गंधावइवट्टवेयड्ढपव्वयं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी अवसिट्ठं तं चेव पवहे य मुहे य जहा हरिकंता सलिला इति । णीलवंते णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता ?, गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता, तं जहा-सिद्धायययणकूडे०, सिद्धे१ णीले२ पुव्वविदेहे३ सीया य४ कित्ति५ णारी य६ । अवरविदेहे७ रम्मगकूडे८ उवदंसणे चेव ९ ॥१॥ सव्वे एए कूडा पंचसइया रायहाणीउ उत्तरेणं । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-णीलवंते वासहरपव्वए ?२ गोयमा ! णीले णीलोभासे णीलवंते य इत्थदेवे महिड्ढीए जाव परिवसइ सव्ववेरुलियामए णीलवंते जाव णिच्चेति । सू० ४३॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे नीलवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! महाविदेहस्य वर्षस्य उत्तरेण रम्यकवर्षस्य दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे नीलवान् नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः प्राचीनप्रतीचीनायतः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः निषधवक्तव्यता नीलवतो भणितव्या, नवरं जीवा दक्षिणेन धनुरुत्तरेण अत्र खलु केसरिहृदः, दक्षिणेन शीता महानदी प्रव्यूढा सती उत्तरकुरून् इयती२ यमकपर्वतौ नीलवदुत्तरकुरु चन्द्रैरावतमाल्यवद्ध्रदान् द्विधा विभजमाना२ चतुरशीत्या सलिलासहस्रैरापूर्यमाणा २ भद्रशालवनमियती २ मन्दरं पर्वतं द्वाभ्यां योजनाभ्यामसम्प्राप्ता पौरस्त्याभिमुखी आवृत्ता सती अधो माल्यवद्वक्षस्कारपर्वतं दारयित्वा मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्येन पूर्वविदेहवर्षं द्विधा विभजमाना २ एकैकस्माच्चक्रवर्तिविजयादष्टाविंशत्या २ सलिलासहस्रैरापूर्यमाणा २ पञ्चभिः सलिलासहस्रैर्द्वात्रिंशता च सलिलासहस्रैः समग्रा अधो विजयस्य द्वारस्य जगतीं दारयित्वा पौरस्त्येन लवणसमुद्रं समाप्नोति, अवशिष्टं तदेवेति । एवं नारीकान्ताऽपि उत्तराभिमुखी नेतव्या, नवरमिदं नानात्वं गन्धापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतं योजनेनासम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती अवशिष्टं तदेव प्रवहे च मुखे च यथा हरिकान्ता सलिला इति । नीलवति खलु भदन्त ! पर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि ?, गौतम ! नव कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धायतनकूटम्०, सिद्धं १ नीलं २ पूर्वविदेहं ३ शीता च ४ कीर्ति ५ नारी च ६ । अपरविदेहं ७ रम्यककूटम् ८ उपदर्शनं चैव ९ ॥१॥ सर्वाण्येतानि कूटानि पञ्चशतिकानि राजधान्य उत्तरेण । अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-नीलवान् वर्षधरपर्वतः २ ?, गौतम ! नीलो नीलावभासो नीलवांश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् परिवसति सर्ववैडूर्यमयः नीलवान् यावद् नित्य इति ॥ सू० ४३ ॥

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे' जम्बूद्वीपे-जम्बूद्वीपाभिधे 'दीवे' द्वीपे 'णीलवंते णामं' नीलवान नाम 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'महाविदेहस्स' महाविदेहस्य 'वासस्स' वर्षस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'रम्मगवासस्स' रम्यकवर्षस्य महाविदेहेभ्यः परतः स्थितस्य युगलिकमनुष्याश्रितस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमिल्ललवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य-पूर्वदिग्भवलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'णीलवंते णामं' नीलवान् नाम 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च कीदृशः ? इति जिज्ञासायामाह-'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः पूर्वपश्चिमदिशोर्दीर्घः, तथा 'उदीणदाहिणवित्थिण्णे'

महाविदेह क्षेत्र से आगे के नीलवान् वर्षधर पर्वत की वक्तव्यता-

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णीलवंत णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' इत्यादि ।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप नाम के द्वीप में नीलवान् नामका वर्षधर पर्वत कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स उत्तरेणं रम्मवासस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमिल्ललवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवण समुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' हे गौतम ! महाविदेह क्षेत्र की उत्तर दिशा में तथा रम्यक क्षेत्र की दक्षिणदिशा में एवं पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिम दिशा में और पश्चिम दिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्वदिशा में जंबूद्वीप नाम के द्वीप में नीलवान् नामका वर्षधर पर्वत कहा गया है 'पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे' यह वर्षधर पर्वत पूर्व से

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની આગળના નીલવાન્ વર્ષધરપર્વતની વક્તવ્યતા

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' इत्यादि

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર વડે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે-'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં નીલવાન્ નામે વર્ષધર પર્વત કયા સ્થળે આવેલો છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! महाविदेहस्स वासस्स उत्तरेणं रम्मगवासस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमिल्ललवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे २ णीलवंते णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં તેમજ રમ્યક ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશામાં અને પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં નીલવાન નામે વર્ષધર પર્વત આવેલ છે. 'पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे' આ વર્ષધર પર્વત પૂર્વથી પશ્ચિમ

उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः-उत्तरदक्षिणदिशो विस्तारयुक्तः, अयं निषधसदृश इति तद्वक्तव्यतामथ सूचयति-'णिसहवत्तव्वया णीलवंतस्स भाणियव्वा' इति निषधवक्तव्यता-निषधाभिधस्य पर्वतस्य या वक्तव्यता वर्णनपद्धतिः साऽस्यापि नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य भणितव्या-वक्तव्या, निषधादांशिकविशेषं दर्शयितुमाह-'णवरं' नवरं-केवलं 'जीवा' जीवा-परम आयामः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'धणु' धनुः-धनुष्पृष्ठम् 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु 'केसरिद्दहे' केसरिहृदः-केसरिहृद नामा हृदः, अस्माद् हृदात् 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'सीया महाणई' शीतामहानदी 'पवूढा' प्रव्यूढा निःसरन्ती 'समाणी' सती 'उत्तरकुरुं' उत्तरकुरून् 'एज्जेमाणी २' इर्यती गच्छन्ती २ जमगपव्वए' यमकपर्वतौ 'णीलवंतउत्तर कुरुचंदेरावयमालवंतद्दहे' नीलवदुत्तरकुरु चन्द्रैरावतमाल्यवद्हृदान्-नीलवदुत्तरकुरु चन्द्रैरावतमाल्यवन्नामधेयान् पञ्चापि हृदान 'य' च 'दुहा' द्विधा 'विभयमाणो २' विभजमाना२ विभक्तान् कुर्वाणा २ 'चउरासीए' चतुरशीत्या 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्त्रैः-नदीसहस्रैः 'आपूरेमाणा २' आपूर्यमाणा २ वारिभिः संभ्रियमाणा२ 'भद्दसालवणं' भद्रशालवनं-भद्रशालाभिधं मेरुगिरेर्वनम् 'एज्जेमाणी२' इर्यती२ गच्छन्ती२

पश्चिम तक लम्बा है और उत्तर से दक्षिण तक विस्तीर्ण है 'णिसहवत्तव्वया णीलवंतस्स भाणियव्वा' जैसी वक्तव्यता निषध वर्षधर पर्वत के सम्बन्ध में कही जा चुकी है वैसी ही वक्तव्यता इस नीलवान् वर्षधर पर्वत के सम्बन्ध में कहलेनी चाहिये 'णवरं दक्खिणेणं जीवा उत्तरेणं धणु अवसेसं तं चेव' इसकी जीवा दक्षिणदिशा में है और धनुःपृष्ठ उत्तरदिशा में है' यही विशेषता पूर्व में कही गई निषध की वक्तव्यता से इसकी वक्तव्यता में है बाकी का और सब कथन निषध वर्षघर पर्वत की वक्तव्यता के ही जैसा है 'एत्थ णं केसरिद्दहो, दाहिणेणं सीआ महाणई पवूढा समाणी उत्तरकुरुं एज्जेमाणी २ जमगपव्वए णीलवंत उत्तरकुरुचंदेरावतमालवंतद्दहे य दुहा विभयमाणी २ चउरासीए सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ भद्दसालवणं एज्जेमाणी २ मंदरपव्वयं' इस

સુધી લાંબો છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તીર્ણ છે. 'णिसह वत्तव्वया णीलवंतस्स भाणियव्वा' જેવી વક્તવ્યતા નિષધ વર્ષધર પર્વતના સમ્બન્ધમાં કહેવામાં આવેલી છે, તેવી જ વક્તવ્યતા નિલવાન વર્ષધર પર્વતના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલી છે. 'णवरं दक्खिणेणं जीवा उत्तरेणं धणुं अवसेसं तं चेव' એની જીવા દક્ષિણ દિશામાં આવેલી છે અને ધનુષ્પૃષ્ઠ ઉત્તર દિશામાં આવેલું છે. પૂર્વમાં કથિત નિષધની વક્તવ્યતામાં આટલી જ વિશેષતા છે શેષ બધું કથન નિષધ વર્ષધર પર્વતની વક્તવ્યતા જેવું જ છે. 'एत्थणं केसरिद्दहो, दाहिणेणं सीआ महाणई पवूढा समाणी उत्तरकुरुं एज्जेमाणी २ जमगपव्वए णीलवंत उत्तरकुरुचंदेरावतमालवंतदद्देय दुहा विभयमाणी २ चउरासीए सलिलसहस्सेहिं आपूरेमाणी २ भद्दसालवणं एज्जेमाणी २ मंदरपव्वयं' આ વર્ષધર પર્વત ઉપર કેશરી

'मंदरं' पव्वयं' मन्दरं मेरुं पर्वतं 'दोहिं जोयणेहिं' द्वाभ्यां योजनाभ्याम् 'असंपत्ता' अप्राप्ता अस्पृशन्ती 'पुरत्थाभिमुही' पौरस्त्याभिमुखी पूर्वदिगभिमुखी 'आवत्ता समाणी' आवृत्ता-परावृत्ता सती 'अहे मालवंतवक्खारपव्वयं' अधो माल्यवद्वक्षस्कारपर्वतं-माल्यवन्नामकवक्षस्कारपर्वतम् अधः-अधस्तन प्रदेशावच्छेदेन 'दालइत्ता' दारयित्वा-विदीर्णं कृत्वा 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य मेरुगिरेः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'पुव्वविदेहवासं' पूर्वविदेहवर्षं-पूर्वविदेहनामकं वर्षं 'दुहा' द्विधा 'विभयमाणी २' विभजमाना २ विभक्तं कुर्वाणा २ 'एगमेगाओ' एकैकस्मात्-प्रत्येकस्मात् 'चक्कवट्टिविजयाओ' चक्रवर्तिविजयात् 'अट्ठावीसाए २' अष्टाविंशत्या २ 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः 'आपूरेमाणी २' आपूर्यमाणा २ संभ्रियमाणा २ 'पंचहिं' पञ्चभिः 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः-नदीसहस्रैः 'बत्तीसाए य' द्वात्रिंशता च 'सलिलासहस्सेहिं' सलिलासहस्रैः नदीसहस्रैः 'समग्गा' समग्रा-

---

वर्षधर पर्वत पर केशरी नामका द्रह है इसके दक्षिण तोरण द्वार से शीता महानदी निकली है और उत्तरकुरु में बहती २ यमक पर्वतों को तथा नीलवान् उत्तरकुरु, चन्द्र, ऐरावत् और माल्यवान् इन पांच द्रहों को विभक्त करती २ चौरासी हजार नदियों से संयुक्त होकर भद्रशालवन की ओर जाती है और वहां से होकर बहती हुई वह महानदी मंदर पर्वत को 'दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी अहे मालवंतवक्खारपव्वयं दालयित्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पुव्वविदेहवासं दुहा विभयमाणी २' दो योजन दूर छोडकर पूर्वाभिमुख होकर लौटती है और नीचे की ओर से माल्यवान् वक्षस्कार पर्वत को छोडकर वह मंदर पर्वत की पूर्वदिशा से होकर पूर्वविदेहावास को दो रूप से विभक्त कर देती है 'एगमेगाओ चक्कवट्टि विजयाओ अट्ठावीसाए २ सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ पंचहिं सलिलासहस्सेहिं समवत्तीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे विजयस्स दारस्स जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं

દ્રહ છે. એના દક્ષિણ તોરણ દ્વારથી શીતા મહાનદી નીકળી છે. અને ઉત્તર કુરુમાં પ્રવાહિત થતી યમક પર્વતો તેમજ નીલવાન્ ઉત્તર કુરુ, ચન્દ્ર, ઐરાવત અને માલ્યવાન્ એ પાંચ દ્રહોને વિભક્ત કરતી-કરતી ૮૪ હજાર નદીઓથી સંયુક્ત થઈને આગળ પ્રવાહિત થતી તે મહાનદી મન્દર પર્વતને 'दोहिं जोयणेहिं असंपत्ता पुरत्थाभिमुही आवत्ता समाणी अहे मालवंतवक्खारपव्वयं दालयित्ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पुव्वविदेहवासं दुहा विभयमाणी २' બે યોજન દૂર મૂકીને પૂર્વાભિમુખ થઈને પાછી ફરે છે અને નીચેની તરફ માલ્યવાન વક્ષસ્કાર પર્વતને મૂકીને તે મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશા તરફ થઈને, પૂર્વ વિદેહ વાસને બે ભાગોમાં વિભક્ત કરી નાખે છે. 'एगमेगाओ चक्कवट्टिविजयाओ अट्ठावीसाए २ सलिलासहस्सेहिं आपूरेमाणी २ पंचहिं सलिलासहस्सेहिं सनवत्तीसाए य सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे विजयस्स दारस्स जगइं दालइत्ता पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' પછી

सम्पूर्णा 'अहे विजयस्स दारस्स' अधो विजयस्य द्वारस्य विजयाख्यद्वारस्याधः प्रदेशे 'जगई' जगतीं पृथ्वीं 'दालइत्ता' दारयित्वा-विदीर्णां कृत्वा 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वेण-पूर्वदिशि 'लवणसमुद्दं-लवणसमुद्रं 'समप्पेइ' समाप्नोति-समुपैति 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं प्रवहविस्तारगभीरत्वादिकम् 'तं चेवत्ति। तदेव-निषधगिरिनिःसृतशीतोदा महानदी प्रकरणोक्तमेव बोध्यम्, अथास्मादेव नीलवत् पर्वतादुत्तरदिशि प्रवहन्तीं नारीकान्तां नदीमतिदिशति-'एवं णारिकंता वि' एवम् अनन्तरोक्तप्रकारेण नारीकान्ताऽपि नारीकान्तानाम्नी नद्यपि 'उत्तराभिमुही' उत्तराभिमुखी 'णेयव्वा' नेतव्या-ग्राह्या, अयमाशयः-यथा नीलवति वर्षधरभूधरेऽवस्थितात् केसरिहृदाच्छीता महानदी दक्षिणाभिमुखी निःसृता तथा नारीकान्ताऽपि नदी उत्तराभिमुखी निर्गता, ननु समानवर्णकत्वेनास्याः समुद्रप्रवेशोऽपि शीता महानदीवत् सम्भाव्येतेत्याशङ्कां

लवणसमुद्दं समप्पेइ' फिर वहां से वह एक २ चक्रवर्ति विजय से २८-२८ हजार नदियों द्वारा भरती हुइ कुल पांच लाख ३२ हजार नदियों से युक्त होकर वह विजय द्वार की जगती को नीचे से विदारित कर पूर्वदिशा की ओर वर्तमान लवणसमुद्र पद में प्रवेश करती है ५ लाख ३२ हजार नदियों की संख्या इसी सूत्र में आगे कही जायगी वहां से देखना चाहिये। 'अवसिट्ठं तं चेव' इसके अतिरिक्त और सब कथन-प्रवह विस्तार-गंभीरता-गहराई आदि का कथन निषध पर्वत से निर्गत शीतोदानदी के प्रकरण में कहे-अनुसार ही समझना चाहिये 'एवं णारिकंता वि उत्तराभिमुही णेयव्वा' इसी नीलवान् पर्वत से नारीकान्ता नामकी नदी भी उत्तराभिमुखी होकर निकली है तात्पर्य ऐसा है कि नीलवान् पर्वत के ऊपर अवस्थित केशरी हृद से जैसी शीता महानदी दक्षिणाभिमुखी होकर निकली है उसी प्रकार से यह नारीकान्ता नामकी महानदी भी उत्तराभिमुखी होकर निकली है-शंका-शीता और नारीकान्ता महानदी का वर्णक जब समान है तो इसका समुद्र प्रवेश भी शीता महानदी के ही जैसा होता होगा? तो इस आशंका को निरस्त करने के लिये सूत्रकार

ત્યાંથી એક-એક ચક્રવર્તી વિજયમાંથી ૨૮-૨૮ હજાર નદીઓ વડે સમ્પૂરિત થઇને કુલ ૫૩૨૦૦૦ નદીઓથી યુક્ત થઇને તે વિજય દ્વારની જગતીને નીચેથી વિદીર્ણ કરીને પૂર્વ દિશા તરફ વર્તમાન લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ૫૩૨૦૦૦ નદીઓની સંખ્યા વિશે આજ સૂત્રમાં આગળ કહેવામાં આવશે જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જાણી લેવું 'अवसिट्ठं तं चेव' એના સિવાય શેષ બધું કથન-પ્રવહ-વિસ્તાર, ગંભીરતા વગેરેનું કથન-નિષધ પર્વતમાંથી નિર્ગત શીતોદા નદીના પ્રકરણ મુજબ જ સમજી લેવું જોઇએ. 'एवं णारिकंता वि उत्तराभिमुही णेयव्वा' એજ નીલવાન્ પર્વતમાંથી નારી કાન્તા નામે નદી પણ ઉત્તરાભિમુખી થઇને નીકળે છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે નીલવાન્ પર્વતની ઉપર અવસ્થિત કેશરી હૃદથી જે પ્રમાણે શીતા મહાનદી દક્ષિણાભિમુખ થઇને નીકળી છે તેજ પ્રમાણે નારીકાન્તા મહાનદી પણ ઉત્તરાભિમુખ થઇને નીકળી છે.

दूरीकर्तुमाह-'णवरमिमं' नवरमिदम् केवलम् इदम् वक्ष्यमाणं 'णाणत्तं' नानात्वं भेदः, एतदेव दर्शयति-'गंधावइवट्टवेयद्धपव्वयं' गन्धापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतं 'जोयणेणं' योजनेन 'असंपत्ता' असम्प्राप्ता-अस्पृष्टवती 'पच्चत्थाभिमुही' पश्चिमाभिमुखी 'आवत्ता' समाणी' सती इत्यादि 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं रम्यकवर्षस्य द्वैधीकरणादिकम् 'तं चेव' तदेव हरिकान्तानदी प्रकरणोक्तमेव बोध्यम् तद्यथा-'रम्मगवासं दुहा विभयमाणी २ छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' एतच्छाया-रम्यकवर्षं द्विधा विभजमाना २ षट्पञ्चाशता सलिलासहस्रैः समग्रा अधो जगतीं दारयित्वा पश्चिमेन लवणसमुद्रं समाप्नोति इति, अस्य व्याख्या छायागम्या, अत्रावशिष्टपदसङ्ग्रहे प्रवहमुखविस्तारादि न विवक्षितं, समुद्रप्रवेशपर्यन्तस्यैव पाठस्य तत्प्रकरणे दृष्टत्वात्, अतस्तत्पृथगेवाह-'पवहे य मुहे य जहा हरिकंता सलिला इति। प्रवहे निर्गमस्थाने च मुखे समुद्रप्रवेशे च यथा-येन प्रकारेण हरिकान्ता सलिला हरिकान्तानाम्नी नदी वर्णिता तथेयमपि वर्णनीयेति, तथाहि-

कहते हैं-'णवरमिमं णाणत्तं गंधावइवट्टवेअद्धपव्वयं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी अवसिट्ठं तं चेव पवहे य मुहे य जहा हरिकंता सलिला इति' हे गौतम! इसका समुद्र प्रवेश नारीकान्ता महानदी के जैसा नहीं होता है किन्तु यह गंधापाति जो वृत्तवैताढ्य पर्वत है उसे १ योजन दूर छोड देती है और पश्चिमदिशा की ओर मुड जाती है यहां से आगे का और सब कथन जैसे-रम्यक वर्ष को विभक्त करना आदिरूप कथन-हरिकान्ता नदि के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही है इस सम्बन्ध में आलापक इस प्रकार से है-'रम्मगवासं दुहा विभयमाणी २ छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' यहां अवशिष्ट पद संग्रह में प्रवहमुख व्यास आदि का जो विचार नहीं किया गया है उसका कारण आलाप का समुद्र प्रवेश तक ही मिलना है अतः इसी से सूत्रकारने "प्रवहे च मुखे च

શંકા-શીતા અને નારીકાન્તા મહાનદીના વર્ણક જ્યારે સમાન છે તો પછી આનો સમુદ્ર પ્રવેશ પણ શીતા મહાનદી જેવો જ થતો હશે? તો આ શંકાના સમાધાન માટે સૂત્રકાર કહે છે કે 'णवरमिमं णाणत्तं गंधावइवट्टवेअद्धपव्वयं जोयणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी अवसिट्ठं तं चेव पवहेय मुहेय जहा हरिकंता सलिला इति' હે ગૌતમ! આનો સમુદ્ર પ્રવેશ નારીકાન્તા મહાનદી જેવો નથી. પરંતુ આ ગંધાપાતિ જે વૃતવૈતાઢ્ય પર્વત છે, તેને ૧ યોજન દૂર મૂકીદે છે અને પશ્ચિમ દિશા તરફ વળી જાય છે. અહીંથી આગળનું બધું કથન-જેમકે રમ્યક વર્ષને બે ભાગોમાં વિભાજિત કરવો વગેરે રૂપ કથન હરિકાન્તા નદીના પ્રકરણમાં કહ્યાં મુજબ જ છે. આ સંબંધમાં આલાપક આ પ્રમાણે છે. 'रम्मगवासं दुहा विभयमाणी २ छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा अहे जगइं दालइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' અહીં શેષ પદ સંગ્રહમાં પ્રવહ મુખ, વ્યાસ વગેરેના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી, તેનું કારણ આલાપનું સમુદ્ર પ્રવેશ સુધી જ મળવું છે. એથી જ સૂત્રકારે 'प्रवहे च मुखे च हरिकान्ता सलिला' એવું

प्रवहे पञ्चविंशतियोजनानि विष्कम्भेण अर्द्धयोजनमुद्वेधेन मुखे-सार्द्धद्विशती योजनानि विष्कम्भेण पञ्चयोजनान्युद्वेधेनेति, अत्र प्रवहमुखयोर्हरिसलिलादृष्टान्ते वक्तव्ये हरिकान्ता दृष्टान्तोक्तिः समानवर्णकत्वात्तयोर्हरिसलिलाप्रकरणेऽपि हरिकान्तातिदेशसूचनार्था। अथा-स्मिन्नीलवद्वर्षधरे कूटानि वर्णयितुमुपक्रमते-'णीलवंतेणं भंते!' इत्यादि-नीलवति खलु भदन्त! 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वते 'कइ' कति 'कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, अस्य प्रश्नस्योत्तरं

हरिकान्ता सलिला" ऐसा स्वतन्त्र रूप से सूत्र का प्रतिपादन किया गया है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि जिस प्रकार से हरिकान्ता नदी के प्रवह आदि के सम्बन्ध में पहिले वर्णन किया गया है वैसा ही वर्णन प्रवह आदि के सम्बन्ध में इस महानदी का भी करलेना चाहिये। तथा च यह नदी प्रवह में विष्कम्भ की अपेक्षा २५ योजन की है एवं उद्वेध की अपेक्षा अर्द्ध योजन की है मुख में यह २५० योजन की विष्कम्भ की अपेक्षा है और उद्वेध की अपेक्षा ५ योजन की है यहां यद्यपि प्रवह में हरि महानदी का दृष्टान्त वक्तव्य था पर जो हरिकान्ता महानदी का दृष्टान्त दिया गया है वह इन दोनों के समान वर्णक होने की अपेक्षा से दिया गया है तथा हरिनदी के प्रकरण में भी हरिकान्ता को दृष्टातरूप कहलेना चाहिये इस बात की सूचना के निमित्त है।

इस नीलवान् पर्वत के ऊपर के कूटों की वक्तव्यता-

गौतमने इस नीलवान् वर्षधरपर्वत के कूटों को जानने के निमित्त प्रभु से ऐसा पूछा है-'णीलवंते णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' हे भदन्त! नील-वान् वर्षधर पर्वत के ऊपर कितने कूट कहे गये है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-

સ્વતંત્ર રૂપમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. એના વડે એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જેમ હરિ-કાન્તા નદીના પ્રવહ વગેરેના સંબંધમાં પહેલાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેવું જ વર્ણન પ્રવહ વગેરેના સંબંધમાં આ મહાનદી વિશે પણ કરી લેવું જોઈએ, તથા આ નદી પ્રવહમાં વિષ્કંભની અપેક્ષાએ ૨૫ યોજન જેટલી છે. તેમજ ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ અર્ધ યોજન જેટલી છે. મુખમાં આ નદી ૨૫૦ યોજન વિષ્કંભની અપેક્ષાએ છે, અને ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ ૫ યોજન જેટલી છે. અહીં જો કે પ્રવહમાં હરિ મહાનદીનું દૃષ્ટાન્ત આપવાનું હતું પણ જે હરિકાન્તા મહાનદીનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવ્યું છે તેની પાછળ આ કારણ છે કે એ બન્ને સમાન વર્ણક ધરાવે છે. તેમજ હરિ નદીના પ્રકરણમા પણ હરિકાન્તાને દૃષ્ટાન્ત રૂપમાં ગણવી જોઈએ. એ વાત એનાથી સૂચિત થાય છે.

આ નીલવાન્ પર્વત ઉપરના કૂટોની વક્તવ્યતા

ગૌતમ સ્વામીએ આ નીલવાન્ વર્ષધર પર્વતના કૂટો વિશે જાણવા માટે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે 'णीलवंतेणं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત! નીલવાન્ વર્ષધર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો આવેલા છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयम! जव

भगवानाह–'गोयमा !' गौतम ! 'णव' नव 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'सिद्धायतणकूडे' सिद्धायतनकूटम् एतच्च पूर्वस्यां दिशि समुद्र समीपवर्ति इत्यादीनि नवकूटानि सङ्ग्रहीतुं गाथामुपन्यस्यति 'सिद्धे १' इत्यादि सिद्धम्, अत्र नामैकदेशग्रहणाद्म मग्रहणमिति सिद्धपदेन सिद्धायतनकूटं ग्राह्यम्, एवमग्रेऽपि, ततः परं 'णीले २' नीलं नीलवत्कूटम्–नीलवतः नीलवन्नामकवक्षस्कारभूधरस्य नीलवन्नामकदेवस्य कूटमित्यर्थः २ 'पुव्वविदेहे ३' पूर्वविदेहं–पूर्वविदेहवर्षाधिपकूटम् ३ 'सीया ४' शीता-शीतादेवीकूटम् ४ 'य' च–चकारः समुच्चयार्थकः 'कित्ति ५' कीर्तिः केसरिह्रदाधिष्ठात्री देवी तस्याः कूटं निवासभूतम् ५ 'णारी ६' नारी–नारीकान्ता नदीदेवी कूटम् ६ 'य' च–चकारः प्राग्वत् 'अवरविदेहे ७' अपरविदेहम् अपरविदेहवर्षाधिपकूटम् ७ 'रम्मगकूडे ८' रम्यककूटं–रम्यक क्षेत्राधिपकूटम् ८, 'उवदंसणे ९' उपदर्शनम् एतन्नामकं कूटं चैव चशब्दः प्राग्वत् एव निर्धारणे ९ ॥१॥ 'सव्वे एए कूडा' सर्वाणि निःशेषाणि एतानि नीलवद्गिरिवर्तीनि नवापि कूटानि हिमवत्कूटानीव 'पंचसइया' पञ्चशतिकानि–पञ्चशतयोजनप्रमाणानि वाच्यानि एतद्वक्तव्य-

---

'गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! नीलवान् वर्षधर पर्वत के ऊपर नौ कूट कहे गये हैं। 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं–'सिद्धाययणकूडे' १ सिद्धायतन-कूट यह कूट पूर्व दिशा में समुद्र के पास मे है, अवशिष्ट कूटों की यह संग्रह गाथा है–'सिद्धेणिले, पुव्वविदेहे, सीआ य कित्ति णारी अ. अवरविदेहे रम्मगकूडे, उवदंसणेचेव' नीलवत्कूट २ यह कूट नीलवान् नामक वक्षस्कार पर्वत का जो नीलवान् देव है उसका है। पूर्वविदेह ३–यह कूट पूर्वविदेह क्षेत्र के अधिपति का है। सीताकूट ४–यह कूट सीतादेवी का है। कीर्तिकूट ५ यह कूट केशरि ह्रद की अधिष्ठात्री देवी का है, नारीकूट ६ यह कूट नारी कान्तानदी देवी का है। अपरविदेह कूट ७ यह कूट अपरविदेह क्षेत्र के अधिपति का है। रम्यककूट ८ यह कूट रम्यक क्षेत्र के अधिपति का है। और उपदर्शन कूट ९–'सव्वे एए कूडा पंच सइआ राय-हाणीउ उत्तरेणं' ये सब कूट हिमवत्कूटों की तरह पांचसौ योजन के हैं अतः

कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! नीलवान् ! वर्षधर पर्वत उपर नव कूटो आवेला छे. 'तं जहा' ते कूटोना नामो आ प्रमाणे छे–'सिद्धाययणकूडे' १ सिद्धायतन कूट. आ कूट पूर्व दिशामां समुद्रनी पासे छे. शेष कूटोनी आ संग्रह गाथा छे–'सिद्धेणिले, पुव्वविदेहे, सीआय कित्ति णारी अ० अवरविदेहे रम्मगकूडे उवदंसणे चेव' नीलवत्कूट २, आ कूट नीलवान् नामक वक्षस्कार पर्वतनो जे नीलवान् देव छे, तेनो आ कूट छे. पूर्व विदेह ३–आ कूट पूर्व विदेह क्षेत्रना अधिपतिनो छे. सीता कूट–४, आ कूट सीतादेवीनो छे. कीर्तिकूट–५, आ कूट केशर ह्रदनी अधिष्ठात्री देवीनो छे. नारी कूट–६–आ कूट नारीकान्ता नदी देवीनो छे. अपरविदेह कूट–७' आ कूट अपर विदेह क्षेत्रना अधिपतिनो छे. रम्यककूट, ८–आ कूट रम्यक क्षेत्रना अधिपतिनो छे अने उपदर्शन कूट–९. 'सव्वे एए कूडा पंचसइआ

ताऽपि हिमवत्कूटानामिव बोध्या, एषां 'रायहाणीउ' राजधान्यः-वक्ष्यमाणनीलवन्नामकदेवस्य निवसतयः 'उत्तरेणं' उत्तरेण मेरुत उत्तरस्यां दिशि बोध्याः, अथास्य नीलवदिति नामकारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते !' अथ केन अर्थेन-कारणेन भदन्त ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते नीलवदित्याकारकं नाम व्यवह्रियते एतदेव स्पष्टयति'णीलवंते वासहरपव्वए२' नीलवान् वर्षधर पर्वतो नीलवान् वर्षधरपर्वतः इति प्रश्नस्योत्तरं भगवानाह-'गोयमा !' गौतम ! अयं नीलवान् पर्वतः 'णीले' नीलः नीलवर्णः 'णीलोभासे' नीलावभास अवभासनमवभासः, नीलोऽवभासः प्रकाशो यस्य स नीलावभासः, यद्वा-नीलमवभासयतीति नीलावभासः नीलप्रकाशः, स्वासन्नमन्यदपि वस्तु नीलवर्णमयं करोति तेन नीलवर्णयोगाद् नीलवानित्युच्यते, अथास्याधिपमाह-'णीलवंते य इत्थ देवे' नीलवांश्चात्र देवः परिवसतीत्यग्रिमेण सम्बन्धः, स च कीदृशः ? इत्याह-'महिद्धीए जाव परिवसइ' महर्द्धिको यावत् परिवसति अत्र यावत्पदेन-"महाद्युतिकः,

---

इनके सम्बन्ध की वक्तव्यता भी हिमवत्कूट के जैसी ही जाननी चाहिये नीलवान् नामक देवकी एवं कूटों के अधिपतियों की राजधानियां मेरु की उत्तरदिशा में जाननी चाहिये। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ णीलवंते वासहरपव्वए'? हे भदन्त ! ऐसा आपने इस पर्वत का नाम "नीलवान् पर्वत" क्यों कहा है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! णीले णीलोभासे णीलवंते अ इत्थ देवे महिद्धीए जाव परिवसइ सव्ववेरुलियामए णीलवंते जाव णिच्चेति' हे गौतम ! जो चतुर्थ नीलवान् गिरि है वह नीलवर्ण वाला है और इसीसे इसका प्रकाश नीला होता है यह अपने पास में रही हुई अन्य वस्तुओं को भी नीलवर्णमय करदेता है अतः नीलवर्ण योग से इसे 'नीलवान्' ऐसा कहा गया है। इस पर्वत का अधिपति नीलवान् देव है, वह यहां पर रहता है यह महर्द्धिक देव है यावत् एक पल्योपम की इसकी आयु है यहां यावत्पद से 'महाद्युतिकः, महाबलः, महा-

---

रायहाणी उ उत्तरेणं' એ બધા કૂટો હિમવત્ કૂટની જેમ ૫૦૦ યોજન જેટલા છે. એથી એમના વિશેની વક્તવ્યતા પણ હિમવત્કૂટ જેવી જ સમજવી જોઈએ. નીલવાન્ નામક દેવીની અને કૂટોના અધિપતિઓની રાજધાનીઓ મેરુની ઉત્તર દિશામાં આવેલી છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ णीलवंते वासहरपव्वए २' હે ભદંત ! આપશ્રીએ આ પર્વતનું નામ 'નીલવાન્ પર્વત' એવું શા કારણથી કહ્યું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णीले णीलोभासे णीलवंते अ इत्थ देवे महिद्धीए जाव परिवसइ सव्ववेरुलियामए णीलवन्ते जाव णिच्चेति' હે ગૌતમ ! એ જે ચોથો નીલવાન્ પર્વત છે, તે નીલવર્ણવાળો છે. અને એથી જ એનો પ્રકાશ નીલવર્ણનો હોય છે. એ પોતાની નજીક પડેલી બીજી વસ્તુઓને પણ નીલવર્ણ મય કરી નાખે છે. એથી નીલવર્ણના યોગથી આને 'નીલવાન્' નામથી સંબોધવામાં આવેલો છે. આ પર્વતનો અધિપતિ નીલવાન્ દેવ છે. તે અહીં રહે છે. આ મહર્દ્ધિક દેવ છે. યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલું એનું આયુષ્ય છે. અહીં યાવત્ પદથી

महाबलः, महायशाः, महासौख्यः, महानुभावः, पल्योपमस्थितिकः" इत्येषां सङ्ग्रहो बोध्यः, एषां महर्द्धिकादिपदानां व्याख्याऽष्टमसूत्रस्थ विजयद्वाराधिपविजयदेवप्रकरणाद्बोध्या, एतादृशो नीलवन्नाम देवः परिवसति, तेन तद्योगादपि गिरिरयं नीलवानित्युच्यते यद्वा-सव्ववेरुलियामए' सर्ववैडूर्यमयः-सर्वात्मना वैडूर्यरत्नमयः, तेन वैडूर्यरत्नसमानार्थक नीलमणियोगान्नीलः, शेषं प्राग्वत् ।

अथास्य शाश्वतत्वाशाश्वतत्वे पृच्छति-'णीलवंते जाव णिच्चेति' नीलवान् यावन्नित्य इति अत्रेदं सूत्रं बोध्यं तथाहि-"अदुत्तरं च णं गोयमा ! णीलवंतेति सासए णामधिज्जे पण्णत्ते णीलवंते णं भंते ! किं सासए असासए ?, गोयमा ! सिय सासए सिय असासए, से केणट्ठेणं सिय सासए सिय असासए ?, गोमाया ! दव्वट्ठयाए सासए वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासए, से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सिय सासए सिय असासए । णीलवंतेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! ण कयाइ णासी ण कयाइ ण भवइ ण कयाइ ण भविस्सइ

यशाः, महासौख्यः, महानुभावः" इन पदों का संग्रह हुआ है इन पदों की व्याख्या जानने के लिये अष्टम सूत्रस्थ विजय द्वाराधिप विजयदेव का प्रकरण देखना चाहिये' इस कारण हे गौतम ! मैंने इस वर्षधर का नाम "नीलवान्" ऐसा कहा है अथवा यह पर्वत सर्वात्मना वैडूर्यरत्नमय है-इसलिये वैडूर्यरत्न समानार्थक नीलमणि के योग से इसे नीलवान् कहा गया है । यह नीलवान् पर्वत यावत् नित्य है । इसके पहिले यहां "अदुत्तरं च णं गोयमा ! णीलवंते ति सासए णामधिज्जे पण्णत्ते। णीलवंते णं भंते ! किं सासए असासए ? गोयमा ! सासए सिय असासए, से केणट्ठेणं सिय सासए सिय असासए ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासए, वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं, असासए से तेण ट्ठेणं एवं वुच्चइ सिय सासए, सिय असासए णीलवंतेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! ण कयाइ णासी ण कयाइ ण भवइ, ण कयाइ ण भवि-

---

'महाद्युतिकः महाबल', महायशाः महासौख्यः, महानुभावः' એ પદો સગૃહીત થયા છે. એ પદોની વ્યાખ્યા જાણવા માટે અષ્ટમ સૂત્રસ્થ વિજય દ્વારાધિપ વિજયદેવનું પ્રકરણ જોવું જોઈએ એથી હે ગૌતમ ! મેં આ વર્ષધરનું નામ 'નીલવાન્' એવું કહ્યું છે. અથવા આ પર્વત સર્વાત્મના વૈડૂર્ય રત્નમય છે એથી વૈડૂર્ય રત્ન સમાનાર્થક નીલ મણિના યોગથી આને નીલવાન્ કહેવામાં આવેલો છે. આ નીલવાન્ પર્વત યાવત્ નિત્ય છે. એની પૂર્વે અહીં 'अदुत्तरं च णं गोयमा ! णीलवंतेति सासए णामधिज्जे पण्णत्ते ! णीलवंते णं भंते ! किं सासए असासए ? गोयमा ! सिय सासए-सिय असासए से केणट्ठेणं सिय सासए सिय असासए ? गोयमा ! दव्वट्ठयाए सासए, वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं फासपज्जवेहि असासए से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सिय सासए, सिय असासए । णीलवंतेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! ण कयाइ णासी ण कयाइ ण भवइ, ण कयाइ ण भविस्सइ, भुविं च भवइय भविस्स-

भुविंच भवइय भविस्सइय धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे" इति अस्य व्याख्या चतुर्थसूत्रटीकातो बोध्या, चतुर्थसूत्रे पद्मवरवेदिका प्रसङ्गात्स्त्रीत्वेन व्याख्यातम् अत्र पुंस्त्वेन व्याख्येयमिति स्वयमूहनीयम् । अन्यत् सर्वं समानमेव बोध्यम् ॥सू० ४३॥

अथ पञ्चमं रम्यकाभिधं वर्षं वर्णयितुमुपक्रमते-"कहि णं भंते !" इत्यादि ।

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे रम्मए णामं वासे पण्णत्ते ?, गोयमा ! णीलवंतस्स उत्तरेणं रुप्पिस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एवं जह चेव हरिवासं तह चेव रम्मयं वासं भाणियव्वं, णवरं दक्खिणेणं जीवा उत्तरेणं धणुं अवसेसं तं चेव । कहि णं भंते ! रम्मए वासे गंधावई णामं वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते ?, गोयमा ! णरकंताए पच्चत्थिमेणं णारीकंताए पुरत्थिमेणं रम्मगवासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं गंधावई णामं वट्टवेयद्धे पव्वए पण्णत्ते, जं चेव वियडावइस्स तं चेव गंधावइस्स वि वत्तव्वं; अट्ठो बहवे उप्पलाइं जाव गंधावई णामं गंधावइप्पभाइं पउमे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिईए, रायहाणी उत्तरेणंति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रम्मए वासे २ ?, गोयमा ! रम्मगवासे णं रम्मे रम्मए रमणिज्जे रम्मए य इत्थ देवे जाव परिवसइ, से तेणट्ठेणं० । कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे रुप्पी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ? गोयमा ! रम्मगवासस्स उत्तरेणं हेरण्णवयवासस्स दक्खिणेणं पुरत्थि-

---

स्सइ, भुविं च भवइ य भविस्सइ य धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे" इस सूत्र की व्याख्या चतुर्थ सूत्र की टीका से जाननी चाहिये ये पद वहां पद्मवर वेदिका के विशेषणभूत होने से स्त्रीलिङ्ग में प्रयुक्त हुए हैं और यहां पर पुलिङ्गरूप नीलवन्त के विशेषणभूत होने से पुल्लिङ्ग में प्रयुक्त किये गये हैं । अवशिष्ट और सब कथन समान ही है ॥४३॥

इय धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे' આ સૂત્રની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રની ટીકામાંથી વાંચી લેવી જોઈએ. એ પદો ત્યાં પદ્મવર વેદિકાના વિશેષણોના રૂપમાં પ્રયુક્ત થયા છે તેથી ત્યાં એમનો પ્રયોગ સ્ત્રી લિંગમાં કરવામાં આવેલ છે. અહીં એ પદો નીલવન્તના વિશેષણ ભૂત હોવાથી પુલિંગમાં પ્રયુક્ત થયેલા છે. શેષ બધું કથન સમાન જ છે. ॥ સૂત્ર-૪૩ ॥

मलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे रुप्पी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे, एवं जा चेव महाहिमवंत वत्तव्वया सा चेव रुप्पिस्स वि, णवरं दाहिणेणं जीवा उत्तरेणं धणु अवसेसं तं चेव महा पुंडरीए दहे णरकंता णई दक्खिणेणं णेयव्वा जहा रोहिया पुरत्थिमेणं गच्छइ, रुप्पकूला उत्तरेणं णेयव्वा जहा हरिकंता पच्चत्थिमेणं गच्छइ, अवसेसं तं चेवत्ति। रुप्पिंमि णं भंते! वासहरपव्वए कइकूडा पण्णत्ता?, गोयमा! अट्ठकूडा पण्णत्ता, तं जहा–सिद्धे १ रुप्पी २ रम्मग ३ णरकंता ४ बुद्धि ५ रुप्पकूला य ६। हेरण्णवय ७ मणिकंचण ८ अट्ठ य रुप्पिंमि कूडाइं ॥१॥ सव्वे वि पंचसइया रायहाणीओ उत्तरेणं। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ रुप्पी वासहरपव्वए २?, गोयमा! रुप्पी णं वासहरपव्वए रुप्पी रुप्पपट्टे रुप्पोभासे सव्वरुप्पामए रुप्पी य इत्थ देवे पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइत्ति। कहि णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे हेरण्णवए णामं वासे पण्णत्ते?, गोयमा! रुप्पिस्स उत्तरेणं सिहरिस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हिरण्णवए वासे पण्णत्ते, एवं जह चेव हेमवयं तह चेव हेरण्णवयंपि भाणियव्वं, णवरं जीवा दाहिणेणं उत्तरेणं धणुं अवसिट्ठं तं चेवत्ति। कहि णं भंते! हेरण्णवए वासे मालवंत परियाए णामं वट्टवेयड्ढ पव्वए पण्णत्ते?, गोयमा! सुवण्णकूलाए पच्चत्थिमेणं रुप्पकूलाए पुरत्थिमेणं एत्थ णं हेरण्णवयस्स वासस्स बहुमज्झदेसभाए मालवंतपरियाए णामं वट्टवेयड्ढे पण्णत्ते जह चेव सद्दावई तह चेव मालवंतपरियाए वि, अट्ठो उप्पलाइं पउमाइं मालवंतप्पभाइं मालवंतवण्णाइं मालवंतवण्णाभाइं पभासे य इत्थ देवे महिड्ढीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ, से एएणट्ठेणं०, रायहाणी उत्तरेणंति। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–हेरण्णवए वासे २?,

गोयमा ! हेरण्णवए णं वासे रुप्पीसिहरीहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हिरण्णं दलइ णिच्चं हिरण्णं मुंचइ णिच्चं हिरण्णं पगासइ हेरण्णवए य इत्थ देवे परिवसइ से एएणट्ठेणंति ।

कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सिहरी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते ? गोयमा ? हेरण्णवयस्स उत्तरेणं एरावयस्स दाहिणेणं पुरत्थिमलवण-समुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं, एवं जह चेव चुल्लहिमवंतो तह चेव सिहरी वि, णवरं जीवा दाहिणेणं धणुं उत्तरेणं अवसिट्ठं तं चेव पुंडरीए दहे सुवण्णकूला महाणई दाहिणेणं णेयव्वा जहा रोहियंसा पुरत्थिमेणं गच्छइ, एवं जह चेव गंगासिंधूओ तह चेव रत्तारत्तवईओ णेयव्वाओ पुरत्थिमेणं रत्ता पच्चत्थिमेणं रत्तवई अवसिट्ठं तं चेव (अवसेसं भाणियव्वंति) सिहरिम्मि णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता ?, गोयमा ! इक्कारसकूडा पण्णत्ता, तं जहा–सिद्धाययण-कूडे १ सिहरिकूडे २ हेरण्णवयकूडे ३ सुवण्णकूलाकूडे ४ सुरादेवीकूडे ५ रत्ताकूडे ६ लच्छीकूडे ७ रत्तवईकूडे ८ इलादेवीकूडे ९ एरवयकूडे १० तिगिच्छिकूडे ११ एवं सव्वे वि कूडा पंचसइया रायहाणीओ उत्तरेणं । से केणट्ठेणं भंते ! एवमुच्चइ–सिहरिवासहरपव्वए २ ?, गोयमा ! सिह-रिंमि वासहरपव्वए बहवे कूडा सिहरि संठाणसंठिया सव्वरयणामया सिहरी य इत्थ देवे जाव परिवसइ, से तेणट्ठेणं० ।

कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे एरावए णामं वासे पण्णत्ते ?, गोयमा ! सिहरिस्स उत्तरेणं उत्तरलवणसमुद्दस्स दक्खिणेणं पुरत्थिम-लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे एरावए णामं वासे पण्णत्ते, खाणुबहुले कंटकबहुले एवं जा चेव भरहस्स वत्तव्वया सा चेव सव्वा निरवसेसा णेयव्वा सओअ-वणाय सणिक्खमणा सपरिनिव्वाणा णवरं एरावओ चक्कवट्टी एरावओ देवो, से तेणट्ठेणं एरावए वासे २ ॥सू० ४४॥

छाया-क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे रम्यकं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! नीलवत उत्तरेण रुक्मिणो दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन एवं यथैव हरिवर्षं तथैव रम्यकं वर्षं भणितव्यं, नवरं दक्षिणेन जीवा उत्तरेण धनुः अवशेषं तदेव। क्व खलु भदन्त ! रम्यके वर्षे गन्धापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! नरकान्तायाः पश्चिमेन नारीकान्तायाः पौरस्त्येन रम्यकवर्षस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु गन्धापाती नाम वृत्तवैताढ्यः पर्वतः प्रज्ञप्तः, यदेव विकटापातिनस्तदेव गन्धापातिनोऽपि वक्तव्यम्, अर्थो बहूनि उत्पलानि यावद् गन्धापातिवर्णानि गन्धापातिप्रभाणि पद्मश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, राजधानी उत्तरेणेति अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-रम्यकं वर्षम् २ ?, गौतम ! रम्यकवर्षं खलु रम्यं रम्यकं रमणीयं रम्यकश्चात्र देवो यावत् परिवसति, तत् तेनार्थेन०। क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे रुक्मीनाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! रम्यवर्षस्य उत्तरेण हैरण्यवतवर्षस्य दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे रुक्मी नाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः प्राचीनप्रतीचीनायतः उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः, एवं यैव महाहिमवद्वक्तव्यता सैव रुक्मिणोऽपि, नवरं दक्षिणेन जीवा उत्तरेण धणुः अवशेषं तदेव महापुण्डरीको ह्रदः नरकान्ता नदी दक्षिणेन नेतव्या यथा रोहिता पौरस्त्येन गच्छति, रूप्यकूला उत्तरेण नेतव्या यथा हरिकान्ता पश्चिमेन गच्छति, अवशेषं तदवेति। रुक्मिणि खलु भदन्त ! वर्षधरपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! अष्ट कूटानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-सिद्धं १ रुक्मि २ रम्यकं ३ नरकान्ता ४ बुद्धि ५ रूप्यकूला ६ च। हैरण्यवतं ७ मणिकाञ्चन ८ मष्ट च रुक्मिणि कूटानि ॥१॥ सर्वाण्यपि एतानि पञ्चशतिकानि, राजधान्य उत्तरेण। अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-रुक्मी वर्षधरपर्वतः २ ?, गौतम ! रुक्मी खलु वर्षधरपर्वतः रुक्मी रूप्यपट्टः रूप्यावभासः सर्वरूप्यमयः रुक्मीचात्र देवः यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यत इति। क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे हैरण्यवतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् ?, गौतम ! रुक्मिण उत्तरेण शिखारिणो दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे हैरण्यवतं वर्षं प्रज्ञप्तम्, एवं यथैव हैमवतं तथैव हैरण्यवतमपि भणितव्यम्, नवरं जीवा दक्षिणेन उत्तरेण धनुः अवशिष्टं तदेवेति। क्व खलु भदन्त ! हैरण्यवते वर्षे माल्यवत्पर्यायो नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः प्रज्ञप्तः ?, गौतम ! सुवर्णकूलायाः पश्चिमेन रूप्यकूलायाः पौरस्त्येन अत्र खलु हैरण्यवतस्य वर्षस्य बहुमध्यदेशभागे माल्यवत् पर्यायो नाम वृत्तवैताढ्यः प्रज्ञप्तः यथैव शब्दापाती तथैव माल्यवत्पर्यायोऽपि, अर्थ उत्पलानि पद्मानि माल्यवत्प्रभाणि माल्यवद्वर्णानि माल्यवद्वर्णाभानि प्रभासश्चात्र देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स एतेनार्थेन०, राजधानी उत्तरेणेति। अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-हैरण्यवतं वर्षम् २ ?, गौतम ! हैरण्यवतं खलु वर्षं रुक्मि शिखरिभ्यां वर्षधरपर्वताभ्यां द्विधातः समुपगूढं नित्यं हिरण्यं ददाति नित्यं हिरण्यं मुञ्चति नित्यं

हिरण्यं प्रकाशयति हैरण्यवतश्चात्र देवः परिवसति स एतेनार्थेनेति।

क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे शिखरीनाम वर्षधरपर्वतः प्रज्ञप्तः?, गौतम! हैरण्यवतस्य उत्तरेण ऐरावतस्य दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन, एवं यथैव क्षुद्रहिमवान् तथैव शिखर्यपि नवरं जीवा दक्षिणेन धनुरुत्तरेण अवशिष्टं तदेव पुण्डरीको हृदः सुवर्णकूला महानदी दक्षिणेन नेतव्या यथा रोहितांशा पौरस्त्येन गच्छति, एवं यथैव गङ्गासिन्धू तथैव रक्ता रक्तवत्यौ नेतव्ये, पौरस्त्येन रक्ता पश्चिमेन रक्तावती अवशिष्टं तदेव, 'अवशेषं भणितव्यमिति'। शिखरिणि खलु भदन्त! वर्षधरपर्वते कति कूटानि प्रज्ञप्तानि?, गौतम! एकादश कूटानि प्रज्ञप्तानि? तद्यथा-सिद्धायतन कूटं १ शिखरिकूटं २ हैरण्यवतकूटं ३ सुवर्णकूलाकूटं ४ सुरादेवीकूटं ५ रक्ताकूटं ६ लक्ष्मीकूटं ७ रक्तावतीकूटम् ८ इलादेवीकूटम् ९ ऐरावतकूटं १० तिगिच्छिकूटम् ११, एवं सर्वाण्यपि कूटानि पञ्चशतिकानि राजधान्य उत्तरेण। अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते शिखरि वर्षधरपर्वतः २?, गौतम! शिखरिणि वर्षधरपर्वते बहूनि कूटानि शिखरिसंस्थानसंस्थितानि सर्वरत्नमयानि शिखरी चात्र देवो यावत् परिवसति, स तेनार्थेन०।

क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे ऐरावतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्?, गौतम! शिखरिण उत्तरेण उत्तरलवणसमुद्रस्य दक्षिणेन पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे ऐरावतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, स्थाणुबहुलं कण्टकबहुलम् एवं यैव भरतस्य वक्तव्यता सैव सर्वा निरवशेषा नेतव्या ससाधना सनिष्क्रमणा सपरिनिर्वाणा नवरमैरावतश्चक्रवर्ती ऐरावतो देवः, स तेनार्थेन ऐरावतं वर्षम् २ ॥सू० ३४॥

टीका-"कहि णं भंते! जंबुद्दीवेए" इत्यादि-क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे 'रम्मए-णामं' रम्यकं नाम 'वासे' वर्षं 'पण्णत्ते?' प्रज्ञप्तम्, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा!' गौतम! 'णीलवंतस्स' नीलवतः पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'रुप्पिस्स' रुक्मिणः

रम्यकक्षेत्रवक्तव्यता-

'कहिणं भंते! जंवुद्दीवे दीवे रम्मए णामं वासे पण्णत्ते' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतमने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है- 'कहि णं भंते! जंवूदीवे २ रम्मए णामं वासे पण्णत्ते' हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में रम्यक नामका क्षेत्र कहां पर कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा! णीलवंतस्स उत्तरेणं रुप्पिस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स

રમ્યક ક્ષેત્ર વક્તવ્યતા

'कहि णं भंते! जंबुदीवे दीवे रम्मए णामं वासे पण्णत्ते? इत्यादि'

ટીકાર્થ—ગૌતમે પ્રભુને આ સૂત્ર વડે પ્રશ્ન કર્યો છે કે-'कहिणं भंते! जंबूदीवे २ रम्मए णामं वासे पण्णत्ते' હે ભદંત! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં રમ્યક નામે ક્ષેત્ર કયા સ્થળે આવેલું છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! णीलवंतस्स उत्तरेणं रुप्पिस्स दक्खिणेणं

अग्रे वक्ष्यमाणस्य तन्नामकस्य वर्षधरपर्वतस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पूर्वदिग्वर्ति लवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'पच्चित्थिमलवणसमुद्दस्स' पश्चिमलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वादिशि 'एवं' एवम् एतादृशेनाभिलापकेन 'जहचेव' यथैव येनैव प्रकारेण 'हरिवासं' हरिवर्ष भणितं 'तहचेव' तथैव तेनैव प्रकारेण 'रम्मयं वासं' रम्यकं वर्षं 'भाणियव्वं' भणितव्यं–वक्तव्यम्, अत्र हरिवर्षापेक्षया यो विशेषस्तं प्रदर्शयितुमाह–'णवरं' नवरं केवलं 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'जीवा' जीवा–धनुः प्रत्यश्चाकारप्रदेशः 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'धणुं' धनुः–धनुष्पृष्ठम् 'अवसेसं' अवशेषम्–अवशिष्टं विष्कम्भायामादिकम् 'तं चेव' तदेव हरिवर्षप्रकरणोक्तमेव वोध्यम् । अथ पूर्वं सूत्रे नारीकान्ता नदी रम्यकवर्षं गच्छन्ती गन्धापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतं योजनेनासम्प्राप्ता पश्चिमाभिमुखी परावृत्ता सतीत्याद्युक्तं तत्र गन्धापाती नाम वृत्तवैताढ्यपर्वतः कुत्रास्तीति पृच्छति–'कहिणं भंते !' इत्यादि–क्व खलु भदन्त ! 'रम्मए वासे' रम्यके वर्षे 'गंधावईणामं' गन्धापाती नाम 'वट्टवेयद्धे पव्वए' वृत्तवैताढ्यः पर्वतः

पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एवं जह चेव हरिवासं तह चेव रम्मयं वासं भाणियव्वं' हे गौतम ! नीलवन्त पर्वत की उत्तरदिशा में, एवं रुक्मि पर्वत की दक्षिणदिशा में, पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में तथा पश्चिम दिग्वर्तीलवण समुद्र की पूर्वदिशा में हरिवर्ष क्षेत्र के जैसा रम्यक क्षेत्र कहा गया है परन्तु हरिवर्ष क्षेत्र की अपेक्षा जो विशेषता है वह 'णवरं दक्खिणेणं जीवा उत्तरेणं धणुं अवसेसं त चेव' ऐसी है कि इसकी जीवा दक्षिणदिशा में है और धनुष्पृष्ठ उत्तरदिशा में है इसके सिवाय और कोइ विशेषता नहीं है सब कथन हरिवर्ष क्षेत्र के जैसा ही है 'कहिणं भंते ! रम्मए वासे गंधावईणामं वट्टवेयद्धपव्वए' गौतमने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! जो आपने पहिले कहा है नारीकान्ता नदी रम्यक वर्षकी ओर जाती हुई गन्धापाती वृत्त वैताढ्य को एक योजन दूर छोड देती है सो यह गन्धा-

---

पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एवं जहचेव हरिवासं तहचेव रम्मयं वासं भाणियव्वं' હે ગૌતમ ! નીલવન્ત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તેમજ રુક્મિ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં, પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામા તથા પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં હરિવર્ષ ક્ષેત્ર જેવું રમ્યક ક્ષેત્ર આવેલું છે. પરંતુ હરિવર્ષ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ ક્ષેત્રમાં જે વિશેષતા છે તે 'णवरं दक्खिणेणं जीवा उत्तरेणं धणुं अवसेसं तं चेव' આ પ્રમાણે છે કે એની જીવા દક્ષિણ દિશામાં છે અને ધનુષ્પૃષ્ઠ ઉત્તર દિશામાં છે એના સિવાય બીજી કોઈ વિશેષતા નથી. શેષ બધું કથન હરિવર્ષ ક્ષેત્ર જેવું જ છે. 'कहिणं भंते ! रम्मए वासे गंधावई णामं वट्टवेयद्धपव्वए' ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્ર વડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદન્ત ! જે આપશ્રીએ પહેલાં કહ્યું છે કે નારીકાન્તા નદી રમ્યક વર્ષ તરફ વહેતી ગન્ધાપાતી વૃત્તવૈતાઢ્યને એક યોજન દૂર મૂકે છે તો આ

'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'णरकंताए' नरकान्ताया महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'णारीकंताए' नारीकान्ताया नद्याः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'रम्मगवासस्स' रम्यकवर्षस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'गंधावई णामं' गन्धापाती नाम "वट्टवेयद्ध पव्वए' वृत्तवैताढ्यपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, अस्य वर्णनं विकटापातिवृत्तवैताढ्यपर्वतवत् प्रदर्शयितुमाह-'जं चेव' वियडावइस्स' यदेव विकटापातिनो वर्णनं 'तं चेव' तदेव वर्णनं 'गंधावइस्सवि' गन्धापातिनोऽपि 'वत्तव्वं' वक्तव्यम्, अत्र समानक्षेत्रस्थितिकत्वाद्विकटापातिन एवातिदेशः, तेन सविस्तरनिरूपितस्यापि शब्दापातिनोऽतिदेशाभावे न क्षतिः अत्र गन्धापात्यपेक्षया यो विशेषस्तमाह-'अट्ठो' अर्थः-वक्ष्यमाणो नामार्थः तथाहि-'बहवे' बहूनि-प्रचुराणि 'उप्पलाइं' उत्पलानि कुवलयानि चन्द्रविकाशीनि कमलनि 'जाव' यावत्

पाती वृत्त वैताढय पर्वत रम्यम क्षेत्र में कहां पर हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा ! णरकंताए पच्चत्थिमेणं णारीकंताए पुरत्थिमेणं रम्मगवासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं गंधावईणामं वट्टवेअद्धे पव्वए पण्णत्ते' हे गौतम ! नरकान्ता नदी की पश्चिमदिशा में एवं नारीकान्ता नदी की पूर्वदिशा में रम्यक क्षेत्र में उसके बहुमध्यभाग में यह गन्धापाती नामका वृत्तवैताढय पर्वत कहा गया है 'जं चेव वियडावइस्स तंचे व गंधावइस्स वि वत्तव्वं' इसका वर्णन विकटापाति वृत्तवैनाढय पर्वत के जैसा जानना चाहिये यह विकटापाति वृत्तवैताढय पर्वत हरिवर्ष क्षेत्र में स्थित कहा गया है उसकी उच्चता आदि के जैसी ही इसकी उच्चता आदि है यहां पर विस्तार रूप से निरूपित किये गये शब्दापाती वृत्तवैताढय पर्वत के अतिदेश को छोड कर जो विकटापाति पर्वत का अतिदेश किया गया है उसका कारण उन दोनों की तुल्य क्षेत्र स्थितिकता है । गन्धा-

---

ગન્ધાપાતી વૃત્તવૈતાઢય પર્વત રમ્યક ક્ષેત્રમાં કયાં સ્થળે આવેલા છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! णरकंताए पच्चत्थिमेणं णारीकंताए पुरत्थिमेणं रम्मगवासस्स बहुमज्झ देसभाए एत्थणं गंधावई णामं वट्टवेअद्धे पव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! નરકાન્તા નદીની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ નારી કાન્તા નદીની પૂર્વ દિશામાં રમ્યક ક્ષેત્રમાં તેના બહુમધ્ય ભાગમાં આ ગન્ધાપાતી નામે વૃત્ત વૈતાઢય પર્વત આવેલા છે. 'जं चेव वियडावइस्स तं चेव गंधावइस्स वि वत्तव्वं' આનું વર્ણન વિકટાપાતિ વૃત્તવૈતાઢય પર્વત જેવું જ જાણવું જોઈએ આ વિકટાપાતિ વૃત્ત વૈતાઢય પર્વત હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં સ્થિત છે. એની ઉચ્ચતા વગેરે જેવીજ ઉચ્ચતા તેની પણ છે. અહીં વિસ્તાર રૂપમાં નિરૂપિત કરવામાં આવેલા શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાઢય પર્વતના અતિ દેશને બાદ કરીને જે વિકટાપાતિ પર્વતના અતિદેશ વિશે કહેવામાં આવેલું છે તેનું કારણ એ બન્નેની તુલ્ય ક્ષેત્ર સ્થિતિકતા છે. ગન્ધા

यावत्पदेन--"पद्मानि कुमुदानि, नलिनानि, सुभगानि, सौगन्धिकानि, पुण्डरीकाणि, महापुण्डरीकाणि, सहस्रपत्राणि शतसहस्रपत्राणि' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः, एषामर्थो विंशतितम सूत्रव्याख्यातोऽवसेयः, तानि कीदृशानि? इत्याह—'गंधावईवण्णाइं' गन्धापातिवर्णानि गन्धापातिनाम तृतीयवृत्तवैताढ्यपर्वतवर्णसदृशवर्णकानि 'गंधावइप्पभाइं' गन्धापातिप्रभाणि गन्धापातिवृत्तवैताढ्याकाराणि सर्वत्र समत्वात्, तेन तद्वर्णत्वात् तदाकारत्वाच्च गन्धापातीत्येवमुच्यते, अस्याधिपमाह—'पउमे य इत्थ देवे' पद्मः—पद्मनामकः च अत्र अस्मिन् रम्यकवर्षे देवः अधिपः परिवसति स च कीदृशः ? इत्याह—'महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः—'महर्द्धिक' इत्यारभ्य 'पल्योपमस्थितिक' इति पर्यन्तानां यावत्पदसङ्ग्राह्यानां पदानां सङ्ग्रहोऽष्टमसूत्राद्बोध्यो, एतादृशो देवः परिवसति तेन तद्योगात्तत् स्वामिकत्वाच्च गन्धापातीत्येवमुच्यते अस्य 'रायहाणी' राजधानी राजवसतिः 'उत्तरेणं' उत्तरेण—उत्तरदिशि बोध्येति ।

अथ रम्यकवर्षनामकारणं वर्णयितुमाह—'से केणट्ठेणं भंते !' अथ केन अर्थेन कारणेन

पाती वृत्तवैताढ्य की अपेक्षा जो विशेषता है उसे 'अट्ठो बहवे उप्पलाई वण्णाइं गंधावईप्पभाइं पउमे अ इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ' इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने प्रकट किया है इसमें यह समझाया गया है कि यहां पर जो उत्पल आदि से लेकर शतसहस्र पत्र तकके कमल हैं वे सब गन्धापाति नामका जो तृतीयवृत्त वैताढ्य पर्वत है उसके जैसे वर्णवाले हैं और उसके जैसी प्रभावाले हैं तथा उसका जैसा आकार है उस आकार के हैं। अतः इसका नाम गन्धापाति वृत्तवैताढ्य पर्वत कहा गया है । दूसरी बात यह है कि यहां पर पद्म नामका महर्द्धिक देव रहता है इसकी स्थिति एक पल्योपम की है उत्पल से लेकर शत सहस्रपत्र तक के कमलों को जानने के लिये २० वें सूत्र की व्याख्या को तथा महर्द्धिक पद से लेकर पल्योपम स्थिति के बीच के पदों को देखने के लिये अष्टम सूत्र को देखना चाहिये 'रायहाणी उत्तरेणंति' इस पद्म देवकी राजधानी

પાતી વૃત્ત વૈતાઢ્યની અપેક્ષાએ જે વિશેષતા છે, તેને 'अट्ठो बहवे उप्पलाइं वण्णाइं गंधावईप्पभाइं पउमे अ इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ' આ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે. એમાં આ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે અહીં જે ઉત્પલ વગેરેથી શત-સહસ્ર પત્ર સુધીના કમળો છે તે બધાં ગન્ધાપાતિ નામે જે તૃતીય વૈતાઢ્ય પર્વત છે, તેના જેવા વર્ણવાળાં છે. અને તેના જેવી પ્રભાવાળા છે તથા તેના જેવા આકારવાળા છે. એથી આનું નામ ગન્ધાપાતિ વૃત વૈતાઢ્ય પર્વત એવું કહેવામાં આવેલું છે. બીજી વાત આમ છે કે અહીં પદ્મનામે એક મહર્દ્ધિક દેવ રહે છે. એની સ્થિતિ એક પલ્યોપમ જેટલી છે. ઉત્પલથી માંડીને શત સહસ્રપત્ર સુધીના કમળો. વિશે જાણવા માટે ૨૦ માં સૂત્રની વ્યાખ્યાને તથા મહર્દ્ધિક પદથી માંડીને પલ્યોપમ સ્થિતિના વચ્ચે આવેલા પદોને જોવા માટે અષ્ટમ સૂત્રને જોવું જોઈએ. 'रायहाणी उत्तरेणंति' આ પદ્મદેવની રાજધાની ઉત્તર

भदन्त ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'रम्मए वासे २' रम्यकं वर्षम् २ ?, इति भगवानाह-'गोयमा' गौतम ! 'रम्मगवासे' रम्यकवर्षं रम्यते-क्रीडयते बहुविधकल्पवृक्षैः काञ्चनमणिमयैस्तत्तत्प्रदेशैरतिरामणीयकेन रतिविषयीक्रियत इति रम्यं तदेव रम्यकं तच्च वर्षं चेति रम्यक वर्षम् 'णं' खलु 'रम्मे रम्मए रमणिज्जे' रम्यं रम्यकं रमणीयम् एतानि त्रीण्यपि समानार्थकानि पदानि रामणीयकातिशयद्योतनार्थमुपात्तानि 'रम्मए य इत्थ देवे जाव परिवसइ' रम्यकश्चात्र देवो यावत् परिवसति अत्र यावत्पदेन महर्द्धिकादि पल्योपमस्थितिकान्तपदानां सङ्ग्रहोऽष्टम सूत्राद् बोध्यः, तदर्थोऽपि तत एवावगन्तव्यः, एतादृशो देवः परिवसति तेन तद्रम्यकं तद्योगाद् रम्यक मित्येवमुच्यते । अथ रुक्मिनामकं पञ्चमं वर्षधरपर्वतं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'रुप्पी णामं वासहरपव्वए' रुक्मी नाम वर्षधरपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'रम्मगवासस्स' रम्यकवर्षस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि 'हेरण्णवय-

---

इसकी उत्तर दिशा में है। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रम्मए वासे २' हे भदन्त ! इस क्षेत्र का नाम 'रम्यक' ऐसा किस कारण से आपने कहा है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! रम्मगवासेणं रम्मे रम्मए रमणिज्जे, रम्मए अ एत्थ देवे जाव परिवसइ से तेणट्ठेणं०' हे गौतम ! यहां पर नाना प्रकार के कल्पवृक्ष है और स्वर्णमणि खचित अनेक प्रकार के प्रदेश है इससे यह क्षेत्र रमणीय हो रहा है अतः इसी कारण इस क्षेत्र का नाम रम्यक ऐसा कहा गया है रम्य रम्यक रमणीयक ये एक ही अर्थ के वाचक शब्द है। दूसरी बात यह भी है कि इस रम्यक क्षेत्र में रम्यक नामका देव रहता है अतः इस महर्द्धिक देव आदि के संबन्ध से भी इसका नाम रम्यक ऐसा कहा गया है 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे रुप्पी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' अब गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में रुक्मी नामका वर्षधर पर्वत

દિશામાં આવેલી છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रम्मए वासे २' હે ભદંત ! ક્ષેત્રનું નામ 'રમ્યક' એવું શા કારણથી આપશ્રીએ કહ્યું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! रम्मगवासेणं रम्मे रम्मए रमणिज्जे रम्मए अ एत्थ देवे जाव परिवसइ से तेणट्ठेणं०' હે ગૌતમ ! અહીં અનેક પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો છે અને સ્વર્ણમણિ ખચિત અનેક પ્રકારના પ્રદેશો છે. આથી આ ક્ષેત્ર રમણીય થઈ ગયું છે. એટલા માટે જ આ ક્ષેત્રનું નામ રમ્યક એવું પ્રસિદ્ધ થઈ ગયુ છે. રમ્ય, રમ્યક, રમણીય એ બધાં સમાનાર્થી શબ્દો છે. બીજી વાત આ છે કે આ રમ્યક ક્ષેત્રમાં રમ્યક નામે દેવ રહે છે. એથી આ મહર્દ્ધિક દેવ વગેરેના સંબંધથી પણ આ ક્ષેત્રનું નામ રમ્યક એવું કહેવામાં આવ્યું છે. 'कहिणं भंते जंबुद्दीवे दीवे रुप्पी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હવે ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! આ જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં રુક્મી નામે વર્ષધર પર્વત ક્યા સ્થળે આવેલો છે ?

वासस्स' हैरण्यवतवर्षस्य हैरण्यवतक्षेत्रस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य-पूर्वलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'पचत्थिमलवणसमुद्दस्स' पश्चिमलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'रुप्पी' रुक्मी 'णामं' नाम 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः स च 'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः-पूर्वपश्चिमयोर्दिशो दीर्घः 'उदीणदाहिणवित्थिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः उत्तरदक्षिणयोर्दिशो विस्तारयुक्तः 'एवं' एवम्-पूर्वोक्ताभिलापकानुसारेण 'जा चेव' यैव 'महाहिमवंतवत्तव्वया' महाहिमवद्वक्तव्यता महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य वक्तव्यता वर्णनपद्धतिः 'सा चेव' सैव वक्तव्यता 'रुप्पिस्स वि' रुक्मिणोऽपि अस्य वर्षधरपर्वतस्य बोध्या, अथ हिमवद्वर्षधरपर्वतापेक्षयाऽस्य यो विशेषस्तं प्रदर्शयितुमाह-'णवरं' नवरं केवलं 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'जीवा' जीवा धनुः प्रत्यञ्चाकार प्रदेशः 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'धणु' धनुः-धनुष्पृष्ठम् 'अवसेसं' अव-

---

कहां पर कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! रम्मगवासस्स उत्तरेणं हेरण्णवयवासस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे रुप्पीणामं वासहरपव्वए पण्णत्तेत्ति' हे गौतम! रम्यक क्षेत्र की उत्तरदिशा में एवं हैरण्यवत क्षेत्र की दक्षिणदिशा में, पूर्वदिग्वर्ती लवण समुद्र की पश्चिमदिशा में तथा पश्चिम दिग्वर्ती लवण समुद्र की पूर्वदिशा में जम्बूद्वीप नामके द्वीप में रुक्मी नामका वर्षधर पर्वत कहा गया है 'पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे' यह पर्वत पूर्व से पश्चिम तक लम्बा है एवं उत्तर से दक्षिण तक चौडा है 'एवं जाचेव महाहिमवंते वत्तव्वया सा चेव रुप्पिस्स वि णवरं दाहिणेणं जीवा उत्तरेणं धणु अवसेसं तंचेव' इस तरह से जैसी वक्तव्यता महाहिमवान् पर्वत के विषय में पहिले कही जा चुकी है वैसी ही वह सब वक्तव्यता रुक्मीवर्षधर पर्वत के सम्बन्ध में भी कहलेनी चाहिये इसकी

એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा! रम्मगवासस्स उत्तरेणं हेरण्णवयवासस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे रुप्पी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ગૌતમ! રમ્યક ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં તેમજ હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશામાં પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તથા પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં રુક્મી નામે વર્ષધર પર્વત આવેલો છે. 'पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे' આ પર્વત પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પહોળો છે. 'एवं जा चेव महाहिमवंते वत्तव्वया सा चेव रुप्पिस्स वि णवरं दाहिणेणं जीवा उत्तरेणं धणु अवसेसं तं चेव' આ પ્રમાણે જેવી વક્તવ્યતા મહા હિમવાન્ પર્વતના વિશે પહેલાં કહેવામાં આવી છે. તેવી જ વક્તવ્યતા રુક્મી ધર પર્વતના સંબંધમાં પણ અહીં સમજી લેવી જોઈએ. એની જીવા-પ્રત્યંચાકાર પ્રદેશ

शेषम्-अवशिष्टं विष्कम्भायामादिकम् 'तं चेव' तदेव-महाहिमवद्वर्षधरपर्वत प्रकरणोक्तमेव रुक्मि महाहिमवतो मिथस्तुल्यत्वात्, अथ रुक्मिवर्तिनं हृदं तन्निःसृत नदीश्चाह-'महापुंडरीए दहे' इत्यादि महापुण्डरीको हृदः महापद्महृद सदृशोऽत्र ततः 'णरकंता णई' नरकान्ता नाम नदी रुक्मिगिरे निर्गता 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणतोरणेन निर्गत्य प्रवहन्ती 'णेयव्वा' नेतव्या बोधविषयं प्रापणीया बोध्येत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तत्वेन नदीमुपन्यस्यति-'जहा रोहिया' यथा रोहिता नदी महाहिमतो महापद्महृदतो दक्षिणेन निर्गता सती 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'गच्छइ' गच्छति पूर्वलवणसमुद्रं याति, तथा नरकान्ताऽपि रुक्मिणो महापुण्डरीक हृदाद् दक्षिणतोरणेन निःसृता सती पूर्वलवणसमुद्रं गच्छति रोहिता नरकान्तयो दक्षिण-तोरणेन स्वस्वहृदान्निःसरणं पूर्वसमुद्रगमनं च समानमिति दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावः। इति नरकान्तावर्णनम्

अथ रुक्मिवर्ति महापुण्डरीकहृदान्निर्गतां रूप्यकूलां नदीं वर्णयितुमुपक्रते-'रुप्पकूला' रूप्यकूला नदी 'उत्तरेणं' उत्तरतोरणेन महापुण्डरीक हृदान्निर्गता पश्चिमलवणसमुद्रं प्रविशन्ती 'णेयव्वा' नेतव्या बोध्या, अत्र दृष्टान्तत्वेन नदीमुपन्यस्यति-'जहा हरिकंता' यथा येन प्रकारेण हरिकान्ता तन्नाम्नी हरिवर्षक्षेत्रवाहिनी महानदी 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिम-

---

जीवा-प्रत्यञ्चाकार प्रदेश दक्षिणदिशा में है और धनुष्पृष्ठ उत्तरदिशा में है। इस कथन के अतिरिक्त और सब कथन-विष्कम्भ एवं आयामादि का वर्णन-जैसा महाहिमवान् पर्वत का कहा गया है वैसा ही है (महापुंडरीए दहे, णरकंता नदी, दक्खिणेणं णेयव्वा इस पर्वतपर 'महापुंडरीक नामका हृद है इससे नरकान्ता नामकी महानदी दक्षिण तोरण द्वार से निकली है 'जहा रोहिआ पुरत्थिमेणं गच्छइ' और यह पूर्वदिग्वर्ती लवण समुद्र में जा कर मिली है इस नरकान्ता नदी की वक्तव्यता रोहिता नदी के समान है अर्थात् महापद्महृद से दक्षिण तोरण द्वार से रोहिता नदी निकलकर पूर्व दिग्वर्ती लवण समुद्र में मिली है उसी प्रकार से यह भी महापुण्डरीक हृद से दक्षिण तोरण द्वार से निकल कर पूर्वदिग्वर्ती

દક્ષિણ દિશામાં છે અને ધનુષ્પૃષ્ઠ ઉત્તર દિશામાં છે. આ કથન સિવાય શેષ બધું કથન-વિષ્કંભ તેમજ આયામાદિનું વર્ણન-જેવું મહાહિમવાન્ પર્વત વિશે કરવામાં આવેલું છે તેવું જ સમજવું 'महा पुंडरीए दहे णरकंता नदी, दक्खिणेणं णेयव्वा' આ પર્વત ઉપર મહા પુંડરીક નામે હ્રદ છે. એમાંથી નરકાન્તા નામે મહાનદી દક્ષિણ તોરણ દ્વારથી નીકળી છે. 'जहा रोहिआ पुरत्थिमेणं गच्छइ' અને આ પૂર્વદિગ્વતી લવણ સમુદ્રમાં જઈને મળે છે. આ નરકાન્તા નદીની વક્તવ્યતા રોહિતા નદીની જેમ છે. એટલે કે મહાપદ્મહ્રદથી દક્ષિણ તોરણ દ્વારથી રોહિતા નદી નીકળીને પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રમાં મળે છે. તે પ્રમાણે જ આ પણ મહા પુંડરીક હ્રદથી-દક્ષિણ તોરણ દ્વારથી નીકળીને પૂર્વ દિગ્વતી લવણ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે. 'रुपकूला उत्तरेणं णेयव्वा जहा हरिकंता पच्चत्थिमेणं गच्छइ'

दिशि स्थितं लवणसमुद्रं 'गच्छइ' गच्छति तथा रूप्यकूलाऽपि बोध्या, अथावशिष्टं स्वस्व-क्षेत्रवर्ति नदीवद्वर्णयितुं प्रदर्शयति–'अवसेसं त चेवत्ति' अवशेषम्–अवशिष्टं गिरिगमनमुखमूल-विस्तारनदी प्रभृति तदेव स्वस्वक्षेत्रवर्ति नदी प्रकरणोक्तमेव बोध्यम् तत्र नरकान्तानद्या हरिकान्ता नदी प्रकरणोक्तं शेषं रूप्यकूलानद्यास्तु रोहिता नदी प्रकरणोक्तं बोध्यम्, यत्तु नरकान्तानद्या रोहितानदीवद्वर्णननिर्देशनं रूप्यकूलानद्यास्तु हरिकान्तानदीवत्, तदेकदिङ्निः सरणमेकदिग्गमन माश्रित्य नतु विष्कम्भादिकमिति बोध्यम् । अथात्रकूटानि वर्णयितुमुप-क्रमते–'रुप्पिंमि णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं स्पष्टम्, उत्तरसूत्रे 'गोयमा' गौतम ! 'अट्ठ' अष्ट

लवण समुद्र में मिली है 'रुप्पकूला उत्तरेणं णेयव्वा, जहा हरिकंता पच्चत्थि-मेणं गच्छइ' इसी रुक्मीवर्ती महापुंडरीक ह्रद से उत्तर तोरण द्वार से रूप्यकूला नामकी महानदी भी निकली है और यह हरिकान्ता नदी की तरह पश्चिम दिग्वर्ती लवण समुद्र में जाकर मिली है हरिकान्ता नामकी महानदी हरिवर्ष क्षेत्र में बहती है 'अवसेसं तं चेवत्ति' बाकी का और सब गिरिगमन मुखमूल विस्तार आदि का कथन अपने २ क्षेत्रवर्तिनदी के प्रकरण में जैसा कहा गया है'–वैसा ही है। नरकान्ता नदी का शेष कथन हरिकान्ता नदी के प्रकरण के जैसा है रूप्यकूला नदी का शेष रोहिता नदी के प्रकरण के जैसा है। नरकान्ता नदी का वर्णन जो रोहिता नदी के वर्णन जैसा कहा गया है, वह तथा रूप्य कूला नदी का हरिकान्ता नदी के जैसा कहा गया है वह एक दिशा से निकलने की अपेक्षा तथा एकही नामकी दिशा में जाने की अपेक्षा लेकर कहा गया है विष्कम्भादिक की अपेक्षा लेकर नहीं कहा गया है।

'रुप्पिंमि णं भंते वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' हे भदन्त ! रुक्मी नाम के इस वर्षधर पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं ? 'गोयमा ! अट्ठकूडा पण्णत्ता'

આ રુકૃમીવર્તી મહા પુંડરીક હૃદથી ઉત્તર તોરણુ દ્વારથી–રુપ્યકૂલા નામે મહા નદી પણુ નીકળી છે. અને આ હરિકાન્તા નદીની જેમ પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણુ સમુદ્રમાં જઇને મળે છે. હરિકાન્તા નામે મહાનદી હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં વહે છે. 'अवसेसं तं चेवेति' શેષ બધું ગિરિ ગમન મુખ મૂલ વિસ્તાર વગેરેનું કથન પોત–પોતાના ક્ષેત્રવર્તી નદીના પ્રકરણુમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે જ છે. નરકાન્તા નદી વિશેનું શેષ કથન હરિકાન્તા નદીના પ્રકરણુ જેવું જ છે. રુપ્ય કૂલા નદીનું શેષ કથન રોહિતા નદીના પ્રકરણુ જેવું જ છે. નરકાન્તા નદીનું વર્ણુન જે રોહિતા નદીના વર્ણુન જેવું કહેવામાં આવેલું છે, તેમજ રુપ્યકૂલા નદીનું વર્ણુન હરિકાન્તા નદી જેવું કહેવામાં આવ્યું છે તે એક દિશાથી નીક-ળવાની અપેક્ષાએ તેમજ એકજ નામની દિશાં વહેવાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. વિષ્કંભાદિકની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું નથી.

'रुप्पिंमि णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદંત ! રુકૃમી નામના આ વર્ષધર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો આવેલા છે ? 'गोयमा ! अट्ठ कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ !

'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-कूटाष्टक नामनिर्देशाय गाथामुपन्यस्यति-'सिद्धे १' इत्यादि-सिद्धं-सिद्धायतनकूटं तच्च समुद्रदिशि वर्तत इति प्रथमम् १ 'रुप्पी' रुक्मी-रुक्मिकूटम्, तच्च पञ्चमवर्षधरपतिकूटमिति द्वीतियम् २, 'रम्मग' रम्यकं-रम्यककूटं तच्च रम्यक्षेत्राधिपदेवकूटं मूले प्राकृतत्वाद्विभक्तिलोपः इति तृतीयम् ३ 'णरकंता' नरकान्ता नरकान्तानदी देवीकूटम् इति चतुर्थम् ४, बुद्धि' बुद्धि-बुद्धिकूटं-महापुण्डरीकहृददेवी कूटमिति पञ्चमम् ५, 'रुप्पकूला य' रूप्यकूला च रूप्यकूलानदी देवीकूटं च शब्दः समुच्चये इति षष्ठं कूटम् ६। 'हेरण्णवय' हैरण्यवतं-हैरण्यवतं कूटं हैरण्यवतक्षेत्राधिपदेवकूटम्, अत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् इति सप्तमम् ७, 'माणिकंचण' मणिकाञ्चनं-मणिकाञ्चनकूटम् अत्रापि विभक्तिलोपः प्राग्वद्बोध्यः 'अट्ट' अष्ट 'रुप्पिमि' रुक्मिणिगिरौ 'कूडाइं' कूटानि शिखराणि प्रज्ञप्तानि ८॥ इति एतेषां मानं निरूपयति 'सव्वे वि एए' सर्वाणि अष्टापि एतानि अनन्तरोक्तानि पूर्वापरायतश्रेण्या व्यवस्थितानि 'पंचसइया' पञ्चशतिकानि पञ्चशतयोजनप्रमाणानि

हे गौतम! आठ कूट कहे गये हैं 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं 'सिद्धे, रुप्पी, रम्मग, णरकंता, बुद्धि, रुप्पकूला य, हेरण्णव य, मणिकंचण अट्ठ य रुप्पिं मि कूडाइं' १ सिद्धायतनकूट यह लवण समुद्र की दिशा में है २ रुक्मीकूट-यह पांचवे वर्षधर के अधिपति देवका कूट है ३ रम्यककूट-यह रम्यक क्षेत्र के अधिपति देवका कूट है प्राकृत होने से यहां मूलमें विभक्ति का लोप हो गया है ४ नरकान्ताकूट यह नरकान्ता नदी की देवी का कूट है ५ बुद्धिकूट यह महापुण्डरीक हृद वर्तिनी देवी का कूट है ६ रूप्पकूला कूट-यह रूप्यकूला नदी की देवी का कूट है ७ हैरण्यवत कूट-यह हैरण्यवत क्षेत्र के अधिपति देवका कूट है। ८ वां कूट मणिकांचनकूट-यह मणिकांचन नामके देवका कूट है इस प्रकार से ये आठ कूट है 'सव्वे वि एए पंच सइया रायहाणीओ उत्तरेणं' ये सब कूट पांचसो योजन के विस्तार वाले हैं तथा इन कूटों के जो अधिपति देव हैं उन सबकी

આઠ ફૂટો આવેલા છે. 'तं जहा' તે ફૂટોના નામો આ પ્રમાણે છે-'सिद्धे, रुप्पी, रम्मग, णरकंता, बुद्धि रुप्पकूला य, हेरण्णवय, मणिकंचण अट्ठ य रुप्पिंमि कूडाइं' ૧ સિદ્ધાયતન ફૂટ, આ ફૂટ લવણ સમુદ્રની દિશામાં છે. ૨ રુક્મીફૂટ-આ ફૂટ પાંચમાં વર્ષધરના અધિપતિ દેવનો છે. ૩ રમ્યક ફૂટ-આ ફૂટ રમ્યક ક્ષેત્રના અધિપતિ દેવનો છે. પ્રાકૃત હોવાથી અહીં મૂલમાં વિભક્તિ-લોપ થઇ ગયો છે. ૪ નરકાન્તા ફૂટ-આ નરકાન્તા નદીની દેવીનો ફૂટ છે. ૫ બુદ્ધિ ફૂટ-આ મહા પુંડરીક હ્રદવર્તિની દેવીનો ફૂટ છે. ૬ રુપ્યફૂલા ફૂટ-આ રુપ્યફૂલા નદીની દેવીનો ફૂટ છે. ૭ હૈરણ્યવત ફૂટ-આ હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના અધિપતિ દેવનો ફૂટ છે. ૮ મણિકંચન ફૂટ-આ મણિકાંચન નામે દેવનો ફૂટ છે. આ પ્રમાણે એ આઠ ફૂટો છે. 'सव्वे वि एए पंचसइया रायहाणीओ उत्तरेणं' એ બધા ફૂટો ૫૦૦, ૫૦૦ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા છે. તથા એ ફૂટોના જે અધિપતિ દેવો છે તે બધાની રાજધાનીઓ

बोध्यानि अथैतत्कूटाधिपदेवानां राजधान्यः कस्यां दिशि? इत्याह-'रायहाणीओ' राजधान्यः 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि अधुनाऽस्य रुक्मीति नामार्थं निरूपयितुमुपक्रमते-'से केणट्ठेणं भंते!' इत्यादि-अथ तदनन्तरं केन अर्थेन कारणेन भदन्त! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'रुप्पी' वासहरपव्वए २?' रुक्मी वर्षधरपर्वतः २?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा!' गौतम! 'रुप्पी' रुक्मी 'णं' खलु क्वचित् 'णाम' इतिपाठः, तत्पक्षे नाम इति तदर्थः 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वतः 'रुप्पी' रुक्मी रुक्मं रजतं तदस्य नित्यमस्तीति रुक्मी नित्ययोगे इन प्रत्ययविधानात् यद्यपि कोषे रुक्मशब्दः सुवर्णे दृष्टस्तथापि शब्दानामनेकार्थत्वाद् रजतार्थ आदृतः, तथा 'रुप्पपट्टे' रूप्यपट्टः-रूप्यमयः शाश्वतिकः 'रुप्पोभासे' रूप्यावभासः-रूप्यवद्-रजवत् सर्वतोऽवभासः प्रकाशो भासुरत्वेन यस्य स तथा एतदेव स्पष्टमाचष्टे 'सव्वरुप्पामए' सर्वरूप्यमयः सर्वात्मना रूप्यमयः रजतमय इति, तथा 'रुप्पी य' रुक्मी च 'इत्थ' अत्र-अस्मिन् रुक्मिणि पर्वते 'देवे' अधिपः परिवसतीत्युत्तरेणान्वयः, स च कीदृशः? इत्याह-महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, अत्र यावत्पदेन

राजधानीयां अपने २ कूटों की उत्तरदिशा में हैं। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, रुप्पीवासहरपव्वए २' हे भदन्त! रुक्मी वर्षधर पर्वत ऐसा नाम आपने किस कारण से कहा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! रुप्पीणाम वासहरपव्वए रुप्पी रुप्पपट्टे रुप्पोभासे सव्वरुप्पामए, रुप्पी य इत्थदेवे पलिओवमट्ठिईए परिवसइ' हे गौतम! यह पर्वत रजतमय चांदीका है तथा रजतमय चांदी ही इसका भासुर होने से प्रकाश होता है एवं यह सर्वात्मना रजतमय है इस कारण इस वर्षधर पर्वत का नाम रुक्मी ऐसा कहा गया है। यद्यपि कोशमें रुक्म शब्दका अर्थ मिलता है परन्तु वह अर्थ जो यहां नहीं लिया गया है और चांदी ऐसा जो अर्थ लिया गया है वह 'शब्दों के अनेक अर्थ होते हैं' इस कथन के अनुसार लिया गया है यहां रुक्म शब्द से नित्य अर्थ में इन् प्रत्यय हुआ है तथा यहां

પોતપોતાના કૂટોની ઉત્તર દિશામાં આવેલી છે 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ रुप्पी वासहरपव्वए २' હે ભદંત! રુકમી વર્ષધર એવું નામ આપશ્રીએ શા કારણથી કહ્યું છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! रुप्पीणाम वासहरपव्वए रुप्पी रुप्पपट्टे रुप्पोभासे सव्वरुप्पामए, रुप्पीय इत्थ देवे पलिओवमट्ठिईए परिवसइ' હે ગૌતમ! આ પર્વત રજતમય-એટલે કે ચાંદીનો છે તેમજ રજતમય ચાંદી જ આનો ભાસુર હોવાથી પ્રકાશ હોય છે, તેમજ આ સર્વાત્મના રજતમય છે. આથી આ વર્ષધર પર્વતનું નામ રુકમી એવું કહેવામાં આવેલ છે. જો કે કોષમાં રુકમ શબ્દનો અર્થ સુવર્ણ આપેલો છે પરંતુ તે અર્થ અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો નથી, અને ચાંદી એવો જે અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે તે 'શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે' આ કથન મુજબ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે. અહીં રુકમ શબ્દથી નિત્ય અર્થમાં 'इन्' પ્રત્યય થયો છે. તેમજ અહીં રુકમી નામે દેવ રહે છે. આ દેવ

सङ्ग्राह्यपदानां सङ्ग्रहः सार्थोऽष्टमसूत्रटीकातो बोध्यः, एतादृशो देवः परिवसति तदधिपत्वाच्च रुक्मीति स व्यवह्रियते तदेवाह-'से एएणेट्टेणं' सः रुक्मी वर्षधरपर्वतः एतेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन रजतमयत्वरुक्मिदेवाधिष्ठितत्वैतदुभयेन कारणेन 'गोयमा' गौतम ! 'एवं वुच्चइत्ति' एवमुच्यत इति । अथ षष्ठं वर्षधरं वर्णयितुमुपक्रमके-'कहिणं भंते !' इत्यादि क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'हेरण्णवए णामं' हैरण्यवतं नाम 'वासे' वर्ष 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् ? 'गोयमा' गौतम ! 'रुप्पिस्स' रुक्मिणो वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण-उत्तरदिशि 'सिहरिस्स' शिखरिणः-अनन्तरं वक्ष्यमाणस्य वर्षधरपर्वतस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमदिशि 'पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स' पश्चिमलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'हिरण्णवए वासे' हैरण्यवतं वर्ष 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् 'एवं' एवम्-पूर्वोक्ताभिलापानुसारेण 'जहचेव' यथैव-येनैव प्रकारेण 'हेमवयं' हैमवतं

पर रुक्मी नामका देव रहता है यह महर्द्धिक यावत् पल्योपम की स्थिति वाला है यहां यावत्पद से संग्राह्य पदों को जानने के लिये अष्टम सूत्र देखना चहिये अतः इन सब के संयोग से इसका नाम रुक्मी ऐसा कहा गया है यही बात 'से एएट्ठे णं गोयमा एवं वुच्चई' इस सूत्र द्वारा पुष्ट की गई है। 'कहिणं भंते ! जबुद्दीवे २ हेरण्णवए णामं वासे पण्णत्ते' हे भदन्त ! हैरण्यवत नामका क्षेत्र इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! रूप्पिस्स उत्तरेणं सिहरिस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हिरण्णवए वासे पण्णत्ते' हे गौतम ! रुक्मी नामक वर्षधर पर्वत की उत्तरदिशा में तथा शिखरी नामक वर्षधर पर्वत की दक्षिणदिशा में, पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में एवं पश्चिमदिग्वर्ती लवण समुद्र की पूर्वदिशा में इस जम्बूद्वीप

મહર્દ્ધિક યાવત્ પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળો છે. અહીં યાવત્ પદથી સંગ્રાહ્ય પદોને જાણુવા માટે અષ્ટમસૂત્ર વાંચવું જોઇએ. એથી આ સર્વના સંયોગથી આનું નામ રુકમી એવું કહેવામાં આવેલું છે. એજ વાત 'से एएट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' આ સૂત્ર વડે પુષ્ટ કરવામાં આવેલી છે. 'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे २ हेरण्णवए णामं वासे पण्णत्ते' હે ભદંત ! હૈરણ્યવત નામક ક્ષેત્ર આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કયા સ્થળે આવેલું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! रुप्पिस्स उत्तरेणं सिहरिस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे हिरण्णवए वासे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! રુકમી નામક વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તેમજ શિખરી નામક વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણુ દિશામાં, પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણુ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણુ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં હૈરણ્યવત નામક ક્ષેત્ર

वर्षं 'तहचेव' तथैव तेनैव प्रकारेण 'हेरण्णवयंपि' हैरण्यवतमपि वर्षं 'भाणियव्वं' भणितव्यं वक्तव्यम्, अथात्र हैमवतवर्षापेक्षया यो विशेषस्तं प्रदर्शयितुमाह—'णवरं' नवरं केवलं 'जीवा' जीवा धनुः प्रत्यञ्चाकारप्रदेशः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन—दक्षिणदिशि 'उत्तरेणं धणुं' उत्तरेण—उत्तरदिशि धनुः—धनुष्पृष्ठं बोध्यम् 'अवसिट्ठं' अवसिष्टं—शेषं विष्कम्भायामादि 'तं चेव' तदेव हैमवतवर्षप्रकरणोक्तमेव 'इति' इति एतद्बोध्यम् ।

अथ माल्यवत्पर्यायं वृत्तवैताढ्यपर्वतं वर्णयितुमुपक्रते—'कहिणं भंते !' इत्यादि क्व खलु भदन्त ! 'हेरण्णवए वासे' हैरण्यवते वर्षे 'मालवंतपरियाए' माल्यवत्पर्यायः 'णामं' नाम 'वट्टवेयड्ढपव्वए' वृत्तवैताढ्यपर्वतः 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह—'गोयमा !' गौतम ! 'सुवण्णकूलाए' सुवर्णकूलायाः—एतत्क्षेत्रवर्ति पूर्वदिग्गामि महानद्याः 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन—पश्चिमदिशि 'रूप्पकूलाए' रूप्यकूलायाः—एतत्क्षेत्रवर्तिपश्चिमदिग्गामि महानद्याः 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र—अत्रान्तरे 'णं' खलु 'हेरण्णवयस्स' हैरण्यवतस्य 'वासस्स' वर्षस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे—अत्यन्तमध्य-

---

नामके द्वीप में हैरण्यवत नामका क्षेत्र कहा गया है। एवं 'जह चेव हेमवयं तहच्चेव हेरण्णवयंपि' इस तरह जिस प्रकार की वक्तव्यता दक्षिण दिग्वर्ती हैमवत क्षेत्र की कही गई है उसी प्रकार की वक्तव्यता इस उत्तर दिग्वर्ती हैरण्यवत क्षेत्र की जाननी चाहिये 'णवरं जीवा दाहिणेणं उत्तरेणं धणु अवसिट्ठं तं चेवत्ति' परन्तु विशेपता यही है कि इसकी जीवा—धनुः प्रत्यञ्चाकार प्रदेश—दक्षिणदिशा में है और धनुःष्पृष्ठ इसका उत्तरदिशा में है बाकीका और सब विष्कम्भादि का कथन हैमवत् क्षेत्र के प्रकरण के अनुसार ही है 'कहि णं भंते ! हेरण्णवए वासे मालवंतपरिआए णामं वट्टवेयड्ढपव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त ! हैरण्य क्षेत्र में माल्यवत्पर्याय नामका वृत्तवैताढय पर्वत कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' सुवण्णकूलाए पच्चत्थिमेणं रूप्पकूलाए पुरत्थिमेणं एत्थ णं हेरण्णवयस्स वासस्स बहुमज्झदेसभाए मालवंतपरियाए णामं वट्टवेयड्ढे

આવેલું છે. 'एवं जहचेव हेमवयं तहचेव हेरण्णवयंपि' આ પ્રમાણે જે પ્રકારની વક્તવ્યતા દક્ષિણ દિગ્વર્તી હૈમવત ક્ષેત્રની કહેવામાં આવેલી છે તે પ્રકારની વક્તવ્યતા આ ઉત્તર દિગ્વર્તી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની જાણવી જોઈએ. 'णवरं जीवा दाहिणेणं उत्तरेणं धणुं अवसिट्ठं तं चेवत्ति' પરંતુ વિશેષતા આટલી જ છે કે એની જીવા—ધનુઃ પ્રત્યંચાકાર પ્રદેશ—દક્ષિણ દિશામાં છે અને ધનુપૃષ્ઠ એનું ઉત્તર દિશામાં છે. શેષ બધું વિષ્કંભાદિ વિષયક કથન હૈમવત ક્ષેત્રના પ્રકરણ મુજબ જ છે. 'कहि णं भंते ! हेरण्णवए–वासे मालवंतपरिआए णामं वट्टवेयड्ढ पव्वए पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! હૈરણ્ય ક્ષેત્રમાં માલ્યવત્ પર્યાય નામે વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત કયા સ્થળે આવેલો છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा सुवण्णकूलाए पच्चत्थिमेणं रुप्पकूलाए पुरत्थिमेणं एत्थणं हेरण्णवयस्स वासस्स बहुमज्झदेसभाए मालवंतपरियाए णामं वट्टवेयड्ढे

देशभागे 'मालवंतपरियाए' माल्यवत्पर्यायः 'णामं' नाम 'वट्टवेयड्ढे' वृत्तवैताढ्यः पर्वतः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, अस्य वर्णनेऽनुसरणीयपर्वतमाह-'जहचेव सद्दावई' यथैव येनैव प्रकारेण शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वतो वर्णितः 'तहचेव' तथैव तेनैव प्रकारेण 'मालवंत-परियाए वि' माल्यवत्पर्यायोऽपि वृत्तवैताढ्यपर्वतो वर्णनीयः, अथास्य शब्दापातिवृत्त-वैताढ्यपर्वतापेक्षया नामार्थे विशेषं प्रदर्शयितुमाह-'अट्ठो' अर्थः माल्यवत्पर्यायेतिनामार्थः-तत्कारणं हि 'उप्पलाइं' उत्पलानि चन्द्रविकाशीनि कमलानि 'पउमाइं' पद्मानि-सूर्य विकाशीनि कमलानि इदमुपलक्षणं तेन कुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीक शतपत्रसहस्रपत्रशतसहस्रपत्राण्यपि ग्राह्याणि तानि कीदृशानि इत्याह-'मालवंतप्पभाइं' माल्यवत्प्रभाणि-माल्यवत्पर्वताकाराणि 'मालवंतवण्णाइं' माल्यवद्वर्णानि-माल्यवत्पर्वतवर्ण-कानि मालवंतवण्णाभाइं' माल्यवत्वर्णाभानि-माल्यवत्पर्वतवर्णप्रतिभासानि, तद्योगादयं माल्य-वत् पर्याय इत्येवमुच्यते तथा 'पभासे य इत्थ देवे' प्रभासश्चात्र देवः अत्र-अस्मिन् गिरौ प्रभासनामा देवः परिवसतीति परेणान्वयः स च कीदृशः? इत्याह-'महिद्धीए जाव पलिओ-वमट्ठिईए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः-अत्र यावत्पदसङ्ग्राह्यपदानां सार्थः सङ्ग्रहोऽ-ष्टमसूत्रव्याख्यातो बोध्यः, एतादृशो देवः 'परिवसइ' परिवसति 'से तेणट्ठेणं' सः माल्यव-

---

पण्णत्ते' हे गौतम! सुवर्णकूला महानदी की पूर्वदिशा में, हैरण्यवत क्षेत्र के बहुमध्य देश में माल्यवन्त पर्याय नामका वृत्तवैताढय पर्वत कहा गया है। 'जह-चेव सद्दावई तह चेव मालवंत परियाए वि' इसका वर्णन संबंधी प्रकार शब्दा-पाती नामक वृत्तवैताढय पर्वत के जैसा ही है। 'अट्ठो उप्पलाइं पउमाइं मालवंत-प्पभाइं मालवंत वण्णाइं मालवन्तवण्णाभाइं पभासेअ इत्थ देवे महिद्धीए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसई' इसका माल्यवन्त पर्याय ऐसा जो नाम कहा गया है उसका कारण यहां के उत्पलों एवं कमलों का माल्यवन्त की प्रभावाले, माल्य-वन्त के जैसे वर्णवाले और माल्यवन्त के वर्ण की प्रभावाले होता है तथा यहां पर प्रभास नामका देव रहता है जो कि महर्द्धिक यावत् एक पल्योपम की स्थिति वाला हैं। 'से एएणट्ठेण' इस कारण हे गौतम! इसका नाम माल्यवन्त पर्याय

पण्णत्ते' હે ગૌતમ! સુવર્ણ કૂલા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં તથા રૂપ્ય કૂલા મહાનદીની પૂર્વ દિશામાં, હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના બહુ મધ્ય દેશમાં માલ્યવન્ત પર્યાય નામક વૃત્તવૈતાઢય પર્વત આવેલો છે. 'जह चेव सद्दावई तह चेव मालवंतपरियाए वि' આનું વર્ણન શબ્દા-પાતી નામક વૃત્ત વૈતાઢય પર્વત જેવું જ છે. 'अट्ठो उप्पलाइं मालवंतप्पभाइं मालवंतवण्णाइं मालवंतवण्णाभाइं पभासे अ इत्थ देवे महिद्धीए पलिओवमट्ठिईए परिवसई' એનું જે માલ્યવન્ત પર્યાય એવું જે નામ કહેવામાં આવેલું છે, તેનું કારણ એ છે કે અહીંના ઉત્પલો અને કમળોની પ્રભા માલ્યવંત જેવી વર્ણવાળી પણ છે. તેમજ અહીં પ્રભાસ નામક દેવ રહે છે. તે દેવ મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળો છે. 'से एएणट्ठेणं.' એથી હે ગૌતમ! એનું નામ માલ્યવંત પર્યાય એવું રાખવામાં આવ્યું છે. 'रायहाणी वत्त-

त्पर्यायः तेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन कारणेन एवमुच्यते—माल्यवत्पर्याय इति, अस्य 'रायहाणी' राजधानी 'उत्तरेणंति' उत्तरदिशि इति बोध्यम्, अथ हैरण्यवतनामार्थं प्रकाशयितुमुपक्रमते—'से केणट्ठेणं भंते ! इत्यादि—अथ हैरण्यवतस्वरूपनिरूपणानन्तरं केन अर्थेन—हेतुना भदन्त ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'हेरणवए वासे २ ?' हैरण्यवतं वर्षम् २ ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह—'गोयमा !' गौतम ! 'हेरणवए णं वासे' हैरण्यवतं खलु वर्षं क्षेत्रम् 'रुप्पी सिहरीहिं' रुक्मि शिखरिभ्यां 'वासहरपव्वएहिं' वर्षधरपर्वताभ्यां 'दुहओ' द्विधातः उभयोर्दक्षिणोत्तरपार्श्वयोः 'समवगूढे' समाश्लिष्टं—कृतसीमाकमित्यर्थः, तदुभयसमाश्लिष्टत्वादस्य हैरण्यवतमिति नाम व्यवह्रियते, तथाहि हिरण्यपदेन स्वर्णरूप्योभने गृह्येते तदस्त्यनयोरिति हिरण्यवन्तौ रुक्मि शिखरिणौ, तयोरिदं हैरण्यवतं रूप्यस्वर्णमयरुक्मिशिखरिसम्बन्धि एवं तयोर्योगात् हैरण्यवतमिति नाम बोध्यम् यद्वा 'णिच्चं निच्चं' 'हिरण्णं' हिरण्यं 'मुंचइ' मुञ्चति त्यजति 'णिच्चं' नित्यं 'हिरण्णं' हिरण्यं पगासइ' प्रकाशयति—तत्रतत्र प्रदेशे

ऐसा कहा गया है 'रायहाणी उत्तरेणंति' इस देवकी राजधानी इस पर्वत की उत्तरदिशा में है। 'से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ हेरण्णवएवासे २' अब गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! आपने किस कारण को लेकर हैरण्यवत क्षेत्र ऐसा नाम कहा है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! हेरण्णवए णं वासे रूप्पीसिहरीहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हिरण्णं दलइ णिच्चं हिरण्णं मुंचइ, णिच्चं हिरण्णं पगासइ, हेरण्णवए अ इत्थ देवे परिवसइ से एएणट्ठेणं ति' हे गौतम ! हैरण्यवत क्षेत्र, दक्षिण और उत्तर पार्श्वभागों में रुक्मी और शिखरी इन दो वर्षधर पर्वतों से घिरा हुआ है—इसी कारण इसका नाम हैरण्यवत क्षेत्र हुआ है तात्पर्य ऐसा है—हिरण्य पद स्वर्ण और रूप्य इन दोनों का ग्राहक होता है अतः रुक्मी और शिखरी इन दोनों वर्षधर पर्वतों का यहां इस पद से ग्रहण हो जाता है इसी कारण इसका नाम हैरण्यवत क्षेत्रऐसा

'रेणंति' આ દેવની રાજધાની આ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં આવેલી છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ हेरण्णवए वासे २' હવે ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! આપશ્રીએ શા કારણથી હૈમવંત ક્ષેત્ર એવું નામ કહ્યું છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा ! हेरण्णवए णं वासे रुप्पी सिहरीहिं वासहरपव्वएहिं दुहओ समवगूढे णिच्चं हिरण्णं दलइ णिच्चं हिरण्णं मुंचइ, णिच्चं हिरण्णं पगासइ हेरण्णवए अ इत्थ देवे परिवसइ से एएणट्ठेणं ति' હે ગૌતમ ! હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર દક્ષિણ અને ઉત્તર પાર્શ્વભાગોમાં રુક્મી અને શિખરી એ બે વર્ષધર પર્વતોથી આવૃત છે. એ કારણથી જ એનું નામ હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર એવું પ્રસિદ્ધ થયું છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે હિરણ્ય પદ સ્વર્ણ અને રુપ્ય એ બન્ને અર્થોનો વાચક છે. એથી રુક્મી અને શિખરી એ બન્ને વર્ષધર પર્વતોનું અહીં આ પદથી ગ્રહણ થઇ જાય છે. આ કારણથી જ એનું નામ હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર એવું કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે

दर्शनमनोहारितया प्रकटी करोति जनेभ्य इति शेषः, अयं भावः-तत्र युग्मकमनुष्याणामासनशयनादि लक्षणोपभोगार्थो बहवो हिरण्यमयाः शिलापट्टाः सन्ति तांश्च तत्रत्या मानवा आसनादिरूपतयोपभुञ्जन्ते ततश्च हिरण्यं प्रशस्तं नित्यं प्रचुरं वाऽस्यास्तीति हिरण्यवत तदेव हैरण्यवतं स्वार्थिकाण् प्रत्ययान्तमिदम् इति । नामकारणान्तरमाह-'हेरण्णवए य इत्थ देवे' हैरण्यवतश्चात्र देवः 'परिवसइ' परिवसति स च देव महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, एतद्विवरणं प्राग्वद्बोध्यम् तेन हैरण्यवतदेव स्वामिकत्वादिदं हैरण्यवतमित्युच्यते, अथ षष्टं वर्षधरपर्वतं वर्णयितुमुपक्रमते-'कहिणं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'सिहरीणामं' शिखरीनाम 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वतः पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'हेरण्णवयस्स' हैरण्यवतस्य वर्षस्य 'उत्तरेणं'

कहा जाता है क्यों कि यह रूप्यमय और स्वर्णमय रुक्मी एवं शिखरी पर्वतों से सम्बन्धित है अतः इनके योग से इसका नाम हैमवत ऐसा हो गया है। अथवा-यह नित्य सुवर्ण को देता है नित्य स्वर्ण को छोडता है नित्य स्वर्ण को प्रकाशित करता है तात्पर्य इसका ऐसा है कि वहां पर अनेक स्वर्णमय शिला पट्टक है अतः वहां के युग्मक मनुष्य आसन शयन आदिरूप उपभोग के निमित्त इनका उपयोग करते रहते हैं इससे ऐसा कहा जाता है कि यह क्षेत्र नित्य स्वर्ण प्रदानादि करता है हैरण्यत में स्वार्थिक अण् प्रत्यय हुआ है तथा यहां पर हैरण्यवत् नामका देव रहता है यह देव महर्द्धिक यावत् एक पल्योपम की स्थिति वाला है इस कारण से भी इसका नाम हैरण्यवत क्षेत्र ऐसा कहा गया है। 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सिहरीणामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में शिखरी नामका वर्षधर पर्वत कहां पर कहा गया है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! हेरण्णवयस्स उत्त-

---

આ રુપ્યમય અને સ્વર્ણમય રુકમી અને શિખરી પર્વતોથી સંબંધિત છે. એટલા માટે એમના યોગથી એનું નામ હૈમવત એવું પ્રસિદ્ધ થયું છે. અથવા આ પર્વત નિત્ય સુવર્ણ આપે છે, નિત્ય સુવર્ણ બહાર કાઢે છે, નિત્ય સુવર્ણને પ્રકાશિત કરે છે તાત્પર્ય આમ છે કે આ પર્વત ઉપર અનેક સ્વર્ણમય શિલા પટ્ટકો છે, એથી ત્યાંના યુગ્મક મનુષ્યો આસન શયન આદિ રૂપ ઉપભોગ માટે એમનો ઉપયોગ કરે છે. એથી આમ કહેવાય છે કે આ ક્ષેત્ર નિત્ય સુવર્ણ પ્રદાનાદિ કરે છે. હૈરણ્યવતમાં સ્વાર્થિક અણ્ પ્રત્યય થયેલ છે. તેમજ અહીં હૈરણ્યવત નામક દેવ રહે છે. આ દેવ મહર્દ્ધિક યાવત્ એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળો છે. એથી પણ આનું નામ હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર એવું કહેવામાં આવેલું છે. 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सिहरी णामं वासहरपव्वए पण्णत्ते' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં શિખરી નામક વર્ષધર પર્વત કયા સ્થળે આવેલો છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે- 'गोयमा ! हेरण्णवयस्स उत्तरेणं एरावयस्स दाहिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं

उत्तरेण–उत्तरदिशि 'एरावयस्स' ऐरावतस्य वक्ष्यमाणस्य सप्तमवर्षस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य–पूर्वदिग्वर्तिलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स' पश्चिमलवणसमुद्रस्स 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन–पूर्वदिशि 'एवं' एवम्–पूर्वोक्ताभिलापानुसारेण 'जहचेव' यथैव येनैव प्रकारेण 'चुल्लहिमवंतो' क्षुद्रहिमवान् प्रथमवर्षधरपर्वतो वर्णितः 'तहचेव' तथैव तेनैव प्रकारेण 'सिहरीवि' शिखर्यपि षष्ठो वर्षधरभूधरो वर्णनीयः ।

अथात्र क्षुद्रहिमवदपेक्षया कंचिद्विशेषं प्रदर्शयितुमाह–'णवरं' नवरं–केवलं 'जीवा' जीवा धनुः प्रत्यश्चाकारप्रदेशः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन–दक्षिणदिशि 'धणुं उत्तरेणं' धनुः–धनुष्पृष्ठम् उत्तरेण–उत्तरदिशि प्रज्ञप्तम् 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं शेषं विष्कम्भायामादिकं 'तं चेव' तदेव क्षुद्रहिमवत्प्रकरणोक्तमेव बोध्यम्, तथा 'पुंडरीए दहे' पुण्डरीको ह्रदः, ततो निर्गता 'सुवण्णकूला महाणई' सुवर्णकूला नाम महानदी 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणतोरणेन प्रवहन्ती

रेणं एरावयस्स दाहिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं, पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एवं जह चेव चुल्लहिमवंतो तहचेव सिहरीवि णवरं जीवा दाहिणेणं धणुं उत्तरेणं अवसिट्ठं तं चेव' हे गौतम! हैरण्यवत क्षेत्र की उत्तरदिशा में तथा ऐरावत क्षेत्र की दक्षिणदिशा में, पूर्व दिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में, और पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्वदिशा में क्षुल्ल–क्षुद्र–हिमवान् प्रथम वर्षधर पर्वत के जैसा यह छठा शिखरी वर्षधर पर्वत कहा गया है शिखरी पर्वत का वर्णन जैसा प्रथम क्षुद्रहिमवान् पर्वत का वर्णन पहिले किया गया है वैसा ही है 'णवरं' परन्तु 'जीवा दाहिणेणं धणुं उत्तरेणं अवसिट्ठं तं चेव' इस कथन के अनुसार इसकी जीवा दक्षिणदिशा में है और धनुष्पृष्ठ उत्तरदिशा में है, बाकी का और सब आयामविष्कम्भादि का कथन प्रथम वर्षधर पर्वत के जैसा ही है 'पुंडरीएदहे, सुवण्णकूला महाणई, दाहिणेणं णेयव्वा' इसके ऊपर पुंडरीक नामका ह्रद है इसके दक्षिण तोरण द्वार से सुवर्णकूला नामकी

पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एवं जहचेव चुल्लहिमवंतो तहचेव सिहरीव णवरं जीवा दाहिणेणं धणुं उत्तरेणं अवसिट्ठं तं चेव' હે ગૌતમ! હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામાં તથા ઐરવત ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશામાં પૂર્વદિગ્વર્તી લવણસમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં ક્ષુલ્લ–ક્ષુદ્ર–હિમવાન્ પ્રથમ વર્ષધર પર્વત જેવો આ છઠ્ઠો શિખરી વર્ષધર પર્વત કહેવામાં આવેલો છે. જે પ્રમાણે પ્રથમ ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વતનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવેલું છે, તેવું જ વર્ણન શિખરી પર્વતનું પણ સમજવું. 'णवरं' પરંતુ. 'जीवा दाहिणेणं धणुं उत्तरेणं अवसिट्ठं तं चेव' આ કથન મુજબ એની જીવા દક્ષિણ દિશામાં છે અને ધનુષ્પૃષ્ઠ ઉત્તર દિશામાં છે. શેષ બધું આયામ–વિષ્કંભ વગેરેથી સંબદ્ધ કથન પ્રથમ વર્ષધર પર્વત જેવું જ છે 'पुंडरीए दहे, सुवण्णकूला महाणई, दाहिणेणं णेयव्वा' એની ઉપર પુંડરીક નામે હ્રદ છે, એના દક્ષિણ

'णेयव्वा' नेतव्या बोध्या । अथास्याश्चतुर्दशनदीसहस्रपरिवारादियुत नदीदृष्टान्तमाह-'जहा' यथा 'रोहियंसा' रोहितांशानदी पद्महूदस्यौत्तरेण तोरणेन निर्गत्य पश्चिमदिशि लवणसमुद्रं गच्छति तथेयम् 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'गच्छइ' गच्छति पूर्वलवणसमुद्रं समुपैति सुवर्णकूला दक्षिणतोरणेन पुण्डरीकहृदान्निर्गत्य पूर्वलवणसमुद्रं पूर्वाभिमुखवाहिनी सती समुपैति रोहितांशा सुवर्णकूलयोर्दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावो हूदनिर्गमननदीपरिवारहैरण्यवर्षगमन-लवणसमुद्रगमनादि साम्यमभ्युपेत्य न तु दिक्साम्यम् 'एवं' एवं पूर्वोक्ताभिलापानुसारेण सुवर्णकूलानद्या रोहितांशा नदी दृष्टान्तत्वरीत्या 'जह चेव' यथैव 'गंगा सिंधूओ' गङ्गासिन्धू महानद्यौ प्राग्वर्णिते 'तह चेव' तथैव 'रत्तारत्तवईओ' रक्तारक्तवत्यौ 'णेयव्वाओ' नेतव्ये बोध्ये अनयो दिग्भेदं प्रदर्शयितुमाह-'पुरत्थिमेणं रत्ता' पौरस्त्येन पूर्वदिशि रक्ता रक्ताभिधा

महानदी निकली है 'जहा रोहियंसा' जिस प्रकार रोहितांशा नदी पद्महद के उत्तरदिग्वर्ती तोरणद्वार से निकल कर पश्चिमदिशा की ओर पश्चिम लवण-समुद्र में मिलती है उसी प्रकार से यह नदी पूर्वदिशा की और जाकर पूर्वलवण समुद्र में मिलती है सुवर्णकूला महानदी पुण्डरीक हूद से दक्षिण तोरण द्वार से निकल कर पूर्व दिशा की ओर बहती हुई पूर्व लवण समुद्र में मिलती है, यह रोहितांशा एवं सुवर्णकूला इन दोनों में जो दृष्टान्त दार्ष्टान्तिक भाव प्रदर्शित किया गया है वह हूद निर्गमन, नदीपरिवार, हैरण्यवत गमन एवं लवणसमुद्र गमन आदि को लेकर ही प्रदर्शित किया गया है, दिक्साम्य को लेकर नहीं 'एवं जह चेव गंगा सिंधूओ तह चेव रत्तारत्तवईओ णेयव्वाओ' जिस प्रकार से गंगा और सिन्धु इन दो महानदियों का वर्णन किया गया है उसी प्रकार से रक्ता और रक्तवती नदियों का वर्णन जानना चाहिये इनमें पूर्वदिशा की ओर रक्ता नामकी महानदी वहनी है पूर्वदिशा की ओर वहनेवाली महानदी पूर्व-

---

તોરણ દ્વારથી સુવર્ણ કૂલા નામે મહાનદી નીકળી છે. 'जहा रोहियंसा' જેમ રોહિતાંશા નદી પદ્મહ્રદના ઉત્તર દિગ્વતી તોરણ દ્વારથી નીકળીને પશ્ચિમ દિશા તરફ પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે તેમજ આ નદી પૂર્વ દિશા તરફ પ્રવાહિત થઈને પૂર્વ લવણ સમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. સુવર્ણ કૂલા મહાનદી પુંડરીક હ્રદથી, દક્ષિણ તોરણ દ્વારથી નીકળીને પૂર્વ દિશા તરફ પ્રવાહિત થતી પૂર્વ લવણસમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. આ રોહિતાંશા તેમજ સુવર્ણ કૂલા એ બન્નેમાં જે દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિક ભાવ પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલો છે તે હ્રદ નિર્ગમન, નદી પરિવાર, હૈરણ્ય ગમન તેમજ લવણસમુદ્ર ગમન વગેરેને લઈને જ પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલો છે. દિક્સામ્યને લઈને નહિ. 'एवं जह चेव गंगासिंधूओ तहचेव रत्तारत्तवईओ णेयव्वाओ' જે પ્રમાણે ગંગા અને સિંધુ એ બે મહાનદીઓનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. તે પ્રમાણે રક્તા અને રક્તવતી નદીઓનું વર્ણન પણ સમજી લેવું જોઈએ. એમાં પૂર્વ દિશા તરફ રક્તા નામક મહાનદી વહે છે અને પશ્ચિમ દિશા તરફ રક્તવતી નામની મહાનદી વહે છે,

नदी 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमदिशि 'रत्तवई' रक्तवती नाम नदी प्रवहति 'अवसिट्ठं' अवशिष्टं विष्कम्भायामनदीपरिवारादि 'तं चेव' तदेव गङ्गासिन्धु महानदीप्रकरणोक्तमेव सर्वम् 'अवशेषं भणितव्यमिति' अथैतद्वर्तिकूटानि वर्णयितुमुपक्रमते–'सिहरिम्मि णं भंते !' इत्यादि शिखरिणि प्राग्वर्णितस्वरूपे 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वते खलु भदन्त ! 'कइ' कति किम्प्रमाणानि 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह–'गोयमा !' गौतम ! 'इक्कारस' एकादश 'कूडा' कूटानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा–'सिद्धायणकूडे' सिद्धायतनकूटम् इदं पूर्वस्यां दिशि वर्तते १, ततः क्रमेण 'सिहरिकूडे' शिखरिकूटं शिखरिवर्षधरपर्वतनाम्ना प्रसिद्धं कूटम् २, 'हेरण्णवयकूडे' हैरण्यवतकूटं-हैरण्यवतक्षेत्रदेवकूटम् ३, 'सुवण्णकूलाकूडे' सुवर्णकूलाकूटं–सुवर्णकूलानदीदेवीकूटम् ४, 'सुरादेवीकूडे' सुरादेवी-कूटं–सुरादेवीदिक्कुमारीकूटम् ५, 'रत्ताकूडे' रक्तकूटं–रक्तावर्तनकूटम् ६, 'लच्छीकूडे' लक्ष्मीकूटं–पुण्डरीकह्रददेवीकूटम् ७, 'रत्तवईकूडे' रक्तवतीकूटं–रक्तवतीनदीपरावर्तनकूटम् ८,

---

लवणसमुद्र में और पश्चिमदिशा की ओर वहनेवाली महानदी पश्चिम लवण-समुद्र में मिलती है ऐसा जानना चाहिये 'अवसेसं' इनका विष्कम्भ और आयामादि का परिमाण कथन तथा नदी परिवार आदि का कथन 'तं चेव' गंगा सिन्धु महानदी के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है 'सिहरम्मि णं भंते ! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस शिखरी नामके वर्षधर पर्वत पर कितने कूट कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! इक्कारस कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! इस शिखरी नामके वर्षधर पर्वत पर ११ कूट कहे गये हैं। 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं 'सिद्धायणकूडे सिहरिकूडे हेरण्णवयकूडे, सुवण्णकूलाकूडे, सुरादेवीकूडे, रत्ताकूडे, लच्छीकूडे, रत्तवईकूडे, इलादेवीकूडे, एरवयकूडे, तिगिच्छिकूडे' सिद्धायतनकूट १, शिखरिकूट २, हैरण्यवतकूट ३,

---

પૂર્વ દિશા તરફ પ્રવાહિત થનારી મહા નદી પૂર્વલવણુસમુદ્રમાં અને પશ્ચિમ દિશા તરફ વહેનારી મહાનદી પશ્ચિમલવણુસમુદ્રમાં પ્રવેશે છે. એમ જાણી લેવું જોઈએ 'अवसेसं' એમના વિષ્કંભ અને આયામાદિ પરિમાણુ વિશેનું શેષ કથન તથા નદી પરિવાર વગેરેથી સંબદ્ધ કથન 'तं चेव' ગંગા–સિન્ધુ મહાનદીના પ્રકરણુમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલું છે, એ પ્રમાણે જ છે. 'सिहरम्मि णं भंते! वासहरपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' હે ભદન્ત ! આ શિખરી નામક વર્ષધર પર્વત ઉપર કેટલા કૂટો કહેવામાં આવ્યા છે ? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! इक्कारस कूडा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! આ શિખરી નામક વર્ષધર પર્વત ઉપર ૧૧ કૂટો આવેલા છે. 'तं जहा' તે કૂટોના નામો આ પ્રમાણે છે–'सिद्धाययणकूडे, सिहरिकूडे, हेरण्णवयकूडे, सुवण्णकूलाकूडे, सुरा देवी कूडे, रत्ताकूडे, लच्छी कूडे, रत्तवई कूडे, इलादेवी कूडे, एरवयकूडे, तिगिच्छकूडे' સિદ્ધાયતન કૂટ ૧, શિખરિ કૂટ ૨, હૈરણ્યવત કૂટ ૩, સુવર્ણ્કૂલા

'इलादेवीकूडे' इलादेवीकूटम्-इलादेवीदिक्कुमारीकूटम् ९. 'एरवयकूडे' ऐरवतकूटम्-ऐरावतवर्षाधिपकूटम् १०, 'तिगिच्छिकूडे' तिगिच्छिहूददेवकूटम् ११ 'एवं' एवम्-अनन्तरोक्तानि 'सव्वेवि' सर्वाण्यपि 'कूडा' कूटानि 'पंचसइया' पञ्चशतिकानि पञ्चशतयोजनप्रमाणानि बोध्यानि एषां 'रायहाणीओ' राजधान्यः 'उत्तरेणं' उत्तरेण उत्तरदिशि बोध्याः, अथास्य नामार्थं प्रष्टुमाह-'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादि अथ शिखरिस्वरूपनिरूपणानन्तरं केन अर्थेन कारणेन भदन्त ! 'एवमुच्चइ' एवमुच्यते 'सिहरिवासहरपव्वए २ ?' शिखरिवर्षधरपर्वतः २ ?, इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह-'गोयमा !' गौतम ! 'सिहरिम्मि' शिखरिणि 'वासहरपव्वए' वर्षधरपर्वते सिद्धायतनाद्यतिरिक्तानि 'बहवे' बहूनि 'कूडा' कूटानि 'सिहरिसंठाणसंठिया' शिखरिसंस्थानसंस्थितानि-वृक्षाकारसंस्थितानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नम-

---

सुवर्णकूलाकूट ४, सुरादेवीकूट, ५, रक्ताकूट ६, लक्ष्मीकूट ७, रक्तवतीकूट ८, इलादेवीकूट ९, ऐरवतकूट १०, और तिगिच्छिकूट ११ इनमें सिद्धायतनकूट इस पर्वत की पूर्वदिशा में है। शिखरी वर्षधरपर्वत के नाम से प्रसिद्ध द्वितीयकूट है हैरण्यवत क्षेत्र के देवका तृतीय कूट है सुवर्णकूला नदी की देवी का चतुर्थ कूट है सुरादेवी नामकी दिक्कुमारी का पांचवां कूट है रक्तावर्तन कूटका नाम रक्ताकूट है यह छठा कूट है पुण्डरीक हूद की देवी का ७ वां कूट है रक्तवती नदी का जो परावर्तन कूट है वह ८ वां कूट है इला देवी नामकी दिक्कुमारी का ९ वां कूट है ऐरावत क्षेत्र के अधिपति देवका १० वां कूट है तथा तिगिञ्छि हूद देवका ११ वां कूट है 'सव्वे वि एए पंचसइया, रायहाणीओ उत्तरेणं' ये सब कूट ५०० ५०० योजन प्रमाण वालेहैं इनके देवों की राजधानियां अपने अपने कूटों की उत्तरदिशा में हैं 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चई सिहरिवासहरपव्वए' हे भदन्त ! इसका शिखरी वर्षधर पर्वत ऐसा नाम क्यों पडा ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं

કૂટ ૪, સુરાદેવી કૂટ ૫, રક્તાદેવી કૂટ ૬, લક્ષ્મી કૂટ ૭, રક્તાવતી કૂટ ૮, ઈલાદેવી કૂટ-૦, ઐરવત કૂટ-૧૦ અને તિગિચ્છ કૂટ એમાં જે સિદ્ધાયતન કૂટ કહેવામાં આવેલ છે તે આ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં આવેલો છે. શિખરી વર્ષધર પર્વતના નામથી પ્રસિદ્ધ દ્વિતીય કૂટ છે. હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના દેવનો તૃતીય કૂટ છે. સુવર્ણ કૂલા નદીની દેવીનો ચતુર્થ કૂટ છે. સુરા દેવી નામક દિક્કુમારીનો પંચમ કૂટ છે. રક્તાવર્તન કૂટનું નામ રક્તા કૂટ છે. આ ષષ્ઠ કૂટ છે. પુંડરીક હ્રદની દેવીનો સપ્તમ કૂટ છે. રક્તવતી નદીનો જે પરાવર્તન કૂટ છે, તે અષ્ટમ કૂટ છે ઈલાદેવી નામની દિક્કુમારીનો નવમ કૂટ છે ઐરવત ક્ષેત્રના અધિપતિ દેવનો દશમ કૂટ છે તથા તિગિચ્છ હ્રદ દેવનો અગિયારમો કૂટ છે. 'सव्वे वि एए पंचसइया रायहाणीओ उत्तरेणं' એ બધા કૂટો ૫૦૦, ૫૦૦ યોજન પ્રમાણવાળા છે. એમના દેવોની રાજધાનીઓ પોત-પોતાના કૂટોની ઉત્તર દિશામાં આવેલી છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिहरिवासहरपव्वए' હે ભદંત ! એ શિખરી વર્ષધર પર્વત એવું નામ શા કારણથી પડયું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-ગોયમા ! सिहरिम्मि वासहरपव्वए कूडा

यानि-सर्वात्मना-रत्नमयानि सन्तीति तद्योगादयं शिखरीत्येवमुच्यते, एतेनान्यवर्षधरपर्वतो- व्यावृत्तिरस्य कृता अन्यथाऽन्येषामपि कूटवत्त्वेन शिखरिपदेन व्यवहारः स्यादिति, यद्वा 'सिहरी य इत्थदेवे' शिखरी-शिखरिनामा च अत्र-अस्मिन् शिखरिणि पर्वते देवः-अधिपः 'जाव परिवसइ' यावत् परिवसति अत्र-यावत्पदेन-महर्द्धिकादिपल्योपमस्थितिकपर्यन्तपदा- नामष्टसूत्रोक्तानां सङ्ग्रहो बोध्यः, एतादृशो देवः परिवसति तेन तत्स्वामिकत्वाच्छिखरी- त्येवं स उच्यते तदाह-'से तेणट्ठेणं०' एतेनार्थेन इत्यादि प्राग्वत् । अथ सप्तमवर्षं वर्णयितु- मुपक्रमते-'कहि णं भंते !' इत्यादि-क्व खलु भदन्त ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'एरावए णामं' ऐरावतं नाम 'वासे' वर्षं 'पण्णत्ते ?' प्रज्ञप्तम् ? इति प्रश्नस्य भगवानुत्तरमाह- 'गोयमा' गौतम ! 'सिहरिस्स' शिखरिणः-अनन्तरोक्तस्य वर्षधरपर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण- उत्तरदिशि 'उत्तरलवणसमुद्दस्स' उत्तरलवणसमुद्रस्य 'दक्खिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन-पश्चिमदिशि 'पच्चत्थि-

---

'गोयमा ! सिहरिम्मि वासहरपव्वए कूडा सिहरिसंठाणसंठिया सव्वरयणा- मया सिहरीय इत्थ देवे वहवे जाव परिवसइ' हे गौतम ! इस शिखरी नामके वर्षधर पर्वत पर सिद्धायतन आदि के अतिरिक्त और भी अनेक वृक्षों के आकार जैसे कूट है ये कूट सर्वात्मना रत्नमय हैं । इस कारण "शिखरी" ऐसा इनका नाम पडा है इस कथन से अन्य वर्षधर पर्वतों से इसकी भिन्नता प्रकट की गई है नहीं तो कूटवत्व होने से अन्य पर्वतों में भी शिखरी पद वाच्यता आ जाती यद्वा शिखरी नामका देव यहां रहता है यह देव महर्द्धिक आदि विशेषणों वाला है तथा इसकी आयु एक पल्योपम की है अष्टम सूत्र से यहां पर महर्द्धिक और पल्योपम के भीतर के विशेषणों का संग्रह हुआ जान लेना चाहिये इन्हीं कारणों को लेकर हे गौतम ! इसका ऐसा नाम कहा गया है ।

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे एरावए णामं वासे पण्णत्ते' हे भदन्त ! जंबूद्वीप नाम के द्वीप में ऐरावत नामका क्षेत्र कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु

सिहरिसंठाणसंठिया सव्वरयणामया सिहरी अ इत्थ देवे वहुवे जाव परिवसइ' हे गौतम ! આ શિખરી નામક વર્ષધર પર્વત ઉપર સિદ્ધાયતન વગેરે સિવાય અન્ય કેટલાક વૃક્ષોના આકાર જેવા કૂટો છે. સર્વાત્મના રત્નમય છે. એથી એનું નામ 'શિખરી' એવું પડયું છે. આ કથનથી અન્ય વર્ષધર પર્વતોથી એની ભિન્નતા પ્રકટ કરવામાં આવેલી છે. નહિંતર કૂટત્વ હોવાથી અન્ય પર્વતોમાં પણ શિખરી પદ વાચ્યતા આવી જતી. અથવા શિખરી નામક દેવ અહીં રહે છે. આ દેવ મહર્દ્ધિક વગેરે વિશેષણો વાળો છે તથા એનું આયુષ્ય એક પલ્યોપમ જેટલું છે. અષ્ટમ સૂત્રમાંથી અહીં મહર્દ્ધિક અને પલ્યોપમની મધ્યમાં આવેલા વિશેષણોનો સંગ્રહ જાણવો જોઈએ. એ બધાં કારણોને લીધે એનુ નામ 'શિખરી' એવું કહેવામાં આવેલું છે. 'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे एरावए णामं वासे पण्णत्ते' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ઐરાવત નામક ક્ષેત્ર કયા સ્થળે આવેલું છે ? એના જવાબમાં

मलवणसमुद्दस्स' पश्चिमलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वदिशि 'एत्थ' अत्र-अत्रान्तरे 'णं' खलु 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'एरावए णामं' ऐरावतं नाम 'वासे' वर्षं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, तच्च कीदृशम्-इत्याह-'खाणुबहुले' स्थाणुबहुलं कीलबहुलं 'कंटकबहुले' कण्टकबहुलम् 'एवं' एवम् अनेन प्रकारेण 'जा चेव' यैव 'भरहस्स वत्तव्वया' भरतस्य वक्तव्यता 'सेव' सैव वक्तव्यताऽस्यापि वर्षस्य 'सव्वा' सर्वा, नतु शाटयेकदेशे दग्धे सर्वा शाटी दग्धेत्यादौ सर्वशब्दस्यावयवेऽपि व्यवहारस्य दर्शनादेकांशतोऽपि भरतवक्तव्यता गृह्येतेत्यत आह-'निरवसेसा' निरवशेषा-अवशेषांशरहिता वक्तव्यता 'णेयव्वा' नेतव्या-बोधविषयतां प्रापणीया बोध्येत्यर्थः, सा च वक्तव्यता कथम्भूता? इत्याह-'सओअवणा' ससाधना-षट्खण्डैरावतक्षेत्रसाधनारहिता, तथा 'सणिक्खमणा' सनिष्क्रमणा-परिव्रज्याग्रहणकल्याणकवर्णकसहिता, तस्यां सत्यामपि विशेषं प्रदर्शयितुमाह-'णवरं' नवरं-केवलम् 'एरावओ चक्कवट्टी' ऐरावतः-ऐरावतनामकः चक्रवर्ती भरते भरतचक्रवर्तिवदत्र भणितव्यः तस्य भरतचक्रवर्तिन इव दिग्विजयप्रयाणादिकं वक्तव्यम् तेनैरावतस्वामिकत्वादस्यैरावतमित्येवं नामोच्यते, यद्वा-

---

कहते हैं-'गोयमा! सिहरिस्स उत्तरेणं उत्तरलवणसमुद्दस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे एरावए णामं वासे पण्णत्ते' हे गौतम! शिखरी वर्षधर पर्वत की उत्तरदिशा में, तथा उत्तरदिग्वर्ती लवणसमुद्र की दक्षिणदिशा में, पूर्व दिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में एवं पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्वदिशा में इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में एरावत नामका क्षेत्र कहा गया है, यह क्षेत्र 'खाणुबहुले एवं जच्चेव भरहस्स वत्तव्वया सच्चेव सव्वा निरसेसा णेयव्वा' स्थाणुबहुल है, कंटकबहुल है, इस तरह की जो वक्तव्यता पहिले भरत क्षेत्र के वर्णन प्रकरण में कही जा चुकी है वही सब वक्तव्यता पूर्ण रूप से यहां पर भी जाननी चाहिये क्यों कि भरत क्षेत्र का वर्णन एकसा है 'सओअवणा सणिक्खमणा सपरिनिव्वाणा णवरं एरावओ चक्कवट्टी एरावओ देवो, से तेणट्ठेणं एरावएवासे २' भरत क्षेत्र

પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा! सिहरिस्स उत्तरेणं उत्तरलवणसमुद्दस्स दक्खिणेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स, पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे एरावए णामं वासे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! શિખરી વર્ષધર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તથા ઉત્તર દિગ્વતી લવણ સમુદ્રની દક્ષિણ દિશામાં, પૂર્વ દિગ્વતી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં તેમજ પશ્ચિમ દિગ્વતી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ઐરવત નામક ક્ષેત્ર આવેલું છે. આ ક્ષેત્ર 'खाणुबहुले कंटकबहुले एवं जच्चेव भरहस्स वत्तव्वया सच्चेव सव्वा निरवसेसा णेयव्वा' સ્થાણુ બહુલ છે. કંટક બહુલ છે. એ પ્રમાણે જે વક્તવ્યતા પૂર્વે ભરત ક્ષેત્રના વર્ણન પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલી છે, તે પ્રમાણે જ બધી વક્તવ્યતા પૂર્ણ રૂપમાં અહીં પણ જાણી લેવી જોઈએ. કેમકે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રનું વર્ણન એક

'एरावओ देवो' ऐरावतो देवो महर्द्धिकलादि विशिष्ट पल्योपमस्थितिकलसम्पन्नः परिवसति तेन तत्स्वामिकत्वादस्यैरावतमिति नाम व्यवह्रियते, तदाह–'से तेणट्टेणं एरावए वासे २' स तेनार्थेन ऐरावतं वर्षम् २ इति निगमनवाक्यं पूर्ववदूहनीयम् ॥सू० ४४॥

इतिश्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित–ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्री–शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य'–पदविभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलाल–व्रतिविरचितायां श्री जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रस्य प्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां चतुर्थो वक्षस्कारः समाप्तः ४ ॥

जिस प्रकार छहखंडों से युक्त कहा गया है उसी प्रकार यह ऐरावत क्षेत्र भी छह खंडों से मंडित कहा गया है। वहां जिस प्रकार भरत चक्रवर्ती छह खंडो का शासन करता है उसी प्रकार यहां पर भी ऐरावत नामका चक्रवर्ती यहां के छह खंडो पर शासन करता है भरत चक्रवर्ती जिस प्रकार सकल संयम को धारण कर मुक्तरमा का वरण करता है उसी प्रकार यहां का ऐरावत चक्रवर्ती भी सकलसंयम धारण कर मुक्तिरमा का वरण करता है तात्पर्य कहने का यही है कि यहां की जितनी भी वक्तव्यता है वह सब भरत खंड के जैसी ही है यदि कुछ अन्तर है तो वह चक्रवर्ती के नामको लेकर ही है बाकी का और कोई अन्तर नहीं है अतः हे गौतम ! इस एरावत चक्रवर्ती इसका स्वामी होने से तथा ऐरावत नामक महर्द्धिक देवका इसमें निवास होने से इस क्षेत्र का नाम ऐरावत ऐसा कहा गया है ॥४४॥

॥ चौथा वक्षस्कार समाप्त ॥

-સરખું જ છે. 'सओअवणा सणिक्खमणा सपरिनिव्वाणा णवरं एरावओ चक्कवट्टी एरावओ देवो, से तेणट्ठेणं एरावएवासे २' ભરત ક્ષેત્ર જે પ્રમાણે ૬ ખંડોથી યુક્ત કહેવામાં આવેલું છે, તે પ્રમાણે જ આ ઐરવત ક્ષેત્ર પણ ૬ ખંડોથી મંડિત કહેવામાં આવેલું છે. અહીં જે પ્રમાણે ભરત ચક્રવર્તી ૬ ખંડો ઉપર શાસન કરે છે તે પ્રમાણે જ અહીં પણ ઐરવત નામક ચક્રવર્તી અહીંના ૬ ખંડો ઉપર શાસન કરે છે. ભરત ચક્રવર્તી જેમ સકલ સંયમ ધારણ કરીને મુક્તિ રમાનું વરણ કરે છે, તેમજ અહીંનો ઐરવત ચક્રવર્તી પણ સકલ સંયમ ધારણ કરીને મુક્તિ રમાનું વરણ કરે છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે અહીંની જેટલી વક્તવ્યતા છે તે વક્તવ્યતા સંપૂર્ણ રૂપમાં ભરત ખંડ જેવી જ છે. જો કંઇક તફાવત છે તો તે ફક્ત ચક્રવર્તીના નામનો જ છે. શેષ કોઇ પણ જાતનો તફાવત નથી. એથી હે ગૌતમ ! આ ઐરવત ચક્રવર્તી તેનો સ્વામી હોવાથી તથા ઐરવત નામક મહર્દ્ધિક દેવ આ ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરે છે, એથી આ ક્ષેત્રનું નામ ઐરવત એવું કહેવામાં આવેલું છે. ॥ સૂત્ર-૪૪ ॥

॥ ચોથો વક્ષસ્કાર સંપૂર્ણ ॥

पञ्चमवक्षस्कार प्रारभ्यते

सम्प्रति यदुक्तं पाण्डुकम्बलाशिलादौ सिंहासनवर्णनाधिकारे 'अत्र जिना अभिषिच्यन्ते' तत् सिंहावलोकनन्यायेन अनुस्मरन् जिनजन्माभिषेकोत्सववर्णनार्थं प्रस्तावना सूत्रमाह– "जयाणं" इत्यादि ।

मूलम्–जया णं एक्कमेक्के चक्कवट्टिविजए भगवंतो तित्थयरा समुप्पज्जंति, तेणं कालेणं तेणं समएणं अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसा कुमारीओ महत्तरिआओ सएहिं सएहिं कूडेहिं सएहिं सएहिं भवणेहिं सएहिं२ पासायवडें सएहिं, पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं चउहिं महत्तरिआहिं सपरिवाराहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तएहिं अणिआहिवईहिं सोलसएहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिय बहूहिं भवणवइवाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ महयाहयणट्टगीयवाइय जाव भोगभोगाइं भुंजमाणीओ विहरंति, तं जहा–

भोगंकरा १ भोगवई २ सुभोगा ३ भोगमालिनी ।
तोयधारा ५ विचित्ता य ६ पुप्फमाला ७ अणिंदिया ८ ॥१॥

तएणं तासिं अहेलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीणं मयहरिआणं पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलंति, तएणं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरिआओ पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलिआइं पासंति पासित्ता ओहिं पउंजंति पउंजित्ता भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएंति आभोएत्ता अण्णमण्णं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी–उप्पण्णे खलु भो ! जम्बुद्दीवे दीवे भयवं ! तित्थयरे तं जीयमेअं तीअपच्चुप्पण्णमणागयाणं अहेलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारी महत्तरिआणं भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करेत्तए, तं गच्छामो णं अम्हे वि भगवओ जम्मणमहिमं करेमो त्तिकट्टु एवं वयंति, वइत्ता पत्तेयं पत्तेयं आभिओगिए देवे सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अणेगखम्भसयसण्णिविट्ठे लीलट्ठिअ० एवं विमाणवण्णओ भाणियव्वो जाव जोयणविच्छिण्णे दिव्वे जाणविमाणे

विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह त्ति। तए णं ते आभिओगा देवा अणेग खम्भसय जाव पच्चप्पिणंति, तए णं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारी महत्तरिआओ हट्ठतुट्ठ० पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअ-साहस्सीहिं चउहिं महत्तरिआहिं जाव अण्णेहिं बहूहिं देवेहिं देवीहि अ सद्धिं संपरिवुडाओ ते दिव्वे जाणविमाणे दुरूहंति दुरूहित्ता सव्व-ड्ढीए सव्वजुईए घणमुइंगपणवपवाइअरवेणं ताए उक्किट्ठाए जाव देव गईए जेणेव भगवओ तित्थगरस्स जम्मणणगरे जेणेव तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेहिं दिव्वेहिं जाणविमाणेहिं तिखुत्तो आयाहिणपया-हिणं करेंति करित्ता उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए ईसिं चउरंगुलमसंपत्ते धरणियले ते दिव्वे जाणविमाणे ठविंति ठवित्ता पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअसहस्सेहिं जाव सद्धिं संपरिवुडाओ दिव्वेहिंतो जाणविमाणे-हिंतो पच्चोरुहंति पच्चोरुहित्ता सव्वड्ढीए जाव णाइएणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिखुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेंति करित्ता-पत्तेयं पत्तेयं करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी--णमोत्थु ते रयणकुच्छिधारिए जगप्पईवदाईए सव्वजगमंग-लस्स चक्खुणो य मुत्तस्स सव्वजगजीववच्छलस्स हियकारगमग्ग-देसियपाणिद्धि विभुप्पभुस्स जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुहस्स बोह-गस्स सव्वलोगनाहस्स निम्ममस्स पवरकुलसमुब्भवस्स जाईए खत्ति-अस्स से लोगुत्तमस्स जणणी धण्णासि तं पुण्णासि कयत्थासि अम्हेणं देवाणुप्पिए! अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरिआओ भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो तण्णं तुब्भेहिं ण भाइ-व्वं इति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउ-व्विअसमुग्घाएणं समोहणंति सम्मोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं

निसरंति, तं जहा रयणाणं जाव संवट्टगवाए विउव्वंति विउव्वित्ता तेणं सिवेणं मउएणं मारुएणं अणुद्धुएणं भूमितलविमलकरणेणं मणहरेणं सव्वोउअ सुरहिकुसुमगंधाणुवासिएणं पिंडिमणिहारिमेणं गंधुद्धुएणं तिरिअं पवाइएणं भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं से जहा णामए कम्मगरदारए सिआ जाव तहेव जं तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुइमचोक्खं पूइअं दुब्भिगंधं तं सव्वं आहुणिअ एगंते एडेंति एडित्ता जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए य अदूरसामंते आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ॥सू० १॥

छाया-यदा खलु एकैकस्मिन् चक्रवर्त्तिविजये भगवन्तस्तीर्थकराः समुत्पद्यन्ते तेन समयेन अधोलोकवास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः कूटैः स्वकैः स्वकैः भवनैः स्वकैःस्वकैः प्रासादावतंसकैः प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैः चतसृभिः महात्तरिकाभिः सपरिवाराभिः सप्तभिः अनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैः अन्यैश्च वहुभिः भवनपतिवानमन्तरैः देवैः देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृत्ताः महताहतनाटयगीतवादित यावत् भोग भोगानि भुञ्जानो विहरन्ति तद्यथा-

'भोगंकरा १ भोगवती २ सुभोगा ३ भोगमालिनी ४ ।
तोयधरा ५ विचित्राच ६ पुष्पमाला ६ अनिन्दिता ८ ॥१॥

ततः खलु तासाम् अधोलोकवास्तव्यानाम् अष्टानां दिक्कुमारीणां महत्तरिकाणां प्रत्येकं प्रत्येकम् आसनानि प्रचलन्ति । ततः खलु ता अधोलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः प्रत्येकं प्रत्येकमासनानि चलितानि पश्यन्ति दृष्ट्वा अवधिं प्रयुञ्जन्ति प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थकरम् अवधिना आभोगयन्ति आभोग्य अन्यमन्यं शब्दयित्वा एवमवादिषुः उत्पन्नः खलु भो ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भगवांस्तीर्थकरः तज्जीतमेतत् अतीतप्रत्युत्पन्नानागतानाम् अधोलोकवास्तव्यानाम् अष्टानां दिक्कुमारी महत्तरिकाणां भगवतस्तीर्थकरस्य जन्ममहिमानं कर्तुम् । तद् गच्छामः खलु वयमपि भगवतो जन्ममहिमानं कुर्म्म इति कृत्वा एवं वदन्ति उदित्वा प्रत्येकं प्रत्येकमाभियोगिकान देवान् शब्दयन्ति शब्दयित्वा एवमवादिषुः-क्षिप्रमेव भो देवाणुप्रियाः ! अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानि लीलास्थिशालभञ्जिकाकानि, एवं विमानवर्णको भणितव्यो यावत् योजनविस्तीर्णानि दिव्यानि यानविमानानि विकुर्वत विकुर्व्य एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत इति । ततः खलु ते आभियोगिका देवाः अनेकस्तम्भशत यावत् प्रत्यर्पयन्ति । ततः खलु ता अधोलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः हृष्टतुष्ट० प्रत्येकं प्रत्येकं सामानिकसहस्रैः चतसृभिः महत्तरिकाभिः यावद् अन्यैः वहुभिर्देवैर्देवी-

भिश्च सार्द्धं सपरिवृताः तानि दिव्यानि यानविमानानि दुरोहन्ति दुरुह्य सर्वर्द्धया सर्वद्युत्या घनमृदङ्गपणवप्रवादितरवेण तया उत्कृष्टया यावत् देवगत्या यत्रैव भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मनगरं यत्रैव तीर्थकरस्य जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मभवनं तैः दिव्यैः यानविमानैः त्रिः कृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति कृत्वा उत्तर-पौरस्त्ये दिग्भागे ईषच्चतुरङ्गुलमसम्प्राप्तानि धरणितले तानि दिव्यानि यानविमानानि स्थापयन्ति स्थापयित्वा प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैः यावत्सार्द्धं संपरिवृताः दिव्येभ्यो यानविमानेभ्यः प्रत्यवरोहन्ति प्रत्यवरुह्य सर्वर्द्धया यावत् नादितेन यत्रैव भगवान् तीर्थकरस्तीर्थकरमाता च तत्रैव उपगच्छन्ति उपागत्य भगवन्तं तीर्थकरं तीर्थकरमातरं च त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति कृत्वा प्रत्येकं प्रत्येकं करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवमवादिषुः नमोऽस्तु ते रत्नकुक्षिधारके जगत्प्रदीपदीपिके सर्वजगन्मङ्गलस्य चक्षुषश्च मुक्तस्य सर्वजगज्जीववत्सलस्य हितकारकमार्गदेशकचक्रऋद्धिविभु-प्रभुस्य जिनस्य ज्ञानिनः नायकस्य बुद्धस्य बोधकस्य सर्वलोकनाथस्य निममस्य प्रवरकुशल-समुद्भवस्य जात्या क्षत्रियस्य लोकोत्तमस्य यदसि जननी तत् धन्याऽसि, पुण्याऽसि कृतार्थाऽसि वयं खलु हे देवानुप्रिय ! अधोलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः भगवतस्तीर्थ-करस्य जन्ममहिमानम् करिष्यामः तत् खलु युष्माभिर्न भेतव्यम् इति कृत्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागमपक्रामन्ति अपक्रम्य वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति समवहत्य सङ्ख्यातानि योजनानि दण्डं निसृजन्ति तद्यथा रत्नानां यावत् संवर्त्तकवातान् विकुर्वन्ति विकुर्व्य तेन शिवेन मृदुकेन मारुतेन अनूद्धूतेन भूमितलविमलकरणेन मनोहरेण सर्वर्तुकसुरभिकुसुमगन्धानुवासि-तेन पिण्डिमनिर्हारिमेण गन्धोद्धुरेण तिर्यक् प्रवातेन भगवतस्तीर्थकरस्य जन्मभवनस्य सर्वतः समन्तात् योजनपरिमण्डलम्, स यथानामकः कर्मकारदारकः स्यात् यावत् तथैव यत् तत्र तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा कचवरं वा अशुचि अचोक्षम् पूतिकम् दुरभिगन्धं तत्सर्वम् आधूय आधूय एका-न्ते एडयन्ति एडयित्वा यत्रैव भगवान् तीर्थकर स्तीर्थकरमाता च तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य भगवतस्तीर्थकरस्य तीर्थकरमातुश्च अदूरसामन्ते आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्ति ॥सू० १॥

टीका–"जया णं" इत्यादि । 'जया णं एक्कमेक्के चक्कवट्टिविजये भगवंतो तित्थयरा समुप्पज्जंति' यदा खलु यस्मिन् काले किल एकैकस्मिन् चक्रवर्त्ति विजये क्षेत्रखण्डे भरतै-

---

पंचम वक्षस्कार का कथन प्रारंभ–

'जया णं एक्कमेक्के चक्कवट्टि विजए–' इत्यादि

इस सूत्र द्वारा सूत्रकार जिनेन्द्र देव के जन्माभिषेक का वर्णन करते हुए

પાંચમા વક્ષસ્કારનો પ્રારંભ–

'जया णं एक्कमेक्के चक्कवट्टि विजए' इत्यादि

ટીકાર્થ–આ સૂત્ર વડે સૂત્રકાર જિનેન્દ્ર દેવના જન્માભિષેકનું વર્ણન કરતાં કહે છે–
'जया णं एक्कमेक्के चक्कवट्टिविजए' જ્યારે એક–એક ચક્રવતી દ્વારા વિજેતવ્ય ક્ષેત્ર ખંડ રૂપ

रावतादौ, भगवन्तस्तीर्थकराः समुत्पद्यन्ते तदाऽयं जन्ममहोत्सवः प्रवर्तते इति भावः, एकैकस्मिन्नित्यत्र च वीप्साकरणात् सर्वत्रापि कर्मभूमौ जिनजन्मसम्भवो यथाकालमभिहित इति, अन्यथा चक्रवर्तिविजये इत्येतावन्मात्रोक्तौ अकर्मभूमिषु देवकुर्वादिषु सर्वत्र जिनजन्मसम्भवः स्यात् अतः एकैकस्मिन्नित्यत्र वीप्सोपादानं सङ्गच्छते। तत्र तीर्थकरजन्ममहोत्सवे अधोलोकवासिनीनाष्टानां दिक्कुमारीणां स्वरूपमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारीओ महत्तरियाओ' तस्मिन् काले सम्भवज्जिनजन्मके भरतैरावतेषु तृतीयचतुर्थारकलक्षणे महाविदेहेषु चतुर्थारकप्रतिभागलक्षणे, तत्र सर्वदापि तदाद्यसमयसदृशकालस्य वर्तमानत्वात् तस्मिन् समये सर्वत्रापि अर्द्धरात्रलक्षणे तीर्थकराणां हि मध्यरात्र एव जन्मसम्भवात् अधोलोकवास्तव्याः चतुर्णां गजदन्तानामधः समभूतलाम् नवयोजनरूपां तिर्यग्लोकव्यवस्थां विमुच्य प्रतिगजदन्तं द्वि द्वि भावेन तत्र भवनेषु वसनशीलाः अष्टौ दिक्कुमार्यो-दिक्कुमार-भवनपति जातीयाः, महत्तरिकाः स्ववर्ग्येषु प्रधानतरिकाः 'सएहिं सएहिं कूडेहिं' स्वकेषु स्वकेषु कूटेषु गजदन्तादि गिरिवर्तिषु, 'सएहिं सएहिं भवणेहिं' स्वकेषु स्वकेषु भवनेषु भवनपतिदेवावासेषु 'सएहिं सएहिं पासायवडेंसएहिं' स्वकेषु स्वकेषु प्रासादावतंसकेषु प्रासादश्रेष्ठेषु स्वस्वकूटवर्त्ति क्रीडावासेषु

कहते है 'जयाणं एक्कमेक्के चक्कवट्टि विजए' जब एक चक्रवर्ति द्वारा विजेतव्य क्षेत्र खण्डरूप भरत ऐरवत [1]आदि क्षेत्रों में 'भगवंतो तित्थयरा समुप्पज्जंति' भगवन्त तीर्थंकर उत्पन्न होते हैं।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरिआओ' तब उस कालमें और उस समय में तृतीय चतुर्थ आरेमें एवं अर्धरात्रि के समय में तीर्थंकर भगवंतो के उत्पन्न होने पर अधोलोक मे रहनेवाली आठ दिक्कुमारी देवियां जो कि अपने वर्गकी देवियों में प्रधानतर होती हैं 'सएहिं २ कूडेहिं सएहिं २ भवणेहिं सएहिं २ पासायवडेंसएहि पत्तेयं २

ભરત, ઐરવત [1]આદિ ક્ષેત્રોમાં 'भगवंतो तित्थयरा समुप्पज्जंति' ભગવન્ત તીર્થંકર ઉત્પન્ન થાય છે. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरिआओ' ત્યારે તે કાળમાં અને તે સમયમાં તૃતીય-ચતુર્થ આરામાં તેમજ અર્ધ રાત્રિના સમયમાં તીર્થંકર ભગવન્તો ઉત્પન્ન થઈ જાય ત્યારે અધોલોકમાં રહેનારી આઠદિક્કુમારી દેવીઓ કે જેઓ પોતાના વર્ગની દેવીઓમાં પ્રધાનતર હોય છે. 'सएहिं २ कूडेहिं सएहिं २ भवणेहिं सएहिं २ पासाय-

---

(१) यहां आदि शब्द से महाविदेह क्षेत्र लिया गया है इनमें बीस तीर्थंकर विद्यमान रहते हैं-महाविदेहों में सदा चौथा आरा रहता है।

---

(૧) અહીં આદિ શબ્દથી મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરવામાં આવેલું છે. આ ક્ષેત્રમાં ૨૦ તીર્થંકરો વિદ્યમાન રહે છે. મહાવિદેહોમાં સર્વદા ચતુર્થ આરો રહે છે.

सूत्रे च सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात् 'पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं' प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकानां दिक्कुमारी सदृशद्युति विभवादिकदेवानां सहस्रैः चतुः सहस्र संख्यकसामानिकदेवैरित्यर्थः 'चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं' चतसृभिः महत्तरिकाभिः दिक्कुमारिकातुल्यविभवाभिः सपरिवाराभिः स्वस्वपरिवारसहिताभिः 'सत्तहिं अणिएहिं' सप्तभिरनीकैः गजाश्वरथपदातिमहिषगन्धर्वनाटचरूपैः 'सत्तहिं अणिआहिवईहिं' सप्तभि अनीकाधिपतिभिः सोलसएहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' षोडशभिरात्मरक्षकसदेवहस्रैः षोडशसहस्रसंख्यकैः आत्मरक्षकदेवैरित्यर्थः 'अण्णेहिय बहूहिं भवणवइवाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडाओ' अन्यैश्च बहुभिः भवनपतिवानमन्तरैः देवैः देवीभिश्च सार्द्धं सम्परिवृताः संवेष्टिताः ननु कासाचिद् दिक्कुमारीणां व्यक्ता स्थानाङ्गे पल्योपमस्थिते र्भणनात् समानजातीयत्वेन एतासामपि दिक्कुमारीणां तथाभूतायुषः सम्भाव्यमानत्वाद् भवनपतिजातीयत्वं सिद्धं तेन भवनपतिजातीयानां वानव्यन्तरजातीयपरिकरः कथं सङ्गतो भवति चेत् उच्यते, एतासां महर्द्धिकत्वेन ये आज्ञाकारिणो व्यन्तरास्ते ग्राह्या इति, अथवा वानमन्तरशब्देन अत्र वनानामन्तरेषु चरन्ति ये ते वानमन्तरा इति यौगिकार्थव्युत्पादनेन भवनपतयोऽपि वानमन्तरशब्देन गृह्यन्ते उभयेषामपि प्रायो वनादिषु विहरशीलत्वात् 'महयाहयणट्टगीयवाइय जाव भोगभोगाइं भुंजमाणीओ विहरंति' महताऽहतनाटयगीतवादित यावत् भोगभोगान् भुञ्जानाः विहरन्ति, अत्र यावत्पदात् तन्त्रीतलताल तूर्य घनमृदङ्ग पटुप्रवादितरवेणेति ग्राह्यम्, तथा च महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण तत्र महता

चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं महत्तरिआहिं सपरिवाराहिं' वे प्रत्येक अपने २ कूटों में अपने अपने भवनों में अपने २ प्रासादावतंसको में चार हजार सामानिक देवो, चार सपरिवार महत्तरिकाओं 'सत्तहिं अणिएहिं' सात सेनाओं, 'सत्तहिं अणीयाहिवईहिं' सात अनीकाधिपतियों, 'सोलसएहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' सोलह हजार आत्मरक्षक देवों, एवं 'अण्णेहिं य बहूहिं भवणवइवाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडाओ महयाहयणट्टगीयवाइय जाव भोगभोगाइं भुंजमाणीओ विहरंति' और भी दूसरे अनेक भवनपति एवं वानव्यन्तर देव एवं देवियों से संपरिवृत होती हुई नाटय गीत आदि की ध्वनियों एवं

वडेंसएहिं पत्तेयं २ चउहिं सामाणिय साहस्सीहिं चउहिं महत्तरिआहिं सपरिवाराहिं' तेओ દરેકે દરેક પોત-પોતાના કૂટોમાં, પોત-પોતાના ભવનોમાં, પોત-પોતાના પ્રાસાદાવતંસકોમાં, ચાર હજાર સામાનિક દેવો, ચાર સપરિવાર મહત્તરિકાઓ 'सत्तहिं अणीयाहिवईहिं' સાત અનીકાધિપતિઓ, 'सोलसएहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' સોળ હજાર આત્મ રક્ષક દેવો તેમજ 'अण्णेहिं य बहूहिं भवणवइवाणमंतरेहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडाओ महया हय णट्टगीय वाइय जाव भोगभोगाइं भुंजमाणीओ विहरंति' અને બીજા પણ અનેક ભવનપતિ તેમજ વાનવ્યંતર દેવો અને દેવીઓથી સંપરિવૃત્ત થઈને નાટ્ય, ગીત વગેરે ધ્વનિઓ તેમજ

प्रधानेन बृहता वा इत्यस्य रवेणेत्यग्रे सम्बन्धः अहतः अनुबद्धो रवस्य विशेषणम्, नाट्यं नृतं तेन युक्तं गीतं तच्च वादितानि च शब्दवन्ति कृतानि तन्त्री च वीणा तलौ च हस्तौ तालाश्च कंशिकाः तूर्याणि च पटहादीनि इति वादिततन्त्रीतलतालतूर्याणि तानि च तथा घनो मेघः तदाकारो यो मृदङ्गो ध्वनिगाम्भीर्य साधर्म्यात् स चासौ पटुना दक्षेण प्रवादितश्च यः स घनमृदङ्गपटुप्रवादितः स चेति अहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटु-प्रवादिता इति इतरेतरद्वन्द्वाद् बहुवचनम् तेषां यो रवः तेन करणभूतेन महता रवेण शब्देन अत्र च मृदङ्गग्रहणं तूर्येषु प्रधानं बोध्यम् भोगभोगान् भुञ्जानाः अनुभवन्त्यः ताः दिक्कुमारी-महत्तरिकाः विहरन्ति तिष्ठन्ति, आसां नामान्याह-'तं जहा-भोगंकरा १, भोगवइ २, सुभोगा ३, भोगमालिनी ४ । तोयधरा ५, विचित्ता य ६, पुप्फमाला ७, अणिंदिया ८ ॥ भोगंकरा १ भोगवती २ सुभोगा ३ भोगमालिनी ४ । तोयधरा ५ विचित्राच ६ पुष्प-माला ७ अनिन्दिता ८ ॥१॥

विविध प्रकार के बाजों की गडगडाट की ध्वनियों से मनोविनोदपूर्वक भोगों को भोगने में लगी हुई थी उन आठ दिक्कुमारिकाओं के नाम इस प्रकार से हैं-

भोगंकरा १ भोगवती २ सुभोगा ३ भोगमालिनी ४ ॥४॥
तोयधारा ५ विचित्राच ६ पुष्पमाला ७ अनिन्दिता ८ ॥१॥

जब भरत और ऐरवत आदि क्षेत्रों में भगवन्त तीर्थंकर का जन्म होता है, तभी यह जन्ममहोत्सव होता है तीर्थंकर प्रभु का जन्म कर्मभूमि में इन कालों में ही होता है इससे यह जानना चाहिये कि देवकुरु आदि अकर्मभूमियों में तीर्थंकर का जन्म नहीं होना है और इन कालों के अतिरिक्त अन्यकालों में नहीं होता है। जब तीर्थंकर प्रभु गर्भ में आते हैं-तब ५६ दिक्कुमारीयां प्रभु की माताकी सेवा करने के लिये उपस्थित हो जाती हैं इनमें जो आठ दिक्कुमारियां है उनका क्या स्वरूप है यह यहां प्रकट किया गया है जब तृतीय आरा समाप्त

વિવિધ પ્રકારના વાદ્યોની ગડગડાહટની ધ્વનિઓથી મનોવિનોદ પૂર્વક ભોગો ભોગવવામાં પ્રવૃત્ત હતી. તે આઠ દિક્કુમારિકાઓના નામો આ પ્રમાણે છે-ભોગંકરા-૧, ભોગવતી ૨, સુભોગા ૩, ભોગમાલિની ૪, તોયધરા ૫, વિચિત્રા ૬, પુષ્પમાલા ૭ અને અનિન્દિતા ૮. જ્યારે ભરત અને ઐરવત વગેરે ક્ષેત્રોમાં ભગવન્ત તીર્થંકર જન્મ ધારણ કરે છે, ત્યારે જ આ જન્મોત્સવ થાય છે. તીર્થંકર પ્રભુનો જન્મ કર્મભૂમિમાં એ કાળે માં જ થાય છે. એથી આ પણ જાણી શકાય કે દેવકુરુ વગેરે અકર્મભૂમિઓમાં તીર્થંકરોનો જન્મ થતો નથી, અને આ કાલો સિવાય બીજા કાળોમાં થતો નથી. જ્યારે તીર્થંકર પ્રભુ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે ૫૬ દિક્કુમારીઓ પ્રભુની માતાની સેવા કરવા માટે ઉપસ્થિત થઈ જાય છે. એમાં જે આઠ દિક્કુમારીઓ છે તેમના સ્વરૂપો કેવાં છે એ વિશે અહીં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવેલી છે. જ્યારે તૃતીય આરો સમાપ્ત થવાની અણી પર હોય અને પલ્યનું આઠમું પ્રમાણ

अथ एतासु एवं विहरन्तिसु किं जातमित्याह–'तए णं' इत्यादि 'तए णं तासिं अहे लोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिक्कुमारीणं मयहरियाणं पत्तेयं पत्तेयं आसणाणि चलंति' ततः खलु तदनन्तरं किल तासामधोलोकवास्तव्यानामष्टानां दिक्कुमारीणां महत्तरिकाणाम् प्रत्येकं प्रत्येकमासनानि चलन्ति चलितानि भवन्ति 'तए णं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारीओ महत्तरियाओ पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलियाइं पासंति' ततः–आसनचलनानन्तरं खलु ताः अधोलोकवास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः प्रत्येकं प्रत्येकम्, आसनानि स्वकीयासनानि चलितानि कम्पितानि पश्यन्ति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं पउंजंति' अवधिं प्रयुञ्जन्ति 'अवधिज्ञानेन जानन्ति 'पउंजित्ता' प्रयुज्य ताः दिक्कुमार्यः 'भगवं तित्थयरं

होते २ पल्य के आठवें प्रमाण बाकी रहता है–तभी से कुलकरों की उत्पत्ति होना प्रारम्भ हो जाती हैं तृतीय कालकी समाप्ति का समय जब ८४ लाख पूर्व और ३। वर्ष बाकी था तब आदिनाथ प्रभु का जन्म हुआ था और पांचों कल्याणक होकर वे मोक्ष में चले गये थे। इसी बात को सूचित करने के लिये तृतीय चतुर्थ आरे को भगवन्त तीर्थंकरों की उत्पत्ति का काल कहा गया है तथा हर एक तीर्थंकर का जन्म मध्यरात्रि में ही होता है इस बात को प्रकट करने के लिये "ते णं समएणं" ऐसा कहा गया है। 'तए णं तासिं अहे लोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीणं मयहरिआणं पत्तेयं २ आसणाइं चलंति' जब तीर्थंकर प्रभु का जन्म हो चुका तब उन अधोलोक वास्तव्य आठ महत्तरिक दिक्कुमारियों के प्रत्येक के आसन चलायमान होने लगे' 'तए णं ताओ अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ पत्तेयं २ आसणाइं चलिआइं पासंति' जब उन अधोलोक वास्तव्य आठ महत्तरिक दिक्कुमारिकाओंने अपने आसन कंपित होते हुए देखे तो 'पासित्ता ओहिं पउंजंति' देख

શેષ રહે છે, ત્યારથી જ કુલકરોનો જન્મ થવા માંડે છે. તૃતીય કાળની સમાપ્તિનો જ્યારે સમય ૮૪ લાખ પૂર્વ અને ૩ા વર્ષ શેષ હતો ત્યારે આદિનાથ પ્રભુનો જન્મ થયો અને પાંચ કલ્યાણક થઈને તેઓશ્રી મોક્ષધામમાં જતા રહ્યા હતા. એજ વાતને સૂચિત કરવા માટે તૃતીય–ચતુર્થ આરાને ભગવન્ત તીર્થંકરોની ઉત્પત્તિનો કાળ કહેવામાં આવેલો છે. તથા દરેક તીર્થંકરનો જન્મ મધ્ય રાત્રિમાં જ થાય છે. એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે 'तेणं समएणं' એવું કહેવામાં આવેલું છે 'तएणं तासिं अहोलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसा कुमारीणं मयहरिआणं पत्तेयं २ आसणाइं चलंति' જ્યારે તીર્થંકર પ્રભુનો જન્મ થઈ ગયો ત્યારે તે અધોલોકમાં વસનારી આઠ મહત્તરિકા દિક્કુમારિકાઓમાંથી દરેકે–દરેકના આસનો ચલાયમાન થવા લાગ્યા. 'तएणं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारीओ महत्तरिया ओ पत्तेयं २ आसणाइं चलिआइं पासंति' જ્યારે તે અધોલોકમાં વસનારી આઠ મહત્તરિકા-દિક્કુમારિકાઓએ પોત–પોતાના આસનો કંપિત થતા જોયા ત્યારે 'पासित्ता ओहिं पउं-

ओहिणा आभोएंति' भगवन्तं तीर्थंकरम् अवधिना अवधिज्ञानेन आभोगयन्ति जानन्तीत्यर्थः 'आभोएत्ता' आभोग्य ज्ञात्वा अण्णमण्णं सद्दाविंति' अन्योऽन्यं परस्परम् शब्दयन्ति एकद्वि-त्रि चतस्रः पञ्च षट् सप्ताष्टौ दिक्कुमार्यः प्रति एवम् एता अपि ताः प्रति परस्पर माह्वयन्ति इत्यर्थः 'सद्दाविता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ताः दिक्कुमार्यः अवादिषुः उक्तवत्यः 'उप्पण्णे खलु भो ! जंबुद्दीवे दीवे भगवं तित्थयरे तं जीयमेअं तीअ-पच्चुप्पण्णमणागयाणं अहे लोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारी महत्तरियाणं भगवओ तित्थ-गरस्स जम्मणमहिमं करेत्तए' उत्पन्नः खलु भोः ! जम्बूद्वीपे द्वीपे-जम्बूद्वीपनामके द्वीपखण्डे भगवांस्तीर्थंकरः तज्जीतमेतत्-आचार एषः अतीतप्रत्युत्पन्नानागतानामधोलोकवास्तव्यना-मष्टानां दिक्कुमारीमहत्तरिकाणां भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं जन्ममहोत्सवं कर्तुम् 'तं गच्छामो णं अम्हे वि भगवओ जम्मणमहिमं करेमोत्तिकट्टु एवं वयंति' तत् तस्मात्कारणात् गच्छामः खलु वयमपि भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं जन्ममहोत्सवं

कर उन्होंने अपने अवधिज्ञान को व्यावृत किया 'पउंजित्ता भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएंति' अवधिज्ञान को व्यावृत करके उन्होंने उससे भगवान् तीर्थंकर को देखा 'आभोएत्ता अण्णमण्णं सद्दाविंति' देख कर फिर उन्होंने एक दूसरे को बुलाया और 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर ऐसी बातचीत की 'उप्पण्णे खलु भो जंबूद्दीवे दीवे भयवं तित्थयरे तं जीअमेयं तीयपच्चुप्पण्ण-मणागयाणं अहे लोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीमहत्तरियाणं भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करित्तए' जम्बूद्वीप नामके द्वीप में भगवान् तीर्थंकर उत्पन्न हुए हैं तो अतीत, वर्तमान् एवं अनागत महत्तरिक आठ दिक्कुमारि-काओं का यह आचार है कि वे भगवान् तीर्थंकर का जन्ममहोत्सव करें। 'तं ग-च्छामो णं अम्हे वि भगवओ जम्मणमहिमं करेमोत्तिकट्टु एवं वयंति' तो चलो हम भी भगवान् तीर्थंकर के जन्म की महिमा करें-ऐसा बातचीत करके उन

जंति' જોઈને તેમણે પોતાના અવધિજ્ઞાનને વ્યાવૃત કર્યું. 'पउंजित्ता भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएंति' અવધિજ્ઞાનને વ્યાવૃત કરીને તેમણે તેનાથી ભગવાન તીર્થંકરને જોયા. 'अभो-एत्ता अण्णमण्णं सद्दाविंति' જોઇને પછી તેમણે એક-બીજાને બોલાવ્યા અને 'सद्दावित्ता एवं वयासी' બોલાવીને આ પ્રમાણે વાતચીત કરી. 'उप्पण्णे खलु भो जंबूद्दीवे दीवे भयवं तित्थयरे तं जीअमेयं तीय पच्चुप्पण्णमणागयाणं अहे लोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीमहत्तरियाणं भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करित्तए' જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ભગવાન્ તીર્થંકર ઉત્પન્ન થયા છે. તો અતીત, વર્તમાન તીર્થંકર ઉત્પન્ન થયા છે. તો અતીત, વર્તમાન તેમજ અનાગત મહત્તરિક આઠ દિક્કુમારિકાઓનો એ આચાર છે કે તેઓ ભગવાન્ તીર્થંકરનો જન્મ મહોત્સવ કરે. 'तं गच्छामो णं अम्हे वि भगवओ जम्मणमहिमं करेमोत्ति कट्टु एवं वयंत्ति' તો ચાલો, આપણે પણ સર્વે કુમારીકાઓ મળીને ભગવાન્ તીર્થંકરના

कर्म इति कृत्वा इति विचार्य मनसा एवम् अनन्तरोक्तं वदन्ति 'वइत्ता' वदित्वा 'पत्तेयं पत्तेयं आभिओगिए देवे सद्दावेंति' प्रत्येकं प्रत्येकम् आभियोगिकान् आज्ञाकारिणो देवान् शब्दयन्ति आह्वयन्ति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण ता अष्टौ दिक्कुमार्यः अवादिषुः-उक्तवत्यः 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे लीलट्ठिअसालिभंजियाए एवं विमाणवण्ण भो भाणियव्वो' क्षिप्रमेव शीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टानि अनेकानि बहूनि स्तम्भशतानि अनेक शतसंख्यकस्तम्भाः, सन्निविष्टानि संलग्नानि येषु विमानेषु तानि तथाभूतानि, तथा लीलस्थितशालिभञ्जिकाकानि-लीलास्थितशालिभञ्जिकाः 'पुतली' इति भाषा प्रसिद्धाः ताः सन्ति शोभार्थं येषु तानि तथाभूतानि इत्येवम् अनेन क्रमेण विमानवर्णको भणितव्यः, स चायम् 'ईहामिगउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिंन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्ति-

---

सभीने एक निर्णय किया 'वइत्ता पत्तेयं२ आभिओगिए देवे सद्दावेंति' ऐसा निर्णय करके फिर उन्होंने प्रत्येकने अपने २ आभियोगिक देवों को बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उनसे ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे लीलट्ठिय सालिभंजियाए एवं विमाणवण्णओ भाणियव्वो' हे देवानुप्रियो ! तुम लोग शीघ्र ही सैकडो खंभोवाले, तथा जिन में लीला करती हुइ स्थिति में अनेक पुतलियां शोभा के निमित्त बनाई गइ हों ऐसे 'पूर्व में किये गये विमानवर्णक की तरह वर्णन वाले 'जाव जोयणविच्छिण्णे दिव्वे जाणविमाणे' यावत् एक योजन के विस्तार वाले दिव्य यान विमानों की 'विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणहत्ति' विकुर्वणा करके हमलोगों को इस आज्ञा की समाप्ति हो जानेकी खबर दो यहां विमान का यह वर्णन इसके पहिले २ का इस प्रकार से है-''ईहामिगउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमर-

---

જન્મનો મહિના કરીએ. આ રીતે તેઓ સર્વે કુમારિકાઓએ મળીને નિર્ણય કર્યો. 'वइत्ता पत्तेयं २ आभिओगिए देवे सद्दावेंति' એવો નિર્ણય કરીને પછી તેઓમાંથી દરેકે પોત-પોતાના આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' બોલાવીને તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अणेग खंभसयसण्णिविट्ठे लीलट्ठिय सालिभंजियाए एवं विमाणवण्णओ भाणियव्वो' હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે લોકો શીઘ્ર હજારો સ્તંભોવાળા તેમજ જેમનામાં લીલા કરતી સ્થિતિમાં અનેક પુત્તલિકાઓ શોભા માટે બનાવવામાં આવી છે એવા 'પૂર્વે વિમાન વર્ણકમાં વર્ણવ્યા મુજબ' વર્ણનવાળા 'जाव जोयणविच्छिण्णे दिव्वे जाणविमाणे' યાવત્ એક યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા દિવ્ય યાન વિમાનની 'विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणहत्ति' વિકુર્વણા કરીને પછી અમારી આ આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં આવેલ છે, એવી અમને સૂચના આપો. અહીં વિમાન વિશેનું તે વર્ણન જે પહેલાં કરવામાં આવ્યું

चित्ते खंभुग्गयवइरवेइआ परिगयाभिरामे विज्जाहरजमलजुयलजन्तजुत्ते विव अच्चीसहस्स-मालिणीए रूवगसहस्सकलिए भिसमाणे भिब्भिसमाणे चक्खुल्लोअणलेसे सुहफासे सस्सि-रीयरूवे घंटावलिअमहुरमणहरसरे सुभे कंते दरिसणिज्जे निउणोवियमिसिमिसेन्तमणिर यण घंटियाजालपरिक्खित्ते त्ति' ईहामृगऋषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नररुरुशरभचामर-कुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्राणि स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताभिरामाणि विद्याधरयमल-युगलयन्त्रयुक्तानि इवार्चिसहस्रमालिनीकानि रूपसहस्रकलितानि भास्यमानानि बाभास्य-मानानि चक्षुर्लोचनलेश्यानि सुखस्पर्शानि सश्रीकरूपाणि घण्टावलिकमधुरमनोहरस्वराणि शुभानि कान्तानि दर्शनीयानि 'मिसिमिसेन्त' मणिरत्नघण्टिकाजालपरिक्षिप्तानि इति। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव जोयणविच्छिण्णे दिव्वे जाणविमाणे विउव्वह' इति यावद् योजनविस्तीर्णानि दिव्यानि यानविमानानि, यानाय इष्टस्थाने गमनाय विमानानि अथवा यानरूपाणि- वाहनरूपाणि विमानानि यानविमानानि विकुर्वत वैक्रियशक्त्या सम्पादयत 'विउव्वित्ता' विकुर्वित्वा-वैक्रियशक्त्या सम्पाद्य 'एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह'त्ति, एताम् उक्त-प्रकारामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत समर्पयत इति। 'तए णं ते आभिओगा देवा अणेगखंभसय जाव पच्चप्पिणंति' ततः खलु तदनन्तरं किल ते आभियोगिकाः आज्ञाकारिणो देवा अनेक

कुंजरवणलया पउमलयभत्तिचित्ते' खंभुग्गयवइरवेइया परिग्गयाभिरामे, विज्जाहरजमलजुअलजंतजुत्ते विव अच्चीसहस्समालिणीए, रूवगसहस्स-कलिए, भिसमाणे, भिब्भिसमाणे, चक्खुल्लोअणलेसे, सुहफासे, सस्सि-रीयरूवे, घंटावलियमहुरमणहरसरे, सुभे, कंते, दरिसणिज्जे, निउणोविय मिसमिसंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्ते" इन सब पदों की व्याख्या पहिले राजप्रश्नीयादि ग्रन्थों में की जा चुकी है 'तएणं ते आभिओगा देवा अणेगखंभसय जाव पच्चप्पिणंति' इस प्रकार से दिक्कुमारियों के द्वारा आज्ञप्त हुए उन आभियोगिय देवोंने अनेक सैकडो खंभोवाले आदि विशेषणों से युक्त उन यान विमानों को अपनी विक्रिया शक्ति से निष्पन्न करके उनको उनकी

છે તે આ પ્રમાણે છે-'इहामिगउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवण-लया पउमलयभत्तिचित्ते खंभुग्गयवइरवेइयापरिगयाभिरामे, विज्जाहरजमलजुअलजंतजुत्ते विव अच्चीसहस्समालिणीए, रूवगसहस्सकलिए, भिसमाणे, भिब्भिसमाणे, चक्खुल्लोअणलेसे, सुहफासे, सस्सिरीयरूवे, घंटावलिय महुरमणहरसरे, सुभे, कंते, दरिसणिज्जे निउणोवियमिस-मिसेंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्ते' એ બધા પદોની વ્યાખ્યા રાજપ્રશ્નીય સૂત્રની અમોએ રચેલ સુબોધિ વ્યાખ્યામાં અને અન્ય સૂત્ર ગ્રન્થોમાં કરવામાં આવેલી છે. 'तएणं ते आभिओगा देवा अणेगखंभसय जाव पच्चप्पिणंति' આ પ્રમાણે દિક્કુમારિકાઓ વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે આભિયોગિક દેવોએ હજારો સ્તંભોવાળા વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત તે યાન-વિમાનોને પોતાની વિક્રિયા શક્તિથી નિષ્પન્ન કરીને તે કુમારિકાઓએ જે પ્રમાણે કરવાની

स्तम्भशतसन्निविष्टानि यावदाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति दिक्कुमारिका वा आज्ञानुसारेण विमान-सम्पादनरूपं कार्यं वैक्रियशक्त्या सम्पाद्य तामाज्ञप्तिं दिक्कुमारीभ्यः समर्पयन्तीत्यर्थः 'तए णं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ हट्टतुट्ठ०' ततः खलु ता अधोलोक-वास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः हृष्टतुष्टेति पदैकदेशदर्शनेन सम्पूर्ण आलापको ग्राह्यः स चायं तथाहि-हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः, प्रीतमनसः, परमसौमनस्यिताः, हर्षवशविसर्पद्-हृदयाः, विकसितवरकमलनयनाः प्रचलितवरकटकत्रुटितकेयूरकुण्डलहारविराजमानरतिद-वक्षस्काः प्रालम्बप्रलम्बमानघोलन्तभूषणधराः ससंभ्रमं त्वरितं चपलं सिंहासनाद् अभ्युत्ति-ष्ठन्ति, अभ्युत्थाय पादपीठात् प्रत्यवरोहन्ति प्रत्यवरुह्य 'पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअ साहस्सीहिं चउहिं महत्तरियाहिं जाव अण्णेहिं बहूहिं देवेहिं देवीहिं अ सद्धिं संपरिवुडाओ

यथावत् आज्ञा संपादित हो जाने की खबर देदी 'तएणं ताओ अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिक्कुमारीमहत्तरियाओ हट्ठ तुट्ठ० पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं महत्तरियाहिं जाव अण्णेहिं बहूहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरि-वुडाओ ते दिव्वे जाणविमाने दूरूहंति' खबर पाते ही वे प्रत्येक अधोलोक वास्तव्य आठ महत्तरिका रूप दिक्कुमारीयां हर्षित एवं तुष्ट आदि विशेषणों वाली होती चार हजार सामानिक देवों. चार महत्तरिकाओं, यावत् अन्य और अनेक देव देवियों के साथ२ उन विकुर्वित एक २ योजन के विस्तारवाले यान विमानों पर आरूढ हो गये "हट्टतुट्ठ०" पद से गृहीत हुआ संपूण आलापक इस प्रकार से हैं 'हृष्टतुष्ट चित्तानंदिताः, प्रीतिमनसः, परमसौमनस्यिताः, हर्षवश-विसर्पद्हृदयाः, विकसिनवरकमलनयना, प्रचलितवरकटकत्रुटितकेयूरकुण्डलहार विराजमानरतिदवक्षस्काः, प्रालम्बप्रलम्बमानघोलन्तभूषणधराः ससंभ्रमं, त्व-रितं चपलं सिंहासनात् अभ्युत्तिष्ठन्ति, अभ्युत्थाय पादपीठात् प्रत्यवरोह-

આજ્ઞા કરી હતી તે આજ્ઞાનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન કરીને તેમણે આજ્ઞા પૂરી થવાની સૂચના આપી. 'त एणं ताओ अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिक्कुमारीमहत्तरियाओ हट्ठ तुट्ठ० पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं महत्तरियाहिं जाव अण्णेहिं बहुहि देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ ते दिव्वे जानविमाणे दुरूहंति' ખબર મળતાં જ તે અધોલોક વાસ્તવ્ય આઠ દિક્કુમારીકાઓ હર્ષિત તેમજ તુષ્ટ આદિ વિશેષણોવાળી થઈને ચાર હજાર સામાનિક દેવો, ચાર મહત્તરિકાઓ યાવત્ અન્ય ઘણાં દેવ-દેવીઓની સાથે વિકુર્વિત તે એક-એક યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા યાન-વિમાનો ઉપર આરૂઢ થઈ ગયા. 'हट्ठ तुट्ठ०' પદથી ગૃહીત થયેલ સંપૂર્ણ આલાપક આ પ્રમાણે છે-'हृष्टतुष्ठ-चित्तानंदितप्रीतिमनसः, परमसौमनस्यिताः, हर्षवशविसर्पद्हृदयाः, विकसितवरकमलनयना, प्रचलिताः वरकटकत्रुटितकेयूरकुण्डलहारविराजमानरतिदवक्षस्काः प्रालम्बप्रलम्बमान घोलन्त भूषणधराः ससंभ्रमं, त्वरितं, चपलं सिंहासनात् अभ्युत्तिष्ठन्ति, अभ्युत्थाय पादपीठात् प्रत्य-

ते दिव्वे जाणविमाणे दुरूहंति' प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैः चतसृभिर्महत्तरिकाभिः यावदन्यैश्च बहुभिर्देवैः देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृत्ताः-संवेष्टिताः सत्यः तानि दिव्यानि यानविमानानि दुरोहन्ति आरोहन्ति 'दुरुहित्ता' दुरुह्य आरुह्य 'सव्विड्ढीए सव्वजुईए घणमुइंगपणवपवाइयरवेणं' सर्वर्द्ध्या सर्वसंपदा सर्वद्युत्या सर्वकान्त्या घनमृदङ्गपणवप्रवादितरवेण तत्र-घनो मेघस्तदाकारो यो मृदङ्गः ध्वनिगाम्भीर्यसादृश्यात् पणवो मृत्पटहः उपलक्षणमेतत् तेन अन्येषामपि तूर्यादीनां संग्रहः एतेषां प्रवादितानां यो रवः शब्दस्तेन तथा भूतेन, तथा 'ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए जेणेव भगवओ तित्थगरस्स जम्मणणगरे जेणेव तित्थगरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति' तया उत्कृष्टया यावद्देवगत्या यत्रैव भगवतः स्तीर्थङ्करस्य जन्मनगरं यत्रैव च तीर्थकरस्य जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छन्ति, अत्र यावत्पदात् त्वरया चपलया चण्डया सिंहया दिव्यया इति ग्राह्यम् एषां व्याख्यानन्तु अस्मिन्नेव वक्षस्कारे सप्तमसूत्रे द्रष्टव्यम्। 'उवागच्छित्ता' उपागत्य ताः अष्टौ दिक्कुमार्यः 'भगवओ तित्थयरस्स

न्ति, प्रत्यवरुह्य"। दुरुहित्ता सव्विड्ढीए सव्वजुईए घणमुइंगपणवपवाइयरवेणं ताए उक्किट्ठयाए जाव देवगईए जेणेव भगवओ तित्थगरस्स जम्मणणयरे जेणेव तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति' उन विमानों पर आरूढ होकर वे सबकी सब आठ महत्तरिक दिग्कुमारियां अपनी २ पूर्ण संपत्ति, पूर्ण द्युति पूर्णकान्ति से युक्त होती हुई मेघ के आकार जैसे मृदङ्ग और पटह आदि वादित्रों की गडगडाहट के साथ अपनी उस उत्कृष्ट आदि विशेषणों वाली देवगति से चलती चलती जहां भगवान् तीर्थंकर की जन्म नगरी थी और उसमें भी जहां उन तीर्थंकर प्रभु का जन्म का भवन था वहां पर आई "त्वरया, चपलया, चण्डया, सिंहया, दिव्यया" ये देवगति के विशेषण है। इनकी व्याख्या यथा स्थान की जा चुकी है। यदि इसे देखना हो तो ७ वे वक्षस्कार के सप्तम सूत्रको देखो। 'उवगच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेहिं दिव्वेहिं जाण-

वरोहन्ति, प्रत्यवरुह्य। दुरुहित्ता सव्वड्ढीए सव्वजुईए घणमुइंगपणवपवाइयरवेणं ताए उक्किट्ठयाए जाव देवगईए जेणेव भगवओ तित्थगरस्स जम्मणणयरे जेणेव तित्थयरस्स जम्मण भवणे तेणेव उवागच्छंति' ते विमानो उपर आरूढ थईने ते सर्वे आठ महत्तरिक दिक्कुमारीओ पोतानी पूर्ण संपत्ति, पूर्णद्युति, पूर्णकांतिथी युक्त थती, मेघना आकार जेवा मृदंग अने पटह वगेरे वाद्योना गडगडाहट साथे पोतानी उत्कृष्ट वगेरे विशेषणोवाळी देवगतिथी चालती चालती ज्यां भगवान् तीर्थंकरनी जन्म नगरी हती अने तेमां पण ज्यां ते तीर्थंकर प्रभुनुं जन्म भवन हतुं त्यां गई. 'त्वरया चवलया, चण्डया, सिंहया, दिव्यया' ए बधा देवगतिना विशेषणो छे. ए पदोनी व्याख्या यथास्थाने करवामां आवी छे. जेने आ पदोनी व्याख्या वांचवी होय तेओ सातमां वक्षस्कारना सातमा सूत्रने वांचे. 'उवागच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेहिं दिव्वेहिं जाणविमाणेहिं तिक्खुत्तो

जम्मणभवणं तेहिं दिव्वेहिं जाणविमाणेहिं ति खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति' भगवतः तीर्थङ्करस्य जन्मभवनं तै दिव्यै र्यानविमानै स्त्रिः कृत्वः-वारत्रयम् आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति त्रीन् वारान् प्रदक्षिणयन्तीत्यर्थः 'करित्ता' कृत्वा त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य ताः दिक्कुमार्यः उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए ईसिं चउरंगुलमसंपत्ते धरणियले ते दिव्वे जाणविमाणे ठविंति उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे ईषच्चतुरङ्गुलमसम्प्राप्तानि चतुरङ्गुलतोऽपि नवकस्थानं न त्यक्तानि धरणितले तानि दिव्यानि यानविमानानि स्थापयन्ति 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसहस्सेहिं जाव सद्धिं संपरिवुडाओ दिव्वेहिंतो जाणविमाणेहिंतो पच्चोरुहंति' प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैः यावत् सार्द्धं सम्परिवृत्ताः वेष्टिताः सत्यः ता अष्टौ दिक्कुमार्यः दिव्यैः यानविमानैः प्रत्यवरोहन्ति अवतरन्ति, अत्र यावत्पदात् चतसृभिः महत्तरिकाभिः सपरिवाराभिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैः अन्यैश्च बहुभिः भवनपतिवानव्यन्तरैः देवैः देवीभिश्चेति ग्राह्यम् 'पच्चोरुहित्ता'

विमाणेहिं तिखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति' वहां आकर के उन्होंने उन विमानो द्वारा भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन की तीन प्रदक्षिणाएँ की 'करित्ता उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए ईसिं चउरंगुलमसंपत्ते धरणियले ते दिव्वे जाणविमाणे ठाविंति' तीन प्रदक्षिणा करके ईशान दिशामें फिर उन्होंने अपने २ उन यान विमानों को जमीन से चार अंगुल अधर आकाश में ही खडा किया 'ठवित्ता पत्तेयं २ चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं जाव सद्धिं संपरिवुडाओ दिव्वेहिंतो जाणविमाणेहिंतो पच्चोरुहंति' आकाश में खडा करके वे प्रत्येक अपने २ चार हजार सामानिक देव आदिकों के साथ २ उन दिव्य यान विमानों से नीचे उतरी यहां यावत्पद से चतसृभिः महत्तरिकाभिः सपरिवाराभिः, सप्तभिरनीकैः, सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैः अन्यैश्च बहुभिः भवनपतिवानव्यन्तरदेवैः देवीभिश्च" इस पीछे के पाठका ग्रहण हुआ है। 'पच्चोरुहित्ता सव्वड्ढीए जाव णाइए णं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थ-

आयाहिणं पयाहिणं करेंति' त्यां જઈને તેમણે તે વિમાનો વડે ભગવાન તીર્થંકરના જન્મ-ભવનની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી. 'करित्ता उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए ईसिं चउरंगुलमसंपत्ते धरणियले तं दिव्वे जाणविमाणे ठविंति' ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરીને પછી તેમણે પોત-પોતાના યાન-વિમાનોને ઈશાન દિશામાં જ અવસ્થિત કર્યાં. 'ठवित्ता पत्तेयं २ चउहिं सामाणिय-साहस्सीहिं जाव सिद्धिं संपरिवुडाओ दिव्वेहिंतो जाणविमाणे हिंतोपच्चोरुहंति' આકાશમાં જ પોત-પોતાના યાન-વિમાનોને અવસ્થિત કરીને તે આમાંથી દરેકે દરેક પોત-પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવ વગેરેની સાથે-સાથે તે દિવ્ય યાન-વિમાનોમાંથી નીચે ઉતરી, યાવત્ પદથી 'चतुसृभिः महत्तरिकाभिः सपरिवाराभिः सप्तभिरनीकैः, सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्रैः अन्यैश्च बहुभिः भवनपतिवानव्यंतरदेवैः देवीभिश्च' આ પૂર્વ પાઠનુંશો

प्रत्यवरुह्य अवतीर्य 'सव्विड्ढीए जाव णाइएणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति' सर्वर्द्ध्या यावत् नादितेन यत्रैव भगवांस्तीर्थकर स्तीर्थकरमाता च तत्रैव उपागच्छन्ति, अत्र यावत्पदात् सर्वद्युत्या घनमृदङ्गपणवप्रवादितरवेण तया उत्कृष्टया यावद्देवगत्या इति ग्राह्यं क्रियत्पर्यन्तमित्याह-नादितेनेति-शङ्खपणवभेरीझल्लरीखरमुखीहुडुक्कमुरजमृदङ्गदुन्दुभिनिर्घोषनादितेनेति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य, ता अष्टौ दिक्कुमार्यः 'भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिखुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेंति' भगवन्तं तीर्थङ्करमातरं च त्रिः कृत्वः-त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति 'करित्ता' कृत्वा त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य 'पत्तेयं पत्तेयं करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' प्रत्येकं प्रत्येकं करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः उक्तवत्यः, ता अष्टौ दिक्कुमार्यः किमवादिषुरित्याह-'णमोत्थु ते रयणकुच्छिधारिए' इत्यादि। नमोऽस्तु ते रत्नकुक्षिधारिके! रत्नं भगवल्लक्षणं कुक्षौ उदरे धरतीति रत्नकुक्षिधारिका तस्य सम्बोधने हे रत्नकुक्षिधारिके! तीर्थंकरमातः! ते तुभ्यं नमोऽस्तु तथा 'जगप्पईवदाइए'

यरमाया य तेणेव उवागच्छंति' उतर कर फिर वे अपनी समस्तऋद्धि आदि सहित ही जहां भगवन् तीर्थंकर और तीर्थंकर की माता थी वहां पहुंच गई। 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेंति' वहां जाकर उन्होंने तीर्थंकर और तीर्थंकर की माताकी तीन प्रदक्षिणाएं की 'करित्ता पत्तेयं२ करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' तीन प्रदक्षिणाएं करके उन प्रत्येक ने अपने दोनों हाथों की अंजुलिबनाकर यावत् उसे मस्तक पर घुमा कर इस प्रकार से कहा-'णमोत्थुते रयणकुच्छिधारिए जगप्पईवदाईए सव्वजगमंगलस्स चक्खुणो अ मुत्तस्स सव्वजगज्जीववच्छलस्स' हे रत्नकुक्षि धारिके-तीर्थंकर माता! आपको हम सबका नमस्कार हो, हे जगत् प्रदीपदीपिके! जगत्वर्ती समस्तजन एवं समस्त पदार्थ के प्रकाशक होने के कारण दीपक के जैसे

ग्रहण કરાયો છે. 'पच्चोरुहित्ता सव्विड्ढीए जाव णाइएणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमया य तेणेव उवागच्छंति' નીચે ઉતરીને પછી તેઓ પોતાની સમસ્ત ઋદ્ધિ વગેરે સહિત જ્યાં ભગવાન્ તીર્થંકર અને તીર્થંકરના માતાશ્રી હતા ત્યાં ગઈ. 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिखुत्ते आयाहिणपयाहिणं करेति' ત્યાં જઈને તેમણે તીર્થંકર અને તીર્થંકરના માતાશ્રીના ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી. 'करित्ता पत्तेयं २ करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરીને પછી તેઓમાંથી દરેક દિશાકુમારિકાઓએ પોતાના હાથોની અંજલિ બનાવીને યાવત્ તે અંજલિને મસ્તક ઉપર ફેરવીને આ પ્રમાણે કહ્યું-'णमोत्थु ते रयणकुच्छिधारिए जगप्पईवदाईए सव्वजगमंगलस्स चक्खुणो य मुत्तस्स सव्वजगज्जीववच्छलस्स' હે રત્નકુક્ષિધારિકે! તીર્થંકર માતા! આપશ્રીને અમારા નમસ્કાર હો, હે જગત્ પ્રદીપદીપિકે, જગવર્તી સમસ્તજન તેમજ સમસ્ત પદાર્થોના પ્રકાશક

जगत् प्रदीपदीपिके जगतो जगद्वर्त्ति जनानां सर्वभावानां प्रकाशकत्वेन प्रदीप इव प्रदीपो भगवान् तस्य दीपिका तत्सम्बोधने हे जगत्प्रदीपदीपिके ! लोकोत्तमस्य तीर्थङ्करस्य यत्त्वं असि तत्त्वं धन्याऽसि इत्यग्रे सम्बन्धः, कीदृशस्य तीर्थंकरस्य इत्याह-'सव्वजग मंगलस्स चक्खुणो अ' सर्वजगन्मङ्गलस्य सर्व जगन्मङ्गलभूतस्य चक्षुरिव चक्षुः सकलजगद्भावदर्शकत्वात् तस्य च, चः समुच्चये, चक्षुश्च द्रव्यभावभेदाभ्यां द्विधा तत्राद्यं भावचक्षुरसत्कृतं न सर्व प्रकाशकं भवति तेन भावचक्षुषा भगवान् अनुमीयते तस्य भगवतः तीर्थङ्करस्य तथा 'मुत्तस्स सव्वजगजीववच्छल-

प्रभुको चमकानेवाली हे माता आपको हम सबका नमस्कार हो क्योंकि लोकोत्तमभूत तीर्थंकर की आप माता हो ऐसा आगे के पद के साथ सम्बन्ध है यहां अब तीर्थंकर के विशेषणों की व्याख्या की जाती है वे तीर्थंकर सकल जगत् के पदर्थों के भावों पर्यायों के दर्शक होने से इस संसार में मंगलभूत चक्षु के जैसे हैं द्रव्यचक्षु और भावचक्षु के भेद से चक्षु दो प्रकार के होते हैं-द्रव्यचक्षु भावचक्षु से असहकृत हुआ कुछ भी प्रकाश नहीं कर सकता है भावचक्षु ज्ञानरूप होता है द्रव्यचक्षु पौद्गलिक होता है भगवान को भावचक्षु रूप इसलिये कहा गया है कि वे अपने केवलज्ञान रूप चक्षु से त्रिकालवर्ती पदार्थों को उनकी अनन्त पर्यायों सहित ज्ञान होते हैं यद्यपि इस समय वे ऐसे नहीं है आगे ऐसे हो जावेगें अतः भविष्यत्कालिन पर्याय का वर्तमान में उपचार करके यह कथन किया गया है यहां च शब्द समुच्चय अर्थ में प्रयुक्त हुआ है शरीर के साथ आत्मा का जब तक सम्बन्ध है तब तक वह किसी अपेक्षा से मूर्तिक माना गया है जैसा कि "बंधंपडिएयत्तं लक्खणदो हवेइ तस्स णाणत्तं" यह कथन है इसीलिये यहां

હોવા બદલ દીપક જેવા પ્રભુને પ્રકાશિત કરનારી હે માતા ! આપશ્રીને અમારા નમસ્કાર હો. કેમકે લોકોત્તમ ભૂત તીર્થંકરની આપશ્રી માતા છો, એવો આગળના પદની સાથે એનો સમ્બંધ છે. અહીં હવે તીર્થંકરના વિશેષણોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. તે તીર્થંકર સમસ્ત જગતના પદાર્થોના ભાવો-પર્યાયોના દર્શક હોવા બદલ આ સંસારમાં મંગલભુત ચક્ષુ જેવા છે. દ્રવ્ય ચક્ષુ અને ભાવચક્ષુના ભેદથી ચક્ષુ બે પ્રકારનાં હોય છે. દ્રવ્ય ચક્ષુ ભાવચક્ષુથી અસહકૃત થયેલ કોઇને પણ પ્રકાશિત કરી શકતું નથી. ભાવચક્ષુ જ્ઞાન રૂપ હોય છે. દ્રવ્યચક્ષુ પૌદ્ગલિક હોય છે. ભગવાનને ભાવચક્ષુ રૂપ એટલા માટે કહેવામાં આવેલા છે કે તેઓશ્રી પોતાના કેવલજ્ઞાન રૂપ ચક્ષુથી ત્રિકાલવર્તી પદાર્થોને, તેમની અનન્ત પર્યાયો સહિત જાણી લે છે. જો કે આ સમયે તેઓશ્રી એવા નથી, ભવિષ્યમાં એવા થઈ જશે. એથી ભવિષ્યત્કાલીન પર્યાયનો વર્તમાનમાં ઉપચાર કરીને આ કથન સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું છે. અહીં 'च' શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. શરીરની સાથે આત્માનો જ્યાં સુધી સંબંધ છે ત્યાં સુધી તે કોઇ અપેક્ષાથી મૂર્તિક માનવામાં આવે છે. જેમકે-'बंधं पडिएयत्तं लक्खणदो हवइ तस्स णाणत्तं' આ કથન છે. એથી અહીં પ્રભુ માટે

स्स' मूर्त्तस्य चक्षुर्ग्राह्यस्येत्यर्थः, तथा सर्वजगज्जीववत्सलस्य-सर्वजगज्जीवानामुपकारकस्य, प्रोक्तार्थे विशेषणद्वारा हेतुमाह-'हियकारगमग्गदेसिय वागिद्धिविभुपभुस्स' हितकारकमार्गदेशक वाग् ऋद्धि विभुप्रभुकस्य तत्र हितकारको मार्गः मुक्तिमार्गः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपः तस्य देशिका उपदेशदर्शिका तथा विभ्वी सर्वव्यापिनी सकलश्रोतृहृदयसंलग्नतात्पर्यार्था एवंविधा वाग् ऋद्धिः-वाक् सम्पत् तस्याः प्रभुः स्वामी सातिशयवचनलब्धिक

प्रभु का विशेषण "मुत्तस्स" रखा गया है जनता के चक्षुओं के वे विषय है इसलिये वे मूर्त हैं-चक्षुग्राह्य है अथवा "मुत्तस्स" की छाया "मुक्त" ऐसी भी होती है वे प्रभु मुक्ति कान्ता के पति भविष्यत्काल में होगें-समस्त कर्मों का समूल विनाश कर निर्वाण प्राप्त करेंगें इसलिये युवराज को राजा कहने के अनुसार द्रव्यनिक्षेप को लेकर यहां प्रभु को मुक्त ऐसा भी कहा जा सकता है वे प्रभु इसी कारण यहां समस्त जगत् के जीवों के वत्सल परोपकारक इस विशेषण द्वारा अभिहित किये गये हैं 'हियकारगमग्गदेसियवागिद्धि विभुपभुस्स' संसार में जितने भी संयोगी पदार्थ हैं चाहे वे स्त्रीपुत्र मित्रादिरूप हों चाहें माता पिता आदि रूप हों-वे इस जीव के हितकारी-निराकुल परिणतिकारी नहीं हो सकते हैं-यदि निराकुल परिणतिकारी कोइ है तो वह मुक्ति का ही मार्ग है-उस मुक्ति के मार्ग को देशना प्रभुने अपनी वाणी द्वारा दी है-वह प्रभुकी वाणी ऐसी होती है कि जो भी जीव उसे सुनता है वह उसकी भाषा में परिणत हो जाती है ऐसी वाणी द्वारा उपदिष्ट सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र रूप जो मुक्ति का मार्ग है वही आत्मा का सच्चा हितकारक है इस बात को प्रभुने

'मुत्तस्स' विशेषण मूकवामां आवेलुं छे. जनताना चक्षुओना तेओश्री विषय छे, एथी तेओश्री मूर्त छे. चक्षु ग्राह्य छे. अथवा-'मुत्तस्स' नी छाया 'मुक्त' एवी पण थाय छे. ते प्रभु मुक्ति-कान्ताना पति भविष्यत्कालमां थवाना छे. समस्त कर्मोनो समूल विनाश करीने तेओश्री निर्वाण प्राप्त करशे, एथी युवराजने राजा कहीए ते मुजब द्रव्य निक्षेपने लइने अहीं प्रभुने 'मुक्त' एवा पण कही शकीए ते प्रभु आ कारणथी ज अही समस्त जगतना जीवोना वत्सल-परोपकारक-आ विशेषण वडे अभिहित करवामां आवेला छे. 'हियकारगमग्गदेसिय वागिद्धि विभुपभुस्स' संसारमां जेटला संयोगी पदार्थो छे, भले ते स्त्री-पुत्र मित्रादिना रूपे होय के भले माता-पिता वगेरेना रूपे होय, तेओ आ जीवना माटे हितकारी निराकुल परिणतकारी थइ शके ज नहि. जो कोइ पण निराकुल परिणत कारी होय तो ते फक्त मुक्तिनो ज मार्ग छे. ते मुक्तिना मार्गनी देशना प्रभुए पोतानी वाणी द्वारा आपी छे. ते प्रभुनी वाणी एवी थाय छे के जे कोइ जीव तेने सांभळे छे. ते तेनी भाषामां परिणत थइ जाय छे. एवी वाणी वडे उपदिष्ट सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र रूप जे मुक्तिनो मार्ग छे तेज मार्ग आत्मानो खरो हितकारी छे, ए वातने

इत्यर्थः, तस्य अत्र विशेषणस्य विशुपदस्य मूले परनिपातः प्राकृतत्वात्, तथा 'जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुहस्स बोहगस्स' जिनस्य रागद्वेषजेतुः तथा ज्ञानिनः-सातिशयज्ञानयुक्तस्य, तथा नायकस्य धर्मश्रेष्ठचक्रवर्त्तिनः, तथा बुद्धस्य विदिततत्त्वस्य तथा बोधकस्य परेषामावेदिततत्त्वस्य तथा 'सव्वलोगनाहस्स निम्ममस्स' सकललोकनाथस्य समस्त प्राणिवर्गस्य ज्ञानबीजाधानसंरक्षणाभ्यां योगक्षेमकारित्वात्, तथा निर्ममस्य ममत्वरहितस्य तथा 'पवरकुलसमुब्भवस्स जाईए खत्तियस्स' प्रवरकुलसमुद्भवस्य जात्या क्षत्रियस्य क्षत्रियसुवंशोत्पन्नस्येत्यर्थः 'जंसि लोगुत्तमस्स जणणी धण्णासि तं पुण्णासि कयत्थासि' एवंविधविख्यातगुणस्य लोकोत्तमस्य तीर्थंकरस्य यत्त्वमसि जननी माता तत्त्वं धन्याऽसि धन्यार्हाऽसि,

समस्त जीवों को समझाया है अतः प्रभु सातिशयवचन लब्धिवाले इस विशेषण द्वारा प्रकट किये गये हैं। 'जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुहस्स बोहगस्स सव्वलोगनाहस्स निम्ममस्स पवरकुलसंभवस्स जाईए खत्तिअस्स जंसि लोगुत्तमस्स जणणी' उन्हों ने राग द्वेष रूपी अन्तरंग शत्रुओं पर विजय पाई है इसलिये उन्हे जिन कहा गया है वे सातिशय ज्ञान युक्त हुए हैं इसलिये ज्ञानी उन्हें प्रकट किया गया है नायक उन्हें इसलिये कहा गया है कि वे धर्म के श्रेष्ठ नायक हुए है मोक्ष मार्ग के नेता हुए हैं तत्त्वों के ज्ञाता होने से बुद्ध, दूसरों को तत्त्वो का ज्ञान कराने से बोधक, समस्त प्राणि वर्ग में ज्ञान रूप बीज के आधान से और उसके संरक्षण से योग क्षेमकारी होने के कारण सकल लोकनाथ, ममता विहीन होने से निर्ममत्व श्रेष्ठ कुलमें उद्भूत होने के कारण प्रवरकुलसमुद्भूत एवं क्षत्रिय वंश में जन्म लेने से जात्या क्षत्रिय प्रकट किये गये हैं। इस प्रकार के विख्यात गुणवाले लोकोत्तम तीर्थंकर की तुम जन्मदात्री-जननी हो इसलिये

પ્રભુએ બધા જીવોને સમજાવી છે. એથી પ્રભુને સાતિશય વચન લબ્ધિ રૂપ આ વિશેષણ વડે પ્રકટ કરવામા આવ્યા છે. 'जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुहस्स बोहगस्स सव्वलोगनाहस्स निम्ममस्स पवरकुलसंभवस्स जाईए खत्तिअस्स जंसि लोगुत्तमस्स जणणी' તેમણે રાગ-દ્વેષ રૂપી અન્તરંગ શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવ્યો છે. એથી જ તેઓશ્રીને જિન કહેવામાં આવે છે. તેઓશ્રી સાતિશય જ્ઞાન યુક્ત થયા છે એથી તેમને જ્ઞાની પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. તેઓ ધર્મના નાયક છે તેથી તેમને નાયક પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. તેઓ મોક્ષ માર્ગના નેતા છે. તેઓ તત્વોના જ્ઞાતા હોવાથી બુદ્ધ, બીજાઓને તત્વોનું જ્ઞાન કરાવે છે તેથી બોધક, સમસ્ત પ્રાણિ-વર્ગમાં જ્ઞાન રૂપી બીજનું આધાન તેમજ તેના સંરક્ષણથી યોગ ક્ષેમકારી હોવાથી સકલલોક-નાથ મમતા વિહીન હોવાથી નિર્મમત્વ, શ્રેષ્ઠ કુળમાં ઉદ્ભુત હોવા બદલ પ્રવર કુલ સમુદ્ભૂત તેમજ ક્ષત્રિય વંશમાં જન્મ લેવાથી જાત્યા ક્ષત્રિય પ્રકટ કરવામાં આવેલા છે. આ પ્રકારના વિખ્યાત ગુણ સંપન્ન લોકોત્તમ તીર્થંકરની આપશ્રી જન્મદાત્રી જનની છો એથી 'धण्णासि' તમે ધન્ય છો. 'पुण्णासि' પુણ્ય

पुण्याऽसि पुण्यवत्यसि कृतार्थाऽसि सम्पादितप्रयोजनाऽसि 'अम्हे णं देवाणुप्पिए ! अहे लोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारीमहत्तरियाओ भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो तण्णं तुब्भे ण भाइअव्वं इति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' हे देवानुप्रिये ! तीर्थङ्करमातः ! वयं खलु अधोलोकवास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं जन्ममहोत्सवं करिष्यामः तेन युष्माभि र्न भेतव्यम् असम्भाव्यमाने अस्मिन्नेकान्तस्थाने विसदृशजातीयाः इमाः किमर्थं समुपस्थिताः इत्याशङ्काकुलं चेतो न कार्यम् इति कृत्वा इत्युक्त्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग् भागम् ईशानकोणम् अपक्रामन्ति गच्छन्ति 'अवक्कमित्ता' अपक्रम्य 'वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणंति वैक्रिय समुद्घातेन वैक्रियकरणार्थक प्रयत्नविशेषेण समवघ्नन्ति आत्मप्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति 'समोहणित्ता' समवहत्य आत्मप्रदेशान् दूरतो विक्षिप्य 'संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसरंति' सङ्ख्यातानि योजनानि दण्डम् दण्ड इव दण्डः ऊर्ध्वाधः आयतः शरीर बाहल्यो जीव प्रदेश त्वं निसृजन्ति शरीराद्बहि-

---

'धण्णासि' तुम धन्य हो 'पुण्णासि' पुण्यवती हो 'कयत्थासि' और कृतार्थ हो 'अम्हेणं देवाणुप्पिए अहेलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारी महत्तरियाओ भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करीस्सामो तण्णं तुब्भेहिं ण भाइअव्वं इति कट्टु उत्तर पुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' हे देवानुप्रिये ! हम अधोलोक निवासिनी आठ महत्तरिक दिक्कुमारिकाएं हैं, भगवान् तीर्थंकर के जन्ममहोत्सव को करने के लिये आई हुई हैं । अतः आप भयभीत न हों अर्थात् असम्भाव्यमान है पर जनका आपात जिसमें ऐसे इस एकान्त स्थान में विसदृश जातीय ये किसलिये यहां उपस्थित हुइ हैं इस प्रकारकी आशंका से आकुलित चित्त आप न हो ऐसा कहकर वे ईशानकोण में चली गई । 'अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति' वहां जाकर उन्होंने वैक्रिय समुद्घात द्वारा अपने आत्म प्रदेशों को शरीर से बाहर निकाला 'समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसरंति' बाहर

वती छो, 'कयत्थासि' अने कृतार्था छो. 'अम्हेणं देवाणुप्पिए अहेलोग वत्थव्वाओ अट्ठदिसा कुमारीमहत्तरियाओ भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करीस्सामो तण्णं तुब्भेहिं ण भाइयव्वं इति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' हे देवानुप्रिये ! अमे अधोलोक निवासिनी आठ महत्तरिक दिक्कुमारीकाओ छीए. भगवान् तीर्थंकरना जन्म महोत्सवने उजववा माटे अमे अत्रे आवेली छीए, एथी तमे भयभीत थाओ नहि. एटले क असंभाव्यमान छे पर जननो आपात जेमां एवा आ एकान्त स्थानमां विसदृश जातीय एओ शा माटे अत्रे उपस्थित थया छे, आ जातनी आशंकाथी आकुलित चित्त आपश्री थाओ नहि. आम कहीने तेओ ईशान कोण तरफ जती रही. 'अवक्कमित्ता वेउव्विय-समुग्घाएणं संमोहणंति' त्यां जईने तेमणे वैक्रिय समुद्घात वडे पोताना आत्म प्रदेशोने शरीरमांथी बहार काढया. 'सम्मोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसरंति' बहार काढीने

निष्काशयन्ति निसृज्य ताः किं कुर्वन्तीत्याह–'तं जहा रयणाणं जाव संवट्टगवाए विउव्वंति' तद्यथा रत्नानां यावत् संवर्त्तकवातान् विकुर्वन्ति अत्र यावत्पदात् 'वइराणं वेरुलिआणं, लोहिअक्खाणं, मसारगल्लाणं, हंसगब्भाणं, पुलयाणं, सोगंधियाणं, जोईरसाणं, अंजणाणं, अंजण पुलयाणं, जायरूवाणं, अंकाणं, फलिहाणं रिट्ठाणं, अहाबायरे पुग्गले परिसाडेंति परिसाडित्ता अहा सुहुमे पुग्गले परिआदिअंति, दुच्चंपि वेउव्विअसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता' इतिपदसङ्ग्रहः, हीरकाणाम् १ वज्राणाम् २ वैडूर्याणाम् ३ लोहिताक्षाणाम् ४ मसारगल्लानाम् ५ हंसगर्भाणाम् ६ पुलकानाम् ७ सौगन्धिकानाम् ८ ज्योतिरसानाम् ९ अञ्जनानाम् १० अञ्जनपुलकानाम् ११ जातरूपाणाम् १२ सुवर्णरूप्याणाम् १३ अङ्कानाम् १४ स्फटिकानाम् १५ रिष्टानाम् १६ एतेषां तत् तन्नामकषोडशरत्नविशेषाणां सम्बन्धिनो यथा बादरान् असारान् पुद्गलान् परिसाटयन्ति परित्यजन्ति, परिसाट्य असारान् पुद्गलान् परित्यज्य यथा सूक्ष्मान् सारान् पुद्गलान् पर्याददते गृह्णन्ति इष्टकार्य सम्पादनार्थ द्वितीयमपि वारम् वैक्रियसमुद्घातेन वैक्रियकरणार्थकप्रयत्नविशेषेण समवघ्नति आत्मप्रदेशान् दूरतो विक्षि-

---

निकाल कर उन आत्मप्रदेशों को उन्होंने संख्यात योजनों तक दण्डाकार में दण्ड के आकार के रूप में–परिणमाया 'तं जहा रयणाणं जाव संवट्टगवाए विउव्वंति, विउव्वित्ता ते णं सिवेणं मउएणं मारुएणं अणुद्धुएणं भूमितलविमल करणेणं मणहरेणं' और फिर उन्होंने यावत्पद गृहीत–"वइराणं वेरुलिआणं, लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं, हंसगब्भाणं, पुलयाणं, सोगंधियाणं, जोइरसाणं अंजणाणं, अंजणपुलयाणं, जायरूवाणं, अंकाणं, फलिहाणं' हीरों के, वज्रों के, वैडूर्यों के, लोहिताक्षों के, मसारगल्लों के, हंसगर्भो के, पुलकों के, सौगन्धिकों के, ज्योतिरसों के, अञ्जनों के, अञ्जन पुलकों के, जातरूपों के सुवर्णरूपों के, अङ्कों के स्फटिकों के और रिष्टों के तथा रत्नों के असार पुद्गलों को छोडकर यथा सूक्ष्म पुद्गलों को सार पुद्गलों को ग्रहण किया फिर उन्होंने इष्ट कार्य के संपादन के निमित्त द्वितीय वार भी वैक्रिय समुद्घात किया और उससे

તે આત્મ પ્રદેશોને તેમણે સંખ્યાત યોજનો સુધી દંડાકારમાં દંડના આકારના રૂપમાં–પરિણત કર્યા. 'तं जहा रयणाणं जाव संवट्टगवाए विउव्वंति, विउव्वित्ता तेणं सिवेणं मउएणं मारुएणं अणुद्धुएणं भूमितलविमलकरणेणं मणहरेणं' અને પછી તેમણે યાવત્ પદ ગૃહીત 'वइराणं वेरुलिआणं; लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं, हंसगब्भाणं पुलयाणं सोगंधियाणं, जोइरसाणं, अंजणाणं, अंजणपुलयाणं, जायरूवाणं, अंकाणं, फलिहाणं' હીરાઓના, વજ્રોના વૈડૂર્યોના, લોહિતાક્ષોના, મસારગલ્લોના, હંસગર્ભોના, પુલકોના, સૌગંધિકોના, જ્યોતિરસોના, અંજનોના, અંજન પુલકોના, જાત રૂપોના. સુવર્ણરૂપોના, અંકોના સ્ફટિકોના અને રિષ્ટોના તથા રત્નોના અસાર પુદ્ગલોને છોડીને યથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને સાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા. પછી તેમણે ઇષ્ટ કાર્યના સંપાદન માટે બીજીવાર પણ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કર્યો અને તેથી

पन्ति समवहत्य विक्षिप्य पुनर्वैक्रियसमुद्‌घातपूर्वकं संवर्त्तकवातान् विकुर्वन्ति इति 'विउव्वित्ता' विकुर्व्य 'तेणं सिवेणं मउएणं मारुएणं' तेन तत्कालविकुर्वितेन शिवेन उपद्रवरहितकल्याण-मयेन, मृदुकेन भूमिसर्पिणा मारुतेन वायुना 'अणुद्धूएणं भूमितलविमलकरणेणं 'मणहरेणं' अनुद्धूतेन अनूर्ध्वगामिना भूमितलविमलकरणेन-पृथिवीतलस्वच्छकारिणा मनोहरेण मानस-रञ्जनकारकेण 'सव्वोउअसुरहि कुसुमगंधाणुवासिएणं पिंडिमणिहारिमेणं गंधुद्धूएणं तिरिअं पवाइएणं' सर्व ऋतुकसुरभिकुसुमगन्धानुवासितेन पिण्डिमनिर्हारिमेण गन्धोद्धूरेण तिर्यक् प्रवातेन तत्र सर्वऋतुकानां षड् ऋतु समुत्पन्नानां सुरभिकुसुमानां सुगन्धितपुष्पाणां गन्धेन अनुवासितेन पिण्डिमः-पिण्डितः सन् निर्हारिमो-दूरं निर्गमनशीलो यस्तेन तथाभूतेन गन्धेन उद्धूरेण बलिष्ठेन, तिर्यक् वातुमारब्धेन प्रवातेन वायुना 'भगवओ तित्थयरस्स जम्म-णभवणस्स सव्वओ समंता जोयणपडिमंडलं' भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मभवनस्य सर्वतः दिक्षु समन्ताद् विदिक्षु योजनपरिपण्डलम् ताः अष्टौ दिक्कुमार्यः 'से जहाणामए कम्मार-

---

संवर्तकवायुकाय की विकुर्वणा की वह वायुकाय शिव-कल्याणरूप था मृदुक था भूमि के ही ऊपर बहता थां इसलिये अनुद्धत था अनूर्ध्वगामी था-ऊपर की ओर नहीं वहता था इससे भूमितल को साफ करनेवाला होने से वह मनोरञ्जक था 'सव्वोउय सुरभिकुसुमगंधाणुवासिएणं' समस्त ऋतुओं के पुष्पों की गन्ध से वह वासित था 'पिण्डिमणिहारिमेणं' उसकी गंध पिण्डित होकर दूर दूर तक जाती थी अतः वह (उद्धुरेणं) बलिष्ठ था और (तिरिअं पवाइएणं) तिरछा चल रहा था ऐसे (मारुएणं) उस वायुकाय के द्वारा (भगवओ तित्थयरस्स जम्मण भवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं से जहा णामए कम्मदारए सिआ जाव तहेव) भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन की सब तरफ से अच्छी तरह से उन आठ महत्तरिक दिक्कुमारियों ने कर्मदारक की तरह संमार्जना की-सफाई की यहां आगत यावत्पाद से कर्मदारक के विशेषणों का बोधक पाठ इस प्रकार से है-यह प्रकट किया गया है-"से जहाणामए कम्मयरदारए सिया तरुणे बलवं,

---

સંવર્તક વાયુકાયની વિકુર્વણા કરી. તે વાયુકાય શિવ કલ્યાણ રૂપ હતું. મૃદુક હતું, ભૂમિ ઉપર જ પ્રવાહિત થતું હતું એથી અનુદ્ધત હતું. અનૂર્ધ્વગામી હતું, એટલે કે ઉપરની તરફ વહેનારું ન હતું. એ ભૂમિતલ સાફ કરનાર હતું તેથી મનોરંજક હતું. 'सव्वोउयसुरभि कुसुम-गन्धाणुवासिएणं' સર્વ ઋતુઓના પુષ્પોની ગંધથી તે આવાસિત હતું. 'पिंडिमणिहारिमेणं' તેનીગંધ પિંડરૂપ થઈને દૂર-દૂર સુધી જતો હતો, એથી તે 'उद्धरेणं' બલશાલી હતું અને 'तिरिअंपवाइए-णं' વક્રગતિથી ચાલતું હતું એવા 'मारुएणं' તે વાયુકાય વડે 'भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं से जहा नामए कम्मदारए सिंआ जाव तहेव' હે ભગવાન્ તીર્થં-કરના જન્મ ભવનના ચોમેરથી સારી રીતે તે આઠ મહત્તરિક દિક્કુમારિકાઓએ કર્મદાર-કની જેમ સંમાર્જના કરી-સફાઇ કરી. અહીં આવેલા યાવત્ પદના પાઠથી કર્મદારકના

दारए सिआ जाव' इत्येतत्सूत्रैकदेशसूचितदृष्टान्तसूत्रान्तर्गतेन सम्मार्जयतीतिपदेन तहेवेति दार्ष्टान्तिकसूत्रबलादायातेन एकवचनस्य बहुवचनपरकत्वमादाय विभक्तिविपरिणामात् सम्मार्जयन्तीति पदेन सह अन्वय योजना कार्या, यावत् पदासंगृहीतं तच्चेदं दृष्टान्तसूत्रम् 'से जहाणामए कम्मयरदारए सिया तरुणे बलवं जुगवं जुवाणे अप्पायंके थिरग्गहत्थदढ-पाणिपाए पिट्ठंतरोरुपरिणए घणनिचिअवट्टवलिअखंधे, चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठिअ समाहय निचि-अगत्ते उरस्सबलसमण्णागए तलजमलजुअलपरिघबाहू लंघणपवणजवणपमद्दणसमत्थे छेए दक्खे पट्ठे कुसले मेहावी निउणसिप्पोवगए एगं महंतं सलागहत्थगं वा दंडसंपुच्छणिं वा वेणुसलाागिगं वा गहाय रायंगणं वा रायंतेउरं वा देवकुलं वा सभं वा पवं वा आरामं वा उज्जाणं वा अतुरिअमचवलमसंभंतं निरंतरं सनिउणं सव्वओ समन्ता संपमज्जइ' स यथा-नामको यत्प्रकारनामकः कर्मकरदारकः स्यात् भवेत्, आसन्नमृत्युर्हि दारको न विशिष्ट सामर्थ्यवान भवति, इत्यत आह-तरुणः प्रवर्द्धमानवयाः, स च बलहीनोऽपि स्यात् इत्यत

जुगवं, जुवाणे, अप्पातंके, थिरग्गहत्थदढपाणिपाए, पिट्ठंतरोरुपरिणए, घणणि-च्चिअ वट्टवलियखंधे, चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठिय समाहयनिचियगत्ते, उरस्सबल सम ण्णागए, तलजमलजुअलपरिघबाहू, लंघणपवणजइणपमद्दणसमत्थे, छेए, दक्खे, पट्ठे, कुसले, मेहावी, णिउणसिप्पोवगए, एगं, महंतं, सिलागहत्थगं वा दण्ड-संपुच्छणिं वा वेणुसिलागिगं वा गहाय रायंगणं वा, रायंतेउरं वा देवकुलं वा सभं वा पवं वा आरामं वा उज्जाणं वा अतुरिय मचवलमसंभंतं निरंतरं सनि-उणं सव्वओ समंता संपमज्जइ" इस पाठ का अर्थ इस प्रकार से है जैसे कोई कर्मदारक वयः प्राप्त नौकरी करनेवाला लडका हो और वह आसन्न मृत्यु से रहित क्यों की आसन्न मृत्युवाला दारक विशिष्ट सामर्थ्योपेत नहीं होता है तथा वह तरुण हो-प्रवर्धमान वयवाला हो बलिष्ठ हो, सुषम दुष्मादि काल में जिसका जन्म हुआ हो, युवावस्था संपन्न हो, किसीभी प्रकार की बिमारी

વિશેષણોનો બોધક પાઠ આ પ્રમાણે પ્રકટ કરવામાં આવેલો છે 'से जहाणामए कम्मयरदारए सिया तरुणे बलवं, जुगवं, जुवाणे अप्पातंके, थिरग्गहत्थदढपाणिपाए, पिट्ठंतरोरुपरिणए, घणणि-चिअवट्टवलियखंधे, चम्मेट्ठगदुहण,मुट्ठियसमाहय निचियगत्ते, उरस्सबलसमण्णागए, तलजमलजु-अलपरिघबाहू, लंघणपवण जइण पमद्दणसमत्थे, छेए, दक्खे पट्ठे, कुसले मेहावी, णिउणसिप्पोवगए एगं महंतं, सिलागहत्थगं वा दण्डसंपुच्छणिंवा वेणुसिलागिगं वा गहाय रायंगणं वा, रायं तेउरं वा, देवकुलं वा, सभं वा, पवं वा, आरामं वा, उज्जाणं वा, अतुरिय मचवल, मसं भंतं निरंतरं सनिउणं सव्वओ समंता संपमज्जइ' આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જેમ કોઈ કર્મદારક વયઃ પ્રાપ્ત નોકરી કરનાર કોઈ છોકરો હોય અને તે આસન્ન મૃત્યુથી રહિત હોય કેમકે આસન્ન મૃત્યુવાળો છોકરો વિશિષ્ટ સામર્થ્યોપેત હોતો નથી, તથા તે તરુણ

आह-बलवान् कालोपद्रवोऽपि विशिष्टसामर्थ्यविघ्नकारकः संभवतीत्यत आह-युगवान् युगं सुषमदुष्षमादि कालः सोऽदुष्टो निरुपद्रवो विशिष्टसामर्थ्यहेतुर्यस्यास्तीति असौ युगवान् एतादृशश्च को भवति? युवा यौवनवयस्थः, ईदृशोऽपि ग्लानः सन् सामर्थ्यहीनो भवतीत्यत आह-अल्पातङ्कः अल्पशब्दो अत्र अभावपरकः, तेन निरातङ्कः (रोगवर्जितः) इत्यर्थः तथा स्थिराग्रहस्तः स्थिरः प्रस्तुतकार्यकरणे कम्पमानरहितः अग्रहस्तो हस्ताग्रं यस्या सौ तथाभूतः, तथा-दृढपाणिपादः दृढं निविडतरमापन्नं पाणिपादं यस्य स तथाभूतः तथा पृष्ठान्तरोरुपरिणतः पृष्ठम् प्रसिद्धम् अन्तरे पार्श्वरूपे ऊरू सक्थिनी एतानि परिणतानि परिनिष्ठितानि यस्य स तथाभूतः अहीनाङ्ग इत्यर्थः, क्तान्तस्य परनिपातः पाक्षिको बोध्यः, तथा घननिचितवृत्तवलितस्कन्धः घननिचितौ निविडतरचयमापन्नौ वलिताविव वलितौ हृदयाभिमुखौ जातावित्यर्थः वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स तथाभूतः अत्र मूले वृत्तशब्दस्य वलित-शब्दात् परप्रयोगः इष्ट पूर्वप्रयोगः प्राकृतत्वाद् बोध्यः, तथा चर्मेष्टक द्रुघणमुष्टिकसमाहत-निचितगात्रः चर्मेष्टकेन चर्मपरिणद्ध कुट्टनोपकरणविशेषेण द्रुघणेण घनेन मुष्टिकया च मुष्ट्या समाहताः२ सन्तस्ताडितास्ताडिताः सन्तो ये निचिताः निविडीकृताः प्रवहण प्रेष्यमाण वस्तुग्रन्थकादयस्तद्वद् गात्रं यस्य स तथाभूतः तथा उरस्यबलसमन्वागतः उरसिभवमुर-स्यम् एवंभूतेन बलेन समन्वागतः आन्तरोत्साहवीर्ययुक्तः, तथा तलयमलयुगलपरिघबाहुः

से विहीन हो, अपने कार्य के करने में जिसका हस्त कम्पन से रहित हो, जिसके हाथ और पैर बहुत अधिक मजबूत हों, कोई भी अङ्ग जिसका हीन न हो-परिपूर्ण अंगोवाला हो, स्कन्ध जिसके बहुत मांसल पुष्ट हो हृदय की तरफ झुके हुए हों और गोल आकार के हों, जिसके शारीरिक अवयव चमडे के बन्धनों से युक्त उपकरण विशेष से या मुद्गर से या मुष्टि का से बार २ कूट २ कर बहुत अधिक घन निचित अवयववाली की गई वस्त्रादिक की गांठ की तरह मजबूत हों छातीका बल जिसका बहुत अधिक हो-अर्थात् भीतरी उत्साह और वीर्य से जो युक्त हो जिसके बाहु ताल वृक्ष के जैसे एवं

હોય પ્રવર્ધમાન વયવાળો હોય, બલિષ્ઠ હોય, સુષમ, દુષમાદિ કાળમાં જેનો જન્મ થયો હોય, યુવાવસ્થા સંપન્ન હોય, તેને કોઇ પણ જાતની બીમારી હોય નહિ, પોતાનું કામ કરતી વખતે જેના હાથ અને પગ કંપિત થતા નથી એવો હોય, જેના હાથ અને પગ ખૂબજ સુદૃઢ હોય, જેનું કોઈ પણ અંગ હીન હોય નહિ-એટલે કે તે પરિપૂર્ણ અંગોવાળો હોય, સ્કંધો જેના અતીવ માંસલ એટલે કે પુષ્ટ હોય, હૃદય તરફ નમેલા હોય તેમજ ગોળાકાર વાળા હોય, જેના શારીરિક અવયવો ચામડાના બંધનોથી યુક્ત ઉપકરણ વિશે-ષથી અથવા મુદ્ગરથી અથવા મુષ્ટિકાથી વારંવાર કૂટી-કૂટીને બહુજ અધિક ઘન નિચિત અવયવવાળા વસ્ત્રાદિકોની ગાંઠની જેમ મજબૂત હોય, જેની છાતી બળવાન હોય એટલે કે ભીતરી ઉત્સાહ અને વીર્યથી જે યુક્ત હોય જેના બાહુ તાલવૃક્ષ જેવા અને લાંબા

-तलौ तालवृक्षौ तयो र्यमलम् समश्रेणीकं यद्युगलं द्वयं परिघश्च अर्गला तन्निभे तत्सदृशौ दीर्घसरलपीनत्वादिना बाहू यस्य स तथा भूतः, तथा-लङ्घनप्लवनजवनप्रमर्दनसमर्थः तत्र लङ्घने गर्तादे रतिक्रमणो प्लवने कूर्दने जवने अतिशीघ्रगमने प्रमर्दने कठिनस्यापि वस्तूनश्चूर्णने समर्थः-सक्तः, तथा छेकः कलापण्डितः दक्षः कार्याणामविलम्बितकारी (शीघ्र-कारी) प्रष्ठः-वाग्मी कुशलः सम्यक्क्रिया परिज्ञायकः, मेधावी सकृत् श्रुतदृष्टकर्मज्ञः, निपुण-शिल्पोपगतः-निपुणं यथास्यात्तथा शिल्पक्रियासु कुशलतामुपगतः प्राप्तः, एवंविधः पुरुषः एकं महान्तं शलाकहस्तकं वा सरित्पर्णादिशलाकासमुदायं सरित्पर्णादि शलाकामयीं सम्मा-र्जनिकामित्यर्थः वा शब्दाः विकल्पार्थाः दण्डसंपुच्छनीं वा दण्डयुक्तां सम्मार्जनिकाम् वा, वेणुशलाकिकीं वा-वंशशलाकानिर्वृत्तां संमार्जनिकां गृहीत्वा आदाय राजाङ्गणं वा-राजप्राङ्गणं, राजान्तःपुरं वा, देवकुलं वा, सभां वा, पुरप्रधानानां सुखनिवेशनहेतुमण्डपिकामित्यर्थः, प्रपां वा पानीयशालाम् आरामं वा दम्पत्यो र्नगरासन्नरतिस्थानम्, उद्यानं वा क्रीडार्थागत-

लम्बे अर्गला के जैसे जो गर्त आदि के लांघने में, कूदने में और अति शीघ्र चलने में या अति कठिन भी वस्तु को चूर्ण करने में विशिष्ट शक्तिशाली हो, छेद-कलाभिज्ञ हो, दक्ष हो कार्य करने में विलम्बकर्ता न हो, पृष्ठ वाग्मी हो, कुशल हो-कार्य करने की विधिका ज्ञाता हो, मेधावी हो एकवार सुनकर या देखकर उस २ काम का करनेवाला हो, निपुणशिल्पोगत हो-अच्छी तरह से शिल्प क्रियाओं में कुशलता प्राप्त हो ऐसा वह दारक खजूर के पत्तों की बनी हुई बुहारी को या वासकी सीकों से बनी हुई बुहारी को कि जिसके भीतर दण्ड लगाया गया हो लेकर राजाङ्गण को या राजा के अन्तः पुरको देवकुलको, या पुरप्रधानजनों को सुख से बैठने योग्य किसी मंडपस्थान को, या पानीयशाला को, आराम को-दम्पतीजनो को, जहां रति क्रीडा करने में निश्चिन्तता मिले ऐसे नगरासन्नवर्ती स्थान को या उद्यान को-क्रीडार्थ आगतजनो के यान वाहन

અર્ગલા જેવા હોય, જે ગર્ત વગેરેને ઓળંગવામાં, કૂદકો મારવામાં અને અતિ શીઘ્ર ચાલવામાં અથવા અતિ કઠિન વસ્તુને વિચૂર્ણિત કરવામાં વિશિષ્ટ શક્તિશાલી હોય, છેક કલાભિજ્ઞ હોય, દક્ષ હોય, કાર્ય કરવામાં વિલંબ કરનાર હોય નહીં, પ્રષ્ઠ-વાગ્મી હોય, કુશળ હોય-કાર્ય કરવાની વિધિને જાણનાર હોય, મેધાવી હોય, એક વખત સાંભળીને કે જોઈને કોઈ પણ કામને શીખીને કરનાર હોય, નિપુણ-શિલ્પોપગત હોય, સારી રીતે શિલ્પ ક્રિયાઓમાં કુશલતા પ્રાપ્ત હોય' એવો તે દારક ખજૂરના પાંદડાની બનેલી સાવરણીને અથવા વાંસની સીકોની બનેલી સાવરણીને 'કે જેની અંદર દંડ બેસાડવામાં આવેલો હોય લઈને રાજાંગણને કે રાજાના અન્તઃપુરને કે દેવ-કુલને કે પુર પ્રધાન જનોને સુખ પૂર્વક બેસવા યોગ્ય કોઈ મંડપ સ્થાનને કે પાનીયશાલાને, આરામને-દંપતી જનોને જ્યાં રતિ-ક્રીડા કરવામાં નિશ્ચિંતતા મળે, એવા નગરાસન્નવર્તી સ્થાનને કે ઉદ્યાનને-ક્રીડાર્થ આગત

जनानां प्रयोजनाभावेनोर्ध्वावलम्बितयान्ववहनाद्याश्रयभूतं तरुखण्डम् अत्वरितमचपलमसंभ्रान्तम् त्वरायां चापल्ये सम्भ्रमे वा सम्यक् कचवराद्यनिवारणासम्भवात्, तत्र त्वरा मानसौत्सुक्यं चापल्यं कायौत्सुक्यं सम्भ्रमश्च गतिस्खलनमिति निरन्तरं नतु अपान्तरालमोचनेन सुनिपुणं स्वल्पस्यापि अक्षोक्षस्य अपसारणेन सर्वतः समन्तात् सम्प्रमार्जयेदिति, अथ उक्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकयोजनाय प्राह-'तहेव' तथैव उक्तप्रकारेणैव एता अपि अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः योजनपरिमण्डलं योजनप्रमाणं वृत्तक्षेत्रं सम्मार्जयन्तीति बहुवचनान्तया विभक्ति विपरिणामः 'जं तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुइमचोक्खं पूइअं दुब्भिगंधं तं सव्वं आहुणिअ आहुणिअ एगंते एडेंति एडित्ता जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति' यत्तत्र योजनपरिमण्डले तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा कचवरं वा अशुचि अपवित्रम् अचोक्षं मलिनम् पूतिकं दुरभिगन्धं तत्सर्वमाधूय आधूय सञ्चाल्य सञ्चाल्य एकान्ते योजनपरिमण्डलादन्यत्र एडयन्ति अपनयन्ति एडयित्वा अपनीयार्थात् संवर्तकवातोपशमं विधाय यत्रैव भगवांस्तीर्थंकरस्तीर्थंकरमाता च तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए य अदूरसामंते आगायमाणीओ परि-

आदि के ठहरने के स्थान को जो कि वृक्षादि कों से समाकुल हो, अत्वरितरूप, अचपलरूप से, असंभ्रान्तररूप से युक्त होकर अच्छी तरह कूडा करकट निकालकर साफ कर देता हैं-स्वच्छ बना देता है-उसी तरह से इन आठ दिक्कुमारिकाओं ने भी योजन परिमित वृत्त क्षेत्र को बिलकुल साफ सुथरा बना दिया 'जं तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुइमचोक्खं, पूइअं दुब्भिगंधं, तं सव्वं आहुणिय २ एगंते एडेंति' जो भी वहां तृण अथवा पत्ते, या लकडी, या कूडा करकट, या अशुचि पदार्थ या दुरभिगन्धवाला पदार्थ था-वह सब उठा २ कर उडवा २ कर उस एक योजन परिमित वृत्तस्थान से दूसरी जगह डाल दिया 'एडित्ता जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति' संवर्तकवायुको शान्त कर फिर वे सबकी सब दिक्कुमारिकाएं जहां तीर्थंकर और तीर्थंकर की माता थी वहां पर आई-'उवागच्छित्ता भगवओ

જનોના યાન-વાહન વગેરેને ઉભા રાખવાના સ્થાનને કે જે વૃક્ષાદિકોથી સમાકુલ હોય, અત્વરિત રૂપથી, અચપલ રૂપથી, અસંભ્રાન્ત રૂપથી. યુક્ત થઈને સારી રીતે કચરો સાફ કરી નાખે છે-સ્થાનને સ્વચ્છ બનાવી દે છે, તેમજ તે આઠ દિક્કુમારિકાઓએ પણ યોજન જેટલા વૃત્ત ક્ષેત્રને એકદમ સ્વચ્છ બનાવી દીધું. 'जं तत्थ तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा कयवरं वा असुइमचोक्खं, पुइअं दुब्भिगंधं तं सव्वं आहुणिय २ एगंत्ते एडेंति' ત્યાં તૃણ, પાંદડા લાકડા, કચરો, અશુચિ પદાર્થ, મલિન પદાર્થ, દુરભિ ગન્ધવાળો પદાર્થ જે કંઈ હતું તેને ઉઠાવી-ઉઠાવીને, તે એક યોજન પરિમિત વૃત્ત સ્થાનથી બીજા સ્થળે નાખી દીધું. 'एडित्ता जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति' સંવર્તક વાયુને શાંત કરી

गायमाणीओ चिट्ठंति' भगवतस्तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातुश्च अदूरसामन्ते नातिदूरासन्ने आगायन्त्यः-आ-ईषत्स्वरेण गायन्त्यः प्रारम्भकाले मन्दस्वरेण गायमानत्वात् परिगायन्त्यः गीत प्रवृत्तिकालानन्तरं तारस्वरेण गायन्त्य स्तिष्ठन्ति ताः अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः ॥सू० १॥

अथ ऊर्ध्वलोकवासिनीनामवसरमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं उद्धलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं, सएहिं सएहिं भवणेहिं सएहिं सएहिं पासायवडेंसएहिं पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं एवं तं चेव पुव्ववण्णियं जाव विहरंति, तं जहा-मेहंकरा१, मेहवई२, सुमेहा३, मेहमालिनी४। सुवच्छा५ वच्छमित्ता य६ वारिसेणा७ वलाहगा८ ॥१॥ तएणं तासिं उद्धलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारी महत्तरियाणं पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलंति, एवं तं चेव पुव्ववण्णियं भाणियव्वं जाव अम्हेणं देवाणुप्पिए। उद्धलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ जे णं भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो तेणं तुब्भेहिं ण भाइअव्वं तिकट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति, अवक्कमित्ता जाव अब्भवद्दलए विउव्वंति विउव्वित्ता जाव तं निहयरयं णट्ठरयं भट्ठरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेंति करित्ता खिप्पामेव पच्चुवसमंति, एवं पुप्फवद्दलंसि पुप्फवासं वासंति वासित्ता जाव कालागुरु पवर जाव सुरवराभिगमणजोग्गं करेंति करित्ता जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता जाव आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति ॥सू० २॥

तित्थयरस्स तित्थयरमायाए अदूरसामंते आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' वहां आकर वे अपने उचित स्थान पर बैठ गई और पहिले धीमे धीमे स्वर से और बाद में जोर २ स्वर से गानेलगी ॥१॥

પછી તે બધી દિક્કુમારિકાઓ જ્યાં તીર્થંકર અને તીર્થંકરના માતુશ્રી હતાં ત્યાં આવી. 'उवागच्छित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाएअदूर सामंते आगायमणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' ત્યાં જઈને તેઓ પોત-પોતાના ઉચિત સ્થાન ઉપર બેસી ગઈ અને પહેલાં ધીમા-ધીમા સ્વરે અને ત્યાર પછી જોર-જોરથી ગાવા લાગી. ॥ ૧ ॥

छाया-तेन कालेन तेन समयेन ऊर्ध्वलोक वास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः कूटैः स्वकैः स्वकैः भवनैः स्वकैः स्वकैः प्रासादावतंसकैः प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैः एवं तदेव पूर्ववर्णितं यावद् विहरन्ति तद्यथा-'मेघंकरा १ मेघवती २ सुमेघा ३ मेघमालिनी ४। सुवत्सा ५ वत्समित्रा ६ च वारिषेणा ७ बलाहका ८ ॥१॥ ततः खलु तासाम् ऊर्ध्वलोकवास्तव्यानाम् अष्टानां दिक्कुमारीमहत्तरिकाणाम् प्रत्येकं प्रत्येकम् आसनानि चलन्ति, एवं तदेव पूर्ववर्णितं भणितव्यं यावत् वयं खलु देवानुप्रिये! ऊर्ध्वलोकवास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिका येन भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं करिष्यामः तेन युष्माभि र्न भेतव्यम् इति कृत्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग् भागम् अपक्रामन्ति अपक्रम्य यावत् अभ्रवार्दलकानि विकुर्वन्ति विकुर्व्य यावत् तत् निहतरजः, नष्टरजः भ्रष्टरजः प्रशान्तरजः उपशान्तरजः कुर्वन्ति कृत्वा क्षिप्रमेव प्रत्युपशाम्यन्ति एवं पुष्पवार्दलके पुष्पवर्षं वर्षन्ति वर्षित्वा यावत् कालागुरुप्रवर यावत् सुरवराभिगमनयोग्यं कुर्वन्ति कृत्वा यत्रैव भगवान् तीर्थङ्करस्तीर्थङ्करमाता च तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य यावत् आगायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्ति ॥सू० २॥

टीका-'तेणं कालेणं' इत्यादि 'तेणं कालेणं तेणं समएणं उद्धलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं' मूले सप्तम्यर्थे तृतीया तेन तस्मिन् काले सम्भवजिनजन्मके भरतैरावतेषु तृतीयचतुर्थारकलक्षणे महाविदेहेषु चतुर्थारकप्रतिभाग-लक्षणे तत्र सर्वदाऽपि तत्राद्यसमयसदृशकालस्य वर्तमानत्वात् तस्मिन् समये अर्द्धरात्र-लक्षणे तीर्थकराणां हि मध्यरात्र एव जन्मसंभवात् ऊर्ध्वलोकवास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमारी-महत्तरिकाः दिक्कुमार्यो दिक्कुमारभवनपतिजातीयाः महत्तरिकाः स्ववर्ग्येषु प्रधानतरिकाः स्वकैः स्वकै कूटैः सप्तम्यर्थे तृतीया तेन स्वकेषु स्वकेषु कूटेषु 'सएहिं सएहिं भवणेहिं' स्वकैः स्वकैः भवनैः स्वकेषु स्वकेषु भवनेषु भवनपतिदेवावासेषु 'सएहिं सएहिं पासाय-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं उद्धलोगवत्थव्वाओ' सू० ॥२॥

टीकार्थ-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस कालमें और उस समय में 'उद्ध-लोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारिमहत्तरियाओ सएहिं २ कूडेहिं, सएहिं २ भवणेहिं, सएहिं २ पासायवडेंसएहिं पत्तेयं २ चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं एवं तं चेव पुव्ववण्णियं जाव विहरंति' उद्ध्वलोकवासिनी आठ महत्तरिक प्रत्येक दिक्कुमारिकाएं अपने २ कूटों में अपने अपने भवनों में अपने अपने प्रासादाव-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं उद्धलोगवत्थव्वाओ' इत्यादि

टीकार्थ-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' ते काळ अने ते समयमां 'उद्धलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारिमहत्तरियाओ सएहिं २, कूडेहिं, सएहिं २, भवणेहिं, सएहिं २, पासायवडेंस-एहिं पत्तेयं २ चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं एवं तं चेव पुव्ववण्णियं जाव विहरंति' ઉર્ધ્વ-લોક વાસિની આઠ મહત્તરિક દરેક દિક્કુમારિકાઓ પોત-પોતાના કૂટોમાં, પોત-પોતાના

वडेंसएहिं' स्वकैः स्वकैः प्रासादावतंसकैः–स्वकेषु स्वकेषु प्रासादावतंसकेषु स्वस्वकूटवर्त्तिक्रीडावासेषु 'पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं' प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैः सामानिकानां दिक्कुमारीसदृशद्युतिविभवादियुतां देवानां सहस्रैः चतुः सहस्रसंख्यकसामानिकदेवैरित्यर्थः एवं तं चेव पूव्ववण्णियं जाव विहरंति' एवं तदेव पूर्ववदेव पूर्ववर्णितं यावद् विहरन्ति तिष्ठन्ति, अत्र यावत् पदात् 'चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं' इत्यारभ्य 'देवेहिं देवीही य सद्धिं संपरिवुडाओ' इत्यन्तं ग्राह्यम्, एतत्सर्वं व्याख्यानं च अव्यवहितपूर्वसूत्रे द्रष्टव्यम्, अयं विशेषः प्रोक्ताष्टदिक्कुमारीमहत्तरिकाणाम् ऊर्ध्वलोकवासित्वं च समभूतलात् पञ्चाशतयोजनोच्चनन्दनवनगतपञ्चशतिकाष्टकूटवासित्वेन ज्ञेयम्

तंसकों में जैसा कि पहिले प्रथम सूत्र में कहा जा चुका है उसके अनुसार अपने २ चार हजार समानिक देव आदिकों के साथ परिवृत्त होकर भोगों को भोग रही थी उनके नाम इस प्रकार से है–'मेहंकरा १, मेहवई २, सुमेहा ३, मेहमालिनी ४, सुवच्छा वच्छमित्ताय ६, वारिसेणा ७, बलाहगा ८," मेघंकरा, मेघवती, सुमेघा, मेघमालिनी सुवत्सा, वत्समित्रा, वारिसेणा, और बलाहका। "एवं चेव तं पुव्ववण्णियं जाव विहरंति" में जो यावत्पद आया है–उससे "चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं" यहां से लेकर "देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ" तकका पाठ गृहीत हुआ है अर्थात् जैसा यह पाठ प्रथम सूत्र में लिखा जा चुका है–वैसा ही वह सब पाठ यहां पर ग्रहण करलेना चाहिये यही यावत्पद का प्रयोजन है। इनमें और आठ अधोलोक वासिनी दिक्कुमारिकाओं में यह अन्तर है कि इन आठ महत्तरिक दिक्कुमारिकाओं में जो उर्ध्वलोकवासिता है वह इस समतलभूतलसे पांचसौ योजन ऊंचाई वाले नन्दनवन में रहे हुए पञ्चशतिक आठ कूटों में रहने से है यहां ऐसी आशंका नही करनी

ભવનોમાં, પોત–પોતાના પ્રાસાદાવતંસકોમાં જે પ્રમાણે પ્રથમ સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે પોત–પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવો વગેરેની સાથે પરિવૃત થઈ ને ભોગો ભોગવી રહી હતી, તેમના નામો આ પ્રમાણે છે 'मेहंकरा १, मेहवई २, सुमेहा ३, मेहमालिनी ४, सुवच्छा ५, वच्छमित्ताय ६, वारिसेणा ७, बलाहगा ८ ॥ મેઘંકરા, મેઘવતી, સુમેઘા, મેઘમાલિની, સુવત્સા, વત્સમિત્રા, વારિસેણા અને બલાહકા. 'एवं चेव तं पुव्ववण्णियं जाव विहरंति' માં જે યાવત્ પદ આવેલ છે તેથી 'चउहिं महत्तरियाहिं सपरिवाराहिं' અહીંથી માંડીને 'देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ' સુધીનો પાઠ ગૃહીત થયો છે. એટલે કે જે પ્રમાણે આ પાઠ પ્રથમ સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલો છે, તેવાજ પાઠ અહીં ગૃહીત થયો છે. યાવત્ પદનું એજ પ્રયોજન છે. એ પાઠમાં અને આઠ અધોલોક વાસિની દિક્કુમારિકાઓમાં આટલો તફાવત છે કે આ આઠ મહત્તરિક દિક્કુમારિકાઓમાં જે ઉર્ધ્વ લોકવાસિતા છે તે આ સમતલ ભૂતલથી ૫૦૦ યોજન ઊંચાઇ વાળા નન્દનવનમાં આવેલા

ननु अधोलोकवासिनीनां गजदन्तगिरिगतकूटाष्टके यथा क्रीडानिमित्तको वासस्तथैव तासामपि अत्र भविष्यतीति चेत्, मैवं यथाऽधोलोकवासिनीनां गजदन्तगिरिनामधो भवनेषु वासः श्रूयते तथैतासाम् अश्रूयमाणत्वेन तत्र निरन्तरेण वाससद्भावात् ततश्चोर्ध्वलोकवासित्वोपपत्तेः। एतासां नामानि पदबन्धेनाह 'तं जहा-मेहंकरा १ मेहवई २ सुमेहा ३ मेहमालिनी ४। सुवच्छा ५ वच्छमित्ताय ६ वारिसेणा ७ बलाहगा ८ ॥१॥ तद्यथा-मेघङ्करा १ मेघवती २ सुमेघा ३ मेघमालिनी ४। सुवत्सा ५ वत्समित्रा च ६ वारिषेणा ७ बलाहका ८ ॥१॥ 'तए णं तासिं उद्धलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीमहत्तरियाणं पत्तेयं पत्तेयं आसणाइं चलंति' ततः खलु तदनन्तरं किल, तासाम् ऊर्ध्वलोकवास्तव्यानाम् अष्टानां दिक्कुमारीमहत्तरिकाणां प्रत्येकं प्रत्येकम् आसनानि चलन्ति चलितानि भवन्ति 'एवं तं चेव पुव्ववण्णियं भाणियव्वं जाव अम्हेणं देवाणुप्पिये! उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारी

चाहिये कि जिस प्रकार अधोलोकवासिनी आठ दिक्कुमारिकाओं का वास गजदन्तगिरिगत अष्टकूटों में क्रीडा के निमित्त होता है और इसी से उन्हे "अधोलोक वासिनी" इस विशेषण से अभिहित किया गया है तो ऐसाही इनका निवास पञ्चशतिक आठ कूटों में रहने से होता होगा ? क्योंकि अधोलोकवासिनी आठ दिक्कुमारिकाओं का तो वास इसी प्रकार से गजदन्तगिरियों के नीचे के भवनों में सुना गया है वैसा इन उर्ध्वलोकवासिनी आठ दिक्कुमारिकाओं के वहां निवास के सम्बन्ध में नहीं सुना गया है। ये तो वहां निरन्तरही रहती है 'तए णं तासिं उद्धलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीमहत्तरियाणं पत्तेयं २ आसणाइं चलंति' जब तीर्थंकर प्रभु का जन्म हो चुका-तब इन उर्ध्वलोकवासिनी आठ दिक्कुमारिकाओं ने अपने अपने आसनों को कम्पित होते हुए देखा 'तं चेव पुव्ववण्णियं भाणियव्वं' तो देखकर के उन्होने क्या किया-इस सम्बन्ध में जानने के लिये सूत्र प्रथम में जैसा कहा गया है वैसाही यहांपर भी समझना चाहिये-

---

પંચશતિક આઠ કૂટોમાં રહેવાથી છે. અહીં એવી આશંકા કરવી જોઈએ નહિ કે જેમ અધોલોકવાસિની આઠ દિક્કુમારિકાઓનો વાસ ગજદન્ત ગિરિગત અષ્ટ કૂટોમાં ક્રીડા નિમિત્તે હોય છે, અને એથી જ તેમને 'अधोलोकवासिनी' એ વિશેષણથી અભિહિત કરવામાં આવી છે તો આ પ્રકારનો જ એમનો નિવાસ પંચશતિક આઠ કૂટોમાં રહેવાથી થતો હશે? કેમકે અધોલોકવાસિની આઠ દિક્કુમારિકાઓનો વાસ તો આ પ્રમાણે ગજદન્તગિરિઓની નીચેના ભવનોમાં સાંભળવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે એ ઉર્ધ્વલોકવાસિની આઠ દિક્કુમારિકાઓ ત્યાં નિવાસ કરે છે, એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી, એ તો નિરંતર ત્યાં રહે છે. तए णं तासिं उद्धलोगवत्थव्वाणं अट्ठण्हं दिसाकुमारीमहत्तरियाणं पत्तेयं २ आसणाइं चलंति' જ્યારે તીર્થંકર પ્રભુનો જન્મ થઈ ગયો, ત્યારે એ ઉર્ધ્વલોકવાસિની આઠ દિક્કુમારિકાઓએ પોતપોતાના આસનો કંપિત થતાં જોયાં. 'तं चेव पुव्ववण्णियं भाणियव्वं' તે જોઈને તેમણે શું કર્યું? આ સંબંધમાં જાણવા માટે સૂત્ર પ્રથમમાં જે પ્રમાણે કહે-

महत्तरियाओ जे णं तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो' एवं तदेव पूर्ववर्णितम् अव्यवहित-पूर्वसूत्रवर्णितं भणितव्यं वक्तव्यम्, कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव अम्हेणं देवाणुप्पिये !' इत्यादि । हे देवानुप्रिये ! हे तीर्थङ्करमातः यावद् वयं खलु ऊर्ध्वलोकवास्तव्याः अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः येन भगवतः तीर्थङ्करस्य जन्ममहिमानम् जन्ममहोत्सवं करिष्यामः विधास्यामः, अत्र यावच्छब्दोऽवधिवाचको न तु सङ्ग्राहकः, 'तेणं तुब्भेहिं न भाइयव्वं तिकट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' तेन युष्माभि र्न भेतव्यम् असंभाव्यमाने अस्मिन्नेकान्तस्थाने विसदृशजातीयाः इमाः कथं समुपस्थिता इत्याशङ्काकुलं चेतो न कार्यम् इतिकृत्वा उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् ईशानकोणम् अपक्रामन्ति निर्गच्छन्ति 'अवक्कमित्ता' अपक्रम्य निर्गत्य ताः अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः 'जाव अब्भवद्दलए विउव्वंति' यावत् अभ्रवार्दलकान् अभ्रे आकाशे वाः पानीयं तस्य दलकान् मेघान् विकुर्वन्ति विकुर्वणा शक्त्या निर्मान्ति अत्र यावत्पदात् 'वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं निसरंति, दोच्चं वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति, समोहणित्ता' इति ग्राह्यम् वैक्रिय-

---

'जाव अम्हेणं देवाणुप्पिए उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ जे णं भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो ते णं तुब्भेहिं ण भाइअव्वं' यावत् हे देवानुप्रिये ! हमलोक उर्ध्वलोकवासिनी आठ दिक्कुमारिका महत्तरिकाएं हैं हम भगवान् तीर्थंकर के जन्ममहोत्सव को करेगी इसलिये आप "असंभाव्यमान है परजन का आपात जिसमें ऐसे इस एकान्त स्थान में विसदृश जातीय ये किसलिये उपस्थित हुई है" इस प्रकार की आशंका से आकुलित चित्त न हो 'त्ति कट्टु उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' इस प्रकार कह कर वे ईशान कोण में चली गई । 'अवक्कमित्ता जाव अब्भवद्दलए विउव्वंति' वहां जाकर के उन्हों ने यावत् आकाश में अपनी विक्रिया शक्ति के द्वारा मेघों की विकुर्वणा की-यहां यावत्पद से "वेउव्वियसमुग्घाएणं संमोहणंति, समोह-

---

વામાં આવેલું છે, તે પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું જોઈએ. 'जाव अम्हेणं देवाणुप्पिए उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ जे णं भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामो तेणं तुब्भेहिं ण भाइअव्वं' યાવત્ હે દેવાનુ પ્રિયે અમે લોકો ઉર્ધ્વલોકવાસિની આઠ દિક્કુમારિકા મહત્તરિકાઓ છીએ. અમે ભગવાન્ તીર્થંકરનો જન્મ મહોત્સવ ઉજવીશું. એથી આપશ્રી 'અસંભવ્યમાન છે, પરજનનો આપાત જેમાં એવા એકાન્ત સ્થાનમાં વિસદૃશ જાતીય આ બધી શા માટે આવી છે ? આ જાતની આશંકાથી આકુલિતચિત્ત થશો નહિ. 'त्ति कट्टु उत्तरपुरथिमं दिसीभागं अवक्कमंति' આ પ્રમાણે કહીને તેઓ ઈશાન કોણ તરફ જતી રહી. 'अवक्कमित्ता जाव अब्भवद्दलए विउव्वंति' ત્યાં જઈને તેમણે યાવત્ આકાશમાં પોતાની વિક્રિયા શક્તિ વડે મેઘોની વિકુર્વણા કરી. અહીં યાવત્ પદથી 'वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता, संखिज्जाइं जोयणाइं दण्डं निसिरंति, दोच्चं वेउव्वियसमु-

समुद्घातेन वैक्रियकरणार्थकप्रयत्नविशेषेण समवघ्नन्ति आत्मप्रदेशान् बहिर्विक्षिपन्ति समवहत्य आत्मप्रदेशान् बहिर्विक्षिप्य संख्यातानि योजनानि दण्डम् दण्ड इव दण्डः ऊर्ध्वाध आयतः शरीरबाहल्यो जीव प्रदेशस्तं निसृजन्ति शरीराद् बहि र्निष्काशयन्ति चिकीर्षितकार्यसम्पादनार्थं द्वितीयमपि वारं वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति आत्मप्रदेशान् बहिर्विक्षिपन्ति समवहत्य आत्मप्रदेशान् बहिर्विक्षिप्य अभ्रार्दलकान् मेघान् विकुर्वन्तीति 'विउव्वित्ता जाव' विकुर्व्य वैक्रियशक्त्या मेघान् कृत्वा यावत् अत्र यावत्पदात् 'से जहा णामए कम्मारदारए सिया तरुणे बलवं जुगवं जुवाणे अप्पायंके थिरग्गहत्थे दढपाणिपाए पिट्ठंतरोरुपरिणए घणनिचियवट्टवलियखंधे चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठियसमाहयनिचियगत्ते उरस्सबलसमण्णागए तल जमलजुयलपरिघबाहू लंघणपवणजवणपमद्दणसमत्थे छेए दक्खे पट्ठे कुसले मेहावी निउणसिप्पोवगए एगं महंतं दगवारगं वा, दगकुंभयं वा, दगथालगं वा, दगकलसं वा, दगभिंगारं वा, गहाय रायंगणं वा जाव समंता आवरिसिज्जा, एवमेव ताओ

णित्ता, संखिज्जाइं जोयणाइं दण्डं निसिरंति, दोच्चं वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणित्ता" इस पाठका ग्रहण हुआ है, इन पदों की व्याख्या इसी वक्षस्कार के कथन में १ सूत्र में की जा चुकी है 'विउव्वित्ता जाव तं निहयरयं णट्ठरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेंति' आकाश में वार्दलिकों की-पानी वरसानेवाले मेघों की विकुर्वणा करके यावत् उन्हों ने उस भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन के चारों ओर की एक योजन तक की भूमि को निहत रजवाली, नष्ट रजवाली भ्रष्ट रजवाली, प्रशान्त रजवाली और उपशान्त रजवाली बना दिया यहां यावत् शब्द से-"से जहाणामए कम्मारदारए सिया तरुणे, बलवं, जुगवं, जुवाणे, अप्पायंके, थिरग्गहत्थे, दढपाणिपाए, पिट्ठंतरोरुपरिणए, घणणिचियवट्टवलियखंधे, चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठियसमाहयनिचियगत्ते, उरस्सबलसमण्णागए तलजमलजुयलपरिघबाहू, लंघणपवणजवणपमद्दणसमत्थे, छेए, दक्खे, पट्ठे, कुसले, मेहावी, निउणसिप्पोवगए एगं महंतं दगवारगं वा दगकुंभयं वा, दगथालयं वा, दक-

ग्घाएणं समोहणित्ता' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. આ પાઠની વ્યાખ્યા આ જ વક્ષસ્કારના કથનમાં સૂત્ર પ્રથમમાં કરવામાં આવી છે. 'विउव्वित्ता जाव निहयरयं णट्ठरयं भट्ठरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेंति' આકાશમાં વાદળાઓની-પાણી વરસાવનાર મેઘોની-વિકુર્વણા કરી યાવત તેમણે વૈક્રિયશક્તિથી મેઘો ઉત્પન્ન કર્યા અને તે મેઘોએ તે ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મ ભવનની ચોમેરની એક યોજન જેટલી ભૂમિને નિહત રજવાળી, નષ્ટ રજવાળી ભ્રષ્ટ રજવાળી, પ્રશાંત રજવાળી અને ઉપશાંત રજવાળી બનાવી દીધી. અહીં યાવત્ શબ્દથી-'से जहाणामए कम्मारदारए सिया तरुणे, बलवं जुगवं, जुवाणे, अप्पायंके, थिरग्गहत्थे, दढपाणियाए, पिट्ठंतरोरुपरिणए, घणणिचियवट्टवलियखंधे, चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठियसमाहयनिचियगत्ते, उरस्सबलसमण्णागए तलजमलजुयलपरिघबाहू लंघणपवणजवणपमद्दणसमत्थे, छेए दक्खे, पट्ठे, कुसले' मेहावी, निउणसिप्पोवगए एगं महंतं दगवारगं वा, दगकुंभयं वा, दगथालयं वा

वि उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ अब्भवद्दलए विउव्वित्ता खिप्पामेव पतणतणायंति, पतणतणाइत्ता खिप्पामेव पविज्जआयंति विज्जआइत्ता भगवओ तित्थगरस्स जम्मणभवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं णिच्चोयगं नाइमट्टियं पविरलपफुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरभिगंधोदयवासं वासंति' इतिग्राह्यम्, स यथानामकः कर्मकरदारकः स्यात् तरुणो, बलवान्, युगवान्, युवा, अल्पातङ्कः, स्थिराग्रहस्तः, दृढपाणिपादः, पृष्ठान्तरोरुपरिणतः, घननिचितवृत्तवलितस्कन्धः चर्मेष्टकद्रुघणमुष्टिकसमाहतनिचितगात्रः, उरस्यबलसमन्वागतः, तलयमलयुगलपरिघबाहुः, लङ्घनप्लवनजवनप्रमर्दनसमर्थः, छेकः, दक्षः, प्रष्ठः, कुशलः, मेधावी निपुणशिल्पोपगतः, एतेषां व्याख्यानम् अव्यहितपूर्वसूत्रे द्रष्टव्यम्, एकं महान्तं दकवारकं वा मृत्तिकामयजलभाजनविशेषम्, दककुम्भकं वा जलघटम् दकस्थालकं वा कांस्यादिमयं जलपात्रम्, दककलशं वा, जलभृंगारं वा 'झारी' इति भाषा प्रसिद्धम्, गृहीत्वा राजाङ्गणं वा राजप्राङ्गणम्, यावदुद्यानं वा समन्तात् सर्वतो भावेन आवर्षेत्

कलसं वा, दकभिंगारं वा गहाय रायंगणं वा जाव समंता आवरिसिज्जा एवमेव ताओ वि उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ अब्भवद्दलए विउव्वित्ता खिप्पामेव पतणतणायंति, पतणतणाइत्ता खिप्पामेव पविज्जयायंति, विज्जआइत्ता भगवओ तित्थगरस्स जम्मणभवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं णिच्चोयगं नाइमट्टियं पविरलफुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरहिगंधोदयवासं वासंति' इस पाठका ग्रहण हुआ है इन पदों में से 'से जहाणामए कम्मार दारए' इस पद से लेकर 'णिउणसिप्पोवगए' इस पद तक के पदों की व्याख्या प्रथम सूत्र में की जा चुकी है अब इसके आगे के पदों की व्याख्या इस प्रकार से है-इन पूर्वोक्त विशेषणों वाला वह कर्मकर दारक एक बहुत बडे भारी पानी से भरे हुए मिट्टी के कलश को, अथवा पानी के कुम्भ को, या पानी से भरे हुए थाल को, अगर पानी से भरे हुए घट को, या पानी से भरे हुए भृंगार

दककलसं वा, दकभिंगारं वा,गहाय; रायंगणं वा जाव समंता आवरिसिज्जा एवमेव ताओ वि उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारीमहत्तरियाओ, अब्भवद्दलए विउव्वित्ता खिप्पामेव पतणतणायंति पतणतणाइत्ता खिप्पामेव पविज्जयायंति, विज्जआइत्ता भगवओ तित्थगरस्स जम्मणभवणस्स सव्वओ समंता जोयणपरिमंडलं णिच्चोयगं नाइमट्टियं पविरलपफुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरहिगंधोदयवासं वासंति' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. આ પાઠમાથી 'से जहाणामए कम्मारदारए' આ પદથી માંડીને 'णिउणसिप्पोवगए, આ પદ સુધીના પદોની વ્યાખ્યા પ્રથમ સૂત્રમાં કરવામાં આવેલી છે. હવે શેષ પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે-એ પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળો તે કર્મકરદારક એક બહુ મોટા પાણીથી ભરેલા માટીના કલશને અથવા પાણીના કુંભને અથવા પાણીથી ભરેલા થાળને અથવા પાણીથી ભરેલા ઘટને અથવા પાણીથી ભરેલા ભૃંગારને (ઝારી) લઈને રાજાંગણને યાવત્ ઉદ્યાનને

सिञ्चेत्, एवमेव अमुना प्रकारेणैव एता अपि ऊर्ध्वलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः अभ्रवार्दलकान् मेघान् विकुर्व्य पतणतणायन्ति अत्यन्तं गर्जन्तीत्यर्थः, गर्जित्वा क्षिप्रमेव 'पविज्जायंति' प्रकर्षेण विद्युतं कुर्वन्ति, कृत्वा भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवनस्य सर्वतः समन्तात् योजनपरिमण्डलम् अत्र नैरन्तर्ये द्वितीया, निरन्तरं योजनपरिमण्डलक्षेत्र इत्यर्थः, 'णिच्चोअगं नाइमट्टियं' नात्युदकं नातिमृत्तिकं यथा स्यात् तथा-प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता भवन्ति तावन्मात्रेण उत्कर्षेणेतिभावः, तथा प्रविरलप्रस्पृष्टम् प्रविरलानि सान्तराणि घनभावे कर्दमसंभवात् प्रस्पृष्टानि प्रकर्षयुक्तानि स्पर्शनानि मन्दस्पर्शनसम्भवे रेणुस्थगनासंभवात् यस्मिन् वर्षे तत्तथाभूतम्, अतएव रजोरेणु विनाशनम्-रजसा श्लक्ष्णरेणुपुद्गलानां रेणुनाञ्च स्थूलतम तत् पुद्गलानां विनाशनं विनाशकम्, दिव्यम्-अतिमनोहरं सुरभिगन्धोदकवर्षं वर्षन्ति वर्षित्वा च 'तं निहयरयं णट्ठरयं भट्ठरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेंति' तत् योजनपरिमण्डलं क्षेत्रं निहतरजः कुर्वन्तीति योगः, निहतं भूय उत्थानाभावेन मन्दीकृतं रजो यत्र वर्षे तत्तथाभूतम्, तथा भ्रष्टरजः भ्रष्टं वातोद्धूततया योजनमात्रात् दूरतः क्षिप्तं रजो यत्र तत्तथाभूतम् अतएव प्रशान्तरजः-प्रशान्तं सर्वथाऽविद्यमानमिव रजो यत्र तत्तथाभूतम्, अस्यैव आत्यन्तिकताख्यापनार्थमाह-उपशान्तरजः उपशान्तं रजो यत्र तत्तथाभूतम् 'करित्ता' कृत्वा 'खिप्पामेव पच्चुवसमंति' क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रामेव प्रत्युपशाम्यन्ति गन्धोदकवर्षणान्निवर्त्तन्ते इत्यर्थः।

को लेकर राजाङ्गण को, यावत् उद्यान को सब ओर से अच्छी तरह से सींचता है उसी तरह से इन्हों ने-उर्ध्वलोकवास्तव्य आठ दिक्कुमारिकाओं ने-भी अभ्र में वार्दलिकों की विकुर्वणा करके पहिले तो जोर जोर से गर्जना की और फिर बिजलियों को चमकाया बाद में भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन की चारों ओर की १-१-योजन परिमित भूमि में इस तरह से वर्षा की कि जिस से यहां की धूलि जम जावे-पुनः उसका उत्थान होने न पावे या वह यहां से उडकर दूसरी जगह चली जावे, यहाँ वह रहने न पावे जिससे देखनेवालों को ऐसा प्रतीत हो कि मानों यह धूलि है ही नहीं इस प्रकार से छोटी बूंदों के रूप में वे वहां बरसी-'करित्ता खिप्पामेव पच्चुवसमंति' बरस कर फिर वे शीघ्र ही

ચોમેરથી સારી રીતે અભિસિંચિત કરે છે, તે પ્રમાણે જ તેમણે-ઉર્ધ્વલોક વાસ્તવ્ય આઠ દિક્કુમારિકાઓએ-પણ આકાશમાં વાર્દલિકાઓની વિકુર્વણા કરીને પહેલાં તો જોર-જોરથી ગર્જના કરી અને પછી વિદ્યુત્ ચમકાવડાવી. ત્યાર બાદ ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મ ભવનની ચોમેર એક-એક યોજન પરિમિત ભૂમિમાં આ પ્રમાણે વર્ષા કરી કે જેથી ત્યાંની માટી જામી જાય ફરીથી તે માટીનું ઉત્થાન થાય નહિ. અથવા તે માટી ત્યાંથી ઉડીને બીજા સ્થાને જતી રહે નહિ. અથવા તે માટી ત્યાં હોય જ નહિ, જેથી જોનારાઓને આ પ્રમાણે પ્રતીતિ થાય કે જાણે માટી છે જ નહિ, આ પ્રમાણે નાના બુંદોના રૂપમાં અથવા જેનાથી

अथ आसां तृतीयकर्तव्यकरणावसरः 'एवं पुप्फवद्दलंसि पुप्फवासं वासंति' एवं गन्धोदकवर्षणानुसारेण पुष्पवार्दलके पुष्पवर्षं वर्षन्ति, अत्र च तृतीयार्थे सप्तमी तथा च पुष्पवार्दलकेन पुष्पवर्षुकवार्दलकेन पुष्पवृष्टिं कुर्वन्तीत्यर्थः, अत्र एवमित्यादि वाक्यसूचितमिदं सूत्रं ज्ञेयम् तथाहि-'तच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता पुप्फवद्दलए विउव्वंति-से जहाणामए मालागारदारए सिया जाव सिप्पोवगए एगं महं पुप्फछज्जियं वा पुप्फपडलगं वा पुप्फचंगेरीयं वा गहाय रायंगणं वा जाव समंता कयग्गहगहियकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्केणं दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं पुप्फपुंजोवयारकलियं करेइ, एवमेव ताओ वि उद्धलोगवत्थव्वाओ पुप्फवद्दलए विउव्वित्ता खिप्पामेव पतणतणायंति जाव जोयणपरिमंडलं जलयथलय भासुरप्पभूयस्स विंटट्ठाइस्स दसद्धवण्णस्स कुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमित्तं वासं वासंति' त्ति, अथ व्याख्या-तृतीयमपि वारम् वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति संवर्त्तकवातविकुर्वणार्थंहि

शान्त हो गई। 'एवं पुप्फवद्दलंसि पुप्फवासं वासंति' इसी तरह से उन्हों ने पुष्प-वरसानेवाले वादलों के रूप में अपनी विकुर्वणा की और १ योजन परिमित भूमि में पुष्पों की वरसा की-यहाँ आगत एवं शब्द से यह सूत्र सूचित हुआ है-'तच्चंपि वेउव्वियसमुग्घाएणं संमोहणंति, संमोहणित्ता पुप्फवद्दलए विउव्वंति, से जहानामए मालागारदारए सिया जाव सिप्पोवगए एगं महं पुप्फछज्जियं वा पुप्फपडलगं वा पुप्फचंगेरीयं वा गहाय रायंगणंवा जाव समंता कयग्गहगहियकरयलपभट्ठविप्पमुक्केणं दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं पुप्फपुंजोवयारकलियं करेइ, एवमेव ताओ वि उद्धलोगवत्थव्वाओ पुप्फवद्दलिए विउव्वित्ता खिप्पामेव पतणतणायंति जाव जोयणपरिमंडलजलयथलयभासुरप्पभूयस्स विंटट्ठाइस्स दसद्धवण्णस्स कुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमित्तं वासं वासंति' त्ति, इस पाठ का अर्थ इस प्रकार से है पहिले तो अधोलोक वासिनी आठ

કાદવ થાય નહિ આ રૂપમાં તે વાદળિયો ત્યાં વરસી. 'करित्ता खिप्पामेव पच्चुवसमंति' વરસીને પછી તેઓ શીઘ્ર શાંત થઈ ગઇ. 'एवं पुप्फवद्दलंसि पुप्फवासं वासंति' આ પ્રમાણે જ તેમણે પુષ્પ વરસાવનારા મેઘોના રૂપમાં પોતાની વિકુર્વણા કરી. અને એક યોજન પરિમિત ભૂમિ ઉપર પુષ્પોની વર્ષા કરી. અહીં આવેલા 'एवं' શબ્દથી આ સૂત્ર સૂચિત થયું છે-'तच्चं त्रि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति, समोहणित्ता, पुप्फवद्दलए विउव्वंति से जहा नामए मालागारदारए सिया जाव सिप्पोवगए एगं महं पुप्फछज्जियं वा पुप्फपडलगं वा पुप्फचंगेरीय वा गहाय रायंगणं वा जाव समंता कयग्गहगहिय करयलपभट्ठविप्पमुक्केणं दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं पुप्फपुंजोवयारकलियं करेइ, एवमेव ताओ वि उद्धलोगवत्थव्वाओ पुप्फवद्दलिए विउव्वित्ता खिप्पामेव पतणतणायंति जाव जोयणपरिमंडलजलयथलयभसुरप्प भूयस्स विंटट्ठइस्स दसद्धवण्णस्स कुसुमस्स जाणुस्सेहपमाणमित्तं वासं वासंति त्ति' આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-પહેલાં તો અધોલોકવાસિની આઠ દિક્કુમારિકાઓએ બે વખત

यत् वेलाद्वयमपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहनन् तत् किलैकम् एवम् अभ्रवार्दलकविकुर्वणार्थं द्वितीयम् इदं तु पुष्पवार्दलकविकुर्वणार्थं तृतीयं वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति इत्यर्थः, समवहत्य पुष्पवार्दलकान् विकुर्वन्ति दृष्टान्तमाह-स यथानामको मालाकारदारको मालिकपुत्रः स्यात् यावन्निपुणशिल्पोपगतः एकां महतीं पुष्पच्छाद्यिकां वा-छाद्यते-उपरि स्थग्यते इति छाद्या छाद्यैव छाद्यिका पुष्पैर्भृता छाद्यिका पुष्पच्छाद्यिका ताम्, पुष्पपटलकं वा पुष्पाधारभाजनविशेषम्, पुष्पचङ्गेरीकां वा प्रसिद्धाम् गृहीत्वा राजाङ्गणं वा राजप्राङ्गणं यावत् राजोद्यानं वा समन्तात् रतकलहे या पराङ्मुखी सुमुखी तस्याः संमुखीकरणाय कचग्रहगृहीतकरतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तेन-कचेषु केशेषु ग्रहणं कचग्रहस्तत्प्रकारेण गृहीतं तथा करतलाद् विप्रमुक्तं-त्यक्तं सत् प्रभ्रष्टं करतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तम् अत्र पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् विशेषणसमासः तेन कचग्रहीतकरतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तेन दशार्द्धवर्णेन पञ्चवर्णेन कुसुमेन जात्यपेक्षया एकवचनं कुसुमजातेन पुष्पपुञ्जोपचारकलितं पुष्पपुञ्जोपचारेरण कुसुमसमूहोपचारेण

दिक्कुमारियाओं ने दो बार संवर्तक वायु की विकुर्वणा करने के लिये वैक्रियसमुद्घात किया वह एक बारका समुद्घात किया गया जानना चाहिये। इसके बाद इन उर्ध्वलोकवासिनी दिक्कुमारियों ने अभ्रवादलिकों की विकुर्वणा करने के लिये जो समुद्घात किया, वह दूसरी बारका किया गया समुद्घात जानना चाहिये और अब यह पुष्पवार्दलिकों की विकुर्वणा करने के लिये जो समुद्घात किया गया है वह तृतीय बार का समुद्घात किया गया जानना चाहिये। इस तरह के इस तृतीय बार के समुद्घात से उन्हों ने पुष्पवार्दलिकाओं की विकुर्वणा की जैसे कोई मालाकार का दारक हो और वह यावत् शिल्पोपगत हो, सो वह जैसे एक महती पुष्पों से भरी हुई छाद्यिका को या पुष्पाधार भाजन विशेष को-या पुष्पचंगेरिका को लेकर राजाङ्गण को यावत् सब ओर से कचग्रह के अनुसार ग्रहीत एवं करतल से छूट कर गिरे हुए ऐसे पांचवर्ण के कुसुमों से पुष्पपुञ्जोपचार युक्त

સંવર્તક વાયુની વિકુર્વણા કરવા માટે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કર્યો. આ એક વખત સમુદ્ઘાત કર્યો આમ જાણવું જોઈએ. ત્યાર બાદ તે ઉર્ધ્વલોક વાસિની દિક્કુમારિકાઓએ અભ્રવાર્દલિકાઓની વિકુર્વણા કરવા માટે જે સમુદ્ઘાત કર્યો. તે બીજી વખત કરવામાં આવેલો સમુદ્ઘાત હતો આમ માનવું જોઈએ. અને હવે આ જે પુષ્પ વાદળિયોની વિકુર્વણા કરવા માટે સમુદ્ઘાત કર્યો, આ ત્રીજી વખતનો કરવામાં આવેલો સમુદ્ઘાત હતો આમ સમજવું જોઈએ. આ પ્રમાણે આ ત્રીજી વખતના સમુદ્ઘાતથી તેમણે પુષ્પવાર્દલિકાઓની વિકુર્વણા કરી, જેમ કોઈ માલાકારનો દારક હોય અને તે યાવત્ શિલ્પોપગત હોય, તો તે જેમ એક મહતી પુષ્પ-ભરિત છાદ્યિકાને કે પુષ્પાધાર ભાજન વિશેષને કે પુષ્પ ચંગેરિકાને લઈને રાજાંગણને યાવત્ સર્વ તરફથી કચગ્રહ મુંજબ ગૃહીત તેમજ કરતલથી મુક્ત થયેલાં એવાં પાંચ વર્ણના કુસુમોથી પુષ્પપુંજોપચાર કરે છે, તે

कलितं शोभितं करोति, एवमेव अमुना प्रकारेणैव ता अपि ऊर्ध्वलोकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः पुष्पवार्दलकान् विकुर्व्य विकुर्वणाशक्त्या तान् निर्माय क्षिप्रमेव पतणतणायन्ति-अत्यन्तं गर्जन्ति, ततश्च इत्थं वाक्ययोजना योजनपरिमण्डलं यावत्-योजनपरिमण्डलपर्यन्तं दशार्द्धवर्णस्य पञ्चवर्णस्य कुसुमस्य पुष्पस्य जानूत्सेधप्रमाणमात्रम् जानूत्सेधः जान्ववधिकउत्सेधस्य प्रमाणं द्वात्रिंशदंगुललक्षणं तेन सदृशीमात्रा यस्य स तथा भूतस्तम् वर्षं वर्षन्ति कीदृशस्य कुसुमस्य ? जलजस्थलज भास्वर प्रभूतस्य तत्र जलजं पद्मादि स्थलजं विचकिलादि भास्वरं दीप्यमानम् प्रभूतं च अतिप्रचुरं ततः कर्मधारयः भास्वरं च तत् प्रभूतं च भास्वरप्रभूतं जलस्थलजं च तत् भास्वरप्रभूतं च तत्तथाभूतम् तस्य, तथा वृन्तस्थायिनः वृन्तेन अधोभागवर्तिना तिष्ठतीत्येवं शीलस्य 'वासित्ता' वर्षित्वा कियत्पर्यन्तोऽयम् 'एवं' इत्यादि वाक्यसूचितसूत्रसङ्ग्रह इत्याह-'जाव कालागुरुपवर' त्ति, अत्र यावच्छब्दोऽवधिवाचकः नतु सङ्ग्राहकः 'जाव सुरवराभिगमणजोग्गं' त्ति अत्र याव पदात् कुन्दुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघंतगंधुद्धुआभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं दिव्वं' इति पर्यन्तं सूत्र

करता है इसी तरह इन उर्ध्वलोक वास्तव्य आठ दिक्कुमारिकाओं यावत् पुष्पवार्दलिकों की विकुर्वणा करने जैसा पहिले आगेका पाठ कहा गया है वैसा ही इन लोगों ने किया अर्थात् एक योजन परमित क्षेत्र तक दशार्द्ध वर्णवाले पुष्पों की वर्षा की इन पुष्पों की वर्षा में जलज-पद्म आदि रूप स्थलज-वेला-मोघरा आदि रूप दीप्यमान पुष्प प्रचुर मात्रा में थे जब इन पुष्पों की वर्षा हुइ तो इसके वृन्त अधोभाग में ही रहे आगे ऐसा नहीं हुआ कि पुष्पों की पंखुडियां नीचे हो गइ हों और वृन्त-इनके उत्थल-ऊपर की ओर हो गये हों तथा ये पुष्प इतनी अधिक मात्रा में वरसाये गये कि ये २४ अंगुल तक ऊंचे हो गये अर्थात् इतनी विशाल राशि इनकी होगई इस प्रकार से 'वासित्ता जाव कालागुरु पवर जाव सुरवराभिगमणजोग्गंकरेंति' पुष्पों की वर्षा करके उन्होने उस एक योजन

પ્રમાણે જ આ ઉર્ધ્વલોક વાસ્તવ્ય આઠ દિક્કુમારિકાઓએ યાવત્ પુષ્પવાર્દલિકાઓની વિકુર્વણા કરીને જેમ પહેલાં આગળનો પાઠ કહેવામાં આવેલો છે, તે પ્રમાણે જ આ લોકોએ કર્યું, એટલે કે એક યોજન પરિમિત ક્ષેત્ર સુધી દશાર્ધ વર્ણવાળા પુષ્પોની વર્ષા કરી. એ પુષ્પોની વર્ષામાં જલજ-પદ્મ આદિ રૂપ સ્થલજ-વેલા, મોગરા રૂપ દીપ્યમાન પુષ્પો. પ્રચુરમાત્રામાં હતાં. જ્યારે આ જાતના પુષ્પોની વર્ષા કરવામાં આવી તો એવી રીતે વર્ષા કરવામાં આવી કે તે પુષ્પોના વૃન્તો અધો ભાગમાં જ રહ્યા. એવું થયું નહિં કે પુષ્પોની પાંખડીઓ નીચે થઈ ગઇ હોય અને વૃન્ત ઉપરની તરફ થઈ ગયાં હોય તેમજ આ પુષ્પો આ માત્રામાં વરસાવવામાં આવ્યાં કે ૨૪ અંગુલ જેટલો ભૂમિ પર થર જામી ગયો. અર્થાત્ પુષ્પો પુષ્કળ પ્રમાણમાં વરસાવવામાં આવ્યા. તે આ પ્રમાણે 'वासित्ता जाव कालागुरु पवर जाव सुरवराभिगमणजोग्गं करेंति' પુષ્પોની વર્ષા કરીને તેમણે તે એક યોજન પરિમિત ક્ષેત્રને યાવત્ 'कुंदुरुक्क, तुरक्कडज्झंतधूवमघमघन्त गंधद्धुयाभिरामं

ज्ञातव्यम्, तथा च तत्कालागुरुप्रवरकुन्दरुक्कतुरुष्कदहद्धूपधूपितं 'मघमघेति' गन्धोद्धूताभिरामं सुगन्धवरगन्धितं गन्धवर्तिभूतं दिव्यम् अतएव सुरवराभिगमनयोग्यम् सुरवरस्य-इन्द्रस्य अभिगमनाय अवतरणाय योग्यम् 'करेंति' कुर्वन्ति 'करित्ता' कृत्वा 'जेणेव भगवं-तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव भगवान् तीर्थंकरः तीर्थङ्करमाता च तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' यावदागायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्तीति आ-ईषत्स्वरेण गायः ,यः प्रारम्भकाले मन्दस्वरेण गायमानत्वात् परिगायन्त्यः-गीतप्रवृत्तिकालानन्तरं तारस्वरेण गायन्त्यस्ताः अष्टौ ऊर्ध्वलोकवास्तव्याः दिक्कुमारीमहत्तरिकास्तिष्ठन्तीति अत्र यावत् पदात् अदूरसामन्ते इति ग्राह्यम् ॥ सू० २॥

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं पुरत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं तहेव जाव विहरंति, तं जहा-णंदुत्तराय१, णंदा२, आणंदा३ णंदिवद्धणा४। विजया य५ वेजयंती६ जयंती७, अपराजिया८ ॥१॥ सेसं तं चेव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं

परिमित क्षेत्र को यावत्-'कुंदरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघन्तगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गन्धवट्टिभूयं दिव्वं' काला गुरु की प्रवर कुन्दरुककी, एवं तुरुष्क-लोमान की धूप जला कर सुगंधित करदिया और उसे ऐसा बना दिया कि मानों यह एक गंध की गोली ही हो इस प्रकार से उस समस्त एक योजन परिमित भू भाग को उन्हों ने सुरवर इन्द्र के अवतरण के योग्य कर दिया 'करित्ता जेणेव भयवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति-उवागच्छित्ता जाव आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' करके फिर वे जहां भगवान् तीर्थंकर और तीर्थंकर जननी थी वहां आई-वहां आकर वे अपने उचित स्थान पर खडी हो गई और पहिले धीरे से और बाद में जोर से मांगलिक जन्मोत्सव के गीत गानें लगी ॥२॥

સુગંધવરગંધિયં ગન્ધવટ્ટિભૂયં દિવ્વ' કાલા ગુરૂની, પ્રવર કુંદરકની તેમજ તુરુષ્ક લોબાનનો ધૂપ સળગાવીને સુગંધિત કરી દીધું અને એવું બનાવી દીધું કે જાણે આ એક ગંધની ગોળી ન હોય આ પ્રમાણે તે સમસ્ત એક યોજન પરિમિત ભૂભાગને તેમણે સુરવર ઈન્દ્રનાં માટે અવતરણ યોગ્ય બનાવી દીધો. 'करित्ता जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता जाव आगायमाणीओ परिगायमणीओ चिट्ठंति' બનાવીને પછી તેઓ સર્વે જ્યાં ભગવાન્ તીર્થંકર અને તીર્થંકર જનની હતાં ત્યાં ગઈ. ત્યાં જઈને તેઓ પોતાના ઉચિત સ્થાને બેસી ગઈ અને પહેલા ધીમે-ધીમે અને ત્યાર બાદ જોર-જોરથી માંગલિક-જન્મોત્સવ ગીતો-ગાવા લાગી. ।૨।

तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउए य पुरत्थिमेणं आयंसहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति। तेणं कालेणं तेणं समएणं दाहिणरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ तहेव जाव विहरंति, तं जहा—समाहारा१, सुप्पइण्णा२, सुप्पबुद्धा३, जसोहरा४। लच्छिमई५, सेहवई६, चित्तगुत्ता७, वसुंधरा८ ॥१॥ तहेव जाव तुब्भाहिं न भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य दाहिणेणं भिंगारहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति। तेणं कालेणं तेणं समएणं पच्चत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं २ जाव विहरंति, तं जहा—इलादेवी१, सुरादेवी२, पुहवी ३, पउमावइ ४। एगणासा ५, णवमिया ६, भद्दा ७, सीया य ८ अट्ठमा ॥१॥ तहेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं तिकट्टु जाव भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य पच्चत्थिमेणं तालियंटहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति। तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरिल्लरुयगवत्थव्वाओ जाव विहरंति, तं जहा—अलंबुसा१, मिस्सकेसी२, पुंडरीयाय३, वारुणी४। हासा५, सव्वप्पभा६, चेव, सिरि७, हिरि८ चेव उत्तरओ ॥१॥ तहेव जाव वंदित्ता भगवओ तित्थयरमाऊए य उत्तरेणं चामरहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति। तेणं कालेणं तेणं समएणं विदिसरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ जाव विहरंति, तं जहा—चित्ताय१, चित्तकणगा२, सतेरा य३, सोदामिणी४। तहेव जाव ण भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरमाऊए य चउसु विदिसासु दीविया हत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति त्ति। तेणं कालेणं तेणं समएणं मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं तहेव जाव विहरंति, तं जहा—रूया१, रूयासिया२, सुरूया३, रूयगावई। तहेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स चउरंगुलवज्जं णाभिणालं कप्पंति कप्पेत्ता वियरगं खणंति खणित्ता

वियरगे णाभि णिहणंति णिहणित्ता रयणाण य वइराण य पुरेंति पुरित्ता हरियालियाए पेढं बधंति बंधित्ता तिदिसिं तओ कयलीहरए विउव्वंति, तएणं तेसिं कयलीहरगाणं बहुमज्झदेसभाए तओ चाउस्सालए विउव्वंति, तए णं तेसिं चाउस्सालगाणं बहुमज्झदेसभाए सीहासणं विउव्वंति, तेसि णं सीहासणाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते सव्वो वण्णगो भाणियव्वो। तए णं ताओ रुयगमज्झवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीओ महत्तरीओ जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं करयल संपुडेणं गिण्हंति तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति, गिण्हित्ता जेणेव दाहिणिल्ले कयलीहरए जेणेव चाउसालाए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति, णिसीयावेत्ता सयपागसहस्सपागेहिं तिल्लेहिं अब्भंगेंति, अब्भंगित्ता सुरभिणा गंधवट्टएणं उव्वट्टेंति, उव्वट्टित्ता भगवं तित्थयरं करयलपुडेण तित्थयरमायरं च बाहासु गिण्हंति गिण्हित्ता जेणेव पुरत्थिमिल्ले कयलीहरए जेणेव चउसालए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति णिसीयावेत्ता तिहिं उदएहिं मज्जावेंति, तं जहा—गंधोदएणं१, पुप्फोदएणं२, सुद्धोदएणं३, मज्जावित्ता सव्वालंकारविभूसियं करेंति करित्ता भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयमायरं च बाहाहिं गिण्हंति गिण्हित्ता जेणेव उत्तरिल्ले कयलीहरए जेणेव चउसालए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति णिसीयावित्ता आभियोगे देवे सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह। तएणं ते आभियोगा देवा ताहिं रुयगमज्झवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारी महत्तरियाहिं एवं वुत्ता समाणा हट्ठ-

तुट्ठा जाव विणएणं वयणं पडिच्छंति पडिच्छित्ता खिप्पामेव चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ सरसाइं गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरंति, तएणं ताओ मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ सरगं करेंति करित्ता अरणिं घडेंति अरणिं घडित्ता सरएणं अरणिं महिंति महित्ता अग्गिं पाडेंति पाडित्ता अग्गिं संधुक्खंति, संधुक्खित्ता गोसीस चंदणकट्ठे पक्खिवंति पक्खिवित्ता अग्गिहोमं करेंति, करित्ता भूतिकम्मं करेंति करित्ता रक्खापोट्टलियं बंधंति बंधित्ता णाणामणिरयणभत्तिचित्ते दुविहे पाहाणवट्टगे गहाय भगवओ तित्थयरस्स कण्णमूलंमि टिट्टियावेंति, भवउ भगवं पव्वयाउए २। तएणं ताओ रुयगमज्झवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति, गिण्हित्ता जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता तित्थयरमायरं सयणिज्जंसि णिसीयावेंति, णिसीयावित्ता भगवं तित्थयरं माउए पासे ठवेंति ठवित्ता आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंतीति ॥सू० ३॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पौरस्त्य रुचकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः कूटैः तथैव यावद् विहरन्ति, तद्यथा नन्दोत्तरा च १, नन्दा २, आनन्दा ३, नन्दिवर्धना ४। विजया च ५ वैजयन्ती ६ जयन्ती ७ अपराजिता ८ ॥१॥ शेषं तदेव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यम् इति कृत्वा भगवतस्तीर्थंकरस्य तीर्थङ्करमातुश्च आदर्शहस्तगताः आगायन्त्यः परिगायन्त्यस्तिष्ठन्ति। तस्मिन्काले तस्मिन् समये दाक्षिणात्यरुचकवास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः तथैव यावद् विहरन्ति तद्यथा—समाहारा १, सुप्रदत्ता २, सुप्रबुद्धा ३, यशोधरा ४। लक्ष्मीवती ५, शेषवती ६, चित्रगुप्ता ७ वसुन्धरा ८ ॥१॥ तथैव युष्माभि र्न भेतव्यम् इति कृत्वा भगवतस्तीर्थंकरस्य दक्षिणेन भृङ्गारहस्तगताः आगायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्ति। तस्मिन्काले तस्मिन् समये पाश्चात्यरुचक वास्तव्या अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः यावद् विहरन्ति, तद्यथा—इलादेवी १, सुरादेवी २, पृथिवी ३, पद्मावती ४। एकनासा ५ नवमिका ६, भद्रा ७, सीता च अष्टमी ८ ॥१॥ तथैव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यमिति कृत्वा यावद् भगवतस्तीर्थंकरस्य तीर्थङ्करमातुश्च पाश्चात्येन तालवृन्तहस्तगताः आगायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्ति। तस्मिन्काले तस्मिन् समये उदीची रुचकवास्तव्याः यावद् विहरन्ति, तद्यथा—अलंबुसा १, मिश्रकेशी २, पुण्डरीका च ३, वारुणी ४। हासा ५,

सर्वप्रभा ६, चैव, श्रीः ह्रीश्चैव उत्तरतः ॥१॥ तथैव यावद् वन्दित्वा भगवतस्तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातुश्च उत्तरेण चामरहस्तगताः आगायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्ति । तस्मिन्काले तस्मिन् समये विदिग्रुचकवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकाः यावद् विहरन्ति, तद्यथा-चित्रा च १, चित्रकनका २, शतेरा ३, सौदामिनी ४ । तथैव यावद् न भेतव्यमिति कृत्वा भगवतस्तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातुश्च चतसृषु विदिक्षु दीपिकाहस्तगता आगायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्ति इति । तस्मिन्काले तस्मिन् समये मध्यरुचकवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः कूटैः तथैव यावद् विहरन्ति, तद्यथा रूपा १, रूपासिका २, सुरूपा ३, रूपकावती ४ । तथैव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यमिति कृत्वा भगवतस्तीर्थङ्करस्य चतुरङ्गुलवर्जं नाभिनालं कल्पयन्ति, कल्पयित्वा विदरकं खनन्ति, खनित्वा विदरके नाभिम् निदधति । निधाय रत्नैश्च वज्रैश्च पूरयन्ति पूरयित्वा हरितालकाभिः पीठं बध्नन्ति, पीठं बध्वा त्रिदिशि त्रीणि कदलीगृहाणि विकुर्वन्ति, ततः खलु तेषां कदलीगृहाणां बहुमध्यदेशभागे त्रीणि चतुःशालकानि विकुर्वन्ति, ततः खलु तेषां चतुःशालकानां बहुमध्यदेशभागे त्रीणि सिंहासनानि विकुर्वन्ति, तेषां खलु सिंहासनानाम् अयमेतद्रूपो वर्णव्यासः प्रज्ञप्तः सर्वो वर्णको भणितव्यः । ततः खलु ताः रुचकमध्यवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमार्यो महत्तराः यत्रैव भगवान् तीर्थङ्करः तीर्थङ्करमाता च तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य भगवन्तं तीर्थङ्करं करतलसंपुटेन गृह्णन्ति तीर्थङ्करमातरं च बाहाभिर्गृह्णन्ति, गृहीत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यं कदलीगृहं यत्रैव चतुःशालकं यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य भगवन्तं तीर्थङ्करं तीर्थङ्करमातरं च सिंहासने निषादयन्ति, निषाद्य शतपाकसहस्रपाकैः तैलैः अभ्यङ्गयन्ति, अभ्यङ्गयित्वा सुरभिणा गन्धवर्त्तकेन उद्वर्त्तयन्ति, उद्वर्त्य भगवन्तं तीर्थङ्करं करतलपुटेन तीर्थङ्करमातरं च बाह्वोर्गृह्णन्ति गृहीत्वा यत्रैव पौरस्त्यं कदलीगृहं यत्रैव चतुःशालं यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य भगवन्तं तीर्थङ्करं तीर्थङ्करमातरं च सिंहासने निषादयन्ति, निषाद्य त्रिभिरुदकैर्मज्जयन्ति, तद्यथा-गन्धोदकेन १, पुष्पोदकेन २, शुद्धोदकेन ३, मज्जयित्वा सर्वालङ्कारविभूषितौ कुर्वन्ति, कृत्वा भगवन्तं तीर्थङ्करं करतलपुटेन तीर्थङ्करमातरं च बाहाभिः गृह्णन्ति, गृहीत्वा यत्रैवौत्तराहं कदलीगृहं यत्रैव चतुःशालकं यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य भगवन्तं तीर्थङ्करं तीर्थङ्करमातरं च सिंहासने निषादयन्ति, निषाद्य आभियोगान् देवान् शब्दयन्ति, शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतात् गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि संहरत ततः खलु ते आभियोगाः देवाः ताभिः रुचकमध्यवास्तव्याभिः चतसृभिः दिक्कुमारीमहत्तरिकाभिः एवमुक्तासन्तः हृष्टतुष्टाः यावद् विनयेन वचनं प्रतीच्छन्ति, प्रतीष्य क्षिप्रमेव क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतात् सरसानि गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि संहरन्ति ततः खलु ताः मध्यरुचकवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकाः शरकं कुर्वन्ति, कृत्वा अरणिं घटयन्ति अरणिं घटयित्वा शरकेण अरणिं मथ्नन्ति, मथित्वा अग्निं पातयन्ति पातयित्वा अग्निं सन्धुक्षन्ति सन्धुक्ष्य गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि

प्रक्षिपन्ति, प्रक्षिप्य अग्निमुज्ज्वालयन्ति उज्ज्वाल्य समिधकाष्ठानि प्रक्षिपन्ति प्रक्षिप्य अग्निहोमं कुर्वन्ति कृत्वा भूतिकर्म कुर्वन्ति, कृत्वा रक्षापोट्टलिकां बध्नन्ति बद्ध्वा नानामणिरत्नभक्तिचित्रौ द्विविधौ पाषाणवृत्तकौ गृह्णन्ति गृहीत्वा भगवतः तीर्थकरस्य कर्णमूले टिट्टयावेंति भवतु भगवान् पर्वतायुः। ततः खलु ताः रुचकमध्यवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमारी महत्तरिकाः भगवन्तं तीर्थङ्करं करतलपुटेन तीर्थङ्करमातरं च बाहाभिर्गृह्णन्ति गृहीत्वा यत्रैव भगवतः तीर्थकरस्य जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य तीर्थकरमातरं शय्यायां निषादयन्ति, निषाद्य भगवन्तं तीर्थकरं मातुः पार्श्वे स्थापयन्ति, स्थापयित्वा आगायन्त्यः परिगायन्त्यः तिष्ठन्तीति ॥३॥

टीका-'तेणं कालेणं' इत्यादि 'तेणं कालेणं, तेणं समएणं पुरत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं जाव विहरंति' तस्मिन् काले तस्मिन् समये अस्यार्थः अव्यहितपूर्वसूत्रे द्रष्टव्यः पौरस्त्यरुचकवास्तव्याः-पूर्वदिग्भागवर्त्ति रुचककूटनिवासिन्यः अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः 'सएहिं सएहिं कूडेहिं तहेव जाव विहरंति' स्वकैः स्वकैः कूटैः अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया स्वकेषु स्वकेषु इत्यर्थः तथैव पूर्वसूत्रवदेव यावद् विहरन्ति अत्र यावत् पदात् 'सएहिं सएहिं भवणेहिं' इत्यारभ्य 'देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडाओ' इत्यन्तं सर्वं संग्राह्यम् एतेषां व्याख्यानं च अस्मिन्नेव वक्षस्कारे प्रथमपूर्वसूत्रे दृष्टव्यम् आसां दिक्कुमारीणां नामान्याह-'तं जहा' इत्यादि-'तं जहा-

णंदुत्तराय १, णंदा २, आणंदा ३, णंदिवद्धणा ४।
विजया य ५, वेजयंती ६, जयंती ७, अपराजिया ८ ॥१॥

'तेणं कालेणं तेणं समएणं पुरत्थिम रुयगवत्थव्वाओ' इत्यादि।

टीकार्थ-उस काल में और उस समय में 'पुरत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ' पूर्व दिग्भागवर्ति रुचक कूट वासिनी आठ दिक्कुमारी महत्तरिकाएं 'सएहिं२ कूडेहिं तहेव जाव विहरंति' अपने २ कूटों में उसी तरह यावत् भोगों को भोग रही थी यहां यावत्पद से 'सएहिं सएहिं भवणेहिं' यहां से लेकर 'देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है इस पाठ का अर्थ प्रथम सूत्र की व्याख्या में लिख दिया गया है 'तं जहा' इन

'तेणं कालेणं तेणं समएणं पुरत्थिमरुपगवत्थव्वाओ' इत्यादि
તે કાળે અને તે સમયે 'पुरत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारिमहत्तरियाओ' પૂર્વ દિગ્ભાગવર્તિ રુચક કૂટ વાસિની આઠ દિક્કુમારી મહત્તરિકાઓ 'सएहिं२ कूडेसिं तहेव जाव विहरंति' પોત પોતાના કૂટોમાં તે પ્રમાણે જ યાવત્ ભોગોભોગવી રહી હતી, અહીં યાવત્ પદથી 'सएहिं सएहिं भवणेहिं' અહીંથી માંડીને 'देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ' સુધીનો પાઠ સંગૃહીત થયો છે. આ પાઠનો અર્થ પ્રથમ સૂત્રની વ્યખ્યામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે. 'तं जहा' તે દિક્કુમારિકાઓના નામો પ્રમાણે છે-'णंदुत्तराय-१,

तद्यथा-नन्दोत्तरा १, च समुच्चये, नन्दा २, आनन्दा ३, नन्दिवर्द्धना ४।
विजया च ५, वैजयन्ती ६, जयन्ती ७, अपराजिता ८॥
इत्येताः नामतः कथिताः, 'सेसं तं चेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए य' शेषम्-आसनप्रकम्पावधिप्रयोगभगवद्दर्शनपरस्पराह्वान-स्वस्वाभियोगिककृतयानविमानविकुर्वणादिकं तथैव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यम् इति कृत्वा इत्युक्त्वा भगवतस्तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातुश्च-'पुरत्थिमेणं आयंसहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' पौरस्त्येन-पूर्वरुचकसमागतत्वात् पूर्वतः, आदर्शहस्तगताः-हस्तेगत

दिक्कुमारिकाओं के नाम इस प्रकार से है 'णं दुत्तराय १, णंदा २, आणंदा ३, णंदिवद्धणा ४, विजया य ५, वैजयंती ६, जयंती ७, अपराजिया ८' नन्दोत्तरा, नन्दा, आनन्दा, नन्दिवर्धना, विजया, वैजयन्ती, और अपराजिता 'सेसं तं चेव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं ति कट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए य पुरत्थिमेणं आयंसहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' यहां पर बाकी का कथन-जैसे आसन का कम्पायमान होना, उसे देखकर अवधिज्ञान से इसका कारण जानना अर्थात् भगवान् का जन्म हो गया है ऐसा अवधिज्ञान द्वारा जानना, फिर आपस में बुलाकर मंत्रणा करना, अपने अपने आभियोगिक देवों को बुलाना, उन्हें यान विमान तैयार करने की आज्ञा देना, इत्यादि सब कथन जैसा प्रथम सूत्र में किया गया है वैसा ही वह सब यहां पर समझलेना चाहिये और वह सब कथन यावत् आपको भयभीत नहीं होना चाहिये यहां तक का यहां ग्रहण करलेना चाहिये इस प्रकार कहकर वे सबकी सब पूर्व दिग्भागवर्ती रुचक कूट वासिनी ८ दिक्कुमारियां भगवान् तीर्थंकर और तीर्थंकर माता के पास-समुचित स्थान पर-हाथ में दर्पण लिये हुए खडी हो गई

णंदा २, आणंदा ३, णंदिवद्धणा ४, विजया य ५, वेजयंति ६, जयंती ७, अपराजिया ८' નન્દોત્તરા, નન્દા, આનન્દા, નન્દિવર્ધના, વિજયા, વૈજયન્તી, જયન્તી અને અપરાજિતા. 'सेसं तं चेव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमायाए य पुरत्थिमेणं आयंसहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' અહીં શેષ કથન જેમકે આસન કંપિત થવું, તે જોઈને અવધિજ્ઞાનથી તેનું કારણ જાણવું, એટલે કે ભગવાનનો જન્મ થઈ ગયો છે, એવું અવધિજ્ઞાન વડે જાણવું, પછી એક-બીજાને બોલાવીને, એક સ્થાને એકત્ર થઈને સલાહ કરવી, પોત-પોતાના આભિયોગિક દેવોને બોલાવવા, તે દેવોને યાન-વિમાન તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપવી વગેરે બધું કથન જેમ પ્રથમ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું છે, તેવું જ બધું કથન યાવત્ આપશ્રી ભયભીત થાઓ નહિ, અહીં સુધી ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કહીને તેઓ સર્વે પૂર્વદિગ્ભાવર્તી રુચક કૂટ વાસિની આઠ દિક્કુમારિકાઓ, ભગવાન તીર્થંકર અને તીર્થંકરના માતુશ્રી પાસે જઈને

आदर्शो-दर्पणो जिनजनन्योः शृङ्गारादि विलोकनाद्युपयोगी यासां ताः हस्तगतादर्शा इत्यर्थः सूत्रे विशेषणस्य हस्तगतपदस्य पूर्वे प्रयोक्तव्ये परनिपातः प्राकृतत्वात् बोध्यः, आगायन्त्यः- आ ईषत्स्वरेण गायन्त्यः प्रारम्भकाले मन्दरस्वरेण गायमानत्वात्, परिगायन्त्यः-गीतप्रवृत्ति कालानन्तरम् परितः उच्चस्वरेण गायन्त्यस्तिष्ठन्ति इति। अत्र च रुचकादि स्वरूपप्ररूपणा इयम् एकादेशेन एकादशे द्वितीयादेशेन त्रयोदशे तृतीयादेशेन एकविंशे रुचकद्वीपे बहुमध्ये वलयाकारो रुचकशैलः चतुरशीतियोजनसहस्राणि उच्चः मूले १००२२ मध्ये ७०२३ शिखरे ४०२४ योजनानि विस्तीर्णः, तस्य च शिरसि चतुर्थे सहस्रे पूर्वदिशि मध्ये सिद्धायतनकूटम् उभयोः पार्श्वयोः चत्वारि २ दिक्कुमारीणां कूटानि तत्र नन्दोत्तराद्याश्चतस्र एकपार्श्वे कूटचतुष्टये द्वितीये च पार्श्वे कूटचतुष्टये विजयाद्याश्चतस्रः दिक्कुमारी महत्तरिकाः परिवसन्तीतिभावः।

सम्प्रति दक्षिणरुचकस्थानां वक्तव्यमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि, 'तेणं कालेणं तेणं समएणं दाहिणरुयगवत्थव्वाओ अट्ठदिसाकुमारीमहत्तरियाओ तहेव जाव विहरंति' तस्मिन्

और पहिले धीमे स्वर से और बाद में जोर जोर से जन्मोत्सव के मांगलिक गीत गाने लगी इन्हों के हाथ में दर्पण इसलिये था कि जिन और उनकी माता शृङ्गारादि को देखने के लिये इसे अपने काम में लावें यहां रुचकादि के स्वरूप की प्ररूपणा इस प्रकार से है एक देश से ११ वें द्वितीया देश से १३ वें, तृतीया देश से २१ वें रुचक द्वीप में ठीक बीच में वलय के आकार का रुचक शैल है यह चौरासी हजार योजन का ऊंचा है मूलमें इसका विस्तार १००२२ योजन का है मध्य में ७०२३ योजन का है और ऊपर शिखर में ४०२४ योजन का है उसके ऊपर शिखर पर चतुर्थ हजार योजन पर पूर्वदिशा की ओर बीच में सिद्धायतन कूट है दांई बांई ओर चार कूट दिक्कुमारिकाओं के हैं इनमें नन्दोत्तरा आदि दिक्कुमारिकाएं रहती हैं।

दक्षिण रुचकस्थ दिक्कुमारिकाओं की वक्तव्यता 'तेणं कालेणं तेणं सम-

समुચિત સ્થાન ઉપર હાથમાં દર્પણ લઈને ઊભી રહી. અને પહેલાં ધીમા સ્વરમાં અને ત્યાર બાદ જોર-જોરથી જન્મોત્સવના માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. તેમના હાથમાં દર્પણ એટલા માટે હતું કે જિન અને તેમના માતુશ્રી શૃંગારાદિ જોવા માટે એને પોતાના કામમાં લાવે. અહીં રુચકાદિના સ્વરૂપની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે-એક દેશથી ૧૧-ાં, દ્વિતીયા દેશથી ૧૩માં, તૃતીયા દેશથી ૨૧માં રુચક દ્વીપમાં, ઠીક મધ્યભાગમાં વલયના આકાર જેવો રુચક શૈલ છે, આ ૮૪ હજાર યોજન જેટલો ઊંચો છે. મૂળમાં એનો વિસ્તાર ૧૦૦૨૨ યોજન જેટલો છે. મધ્યમાં ૭૦૨૩ યોજન જેટલો છે અને ઉપર શિખરમા ૪૦૨૪ યોજન જેટલો છે. તેની ઉપર-શિખર ઉપર ચાર હજાર યોજન ઉપર પૂર્વ દિશા તરફ-મધ્યમાં સિદ્ધાયતન કૂટ આવેલો છે. એની ડાબી અને જમણી તરફના ચાર કૂટો દિક્કુમારિકાઓના છે. એ કૂટોમાં નન્દોત્તરા આદિ દિક્કુમારિકાઓ વસે છે.

काले तस्मिन् समये दक्षिणरुचकवास्तव्याः--पूर्ववत् रुचकशिरसि दक्षिणदिशि मध्ये सिद्धायतनकूटम् उभयोः पार्श्वयोः चत्वारि २ कूटानि तत्र तत्र चतस्रश्चतस्रो वासिन्य इत्यर्थः, मिलित्वा अष्टौ दिक्कुमारी महत्तरिकाः तथैव-पूर्वोक्तवदेव यावद् विहरन्ति तिष्ठतीत्यर्थः, अत्र यावत् 'सएहिं २ कूटेहिं' ३ इत्यारभ्य 'देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ' इत्यन्तं सर्वं सङ्ग्राह्यम्, एतेषां सर्वेषां पदानां व्याख्यानं च अस्मिन्नेव वक्षस्कारे प्रथमपूर्वसूत्रे द्रष्टव्यम् ।

तं जहा-समाहारा १ सुप्पइण्णा २, सुप्पबुद्धा ३, जसोहरा ४ ।
लच्छिमई ५ सेसवइ ६ चित्तगुत्ता ७ वसुंधरा ८ ॥१॥

तद्यथा-समाहारा १ सुप्रदत्ता २ सुप्रबुद्धा ३ यशोधरा ४
लक्ष्मीवती ५ शेषवती ६, चित्रगुप्ता ७, वसुन्धरा ८ ॥१॥

'तहेव जाव तुब्भाहिं न भाइयव्वं तिकट्टु जाव भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य दाहिणेणं भिंगार हत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' तथैव पूर्ववदेव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यमिति कृत्वा तीर्थकरमातरं सावधानीकृत्य, भगवतस्तीर्थंकरस्य

एणं' उस काल में और उस समय में 'दाहिण रुअगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ तहेव जाव विहरंति' दक्षिण दिग्भागवर्ति रुचर कूट वासिनी आठ दिक्कुमारी महत्तरिकाएं अपने अपने कूटों में जैसा कि प्रथम सूत्र में कहा जा चुका है यावत् भोगों को भोग रही थीं । यहां पर इसके बाद का सब कथन जैसा पहिले कहा गया है वैसा ही है उन आठ दक्षिणरुचकस्थ दिक्कुमारिकाओं के नाम इस प्रकार से हैं-'समाहारा १ सुप्पइण्णा २, सुप्पवुद्धा ३, जसोहरा ४ । लच्छिमई ५, सेसवई ६ चित्तगुत्ता, ७ वसुंधरा ८ ॥

समाहारा १, सुप्रदत्ता २, सुप्रवुद्धा ३, यशोधरा ४, लक्ष्मीवती ५. शेषवती ६, चित्रगुप्ता ७ और वसुन्धरा ८ यहां पर और बाकी का कथन-जैसे आसन का कंपायमान होना उसे देखकर अवधि के प्रयोग से इसका कारण जानना

દક્ષિણ રુચકસ્થ દિક્કુમારિકાઓની વક્તવ્યતા

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળમાં અને તે સમયમાં 'दाहिणरुअगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ तहेव जाव विहरंति' દક્ષિણ દિગ્ભાગવર્તિ રુચક કૂટ વાસિની આઠ દિક્કુમારિ મહત્તરિકાઓ પોત-પોતાનાકૂટોમાં-જે પ્રમાણે પ્રથમ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે-યાવત્ ભોગોનો ઉપભોગ કરતી હતી. અહીં તે પછીનું બધું કથન જે પ્રમાણે પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે, તેવું જ છે. તે આઠ દક્ષિણ રુચકસ્થ દિક્કુમારિકાઓના નામો આ પ્રમાણે છે-'समाहारा १, सुप्पइण्णा २, सुप्पवुद्धा ३, जसोहरा ४ । लच्छिमई ५, सेसवई ६, चित्तगुत्ता ७, वसुंधरा-८ ॥

સમાહારા-૧, સુપ્રદત્તા ૨, સુપ્રબુદ્ધા ૩, યશોધરા ૪, લક્ષ્મીવતી ૫, શેષવતી ૬, ચિત્રગુપ્તા ૭ અને વસુંધરા-૮. અહીં શેષ બધું કથન-જેમકે આસન કંપિત થવું, તેને જોઈ ને અવધિના પ્રયોગથી એનું કારણ જાણવું, વગેરે બધું કથન જે પ્રમાણે પ્રથમ સૂત્રમાં

तीर्थङ्करमातुश्च दाक्षिणात्येन जिनजनन्योर्दक्षिणदिग्गतत्वाद् दक्षिणदिग्भागे इत्यर्थः, भृङ्गार-हस्तगताः—जिनजननीस्नपनोपयोगि हस्तगतजलपूर्णभृङ्गाराः सत्यः इत्यर्थः आगायन्त्यः परिगायन्त्यः पूर्वम् अल्पस्वरेण पश्चाद्दीर्घस्वरेण गायन्त्य इत्यर्थः तिष्ठन्ति ता अष्टौ दिक्कुमार्यो महत्तरिकाः इति।

सम्प्रति पश्चिमरुचकस्थानां वक्तव्यतामाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समए णं पच्चत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सएहिं जाव विहरंति'

आदि सब वक्तव्यता जैसा प्रथम सूत्र में प्रकट कर दिया गया है वैसा ही है तहेव जाव तुब्भाहिं न भाइअव्वं इति कट्टु, यावत् आप भय न करें इस प्रकार कहकर वे सबकी सब दिक्कुमारीयां 'जाव भगवओ तित्थयरस्स' जहां पर तीर्थंकर और 'तित्थयरमाउए अ' तीर्थंकर की माता थी वहां पर आकर 'दाहिणेणं भिंगारहत्थगआओ' उनकी दक्षिणदिशा तरफ भृंगार हाथ में लेकर समुचित स्थान पर 'चिट्ठंति' खडी हो गई खडी २ वहां वे 'आगायमाणीओ परिगायमाणीओ' पहिले तो धीमे स्वर से और बाद में जोर २ से जन्मोत्सव के मांगलिक गीत गाने लगी। दक्षिणदिशा की ओर रुचक पर्वत की शिखर पर बीच में सिद्धायतन कूट है उसकी दोनों तरफ चार २ कूट हैं वहां पर ये ४-४ की संख्या में रहती है जिनेन्द्र और जिनेन्द्र की माता के स्नान के निमित्त उपयोगी जान कर ये भृङ्गार साथ में लाई थीं।

पश्चिमरुचकस्थ दिक्कुमारीकाओं की वक्तव्यता—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं पच्चत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं २ जाव विहरंति' उस काल में और उस समय में पश्चिम

પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે જ છે. 'तहेव जाव तुब्भाहिं न भाइअव्वं इति कट्टु' યાવત્ આપશ્રી ભયભીત થાઓ નહિ, આ પ્રમાણે કહીને તેઓ બધી દિક્કુમારિઓ जाव भगवओ तित्थयरस्स' જ્યાં તીર્થંકર અને 'तित्थयरमाउए अ' તીર્થંકરના માતાશ્રી હતાં ત્યાં આવીને 'दाहिणेणं भिंगारहत्थगआओ' તેમની દક્ષિણ દિશા તરફ સમુચિત સ્થાન ઉપર 'चिट्ठंति' ઊભી રહી તેમના હાથોમાં ઝારીઓ હતી ઊભી-ઊભી ત્યાં તેઓ 'आगायमाणीओ परिगायमाणीओ' પહેલાં તો ધીમા સ્વરથી અને પછી જોર-જોરથી જન્મોત્સવના માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. દક્ષિણ દિશા તરફ રુચક પર્વતના શિખર ઉપર મધ્યમાં સિદ્ધાયતન કૂટ આવેલો છે. તે કૂટની બન્ને તરફ ચાર-ચાર કૂટો આવેલા છે. ત્યાં એ બધી ૪-૪ની સંખ્યામાં રહે છે. જિનેન્દ્ર અને જિનેન્દ્રની માતાના સ્નાન માટે ઉપયોગી થઈ પડશે એવું સમજીને એ ભૃંગારો સાથે લાવી હતી.

પશ્ચિમ રુચકસ્થ દિક્કુમારિકાઓની વક્તવ્યતા

'तेणं कालेणं तेणं समएणं पच्चत्थिमरुयगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सएहिं २ जाव विहरंति' તે કાળમાં અને તે સમયમાં પશ્ચિમ દિગ્ભાગવર્તી રુચક કૂટ

तस्मिन् काले तस्मिन् समये पश्चिमरुचकवास्तव्याः पश्चिमदिग्भागवर्त्ति रुचकवासिन्यः अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः यावद्विहरन्ति तिष्ठन्ति यावत् पदात् 'सएहिं सएहिं कूडेहिं' इत्यारभ्य 'देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ' इत्यन्तं सर्वं ग्राह्यम् एतेषां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव वक्षस्कारे प्रथमपूर्वसूत्रे द्रष्टव्यम् । एतासां नामान्याह-'तं जहा' इत्यादि 'तं जहा' तद्यथा-

इलादेवी १ सुरादेवी २, पुहवी ३ पउमावई ४ ।
एगणासा ५, णवमिया ६ भद्दा ७, सीया य अट्ठमा ॥
इलादेवी १ सुरादेवी २ पृथिवी ३ पद्मावती ।
एकनासा ५, नवमिका ६ भद्रा ७ सीता च अष्टमी ॥

'तहेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं त्तिकट्टु जाव भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए य पच्चत्थिमेणं तालियंटहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' कूटव्यवस्था तथैव पूर्ववदेव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यम् असंभाव्यमानेऽस्मिन्नेकान्तस्थाने विसदृशजातीयाः

दिग्भागवर्ति रुचक कूट वासिनी आठ दिक् कुमारी महत्तरिकाएं अपने अपने कूट आदिकों में यावत् भोगों को भोग रही थी यहां यावत् पद से 'सएहिं सएहिं कूडेहिं' इस पाठ से लेकर 'देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडाओ' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है । इनके नाम इस प्रकार से हैं ।

इलादेवी १ सुरादेवी २ पुहवी ३ पउमावई ४ ।
एगणासा ५, णवमिआ ६ भद्दा ७ सीआ य ८ अट्ठमा

इलादेवी, सुरादेवी, पृथिवी, पद्मावती, एकनासा, नवमिका, भद्रा और आठवीं सीता 'तहेव जाव तुब्भाहिं ण भायिअव्वंति कट्टु जाव भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउए य पच्चत्थिमेणं तालिअंटहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' कूटव्यवस्था पूर्व की तरह से ही जाननी चाहिये यावत् आपको जहां पर जनका आना संभवित नहीं हो सकता है ऐसे इस स्थान में

वासिनी आठ दिक्कुमारी महत्तरिकाओ पोत-पोताना कूट आदिकोमां यावत् भोगोना उपभोग करी रही हती, अहीं यावत् पदथी 'सएहिं सएहिं कूडेहिं' आ पाठथी मांडीने 'देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडाओ' अहीं सुधीनो पाठ संगृहीत थयो छे एमनां नामो आ प्रमाणे छे-

इलादेवी १, सुरादेवी २, पुहवी ३, पउमावई ४ ।
एगणासा ५, णवमिआ ६, भद्दा ७, सीआय ८, अट्ठमा १ ॥

इलादेवी १, सुरादेवी, पृथिवी, पद्मावती, एकनासा, नवमिका, भद्रा अने सीता. 'तहेव जाव तुब्भाहिं ण भायिअव्वंति कट्टु जाव भवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउएय पच्चत्थिमेणं तालिअंटहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' कूट व्यवस्था अहीं पूर्ववत् ज जाणवी जोईए. यावत् तमारे ज्यां जनागमन असंभवित छे, एवा

इमाः कथं समुपस्थिता इत्याशङ्काकुलं चेतो न कार्यमित्यर्थः इतिकृत्वा तीर्थंकरमातरम् इत्युक्त्वा यावद्भगवतस्तीर्थङ्करस्य तीर्थंकरमातुश्च पाश्चात्ये पश्चिमरुचकागतत्वाज्जिनजनन्योः पश्चिमदिग्भागे तालवृन्तहस्तगताः-तालवृन्तम् तालव्यजनं तद्धस्तगताः उभयोः सेवार्थ-मित्यर्थः आगायन्त्यः-आ ईषत्स्वरेण गायन्त्यः प्रारम्भकाले अल्पस्वरस्यैव गायमा-नत्वात् परिगायन्त्यः गीतप्रवृत्तिकालानन्तरं दीर्घस्वरेण गायन्त्यस्ता अष्टौ दिक्कुमारी-महत्तरिकास्तिष्ठन्ति, अत्र प्रथमयावत्पदात् तयोः त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कर-तलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा हे तीर्थंकरमातः इति संग्राह्यम् 'तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरिल्ल रुयगवत्थव्वाओ जाव विहरंति' तस्मिन् काले तस्मिन् समये औत्तराहरुचकवास्तव्याः-उत्तरदिग् भागवर्त्तिरुचकवासिन्यो यावद् विहरन्ति तिष्ठन्ति, यावत्पदात् अष्टौ दिक्कुमारीमहत्तरिकाः इतिग्राह्यम्, एतासां नामान्याह-'तं जहा' तद्यथा-अलंबुसा १, मिस्सकेसी २, पुंडरीया ३, य वारुणी ४।

हासा ५, सव्वप्पभा ६, चेव सिरि ७, हिरि ८ चेव उत्तरओ ॥१॥

विसदृश जातीयजन ये किसलिये उपस्थित हुई हैं, इस प्रकार की आशंका से आकु-लित नहीं होना चाहिये इस प्रकार कहकर वे जहां तीर्थंकर और तीर्थंकर माता थी वहां पर गई वहां जाकर वे उनके पश्चिम दिग्भाग से आने के कारण पश्चिम दिग्भाग में खडी हो गई उनके प्रत्येक के हाथों में पंखा था वहां पर समुचित स्थान में खडी हुई वे प्रथम धीमे स्वर से और बाद में जोर जोर से जन्मोत्सव के मांगलिक गीत गाने लगी यहां प्रथम यावत् शब्द से 'तयोः त्रिकृत्वः आद-क्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा-हे तीर्थंकरमातः 'ऐसा पाठ गृहीत हुआ है ।

'ते णं कालेणं ते णं समए णं उत्तरिल्लरुअगवत्थव्वाओ जाव विहरंति-तं जहा-अलंबुसा १, मिस्सकेसी २, पुण्डरीआ य ३ वारुणी ४, हासा ५, सव्व-

---

આ સ્થાન ઉપર વિસદૃશ જાતીયજન આ લોકો શા માટે ઉપસ્થિત થયા છે?' એવી આ-શંકાથી આકુલિત થવું જોઈએ નહિ. આ પ્રમાણે કહીને તેઓ જ્યાં તીર્થંકર અને તીર્થં-કરના માતા હતાં ત્યાં ગઈ. ત્યાં જઈને તેમણે પશ્ચિમ દિગ્ભાગથી આવવાના કારણે પશ્ચિમ દિગ્ભાગ તરફ ઊભી થઈ ગઈ. તેમનામાંથી દરેકે દરેકના હાથમાં પંખાઓ હતા. ત્યાં સમુ-ચિત સ્થાન ઉપર ઊભી થયેલી તેઓ પ્રથમ ધીમા સ્વરે અને ત્યાર બાદ જોર-જોરથી જન્મોત્સવના માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. અહીં પ્રથમ યાવત્ શબ્દથી 'तयोः त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा हे तीर्थं-करमातः' એવો પાઠ સંગૃહીત થયો છે.

'तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरिल्लरुअगवत्थव्वाओ जाव विहरंति तं जहा-अलंबुसा १, मिस्सकेसी २, पुण्डरीआ य ३, वारुणी ४, हासा ५, सव्वप्पभा-६ चेव, सिरि ७, हिरि

अलंबुसा १, मिश्रकेसीर २, पुण्डरीका ३, च वारुणी ४ ।
हासा ५, सर्वप्रभा ६, चैव श्रीः ७, ह्रीश्चैव ८ उत्तरतः ॥१॥

'तहेव जाव वंदित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउए य उत्तरेणं चामरहत्थगयाओ आगायमाणीयो परिगायमाणीओ चिट्ठंति' कूटव्यवस्था तथैव पूर्ववदेव यावद् वन्दित्वा भगवतः तीर्थंकरस्य तर्थङ्करमातुश्च उत्तरे-उत्तररुचकागतत्वाज्जिनजनन्योरुत्तरदिग्भागे चामरहस्तगताः-गृहीतहस्तचामराः सत्यः आगायन्त्यः ईषत्स्वरेण गायन्त्यः, परिगायन्त्यः दीर्घस्वरेण गायन्त्यः तिष्ठन्ति, अत्र यावत् पदात् त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा

प्पभा ६ चेव सिरी ७ हिरि ८ चेव उत्तरओ ॥१॥' उस कालमें और उस समय में उत्तर दिग्वर्ती रुचक कूटनिवासिनी यावत् आठ दिक्कुमारीकाएं अपने अपने कूटादिकों में भोग भोगने में तल्लीन थी यहां पर सब प्रकरण इस सम्बन्ध में जैसा पहिले कहा है-वैसा वह सब यहां पर कहलेना चाहिये उन उत्तर दिग्वर्ती रुचक कूटवासिनी दिक्कुमारिकाओं के नाम इस प्रकार से है-अलंबुसा, मिश्रकेशी, पुण्डरीका, वारुणी, हासा, सर्वप्रभा, श्री और ह्री 'तहेव जाव वंदित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए अ उत्तरेणं चामरहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' कूट व्यवस्था पूर्व के जैसी ही समझना चाहिये यावत् वे वन्दना करके भगवान् तीर्थंकर और तीर्थंकर माता के पास उचित स्थान में उत्तरदिशा में खडी हो गई उनके प्रत्येक के हाथमें उस समय चामर थे वहां खडे होकर उन्होंने पहिले तो धीमे स्वर में और बाद में जोर जोर से जन्मोत्सव के मांगलीक गीत गाये यहां पर भी यावत्पद से 'त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अंजलिं

---

८ चेव उत्तरओ' ॥ १ ॥ ते કાળે અને તે સમયે ઉત્તર દિગ્વર્તી રુચક કૂટ નિવાસિની યાવત્ આઠ દિક્કુમારિકાઓ પોત-પોતાના કૂટાદિકોમાં ભોગો ભોગવવામાં તલ્લીન હતી. અહીં શેષ બધું પ્રકરણ જે પ્રમાણે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ બધું સમજી લેવું જોઈએ. તે ઉત્તરદિગ્વર્તી રુચક કૂટવાસિની દિક્કુમારિકાઓના નામો આ પ્રમાણે છે-અલંબુસા, મિશ્રકેશી, પુંડરીકા, વારુણી, હાસા સર્વપ્રભા, શ્રી અને હ્રી. 'तहेव जाव वंदित्ता भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए अ उत्तरेणं चामरहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' કૂટ વ્યવસ્થા પૂર્વવત્ જ સમજવી જોઈએ. યાવત્ તેઓ વંદન કરીને ભગવાન્ તીર્થંકર અને તીર્થંકરના માતા પાસે ઉચિત સ્થાનમાં ઉત્તર દિશા તરફ ઊભી થઈ ગઈ. તેમાંની દરેકે દરેકના હાથમાં તે સમયે ચામરો હતા. ત્યાં ઊભી થઈને પ્રથમ તો તેમણે ધીમા સ્વરે અને ત્યાર બાદ જોર-જોરથી જન્મોત્સવના માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. અહીં પણ યાવત્ પદથી 'त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिगृहीतं

इतिग्राह्यम्। अथ विदिग्रुचकवासिनीनाम् आगमनावसरः 'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं विदिसि रुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ जाव विहरंति' तस्मिन् काले तस्मिन् समये विदिग् रुचकवास्तव्याः-तस्यैव रुचकपर्वतस्य शिरसि चतुर्थे योजन सहस्रे चतुर्षु विदिक्षु एकैकं कूटं तत्र वासिन्य इत्यर्थः चतस्रो विदिक्कुमारीमहत्तरिकाः यावद् विहरन्ति तिष्ठन्ति इमाश्च विद्युत्कुमारीमहत्तरिकाः स्थानाङ्गे उक्ताः, अत्र यावत्पदात् 'सएहिं कूटेहिं' इत्यारभ्य 'देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडाओ' इत्यन्तं सर्वं ग्राह्यम्। एतेषां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव वक्षस्कारे प्रथमपूर्वसूत्रे द्रष्टव्यम्। एतासां नामान्याह-'तं जहा चित्ता य' इत्यादि। 'तं जहा-

चित्ताय १, चित्तकणगा २, सतेरा ३, य सोदामिणी ४।

तद्यथा- चित्रा च १, चित्रकनका २, शतेरा ३, सौदामिनी ४।

तहेव जाव ण भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाउए य चउसु विदिसासु

कृत्वा वन्दते, नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा' इस पाठका ग्रहण हुआ है।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं विदिसि रुअगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरिआओ जाव विहरंति-तं जहा-चित्ताय १, चित्तकणगा २, सतेरा ३ य सोदामिणी ४ तहेव जाव ण भाइअव्वं ति कट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए अ चउसु विदिसासु दीविआहत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' उस कालमें और उस समय में रुचक कूटकी चार विदिशाओं में रहनेवाली चार दिशाकुमारी महत्तरिकाएं यावत् भोगों को भोग रही थीं रुचक पर्वत के ऊपर में चार हजार योजन पर चार विदिशाओं में एक २ कूट है ये चार दिशाकुमारी महत्तरिकाएं वहीं पर एक कूट में रहती हैं इनके नाम इस प्रकार से हैं-चित्रा, चित्रकनका, शतेरा, और सौदामिनी यावत् आपको असंभाव्यमान इस एकान्तस्थान में विसदृश जानी ये किसलिये आई है इस

दुक्खलं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा' आ पाठनो संग्रह थयो छे.

'तेणं कालेणं तेणं समएणं विदिसि रुअगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरिआओ जाव विहरंति-तं जहा-चित्ताय १, चित्तकणगा २, सतेरा ३ य, सोदामिणी ४, तहेव जाव ण भाइ अव्वति कट्टु भगवओ तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए अ चउसु विदिसासु दीविआहत्थगयाओ आगायमाणीओ, परिगायमाणीओ चिट्ठंति' ते काळे अने ते समये रुचक कूटनी चार विदिशाओमां रहेनारी चार दिशाकुमारी महत्तरिकाओ यावत् भोगोभोगववामां तल्लीन हती, ते रुचक पर्वतनी उपर चार हजार योजन उपर, चार विदिशाओमां एक-एक कूट आवेलो छे. ए चार दिशाकुमारी महत्तरिकाओ त्यां ज एक कूटमां रहे छे. एमना नामो आ प्रमाणे छे-चित्रा, चित्रकनका, शतेरा अने सौदामिनी, यावत् तमारे आ असंभाव्यमान आ

दीविया हत्थगयाओ आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति त्ति' तथैव यावत् न भेतव्यम् युष्माभिः असंभाव्यमानेऽस्मिन्नेकान्तस्थाने विसदृशजातीया इमाः किमथ समुपस्थिताः इति शङ्काकुलं चेतो न कार्यम् इति कृत्वा तीर्थङ्करमातरं प्रति इत्युक्त्वा विदिगागतत्वाद् भगवतः तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातुश्च चतसृषु विदिक्षु दीपिकाहस्तगताः स्थापितहस्तदीपिकाः सत्यः आगायन्त्यः-आ ईषत्स्वरेण गायन्त्यः प्रारम्भकाले अल्पस्वरेणैव गायमानत्वात् परिगायन्त्यः तारस्वरेण गायन्त्यः तिष्ठन्ति ताः चतस्रो विदिक्कुमारी महत्तरिका इति। तथैव यावत्-अत्र यावत्पदात् त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थङ्करमातरं च वन्दते, नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा च इति ग्राह्यम्।

अथ मध्यरुचकवासिनीनां समागमः 'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सएहिं सएहिं कूडेहिं तहेव

प्रकार की आशंका से आकुलित चित्तयुक्त नहीं होना चाहिये इस प्रकार कहकर वे चारों विदिशाओं से आने के कारण भगवान् तीर्थंकर और तीर्थंकर माता की चारों विदिशाओं में खडी हो गई इनके सबके हाथों में दीपक थे वहां खडी होकर वे सब की सब पहिले तो धीमे स्वर से और बाद में जोर जोर से जन्मोत्सव के माङ्गलिक गीत गाने लगीं यहां यावत्पद से 'त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिग्रहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थङ्कर मातरं च वन्दन्ते नमस्यन्ति वन्दित्वा नमस्यित्वा च' इस पाठका ग्रहण हुआ है।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस कालमें और उस समय में 'मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सएहिं २ कूडेहिं तहेव जाव विहरंति' मध्यम रुचक कूटकी निवासिनी चार दिशाकुमारी महत्तरिकाएं अपने

એકાન્ત સ્થાનમાં વિસદૃશ જાતિની આ અહીં શા માટે આવી છે ? 'આ પ્રકારની આ શંકાથી આકુલિત ચિત્તયુક્ત થવું ન જોઈએ. આ પ્રમાણે કહીને તેઓ ચારે વિદિશાઓથી આવી હતી તેથી ભગવાન્ તીર્થંકર અને તીર્થંકર માતાની ચારે વિદિશાઓમાં ઊભી થઈ ગઈ. તે સર્વના હાથોમાં દીપક હતા. ત્યાં ઊભી થઈને તેઓ પહેલાં ધીમા સ્વરે અને ત્યાર બાદ જોર-જોરથી જન્મોત્સવના માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી. અહીં યાવત્ પદથી 'त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा करतलपरिग्गहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थङ्करमातरं च वन्दन्ते नमस्यन्ति वान्दित्वा नमास्यित्वा च' આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ सएहिं २ कूडेहिं तहेव जाव विहरंति' મધ્યમ રુચક કૂટની નિવાસિની ચાર દિશાકુમારી મહત્તરિકાઓ પોત-પોતાના કૂટોમાં જે પ્રમાણે પ્રથમ સૂત્રમાં

जाव विहरंति' तस्मिन् काले तस्मिन् समये मध्यरुचकवास्तव्याः मध्यभागवर्ति रुचकपर्वत-वासिन्यः-चतुर्विंशत्यधिक चतुःसहस्रप्रमाणे रुचकशिरोविस्तारे द्वितीयसहस्रे चतुर्दिग्-वर्तिषु चतुर्षु कूटेषु पूर्वादिक्रमेण वासिन्य इत्यर्थः चतस्रस्ताः दिक्कुमारी महत्तरिकाः स्वकैः स्वकैः कूटैः तथैव-पूर्ववदेव यावद् विहरन्ति तिष्ठन्ति, अत्र यावत्पदात् 'सएहिं सएहिं भवणेहिं' इत्यारभ्य 'देवेहिं देवीहि य सद्धिं संपरिवुडाओ' इत्यन्तं सङ्ग्राह्यम् । एतासां नाम न्याह 'तं जहा रूया' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-

'रूया १, रूयासिया २, सुरूया ३, रूयगावई ४।

रूपा १, रूपासिका २, सुरूपा ३, रूपकावती ४।

'तहेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं तिकट्टु भगवओ तित्थयरस्स चउरंगुलवज्जं णाभिणालं कप्पंति' तथैव पूर्ववदेव यावद् युष्माभि र्न भेतव्यम्-असम्भाव्यमाने अस्मिन्नेकान्तस्थाने विसदृशजातीया इमाः किमर्थं समुपस्थिता इति शङ्काकुलं चेतो न कार्यम् इति कृत्वा-तीर्थङ्क-मातरम्प्रति इत्युक्त्वा भगवतः तीर्थङ्करस्य चतुरङ्गुलवर्जं नाभिनालं कल्पयन्ति, अत्र याव-त्पदात् त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति कृत्वा करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं

अपने कूटों में जैसा पहिले सूत्र में कहा गया है उसी प्रकार से भोग भोगने में लीन थी इसके आगे का सब पाठ जैसा पहिले कह आये हैं वैसा ही है पीछे का वह सब पाठ 'देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडाओ' यहां तक का ग्रहण कर कहलेना चाहिये इन दिक्कुमारिकाओं के नाम इस प्रकार से है-

'रूपा, रूपासिया, सुरूपा रूपगावई' रूपा रूपासिका, सुरूपा, और रूपकावती 'तहेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वंत्ति कट्टु भगवओ तित्थयरस्स चउरंगुलवज्जं णाभिणालं कप्पंति' पहिले की तरह ही यावत् आपको शंका से आकुलित चित नहीं होना चाहिये इस प्रकार कहकर उन्हों ने तीर्थंकर प्रभु के नाभिनाल को चार अंगुल छोड कर काट दिया।

यहां यावत् शब्द से 'त्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति, कृत्वा तीर्थंकरं

वर्णन करवामां आव्युं छे तेम भोगो भोगववामां तल्लीन हती. एना पछीनो पाठ जे प्रमाणे पहेलां कहेवामां आव्यो छे ते प्रमाणे ज छे. पाछळनो ते बधो पाठ 'देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडाओ' अहीं सुधी ग्रहण करी लेवो जोईए. ते दिक्कुमारिकाओना नामो आ प्रमाणे छे-'रूपा, रूयासिया, सुरूपा रूपगावई' रूपा, रूपासिका, सुरूपा अने रूप-कावती. 'तहेव जाव तुब्भाहिं ण भाइयव्वं त्ति क० भगवओ तित्थयरस्स चउरंगुल-वज्जं णाभिणालं कप्पंति' पहेलांनी जेम ज यावत् तमे शंकाथी आकुलित थाओ नहि आ प्रमाणे कहीने तेमणे तीर्थंकर प्रभुना नाभिनालनालने चार अंगुल मूकीने कापी नाख्यो

अहीं यावत् शब्दथी 'त्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कुर्वन्ति, कृत्वा तीर्थंकरं तीर्थंकर-मातरं च, वन्दन्ते, नमस्यंति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा' आ पाठ गृहीत थयो छे. 'कप्पेत्ता, वि-

मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा तीर्थकरं तीर्थकरमातरं च वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा इति ग्राह्यम् 'कप्पेत्ता' कल्पयित्वा कर्त्तयित्वा 'वियरगं खणंति' विवरकं गर्त्तं खनन्ति 'खणित्ता' गर्त्तं खनित्वा 'वियरगे णाभिं णिहणंति' विवरके गर्त्ते कल्पिते तां नाभिं निदधति गर्त्ते स्थापयन्ति 'णिहणित्ता' निधाय गर्त्तेस्थापयित्वा 'रयणाण य वइराणय पूरेंति' रत्नानां च वज्राणां च रत्नैश्च वज्रैश्च हीरकैः पूरयन्ति 'पूरेत्ता' पूरयित्वा 'हरियालियाए वेढं बंधंति' हरितालिकाभिः दूर्वाभिः पीठं बध्नन्ति पीठं बध्वा हरितालिकां वपन्तीत्यर्थः विवरक-खननादिकं च सर्वं भगवदवयवस्त्राशातनानिवृत्त्यर्थं बोध्यम् 'बंधित्ता' पीठं बध्वा 'तिदिसिं-तओ कयलीहरए विउव्वंति' त्रिदिशि-पश्चिमावर्जदिक् त्रये त्रीणि कदलीगृहाणि विकुर्वन्ति विकुर्वणाशक्त्या निर्मान्तीत्यर्थः 'तएणं तेसिं कयलीहरगाणं बहुमज्झदेसभाए तओ चाउ-स्सालए विउव्वंति' ततः खलु तदनन्तरं किल तेषां कदलीगृहाणां बहुमध्यदेशभागे त्रीणि चतुः शालकानि भवनविशेषान् विकुर्वन्ति विकुर्वणाशक्त्या निष्पादयन्ति 'तएणं तेसिं चाउस्सालगाणं बहुमज्झदेसभाए तओ सीहासणे विउव्वंति' ततः खलु तेषां चतुः शालकानां

तीर्थंकरमातरंच वन्दन्ते, नमस्यंति वन्दित्वा नमस्यित्वा' यह पाठ गृहीत हुआ है।

'कप्पेत्ता विअरगं खणन्ति, खणित्ता विअरगे णाभिं 'लं' णिहणंति, णिहणित्ता रयणाण य वइराण य पूरेंति पूरित्ता हरिअलिआए वेढं बंधंति' नालको काटकर फिर उन्हो ने जमीन में खड्डा किया और उस खड्डे में उस नाभिनाल को रखदिया-गाढदिया-गाढकर फिर उस खड्डे को उन्हों ने रत्न और वज्रों से भर दिया-पूर दिया पूर करके फिर उन्हों ने हरी हरी दुर्वा से उसकी पीठ बांधी 'बंधित्ता तिदिसिं तओ कयलीहरए विउव्वंति तएणं तेसिं कयलीहरगाणं बहु मज्झदेसभाए तओ चाउस्सालए विउव्वंति' दूर्वा से पीठ बांधकर फिर उन्हों ने उस खड्डे की तीन दिशाओं में पश्चिमदिशा को छोड कर पूर्व उत्तर और दक्षिण दिशा में तीन कदली गृहों की विकुर्वणा की फिर उन तीन कदली गृहों के बीच में उन्हो ने तीन चतुः शालाओं की विकुर्वणा की 'तए...

...ज्यां सिंहासन हतुं त्यां ते
अरगं खणन्ति, खणित्ता विअरगे णाभिं (लं) णिहणंति सीहासणे णिसीयावेंति' त्यां आवीने
पूरेंति पूरित्ता हरिअलिआए वेढं बंधंति' ...ना माताने सिंहासन उपर बेसाडयां 'णिसीयावित्ता
अने ते खाडामां ते नाभि... अब्भंगेति' बेसाडीने पछी तेमणे शतपाक अने सहस्र
रत्नो अने व... ...रीर उपर मालिस करी. 'अब्भंगेत्ता सुरभिणा गन्धवट्टएणं उवट्टेंति'
बांधी
...सुगंधित उपरणाथी-गंध चूर्णथी मिश्रित घउंना भीना आटाना
...ना वखते चोपडेला तेलने दूर कर्युं. 'उव्वट्टित्ता भयवं तित्थयरं
... दूर करीने, उपटन करीने पछी तेमणे तीर्थ-
प्रियो ! ...
... माताश्रीने हाथोथी पकड्या. 'गिण्हित्ता जेणेव
'तएणं ते आभिओगा ...
...पणे तेणेव उवागच्छंति' पकडीने पछी

गृहं यत्रैव चतुः शालं यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति' भगवन्तं तीर्थङ्करं तीर्थंकरमातरं च सिंहासने निषादयन्ति उपवेशयन्ति 'णिसियावित्ता' निषाद्य उपवेश्य 'तिहिं उदएहिं मज्जावेंति' त्रिभिरुदकैः मज्जयन्ति स्नपयन्ति, तान्येव त्रीणि दर्शयति 'तं जहा' इत्यादिना 'तं जहा-गंधोदएणं १ पुप्फोदकेन २ सुद्धोदएणं ३' गन्धोदकेन कुंकुमादिमिश्रितेन, पुष्पोदकेन-जात्यादिमिश्रितेन, शुद्धोदकेन केवलोदकेन 'मज्जावित्ता' मज्जयित्वा स्नपयित्वा 'सव्वलङ्कार-विभूसियं करेंति' सर्वालंकारविभूषितौ कुर्वन्ति, मातृपुत्रौ इति भावः, 'करित्ता' कृत्वा 'भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति' भगवन्तं तीर्थंकरं करतल-

---

सीहासणे तेणेव उवागच्छंति' पकडकर फिर वे जहां पूर्वदिग्वर्ती कदली गृह था और उसमें भी जहां पर चतुः शाला थी और उस चतुः शाला में भी जहां पर सिंहासन था वहां पर आई 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति' वहां आकर के उन्हो ने भगवान् तीर्थंकर को और तीर्थंकर को माता को सिंहासन पर बैठा दिया 'णिसियावित्ता तिहिं उदएहिं मज्जावेंति-तं जहा-गंधोदणं पुप्फोदएणं सुद्धोदएणं मज्जावित्ता सव्वालंकारविभूसियं करेंति' बैठाकर फिर उन्हों ने तीर्थंकर एवं तीर्थंकर माता को तीन प्रकार के जल से नहवाया-स्नान कराया वह तीन प्रकार का जल ऐसा है एक गंधोदक-कुंकुम आदि से मिश्रित जल दूसरा पुष्पोदक-जात्यादि पुष्पों से मिश्रित जल और तीसरा-शुद्धोदक-केवल पानी इन तीन प्रकार के जल से स्नान कराने के बाद फिर उन्हों ने उन्हें सर्वप्रकार के अलङ्कारों से विभूषित किया 'करित्ता भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरंच बाहाहिं गिण्हंति' सब प्रकार के अलङ्कारों से विभूषित करके फिर उन्हों ने भगवान् तीर्थंकर

તે જ્યાં પૂર્વ દિગ્વર્તી કદલીગૃહ હતું અને તેમાં પણ જ્યાં ચતુઃશાલા હતી અને તે ચતુઃશાલામાં પણ જ્યાં સિંહાસન હતું ત્યાં આવી. 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयर मायारं च सीहासणे णिसीयावेंति' ત્યાં આવીને તેમણે ભગવાન્ તીર્થંકરને અને તીર્થંકરના માતાને સિંહાસન ઉપર બેસાડયા. 'णिसीयावित्ता तिहिं उदएहिं मज्जावेंति-तं जहा गंधोदणं पुप्फोदएणं सुद्धोदएणं मज्जावित्ता सव्वालंकारविभूसियं करेंति' બેસાડી પછી તેમણે તીર્થંકરને તેમજ તીર્થંકરના માતાશ્રીને ત્રણ પ્રકારના પાણીથી સ્નાન કરાવ્યું તે ત્રણ પ્રકારનું પાણી આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ ગંધોદક-કુંકુમ આદિથી મિશ્રિત પાણી, દ્વિતીય પુષ્પોદક-જાત્યાદિ પુષ્પોથી મિશ્રિત પાણી અને તૃતીય શુદ્ધોદક ફક્ત પાણી. આ ત્રણ પ્રકારના પાણીથી સ્નાન કરાવીને પછી તેમણે તેઓ બન્નેને સર્વ પ્રકારના અલંકારોથી વિભૂષિત કર્યા, 'करित्ता भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति' સર્વ પ્રકાર-અલંકારોથી વિભૂષિત કરીને પછી તેમણે ભગવાન્ તીર્થંકરને અને તીર્થંકર... છે. 'कप्पेत्ता, वि-

पुटेन तीर्थंकरमातरं च बाहूभ्यां गृह्णन्ति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'जेणेव उत्तरिल्ले कयलीहरए जेणेव चउसालए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति' यत्रैवोत्तराहं कदलीगृहं यत्रैव चतुः शालं यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयाविंति' भगवन्तं तीथकरं तीर्थङ्करमातरं च सिंहासने निषादयन्ति उपवेशयन्ति 'णिसीयावित्ता' निषाद्य उपवेश्य 'आभिओगे देवे सद्दाविंति' आभियोगान् आज्ञाकारिणो देवान् शब्दयन्ति आह्वयन्ति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषु उक्तवत्यः 'खिप्पामेव भो देवनुप्पिया ! चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह' क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतात् गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि संहरत समानयत 'तएणं ते आभिओगा देवा ताहिं रुयगमज्झवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारी महत्तरियाहिं एवंवुत्ता समाणा हट्टतुट्ठा जाव विणएणं वयणं पडिच्छंति'

को और तीर्थंकर की माता को क्रमशः करतलपुट से उठाया एवं हाथों से पकड़ा 'गिण्णित्ता जेणेव उत्तरिल्ले कयलीहरए चउसालए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति' पकडकरके वे उत्तर दिग्वर्ती कयली गृहमें जहां चतुः शाला थी और उसमें भी जहां सिंहासन था वहां पर गई। 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति' वहां जाकर के उन्हों ने भगवान् तीर्थंकर और तीर्थ कर माता को सिंहासन पर बैठा दिया (णिसीयावित्ता आभिओगे देवे सद्दाविंति) सिंहासन पर बैठाकर फिर उन्हों ने अपने २ आभियोगिक देवों को बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उनसे ऐसा कहा–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह' हे देवानुप्रियो ! तुमलोग शीघ्र ही क्षुद्र हिमवत्पर्वत से गोशीर्ष चन्दन की लकडियां लेकर आओ 'तएणं ते आभिओगा देवा ताहिं रुयगमज्झवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारीमहत्तरियाहिं एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठा जाव विणएणं

માતાને ક્રમશઃ કરતલપુટથી ઉપાડયા અને હાથોથી પકડયા 'गिण्हित्ता जेणेव उत्तरिल्ले कयलीहरए जेणेव चउसालए जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छंति' પકડીને ઉત્તર દિશા તરફના કદલી ગૃહમાં જ્યાં ચતુઃ શાળા હતી અને તેમાં પણ જ્યાં સિંહાસન હતું ત્યાં તેઓ ગઈ 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च सीहासणे णिसीयावेंति' ત્યાં જઈને તેઓએ ભગવાન્ તીર્થંકરને અને તીર્થંકરની માતાજીને સિંહાસનપર બેસાર્યા 'णिसीयावित्ता 'आभिओगे देवे सद्दाविंति' સિંહાસન ઉપર બેસાડીને પછી તેમણે પોતપોતાના આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह' હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે લોકો શીઘ્ર ક્ષુદ્રહિમવત્પર્વતથી ગોશીર્ષ ચન્દનના લાકડાઓ લઈ આવો. 'तएणं ते आभिओगा देवा ताहिं रुयगमज्झवत्थव्वाहिं चउहिं दिसाकुमारी महत्तरियाहिं एवं

ततः तासामाज्ञप्त्यनन्तरं खलु ते आभियोगाः-आज्ञाकारिणो देवाः ताभिः रुचकमध्यवास्तव्याभिः चतसृभिः दिक्कुमारीमहत्तरिकाभिरेवम् उक्तप्रकारेण उक्ता आज्ञप्ताः सन्तः हृष्टतुष्टा यावद् विनयेन वचनं प्रतीच्छन्ति स्वीकुर्वन्ति अत्र यावत् पदात् हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः सुमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद्हृदया इति ग्राह्यम् 'पडिच्छित्ता' प्रतीष्य स्वीकृत्य, 'खिप्पामेव चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ सरसाइं गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरंति' क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रमेव क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतात् सरसानि-रससहितानि गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि संहरन्ति समानयन्ति 'तएणं ताओ मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ सरगं करेंति' ततः खलु तदनन्तरं किल ताः मध्यरुचकपर्वतवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकाः शरकं शरप्रतिकृति तीक्ष्णमुखमग्न्युत्पादकं काष्ठविशेषं कुर्वन्ति, 'करित्ता' कृत्वा 'अरणिं घडेंति' अरणिं घटयन्ति-तेनैव शरकेण सह अरणिं

वयणं पडिच्छंति' इस प्रकार उन रुचक मध्य वासिनी चार महत्तरिक दिक्कुमारियों द्वारा आज्ञप्त हुए वे आभियोगिक देव हृष्ट तुष्ट यावत् हुए और बडी विनय से उन्हो ने उनके वचनों को स्वीकार कर लिया यहां यावत्पद से 'हृष्ट तुष्ट चित्तानन्दिताः, सुमनसः परम सौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदयाः' इस पाठका ग्रहण हुआ है 'पडिच्छित्ता खिप्पामेव चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ सरसाइं गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरंति' आज्ञा के वचनों को स्वीकार करके वे आभियोगिक देव क्षुद्रहिमवत्पर्वत पर गये और वहां से गोशीर्ष सरस चन्दन की लकडियां ले आये 'तएणं ताओ मज्झिमरुयग वत्थव्वओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ सरगं करेंति' इसके बाद उन चार मध्यरुचक वासिनी महत्तरिक दिक्कुमारियों ने अग्नि को उत्पन्न करने वाला शरक नामका काष्ठ विशेष तैयार किया 'करित्ता अरणि घडेंति' उसे तैयार करके उसके साथ अरणिकाष्ठ को संयोजित किया 'अरणिं घडित्ता सरएणं

वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठा जाव विणएणं वयणं पडिच्छंति' આ પ્રમાણે તે રુચક મધ્યવાસિની ચાર મહત્તરિક દિક્કુમારિકાઓ વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે આભિયોગિક દેવો હૃષ્ટ-તુષ્ટ થઈને યાવત્ બહુ જ વિનય સાથે તેમણે તેમની આજ્ઞા નો સ્વીકાર કરી લીધો. અહીં યાવત્ પદથી 'हृष्ट तुष्टचित्तानन्दितः सुमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद हृदयाः' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. 'पडिच्छित्ता खिप्पामेव चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ सरसाइं गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरंति' આજ્ઞાના વચનોનો સ્વીકાર કરીને પછી તે આભિયોગિક દેવો ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતની ઉપર ગયા અને ત્યાંથી ગોશીર્ષ સરસ ચંદનના લાકડાઓ લઈ આવ્યા. तएणं ताओ मज्झिमरुयगवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ सरगं करेंति' ત્યારબાદ તે ચાર મધ્ય રુચક વાસિની મહત્તરિક દિક્કુમારીઓએ અગ્નિને ઉત્પન્ન કરનાર શરક નામક કાષ્ઠ વિશેષ તૈયાર કર્યું. 'करित्ता अरणिं घडेंति' તેને તૈયાર કરીને તેની સાથે

लोकप्रसिद्धं काष्ठविशेषं घटयन्ति संयोजयन्ति 'अरणिं घडित्ता' अरणिं घटयित्वा संयोज्य 'सरएणं अरणिं महिंति' शरकेण अरणिं मथ्नन्ति 'महित्ता' मथित्वा 'अग्गिं पाडेंति' अग्निं पातयन्ति 'पाडित्ता' पातयित्वा 'अग्गिं संधुक्खंति' अग्निं संधुक्षन्ति सन्दीपयन्ति 'संधुक्खित्ता' संधुक्ष्य 'गोसीसचंदणकट्ठे पक्खिवंति' गोशीर्षचन्दनकाष्ठानि खण्डशः कृतानि यादृशैश्चन्दनकाष्ठैः अग्निरुद्दीपितः स्यात् तादृशानि प्रोक्तकाष्ठानि प्रक्षिपन्ति 'पक्खिवित्ता' प्रक्षिप्य 'अग्गिं उज्जालंति' अग्निमुज्ज्वालयन्ति 'उज्जालित्ता' उज्ज्वाल्य 'समिहा कट्ठाइं पक्खिविंति' समित्काष्ठानि प्रादेशप्रमाणानि इन्धनानि समिधस्तद्रूपाणि काष्ठानि अग्नौ प्रक्षिपन्ति पूर्वं हि गोशीर्षचन्दनकाष्ठप्रक्षेपोऽग्न्युद्दीपनाय अयं च प्रक्षेपः रक्षाकरणायेति विशेषः, 'पक्खिवित्ता' प्रक्षिप्य 'अग्गिहोमं करेंति' अग्निहोमं कुर्वन्ति अग्निं विशेषतः प्रज्वालयतीत्यर्थः 'करित्ता' कृत्वा 'भूतिकम्मं करेंति' भूतिकर्म कुर्वन्ति भूतेः भस्मनः कर्म क्रिया तां कुर्वन्ति 'करित्ता' कृत्वा 'रक्खापोट्टलियं बंधंति' रक्षापोट्टलिकाम्-जिनजनन्योः

अरणिं महिंति' संयोजित करके फिर दोनों को उन्होंने रगडा 'महित्ता अग्गिं पाडेंति' रगड करके अग्नि को उनमें से निकाला 'पाडित्ता अग्गिं संधुक्खंति' निकाल कर उस अग्नि को उन्होंने धोंका 'संधुक्खित्ता गोसीसचंदणकट्ठे पक्खिविंति' धोंक कर अग्नि में उन गोशीर्ष चन्दन की लकडियों को डाला 'पक्खिवित्ता अग्गिं उज्जालयंति' डाल करके फिर उन्होंने अग्नि को प्रज्ज्वलित किया 'उज्जालित्ता समिहाकट्ठाइं पक्खिविंति' अग्नि को प्रज्वलित करके फिर उसमें उन्होंने समित्काष्ठों को डाला पहिले तो गोशीर्ष चन्दन की लकडियों से उन्होंने अग्नि को चेताया जलाया बादमें जब अग्नि चेत चूकी तब फिर उसमें उन्होंने इन्धन डाला 'पक्खिवित्ता अग्गिहोमं करेंति' इन्धन डालकर फिर उन्होंने अग्नि होम किया 'करित्ता भूतिकम्मं करेंति' अग्नि होम करके फिर उन्होंने भूतिकर्म किया 'करित्ता रक्खापोट्टलियं बंधंति' भूतिकर्म करके उन्होंने

અરણિકાષ્ઠને સંયોજિત કર્યું'. 'अरणिं घडित्ता सरएणं अरणिं महिंति' સંયોજિત કરીને પછી બન્નેને તેમણે ઘસ્યાં 'महित्ता अग्गिं पाडेंति' ઘસીને અગ્નિને તેમાંથી કાઢયો. 'पडित्ता अग्गिं संधुक्खंति' કાઢીને તે અગ્નિને તેમણે સળગાવ્યો. 'संधुक्खित्ता गोसीसचंदणकट्ठे पक्खिविंति' સળગાવીને તે ગોશીર્ષ ચન્દનના લાકડાઓને તેમાં નાખ્યા. 'पक्खिवित्ता अग्गिं उज्जालयंति' નાખીને તેમણે અગ્નિને પ્રજ્વલિત કર્યો. 'उज्जालित्ता समिहाकट्ठाइं पक्खिविंति' અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરીને પછી તેમાં તેમણે સમિત્ કાષ્ઠો નાખ્યાં. પહેલાં તેમણે ગોશીર્ષ ચન્દનના લાકડાઓથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો ત્યાર બાદ જ્યારે અગ્નિ પ્રજ્વલિત થઈ ગયો ત્યારે તેમણે તેમાં ઈંધન નાખ્યા. 'पक्खिवित्ता अग्गिहोमं करेंति' ઇંધન નાખીને પછી તેમણે અગ્નિ હોય કર્યો. 'करित्ता भूतिकम्मं करेंति' અગ્નિ હોય કરીને પછી તેમણે ભૂતિકર્મ કર્યું 'करित्ता रक्खापोट्टलियं वंधंति' ભૂતિકર્મ કરીને પછી તેમણે રાખની પોટ્ટલિકા બનાવી

शाकिन्यादि दुष्टदेवताभ्यो दृग्दोषादिभ्यश्च रक्षाकरीं पोट्टलिकां वध्नन्ति 'वंधेत्ता' वद्ध्वा 'णाणामणिरयणभत्तिचित्ते दुविहे पाहाणवट्टगे गिण्हंति' नाना मणिरत्नभक्तिचित्रौ-नाना-मणिरत्नानां विविधचन्द्रकान्तहीरकादीनां भक्तीरचना तया विचित्रौ द्विविधौ पाषाणवृत्तकौ पाषाणगोलकौ गृह्णन्ति 'गहाय' गृहीत्वा 'भगवओ तित्थयरस्स कण्णमूलंमि टिट्टियावेंति' भगवतस्तीर्थङ्करस्य कर्णमूले तौ पाषाणगोलकौ संयोज्य 'टिट्टियावेंति' परस्परं ताडनेन टिट्टीतिशब्दोत्पादनपूर्वकं वादयन्तीत्यर्थः 'टिट्टियावेंति' अनुकरणशब्दोऽयम् अनेन हि बाल-लीलावशादन्यत्र व्यासक्तं भगवन्तं वक्ष्यमाणाशीर्वचनश्रवणे पटुं कुर्वन्तीतिभावः, 'भवउ भगवं पव्वयाउए २' भवतु भगवान् पर्वतायुः भवतु भगवान पर्वतायुः इत्याशीर्वचनं ददाति इति । 'तए णं ताओ रुयगमज्झवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ भगवं तित्थयरं

राखकी पोटलियां बनाई जिन और जिन जननी की शाकिनी आदि दुष्ट देवियों से एवं दृष्टिदोष से रक्षा करनेवाली ऐसी पोटलिका तैयार की और उसे उनके गलेमें बांध दिया 'वंधेत्ता णाणामणिरयणभत्तिचित्ते दुविहे पाहाणवट्टगे गिण्हंति' बांधने के बाद फिर उन्हों ने अनेक मणि और रत्नों से जिनमें रचना हो रही है और इसी से जो विचित्र प्रकार के हैं ऐसे दो गोलपाषाण को-बट-ईयों को शालिग्राम की जैसी छोटी-छोटी दो वटइयों को उठाया-'गहाय भग-वओ तित्थयरस्स कण्णमूलंमि टिट्टियावेंति' और उठाकर उन्हें भगवान् तीर्थ-कर के कर्णमूल पर ले जाकर बजाया-कि जिस से उनके वचन से टी टी ऐसा शब्द निकला 'टिट्टियावेंति' यह अनुकरण शब्द है । इससे यह प्रकट किया गया है कि बाललीला के वश से यदि भगवान् का चित्त अन्यत्र आसक्त हो तो वह एक जगह आजावे ताकि वक्ष्यमाण इस आशीर्वाद के वचनों को वे सावधान से सुन सकें 'भवउ भगवं पव्वयाउए' आप भगवान पर्वत के बराबर आयुवाले हों

જિન અને જિન જનની ની શાકિની વગેરે દુષ્ટ દેવીઓથી તેમજ દૃષ્ટિ દોષથી રક્ષા કરનારી એવી તેમણે પોટ્ટલિકા તૈયાર કરી અને પછી તે પોટ્ટલિકા તે તેમના ગળામાં બાંધી દીધી. 'बंधेत्ता, णाणामणिरयणभत्तिचित्ते दुविहे पाहाणवट्टगे गिण्हंति' બાંધ્યા બાદ તેમણે અનેક મણિઓ અને રત્નોની જેમાં રચના થઈ રહી છે અને એનાથી જ જે વિચિત્ર પ્રકારના છે, એવા બે ગોળ પાષાણો-શલિગ્રામ જેવા આકારના બે પાષાણો-ઉઠાવ્યા. 'गहाय भग-वओ तित्थयरस्स कण्णमूलंमि टिट्टियावेंति' અને ઉઠાવીને તેમણે ભગવાન્ તીર્થંકરના કર્ણ-મૂલ ઉપર લઈ જઈ ને વગાડયા. કે જેથી તેમના વજનથી જ 'ટી-ટી' એવો શબ્દ નીકળ્યો 'टिट्टियावेंति' આ અનુકરણાત્મક શબ્દ છે. એનાથી આ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે બાળલીલાના કારણથી જો ભગવાનનું ચિત્ત અન્ય સ્થળે આસક્ત હોય તો તે એક સ્થાને આવી જાય. જેથી વક્ષ્યમાણ આ આશીર્વાદના વચનોને તેઓશ્રી સાવધાન થઈ ને સાંભળી શકે. 'भवउ भगवं पव्वयाउए' આપ ભગવાન્ પર્વત બરાબર આયુષ્યવાળા થાઓ. 'तएणं

करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति' ततः उक्तसकलकार्यकरणानन्तरं खलु ताः रुचकमध्यवास्तव्याः चतस्रो दिक्कुमारी महत्तरिकाः भगवन्तं तीर्थंकरं करतलपुटेन तीर्थंकरमातरं च बाहुभ्यां गृह्णन्ति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'तित्थयरमायरं सयणिज्जंसि णिसीयाविंति' तीर्थंकरमातरं शय्यायां निषादयन्ति उपवेशयन्ति 'णिसीयावित्ता' निषाद्य उपवेश्य 'भगवं तित्थयरं माऊए पासे ठवेंति' भगवन्तं तीर्थङ्करं मातुः पार्श्वे स्थापयन्ति 'ठवित्ता' स्थापयित्वा नातिदूरासन्नगाः सत्यः 'आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' आगायन्त्यः-आ-ईषत् गायन्त्यः प्रारम्भकाले अल्पस्वरेणैव गायमानत्वात् ततः परिगायन्त्यः-दीर्घस्वरेण गायन्त्यस्ताः चतस्रो दिक्कुमारीमहत्तरिकास्तिष्ठन्तीति ॥सू० ३॥

'तएणं ताओ रुयगमज्झवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारी महत्तरियाओ भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति' इस प्रकार से आशीर्वाद देने के बाद उन रुचक मध्यवासिनी चार महत्तरिक दिक्कुमारियों ने भगवान् तीर्थंकर को दोनों हाथों से उठालिया और तीर्थंकर माता को दोनों भुजाओं में पकड लिया। 'गिण्हित्ता जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति' पकड कर फिर वे जहां भगवान् तीर्थंकर का जन्म भवन था वहां आगई। 'उवागच्छित्ता तित्थयरमायरं सयणिज्जंसि णिसीयावेंति' वहां आकर के उन्होंने तीर्थंकर की माता को शय्या पर बैठा दिया 'णिसीयावित्ता भगवं तित्थयरं माउए पासे ठविंति' बैठा कर फिर उन्हों ने भगवान् तीर्थंकर को उनके पास रख दिया 'ठवित्ता आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंत्ति' रखकर फिर वे अपने समुचित स्थान पर खडी हो गई और पहिले धीमे स्वर से और बादमें जोर जोर से जन्मोत्सव के माङ्गलिक गीत गाने लगी ॥३॥

ताओ रुयगमज्झवत्थव्वाओ चत्तारि दिसाकुमारीमहत्तरियाओ भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं तित्थयरमायरं च बाहाहिं गिण्हंति' આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યા બાદ તે રુચક મધ્યવાસિની ચાર મહત્તરિક દિક્કુમારીઓએ ભગવાન્ તીર્થંકરને બન્ને હાથોમાં ઉઠાવ્યા. અને તીર્થંકરના માતાના બન્ને બાહુઓ પકડયા. 'गिण्हित्ता जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छंति' પકડીને પછી જ્યાં ભગવાન્ તીર્થંકરનું જન્મ ભવન હતું ત્યાં તેઓ આવી. 'उवागच्छित्ता तित्थयरमायरं सयणिज्जंसि णिसीयावेंति' ત્યાં-આવીને તેમણે તીર્થંકરના માતાને શય્યા ઉપર બેસાડયા. 'णिसीयावित्ता भगवं तित्थयरं माउए पासे ठविंति' બેસાડીને પછી તેમણે ભગવાન્ તીર્થંકરને તેમની માતાની પાસે મૂકી દીધા. 'ठवित्ता आगायमाणीओ परिगायमाणीओ चिट्ठंति' મૂકીને પછી તેઓ પોતાના સમુચિત સ્થાને ઊભી થઈ ગઈ અને પહેલાં ધીમા-ધીમા સ્વરથી અને ત્યાર બાદ જોર-જોરથી જન્મોત્સવના માંગલિક ગીતો ગાવા લાગી ॥ ૩ ॥

अथेन्द्रकृत्यावसरमाह—

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के णामं देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे सयक्कऊ सहस्सक्खे मघवं पागसासणे दाहिणद्धलोकाहिवई बत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे अरयंबरवत्थधरे आलइयमालमउडे नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे भासुरबोंदी पलंबवणमाले महिड्ढिए महज्जुईए महाबले महाजसे महाणुभागे महासोक्खे सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिंसए विमाणे सभाए सुहम्माए सक्कंसि सीहासणंसि से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणिआणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महयाहयणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपडहवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ। तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणं चलइ। तए णं से सक्के जाव आसणं चलियं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ पउंजित्ता भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आभोइत्ता हट्ठतुट्ठचित्ते आनंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए धाराहयकयंबकुसुमचंचुमालइयऊसवियरोमकूवे वियसियवरकमलनयणवयणे पचलियवरकडगतुडियकेऊरमउडे कुंडलहारविरायंतवच्छे पालंबपलंबमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरियं चवलं सुरिंदे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता वेरुलियवरिट्ठरिट्ठ अंजणनिउणोवियमिसिमिसिंत मणिरयणमंडियाओ पाउयाओ ओमुयइ ओमुइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ करित्ता अंजलिमउलियग्गहत्थे तित्थयराभिमुहे सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ-

अचित्ता दाहिणं जाणुं धरणीयलंसि साहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणियलंसि निवेसेइ निवेसित्ता ईसिं पच्चुण्णमइ, पच्चुण्णमित्ता कडगतुडियथंभियाओ भुयाओ साहरइ, साहरित्ता करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी–णमोत्थुणं अरहंताणं भगवंताणं, आइगराणं तित्थयराणं सयंसंबुद्धाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं–पुरिसवरपुंडरीयाणं पुरिसवरगंधहत्थीणं, लोगुत्तमाणं लोगणाहाणं लोगहियाणं लोगपईवाणं लोगपज्जोयगराणं अभयदयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं जीवदयाणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं, दीवोताणं सरणं गई पइट्ठा अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं वियट्ट छउमाणं जिणाणं जावयाणं तिण्णाणं तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोयगाणं सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं सिवमयलमरुयमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरावित्तिसिद्धिगइणामधेयं ठाणं संपत्ताणं णमो जिणाणं जियभयाणं णमोत्थुणं भगवओ तित्थयरस्स आइगरस्स जाव संपविउकामस्स वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इहगए, पासउ मे भगवं ! तत्थगए इहगयं ति कट्टु वंदइ, णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे, तएणं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अयमेयारूवे जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवे दीवे भगवं तित्थयरे तं जीयमेयं तीय पच्चुप्पण्णमणागयाणं सव्वाणं देविंदाणं देवराईणं तित्थयराणं जम्मणमहिमं करेत्तए तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमि त्ति कट्टु एवं संपेहित्ता हरिणेगमेसिं पायत्ताणीयाहिवइं देवं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सभाए सुहम्माए मेघोघरसियं गंभीरमहुरयरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुघोसं सूसरं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेमाणे २ महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणे २ एवं वयासी–आणवेइयं भो सक्के

देविंदे देवराया गच्छइ णं भो सक्के देविंदे देवराया जंबुद्दीवे दीवे भग-
वओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करित्तए, तं तुब्भेवि णं देवाणुप्पिया!
सव्विद्धीए सव्वजुईए सव्वबलेणं सव्वसमुदयेणं सव्वायरेणं सव्वविभूईए
सव्वविभूसाए सव्वसंभमेणं सव्वणाडएहिं सव्वोवरोहेहिं सव्वपुप्फगंध-
मल्लालंकारविभूसाए सव्वदिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं महया इद्धीए
जाव रवेणं णियययपरियालसंपरिवुडा सयाइं सयाइं जाणविमाणवाहणाइं
दुरूढा समाणा अकालपरिहीणं चेव सक्कस्स जाव अंतियं पाउब्भवह।
तएणं से हरिणेगमेसी देवे पायत्ताणीयाहिवई सक्केणं ३ जाव एवं वुत्ते
समाणे हट्ठ तुट्ठ जाव एवं देवोत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ
पडिसुणित्ता सक्कस्स ३ अंतियाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव
सभाए सुहम्माए मेघोघरसियगंभीरमहुरयरसद्दा जोयणपरिमंडला
सुघोसा घंटा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं मेघोघरसियगंभीरम-
हुरयरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुघोसं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ तएणं तीसे
मेघोघरसियगंभीरमहुरयरसद्दाए जोयणपरिमंडलाए सुघोसाए घंटाए
तिक्खुत्तो उल्लालियाए समाणीए सोहम्मे कप्पे अण्णेहिं एगूणेहिं बत्तीस-
विमाणावाससयसहस्सेहिं अण्णाइं एगूणाइं बत्तीसं घंटासयसहस्साइं
जमगसमगं कणकणारावं काउं पयत्ताइं हुत्था इति, तएणं सोहम्मे
कप्पे पासायविमाणनिक्खुडावडियसद्दसमुट्ठिय घंटापडेंसुया सय सह-
स्ससंकुले जाए यावि होत्था इति, तएणं तेसिं सोहम्मकप्पवासीणं
बहूणं वेमाणियाणं देवाणय देवीणय एगंत रइपसत्तणिच्चपमत्त विसय
सुहमुच्छियाणं सूसरघंटारसियविउलबोलपूरियचवलपडिबोहणे कए
समाणे घोसणकोऊहलदिण्णकण्णएगग्गचित्त उवउत्तमाणसाणं से
पायत्ताणीयाहिवई देवे तंसि घंटारवंसि निसंतपडिसंतंसि समाणंसि
तत्थ तत्थ तहिं तहिं देसे महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणे उग्घोसे-
माणे एवं वयासीत्ति हंत! सुणंतु भवंतो बहवे सोहम्मकप्पवासी वेमा-

णिय देवा देवीओय सोहम्मकप्पवइणो इणमोत्थणं हिय सुहत्थं आणा-वइणं भो सक्के तंचेव जाव अंतियं पाउब्भवहत्ति, तए णं ते देवा देवीओ य एयमट्ठं सोच्चा हट्ठतुट्ठ जाव हियया अप्पेगइया वंदणवत्तियं एवं पुअण वत्तियं सक्कारवत्तियं संमाणवत्तियं दंसणवत्तियं जिणभत्तिरागेणं अप्पे-गइया तं जीयमेयं एवमादि त्तिकट्टु जाव पाउब्भवंति त्ति' तए णं से सक्के देविंदे देवराया ते विमाणीए देवे देवीओ य अकालपरिहीणं चेव अंतियं पाउब्भवमाणे पासइ पासित्ता, हट्ठे पालयं णामं आभिओगियं देवं सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अणेगखंभसयसण्णिविट्ठं लीलट्ठियसालभंजियाकलियं ईहामियउसभ-तुरगणरमगरविहगवालगकिण्णररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्ति-चित्तं खंभुग्गयवइरवेइयापरिगयाभिरामं विज्जाहरजमलजुयलजंत-जुत्तं पिव अच्चीसहस्समालिणीयं रूवगसहस्सकलियं भिसमाणं भिब्भिसमाणं चक्खुलोयणलेसं सुहफासं सस्सिरीयरूवं घंटावलिय महुरमणहरसरं सुहं कंतं दरिसणिज्जं णिउणोविय मिसिमिसिंत मणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं जोयणसहस्सविच्छिण्णं पंचजोयणसय मुव्विद्धं सिग्घं तुरियं जइणं णिव्वाहि दिव्वं जाणविमाणं विउव्वाहि विउव्वाहित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि ॥ सू० ४ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो नाम देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरन्दरः शतक्रतुः सहस्राक्षः मघवा पाकशासनः दक्षिणार्द्धलोकाधिपतिः द्वात्रिंशद् विमानावासशत-सहस्राधिपतिः ऐरावतवाहनः सुरेन्द्रः अरजोंऽम्बरवस्त्रधरः आलगितमालमुकुटः नवहेमचारुचित्त-चञ्चलकुण्डलविलिह्यमानगण्डः 'वा विलिख्यमानगण्डः' भासुरबोन्दिः प्रलम्बवनमालः महर्द्धिकः महाद्युतिकः महाबलः महायशस्कः महानुभागः महासौख्यः सौधर्मकल्पसौधर्मावतं-सकविमाने सभायां सुधर्मायां शक्रे सिंहासने स खलु तत्र द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणां चतुरशीतेः सामानिकसहस्राणां त्रयस्त्रिंशतः त्रायस्त्रिंशकानाम् चतुर्णां लोकपालानाम् अष्टा-नाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां परिषदाम् सप्तानामनीकानां सप्तानामनीकाधि-पतीनां चतुश्चतुरशीतेरात्मरक्षकदेवसहस्राणाम् अन्येषां च बहूनां सौधर्मकल्पवासिनां वैमानि-कानां देवानां च देवीनां च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेना-

पत्यं कारयन् पालयन् महताहतगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुपटहवादितरवेण दीव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। ततः खलु तस्य शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराज्ञः आसनं चलति, ततः खलु स शक्रो यावत् आसनं चलितं पश्यति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुङ्क्ते प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थङ्करम् अवधिना आभोगयति आभोग्य हृष्टतुष्टचित्त आनन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदयः धाराहतकदम्बकुसुम रोमाञ्चितोच्छ्रितरोमकूपः विकसितवरकमलनयनवदनः प्रचलितवरकटकत्रुटिककेयूरमुकुटकुण्डलः हारविराजमानवक्षस्कः प्रालम्बप्रलम्बमानघोलद् भूषणधरः ससंभ्रम त्वरितं चपलं सुरेन्द्रः सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय पादपीठात् प्रत्यवरोहति प्रत्यवरुह्य वैडूर्यवरिष्ठरिष्टाञ्जननिपुणोचितमिसिमिसिन्त मणिरत्नमण्डिते पादुके अवमुञ्चति अवमुच्य एकशाटिकम् उत्तरासङ्गं करोति कृत्वा अञ्जलि मुकुलिताग्रहस्तः तीर्थङ्कराभिमुखः सप्ताष्टपदानि अनुगच्छति अनुगत्य वामं जानुम् आकुञ्चयति आकुञ्च्य दक्षिणं जानुं धरणीतले निहत्य त्रिःकृत्वः मूर्द्धानं धरणीतले निवेशयति, निवेश्य ईषत् प्रत्युन्नमति, प्रत्युन्नमित्वा कटकत्रुटिकस्तम्भितौ भुजौ संहरति संहृत्य करतल परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवमवादीत्—नमोऽस्तु खलु अरिहन्तृणां भगवताम् आदिकराणां तीर्थकराणां स्वयं संबुद्धानां पुरुषोत्तमानां पुरुषसिंहानां पुरुषवरपुण्डरीकाणां पुरुषवरगन्धहस्तिनां लोकोत्तमानां लोकनाथानां लोकहितानाम् लोकप्रदीपानां लोकप्रद्योतकराणाम् अभयदायकानाम् चक्षुर्दायकानां मार्गदकायानां शरणदायकानां जीवदायकानां बोधिदायकानां धर्मदायकानां धर्मदेशकानां धर्मनायकानां धर्मसारथिनां धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्तिनां दीपः त्राणं शरणं गतिश्च प्रतिष्ठा अप्रतिहतज्ञानदर्शनधराणां विवृत्तछद्मानां जिनानाम् जापकाना तीर्णानां तारकानां बुद्धानां बोधकानां मुक्तानां मोचकानां सर्वज्ञानां सर्वदर्शिनां शिवमचलमरुजमनन्तमक्षयमव्याबाधमपुनरावृत्ति सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं संप्राप्तानां नमो जिनानां जितभयानाम् नमोऽस्तु खलु भगवतस्तीर्थकरस्य आदिकरस्य यावत् संप्राप्तुकामस्य वन्दे खलु भगवन्तं तत्र गतम् इहगतः पश्यतु मां भगवान् तत्रगतः। इहगतम् इतिकृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा सिंहासनवरे पौरस्त्याभिमुखः संनिषण्णः ततः, खलु तस्य शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अयमेतावद्रूपो यावत् संकल्पः समुदपद्यत उत्पन्नः खलु—भो जम्बूदीपे द्वीपे भगवांस्तीर्थंकरः तस्माज्जीतमेतत्—अतीतप्रत्युत्पन्नानागतानां शक्राणां देवेन्द्राणाम् देवराजानां तीर्थकराणां जन्ममहिमानं कर्त्तुं तद्गच्छामि खलु अहमपि भगवतस्तीर्थकरस्य जन्ममहिमानं करोमीतिकृत्वा एवं संप्रेक्षते संप्रेक्ष्य हरिणैगमेषीतिनामानं पदात्यनीकाधिपतिं देवं शब्दयति शब्दायित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानांप्रिय! सभायां सुधर्मायां मेघौघरसितां गंभीरमधुरतरशब्दाम् योजनपरिमण्डलां सुघोषां सुस्वरां घण्टां त्रिः कृत्वः उल्लालयन् उल्लालयन् महता महता शब्देन उद्घोषयन् उद्घोषयन् एवं वदत आज्ञापयति भोः शक्रो देवेन्द्रो देवराजः गच्छति खलु भो शक्रो देवेन्द्रो देवराजः जम्बूद्वीपे द्वीपे भगवतस्तीर्थकरस्य जन्ममहिमानं कर्त्तुं तत् यूयमपि खलु देवानुप्रियाः

सर्वद्धर्या सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदायेन सर्वादरेण सर्वविभूत्या सर्वविभूषया सर्वसंभ्रमेण सर्वनाटकैः सर्वौपरोधैः सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारविभूषया सर्वादिव्यत्रुटितशब्दसन्निनादेन महत्या ऋद्ध्या यावत् रवेण निजकपरिवारसंपरिवृताः स्वकानि स्वकानि यानविमानवाहनानि दुरूढाः सन्तः अकालपरिहीणं शक्रस्य यावत् अन्तिके प्रादुर्भवत। ततः खलु स हरिणेगमेषी देवः पादात्यनीकाधिपतिः शक्रेण३ यावत् एवम् उक्तः सन् हृष्टतुष्ट यावत् एवं देवा! इति आज्ञायाः विनयेन वचनं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव सभायां सुधर्मायां मेघौघरसितगम्भीरमधुरतरशब्दां योजनपरिमण्डलां सुघोषां घण्टां तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य तां मेघौघरसित गम्भीरमधुरतरशब्दां योजनपरिमण्डलां सुघोषां घंटां त्रिः कृत्वः उल्लालयति

ततः खलु तस्यां मेघौघरसितगम्भीर० मधुरतरशब्दायां योजनपरिमण्डलायां सुघोषायां घण्टायां त्रिः कृत्वः उल्लालितायां सत्यां सौधर्मे कल्पे अन्येषु एकोनेषु द्वात्रिंशद्विमानावासशतसहस्रेषु अन्यानि एकोनानि द्वात्रिंशत् घण्टाशतसहस्राणि यमकसमकं कणकणारावं कर्तु प्रवृत्तानि अभवत् इति। ततः खलु सौधर्मः कल्पः प्रासादविमाननिष्कुटापतितशब्दसमुत्थितघण्टाप्रतिश्रुतशतसहस्रसंकुलो जातश्चाप्यभूत् इति। ततः खलु तेषां सौधर्मकल्पवासिनां बहूनां वैमानिकानां देवानाञ्च देवीनां च एकान्तरतिप्रसक्तनित्यप्रमत्तविषयसुखमूर्छितानाम् सुस्वरघण्टारसितविपुलबोलपूरितचपलपरिबोधने कृते सति घोषणकुतूहलदत्तकर्णैकाग्रचित्तोपयुक्तमानसानां सपदात्यनीकाधिपति र्देवः तस्मिन् घण्टारवे निशान्त प्रतिशान्ते सति तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् देशे महता महता शब्देन उद्घोषयन् उद्घोषयन् एवम् अवादीदिति। हन्त! शृण्वन्तु भवन्तो बहवः सौधर्मकल्पवासिनो वैमानिकदेवाः देव्यश्च सौधर्मकल्पपतेरिदं वचनं हितसुखार्थम्–आज्ञापयति खलु भो शक्रः तदेव यावत् अन्तिकं प्रादुर्भवत इति, ततश्च ते देवा देव्यश्च एतमर्थं श्रुत्वा हृष्टतुष्ट यावत् हृदया! अप्येकका: वन्दनप्रत्ययम् एवं पूजन प्रत्ययम् सत्कारप्रत्ययम् सन्मानप्रत्ययम् जिनभक्तिरागेण अप्येकका: तत् जीतमेतत् एवमादि इत्यादिकं कृत्वा यावत् प्रादुर्भवन्ति इति। ततः खलु सः शक्रः देवेन्द्रो देवराजः तान् वैमानिकान् देवान् देवींश्च अकालपरिहीनं चेव अन्तिकं प्रादुर्भवतः प्रादुर्भवन्तीश्च पश्यति दृष्ट्वा हृष्टः पालकं नाम आभियोगिकं देवं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो! देवानुप्रियाः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टं लीलास्थितशालभञ्जिकाकलितम् ईहामृगऋषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नररुरुशरभचामरकुञ्जरवनलतापद्मलताभक्तिचित्रम् स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताभिरामम् विद्याधरयमलयुगल यन्त्रयुक्तमिव अर्चिसहस्रमालिनीकम् रूपकसहस्रकलितम् भास्यमानं वाभास्यमानं चक्षुर्लोचनलेश्यं सुखस्पर्शं सश्रीकरूपं घण्टावलिकमधुरमनोहर सद्दशम् शुभं कान्तं दर्शनीयम् मिसिमिसेन्तमणिरत्नघण्टिकाजालपरिक्षिप्तम् योजन सहस्रविस्तीर्णं पञ्चशतोच्चं शीघ्रं त्वरितं जवनं निर्वाहि दिव्यम् यानविमानं विकुर्वस्व विकुर्व्य एताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय ॥ सू० ४ ॥

टीका—सम्प्रति तीर्थंकरस्य जन्ममहोत्सवे शक्रस्य कृत्याचारं दर्शयति 'ते णं कालेणं ते णं समएणं' इत्यादि

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये अस्यार्थः अस्मिन्नेववक्षस्कारे प्रथमसूत्रे द्रष्टव्यः 'सक्के णामं' शक्रो नाम सौधर्माधिपतिः 'देविंदे' देवेन्द्रः देवस्वामी 'देवराया' देवराजः देवाधिपतिः 'वज्जपाणी' वज्रपाणिः वज्रः पाणौ हस्ते यस्य स तथाभूतः 'पुरंदरे' पुरन्दरः पुरं दारयति विदारयति, अर्जुनद्वारा इति पुरन्दरः 'सयकेउ' शतक्रतुः शतक्रवतः श्रावकपञ्चमीप्रतिमा यस्य स तथा कार्तिकनाम श्रेष्ठि भवे तेन श्रावकपञ्चमीप्रतिमां शतवारमाराधितवान् ततः शतक्रतुरिति इन्द्रः कथ्यते 'सहस्सक्खे' सहस्राक्षः सहस्रनयनः इन्द्रस्य पञ्चशतामित्रणि प्रत्येकं द्वे द्वे अक्षिणी तेन सहस्राक्षः कथ्यते 'मघवं' मघवान् मघाः मेघाः

'ते णं कालेणं ते णं समएणं सक्के णामं' इत्यादि

टीकार्थ—'ते णं कालेणं तेणं समएणं' उस कालमें और उस समय में 'सक्के णामं देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे सयकेऊ सहस्सक्खे पागसासणे दाहिणद्धलोकाहिवई बत्तीस विमाणावाससयसहस्साहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे अरयंवरवत्थधरे' देवों का इन्द्र देवराज शक्र दिव्य भोगों को भोग रहा था ऐसा यहां सम्बन्ध है इसी सम्बन्ध को स्पष्ट करने के लिये जितने भी यहां इन्द्र के विशेषणरूप से पद प्रयुक्त किये गये हैं उनका अर्थ इस प्रकार से है—इन्द्र के हाथमें वज्र रहता है इसलिये इसे वज्रपाणि कहा गया है पुरन्दर इसे इसलिये कहा गया है कि यह इन्द्र के भव को समाप्त करके मनुष्य पर्याय में आकर के रागद्वेषादिरूप नगर का विध्वंस कर मुक्ति प्राप्त करेंगे शतक्रतु इसे इस कारण कहा गया है कि कार्तिक नामक श्रेष्ठि के भवमें इसने श्रावक की पाचवीं प्रतिमा की आराधना १०० बार की थी, सहस्राक्ष जो इसे कहा गया है उसका

'तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के णामं' इत्यादि

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' ते કાળે અને તે સમયે 'सक्के णामं देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे सयकेऊ सहस्सक्खे पागसासणे दाहिणद्धलोकाहिवई बत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे अरयंबरवत्थधरे' દેવોનો ઈન્દ્ર દેવરાજ શક્ર દિવ્ય ભોગોનો ઉપભોગ કરી રહ્યો હતો, એવો અત્રે સંદર્ભ છે. એજ સંદર્ભને સ્પષ્ટ કરવા માટે જેટલા અહીં ઇન્દ્રના વિશેષણ માટે પદો પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલા છે, તે પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ઈન્દ્રના હાથમાં વજ્ર રહે છે, એથી આ વજ્ર પાણિ કહેવાય છે. પુરંદર આને એટલા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે એ ઈન્દ્રના ભવને સમાપ્ત કરીને મનુષ્ય પર્યાયમાં આવીને રાગદ્વેષાદિ રૂપ નગરનો વિધ્વંસ કરીને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે. શતક્રતુ આને એટલા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે કાર્તિક નામક શ્રેષ્ઠિના ભવમાં આણે શ્રાવકની પાંચમી પ્રતિમાની આરાધના ૧૦૦ વાર કરી હતી. આને સહસ્રાક્ષ જે કહેવામાં આવેલો છે તે

न्ति अस्येहि मघवान् 'पागसासणे' पाकशासनः पाको नामासुरः तस्य शासक इत्यर्थः 'दाहिणद्धलोगाहिवई' दक्षिणार्द्धलोकाधिपतिः, 'बत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई' द्वात्रिंशत् विमानावासशतसहस्राधिपतिः द्वात्रिंशल्लक्ष संख्यकविमानावासाधिपतिरित्यर्थः स्वामीतिभावः 'एरावणवाहणे' ऐरावतवाहनः तन्नामको हस्तिविशेषः वाहनं यस्य स तथाभूतः 'सुरिंदे' सुरेन्द्रः, सुराणां देवानां स्वामी तथा 'अरयंबरवत्थधरे' अरजोऽम्बरवस्त्रधरः पांशुरहितनिर्मलवस्त्रधरः तथा 'आलइयमालमउले' आलगितमालमुकुटः-यथास्थान स्थापित माल्यमुकुटः 'नवहेमचारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलिह्यमानगण्डः-नवहेमनिर्मितनवीनसुवर्णनिर्मित यत् चारु सुन्दर चित्तवत् चञ्चलं दोलायमानं कुण्डलद्वयं तेन विलिह्यमानः स्पृश्यमानो गण्डः कपोलो यस्य स तथाभूतः 'विलिहिज्जमाण' विलिख्यमानो गण्डो यस्य स

कारण यह है कि इसके ५०० मित्र है अतः उनकी दो दो आखों की अपेक्षा लेकर यह सहस्राक्ष कह दिया गया है। यह मघ-मेघों का यह स्वामी है इसलिये इसे मघवान् कहा गया है। पाकशासन-इसने पाक नामके असुर को शिक्षा दी है इसलिये इसका नाम पाकशासन हो गया है। यह दक्षिणार्धलोक का अधिपति होता है ३२ लाख विमान इसके अधिकार में रहते हैं ऐरावत हाथी इसकी सवारी के काममें आता है सुरेन्द्र सुरों का यह स्वामी होता है यह पांशु रहित निर्मल वस्त्र पहिनता है-इसलिये अरजोंऽम्बर वस्त्रधर इसे कहा गया है। 'आलइय मालमउडे' यथास्थान जिस पर मालाएं रखी हुई रहती हैं ऐसे मुकुट को यह मस्तक पर धारण किये रहता है 'नवहेमचारुचित्तंचलकुण्डल विलिहिज्जमाणगंडे' ये जिन दो कुण्डलों को कान में पहिनता है वे नवीन हेम सुवर्ण से निर्मित हुए होते हैं इसलिये बडे सुन्दर होते हैं और चित्त के समान वे चञ्चल होते रहते हैं इसी कारण दोनों गाल इसके उनसे रगडते रहते हैं

આ કારણથી કે આને ૫૦૦ મિત્રો છે. એથી તેમની બે-બે આંખોની અપેક્ષાએ આને સહસ્રાક્ષ કહેવામાં આવેલો છે. આ મઘ-મેઘોનો સ્વામી છે એથી એને મઘવાન્ કહેવામાં આવે છે. પાકશાસન-આ ઈન્દ્રે પાક નામક અસુરને શિક્ષા આપી હતી એથી એનું નામ પાકશાસન થઈ ગયું. આ દક્ષિણાર્ધ લોકનો અધિપતિ હોય છે. ૩૨ લાખ વિમાનો એના અધિકારમાં રહે છે. સુરેન્દ્ર આને એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે આ સુરોનો સ્વામી છે. આ પાંશુ રહિત નિર્મળ વસ્ત્ર પહેરે છે. એથી આને અરજોંમ્બર વસ્ત્રધર કહેવામાં આવે છે. 'अलिइय मालमउडे' યથા સ્થાન જેની ઉપર માળાઓ મૂકાય છે એવા મુકુટને આ મસ્તક ઉપર ધારણ કરીને રહે છે. 'नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाण गंडे' એ જે બે કુંડલોને કાનોમાં પહેરે છે. તે કુંડળો નવીન હેમ સુવર્ણથી નિર્મિત હોય છે, એથી તે કુંડળો અતીવ સુંદર લાગે છે. તે કુંડળો ચિત્તની જેમ ચંચળ થતા રહે છે. એથી જ એના બન્ને ગાલો તે કુંડળોથી ઘસાતા રહે છે. 'भासुरबोंदी' એનું

तथाभूतः पुनः कीदृशः 'भासुरबोंदी' भास्वरबोन्दिः भास्वरशरीरः दीप्यमानदेहयुक्तः इत्यर्थः दीप्तिमान् 'पलंबवणमाले' प्रलम्बवनमालः लंबायमानमालायुक्तः कीदृशः 'महिढीए' महर्द्धिकः महती ऋद्धिः विमानादि सम्पत् यस्य स तथाभूतः तथा 'महज्जुईए' महाद्युतिकः महती द्युतिः आभरणं प्रभा यस्य स तथाभूतः तथा 'महाबले' महाबलः अतिशयबलशाली तथा 'महाजसे' महायशाः विशालकीर्तिः तथा 'महाणुभागे' महानुभागः महानुभावः तथा 'महासोक्खे' महासौख्यः 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'सोहम्मवडिंसए विमाणे' सौधर्मावतंसके विमाने 'सभाए सुहम्माए' सभायां सुधर्मायां 'सक्कंसि-सीहासणंसि' शक्रे सिंहासने वर्तमानः 'से णं तत्थ' स खलु सौधर्माधिपतिः तत्र 'बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्सी णं' द्वात्रिंशतः विमानावासशतसहस्राणां द्वात्रिंशल्लक्षसंख्यक विमानावासानाम् आधिपत्यादिकं कारयन् पालयन् विहरति इत्यग्रेण संबन्धः पुनः कीदृशः 'चउरासीए सामाणिअ साहस्सीणं' चतुरशीतेःसामानिकसहस्राणां चतुरशीतिसहस्रसंख्यक सामानिकानाम्, आधिपत्यादिकम् तथा 'तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं' त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम् देवविशेषाणाम् आधिपत्यादिकम् तथा 'चउण्हं लोगपालाणं' चतुर्णां लोकपालानाम्

'भासुरबोंदी' इसका शरीर सदा दीप्तबना हुआ रहता है 'पलंबवणमाले' इसकी वनमाला बडी लम्बी रहती है 'महिड्डिए' इसकी विमानादि सम्पत् बहुत बडी चढी होती है 'महज्जुइए महाबले, महाजसे, महाणुभागे, महासोक्खे' इसके आभरणादिकों की द्युति बहुत ऊंची होती है यह अतिशय बलशाली होता है प्रभाव भी इसका विशिष्ट होता है विशिष्ट सुखों का यह भोक्ता होता है ऐसे इन विशेषणों वाला वह शक्र 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्म कल्पमें 'सोहम्मवडिंसए विमाणे' सौधर्मावतंसक विमान में 'सभाए सुहम्माए' सुधर्मानाम की सभामें 'सक्कंसि सीहासणंसि' शक्र नामके सिंहासन पर विराजमान था 'से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं, चउरासीए सामाणिय साहस्सी णं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं

શરીર સદા દીપ્ત રહે છે. 'पलंबवणमाले' એની વનમાલા બહુ લાંબી રહે છે. 'महिड्डिए' એની વિમાનાદિ સમ્પત્ ઘણી વધારે હોય છે. 'महज्जुइए महाबले, महाजसे, महाणुभागे, महा सोक्खे' એના આભરણાદિકોની દ્યુતિ બહુ જ ઊંચી હોય છે. એ અતિશય બલશાલી હોય છે. એની કીર્તિ વિશાળ હોય છે, એનો પ્રભાવ વિશિષ્ટ હોય છે. એ વિશિષ્ટ સુખોનો ભોક્તા હોય છે. એવા એ વિશેષણોવાળો તે શક્ર 'सोहम्मे कप्पे' સૌધર્મ કલ્પમાં 'सोहम्मवडिंसए विमाणे' સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં 'सभाए सुहम्माए' સુધર્મા નામક સભામાં 'सक्कंसि सीहासणंसि' શક્ર નામક સિંહાસન ઉપર સમાસીન હતો. 'से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं, चउरासीए सामाणिय साहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणी-

आधिपत्यादिकम् 'अट्ठण्हं अग्गमहीसीणं सपरिवाराणं' अष्टानाम् अग्रमहीषीणाम् सपरिवाराणाम् आधिपत्यस्वामित्वादिकम् तथा 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणां परिषदाम् आधिपत्यादिकम् तथा 'सत्तण्हं अणियाणं' सप्तानामनीकानाम् सैन्यानाम् 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् सेनापतीनामित्यर्थः 'चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतुरश्चतुरशीतेरात्मरक्षकदेवसहस्राणाम् चतुश्चतुरशीतिसहस्रसंख्यकात्मरक्षकदेवानामित्यर्थः, आधिपत्यादिकम् तथा 'अन्नेसिंच बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं' अन्येषां च बहूनां सौधर्मकल्पवासिनाम् 'वेमाणियाणं देवाण य देवीण य' वैमानिकानाम् देवानां देवीनां च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं' आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापतित्वं च 'कारेमाणे पालेमाणे' कारयन् पालयन् 'महयाहयणट्टगीयवाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपटहवाइयरवेणं, महताहत नाटचयगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुपटहवादितरवेण, तत्र महता प्रधानेन बृहता वा रवेण इत्यग्रे सम्बन्धः। अहतः अनुबद्धो रवस्येतिविशेषणम् नाटचम् नृत्यं तेन युक्तं गीतं तच्च वादितानि च शब्दवन्ति

परिसाणं सत्तण्हं अणीयाणं सत्तण्हं अणीयाहिवईणं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अण्णेसिंच बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य' वह इन्द्र अपने सौधर्म देवलोक में रहता हुआ ३२ लाख विमानों का ८४ हजार सामानिक देवों का ३३ त्रायस्त्रिंश देवों का सपरिवार आठ अग्रमहिषियों का, तीन परिषदाओं का सात सैन्यों का सात अनिकाधिपतियों का चार चौरासी हजार अर्थात् ३ लाख ३६०:० हजार आत्मरक्षक देवों का, तथा और भी अनेक सौधर्मकल्पवासी वैमानिक देवों और देवियों का 'आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसर सेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे' अधिपत्य, पौरपत्य, स्वामित्व भर्तृत्व, महत्तरकत्व और आज्ञेश्वर सेनापतित्व करता हुआ पलवाता हुआ (महयाहयणट्टगीयवाइय तंतीतलताल तुडिय घणमुअंगपडुप्पटहवाइयरवेणं दिव्वाइं भोग भोगाइं भुंजमाणे विहरइ) नाटचगीत आदि

याणं सत्तण्हं अणीयाहिवईणं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अण्णेसिंच बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य' ते ઈન્દ્ર પોતાના સૌધર્મ દેવલોકમાં રહીને ૩૨ લાખ વિમાનો, ૮૪ હજાર સામાનિક દેવો, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશ-દેવો, ચાર લોકપાલો, સપરિવાર આઠ અગ્રમહિષીઓ, ત્રણ પરિષદાઓ, સાત સૈન્યો, સાત અનીકાધિપતિઓ, ચાર ચોર્યાસી હજાર એટલે કે ૩૩૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, તથા અનેક સૌધર્મ કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવીઓ 'आहेवच्चं, पोरेवच्चं, सामित्तं, भट्टित्तं, महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे' ઉપર આધિપત્ય, પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ અને આજ્ઞેશ્વર સેનાપતિત્વ કરતો, તેમને પોતાના શાસનમાં રાખતો. 'महया हयणट्टगीय वाइयतंतीतलतालतुडियघणमुअंगपडुप्पडहवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे

कृतानि तन्त्री च वीणातलौ हस्तौ तालाश्च कंशिकाः तूर्याणि च पटहादीनि इति अह-तनाटच गीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्याणि तानि च तथा घनो मेघः तदाकारो यो मृदङ्गो मेघवत् ध्वनिमान् ध्वनिगाम्भीर्यसादृश्यात् स चासौ पटुना दक्षेण वादितश्च यः पटहः सघनमृदङ्ग-पटुवादितपटहः सूत्रे पटहः तेषां रवः शब्दः तेन करणभूतेन अत्र मृदङ्गग्रहणं तूर्यादिवाद्येषु प्रधानं बोध्यम् 'दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति तिष्ठति स सौधर्माधिपतिः

'तएणं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणं चलइ' ततः खलु तदनन्तरं किल तस्य शक्रस्य सौधर्माधिपतेः देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं सिंहासनं चलति चलायमानं भवति 'तएणं से सक्के जाव आसणं चलियं पासइ, ततः खलु स शक्रो यावत् आसनं चलितं पश्यति' अत्र यावत्पदात् देवेन्द्रो देवराज इति ग्राह्यम् 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं पउंजइ' अवधिं प्रयुङ्क्ते अवधिज्ञानेन पश्यति 'पउंजित्ता' प्रयुज्य 'भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ, स शक्रः भगवन्तं तीर्थंकरम् अवधिना अवधिज्ञानेन आभोगयति जानातीत्यर्थः 'आभोइत्ता' आभोग्य ज्ञात्वा 'हट्ठ-तुट्ठचित्ते आणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए' हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदयः तथा 'धाराहय कयंबकुसुमचंचुमालइय

को में बजाये गये इन तंत्रीतल आदि अनेक बाजों की ध्वनि पूर्वक दिव्य भोग भोगों को भोग रहा था (तएणं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणं चलइ, तए णं से सक्के जाव आसणं चलिअं पासइ, पासित्ता ओहिं पउंजइ) इतने में उस देवेन्द्र देवराज शक्र का आसन कंपायमान हुआ आसन को कंपाय-मान देख कर उस शक्र ने अपने अवधिज्ञान को व्याप्रत किया (पउंजित्ता भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ) अवधिज्ञान को व्यावृत करके उसने तीर्थंकर को देखा (आभोइत्ता हट्ठतुट्ठचित्ते आणंदिए, पीइमणे, परमसोमणस्सिए, हरि-सवसविसप्पमाणहियए धाराहयकयंबकुसुम चंचुइय उसवियरोमकूवे वियसिय

विहरइ' नाट्यगीत वगेरेमां वगाडवामां आवेलां तंत्री-ताल वगेरे अनेक [1]वाद्योना मधुर स्वरोने सांभळतो दिव्य भोगोनो उपभोग करतो रहेतो हतो. 'तएणं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणं चलइ, तएणं से सक्के जाव आसणं चलिअं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ' आटलामां ते देवेन्द्र देवराजनुं आसन कंपायमान थयुं. पोताना आसनने कंपायमान थतुं जोईने ते शक्रे पोताना अवधिज्ञानने व्यावृत कर्युं. 'पउंजित्ता भगवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ' अवधिज्ञानने व्यावृत करीने तेणे तीर्थंकरने जोया.. 'आभोइत्ता हट्ठ तुट्ठ चित्ते आणंदिए, पीइमणे, परमसोमणस्सिए, हरिसवसविसप्पमाणहियए धाराहयकयंबकुसुम चंचुइय उसविय रोमकूवे वियसिय वरकमलनयणवयणे' जोईने ते

(१) यथा स्थान इन वादित्रों की व्याख्या पहिले की जा चुकी है।

१ यथास्थान ए वाजींत्रोनी व्याख्या करवामां आवी छे.

उसवियरोमकूवे' धाराहतकदम्बकुसुमरोमाञ्चितोच्छ्रितरोमकूपः तत्र धाराऽऽहतं जलधारया-ऽभिघातितं यत् कदम्बकुसुमं कदम्बनामक पुष्पविशेषः तद्वत् रोमाञ्चितः रोमाञ्चः संजातो यस्य स तथा भूतः, यथा धारापाते कदम्बमतिशयेन विकाशितं भवति, तद्वत् अयमपि रोमाञ्चेन युक्तः अत एव उच्छ्रितः ऊर्ध्वोत्थितः रोमकूपो यस्य स तथा भूतः यथा अविकसितं कदम्बकुसुम जलधाराभिगहतं सत् उर्ध्वोत्थितं सर्वथा विकसितं भवति तथैव हर्षजन्य रोमाञ्चेन ऊर्ध्वोत्थितरोमकूपवान् इत्यर्थः, तथा 'विअसियवरकमलनयणवयणे' विकसितवरकमल-नयनवदनः विकासिते प्रफुल्लिते वरकमलनयने श्रेष्ठकमलनेत्रे वदनं च यस्य स तथाभूतः, तथा 'पचलियवरकडगतुडियकेउरमउडे' प्रचलित वरकटकत्रुटितकेयूरमुकुटः, तत्र प्रचलिते तीर्थंकरजन्मजनितहर्षातिशयात् कम्पिते वरकटके प्रधानवलये त्रुटिके बाहुरक्षकौ केयूरे बाहवो-रेवभूषणविशेषौ मुकुटं कुण्डलं च यस्य स तथा भूतः तथा 'कुंडलहारविरायंतरइयवच्छे' कुण्डलहारविराजमानरतिदवक्षस्कः तत्र हारेण उक्तहर्षातिशयात् प्रचलितमुक्ताहारेण विराज-मानम् अतएव रतिदं च प्रमोदजनकं वक्षः वक्षस्थलं यस्य स तथाभूतः तथा 'पालंबपलंबमाण-घोलंतभूसणधरे' प्रालम्बप्रलम्बमानघोलद्-भूषणधरः तत्र प्रलम्बमानः अतिदीर्घः प्रालम्बो

वरकमलनयणवयणे) देखकरके वह हृष्ट तुष्ट और चित्त में आनन्द युक्त हुआ प्रीति युक्त मनवाला हुआ परम सौमनस्यित हुआ हर्ष के वश से जिसका हृदय उछलने लगा ऐसा हुआ मेघ धारा से आहत कदंब पुष्प की तरह रोम कूप उसके उर्ध्वमुख होकर विकसित हो गये नेत्र और मुख उसके विकसितकमल के तुल्य बन गये (पचलियवरकडगतुडियकेयूरमउडे) उसके श्रेष्ठ कटक त्रुटित केयूर और मुकुट चञ्चल हो गये क्यों कि हर्ष के मारे उसका सारा शरीर फडकने लग गया था (कुंडलहार विराजियवच्छे) कानों के कुण्डलों से और कंठगत हार से उसका वक्षः स्थल शोभित होने लगा (पालंब पलंबमाणघोलंतभूसण धरे) इसके कानों के झूमके लम्बे थे इसलिये इसने जो कंठ में भूषण धारणकर रखेथे वे उनसे रगडने लग गये तात्पर्य यही है कि हर्षातिरेक से इसका शरीर

હૃષ્ટ-તુષ્ટ અને ચિત્તમાં આનંદ યુક્ત થયો, તે પ્રીતિયુક્ત મનવાળો થયો. તે પરમ સૌમનસ્યિત થયો, હર્ષાવેશથી જેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું છે, એવો તે થયો, મેઘધારાથી આહત કદંબ પુષ્પની જેમ તેના રોમકૂપો ઊર્ધ્વમુખ થઇને વિકસિત થઈ ગયા. નેત્ર અને મુખ તેના વિકસિત કમળવત્ થઇ ગયાં. 'पचलियवरकडग तुडिय केयूर मउडे' તેના શ્રેષ્ઠ કટક, ત્રુટિત, કેયૂર અને મુકુટ ચંચળ થઇ ગયાં કેમકે હર્ષાવેશમાં તેનું આખું શરીર ફરકવા લાગ્યું હતું. 'कुंडल हार विराजियवच्छे' કાનોના કુંડળોથી તેમજ કંઠગત હારથી તેનું વક્ષસ્થળ શોભિત થવા લાગ્યું. 'पालंब पलंबमाणघोलंतभूसणधरे' તેના કાનોના ઝૂમખાઓ લાંબા હતા, એથી તેણે કંઠમાં જે ભૂષણો ધારણ કરી રાખ્યાં હતાં તેમનાથી તે ઘર્ષિત થવા લાગ્યા. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે હર્ષાતિરેકથી તેનું શરીર ચંચળ થઈ

ज्झुंबनकं यस्य स तथाभूतः तथा उत्कृहर्षातिशयादेव घोलद् दोलायमानं भूषणं धरति यः स तथाभूतः ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः मूले प्रलम्बमानपदस्य पूर्वं प्रयोक्तव्ये परप्रयोगः आर्षत्वात् 'ससंभमं तुरिअं चवलं सुरिंदे सीहासणओ अब्भुट्ठेइ' तत्र ससंभ्रमं सादरम् त्वरितं मानसौत्सुक्यं यथास्यात् तथा चपलं कार्यौत्सुक्यं यथास्यात् तथा सुरेन्द्रः सिंहासनात् अभ्युत्तिष्ठति 'अब्भुट्ठेत्ता' अभ्युत्थाय 'पायपीढाओ पच्चोरुहइ' पादपीठात् पदासनात् प्रत्यवरोहति अवतरति, 'पच्चोरुहित्ता' प्रत्यवरुह्य अवतीर्य 'वेउव्वियवरिट्ठरिट्ठ अंजणनिउणोविअमिसिमिसिंतमणिरयणमंडियाओ पाउआओ ओमुयइ' वैडूर्य वरिष्टरिष्टाञ्जननिपुणोचितमिसमिसिन्तमणिरत्नमण्डिते पादुके अवमुञ्चति तत्र वैडूर्यवरिष्टरिष्टाञ्जननिपुणोचिते निपुणैः शिल्पिभिः वैडूर्याणि तत्तन्नामकरत्नविशेषेभ्यो निर्मिते तथा मिसिमिसिंत देदीप्यमानमणि-

---

चञ्चल हो उठा इसलिये कानों के झुम्बनकों में और कंठ के आभूषणों में संघट्टन होने लगा अथवा झुम्बनक नाम चोगे का भी है तथा च-इसने लंबा चोगा पहिन रक्खा था सो जिनेन्द्र का जन्म हुआ है ऐसा जब इसने जाना तब हर्षातिरेक के कारण शरीर में कंपन हुआ सो उसकी वजह से इसके भूषण चञ्चल हो उठे वे पहिरे हुए चोगे से भी नहीं दबे यहां आर्ष होने से प्रलम्बमान जो कि प्रालम्ब का विशेषण है उसका पर प्रयोग हुआ है ऐसा वह 'सुरिंदे' शक्र (ससंभमं तुरियं चवलं सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) बडे आदर के साथ उत्कंठित बनकर अपने सिंहासन से उठा (अब्भुट्ठेत्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ) और उठ कर पादपीठ से होकर नीचे उतरा (पच्चोरुहित्ता वेरुलिअवरिट्ठ रिट्ठ अंजण निउणोविअमिसिमिसिंतमणिरयणमंडियाओ पाउयाओ ओमुअइ) नीचे उतर कर निपुणशिल्पियों द्वारा वैडूर्य वरिष्ठ रिष्ट, तथा अंजन नामक रत्न विशेषों की बनाई हुई एवं देदीप्यमान मणिरत्नों से मण्डित हुई ऐसी दोनों

ગયું, એથી કાનોના ઝૂમખાઓમાં અને કંઠના આભૂષણોમાં સંઘટ્ટન થવા માંડયું અથવા ચોગાનું નામ પણ ઝુમ્બનક છે. તો તેણે લાંબો ચોગો પહેરી રાખ્યો હતો. જ્યારે તેણે જિનેન્દ્રનો જન્મ થયો છે એવું જાણ્યું ત્યારે હર્ષાતિરેકને લીધે તેના શરીરમાં કંપન થયું. તેનાથી એના આ ભૂષણો ચચળ થયાં. તે આ ભૂષણો પહેરેલા ચોગાથી પણ દબાયા નહિ. અહીં આર્ષ હોવાથી પ્રલંબમાન કે જે પ્રાલંબનું વિશેષણ છે, તેનો અહીં પરપ્રયોગ થયો છે. એવો તે 'सुरिंदे' શક્ર 'ससंभमं तुरियं चवलं सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ' ખૂબજ આદર સાથે ઉત્કંઠિત થઈને પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઊભો થયો. 'अब्भुट्ठेत्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ' અને ઊભો થઈને પાદ પીઠ ઉપર થઈને નીચે ઉતર્યો. 'पच्चोरुहित्ता वेरुलिअ वरिट्ठरिट्ठ अंजणनिउणोविअमिसिमिसिंतमणिरयणमडियाओ पाउयाओ ओमुअइ' નીચે ઉતરીને નિપુણ શિલ્પિઓ વડે વૈડૂર્ય વરિષ્ઠ રિષ્ટ તથા અંજન નામક રત્ન વિશેષોથી નિર્મિત અને દેદીપ્યમાન મણિરત્નોથી મંડિત થયેલી એવી બન્ને

रत्नैश्च मण्डिते शोभिते एवंभूते पादुके पादत्राणे अवमुञ्चति त्यजति भक्तयतिशयात् पादुके निःसारयतीतिभावः 'ओमुइत्ता' अवमुच्य परित्यज्य 'एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ' एकशाटिकम् उत्तरासङ्गं करोति मुखे बध्नातीत्यर्थः 'करित्ता' कृत्वा 'अंजलिमउलियग्गहत्थे' अञ्जलिमुकुलिताग्रहस्तः अञ्जलिना मुकुलितौ कुड्मलाकारीकृतौ संकोचितौ अग्रहस्तौ हस्ताग्रभागौ येन स तथाभूतः 'तित्थयराभिमुहे' तीर्थंकराभिमुखः 'सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ' सप्ताष्टपदानि सप्त वा अष्टौ वा पदानि अनुगच्छति, यत्र तीर्थंकरस्तस्यां दिशि यातीत्यर्थः 'अणुगच्छित्ता' अनुगत्य 'वामं जाणुं अंचेइ' वामं जानुम् आकुंचयति' ऊर्ध्वं करोति स शक्रः 'अंचेत्ता' आकुच्य ऊर्ध्वं कृत्वा 'दाहिणं जाणुं धरणितलंसि णिहट्टु' दक्षिणं जानुं धारणितले निहत्य निवेश्य 'तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणियलंसि निवेसेइ' त्रिःकृत्वः त्रिवारं मूर्धानं धरणितले निवेशयति स्थापयति 'निवेसित्ता' निवेश्य स्थापयित्वा 'ईसिं पच्चुण्णमइ' ईषत् प्रत्युन्नमति 'ईसिं पच्चुण्णमित्ता' ईषत् प्रत्युन्नमय्य 'कडगतुडियथंभियभुआओ

खडाऊ को उसने पैरों में से उतारदिया (ओमुइत्ता एगसाडिअं उत्तरासंगं करेइ) उन्हे उतार कर फिर उसने अस्यूत शाटक को दुपट्टे का उत्तरासंग किया-अर्थात् दुपट्टे को अपने मुख पर बांधा (करित्ता अंजलिमउलियग्गहत्थे तित्थयराभिमुहे सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ) बांधकर फिर उसने अपने दोनों हाथों को जोडकर-अर्थात् हथेलियों को जोडकर उनकी अंजुलि बनाई और वह जिस दिशा में तीर्थंकर प्रभु थे उनकी ओर सात आठ डग आगे गया (अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचेत्ता दाहिणं जाणुं धरणीतलंसि निहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणियलंसि निवेसेइ) आगे जाकर उसने बायें घुटने को ऊपर उठाया और उठाकर दाहिने घुटने को जमीन पर जमाया जमा कर फिर उसने तीन बार अपने मस्तक को जमीन पर झुकाया (णिवेसित्ता ईसिंपच्चुण्णमइ) और स्वयं भी थोडा सा नीचे झुका (इंसिं पच्चुणमित्ता कडगतुडिय थंभियाओ भुयाओ

પાવડીઓને તેણે પોતાના પગોમાંથી ઉતારી નાખી. (ओमुइत्ता एगसाडिअं उतरासंगं करेइ' પાવડીઓને ઉતારીને પછી તેણે અસ્યૂત શાટકનો દુપટ્ટાનો ઉત્તરાસંગ કર્યો એટલે કે-દુપટ્ટાને પોતાના મુખ ઉપર બાંધ્યો. 'करित्ता अंजलिमउलियग्गहत्थे तित्थयराभिमुहे सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ' બાંધીને પછી તેણે પોતાના બન્ને હાથોને જોડીને એટલે કે કે બન્ને હાથોની હથેલીઓને જોડીને તેમની અંજલિ બનાવી. પછી તે જે દિશામાં તીર્થંકર પ્રભુ હતા, તે તરફ સાત-આઠ પગલા આગળ ગયો. 'अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचेत्ता दाहिणं जाणुं धरणीतलंसि निहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणियलंसि निवेसेइ' આગળ જઈ ને તેણે પોતાના વામ ઘૂંટણને ઉપર ઉઠાવ્યો અને ઉઠાવીને જમણા ઘૂંટણને ભૂમિ ઉપર જમાવ્યો. જમાવીને પછી તેણે ત્રણ વાર પોતાના મસ્તને જમીન તરફ નમિત કર્યું. 'णिवेसित्ता ईसिं पच्चुणमइ' અને પોતે પણ થોડાક નમિત થયો. 'इंसी

साहरइ' कटकत्रुटिकस्तम्भिते भुजे संहरति तत्र कटके प्रधानवलये त्रुटिके च बाहुरक्षकभूषणविशेषौ तैः स्तम्भिते भुजे बाहू संहरति 'साहरित्ता' संहृत्य 'करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् स शक्रः किमवादीत् इत्याह-'णमोत्थुणं' इत्यादि 'नमोत्थुणं अरहंताणं भगवंताणं आइगराणं तित्थयराणं सयं संबुद्धाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंडरीयाणं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोगुत्तमाणं लोगनाहाणं लोगहियाणं लोगपईवाणं लोगपज्जोयगराणं अभयदयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं जीवदयाणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्मणायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं दीवोताणं सरणं गई पईट्ठा अप्पडिहयवरणादंसणधराणं विअट्टछउमाणं जिणाणं

साहरइ, साहरित्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी) नीचे थोडा सा झुककर उसने कटकों को-प्रधानवलयों को एवं बाहुके आभूषणों को संभालते हुए दोनों हाथों को जोडा जोडकर और उन्हें अंजुलि के रूप में बनाकर एवं मस्तक के ऊपर से उसे घुमाते हुए फिर उसने इस प्रकार से कहा-(णमोत्थूणं अरहंताणं भगवंताणं, आइगराणं तित्थयराणं सयं संबुद्धाणं, पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंडरीयाणं पुरिसवरगंधहत्थीणं, लोगुत्तमाणं लोगणाहाणं लोगहियाणं लोगपईवाणं लोगपज्जोअगराणं) मैं ऐसे अर्हंतभगवन्तों को नमस्कारकरता हूं जो अपने शासन के अपेक्षा धर्म के आदिकर हैं तीर्थंकर हैं स्वयं संबुद्ध हैं, पुरुषोत्तम हैं, पुरुषसिंह हैं, पुरुषवर पुंडरीक हैं, पुरुषवर गंधहस्ती हैं, लोकोत्तम हैं, लोकनाथ हैं, लोकहित हैं लोकप्रदीप हैं, लोकप्रद्योतकर हैं 'अभयदयाणं, चक्खुदयाणं, मग्गदयाणं, सरणद-

पच्चुण्णमित्ता कडगतुडियथंभियाओ भुयाओ साहरई साहरित्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' नीचे थोडो नमित थईने तेणे કટકોને-પ્રધાન વલયોને-અને બાહુઓના આભૂષણોને સંભાળતાં બન્ને હાથો જોડ્યા. હાથ જોડીને અને હાથોને અંજલિના રૂપમાં બનાવીને તેને મસ્તક ઉપર ફેરવતાં તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું- 'णमोत्थूणं अरहंताणं भगवंताणं, आइगराणं, तित्थयराणं, सयं संबुद्धाणं, पुरिसुत्तमाणं, पुरिससीहाणं, पुरिसवरपुंडरीयाणं, पुरिसवरगंधहत्थीणं, लोगुत्तमाणं, लोगणाहाणं लोगहियाणं, लोगपईवाणं, लोगपज्जोअगराणं' હું એવા અર્હંત ભગવન્તને નમસ્કાર કરું છું કે જેઓ પોતાના શાસનની અપેક્ષાએ ધર્મના આદિકર છે, તીર્થંકર છે, સ્વયં સંબુદ્ધ છે, પુરુષોત્તમ છે, પુરુષ સિંહ છે, પુરુષવર પુંડરીક છે, પુરુષવર ગંધ હસ્તી છે, લોકોત્તમ છે. લોકનાથ છે, લોકહિત છે, લોક પ્રદીપ છે, લોક પ્રદ્યોત કર છે, 'अभयदयाणं, चक्खुदयाणं, मग्गदयाणं, सरणदयाणं जीवदयाणं, बोहिदयाणं, धम्मदेसयाणं, धम्मनायगाणं, धम्मसारहीणं, धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं' અભયદાયક છે, ચક્ષુદાયક છે, માર્ગદાયક છે,

जावयाणं तिण्णाणं तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोअगाणं सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं सियमयलमरुयमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरावित्तिसिद्धिगइणामधेयं ठाणं संपत्ताणं णमो जिणाणं जियभयाणं' एषामर्थ आवश्यकसूत्रादौ द्रष्टव्यः। 'पासउ मे भगवं तत्थगए इहगयं' पश्यत तत्रगतो भगवान् इहगतम् माम् शक्रम् 'तिकटूटु' इति कृत्वा इत्युक्त्वा एतस्यार्थ आवश्यकसूत्रादौ द्रष्टव्यः 'वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता सीहासनवरंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे' स शक्रो वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा सिंहासनवरे श्रेष्ठ सिंहासने पौरस्त्याभिमुखः सन्निषण्ण उपविष्टवान् 'तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अयमेयारूवे

याणं, जीवदयाणं बोहिदयाणं, धम्मदयाणं, धम्मदेसयाणं, धम्मनायगाणं, धम्मसारहीणं, धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं' अभयदायक हैं चक्षुदायक हैं, मार्गदायक हैं-शरणदायक हैं जीवदायक संयमरूपजीवित को देनेवाले हैं बोधदायक है, धर्मदायक हैं धर्मदेशक हैं, धर्मनायक हैं धर्मसारथि हैं, धर्मवर चातुरन्त चक्रवर्ती हैं इत्यादि पदों से लेकर 'णमोत्थूणं भगवओ तित्थगरस्स आइगरस्स जाव संपाविउकामस्स) यहां तकके पदों की व्याख्या आवश्यक सूत्र आदि में की जा चुकी है अतः वहीं से यह देखलेनी चाहिये 'वंदामिणं भगवन्तं तत्थगयं इहगए' यहां रहा हुआ मैं वहां पर विराजमान भगवान् को वन्दना एवं नमस्कार करता हूं 'पासउ मे भगवं तत्थगए इह गयंति' वहां पर विराजमान वे भगवान यहां पर रहे हुए मुझे देखें ऐसा कहकर 'वंदइ णमंसइ' उसने वन्दनाकी और नमस्कार किया 'वंदित्ता णमंसित्ता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे' वन्दना नमस्कार करके फिर वह आकर अपने सिंहासन पर पूर्वदिशा की ओर मुंह करके बैठ गया।

तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अयमेयारूवे जाव[1] संकप्पे समु-

શરણદાયક છે, જીવદાયક છે, સંયમ રૂપી જીવનને આપનારા છે, બોધ દાયક છે, ધર્મદાયક છે, ધર્મદેશક છે, ધર્મનાયક છે, ધર્મસારથિ છે, ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી છે. વગેરે પદોથી માંડીને 'णमोत्थूणं भगवओ तित्थगरस्स आइगरस्स जाव संपाविउकामस्स' અહીં સુધીના પદોની વ્યાખ્યા આવશ્યક સૂત્ર વગેરેમાં કરવામાં આવી છે. એથી તે ત્યાંથી જ જોઇ લેવી જોઈએ. 'वंदामिणं भगवन्तं तत्थगयं इहगए' અહીં રહેલો હું ત્યાં વિરાજમાન ભગવાન્‌ને વન્દના અને નમસ્કાર કરું છું. 'पासउमे भगवं! तत्थगए इह गयंति' ત્યાં વિરાજમાન આપ ભગવાન્ અહીં રહેલા મને જુઓ. આમ કહીને 'वंदइ णमंसइ' તેણે વન્દના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. 'वंदित्ता णमंसिता सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णि सण्णे' વન્દના અને નમસ્કાર કરીને પછી આવીને તે પોતાના સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશા

(१) यहां संकल्प के जो 'अज्झत्थिए चिंतिए, कप्पिए आदि विशेषण है वे गृहीत हुए हैं इनकी व्याख्या यथा स्थान कइ जगह की जा चुकी है।

जाव संकप्पे समुपज्जित्था' ततः सिंहासनोपवेशनानन्तरं खलु तस्य शक्रस्य सौधर्माधिपतेः देवेन्द्रस्य देवराजस्य अयमेतावद्रूपो यावत्संकल्पः समुदपद्यत समुत्पन्नः अत्र यावत्पदात् अज्झत्थिए १, चिंतिए २, कप्पिए ३, पत्थिए ४, मणोगए ५, इति ग्राह्यम् तत्र अयमेतावद्रूपः तीर्थंकरजन्ममहोत्सवं कर्तुं तद्गमनविषयकः विचारः 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः अध्यात्मविषयकः आत्मगतः अङ्कुरइव १ तदनु 'चिंतिए' चिन्ततः पुनः पुनः तत्र गमनविषयक स्मरणरूपो विचारः द्विपत्रितइव २ । तदनु 'कप्पिए' कल्पितः स एव व्यवस्थायुक्तः, इत्थं रूपेण तत्र तीर्थंकरजन्ममहोत्सवं करिष्यामीति कार्याकारेण परिणतो विचारः पल्लवितइव ३ । तदनु 'पत्थिए' प्रार्थितः स एव विचारः इष्टरूपेण स्वीकृतः पुष्पितइव ४ । 'मणोगए संकप्पे' मनोगतः संकल्पः मनसि दृढरूपेण निश्चयः, इत्थमेव मया कर्तव्यमिति विचारः फलित इव ५ । समुत्पन्न इत्यर्थः कोऽसौ इत्याह-'उप्पण्णे खलु' इत्यादि 'उप्पण्णे खलु भो ! जंबुद्दीवे दीवे भगवं तित्थयरे तं जीयमेयं तीय पच्चुप्पण्णमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवराईणं तित्थयराणं जम्मणमहिमं करित्तए' उत्पन्नः खलु भोः जम्बूद्वीपे द्वीपे मध्यजम्बूद्वीपक्षेत्रे भगवांस्तीर्थंकर तस्माज्जीतमेतत् आचार एषः, अतीतप्रत्युत्पन्नानागतानां भूतवर्तमानभविष्यत्कालिकानां शक्राणां देवेन्द्राणां देवराजानां जन्ममहिमानं तीर्थंकरजन्ममहोत्सवं कर्तुम् 'तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेमित्ति कट्टु एवं संपेहेइ' तत् गच्छामि खलु अहमपि शक्रो भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं जन्ममहोत्सवं करोमीति कृत्वा मनसि विचार्य एवम् हेतुभूतमाविवक्ष्यमाणं संप्रेक्षते निश्चयं करोति 'संपे

प्पज्जित्था' इसके बाद उस देवेन्द्र देवराजशक्र को यह इस प्रकार का यावत् संकल्प उत्पन्न हुआ-'उप्पण्णे खलु भो जंबु द्दीवे-दीवे भगवं तित्थयरे जं जीयमेयं तीय पच्चुप्पणमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवराईणं तित्थयराणं जम्मणमहिमं करेत्तए' जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में भगवान् तीर्थंकर का जन्म हो चुका है प्रत्युत्पन्न अतीत एवं अनागत देवेन्द्र देवराज शक्रों का परम्परा से चला आया हुआ यह आचार है कि वे तिर्थंकरों का जन्मोत्सव मनावें अतः 'गच्छामिणं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स जम्मणमहिमं' करेमित्ति कट्टु एवं संपेहेइ'

તરફ મુખ કરીને બેસી ગયો. (१) तएणं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अयमेयारूवे जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था' ત્યાર બાદ તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રને આ જાતનો યાવત્ સંકલ્પ ઉદ્ભવ્યો. 'उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवे दीवे भगवं तित्थयरे जं जीयमेयं तीयपच्चुप्पणमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवराईणं तित्थयराणं जम्मणमहिमं करेत्ता ए' જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ભગવાન્ તીર્થંકરનો જન્મ થઈ ચુકયો છે. પ્રત્યુત્પન્ન, અતીત તેમજ અનાગત દેવેન્દ્ર, દેવરાજ શક્રોનો પરંપરાગત આ આચાર છે કે તેઓ તીર્થંકરોનો જન્મોત્સવ ઉજવે. એથી 'गच्छामि णं अहं पि भगवओ तित्थगरस्स जम्मण महिमं करेमि त्तिकट्टु एवं संपहेइ'

---

(१) અહીં સંકલ્પના જે 'अज्झत्थिए चिंतिए, कप्पिए' વગેરે વિશેષણો છે, તે ગૃહીત થયા છે. એ બધાં વિશેષણ પદોની વ્યાખ્યા યથાસ્થાન ઘણા સ્થાનો પર કરવામાં આવી છે.

हित्ता' संप्रेक्ष्य निश्चित्य 'हरिणेगमेसिं पायत्ताणीयाहिवइं देवं सद्दावेइ' हरिणिगमेषिणम् हरेः इन्द्रस्य निगमम् इच्छतीति हरिनिगमेषी तम् अथवा हरिणैगमेषिणम् हरेः इन्द्रस्य निगमैषीनामा देवस्तम् पदात्यनीकाधिपतिं देवं शब्दयति 'सद्दाविता' शब्दइत्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान्' किमवादिदित्याह-'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो! देवाणुप्पिया' क्षिप्रमेव अतिशीघ्रमेव भो देवानुप्रिय! 'सभाए सुहम्माए' सभायां सुधर्मायां 'मेघोघरसियगंभीरमहुरयरसद्दं' मेघौघरसित गम्भीरमधुरतरशब्दाम् मेघानामोघः संघातो मेघौघः तस्य रसितं गर्जितं तद्वत् गम्भीरो गाम्भीर्ययुक्तो मधुरतरश्च शब्दो यस्याः सा तथाभूताम् ताम्। पुनः कीदृशाम् 'जोयणपरिमंडलं' योजनपरिमण्डलाम् योजनप्रमाणं परिमण्डलम् वृत्तत्वं यस्याः सा तथाभूता ताम्। पुनः कीदृशाम् 'सुघोसं सुसरं घंटं' सुघोषां नाम सुस्वरां घण्टाम् 'तिक्खुत्तो उल्लालेमाणे उल्लालेमाणे' त्रिः कृत्वः त्रीन् वारान् उल्लालयन् उल्लालयन्=ताडयन् ताडयन् 'महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणे उग्घोसेमाणे एवं वयाहि' महता महता बृहता बृहता शब्देन उद्घोषयन् उद्घोषयन् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वद-ब्रूहि 'आणवेइ णं भो! सक्के देविंदे देवराया' आज्ञापयति, आदिशति खलु भो देवाः! शक्रो

जाऊं और मैं भी भगवान् तीर्थंकर के जन्म की महिमा करूं। ऐसा विचार करके उसने 'हरिणेगमेसिं पायत्ताणीयाहिवइं देवं सद्दावेइ' हरिनैगमेषी-नामके देव को जो कि पदात्यनीक का अधिपति होता है बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर उससे ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! सभाए सुहम्माए मेघोघरसिअ गंभीरमहुरयरसद्दं जोयण परिमंडलं सुघोसं सुसरं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेमाणे २ महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणे उग्घोसेमाणे एवं वयाहि' हे देवानुप्रिय! तुम शीघ्र ही सुधर्मा सभामें मेघ के समूह की जैसी आवाज करनेवाली, गंभीर मधुरतर शब्द वाली एवं अच्छे स्वरवाली ऐसी सुघोषा घंटाको कि जिसकी गोलाई एक योजन की है तीन वार बजा बजा कर ऐसी वार वार जोर जोर से घोषणा करते हुए कहो-'आणवेणं भो सक्के

હું ત્યાં જાઉં અને ભગવાન તીર્થંકરના જન્મનો મહિમા કરું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે 'हरिणेगमेसिं पायत्ताणीयाहिवइं देवं सद्दावेइ' હરિનૈગમેષી-નામક દેવને કે જે પદાત્યનીકનો અધિપતિ હોય છે. બોલાવ્યો. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! सभाए सुहम्माए मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुघोसं सुसरं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेमाणे २ महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणे उग्घोसेमाणे एवं वयाहि' હે દેવાનુપ્રિય! તમે શીઘ્ર સુધર્મા સભામાં મેઘ-સમૂહના જેવી ધ્વનિ કરનારી, ગંભીર મધુરતર શબ્દવાળી તેમજ સારા સ્વરવાળી એવી સુઘોષા ઘંટાને કે જેની ગોળાઈ એક યોજન જેટલી છે, ત્રણ વાર વગાડી વગાડીને એવી વારંવાર જોર જોરથી ઘોષણા કરતાં કહો કે 'आणवेइणं भो सक्के देविंदे देवराया गच्छइ णं भो सक्के

देवेन्द्रो देवराजः किमित्याह–'गच्छइ णं' इत्यादि 'गच्छइ णं भो ! सक्के देविंदे देवराया जंबुद्दीवे दीवे भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करित्तए' गच्छति खलु भो देवाः' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः जम्बूद्वीपे द्वीपे भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं जन्ममहोत्सवं कर्तुम् 'तं तुब्भे वि णं देवाणुप्पिया' तद् यूयमपि देवानुप्रियाः ! भवन्तो देवा ! 'सव्विद्धीए सव्व-जुइए' सर्वद्धर्या सर्वसंपदा सर्वद्युत्या सर्वकान्त्या 'सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं' सर्वबलेन सर्वसमुदयेन 'सव्वायरेणं सव्वविभूईए' सर्वादरेण सर्वविभूत्या 'सव्वविभूसाए' सर्वविभूषया 'सव्वसंभमेणं सव्वणाडएहिं' सर्वसंभ्रमेण सर्वनाटकैः 'सव्वोवरोहेहिं' सर्वोपरोधैः उपरोधः बाधा सर्ववाधायुक्तैरपीत्यर्थः 'सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए' सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कार-विभूषया 'सव्वदिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं' सर्वदिव्यत्रुटितशब्दसन्निनादेन 'महया इद्धीए

देविंदे देवराया, गच्छइणं भो सक्के देविंदे देवराया जंबुद्दीवे दीवे भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेत्तए' हे देवो ! देवेन्द्र देवराज शक्र आप लोगों को आज्ञा देता है कि मैं देवेन्द्र देवराज शक्र जम्बूद्वीप नामके द्वीप में भगवान तीर्थंकर के जन्म की महिमा करने के लिये जारहा हूं 'तं तुब्भे वि णं देवाणुप्पिया ! सव्विद्धीए सव्वज्जुईए सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं सव्वायरेणं सव्वविभूईए सव्वसंभमेण सव्वणाडएहिं सव्वोवरोहेहिं' तो इसलिये हे देवानुप्रियो ! आप अपनी समस्त द्युति से अपनी अपनी समस्त सेना से अपने समस्त समुदय से, समस्त प्रकार के आदर भाव से समस्त प्रकार की विभूति से समस्त प्रकार के विभूषा से एवं समस्त प्रकार के नाटकों से युक्त होकर इन्द्र के पास आ जावे चाहे किसी भी प्रकार की आपलोगों को बाधा भी हो तो भी उसका ध्यान न करें और शीघ्र आवें 'सव्वपुप्फ गंध मल्लालंकार विभूसाए सव्वदिव्वतुडिय-सद्दसण्णिणाएणं महया इद्धीए जाव रवेणं' साथ में जो देव जिस प्रकार सुगं-

देविंदे देवराया जंबुद्दीवे दीवे भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेत्तए' હે દેવો ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર તમને આજ્ઞા કરે છે કે હું દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ભગવાન તીર્થંકરના જન્મનો મહિમા કરવા માટે જઇ રહ્યો છું. 'तं तुब्भं वि णं देवा-णुप्पिया ! सव्विद्धीए सव्वज्जुईए, सव्वबलेणं, सव्वायरेणं, सव्वविभूईए, सव्वविभूसाए, सव्व संभमेणं, सव्वणाडएहिं सव्वोवरोहेहिं' તો એટલા માટે હે દેવાનુપ્રિયો તમે બધાં પોત પોતાની સમસ્ત ઋદ્ધિથી, પોતપોતાની સમસ્ત દ્યુતિથી, પોતપોતાની સમસ્ત સેનાથી, પોત–પોતાના સમસ્ત સમુદાયથી., સમસ્ત પ્રકારના આદર ભાવથી, સમસ્ત પ્રકારની વિભૂ-તિઓથી, સમસ્ત પ્રકારની વિભૂષાથી તેમજ સમસ્ત પ્રકારના નાટકોથી યુક્ત થઈને ઇન્દ્રની પાસે આવી પહોંચો કોઇ પણ જાતની બાધા પણ હોય તો તે તરફ લક્ષ્ય રાખવું નહિ અને તુરંત ઇન્દ્ર પાસે પહોંચી જવું. 'सव्व पुप्फगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वदिव्व तुडिय सद्दसण्णिणाएणं महया इद्धीए जाव रवेणं' અને જે દેવ જે પ્રકારનાં સુગંધિત પુષ્પોની

जाव रवेणं' महत्या ऋद्ध्या यावत् रवेण अत्र यावत् पदेन 'महया हयणट्टगीयवाइय तंतीतल-तालतुडिअघणमुइंगपडुपडहवाइय' इत्येषां पदानां ग्रहणं भवति व्याख्यानं तु अस्मिन्नेव सूत्रे पूर्वं द्रष्टव्यम् 'णिअय परिआलसंपरिवुडा' निजकपरिवारसम्परिवृताः 'सयाइं जाणविमाण-वाहणाइं दुरूढा समाणा' स्वकानि स्वकानि वाहनानि य शिविकादीनि आरूढाः सन्तः 'अकाल-परिहीणं चेव' अकालपरिहीणम्-निर्विलम्बं यथास्यात्तथा चैव 'सक्कस्स जाव अंतियं पाउब्भ-वह' शक्रस्य यावदन्तिकं समीपं प्रादुर्भवत . अत्र यावत्पदात् देवेन्द्रस्य देवराजस्य इति ग्राह्यम्

'तए णं से हरिणेगमेसी देवे पायत्ताणीयाहिवई सक्केणं ३ जाव एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ जाव एवं देवोत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ २' ततः शक्रादेशानन्तरं खलु स हरि-

धित पुष्पों की माला पहिनता हो, जो जिस प्रकार के अलंकार पहिनता हो वह उस प्रकार की माला से एवं अलंकार से सजधज कर आवें हाथों में कडे भुजाओं में त्रुटित-भुजबंध आदिकों से रहित न आवे आते समय वह दिव्य बाजों की तुमुल ध्वनि के साथ आवे यहां यावत् शब्द से 'महयाहयणट्टगीयवा-इयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपडह वाइअ' इस पाठका संग्रह हुआ है इन पदों की पहिले कई बार व्याख्या की जा चुकी है सो वहीं से इसे देखलेना चाहिये 'णिययपरियाल संपरिवुडा सयाइं २ जाणविमाणवाहणाइं दुरूढा स-माणा अकालपरिहीणं चेव सक्कस्स जाव अंतियं पाउब्भवह' आते समय में अपनी अपनी इष्ट मंडली सहित एवं परिवार सहित आवें और आनेमें विलम्ब न करें अविलम्ब आवें आनेके लिये सब अपने यान विमानों का उपयोग करें-अर्थात् यान विमान पर चढ चढ कर आवें और आ करके शक्र के पास उपस्थित हो जावें 'तएणं से हरिणेगमेसी देवे पायत्ताणीयाहिवई सक्केणं ३ जाव एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ जाव एवं देवोत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडि-

માળા પહેરે છે, જે દેવ જે પ્રકારનાં અલંકારો પહેરે છે, તે દેવ તે પ્રકારની માળાઓ તેમજ અલંકારોથી સુશોભિત થઈને આવે હાથોમાં કટકો, ભુજાઓમાં ત્રુટિત-ભુજ બંધો પહેરીને આવે. આવતા સમયે તેઓ દિવ્ય વાદ્યોના તુમુલ ધ્વનિ સાથે આવે. અહીં યાવત્ શબ્દથી 'महयाहयणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपडहवोइअ' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. એ પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં ઘણીવાર કરવામાં આવી છે. તો જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી વાંચવા પ્રયત્ન કરે. 'णियय-परियालसंपरिवुडा सयाइं २ जाणविमाण वाहणाइं दुरूढा समाणा अकालपरिहीणं चेव सक्कस्स जाव अंतियं पाउब्भवह' તેઓ પોત-પોતાની ઈષ્ટ મંડળી સહિત તેમજ પોતાના પરિવાર સહિત અહીં આવે અને ત્વરિત ગતિથી આવે આવતી વખતે તેઓ બધાં પોતપોતાના યાન-વિમાનોનો ઉપયોગ કરે. એટલે કે યાન-વિમાન ઉપર આરૂઢ થઈને આવે અને આવીને શક્રની પાસે ઉપસ્થિત થઈ જાય. 'तए णं से हरिणेगमेसी देवे पायत्ताणीयाहिवई सक्केणं ३ जाव एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ

नैगमेषीदेवः पदात्यनीकाधिपतिः शक्रेण यावत् एवम्=उक्तप्रकारेण उक्तः सन् हृष्टतुष्ट यावत् एवं देव ! इति आज्ञाया विनयेन वचनं प्रतिश्रृणोति स्वीकरोति । अत्र प्रथमयावत्पदात् देवेन्द्रेण देवराजेन इति संग्राह्यम् द्वितीययावत्पदात् चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदयः इति ग्राह्यम् । 'पडिसुणेत्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य (सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ' शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकात् समीपात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव सभाए सुहम्माए मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसद्दा जोयणपरिमंडला सुघोसा घंटा तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव सुधर्मायां सभायां मेघौघरसितगम्भीरमधुरतरशब्दा मेघानामोघः संघातः मेघौघस्तस्य रसितम् गर्जितं तद्वत् गम्भीरो मधुरतरश्च शब्दो यस्याः सा तथाभूता एवं योजनपरिमण्डला योजनपरिमण्डलं भावप्रधाननिर्देशात् पारिमाण्डल्यं वृत्तत्वं यस्याः सा तथाभूता सुघोषा तन्नाम्नी घण्टा तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'तं मेघोघरसि अगंभीरमहुरयरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुघोसं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ' तां मेघौघरसितगम्भीरमधुरतर-

---

सुणित्ता सक्कस्स ३ अंतियाओ पडिणिक्खमइ' इस प्रकार वह हरिणेगमेषी पदात्यनीकाधिपति देव जब अपने स्वामीभूत देवेन्द्र देवराज शक्र के द्वारा आज्ञापित हुआ तो वह हृष्ट पुष्ट यावत् होकर कहने लगा 'हे देव ! आपकी आज्ञा हमें प्रमाण है-जैसा आपने आदेश दिया है हम वैसा ही करेंगे' इस प्रकार से बडे विनय के साथ उसने अपने प्रभुकी आज्ञा के वचनों को स्वीकार कर लिया और स्वीकार कर वह इन्द्र के पास से चला आया 'पडिणिक्खमित्ता जेणेव सभाए सुहम्माए मेघोघरसिय गम्भीर महुरयरसद्दा जोयणपरिमंडला सुघोसा घंटा-तेणेव उवागच्छइ' आ करके वह जहां सुधर्मासभा में मेघ के समूह के शब्द जैसीगंभीर मधुरतर शब्दवाली एवं एक योजन के परिमंडलवाली सुघोषा नामकी घंटा थी वहां पर आया 'उवागच्छित्ता तं मेघोघरसिअ गम्भीरमहुरयर-

---

जाव एवं देवोत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता सक्कस्स ३ अंतियाओ पडिणिक्खमइ' આ પ્રમાણે તે હરિણેગમેષી પદાત્યનીકાધિપતિ દેવ જ્યારે પોતાના સ્વામીભૂત દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર વડે આજ્ઞાપિત થયો તો તે હૃષ્ટ-તુષ્ટ યાવત્ થઈ ને કહેવા લાગ્યો-'હે દેવ ! તમારી આજ્ઞા અમારા માટે પ્રમાણ છે. જે પ્રમાણે આપશ્રીએ આદેશ આપ્યો છે, અમે તે પ્રમાણે જ કરીશું.' આ પ્રમાણે બહુજ વિનય પૂર્વક તેણે પોતાના પ્રભુની આજ્ઞાના વચનો સ્વીકારી લીધા અને સ્વીકારીને તે ઇન્દ્રની પાસેથી રવાના થયો. 'पडिणिक्खमित्ता जेणेव सभाए सुहम्माए मेघोघरसियगंभीरमहुरयरसद्दा जोयणपरिमंडला सुघोसा घंटा-तेणेव उवागच्छइ' રવાના થઈને તે જ્યાં સુધર્માસભામાં મેઘોના સમૂહ જેવી ગંભીર, મધુરતર શબ્દવાળી તેમજ એક યોજન પરિમંડળવાળી સુઘોષા નામની ઘંટા હતી, ત્યાં આવ્યો. 'उवागच्छित्ता तं मेघोघरसिअ गम्भीरमहुरयरसद्दं जोयणपरिमंडलं सुघोसं

शब्दां योजनपरिमण्डलां सुघोषां तन्नाम्नीं घण्टां त्रिः कृत्वः वारत्रयम् उल्लालयति वाक्ष्यति ताडयतीत्यर्थः । 'तएणं तीसे मेघोघरसिअगंभीरमहुरयरसद्दाए जोयणपरिमंडलाए सुघोसाए घंटाए तिक्खुत्तो उल्लालिआए समाणीए सोहम्मे कप्पे अण्णेहिं एगूणेहिं बत्तीसविमाणा-वाससयसहस्सेहिं' ततः घण्टाताडनानन्तरं खलु तस्यां मेघौघरसितगम्भीरमधुरतरशब्दायां योजनपरिमण्डलायां सुघोषायां त्रिः कृत्वः, उल्लालितायां ताडितायां सत्यां सौधर्मे कल्पे अन्येभ्यः एकोनेभ्यो द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्रेभ्यः, अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया तेन अन्येषु एकोनेषु द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्रेषु द्वात्रिंशद् विमानरूपाः ये आवासाः देववासयोग्यानि विमानानि तेषां शतसहस्रेषु-द्वात्रिंशल्लक्ष्यसंख्यकविमानेषु इत्यर्थः, 'अण्णाइं एगूणाइं बत्तीसं घण्टासयसहस्साइं जमगसमगं कणकणारावं काउं पयत्ताइं हुत्था इति' अन्यानि एकोनानि द्वात्रिंशघण्टाशतसहस्राणि एकोना-द्वात्रिंशल्लक्ष संख्यायुक्ता घण्टा इत्यर्थः । यमक-समकं युगपत् कणकणारावं कणकणाशब्दं कर्तुं प्रवृत्तानि आसन् इति । घण्टानादतो यत्प्रवृत्तं तदाह-'तए णं सोहम्मे कप्पे पासायविमाणनिक्खुडावडियसद्दसमुट्ठिअ घंटापडंसुआ सय-सहस्ससंकुले जाए आवि होत्था' ततः घण्टानां कणकणशब्दप्रवृत्तेरनन्तरं खलु सौधर्मः कल्पः

रसइं जोयणं परिमण्डलं सुघोसं घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ, तए णं तीसे मेघोघर-सिअ गम्भीरमहुरयरसद्दाए जोयणपरिमण्डलाए सुघोसाए घण्टाए तिक्खुत्तो उल्लालिआए समाणीए' वहां आकर के उसने मेघोघ के रसित के जैसी गंभीर मधुरतर शब्दवाली एवं एक योजन परिमण्डलवाली सुघोषा घंटा को तीन वार ताडित किया इस प्रकार उस मेघोघ के रसित के जैसी गंभीर मधुर तर शब्दवाली एवं एक योजन परिमण्डलवाली सुघोषा नामकी घंटा के तीन वार ताडित होने पर 'सोहम्मे कप्पे अण्णेहिं एगूणेहिं बत्तीसविमाणावाससयसहस्सेहिं अण्णाइं एगूणाइं बत्तीसं घण्टासय सहस्साइं जमगसमगं कणकणारावं काउं पयत्ताइं हुत्था इति' सौधर्म कल्प में और भी १ कम ३२ लाख विमानों में १ कम ३२ लाख और भी दूसरी घंटाएं एक साथ कणकण शब्द करनेलगी 'तएणं से सोहम्मे

घंटं तिक्खुत्तो उल्लालेइ, तए णं तीसे मेघोघरसिअ गम्भीरमहुयरसद्दाए जोयणपरि-मण्डलाए सुघोसाए घण्टाए तिक्खुत्तो उल्लालिआए समाणीए' त्यां आवीने तेणे मेघौघना रसित जेवी गंभीर, मधुरतर शब्दवाळी तेमज एक योजन परिमंडळवाळी सुघोषा घंटाने त्रण वार ताडित करी आ प्रमाणे ते मेघौघना रसित जेवी गंभीर, मधुरतर शब्दवाळी तेमज एक योजन परिमण्डलवाळी सुघोषा नामक घंटा त्रण वार ताडित करवामां आवी त्यारे 'सोहम्मे कप्पे अण्णेहिं एगूणेहिं बत्तीस विमाणावाससयसहस्सेहिं अण्णाइं एगूणाइं बत्तीसं घण्टासयसहस्साइं जमगसमगं कणकणारावं काउं पयत्ताइं हुत्था इति' सौधर्म कल्पमां एक कम ३२ लाख विमानोमां, १ कम ३२ लाख बीजी घंटाओ एकी साथे गनन् गनन् रणकी उठी. 'तए णं से सोहम्मे कप्पे पासायविमाणनिक्खुडावडिअ सद्दस-

प्रासादविमाननिष्कूटापतितशब्दसमुत्थितघण्टाप्रतिश्रुतशतसहस्रसंकुलो जातश्चापि आसीदिति, तत्र प्रासादानां विमानानां वा ये निष्कूटाः गम्भीरप्रदेशाः तेषु ये आपतिताः संप्राप्ताः शब्दाः, शब्दवर्गणाः पुद्गलाः तेभ्यः समुत्थितानि यानि घण्टा प्रतिश्रुतानां घण्टा सम्बन्धि प्रतिशब्दानां शतसहस्राणि लक्षपरिमितानि तैः संकुलो व्याप्तो जतश्चाप्यभूदित्यर्थः घण्टायां महता प्रयत्नेन ताडितायां ये विनिर्गताः शब्दपुद्गलास्तान् प्रतिघातवशतः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च दिव्यानुभावतः समुच्चलितैः प्रतिशब्दैः सकलोऽपि सौधर्मः कल्पो बधिरो जात इति भावः

एवं शब्दमये सौधर्मे कल्पे सञ्जाते सति किं जातं तदाह 'तए णं' इत्यादि 'तएणं तेसिं सोहम्मकप्पवासीणं बहूणं वेमाणियाणं देवाण य देवीणय एगंतरइपसत्तणिच्चपमत्तविसयसुहमुच्छियाणं' ततः शब्दव्याप्त्यनन्तरं खलु तेषां सौधर्मकल्पवासिनां बहूनां वैमानिकानां देवानां देवीनां च एकान्तरतिप्रसक्तनित्यप्रमत्तविषयसुखमूर्च्छितानाम् एकान्तेन रतौ संभोगे प्रसक्ताः आसक्ताः एत एव नित्यप्रमत्ताः विषयसुखेषु मूर्च्छिताः अभ्युपपन्नाः अत्र कर्मधारयः तेषाम् 'सूसर घंटारसिअ विउलबोलपूरिय चवलपडिबोहणे कए समाणे घोसणकोऊहलदिण्णकण्णएगग्गचित्त उवउत्तमाणसाणं' सुस्वर घण्टारसितविपुलबोलपूरितचपलप्रति-

---

कप्पे पासायविमाणनिक्खुडावडिअसद्दसमुट्ठिअ घंटापडेंसुआ सयसहस्ससंकुले जाए यावि होत्था इति' इस तरह वह सौधर्म कल्प प्रासादों के एवं विमानों के निष्कुटों में गंभीर प्रदेशों में अप्रति शब्दवर्गणारूप पुद्गलों से उत्पन्न हुई लाखो घंटा प्रतिध्वनियों से व्याप्त हो गया बधिर जैसा बन गया 'तएणं' इस प्रकार शब्दमय सौधर्मकल्प के हो जाने के बाद 'तेसिं सोहम्मकप्पवासीणं बहूणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण ण एगंतरइपसत्तणिच्चपमत्तविसयसुह-मुच्छियाणं' उन बहुत से सौधर्मकल्पवासी देव और देवियों को जो कि एकान्त रति क्रिया में प्रसक्त थीं और इसी कारण जो विषय सुखमें इकदम मूर्च्छित हो रही थीं उन्हें 'सूसर घंटारसियविउलबोल पूरिय चवल बोहणं कए समाणे' सुस्वर घंटा-सुघोषा घंटा के उस सकल सौधर्म देवलोक कुक्षिंभरी कोलाहल से

मुट्ठिअ घंटापडेंसुआ सयसहस्ससंकुले जाए यावि होत्था इति' આ પ્રમાણે સૌધર્મ કલ્પ પ્રાસાદોના તેમજ વિમાનોના નિષ્કુટોમાં, ગંભીર પ્રદેશોમાં આ પ્રતિ શબ્દ વર્ગણા રૂપ પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન થયેલા લાખો ઘંટાઓના ધ્વનિઓના ગણુ ગણાટથી તે સકલ ભૂભાગ બધિર જેવો બની ગયો. 'तएणं' તે આ પ્રમાણે જ્યારે સૌધર્મ કલ્પ શબ્દમય બની ગયો ત્યારે 'तेसिं सोहम्मकप्पवासीणं बहूणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण ण एगंतरइपसत्तणिच्चपमत्तविसयसुहमुच्छियाणं' તે ઘણા સૌધર્મ કલ્પવાસી દેવ અને દેવીઓને કે જેઓ એકાન્ત રતિક્રિયાઓમાં તલ્લીન હતા અને એથી જ જેઓ વિષય સુખમાં એકદમ આકંઠ ડૂબી રહ્યા હતાં 'सूसरघंटारसिय विउल बोल पूरिय चवल बोहण कए समाणे' તે સર્વને જ્યારે સુસ્વર ઘંટા-સુઘોષ ઘંટાના-તે સકલ સૌધર્મ દેવલોક કુક્ષિભરી

बोधने कृते सति घोषणकुतूहल दत्तकर्णैकाग्रचित्तोपयुक्तमानसानाम्, तत्र सुस्वरा, या घण्टा तस्याः रसितं वादितं वादनं तस्मात् विपुलः सकलसौधर्मदेवलोके संजातो यो बोलः-कोलाहलः तेन पूरिते परिपूर्णे चपले ससम्भ्रमे प्रतिबोधने कृते सति आगामिकासम्भाव्यमाने घोषणे कुतूहलेन किमिदानीमुद्घोषणं भविष्यतीत्यात्मकेन दत्ताः कर्णाः यैस्ते तथाभूताः तथा एकाग्र घोषणश्रवणैकविषयं चितं येषां ते तथाभूताः, तथा उपयुक्तानि मानसानि एषां ते तथाभूताः श्रवणविषयीभूतवस्तुग्रहणप्रवृत्त मानस इत्यर्थः ततो विशेषणसमासः तेषाम् 'पायत्ताणीआहिवई देवे तंसि घंटारवंसि निसंतपरिसंतंसि समाणंसि तत्थ तत्थ तहिं तहिं देसे महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणे उग्घोसेमाणे एवं वयासीति' स शक्राज्ञाकारी पदात्यनीकाधिपते देवः तस्मिन् घण्टारवे निशान्तप्रशान्ते नितरां शान्तः निशान्तः अत्यन्तमन्दभूतः ततः प्रकर्षेण सर्वात्मना शान्तः प्रशान्तः ततो विशेषणसमासस्तस्मिन् सति तत्र तत्र महति देशे तस्मिन् तस्मिन् देशैकदेशे महता महता शब्देन तारतारस्वरेण उद्घोषयन् उद्घोषयन् एवम् वक्ष्यमाण प्रकारेण अवादीत् उक्तवन्तः (हन्त ! सुणंतु भवंतो बहवे सोहम्मकप्पवासी वेमाणीय-देवा देवीओय सोहम्मकप्पवइणो इणमो वयणं हियसुहत्थं आणवई णं भो सक्के तं चेव जाव अंतिअं पाउब्भवहत्ति' हन्त ! इति हर्षे श्रृण्वन्तु भवन्तो बहवः सौधर्मकल्पवासिनो वैमानिका

परिपूर्ण ससंभ्रम प्रतिबोधन किये जाने पर 'घोसणकोऊहलदिण्णकण्णएगग्ग चित्त उवउत्तमाणसाणं से पायत्ताणीयाहिवइ देवे तंसि घंटारवंसि णिसंतपरिसंतंसि समाणंसि तहिं २ देसे महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणे २ एवं वयासीति' तथा घोषणाजन्य कौतूहल से जिन्हों ने उस घोषणा के सुनने में अपने कानों को लगाया है और इसीसे जिनका चित्त एकाग्र होकर उस घोषणाजन्य कौतुहल में उपयुक्त हो रहा है, तथा शुश्रूषित वस्तु के ग्रहण करने में जिनका मन उतावलीवाला बन रहा है ऐसे उन देवों के हो जाने पर उस पदात्यनीकाधिपति देवने उस घंटारव के अत्यन्त शान्त प्रशान्त होते ही उन उन स्थानों पर जोर जोर से घोषणा करते हुए ऐसा कहा 'हंत ! सुणंतु भवंतो बहवे सोहम्मकप्पवासीवेमाणिया देवा देवीओ य सोहम्मकप्पवइणो इणमो वयणं हियसु-

---

કોલાહલથી પરિપૂર્ણ સસંભ્રમ સ્થિતિમાં પ્રતિબોધિત કર્યા 'घोसणकोऊहलदिण्णकण्ण-एगग्गचित्तउवउत्तमाणसाणं से पायत्ताणीयाहिवइ देवे तंसि घंटारवंसि णिसंतपरिसंतंसि समाणंसि तहिं २ देसे महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणे २ एवं वयासीति' તેમજ ઘોષણા જન્ય કૌતૂહલથી જેમણે તે ઘોષણાને સાંભળવામાં પોતાના કાનો લગાવ્યા છે અને એથીજ જેમના ચિત્તો એકાગ્ર થઈને ઘોષણા જન્ય કૌતૂહલમાં ઉપયુક્ત થઈ રહ્યા છે. તથા શુશ્રુષિત વસ્તુના ગ્રહણ કરવામા જેમનું મન ઉત્કંઠિત થઈ રહ્યું છે, એવા તે દેવો થઈ ગયાં ત્યારે તે પદાત્યનીકાધિપતિ દેવે તે ઘંટારવ પૂર્ણ રૂપમાં શાન્ત-પ્રશાન્ત થઈ ગયો ત્યારે તે સ્થાનો ઉપર જોર-જોરથી ઘોષણા કરતાં કહ્યું 'हंत ! सुणंतु भवंतो बहवे सोहम्मकप्पवासी

देवाः देव्यश्च सौधर्मकल्पपतेः शक्रस्येदं वचनं हितसुखार्थम् हितं जन्मान्तरकल्याणवहं सुखं तद्भवसंबन्धि-इहलोक परलोकसुखजनकं तदर्थमाज्ञापयति खलु भो देवा ! शक्रः तदेव ज्ञेयम् यावत् अन्तिकम्-यत् प्राक्सूत्रे शक्रेण हरिनैगमेषिणः पुरतः उद्घोषयितव्यमादिष्टं यावत् तत्सर्वं प्रादुर्भवत इति । 'तएणं ते देवा देवीओ य एयमट्ठं सोच्चा हट्ठ तुट्ठ जाव हिअया अप्पेगइया वंदणवत्तियं एवं पूयणवत्तियं सक्कारवत्तिअं सम्माणवत्तिअं दंसणवत्तिअं जिणभत्तिरागेणं अप्पेगइया तं जीयमेअं एवमादित्ति कट्टु जाव पाउब्भवंतित्ति' ततः पदात्यनीकाधिपतिर्देवमुखात् शक्रादेशश्रवणानन्तरं खलु ते देवाः देव्यश्च एवम् अनन्तरपूर्वकथितम्

अत्थं' हे सौधर्मकल्पवासी देव और देवियों आप सब बडे हर्ष के साथ सौधर्मकल्पपति के हितसुखार्थ इन वचनों को सुनिये यहां 'हन्त' शब्द प्रकर्ष हर्ष का द्योतक है यह वचन जन्मान्तर में कल्याण का कारण है इसलिये हित स्वरूप है और इस भवमें सुखका दायक है अतः सुखार्थरूप है 'अणावईणं भो सक्के तं चेव जाव अंतिअं पाउब्भवहत्ति' वह हितसुखार्थक वचन सौधर्मकल्पपतिके इस प्रकार से हैं-कि आप सब शीघ्र ही यावत् शक्र के पास उपस्थित हों इस प्रकार जैसी घोषणा करने का आदेश पदात्यनीकाधिपति हरिनिगमेषी देवको शक्रने दिया था वह सब शक्र का आदेश 'आप सब शक्र के पास आकर उपस्थित हो जावे' यहांतक का उसने घोषणा करके सुनादिया 'तएणं ते देवा देवीओ य एयमट्ठं सोच्चा हट्ठ तुट्ठ जाव हियया अप्पेगइया वन्दणवत्तियं एवं पूअणवत्तियं सक्कारवत्तियं दंसणवत्तियं जिणभत्तिरागेणं अप्पेगइया तं जीयमेयं एव मादित्ति कट्टु जाव पाउब्भवंतित्ति' इसके बाद वे देव और देवियां इस बातको सुनकर हृष्ट तुष्ट यावत् हर्ष से जिनका हृदय उछल रहा है ऐसी हो

वेमाणिया देवा देवीओ य सोहम्मकप्पव इणो इणमो वयणं हियसुअत्थं' હે સૌધર્મ કલ્પવાસી દેવ અને દેવીઓ આપ સર્વે અતીવ આનંદ પૂર્વક સૌધર્મ કલ્પતિમાં હિતસુખાર્થ મારા આ વચનો સાંભળો-અહીં 'हन्त !' શબ્દ પ્રકર્ષ હર્ષ દ્યોતક છે. આ વચન જન્માન્તરમાં પણ કલ્યાણ કારી છે એથી હિત સ્વરૂપ છે અને આ ભવમાં સુખદાયક છે, એથી સુખાર્થ રૂપ છે 'आणवईणं भो सक्के तं चेव जाव अंतिअं पउब्भवहत्ति' હિત સુખાર્થક વચન સૌધર્મ કલ્પપતિનું આ પ્રમાણે છે-કે આપ સર્વ શીઘ્ર યાવત્ શક્રની પાસે ઉપસ્થિત થાઓ. આ પ્રમાણે પદાત્યનીકાધિપતિ હરિનિગમેષી દેવને શક્રે જેવી ઘોષણા કરવાની આજ્ઞા કરી હતી, તે શક્રની 'આપ સર્વે શક્રની પાસે શીઘ્ર ઉપસ્થિત થાઓ 'અહીં' સુધીની આજ્ઞાને ઘોષણાના રૂપમાં સંભળાવી દીધી. 'तए णं ते देवा देवीओय एयमट्ठं सोच्चा हट्ठतुट्ठ जाव हियया अप्पेगइया वन्दणवत्तियं एवं पूअणवत्तियं सक्कारवत्तियं दंसण वत्तियं जिणभत्तिरागेणं अप्पेगइया तं जीयमेवं एवमादित्ति कट्टु जाव पाउब्भवतित्ति' ત્યાર બાદ તે દેવ અને દેવીઓ આ વાતને સાંભળીને હૃષ્ટ-તુષ્ટ યાવત્ હર્ષથી

अर्थं आह्वान शब्दं श्रुत्वा हृष्टतुष्ट यावत् हृदयाः यावत्पदात् हृष्टचित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदयाः अप्येकका: केचन देवा देव्यश्च वन्दनप्रत्ययं वन्दनं अभिवादनं प्रशस्तकायवाङ्मनः प्रवृत्तिरूपं तत्प्रत्ययं तदस्माभिस्त्रिभुवनभर्तृकस्य कर्तव्यमित्येवं निमित्तं जन्मसमये वन्दनार्थगमनरूपं एवं पूजनप्रत्ययम् पूजनम् अन्तःकरणेन नमस्करणम् तत्प्रत्ययम् तत्कारणकम् एवं सत्कारप्रत्ययम् सत्कारः स्तुत्यादिभिः गुणोन्नतिकरणं तत्प्रत्ययम् तन्निमित्तं सन्मानप्रत्ययम् सन्मानः अञ्जलिपुटसंयोजनमभ्युत्थानादिलक्षणम् तत्प्रत्ययम् दर्शनप्रत्ययम् दर्शनम् ऋषभतीर्थंकरस्य विलोकनम् तत्प्रत्ययम् तन्निमित्तम् जिनभक्तिरागेण जिनप्रेमानुरागेण वा, अप्येकका केचित् देवादेव्यश्च अस्माकं देवानां देवीनां य तज्जीतमेतत्-आचारः, एषः यत् देवैर्जिनमहोत्सवे गन्तव्यम् 'एव मादीत्यादिकम् आगमननिमित्तमिति कृत्वा चित्तेऽवधार्य यावत् प्रादुर्भवन्ति प्रकटी भवन्ति ते देवा इति । अत्र यावत्पदात् 'अकालपरिहीणं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतियं' इति ग्राह्यम् ।

गई । इनमेंसे कितनीक देव देवियां इस अभिप्राय से शक्र इन्द्र के पास आई कि यहां चलकर हमलोग त्रिभुवन भट्टारक को प्रशस्तकाय वाङ् मनकी प्रवृत्तिरूप अभिवादन करेंगी कितनी देव देवियां इस अभिप्राय से इन्द्र के पास आई कि वहां चलकर हमलोग गन्ध माल्यादिक का अर्पण करते हुए प्रभुको अन्तःकरण से नमस्कार करेंगी कितनीक देव देवियां इस अभिप्राय से शक्र के पास आई कि वहां चलकर हमलोंग प्रभु की स्तुति आदि के द्वारा गुणोन्नति करेंगी कितनीक देव देवीयां इस अभिप्राय से शक्र के पास आई कि वहां चलकर हमलोंग प्रभु के समक्ष खडे होकर हाथ जोडेंगी, कितनीक देवदेवियां इस अभिप्राय से शक्र के पास आई कि वहां चलकर हमलोग चरम तीर्थंकर का दर्शन करलेगी तथा कितनीक देवदेवियां जिनेन्द्र की भक्ति के उत्सव में जाना यह हमारा आचार है इत्यादि भिन्न-भिन्न अभिप्रायों से प्रेरित हुई शक्र के पास

જેમના હૃદયો ઉછળી રહ્યા છે એવાં થઇ ગયાં. એ સર્વમાંથી કેટલાક દેવ-દેવીઓ આ અભિપ્રાયથી શક્ર-ઇન્દ્રની પાસે આવ્યાં કે અહીં અમે ત્રિભુવન ભટ્ટારક ને, પ્રશસ્ત કાય, વાઙ્ મનની પ્રવૃત્તિ રૂપ અભિવાદન કરીશું. કેટલાંક દેવ-દેવીઓ આ અભિપ્રાયથી ઇન્દ્રની પાસે આવ્યાં કે ત્યાં જઇને અમે ગન્ધ, માલ્યાદિકનું અર્પણ કરીને પ્રભુને અન્તઃકરણ પૂર્વક નમસ્કાર કરીશું. કેટલાંક દેવ-દેવીઓ એ અભિપ્રાયથી શક્ર પાસે આવ્યા કે ત્યાં જઈને પ્રભુની સ્તુતિ વગેરે દ્વારા અમે પ્રભુની ગુણોન્નતિ કરીશું. કેટલાંક દેવ-દેવીઓ એ અભિપ્રાયથી શક્ર પાસે આવ્યા કે ત્યાં જઈને અમે પ્રભુની સામે ઊભા થઇને હાથ જોડીશું. કેટલાંક દેવ-દેવીઓ આ અભિપ્રાયથી શક્ર પાસે આવ્યા કે ત્યાં જઇને અમે ચરમ તીર્થંકરના દર્શન કરીશું. કેટલાંક દેવ-દેવીઓ જિનેન્દ્રની ભક્તિના અનુરાગથી અને કેટલાંક દેવ-દેવીઓ જિન જન્મના ઉત્સવમાં જવું આ અમારો આચાર છે. વગેરે-

सम्प्रति शक्रेन्द्रस्य कर्तव्यमाह–'तए णं' इत्यादि 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया ते विमाणिए देवे देवीओ य अकालपरिहीणं चेव अंतियं पाउब्भवमाणे पासइ' ततः देवानां देवीनां च शक्राग्रे उपस्थितानन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान् बहून् वैमानिकान् देवान् देवींश्च अकालपरिहीणम् निर्विलम्बम् एव अन्तिकं समीपं प्रादुर्भवन्तः उपतिष्ठमानान् पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठे पालयं णामं आभिओगियं देवं सद्दावेइ' दृष्ट्वा हृष्टः सन् पालकं पालकनामविमानविकुर्वणाकारणमाभियोगिकम् आज्ञाकारिणं देवं शब्दयति आह्वयति स शक्रः, अत्र हृष्ट इति एकदेशेन सर्वोऽपि हर्षालापको ग्राह्यः तथा च हृष्ट तुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमानाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद्हृदयः इति हृष्टपदेन ग्राह्यम् 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवान् इत्याह 'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिए' क्षिप्रमेव अतिशीघ्रमेव भो ! देवानुप्रिये 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठं' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टम् 'लीलट्ठियसालभंजिआकलिअं' लीलास्थितशालभञ्जिकाकलितम् 'इहामिगउसभतुरगणरमकरविहगवालगकिण्णररुरुसरभचमरकुंजर वणलयपउमलयभत्तिचित्तम्' ईहामृगऋषभतुरगनरमकरविहगवालककिन्नर रुरुशरभचामर-

---

आई। 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया ते विमाणिए देवे देवीओ अ अकालपरिहीणं चेव अंतिअं पाउब्भवमाणे पासइ' देवेन्द्र देवराज शक्रने विना विलम्ब किये अपने पास आगत उन देव देवियों को देखा तो उसने 'पासित्ता' देखकर 'हट्ठे पालयं णामं आभियोगियं देवं सद्दावेइ' हर्षित होकर पालक नामक आभियोगिक देवको बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर उसने ऐसा कहा 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अणेगखम्भसयसन्निविट्ठं लीलट्ठियसालभंजियाकलिअं ईहामिअ उसभतुरगणर मगरविहगवालगकिण्णररुरुसरभ चमर कुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं' हे देवानुप्रिय! तुम शीघ्र ही एक दिव्य यान की विकुर्वणाकरो जो यान विमान सैंकडो खंभोवाला हो, तथा लीला करती हुई अनेक पुत्तलिकाओं से यह युक्त हो, ईहा मृग, वृषभ, तुरग, नर, मकर,

---

વગેરે ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયોથી પ્રેરિત થઈ ને શક્રની પાસે આવ્યા. 'त एणं से सक्के देविंदे देवराया ते विमाणिए देवे देवीओ अ अकालपरिहीणं चेव अंतिअं पाउब्भवमाणे पासइ' દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે વિના વિલંબે તેમની પાસે આવેલાં તે દેવ-દેવીઓને જોયાં. તે સર્વને 'पासित्ता' જોઈને 'हट्ठे पालयं णामं आभियोगियं देवं सद्दावेइ' હર્ષિત થઈને પાલક નામક આભિયોગિક દેવને બોલાવ્યો. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને બોલાવીને તે શક્રે આ પ્રમાણે કહ્યું–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अणेगखम्भसयसन्निविट्ठं लीलट्ठियसालभंजिया कलिअं ईहामिअउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिण्णररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं' હે દેવાનુપ્રિય! તમે શીઘ્ર એક દિવ્ય યાનની વિકુર્વણા કરો. આ યાન-વિમાન હજારો સ્તંભોવાળું હોય, તથા લીલા કરતી અનેક પુત્તલિકાઓથી તે સુશોભિત હોય, ઈહામૃગ, વૃષભ, તુરગ, નર, મકર, વિહગ, વ્યાલ, કિન્નર, રૂરૂ-મૃગ

कुञ्जरवनलता पद्मलताभक्तिचित्रम् 'खंभुग्गय वइरवेइयापरिगयाभिरामं' स्तम्भोद्गतवज्रवेदिका परिगताभिरामम् 'विज्जाहरजमलजुअलजंतजुत्तंपिव अच्चीसहस्समालणीअं' विद्याधर यमलयुगलयन्त्रयुक्तमिव अर्चिसहस्रमालिनीयम् 'रूवगसहस्सकलियं व' रूपकसहस्रकलितम् 'भिसमाणं भिब्भिसमाणं' भास्यमानं बाभास्यमानम् 'चक्खुल्लोअणलेस्सं सुहफास सस्सिरीअरूवं' चक्षुर्लोचनलेश्यम् सुखस्पर्शम् । सश्रीकरूपम् 'घंटावलिय महुरमणहरसरं' घण्टावलिकमधुरमनोहरस्वरम् 'सुहं कंतं दरिसणिज्जं' शुभ कान्तं दर्शनीयम् 'णिउणोविअ मिसिमिसिंतमणिरयणघंटिआजालपरिक्खित्तं' निपुणोपेत 'मिसिमिसिंत' देदीप्यमानमणिरत्नघण्टिकाजाल परिक्षिप्तम् 'जोयणसहस्सविच्छिण्णं' योजनसहस्र विस्तीर्णं 'पंचजोयणसयमुव्विद्धं सिग्घं तुरिअं जइणं' पञ्चयोजनशतोच्चत्वम् शीघ्रम् त्वरितं जवनं अतिशयवेगवत 'णिव्वाहिं' निर्वाहि प्रस्तुतकार्यनिर्वहणशीलम् 'दिव्वं जाणविमाणं विउव्वाहि' दिव्यं यानविमानं विकुर्वस्व विकुर्वणाशक्त्या निष्पादय, एतेषामर्थः अस्मिन्नेव पञ्चमवक्षस्कारे प्रथमसूत्रे द्रष्टव्यः, नवरम् योजनसहस्रविस्तीर्णमित्यत्र प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नं योजनलक्ष विज्ञेयम् 'विउव्वित्ता' विकुर्व्य विकुर्वणाशक्त्या निष्पाद्य 'एयमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि' एताम् उक्तप्रकारामाज्ञप्तिकाम् प्रत्यर्पय समर्पय एवं पालकाय आज्ञातिवान् इति ॥ सू० ४ ॥

विहग, व्याल, किन्नर, रुरु–मृग, सरभ अष्टापद, कुंजर–हाथी, वनलता एवं पद्मलता, इन सबके चित्रों की रचना से आश्चर्यप्रद हो, इसके प्रत्येक खंभे में वज्रकी वेदिका हो और उससे यह–अभिराम हो, इत्यादि रूप से इसका वर्णन 'जइणणिव्वाहिं' पद तक का जैसा इसी वक्षस्कार के ५ वें सूत्र में यान विमान का वर्णन पीछे किया जा चुका है वैसा ही वह यहां जानना चाहिये इन समस्त पदों की व्याख्या भी वहीं पर की जा चुकी है अतः वहीं से देखलेनी चाहिये इसे जो १ हजार योजन का विस्तीर्ण कहा गया है सो वह योजन प्रमाणाङ्गुल से निष्पन्न हुआ योजन ही गृहीत हुआ है ऐसा जानना चाहिये उत्सेधाङ्गुल से निष्पन्न हुआ योजन नहीं जानना चाहिये 'विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहिं' ऐसे यान विमान की विकुर्वणा करके हमें शीघ्र पीछे खबर दो ॥४॥

સરભ, અષ્ટાપદ, કુંજર-હાથી, વનલતા તેમજ પદ્મલતા એ બધાનાં ચિત્રોની રચનાથી એ આશ્ચર્ય પ્રદ હોય, એના દરેક સ્તંભમાં વજ્રની વેદિકા હોય અને એનાથી એ અભિરામ લાગતું હોય ઈત્યાદિ રૂપમાં આ યાન–વિમાનનું વર્ણન 'जइणणिव्वाहिं' પદ સુધી જેવું આ જ વક્ષસ્કારના પાચમાં સૂત્રમાં પહેલાં યાન–વિમાનના પ્રસંગ વખતે કરવામાં આવેલું છે તેવું જ વર્ણન અહીં પણ સમજવું. એ બધા પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી છે. જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી વાંચવા પ્રયત્ન કરે. આને જે ૧ હજાર યોજન જેટલું વિસ્તીર્ણ કહેવામાં આવેલું છે, તે યોજન પ્રમાણાંગુલથી નિષ્પન્ન થયેલો યોજન જ ગૃહીત થયેલો છે. ઉત્સેધાંગુલથી નિષ્પન્ન થયેલો યોજન જાણવો નહિ. 'विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहिं' એવા યાન–વિમાનની વિકુર્વણા કરીને અમને તરત ખબર આપો. ॥ ૪ ॥

अथ शक्राज्ञप्तिस्वीकारानन्तरं यदनुतिष्ठतिस्म पालको देवस्तदाह–'तएणं से इत्यादि

मूलम्–तए णं से पालयदेवे सक्केणं देविंदेणं देवरण्णा एवंवुत्ते समाणे हट्टतुट्ठ जाव वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणित्ता तहेव करेइ इति। तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा वण्णओ तेसिं णं पडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं२ तोरणा वण्णओ जाव पडिरूवा१। तस्स णं जाणविमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव दीवियचम्मेइ वा एवं अणेग संकुकीलकसहस्सवितते आवड पच्चावड सेढिपसेढि सुत्थिअ सोवत्थिय वद्धमाणपूसमाणवमच्छंडगमगरंडगजारमारफुल्लावलीपउमपत्त सागरतरंगवसंतलयपउमलयभत्तिचित्तेहिं सच्छाएहिं सप्पभेहिं समरीइएहिं सउज्जोएहिं णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए२ तेसिं णं मणीणं वण्णे गंधे, फासे अ भाणियव्वे जहा रायप्पसेणइज्जे। तस्स णं भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए पेच्छाघरमंडवे अणेगखंभसयसन्निविट्ठे वण्णओ जाव पडिरूवे तस्स उल्लोए पउमलयभत्तिचित्ते जाव सव्व तवणिज्जमए जाव पडिरूवे, तस्स णं मंडवस्स बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागंसि महं एगा मणिपेढिया अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमइ वण्णओ तीए उवरिं महं एगे सीहासणे वण्णओ तस्सुवरि महं एगे विजयदूसे सव्वरयणामए वण्णओ तस्स मज्झदेसभाए एगे वइरामए अंकुसे एत्थ णं महं एगे कुम्भिक्के मुत्तादामे से णं अण्णेहिं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुम्भिक्केहिं मुत्तादामेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते तेणं दामा तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपयरगमंडिया णाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभिया समुदया ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता पुव्वाइएहिं वाएहिं मंदं२ एइज्जमाणा जाव णिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे आपूरेमाणा२ जाव अईव उवसोभेमाणा२ चिट्ठंति त्ति तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तर-

पुरत्थिमेणं एत्थ णं सक्कस्स चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीओ, पुरत्थिमेणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं एवं दाहिण पुरत्थिमेणं अब्भिंतरपरिसाए दुवालसण्हं देवसाहस्सीणं दाहिणेणं दाहिणेयं मज्झिमाए चउद्दसण्हं देवसाहस्सीणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरपरिसाए सोलसण्हं देवसाहस्सीणं पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणिआहिवईणं त्ति आयरक्खदेवसाहस्सीणं एवमाई विभासिअव्वं सूरिआभगमेणं जाव पच्चप्पिणंति त्ति ॥सू. ५॥

छाया-ततः खलु पालको देवः शक्रेण देवेन्द्रेण देवराजेन एवमुक्तः सन् हृष्ट तुष्ट यावत् वैक्रियसमुद्घातेन समवहत्य तथैव करोति, इति तस्य खलु दिव्यस्य यानविमानस्य त्रिदिशि त्रिसोपानप्रतिरूपकाः वर्णकः 'तेषां खलु प्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणा यावत् प्रतिरूपा १' तस्य खलु यानविमानस्य अन्तः बहुसमरमणीयो भूमिभागः स यथा नाम आलिङ्गपुष्कर इति या यावत् दीपितचर्मइति वा, अनेकशंकुकीलकसहस्रवितते, आवर्तप्रत्यावर्तश्रेणि प्रश्रेणि सुस्थितसौवस्थिकवर्धमान पुष्यमानक मत्स्यण्डकमकरण्डकजारमार पुष्पावली पद्मपत्र सागरतरङ्ग वासन्तीलतापद्मलताभक्तिचित्रैः सच्छायैः सप्रभैः समरीचिकैः सोद्योतैः नानाविधपञ्चवर्णैः मणिभिः उपशोभितः २' तेषां खलु माणीनां वर्णो गन्धः मध्यदेशभागे प्रेक्षागृहमण्डपः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टे वर्णको यावत्प्रतिरूपः। तस्योल्लोकः पद्मलता भक्तिचित्रो यावत्सर्वतपनीयमयः यावत्प्रतिरूपः। तस्य खलु मण्डपस्य बहुसमरमणीयस्य बहुमध्यदेशभागे महती एका मणिपीठिका अष्ट योजनानि आयामविष्कम्भेण चत्वारि योजनानि बाहल्येन सर्वमणिमयीवर्णकः, तस्या उपरि महदेकं सिंहासनम् वर्णकः तस्योपरि महदेकं विजयदूष्यं सर्वरत्नमयम् वर्णकः, तस्य मध्यदेशभागे एको वज्रमयः अंकुशः, अत्र खलु महान् एकः कुम्भिको मुक्तादामः, स खलु अन्यैः तदर्द्ध चतुः प्रमाणमितैश्चतुर्भिरर्द्धकुम्भिकैः, मुक्तादामभिः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, ते खलु दामानः तपनीयलंबूषकाः सुवर्णपत्रकमण्डिताः नानामणिरत्न विविधहारार्द्धहारोपशोभिताः समुदयाः अन्योन्यमसंप्राप्ताः पूर्वादिकैः वातैः मन्दमेजमाना एजमाना यावत् निर्वृत्तिकरेण शब्देन तान् प्रदेशान् आपूर्यमाणा आपूर्यमाणाः यावदतीवोपशोभमाना, उपशोभमानास्तिष्ठन्तीति, तस्य खलु सिंहासनस्य अपरोत्तरेण उत्तरेण उत्तरपौरस्त्येन अत्र खलु शक्रस्य चतुरशीतेः सामानिकसहस्राणां चतुरशीतिः भद्रासनसहस्राणि पौरस्त्येन अष्टानामग्रमहीषीणाम्, एवं दक्षिणपौरस्त्येन आभ्यन्तरपरिषदो द्वादशानां देवसहस्राणां दाक्षिणात्येन मध्यमायाः चतुर्दशानां देवसहस्राणां दक्षिणपाश्चात्येन बाह्यपरिषदः षोडशानां देवसहस्राणां पाश्चात्येन सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् इति, ततः खलु तस्य सिंहासनस्य चतुर्दिशि चतसृणां चतुरशीतीनामात्मरक्षकदेवसहस्राणाम् एवमादि विभाषितव्यम्

सूर्याभगमेन यावत्प्रत्यर्पयन्ति इति ॥ सू. ५ ॥

टीका-'तए णं से पालए देवे सक्केणं देविंदेणं देवरण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ जाव वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणित्ता तहेव करेइ' ततः शक्रादेशस्वीकारान्तरं खलु स पालको देवः शक्रेण देवेन्द्रेण देवराजेन एवम् उक्तप्रकारेण उक्तः कथितः सन् हृष्ट तुष्ट यावत् वैक्रिय-समुद्घातेन विकुर्वणा शक्त्या समवहत्य कृत्वा तथैव करोति शक्राज्ञप्त्यनुसारेणैव पालक-विमानं निर्मातीत्यर्थः, अत्र यावत् पदात् चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवश-विसर्पद् हृदयः इति ग्राह्यम्

अथ विमानस्वरूपवर्णनायाह-'तस्स णं' इत्यादि 'तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा वण्णओ' तस्य खलु दिव्यस्य यानविमानस्य त्रिदिशि भागत्रये त्रयः त्रिसोपानप्रतिरूपकाः अतिरम्य सोपानत्रयमित्यर्थः वर्णकः अस्य वर्णनं बोध्यम् 'तेसि णं पडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं पत्तेयं तोरणा वण्णओ जाव पडिरूवा' तेषां खलु त्रिसो-पानप्रतिरूपकाणां पुरतः अग्रे प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणानि बहिर्द्वाराणि 'मेहराव' इति भाषा

'तएणं से पालए देवे सक्के णं देविंदेणं देवरण्णा'

'तए णं से पालए देवे सक्केणं देविंदेणं देवरण्णा एवंवुत्ते समाणे' देवेन्द्र देवराज शक्र द्वारा इस प्रकार से कहे उस पालक देवने 'हट्ठ तुट्ठ जाव वेउव्विय समुग्घाएणं समोहणित्ता तहेव करेइ' हृष्ट-तुष्ट यावत् होते हुए वैक्रिय समु-द्घात करके उसी तरह से यान विमान का निर्माण किया 'तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा वण्णओ' उसने उस दिव्य यान विमान की तीन दिशाओं में तीन सोपान प्रतिरूपकों की विकुर्वणा की उसका वर्णन यहां पहिले कहे गये वर्णन के अनुसार कहलेना चाहिये 'तेसिं णं पडिरूवगाणं पुरओ पत्तेयं २ तोरणा वण्णओ जाव पडिरूवा' इन तीन त्रिसोपानप्रतिरूपकों के अतिरम्य सोपानत्रय के आगे अर्थात् प्रत्येक सोपान-त्रय के बहिर्द्वारों-महरावों-की विकुर्वणा की इनका वर्णन 'प्रतिरूप' पद तक

'तएणं से पालए देवे सक्केण देविंदेणं देवरण्णा' इत्यादि

'तएणं से पालए देवे सक्केणं देविंदेणं देवरण्णा एवं वुत्ते समाणे' દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર વડે આ પ્રમાણે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે પાલક દેવે 'हट्ठ तुट्ठ जाव वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणित्ता तहेव करेइ' હૃષ્ટ તુષ્ટ યાવત્ થયેલા તે પાલક દેવે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને આજ્ઞા મુજબ જ યાન-વિમાનની વિકુર્વણા કરી. 'तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स ति-दिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवगा वण्णओ' તેણે તે દિવ્ય યાન-વિમાનની ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ સોપાન પ્રતિરૂપકની વિકુર્વણા કરી. અહીં પહેલાં મુજબ જ વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ. 'तेसिंणं पडिरूवगाण पुरओ पत्तेयं २ तोरणा वण्णओ जाव पडिरूवा' આ ત્રણ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોના અતિ રમ્ય સોપાન ત્રયની સામે એટલે કે પ્રત્યેક સોપાન ત્રયના

प्रसिद्धानि वर्णको यावत्, प्रतिरूपाणि-अतिरम्याणीत्यर्थः 'तस्स णं जाणविमाणस्स अंतो-बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे' तस्य खलु यानविमानस्य अन्तः मध्ये बहुसमरमणीये भूमिभागे 'से जहानामए अलिंगपुक्खरेइ वा जाव दीविअचम्मेइ वा, स यथानामकः, अलिङ्गपुष्कर इति वा अतिरम्य कमलमिति वा, यावत् दीपित चर्म इति वा 'अणेगसंकुकीलकसहस्स वितते' अनेक शङ्कु कीलकसहस्रवितत: अनेकसहस्रशंकुकीलकविस्तृतः 'आवडपच्चावड-सेढिपसेढि सुत्थिअ सोवत्थिअ वद्धमाण पूसमाणमच्छंडगमगरंडग जारमारफुल्लावलीपउम-पत्तसागरतरंगवसंतलयपउमलयभत्तिचित्तेहिं' आपत् प्रत्यापत् श्रेणिप्रश्रेणि सुस्थितस्व-स्तिक वर्द्धमानपुष्यमाणमत्स्यण्डकमकरण्डक जारमार पुष्पावलीपद्मपत्रसागरतरंगवासन्ती-लता पद्मलता भक्तिचित्रैः; तत्र आपत् प्रत्यापत् श्रेणीप्रश्रेणीषु विमानस्य आरोहणप्रत्यारो-हणसोपानप्रसोपानैकदेशेषु स्थितानि यानि स्वस्तिकादि पद्मलतानां भक्तिचित्राणि विभाग-चित्राणि तैः, तथा 'सच्छाएहिं' सच्छायैः छायासहितैः 'सप्पभेहिं' सप्रभैः प्रभायुक्तैः 'समरी-इएहि' समरीचिकैः किरणयुक्तैः 'सउज्जोएहिं' सोद्योतैः उद्योतसहितैः 'णाणाविहपंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए' नानाविधपञ्चवर्णैः मणिभिः पञ्चवर्णात्मकैः अनेकरत्नैरुपशोभितः स

जैसा पीछे किया गया है-वैसाही वह यहां पर करलेना चाहिये 'तस्स णं जाण-विमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे' उस यान विमान के भीतर का भूमिभाग बहुसमरमणीय था 'से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव दीविय-चम्मेइ वा' वह भीतर का भूमिभाग ऐसा बहुसमरमणीय था जैसा कि मृदङ्ग का मुख एवं यावत् चीता का चमडा होता है 'अणेग संकुकीलक सहस्स वितते' उस यान विमान को हजारों कीलों और शंकुओं से मजबूत किया गया था 'आवड-पच्चावड सेढिपसेढि सुत्थिअसोवत्थियवद्धमाणपूसमाणव मच्छंडगमगरंडग जार मारफुल्लावलीपउमपत्त सागरतरंगवसंतलय पउमलय भत्तिचित्तेहिं सच्छाएहिं सप्पभेहिं समरीइएहिं सउज्जोएहिं णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए' इस सूत्रपाठ से लेकर 'तेसिणं मणीणं वण्णे गंधे, फासे, य भाणियव्वे' इस

અહિં દ્વારોની વિકુર્વણા કરી. એ દ્વારોનું વર્ણન 'प्रतिरूप' પદ સુધી જે પ્રમાણે પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલું છે, તેવું જ અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ. 'तस्स णं जाव विमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे' તે યાન વિમાનની અંદરનો ભૂમિભાગ બહુ સમરમણીય હતો. 'से जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव दीवियचम्मेइ वा' તે અંદરનો ભૂમિ ભાગ મૃદંગ મુખ યાવત્ ચિત્તાના ચર્મ જેવો બહુ સમરમણીય હતો. 'अणेग संकु कीलकसहस्सवितते' તે યાન વિમાનને હજારો ઠીલો અને શત્રુઓના આક્રમણો સામે ટકી શકે તે રીતે મજબૂત કરવામા આવેલું હતું. 'आवडपच्चावडसोढिपसेढि सुत्थि अ सोत्थियवद्धमाण पूसमाणव मच्छंडगमगरंडग जारमारफुल्लावलीपउमपत्त-सागरतरंगवसंतलयपउमलयभत्तिचित्तेहिं सच्छाएहिं सप्पभेहिं समरीइएहिं सउज्जोएहिं

यानविमानः 'तेसि णं मणीणं वण्णो गंधे फासे य भाणियव्वे जहा रायप्पसेणइज्जे' तेषां खलु मणीनां वर्णो गन्धः स्पर्शश्च भणितव्यो यथा राजप्रश्नीये द्वितीयोपाङ्गे, त्रिसोपानादि वर्णको जीवाभिगमादौ विजयद्वारवर्णने द्रष्टव्यम् अत्र प्रेक्षा गृहमण्डपवर्णनाय आह 'तस्स णं' इत्यादि 'तस्स णं भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए पिच्छाघरमंडवे अणेगखंभसयसंणिविट्ठे वण्णओ जाव पडिरूवे' तस्य खलु भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे प्रेक्षागृहमण्डपः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टः-अनेकशतानि स्तम्भाः सन्निविष्टाः संलग्नाः यत्र सोऽनेकशतस्तम्भसन्निविष्टः वर्णको यावत् प्रतिरूपः अतिशयमनोहर इत्यर्थः उपरिभागवर्णनाय आह-'तस्स उल्लोए' इत्यादि 'तस्स उल्लोए पउमलयभत्तिचित्ते जाव सव्वतवणिज्जमए जाव पडिरूवे' तस्योल्लोकः उपरिभागः पद्मलता भक्तिचित्रः यावत् सर्वात्मना तपनीयमयः सुवर्णमयः यावत्प्रतिरूपः अतिरम्यः, अत्र प्रथम यावत् शब्देन अशोकलता भक्तिचित्रः इत्यादीनां संग्रहः-द्वितीय यावच्छब्देन 'अच्छे सण्हे' अच्छः स्वच्छः श्लक्ष्णः, इत्यादीनां संग्रहः

अथात्र मणिपीठिकावर्णनाय आह-'तस्स णं' इत्यादि 'तस्स णं मंडवस्स बहुसमरमणि-

---

सूत्रपाठ तक का सब वर्णन पहिले 'जहा रायप्पसेणइज्जे' राजप्रश्नीय सूत्र में किया जा चुका है सो वहीं से देखलेना चाहिये यही बात 'जहा रायप्पसेण-इज्जे' इस सूत्रपाठ द्वारा सूचित की गई है। 'तस्स णं भूमिभागस्स बहुमज्झ-देसभाए पेच्छाघरमंडवे अणेग खंभसयसन्निविट्ठे वण्णओ जाव पडिरूवे' इस भूमिभाग के ठीक बीचबीच में उसने प्रेक्षागृह मंडप जो कि सैकडों स्तम्भों से युक्त था विकुर्वित किया इसका वर्णन यावत् प्रतिरूप पद तक जैसा पहिले किया गया है वैसा ही वह यहां पर भी करलेना चाहिये 'तस्स उल्लोए पउमलय भत्तिचित्ते जाव सव्व तवणिज्जमए जाव पडिरूवे' इस प्रेक्षागृह मंडप का ऊप-रिभाग पद्मलता आदि के रचना से विचित्र था और सर्वात्मना तपनीयमय 'सुवर्णमय, था यावत् प्रतिरूप-अतिरम्य था 'तस्स णं मंडवस्स बहुसमरमणि-

---

णाणाविहपंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए' આ સૂત્રપાઠથી માંડીને 'तेसिणं मणीणं वण्णे गंधे, फासे, य भाणियव्वे' આ સૂત્રપાઠ સુધીનું બધું વર્ણન પહેલાં રાજ પ્રશ્નીય સૂત્રમાં કરવામાં આવેલું છે. તો જિજ્ઞાસુ વાચકો ત્યાંથી જ જાણવા પ્રયત્ન કરે. એજ વાત 'जहा रायप्पसेणइज्जे' આ સૂત્રપાઠ વડે સૂચિત કરવામાં આવી છે. 'तस्स णं भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए पेच्छाघरमंडवे अणेगखंभसयसन्निविट्ठे वण्णओ जाव पडिरूवे' તે ભૂમિભાગના ઠીક મધ્ય ભાગમાં તેણે હજારો સ્તંભોથી યુક્ત પ્રેક્ષાગૃહક (મંડપ) વિકુર્વિત કર્યું. આનું વર્ણન યાવત પ્રતિરૂપ પદ સુધી જે પ્રમાણે પહેલા કરવામાં આવ્યું છે, તેવું જ અહીં પણ સમજવું. 'तस्स उल्लोए पउमलयभत्तिचित्ते जाव सव्व तवणि-ज्जमए जाव पडिरूवे' આ પ્રેક્ષાગૃહ મંડપનો ઉપરનો ભાગ પદ્મલતા વગેરેની રચનાથી વિચિત્ર હતો અને સર્વાત્મના તપનીયમય-સુવર્ણમય હતો યાવત પ્રતિરૂપ અતીવ રમ્ય

ज्जस्स बहुमज्झदेसभागंसि महं एगा मणिपेढिया अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि-जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमयी वण्णओ' तस्य खलु मण्डपस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे महती एका मणिपीठिका अष्टौ योजनानि आयामविष्कम्भेण चत्वारि योजनानि बाहल्येन स्थूलतया चन्द्रकान्तादि सर्वमणिमयी, वर्णकः 'तीए उवरि महं एगेसीहासणे वण्णओ' तस्या उपरि एकं महत् सिंहासनम् वर्णकः अस्य वर्णनं विजयद्वारस्थ प्रकण्ठकप्रासादगतसिंहासनसूत्रवद् अवसेयम् 'तस्सुवरिं महं एगे विजयदूसे सव्वरयणामए वण्णओ' तस्य सिंहासनस्यउपरि महत् एकं विजयदूष्यं-विजयवस्त्रं सर्वरत्नमयम् वर्णकः, 'तस्स मज्झदेसभाए एगे वइरामए अंकुसे' तस्य मध्यदेशभागे एको वज्रमयः अंकुशः, 'एत्थणं महं एगे कुंभिक्के

ज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागंमि महं एगा मणिपेढिया अट्ठजोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारिजोयणाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमयी वण्णओ' इस प्रेक्षागृह मंडप का बहुसमरमणीय जो भूमिभाग था उसके ठीक बीचमें उसने एक विशाल मणिपीठिकाकी जो कि आठ योजन की लम्बी-चौडी थी और चार योजन की मोटी थी एवं सर्वात्मना मणिमय थी विकुर्वणा की इसका भी वर्णन पीछे किये गये वर्णन अनुसार ही है 'तीसे उवरि महं एगे सीहासणे' वण्णओ' उस मणिपीठिका के ऊपर उसने एक विशाल सिंहासन की विकुर्वणा की इसका भी यहां पर वर्णन करलेना चाहिये 'तस्सुवरि महं एगे विजय दूसे सव्वरयणामए वण्णओ' उस सिंहासन के ऊपर उसने एक सर्वरत्नमय विजय दूष्य की-विजयवस्त्र की-विकुर्वणा की इसका भी वर्णन करलेना चाहिये 'तस्स मज्झदेसभाए एगे वइरामए अंकुसे' उसके ठीक मध्य भाग में उसने एक वज्रमय

હતો. 'तस्स णं मंडवस्स बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागंमि महं एगा मणिपेढिया अट्ठ जोयणाइं आयामविक्खंभेणं चत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्व मणिमयी वण्णओ' આ પ્રેક્ષાગૃહ મંડપનો જે બહુસમરમણીય ભૂમિ ભાગ હતો, તેના ઠીક મધ્યભાગમાં તેણે એક વિશાળ મણિપીઠિકાની કે જે આઠ યોજન જેટલી લાંબા અને પહોળી હતી, અને સર્વાત્મના મણિમય હતી વિકુર્વણા કરી. આ મણિપીઠિકાનું વર્ણન પણ પહેલાં કરવામાં આવેલા વર્ણન મુજબ જ છે. 'तीसे उवरि महं एगे सीहासणे 'वण्णओ' તે મણિપીઠિકાની ઉપર તેણે એક વિશાળ સિંહાસનની વિકુર્વણા કરી. એ સિંહાસનનું પણ અત્રે વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. 'तस्सुवरि महं एगे विजयदूसे सव्वरयणामए वण्णओ' તે સિંહાસનની ઉપર તેણે એક સર્વરત્નમય વિજયદૂષ્યના-વિજય-વસ્ત્રની-વિકુર્વણા કરી. એનું પણ વર્ણન કરી લેવું જોઈએ. 'तस्स मज्झदेसभाए एगे वइरामए अंकुसे' તેના ઠીક મધ્ય

---

(१) इसका वर्णन विजयद्वारस्थ प्रकण्ठक प्रासादगत सिंहासन के सूत्रानुसार जानलेना चाहिये।

---

(૧) આનું વર્ણન વિજય દ્વારસ્થ પ્રકંઠક પ્રાસાદગત સૂત્રાનુસાર સમજી લેવું જોઈએ.

मुत्तादामे' अत्र खलु महान् एकः कुम्भिकः कुम्भिपरिमाणो मुक्तादामा मुक्तामाला, 'से णं अन्नेहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुंभिक्केहिं मुत्तादामेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' स खलु मुक्तादामा अन्यैस्तदर्द्ध चतुःप्रमाणमितैः, चतुर्भिरर्द्धकुम्भिकैर्मुक्तादामभिः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः सम्यक्युक्तः इत्यर्थः, 'ते णं दामा तवणिज्जलंवूसगा' ते खलु दामानः, तपनीयलम्बूषकाः तत्र लम्बूषः कन्दुकाकार आभरणविशेषः तथा च सुवर्णनिर्मितकन्दुकाकाराभरणैः, इत्यर्थः 'सुवण्णपयरगमंडिया' सुवर्णपत्रकमण्डिताः सुवर्णपत्रकैः शोभिताः 'णाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभिया' नानामणिरत्नविविधहारार्द्धहारोपशोभिताः मण्डिता इत्यर्थः 'समुदया' समुदायाः 'इसिं अण्णमण्णमसंपत्ता' इषद् अन्योन्यमसंप्राप्ताः 'पुव्वाइएहिं वाएहिं मंदं एइज्जमाणा मंदं एइज्जमाणा' पूर्वादिकैः वातैः वायुभिः मन्दमेजमाना मन्दमेजमाना स्वल्पं यथास्यात्तथा कम्पमाना इत्यर्थः जाव णिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे आपूरेमाणा आपूरेमाणा' यावत् निर्वृतिकरेण शब्देन तान् प्रदेशान् अपूरयन्त आपूरयन्तः अत्र यावत्पदात्

अंकुश की विकुर्वणा की 'एत्थणं महं एगे कुम्भिक्के मुत्तादामे' यहां फिर उसने कुम्भ प्रमाण एक विशाल मुक्ता मालाको विकुर्वणा की 'से णं अण्णेहिं तदद्धुच्चत्तपमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुम्भिक्केहिं मुत्तादामेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' यह मुक्तामाला अन्य मुक्तामालाओं से जो अपने प्रमाण से ऊंचाई में आधी थीं और चार अर्धकुम्भ परिमाणवाली थी चारों ओर से अच्छी तरह से घिरी हुई थी 'तेणं दामा तवणिज्ज लंबूसगा सुवण्णपयरगमंडिया णाणामणिरयण विविहहारद्धहारउवसोभिया समुदया ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता पुव्वाइएहिं वाएहिं मंदं २ एइज्जमाणा जाव णिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे आपूरेमाणा २ जाव अईवउवसोभेमाणा २ चिट्ठंति त्ति' ये मालाएं तपनीय सुवर्णनिर्मित कन्दूक के जैसे आभरण विशेषों से सहित थी सुवर्ण के पतरकों से मण्डित थीं नाना मणियों से, अनेक प्रकार के हारों से

ભાગમાં તેણે એક વજ્રમય અંકુશની વિકુર્વણા કરી. 'एत्थणं महं एगे कुम्भिके मुत्तादामे' અહીં ફરી તેણે કુમ્ભપ્રમાણ એક વિશાળ મુક્તામાળાની વિકુર્વણા કરી 'से णं अण्णेहिं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमित्तेहिं चउहिं अद्धकुम्भिक्केहिं मुत्तादामेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' આ મુક્તામાળા અન્ય મુક્તામાળાઓના અપેક્ષાએ પ્રમાણમાં ઉંચાઇમાં અર્ધી હતી અને ચાર અર્ધ કુંભ પરિમાણવાળી હતી. ચોમેર સારી રીતે પરિવૃત હતી. 'तेणं दामा तवणिज्जलवूसगा सुवण्णपयरगमंडिया णाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभिया समुदया ईसिं अण्णमण्णमसंपत्ता पुव्वाइएहि वाएहिं मंदं २ एइज्जमाणा जाव णिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे आपूरेमाणा २ जाव अईव उवसोभेमाणा २ चिट्ठंति त्ति' એ માળાઓ તપનીય સુવર્ણ નિર્મિત કન્દુક જેવા આભરણ વિશેષોથી સમલંકૃત હતી. સુવર્ણના પત્રોથી મંડિત હતી વિવિધ મણિઓથી, વિવિધહારોથી, અર્દ્ધહારોથી ઉપશો-

'वेइज्जमाणा वेइज्जमाणा पलंबमाणा २ पझंझमाणा २ ओरालेणं मणुण्णेणं मणहरेणं' इति संग्रहः व्येज्यमाना २ प्रलम्बमानाः २ पझंझमाणा २ शब्दं कुर्वन्तः २ उदारेण मनोज्ञेन मनोहरेण 'जाव अईव २ उवसोभेमाणा २ चिट्ठंतित्ति' यावत् अतीव २ उपशोभमानाः २ तिष्ठन्तीति, यावत्पदात् 'ससिरीए' सश्रीकाः इतिग्राह्यम् ।

सम्प्रति अत्रास्थाननिवेशनप्रक्रियामाह-'तस्य णं' इत्यादि 'तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं' तस्य खलु सिंहासनस्य अपरोत्तरायां अत्र इत आरभ्य सर्वत्र सप्तम्यर्थे तृतीया, तत्र च-अपरोत्तराणां वायव्यामित्यर्थः 'उत्तरेणं'-उत्तरस्मात् 'उत्तरपुरत्थिमेणं' उत्तरपूर्वायाम् ऐशान्याम् 'एत्थ णं सक्कस्स चउरासीए सामाणिअसाहस्सीणं चउरासीए भद्दासणसाहस्सीओ' अत्र खलु शक्रस्य चतुरशीतेः सामानिकसहस्राणां चतुरशीतिसहस्रसंख्यकसामानिकानाम् उक्तदिक्त्रये चतुरशीतिभद्रासनसहस्राणि चतुरशीतिसहस्रसंख्यक भद्रासनानि 'पुरत्थिमेणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं' पूर्वस्यां दिशि अष्टानामग्रमहिषीणाम् अष्ट भद्रासनानि 'एवं दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भितरपरिसाए दुवालसण्हं देवसाह-

---

अर्द्धहारों से उपशोभित थी अच्छे उदयवाली थीं-सुन्दर ढंग से बनी हुई थी और आपस में एक दूसरी माला से थोडी थोडी दूर थी पुरवाई हवासे ये मन्द मन्द रूपमें हिल रहीं थी इनके टकराने से जो शब्द निकलता था-वह कर्ण इन्द्रिय को बडा आनन्द प्रद लगता था ये अपने आसपास के प्रदेश को सुगंधित कर रही थीं इस तरह से ये मालाएं वहां पर थी यहां पाठ में आगत यावत पाठ से 'वेइज्जमाणा पलंबमाणा, पझंझमाणा, ओरालेणं मणुण्णेणं मणहरेणं 'यह पद गृहीत हुआ तथा द्वितीय यावत्पाठ से 'सस्सिरीए' इस पदका ग्रहण हुआ है 'तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थणं सक्कस्स चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीओ, पुरत्थिमेणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं एवं दाहिण पुरत्थिमेणं अब्भितरपरिसाए दुवालसण्हं देव साहस्सीणं' उस सिंहासन,के वायव्यकोने में, उत्तरदिशा

ભિત હતી. સારા ઉદયવાળી હતી, સુંદર રીતે તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને પરસ્પર એક બીજી માળાથી પરોવાઈ હોવાથી સંઘટ્ટિત થઈને મંદ-મંદ રૂપમાં હાલી રહી હતી. એમની પરસ્પર સંઘટ્ટનાથી જે શબ્દ નીકળતો હતો તે અતીવ કર્ણ મધુર લાગતો હતો. એ માળાઓ પોતાના આસ-પાસના પ્રદેશોને સુગંધિત કરતી હતી. એ પ્રમાણે એ માળાઓ ત્યાં હતી. આ પાઠમાં જે યાવત્ શબ્દ આવેલો છે, તેનાથી 'वेइज्जमाणा, पलंबमाणा, पझंझमाणा, ओरालेणं मणुण्णेणं, मणहरेणं' આ પાઠ ગૃહીત થયેલો છે. તેમજ બીજા યાવત પાઠથી 'सस्सिरीए' આ પદનું ગ્રહણ થયું છે. 'तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थणं सक्कस्स चउरासीइ भद्दासणसाहस्सीओ पुरत्थिमेणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं एवं दाहिणपुरत्थिमेणं अब्भितरपरिसाए दुवालसण्हं देवसाहस्सीणं'

स्सीणं' एवम् दक्षिणपूर्वायाम् अग्निकोणे अभ्यन्तरपर्षदः, सम्बन्धिनां द्वादशानां देवसहस्राणां द्वादश भद्रासनसहस्राणि 'दाहिणे णं मज्झिमाए चउदसण्हं देवसाहस्सीणं' दक्षिणस्यां मध्यमायाः पर्षदः सम्बन्धिनां चतुर्दशानां देवसहस्राणां चतुर्दशभद्रासनसहस्राणि 'दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरपरिसाए सोलसण्हं देवसाहस्सीणं' दक्षिणपश्चिमायां नैऋतकोणे बाह्यपर्षदः सम्बन्धिनां षोडशानां देवसहस्राणां षोडशभद्रासनसहस्राणि 'पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणिआहिवईणंति' पश्चिमायां सप्तानां अनीकाधिपतीनां सप्तभद्रासनानीति 'तए णं तस्स सीहासणस्स चउद्दिसिं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' ततः प्रथमवलयस्थापनानन्तरं द्वितीये वलये तस्य सिंहासनस्य चतुर्दिशि चतसृणां चतुरशीतीनां चतुर्गुणीकृत चतुरशीतिसंख्याकानाम् आत्मरक्षक देवसहस्राणां षट्त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षत्रयमितानाम् आत्मरक्षकदेवानामित्यर्थः, षट्त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षत्रयमितानि भद्रासनानि विकुर्वितानि इत्यर्थः, 'एवमाई विभासिअव्वं सूरिआभगमेणं जाव पच्चप्पिणेइ' एवमादि विभाषितव्यम्–इत्यादिवक्तव्यम् सूर्याभगमेन यावत्प्र-

में, इशान दिशामें, शक्र के ८४ हजार सामानिक देवों के ८४ हजार भद्रासन पूर्वदिशा में आठ अग्रमहिषियों के आठ भद्रासन, अग्निकोण में आभ्यन्तर परिषदा के १२ हजार देवों के १२ हजार भद्रासन 'दाहिणेणं मज्झिमाए चउदसण्हं देवसाहस्सीणं, दाहिण पच्चत्थिमेणं बाहिरपरिसाए सोलसण्हं देवसाहस्सीणं पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणिआहिवईणंति' दक्षिणदिशा में मध्यपरिषदा के १४ हजार देवों के १४ हजार भद्रासन और नैर्ऋतकोण में बाह्यपरिषदा के १६ हजार देवों के १६ हजार भद्रासन तथा पश्चिमदिशा में सात अनीकाधिपतियों के सात भद्रासन स्थापित किये 'तएणं तस्स सीहासणस्स चउद्दिसिं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं एवमाई विभासिअव्वं सूरियाभगमेणं जाव पच्चप्पिणंतित्ति' इसके बाद उसने उस सिंहासन की चारों दिशाओं में ८४–८४ हजार आत्मरक्षक देवों के ८४–८४ हजार भद्रासन अपनी विकुर्वणा शक्ति

તે સિંહાસનના વાયવ્ય કોણમાં, ઉત્તર દિશામાં, ઈશાન દિશામાં શક્રના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવોના ૮૪ હજાર ભદ્રાસનો પૂર્વ દિશામાં, આઠ અગ્રમહિષીઓના આઠ ભદ્રાસનો અગ્નિકોણમાં આભ્યંતર પરિષદાના ૧૨ હજાર દેવોના ૧૨ હજાર ભદ્રાસનો 'दाहिणेणं मज्झिमाए चउदसण्हं देवसाहस्सीणं, दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरपरिसाए सोलसण्हं देवसाहस्सीणं पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अणिआहिवईणंति' દક્ષિણ દિશામાં, મધ્ય પરિષદાના ૧૪ હજાર દેવોના ૧૪ હજાર ભદ્રાસનો અને નૈર્ઋત કોણમાં બાહ્ય પરિષદાના ૧૬ હજાર દેવોના ૧૬ હજાર ભદ્રાસનો તથા પશ્ચિમ દિશામાં સાત અનીકાધિપતિઓના સાત ભદ્રાસનો સ્થાપિત કર્યા 'तएणं तस्स सीहासणस्स चउद्दिसिं चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं एवमाई विभासिअव्वं सूरियाभगमेणं जाव पच्चप्पिणंति त्ति' ત્યાર બાદ તેણે તે સિંહાસનની ચોમેર ૮૪–૮૪ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના ૮૪–૮૪ હજાર ભદ્રાસનો

त्यर्पयति, समर्पयति स पालको देवः यावत्पदसंग्रहश्चायम् 'तस्सणं दिव्वस्स जाणविमाणस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते से जहा णामए अइरुग्गयस्स हेमंतिअवालसूरिअस्स खाइलिंगालाणवा रत्तिं पज्जलिआणं जासुमणवणस्स वा केसुअवणस्स वा पलिजायवणस्स वा सव्वओ समंता संकुसुमिअस्स भवेएयारूवेसिया ?' णो इणट्ठे समट्ठे, तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स इत्तो इट्ठतराए चेव ४ वण्णे पण्णत्ते गंधो फासोअ जहा मणीणं, तए णं से पालए देवे तं दिव्वं जाणविमाणं विउव्वित्ता जेणेव सक्के ३ तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सक्कं ३ करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ वद्धावित्ता तमाणत्तिअं, इति अत्र व्याख्या-तस्य खलु दिव्यस्य यानविमानस्य अयमेतद्रूपो वर्णव्यासः प्रज्ञप्तः स यथानामकोऽचिरोद्गतस्य तत्कालोदितस्य हैमन्तिकस्य हेमन्तकालसम्बन्धिनो बालसूर्यस्य खादिराङ्गाराणां वा खदिरसम्बन्धिनामग्निनाम् 'रत्तिं' सप्तम्यर्थे द्वितीया रात्रौ प्रज्वलिता-

---

से स्थापित किये इत्यादि रूपसे यह सब कथन सूर्याभ देव के यान विमान के प्रकरण में कहे गये पाठ के अनुसार 'प्रत्यर्पयन्ति' इस क्रियापद तक जानना चाहिये वहां का पाठ इस प्रकार से है जो यहां यावत्पद से गृहीत हुआ है 'तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते-से जहाणामए अइरुग्गयस्स हेमंतिय बाल सूरियस्स खाइलिंगालाण वा रत्तिं पज्जलिआणं जासुमणवणस्स वा केसुअवणस्स वा पलिजायवणस्स वा सव्वओ समंता संकुसुमिअस्स, भवेएयारूवे सिया ? णो इणट्ठे समट्ठे, तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स इत्तो इट्ठतराए चेव ४ वण्णे पण्णत्ते, गंधो फासो अ जहा मणीणं, तए णं से पालए देवे तं दिव्वं जाणविमाणं विउव्वित्ता जेणेव सक्के ३ तेणेव उवागच्छइ २ उवागच्छित्ता सक्कं ३ करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जए णं विजएणं वद्धावेइ वद्धावित्ता तमाणत्तिअं' इस पाठ की व्याख्या इस प्रकार से है-उस दिव्य यान विमान का वह इस प्रकार का वर्ण वर्णक है-जैसा तत्काल

પોતાની વિકુર્વણા શક્તિથી સ્થાપિત કર્યાં વગેરે રૂપમાં આ બધું કથન સૂર્યાભદેવના યાન-વિમાન પ્રકરણ માં કહેવામાં આવેલ પાઠ પ્રમાણે 'प्रत्यर्पयन्ति' આ ક્રિયા પદ સુધી જાણી લેવો જોઈએ. ત્યાં તે પાઠ આ પ્રમાણે છે. જે અહીં યાવત્ પદથી ગૃહીત થયેલો છે-'तस्स ण तस्स दिव्वस्स जाणविमाणस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते से जहाणामए अइरुग्गयस्स हेमंतियबालसूरिअस्स खाइलिंगालाण वा रत्ति पज्जलिआणं जासुमणवणस्स वा केसूअ वणस्स वा पलिजायवणस्स वा सव्वओ समंतो संकुसुमिअस्स भवेयारूवे सिया ? णो इणट्ठे समट्ठे तस्स णं दिव्वस्स जाणविमाणस्स इत्तो इट्ठतराए चेव ४ वण्णे पण्णत्ते, गंधो फासो अ जहा मणीणं, तए णं से पालएदेवे तं दिव्वं जाणविमाणं विउव्वित्ता जेणेव सक्के३ तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सक्कं ३ करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ-वद्धावित्ता तमाणत्तिअं'આ પાઠની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. તે દિવ્ય યાન-વિમાનનો વર્ણ-વર્ણક-જે પ્રમાણે તત્કાલ ઉદિત થયેલા શિશિર કાળના બાલ સૂર્યનો કે રાત્રિમાં પ્રજવલિત

नाम् जपावनस्य वा किंशुकवनस्य वा पारिजातवनस्य वा कल्पद्रुमवनस्य वा सर्वतः समन्तात् सम्यक् कुसुमितस्य, अत्र शिष्यः पृच्छति भवेदेतद्रूपः स्यात् कदाचित् सूरिराह–नायमर्थः समर्थः तस्य खलु दिव्यस्य यानविमानस्य इत इष्टतरक एव कान्ततरक एवेत्यादि प्राग् वत् वर्णः प्रज्ञप्तः गन्धः स्पर्शश्च यथा प्राङ् मणीनामुक्तस्तथा यानविमानस्यापि वक्तव्यः, अत्र पालकविमानवर्णके प्राक् मणीनां वर्णादयः उक्ताः पुनर्विमानवर्णकादिकथनेन पुनरुक्तिर्न शङ्कनीया, पूर्वंहि अवयवभूतानां मणीनां वर्णादयः प्रोक्ताः सम्प्रति अवयविनो विमानस्येति प्रोक्तशङ्काया अनवसरत्वात्, ततः खलु स पालको देवः तं दिव्यं यानविमानं विकुर्व्य यत्रैव शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तत्रैव उपागच्छति उपागत्य शक्रं देवेन्द्रं देवराजं करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा जयेन विजयेन च वर्द्धयति वर्द्धयित्वा तामाज्ञप्तिकामिति यावत् पदग्राह्यसूत्रार्थः ॥ सू० ५ ॥

उदितहुए शिशिरकाल सम्बन्धी बाल सूर्यका, या, रात्रि में प्रज्वलित खदिर के अंगारों का या सब तरफ से कुसुमित हुए जपावन का या किंशुक (पलाश) के वन का, या कल्पद्रुमों के वनका वर्ण होता है वैसा ही इसका वर्ण था तो क्या हे भदन्त ! यह बात इसमें इसी प्रकार से सर्वथा रूपमें घटित होती है ? उत्तर में प्रभु ने कहा–हे गौतम ! यह अर्थ समर्थित नहीं है–क्योंकि उस दिव्य यान विमान का वर्ण इनकी अपेक्षा भी इष्टतरक–कान्ततरक कहा गया है इसका गंध और स्पर्श प्रागुक्त मणियों के गन्ध एवं स्पर्श के जैसा कहा गया है अवशिष्ट पाठ की व्याख्या सुगम है इस प्रकार के विशेषणों से विशिष्ट उस दिव्य यान विमान की विकुर्वणा करके वह पालकदेव जहां देवेन्द्र देवराज शक्र था वहां गया और वहां जाकरके उसने दोनों हाथों को जोडकर बडी विनय के साथ शक्र को जय विजय शब्दों से वधाते हुए यान विमान के पूर्ण रूप से निष्पन्न हो जानेकी खबर दी ॥५॥

ખદિરના અંગારાનો કે ચોમેરથી કુસુમિત થયેલા જપાવાનનો કે કિંશુક (પલાશ) વનનો કે કલ્પ દ્રુમોના વનનો વર્ણ હોય છે તેવો જ આનો વર્ણ હતો. તો શું હે ભદંત ! આ વાત આમાં આ પ્રમાણે જ સર્વથા રૂપમાં ઘટિત હોય છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–કે હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થિત નથી. કેમકે તે દિવ્ય યાન–વિમાનનો વર્ણ એ સર્વ કરતાં પણ ઇષ્ટ તરક, કાન્તરક કહેવામાં આવેલ છે. આનો ગંધ તેમજ સ્પર્શ પ્રાગુક્ત મણિઓના ગન્ધ તેમજ સ્પર્શ જેવો કહેવામાં આવેલ છે. શેષ પાઠની વ્યાખ્યા સુગમ છે. આ પ્રકારના વિશેષણોથી વિશિષ્ટ તે દિવ્ય યાન–વિમાનની વિકુર્વણા કરીને તે પાલક દેવ જ્યાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર હતો ત્યાં ગયો અને ત્યાં જઈને તેણે બન્ને હાથોને જોડીને વિનયપૂર્વક શક્રને જય–વિજય શબ્દથી વધામણી આપતાં યાનવિમાન પૂર્ણ રૂપમાં નિષ્પન્ન થયું છે, એવી ખબર આપી. ॥ ૫ ॥

अथ शक्रकृत्यमाह-'तए णं सक्के' इत्यादि

मूलम्-त एणं सक्के जाव हट्टुहियए दिव्व जिणेंदाभिगमणजुग्गं सव्वालंकारविभूसियं उत्तरवेउव्विअं रूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं णट्टाणीएहिं गंधव्वाणीएण य सद्धिं तं विमाणं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे करेमाणे पुव्विल्लेणं तिसोवाणेणं दुरूहइ दुरुहित्ता जाव सीहासणंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति, एवं चेव सामाणियावि उत्तरेणं तिसोवाणेणं दुरूहित्ता पत्तेयं पत्तेयं पुव्वण्णत्थेसु भद्दासणेसु णिसिअंति अवसेसाय देवा देवीओ अ दाहिणिल्लेणं तिसोवाणेणं दुरूहित्ता तहेव जाव णिसीअंति, तएणं तस्स सक्कस्स तंसि दुरूढस्स इमे अट्ठ मंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ, तयणंतरं च णं पुण्ण कलसभिंगारं दिव्वा य छत्तपडागा सचामरा य दंसण- रइअ आलोअदरिसणिज्जा वाउद्धुअ विजयवेजयंतीअ समूसिआ गगणतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ, तयणंतरं छत्त- भिंगारं, तयणंतरं च णं वइरामयवट्टलट्ठसंठिअ सुसिलिट्ठ परिघट्ठमट्ठसुप- इट्ठिए विसिट्ठे अणेगवरपंचवण्णकुडभी सहस्सपरिमंडियाभिरामे वाउ- द्धुअ विजयवेजयंती पडागाछत्ताइच्छत्तकलिए तुंगे गगणतलमणुलिहंत सिहरे जोअणसहस्समूसिए महइमहालए महिंदज्झए पुरओ अहा- णुपुव्वीए संपत्थिएत्ति, तयणंतरं च णं सरूवनेवत्थपरिअच्छिअ सुसज्जा सव्वालंकारविभूसिआ पंच अणिआ पंच अणिआहिवइणो जाव संप- ट्ठिआ, तयणंतरं च णं बहवे आभिओगिआ देवा देवीओ य सएहिं सएहिं रूवेहिं जाव णिओगेहिं सक्कं देविंदं देवरायं पुरओअ मग्गओअ तयणंतरं च णं बहवे सोहम्मकप्पवासी देवा य देवीओ य सव्विद्धिए जाव दुरूढा समाणा मग्गओअ जाव संपट्ठिआ, तए णं से सक्के तेणं पंचाणिअ परिक्खित्तेणं जाव महिंदज्झएणं पुरओ पकड्ढिज्जमाणेणं चउरासीए सामाणिअ जाव परिवुडे सव्विद्धीए जाव रवेणं सोहम्मस्स

कप्पस्स मज्झं मज्झेणं तं दिव्वं देवड्ढिं जाव उवदंसेमाणे २ जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता जोयणसयसाहस्सीएहिं विग्गहेहिं ओवयमाणे ओवयमाणे ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे तिरियमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव णंदीसरवरे दीवे जेणेव दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता एवं जा चेव सूरियाभस्स वत्तव्वया णवरं एक्काहिगारो वत्तव्वो इति जाव तं दिव्वं देविड्ढिं जाव दिव्वं जाणविमाणं पडिसाहरमाणे २ जाव जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण नगरे जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तित्थयरस्स भगवओ जम्मणभवणं तेणं दिव्वेणं जाणविमाणेणं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता भगवओ तित्थयरस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे चउरंगुलमसंपत्तं धरणियले तं दिव्वं जाणविमाणं ठवेइ ठवित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं दोहिं अणिएहिं गंधव्वाणीएण य णट्टाणीएण य सद्धिं ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहइ ।

तए णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो चउरासीई सामाणिअ साहस्सीओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ उत्तरिल्लेणं तिसोपाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति अवसेसा देवा य देवीओ अ ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंतित्ति । तए णं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए सामाणियसाहस्सिएहिं जाव सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव दुंदुभिणिग्घोसणाइयरवेणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आलोए चेव पणामं करेइ करित्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता करयल जाव एवं वयासी नमोत्थु ते रयणकुच्छिधारए एवं जहा दिसाकुमारीओ जाव धण्णासि पुण्णासि

तं कथत्थासि अहण्णं देवाणुप्पिए सक्के णामं देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामि, तं णं तुब्भाहिं ण भाइयव्वं तिकट्टु ओसोवणिं दलयइ दलइत्ता तित्थयरपडिरूवगं विउव्वेइ तित्थयरमाउआए पासे ठवेइ, ठवित्ता पंच सक्के विउव्वइ विउव्वित्ता एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति, एगे सक्के पुरओ वज्जपाणी पकड्डइति । तएणं से सक्के देविंदे देवराया अण्णेहिं बहूहिं भवणवइवाणमंतरजोइसिअवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिअ सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव णाइएणं ताए उक्किट्ठाए जाव वीईवयमाणे २ जेणेव मंदरे पव्वए जेणेव पंडगवणे जेणेव अभिसेअसिला जेणेव अभिसेअसीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति ॥सू० ६॥

छाया—ततः खलु स शक्रो यावत् हृष्टहृदयो दिव्यं जिनेन्द्राभिगमनयोग्यं सर्वालंकारविभूषितम् उत्तरवैक्रियं रूपं विकुर्वति, विकुर्व्य अष्टाभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः नाट्यानीकेन गन्धर्वानीकेन सार्द्धम् तं विमानम् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन् अनुप्रदक्षिणीकुर्वन् पौरस्त्येन त्रिसोपानेन दूरोहति, दुरूह्य यावत् सिंहासने पौरस्त्याभिमुखे सन्निषण्णः, इति एवमेव सामानिकाअपि, उत्तरेण त्रिसोपानेन दूरोहति दुरोहय प्रत्येकम् २ पूर्वन्यस्तेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति, अवशेषाश्च देवाश्च देव्यश्च दक्षिणेन त्रिसोपानेन दुरोहन्ति दुरूह्य तथैव यावत् निषीदन्ति, ततः खलु तस्य शक्रस्य तस्मिन् दुरूढस्य इमानि अष्टौ अष्टौ मङ्गलकानि पुरतः यथानुपूर्व्या संप्रस्थितानि, तदनन्तरं च खलु पूर्णकलश-भृङ्गारं दिव्या च छत्रपताका सचामरा च दर्शनरतिदा आलोकदर्शनीया वायुद्धूतविजयवैजयन्ति च समुच्छ्रिता गगनतलमनुलिहन्ती पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः तदनन्तरं च खलु वज्रमय वृत्तलष्ट संस्थितसुश्लिष्ट परिघृष्ट मृष्ट सुप्रतिष्ठितः विशिष्टः, अनेक वरपञ्चवर्णकुडभिसहस्रपरिमण्डिताभिरामः वातोद्धूत विजयवैजयन्ति पताका छत्रातिच्छत्रकलितः तुङ्गः गगनतलमनुलिखच्छिखरः योजनसहस्रमुत्सृतः महातिमहालयः, महेन्द्रध्वजः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितः इति, तदनन्तरं च खलु स्वरूपनेपथ्यपरिकच्छितानि सुसज्जानि सर्वालङ्कारविभूषितानि पञ्चानीकानि पञ्चानीकाधिपतयश्च यावत् संप्रस्थितानि तदनन्तरं च खलु बहवः, आभियोगिका देवाश्च देव्यश्च स्वकैः स्वकैः रूपैः यावत् नियोगैः शक्रं देवेन्द्रं देवराजं पुरतश्च पृष्ठतः पार्श्वतश्च यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः । तदनन्तरं च खलु बहवः सौधर्मकल्पवासिनो देवाश्च देव्यश्च

सर्वर्द्ध्या यावत् दूरूढाः सन्तः मार्गतश्च यावत् संप्रस्थिताः । ततः खलु स शक्रः तेन पञ्चानीकपरिक्षिप्तेन यावत् महेन्द्रध्वजेन पुरतः प्रकृष्यमाणेन चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैः यावत् परिवृतः सर्वर्द्ध्या यावत् रवेण सौधर्मस्य कल्पस्य मध्यं मध्येन तां दिव्यां देवर्द्धिम् यावत् उपदर्शयन् उपदर्शयन् यत्रैव सौधर्मस्य कल्पस्य औत्तरा निर्याणमार्गः तत्रैव उपागच्छति उपागत्य योजनशतसाहस्त्रिकैः विग्रहैः, अवपतन् अवपतन् तया उत्कृष्टया यावत् देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् तिर्यगसंख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्येन यत्रैव नन्दीश्वरद्वीपः यत्रैव दक्षिणपूर्वः रतिकरपर्वतः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य एवं चैव सूर्याभस्य वक्तव्यता नवरं शक्राधिकारो वक्तव्य इति यावत् तां दिव्यां देवर्द्धिम् यावत् दिव्यं यानविमानं प्रतिसंहरन् प्रतिसंहरन् यावत् यत्रैव भगवतः तीर्थङ्करस्य जन्मनगरं यत्रैव भगवत स्तीर्थङ्करस्य जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मभवनं तेन दिव्येन यानविमानेन त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति कृत्वा भगवतः, तीर्थंकरस्य जन्मभवनस्य उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे चतुरङ्गुलमसंप्राप्तं धरणितले तं दिव्यं यानविमानं स्थापयति स्थापयित्वा अष्टभिः अग्रमहिषीभिः द्वाभ्यामनीकाभ्यां गन्धर्वानीकेन च नाटयानीकेन च सार्द्ध तस्मात् दिव्यात् यानविमानात् पौरस्त्येन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति, ततः खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चतुरशीतिः सामानिकसहस्त्राणि दिव्याद् यानविमानात् उत्तरेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति अवशेषा देवाश्च देव्यश्च तस्मात् दिव्यात् यानविमानात् दक्षिणेन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति इति ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, चतुरशीत्या सामानिकसाहस्त्रिकैः, यावत्सार्द्ध संपरिवृतः सर्वर्द्ध्या यावत् दुन्दुभिनिर्घोषनादितरवेण यत्रैव भगवान् तीर्थङ्करः, तीर्थंकरमाता च तत्रैव उपागच्छति उपागत्य, आलोके एव प्रणामं करोति प्रणामं कृत्वा भगवन्तं तीर्थंकरं तीर्थंकरमातरं च त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा करतल यावदेवमवादीत् नमोऽस्तु ते रत्नकुक्षिधरिके ! एवं यथा दिक्कुमार्यः यावत् धन्याऽसि पुण्यासि त्वं कृतार्थाऽसि, अहं खलु देवानुप्रिये ! शक्रो नाम देवेन्द्रो देवराजो भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं करिष्यामि तत् खलु युष्माभिर्न भेतव्यमितिकृत्वा अवस्वापिनीं ददाति दत्वा तीर्थंकरप्रतिरूपकं करोति तीर्थंकरमातुः पार्श्वे स्थापयति स्थापयित्वा पञ्चशक्रान् विकुर्वति, विकुर्व्य, एकः शक्रो भगवन्तं तीर्थंकरं करतलपुटेन गृह्णाति, एकः शक्रः पृष्टतः आतपत्रं धरति द्वौ शक्रौ उभयोः पार्श्वयोश्चामरोत्क्षेपं कुरुतः एकः शक्रः पुरतो वज्रपाणिः सन् प्रकर्षयति । ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः अन्यैः बहुभिः भवनपतिवानमन्तरज्योतिष्कवैमानिकैः देवै र्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः सर्वर्द्ध्या यावत् नादितेन तया उत्कृष्टया यावत् व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव मन्दरः पर्वतः यत्रैव पण्डकवनम् यत्रैव अभिषेकशिला यत्रैव अभिषेकसिंहासनम् तत्रैव उपागच्छति उपागत्य सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः । इति ॥ सू, ६ ॥

टीका-'तएणं से सक्के जाव हट्ठ हिअए' ततः पालकदेवस्य पालकविमाननिर्मातुः शक्राज्ञायाः शक्रसमीपे समर्पणानन्तरं खलु स शक्रो यावत् हृष्ट हृदयः प्रमुदितचित्तः सन् अत्र यावत्पदात् देवेन्द्रो देवराजः, इति ग्राह्यम् 'दिव्वं जिणेंदाभिगमणजुग्गं' दिव्यं प्रधानम् जिनेन्द्राभिगमनयोग्यम् जिनेन्द्रस्य ऋषभभगवतः अभिगमनाय अभिमुखगमनाय योग्यम् -अचित्तम् यादृशेन वपुषा देवसमुदायसर्वातिशायिनी श्रीर्भवति तादृशेनेत्यर्थः 'सव्वालंकार-विभूसियं' सर्वालङ्कारविभूषितम्-सकलशिरःश्रवणाद्यलङ्कारैः सुशोभितम् 'उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वइ' उत्तरवैक्रियम् रूपम् उत्तरं भवधारणीयशरीरापेक्षया कार्योत्पत्तिकालापेक्षया च उत्तरकालभाविवैक्रियरूपं विकुर्वति 'विउव्वित्ता' विकुर्व्य अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं णट्टाणीए णं गंधव्वाणीएणय सद्धिं तं विमाणं अणुप्पयाहिणी करेमाणे अणुप्पयाहिणी करेमाणे पुव्विल्लेणं दिसोवाणेणं दुरूहइ' अष्टाभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः प्रत्येकम् २ षोडशदेवीसहस्रपरिवृत्ताभिः नाट्यानीकेन गन्धर्वानीकेन च सार्द्धम् तं विमानमनुप्रदक्षिणीं कुर्वन् अनुप्रदक्षिणीं कुर्वन् पूर्वकेण पूर्वदिक्स्थेन त्रिसोपानेन दुरोहन्ति, आरोहन्ति

'तए णं से सक्के जाव हट्ट हियए दिव्वं-'इत्यादि ।

टीकार्थ-पालकदेव द्वारा दिव्ययानविमान की-कथनानुसार निष्पत्ति हो जानेकी खबर सुनने के बाद 'से सक्के' उस शक्र ने 'हट्ठहियए' हर्षित हृदय होकर 'दिव्वं जिणेंदाभिगमणजुग्गं सव्वालंकारविभूसिअं उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वइ' दिव्य, जिनेन्द्र के सन्मुख जाने के योग्य ऐसा समस्त अलंकारों से विभूषित उत्तर वैक्रियरूप की विकुर्वणा की 'विउव्वित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं णट्टाणीएणं गंधव्वाणीएण य सद्धिं तं विमाणं अणुप्पयाहिणी करेमाणे २ पुव्विल्लेणं तिसोवाणेणं दुरूहई' विकुर्वणा करके फिर वह आठ अग्रमहिषियों के साथ, उनकी परिवार भूत १६-१६-हजार देवियों के साथ, नाट्यानीक एवं गन्धर्वानीक के साथ उस दिव्य यान विमान की तीन प्रदक्षिणा करके पूर्वदिग्वर्ती त्रिसोपान से होकर उस पर चढा 'दुरूहित्ता जाव सीहास-

'तएणं से सक्के जाव हट्ठ हियए दिव्वं-इत्यादि'

ટીકાર્થ-પાલક દેવ દ્વારા દિવ્ય યાન-વિમાનની આજ્ઞા મુજબ નિષ્પત્તિ થઈ જવાની ખબર સાંભળીને 'से सक्के' તે શક્રે 'हट्ठ हियए' હર્ષિત હૃદય થઈને 'दिव्व जिणेंदाभिगमणजुग्गं सव्वालंकारविभूसिअं उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वइ' દિવ્ય જિનેન્દ્રની સામે જવા યોગ્ય એવાં સર્વ-અલંકારોથી વિભૂષિત ઉત્તર વૈક્રિય રૂપની વિકુર્વણા કરી. 'विउव्वित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं णट्टाणीएणं गंधव्वाणीएण य सद्धिं तं विमाणं अणुप्पयाहिणी करेमाणे २ पुव्विल्लेणं तिसोवाणेणं दुरूहई' વિકુર્વણા કરીને પછી તે આઠ અગ્રમહિષીઓની સાથે તેમજ તે અગ્રમહિષીઓના પરિવાર ભૂત ૧૬-૧૬ હજાર દેવીઓની સાથે નાટ્યાનીક તેમજ ગંધર્વાનીક સાથે તે દિવ્ય યાન-વિમાનની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ

'दुरूहित्ता' दुरुह्य आरुह्य 'जाव सीहासणंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति' यावत् सिंहासने पूर्वाभिमुखः सण्णिषण्णः असौ शक्रः उपविष्टवान् इति, अत्र यावत् पदात् यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य इति ग्राह्यम् 'एवं चेव सामाणिआवि उत्तरेणं तिसोवाणेणं दुरूहंति दुरूहित्ता पत्तेअं २ पुव्वण्णत्थेसु भद्दासणेसु णिसीअंति' एवमेव अमुना प्रोक्तप्रकारेणैव सामानिका अपि उत्तरेण उत्तरदिक्स्थेन त्रिसोपानेन दूरोहन्ति, आरुह्य प्रत्येकं प्रत्येकं पूर्वन्यस्तेषु पूर्वभागस्थापितेषु भद्रासनेषु निषीदन्ति उपविशन्ति 'अवसेसा य देवा देवीओअ दहिणिल्लेणं तिसोवाणेणं दुरूहंति दुरूहित्ता तहेव जाव णिसीअंति' अवशेषाश्च आभ्यन्तर पार्षद्यादयः देवाः देव्यश्च दक्षिणेन त्रिसोपानेन दूरोहन्ति, आरोहन्ति आरुह्य तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव यावत् निषीदन्ति उपविशन्ति, । अथ उपदिशतः शक्रस्य पुरः प्रस्थायिनां क्रममाह–'तए णं तस्स' इत्यादि 'तएणं तस्स तंसि दुरूढस्स इमे अट्ठट्ठमंगलगा पुरओ अहाणु-

---

णंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति' और चढकर यावत् वह पूर्वदिशा की ओर मुंह करके सिंहासन पर बैठ गया यहां यावत्पद से 'यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य' इतने पाठका संग्रह हुआ है 'एवं चेव सामाणिआ वि उत्तरेणं तिसोवाणेणं दुरुहित्ता पत्तेयं २ पुव्वण्णत्थेसु भद्दासणेसु णिसीअंति' इसी तरह सामानिक देव भी उत्तरदिग्वर्ती त्रिसोपान से होकर प्रत्येक अपने२ पूर्व से रखे गये भद्रासनों पर बैठ गये 'अवसेसा य देवा देवीओ य दाहिणिल्लेणं तिसोवाणेणं दुरुहित्ता तहेव जाव णिसीअंति' बाकी के और सब देव और देवियां दक्षिणदिग्वर्ती त्रिसोपान से होकर उसी तरह से अपने अपने पूर्वन्यस्त सिंहासनों पर बैठ गये 'तएणं तस्स सक्कस्स तंसि दुरूढस्स इमे अट्ठट्ठमंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' इस प्रकार से उस शक्र उस दिव्य यानविमान में बैठ जाने पर सबसे पहिले उसके आगे ये प्रत्येक प्रत्येक आठ आठ की संख्या में

કરીને પૂર્વ દિગ્વર્તી ત્રિ–સોપાન ઉપર થઈને તેની ઉપર આરૂઢ થયો. 'दुरूहित्ता जाव सीहासणंसि पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति' અને આરૂઢ થઈને યાવત્ તે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો. અહીં યાવત્ પદથી 'यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. 'एवं चेव समाणिआ वि उत्तरेणं तिसोवाणेणं दुरुहित्ता पत्तेयं २ पुव्वणत्थेसु भद्दासणेसु णिसीअंति' આ પ્રમાણે સામાનિક દેવો પણ ઉત્તર દિગ્વર્તી ત્રિસોપાન ઉપર થઈને યાન–વિમાનમાં પોતપોતાના ભદ્રાસનો ઉપર બેસી ગયા. 'अवसेसा य देवा देवीओ य दाहिणिल्लेणं तिसोवाणेणं दुरुहित्ता तहेव जाव णिसीअंति' શેષ બધાં દેવ–દેવીઓ દક્ષિણ દિગ્વર્તી ત્રિસોપાન ઉપર થઈને પોતપોતાના પૂર્વન્યસ્ત સિંહાસનો ઉપર બેસી ગયા. 'तएणं तस्स सक्कस्स तंसि दुरूढस्स इमे अट्ठट्ठ मंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' આ પ્રમાણે તે શક્ર જ્યારે તે દિવ્ય યાન–વિમાનમાં આરૂઢ થઈ ગયો ત્યારે સર્વ પ્રથમ તેની સામે પ્રત્યેક–પ્રત્યેક આઠ આઠની સંખ્યામાં મંગલ દ્રવ્યો

पुव्वीए संपट्ठिया' ततः खलु तदनन्तरं किल तस्य शक्रस्य तस्मिन् विमाने आरूढस्य सतः इमानि स्वस्तिक १ श्रीवत्सर २ नन्दिकावर्त ३ वर्द्धमानक ४ भद्रासन ५, मत्स्य ६ कलश ७ दर्पण ८ नामकानि अष्टाष्ट मङ्गलकानि, अष्टाष्टेति वीप्सावचनात् प्रत्येकम्, अष्टौ इत्यर्थः पुरतः, अग्रतः यथानुपूर्व्या संप्रस्थितानि, चलितानि 'तयणंतरं च णं पुण्णकलसभिंगारं दिव्वाय छत्तपडागा सचामरा य दंसणरइय, आलोअदरिसणिज्जा वाउद्धूअविजयवेजयंतीअ समुसिया गगणतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया' तदनंतरं च खलु पूर्णकलशभृङ्गारम् —पूर्णं जलभृतं कलशभृङ्गारम्, तत्र कलशः प्रसिद्धः भृङ्गारः (झारी) ति भाषा प्रसिद्धा अयं च कलशशब्दः, जलपूर्णत्वेन आलेख्यरूपाष्टमङ्गलान्तर्गत कलशाद् भिन्न इति न पुनरुक्ति दोषसम्भवः, दिव्या च छत्रपताका दिव्या प्रधाना छत्रविशिष्टा पताका इत्यर्थः सचामरा चामरयुक्ता 'दंसणरइय' दर्शनरचिता—दर्शने प्रस्थातु दृष्टिपथे रचिता मङ्गल्यात् अत एव आलोकदर्शनीया आलोके बहिः प्रस्थानसामयिकशकुनानुकूल्यालोकने दर्शनीया दर्शनयोग्या वातोद्धूतविजयवैजयन्ती च वातेन वायुना उद्धूता कंपिता विजयसूचिका

मंगल द्रव्य क्रमशः प्रस्थित हुए उनके नाम इस प्रकार से है—स्वस्तिक श्रीवत्स, नन्दितावर्त, वर्द्धमानक, भद्रासन, मत्स्य, कलश, और दर्पण 'तयणंतरं च णं पुण्णकलसभिंगारं दिव्वा य छत्तपडागा सचामरा य दंसणरइय आलोयदरीसणिज्जा वाउद्धूय विजय वेजयन्ती य समूसिआ, गगणतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया' इनके बाद पूर्ण कलश, भृङ्गारक झारी, दिव्य छत्र चामर सहित पताकाएं जो कि प्रस्थाता के दृष्टि पथमें मङ्गलकारी होने से रची जाती हैं और प्रस्थान के समय में जिनका देखना शकुन शास्त्र के अनुकूल माना गया है। आगे आगे चली—इनके बाद वायु से कंपित होती हुई विजय-वैजयन्तियां चली जो कि बहुत ऊंची थी और जिनका अग्रभाग आकाश तल को स्पर्श कर रहा था 'तयणंतरं छत्तभिंगारं' इनके बाद छत्र, भृङ्गार, 'तयणंतरं च

ક્રમશઃ પ્રસ્થિત કરવામાં આવ્યાં. તે દ્રવ્યોના નામો આ પ્રમાણે છે-સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નન્દિકાવર્ત, વર્દ્ધમાનક, ભદ્રાસન, મત્સ્ય કલશ અને દર્પણ. 'तयणंतरं च णं पुण्णकलसभिंगारं दिव्वा य छत्तपडागा सचामराय दंसणरइय आलोयदरिणिज्जा वाउद्धुयविजयवेजयन्ती य समूसिआ, गगणतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया' त्यार બાદ પૂર્ણ કળશ, ભૃંગારક, ઝારી, દિવ્ય છત્ર, ચામર સહિત પતાકાઓ-કે જેઓ પ્રસ્થાતાની દૃષ્ટિએ મંગળકારી હોવાથી મૂકાય છે, અને પ્રસ્થાન સમયે જેમનું દર્શન શકુનશાસ્ત્ર મુજબ અનુકૂળ માનવામાં આવે છે આગળ-આગળ ચાલી. ત્યાર બાદ વાયુથી વિકંપિત થતી વિજય વૈજયંતીઓ ચાલી. વિજય વૈજયંતીઓ અતીવ ઊંચી હતી અને તેમનો અગ્રભાગ આકાશ તળને સ્પર્શી રહ્યો હતો. 'तयणंतरं छत्तभिंगार' ત્યાર બાદ, છત્ર, ભૃંગાર 'तयणंतरं' वइरामयवट्टलट्ठसंठियसुसिलिट्ठ परिघट्ठमट्ठसुपइट्ठिए विसिट्ठ-

वैजयन्ती च पार्श्वतो लघुपताकाद्वययुक्तः पताका विशेषः 'समूसिअ' समुच्छ्रिता समुन्नता गगनतलमनुलिखन्ती अनुस्पृशन्ति एते कलशादयः पदार्थाः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः 'तयणंतरं छत्तभिंगारं' तदनन्तरं छत्रभृङ्गारम् छत्रं च भृङ्गारश्च छत्रभृङ्गारम् समाहारादेकवद्भावः नपुंसकत्वं च तत्र छत्रम् 'वेरुलिअभिसंतविमलदंडं पलंबं कोरंडमल्लदामोवसोहिअं चंदमंडलनिभं समूसिअं विमलं' इति वर्णकयुक्तम् भरतस्य विनीता राजधानी प्रवेशाधिकारतो ज्ञेयम् इदं च तत्रैव तृतीयवक्षस्कारे द्रष्टव्यम् भृङ्गारश्च विशिष्टवर्णकचित्रोपेतः पूर्वं च भृङ्गारस्य जलपूर्णत्वेन कथनात् अयं च जलरिक्तत्वेन इति न पौनरुक्त्यम् पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितम्, महेन्द्रविशेषणान्याह—'तयणंतरं च णं वइरामयवट्टलट्ठसंठिअ सुसिलिट्टपरिघट्टमट्ठसुपइट्ठिए' तदनन्तरं च खलु वज्रमयवृत्तलष्टसंस्थित सुश्लिष्टपरिघृष्टमृष्टसुप्रतिष्ठितः, तत्र वज्रमयः रत्नमयः तथा वृत्तं वर्त्तुलं लष्टं मनोज्ञं संस्थितं संस्थानम् आकारो यस्य स तथाभूतः तथा सुश्लिष्टः सुश्लेषापन्नावयवः सुसंगत इत्यर्थः परिघृष्ट इव परिघृष्टः खरशाणया पाषाणवत् मृष्ट इव मृष्टः मार्जितः सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमेव सुप्रतिष्ठितः नतु तिर्यक्पतिततया वक्रः ततः एतेषां कर्मधारयः, अत एव 'विसिट्ठ' शेषध्वजेभ्यो विशिष्टः परिमण्डिताभिरामः, अनेकानि वराणि पञ्चवर्णानि कुडभीनां लघुपताकानां सहस्राणि तैः तथा 'था 'अणेगवर पंचवण्णकुडभीसहस्स परिमंडियाभिरामे' अनेकवरपञ्चवर्णकुडभी सहस्र-

---

णं वइरामय वट्टलट्ठ संठिय सुसिलिट्ठ परिघट्ठमट्ठ सुपइट्ठिए विसिट्ठ अणेगवरपंचवण्णकुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामे, वाउद्धुय विजय वैजयंती पडागा छत्ता इच्छत्तकलिए, तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे, जोयणसहस्समूसिए, महइ महालए, महिंदज्झए पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिएत्ति' इनके चलने के बाद महेन्द्र ध्वज प्रस्थित हुआ यह महेन्द्र ध्वज रत्नमय था इसका आकार वृत्त–गोल एवं लष्ट मनोज्ञ था सुश्लिष्ट मसृण चिकना था खरसाण से घिसी गई पाषाण प्रतिमा की तरह यह परिमृष्ट था सुकुमार शाणसे घिसी गई पाषाण प्रतिमा की तरह यह मृष्ट था सुप्रतिष्ठत था इसी कारण यह शेष ध्वजाओं की अपेक्षा विशिष्ट था तथा अनेक पांचो रंगोवाली कुडभियों के लघुपताकाओं के समूहों

अणेगवरपंचवण्णकुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामे, वाउद्धुय विजयवैजयंतीपडागा छत्ताइच्छत्तकलिए, तुंगे गगणतलमणुलिहंतसिहरे, जोयणसहस्समूसिए, महइ महालए, महिंदज्झए, पुरओ, अहाणुपुव्वीए संपत्थिएत्ति' એ સર્વના પ્રસ્થાન પછી મહેન્દ્રધ્વજ પ્રસ્થિત થયો. આ મહેન્દ્રધ્વજ રત્નમય હતો, એનો આકાર વૃત્ત ગોળ તેમજ લષ્ટ– મનોજ્ઞ હતો. એ સુશ્લિષ્ટ–મસૃણ સુચિક્કણ હતો. ખરસાણથી ઘસવામાં આવેલી પ્રસ્તર પ્રતિમાની જેમ એ પરિમૃષ્ટ હતો. સુકુમાર શાણ ઉપર ઘસવામાં આવેલી પાષાણ પ્રતિમાની જેમ આ મૃષ્ટ હતો, સુપ્રતિષ્ઠિત હતો. એથી જ આ શેષ ધ્વજાની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ હતો. તેમજ અનેક પાંચ રંગો વાળીકુડભિઓના–લઘુ પતાકાઓના સમૂહોથી એ અલંકૃત હતો. હવાથી કંપિત વિજયવૈજયંતીથી તેમજ પતાકાતિપતાકાઓથી તથા છત્રાતિછત્રોથી એ કલિત હતો.

परिमण्डितः अलङ्कृतः सचासौ अभिरामश्चेति तथाभूतः पुनश्च कीदृशः शक्रः 'वाउद्धुय-अविजयवेजयंतीपडागा छत्ताइच्छत्तकलिए' वातो द्धूतविजय-वैजयन्तीपताका छत्रा तिच्छत्रकलितः-तत्र वातोद्धूताः, वायुना कंपिता या विजयसूचिका वैजयन्ती पताकाः ताभिः छत्रातिच्छत्रैश्च कलितः युक्तः 'तुंगे' तुङ्गः, अत्युन्नतः अत एव 'गगणतलमणुलिहंतसिहरे' गगनतलमनुलिखत् शिखरः, तत्र गगनतलम्, आकाशतलमनुलिखत् संस्पृशत् शिखरम्, अग्रभागो यस्य स तथा भूतः, तथा 'जोअणसहस्समूसिए' योजनसहस्रमुत्सृतः, अत एवाह-'महइमहालए' महतिमहालयः अतिशयेन महान् 'महिंदज्झए' महेन्द्रध्वजः 'पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिएत्ति' पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितः, इति 'तयणंतरं च णं सरूवनेवत्थ परिअच्छिअ सुसज्जा सव्वालंकारविभूसिआ पंचअणिआ पंचअणिआहिवईणो जाव संपट्ठिआ' तदनन्तरं च खलु स्वरूपनेपथ्य-परिकच्छितसुसज्जानि, तत्र स्वरूपं स्वकर्मानुसारि नेपथ्यं वेषः परिकच्छितः परिगृहितो यैः, तानि तथा सुसज्जानि पूर्ण सामग्रीकृतया अतिशयसज्जितानि सर्वालङ्कारविभूषितानि एवं भूतानि पञ्चकानीकानि पञ्चानीकाधिपतयश्च पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितानि 'तयणंतरं च णं बहवे अभियोगिआ देवा य देवीओअ सएहिं सएहिं रूवेहिं जाव णिओगेहिं सक्कं देविंदं देवरायं पुरओअ मग्गओअ अहाणुपुव्वीआ संपट्ठिया'

से यह अलङ्कृत था हवा से कंपित विजय वैजयन्ती से एवं पताकातिपताकाओं से-तथा छत्रातिच्छत्रों से यह कलित था तुंग-ऊंचा था इसका अग्रभाग आकाश से बातें कर रहा था क्योंकि यह १ हजार योजन का ऊंचा था इसी कारण यह बहुत ही अधिक महान् विशाल-था 'तयणंतरं च णं सरूव नेवत्थ परिअच्छिये सुसज्जा सव्वालंकारविभूसिया पंच आणिआ पंच आणियाहिवइणो जाव संपट्ठिया' इसके बाद जिन्हों ने अपने कर्म के अनुरूप वेष पहिर रखा है ऐसी पांच सेनाएं पूर्ण सामग्री युक्त सज्जित किये है समस्त अलंकारों को जिन्हों ने ऐसे पांच अनीकाधिपति यथाक्रम से संप्रस्थित हुए 'तयणंतरं च णं बहवे आभिओगिआ देवाय देवीओ य सएहिं सएहिं रूवेहिं जाव णिओगेहिं सक्कं देविंदं

એ તુંગ ઊંચો હતો. એનો અગ્રભાગ આકાશ તલને સ્પર્શી રહ્યો હતો. કેમકે એ એક હજાર યોજન ઊંચો હતો એથી જ એ અતીવ અધિક મહાન વિશાળ હતો. 'तयणंतरं च णं सरूव नेवत्थपरिअच्छिये सुसज्जा सव्वालंकारविभूसिया पंच अणिआ पंच अणियाहिवइणो जाव संपट्ठिया' ત્યાર બાદ જેમણે પોતના કર્મ અનુરૂપ વેષ પહેરી રાખ્યો છે, એવી પાંચ સેનાઓ તેમજ પૂર્ણ સામગ્રી યુક્ત સુસજ્જિત થઈને જેમણે સમસ્ત અલંકારો ધારણ કર્યા છે એવા પાંચ અનીકાધિપતિઓ યથાક્રમથી સંપ્રસ્થિત થયા. 'तयणंतरं च णं बहवे आभिअगिआ देवा य देवीओ य सएहिं सएहिं रूवेहिं जाव णिओगेहिं सक्कं देविंदं देवरायं पुरओय मग्गओ य अहाणुपुव्वीए' ત્યાર બાદ અનેક આભિયોગિક દેવો અને દેવીઓ સંપ્રસ્થિત થયાં એ બધાં દેવ-દેવીઓ પોત-પોતાના રૂપોથી, પોત-પોતાના કર્તવ્ય મુજબ ઉપસ્થિત

तदनंतरं च खलु बहवः आभियोगिकाः-आज्ञाकारिणो देवाश्च देव्यश्च स्वकैः स्वकैः रूपैः, यथा स्वकर्मोपस्थितैः उत्तरवैक्रियस्वरूपैः यावच्छब्दात् स्वकैः स्वकैः विभवैः यथा कर्मोपस्थितैः संपत्तिभिः स्वकैःनियोगैः उपकरणैः शक्रं देवेन्द्रं देवराजं पुरतश्च मार्गतश्च पृष्ठतः पार्श्वतश्च उभयोः, यथानुपूर्व्या यथा वृद्धक्रमेण संप्रस्थिताः 'तयणंतरं च णं बहवे सोहम्मकप्पवासी देवाय देवीओय सव्विड्ढीए जाव दुरूढा समाणा मग्गओअ जाव संपट्ठिआ' तदनंतरं च खलु बहवः सौधर्मकल्पवासिनो देवाश्च देव्यश्च सर्वद्ध्या यावत् दुरूढा आरूढाः सन्तः मार्गतश्च यावत्संप्रस्थिताः, अत्र प्रथम यावत्पदात् शक्रस्य हरिनिगमेषिणं प्रति स्वाज्ञप्तिविषयकः प्रागुक्तः, संपूर्ण आलापको ग्राह्यः, तेन स्वानि स्वानि यानविमानवाहनानि आरूढाः सन्तः इत्यर्थः द्वितीय यावत्पदात् पुरतः पार्श्वतश्च शक्रस्य इति ग्राह्यम् अथ यथा सौधर्मकल्पान्निर्याति तथा चाह-'तएणं' इत्यादि 'तए णं से सक्के' ततः खलु स शक्रः 'तेणं पंचाणिअपरिक्खित्ते णं जाव महेदज्झएणं' तेन प्रागुक्तस्वरूपेण पञ्चानीकपरिक्षिप्तेन पञ्चाभिः संग्रामिकैरनीकैः परिक्षिप्तेन-सर्वतः परिवृतेन यावन्महेन्द्र यावत्पदात् पूर्वोक्तः

देवरायं पुरओ य मग्गओ य अहाणुपुव्वी' इसके बाद अनेक आभियोगिक देव और देवियां अपने अपने रूपों से अपने अपने कर्तव्य के अनुरूप उपस्थित वैक्रिय स्वरूपों से यावत् अपने २ वैभव से और अपने अपने नियोगों से युक्त हुई देवेन्द्र देवराज शक्र के आगे पीछे और दाईं बाईं ओर यथाक्रम से प्रस्थित हुई 'तयणंतरं च णं बहवे सोहम्मकप्पवासी देवाय देवीओय सव्विड्ढीए जाव दुरूढा समाणा मग्गओ य जाव संपट्ठिया' इनके बाद अनेक सौधर्मकल्पवासी देव एवं देवियां अपनी अपनी समस्त ऋद्धि से यान विमानादिरूप संपत्ति से युक्त हुई अपने अपने विमानों पर चढकर देवेन्द्र देवराज शक्र के आगे पीछे और दाईं बाईं ओर चली 'तएणं से सक्के तेणं पंचाणिय परिक्खित्तेणं जाव महिंदज्झएणं पुरओ पकिड्ढिज्जमाणेणं चउरासीए सामाणिय जाव परिवुडे सव्विड्ढीए जाव रवेणं सोहम्मस्स कप्पस्स मज्झं मज्झेणं तं दिव्वं देवड्ढिं जाव

વૈક્રિય સ્વરૂપોથી યાવત્ પોત-પોતાના વૈભવથી, પોત-પોતાના નિયોગથી યુક્ત થયેલાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રની આગળ-પાછળ અને ડાબી અને જમણી તરફ યથા ક્રમે પ્રસ્થિત થયાં. 'तयणंतरं च णं वहवे सोहम्मकप्पवासी देवाय देवीओय सव्विड्ढीए जाव दुरूढा समाणा मग्गओ य जाव संपट्ठिया' ત્યાર બાદ અનેક સૌધર્મ કલ્પવાસી દેવ અને દેવીઓ પોતપોતાની સમસ્ત ઋદ્ધિથી સમ્પન્ન થઈને-યાન-વિમાનાદિ રૂપ સંપત્તિથી યુક્ત થઈને પોતપોતાના વિમાનો ઉપર ચઢીને દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રની આગળ-પાછળ અને ડાબી અને જમણી તરફ ચાલવા લાગ્યાં. 'तएणं से सक्के तेणं पंचाणियपरिक्खित्तेणं जाव महिंदज्झएणं पुरओ पकिड्ढिज्जमाणेणं चउरासीए सामाणिय जाव परीवुडे सव्विड्ढीए जाव रवेणं सोहम्मस्स कप्पस्स मज्झं मज्झेणं तं दिव्वं देवड्ढिं जाव उवदंसमाणे २ जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे तेणेव उवागच्छइ' આ પ્રમાણે તે શક્ર તે પાંચ પ્રકારની સેનાથી પરિવેષ્ટિત થયેલો યાવત્

सम्पूर्णो महेन्द्रध्वजवर्णको ग्राह्यः 'पुरओ पकड्ढिज्जमाणेणं' पुरतः अग्रतः प्रकृष्यमाणेन निर्गम्यमानेन 'चउरासीए सामाणिअ जाव परिवुडे' चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैः परिवृतः युक्तः, अत्र यावत् 'चउहिं चउरासीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' इत्यादि ग्राह्यम् 'सव्विड्ढीए जाव रवेणं' सर्वद्ध्या यावद्रवेण अत्र यावत्पदात् 'सव्वज्जुईए' इत्यारभ्य 'महया इड्ढीए' इत्यन्तम् तथा 'महया हयणट्टगीयवाइय' इत्यारभ्य 'पडुपडहवाइय' इत्यन्तं सर्वं ग्राह्यम्, एतेषां प्रत्येकपदानां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव वक्षस्कारे द्रष्टव्यम् 'सोहम्मस्स कप्पस्स मज्झं मज्झेणं तं दिव्वं देवड्ढिं जाव उवदंसेमाणे उवदंसे माणे' सौधर्मस्य कल्पस्य मध्यं मध्येन

उवदंसेमाणे २ जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे तेणेव उवागच्छइ' इस प्रकार से वह शक्र उस पञ्च प्रकार की सेना से परिक्षिप्त हुआ यावत् जिसके आगे २ महेन्द्र ध्वज चला जा रहा है और जो ८४ हजार सामानिक देवों से परिवृत है यावत् ८४-८४ हजार आत्मरक्षक देवों से जो घिरा हुआ है अपनी पूर्ण समस्त ऋद्धि के साथ, यावत् सर्व द्युति के साथ २ गाजे बाजे पूर्वक सौधर्मकल्प के ठीक बीचोबीच से होता हुआ अपनी उस दिव्य देवर्द्धि को दिखाता दिखाता जहां सौधर्मकल्प का उत्तरदिग्वर्ती निर्याण मार्ग-निकलने का रास्ता था वहां पर आया यहां प्रथम यावत्पद से महेन्द्र ध्वज का वर्णनात्मक पूर्ण पाठ गृहीत हुआ है द्वितीय यावत्पद से 'चउहिं चउरासीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' इत्यादि पाठ का ग्रहण हुआ है तृतीय यावत्पद से 'सव्वज्जुईए' इस पद से लेकर 'पडुपडहवाइय' यहां तक का सब पाठ गृहीत हुआ है इस पाठ के प्रत्येक पदों की व्याख्या इसी वक्षस्कार के कथन में की गई है अतः वहीं से इसे देखलेना चाहिये चतुर्थ यावत्पद से' तां दिव्यां देवद्युतिं तं दिव्वं देवानुभावं' इन पदों का ग्रहण हुआ है 'उवागच्छित्ता जोयणसय साह-

---

જેની આગળ-આગળ મહેન્દ્રધ્વજ ચાલી રહ્યો છે અને જે ૮૪ હજાર સામાનિક દેવોથી પરિવૃત છે યાવત ૮૪-૮૪ હજાર આત્મરક્ષક દેવોથી પરિવૃત છે, પોતાની પૂર્ણ, સમસ્ત ઋદ્ધિની સાથે, યાવત્ સર્વ દ્યુતિની સાથે-સાથે-ઉત્તમ માંગલિક, વાદ્યો સાથે સૌધર્મ કલ્પના ઠીક મધ્યમાં થઈ ને પોતાની તે દિવ્ય દેવર્દ્ધિને બતાવતો બતાવતો જ્યાં સૌધર્મ કલ્પનો ઉત્તર દિગ્વર્તી નિર્યાણ માર્ગ-નીકળવાનો માર્ગ હતો ત્યાં આવ્યો. અહીં પ્રથમ યાવત્ પદથી મહેન્દ્ર ધ્વજનો વર્ણનાત્મક પૂર્ણ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. દ્વિતીય યાવત્ પદથી 'चउहिं चउरासीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' વગેરે પાઠ સંગૃહીત થયો છે. તૃતીય યાવત્ પદથી 'सव्वज्जुईए' આ પદથી 'पडुपडहवाइय' અહીં સુધીનો પાઠ સંગૃહીત થયો છે. આ પાઠમાં આવેલા દરેકે દરેક પદની વ્યાખ્યા આ વક્ષસ્કારના કથનમાં

तां दिव्यां देवर्द्धिम् उपदर्शयन् उपदर्शयन् अत्र यावत्पदात् तां दिव्यां देवद्युतिं तं दिव्यं देवानुभावमिति ग्राह्यम्, सौधर्मकल्पवासिनां देवानामुपदर्शयन् उपदर्शयन्नित्यर्थः 'जेणेव सोहम्मस्स कप्पस्स उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव सौधर्मस्य कल्पस्यौत्तराहः उत्तरभागसम्बन्धी निर्याणमार्गः निर्गमनपन्थाः तत्रैवोपागच्छति स शक्रः, यथा वरयिता नागराणां विवाहोत्सवदर्शनार्थं राजपथे याति न तु नष्टरथ्यादौ तथाऽयमिति भावः 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जोयणसयसाहस्सीएहिं विग्गहेहिं ओवयमाणे २' योजनशतसाहस्रिकैः योजनलक्षप्रमाणैः विग्रहैः क्रमैरिव गन्तव्यः क्षेत्रातिक्रमरूपैः अवपतन् अवपतन् अवतरन् अवतरन् 'ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे' तया उत्कृष्टया यावद्देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् अत्र यावत्पदात् त्वरया चपलया रुद्रया सिंहसदृश्या इति ग्राह्यम् अस्यार्थः अस्मिन्नेववक्षस्कारे प्रथमसूत्रे दृष्टव्यम् 'तिरियमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव णंदीसरवरदीवे जेणेव दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए तेणेव उवागच्छइ' तिर्यगसंख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्येन यत्रैव नन्दीश्वरवरोद्वीपः यत्रैव तस्यैव पृथुत्वमध्यभागे दक्षिणपौरस्त्यः, आग्नेयकोणस्थ रतिकरपर्वतः, तत्रैव उपागच्छति, ननु सौधर्मादवतरतः शक्रस्य नन्दीश्वरद्वीपे एव अवतरणं युक्तिमत् ननु

स्सीहिं विग्गहेहिं ओवयमाणे २ ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए वीईवयमाणे २ तिरियमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव णंदीसरवरे दीवे जेणेव दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए तेणेव उवागच्छइ' वहां आकरके वह १ लाख योजन प्रमाण डगों को गन्तव्यक्षेत्रातिक्रमणरूप पादन्यासों को भरता भरता उस प्रसिद्ध उत्कृष्ट यावत् देवगति से तिर्यगलोक संबन्धी असंख्यात द्वीप समुद्रों के ठीक बीचोबीच से होता हुआ जहां पर नन्दीश्वर द्वीप था और उसमें भी जहां आग्नेयकोण में रतिकर पर्वत था वहां पर आया। यहां शंका ऐसी हो सकती है कि सौधर्म स्वर्ग से उतरते हुए शक्र को नन्दीश्वर द्वीपमें ही सीधा

જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. એથી જ જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી વાંચવા પ્રયાસ કરે. ચતુર્થ યાવત્ પદથી 'तां दिव्यां देवद्युतिं तं दिव्यं देवानुभावं' એ પદો સંગૃહીત થયા છે. 'उवागच्छित्ता जोयणसाहस्सीहिं विग्गहेहिं ओवयमाणे २ ताए उक्किट्ठाए जाव देवगईए वीईवयमाणे २ तिरियमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव णंदीसरवरे दीवे जेणेव दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए तेणेव उवागच्छइ' ત્યાં આવીને તે એક લાખ યોજન પ્રમાણ પગલાઓ ગન્તવ્ય ક્ષેત્રાતિક્રમણ રૂપ પાદન્યાસોને ભરતો ભરતો તે પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ યાવત્ દેવગતિથી તિર્યગ લોક સંબંધી અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોના ઠીક મધ્ય ભાગમાં થતો જ્યાં આગ્નેય કોણમાં રતિકર પર્વત હતો, ત્યાં આવ્યો. અહીં એવી શંકા ઉદ્ભવી શકે તેમ છે કે સૌધર્મ સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને શક્રને નન્દીશ્વર દ્વીપમાં જ સીધા જવું.

पुनरसंख्येय द्वीपसमुद्रातिक्रमेण तत्रागमनमितिचेत् उच्यते-निर्याणमार्गस्य असंख्यातस्य द्वीपस्य वा समुद्रस्य वा उपरिस्थितत्वेन संभाव्यमानत्वात् तत्रावतरणम्-ततश्च नन्दीश्वराभिगमनेऽसंख्यातद्वीपसमुद्रातिक्रमणं युक्तिमदेवेति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य अत्र दृष्टान्ताय सूत्रम् 'एवं जा चेव सूरियाभस्स वत्तव्वयात्ति' एवम् उक्तरीत्या येव सूर्याभस्य वक्तव्यता यथा सूर्याभः सौधर्मकल्पादवतीर्णस्तथाऽयमपीत्यर्थः 'णवरं सक्काधिकारो वत्तव्वोत्ति जाव तं दिव्वं देविद्धिं जाव दिव्वं जाणविमाणपडिसाहरमाणे पडिसाहरमाणे' नवरम् अत्रायं विशेषः शक्राधिकारो वक्तव्यः, सौधर्मेन्द्रनाम्ना सर्वं वाच्यम् इति यावत् तां दिव्यां देवर्द्धिं यावत् दिव्यं यानविमानं प्रतिसंहरन् प्रतिसंहरन् नवरमत्र प्रथमयावच्छब्दो दृष्टान्तविषयीकृत सूर्याभाधिकारस्य अवधिसूचनार्थः, सचावधिर्विमानप्रतिसहरणपर्यन्तो वक्तव्यः द्वितीय याव-

---

जाना युक्तिमत् था फिर वहां जाने के लिये इसे इन तिर्यग्लोकवर्ती असंख्यात द्वीप समुद्रों को पार करने की क्या आवश्यकता थी ? तो इसका समाधान यही है कि सौधर्म स्वर्ग से उतर कर नन्दीश्वर द्वीप में जानेका मार्ग इन्हीं असंख्यात द्वीपसमुद्रों के उपर से ही गया हुवा प्रतीत होता है इसलिये इसे वहां से जाना पडा है अतः ऐसा यह कथन युक्ति युक्त ही है। 'उवागच्छित्ता' वहां आकरके 'एवं जा चेव सूरियाभस्स वत्तव्वया णवरं सक्काहिगारोवत्तव्वो इति जाव तं दिव्वं देविद्धिं जाव दिव्वं जाणविमाणं पडिसाहरमाणे २ जाव जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणनगरे जेणेव भगवओ तित्थयरस्स भवणे तेणेव उवागच्छइ' इसने फिर क्या किया इत्यादि सब विषय जानने के लिये सूर्याभ देवकी वक्तव्यता को देखना चाहिये यह वक्तव्यता पीछे कही जा चुकी है तात्पर्य यही है कि सूर्याभदेव जिस प्रकार सौधर्मकल्प से अवतीर्ण हुआ उसी तरह से यह

યુક્તિમત હતું પછી તે ત્યાં જવા માટે તેને તિર્યગ્લોકવતી અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોને પાર કરવાની શી આવશ્યકતા હતી? તો આ શંકાનું સમાધાન આ છે કે સૌધર્મ સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને નન્દીશ્વર દ્વીપમાં જવાનો માર્ગ એજ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો ઉપર થઈને જ છે. એથી જ તે શક્રને ત્યાં થઈને જ જવું પડ્યું હતું એટલા માટે આ કથન યુક્તિ યુક્ત જ છે. 'उवागच्छित्ता' ત્યાં જઈને 'एवं जा चेव सूरियाभस्स वत्तव्वया णवरं सक्काहिगारो वत्तव्वो इति जाव तं दिव्वं देविद्धिं जाव दिव्वं जाणविमाणं पडिसाहरमाणे २ जाव जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणनगरे जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छइ' તેણે શું કર્યું વગેરે જાણવા માટે સૂર્યાભદેવની વક્તવ્યતાને જોઈ લેવી જોઈએ. આ વક્તવ્યતા પહેલા કહેવામાં આવી છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે સૂર્યાભદેવ જે પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પમાંથી અવતીર્ણ થયો. તેજ પ્રમાણે આ શક્ર પણ ત્યાંથી અવતીર્ણ થયો. આ અધિકારમાં તે અધિકાર કરતાં તફાવત આટલો જ છે કે ત્યાં સૂર્યાભદેવનો અધિકાર છે,

च्छब्दात् 'दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं' इति पदद्वयं ग्राह्यम् तथा चायमित्यर्थः दिव्यां देवर्द्धि परिवारसंपदं स्वविमानवर्ज्जं सौधर्म कल्पवासि देवविमानानां मेरौ प्रेषणात्, तथा दिव्यां देवद्युतिं शरीराभरणादि ह्रासेन तथा दिव्यं देवानुभावं देवगति ह्रस्वताऽऽपादानेन, तथा दिव्यं यानविमानं पालकनामकं जम्बूद्वीपपरिमाणन्यूनविस्तारायामकरणेन प्रतिसंहरन् प्रतिसंहरन् संक्षिपन् संक्षिपन् 'जाव जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरे जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणे तेणेव उवागच्छइ' यावत् यत्रैव भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मनगरं भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मभवनं तत्रैव उपागच्छति, स शक्रः अत्र यावत् 'जेणेव जंबुद्दीवे दीवे जेणेव भरहे वासे' इति ग्राह्यम् ।

भी वहां से अवतीर्ण हुआ फर्क केवल इस अधिकार में उस अधिकार की अपेक्षा इतनासाही है कि वहां सूर्याभ देवका अधिकार है और यहां शक्र का अधिकार है अतः इस अधिकार का वर्णन करते समय सूर्याभ देव के स्थान में शक्र का प्रयोग करके इस अधिकार का कथन करलेना चाहिये यावत् इसने उस दिव्य देवर्द्धि का-दिव्य यान विमान का प्रतिसंहरण-संकोचन किया, यहां प्रथम यावत् शब्द से सूत्रकार ने सूर्याभदेव के अधिकार की अवधि सूचीत की है और वह यहां विमान के विस्तार को संकोचन करने तक गृहीत हुइ है तथा द्वितीय यावत् शब्द से 'दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं' इन दो पदों का ग्रहण हुआ है इसका अर्थ ऐसा है दिव्य परिवार रूप संपत्ति को संकुचित करने के लिये उसने-शक्र ने-अपने विमान को छोडकर बाकी के सौधर्मकल्पवासी देवों के विमानों को-मेरु पर भेज दिया तथा शरीर के आभरणादिकों को संकुचित करने के लिये उसने उन्हें कम कर दिया, दिव्य देवानुभाव को भी संकुचित करने के लिये उसने उसे कम कर दिया तथा दिव्य यान विमान रूप जो पालक नामका विमान था उसे संकुचित करने के लिये उसने इसके विस्तार की जो

અને આ શક્રનો અધિકાર છે. એથી આ અધિકારનું વર્ણન કરતાં સૂર્યાભદેવના સ્થાનમાં શક્ર શબ્દનો પ્રયોગ કરીને આ અધિકારનું કથન કરી લેવું જોઈએ યાવત્ તેણે તે દિવ્ય દેવર્દ્ધિનું-દિવ્ય યાન-વિમાનનું પ્રતિસંહરણ-સંકોચન કર્યું. અહીં પ્રથમ યાવત્ શબ્દથી સૂત્રકારે સૂર્યાભદેવના અધિકારની અવધિ સૂચિત કરી છે. અને તે અવધિ વિમાનના વિસ્તારનું સંકોચન કરવું અહીં સુધી ગૃહીત થઈ છે. તેમજ દ્વિતીય યાવત્ શબ્દથી 'દિવ્વં દેવજુઇં દિવ્વં દેવાણુભાવં' એ બે પદો સંગૃહીત થયા છે એ પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. દિવ્ય પરિવાર રૂપ સંપત્તિને સંકુચિત કરવા માટે તે શક્રે પોતાના વિમાનને બાદ કરીને શેષ સૌધર્મ કલ્પવાસી દેવોના વિમાનોને મેરુ ઉપર મોકલી દીધાં. તેમજ શરીરના આભરણાદિકોને સંકુચિત કરવા માટે તેણે તેમને કમ કરી નાખ્યાં દિવ્યદેવાનુભાવને પણ સંકુચિત કરવા માટે તેણે કમ કરી નાખ્યો તથા દિવ્ય યાન-વિમાન રૂપ જે પાલક નામક

'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेणं दिव्वेणं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवनं तेन दिव्येन यानविमानेन त्रिः कृत्वः-वारत्रयम् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति सः शक्रः 'करित्ता' कृत्वा भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे चउरंगुलमसंपत्तं धरणियले तं दिव्वं जाणविमाणं ठवेइ' भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मभवनस्य उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे चतुरङ्गुलमसंप्राप्तम् धरणितले तं दिव्यं यानविमानं स्थापयति 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं दोहि अणिएहिं गंधव्वाणिएण य णट्टाणीएण य सद्धिं ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ

कि जंम्बूद्वीप के बराबर था कम कर दिया इस तरह सबका संकोच करता २ यावत् वह जहां पर जम्बूद्वीप नामका द्वीप था और उसमें भी जहां पर भरत-क्षेत्र था और उसमें भी जहां पर भगवान् के जन्म का नगर था और उसमें भी जहां पर भगवान् तीर्थंकर का जन्म भवन था वहां पर आया। यहां पर इस यावत् शब्द से 'जेणेव जंवुद्दीवे दीवे जेणेव भरहे वासे' इन पदों का ग्रहण हुआ है 'उवागच्छित्ता' आकर के 'भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेणं दिव्वेणं जाणविमाणेणं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ' उस शक्र ने भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन की तीनवार उस दिव्य विमान से प्रदक्षिणा की 'करित्ता' तीन बार प्रदक्षिणा करके 'भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे चउरंगुलमसंपत्तं धरणियले तं दिव्वं विमाणं ठवेइ' फिर उस शक्र ने भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन के ईशान कोनेमें चार अंगुल अधर जमीन पर उस दिव्य यान विमान को स्थापित करदिया 'ठवित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं दोहिं अणीएहिं गंधव्वाणीएण य णट्टाणीएण य सद्धिं ताओ

વિમાન હતું, તેને સંકુચિત કરવા માટે તેણે તેના વિસ્તારને કે જે જમ્બૂ દ્વીપ જેટલો હતો, કમ કરી નાખ્યો. આ પ્રમાણે સર્વ રીતે સંકોચ-કરતો કરતો યાવત્ તે જ્યાં જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપ હતો અને તેમાં પણ જ્યાં ભરત ક્ષેત્ર હતું, અને તેમાં પણ જ્યાં ભગવાનનો જન્મ થયો તે નગર હતું. અને તેમાં પણ જ્યાં ભગવાન તીર્થંકરનું જન્મ ભવન હતું ત્યાં ગયો અહીં યાવત્ શબ્દથી 'जेणेव जंवुद्दीवे दीवे जेणेव भरहेवासे' આ પદો ગ્રહણ થયાં છે. 'उवागच्छित्ता' ત્યાં જઈને 'भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं तेणं दिव्वेणं जाणविमाणेणं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ' તે શક્રે ભગવાન તીર્થંકરના જન્મભવનની ત્રણ વાર તે દિવ્ય વિમાનથી પ્રદક્ષિણા કરી. 'करित्ता' ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને 'भवगओ तित्थयरस्स जम्मणभवणस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे चउरंगुलमसंपत्तं धरणियले तं दिव्वं विमाणं ठवेइ' પછી તે શક્રે ભગવાન તીર્થંકરના જન્મ ભવનના ઇશાન કોણમાં ચાર અંગુલ અદ્ધર જમીન ઉપર તે દિવ્ય યાન-વિમાનને સ્થાપિત કર્યું. 'ठवित्ता अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं दोहिं अणीएहिं गंधव्वाणीए ण य णट्टाणीएण य सद्धिं ताओ दिव्वाओ जाणविमाणा पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाण-

पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहइ' अष्टभिरग्रमहिषीभिः द्वाभ्यामनीकाभ्यां गन्धर्वानीकेन च नाट्यानीकेन च सार्द्धं तस्मात् दिव्यात् यानविमानात् पौरस्त्येन पूर्वे स्थितेन त्रिसोपाप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति अवतरति सः शक्रः ननु पूर्वत्रिसोपानप्रतिरूपकेण शक्रस्य अवतरणमुक्तम् अपराभ्याम् उत्तरदक्षिणाभ्यां केपामवतरणम् इत्याह-'तए णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो' इत्यादि 'तए णं' ततः खलु 'सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो' शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य 'चउरासीइ सामाणिअ सहस्सीओ' चतुरशीतिः सामानिकसाहस्रिकाः चतुरशीति सहस्रसंख्याक सामानिकाः 'दिव्वाओ जाणविमाणओ' दिव्यात् यानविमानात् 'उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' औत्तराहेण, उत्तरदिग्भागवर्तिना त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति, अवतरन्ति 'अवसेसा देवाय, देवीओअ, ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ'

दिव्वाओ जाणविमाणाओ पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहइ' स्थापित करने बाद फिर वह शक्र अपनी आठ अग्रमहिषियों के एवं दो अनीकों-गन्धर्वानीक और नाट्यानीक के साथ उस दिव्य यान विमान से पूर्व के त्रिसोपान प्रतिरूपक से होकर नीचे उतरा। ठीक है विमान की पूर्वदिशा में रहे हुए त्रिसोपान प्रतिरूपक से इन्द्र नीचे उतरता है ऐसा आप कहते हैं तो उत्तर के और दक्षिण के त्रिसोपान प्रतिरूप से कौन उतरता है तो इस आशंका के समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं-

'तएणं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो चउरासीई सामाणिअ साहस्सीओ जाण विमाणाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' उस देवेन्द्र देव-राज शक्र के उतरजाने के बाद उसके जो चौरासी हजार सामानिक देव थे वे उस दिव्य यान विमान से उसकी उत्तरदिशा के त्रिसोपान प्रतिरूपक से होकर नीचे उतरे 'अवसेसा देवाय देवीओ य ताओ दिव्वाओ जाणविमाणाओ दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति त्ति' बाकी के देव और देवियां उस

पडिरूवएणं पच्चोरुहइ' સ્થાપિત કર્યા બાદ તે શક્ર પોતાની આઠ અગ્રમહિષીઓ તેમજ બે અનીકો ગન્ધર્વાનીક અને નાટ્યાનીક-ની સાથે તે દિવ્ય યાન-વિમાનના પૂર્વ તરફના ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકો ઉપર થઇને નીચે ઉતર્યો. આ વાત બરાબર છે કે. તે શક્ર વિમાનની પૂર્વ દિશામાં આવેલા ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકો ઉપર થઇને નીચે ઉતર્યો એવું તમે કહો છો તો પછી ઉત્તર અને દક્ષિણના ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકો ઉપર થઈને કોણ નીચે ઉતરે છે? તો આ શંકાના સમાધાનાર્થે સૂત્રકાર કહે છે-

'तए णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो चउरासीई सामाणिअ साहस्सीओ जाणविमाणाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જ્યારે ઉતરી ગયો ત્યારે તેના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવો તે દિવ્ય યાન-વિમાનમાંથી તેની ઉત્તર દિશાના ત્રિસોપાનપ્રતિરૂપકો ઉપર થઈને નીચે ઉતર્યા. 'अवसेसा देवाय देवीओय ताओ दिव्वाओ

अवशेषाः देवाश्च देव्यश्च तस्मात् दिव्यात् यानविमानात् 'दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंतित्ति' दाक्षिणात्येन दक्षिणभागवर्तिना त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति-अवतरन्ति इति, 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए सामाणिअ साहस्सीएहिं जाव सद्धिं संपरिवुडे सव्विद्धीए जाव दुंदुभिणिग्घोसणाइयरवेणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयर मायाय तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु तदनन्तरं किल स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः चतुरशीत्या सामानिकसाहस्रिकैः चतुरशीतिसहस्रसंख्यकसामानिकैः यावत्सार्द्धं संपरिवृत्तः युक्तः सर्वद्धर्या यावत् दुन्दुभिनिर्घोषनादितरवेण यत्रैवभागवांस्तीर्थंकरस्तीर्थंकर माता च तत्रैवोपागच्छति, अत्र प्रथमयावत्पदात् अष्टभिरग्रमहिषीभिरित्यादि, द्वितीययावत्पदात् पूर्व सूत्रानुसारेण बोध्यम् 'सव्वज्जुइए' इत्यादि ग्राह्यम् 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'आलोए चेव पणामं करेइ' आलोके दर्शने जाते एव प्रणामं करोति 'पणामं करित्ता' प्रमाणं कृत्वा 'भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' भगवन्तं तीर्थकरं तीर्थंकरमातरं च त्रिः

दिव्य यान विमान से उसकी दक्षिणदिशा के त्रिसोपान प्रतिरूपक से होकर नीचे उतरे 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए जाव दुंदुभिणिग्घोसनाइयरवेणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमाया य तेणेव उवागच्छइ' इसके बाद वह देवेन्द्र देवराज शक्र ८४ हजार सामानिक देवों के साथ एवं आठ अग्रमहिषियों के एवं अनेक देव देवियों के साथ साथ अपनी ऋद्धि एवं द्युति आदि से युक्त हुआ बजती हुई दुन्दुभि की निर्घोष ध्वनिपूर्वक जहां भगवान तीर्थंकर और उनकी माता विराजमान थी वहां पर गया 'उवागच्छित्ता आलोए चेव पणामं करेइ, करेत्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करेत्ता करयल जाव एवं वयासी' वहां जाकर के उसने देखते ही प्रभु को एवं उनकी माताको प्रणाम किया प्रणाम करके फिर उसने तीर्थंकर और

जाणविमाणाओ दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति त्ति' शेष देव अने देवीओ ते दिव्य यान-विमानमांथी तेनी दक्षिण दिशा तरफना त्रिसोपान प्रतिरूपको उपर थईने नीचे उतर्या. 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए सामाणियसाहस्सीएहिं जाव सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव दुंदुभिणिग्घोसनाइयरवेणं जेणेव भगवं तित्थयरे तित्थयरमायाय तेणेय उवागच्छइ' त्यार पछी ते देवेन्द्र देवराज शक्र ८४ हजार सामानिक देवोनी साथे तेमज आठ अग्र महिषीओनी तथा अनेक देव-देवीओनी साथे साथे, पोतानी ऋद्धि द्युति वगेरेथी युक्त थईने दुंदुभिना निर्घोष साथे ज्यां भगवान तीर्थंकर अने तेमना माताश्री बिराजता हता त्यां गया. 'उवागच्छित्ता आलोए चेव पणामं करेइ, करेत्ता भगवं तित्थयरं तित्थयरमायरं च तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता करयल जाव एवं वयासी' त्यां जईने तेणे प्रभुने जोतां ज प्रभुने अने तेमना माताश्रीने प्रणाम कर्या प्रणाम करीने पछी तेणे तीर्थंकर अने तेमना माताश्रोनी त्रण वार प्रदक्षिणा करी. प्रदक्षिणा

कृत्वः वारत्रयम् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति 'करित्ता' कृत्वा 'करयल जाव एवं वयासी' कर तल यावत् एवं वक्ष्यमाण प्रकारेण अवादीत् उक्तवान् स शक्रः, अत्र यावत्पदात् परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा इति ग्राह्यम् 'किमवादीदित्याह-'णमोत्थुते' इत्यादि 'णमोत्थुते रयणकुच्छिधारए' हे रत्नकुक्षिधारिके रत्नस्वरूप तीर्थंकरमातः 'ते तुभ्यं नमोऽस्तु 'एवं जहा दिसाकुमारीओ जाव' एवम् प्रोक्त प्रकारकं सूत्रं यथा दिक्कुमार्य आहु-स्तथाऽवादी दित्यर्थः, अत्र यावत्पदात् 'जगप्पइवदाईए चक्खुणो अमुत्तस्स सव्वजगजीव-वच्छलस्स हिअकारगमग्गदेसिअ वागिद्धि विभुप्पभुस्स जिणस्स णाणिस्स नायगस्स बुद्ध-स्स बोहगस्स सव्वलोगणाहस्स सव्वजगमंगलस्स णिम्ममस्स पवरकुलसमुप्पभवस्स जाईए खत्तियस्स जंसि लोगुत्तमस्स जणणीत्ति' क्रियत्पर्यन्त मित्याह-'धण्णासि' इत्यादि 'धण्णासि पुण्णासि तं कयत्थासि' धन्यासि पुण्यासि त्वं कृतार्थासि 'अहण्णं देवाणुप्पिए सक्के णामं देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामि' अहं खलु देवानुप्रिये !

उनकी माताको तीनवार प्रदक्षिणा की, प्रदक्षिणा करके फिर अपने दोनों हाथों को अंजलि के रूपमें करके एवं उसे मस्तक के ऊपर तीनबार घुमा करके इस प्रकार से उच्चारण किया-'णमोत्थुणं ते रयणकुच्छिधारए' हे-रत्नकुक्षिधारिके ! रत्नरूप तीर्थंकर को अपने उदर में धारण करनेवाली हे मातः ! तुम्हे मेरा नमस्कार हो 'एवं जहा दिसाकुमारीओ जाव धण्णासि पुण्णासि तं कयत्थासि' इस तरह जैसा दिक्कुमारीओं ने स्तुति के रूपमें पहिले कहा है वैसा ही यहां इन्द्र ने स्तुति के रूपमें कहा वह पाठ इस प्रकार से है 'जगप्पईवदाईए चक्खुणो अमुत्तस्स सव्वजगजीववच्छलस्स हिअकारगमग्गदे-सिअ वागिद्धि विभुप्पभुस्स, जिणस्स, णाणिस्स, सव्वजगमंगलस्स, णिम्म-मस्स, पवरकुलसमुप्पभवस्स जाईए खत्तियस्स जंसि लोगुत्तमस्स जणणी' यह पाठ 'धण्णासि पुण्णासि तं कयत्थासि अहण्णं देवाणुप्पिए सक्के णाम देविंदे

કરીને પછી તેણે બન્ને હાથોને અંજલિના રૂપમાં કરીને તેમજ તે અંજલિને મસ્તક ઉપર મૂકીને, તેને ત્રણ વાર ફેરવીને આ પ્રમાણે કહ્યું. 'णमोत्थुणं ते रयणकुच्छिधारए' હે રત્ન-કુક્ષિધારિકે ! હે રત્ન રૂપ તીર્થંકરને પોતાના ઉદરમાં ધારણ કરનારી હે માતા ! તમને મારા નમસ્કાર હો. 'एवं जहा दिसाकुमारीओ जाव धण्णासि पुण्णासि तं कयत्थासि' આમ જે પ્રમાણે દિક્કુમારિકાઓએ સ્તુતિના રૂપમાં પહેલાં કહ્યુ છે, તેવું જ અહીં ઈન્દ્રે સ્તુતિના રૂપમાં કહ્યું. તે પાઠ આ પ્રમાણે છે. 'जगप्पईवदाईए चक्खुणो अमुत्तस्स सव्व जगजीववच्छलस्स हिअकारग मग्गदेसिअ वागिद्धि विभुप्पभुस्स जिणस्स णाणिस्स नाय-गस्स, बुद्धस्स, वोहगस्स, सव्वलोगणाहस्स, सव्व जगमंगलस्स, णिम्ममस्स, पवरकुल-समुप्पभवस्स जाईए खत्तियस्स जंसि लोगुत्तमस्स जणणी' આ પાઠ 'धण्णासि, पुण्णासि तं कयत्थासि अहण्णं देवाणुप्पिए सक्के णामं देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स जम्मण महिमं करिस्सामि, त णं तुब्भाहिं ण भाइव्वंति' તમે ધન્ય છો, તમે પુણ્યાત્મા છો, તમે

तीर्थंकरमातः ! शक्रो नाम देवेन्द्रो देवराजः भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्ममहिमानं करिष्यामि 'तं णं तुब्भाहिं ण भाइयव्वं त्ति कट्टु ओसोवणिं दलयइ' तत् तस्मात् खलु युष्माभिः न भेतव्यमिति कृत्वा अवस्वापिनीं ददाति सुते मेरुं नीते सुतविरहार्ता मा दुःखभागभूदिति दिव्यनिन्द्रया निद्राणां करोतीत्यर्थः, 'दलइत्ता' दत्वा 'तित्थयरपडिरूवगं विउव्वइ' तीर्थंकर प्रतिरूपकं विकुर्वति तीर्थंकरस्य मेरुं नेतव्यस्य भगवतः प्रतिरूपकं जिनसदृशं रूपं विकुर्वतीत्यर्थः 'अस्मासु मेरुंगतेषु जन्ममहव्यापृति व्यग्रेषु आसन्नदुष्टदेवतया कुतूहलादिनाऽपहत निद्रासती मा इयं तथा भवतु इति भगवद्रूपान्निर्विशेषणं रूपं विकुर्वन्तीति भावः 'विउव्वित्ता'

देवराया भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करिस्सामि, तं णं तुब्भाहिं ण भाइयव्वंति' तुम धन्य हो, तुम पुण्यात्मा हो, तुम कृतार्थ हो यहां तक ग्रहण करना चाहिए हे देवानुप्रिये ! मैं देवेन्द्र देवराज शक्र हूं-और भगवान् तीर्थंकर की जन्म महिमा करने को आया हूं अतः मैं उनकी जन्म महीमा करूंगा आपलोग इससे भयभीत न हों ऐसा कहकर उसने माता को 'ओसोवणिं' निद्रामें 'दलयइ' सुलादिया अर्थात् जब मैं इनके पुत्रको सुमेरु पर्वत पर ले जाऊंगा तो ये सुत के विरह में दुःखित हो जावेगी-इसलिये इन्हें सुतका विरह पीडित न करपावे इस अभिप्राय से माता को उसने मायामयी निद्रा से निद्रित करदिया 'दलइत्ता' निद्रा से निद्रित करके 'तित्थयर पडिरूवगं विउव्वइ' फिर उसने जिन सदृश रूपकी विकुर्वणा की-अपनी विक्रियाशक्ति से जिन सदृशरूपवाला बालक बनाया और वह इस अभिप्राय से कि जन्मोत्सव के करने में व्यग्र बने हुए मुझे मेरु पर चले जाने पर यदि कोई आसन्नवर्ती दुष्ट देवी कुतूहलादि के वशवर्ती बनकर माताकी निद्रा दूर कर देती है तो वह पुत्र के विरह से कातर न होने पावे इस हेतु से उस शक्र ने जिनके जैसे रूपवाले एक बालक की विकुर्वणा की 'विउ-

---

કૃતાર્થ છે, અહીં. સુધી ગ્રહણ કરવો જોઈએ. હે દેવાનુપ્રિયે ! હું દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર છું અને ભગવાન તીર્થંકરનો જન્મ મહિમા કરવા માટે આવ્યો છું એથી હું એમનો જન્મ મહિમા કરીશ. આપ સર્વે એનાથી ભયભીત થશો નહિ. આમ કહીને તેણે માતાને 'ओसोवणिं' નિદ્રામાં 'दलयइ' મગ્ન કરી દીધી. એટલે કે જ્યારે હું એમના પુત્રને સુમેરું પર્વત ઉપર લઈ જઈશ ત્યારે એઓ પોતાના પુત્રના વિરહમાં દુઃખિત થઈ જશે. એથી એમને સુતનો વિરહ દુઃખિત કરે નહિ આ અભિપ્રાયથી માતાને તેણે માયામયી નિદ્રામાં નિદ્રિત કરી દીધાં. 'दलइत्ता' નિદ્રા મગ્ન કરીને 'तित्थयरपडिरूवगं विउव्वइ' પછી તેણે જિન સદૃશ રૂપની વિકુર્વણા કરી-પોતાની વિક્રિયા શક્તિથી તેણે જિન સદૃશ રૂપવાળું બાળક બનવ્યું, અને આ અભિપ્રાયથી તેણે આવું કર્યું કે જ્યારે હું જન્મોત્સવ કરવા માટે મેરૂ પર્વત પર જતો રહીશ અને ત્યાં જન્મોત્સવમાં વ્યસ્ત થઈ જઈશ અને પાછળથી કોઈ આસન્નવર્તી દુષ્ટ દેવી કુતૂહલવશ થઈ ને માતાની નિદ્રાનો ભંગ કરશે તો તે પુત્રના

विकुर्व्य 'एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ' तेषां पञ्चानां मध्ये एकः शक्रो भगवन्तं तीर्थकरं करतलपुटेन करतलयोः ऊर्ध्वाधो व्यवस्थितयोः पुटं संपुटं शुक्तिका-संपुटमिवेत्यर्थः' तेन अति अतिपवित्रेण सरसगोशीर्षचन्दनचर्चितेन धूपवासितेनेतिगम्यं गृह्णाति, 'एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ' एकः शक्रः पृष्ठतः आतपत्रं छत्रं धरति गृह्णाति 'दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' द्वौ शक्रौ उभयोः पार्श्वयोः चामरो-त्क्षेपं कुरुतः 'एगे सक्के पुरओ वज्जपाणी पकड्ढ' इति' एकः शक्रः पुरतो वज्रपाणिः सन् प्रकर्षति निर्गमयति, आत्मानमिति, अग्रतः प्रवर्तते इत्यर्थः। अत्र च सत्यपि सामानिकदेवपरि-वारे यत् इन्द्रस्य स्वयमेव पञ्चरूपविकुर्वणं तत् त्रिजगद्गुरोः परिपूर्णसेवाल्लिप्सुत्वेन वोध्यम्।

व्वित्ता' विकुर्वणाकर के 'तित्थयरमाउआए पासे ठवेइ' फिर उसने उस शिशुको तीर्थंकर माता के पास रख दिया 'ठवेत्ता पंच सक्के विउव्वइ, विउ-व्वित्ता एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेण गिण्हइ एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' इसके बाद उसने फिर पांच शक्रों की विकुर्वणा की अर्थात् वह स्वयं पांच रूपोंवाला वन गया इस प्रकार पांचरूपों में एक शक्र के रूप ने भगवान् तीर्थंकर को अपने करतल पुट से पकडा यह उसका करतल पुट परम पवित्र था, सरस गोशीर्ष चन्दन से लिप्त था और धूप से वासित था एक दूसरे शक्र ने भगवान् के ऊपर छत्र ताना और दो शक्रों ने भगवान की दोनों ओर खडे होकर उन पर चामर ढोरे तथा 'एगे सक्के पुरओ वज्जपाणी पकड्ढ इति' एक शक्र हाथ मे वज्र लेकर भगवान् के आगे २ चला यद्यपि सामानिकादि देवों का परिवार उस समय साथ में चल रहा था परन्तु इस प्रकार से अपने आपको पांच रूपों में विकुर्वित करके

વિરહથી દુઃખિત થાય નહિ. એટલા માટે જ તે શક્રે જિનના જેવા રૂપવાળા એક બાળકની વિકુર્વણા કરી. 'विउव्वित्ता' વિકુર્વણા કરીને 'तित्थयरमाउआए पासे ठवेइ' પછી તે શિશુને તીર્થંકર માતાની પાસે મૂકી દીધો. 'ठवेत्ता पंच सक्के विउव्वइ, विउव्वित्ता एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेण गिण्हइ एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' ત્યાર બાદ તેણે ફરી પાંચ શક્રોની વિકુર્વણા કરી એટલે કે તે પોતે પાંચ રૂપવાળો બની ગયો. આ પ્રમાણે પાંચ રૂપોમાંથી એક શક્રના રૂપે ભગવાન તીર્થંકરને પોતાના કરતલ પુટમાં ઉપાડયા તેનો આ કરતલ પુટ પરમ પવિત્ર હતો સરસ ગોશીર્ષ ચન્દનથી લિપ્ત હતો તેમજ ધૂપથી વાસિત હતો. એક શક્રે ભગવાનની ઉપર છત્ર આચ્છાદિત કર્યું—અને બે શક્રોએ ભગવાનની બન્ને તરફ ઊભા રહીને તેમની ઉપર ચમર ઢોળવા લાગ્યા. તથા 'एगे सक्के पुरओ वज्जपाणी पकड्ढइ इति' એક શક્ર હાથમાં વજ્ર લઈને ભગવાનની આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યો. જો કે સામાનિકાદિ દેવોનો પરિ-વાર તે સમયે સાથે-સાથે ચાલી રહ્યો હતો. પરન્તુ આ પ્રમાણે પોતાની જાતને પાંચ

अथ यथा शक्रो विवक्षितस्थानं प्राप्नोति तथा आह-'तए णं से सक्के' इत्यादि 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया' ततः खलु तदनन्तरं किल स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'अण्णेहिं बहूहिं भवणवइ वाणमंतर जोइसवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिअ सद्धिं संपरिवुडे' अन्यैर्बहुभिर्भवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'सव्वि-द्धीए जाव णाइएणं' सर्वद्धर्या यावत् नादितेन अत्र यावत्पदात् 'सव्वज्जुइए' इत्यादि ग्राह्यम् 'ताए उक्किट्ठाए जाव वीईवयमाणे २' तया उत्कृष्टया यावद् व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् अत्र यावत्पदात् त्वरया चपलया रुद्रया देवगत्या इति ग्राह्यम्, एषां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव वक्षस्कारे प्रथमसूत्रे द्रष्टव्यम् 'जेणेव मंदरे पव्वए जेणेव पंडगवणे जेणेव अभिसेअसिला जेणेव अभिसेअसीहासणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मन्दरपर्वतः यत्रैव पण्डकवनं यत्रैव अभि-षेकशिला यत्रैव चाभिषेकसिंहासनं तत्रैवोपागच्छति स शक्रः 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति' सिंहासनवरगतः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः उपविष्टवान् स शक्रः ॥ सू० ६ ॥

जो इन्द्र ने इस प्रकार की व्यवस्था की वह सब त्रिजगद्गुरु की परिपूर्ण सेवा प्राप्त करने की इच्छा से ही की 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया अण्णेहिं बहूहिं भवणवइवाण मंतरजोइस वेमाणिएहिं देवेहि देवीहिय सद्धिं संपरिवुडे सव्वि-द्धीए जाव णाइए णं ताए उक्किट्ठाए जाव वीईवयमाणे जेणेव मंदरे पव्वए जेणेव पंडगवणे जेणेव अभिसेयसिला' इसके बाद वह देवेन्द्र देवराज शक्र अन्य अनेक भवनपति, वाणव्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों से तथादेवियों से युक्त हुआ अपनी समस्त ऋद्धि के अनुसार खूब गाजे बाजे नृत्यादिकों के साथ २ उस अपनी उत्कृष्ट गति से चलता २ जहां पर मन्दर पर्वत था और उसमें जहां पण्डकवन था और उसमें भी जहां अभिषेक शिला थी 'जेणेव अभिसेअसीहासणे तेणेव उवागच्छइ' एवं जहां पर अभिषेक सिंहासन था

રૂપોમાં વિકુર્વિત કરીને જે ઈન્દ્રે આ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી હતી. તે ત્રિજગદ્ગુરુની પરિપૂર્ણ સેવા પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી જ કરી હતી. 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया अण्णेहिं बहूहि भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडे सव्वि-द्धीए जाव णाइएणं ताए उक्किट्ठाए जाव वीईवयमाणे जेणेव मंदरे पव्वए जेणेव पंडगवणे जेणेव अभिसेयसिला' ત્યાર બાદ તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર અન્ય અનેક ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોથી તેમજ દેવીઓથી યુક્ત થયેલો તે પોતાની સમસ્ત ઋદ્ધિ મુજબ ખૂબજ માંગલિક વાદ્ય-નૃત્યાદિકો સાથે-સાથે તે પોતાની ઉત્કૃષ્ટ ગતિથી ચાલતો ચાલતો જ્યાં મન્દર પર્વત હતો અને તેમાં પણ જ્યાં પંડકવન હતું અને તેમાં પણ જ્યાં અભિષેક શિલા હતી. 'जेणेव अभिसेअसीहासणे तेणेव उवागच्छइ' તેમજ

अथेशानेन्द्रावसरमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया सूलपाणी वसभवाहणे सुरिंदे उत्तरद्धलोगाहिवई अट्ठावीस विमाणवाससयसहस्साहिवई अयरंबरवत्थधरे एवं जहा सक्के इमं णाणत्तं महाघोसा घंटा लहुपरक्कमो पायत्ताणियाहिवई पुप्फओ विमाणकारी दक्खिणे निज्जाण मग्गे उत्तरपुरत्थिमिल्लो रइकरपव्वओ मंदरे समोसरिओ जाव पज्जुवासइत्ति, एवं अवसिट्ठावि इंदा भाणियव्वा जाव अच्चुओत्ति, इमं णाणत्तं चउरासीइ असीइ बावत्तरि सत्तरीअ सट्ठीअ पण्णा चत्तालीसा तीसा वीसा ॥१॥ एए सामाणिआ णं बत्तीसट्ठावीसा बारसट्ठ चउरोसयसहस्सा। पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सारे ॥१॥ आणयपाणयकप्पे चत्तारि चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिण्णि। एए विमाणाणं इमे जाणविमाणकारीदेवा, तं जहा—पालय१ पुप्फे य२ सोमणसे३—सिरिच्छेअ४ णंदिआवत्ते५ कामगमे६ पीइगमे७ मणोरमे८ विमल९ सव्वओभद्दे१० ॥१॥ सोहम्मगाणं सणंकुमारगाणं बंभलोअगाणं महासुक्कगाणं पाणयगाणं इंदाणं सुघोसा घंटा हरिणेगमेसी पायत्ताणीआहिवई उत्तरिल्ला णिज्जाण भूमी दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए, ईसाणगाणं माहिंदलंतकसहस्सार अच्चुयगाण य इंदाण महाघोसा घंटा लहुपरक्कमो पायत्ताणिआहिवई दक्खिणिल्ले णिज्जाणमग्गे उत्तरपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए परिमाणं जहा जीवाभिगमे आयरक्खा सामाणिअ चउग्गुणा सव्वेसिं जाणविमाणा सव्वेसिं जोयणसयसहस्सविच्छिण्णा उच्चत्तेणं स विमाणप्पमाणा महिंदज्झया सव्वेसिं जोयणसाहस्सिआ सक्कवज्जा मंदरे समोअरंति जाव पज्जुवासंतित्ति ॥सू०७॥

वहां पर गया 'उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेइ' वहां जाकर वह पूर्व की दिशा की ओर मुंह करके सिंहासन पर बैठ गया ॥६॥

અભિષેક સિંહાસન હતું ત્યાં ગયો. 'उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेइ' ત્યાં જઈને તે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો. ॥ સૂત્ર-૬ ॥

छाया-तस्मिन् काले तस्मिन् समये ईशानो देवेन्द्रो देवराजः शूलपाणिः वृषभवाहनः सुरेन्द्रः उत्तरार्द्धलोकाधिपतिः अष्टाविंशतिविमानावासशतसहस्राधिपतिः अरजोऽम्बरवस्त्रधरः एवं यथाशक्रः इदं नानात्वम् महाघोषा घण्टा लघुपराक्रमः पदात्यनीकाधिपतिः पुष्पको विमानकारी दक्षिणो निर्याणमार्गः उत्तरपौरस्त्यो रतिकरपर्वतो मन्दरे समवसृतो यावत् पर्युपास्ते इति एवम्, अवशिष्टा अपि इन्द्रा भणितव्याः यावत् अच्युतः, इति इदं नानात्वम्-चतुरशीतिः, द्विसप्ततिः सप्ततिश्च षष्ठिश्च, पञ्चाशत् चत्वारिंशत् त्रिंशतिः विंशतिः दशसहस्राणि ॥१॥ एते सामानिकानां द्वात्रिंशत् अष्टाविंशतिः द्वादशाष्ट चत्वारि शतसहस्राणि पञ्चाशत् चत्वारिंशत् षट् च सहस्रारे ॥१॥ आनतप्राणतकल्पे चत्वारिशतानि आरणाच्युतयोस्त्रीणि, एते विमानानाम् इमे यानविमानकारिणो देवाः तद्यथा पालकः १, पुष्पकः २, सौमनसः ३ श्रीवत्सः ४ नन्दिकावर्तः ५ कामगमः ६ प्रीतिगमः ७ मनोरमः ८ विमलः ९ सर्वतोभद्रः १० ॥१॥ सौधर्मकाणां सनत्कुमारकाणां ब्रह्मलोकानां महाशुक्राणं प्राणतकानाम् इन्द्राणाम् सुघोषाघण्टा हरिनैगमेषी पदात्यनीकाधिपतिः औत्तराहा निर्याणभूमिः दक्षिण पौरस्त्यो रतिकरपर्वतः, ईशानकानां माहेन्द्रलान्तकसहस्राराच्युतकानां चेन्द्राणां महाघोषा घण्टा लघुपराक्रमः पदात्यनीकाधिपतिः, दक्षिणो निर्याणमार्गः उत्तरपौरस्त्यो रतिकरपर्वतः परिषदः खलु यथा जीवाभिगमे आत्मरक्षकाः सामानिकचतुर्गुणाः सर्वेषाम् यानविमानानि सर्वेषां योजनशतसहस्रविस्तीर्णानि उच्चत्वेन स्वविमानप्रमाणानि महेन्द्रध्वजाः सर्वेषां योजनसाहस्रिकाः शक्रवर्ज्जाः मन्दरे समवसरन्ति यावत्पर्युपासते ॥ सू० ७ ॥

टीका-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले सम्भवज्जिनजन्मके तीर्थंकरजन्मावसरे तस्मिन् समये-दिक्कुमारी कृत्यानन्तरीये न तु शक्रागमनानन्तरीये सर्वेषामिन्द्राणं' जिनकल्याणाय युगपदेव समागमारम्भस्य जायमानत्वात् यत्तु सूत्रे शक्रागमनानन्तरीयमीशानेन्द्रागमनमुक्तं तत्क्रमेणैव सूत्रबन्धस्य संभवात् 'ईसाणे' ईशानः देवलोकेन्द्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः देवानामिन्द्रः स्वामी देवराजः देवाधिपतिः 'सूलपाणिः' शूलपाणिः, शूलः पाणौ हस्ते यस्य सः 'वसभवाहणे' वृषभवाहनः वृषभो वाहनं यस्य स तथा भूतः 'सुरिंदे' सुरेन्द्रः

ईशानेन्द्रावसर

'तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया'-

टीकार्थ-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस कालमें और उस समय में 'ईसाणे देविंदे देवराया' देवेन्द्र देवराज ईशान 'सूलपाणी' कि जिसके हाथमें त्रिशूल है 'वसभवाहणे' वाहन जिसका वृषभ है 'सुरिंदे उत्तरड्ढलोगाहिवई' सूरों का इन्द्र

ઇશાનેન્દ્રાવસર

'तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया' इत्यादि,

ટીકાર્થ-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે તે સમયે 'ईसाणे देविंदे देवराया' દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાન 'सूलपाणी' કે જેના હાથમાં ત્રિશુલ છે. 'वसभवाहणे' વાહન જેનું વૃષભ

तथा 'उत्तरद्धलोकाहिवई' उत्तरार्द्ध लोकाधिपतिः, मेरोरुत्तरतोऽस्यैवाऽऽधित्यात् ईशाननामा द्वितीय इन्द्रः पुनः कीदृशः, तत्राह–'अट्ठावीस विमाणवाससयसहस्साहिवई' अष्टाविंशति विमानावासशतसहस्राधिपतिः, अष्टाविंशतिलक्षविमानस्वामीत्यर्थः। तथा 'अरयंबरवत्थधरे' अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, अरजांसि पांशुरहितत्वात् निर्मलानि अम्बरवस्त्राणि स्वच्छतया आकाश कल्पानि वसनानि धरति यः स तथाभूतः, आकाशवत् निर्मलवस्त्रधारीत्यर्थः 'एवं जहा सक्के' एवम् उक्त प्रकारेण यथा शक्रस्तथाऽयमपि बोध्यः 'इमं णाणत्त' इदमत्र नानात्वं विशेषः, अस्य 'महाघोसा घंटा लघुपरक्कमो पायत्ताणियाहिवई' महाघोसा घण्टा लघुपराक्रमः लघुपराक्रमनामा पदात्यनीकाधिपतिः 'पुप्फओ विमाणकारी' पुष्पकः–पुष्पकनामा विमानकारी 'दक्खिणे निज्जाणमग्गे' दक्षिणो निर्याणमार्गः दक्षिणा निर्याणभूमिरित्यर्थः 'उत्तरपुरत्थिमिल्लो रइकरपव्वओ' उत्तरपौरस्त्यो रतिकरपर्वतः 'मंदरे समोसरिओ जाव पज्जुवासइत्ति' मन्दरे समवसृतः समागतो यावत् पर्युपास्ते इति अत्र यावत्पदात् 'भगवंतं तित्थयरं

है, उत्तरार्द्धलोक का जो अधिपति है 'अट्ठावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई' अट्ठाईस लाख विमान जिसके अधिपतित्व में हैं 'अरयंबरवत्थधरे' निर्मल अम्बरवस्त्रों को–स्वच्छ होने के कारण आकाश के जैसे वस्त्रों को–धारण किये हुए 'मंदरे समोसरिओ' सुमेरु पर्वत पर आया ऐसा सम्बन्ध यहां पर लगालेना चाहिये 'एवं जहा सक्के' शक्र–सौधर्मेन्द्र जिस प्रकार के ठाटबाट से आया वैसे ही ठाटबाट से यह भी आया 'इमं णाणत्तं' शक्र के प्रकरण की अपेक्षा इसके इस प्रकरण में अन्तर केवल यही है कि इस ईशान की 'महाघोसा घंटा, लहुपरक्कमो, पायत्ताणियाहिवई, पुप्फओ विमाणकारी, दक्खिणे निज्जाणमग्गे, उत्तरपुरत्थिमिल्लो रइकरपव्वओ' महाघोषा नामकी घंटा है लघुपराक्रम नामका पदात्यनीकाधिपति है पुष्पक नामका विमान है दक्षिणदिशा इसके निर्गमन की भूमि है उत्तर पूर्वदिशावर्ती रतिकर पर्वत है 'समोसरिओ जाव'

છે. 'सुरिंदे उत्तरद्धलोगाहिवई' સુરોનો જે ઈન્દ્ર છે, ઉત્તરાર્દ્ધલોકનો જે અધપતિ છે, 'अट्ठावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई' અઠ્ઠાવીસ લાખ વિમાન જેના અધિપતિત્વમાં છે. 'अरयंबरवत्थधरे' નિર્મળ અંબર વસ્ત્રોને–સ્વચ્છ હોવાને લીધે આકાશ જેવા વસ્ત્રોને–ધારણ કરીને તે 'मंदरे समोसरिओ' સુમેરૂ પર્વત પર આવ્યો. એવો સંબંધ અહીં લગાડવો જોઈએ. 'एवं जहा सक्के' જે પ્રમાણે શક્ર–સૌધર્મેન્દ્ર ઠાઠ–માઠ સાથે આવ્યો હતો તેવાજ ઠાઠ માઠ સાથે તે પણ આવ્યો. 'इमं णाणत्तं' શક્રના પ્રકરણની અપેક્ષાએ આ પ્રકરણમાં આટલો જ તફાવત છે કે એ ઇશાનની 'महाघोसा घंटा, लहुपरक्कमो, पायत्ताणियाहिवई, पुप्फओ विमाणकारी, दक्खिणे, निज्जाणमग्गे उत्तरपुरत्थिमिल्लो रइकरपव्वओ' મહાઘોષા નામક ઘંટા છે. લઘુ પરાક્રમ નામક પદાત્યનીકાધિપતિ છે. પુષ્પક નામક વિમાન છે. દક્ષિણ દિશા તરફ તેના નિર્ગમન માટેની ભૂમિ છે. ઉત્તર પૂર્વ દિશાવર્તી રતિકર પર્વત

तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता' वंदइ नमंसइ वदित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे' एतेषां संग्रहः अथातिदेशेन अवशिष्टानां सनत्कुमारादीन्द्राणां वक्तव्यतामाह-'एवं अवसिट्ठावि' इत्यादि 'एवं अवसिट्ठावि' एवम् अवशिष्टा अपि 'इंदा भाणियव्वा' जाव अच्चुओत्ति' इन्द्रा वैमानिकानां भणितव्या यावत् अच्युतेन्द्रः, एकादशद्वादशकल्पाधिपतिरिति, अत्र यो विशेषस्तमाह-'इमं णाणत्तं' इदं नानात्वम्, भेदः 'चउरासीइ, असीइबावत्तरि सत्तरीअ सट्ठीअ पण्णाचत्तालीसा तीसावीसा दससहस्सा ॥१॥ अत्र च अन्तिम सहस्रपदस्य प्रत्येकं संबन्धः तथा च चतुरशीतिः सहस्राणि शक्रस्य अशीतिः सहस्राणि ईशानेन्द्रस्य, द्विसप्ततिः सहस्राणि सनत्कुमारेन्द्रस्य एवं सप्ततिः

में जो यावत्पद आया है उससे 'भगवन्तं तित्थयरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे नाईदूरे सुस्सूसमाणे, णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे' इस पाठ का ग्रहण हुआ है इन पदों का अर्थ स्पष्ट है वहां आकर के उसने प्रभुकी पर्युपासना की 'एवं अवसिट्ठा वि इंदा भाणियव्वा' इसी तरह अर्थात् सौधर्मेन्द्र के सम्बन्ध में कथित रीती के अनुसार वैमानिक देवों के अवशिष्ट इन्द्र भी आये ऐसा कहलेना चाहिये। और ये इन्द्र यहां अच्युतेन्द्र तक के आए। यह अच्युतेन्द्र ११-१२ वें कल्प का अधिपति है। 'इमं णाणत्तं-चउरासीइ, असीइ बावत्तरि सत्तरी अणसट्ठीअ पण्णा चत्तालीसा तीसा वीसा दससहस्सा वत्तीसट्ठावीसा बारसट्ठ चउरो सयसहस्सा, पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सारे' इन गाथाओं द्वारा किन २ इन्द्रों के कितने सामानिक देव एवं कितने विमान हैं यह प्रकट किया गया है-सौधर्मेन्द्र के ८४ हजार सामानिक देव हैं ईशान के ८० हजार सामानिक देव हैं ७२ हजार सामानिक देव सनत्कुमारेन्द्र के हैं ७० हजार सामानिक देव माहेन्द्र

આવેલ છે. 'समोसरिओ जाव' માં જે યાવત્ પદ કહ્યું છે તેનાથી 'भगवंतं तित्थयरं तिक्खुतो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता वंदइ, णमंसई, वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे नाइदूरे सुस्सूसमाणे, णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे' આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. એ પદોનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. ત્યાં આવીને તેણે પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. 'एवं अवसिट्ठा वि इंदा भाणियव्वा' આ પ્રમાણે અર્થાત્ સૌધર્મેન્દ્રના સંબંધમાં કથિત રીતિ મુજબ વૈમાનિક દેવોના અવશિષ્ટ ઈન્દ્રો પણ આવ્યા, એવું કહી લેવું જોઈએ. અને એ ઇન્દ્રો પણ અહીં અચ્યુતેન્દ્ર સુધીના અહીં આવ્યા, આ અચ્યુતેન્દ્ર ૧૧-૧૨માં કલ્પનો અધિપતિ છે. 'इमं णाणत्तं-चउरासीइ, असीइ बावत्तरी अण्णसट्ठीअ पण्णा चत्तालीसा तीसा वीसा दससहस्सा वत्तीसट्ठावीसा बारसट्ठ चउरो सयसहस्सा, पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सारे' આ ગાથાઓ વડે કયા-કયા ઈન્દ્રોને કેટલાં સામાનિક દેવો તેમજ કેટલાં વિમાનો છે? એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. સૌધર્મેન્દ્રના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવો છે. ઈશાનને ૮૦

सहस्राणि माहेन्द्रस्य च समुच्चये षष्ठिः सहस्राणि ब्रह्मेन्द्रस्य च समुच्चये, पञ्चाशत् लान्तकेन्द्रस्य, चत्वारिंशत् सहस्राणि शुक्रेन्द्रस्य, त्रिंशत् सहस्राणि सहस्राणि सहस्रारेन्द्रस्य विंशतिः सहस्राणि आनतप्राणतकल्पद्विकेन्द्रस्य दशसहस्राणि अच्युतकल्पद्विकेन्द्रस्य ॥१॥ 'एए सामाणियाणं' एते संख्याप्रकाराः सामानिकानां देवानां क्रमेण दशकल्पेन्द्र संबन्धिनामिति तेन 'चउरासीए सामाणियअसाहस्सीणं' इत्येतद्विशेपणस्थाने प्रतीन्द्रालापकम् 'चउरासीए असीइए बावत्तरिए सामाणियसाहस्सीणं' इत्याद्यभिलापो ग्राह्यः, तथा 'बत्तीसट्ठावीसा बारस चउरोसयसहस्सा पण्णाचत्तालीसा छच्चसहस्सारे ॥१॥ तथा सौधर्मेन्द्रकल्पे द्वात्रिंशल्लक्षाणि, ईशाने अष्टविंशतिर्लक्षाणि एवं सनत्कुमारे द्वात्रिंशत् शतसहस्राणि द्वादशलक्षणि, माहेन्द्रे अष्टौ लक्षाणि, ब्रह्मलोके चत्वारि लक्षाणि तथा लान्तके पञ्चाशत् सहस्राणि, एवं शुक्रे चत्वारिंशत्सास्राणि च समुच्चये सहस्रारे षट् सहस्राणि, 'आणयपाणय कप्पे चत्तारिसयारणच्चुए तिन्नि। 'एए विमाणाणं इमे जाण विमाणकारी देवा' आनत प्राणतकल्पयोः द्वयोः समुदितयोः चत्वारि शतानि आरणाच्युतयोः त्रीणिशतानि। एते

के है ब्रह्मेन्द्र के सामानिक देव ६० हजार हैं। ५० हजार सामानिक देव लान्तकेन्द्र के है। ४० चालीसहजार समानिकदेव शुक्रेन्द्र के हैं। ३० हजार सामानिक देव सहस्रारेन्द्र के हैं। २० हजार देव आनत प्राणत कल्पद्विकेन्द्र के हैं। और आरण अच्युत कल्पद्विकेन्द्र के १० हजार सामानिक देव हैं। सौधर्मेन्द्र शक्र के ३२ लाख विमान है २८ लाख विमान ईशानेन्द्र के हैं सनत्कुमारेन्द्र के १२ लाख विमान हैं माहेन्द्र के आठ लाख विमान हैं ब्रह्मलोकेन्द्र के ४ लाख विमान हैं। लान्तकेन्द्र के ५० हजार विमान शुक्रेन्द्र के ४० हजार विमान हैं सहस्रारेन्द्र के ६ हजार विमान हैं आनत प्राणत इन दो कल्पों के इन्द्र के चारसौ विमान हैं और आरण अच्युत इन कल्पों के इन्द्र के ३ सौ विमान हैं। यान विमान के विकुर्वणा करनेवाले देवों के नाम क्रमशः इस प्रकार

હજાર સામાનિક દેવો છે. સનત્કુમારેન્દ્રને ૭૨ હજાર સામાનિક દેવો છે. માહેન્દ્રને ૭૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. બ્રહ્મેન્દ્રને ૬૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. લાન્તકેન્દ્રને ૫૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. શક્રેન્દ્રને ૪૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. સહસ્રારેન્દ્રને ૩૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. આનત પ્રાણત કલ્પ દ્વિકેન્દ્રને ૨૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. આરણ અચ્યુત કલ્પ દ્વિકેન્દ્રને ૧૦ હજાર સામાનિક દેવો છે. સૌધર્મેન્દ્ર શક્રને ૩૨ લાખ વિમાનો છે. ઈશાનને ૨૮ લાખ વિમાનો છે. સનત્કુમારેન્દ્રના ૧૨ લાખ વિમાનો છે. માહેન્દ્રને આઠ લાખ વિમાનો છે. બ્રહ્મલોકેન્દ્રને ૪ લાખ વિમાનો છે. લાન્તકેન્દ્રને ૫૦ હજાર વિમાનો છે. શક્રેન્દ્રને ૪૦ હજાર વિમાનો છે. સહસ્રારેન્દ્રને ૬ હજાર વિમાનો છે. આનત-પ્રાણત એ બે કલ્પોના ઇન્દ્રને ૪૦૦ વિમાનો છે અને આરણ અચ્યુત એ કલ્પોના ઇન્દ્રને ૩૦૦ વિમાનો છે. યાન-વિમાનની વિકુર્વણા

संख्या प्रकाराः विमानानाम् इमे वक्ष्यमाणाः यानविमानकारिणः यानविमान विकुर्वकाः, देवाः शक्रादिक्रमेण बोध्याः 'तं जहा-पालय १ पुप्फेय २ सोमणसे ३ सिरिवच्छे ४ णंदियावत्ते ५ कामगमे ६ पीइगमे ७ मणोरमे ८ विमल ९ सव्वओभद्दे १० ॥१॥ तद्यथाः पालकः १ पुष्पकः २, सौमनसः ३ श्रीवत्सः ४ च समुच्चये, नन्द्यावर्तः ५ कामगमः ६ प्रीतिगमः ७ मनोरमः ८ विमलः ९ सर्वतोभद्रः १० ॥१॥ इति ।

अथ दशसु कल्पेन्द्रेषु केनचित् प्रकारेण पञ्चानाम् २ साम्यमाह-'सोहम्मगाणं' इत्यादि 'सोहम्मगाणं सणंकुमाराणं बंभलोअगाणं महासुक्कयाणं पाणयगाणं इंदाणं सुघोसा घंटा हरिणेगमेसी पायत्ताणीआहिवई उत्तरिल्ला णिज्जाणभूमी दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए' सौधर्मकानां सौधर्मदेवलोकोत्पन्नानाम् तथा सनत्कुमारकाणाम् ब्रह्मलोकानां महाशुक्रकानां प्राणतकानामिन्द्राणां सुघोषा घंटा हरिणेगमेषी पदात्यनीकाधिपतिः इति औत्तराहा निर्याणभूमिः

से है-(१) पालक (२) पुष्पक, (३) सौमनस, (४) श्रीवत्स, नन्द्यावर्त (५) कामगम (६) प्रीतिगम (७) मनोरम (८) विमल और (९) सर्वतो भद्र, यही विषय-'आणयपाणयकप्पे, चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिण्णि एए विमाणाणं, इमे जाणविमाणकारी देवा पालय पुप्फे य सोमणसे सिरिवच्छे णंदियावत्ते, कामगमे पीइगमे मणोरमे विमल सव्वओ भद्दे' अब १० कल्पेन्द्रों में से किसी भी प्रकार से जिन पांच इन्द्रों में समानता है वह दिखाया जाता है-'सोहम्मगाणं, सणंकुमारगाणं, बंभलोअगाणं, महासुक्कयाणं, पाणयगाणं, इंदाणं सुघोसा घंटा, हरिणेगमेसी पायत्ताणीआहिवई, उत्तरिल्ला णिज्जाणभूमि दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए' सौधर्मेन्द्रों की, सनत्कुमारेन्द्रों की, ब्रह्म लोकेन्द्रों की, महाशुकेन्द्रों की, और प्राणतेन्द्रों की सुघोषा घंटा, हरिनेगमेषी पदात्यनीकाधिपति औत्तराहा निर्याणभूमि, दक्षिण पौरस्त्य रतिकर पर्वत इन चार बातों को

કરનારા દેવોના નામો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે-(૧) પાલક, (૨) પુષ્પક, (૩) સૌમનસ (૪) શ્રીવત્સ, નન્દાવર્ત, (૫) કામગમ, (૬) પ્રીતિગમ, (૭) મનોરમ (૮) વિમલ અને સર્વતોભદ્ર આ જ વિષય 'आणयपाणयकप्पे, चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिण्णि, एए विमाणाणं, इमे जाण विमाणकारी देवा पालयपुप्फेय सोमणसे सिरिवच्छे णंदियावत्ते, काम गमे पीइगमे मणोरमे विमल सव्वओभद्दे' હવે ૧૦ કલ્પેન્દ્રોમાંથી કોઇ પણ રીતે જે પાંચ ઇન્દ્રોમાં સમાનતા છે, તે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે 'सोहम्मगाणं, सणंकुमारगाणं, बंभलोअगाणं महासुक्कयाणं, पाणयगाणं, इंदाणं सुघोसाघंटा, हरिणेगमेसी, पायत्ताणीआहिवई, उत्तरिल्ला णिज्जाणभूमि दाहिणपुरत्थिमिल्ले, रइकरगपव्वए' સૌધર્મેન્દ્રોની, સનત્કુમારેન્દ્રોની બ્રહ્મલોકેન્દ્રોની મહાશુકેન્દ્રોની અને પ્રાણતેન્દ્રોની સુઘોષા ઘંટા, હરિનેગમેષી પદાત્યનીકાધિપતિ ઔત્તરહા, નિર્યાણ ભૂમિ દક્ષિણ પૌરસ્ત્ય રતિકર પર્વત એ ચાર વાતોને લઇને પરસ્પર સમાનતા છે. અહીં જે 'सोहम्मगाणं' વગેરે પદોમાં બહુ વચનનો પ્રયોગ કરવામાં

दक्षिणपौरस्त्यो रतिकरपर्वतः, तथा 'ईसाणगाणं माहिंदलंतग सहस्सार अच्चुअगाणय इंदाण महाघोसा घंटा लहुपरक्कमो पायत्ताणीआहिवई दक्खिणिल्ले णिज्जाणमग्गे उत्तरपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए' तथा ईशानकानां माहेन्द्रलान्तकसहस्राराच्युतकानां च इन्द्राणां महाघोषा घण्टा लघुपराक्रमः पदात्यनीकाधिपतिः दक्षिणो निर्याणमार्गः उत्तरपौरस्त्यो रतिकर-पर्वतः, 'परिसाणं जहा जीवाभिगमे' परिषदः खलु यथा जीवाभिगमे तत्र परिषदः, अभ्य-न्तर मध्यबाह्यरूपाः यस्य यावद्देवदेवी प्रमाणा यथा जीवाभिगमे प्रतिपादितास्तथा, ज्ञातव्याः, तत्र देवानां प्रमाणमाह-शक्रस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि १२ द्वादशसहस्राणि देवानां, मध्यमायां

लेकर आपस में समानता है यहां जो 'सोहम्मगाणं' आदि पदों में बहुवचन का प्रयोग किया गया है वह सर्वकालवर्ती इन्द्रों की अपेक्षा से किया गया है 'ईसाणगाणं महिंदलंतगसहस्सार अच्चुअगाणं इंदाणं महाघोसा घण्टा लहु-परक्कमो पायत्ताणीआहिवई, दक्खिणिल्ले णिज्जाणमग्गे उत्तरपुरत्थिमिल्ले रइकरगपव्वए' ईशानेन्द्रों की, माहेन्द्रों की लांतकेन्द्रों की सहस्रारेन्द्रों की और अच्युतकेन्द्रों की महाघोषा घंटा लघुपराक्रम पदात्यनीकाधिपति, दक्षिण निर्याण-मार्ग, उत्तरपौरस्त्यरतिकर पर्वत, इन चार बातों को लेकर आपस में समानता है 'परिसाणं जहा जीवाभिगमे आयरक्खा सामाणिय चउग्गुणा सव्वेसिं जाण-विमाणा सव्वेसिं जोयणसयसहस्सविच्छिण्णा उच्चत्तेणं सविमाणप्पमाणा महिंदज्झया सव्वेसिं जोयणसाहस्सिआ, सक्कवज्जा, मंदरे समोअरंति जाव पज्जुवासंति' इनकी परिषदा के सम्बन्ध में जैसा जीवाभिगम सूत्र में कहा गया है वैसा ही यह कथन यहां पर भी कहलेना चाहिये-वहां का वह कथन इस प्रकार से है-परिषदाएं ३ होती हैं एक आभ्यन्तरपरिषदा दूसरी मध्यपरिषदा और तीसरी बाह्य परिषदा शक्र की आभ्यन्तरपरिषदा में १२ देव होते हैं, मध्य-

આવેલ છે તે સર્વકાલવર્તી ઈન્દ્રોની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે. 'ईसाणगाण महिंदलंतग-सहस्सारअच्चुअगाणं इंदाणं महाघोसो घण्टा लहुपरक्कमो पायत्ताणीआहिवई, दक्खिणिल्ले णिज्जाणमग्गे, उत्तर पुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए' ઈશાનેન્દ્રોની, માહેન્દ્રોની, લાંતકેન્દ્રોની, સહસ્રારે-ન્દ્રોની અને અચ્યુતકેન્દ્રોની મહાઘોષા ઘંટા, લઘુ પરાક્રમ પદાત્યનીકાધિપતિ, દક્ષિણ નિર્યાણ માર્ગ, ઉત્તરપૌરસ્ત્ય રતિકર પર્વત, એ ચાર વાતોમાં પરસ્પર સમાનતા છે. 'परिसाणं जहा जीवाभिगमे आयरक्खा सामाणिय चउग्गुणा सव्वेसि जाव विमाण सव्वेसिं जोयण सयसहस्सविच्छिण्णा उच्चत्तेणं सविमाणप्पमाणा महिंदज्झया सव्वेसिं जोयणसहस्सिआ, सक्कवज्जा, मन्दरे समोअरंति जाव पज्जुवासंति' એમની પરિષદાના સંબંધમાં જે પ્રમાણે જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલું છે, તેવું આ કથન અહીં પણ કહી લેવું જોઈએ ત્યાં તે કથન આ પ્રમાણે છે-પરિષદાઓ ૩ હોય છે એક અભ્યંતર પરિષદા, બીજી મધ્ય પરિષદા અને ત્રીજી બાહ્ય પરિષદા શક્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૧૨ દેવો હોય છે.

१४ चतुर्दशसहस्राणि, बाह्यायां १६ षोडशसहस्राणि ईशानेन्द्रस्याभ्यन्तरिकायां १० दशसहस्राणि बाह्यायां १२ द्वादशसहस्राणि' एवं माहेन्द्रस्य क्रमेण ६-८-१० षट्-अष्टौ-दशसहस्राणि' ब्रह्मेन्द्रस्य क्रमेण ४-६-८-चत्वारि-षट्--अष्टौ सहस्राणि लान्तकेन्द्रस्य क्रमेण २-४-६ सहस्राणि' शक्रेन्द्रय १-२-४-सहस्राणि, सहस्रारेन्द्रस्य ५०० पञ्चाशत् शतानि १० दशशतानि २० विंशतिशतानि देवानां क्रमशो बोध्यानि, आनत प्राणतेन्द्रस्य २ द्वेशते सार्द्धे ५ पञ्चशतानि १० दशशतानि क्रमशः बोध्यानि, आरणाच्युतेन्द्रस्य १ एकं शतं २ द्वे

परिषदा में १४ हजार देव होते हैं एवं बाह्य परिषदा में १० हजार देव होते हैं। ईशानेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में १० हजार देव होते हैं मध्य परिषदा में १२ बारह हजार देव होते हैं, और बाह्यपरिषदा में १४ हजार देव होते हैं सनत्कुमारेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में ८ हजार देव होते हैं, मध्यपरिषदा में १० हजार देव होते हैं, एवं बाह्यपरिषदा में १२ हजार देव होते हैं। माहेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में ६ हजार देव होते हैं, मध्यपरिपदा में १० हजार देव होते हैं, ब्रह्मेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में ४ हजार मध्यपरिषदा में ६ हजार और बाह्यपरिषदा में ८ हजार देव होते हैं लान्तकेन्द्र की आभ्यन्तर सभा में २ हजार देव होते हैं मध्यपरिषदा में ४ हजार देव होते हैं और बाह्यपरिषदा में ६ हजार देव होते हैं शुक्रेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में १ हजार देव होते हैं, मध्यपरिषदा में २ हजार देव होते हैं और बाह्यपरिषदा में ४ हजार देव होते हैं सहस्रारेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में ५०० देव होते हैं, मध्यपरिषदा में १ हजार देव होते हैं एवं बाह्यपरिषदा में २००० देव होते हैं आनतप्राणतेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा

મધ્ય પરિષદામાં ૧૪ હજાર દેવો હોય છે. તેમજ બાહ્ય પરિષદામાં ૧૬ હજાર દેવો હોય છે. ઇશાનેન્દ્રની અભ્યંતર પરિષદામાં ૧૦ હજાર દેવો હોય છે મધ્ય પરિષદામા ૧૨ હજાર દેવો હોય છે અને બાહ્ય પરિષદામાં ૧૪ હજાર દેવો હોય છે. સનત્કુમારેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં આઠ હજાર દેવો હોય છે. મધ્ય પરિષદામાં ૧૦ હજાર દેવો હોય છે. તેમજ બાહ્ય પરિષદામાં ૧૨ હજાર દેવો હોય છે. માહેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૬ હજાર દેવો હોય છે, મધ્ય પરિષદામાં ૮ હજાર દેવોહોય છે અને બાહ્ય પરિષદામાં ૧૦ હજાર દેવો હોય છે. બ્રહ્મેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૪ હજાર, મધ્યપરિષદામાં ૬ હજાર અને બાહ્ય પરિષદામાં ૮ હજાર દેવો હોય છે. લાન્તકેન્દ્રની આભ્યંતર સભામાં ૨ હજાર દેવો હોય છે. મધ્યપરિષદામાં ૪ હજાર દેવો હોય છે અને બાહ્ય પરિષદામાં ૬ હજાર દેવો હોય છે. શક્રેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૧ હજાર દેવો હોય છે, મધ્ય પરિષદામાં ૨ હજાર દેવો હોય છે અને બાહ્ય પરિષદામાં ૪ હજાર દેવો હોય છે સહસ્રારેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૫૦૦ દેવો હોય છે, મધ્ય પરિષદામાં ૧ હજાર દેવો હોય છે. તેમજ બાહ્ય પરિષદામાં ૨ હજાર દેવો છે આનત પ્રાણતેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૨૫૦ દેવો હોય

शते सार्द्धे ५०० पञ्चाशत् शतानि क्रमशो बोध्यानि, इमाश्च तत्तदिन्द्र वर्णके 'तिण्हं परिसाणं' इत्याद्यालापके यथासंख्यं भावनीया शक्रेशानयोर्देवीपर्षत्त्रयं जीवाभिगमादिषु उक्तं तत्रैव विलोकनीयम्। 'आयरक्खा सामाणिअ चउग्गुणा सव्वेसिं' आत्मरक्षाः अङ्गरक्षकाः देवाः सर्वेषामिन्द्राणां स्वस्वसामानिकेभ्यश्चतुर्गुणाः एते चेत्थमवर्णकेऽभिलाप्याः, 'चउण्हं चउरासी णं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउण्हं असीइणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं आहेवच्चं' इत्यादि तथा 'जाणविमाणा सव्वेसिं जोयणसयसहस्सविच्छिण्णा उच्चत्तेणं सविमाणप्पमाणा' यानविमानानि सर्वेषां योजनशतसहस्रविस्तीर्णानि उच्चत्वेन स्वविमानप्रमाणानि-इन्द्रस्य स्वस्वविमानं सौधर्मावतंसकादि तस्यैव प्रमाणं-पञ्चशतयोजनादिकं येषां तानि तथा भूतानि, अस्यार्थः, आद्यशक्र ईशानकल्पद्विकविमानानाम् उच्चत्वं पञ्च-

में अढाईसौ देव होते हैं, मध्यपरिषदा में ५ सौ देव होते हैं एवं बाह्यपरिषदा में १००० देव होते हैं आरण अच्युतेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में १ सौ देव होते हैं मध्यपरिषदा में २॥ सौ देव होते हैं और बाह्यपरिषदा में ५ सौ देव होते हैं यह सब कथन वहां 'तिण्हे परिसाणं' इत्यादि आलापक में यथासंख्य कहा गया है। शक्र और ईशान की देवियों की तीन परिषदाओं का वर्णन वही जीवाभिगमादिकों में कहा गया है अतः वहीं से यह प्रकरण जानलेना चाहिये आत्मरक्षक देव समस्त इन्द्रों के जितने-जितने उनके सामानिक देव हैं उनसे चतुर्गुणित हैं ये वर्णक में इस प्रकार से अभिलाप्य हैं-

'चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउण्हं असीईणं आयरक्खदेव 'साहस्सीणं चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं आहेवच्चं' इत्यादि-इन सब इन्द्रों के यान विमान १ लाख योजन विस्तार वाले होते हैं तथा इनकी ऊंचाई अपने अपने विमान प्रमाण होती है प्रथम द्वितीय कल्प में विमानों की

છે, મધ્ય પરિષદામાં ૫૦૦ દેવો હોય છે તેમજ બાહ્ય પરિષદામાં ૧ હજાર દેવો હોય છે. આરણ અચ્યુતેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૧૦૦ દેવો હોય છે, મધ્ય પરિષદામાં ૨૫૦ દેવો હોય છે અને બાહ્ય પરિષદામાં ૫૦૦ દેવો હોય છે. આ બધું કથન ત્યાં 'तिण्हे परिसाणं' વગેરે આલાપકમાં યથા સંખ્ય કહેવામાં આવેલું છે. શક્ર અને ઈશાનેન્દ્રની દેવીઓની ત્રણ પરિષદાઓનું વર્ણન તેજ જીવાભિગમાદિકોમાં કહેવામાં આવેલું છે. એથી ત્યાંથી જ આ પ્રકરણ વિશે જાણી લેવું જોઈએ. આત્મરક્ષક દેવો, સમસ્ત ઈન્દ્રોના તેમના જેટલા સામાનિક દેવો છે તેમના કરતાં ચતુર્ગુણિત છે. એ બધાં વર્ણકમા આ પ્રમાણે અભિલાપ્ય છે-'चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउण्हं असीणंइ आयरक्खदेव साहस्सीणं आहेवच्चं' વગેરે એ બધા ઈન્દ્રોના યાન-વિમાનો ૧ લાખ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળાં હોય છે. તથા એમની ઊંચાઈ પોત-પોતાના વિમાનના પ્રમાણ મુજબ હોય છે. પ્રથમ દ્વિતીય કલ્પમાં વિમાનોની ઊંચાઈ ૫૦૦ યોજન જેટલી હોય છે. તૃતીય અને

योजनशतानि, द्वितीये द्विके पट्योजनशतानि तथा तृतीये द्विके सप्तयोजनशतानि, तथा चतुर्थे द्विके अष्टौ योजनशतानि ततोऽग्रेतने कल्पचतुष्के विमानानाम् उच्चत्वं नवयोजन-शतानि तथा 'महिंदज्झया सव्वेसिं जोयणसाहस्सिया सक्कवज्जा मंदरे समोअरंति, जाव पज्जु-वासंतित्ति' सर्वेषां महेन्द्रध्वजा योजनसाहस्रिकाः सहस्रयोजनविस्तीर्णाः शक्रवर्जाः मन्दरे-समवसरन्ति यावत् पर्युपासते, अत्र यावत् पदसंग्रहश्च, अव्यवहितपूर्वसूत्रवत् बोध्यम् व्याख्यानं च तत्रैव द्रष्टव्यम् ॥ सू० ७ ॥

अथ भवनवासिनः

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरे असुरिंदे असुरराया चमर-चंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसेहिं चउहिं लोगपालेहिं पंचहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवईहिं चउहिं चउसट्ठिहिं आयरक्खसाहस्सीहिं अण्णेहिअ जहा सक्के णवरं इमं णाणत्तं दुमो पायत्ताणीआहिवई ओघस्सरा घंटा विमाणं पण्णासं जोयणसहस्साइं महिंदज्झओ पंचजोयणसयाइं विमाणकारी आभिओगिओ देवो अवसिट्ठं तं चेव जाव मंदरे समोसरइ पज्जुवास-

ऊंचाई पांचसौ योजन की होती है तृतीय और चतुर्थकल्प में विमानों की ऊंचाई छ छसौ योजन की होती है, पांचवें और छठे कल्प में विमानों की ऊंचाइ सातसौ योजन की होती है। सातवें और आठवें कल्प में विमानों की ऊंचाई आठसौ योजन की होती है इसके बाद ९ वें १० वें और ११ वें १२ वें कल्पमें ९-९ सौ योजन की ऊंचाई है। समस्त विमानों की महेन्द्र ध्वजाएं एक हजार योजन की विस्तीर्ण हैं। शक्र को छोडकर ये सब माहेन्द्र पर्वत पर आये यावत् यहां पर वे पर्युपासना करने लगे। यहां यावत्पद से संगृहीत पाठ अव्यवहितपूर्व सूत्र की तरह जानना चाहिये और उसका व्याख्यान भी वहीं पर देखलेना चाहिये ॥७॥

ચતુર્થ કલ્પમાં વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦ યોજન જેટલી હોય છે. પંચમ અને ષષ્ઠ કલ્પમાં વિમાનોની ઊંચાઈ ૭૦૦ યોજન જેટલી હોય છે. સપ્તમ અને અષ્ટમાં કલ્પમાં વિમાનોની ઊંચાઈ ૮૦૦ યોજન જેટલી છે. ત્યાર બાદ ૯, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ માં કલ્પોમાં ૯-૯ સો યોજન જેટલી ઊંચાઈ હોય છે. સર્વ વિમાનોની માહેન્દ્ર ધ્વજાઓ એક હજાર યોજન જેટલી વિસ્તીર્ણ હોય છે. શક્રોને બાદ કરીને એ બધા માહેન્દ્ર પર્વત ઉપર આવ્યાં. યાવત્ તેઓ ત્યાં પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા અહિં યાવત્ પદથી સંગૃહીત પાઠ અવ્યવહિત પૂર્વ સૂત્રની જેમજ જાણવો જોઈએ. અને તેનું વ્યાખ્યાન પણ ત્યાં જ જોઇ લેવું જોઈએ. ॥ ૭॥

इत्ति। तेणं कालेणं तेणं समएणं बली असुरिंदे असुरराया एवमेव णवरं सट्ठी सामाणीयसाहस्सीओ चउगुणा आयरक्खा महादुमो पायत्ताणीआहिवई महाओहस्सरा घंटा सेसं तं चेव परिसाओ जहा जीवाभिगमे इति। तेणं कालेणं तेणं समएणं धरणे तहेव णाणत्तं छ सामाणिअ साहस्सीओ छ अग्गमहिसीओ चउगुणा आयरक्खा मेहस्सरा घंटा भद्दसेणे पायत्ताणीयाहिवई विमाणं पणवीसं जोयणसहस्साइं महिंदज्झओ अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं एवमसुरिंदवज्जिआणं भवणवासि इंदाणं णवरं असुराणं ओघस्सरा घंटा णागाणं मेघस्सरा सुवण्णाणं हंसस्सरा विज्जूणं कोंचस्सरा अग्गिणं मंजुस्सरा दिसाणं मंजुघोसा उदहीणं सुस्सरा दीवाणं महुरस्सरा वाऊणं णंदिस्सरा थणिआणं णंदिघोसा। चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्चसहस्साउ असुरवज्जाणं। सामाणिआउ एए चउग्गुणा आयरक्खाउ ॥१॥ दाहिणिल्लाणं पायत्ताणीआहिवई भद्दसेणो उत्तरिल्लाणं दक्खोत्ति। वाणमंतरजोइसिआ णेअव्वा एवं चेव णवरं चत्तारि सामाणिअ साहस्सीओ चत्तारि अग्गमहिसीओ सोलस आयरक्खसहस्सा विमाणसहस्सं महिंदज्झया पणवीसं जोयणसयं घंटा दाहिणाणं मंजुस्सरा उत्तराणं मंजुघोसा पायत्ताणीआहिवई विमाणकारीअ आभिओगा देवा जोइसिआणं सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसाओ घंटाओ मंदरे समोसरणं जाव पज्जुवासंतित्ति ॥सू० ८॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये चमरोऽसुरेन्द्रोऽसुरराजा, चमरचञ्चायां राजधान्यां सभायां सुधर्मायां चमरे सिंहासने चतुः षष्ठया सामानिकसहस्रैः त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशैः, चतुर्भिः लोकपालैः पञ्चभिरग्रमहिषीभिः, सपरिवाराभिः, तिसृभिः परिषद्भिः, सप्तभिरनिकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः, चतुर्भिः, चतुः षष्टिभिः आत्मरक्षकसहस्रैः, अन्यैश्च यथा शक्रः, नवरम् इदं नानात्वम् द्रुमः पदात्यनीकाधिपतिः, ओघस्वरा घण्टा विमानं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि महेन्द्रध्वजः पञ्चयोजनशतानि विमानकारी आभियोगिको देवः, अवशिष्टं तदेव यावद् मन्दरे समवसरति पर्युपास्ते इति। तस्मिन् काले तस्मिन् समये बलिरसुरेन्द्रोऽसुरराजः, एवमेव, नवरं षष्टिः सामानिकसहस्राणि, चतुर्गुणा आत्मरक्षकाः महाद्रुमः पदात्य-

नीकाधिपतिः महौघस्वराः घण्टा शेषं तदेव परिषदो यथा जीवाभिगमे इति । तस्मिन् काले तस्मिन समये धरणस्तथैव, नानात्वं षट् सामानिकसहस्राः षडग्रमहिष्यः, चतुर्गुणा आत्मरक्षकाः मेघस्वरा घण्टा भद्रसेनः पदात्यनीकाधिपतिः, विमानं पञ्चविंशति योजनसहस्राणि महेन्द्रध्वजोऽर्द्धतृतीयानि योजनशतानि एवमसुरेन्द्रवर्जितानां भवनवासीन्द्राणां नवरम् असुराणामोघस्वरा घण्टा नागानां मेघस्वरा सुपर्णानां हंसस्वरा विद्युताम् क्रौञ्चस्वरा अग्नीनां मञ्जुस्वरा दिशां मञ्जुघोषा, चतुष्षष्टिः षष्टिः खलु षट्चसहस्राणि असुरवर्जानां सामानिकास्तु एते चतुर्गुणा आत्मरक्षकाः ॥१॥ दाक्षिणात्यानां पदात्यनीकाधिपतिर्भद्रसेनः, औत्तराहाणां दक्ष इति । वानव्यन्तरज्योतिष्काः नेतव्या एवमेव नवरं चत्वारि सामानिकानां सहस्राणि, चतस्रोऽग्रमहिष्यः षोडश आत्मरक्षकसहस्राणि विमानानि सहस्रम् महेन्द्रध्वजः पञ्चविंशं योजनशतं घण्टा दक्षिणात्यानां मञ्जुस्वरा, औत्तराहाणां मञ्जुघोषाः, पदात्यनीकाधिपतयो विमानकारिणश्च आभियोगिका देवाः, ज्योतिष्काणां सुस्वराः सुस्वरनिर्घोषाश्च घण्टाः मन्दरे समवसरन्ति यावत् पर्युपासते इति ॥ सू. ८ ॥

टीका-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले सम्भवजिनजन्मके तस्मिन् समये षट्पञ्चाशत् दिक्कुमारिकाभिः, आदर्शप्रद शतादिकतत्कार्यकरणानन्तरसमये 'चमरे असुरिंदे असुरराया' चमरःतन्नामकः असुरेन्द्रः, असुराणामिन्द्रोऽसुरेन्द्रः असुरराजः दक्षिणदिगधिपतिर्भवनपति देवानामधिपतिः 'चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए' चमरचञ्चायां तन्नाम्न्यां राजधान्यां सभायां सुधर्मायां 'चमरंसि सीहासणंसि' चमरे सिंहासने 'चउसट्ठीए सामाणिअ साहस्सीहिं' चतुष्षष्टया सामानिकसहस्रैः 'तायत्तीसाए तायत्तीसेहिं' त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशैः 'चउहिं लोगपालेहिं' चतुर्भिर्लोकपालैः 'पंचहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं'

'ते णं कालेणं ते णं समएणं चमरे' इत्यादि ।

टीकार्थ-'ते णं कालेणं ते णं समएणं' उस कालमें और उस समय में 'चमरे असुरिंदे असुरराया' असुरेन्द्र असुरराज चमर 'चमरचंचाए रायहाणीए' अपनी चमारचंचा नामकी राजधानी में 'सुहम्माए सभाए' सुधर्मा सभामें 'चमरंसि-सीहासणंसि' चमर नामके सिंहासन पर 'चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसेहिं' चौसठ हजार सामानिक देवों से, तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों से 'चउहिं लोगपालेहिं' चार लोकपालों से 'पंचहिं अग्गमहिसीहिं सपरि-

'तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरे' इत्यादि

टीकार्थ-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' ते काळे अने ते समये 'चमरे असुरिंदे असुरराया' असुरेन्द्र असुरराज चमर 'चमरचंचाए रायहाणीए' पोतानी चमर चंचा नामक राजधानीमां 'सुहम्माए सभाए' सुधर्मा सभामां 'चमरंसि सीहासणंसि' चमर नामक सिंहासन उपर 'चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसेहिं' ६४ हजार सामानिक देवोथी, ३३ त्रायस्त्रिंश देवोथी 'चउहिं लोगपालेहिं' चार लोक पालोथी 'पंचहिं अग्ग

पञ्चभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः 'तिहिं परिसाहिं' त्रिभिः परिषद्भिः 'सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणिआहिवईहिं' सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः 'चउहिं चउसट्ठिहिं आयरक्खसाहस्सीहिं' चतसृभिः, चतुष्षष्टिः, आत्मरक्षकसहस्रैः 'अण्णेहिअ' अन्यैश्च इत्यालापकांशेन सम्पूर्णः आलापकस्त्वयं बोध्यः 'चमरचंचारायहाणीवत्थव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिय देवीहिअत्ति जहा सक्के' यथा शक्रस्तथायमपि ज्ञातव्यः 'णवरं' नवरम् अयं विशेषः 'इमं णाणत्तं' इदम् नानात्वम् भेदः 'दुमो पायत्ताणीआहिवई' द्रुमः तन्नामकः पदात्यनीकाधिपतिः 'ओघस्सरा घंटा' ओघस्वरा तन्नाम्नी घण्टा 'विमाणं पण्णासं जोयणसहस्साइं' विमानं यानविमानं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि विस्तारायामम् 'महिंदज्झओ पंचजोयणसयाइं' महेन्द्रध्वजः पञ्चयोजनशतानि उच्चः 'विमाणकारी आभिओगीओ देवो' विमानकारी विमाननिर्माता आभियोगिको देवो न पुनर्वैमानिकेन्द्राणां पालकादिरिव नियतनामकः 'अवसिट्ठं तंचेव जाव मंदरे समोसरइ पज्जुवासईत्ति' अवशिष्टं तदेव शक्राधिकारोक्तमेववाच्यम् नवरं दक्षिणपश्चिमो

वाराहिं' अपने अपने परिवारसहित पांच अग्रमहिषियों से 'तिहिं परिसाहिं' तीन परिषदाओं से 'सत्तहिं अणिएहिं' सात अनीकों सैन्यो से 'सत्तहिं अणीआहिवईहिं चउहिं चउसट्ठीहिं आयरक्खसाहस्सीहिं' सात अनीकाधिपतियों से चार चौसठ हजार आत्मरक्षा में '२५००० आत्मरक्षक देवों से' तथा 'चमरचंचारायहाणीवत्थव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिअ देवीहि य' चमरचंचा राजधानी में रहे हुए अनेक असुरकुमार देवों एवं देवियों से युक्त हुआ बैठा था वह भी 'जहा सक्के' सौधर्मेन्द्र की तरह 'जाव मंदरे समोसरइ' यावत् मन्दर पर्वत पर आया ऐसा यहां अन्वय लगालेना चाहिये 'शक्र के ठाटबाट में और इसके ठाटबाट में 'इमं णाणत्तं' यही भिन्नता है कि 'दुमो पायत्ताणीआहिवई ओघस्सरा घंटा, विमाणं पण्णासं जोयणसयसस्साइं महिंदज्झओ पंचजोयणसयाइं, विमाणकारी आभिओगिओ देवो अवसिट्ठं तं चेव जाव मंदरे समोसरइ' इसकी पैदल चलनेवाली

महिसीहिं सपरिवाराहि' પોત-પોતાના પરિવાર સાથે પાંચ અગ્રમહિષીઓથી 'तिहिं' परिसाहिं' ત્રણ પરિષદાઓથી 'सत्तहिं अणिएहिं' સાત અનીક સૈન્યોથી 'सत्तहिं अणीआहिवइहिं चउसट्ठीहिं आयरक्खसाहस्सीहिं' સાત અનીકાધિપતિઓથી, ચાર ૬૪ હજાર આત્મરક્ષકોથી (૨૫૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોથી) તથા 'चमरचंचारायहाणी वत्थव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहि अ देवीहिय' ચામરચંચા રાજધાનીમાં રહેનારા અનેક અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓથી યુક્ત થઈને બેઠો હતો તે પણ 'जहा सक्के' સૌધર્મેન્દ્રની જેમ 'जाव मंदरे समोसरइ' યાવત મન્દર પર્વત ઉપર આવ્યો. એવો અત્રે અન્વય લગાડવો જોઈએ. શક્રના ઠાઠ-માઠમાં અને આના ઠાઠ-માઠમાં 'इमं णाणत्तं' આટલો જ તફાવત છે કે-'दुमो पायत्ताणीआहिवई ओघस्सरा घण्टा, विमाणं पण्णासं जोयगसयसहस्साइं महिंदज्झओ पंचजोयणसयाइं, विमाणकारी आभिओगिओ देवो अवसिट्ठं तं चेव जाव मंदरे समोसरइ.

रतिकरपर्वतः कियद्दूरमित्याह—यावन्मन्दरे समवसरति पर्युपास्ते इति। अथ बलीन्द्रः 'तेणं कालेणं' इत्यादि 'तेणं कालेणं तेणं समएणं बली असुरिंदे असुरराया एवमेव' तस्मिन् काले तस्मिन् समये बलीरसुरेन्द्रोऽसुरराजः एवमेव चमर इव 'णवरं सट्ठीसाहाणिअ साहस्सीओ' नवरम् अयं विशेषः। षष्टिः सामानिकसहस्राणि षष्टिसहस्रसंख्याक सामानिका इत्यर्थः 'चउगुणा आयरक्खा' चतुर्गुणा आत्मरक्षकाः, समानिकसंख्यातश्चतुर्गुणसंख्याका आत्मरक्षका इत्यर्थः। पद पञ्चाशत् सहस्राधिक द्विलक्षमिति यावत् 'महादुमो पायत्ताणीआहिवई' महा द्रुमः तन्नामकः पदात्यनीकाधिपतिः 'महाओहस्सरा घंटा' महौघस्वरा घण्टा व्याख्यातोऽधिकं प्रतिपाद्यते इति चमरचञ्चास्थाने बलिचञ्चा दाक्षिणात्यो निर्याणमार्गः, उत्तरपश्चिमे रतिकरपर्वतः इति। 'सेसं तं चेव' शेषं यानविमानविस्तारादिकं तदेव एतस्मिन्नेव सूत्रे पर्षदो

सेनाका अधिपति-पदात्यनीकाधिपति देव द्रुम नामवाला था घंटा इसकी ओघस्वरा नामकी थी यान विमान इसका ५० हजार योजन का विस्तारवाला था इसकी महेन्द्र ध्वजा ५०० योजन ऊंची थी विमानकारी यह आभियोगिक देव था बाकी का और सब कथन जैसा शक्र के अधिकार में कहा गया है वैसा ही है इसका रतिकर पर्वत दक्षिण पश्चिम दिग्वर्ती होता है कि जहां पर आकर वह वहां से चलता है वहां मन्दर पर आकर इसने प्रभुकी पर्युपासना की 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस कालमें जब कि प्रभुका जन्म हुआ और उस समय में जब कि ४५ दिक्कुमारिकाएं आदर्श प्रदर्शनादिरूप कार्य कर चुकी 'बली असुरिंदे असुरराया एवमेव णवरं सट्ठी सामाणीअ साहस्सीओ चउगुणा आयरक्खा महादुमो पायत्ताणीआहिवई महाओहस्सरा घण्टा सेसं तंचेव' असुरेन्द्र असुरराज बली भी चमर की तरह मन्दर पर्वत पर आया और उसने भी प्रभु की पर्युपासना की 'णवरं' पद से यह अन्तर प्रकट किया गया है कि इसके

આની પાયદળ ચાલનારી સેનાનો અધિપતિ-પદાત્યનીકાધિપતિ-દ્રુમ નામ વાળો હતો એની ઘંટાનું નામ ઓઘસ્વરા હતું. એનું યાન-વિમાન ૫૦ હજાર યોજન જેટલા વિસ્તારવાળું હતું આની મહેન્દ્રધ્વજા ૫૦૦ યોજન જેટલી ઊંચી હતી. આ વિમાનકારી આભિયોગિક દેવ હતો. શેષ બધું કથન જે પ્રમાણે શક્રના અધિકારમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેવું જ છે. આનો રતિકર પર્વત દક્ષિણ દિગ્વર્તી હોય છે કે જ્યાં આવીને તે ત્યાંથી ચાલે છે. ત્યાં મન્દર ઉપર આવીને તેણે પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે, જ્યારે પ્રભુનો જન્મ થયો અને જ્યારે ૫૬ દિક્કુમારિકાઓ આદર્શ પ્રદર્શનાદિ રૂપ કાર્ય સંપાદન કરી ચૂકી ત્યારે 'बली असुरिंदे असुरराया एवमेव णवरं सट्ठी सामाणीअ साहस्सीओ चउगुणा आयरक्खा महादुमो पायत्ताणीआहिवई महाओहस्सरा घंटा सेसं तं चेव' અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાજ બલી પણ ચમરની જેમ જ મન્દર પર્વત ઉપર આવ્યા અને તેણે પણ પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. 'णवरं' પદથી આ તફાવત

यथा जीवाभिगमे इदं च सूत्रं देहली दीपन्यायेन सम्बन्धनीयं यथा देहलीस्थो दीपोऽन्तस्थः देहलीस्थ वाह्यस्थवस्तु प्रकाशनोपयोगी भवति तथेदमपि, उक्ते चमराधिकारे उच्यमाने बलीन्द्राधिकारे वक्ष्माणेषु अष्टसु भवनपतिषु उपयोगि भवति । त्रिष्वपि अधिकारेषु पर्षदो वाच्या इत्यर्थः । तथाहि चमरस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि २४ सहस्राणि देवानाम् मध्यमायां २८ सहस्राणि वाह्यायां ३२ सहस्राणि तथा बलीन्द्रस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि २० सहस्राणि मध्यमायां २४ सहस्राणि वाह्यायां२८ सहस्राणि तथा धरणेन्द्रस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि

---

६० हजार सामानिक देव थे और सामानिक देवों से चौगुने आत्मरक्षक देव थे सेनापति महाद्रुम नामका देव था महौघस्वरा नामकी इसकी घंटा थी बांकी का और सब यान विमानादि के विस्तार का कथन चमर के प्रकरण जैसा ही है 'परिसाओ जहा जीवाभिगमे' इसकी तीन परिषदाओं का वर्णन जैसा जीवाभिगम सूत्र में कहा है वैसा ही यहां पर जानना इसकी राजधानी का नाम बलिचश्चा है इसके निकलने का मार्ग दक्षिणदिशा से होता है अर्थात् यह दक्षिणदिशा से होकर निकलता है इसका रतिकर पर्वत उत्तर पश्चिमदिग्वर्ती होता है 'जहा जीवाभिगमे' यह सूत्र देहली दीपक न्याय से सम्बन्धनीय समझना चाहिये क्योंकि कहे गये चमराधिकार में एवं कहे जानेवाले बलीन्द्रादि अधिकार में आठ भवनपतियों के कथन में उपयोगी हुआ है चमरकी आभ्यन्तर परिषदा में २४ हजार, मध्यपरिषदामें २८ हजार और बाह्यपरिषदा में ३२ हजार देव हैं बलीन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में २० हजार, मध्यपरिषदा में २४ हजार और बाह्यपरिषदा में २८ हजार देव हैं धरणेन्द्र की आभ्यन्तरपरिषदा में

પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે કે એને ૬૦ હજાર સામાનિક દેવો હતા અને સામાનિક દેવો કરતાં ચોગણાં આત્મરક્ષક દેવો હતા. સેનાપતિ મહા દ્રુમ નામક દેવ હતો મહૌઘસ્વરા નામક એની ઘંટા હતી. શેષ બધું યાન-વિમાનાદિક વિસ્તારનું કથન ચમરના પ્રકરણના કથન જેવું જ છે. 'परिसाओ जहा जीवाभिगमे' એની ત્રણ પરિષદાઓનું વર્ણન જે પ્રમાણે જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલું તેવું જ અહીં પણ સમજવું. એની રાજધાનીનું નામ બલિચંચા છે. આનો નીકળવાનો માર્ગ દક્ષિણ દિશા તરફ હોય છે. એટલે કે આ દક્ષિણ દિશા તરફ લઈને નીકળે છે આનો રતિકર પર્વત ઉત્તર-પશ્ચિમ દિગ્વર્તી હોય છે. 'पर्षदो यथा जीवाभिगमे' આ સૂત્ર દેહલી દીપક ન્યાયથી સંબંધિત સમજવું જોઈએ. કેમકે કહેવામાં આવેલા ચમરાધિકારમાં તેમજ હવે જે માટે કહેવામાં આવશે તે બલીન્દ્રાદિકના અધિકારમાં, આઠ ભવનપતિઓના કથનમાં આ ઉપયોગી હોય છે. ચમરની આભ્યંતર પરિષદામાં ૨૪ હજાર, મધ્યપરિષદામાં ૨૮ હજાર અને બાહ્ય પરિષદામાં ૩૨ હજાર દેવો છે. બલીન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૨૦ હજાર મધ્ય પરિષદામાં ૨૪ હજાર અને બાહ્ય પરિષદામાં ૨૮ હજાર દેવો છે. ધરણેન્દ્રની આભ્યંતર પરિષદામાં ૬૦ હજાર

६० सहस्राणि मध्यमायां ७० सहस्राणि बाह्यायां ८० सहस्राणि भूतानन्दस्याभ्यन्तरिकायां पर्षदि ५० सहस्राणि मध्यमायां ६० सहस्राणि बाह्यायां ७० सहस्राणि अवशिष्टानां भवन-वासि षोडशेन्द्राणां मध्ये ये वेणुदेवादयो दक्षिणश्रेणिपतयस्तेषां पर्षत्त्रयं धरणेन्द्रस्येव उत्तर श्रेण्यधिपानां वेणुदालिप्रमुखाणां भूतानन्दस्यैव ज्ञातव्यम्, अथ धरणः 'तेणं कालेणं तेणं समए णं धरणे तहेव' तस्मिन् काले तस्मिन् समये धरणस्तथैव चमरवत्, अयं विशेषः 'णाणत्तं' नानात्वं भेदः 'छ सामाणिअ साहस्सीओ' षट् सामानिकसहस्राणि 'छ अग्ग-महिसीओ चउगुणा आयरक्खा' षडग्रमहिष्यः चतुर्गुणा आत्मरक्षकाः, षट् संख्यातश्चतुर्गुणा २४ आत्मरक्षका इत्यर्थः 'मेघस्सराघंटा' मेघस्वरा घण्टा 'भद्दसेणो पायत्ताणीयाहिवई' भद्र-सेनः तन्नामकः पदात्यनीकाधिपतिः 'विमाणं पणवीसं जोयणसहस्साइं' विमानं पञ्चविंशति योजनसहस्राणि पञ्चविंशतिसहस्रयोजनपरिमितं विस्तारायाममित्यर्थः 'महिंदज्झओ अद्धा-

६० हजार, मध्यपरिषदा में ७० हजार और बाह्यपरिषदा में ८० हजार देव हैं। भूतानन्दकी आभ्यन्तरपरिषदा में ५० हजार मध्यपरिषदा में ६० हजार और बाह्यपरिषदा में ७० हजार देव है। अवशिष्ट भवनवासियों के १६ इन्द्रों मे से जो वेणुदेवादिक दक्षिण श्रेणिपति हैं उनकी परिषत्रय धरणेन्द्र की परिषत्रय के जैसी है तथा उत्तरश्रेणि के अधिपति वेणुदालि आदिकों की परिषत्रय भूतानन्द की तीन परिषदाओं के जैसी है ऐसा जानना चाहिये 'तेणं कालेणं तेणं सम-एणं धरणे तहेव' उस कालमें और उस समय में धरण भी चमर की तरह ही बडे-भारी ठाटबाट से मन्दर पर्वत पर आया परन्तु वह 'छ सामाणिय साह-स्सीओ, ६ अग्गमहिसीओ, चउग्गुणा आयरक्खा, मेघस्सरा घण्टा, भद्दसेणो पायत्ताणीयाहिवई विमाणं पणवीसं जोयणसहस्साइं महिंदज्झओ अद्धाइ-ज्जाइं जोयणसयाइं' ६ हजार सामानिक देवों से ६ अग्रमहिषियों से एवं सामानिक देवों की अपेक्षा चौगुने आत्मरक्षकों से युक्त होकर आया इसकी

મધ્ય પરિષદામાં ૭૦ હજાર, અને બાહ્ય પરિષદામાં ૮૦ હજાર દેવો છે. ભૂતાનન્દની આભ્યંન્તર પરિષદામાં ૫૦ હજાર મધ્ય પરિષદામાં ૬૦ હજાર અને બાહ્ય પરિષદામાં ૭૦ હજાર દેવો છે. શેષ ભવનવાસિઓના ૧૬ ઈન્દ્રોમાંથી જે વેણુદેવાદિક દક્ષિણ શ્રેણિ-પતિઓ છે. તેમની પરિષદ્ ત્રય ધરણેન્દ્રની પરિષદ્ ત્રય જેવી છે તથા ઉત્તર શ્રેણીના અધિપતિ વેણુદાલિ આદિકોની પરિષદ્ત્રય ભૂતાનન્દની ત્રણ પરિષદાઓ જેવી છે. એવું જાણવું જોઈએ. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं धरणे तहेव' તે કાળે અને તે સમયે ધરણ પણ ખૂબ ઠાઠ-માઠ સાથે ચમરની જેમ મંદર પર્વત આવ્યો. પણ તે 'छ सामाणिय साहस्सीओ ६ अग्गमहिसीओ, चउग्गुणा आयरक्खा, मेघस्सरा घंटा, भद्दसेणो पायत्ताणी-याहिवई विमाणं पणवीसं जोयणसहस्साइं महिंदज्झओ अद्धाइज्जाइं जोयणसयाइं' ૬ હજાર સામાનિક દેવોથી ૬ અગ્રમહિષીઓથી તેમજ સામાનિક દેવોની અપેક્ષાએ ચાર ગુણા

इज्जाइं जोयणसयाइं' महेन्द्रध्वजोऽर्द्धतृतीयानि योजनशतानि सार्द्धद्विशतयोजनानि उच्च इत्यर्थः, अथ अवशिष्ट भवनवासीन्द्र वक्तव्यताम् अस्यातिदेशेनाह–'एवं' इत्यादि 'एवं असुरिंद वज्जिआणं भवणवासिइंदाणं' एवमसुरेन्द्रवर्जितानां भवनवासीन्द्राणाम् एवं धरणेन्द्रन्यायेन असुरेन्द्राभ्यां चमरवासीन्द्राभ्यां वर्जितानां भवनवासीन्द्राणाम् भूतानन्दादीनां वक्तव्यता ज्ञातव्या 'णवरं' नवरम् अयं विशेषः 'असुराणं ओघस्सरा घंटा' असुराणाम् असुरकुमाराणाम् ओघस्वरा घण्टा 'णागाणं मेघस्सरा' नागानां नागकुमाराणां मेघस्वरा 'सुवण्णाणं हंसस्सरा' सुवर्णानां गरुडकुमाराणां घण्टा हंसस्वरा घण्टा 'विज्जूणं कोंचस्सरा' विद्युतां विद्युत्कुमाराणां क्रौंचस्वरा घण्टा 'अग्गीणं मंजुस्सरा' अग्नीनाम् अग्निकुमाराणाम्

मेघस्वर नामकी घंटा थी पदात्यनीकाधिपति का नाम भद्रसेन था २५ हजार योजन प्रमाण विस्तार वाला इसका यान विमान था इसकी महेन्द्र ध्वजा २५० योजन की ऊंची थी 'एवमसुरिंदवज्जियाणं भवणवासिइंदाणं, णवरं असुराणं ओघस्सरा घण्टा णागाणं मेघस्सरा सुवण्णाणं हंसस्सरा, विज्जूणं कोंचस्सरा, अग्गीणं मंजुस्सरा दिसाणं मंजुघोसा, उदहीणं सुस्सरा, दीवाणं महुरस्सरा, वाऊणं णंदिस्सरा, थणियाणं णंदिघोसा, चउसट्ठी खलु छच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं। सामाणिआ उ एए चउग्गुणा आयरक्खाउ ॥१॥ इसी तरह से धरणेन्द्र की वक्तव्यता के अनुसार असुरेन्द्रों-चमर और बलीन्द्र को छोडकर भवनवासीन्द्रों के-भूतानन्दादिकों के सम्बन्ध की भी वक्तव्यता जाननी चाहिये। अन्तर केवल इतना ही है कि असुरकुमारों की घंटा ओघस्वरा नामकी नागकुमारों की घंटा मेघस्वरा नाम की है सुवर्ण कुमारों की घंटा हंसस्वरा नामकी है विद्युत्कुमारों की घंटा क्रौंचस्वरा नामकी है अग्निकुमारों की घंटा मंजुस्वरा नामकी है दिक्कुमारों की घंटा मंजुघोषा नामकी है उदधि-

આત્મરક્ષક દેવોથી યુક્ત થઈને આવ્યો. એની મેઘસ્વર નામની ઘંટા હતી પદાત્યનીકાધિપતિનું નામ ભદ્રસેન હતું. ૨૫ હજાર યોજન પ્રમાણ વિસ્તારવાળું એનું યાન-વિમાન હતું. આની મહેન્દ્ર ધ્વજા ૨૫૦ યોજન જેટલી ઊંચી હતી 'एव मसुरिंदवज्जियाणं भवणवासिइंदाणं णवरं असुराणं ओघस्सरा घण्टा णागाणं मेघस्सरा सुवण्णाणं हंसस्सरा, विज्जूणं कोंचस्सरा, अग्गीणं मंजुरस्सरा दिसाणं मंजुघोसा, उदहीणं सुस्सरा, दीवाणं महुरस्सरा, वाऊणं णंदिस्सरा, थणियाणं णंदिघोसा, चउसट्ठी खलु छच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं सामाणिआ उ एए चउग्गुणा आयरक्खाउ ॥ १ ॥' આ પ્રમાણે જ ધરણેન્દ્રની વક્તવ્યતા મુજબ અસુરેન્દ્રો-ચમર અને બલીન્દ્રોને બાદ કરીને ભવનવાસીન્દ્રોના-ભૂતાનન્દાદિકોના વિશેની વક્તવ્યતા જાણવી જોઈએ. તફાવત ફક્ત આટલો જ છે કે અસુરકુમારોની ઘંટા ઓઘસ્વરા નામક છે અને નાગકુમારોની ઘંટા મેઘસ્વરા નામક છે. સુપર્ણકુમારોની ઘંટા હંસસ્વરા નામક છે. વિદ્યુત્કુમારોની ઘંટા ક્રૌંચસ્વરા નામક છે. અગ્નિકુમારોની ઘંટા મંજુસ્વરા નામક છે.

मञ्जुस्वरा घण्टा 'दिसाणं मंजुघोसा' दिशाम् दिक्कुमाराणाम् मञ्जुघोषा घण्टा 'उदहीणं सुस्सरा' उदधीनाम् उदधिकुमाराणाम् सुस्वरा घण्टा 'दीवाणं महुरस्सरा' द्वीपानां द्वीपकुमाराणां मधुरस्वरा घण्टा 'वाऊणं णंदिस्सरा' वायूनां वायुकुमाराणां नन्दिस्वरा घण्टा 'थणिआ णं णंदिघोसा' स्तनितानां स्तनितकुमाराणं नंदिघोषा घण्टा एषामेवोक्तानुक्तसामानिक संग्रहार्थम् गाथामाह-'चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्साउ असुरवज्जाणं' सामाणिआउ एए चउग्गुणा आयरक्खाउ ॥१॥ चतुष्षष्टिः षष्टिः खलु षट् च सहस्राणि असुरवर्जानां सामानिकाश्च एते चतुर्गुणाः आत्मरक्षकाः ॥१॥ तत्र चतुष्षष्टिश्चमरेन्द्रस्य, षष्टिबलीन्द्रस्य खलु निश्चये षट् सहस्राणि, असुरवर्जानां धरणेन्द्रादीनामष्टादश भवनवासीन्द्राणाम्-सामानिकाः, च पुनरर्थे भिन्नक्रमे तेन एते सामानिकाः, चतुर्गुणाः, पुनरात्मरक्षकाः भवन्ति ॥१॥ 'दाहिणील्लाणं पायत्ताणीआहिवई भद्दसेणो उत्तरिल्लाणं दक्खोत्ति' दाक्षिणात्यानां चमरेन्द्रवर्जितानां भवनपतीन्द्राणां भद्रसेनः पदात्यनीकाधिपतिः, औत्तराहाणां बलिवर्जितानां दक्षो नाम पदात्यनीकाधिपतिः । अथ व्यन्तरेन्द्रज्योतिष्केन्द्राः 'वाणमंतर'

कुमारों की घंटा सुस्वरा नामकी है द्वीपकुमारों की घंटा मधुरस्वरा नामकी है वायुकुमारों की घंटा नन्दिघोषा नामकी है इन्हीं के सामानिक देवों को संग्रह करके प्रकट करनेवाली यह गाथा सूत्रकार ने कही है-चमर के सामानिक देवों की संख्या ६४ हजार है बलीन्द्र के सामानिक देवों की संख्या ६० हजार है धरणेन्द्र के सामानिक देवों की संख्या ६ हजार है इसी तरह ६ हजार असुरवर्ज धरणेन्द्रादि १८ भवनवासीन्द्रों के सामानिक देव हैं तथा इनके आत्मरक्षक देव सामानिक देवों से चौगुने हैं। 'दाहिणिल्लाणं पायत्ताणियाहिवई भद्दसेणो उत्तरिल्ला णं दक्खोत्ति' दक्षिणदिग्वर्ती चमरेन्द्रवर्जित भवनपतीन्द्रों का पदात्यनीकाधिपति भद्रसेन है तथा उत्तर दिग्वर्ती बलिवर्जित भवन पतीन्द्रों का पदात्यनीकाधिपति दक्ष है यद्यपि घंटादिकों का कथन पहिले अपने अपने प्रकरण में आए हुए सूत्रों द्वारा कहा जा चुका है फिर भी

દિક્કુમારોની ઘંટા મંજુઘોષા છે. ઉદધિકુમારોની ઘંટા સુસ્વરા નામક છે. દ્વીપકુમારોની ઘંટા મધુરસ્વરા નામક છે. વાયુકુમારોનીઘંટા નંદિઘોષા નામક છે. એમના જ સામાનિક દેવોનો સંગ્રહ કરીને પ્રકટ કરનારી આ ગાથા સૂત્રકારે કહી છે-ચમરના સામાનિક દેવોની સંખ્યા ૬૪ હજાર છે. બલીન્દ્રના સામાનિક દેવોની સંખ્યા ૬૦ હજાર છે. ધરણેન્દ્રના સામાનિક દેવોની સંખ્યા ૬ હજાર છે. આ પ્રમાણે ૬ હજાર અસુરવર્જ ધરણેન્દ્રાદિ ૧૮ ભવન વાસીન્દ્રોના સામાનિક દેવો છે તેમજએમના આત્મરક્ષક દેવો સામાનિક દેવો કરતાં ચાર ગણા છે. 'दाहिणिल्लाणं पायत्ताणीआहिवई भद्दसेणो उत्तरिल्लाणं दक्खोत्ति' દક્ષિણ દિગ્વર્તી ચમરેન્દ્ર વર્જિત ભવનપતીન્દ્રોનો પદાત્યનીકાધિપતિ ભદ્રસેન છે. તથા ઉત્તર દિગ્વર્તી બલિ વર્જિત ભવનપતીન્દ્રોનો પદાત્યનીકાધિપતિ દક્ષ છે. જો કે ઘંટાદિકોનું કથન પહેલાં પોત-પોતાના પ્રકરણમાં આવેલાં સૂત્રો વડે કહેવામાં આવેલું છે તે સમુદાય વાક્યમાં

इत्यादि 'वाणमंतरजोइसिया णेयव्वा' वानव्यन्तरज्योतिष्काः व्यन्तरेन्द्राः ज्योतिष्केन्द्राश्च नेतव्याः; शिष्यबुद्धिं प्रापणीयाः 'एवमेव' एवमेव यथा भवनवासिनस्तथैवेत्यर्थः 'णवरं चत्तारि सामाणिअ साहस्सीओ चत्तारि अग्गमहिसीओ सोलसआयरक्खसहस्सा' नवरम् अयं विशेषः चत्वारि सामानिकानां सहस्राणि चतस्रोऽग्रमहिष्यः षोडश आत्मरक्षकसहस्राणि 'विमाणा सहस्सं महिंदज्झया पणवीसं जोयणसयं' विमानानि योजनसहस्रम् आयामविष्कम्भाभ्याम्, महेन्द्रध्वजः, पञ्चविंशत्यधिकयोजनशतम् 'घंटा दाहिणाणं मंजुस्सरा' घण्टा दाक्षिणात्यानाम् मञ्जुस्वराः 'उत्तराणं मंजुघोसा' औत्तराहाणां मञ्जुघोषाः घण्टाः 'पायत्ताणीआहिवई विमाणकारी अ आभिओगा देवा' पदात्यनीकाधिपतयो विमानकारिण्यश्च आभियोगिकाः

जो यहां प्रकट किया गया है वह समुदाय वाक्य में सर्व संग्रह के निमित्त ही प्रकट किया गया है 'वाणमंतरजोइसिया णेयव्वा एवं चेव' जिस प्रकार से यह पूर्व में भवनवासियों के सम्बन्ध में कथन किया गया है उसी प्रकार से वानव्यन्तरों एवं ज्योतिष्क देवों के सम्बन्ध में भी कथन करलेना चाहिये पूर्वोक्त कथन से इनके कथन में 'णवरं' जो अन्तर है वह इस प्रकार से है- 'चत्तारि सामाणिय साहस्सीओ, चत्तारी अग्गमहिसीओ, सोलह आयरक्खसहस्सा विमाणा सहस्सं, महिंदज्झया पणवीसं जोयणसयं घंटा दाहिणाणं मंजुस्सरा उत्तराणं मंजुघोसा' इनके सामानिक देवों की संख्या चार हजार होती है इनकी पट्टदेवियां चार होती हैं आत्मरक्षक देव इनके १६ हजार होते हैं। इनके यान विमान एक हजार योजन के लम्बे चौडे होते हैं महेन्द्रध्वज की ऊंचाई १२५ योजन की होती है। दक्षिणदिग्वर्ती व्यानव्यन्तरों की घंटाएं सुस्वरा नमकी होती है एवं उत्तर दिग्वर्ती वानव्यन्तरों की घंटाएं मुंजुघोषा नामकी होती है 'पायत्ताणीआहिवई विमाणकारी अ आभिओगा देवा' इनके

સર્વ સંગ્રહના નિમિત્તથી જ પ્રકટ કરવામા આવેલુ છે 'वाणमंतरजोइसिया णेदव्वा एवं चेव' એજ પ્રમાણે આ પૂર્વમાં ભવનવાસિયોના સંબંધમાં કથન પ્રગટ કરવામાં આવેલું છે તે પ્રમાણે જ વાનવ્યંતરો તેમજ જ્યોતિષ્ક દેવોના સંબંધમાં પણ કથન સમજી લેવું જોઈએ. પૂર્વોક્ત કથન કરતાં આ કથનમાં 'णवर' જે તફાવત છે તે આ પ્રમાણે છે- 'चत्तारि सामाणियसाहस्सीओ, चत्तारि अग्गमहिसीओ, सोलस आयरक्खसहस्सा विमाणा सहस्सं, महिंदज्झया पणवीसं जोयणसयं घंटा दाहिणाणं मंजुस्सरा उत्तराणं मंजुघोसा' એમના સામાનિક દેવોની સંખ્યા ચાર હજારજેટલી છે. એમની પટ્ટ દેવીઓ ચાર હોય છે. એમના આત્મરક્ષક દેવો ૧૬ હજાર હોય છે. એમના યાન-વિમાનો એક હજાર યોજન જેટલા લાંબા-ચોડા હોય છે. મહેન્દ્ર ધ્વજની ઊંચાઈ ૧૨૫ યોજન જેટલી છે. દક્ષિણ દિગ્વર્તી વ્યાનવ્યતંરોની ઘંટાઓ મંજુસ્વરા નામની છે અને ઉત્તર દિગ્વર્તી વાનવ્યંતરોની મંજુઘોષા નામક હોય છે. 'पायत्ताणीआहिवई विमाणकारीअ आभिओगा देवा' એમના પદાત્યની-

देवा स्वाम्यादिष्टाहि आभिओगिदेवाः घण्टा वादनादिकर्मणि विमानविकुर्वणे च प्रवर्त्तन्ते न पुनर्हरिनिगमैषिवत् पालकवच्च निर्दिष्टनामका इत्यर्थः, व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति बलात् सूत्रेऽनुक्तमपि इदं बोध्यम्-तथाहि-सर्वेषामाभ्यन्तरिकायां पर्षदि देवानाम् ८ अष्ट सहस्राणि मध्यमायां १० दशसहस्राणि बाह्यायां १२ द्वादशसहस्राणि इति। एषामुल्लेखस्त्वयम् 'तेणं कालेणं तेणं समएणं काले णामं पिसाइंदे पिसायराया चउहिं सामाणिअ साहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं तं चेव एवं सव्वेवीति' व्यन्तरा इव ज्योतिष्का अपि ज्ञातव्याः, तेन सामानिकादि संख्यासु न विशेषो ज्योतिष्काणाम् किन्तु

पदात्यनीकाधिपति और विमानकारी आभियोगिक देव होते हैं। तात्पर्य यह है कि स्वामियों द्वारा आदिष्ट हुए आभियोगिक देव ही घण्टावादन आदि कार्य में एवं विमान की विकुर्वणा करने में प्रवृत्त होते हैं हरिनिगमैषी की तरह या पालक की तरह ये निर्दिष्ट नामवाले नहीं होते हैं। व्याख्या विशेष प्रतिपादिनीय होती है इस कथन के अनुसार सूत्र में नहीं कहा गया है वह इस प्रकार से यहां समझलेना चाहिये वानव्यन्तरों की भी तीन परिषदाएं होती हैं इनमें आभ्यन्तर परिषदा में ८ हजार देव होते हैं, मध्यपरिषदा में १० हजार देव होते हैं और बाह्यपरिषदा में १२ हजार देव होते हैं इनका उल्लेख इस प्रकार से हैं-'तेणं कालेणं तेणं समएणं काले णामं पिसाइंदे पिसायराया चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिस्सीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआहिवइहिं सोलसहिं आयरक्ख देव साहस्सीहिं' इस पाठका अर्थ स्पष्ट है 'तं चेव एवं सव्वे वि' व्यन्तरों के इस पूर्वोक्त कथन के जैसा ही ज्योतिष्क देवों का भी कथन जानना चाहिये परन्तु 'जोइसिआणंति

કાધિપતિ અને વિમાનકારી આભિયોગિક દેવો હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે સ્વામીઓ વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા આભિયોગિક દેવ જ ઘંટા વાદન વગેરે કાર્યમાં તેમજ વિમાનની વિકુર્વણા કરવામાં પ્રવૃત્ત હોય છે. હરિનિગમૈષીની જેમ અથવા પાલક દેવની જેમ એઓ નિર્દિષ્ટ નામવાળા હોતા નથી વ્યાખ્યા વિશેષ પ્રતિપાદિની હોય છે. આ કથન મુજબ જે સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલું નથી તે આ મુજબ અહીં સમજી લેવું જોઈએ. વાનવ્યંતરોની પણ ત્રણ પરિષદાઓ હોય છે. એમાં જે આભ્યંતર પરિષદા છે તેમાં ૮ હજાર દેવો હોય છે. મધ્ય પરિષદામા ૧૨ હજાર દેવો હોય છે. એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं काले णामं पिसाइंदे पिसायराया चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहि' આ પાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. 'तं चेव एवं सव्वे वि' વ્યંતરોના આ પૂર્વોક્ત કથન મુજબ જ જ્યોતિષ્ક દેવોનું કથન પણ જાણવું જોઈએ. પરંતુ 'जोइसि-

घण्टासु विशेषः तमेवाह-'जोइसिआणं' इत्यादि 'जोइसिआणं सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसाओ घंटाओ मंदरे समोसरणं जाव पज्जुवासंतित्ति' ज्योतिष्काणां चन्द्राणां सुस्वरा घण्टा सूर्याणां सुस्वरनिर्घोषा घण्टाः सर्वेषां च मन्दरे मेरुपर्वते समवसरणं वाच्यम् यावत्पर्युपासते यावत्पदग्राह्यं तु प्राग्दर्शितं ततो ज्ञेयम् एषामुल्लेखस्तु अयम् 'तेणं कालेणं तेणं समए णं चंदा जोइसिंदा' जोइसरायाणो पत्तेअं पत्तेअं चउहिं सामाणिअ साहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीआहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसहस्सीहिं एवं जहा वाणमंतरा एवं सूरावि इति ॥ सू०८ ॥

सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसाओ घंटाओ समोसरणं जाव पज्जुवासंति त्ति' ज्योतिष्कों के कथन में जिन बातों से अन्तर हैं वे बातें इस प्रकार से हैं समस्त चन्द्रों की घंटाएं सुस्वर नामकी है और समस्त सूर्योंकी घंटाएं सुस्वर निर्घोष नामकी है ये सब के सब मन्दर पर्वत पर आये वहां आकर के सब ने प्रभु की पर्युपासना की यहां यावत्पद से जो पाठ गृहीत होता है वह वहीं से जानलेना चाहिये। इसका उल्लेख इस प्रकार से है-'तेणं कालेणं तेणं समएणं चंदा जोइसिंदा जोइसरायाणो पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअ साहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं आणिएहिं सत्तहिं अणिआहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं एवं जहा वाणमंतरा एवं सूरा वि' इस पाठ की व्याख्या स्पष्ट है। यहां शंका ऐसी हो सकती है कि यहां चन्द्र और सूर्य बहुवचनवाले किस कारण से प्रयुक्त हुए हैं क्योंकि प्रस्तुतकर्म में एक ही सूर्य और एक ही चन्द्रमा का अधिकार चल रहा है अन्यथा इन्द्रों की जो ६४ की संख्या कही गई है उसमें व्याघात होनेकी आपत्ति आवेगी? तो इस शङ्का का समा-

आणंति सुस्सरा सुस्सरणिग्घोसाओ घंटओ समोसरणं जाव पज्जुवासंतीत्ति' જ્યોતિષ્કોના કથનમાં જે બાબતમાં તફાવત છે, તે આ પ્રમાણે છે- સમસ્ત ચન્દ્રોની ઘંટાઓ સુસ્વર નામક છે. સમસ્ત સૂર્યોની ઘંટાઓ સુસ્વર નિર્ઘોષ નામક છે. એ બધા મંદર પર્વત ઉપર આવ્યાં. ત્યાં આવીને બધા દેવોએ પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. અહીં યાવત્ પદથી જે પાઠ ગૃહીત થયો છે તે પહેલા પ્રકટ કરવામાં આવેલો છે. તે વિશે ત્યાંથી જ જાણી લેવું જોઈએ. આનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે-'तेणं कालेणं तेणं समएणं चंदा जोइसिंदा जोइसरायाणो पत्तेयं पत्तेयं चउहिं सामाणिअसाहस्सीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तसिं अणिआहिवइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं एवं जहा वाणमंतरा एवं सूरा वि' આ પાઠની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ જ છે. અહીં એવી શંકા ઉદ્ભવી શકે તેમ છે. કે અહીં ચન્દ્ર અને સૂર્ય બહુ વચનના રૂપમાં શા કારણથી પ્રયુક્ત થયા છે? કેમકે પ્રસ્તુત કર્મમાં તો એક જ સૂર્ય અને એક જ ચંન્દ્રના અધિકાર ચાલી રહ્યા છે. અન્યથા ઇન્દ્રોની જે ૬૪ ચોસઠની સંખ્યા કહેવામાં આવેલી છે તેમાં વ્યાઘાત થવાની આપત્તિ આવશે? તો આ શંકાનું સમાધાન પ્રમાણે છે કે

अथ अमीषां प्रस्तुतकर्मणीति वक्तव्यमाह-'तं एणं से एच्चुए देविंदे देवराया'

मूलम्-तए णं से अच्चुए देविंदे देवराया महं देवाहिवे आभिओगे देवे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया महत्थं महग्घं महारिहं विउलं तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेह-तएणं ते आभिओगा देवा हट्ठतुट्ठ जाव पडिसुणित्ता उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्विअ समुग्घाएणं जाव समोहणित्ता अट्ठ सहस्सं सोवण्णिअ कलसाणं एवं रूप्पमयाणं मणिमयाणं सुवण्णरुप्पमयाणं सुवण्णमणिमयाणं रुप्पमणिमयाणं सुवण्णरुप्पमणिमयाणं अट्ठ सहस्सं भोमिज्जाणं अट्ठसहस्सं चंदणकलसाणं एवं भिंगाराणं आयंसाणं थालाणं पाइणं सुपईट्ठगाणं चित्ताणं रयणकरंडगाणं वायकरगाणं पुप्फचंगेरीणं, एवं जहा सूरिआभस्स सव्वचंगेरीओ सव्वपडलगाइं विसेसिअतराइं भाणिअव्वाइं सीहासण छत्तचामरतेल्लसमुग्ग जाव सरिसवसमुग्गा तालिअंता जाव अट्ठसहस्सं कडुच्छुगाणं विउव्वंति, विउव्वित्ता साहाविए विउव्विए अ कलसे जाव कडुच्छुएअ गिण्हित्ता जेणेव खीरोदए समुद्दे तेणेव आगम्म खीरोदगं गिण्हंति गिण्हित्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं पउमाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हंति एवं पुक्खरो

धान ऐसा है-जिन कल्याणक आदिकों में दश कल्पेन्द्र, २० भवनवासीन्द्र, ३२ व्यन्तरेन्द्र एवं चन्द्र और सूर्य इस तरह से ६४ इन्द्रों की संख्या हो जाती है परन्तु चन्द्र और सूर्य व्यक्तिरूप से यहां एक एक ही संख्या में परिगणित नहीं हुए हैं किन्तु जाति की अपेक्षा से ही गृहीत हुए हैं इसलिये यहां चन्द्र और सूर्य को बहुवचनान्त पद से व्यक्त किया गया है। अतः इस कथन से चन्द्र और सूर्य असंख्यात भी आते हैं ॥८॥

આદિમાં ૧૦ કલ્પેન્દ્રો, ૨૦ ભવનવાસીન્દ્રો, ૩૨ વ્યન્તરેન્દ્રો તેમજ ચન્દ્ર અને સૂર્ય આમ ૬૪ ઈન્દ્રોની સંખ્યા થઇ જાય છે. પરંતુ અહીં ચન્દ્ર અને સૂર્ય વૈયક્તિક રૂપમાં એક-એકની સંખ્યામાં પરિગણિત થયા નથી. અહીં એ બન્ને જાતિની અપેક્ષાએ જ ગૃહીત થયા છે. એથી અહીં ચન્દ્ર અને સૂર્ય બન્નેને બહુ વચનાન્ત પદથી વ્યક્ત કરવામાં આવેલા છે. એથી આ કથન મુજબ ચન્દ્ર અને સૂર્ય અસંખ્યાત પણ હોય છે. ॥ ૮ ॥

दाओ जाव भरहेरवयाणं मागहाइ तित्थाणं उदगं मट्टिअं च गिण्हंति गिण्हित्ता पउमद्दहाओ दहोअगं उप्पलादीणिअ एवं सव्वकुलपव्वएसु वट्टवेअद्धेसु सव्वमहद्दहेसु सव्ववासेसु सव्वचक्कवट्टिविजएसु वक्खारपव्वएसु अंतरणइसु विभासिज्जा जाव उत्तरकुरुसु जाव सुदंसणभद्दसालवणे सव्वतुअरे जाव सिद्धत्थए अ गिण्हंति एवं णंदणवणाओ सव्वतुअरे जाव सिद्धत्थए अ सरसं च गोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणोदामं गिण्हंति एवं सोमणसपंडगवणाओअ सव्वतुअरे जाव सुमणसदामं दद्दरमलयसुगंधे य गिण्हंति गिण्हित्ता एगओ मिलंति मिलित्ता जेणेव सामी तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता महत्थं जाव तित्थअराभिसेअं उवट्ठवेंतित्ति ॥ सू० ९ ॥

छाया—ततः खलु सोऽच्युतो देवेन्द्रो देवराजो महान् देवाधिपः आभियोगिकान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा, एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः महार्थं महार्घं महार्हं विपुलं तीर्थकराभिषेकमुपस्थापयत, ततः खलु ते आभियोगिकाः देवाः हृष्ट तुष्ट यावत् प्रतिश्रुत्य उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागमपक्रामति अपक्रम्य वैक्रियसमुद्घातेन यावत्समवहत्य अष्टसहस्रं सौवर्णिककलशानाम् एवं रूप्यमयानां मणिमयानां सुवर्णरूप्यमयानां सुवर्णमणिमयानां रूप्यमणिमयानां सुवर्णरूप्यमणिमयानाम् अष्टसहस्रं भौमेयानाम् अष्टसहस्रं चन्दनकलशानाम् एवं भृङ्गाराणाम् आदर्शानां स्थालीनां पात्रीणां सुप्रतिष्ठकानां चित्राणां रत्नकरण्डकानां वातकरकाणां पुष्पचङ्गेरीणाम् एवं यथा सूर्याभस्य सर्वचङ्गेर्यः सर्वपटलकानि विशेषिततराणि भणितव्यानि सिंहासनच्छत्रचामर तिलसमुद्गक यावत्सर्षपसमुद्गकः तालवृन्तानि यावत् अष्टसहस्रं कडुच्छुकानां विकुर्वन्ति विकुर्व्य स्वाभाविकान् वैक्रियांश्च कलशान् यावत् कडुच्छुकांश्च गृहीत्वा यत्रैव क्षीरोदः समुद्रस्तत्रैवागत्य क्षीरोदकं गृह्णन्ति गृहीत्वा यानि तत्र उत्पलानि पद्मानि यावत्सहस्रपत्राणि तानि गृह्णन्ति एवं पुष्करोदात् यावत् भरतैरवतयोः मागधादि तीर्थानाम् उदकं मृत्तिकां च गृह्णन्ति गृहीत्वा एवं गङ्गादीनां महानदीनां यावत् क्षुद्रहिमवतः सर्वतुवरान् सर्व पुष्पाणि सर्व गन्धान् सर्व माल्यानि यावत् सर्व महौषधीः सिद्धार्थकांश्च गृह्णन्ति गृहीत्वा पद्महृदात् द्रहोदकम् उत्पलादीनिच (गृह्णन्ति) एवं सर्व कुलपर्वतेषु वृत्तवैताढ्येषु सर्वमहाद्रहेषु सर्ववर्षेषु सर्वचक्रवर्तिविजयेषु वक्षस्कारपर्वतेषु अन्तरनदीषु विभाषेत, यावत् उत्तरकुरुषु यावत् सुदर्शनभद्रशालवने सर्वतुवरान् यावत् सिद्धार्थकांश्च गृह्णन्ति एवं नन्दनवनात् सर्वतुवरान् यावत् सिद्धार्थकांश्च सरसंच गोशीर्षचन्दनं दिव्यंच सुमनो दाम गृह्णन्ति एवं सौमनसपण्डकवनात् सर्वतुवरान् यावत् सुमनो दाम दर्दर मलय

सुगन्धिकान् गृह्णन्ति गृहीत्वा एकत्र मिलन्ति मिलित्वा यत्रैव स्वामी तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य महार्थं यावत् तीर्थकराभिषेकम् उपस्थापयन्ति इति ॥ सू० ९ ॥

टीका-'तएणं से अच्चुए' ततः खलु तदनन्तरं किल सोऽच्युतो यः द्वादशदेवलोकाधिपतिरच्युतनामा यः प्रागभिहितः 'देविंदे देवराया' देवेन्द्रः देवानामिन्द्रः देवेन्द्रः, देवराजः देवस्य राजा 'महं देवाहिवे' महान् देवाधिपः चतुः षष्टावपि इन्द्रेषु लब्धप्रतिष्ठितोऽतएव अस्य प्रथमोऽभिषेकः इति 'आभियोगे देवे सद्दावेइ' आभियोगिकान् आज्ञाकारिणः देवान् शब्दयति, आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारं वचनमवादीद् उक्तवान् किमुक्तवान् तत्राह-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' क्षिप्रमेव अतिशीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! 'महत्थं महग्घं महारिहं विउलं तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेह' महार्थम् महान् अर्थः मणिकनकरत्नादिक उपयुज्यमानो यत्र अभिषेके स तथाभूतः तम् तथा महार्घम् महान् अर्घः बहुमूल्यस्तवनादिर्यत्र स तथाभूतम् तथा महार्हम्-महम् उत्सवम् अर्हतीति यः स महार्हस्तम् विशालोत्सवसंपन्नम् विपुलम् प्रचुरं यथास्यात् तथा तीर्थकराभिषेकम् उपस्थापयत कुरुत आज्ञप्तास्ते आभियोगिकाः देवाः यत्कृतवन्तस्तदाह-'तए णं' इत्यादि

'तएणं से अच्चुए देविंदे देवराया' इत्यादि

टीकार्थ-'तएणं' इसके बाद 'से अच्चुए देविंदे देवराया' उस पूर्ववर्णित देवेन्द्र देवराज अच्युत ने द्वादश देवलोक के अधिपति-ने 'महं देवाहिवे आभिओगे देवे सद्दावेइ' के जो कि चौसठ इन्द्रों में महान् लब्ध प्रतिष्ठित है आभियोगिक देवों को बुलाया। 'सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर उनसे ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! महत्थं महग्घं महारिहं विउलं तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेह' देवानुप्रियो! तुमलोग बहुत ही शीघ्र तीर्थंकर के अभिषेक की सामग्री को उपस्थित करो वह सामग्री महार्थवाली हो-जिसमें मणिकनक रत्न आदि पदार्थ सम्मिलित हो, महार्घ हो कीमत में जो अल्प कीमतवाली न हो किन्तु विशिष्ट मूल्यवाली हो, महार्ह हो उत्सव के लायक हो, विपुल हो-मात्रा

'त एणं से अच्चुए देविंदे देवराया' इत्यादि

टीकार्थ-'तएणं' त्यार બાદ 'से अच्चुए देविंदे देवराया' ते પૂર્વ વર્ણિત દેવેન્દ્ર દેવરાજ અચ્યુત-દ્વાદશ દેવલોકના અધિપતિએ-'महं देवाहिवे देवे आभिओगे सद्दावेइ' કે જે ૬૪ ઇન્દ્રોમાં મહાન્ લબ્ધ પ્રતિષ્ઠિત છે,-આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને બોલાવીને તેમને કહ્યુ-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! महत्थं महग्घं महारिहं विउलं तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेह' હે દેવાનુપ્રિયો! તમે લોકો યથા શીઘ્ર તીર્થંકરના અભિષેકની સામગ્રી ઉપસ્થિત કરો. આ સામગ્રી મહાર્થવાળી હોય, જેમાં મણિ કનક રત્ન વગેરે પદાર્થો સમ્મિલિત હોય, મહાર્ઘ હોય, મૂલ્યમાં તે અલ્પ કીમતવાળી હોય નહિ પણ વિશિષ્ટ મૂલ્યવાળી હોય. મહાર્હ હોય-ઉત્સવ લાયક હોય, વિપુલ હોય-માત્રામાં

'तए णं ते आभियोगिया देवा हट्ठ तुट्ठ जाव पडिसुणित्ता उत्तर पुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' ततः खलु ते आभियोगिका देवा हृष्ट तुष्ट यावत् प्रतिश्रुत्य उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् ईशानकोणम् अवक्रामति निस्सरन्ति अत्र यावत् पदात् चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिता हर्षवशविसर्पद् हृदयाः करतलपरिगृहीतं दशनखम् शिरसावर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा हे स्वामिन् तथाऽस्तु इति यथा आदिष्टं देवानुप्रियेण तथैव करिष्यामः, इति आज्ञायाः विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति इति ग्राह्यम् 'अवक्कमित्ता' अवक्रम्य गत्वा 'वेउव्वियसमुग्घाएणं जाव समोहणित्ता' वैक्रियसमुद्घातेन यावत्समवहत्य अत्र यावत् पदात् समवघ्नन्ति इति ग्राह्यम् 'अट्ठ सहस्सं सोवण्णिअकलसाणं' अष्टसहस्रम् अष्टोत्तरं सहस्रं सौवर्णिककलशानाम्– सुवर्णनिर्मितघटानाम् विकुर्वन्ति इत्यग्रेण सम्बन्धः एवम् उक्तप्रकारेण अष्टसहस्रम् 'रूप्पम-

---

में अल्प न हो किन्तु बहुत ही अधिक हो 'तएणं ते आभिओगा देवा हट्ठतुट्ठ जाव पडिसुणित्ता उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' इस प्रकार अपने स्वामी की आज्ञा सुनकर वे आभियोगिक देव हर्ष से फूले हुए नहीं समाए, बहुत अधिक हर्ष एवं संतोष युक्त होकर वे ईशानकोण की ओर वहां से चलदिये यहां यावत्पद से 'चित्तानन्दितः, प्रीतिमनसः, परमसौमनस्यिताः, हर्षवशविसर्पत् हृदया करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा' हे स्वामिन् 'तथाऽस्तु इति यथादिष्टं देवानुप्रियेण तथैव करिष्यामः इति आज्ञाया विनयेन च वचनं प्रतिशृण्वन्ति' यह पाठ गृहीत हुआ है इसकी व्याख्या सुगम है 'अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं जाव समोहणित्ता अट्ठसहस्सं सोवण्णिय कलसाणं एवं रूप्पमयाणं' ईशानकोण की ओर जाकर वहां उन्हों ने वैक्रियसमुद्घात किया वैक्रियसमुद्घात करके फिर उन्हों ने १००८ सुवर्णकलशों की, १००८ रूप्पमय कलशों की, 'मणिमयाणं' १००८ मणिमयकलशोंकी 'सुवण्णरूप्पमयाणं' १००८

અલ્પ હોય નહિ પણ ખૂબ વધારે હોય. 'त एणं ते आभिओगा देवा हट्ठ तुट्ठ जाव पडिसुणित्ता उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं' આ પ્રમાણે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા સાંભળીને તે આભિયોગિક દેવો હર્ષાવેશમાં આવી ગયા. ખૂબજ અધિક હર્ષ તેમજ સંતોષથી યુક્ત થઈ ને તેઓ ત્યાંથી ઈશાન કોણ તરફ રવાના થયા. અહીં યાવત્ પદથી 'चित्तानन्दिः प्रीतिमनसः, परमसौमनस्यिताः, हर्षवशविसर्पतहृदया करतलगृहीत दशनखं शिरसावर्त्त मस्तके अंजलि कृत्वा हे स्वामिन्! तथाऽस्तु इति यथादिष्टं देवानुप्रियेण तथैव करिष्यामः इति आज्ञाया विनयेन च वचनं प्रतिश्रृवन्ति' આ પાઠ ગૃહીત થયો છે. આ પદોની વ્યાખ્યા સુગમ છે. 'अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं जाव समोहणित्ता अट्ठ सहस्स सोवण्णिय कलसाणं एवं रूप्पमयाणं' ઈશાન કોણ તરફ જઈને ત્યાં તેમણે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કર્યો. વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને પછી તેમણે ૧૦૦૮ સુવર્ણ કળશોની, ૧૦૦૮ રૂપ્યમય કળશોની 'मणिमयाणं' ૧૦૦૮ મણિમય કળશોની, 'सुवण्णरूप्पमयाणं' ૧૦૦૮ સુવર્ણ રૂપ્યમય

याणं' रूप्यमयानाम् कलशानां अष्टसहस्रम् 'मणिमयाणं' मणियानां कलशानाम् विकुर्वन्ति तथा 'सुवण्णरुप्पमयाणं' सुवर्णरूप्यमयानां 'सुवण्णरूप्पमणिमयाणं' अष्टसहस्रं सुवर्णरूप्यमणिमयावनां सुवर्ण मणिमयानां रूप्यमणिमयानां सुवर्णरूप्यमणिमयानाम् घटानां (विकुर्वन्ति) अत्र सुवर्णमणिमयानां घटानामष्टसहस्रं तथा सुवर्णरूप्यमयानां कलशानामष्टसहस्रं तथा रूप्यमणिमयानां कलशानामष्टसहस्रम् तथा सुवर्णरूप्यमणिमयानां कलशानामष्टसहस्रं विकुर्वन्तीर्थः । 'अट्ठसहस्सं भोमेज्जाणं' अष्टसहस्राणि भौमेयकानां मृत्तिकानिर्मितघटानां 'अट्ठसहस्सं चंदणकलसाणं' अष्ट सहस्राणि चन्दनकलशानां चन्दनकाष्टनिर्मितानां माङ्गल्य सूचकचन्दनमिश्रघटानामित्यर्थः 'एवं भिंगाराणं' एवं भृङ्गाराणाम् एवं सर्वत्राष्टसहस्राणि ज्ञातव्यानि (झारीति भाषाप्रसिद्धानाम् 'आयंसाणं' आदर्शानाम् दर्पणानाम् 'थालाणं-पाईणं सुपइट्ठगाणं' स्थालीनां पात्रीणां सुप्रतिष्ठकानाम् पात्रविशेषाणाम् 'चित्ताणं रयण-करंडगाणं वायकरगाणं पुप्फचंगेरीणं' चित्राणाम् रत्नकरण्डानां रत्नाधारभूतमञ्जूषानाम् 'वातकरकाणां वहिः स्थितानां मध्ये जलशून्यानाम् करकाणां जलपात्राणामित्यर्थः पुष्पचङ्गेरीणाम् अष्टसहस्राणि प्रत्येकम् विकुर्वन्ति 'एवं जहा सूरियाभस्स सव्वचंगेरीओ सव्व पडलगाइं विसेसिअतराइं भाणियव्वाइं' एवम् उक्तरीत्या यथा सूरियाभस्य राजप्रश्नीये

सुवर्णरूप्यमयकलशों की, १००८ 'सुवर्णमणिमयाणं' सुवर्णमणिमयकलशों की, १००८ 'रूप्पमणिमयाणं' रूप्पमणिमयकलशों की १००८ 'सुवण्णरुप्पमणिमयाणं सुवर्णरूप्यपमणिमयकलशों की 'अट्ठसहस्सं भोमिज्जाणं' १००८ मिट्टी के कलशों की, 'अट्ठसहस्सं चंदण कलसाणं' १००८ चन्दन के कलशों की 'एवं भिंगाराणं आयंसाणं' १००८ झारियों की, १००८ दर्पणों की, 'थालाणं' १००८ थालों की 'पाईणं' १००८ पात्रियों की, 'सुपईट्ठगाणं' सुप्रतिष्ठकों 'आधारविशेषों' की 'चित्ताणं' १००८ चित्रों की, 'रयणकरंडगाणं' १००८ रत्नकरण्डकों की 'वायकरगाणं' १००८ वातकरकों की 'पुप्फचंगेरीणं' १००८ पुष्पचंगेरिकाओं की, विकुर्वणा की 'जहा सूरियाभस्स सव्वचंगेरीओ सव्वपटलगाइं विसेसिअतराइं भाणिअव्वाइं सीहासणछत्त-चामरतेल्लसमुग्ग जाव सरिसव समुग्गा तालिअंटा

કળશોની ૧૦૦૮ 'सुवण्णमणिमयाणं' સુવર્ણ મણિમય કળશોની, ૧૦૦૮ 'रूप्पमणिमयाणं' રૂપ્ય મણિમય કળશોની, ૧૦૦૮ 'सुवण्णरूप्पमणिमयाणं' સુવર્ણરૂપ્ય મણિમય કળશોની 'अट्ठ सहस्सं भोमेज्जाणं' ૧૦૦૮ માટીના કળશોની 'अट्ठ सहस्सं चंदणकलसाणं' ૧૦૦૮ ચંદનના કળશોની 'एवं भिंगाराणं आयंसाणं' ૧૦૦૮ ઝારીઓની, ૧૦૦૮ દર્પણોની. 'थालाणं' ૧૦૦૮ થાળોની पाईणं' ૧૦૦૮ પાત્રીઓની, 'सुपईट्ठगाणं' ૧૦૦૮ સુપ્રતિષ્ઠકોની આધાર વિશેષોની, 'चित्ताणं' ૧૦૦૮ ચિત્રોની, 'रयणकरंडगाणं' ૧૦૦૮ રત્ન કરંડકોની 'वायकरगाणं' ૧૦૦૮ વાત કરકોની 'पुप्फचंगेरीणं' ૧૦૦૮ પુષ્પ ચંગેરિકાઓની વિકુર્વણા કરી. 'जहा सूरियाभस्स सव्व चंगेरीओ सव्व पटलगाइं विसेसिअतराइं भाणिअव्वाइं

इन्द्राभिषेकसमये सूर्याभदेवचङ्गेर्यः तथाऽत्रापि वक्तव्याः दृष्टम् इदं जीवाभिगमे तृतीयप्रतिपत्तौ 'अट्ठसहस्सं आभरणचंगेरीणं लोमहत्थचंगेरीणं' इति तथा सर्वपटलकानि वक्तव्यानि, तथाहि अष्टसहस्राणि पुष्पपटलकानाम् इमानि वस्तूनि सूर्याभाभिषेकोपयोगवस्तुभिः संख्ययैव तुल्यानि न तु गुणेन इत्याह–विशेपिततराणि अतिशय विशिष्टानि भणितव्यानि प्रथमकल्पीयदेवविकुर्वणातोऽच्युत कल्पदेवविकुर्वणाया अधिकतरत्वात् विशिष्टत्वात् तथा 'सीहासण-छत्तचामर तेल्लसमुग्ग जाव सरिसवसमुग्गा' सिंहासन छत्रचामर तिलसमुद्गक यावत् सर्षप-

---

जाव अट्ठसहस्सं कडुच्छुगाणं विउव्वंति' जिस तरह राजप्रश्नीय सूत्र में इन्द्राभिषेक के समय में सूर्याभदेव के प्रकरण में समस्त चंगेरिकाओं की, समस्त पुष्प पटलों की विकुर्वणा हुई कही गई है उसी प्रकार यहां पर भी इन सब अभिषेक योग्य सामग्री वस्तुओं की अतिविशिष्टरूप से विकुर्वणा की गई ऐसा कहना चाहिये क्यों कि प्रथम कल्पके देवों की विकुर्वणा की अपेक्षा अच्युत-कल्पगत देवों की विकुर्वणा अधिकतर होती है अतः इन विकुर्वितहुई समस्त-वस्तुओं की संख्या १००८ रूप से ही समान थी गुण से नहीं ऐसा नहीं है कि सूर्याभदेव के प्रकरण में विकुर्वित की गई अभिषेक योग्य वस्तुएं संख्याकी अपेक्षा समान थी किन्तु ये सब गुणकी अपेक्षा विशिष्टतर थीं यही बात 'विशेषित तराइं' इस पद द्वारा कही गई है क्योंकि प्रथम कल्पगत देवों की विक्रिया शक्ति में और अच्युतकल्पगत देवों की विक्रिया शक्ति में अधिकतरता होती है, यह बात ऊपर कही जा चुकी है।

इसी तरह उन देवों ने १००८ सिंहासनों की, १००८ छत्रों की १००८

सीहासण छत्त चामर तेल्ल समुग्ग जाव सरिसवसमुग्गा तालिअंटा जाव अट्ठ सहस्सं कडुच्छुगाणं विउव्वंति' જે પ્રમાણે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં ઈન્દ્રાભિષેક વખતે સૂર્યાભ દેવના પ્રકરણમાં સમસ્ત ચંગેરીકાઓની સમસ્ત પુષ્પ પટલોની વિકુર્વણા કરવામાં આવી હતી, તે પ્રમાણે જ અહીં પણ એ બધી અભિષેક યોગ્ય સામગ્રીની અતિ વિશિષ્ટ રૂપમાં વિકુર્વણા કરવામાં આવી હતી, એવું સમજવું જોઇએ. કેમકે પ્રથમ કલ્પના દેવોની વિકુર્વણાની અપેક્ષાએ અચ્યુત કલ્પગત દેવોની વિકુર્વણા અધિકતર હોય છે. આમ એ વિકુર્વિત થયેલી સમસ્ત વસ્તુઓની સંખ્યા ૧૦૦૮ રૂપની અપેક્ષાએ જ સમાન હતી. ગુણની અપેક્ષાએ નહિ. આમ ન સમજવું જોઇએ. કે સૂર્યાભદેવના પ્રકરણમાં વિકુર્વિત કરવામાં આવેલી અભિષેક યોગ્ય વસ્તુઓ અને અહીં વિકુર્વિત કરવામાં આવેલી અભિષેક યોગ્ય વસ્તુઓ સંખ્યાની દૃષ્ટિએ પણ સમાન હતી. પરંતુ એઓ બધી ગુણની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટતર હતી. એજ વાત 'विशेपिततराइं' આ પદ વડે કહેવામાં આવેલી છે. કેમકે પ્રથમ કલ્પગત દેવોની વિક્રિયા શક્તિમાં અને અચ્યુત કલ્પગત દેવોની વિક્રિયા શક્તિમાં અધિક તરતા હોય છે. આ વાત ઉપર કહેવામાં આવેલી છે આ પ્રમાણે તે દેવોએ ૧૦૦૮

समुद्गकाः तत्र सिंहासनच्छत्रचामराः प्रसिद्धाः तिलसमुद्गक यावत् सर्षपसमुद्गकाश्च तिलभाजन यावत् सर्षवभाजनानि च अत्र यावत् पदात् कोष्टसमुद्गकादयो वक्तव्याः तथाहि 'कोट्ठसमुग्गे पत्ते चोएअतरगमेलाय हरिआलेहिंगुलये मणोसिला इति तालिअंटा जाव अट्ठसहस्सं कडुच्छगाणं विउव्वंति' तालवृन्तानि तालव्यजनानि अत्र यावत् पदात् व्यजनानीति परिग्रहः तत्र व्यजनानीति सामान्यतो वातोपकरणानि तालवृन्तानि तु तद्विशेषणरूपाणि एषामष्टसहस्राणि अष्टसहस्राणि इति अष्टसहस्राणि धूपकडुच्छुकानामिति विकुर्वन्ति विकुर्वणाशक्त्या निष्पादयन्ति 'विउव्वित्ता' विकुर्व्य विकुर्वणा शक्त्या निष्पाद्य 'साहाविए विउव्विएअ कलसे जाव कडुच्छुएअ गिण्हित्ता' स्वाभाविकान् देवलोके देवलोकवत् स्वयं सिद्धान् इव वैक्रियांश्च अनन्तर पूर्वोक्तान् सौवर्णादिकान् कलशान् यावत् कडुच्छुकांश्च गृहीत्वा आदाय अत्र यावत् पदात् भृङ्गारादयो व्यजनान्ताः सर्वे ग्राह्याः 'जेणेव खीरोदए समुद्दे तेणेव आगम्म खीरोदगं गिण्हंति' यत्रैव क्षीरोदः समुद्रः तत्रैव आगत्य क्षीरोदकं क्षीररूपमुदकं गृह्णन्ति 'पत्ताइं ताइं गिण्हंति' यानि तत्र उत्पलानि पद्मानि यावत् सहस्रपत्राणि तानि गृह्णन्ति ते देवाः अत्र यावत्पदात् कुमुमादीनां परिग्रहः 'एवं पुक्खरोदाओ' एवम्

की, १००८ तेल समुद्गकों की यावत् इतनेही कोष्ठसमुद्गकादिकों की, सर्षप समुद्गकों की, ताल वृन्तों की यावत् १००८ धूपकडुच्छुकों की धूप कटाहों की विकुर्वणा करके फिर वे देवलोक में देवलोक की तरह स्वयं सिद्ध शाश्वत कलशों को एवं विक्रिया से निष्पादित कलशों को यावत् भृङ्गार से लेकर व्यजनान्ततक की वस्तुओं को और धूप कडुच्छुकों को लेकर 'जेणेव खीरोदए समुद्दे तेणेव आगम्म खीरोदगं गिण्हंति' जहां क्षीरोद-क्षीरसागर नामका समुद्र था-वहां आकर उन्हों ने उसमें से क्षीरोदक कलशों में भरा 'गिण्हित्ता जाइं तत्थउप्पलाइं पउमाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हंति' क्षीरोदक को भरकर फिर उन्हों ने वहां पर जितने उत्पल थे, पद्म थे यावत् सहस्रपत्रवाले कमल थे उन सबको

સિંહાસનોની, ૧૦૦૮ છત્રોની, ૧૦૦૮ ચામરોની, ૧૦૦૮ તેલ સમુદ્ગકોની યાવત્ એટલા જ કોષ્ઠ સમુદ્ગકોની, સર્ષવ સમુદ્ગકોની, તાલ વૃન્તોની યાવત્ ૧૦૦૮ ધૂપ કડુચ્છકોની ધૂપ કટાહોની વિકુર્વણા કરી. 'विउव्वित्ता साहाविए विउव्विए य कलसे जाव कडुच्छुए य गिण्हित्ता' વિકુર્વણા કરીને પછી તે દેવલોકમાં, દેવલોકની જેમ સ્વયંસિદ્ધ શાશ્વત કળશોને તેમજ વિક્રિયાથી નિષ્પાદિત કળશોને યાવત્ ભૃંગારથી માંડીને વ્યંજનાન્તની વસ્તુઓને અને ધૂપકડુચ્છુકોને લઈને 'जेणेव खीरोदए समुद्दे, तेणेव आगम्म खीरोदगं गिण्हंति' જ્યાં ક્ષીરોદ-ક્ષીર સાગર નામક સમુદ્ર હતો. ત્યાં આવ્યા. ત્યાં આવીને તેમણે તેમાંથી ક્ષીરોદક કળશોમાં ભર્યું. 'गिण्हित्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं पउमाइं जाव सहस्स पत्ताइं ताइं गिण्हंति' ક્ષીરોદક ભરીને પછી તેમણે ત્યાં જેટલા ઉત્પલો હતાં, પદ્મો હતાં, યાવત્ સહસ્ર પત્રવાળાં કમળો હતાં, તે બધાને લીધાં અહીં યાવત્ પદથી કુમુદ વગેરેનું ગ્રહણ થયું છે

अनया रीत्या पुष्करोदात् तृतीयसमुद्रात् क्षीरोदसमुद्रात उदकादिकं गृह्णन्ति अत्र देवैः क्षीरोदकसमुद्रे क्षीरोदकादि ग्रहणानन्तरं यस्मात् वारुणीवरमनतिगमुदका पुष्करोदे जलं गृहीतम्। तस्मात् वारुणीवर वारिणोऽग्राह्यत्वादिति सम्भाव्यते. 'जाव भरहेरवयाणं मागहाइतित्थाणं उदगं मट्टिअंच गिण्हंति अत्र यावत्पदात् 'समयखित्ते' इति ग्राह्यम् तथाच समयक्षेत्रे मनुष्यक्षेत्रे भरतैरवतयोः पुष्करवरद्वीपार्द्धसत्कयोः मागधादीनां तीर्थानामुदकं मृत्तिकां च गृह्णन्ति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'एवं गंगाईणं महाणईणं जाव' एवमिति समयक्षेत्रस्य पुष्करवरद्वीपार्द्धसत्कानां गङ्गादीनां महानदीनाम् आदिशब्दात् सर्वनदीनां परिग्रहः यावत्पदात् उदकमुभयतटवर्तिनीं मृत्तिकां च गृह्णन्ति इति ग्राह्यम् 'चुल्लहिमवंताओ सव्वतुअरे सव्वपुप्फे सव्वगंधे सव्वमल्ले जाव सव्वोसहीओ सिद्धत्थए य गिण्हंति' क्षुद्रहिमवतः सर्वान् तुवरान् कषायद्रव्याणि, सर्वान् गन्धान् वासादीन् सर्वाणि माल्यानि ग्रथितादि भेदभिन्नानि 'सर्वा महौषधीः सिद्धा-

लिया यहां यावत्पद से कुमुद आदि कों का ग्रहण हुआ है 'एवं पुक्खरोदाओ जाव भरहेरवयाणं मागहाइतित्थाणं उदगं मट्टिअंच गिण्हंति' इसी तरह से पुष्करोदक नामके तृतीय समुद्र से उन्हों ने उदकादिक लिया, फिर मनुष्य क्षेत्रस्थित पुष्कर वरद्वीपार्ध के भरत ऐरवत के मागधादिक तीर्थों में आकर उन्हों ने वहां का जल और मृत्तिकाली 'गिण्हित्ता एवं गंगाईणं महाणईणं जाव चुल्लहिमवंताओ सव्वतुअरे सव्वपुप्फे सव्व गंधे सव्व मल्ले जाव सव्वोसहीओ सिद्धत्थए य गिण्हंति २ त्ता पउमद्दहाओ दहोअगं उप्पला दीणिअ एवं सव्व कुलपव्वएसु वट्टवेअड्ढेसु सव्वमहद्दहेसु' वहां का जल और मृत्तिका लेकर फिर उन्हो ने वहां की गंगा आदि महानदियों का जल यावत् उदक एवं उभय तटकी मृत्तिकाली तथा क्षुद्रहिमवान् पर्वत से समस्त आमलक आदि कषाय द्रव्यों को, भिन्न २ जाति के पुष्पों को समस्त गन्ध द्रव्यों को ग्रथितादि भेदवाली मालाओं को, राजहंसी आदि महौषधियों को और सर्षपों को लिया पद्मद्रह से द्रहोदक

'एवं पुक्खरोदाओ जाव भरहेरवयाणं मागहाइतित्थाणं उदगं मट्टिअं गिण्हंति' આ પ્રમાણે પુષ્કરોદક નામક તૃતીય સમુદ્રમાંથી તેમણે ઉદકાદિક લીધાં. પછી મનુષ્ય ક્ષેત્ર સ્થિત પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના ભરત ઐરવતના માગધાદિક તીર્થોમાં આવીને તેમણે ત્યાંથી પાણી અને મૃત્તિકા લીધાં. 'गिण्हित्ता एवं गंगाईणं महाणईणं जाव चुल्लहिमवंताओ सव्वतुअरे सव्वपुप्फे सव्वगंधे सव्वमल्ले जाव सव्वोसहीओ सिद्धत्थए य गिण्हंति गिण्हित्ता पउमद्दहाओ दहोअगं उप्पलादीणि अ एवं सव्व कुलपव्वएसु वट्टवेअड्ढेसु सव्व महद्दहेसु' ત્યાંથી પાણી અને મૃત્તિકા લઈને પછી તેમણે ત્યાંની ગંગા વગેરે મહા નદીઓનું પાણી યાવત્ ઉદક તેમજ ઉભય તટની મૃત્તિકા લીધી. તથા ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વતથી સમસ્ત આમલક આદિ કષાય દ્રવ્યોને, ભિન્ન-ભિન્ન જાતિના પુષ્પોને, સમસ્ત ગન્ધ દ્રવ્યોને ગ્રથિતાદિ ભેદવાળી માળાઓને, રાજહંસી વગેરે મહૌષધિઓને અને સર્ષપોને

र्थकांश्च सर्षपान् गृह्णन्ति ते आभियोगिकाः देवाः 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'पउमदहाओ दहोदगं उप्पलादीणिअ' पद्मद्रहात् द्रहोदकमुत्पलादीनि च गृह्णन्ति। 'एवं सव्वकुलपव्वएसु वट्टवेअद्धेसु सव्वमहद्दहेसु सव्ववासेसु सव्वचक्कवट्टि विजएसु वक्खारपव्वएसु अंतरणईसु विभासिज्जा' एवं क्षुद्रहिमवन्न्यायेन सर्वक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वेन सर्वकुलपर्वतेषु सर्वकुलकल्पापर्वताः सर्वकुलपर्वताः, हिमाचलादयस्तेषु, तथा वृत्तवैताढ्येषु, तथा सर्वमहाद्रहेषु पद्मद्रहादिषु तथा सर्ववर्षेषु, भरतादिषु, सर्वचक्रवर्ति विजयेषु कच्छादिषु वक्षस्कारपर्वतेषु गजदन्ताकृतिषु माल्यवदादिषु सरलाकृतिषु च चित्रकूटादिषु तथा अन्तरनदीषु ग्राहवत्यादिषु विभाषेत वदेत् पर्वतेषु तु तुवरादीनां द्रहेषु उत्पलादीनाम् कर्मक्षेत्रेषु मागधादि तीर्थोदकमृदां नदीषु उदकोभयतटमृदां ग्रहणं वक्तव्यमित्यर्थः, 'जाव उत्तरकुरुसु जाव' यावत् उत्तरकुरुषु यावत् अत्र प्रथमं यावत् पदात् देवकुरुपरिग्रहः तथाच उत्तरकुरुषु देवकुरुषु च चित्रविचित्रगिरि यमकगिरि काञ्चनगिरि हृदद-शकेषु यथासम्भवं वस्तुजातं गृह्णन्ति, द्वितीय यावत्पदात् पुष्करवरद्वीपार्द्धयोः भरतादिस्था-नेषु वस्तुग्रहो वाच्यः। ततो जम्बूद्वीपोऽपि तद्ग्रहस्तैव वाच्यः कियत्पर्यन्तमित्याह–'सुदंसणे-भद्दसालवणे' इत्यादि 'सुदंसणभद्दसालवणे सव्वतुअरे जाव सिद्धत्थए य गिण्हंति' सुदर्शने पूर्वार्द्धमेरौ भद्रशालवने नन्दनवने सौमनसवने पण्डकवने च सव्वतुवरान् गृह्णन्ति तथा तस्यैव

को और उत्पल आदि को लिया इसी कुलपर्वतो में से, वृत्त वैताढयों में से एवं सर्व महाद्रहो मे से 'सव्ववासेसु, सव्व चक्कवट्टिविजएसु, वक्खारपव्वएसु, अंतरणईसु, विभासिज्जा' समस्त भरतादि क्षेत्रों में से, समस्त चक्रवर्ती विजयों में से, वक्षस्कार पर्वतों में से अन्तर नदियों में से जलादिकों को लिया 'जाव उत्तरकुरुसु जाव सुदंसणभद्दसालवणे सव्व तुअरे जाव सिद्धत्थए य गिण्हंति' यावत् उत्तरकुरु आदि क्षेत्रों में से यावत् पदग्राह्य देवकुरु में से, चित्र विचित्र गिरिमें से यमक गिरिमें से काञ्चनगिरि में से एवं हृद दशकों में से यथा संभव वस्तुओं को लिया तथा द्वितीय यावत्पद से पुष्करवर द्वीपार्ध के पूर्वापरार्द्ध भागों में स्थित भरतादि स्थानों में से यथा संभव वस्तुओं को लिया इसी तरह जम्बुद्वीपस्थ पूर्वार्द्ध मेरुमें स्थित भद्रशालवन में से नन्दनवन में से, सौमनसवन

લીધાં. પદ્મદ્રહથી દ્રહોદક અને ઉત્પલાદિ લીધાં. એજ કુલ પર્વતમાંથી, વૃત્ત વૈતાઢયો-માંથી તેમજ સર્વ મહા સમુદ્રોમાંથી 'सव्व वासेसु, सव्ववक्कवट्टिविजएसु वक्खार-पव्वएसु अंतरणईसु विभासिज्जा' સમસ્ત ભરતાદિ ક્ષેત્રોમાંથી, સમસ્ત ચક્રવર્તી વિજયોમાંથી વક્ષસ્કાર પર્વતોમાથી અન્તર નદીઓમાંથી, જલાદિકો લીધા. 'जाव उत्तरकुरुसु जाव सुदं-सणभद्दसालवणे सव्वतुअरे जाव सिद्धत्थए य गिण्हंति' યાવત્ ઉત્તર કુરૂ આદિ ક્ષેત્રો-માંથી યાવત્ પદ ગ્રાહ્ય દેવકુરુમાંથી, ચિત્ર વિચિત્ર ગિરિમાંથી, યમક ગિરિમાંથી, તેમજ હૃદ દશકોમાંથી યથા સંભવ વસ્તુઓ લીધી. તથા દ્વિતીય યાવત્ પદથી પુષ્કરવર દ્વીપા-ર્ધના પૂર્વાપરાર્દ્ધ ભાગોમાં સ્થિત ભરતાદિ સ્થાનોમાંથી યથા સંભવ વસ્તુઓ લીધી. આ

अपरार्द्धे अनेनैव क्रमेण वस्तुजातं गृह्णन्ति, ततो धातकीखण्ड जम्बूद्वीपगतस्य मेरोः भद्रशालवने सर्वं तुवरान् यावत्सिद्धार्थकांश्च गृह्णन्ति, 'एवं णंदणवणाओ सव्वतुअरे जाव सिद्धत्थए अ सरसंच गोसीसचंदणं दिव्वं च सुमणोदामं गिण्हंति' एवम् उत्तरीत्या अस्यैव मेरोः नन्दनवनात् सर्वतुवरान् यावत् सिद्धार्थकांश्च सरसं च गोशीर्षचन्दनं दिव्यं च सुमनो दामग्रथितपुष्पाणि गृह्णन्ति 'एवं सोमणसपंडगवणाओ सव्वतुअरे जाव सुमणसदामं ददरमलयसुगंधेय गिण्हंति' एवं सौमनसवनात् पण्डकवनाच्च सर्वतुरवरान यावत् सुमनोदाम दर्दरमलयसुगन्धिकान् गन्धांश्च तत्र दर्दरमलयौ–चन्दनोत्पत्तिखानिभूतौ पर्वतौ तेन तात्स्थात् तद्व्यपदेश इतिन्यायेत् तदुद्भवचन्दनमपि दर्दरमलयशब्दाभ्यामभिधीयते तथाच दर्दरमलयनामक चन्दने तयोः सुगन्धः परमगन्धो यत्र तान् दर्दरमलयसुगन्धिकान् गन्धान् वासान् गृह्णन्ति

में से और पण्डक वनमें से समस्त तुवरादि पदार्थों को लिया 'जाव सिद्धत्थए अ सरसंच गोसीसचंदणं दिव्वेच सुमणदामं गेण्हंति' यावत् सिद्धार्थकों सरस गोशीर्षचन्दन को और दिव्य पुष्पमालाओं को लिया 'एवं सोमणस पंडगवणाओ अ सव्वतुअरे जाव सुमणसदामं ददरमलय सुगंधे य गिण्हंति, २ त्ता-एगओ मिलंति २ त्ता जेणेव सामी तेणेव उवागच्छंति २ त्ता महत्थं जाव तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेंति' इसी तरह धातकी खण्डस्थ मेरुके भद्रशालवन में से सर्व तुवर पदार्थों को यावत् सिद्धार्थ कों को लिया इसी तरह इसके नन्दनवन में से समस्त तुवर पदार्थोंको यावत् सिद्धार्थकों को लिया सरसगोशीर्षचन्दन को लिया दिव्य सुमनो दामों को लिया इसी तरह सौमनसवन से पण्डकवन से सर्व तुवरों औषधिओं को यावत् सुमनो दामों को दर्दर एवं मलय सुगन्धित चन्दनों को लिया तात्पर्य यही है कि अढाई द्वीप एवं इसके बाहर के समुद्रों में से वहां के जल को पर्वतों में से तुवरादि सर्वप्रकार के औषधीय

પ્રમાણે જમ્બુ દ્વીપસ્થ પૂર્વાર્દ્ધ મેરુમાં સ્થિત ભદ્રશાલ વનમાંથી નન્દન વનમાંથી, સૌમનસ વનમાંથી અને પંડક વનમાંથી સમસ્ત તુવરાદિ પદર્થો લીધાં. 'जाव सिद्धत्थएअ सरसंच गोसीसचंदणं दिव्वे च सुमणदामं गेण्हंति' યાવત્ સિદ્ધાર્થ, સરસ ગોશીર્ષ ચન્દન અને દિવ્ય પુષ્પમાળાઓ લીધાં 'एवं सोमणसपंडगवणाओ अ सव्वतुअरे जाव सुमणसदामं ददरं मलयसुगंधं य गिण्हंति, गिण्हित्ता एगओ मिलंति मिलित्ता जेणेव सामी तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता महत्थं जाव तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेंति' આ પ્રમાણે જ ધાતકી ખંડસ્થમેરુના ભદ્રશાલ વનમાંથી, સર્વતુવર પદાર્થોને યાવત્ સિદ્ધાર્થોને લીધાં આ પ્રમાણે જ એના નન્દન વનમાંથી સમસ્ત તુવર પદાર્થોને યાવત્ સિદ્ધાર્થોને લીધા. સરસ ગોશીર્ષ ચન્દન લીધું. દિવ્ય સુમનોદામો લીધાં. આ પ્રમાણે સૌમનસ વનમાંથી, પંડકવનમાંથી, સર્વ તુવરો ઔષધિઓને યાવત્ સુમનોદામોને, દર્દુર તેમજ મલયજ સુગંધિત ચન્દન લીધાં. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે અઢાઈ દ્વીપ તેમજ એની બહારના સમુ-

'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'एगओ मिलंति' इतस्ततो विप्रकीर्णा आभियोगिका देवा एकत्र मिलन्ति 'मिलित्ता' मिलित्वा 'जेणेव सामी तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव स्वामी अच्युतः, तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'महत्थं जाव तित्थयराभिसेअं उवट्ठवेंतित्ति' महार्थं यावत् तीर्थंकराभिषेकम् तीर्थंकराभिषेकयोग्यं क्षीरोदकाद्युपस्करणम् उपस्थापयन्ति उपनयन्ति, अच्युतेन्द्रस्य समीपस्थितं कुर्वन्तीत्यर्थः अत्र यावत् पदात् महार्घं महार्हं विपुलमिति पदत्रयी ग्राह्या एषामर्थस्तु पूर्वे द्रष्टव्यः इति ॥ सू० ९ ॥

अथ अच्चुतेन्द्रो यत्कृतवान् तदाह–'तएणं से अच्चुए' इत्यादि

मूलम्–'तएणं से अच्चुए देविंदे दसहिं सामाणिअसहस्सीहिं तायत्तीसएहिं चउहिं लोगपालेहिं तिहिं परिसाहि सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणिआहिवईहिं चत्तालसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं सद्धिं संपरिवुडे तेहिं सामाणिएहिं विउव्विएहिं अ वरकमलपइट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपरिपुण्णेहिं चंदणकयच्चाएहिं आविद्धकंठेगुणेहिं पउमुप्पलपिहाणेहिं करयल सुकुमार परिग्गहिएहिं अट्ठसहस्सेणं सोवण्णियाणं कलसाणं जाव अट्ठसहस्सेणं भोमेज्जाणं जाव सव्वोदएहिं सव्वमट्टिआहिं सव्वतुवरेहिं जाव सव्वोसहिसिद्धत्थएहिं सव्विड्ढीए जाव रवेणं महया महया तित्थयराभिसेएणं अभिसिंचइ तएणं सामिस्स महयामहयाअभिसेयंसि वट्टमाणंसि इंदाईआ देवा छत्तचामरधूव कडुच्छुअ पुप्फगंध जाव हत्थगया हट्ठतुट्ठ जाव वज्जसूलपाणी पुरओ चिट्ठंति पंजलिउडा इति

पदार्थों को द्रहों में से उत्पलादिकों को कर्मक्षेत्रो में से मागधादि तीर्थो के जलको एवं मृत्तिका को एवं नदियों में से उनके उभयतटों की मिट्टीको लिया इस प्रकार से अभिषेक योग्य सब प्रकार की साधन सामग्री लेकर वे इधर उधर फैले हुए देव एक स्थान पर आकरके इकट्टे हो गये और मिलकर फिर वे सबके सब जहां अपना स्वामी था वहां पर गये वहां जाकर उन्हों ने वह तीर्थंकर के अभिषेक योग्य लाई हुई समग्र सामग्री अपने स्वामी अच्युतेन्द्र की समक्ष रखदी ॥९॥

દ્રોમાંથી ત્યાંનું પાણી, પર્વતોમાંથી, તુવરાદિક સર્વ પ્રકારના ઔષધીય પદાર્થો, દ્રહોમાંથી ઉત્પલાદિકો, કર્મક્ષેત્રોમાંથી માગધાદિ તીર્થોનું પાણી તેમજ મૃત્તિકા તથા નદીઓમાંથી તેમના ઉભય તટોની મૃત્તિકા આ પ્રમાણે બધાં પદાર્થો લીધાં. આ પ્રમાણે અભિષેક યોગ્ય સર્વ પ્રકારની સાધન–સામગ્રી લઈને તેઓ આમ–તેમ વિખરાયેલા દેવો એક સ્થાન ઉપર આવીને એકત્ર થયા અને એકત્ર થઈને તેમણે તે તીર્થંકરના અભિષેક યોગ્ય એકત્ર કરેલી બધી સામગ્રી પોતાના સ્વામી અચ્યુતેન્દ્રની સામે મૂકી દીધી. ॥ ૯ ॥

एवं विजयाणुसारेण जाव अप्पेगइयादेवा आसिअ संमज्जिओवलित्त-सित्तसुइसम्मट्टरत्थंतरावणवीहिअं करेंति जाव गंधवट्टिभूअंति अप्पे-गइया हिरण्णवासं वासंति एवं सुवण्णरयणवइर आभरणपत्तपुप्फफल-बीअमल्लगंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति, अप्पेगइया हिरण्णविहिं भाइंति एवं जाव चुण्णविहिं भाइंति अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति तं जहा—ततं १ विततं २ घणं ३ झुसिरं ४ अप्पेगइया चउव्विहं गेयं गायंति तं जहा—उक्खित्तं १ पायत्तं २ मंदायइयं ३ रोईआवसाणं ४ अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति तं जहा—अंचिअं १ दुअं २ आरभडं ३ भसोलं ४ अप्पेगइया चउव्विहं अभिणयं अभिणेंति तं जहा—दिट्ठं-तिअं १ पडिसुइयं २ सामण्णोवणिवाइयं ३ लोगमज्झावसाणियं, अणेगवत्तीसइविहं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेंति अप्पेगइया उप्पयं निवयं निवयउप्पयं संकुचिअपसारिअं जाव भंतसंभंतणामं दिव्वं णट्टविहिं उव-दंसंतीति, अप्पेगइया तंडवेंति अप्पेगइया लासेंति, अप्पेगइया पीणेंति, एवं बुक्कारेंति, अप्फोडेंति, वग्गंति सीहणायं णदंति अप्पेगइया सव्वाइं करेंति अप्पेगइया हयहेलिअं एवं हत्थि गुलुगुलाइअं रहघणघणाइअं अप्पेगइया तिण्णिवि, अप्पेगइया उच्छोलंति अप्पेगइया पच्छोलंति, अप्पेगइया तिवइं छिंदंति पायदद्दरयं करेंति, भूमिचवेडे दलयंति, अप्पे-गइया महया सद्देणं रावेंति एवं संजोगा विभासियव्वा अप्पेगइया हक्कारेंति एवं पुक्कारेंति वक्कारेंति ओवयंति परिवयंति जलंति तवंति पय-वंति गज्जंति विज्जुआयंति वासिंति अप्पेगइया देवुक्कलिअं करेंति एवं देवकहकहगं करेंति, अप्पेगइया दुहु दुहुगं करेंति अप्पेगइया विकिय भूयाइं रूवाइं विउव्वित्ता पणच्चंति एवमाइ विभासेज्जा जहा विजयस्स जाव सव्वओ समंता आधावेंति परिधावेंति ॥ सू० १० ॥

छाया—ततः खलु सोऽच्युतो देवेन्द्रः दशभिः सामानिकसहस्रैः त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकैः चतुर्भिलोकपालैः तिसृभिः पर्षद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः चत्वारिंशता आत्मरक्षकदेवसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः तै स्वाभाविकैः वैक्रियैश्च वर

कमलप्रतिष्ठानैः सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णैः चन्दनकृतचर्चितैः आविद्धकण्ठगुणैः पद्मोत्पलपिधानैः करतलसुकुमार परिगृहीतैः, अष्ट सहस्रेण सौवर्णिकानां कलशानां यावत् अष्टसहस्रेण भौमेयानां यावत् सर्वोदकैः सर्वमृत्तिकाभिः सर्वतुवरैर्यावत् सर्वौषधिसिद्धार्थकैः सर्वर्द्ध्या यावत् रवेण महता महता तीर्थकराभिषेकेण अभिषिञ्चति, ततः खलु महता महता आभिषेके वर्तमाने इन्द्रदिकाः देवाः छत्रचामर धूपकडुच्छुकपुष्पगन्ध यावत् हस्तगताः हृष्टतुष्ट, यावत् वज्रशूलपाणयः पुरतस्तिष्ठन्ति प्राञ्जलिकृता इत्यर्थः। एवं विजयानुसारेण यावत् अप्येकका-देवाः आसिक्त संमार्जितोपलिप्तसिक्त शुचीसम्मृष्ट रथ्याऽन्तराऽऽपणवीथिकं कुर्वन्ति यावद् गन्धवर्त्तिभूतमिति, अप्येकका: हिरण्यवर्षं वर्षन्ति, एवं सुवर्णरत्नवज्राऽऽभरणपत्रपुष्पवीज-माल्यगन्धवर्षा यावत् चूर्णवर्षं वर्षन्ति, अप्येककाः, हिरण्यविधिं भाजयन्ति एवं यावत् चूर्ण-वीधिं भाजयन्ति, अप्येककाः चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति, तद्यथा ततम् १ विततम् २ घनम् ३ सुषिरम् ४ अप्येके, चतुर्विधं गेयं गायन्ति तद्यथा उत्क्षिप्तम् १ पादात्तम् २ मन्दायम् ३ रोचितावसानम् ४ अप्येककाः चतुर्विधं नाटयं नृत्यन्ति तद्यथा-अञ्चितम् १ द्रुतम् २ आरभटम् ३ भसोलम् ४ इति अप्येककाः चतुर्विधम् अभिनयम् अभिनयन्ति तद्यथा दार्ष्टा-न्तिकम् १ प्रतिश्रुतिकम् २ सामान्यतो विनिपातिकम् ३ लोकमध्यावसानिकम् ४ अप्येके द्वात्रिंशद्विधं दिव्यं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति, अप्येकका: उत्पातनिपातम् निपातोत्पातम् संकुचित प्रसारितम् यावत् भ्रान्तसंभ्रान्तनामकं दिव्यं नाटयविधिमुपदर्शयन्तीति। अप्येककाः विनयन्ति एवं वूत्कारयन्ति आस्फोटयन्ति वलन्ति सिंहानादं नदन्ति अप्येककाः सर्वाणि कुर्वन्ति अप्येककाः हयहेषितं एवं गुलगुलायितं रथघनघनायितम् अप्येककाः त्रीण्यपि अप्ये-ककाः 'उच्छोलंति' अग्रतो मुखे चपेटां दद्नति, पच्छोलंति' पृष्टतो मुखे चपेटां ददंति अप्ये-ककाः त्रिपदीं छिन्दन्ति पाददर्दरकं कुर्वन्ति भूमिचपेटां ददति अप्येकका: महता महता शब्देन रावयन्ति एवं संयोगाः विभापितव्याः अप्येकका 'हक्कारयन्ति' एवं पूत्कुर्वन्ति वक्कारयन्ति अवपतन्ति उत्पतन्ति परिपतन्ति ज्वलन्ति तपन्ति प्रतपन्ति गर्जन्ति विद्युतं कुर्वन्ति वर्षन्ति अप्येकका: देवोत्कलिकां कुर्वन्ति एवं देवकह कहकं कुर्वन्ति, अप्येकका: दुहु दुहुकं कुर्वन्ति, अप्येककाः विकृतभूतादि रूपाणि विकुर्वित्वा प्रनृत्यन्ति एवमादि विभाषेत यथा विजयस्य यावत् सर्वतः समन्तात् ईषद्धावन्ति परिधावन्ति इति ॥ सू० १०॥

टीका-'तएणं से अच्चुए देविंदे' ततः आभियोगिकदेवैः आनीताभिषेकसामग्र्याः, उपस्थित्यनन्तरम् खलु सोऽच्युतो देवेन्द्रः तीर्थंकरमभिषिञ्चतीत्यग्रे सम्बन्धः कैः सार्द्धं

'तए णं से अच्चुए देविंदे दसहिं सामाणिय'-इत्यादि

टीकार्थ-इसके बाद-जब अभिषेक योग्य सब सामग्री उपस्थित हो चुकी-

'तहणं से अच्चुए देविंदे दसहिं सामाणिय' इत्यादि

ટીકાર્થ-ત્યાર બાદ જ્યારે અભિષેક યેગ્ય બધી સામગ્રી ઉપસ્થિત થઈ ગઇ ત્યારે

संपरिवृतः सन् अभिपिञ्चति तत्राह—'दसहिं सामाणिअ साहस्सीहिं' दशभिः सामानिकसहस्रैः दशसहस्रसंख्यक सामानिकैः देवैः अपिच 'तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं' त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकैः देवविशेषैः अपिच 'चउहिं लोगपालेहिं' चतुर्भिर्लोकपालैः देवविशेषैः 'तिहिं परिसाहिं' तिसृभिः पर्षद्भिः सभाभिः 'सत्तहिं अणिएहिं' सप्तभिरनीकैः 'सत्तहिं अणिआहिवईहिं' सप्तभिरनीकाधिपपतिभिः 'चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' चत्वारिंशता आत्मरक्षकदेवसहस्रैः चत्वारिंशत् सहस्रसंख्याकैरात्मरक्षकदेवैरित्यर्थः सार्द्धं संपरिवृतः वेष्टितः कैः अभिपिञ्चति तत्राह—'तेहिं साभाविएहिं विउव्विएहिअ वरकमलपइट्ठाणेहिं' तैः तद्गतदेवजनविशेषैः स्वाभाविकैः स्वभावसिद्धैः वैक्रियैश्च विकुर्वणाशक्त्या निष्पादितैश्च वरकमलप्रतिष्ठानैः वरकमले श्रेष्ठकमले प्रतिष्ठानं स्थितिर्येषां ते तथाभूतास्तैः, एतान्यपदानि कलशविशेषणानि तथा 'सुरभिवरवारिपरिपुण्णेहिं' सुरभिवरवारि प्रतिपूर्णैः सुगन्धियुक्तजलपरिपूर्णैः तथा 'चंदणकयचच्चाएहिं' चन्दनकृतचर्चितैः कृतं चर्चितं विलेपनं येषां ते तथा भूतास्तैः तथा 'आविद्धकंठे गुणेहिं' आविद्धकण्ठेगुणैः आविद्धः आवद्धः कण्ठेगुणैः रज्जुभिः येषां ते तथाभूतास्तैः तथा 'पउमुप्पलपिहाणेहिं' पद्मोत्पलपिधानैः पद्मैरुत्पलैश्च तत् तत् कमलविशेषैः पिधानम् अच्छादनम् येषां ते तथाभूतास्तैः तथा 'करयलसुकुमारपरिग्गहिएहिं' करतलसुकुमार-

---

तब—'से अच्चुए देविंदे देवराया' उस देवेन्द्र देवराज अच्युतने 'दसहिं सामाणिअ साहस्सीहिं' अपने १० हजार सामानिक देवों के साथ 'तायत्तीसाए–तायत्तीसएहिं' ३३ त्रायस्त्रिंश देवों के साथ 'चउहिं लोगपालेहिं' चारलोक पालों के साथ 'तिहिं परिसाहिं' तीनपरिषदाओं के साथ 'सत्तहिं अणिएहिं' सात अनीकों के साथ 'सत्तहिं अणीयाहिवईहिं' सात अनीकाधिपतियों के साथ 'चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' ४० आत्मरक्षकदेवों के 'सद्धिं' साथ 'संपरिवुडे' घिरे हुए होकर 'तेहिं साभाविएहिं विउव्विएहिं अ वरकमलपइट्ठाणेहिं' उन स्वाभाविक और विकुर्वित तथा लाकरके सुन्दर कमलों के उपर रखे गये हुए 'सुरभिवारिपडिपुण्णेहिं' सुगंधित सुन्दर निर्मल जलसे भरे हुए, 'चंदणकयचच्चाएहिं' चन्दन से चर्चित हुए, 'आविद्धकंठेगुणेहिं' मोली से कंठमें

'से अच्चुए देविंदे देवराया' તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ અચ્યુતે 'दसहिं सामाणिअ साहस्सीहिं' પોતાના ૧૦ હજાર સામાનિક દેવોની સાથે 'तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं' ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવોની સાથે 'चउहिं लोगपालेहिं' ચાર લોકપાલોની સાથે, 'तिहिं परिसाहिं' ત્રણ પરિષદાઓની સાથે તથા 'सत्तहिं अणिएहिं सात અનીકો સાથે 'सत्तहिं अणीयाहिवईहिं' સાત અનીકાધિપતિઓની સાથે 'चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीहिं' ૪૦ આત્મરક્ષક દેવોની 'सद्धिं' સાથે 'संपरिवुडे' આવૃત થઈને 'तेहिं साभाविएहिं विउव्विएहिं अ वरकमलपइट्ठाणेहिं' તે સ્વાભાવિક અને વિકુર્વિત તેમજ લાવીને સુન્દર કમળોની ઉપર મૂકવામાં આવેલા 'सुरभिवारिपडिपुण्णेहिं' સુગંધિત,સુંદર નિર્મળ જળથી પૂરિત, 'चंदणकयचच्चाएहिं' ચન્દનથી ચર્ચિત થયેલા, 'आविद्ध

परिगृहीतैः, करतलेतु सुकुमारैः परिगृहीताः स्थापिताः ये तथाभूतास्तैः, एवंभूतैरनेकसहस्रसंख्यकैः कलशैरितिगम्यम्। तानेव कलशान् विभागतो दर्शयति 'अट्ठसहस्सेणं सोवण्णिआणं कलसाणं जाव अट्ठसहस्सं भोमेज्जाणं जाव' अष्टसहस्रेण अष्टोत्तरसहस्रेण सौवर्णिकानां सुवर्णमयानां कलशानां घटानां यावत् अत्र प्रथमयावत्पदात् अष्टसहस्रेण अष्टोत्तरसहस्रेण रौप्यानाम् अष्टसहस्रेण मणिमयानाम् अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमयानाम् अष्टसहस्रेण रूप्यमणिमयानाम् अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमणिमयानामिति अष्टसहस्रेण भौमेयानां तथाच सर्वसंख्यायाः सम्मेलनेन चतुःषष्ट्याधिकैः अष्टभिः सहस्रैः तत् तत् विशेषणविशिष्टकलशानामित्यर्थः द्वितीययावत्पदात् भृङ्गारादिपरिग्रहः 'सव्वोदएहिं सव्वमट्टिआहिं सव्वतूवरेहिं जाव सव्वोसहि सिद्धत्थएहिं' सर्वोदकैः सर्वमृत्तिकाभिः सर्वतुवरैः यावत् सर्वौषधिसिद्धार्थकैः अत्र-यावत्पदात् पुष्पादिपरिग्रहः 'सव्विड्ढीए जाव रवेणं' सर्वद्धर्या सर्वया विभवादिसंपदा यावद्रवेण शब्देन यत्र यावच्छब्देन 'सव्वजुईए' सर्वद्युत्या इत्यारभ्य 'संखपणवभेरि झल्लरिखरमुहि हुडुक

बंधे हुए 'पउमुप्पलपिहाणेहिं' पद्म और उत्पलरूप ढक्कन से ढके हुए 'करयलसुकुमार परिग्गहिएहिं' ऐसे सुन्दर सुकुमार करतलों में धारण किये गये 'अट्ठसहस्सेणं सोवण्णिआणं कलसाणं जाव अट्ठसहस्सेणं भोमेज्जाणं' १००८ सुवर्ण के कलशों से यावत् १००८ मिट्टि के कलशों से यावत्पद गृहीत १००८ चांदी के कलशों से, १००८ मणि के कलशों से १००८ सुवर्णरूप्य निर्मित कलशों से १००८ सुवर्णमणि निर्मित कलशों से १००८ रूप्यमणि निर्मिन कलशों से, १००८ सुवर्णरूप्य निर्मित कलशों से कुल मिलकर हुए ८०६४ कलशों से 'जाव सव्वोदएहिं सव्वमट्टिआहिं सव्वतुअरेहिं जाव सव्वोसहिसिद्धत्थएहिं सव्विड्ढीए जाव रवेणं महया २ तित्थयराभिसेएणं अभिसिंचंति' यावत् भृङ्गारकादिकों से एवं समस्त तीर्थों से लाये गये जल से समस्त तुवरपदार्थों से, यावत् समस्त पुष्पों से सर्वौषधियों से एवं समस्त सर्षपों से अपनी समस्त ऋद्धि

कंठे गुणेहिं' માળાથી કંઠમાં આબદ્ધ થયેલા, 'पउमुप्पलपिहाणेहिं' પદ્મ અને ઉત્પલ રૂપ ઢાંકણથી આચ્છાદિત થયેલા, 'करयल सुकुमार परिग्गहिएहिं' તેમજ સુન્દર સુકુમાર કરતલોમાં ધારણ કરવામાં આવેલા, 'अट्ठ सहस्सेणं सोवण्णिआणं कलसाणं जाव अट्ठ सहस्सेणं भोमेज्जाणं' ૧૦૦૮ સુવર્ણના કળશોથી યાવત્ ૧૦૦૮ માટીના કળશોથી યાવત્ પદ ગૃહીત ૧૦૦૮ ચાંદીના કળશોથી, ૧૦૦૮ મણિઓના કળશોથી, ૧૦૦૮ સુવર્ણ, રુપ્યનિર્મિત કળશોથી, ૧૦૦૮ સુવર્ણ મણિનિર્મિત કળશોથી ૧૦૦૮ રૂપ્યમણિનિર્મિત કળશોથી આમ બધા થઈને ૮૦૬૪ કળશોથી 'जाव सव्वोदएहिं सव्व मट्टिआहिं सव्व तुअरेहिं जाव सव्वोसहिसिद्धत्थएहिं सव्विड्ढीए जाव रवेणं महया २ तित्थयराभिसेएणं अभिसिंचंति' યાવત્ ભૃંગારકાદિકોથી તેમજ સમસ્ત તીર્થોમાંથી લાવવામાં આવેલા જળથી, સમસ્ત તુવર પદાર્થોથી, યાવત્ સમસ્ત પુષ્પોથી, સર્વૌષધિઓથી તેમજ સમસ્ત સર્ષપોથી,

मुरजमुइंग दुंदुहि निग्घोसनाइएणं' शंखपणवभेरिझल्लरिखरमुखि हुडुक्क मुरजमृदङ्गनिर्घोष-नादितेन इत्यन्तं सर्वं ग्राह्यम्' 'महया महया तित्थयराभिसेएणं अभिसिंचंति' महता महता तीर्थकराभिषेकेण येन अभिषेकेण तीर्थङ्करा आभिषिच्यन्ते तेन अभिषेकेण इत्यर्थः अभिषेकेण इत्यस्य च अभिषेकोपयोगिना क्षीरोदादिजलेन इत्यर्थः अभिषिञ्चति अभिषेकं करोति सोऽच्युतः । सम्प्रति अभिषेककारिण इन्द्रात् अपरे इन्द्रादयो यत् कृतवन्तस्तदाह-'तए णं' इत्यादि 'तए णं सामिस्स महया महया अभिसेअंसि वट्टमाणंसि इंदाइया देवा' ततः खलु स्वामिनः अच्युतेन्द्रस्य महता महता अतिशयेन महति अभिषेके वर्तमाने अपरे इन्द्रादिका देवा 'छत्तचामरकलस धूव कडुच्छुअ पुप्फगंध जाव हत्थगया' छत्रचामरकलशधूपकडुच्छुक पुष्पगन्ध यावत् हस्तगताः अर्थस्तु सुगमएव अत्र यावत्पदात् माल्यचूर्णादिपरिग्रहः 'हट्ठतुट्ठ जाव वज्जसूलपाणी पुरओ चिट्ठंति पंजलिउडा' इति हृष्टतुष्ट यावत् वज्रशूलपाणयः । उपलक्षणमेतत् तेन अन्य शस्त्रपाणयोऽपि ग्राह्याः पुरतः प्राञ्जलि-कृताः सन्तस्तिष्ठन्ति । अयं भावः'केचन छत्रधारिणः केचन चामरोत्क्षेपकाः केचन कलशधारिणः

एवं द्युत्यादि वैभव से युक्त होकर सुन्दरध्वनिवाले गाजेबाजे की ध्वनिपूर्वक तीर्थंकर प्रभु का अभिषेक किया 'तएणं सामिस्स महया२ अभिसेयंसि वट्टमाणंसि इंदाइआ देवा छत्तचामरधूवकडुच्छुअ पुप्फगन्ध जाव हत्थगया' जिस समय अच्युतेन्द्र बडे भारी ठाटबाट से प्रभु का अभिषेककर रहा था उस समय और जो इन्द्रादिक देव थे वे अपने अपने हाथों में कोई छत्र लिये हुए था कोई चामर लिये हुए था, कोइ धूपकडुच्छुक-धूपका कडाह-लिये हुए था, कोई पुष्प लिये हुए था, कोई गंध द्रव्य लिये हुए था यावत् कोई माला लिये हुए था एवं कोई चूर्ण लिये हुए था 'हट्ठतुट्ठ जाव वज्जसूलपाणी पुरओ चिट्ठंति पंजलिउडा इति' ये सबके सब इन्द्रादिकदेव हर्ष और संतोष से विभोर बनकर हाथ जोडे हुए प्रभु के समक्ष खडे हुए थे इनमें कितनेक शूल लिये हुए थे, कितनेक वज्र लिये हुए थे और कितनेक और भी दूसरे हथियार लिये हुए थे यहां जो यह शस्त्र

પોતાની સમસ્તઋદ્ધિ તેમજ દ્યુતિ વગેરે વૈભવથી યુક્ત થઈને મંગળ વાદ્યોના ધ્વનિ સાથે તીર્થંકર પ્રભુનો અભિષેક કર્યો. 'तएणं सामिस्स महया २ अभिसेयंसि वट्टमाणंसि इंदाइआ देवा छत्तचामरधूवकडुच्छुअ पुप्फगन्ध जाव हत्थगया' જે વખતે અચ્યુતેન્દ્ર ભારે ઠાઠ માઠ સાથે પ્રભુનો અભિષેક કરી રહ્યો હતો, તે વખતે બીજાજે ઇન્દ્રાદિક દેવો હતા, તેઓ એ પોતપોતાના હાથોમાં કોઈએ છત્ર લઈ રાખ્યું હતું, કોઈએ ચામર લઈ રાખ્યો હતા, કોઇએ ધૂપ કટાહ લઈ રાખ્યો હતો, કોઇએ પુષ્પો લઈ રાખ્યાં હતાં. કોઈ એ ગંધ દ્રવ્યો લઇ રાખ્યાં હતાં, યાવત્ કોઇએ માળાઓ લઈ રાખી હતી. તેમજ કોઇએ ચૂર્ણ લઈ રાખ્યું હતું. 'हट्ठ-तुट्ठ जाव वज्जसूलपाणी पुरओ चिट्ठंति पंजलिउडाइति' એ બધા ઇન્દ્રાદિક દેવો હર્ષ અને સંતોષથી વિભોર થઇને હાથ જોડીને પ્રભુની સામે ઊભા હતા, એમાંથી કેટલાક વજ્ર લઈ ને ઊભા હતા અને કેટલાક બીજા શસ્ત્રો લઈ ને ઉભા

इत्यादि सेवा-धर्मसत्यापनार्थं न तु वैरिनिग्रहार्थं, तत्र वैरिणामभावात् केचन वज्रपाणयः केचनशूलपाणयः प्राञ्जलिकृताः सन्तः सन्तिष्ठन्ते इति, अत्र यावत्पदात् चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदयाः, इति ग्राह्यम् 'एवं विजयानुसारेण जाव' एवम् उक्तप्रकारेण अभिषेकसूत्रं विजयदेव्य देवाभिषेकसूत्रानुसारेण ज्ञातव्यम् जीवाभिगमवत् अत्र यावत्पदात् 'अप्पेगइया पंडगवणं णच्चोअगं णाइमट्टियं पविरलपप्फुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरहिगंधोदकवासं वासंति अप्पेगइया निहयरयं णट्ठरयं भट्ठरयं पसंतरयं उवसंतरयं करेंति' इति ग्राह्यम् अप्येकका: केचन देवाः पण्डकवनम्-अत्र नैरन्तर्ये द्वितीया निरन्तरं पण्डकवने इत्यर्थः नात्युदकं नातिमृत्तिकं यथास्यात् तथा प्रविरल प्रस्पृष्टम् प्रकर्षेण

धारण करने की बात कही गइ है वह केवल सेवा धर्मको प्रकट करने के लिये ही कही गई है वैरिजन के निग्रह के निमित्त नहीं क्योंकि वहां उनका कोई वैरी ही नही था यहां यावत्पद से 'चित्तानंदिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद्हृदयाः' इन पदों का ग्रहण हुआ है 'एवं विजयानुसारेण जाव अप्पेगइया देवा आसिअ संमज्जिओवलित्तसित्तसुइसम्मट्ट रत्थंतरावणवीहिअं करेंति जाव गंधवट्टिभूअंति' जीवाभिगम सूत्र में जिस प्रकार विजयदेव के अभिषेक प्रकरण में अभिषेक सूत्र कहा गया है, उसी तरह से यहां पर भी अभिषेक सूत्र जानना चाहिये यहां यावत्पद से 'अप्पेगइया, पंडगवणं णच्चोअगं, णाइमट्टिअं, पविरलपप्फुसियं रयरेणुविणासणं, दिव्वं सुरहिगंधोदकवासं वासंति, अप्पेगइया निहयरयं णट्ठरयं, भट्ठरयं, पसंतरयं, उवसंतरयं करेंति' इस पाठका संग्रह हुआ है इसकी व्याख्या पहिले जैसी ही है वाक्य योजना इस प्रकार से है अपिशब्द यहां स्वीकारोक्ति के अर्थ में है 'एगइया' शब्द का अर्थ

હતા. અહીં જે આ શસ્ત્ર ધારણ કરવાની વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલી છે તે ફક્ત સેવાધર્મને પ્રકટ કરવા માટે કહેવામાં આવી છે. વૈરીઓના ઉપશમન માટે એમણે શસ્ત્રો ધારણ કર્યાં નથી. કેમકે તે સ્થાન ઉપર તેમને કોઈ વૈરી હતો જ નહિ. અહીં યાવત્ પદથી. चित्तानंदित्ताः, प्रीतिमनसः, परमसौमवस्यितः हर्षवशविसर्पद्धयाः' એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. 'एवं विजयानुसारेण जाव अप्पेगइया देवा आसिअ संमज्जिओवलित्तसित्त सुइ सम्मट्ठ रत्थंतरावणवीहिअं करेंति जाव गन्धवट्टि भूअंति' જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે વિજય દેવના અભિષેક પ્રકરણમાં અભિષેક સૂત્ર કહેવામાં આવેલ છે, તેપ્રમાણે અહીં પણ અભિષેક સૂત્ર જાણવું જોઈએ. અહીં યાવત્ પદથી 'अप्पेगइया पंडगवणं, णच्चोअगं, णाइमट्टिअं, पविरलवप्फुसियं रयरेणुविणासणं दिव्वं सुरहि गंधोदकवासं वासंति, अप्पेगइया निहयरयं णट्ठरयं, भट्ठरयं, पसंतरयं, उवसंतरयं करेंति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. વાક્ય યોજના આ પ્રમાણે છે. 'अपि' શબ્દ અહીં સ્વીકારોક્તિના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલો છે. 'एगइया' શબ્દનો અર્થ 'કેટલાક દેવો' એવો થાય છે. કેટલાક દેવોએ તે પંડક વનમાં સુરભિ ગંધોદકની વર્ષા કરી. આ વર્ષાથી ત્યાં અતિ કાદવ થાય

यावता रेणवः स्थगिता भवन्ति तावन्मात्रेण उत्कर्षेणेतिभावः उक्तप्रकारेण विरलानि सान्तराणि घनभावे कर्दमसम्भवात् प्रवृष्टानि प्रकर्षयन्ति स्पर्शगालि मन्दस्पर्शनसम्भवे रेणुस्थगनासम्भवात् यस्मिन् वर्षे तत् प्रविरलप्रस्पृष्टम् अत एव रजोरेणुविनाशनम् रजसां श्लक्ष्णरेणुपुद्गलानां रेणूनां च स्थूलतम तत् पुद्गलानां विनाशनम् दिव्यम् अतिमनोहरम् सुरभिगन्धोदकवर्षं वर्षन्ति, अप्येकका: केचन देवाः पण्डकवनम् निहतरजः निहतम् भूयउत्थानाभावेन मन्दीकृतं रजो यत्र तत्तथाभूतम्,

ननु तत्र निहतत्वं रजसः, क्षणमात्रम् उत्थानाऽभावेनापि संभवति अतआह नष्टरजः नष्टं सर्वथा अदृश्यीभूतं रजो यत्र तत्तथाभूतम् अस्यैव आत्यन्तिकता ख्यापनार्थमाह भ्रष्टरजः प्रशान्तरजः, उपशान्तरजः कुर्वन्तीति, अथ प्रस्तुतसूत्रमनुश्रियते 'अप्पेगइया देवा आसिअ संमज्जिओवलित्तसुइसम्मट्टरत्थंतरावणवीहिअं करेंति' अप्येकका: केचन देवाः आसिक्तसंमार्जितोपलिप्तम् तथा सिक्तानि जलेन अतएव शुचीनि सम्मृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यान्तराणि आपणवीथय इव आपणवीथयो रथ्याविशेषाः, यस्मिन् तत्तथा कुर्वन्ति, अय-

---

'कितनेक देव' ऐसा है कितनेक देवों ने उस पाण्डुकवन में सुरभि गंधोदक की वर्षाकी इस तरह की वर्षा से-वहां अनिकादव कीचड नहीं हो पाया किन्तु उडती हुई धूल जम गई सुरभिगंधोदककी वर्षा भी जो हुई-वह ऐसी हुइ की जिसमें पानीकी बूंदे बहुत धीमे धीमे एवं छोटी २ दूर २ पर छंटकावके रूपमें पडती थी'अतिवृष्टि और अनावृष्टि के बीच की रजरेणु को शांत करनेवाली और जिससे कीचड न होने पावे प्रत्युत उडती हुइ मिट्टी जम जावे ऐसी दिव्य वर्षा वहां कितनेक देवों ने की कितनेक देवों ने वहां ऐसा काम किया कि जिस से वह पाण्डुकवन निहितरजवाला हो गया, नष्टरजवाला हो गया, भ्रष्टरजवाला हो गया तथा-कितनेक देवों ने उस पाण्डुकवन को जलके छींटे देकर आसिक्त किया, कितनेक देवों ने उसे बुहारी से साफ किया-किसीने उसे गोमयादिसे लीपकर चिकना किया इससे वहांकी गलियां सिक्त होने से एवं कूडा करकट के दूर होजाने के कारण बिलकुल साफ सुथरी होगई स्थान स्थान से आनीत

નહિ પણ ઉડતી માટી જામી ગઇ. સુરભિ-ગંધોદકની જે વર્ષા થઇ ને આ પ્રમાણે થઈ કે જેમાં પાણીની બૂંદો બહુજ ધીમે-ધીમે તેમજ નાની-નાની દૂર-દૂર પડતી હતી. અતિવૃષ્ટિ અને અનાવૃષ્ટિના વચ્ચેની. રજ-રેણુને શાંત કરનારી અને જેનાથી કાદવ થાય નહિ, પરંતુ ઉડતી માટી જામી જાય એવી દિવ્ય વર્ષા ત્યાં કેટલાક દેવોએ કરી. કેટલાક દેવોએ ત્યાં એવું કામ કર્યું કે જેથી તે પાંડુક વન નિહત રજવાળું થઇ ગયું તેમજ કેટલાક દેવોએ તે પાંડક વનને પાણીના છાંટા નાખીને આસિક્ત કર્યું. કેટલાક દેવોએ તે વનને સાવરણીથી સાફ કર્યું, કોઇ દેવે તે વનને ગોમયાદિથી લિપ્ત કરીને સુચિક્કણ બનાવી દીધું. એથી ત્યાંની શેરીઓ સિક્ત થઈ જવાથી, કચરો સાફ થઇ જવાથી એકદમ સ્વચ્છ થઇ ગઇ. સ્થાન-સ્થાનેથી લાવેલ ચન્દનાદિ વસ્તુઓનો ત્યાં ઢગલો ખડકી દીધો. એથી તે કૂદ

मर्थः तत्र स्थानस्थानानीत चन्दनानि वस्तूनि मार्गान्तरेषु तथा एकत्रीकृतानि सन्ति यथा हट्टश्रेणिप्रतिरूपं दधति 'जाव गन्धवट्टिभूअंति' यावत् गन्धवर्तिभूतमिति, अत्र यावत्पदात् 'पंडगवणं मंचाइमंचकलिअं करेंति 'अप्पेगइया णाणाविहरागऊसिअज्झयपडागमंडिअं करेंति अप्पेगइया गोसीसचंदण दद्दरदिण्ण पंचंगुलितलं करेंति, अप्पेगइया उवचिअचंदण-कलसं अप्पेगइया चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेंति, अप्पेगइया आसत्तोसत्त-विउलवट्टवग्घारिअ मल्लदामकलावं करेंति अप्पेगइया पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुंजोवयारकलिअं करेंति, अप्पेगइया कालागुरुपवर कुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघंत गंधुद्धुआभिरामं सुगंध-वरगंधियं' इति ग्राह्यम् अप्येकका: देवाः पण्डकवनं मञ्चातिमञ्चकलितं कुर्वन्ति अप्येकका: पण्डकवनं नानाविहरागोच्छ्रितध्वजपताकमण्डितं कुर्वन्ति अप्येकका: देवाः गोशीर्षचन्दन-दर्दरदत्त पञ्चाङ्गुलितलं कुर्वन्ति अप्येकका: देवाः उपचित 'स्थापित' चन्दनकलशं कुर्वन्ति अप्येकका: देवाः चन्दनघटसुकृत 'सुरचित' तोरणप्रतिद्वारदेशभागम् कुर्वन्ति अप्येकका: आसक्तोत्सिक्त विपुलवृत्तव्याघारित 'प्रलम्बित' माल्यदामकलापं कुर्वन्ति, अप्येकका:, पञ्च-वर्णसरससुरभिमुक्त पुञ्जोपचारकलितं कुर्वन्ति अप्येकका: देवाः कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्क दह्यमानधूपमघमघंन्तगन्धोद्धूताभिरामं सुगन्धवरगन्धितं कुर्वन्ति। पुनः प्रकारान्तरेण देव-कृत्यमाह 'अप्पेगइया हिरण्णवासं वासंति' अप्येकका: हिरण्यवर्षं वर्षन्ति हिरण्यस्य रूप्यस्य

चन्दनादि वस्तुओं की वहां राशि लगादी गई इससे वे हट्टश्रेणि के जैसे हो गई यहां यावत्पद से 'पंडगवणं मंचाइ मंचकलिअं करेंति, अप्पेगइया णाणाविहराग ऊसिअज्झयपडाग मंडिअं करेंति, अप्पेगइया गोसीस चंदणदद्दरदिण्णपंचं-गुलितलं करेंति, अप्पेगइयाउवचिअ चंदणकलसं, अप्पेगइया चंदणघडसुकय तोरणपडिदुवारदेसभागं करेंति, अप्पेगइया आसत्तोसत्त विपुल वट्टवग्घारिअ मल्लदामकलापं करेंति, अप्पेगइया पंचवण्ण सरससुरहि मुक्क पुंजोवयार-कलिअं करेंति, अप्पेगइया कालागुरुपवर कुंदरुक्क तुरुक्क डज्झंत धूव मघ-मघंत गंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधिअं' इस पाठका ग्रहण हुआ है इस पाठका अर्थ स्पष्ट है 'गंधवट्टि भूअंति' इस तरह वह पाण्डुकवन एक सुगंधित गुटिका के

શ્રેણિ જેવી થઇ ગઇ. અહીં યાવત્ પદથી 'पंडगवणं मंचाइमंचकलिअंकरेंति, अप्पेगइया णाणा-विहरागऊसिअज्झयपडागमंडिअं करेंति, अप्पेगइया गोसीसचंदणदद्दरदिण्ण पंचंगुलितलं करेंति, अप्पेगइया उवचिअचंदणकलसं, अप्पेगइया चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं करेंति, अप्पेगइया आसत्तोसित्तविपुलवट्टवग्घारिअमल्लदामकलापं करेंति, अप्पेगइया पंच वण्ण सरससुरहि मुक्कपुंजोवयारकलिअं कोरेंति, अप्पेगइया कालागुरुपवर कुंदुरुक्क तुरुक्क उज्झंत धूव मघमघंत गधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधिअं' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. આ પાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. 'गंधवट्टिभूअंति' આ પ્રમાણે તે પાંડુકવન એક સુગંધિત ગુટિકા જેવું થઇ ગયું. 'अप्पेगइया

वर्षं वृष्टिं वर्षन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः सुवण्णरयणवइर आभरणपत्तपुप्फफलबीजमल्लगंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति' एवम् उक्तप्रकारेण सर्वत्र योजना कार्या तथात्र अप्येकका: केचन देवाः सुवर्णरत्नवज्राभरणपत्रपुष्पफलबीजमाल्यगन्धवर्ण यावत् चूर्णवर्षं वर्षन्ति तत्र सुवर्णम् प्रसिद्धम् रत्नानि कर्केतनादीनि वज्राणि हीरकाः, आभरणानि हारादीनि पत्राणि दमनकादीनि पुष्पाणि फलानि च प्रसिद्धानि बीजानि सिद्धार्थादीनि माल्यानि ग्रथितपुष्पाणि गन्धाः वासाः वर्णः रक्तवर्णात्मक हिङ्गुलादिः यावत्पदात् वस्त्रं ग्राह्यम् चूर्णानि सुगन्धद्रव्यक्षोदाः एतेषां वर्षं वृष्टिं वर्षन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः 'अप्पेगइया हिरण्णविहिं भाइंति। तथा अप्येकका: देवा हिरण्यविधिं हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं भाजयन्ति शेषदेवेभ्यो ददतीत्यर्थः 'एवं जाव चुण्णविहिं भाइंति' एवम् उक्तप्रकारेण एकका: केचिद्देवाः यावच्चूर्णविधिं भाजयन्ति यावत्पदात् सुवर्णविधिं रत्नविधिम् इत्यादि पदानि ग्राह्यानि अथ संगीतविधिरूपमुत्सवमाह—'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं' इत्यादि 'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति' अप्येकका: देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'ततं १ विततं २ घणं ३ झुसिरं ४' ततम् १ विततम् २ घनम् ३ शुषिरम् ४

जैसा हो गया 'अप्पेगइया हिरण्णवासं वासंति' कितनेक देवों ने वहां पर हिरण्य–रूप्यकी वर्षाकी 'एवं सुवण्णरयणवइर आभरणपत्त पुप्फ फल बीअ मल्ल गंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति' कितनेक देवों ने वहां पर सुवर्ण की, रत्नों की, वज्रकी आभरणों की, पत्रों की पुष्पों की, फलों की, बीजों की—सिद्धार्थादिकों की, माल्यों की गंधवासों की, एवं हिंगुलक आदि वर्णों की वर्षा की यहां यावत् शब्द से 'वस्त्र' का ग्रहण हुआ है चूर्णवास से यहां सुगंधित द्रव्यों का चूर्ण लिया गया है 'अप्पेगइया हिरण्णविहिं, भाइंति' कितनेक देवों ने वहां पर अन्य देवों के लिये हिरण्यविधिरूप मंगलप्रकार दिया 'एवं जाव चुण्णविहिं भाइंति' इसी तरह यावत् कितनेक देवों ने चूर्णविधिरूप मंगलप्रकार दूसरे देवों को दिया यहां यावत्पद से 'सुवर्णविधिं, रत्नविधिं, आभरणविधिं' आदि पदों का ग्रहण हुआ है। 'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति तं जहा ततं १

हरिण्णवासं वासंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં હિરણ્ય–રુપ્યની વર્ષા કરી. 'एवं सुवण्णरयणवइर-आभरणपत्तपुप्फफलबीअमल्लगंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં સુવર્ણની, રત્નોની, વજ્રોની, આભરણોની, પત્રોની, પુષ્પોની, ફળોની, બીજોની,—સિદ્ધાર્થાદિકોની, માલ્યોની, ગંધવાસોની, તેમજ હિંગુલક વગેરે વર્ણની વર્ષા કરી અહીં યાવત્ શબ્દથી 'વસ્ત્રનું' ગ્રહણ થયું છે. ચૂર્ણવાસથી અહીં સુગંધિત દ્રવ્યોના ચૂર્ણનું ગ્રહણ થયું છે 'अप्पेगइया हिरण्णविहिं भाइंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં અન્ય દેવોના માટે હિરણ્ય વિધિ રૂપ મંગળ પ્રકારો આપ્યા 'एवं जाव चुण्णविहिं भाइंति' આ પ્રમાણે યાવત્ કેટલાક દેવોએ ચૂર્ણ વિધિ રૂપ મંગળ પ્રકારો બીજા દેવોને આપ્યા અહીં યાવત્ પદથી 'सुवर्णविधिं रत्नविधिं, आभरणविधिं' વગેરે પદો ગૃહીત થયા છે. 'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति, 'तं जहा' ततं १, विततं २, घणं ३, झुसिरं ४' કેટલાક દેવોએ

तत्र ततम् वीणादिकम् १ विततम् पटहादिकम् २ घनम् तालप्रभृतिकम् ३ शुषिरं वंशादिकम् ४ 'अप्पेगइया चउव्विहं गेअं गायंति' अप्येकका: देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'उक्खित्तं १ पायत्तं २ मंदाइयं ३ रोइआवसाणं' ४ उत्क्षिप्तम् १ पादात्तम् २ मन्दायम् ३ रोचितावसानम्' ४ तत्र उत्क्षिप्तम् प्रथमतः समारभ्यमाणम् १ पादात्तम् पादवद्धं वृत्तादि चतुर्भागरूपपादवद्धमिति भावः २ मन्दायम् मध्यभागे मूर्च्छनादि गुणोपेततया मन्दं मन्दं घोलनात्मकम् ३, रोचितावसानम् रोचितम्, यथोचितलक्षणोपेततया भावित सत्यापितमिति यावत् आवसानं यस्य तत् तथा भूतम् ४ 'अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति' अप्येकका:

विततं २, घणं ३, झुसिरं ४' कितनेक देवों ने वहां पर चार प्रकार के-तत-वितत घन और शुषिर इन चार प्रकार के वाजों को वजाया-वीणा-दिक वाद्य तत हैं, पटह आदिकवाद्य वितत हैं तालवगैरह का देना घनवाद्य है और वांसुरी आदि का बजाना शुषिरवाद्य है 'अप्पेगइया चउव्विहं गेअं गायंति' कितनेक देवों ने वहां पर चार प्रकार का गाना गाया 'तं जहा' गेय के चार प्रकार ये हैं-'उक्खित्तं १ पायत्तं २ मंदाइयं ३ रोइयावसाणं ४' उत्क्षिप्त-जो प्रथमतः प्रारम्भ किया जाता है वह 'पायत्तं'-वृत्तादि के चतुर्थभागरूप पाद से जो बद्ध होता है वह मन्दाय-मध्यभाग में जो मूर्च्छनादिगुणों से युक्त होने के कारण मन्द घोलनारूप होता है वह, एवं रोचितावसान-जिसका अवसान यथोचित लक्षणों से युक्त होता है वह-इस प्रकार से यह चार प्रकार का गेय है 'अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति' कितनेक देवों ने चार प्रकार का नाटय-नर्त्तन किया 'तं जहा' नाटय के चार प्रकार ये है-'अंचितं दुअं आरभडं,

---

त्यां चार प्रकारना-तत वितत, घन, अने शुषिर आ चार प्रकारना वाद्यो वगाडयां. वीणा वगेरे वाद्यो तत छे. पटह वगेरे वाद्यो वितत छे. ताल वगेरे आपवुं ते घनवाद्य कहेवाय छे अने बंसरी वगेरे वगाडवुं शुषिर वाद्य कहेवाय छे. 'अप्पेगइया चउव्विहं गेअं गायंति' केटलाक देवो त्यां चार प्रकारना गीतो गावा लाग्यां 'तं जहा' ते चार प्रकारना गीतो आ प्रमाणे छे-'उक्खित्तं, पायत्तं, मन्दाईयं, रोईआवसाणं' उत्क्षिप्त १, पादान्त २, मंदाय ३, अने रोचितावसान ४, उत्क्षिप्त-जे प्रथमतः प्रारंभ करवामां आवे छे ते, पायात्तं-वृत्तादिकना चतुर्थ भाग रूप पादथी जे बद्ध होय छे ते, मन्दाय-मध्य भागमां जे मूर्च्छनादि गुणोथी युक्त होवा बदल मन्द घोलना रूप होय छे ते, तेमज रोचितावसान-जेनुं अवसान यथोचित लक्षणोथी युक्त होय छे ते. आ प्रमाणे आ चार प्रकारो गेयना छे. 'अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति' केटलाक देवोए चार प्रकारनुं नाट्य-नर्तन कर्युं. 'तं जहा' नाटकोना ते चार प्रकारो आ प्रमाणे छे-'अंचितं, दुअं, आरभडं, भसोलं' अंचित १,

वर्षं वृष्टिं वर्षन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः सुवण्णरयणवइर आभरणपत्तपुप्फफलबीजमल्लगंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति' एवम् उक्तप्रकारेण सर्वत्र योजना कार्या तथात्र अप्येकका: केचन देवाः सुवर्णरत्नवज्राभरणपत्रपुष्पफलबीजमाल्यगन्धवर्ण यावत् चूर्णवर्षं वर्षन्ति तत्र सुवर्णम् प्रसिद्धम् रत्नानि कर्केतनादीनि वज्राणि हीरकाः, आभरणानि हारादीनि पत्राणि दमनकादीनि पुष्पाणि फलानि च प्रसिद्धानि बीजानि सिद्धार्थादीनि माल्यानि ग्रथितपुष्पाणि गन्धाः वासाः वर्णः रक्तवर्णात्मक हिङ्गुलादिः यावत्पदात् वस्त्रं ग्राह्यम् चूर्णानि सुगन्धद्रव्यक्षोदाः एतेषां वर्षं वृष्टिं वर्षन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः 'अप्पेगइया हिरण्णविहिं भाइंति। तथा अप्येकका: देवा हिरण्यविधिं हिरण्यरूपं मङ्गलप्रकारं भाजयन्ति शेषदेवेभ्यो ददतीत्यर्थः 'एवं जाव चुण्णविहिं भाइंति' एवम् उक्तप्रकारेण एकका: केचिद्देवाः यावच्चूर्णविधिं भाजयन्ति यावत्पदात् सुवर्णविधिं रत्नविधिम् इत्यादि पदानि ग्राह्यानि अथ संगीतविधिरूपमुत्सवमाह–'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं' इत्यादि 'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति' अप्येकका: देवाश्चतुर्विधं वाद्यं वादयन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'ततं १ विततं २ घणं ३ झुसिरं ४' ततम् १ विततम् २ घनम् ३ शुषिरम् ४

जैसा हो गया 'अप्पेगइया हिरण्णवासं वासंति' कितनेक देवों ने वहां पर हिरण्य–रूप्यकी वर्षा की 'एवं सुवण्णरयणवइर आभरणपत्त पुप्फ फल बीअ मल्ल गंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति' कितनेक देवों ने वहां पर सुवर्ण की, रत्नों की, वज्रकी आभरणों की, पत्रों की पुष्पों की, फलों की, बीजों की–सिद्धार्थादिकों की, माल्यों की गंधवासों की, एवं हिंगुलक आदि वर्णों की वर्षा की यहां यावत् शब्द से 'वस्त्र' का ग्रहण हुआ है चूर्णवास से यहां सुगंधित द्रव्यों का चूर्ण लिया गया है 'अप्पेगइया हिरण्णविहिं, भाइंति' कितनेक देवों ने वहां पर अन्य देवों के लिये हिरण्यविधिरूप मंगलप्रकार दिया 'एवं जाव चुण्णविधिं भाइंति' इसी तरह यावत् कितनेक देवों ने चूर्णविधिरूप मंगलप्रकार दूसरे देवों को दिया यहां यावत्पद से 'सुवर्णविधिं, रत्नविधिं, आभरणविधिं' आदि पदों का ग्रहण हुआ है। 'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति तं जहा ततं १

हरिण्णवासं वासंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં હિરણ્ય–રુપ્યની વર્ષા કરી. 'एवं सुवण्णरयणवइर-आभरणपत्तपुप्फफलबीअमल्लगंधवण्ण जाव चुण्णवासं वासंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં સુવર્ણની, રત્નોની, વજ્રોની, આભરણોની, પત્રોની, પુષ્પોની, ફળોની, બીજોની,–સિદ્ધાર્થાદિકોની, માલ્યોની, ગંધવાસોની, તેમજ હિંગુલક વગેરે વર્ણની વર્ષા કરી અહીં યાવત્ શબ્દથી 'વસ્ત્રનુ' ગ્રહણ થયું છે. ચૂર્ણવાસથી અહીં સુગંધિત દ્રવ્યોના ચૂર્ણનું ગ્રહણ થયું છે 'अप्पेगइया हिरण्णविहिं भाइंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં અન્ય દેવોના માટે હિરણ્ય વિધિ રૂપ મંગળ પ્રકારો આપ્યા 'एवं जाव चुण्णविधिं भाइंति' આ પ્રમાણે યાવત્ કેટલાક દેવોએ ચૂર્ણ વિધિ રૂપ મંગળ પ્રકારો બીજા દેવોને આપ્યા અહીં યાવત્ પદથી 'सुवर्णविधिं रत्नविधिं, आभरणविधिं' વગેરે પદો ગૃહીત થયા છે. 'अप्पेगइया चउव्विहं वज्जं वाएंति, 'त जहा' तत १, विततं २, घणं ३, झुसिरं ४' કેટલાક દેવોએ

तत्र ततम् वीणादिकम् १ विततम् पटहादिकम् २ घनम् तालप्रभृतिकम् ३ शुषिरं वंशादिकम् ४ 'अप्पेगइया चउव्विहं गेअं गायंति' अप्येकका: देवाश्चतुर्विधं गेयं गायन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'उक्खित्तं १ पायत्तं २ मंदाइयं ३ रोइआवसाणं' ४ उत्क्षिप्तम् १ पादात्तम् २ मन्दायम् ३ रोचितावसानम्' ४ तत्र उत्क्षिप्तम् प्रथमतः समारभ्यमाणम् १ पादात्तम् पादवद्धं वृत्तादि चतुर्भागरूपपादवद्धमिति भावः २ मन्दायम् मध्यभागे मूर्च्छनादि गुणोपेततया मन्दं मन्दं घोलनात्मकम् ३, रोचितावसानम् रोचितम्, यथोचितलक्षणोपेततया भावित सत्यापितमिति यावत् आवसानं यस्य तत् तथा भूतम् ४ 'अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति' अप्येकका:

विततं २, घणं ३, झुसिरं ४' कितनेक देवों ने वहां पर चार प्रकार के-तत-वितत घन और शुषिर इन चार प्रकार के वाजों को वजाया-वीणा-दिक वाद्य तत हैं, पटह आदिकवाद्य वितत हैं तालवगैरह का देना घनवाद्य है और वांसुरी आदि का वजाना शुषिरवाद्य है 'अप्पेगइया चउव्विहं गेअं गायंति' कितनेक देवों ने वहां पर चार प्रकार का गाना गाया 'तं जहा' गेय के चार प्रकार ये हैं-'उक्खित्तं १ पायत्तं २ मंदाइयं ३ रोइयावसाणं ४' उत्क्षिप्त-जो प्रथमतः प्रारम्भ किया जाता है वह 'पायत्तं'-वृत्तादि के चतुर्थभागरूप पाद से जो बद्ध होता है वह मन्दाय-मध्यभाग में जो मूर्च्छनादिगुणों से युक्त होने के कारण मन्द घोलनारूप होता है वह, एवं रोचितावसान-जिसका अवसान यथोचित लक्षणों से युक्त होता है वह-इस प्रकार से यह चार प्रकार का गेय है 'अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति' कितनेक देवों ने चार प्रकार का नाटय-नर्त्तन किया 'तं जहा' नाटय के चार प्रकार ये है-'अंचितं दुअं आरभडं,

ત્યાં ચાર પ્રકારના-તત વિતત, ઘન, અને શુષિર આ ચાર પ્રકારના વાદ્યો વગાડયાં. વીણા વગેરે વાદ્યો તત છે. પટહ વગેરે વાદ્યો વિતત છે. તાલ વગેરે આપવું તે ઘનવાદ્ય કહેવાય છે અને બંસરી વગેરે વગાડવું શુષિર વાદ્ય કહેવાય છે. 'अप्पेगइया चउव्विहं गेअं गायंति' કેટલાક દેવો ત્યાં ચાર પ્રકારના ગીતો ગાવા લાગ્યાં 'तं जहा' તે ચાર પ્રકારના ગીતો આ પ્રમાણે છે-'उक्खित्तं, पायत्तं, मन्दाईयं, रोईआवसाणं' ઉત્ક્ષિપ્ત ૧, પાદાન્ત ૨, મંદાય ૩, અને રોચિતાવસાન ૪, ઉત્ક્ષિપ્ત-જે પ્રથમતઃ પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તે, પાયાત્તં-વૃત્તાદિકના ચતુર્થ ભાગ રૂપ પાદથી જે બદ્ધ હોય છે તે, મન્દાય-મધ્ય ભાગમાં જે મૂર્ચ્છનાદિ ગુણોથી યુક્ત હોવા બદલ મન્દ ઘોલના રૂપ હોય છે તે, તેમજ રોચિતાવસાન-જેનું અવસાન યથોચિત લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે તે. આ પ્રમાણે આ ચાર પ્રકારો ગેયના છે. 'अप्पेगइया चउव्विहं णट्टं णच्चंति' કેટલાક દેવોએ ચાર પ્રકારનું નાટ્ય-નર્તન કર્યું. 'तं जहा' નાટકોના તે ચાર પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-'अंचितं, द्रुअं, आरभडं, भसोलं' અંચિત ૧,

देवाः, चतुर्विधं नाटयं नृत्यन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'अंचियं १ दुअं २, आरभडं ३ भसोलं ४' अञ्चितम् १ द्रुतम् २ आरभटम् ३ भसोलम् ४ तत्र अञ्चितम् एकप्रकारकनृत्यविशेषस्तम् १ द्रुतम् त्वरा हस्तपादादि चेष्टाकरणम् २, आरभटम् नृत्यप्रभेदम् ३, भसोलम् एकप्रकारक नाटयविधिम् ४ नृत्यन्ति उक्त प्रकारकं नर्तनं कुर्वन्ति इत्यर्थः 'अप्पेगइया चउव्विहं अभिणयं अभिणेंति' अप्येककादेवाश्चतुर्विधमभिनयम् अभिनयन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'दिट्ठंतिअं १ पाडिस्सुइयं २ सामण्णोवणिवाइयं ३ लोगअज्झावसाणियं ४' दार्ष्टान्तिकम् १ प्रतिश्रुतिकम् २ सामान्यतो विनिपातिकम् ३ लोकमध्यावसानिकम् ४ एते नाटयविधयोऽभिनयविधयश्च भरतादि सङ्गीतशास्त्रज्ञेभ्योऽवसेयाः 'अप्पेगइया बत्तीसविहं दिव्वं नट्टविहिं उपदंसेंति' अप्येककाः देवाः द्वात्रिंशद्विधम् अष्टमाङ्गलिक्यादिकं दिव्यं नाटयविधिम् उपदर्शयन्ति, स च नाटयविधिः येन क्रमेण भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः समीपे पुरतः सूर्याभ-

भसोलं' अंचित १ द्रुत २ आरभट ३ और भसोल ४ अञ्चित यह एक प्रकार का नृत्य विशेष है, हस्तपदादिकों की चेष्टा त्वरा शीघ्रता-से करना यह द्रुत है आरभट यह एक प्रकार का नृत्य विशेष है भसोल भी एक प्रकार की नाटयविधि है 'अप्पेगइया चउव्विहं अभिणयं अभिणेंति' कितनेक देवों ने चार प्रकार का अभिनय किया-'तं जहा' वह चार प्रकार का अभिनय इस प्रकार से है-'दिट्ठंतियं पाडिस्सुइअं सामण्णोवणिवाइअं लोगमज्झावसाणिअं' दाष्टीन्तिक, प्रातिश्रुतिक, सामान्यतो विनिपातिक एवं लोकमध्यावसानिक ये नाटयविधियां एवं अभिनयविधियां भरतादिसंगीत शास्त्रज्ञों से जानलेनी चाहिये 'अप्पेगइया बत्तीसइविहं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेंति' कितनेक देवो ने वत्तीस प्रकार की दिव्य नाटयविधि को दिखलाया जिस क्रम से भगवान् वर्द्धमान स्वामी के समक्ष सूर्याभदेव ने नाटयविधि प्रदर्शित की है जो कि राज-

દ્રુત ૨, આરભટ ૩, અને ભસોલ ૪. અંચિત આ એક પ્રકારનું નૃત્ય વિશેષ છે. હસ્ત પાદાદિકોની ચેષ્ટા ત્વરા-શીઘ્રતાથી કરવી આ દ્રુત છે. આરભટ આ એક પ્રકારનું નૃત્ય વિશેષ છે. ભસોલ પણ એક પ્રકારની નાટ્યવિધિ છે. 'अप्पेगइया चउव्विहं अभिणयं अभिणेंति' કેટલાક દેવોએ ચારે પ્રકારનો અભિનય કર્યો. 'तं जहा' તે ચાર પ્રકારનો અભિનય આ પ્રમાણે છે. 'दिट्ठतियं पाडिस्सुइअं सामण्णोवणिवाइअं लोगमज्झावसाणिअं' દાર્ષ્ટાન્તિક, પ્રાતિશ્રુતિક, સામાન્યતો વિનિપાતિક તેમજ લોક મધ્યાવસાનિક, આ નાટ્ય વિધિઓ અને અભિનય વિધિઓ વિશે ભરતાદિ સંગીત શાસ્ત્રજ્ઞોના ગ્રંથોમાંથી જાણીલેવું જોઈએ. 'अप्पेगइया बत्तीसइविहं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेंति' કેટલાક દેવોએ ૩૨ પ્રકારની દિવ્ય નાટ્ય વિધિઓનું પ્રદર્શન કર્યું. જે ક્રમથી ભગવાન્ વર્દ્ધમાન સ્વામી સમક્ષ સૂર્યાભ દેવે નાટ્ય વિધિ પ્રદર્શિત કરી છે, કે

देवेन भावितो राजप्रश्नोपाङ्गे दर्शितस्तेन क्रमेण उपदर्श्यते तैः देवैरिति बोध्यम्, तत्र प्रारिप्सितमहानाटयरूपमाङ्गल्यवस्तु निर्विघ्नसिद्धयर्थमादौ मङ्गल्यनाटयम् तथाहि–स्वस्तिक १ श्रीवत्स २ नन्द्या ३ वर्तवर्द्धमानक ४ भद्रासन ५ कलश ६ मत्स्य ७ दर्पण ८ रूपाष्टमाङ्गलिक्यानां भक्तिः विच्छित्तिः तया चित्रम् आलेखनम् तत्तदाकाराविर्भावना यत्र तत्तथाभूतम् उपदर्शयन्तीत्यर्थः, अयमर्थः यथाहि चित्रकर्मणि सर्वे जगद्वर्तिनो भावा चित्रयित्वा दर्श्यन्ते तथा ते भावाः अभिनयविषयीकृत्य नाटयेऽपि बोध्याः तत्र अभिनयः, चतुर्भिराङ्गिकवाचनिकसात्त्विकाहार्यभेदैः समुदितैरसमुदितैः, वा अभिनेतव्यवस्तुभावप्रकटनम् प्रस्तुते च आङ्गिकेन नाटयकर्तॄणां तत्तन्मङ्गलाकारतयाऽवस्थानम् । हस्तादिना तत्तदाकारदर्शनं वा

प्रश्नीय उपाङ्ग में प्रकट की गई है उसी क्रम से हम उसे यहां प्रकट करते हैं– इस नाटयविधि में सब से प्रथम प्रारंभ करनेके लिये इष्ट महानाटयरूप मंगल वस्तु की निर्विघ्नतारूप से सिद्धि के निमित्त माङ्गल्यनाटय होता है यह मांगल्यनाटय स्वस्तिक श्री वत्स, नन्द्यावर्त, वर्द्धमानक, भद्रासन, कलश, मत्स्य, और दर्पण, इन अष्ट मांगलिक वस्तुओं की रचनारूप आविर्भावना से युक्त होता है अर्थात् जैसा आकार इन पदार्थों का होता है इसी प्रकार का आकार इस नाटयविधि में प्रदर्शित किया जाता है जिस प्रकार चित्रमें अनेक भावों को चित्रित कर प्रकट किया जाता है इसी प्रकार से इन पूर्वोक्त पदार्थों के आकारों को नाटयविधि में अपने शरीर को उस रूपमें बनाने रूप अभिनय द्वारा प्रकट किया जाता है। आङ्गिक, वाचनिक, सात्त्विक और आहार्य ये चार भेद चाहे समुदित हों चाहे असमुदित हों उनके द्वारा अभिनेतव्य वस्तुका जो भाव प्रकटित किया जाता है जैसे आङ्गिक भेद द्वारा नाटयकर्ताओं का उस उस

જેના વિશે રાજપ્રશ્નીય ઉપાંગમાં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે, તેજ ક્રમ પ્રમાણે અમે અહીં પ્રકટ કરીશું. આ નાટ્ય વિધિમાં સર્વ પ્રથમ પ્રારંભ કરવા માટે ઇષ્ટ મહાનાટ્ય રૂપ મંગળ વસ્તુની નિર્વિઘ્નતા રૂપથી સિદ્ધિ નિમિત્તે મંગલ્ય નાટ્ય હોય છે, આ મંગલ્ય નાટ્ય સ્વસ્તિક, શ્રી વત્સ, નન્દ્યાવર્ત, વર્દ્ધમાનક, ભદ્રાસન, કળશ, મત્સ્ય અને દર્પણ એ અષ્ટ માંગલિક વસ્તુઓની રચના રૂપ આવિર્ભાવનાથી યુક્ત હોય છે. એટલે કે જેવો આકાર એ પદાર્થોનો હોય છે, તેવો જ આકાર આ નાટ્ય વિધિમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે ચિત્રમાં અનેક ભાવોને ચિત્રિત કરીને પ્રગટ કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે જ એ પૂર્વોક્ત પદાર્થોના આકારોને નાટ્ય વિધિમાં પોતાના શરીરને તે રૂપમાં બતાવવા રૂપ અભિનય પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આંગિક, વાચનિક, સાત્વિક અને આહાર્ય એ ચારે ભેદો સમુદિત હોય કે અસમુદિત હોય એમના વડે અભિનેતવ્ય વસ્તુનો જે ભાવ પ્રગટ કરવામાં આવે છે જેમકે આંગિક ભેદ વડે નાટ્યકર્તાઓને તત્ તત્ મંગલાકાર રૂપથી અવસ્થિત થવું, હસ્તાદિ દ્વારા તત્ તત્ આકારો બતાવવા, વાચિક ભેદો વડે

वाचनिकेन प्रबन्धादौ तत्तन् मङ्गलोच्चारणम् सभासदां जनानां मनसि आसक्तिपूर्वकं तत्तन्मङ्गलस्वरूपाविर्भावनं मङ्गलनाट्यमिति प्रथमम् १ ।

अथ द्वितीयं नाट्यम् आवर्त्तप्रत्यावर्त्तश्रेणि प्रश्रेणि स्वस्तिक पुष्यमाणवर्द्धमानकमत्स्याण्डक मकराण्डक जारमार पुष्पावलि पद्मपत्रसागरतरङ्गवासन्तीलता पद्मलता भक्तिचित्रम् तत्र आवर्तः भ्रमद् भ्रमरिकादानैर्नर्तनम् प्रत्यावर्तः तद्विपरीतक्रमेण भ्रमरिकादानैर्नर्त्तनम् श्रेणिप्रश्रेणिस्वस्तिकाः, श्रेण्या पंक्त्या स्वस्तिकाः श्रेणिस्वस्तिकाः ते चैव पङ्क्तिगता अपि स्युरित्यत आह-प्रश्रेणि स्वस्तिका इति अनुवृत्ताः श्रेणिस्वस्तिकाः, प्रश्रेणिस्वस्तिकाः, अत्र प्रशब्दोऽनुवृत्तार्थे यथा प्रशिष्यः प्रपुत्र इत्यादौ अयमर्थः, मुख्यस्यैकस्य स्वस्तिकस्य प्रतिशाखं गता अन्ये स्वस्तिका इति, एतेन प्रथमनाट्यगतस्वस्तिक नाट्यात् भेदो दर्शितः, तदभिनयेन नर्तनम् तथा पुष्यमाणाः पुष्टीभवनम् तदभिनयेन नृत्यम् यथाहि पुष्टो गच्छन् जल्पन् श्वसिति बहु बहु प्रस्विद्यति दारुहस्तप्रायौ स्वहस्तौ अतिमेदस्विनौ चालयन् २ सभासदां जनानामुपहासपात्रं भवति, तथैव अभिनयो यत्र नाट्ये तत्पुष्यमाणनाट्यम्, अनेन अर्थेन प्रथमनाट्यगतवर्द्धमाननाट्याद्भेदो दर्शितः, तथा मत्स्याण्डकम् मत्स्यानामण्डकं मत्स्याण्डकम्' मत्स्याहि अण्डाज्जायन्ते तदाकारकरणेन यन्नर्तनं तन्मत्स्याण्डकनाट्यम् एवं मकराण्डकमपि नहि यथाकामविकुर्विणां देवानां किञ्चिदसाध्यं नाट्ये नचानभिनेतव्यं येन तदभिनयो न सम्भवेदिति मत्स्यकाण्डपाठेतु मत्स्यकाण्डं मत्स्यवृन्दम् तद्धि सह जातीयैः सह मिलित्वैव जलाशये प्रचलति एकत्र सञ्चरणशीलत्वात् तथा यत्र नटोऽन्यनटैः सह सङ्गतो रङ्गभूमौ प्रविशति ततो वा निर्गच्छति तन्मत्स्यकाण्डनाटम्-एवं मकरकाण्डपाठे मकरवृन्दं वाच्यम् तद्धि यथाविकृतरूपवत्वेन अतीव द्रष्टॄणां जनानां भयानकं भवति तथैव तन्नाट्यम् तदाकारदर्शनेन भयानकं स्यात् तद्भयानकरसप्रधानं मकरकाण्डं नाम नाटकम् तथा जार नाटकम् जारः उपपतिः स च यथा स्वेन सार्द्धं रममाणाभिः पराभि अपि स्त्रीभिः अतिरहस्येव रक्ष्यते तद्वद् यत्र थूलवस्तु निरोधनात्तत्तदिन्द्रजालाविर्भावनेन सभासदां मनसि अन्यदेव अवतार्यते तज्जारनामकं नाट्यम् तथा मारनाटकम्- मारः, कामस्तदुद्दीपकं नाटकं मारनाटकम् शृङ्गाररसप्रधानमित्यर्थः, तथा पुष्पावलि नाट्यं यत्र कुसुमापूर्णवंशशलाकादि दर्शनेन अभिनयस्तत्पु-

---

मङ्गलाकाररूप से अवस्थित होना हस्तादि द्वारा तत्तत् आकारों का दिखाना, वाचिक भेद द्वारा प्रबन्धादि में उन २ माङ्गलिक शब्दों का उच्चारण करना एवं सभासदों के मनमें आसक्तिपूर्वक उस उस मंगल स्वरूप का आविर्भाव करना यह मंगल नाटय है आवर्त, प्रत्यावर्त श्रेणि स्वनिक प्रश्रेणि, स्वस्तिक, पुष्यमाण, वर्द्धमानक, मत्स्याण्डक, मकराण्डक जार मार पुष्पावलि, पद्मपत्र,

---

પ્રબંધાદિમાં તત્ તત્ માંગલિક શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવું તેમજ સભાસદોના મનમાં આસક્તિ પૂર્વક તે મંગલ સ્વરૂપને પ્રકટિત કરવું, આ મંગળ નાટ્ય છે. આવર્ત્ત, પ્રત્યાવર્ત, શ્રેણિ, સ્વસ્તિક, પ્રશ્રેણિ, સ્વસ્તિક, પુષ્યમાણ, વર્દ્ધમાનક, મત્સ્યાંડક, મકરાંડક, જાર માર

ष्पावलि नाटकम् तथा पद्मपत्रनाटचम् यत्र पद्मपत्रेषु नृत्यन्नटस्तथाविधकरणप्रयत्नविशेषेण वायुरिव लघूभवनम् न पद्मपत्रं क्रमयति नापि त्रोटयति न वक्रीकरोति तत्पद्मपत्रोपलक्षितं नाटचम् पद्मपत्रनाटकम् तथा सागरतरङ्गाभिनयं नाम नाटकम् यत्र वर्णनीयवस्तुनो वचनचातुर्यनाटचैः सागरतरङ्गाः अभिनीयन्ते, अथवा यत्र 'तक तक झें झें किटता किटता कु कु' इत्यादयस्तालोद्घट्टनार्थकवर्णाः, वदद्भ्योऽस्खलद् गत्या प्रोच्यन्ते तत्सागरतरङ्गनाम नाटकम्, एवं वसन्तादिऋतुवर्णने वासन्तीलता पद्मलता वर्णनाभिनयं नाटकम् नन्वेवंसति अभिनेतव्यवस्तूनामानन्त्येन नाटचानामपि आनन्त्यप्रसङ्गस्तेन द्वात्रिंशत्संख्यायाः विरोध उच्यते एषां च सूत्रोक्ता संख्या उपलक्षणाच्च अन्येऽपि तत्तदभिनयकरणपूर्वकं नाटचभेदाः ज्ञातव्याः एवं सर्व नाटचेष्वपि ज्ञेयम् इति द्वितीयम् ।

अथ तृतीयं नाटचम्-ईहमृगऋषभतुरगनरमकरविहगव्यालकिन्नररुरुसरभचमरकुञ्जरवनलता पद्मलताभक्तिचित्रम् तत्र-ईहामृगाः वृकाः ऋषभाः तुरगाः नराः मकराश्च प्रसिद्धा एवं विहगाः पक्षिणः व्यालाः सर्पाः किन्नराः प्रसिद्धाः रुरवः मृगविशेषः सरभाः अष्टापदाः जन्तुविशेषाः चमराः मृगविशेषा कुञ्जराः हस्तिनः वनलताः वनो वृक्षविशेषस्तस्य लता पद्मलता तासां या भक्तिः विच्छित्तिः, तया चित्रम् आलेखनम् तत्तदाकाराविर्भावना यत्र तत्तथा भूतं नाटचमिति तृतीयम् ३ । अथ चतुर्थम्-एकतश्चक्र द्विधातश्चक्रैकतश्चक्रवाल द्विधातश्चक्रवाल चक्रार्द्धचक्रवालाभिनयात्मकम् । तत्र एकतश्चक्रं नाम नटानाम् एकस्यां दिशि धनुराकारश्रेण्या नर्त्तनम् अनेन श्रेणिनाटचाद्भेदो दर्शितः, एवं द्विधातश्चक्रम् द्वयोः परस्पराभिमुखदिशोः धनुराकारश्रेण्या नर्त्तनम् तथा एकतश्चक्रवालम् एकस्यां दिशि नटानां मण्डलाकारेण नर्तनम् एवम् द्विधातश्चक्रवालम् द्वयोः परस्पराभिमुखदिशोर्नटानां मण्डलाकारेण

सागरतरङ्ग, वासन्तीलता, और पद्मलता इनके जैसी रचना के अनुसार अभिनय करने से द्वितीयनाटच १५ भेदवाला है तृतीयनाटक ईहामृग, ऋषभ तुरग, नर, मकर, विहग, व्याल, किन्नर, रुरु, सरभ, चमर, कुञ्जर, वनलता, पद्मलता, इनके जैसी रचना के अनुसार अभिनय करने से अनेक प्रकार का है । चतुर्थनाटय एकतोचक्र द्विधातोचक्र, एकतश्चक्रवाल, द्विधातश्चक्रवाल, और अर्धतश्चक्रवाल के भेद से ५ प्रकार का है एकतोचक्रनाटक में नर्तक जन एक दिशामें धनुष्य के आकार की श्रेणिमें रहकर नर्तन करते हैं द्विधातो चक्रनाटक में आमने

પુષ્પાવલિ. પદ્મપત્ર, સાગર તરંગ, વાસંતીલતા અને પદ્મલતા. એમના જેવી રચના મુજબ અભિનય કરવાથી દ્વિતીય નાટ્ય ૧૫ ભેદવાળું છે. તૃતીય નાટક ઈહામૃગ, ઋષભ, તુરગ નર, મકર, વિહગ, વ્યાલ, કિન્નર, રુરુ, સરભ, ચમર, કુંજર, વનલતા, પદ્મલતા, એમની જેવી રચના મુજબ અભિનય કરવાથી અનેક પ્રકારનું છે. ચતુર્થ નાટ્ય એકતો-ચક્ર, દ્વિધાતોચક્ર, એકતશ્ચક્રવાલ દ્વિધાશ્ચક્રવાલ અને અર્ધતશ્ચક્રવાલના ભેદથી ૫ પ્રકારનું છે. એકતો ચક્ર નાટકમાં નર્તકો એક દિશામાં ધનુષના આકારની શ્રેણીમાં રહીને નર્તન

नर्त्तनम् तथा चक्रार्द्धचक्रवालम् चक्रस्य रथाङ्गस्यार्द्धं तद्रूपं यच्चक्रवालं मण्डलं तदाकारेण नर्त-नम् अर्द्धमण्डलाकारेणेत्यर्थः तदभिनयं नाम नाटकम्

नटानां नर्त्तने संस्थाविशेष प्रधानम् नाम नाटकम् ४ चतुर्थम् ।

अथ पञ्चमम्-चन्द्रावलिप्रविभक्तिसूर्यावलि प्रविभक्ति वलयतारा हंसैकमुक्ताकनकरत्ना-वलिप्रविभक्त्यभिनयात्मकम् आवलिप्रविभक्तिनामकम् तत्र चन्द्राणामावलिः श्रेणिस्तस्याः प्रविभक्तिः विच्छित्तिः रचनाविशेषः, तदभिनयात्मकम् तथा सूर्यावलिप्रविभक्त्यभिनयात्मकम् तथा वलयावलि प्रविभक्त्याभिनयात्मकम् एवं तारादिरत्नान्तेषु पदेषु आवल्यादि शब्दो योजनीयः अयमर्थः पङ्क्तिस्थितानां रजतस्थालहस्तानां भ्रमरीपरायणानां नटानां नाट्यम् एवं वलयहस्तानां नटानां वलयनाट्यम् अनयैव रीत्या तत्तद्दृश्यवस्तुदर्शनेन तत्तदभिनयकरणं तत्तन्नामकं नाट्यं विज्ञेयम् एतच्च आवलिकावद्धमित्यावलिका प्रविभक्ति नामकं नाट्यम् ॥५॥

अथ षष्ठम्-चन्द्रसूर्योद्गमनप्रविभक्ति कृतम् उद्गमनप्रविभक्तिनामकं नाट्यम् तत्र सूर्यया-रुद्गमनम् उदयः तत्प्रविभक्तिः रचनाविशेषः तदभिनयगर्भम् यथा उदये सूर्यचन्द्रयोररुणं मण्डलं प्राच्यां चारुणः, प्रकाशस्तथा यत्राभिनीयते तदुद्गमनप्रविभक्ति-नाट्यम् ॥६॥

अथ सप्तमम्-चन्द्रसूर्यागमनप्रविभक्ति नाटकम् तत्र चन्द्रस्य स्वविमानस्य आगमनम् आका-

---

सामने धनुष की आकार की श्रेणिमें रहकर नर्तन करते हैं एकतश्चक्रवाल में एक दिशा नटजन मण्डलाकार में होकर नर्तन करते हैं द्विधातश्चक्रवाल में पर-स्पर में आमने सामने दिशामें मंडलाकार में होकर नटजन नर्तन करते हैं। चक्रार्धचक्रवाल नाट्य में चक्र के पहिये के आकार में विभक्त होकर नर्तकजन नर्तन करते है।

पांचवां नाटक-चन्द्रावलि प्रविभक्ति, सूर्यावलिप्रविभक्ति, वलयावलिप्रवि-भक्ति, तारावलिप्रविभक्ति, हंसावलिप्रविभक्ति, एकावलिप्रविभक्ति, मुक्तावली-प्रविभक्ति, कनकावलिप्रविभक्ति, रत्नावलिप्रविभक्ति के भेद से अनेक प्रकार का है छट्ठा नाटक चन्द्र सूर्योद्गमनप्रविभक्ति नामका है सातवां नाटक चन्द्रसूर्याग-मनप्रविभक्ति नामका है आठवां नाटक चन्द्रसूर्यावरणप्रविभक्ति नामका है ९ वां

કરે છે, દ્વિધાતો ચક્ર નાટકમાં સામસામા ધનુષાકાર શ્રેણીમાં રહીને નર્તન કરે છે. એકત-શ્ચક્રવાલમાં એક દિશા તરફ નટજન મંડળાકારમાં થઈને નર્તન કરે છે દ્વિધાતશ્ચક્રવાલમાં પરસ્પરમાં સામ-સામેની દિશામાં મંડલાકારમાં થઈને નટજનો નર્તન કરે છે. ચક્રાર્ધ ચક્રવાલ નાટ્યમાં ચક્રના પૈડા મુજબ આકારમાં વિભક્ત થઈને નર્તકજનો નાચે છે. પંચમ નાટક ચન્દ્રાવલિ પ્રવિભક્તિ, સૂર્યાવલિ પ્રવિભક્તિ. વલયાવલિ પ્રવિભક્તિ, તારા-વલિ પ્રવિભક્તિ, હંસાવલિપ્રવિભક્તિ, એકાવલિ પ્રવિભક્તિ, મુક્તાવલિ પ્રવિભક્તિ કનકા-વલિ પ્રવિભક્તિ રત્નાવલિ પ્રવિભક્તિના ભેદથી અનેક પ્રકારનું છે. ષષ્ઠ નાટક ચન્દ્ર સૂર્યોદ્ગમન-પ્રવિભક્તિ નામક છે સપ્તમ નાટક ચન્દ્ર-સૂર્યાગમન પ્રવિભક્તિ નામક છે. અષ્ટમ નાટક ચન્દ્ર-સૂર્યાવરણ પ્રવિભક્તિ નામક છે. નવમ ચન્દ્ર સૂર્યાસ્તમયન પ્રવિભક્તિ

शादवतरणम् तस्य प्रविभक्तिः रचना यत्र नाटयेऽभिनयेन दर्शनम् तत् चन्द्रागमनप्रविभक्ति नाम नाटकम् एवं सूर्यागमनप्रविभक्ति नामकं नाटकं विज्ञेयम् ॥७॥

अथ अष्टमम्--चन्द्रसूर्यावरणप्रविभक्ति युक्तम् आवरणप्रविभक्ति नाम नाटकम् यथाहि चन्द्रो घनवस्त्रादिना आद्रियते तथाऽभिनयदर्शनम् चन्द्रावरणप्रविभक्ति नाटकम् एवं सूर्यावरण-प्रविभक्त्यपि नाटकं विज्ञेयम् अथ नवमम्–चन्द्रसूर्यास्तमयनप्रविभक्तियुक्तम् अस्तमयनप्रवि-भक्तिनाम नाटकम् यत्र सर्वतः प्रभातकालिक सन्ध्यारागप्रसरणतमः प्रसरणकुमुदसंकोचादिना चन्द्रास्तमयनमभिनीयते तच्चन्द्रास्तमयन एवं सूर्यास्तमयनप्रविभक्त्यपि अत्र, अयं विशेषः सायंकालिकसन्ध्यारागप्रसरणतमः प्रसरणकमलसंकोचादिना सूर्यास्तमयनमभिनीयते तत्सू-र्यास्तमयन प्रविभक्ति नाम नाटकम् ॥९॥

अथ दशमम्–चन्द्रसूर्यनागयक्षभूतराक्षसगन्धर्व महोरगमण्डलप्रविभक्तियुक्तम् मण्डल-प्रविभक्तिनाम नाटकम् तथा बहूनां चन्द्राणां मण्डलाकारेण चन्द्रवालरूपेण निदर्शनं चन्द्र-मण्डलप्रविभक्ति एवं बहूनां सूर्यनागयक्ष भूतराक्षसगन्धर्वमहोरगाणां मण्डलाकारेण अभिनयनं वाच्यम् अनेन चन्द्रमण्डल सूर्यमण्डलयोश्चन्द्रावलि सूर्यावलि नाटयतो भेदो दर्शितस्तयोरा-वलिका प्रविष्टत्वात् ॥१०॥

अथैका दशम्–ऋषभसिंहललितहयगजविलसितमत्तहयगजविलसिताभिनयरूपं द्रुत-विलम्बितं नाम नाटयम् तत्र ऋषभसिंहौ प्रसिद्धौ तयोर्ललितं सलिलगतिः, तथा हयगजयो-र्विलसितं मन्थरगतिः, एतेन विलम्बितगतिरुक्ता–उत्तरत्र मत्तपदविशेषणेन द्रुतगतेर्वक्ष्य-माणत्वात् तथा मत्तहयगजयोर्विलसितं द्रुतगतिः, तदभिनयरूपं गति प्रधानं द्रुतविलम्बितं नाम् नाटकम् ॥११॥

अथ द्वादशम्–शकटोद्धि सागर प्रविभक्ति नामकं नाटकं तत्र शकटोद्धि प्रसिद्धा तस्याः प्रविभक्तिः तदाकरतया हस्तयोर्विधानम् एतत्तु नाटये प्रलम्बित भुजयोर्योजने प्रणामाद्यभिनये

नाटक चन्द्रसूर्यास्तमयनप्रविभक्ति नामका है १० वां नाटक चन्द्र सूर्यनाग, यक्ष भूत राक्षस गन्धर्व महोरग मण्डल प्रविभक्ति नामका है ११ वां नाटक ऋषभललित सिंहललित हय गज विलसित, मत्त हय गज विलसित इनके अभिनय करनेरूप है इस नाटय का नाम द्रुतविलम्बित नाटय है १२ वां नाटय शकटोद्धि सागर नागर प्रविभक्तिरूप होता है शकटोद्धि गाडी का जो युग होता है उसका नाम

નામક છે- દશમ નાટક ચન્દ્ર-સૂર્ય, નાગ, યક્ષ ભૂત, રાક્ષસ. ગન્ધર્વ, મહોરગ, મંડળ પ્રવિભક્તિ નામક છે. ૧૧મું નટક ઋષભ, લલિત, સિંહલલિત, હય-ગજ વિલસિત, મત્ત હય ગજ વિલસિત, એમના અભિનય કરવા રૂપ છે. આ નાટ્યનું નામ દ્રુત વિલંબિત નાટ્ય છે. ૧૨મું નાટ્ય શકટોદ્ધિ સાગર નાગર પ્રવિભક્તિ રૂપ હોય છે, શકટોદ્ધિ-ગાડીના જે યુગ હોય છે તેનું નામ છે. ગાડીના આકારમાં બન્ને હાથોને પ્રસ્તુત કરવા તે શકટોદ્ધિ

भवतीति, तथा सागरस्य समुद्रस्य सर्वतः कल्लोलप्रसरणवडवानलज्वालादर्शनतिमिङ्गिलादि मत्स्यविवर्तनगम्भीर गर्जिताद्यभिनयनं सागरप्रविभक्ति तथा नागराणां नगरवासिलोकानां सविवेकनेपथ्यकरणं क्रीडासञ्चरणं वचनचातुरीदर्शनमित्याद्यभिनयो नागरनागरप्रविभक्ति-तन्नामकं नाटकम् ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशम् नन्दाचम्पा प्रविभक्ति नामकं नाटयम् तत्र नन्दाः नन्दाभिधानाः शश्वत्यः पुष्करिण्यस्तासु देवानां जलक्रीडा जलजकुसुमापचयनम् आप्लवनमित्याद्याभिनयनं नन्दा-प्रविभक्ति तथा चम्पा नाम महाराजधानी उपलक्षणमेतत् तेन कोशलाविशालादि राजधानी परिग्रहः, तासां च परिखा सौधप्रासाद चतुष्पदाद्यभिनयनं चम्पाप्रविभक्तिः ॥ १३ ॥

है। इस गाडी के आकार दोनों हाथों 'का फैलाना जिसमें होता है वह शकटोद्धि प्रविभक्ति है सागर प्रविभक्ति में समुद्र की कल्लोलों का फैलाव जिस प्रकार का होना है वडवानल ज्वाला का जैसा दिखाव होता है, तिमिङ्गिलादि मत्स्यों का 'विवर्तन जैसा होता है समुद्र का गंभीर गर्जन जैसा होता है यह सब अभिनय द्वारा प्रकट किया जाता है इसीका नाम सागर प्रविभक्ति है तथा नगर निवासी लोकों का जैसा सविवेक नेपथ्य किया जाता है क्रीडापूर्वक जैसा उनके द्वारा संचरण किया जाता है बोलने की चतुराई जैसी उनमें होती है इसी तरह का सब कुछ दिखाव अभिनय द्वारा जिस नाटय में दिखाया जाता है वह नागरप्रविभक्ति नामका नाटय है १३ वां नाटय नन्दा चंपा प्रविभक्ति नामका है इस नाटय में शाश्वत नन्दा नामकी जो पुष्करिणियां है उनमें देवों द्वारा की गई जलक्रीडा कमलों का किया गया चयन, तथा बीचमें किया गया पानी में संस्तरण यह सब अभिनयों द्वारा प्रदर्शित किया जाता है इसका नाम नन्दा प्रविभक्ति है चम्पा कोशला, विशाला आदि राजधानियों की परिखाका

પ્રવિભક્તિ છે. સાગર પ્રવિભક્તિમા સમુદ્રના તરંગોનું પ્રસરણ જે પ્રમાણે હોય છે. વડવાનલ જ્વાળાનું દૃશ્ય જેવું હોય છે, તિમિંગિલાદિ મત્સ્યોનું વિવર્તન જેવું હોય છે, સમુદ્રનું ગંભીર ગર્જન જેવુ હોય છે, એ બધું અભિનય વડે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. એનું નામ જ સાગર પ્રવિભક્તિ છે. તથા નગર નિવાસી લોકોનું જે પ્રમાણે સવિવેક નેપથ્ય કરવામાં આવે છે, ક્રીડા પૂર્વક જે પ્રમાણે તેમના વડે સંચરણ કરવામાં આવે છે, બોલવાની કુશળતા જેવી તેમનામાં હોય છે, આ પ્રમાણે જ બધો દેખાવ અભિનય વડે જે નાટ્યમાં કરવામાં આવે છે, તે નાગર પ્રવિભક્તિ નામક નાટ્ય છે. ૧૩મું નાટય નંદા ચંપા પ્રવિભક્તિ નામ નું છે. એ નાટ્યમાં શાશ્વત નંદા નામક જે પુષ્કરિણીઓ છે, તેમાં દેવો વડે કરવામાં આવેલી જળ ક્રીડા કમળોનું ચયન, તેમજ જળમાં કરવામાં આવેલું સંતરણ, એ બધું અભિનયો વડે પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. એનું નામ નન્દા પ્રવિભક્તિ છે. ચંપા, કોશલા, વિશાલા વગેરે રાજધાનીઓની પરિખા, સૌધ તેમજ પ્રાસાદ

अथ चतुर्दशम् मत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारप्रविभक्ति नाम नाटयम्-एतच्च पूर्वं व्याख्यातमेव, अत्रैषां चतुर्णामभिनयनं पृथगुक्तम् तत्र तु व्यामिश्रितमितिभेदः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशम् क ख ग घ ङ इति कवर्गप्रविभक्तिकं नाटकम् तच्च ककाराकारेण अभिनयदर्शनं ककारप्रविभक्तिः, अयमर्थः तथा नाम ते नटाः नृत्यन्ति यथा ककाराकारोऽभिव्यज्यते, एवं खकारगकारघकारङकारप्रविभक्त्यो वक्तव्याः एतच्च कवर्ग प्रविभक्तिकं नाटयम् एवं चकारप्रविभक्ति जातीयमित्यादि बोध्यम् ककारशब्दोद्घट्टनेन चचपुट चाचपुटादौ कं कां किं कीं इत्यादि वाचिकाऽभिनयस्य प्रवृत्त्या नाटयम् एवं कादिङान्तानां शब्दाना मादातृत्वेन ककारखकारगकारघकारङकारप्रविभक्तिकं नाटयम्, एवं चवर्ग प्रविभक्त्यादिष्वपि एवमेव वक्तव्यम् ॥१४॥ अथ षोडषम्-च छ ज झ ञ प्रविभक्तिकम् ।.१६॥ अथ सप्तदशम्-ट ठ ड ढ ण प्रविभक्तिकम् ॥१७॥ अथाष्टादशम्-तथतधन प्रविभक्तिकम् ॥१८॥ अथैकोनविंशतितमम्-प फ ब भ म प्रविभक्तिकम् ॥१९॥ अथ विंशतितमम्-अशोकाम्रजम्बूकोशम्बपल्लवप्रविभक्तिकम् । तत्र अशोकादयो वृक्षविशेषा-

---

सौधों का एवं प्रासाद आदि के चतुष्पद आदिकों का जिसमें प्रदर्शन किया जाता है वह चम्पा प्रविभक्ति है १४ वां नाटय मत्स्याण्डक, मकराण्डक, जारमार प्रविभक्ति नामका है १५ वां नाटय क ख ग घ ङ इस कवर्ग प्रविभक्ति नामका है इसमें ककार के आकार का जो अभिनय प्रदर्शन किया जाता है वह ककार प्रविभक्तिवाला नाटय है तात्पर्य यह है कि नट इस नाटय में इस ढंग से नाचते हैं कि जिसमें ककार के आकार को अभिव्यक्त करते हैं इसी प्रकार के खकार गकार घकार और ङकार प्रविभक्तियों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये १६ वां नाटय च छ ज झ ञ इस चवर्ग प्रविभक्ति नामका है १७ वां नाटय ट ठ ड ढ ण इस टवर्ग प्रविभक्ति नामका १८ वां त थ द ध न, इस तवर्गप्रविभक्ति नामका है १९ वां प फ ब भ और म इस पवर्ग प्रविभक्ति नामका है २० वां अशोक आम्र जम्बु पल्लव प्रविभक्ति नामका नाटय है इसमें

વગેરેના ચતુષ્પદ વગેરેનું જેમાં પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે, તે ચમ્પા પ્રવિભક્તિ છે. ૧૪મું નાટ્ય મત્સ્યાંડક, મકરાંડક, જાર માર પ્રવિભક્તિ નામક છે. ૧૫મું નાટ્ય 'क, ख, ग, घ, ङ' આ કવર્ગ પ્રવિભક્તિ નામક છે. એમાં કકારના આકારનો જે અભિનય પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. તે કકાર પ્રવિભક્તિવાળું નાટ્ય છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે નટ આ રીતે નાચે છે કે જેમાં તેઓ કકારના આકારને અભિવ્યક્ત કરે છે આ પ્રમાણે 'खकार' 'गकार, घकार' અને ङकार પ્રવિભક્તિઓ વિશે પણ જાણી લેવું જોઈએ. ૧૬મું નાટ્ય च, छ, ज, झ ञ આ ચ વર્ગ પ્રવિભક્તિ નામક છે. ૧૭મું નાટ્ય ट, ठ, ड, ढ, ण આ ટવર્ગ પ્રવિભક્તિ નામક છે. ૧૮ મું प, फ, ब भ, म આ પ વર્ગ પ્રવિભક્તિ નામક છે. ૨૦ નાટ્ય અશોક, આમ્ર, જમ્બુ, પલ્લવ પ્રવિભક્તિ નામક નાટ્ય છે. એમાં જે પ્રમાણે

स्तेषां पल्लवाः नवकिसलयानि ततस्ते यथा मन्दमारुतैः प्रेरिताः सन्तो नृत्यन्ति तदभिनयात्मकं पल्लवप्रविभक्तिकं नाम नाटचम् ॥२०॥ अथैकविंशतितमम्-पद्मनागाशोकचम्पकचूतवनवासन्ती कुन्दातिमुक्तिकश्यामलताप्रविभक्तिकं लता प्रविभक्तिकं नाम नाटयम् इह येषां वनस्पतिकायिकानां स्कन्धदेशविवक्षितोर्ध्वगतैकशाखाव्यतिरेकेणान्यत् शाखान्तरं परिस्थूलं न निर्गच्छति ते लता विज्ञेयाः, ते च पद्मादय इति पद्मादि श्यामान्ताः या लतास्तत्प्रविभक्तिकं लताप्रविभक्तिकम्, एता यथा मारुतेरिता नृत्यन्ति तदभिनयात्मकं लता प्रविभक्तिनाम नाटचम् ॥२१॥ अथ द्वाविंशतितमम् द्रुत नामनाटकम्-तत्र द्रुतमिति शीघ्रं गीतवाद्यशब्दयोर्यमकसमकप्रपातेन पादतलशब्दस्यापि समकालमेव निपातो यत्र तत् द्रुतं नाटचम् ॥२२॥

अथ त्रयो विंशतितमं विलम्बितं नाम नाटचम् यत्र विलम्बिते गीतशब्दे स्वरघोलना प्रकारेण यतिभेदेन विश्रान्ते तथैव वाद्यशब्देऽपि यतितालरूपेण वाद्यमाने तदनुयायिना पादसञ्चारेण नर्त्तनं तद्विलम्बितं नाम नाटचम् ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितम् द्रुतविलम्बितं नाम नाटचम् यथोक्तप्रकारद्वयेन नर्त्तनम् ॥२४॥ अथ पञ्चविंशतितमम्-अञ्चितं नाम नाटचम् अञ्चितः पुष्पाद्यलङ्कारैः पूजितस्तदीयं तदभिनयपूर्वकं नाटचमपि अञ्चितमुच्यते । अनेन कौशिकी वृत्तिप्रधानाहार्याभिनयपूर्वकं नाटचम् सूचितम् ॥२५॥ अथ षड् विंशतितमं-रिभितं नाम नाटचम् तच्च मृदुपदसंचाररूपमिति वृद्धाः ॥२६॥ अथ सप्तविंशतितमम्-अञ्चितरिभितं नाम नाटचम् यत्र अनन्तरोक्तमभिनय द्वयमवतरति तत् अञ्चितरिभितम् ॥२७॥ अथ अष्टाविंशतिममारभटं नाम नाटचम् आरभटानाम् सोत्साहसुभटानामिदमारभटम्, अयमर्थः महाभटानां स्कन्धास्फालनहृद्योल्वणनादिका या उद्धृत्तवृत्तिस्तदभिनयमिति, अनेन आरभटीवृत्तिप्रधानमाङ्गिकाभिनयपूर्वकं नाटयमुक्तम् ॥२८॥ अथैकोनविंशतितमम् भसोलं नाम नाटयम् भस् भर्त्सन दीप्त्योरित्यस्माद्धातो-

---

जिस प्रकार से इन वृक्ष विशेषों के पत्र-नवकिसलय- मन्दमारुत से कंपित होकर हिलते हैं इसी तरह से इस नाटय में नाटयकरनेवाले अभिनय करते हैं। २१ वां नाटय लताप्रविभक्ति नामका है इसमें पद्मनाग, अशोक, चम्पक आदि लताओं के जैसे अभिनय किया जाता है २२ वां नाटय द्रुत नामका है २३ वां नाटय विलम्बित नामका है २४ वां द्रुतविलम्बित नामका है २५ वां नाटय अंचित नामका है २६ वां नाटय रिभित नामका है २७ वां नाटय अंचितरिभित नामका है। २८ वां नाटय आरभट नामका है २९ वां नाटय भसोल नामका है ३० वां

એ વૃક્ષ વિશેષોના પત્રો, નવ કિસલયો-મન્દ પવનથી કંપિત થઈને હાલે છે, તે પ્રમાણે જ આ નાટ્યમાં નાટ્ય કરનાર અભિનય કરે છે. ૨૧મું નાટ્ય લતા પ્રવિભક્તિ નામક છે. એમાં પદ્મનાગ, અશોક, ચંપક, વગેરે લતાઓ જેવો અભિનય કરવામાં આવે છે. ૨૨મું નાટ્ય દ્રુત વિલંબિત નામક છે- ૨૫મું નાટ્ય અચિત નામક છે. ૨૬મું નાટ્ય રિભિત નામક છે. ૨૭મું નાટ્ય અંચિત રિભિત નામક છે. ૨૮ મું નટય આરભટ નામક છે.

वेमरित, दीप्यते इति भसः शृङ्गारः शृङ्गाररसः तम् अवति इति भसोस्तम् रतिभावाभिनयेन लाति गृह्णाति इति भसोलो नटः, ततो धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् भसोलं नाम नाटयम्, एतेन शृङ्गाररससात्विकभावः सूचितः, इदं सर्वं व्याख्यानम् उपलक्षणपरं विज्ञेयम् तेन अत्र सर्वे सात्विकाभावा', अभिनयविषयीकार्या, एतेन सात्विकीवृत्ति प्रधानं सात्विकाभिनयगर्भितं भसोलं नाम नाटयम् ॥२९॥ अथ त्रिंशत्तममारभटभसोलं नाम नाटयम् इदं च अनन्तरोक्ताभिनयद्वयप्रधानं विज्ञेयम् ॥३०॥ अथैकत्रिंशत्तमम् उत्पातनिपातप्रवृत्तं संकुचितप्रसारितम् रेचकरेचितं भ्रान्तसंभ्रान्तं नाम नाटयम् उत्पातनिपातप्रवृत्तं संकुचितप्रसारितम् रेचकरेचितं भ्रान्तसंभ्रान्तं नाम नाटयम् तत्र उत्पातो हस्तपादादीनामभिनयगत्या ऊर्ध्वक्षेपणं तेषामेवाधः क्षेपणम् निपातस्ताभ्यां यत्प्रवृत्तम् तत् उत्पातनिपातप्रवृत्तम्, एवम् संकुचितप्रसारितम् हस्तपादयोः संकोचनेन संकुचितम् तयोः प्रसारणेन च प्रसारितम् अभिनयगत्या यत् तत्तथाभूतम् एवं रेचकरेचितम्-रेचिकैः भ्रमरिकाभिः रेचितं निष्पन्नं यत्तत्तथाभूतम्, एवं भ्रान्तसंभ्रान्तम् भ्रान्तः भ्रमप्राप्तः स इव यत्र नाटये अद्भूतचरितदर्शनेन पर्षज्जनः संभ्रान्तः साश्चर्यो भवति तत्तथाभूतम् तदुपचारात् नाटयमपि भ्रान्तसंभ्रान्तम् ॥३१॥ अथ द्वात्रिंशत्तमं चरमचरमनाम निबद्धनामकं नाटयम् तच्च सूर्याभदेवेन भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतो भगवतश्चरमपूर्व मनुष्यभवचरमदेवलोकभव चरमच्यवनचरमगर्भसंहरण चरमभरतक्षेत्रावसर्पिणीतीर्थंकरजलाभिषेकचरमबालभावचरमयौवनचरमकामभोग चरमनिष्क्रमणचरमतपश्चरणचरमज्ञानोत्पाद चरमतीर्थप्रवर्तन चरमपरिनिर्वाणाभिनयात्मकं भावितम्-इहतु यस्य तीर्थंकरस्य जन्ममहोत्सवं कुर्वन्ति तच्चरिताभिनयात्मकमुपदर्शयन्ति, यद्यपि अत्राञ्चितरिभितारभटभसोलेषु चतुर्षु मूलभेदेषु गृहीतेषु साभिनयमात्रसंग्रहः स्यात् तथापि क्वचित् एकैकेनाभिनयेन क्वचिद्‌भिनयसमुदायेन क्वचिच्च अभिनयविशेषेण अन्तरकरणात् सर्वप्रसिद्ध द्वात्रिंशन्नाटक संख्याव्यवहारसंरक्षणार्थं द्वात्रिंशद्‌भेदाः दर्शिताः, अथाभिनयशून्यमपि नाटकं भवतीति तत् दर्शयितुमाह-'अप्पेगइया उप्पय' इत्यादि 'अप्पेगइया उप्पयनिवयं'

नाटय आरभट भसोल नामका है ३१ वां नाटय उत्पातनिपात प्रवृत्त, संकुचित प्रसारित, रेचकरेचित भ्रान्त संभ्रान्त नामका है और ३२ वां नाटय चरम चरम निबद्ध नामका है इन नाटकों के सम्बन्धका विवेचन राजप्रश्नीय उपाङ्ग सूत्र में किया गया है-अतःवहीं से इनके स्वरूपादिक का कथन जानलेना चाहिये ।

'अप्पेगइया उप्पयनिवयं निवयउप्पयं संकुचिअ पसारिअं जाव भंत संभंतणामं

---

२९ मुं नाट्य भसोल नामक छे. ३० मुं नाट्य आर भट भसोल नामनु छे. ३१मुं नाट्य उत्पात निपात-प्रवृत्त, संकुचित प्रसारित, भ्रान्त-संभ्रान्त नामक छे, अने ३२ मुं नाट्य चरम -चरमनिबद्ध नामक छे. ए नाटकोथी सम्बद्ध विवेचन राज प्रश्नीय उपांग सूत्रमा करवामां आवेलुं छे, एथी जिज्ञासु महानुभावो त्यांथी ज ए सर्वना रूपादिकनुं कथन जाणवा प्रयत्न करे.

अप्येकका: उत्पातनिपातम् तत्र उत्पातः, आकाशे उत्पतनम् निपातः, आकाशात् अवपतनम् उत्पातपूर्वो निपातो यस्मिन् तत् तथाभूतम् एवम् 'निवयउप्पयं' निपातोत्पातम् निपात पूर्वउत्पातो यस्मिन् तत् तथाभूतम् 'संकुअपसारिअं' संकुचितप्रसारितहस्तपादयोः संको· चनेन संकुचितं तयोः प्रसारणेन प्रसारितम् अभिनयरहितं यत्तथाभूतम् 'जाव भंतसंभंत णामं' यावत् भ्रान्तसम्भ्रान्तकम् अत्र व्याख्यानम् अनन्तरोक्तैकत्रिंशत्तमनाटके यथा व्याख्यातं तथैव बोध्यम् अत्र-यावत्पदात् 'रिआरिअं' इति ग्राह्यम् तत्र 'रिअं' गमनं रङ्गभूमेर्निष्क्रमणम् 'आरिअं' पुनस्तत्रागमनमिति 'दिव्वं नट्टविहिं उपदंसंतीति' दिव्यं नाट्यविधिमुपदर्शयन्तीति इदं च पूर्वोक्तचतुर्विधद्वात्रिंशद्विधनाटयेभ्यो विलक्षणं सर्वाभिनयशून्यं गात्रविक्षेपमात्रं विवाहाभ्युदयादौ उपयोगिनर्त्तनम् भरतादिसङ्गीतेषु नृत्तमित्युक्तम्, यथोक्तमेव नाट्यम् प्रकार-द्वयेन संग्रहीतुमाह-'अप्पेगइया तंडवेंति, अप्पेगइया लासेंतित्ति' अप्येकका: ताण्डवन्ति

दिव्वं नट्टविहिं उवदंसन्तीति' अब सूत्रकारने यहां ऐसा प्रकट किया है कि अभि नय शून्य भी नाटक होते हैं-ये नाटक भी कितनेक देवों ने किये-इन नाटकों में उत्पात निपात-आकाश में उडना और फिर वहां से नीचे उतरना होता है इस तरह उत्पात निपात रूप खेलकूद के काम कितनेक देवों ने किये, कितनेक देवों ने पहिले नीचे गिरना और बादमें ऊपर की ओर उछलना ये काम किये कितने देवों ने अपने २ हाथपैरों को मनमाना पसारने का काम किया और फिर उनका संकोच करने का काम किया कितनेक देवों ने इधर उधर घूमना आदि रूप कार्य किया यहां यावत्पद से 'रिआरिअं' रङ्गभूमि से बाहर आना और फिर उसमें प्रवेशकरना इस रूप जो रिअ और अरिअ है उसका ग्रहण हुआ है। इस तरह से वहां उन सब देवों ने 'दिव्वं नट्टविहिं उवदंसन्तीति' दिव्य नाट्य विधिका प्रदर्शन किया 'अप्पेगइआ तंडवेंति, अप्पेगइआ लासेंति' कितनेक

'अप्पेगइया उप्पयनिवयं निवयउप्पयं संकुचिअपसारिअं जाव भंतसभंतणामं दिव्वं नट्टविहिं उवदंसन्तीति' હવે સૂત્રકારે અહીં આ પ્રમાણે સ્પષ્ટતા કરી છે કે અભિ નય શૂન્ય ગણુ નાટક હોય છે. એ પ્રકારના નાટકો પણ દેવોએ ભજવ્યાં હતા. એ નાટ· કોમાં ઉત્પાત નિપાત, આકાશમાં ઉડવું અને પછી ત્યાંથી નીચે ઉતરવું હોય છે. આ પ્રમાણે ઉત્પાત, નિપાત રૂપ ખેલ કૂદ નાટકો કેટલાક દેવોએ. કર્યા કેટલાક દેવોએ પહેલાં નીચે પડવું અને ત્યાર બાદ ઉપરની તરફ ઉછળવું, એવા અભિનયો કર્યાં. કેટલાક દેવોએ પોતપોતાના હાથ-પગોને યથેચ્છ રૂપમાં પ્રસૃત કર્યા. અને પછી તેમને સંકુચિત કરવા રૂપ અભિનયો કર્યા. કેટલાક દેવોએ આમ-તેમ ફરવું વગેરે રૂપ કાર્ય કર્યું. અહીં યાવત્ પદથી 'रिआरिअं' રંગ ભૂમિમાંથી બહાર આવવું અને પછી તેમાં પ્રવેશ કરવું એ રૂપમાં જે રિઅ અને અરિઅ છે તેનું ગ્રહણ થયું છે. આ પ્રમાણે ત્યાં બધા દેવોએ 'दिव्वं नट्टविहिं उवदंसंतीति' દિવ્ય નાટ્ય વિધિનું પ્રદર્શન કર્યું.

ताण्डवं नाम नाटकं कुर्वन्ति तच्चोद्धतैः करणैरङ्गहारैरभिनयैश्च निर्वर्त्यम् अतएव आरभटी-प्रधाननाटकम् अप्येककाः लासयन्ति रासलीलां कुर्वन्तीत्यर्थः अथ यथा देवाः कुतूहलमुप-दर्शयन्ति तथाऽह-'अप्पेगइया पीणेंति' अप्येककाः देवा पीनयन्ति स्वं स्थूलं कुर्वन्ति 'अप्फोडेंति' आस्फोटयन्ति उपविशन्तः पुताभ्यां भूम्यादिकमाघ्नन्ति 'वग्गंति' अप्येककाः वल्गन्ति मल्लवत् बाहुभ्यां परस्परं संप्रलगन्ति 'सीहणायं णदंति' सिंहनादं नदन्ति कुर्वन्ति; 'अप्पेगइया सव्वाइं करेंति' अप्येककाः देवाः सर्वाणि पीनत्वादीनि क्रमेज कुर्वन्ति 'अप्पेगइया हयहेसियं' अप्येककाः देवाः हयहेषितम् अथ हेषारवं कुर्वन्ति 'एवं हत्थिगुलगुलाइयं' एव मित्येकका देवा हस्तिगुलगुलायितम् गजवत् गर्जनं कुर्वन्ति 'रहघणघणाइयं' रथघनघनायि-तम् केचित् अप्येककाः देवाः रथवत् घनघनेतिशब्दं कुर्वन्ति-गुल गुल घन घन-इत्यनुकरण-शब्दौ 'अप्पेगइया तिण्णिवि' अप्येककाः देवाः, त्रीण्यपि-हयहेषितहस्तिगुलगुलायित रथ-

---

देवों ने वहां पर ताण्डव नामका नाटक किया कितनेक देवों ने वहां पर रास-लीला की 'अप्पेगइआ पीणेंति, एवं वुक्कारेंति, अप्फोडेंति, वग्गंति, सीहणायं ण-दंति' कितनेक देवों ने अपने आपको बहुत स्थूल रूपमें प्रदर्शित किया, कितनेक देवों ने अपने अपने मुंह से फूत्कार करना प्रारम्भ किया कितनेक देवो ने जमीन पर हाथों को पटक पटक कर उसे फोडने की आवाज की कितनेक देवों ने इधर से उधर दौड लगानी शुरु की अथवा मल्लों के जैसे वे आपस में बाहुओं द्वारा एक दूसरे के साथ जूझने लगे कितनेक देवों ने सिंह के जैसी गर्जना की 'अप्पेगइया सव्वाइं करेंति' कितनेक देवों ने क्रमशः पीनत्वादि सब कार्य किये 'अप्पेगइया हयहेसिअं' कितनेक देवो ने घोडों की तरह हिनहिनाना शुरु किया 'एवं हत्थिगुलगुलाइयं' इसी तरह कितनेक देवों ने हाथी के जैसा चिंघा-डना प्रारम्भ किया 'रहघणघणाइयं' कितनेक देवों ने रथों के जैसा परस्पर में

'अप्पेगइआ तंडवेंति, अप्पेगइआ लासेंति' કેટલાક દેવોએ ત્યાં તાંડવ નામક નાટક કર્યું. કેટલાક દેવોએ રાસ લીલા કરી. 'अप्पेगइआ पीणेंति एवं वुक्कारेंति अप्फोडेंति वग्गंति, सीहणायं णदंति' કેટલાક દેવોએ પોતાની જાતને અતીવ સ્થૂળ રૂપમાં પ્રદર્શિત કરવા રૂપ અભિનય કર્યો, કેટલાક દેવોએ પોત-પોતાના મુખમાંથી ફૂત્કાર કરવાની શરુ-આત કરી. કેટલાક દેવોએ જમીન ઉપર હાથોને પછાડી-પછાડીને તેનાથી ફોડવાનો અવાજ કર્યો. કેટલાક દેવોએ આમ-તેમ દોડવાની શરુઆત કરી અથવા મલ્લોની જેમ તેઓ પરસ્પરમાં બાહુઓ વડે એક-બીજાની સાથે ઝૂઝવા લાગ્યા. કેટલાક દેવોએ સિંહના જેવી ગર્જના કરી. 'अप्पेगइया सव्वाइं करेंति' કેટલાક દેવોએ ક્રમશઃ પીનત્વાદિ બધા કર્યો કર્યા 'अप्पेगइया हयहेसिअं' કેટલાક દેવોએ ઘોડાઓની જેમ હણ હણવાનો અવાજ કર્યો. 'एवं हत्थिगुलगुलाइयं' આ પ્રમાણે કેટલાક દેવોએ હાથીની જેમ ચિંઘાડ-વાની-ચીસો પાડવાની શરુઆત કરી. 'रहघणघणाइयं' કેટલાક દેવોએ રથોની જેમ

घनघनायितानि त्रीण्यपि कुर्वन्ति 'अप्पेगइया उच्छोलंति' अप्येकका देवा उच्छोलन्ति अग्रतो मुखे चपेटां ददति 'अप्पेगइया पच्छोलंति' अप्येककाः पच्छोलन्ति पृष्ठतो मुखे चपेटां ददति 'अप्पेगइया तिवइं छिदंति' अप्येककाः त्रिपदि मल्लइव रङ्गभूमौ त्रिपदिं कुर्वन्ति 'पायदद्दरयं करेंति' पाद दर्दरकम् पादेन दर्दरकं भूम्यास्फोटनरूपं कुर्वन्ति 'भूमि चवेडे दलयंति' भूमिचपेटां ददति कराभ्यां भूमिमाघ्नन्ति 'अप्पेगइया महया महया सद्देणं रावेंति' अप्येकका देवाः महता महता शब्देन रावयन्ति शब्दं कुर्वन्ति 'एवं संजोगा विभासिअव्वा' एवम्-उक्तप्रकारेण संयोगाअपि द्वित्रिमेलका अपि विभाषितव्याः भणितव्याः, अयमर्थः उच्छोलनादि द्विकमपि कुर्वन्ति, तथा केचित् त्रिकं चतुष्कं पञ्चकं षट्कं च कुर्वन्ति

संघट्टन करना अर्थात् चीत्कार करना शुरु किया 'अप्पेगइया देवा तिण्णि वि' कितनेक देवों ने एक ही साथ घोडों के जैसा हिनहिनाना, हाथी के जैसा चिंघाडना और रथों के जैसा परस्पर में टकराना यह तीनों कार्य किये 'अप्पेगइया उच्छोलन्ति' कितनेक देवों ने आगे से ही मुखके ऊपर थप्पड मारनी शुरु की 'अप्पेगइया पच्छोलंति' कितने देवो ने पीछे से मुख पर थप्पक मारनी शुरु की 'अप्पेगइया तिवइं छिदंति' कितनेक देवों ने रङ्गभूमि में मल्लकी तरह पैंतरा भरना प्रारम्भ किया 'पाददद्दरयं करेंति' कितनेक देवों ने पैर पटच पटक कर भूमिको ताडित किया 'भूमिचवेडे दलयंति' कितनेक देवों ने पृथिवी पर हाथो को पटका 'अप्पेगइया महया सद्देणं रावेंति' कितनेक देवों ने वडे जोर जोर से शब्द किया 'एवं संजोगा विभासिअव्वा' इसी प्रकार से संयोग भी-द्वित्रि पदों की मेलक भी कहलेना चाहिये अर्थात् कितनेक देवों ने उच्छोलनादि द्विक भी किये कितनेक देवों ने उच्छोलनादि त्रिक चतुष्क एवं कितनेक देवों ने उच्छोलनादि पंचकषट्क भी किये 'अप्पेगइया हक्कारंति वुक्कारंति

પરસ્પરમા સંગટ્ટન કર્યું એટલે ચીસો પડવાની શરુઆત કરી. 'अप्पेगइया देवा तिण्णि वि' કેટલાક દેવોએ એકી સાથે ઘોડાઓની જેમ હણહણાટ કરવું, હાથીઓની જેમ ચીસો પાડવી અને રથોની જેમ પરસ્પરમાં સંઘટ્ટિત થવું આમ ત્રણે કર્યો કર્યા. 'अप्पेगइया उच्छोलन्ति' કેટલા દેવોએ આગળથી જ પોતાના મુખ ઉપર થપાડ મારવાની શરુઆત કરી. 'अप्पेगइया पच्छोलन्ति' કેટલાક દેવોએ પછળથી મુખ ઉપર થપ્પડ મારવાની શરુઆત કરી 'अप्पेगइया तिवइं छिदंति' કેટલાક દેવોએ રંગભૂમિમાં મલ્લોની જેમ પેંતરા ભરવાની શરુઆત કરી. 'पाददद्दरयं करेंति' કેટલાક દેવોએ પગ-પછાડી-પછાડીને ભૂમિને તાડિત કરી 'भूमिचवेडे दलयंति' કેટલાક દેવોએ પૃથિવી ઉપર હાથો પછાડયા. 'अप्पेगइया महया सद्देणं रावेंति' કેટલાક દેવોએ બહુ જ જોર-શોરથી અવાજ કર્યો 'एवं संजोगा विभासिअव्वा' આ પ્રમાણે જ સંયોગ પણ-દ્વિત્રિ પદોની મેલક વિશેષણ કહી લેવું જોઈએ. એટલે કે કેટલાક દેવોએ ઉચ્છોલનાદિ દ્વિકો પણ કર્યા કેટલાક દેવોએ ઉચ્છોલનાદિ ત્રિક, ચતુષ્ક

'अप्पेगइया हक्कारेंति' अप्येकका: देवाः हक्कारयन्ति हक्कां ददति 'एवं पुक्कारेंति' एवं पूत्कुर्वन्ति 'वक्कारेंति' वक्कारयन्ति वक्क वक्क मित्येवं शब्दं कुर्वन्ति 'ओवयंति' अवपतन्ति नीचैः पतन्ति उप्पयंति' उत्पतन्ति उर्ध्वी भवन्ति 'परिवयंति' परिपतन्ति तिर्यग्निपतन्ति 'जलंति ज्वलन्ति ज्वालारूपा भवन्ति भास्वराग्रितां प्रतिपाद्यते इत्यर्थः 'तवंति' तपन्ति मन्दाङ्गारतां प्रतिपाद्यन्ते 'पयवंति' प्रपतन्ति दीप्ताङ्गारतां प्रतिपद्यन्ते 'गज्जंति' गर्ज्जन्ति गर्जनं कुर्वन्ति मेघवत् 'विज्ज-आवंति' विद्युतं कुर्वन्ति विद्युतवत् प्रकाशमानाः भवन्ति 'वासिति' वर्षन्ति च 'अप्पेगइया देवुक्कलियं करेंति' अप्येकका: देवाः देवोत्कलिकां देवानां वातस्येव उत्कलिकाः भ्रमविशेषस्तां कुर्वन्ति 'एवं देवकहकहगं करेंति' एवं देवानां कहकहकं प्रमोदभरजनितकोलाहलं कुर्वन्ति 'अप्पेगइया दुह दुहगं करेंति' अप्येकका: देवा दुहदुहगं कुर्वन्ति, अनुकरणमेतत् 'अप्पेगइया विकियभूयाइं रूवाइं विकुव्वित्ता पणच्चंति' अप्येकका: देवाः विकृतभूतानि विकृतानि अधरलम्बन मुखव्यादाननेत्रस्फाटनादिना भयानकानि भूतानि भूतादिरूपाणि विकृ-

---

ओवयंति, उप्पयंति, परिवयंति, जलंति, तवंति, पवयंति, गज्जंति, विज्जुयावंति, वासिंति' कितनेक देवों ने हक्का दिया पूत्कार किया, वक्क वक्क इस प्रकार से शब्दो का उच्चारण किया नीचे आना ऊंचे जाना, तिरछे जाना अग्नि की ज्वाला जैसे तपना, मन्द अग्नि के अङ्गारों के जैसे तपना दीप्त अंगारावस्था को धारण करना, गर्जना करना विजली की तरह वरसा करना ये सब कार्य किये 'अप्पेगइया देवुक्कलियं करेंति' एवं 'देवकहकहं करेंति' कितनेक देवों ने वायुकी तरह घूमना-भ्रमण करना-यह काम किया कितनेक देवों ने प्रमोद के भार से युक्त होकर कोलाहल करना प्रारम्भ किया 'अप्पेगइया दुहुदुहगं करेंति, अप्पेगइया विकियभूयाइं रूवाइं विउव्वित्ता पणच्चंति' कितनेक देवों ने दुहदुह शब्द किया, कितनेक देवों ने विकृत भूत रूपादिकों की, अर्थात् ओष्ठों को लम्बा करना मुखका फाडना नेत्रों को फोडना आदि २ रूप विकुर्वणा करके अच्छी

તેમજ કેટલાક દેવોએ ઉચ્છોલનાદિ પંચક ષટ્કપણ કર્યું. 'अप्पेगइया हक्कारंति वक्कारंति, ओवयंति, उप्पयंति, परिवयंनि, जलंति, तवंति, पवयंति गज्जंति, विज्जुयावंति. वासिंति' કેટલાક દેવોએ હાકળ કરી, પૂત્કાર કર્યું, વક્ક વક્ક આ પ્રમાણે શબ્દો ઉચ્ચરિત કર્યા. નીચે જવું, ઉપર આવવું ઊંચે જવું, વક્રગતિએ જવું, અગ્નિના જ્વાળાની જેમ સંતપ્ત થવું મન્દ અગ્નિના અંગારોની જેમ સંતપ્ત થવું અંગારાવસ્થા. ધારણ કરવી. ગર્જના કરવી, વિદ્યુતની જેમ ચમકવું, વર્ષા કરવી, એ બધાં કાર્યો કર્યાં. 'अप्पेगइया देवुक्कलियं करेंति' તેમજ 'देवकहकहं करेंति' કેટલાક દેવોએ વાયુની જેમ ઘૂમવું-ભ્રમણ કરવું-આ કામ કર્યું. કેટલાક દેવોએ પ્રમોદના ભારથી યુક્ત થઈને ઘોંઘાટ કરવાની શરૂઆત કરી. 'अप्पेगइया दुहु दुहगं करेति, अप्पेगइया विकियभूयाइं रूवाइं विउव्वित्ता पणच्चंति' કેટલાક દેવોએ દુહ-દુહ આ જાતનો શબ્દ કર્યો. કેટલાક દેવોએ વિકૃતભૂત રૂપાદિકોની એટલે કે ઓષ્ઠો લંબાવવા, મુખ વિસ્તૃત કરવું નેત્રો પ્રસારિત કરવા વગેરે-વગેરે રૂપ

र्वित्वा प्रनृत्यन्ति प्रकर्षेण नर्तनं कुर्वन्ति 'एवमाइ विभासेज्जा जहा विजयस्स' एवमादि विभाषेत यथा विजयस्य विजयदेवस्य कियत्पर्यन्तम् इत्याह—'जाव सव्वओ' इत्यादि 'जाव सव्वओ समंता आधावेंति परिधावेंति यावत् सर्वतः समन्तात् 'आधावेंति' इपद्धावन्ति परिधावन्ति प्रकर्षेण धावन्ति तत्सर्वं जीवाभिगमे तृतीयप्रतिपत्तौ विशेषतो द्रष्टव्यम् यावत्करणात् 'अप्पेगइया चेलुक्खेवं करेंति अप्पेगइया वंदणकलसहत्थगया अप्पेगइआ भिंगारगहत्थगया एवं एएणं अभिलावेणं आयंसथाल पाई वायकरगरयणकरंडग पुप्फचंगेरी जाव लोमहत्थचंगेरी पुप्फपडलग जाव लोमहत्थ पडलग सीहासण छत्तचामरतिलसमुग्गय जाव अंजणसमुग्गयहत्थगया, अप्पेगइया देवा धूवकडुच्छुगहत्थगया हट्ठ तुट्ठ जाव हियया। इति ग्राह्यम्

अथ व्याख्या—अप्येकका देवा चेलोत्क्षेपं ध्वजोच्छ्रायम् कुर्वन्ति अप्येकका चन्दनकलशहस्तगताः माङ्गल्यघटपाणयः अप्येकका: भृङ्गारकहस्तगताः एवम् अनन्तरोक्तस्वरूपेण एतेन अनन्तरवर्तित्वात् प्रत्यक्षेण अभिलापेन—अप्येकका: आदर्शहस्तगताः, एवम् पात्री वातकरक रत्नकरण्डक पुष्पचङ्गेरी यावत् लोमहस्तचङ्गेरी पुष्पपटलक यावल्लोमहस्तपटलकसिंहासनछत्रचामर तिलसमुद्गक यावत् अञ्जनसमुद्गकहस्तगताः अप्येकका: धूपकडुच्छुकहस्तगताः हृष्टतुष्ट यावत् हृदयाः, इति एतेषाम् आधावन्ति परिधावन्त्यत्रान्वयः इति एतेषां विशेषतोऽर्थाः जीवाभिगमे तृतीयप्रतिपत्तौ स्वयमेव द्रष्टव्याः ॥ सू० १० ॥

तरह से नृत्य किया 'एवमाइं विभासेज्जा जहा विजयस्स जाव सव्वओ समन्ता आहावेंति' इस प्रकार विजय के प्रकरण में कहे अनुसार देव सब ओर से अच्छी तरह थोडे थोडे रूप में और प्रकर्षरूप में दौडे यह सब कथन जीवाभिगम सूत्र में तृतीय प्रतिपत्ति में किया गया है अतः वहीं से इसे देखलेना चाहिये यहां यावत् शब्द से 'अप्पेगइया चेलुक्खेवं करेंति अप्पेगइया वंदणकलसहत्थगया अप्पेगइया भिंगारहत्थगया एवं एएणं अभिलावेणं आयंसथाल पाईवायकरग रयणकरंडग पुप्फ चंगेरी जाव लोमहत्थचंगेरी पुप्फ पडलग जाव लोमहत्थ पडलग सीहासण छत्त चामर तिल्ल समुग्गयहत्थगया देवा धूपकडुच्छुय हत्थ गया हट्ठ तुट्ठ जाव हियया' इस पाठका ग्रहण हुआ है—यह पाठ अर्थ में बिलकुल स्पष्ट है ॥१०॥

વિકુર્વણા કરીને પછી સારી રીતે નૃત્ય કર્યું. एवमाइं विभासेज्जा जहा विजयस्स जाव सव्वओ समंता आहावेंति' આ પ્રમાણે વિજયના પ્રકરણમાં કહ્યાં મુજબ દેવો ચોમેરથી સારી રીતે અલ્પ-અલ્પ પ્રમાણમાં અને પ્રકર્ષ રૂપમાં દોડયા. આ બધું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં તૃતીય પ્રતિપત્તિમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. એથી જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જ આ વિશે જાણવા પ્રયત્ન કરે. અહીં યાવત્ પદથી' अप्पेगइया चेलुक्खेवं करेंति, अप्पेगइया वंदणकलसहत्थगया, अप्पेगइया भिंगारहत्थगया एवं एएणं अभिलावेणं आयंसथाल पाईवायकरग रयणकरंडग पुप्फचंगेरी जाव लोमहत्थचंगेरी पुप्फपडलग जाव लोमहत्थ पडलग सीहासण छत्तचामरतिल्लसमुग्गय हत्थगया देवा धूपकडुच्छुय हत्थगया हट्ठ तुट्ठ जाव हियया' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. આ પાઠ અર્થની દૃષ્ટિએ સુગમ જ છે. ॥સૂત્ર-૧૦॥

अथ अभिषेक निगमन पूर्वकमाशीर्वाद सूत्रमाह—

मूलम्-तए णं से अच्चुइंदे सपरिवारे सामिं तेणं महया महया अभिसेएणं अभिसिंचइ, अभिसिंचित्ता करयलपरिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ वद्धावित्ता ताहिं इट्ठाहिं जाव जयजयसद्दं पउंजइ पउंजित्ता जाव पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंध-कासाइए गायाइं लूहेइ लुहित्ता एवं जाव कप्परुक्खगं पिव अलंकिय-विभूसियं करेइ करित्ता जाव णट्टविहिं उवदंसेइ उवदंसित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं रययामएहिं अच्छरसा तंडुलेहिं भगवओ सामिस्स पुरओ अट्ठ-मंगलगे आलिहइ तं जहा—सोत्थिय १ सिरिवच्छ २ नंदियावत्त ३ वद्ध-माण ४ भद्दासण ५ वरकलस ६ मच्छ ७ दप्पण ८ लिहिआ अट्ठ मंग-लगा ॥१॥ लिहिऊण करेइ उपचारं किंते ? पाडल मल्लिअ चंपगसोग पुन्नाग चूअमंजरि णवमालिअबउलतिलय कणवीरकुंदकुज्जग कोरंटपत्त दमणग वरसुरभिगंधगंधियस्स कयग्गहगहिय करयलपब्भट्ठविप्पमुक्कस्स तत्थचित्तं जाणुस्सेहप्पमाणमित्तं ओहिनिकरं करेत्ता चंदप्पभरयणवइर-वेरुलियविमलदंडं कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरु-क्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं च धूमवट्टिं विणिम्मुयंतं वेरुलियमयं कडुच्छुअं पग्गहितु पयएणं धूवं दाऊण जिणवरिंदस्स सत्तट्ठपयाइं ओसरित्ता दसं-गुलियं अंजलिं करिअ मत्थयंमि पयओ अट्ठसय विसुद्धगंधजुत्तेहिं महा-वित्तेहिं अपुणरुत्तेहिं अत्थजुत्तेहिं संथुणइ संथुणित्ता वामं जाणुं अंचेइ अंचित्ता जाव करयलपरिग्गहियं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी णमो-त्थुते सिद्धबुद्ध णीरय समणसामाहिअ समत्त समजोगि सल्लगत्तण-णिब्भय णीरागदोसणिम्ममणिस्संगणीसल्लमाणमूरणगुणरयणसीलसा-गरमणंत मप्पमेयभविअ धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी णमोत्थुते अरहओ त्तिकट्टु एवं वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ एवं जहा अच्चुयस्स तहा जाव ईसाण-

स्स भाणियव्वं एवं भवणवइवाणमंतर जोइसिआ य सूरपज्जवसाणसएणं परिवारेणं पत्तेअं पत्तेअं अभिसिंचंति, तएणं से ईसाणे देविंदे देवराया पंच ईसाणे विउव्वइ, विउव्वित्ता एगे ईसाणे भगवं तित्थयरं करपुट-संपुडेणं गिण्हइ गिण्हित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे, एगे ईसाणे पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ दुवे ईसाणा उभओ पासिं चामरु-क्खेवं करेंति एगे ईसाणे पुरओ सूलपाणी चिट्ठइ। तए णं से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एसो वि तहच्चेव अभिसेय आणत्तिदेइ तेऽवि तहच्चेव उवणेंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स चउद्दिसिं चत्तारि धवलवसभे विउव्वेइ संखदलविमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरयणिगरप्पगासे पासाईए दर-सणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे, तएणं तेसिं चउण्हं धवलवसभाणं अट्ठहिं सिंगेहिंतो अट्ठतोअधाराओ णिगच्छंति, तए णं ताओ अट्ठतोअधा-राओ उद्धं वेहासं उप्पयंति उप्पइत्ता एगओ मिलायंति मिलाइत्ता भग-वओ तित्थयरस्स मुद्धाणंसि निवयंति। तए णं से सक्के देविंदे देव-राया चउरासीए सामाणिअ साहस्सीहिं एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो जाव नमोऽत्थुणं ते अरहओ त्तिकट्टु वंदइ णमंसइ जाव पज्जुवासइ ॥सू० ११॥

छाया–ततः खलु सोऽच्युतेन्द्रः, सपरिवारः स्वामिनं तेन महता महता अभिषेकेण अभिषिञ्चति, अभिषिच्य करतलपरिगृहीतं यावत् मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन विजयेन च वर्द्धयति वर्द्धयित्वा ताभिरिष्टाभि र्यावत् जयजय शब्दं प्रयुङ्क्ते प्रयुज्य यावत् पक्ष्मलसुकुमारया सुर-भ्या गन्धकाषायिकया गात्राणि रूक्षयति रूक्षयित्वा एवं यावत् कल्पवृक्षमिव अलङ्कृतविभूषितं करोति कृत्वा यावत् नाट्यविधिमुपदर्शयति उपदर्श्य अच्छैः श्लक्ष्णैः रजतमयैः अच्छरस-तण्डुलैः भगवतः स्वामिनः पुरतः अष्टाष्टमङ्गलकानि आलिखति तद्यथा–दर्पण १ भद्रासन २ वर्द्धमान ३ वरकमल ४ मत्स्य ५ श्रीवत्स ६ स्वस्तिक ७ नन्दावर्त ८ लिखितानि अष्टाष्ट-मङ्गलकानि। १। लिखित्वा करोति उपचारम् कोऽसौ? पाटलमल्लिकचम्पकाशोक पुन्नाग-चूतमञ्जरी नवमालिक बकुलतिलककरवीर कुन्दकुब्जककोरण्डकपत्र दमनक वरसुरभिगन्धगन्धि-कस्य कचग्रहगृहीतकरतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तस्य दशार्द्धवर्णस्य कुसुमनिकरस्य तत्र चित्रम् जानु-

त्सेधप्रमाणमितम् अवधिनिकरं कृत्वा चन्द्रप्रभरत्नवज्रवैडूर्यविमलदण्डम् काञ्चनमणिरत्न-भक्तिचित्रम् कृष्णागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्क धूप गन्धोद्धूतामनुविद्धां च धूपवर्त्ति विनिमुञ्चन्तं वैडूर्यमयं कडुच्छुकं प्रगृह्य प्रयतेन धूपं दत्वा जिनवरेन्द्रस्य सप्ताष्टपदानि अपसृत्य दशाङ्गुलिकम् अञ्जलिं कृत्वा मस्तके प्रयतः, अष्टशतविशुद्धग्रन्थयुक्तैः, महावृत्तैः, अपुनरुक्तैः संस्तौति संस्तुत्य वामं जानुम् अञ्चति अञ्चित्वा यावत् करतलपरिगृहीतं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवमवादीत्-नमोऽस्तु ते सिद्धबुद्धनीरजश्रमणसमाहिकसमस्तसमजोगिशल्यकर्त्तन निर्भयनीरागद्वेषनिर्ममनिश्शङ्क निश्शल्यमानमूरणगुणरत्नशीलसागर मनमन्ताप्रमेयभविक-धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्तिने नमोऽस्तु ते अर्हते इति कृत्वा एवं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ते नाति दूरे शुश्रूषमाणो यावत् पर्युपास्ते-एवं यथाऽच्युतस्य तथा यावदीशानस्य भणितव्यम् एवं भवनपति वानमन्तरज्योतिष्काश्च सूर्यपर्यवसानाः स्वेन परिवारेण प्रत्येकम् प्रत्येकम् अभिसिञ्चति। ततः खलु स ईशानो देवेन्द्रो देवराजः पञ्च ईशानान् विकुर्वति विकुर्वित्वा एक ईशानो भगवन्तं तीर्थकरं करतलसंपुटेन गृह्णाति गृहीत्वा सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः सन्निषण्णः, एक ईशानः पृष्टतः, आतपत्रं धरति द्वौ ईशानौ उभयोः पार्श्वे चामरोत्क्षेपं कुरुतः, एकः ईशानः पुरतः, शूलपाणिस्तिष्ठति। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः आभियोगिकान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एषोऽपि तथैव अभिषेकाज्ञप्तिं ददाति तेऽपि तथैव उपनयन्ति। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, भगवस्तीर्थकरस्य चतुर्दिशि चतुरो धवलवृषभान् विकुर्वति, श्वेतान् शंखदलविमलनिर्मलदधि-घनगोक्षीरफेनरजतनिकरप्रकाशान् प्रासादीयान् दर्शनीयान् अभिरूपान् प्रतिरूपान्, ततः खलु तेषां चतुर्णां धवलवृषभाणाम् अष्टभ्यः शृङ्गेभ्योऽष्टौ तोयधारा निर्गच्छन्ति, ततः खलु ता अष्टौ तोयधारा उर्ध्वं विहायसि उत्पतन्ति उत्पत्य एकतो मिलन्ति मिलित्वा भगवतस्तीर्थकरस्य मूर्ध्नि निपतन्ति। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैः एतस्यापि तथैव अभिषेको भणितव्यो यावन्नमोऽस्तु तेऽर्हते इतिकृत्वा वन्दते नमस्यति यावत् पर्युपास्ते ॥ सू० ११ ॥

टीका-'तएणं से अच्चुइंदे सपरिवारे सामिं तेणं महयामहया अभिसेएणं अभिसिंचइ' ततः खलु तदनन्तरं किल सः प्रागुक्तोऽच्युतेन्द्रः स परिवारः, अनन्तरोक्तपरिवारसहितः, स्वामिनम्-ऋषभतीर्थंकरम् तेन-अनन्तरोक्तस्वरूपेण महतामहता, अतिशयेन, अभिषेकेण,

---

'तएणं से अच्चुइंदे सपरिवारे सामिं' इत्यादि

टीकार्थ-'तएणं' इसके बाद 'से अच्चुइंदे सपरिवारे' सपरिवार अच्युतेन्द्र ने 'सामिं तेणं महया२ अभिसेएणं अभिसिंचइ' तीर्थंकर का उस विशाल अभि-

---

'तएणं अच्चुइंदे सपरिवारे सामिं' इत्यादि

टीकार्थ-'तएणं' त्यार બાદ 'से अच्चुइंदे सपरिवारे' સપરિવાર અચ્યુતેન્દ્ર 'सामिं तेणं महया २ अभिसेएणं अभिसिंचइ' તીર્થંકરનો તે વિશાળ અભિષેકની સામગ્રીથી અભિષેક

अभिषिञ्चति आनीतपवित्रोदकैरभिषेचनं करोति 'अभिसिंचित्ता' अभिषिच्य 'करयलपरिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ' करतलपरिगृहीतं यावन्मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा जयेन विजयेन च-जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयति स्तौति अत्र यावत्पदात् दशनखं शिरसावर्त्तमिति ग्राह्यम् 'वद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा 'ताहि इट्ठाहिं जाव जयजयसद्दं पउंजइ' ताभिः विशिष्टगुणोपेताभिः, इष्टाभिः श्रोतॄणां वल्लभाभिः यावज्जयजयशब्दं प्रयुङ्क्ते, अत्र जयशब्दस्य द्विर्वचं शीघ्रतायां संभ्रमे जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयित्वा पुनर्जयजयशब्दप्रयोगो मङ्गलवचनेन पुनरुक्ति दोषाय इत्यभिहितः, अत्र यावत्पदात् 'कंताहि पियाहिं मणुण्णहिं मणामाहिं वग्गूहिं' कान्ताभिः प्रियाभिः मनोज्ञाभिः मनोऽमाभिः वाग्भिरितिग्राह्यम् अथ अभिषेकोत्तरकालिकं कर्त्तव्यमाह 'पउंजित्ता' इत्यादि 'पउंजित्ता' प्रयुज्य 'जाव पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ' यावत् पक्ष्मलसुकुमारया पक्ष्मयुक्तसुन्दरलोमवत्या सुकोमलया सुरभ्या सुगन्धि युक्तया गन्धकाषायिकया गन्धकनुगंधित द्रव्ययुक्तया इति गम्यं गात्राणि तस्य अङ्गानि मुखहस्तादि अवयवान रूक्षयति प्रोञ्छति-अत्र यावत्पदात्

षेक की सामग्री से अभिषेक किया आनीत पवित्र उदक से प्रभुको स्नान कराया 'अभिसिंचित्ता करलयपरिग्गहिअं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ' स्नान कराकर फिर उसने प्रभुकी दोनों हाथों की अंजलि करके नमस्कार किया और जय विजय शब्द से उन्हें बधाया यहां यावत् पद से 'दशनखं शिरसावर्त्तम्' ऐसा पाठ संगृहीत हुआ है 'वद्धावित्ता ताहिं इट्ठाहिं जाव जय जय सद्दे पउंजति पउंजित्ता जाव पम्हलसुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ' बधाने के बाद अर्थात् जय विजय शब्दों द्वारा स्तुति कर चुकने बाद फिर उसने उन उन इष्ट यावत्-कान्त, प्रिय, मनोज्ञ, मनोऽम वचनों से जय जय शब्द का पुनः प्रयोग किया यहां पुन रुक्ति का दोष भक्ति की अतिशयिता के कारण नहीं माना गया है जब वह इच्छानुकूल भक्ति कर चुका तब उसने प्रभुके शरीर का पक्ष्मल, सुकुमार, सुगंधित तोलियों से प्रोञ्छन किया

કર્યો. આનીત પવિત્ર ઉદકથી પ્રભુને સ્નાન કરાવ્યુ. 'अभिसिंचित्ता करयलपरिग्गहिअं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेइ' સ્નાન કરાવીને પછી તેણે પ્રભુને બન્ને હાથોની અંજલિ બનાવીને નમસ્કાર કર્યા અને જય-વિજય શબ્દો વડે તેઓશ્રીને અભિનંદિત કર્યા. અહીં યાવત્ પદથી 'दशनखं शिरसवर्त्तम्' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. 'वद्धावित्ता ताहिं इट्ठाहिं जाव जय-जय सद्दे पउंजंति, पउंजित्ता जाव पम्हल सुकुमालाए सुरभीए गंधकासाईए गायाइं लूहेइ' અભિનંદિત કરીને અર્થાત્ જય-વિજય શબ્દોથી તેઓશ્રીની સ્તુતિ કરીને પછી તેણે તત્-તત્ ઇષ્ટ યાવત્ કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનોઽમ વચનોથી જય-જય શબ્દોનો પુનઃ પ્રયોગ કર્યો. અહીં ભક્તિની અતિશયતાને લીધે પુનરુક્તિ દોષ માનવામાં આવ્યો નથી. જ્યારે તે યથેચ્છ ભક્તિ કરી ચૂક્યો ત્યારે તેણે પ્રભુના શરીરનું

'तप्पढमयाए' तत् प्रथमतया-इति ग्राह्यम् 'लूहित्ता' रूक्षयित्वा शरीराणि पोञ्छय 'एवं जाव कप्परुक्खगंपिव अलंकिरिअविभूसियं करेइ' एवम्-उक्तप्रकारेण यावत्कल्पवृक्षमिव-अलंकृतं वस्त्रालङ्कारेण विभूषितम्-आभरणालङ्कारेण करोति, अत्र यावत्पदात् 'लूहित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिंपइ अणुलिंपित्ता-नासानीसासवायवोज्झं चक्खुहरं वण्णफरिसजुत्तं हयलालापेलवाइरेगं धवलं कणगखचियंतकम्मं देवदूसजूअलं निअंसावेइ निअंसावित्ता' इति ग्राह्यम् तपायर्थः, रूक्षयित्वा तस्य शरीराणि प्रोञ्छसरसेन रससहितेन गोशीर्षचन्दनेन गात्राणि शरीराणि, अनुलिम्पति, अनुलिप्य नासानिःश्वासवातवाह्यम् तथा चक्षुहरं दर्शनीयम् तथा वर्णस्पर्शयुक्तम् तथा 'हयलालापेलवातिरेक धवलम्, तत्र हयलाला-अश्वमुखजलं तद्वत् पेलवम् कोमलम् अतिरेकधवलं च-अत्यन्तस्वच्छ च तथा कनकखचितान्तकर्मकनकैः काञ्चनैः खचितम् अन्तकर्म अन्तभागो यस्य तत्तथाभूतम्-एवं भूतं देवदूष्य-युगलम् देववस्त्रयुगलम्-परिधानोत्तरीयरूपं निवासयति, परिधापयति निवास्य परिधाप्य-इति बोध्यः। 'करित्ता' कृत्वा 'जाव नट्टविहिं उवदंसेइ' यावत् नाटयविधिमुपदर्शयति अत्र

'लूहेत्ता एवं जाव कप्परुक्खगंपिव अलंकिय विभूसिअं करेइ' शरीर को प्रोञ्छन करके फिर उसने प्रभुके मुख हस्त आदि अवयवों को पोंछा यहां यावत् शब्द से 'तप्पढमयाए' पद का ग्रहण हुआ है पोंछकर उसने फिर प्रभुको वस्त्र और अलंकारों से विभूषित किया अतः प्रभु उस समय साक्षात् कल्पवृक्ष के जैसे प्रतीत होने लगे यहां यावत् शब्द से-'लूहित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिम्पइ, अणुलिंपित्ता नासानीसासवायवोज्झं चक्खुहरवण्णफरिसजुत्तं, हयलाला-पेलवाइरेगधवलं कणग खचियंतकम्मं देवदूसजुअलं निअंसावेइ निअंसावित्ता'७ इस पाठका संग्रह हुआ है-इसकी व्याख्या स्पष्ट है 'करित्ता जाव णट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं रयणामएहिं अच्छरसातण्डुलेहिं भगवओ समणस्स पुरओ अट्ठ मंगलगे आलिहइ' वस्त्रालंकारों से प्रभुको अलंकृत करके

પક્ષ્મલ, સુકુમાર, સુગંધિત વસ્ત્રથી પ્રોચ્છન કર્યું. 'लूहेत्ता एवं जाव कप्परुक्खगंपिव अलंकिय विभूसिअं करेइ' શરીરનું પ્રોચ્છન કરીને પછી તેણે પ્રભુના મુખ, હસ્ત, વગેરે અવયવોનું પ્રોચ્છન કર્યું. અહીં યાવત્ શબ્દથી 'तप्पढमयाए' પદ ગ્રહણ થયું થયું છે પ્રોચ્છન કરીને પછી તેણે પ્રભુને વસ્ત્ર અને અલંકારોથી વિભૂષિત કર્યા. એથી પ્રભુ તે વખતે સાક્ષાત્ કલ્પ વૃક્ષ જેવા લાગવા માંડયા. અહીં યાવત્ શબ્દથી 'लूहित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिम्पइ, अणुलिंपित्ता नासानीसासवायवोज्झ चक्खुहरवण्णफरिस-जुत्तं, हयलालापेलवाइरेगधवलं कणगखचियंत कम्मं देवदूसजुअलं नियंसावेइ निअंसावेइत्ता' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. એની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ જ છે, 'करित्ता जाव णट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं रयणामएहिं अच्छरसातण्डुलेहिं भगवओ समणस्स पुरओ अट्ठ मंगलगे आलिहइ' વસ્ત્રાલંકારોથી પ્રભુને અલંકૃત કર્યા પછી તેણે યાવત્ નાટ્યવિધિનું

यावत्पदात् 'सुमणदामं पिणद्धावेई' सुमनोदामानम्-पुष्पमाल्यं पिनाहयति परिधापयति पिनाह्य परिधाप्य इति ग्राह्यम् 'उवदंसित्ता' नाट्यविधिमुपदर्श्य अच्छेहिं' अच्छैः स्वच्छैः 'सण्हेहिं' श्लक्ष्णैः चिक्कणैः 'रययामएहिं' रजतमयैः 'अच्छरसातंडुलेहिं' अच्छरसतण्डुलैः 'भगवओ सामिस्स पुरओ अट्ठट्ठमंगलगे आलिहइ' भगवतः स्वामिनस्तीर्थंकरस्य पुरतः, अष्टाष्टमङ्गकानि, अत्र वीप्सावचनात् प्रत्येकम्-अष्टौ-अष्टौ इत्यर्थः आलिखति 'तं जहा' तद्यथा 'दप्पण १ भद्दासणं २ वद्धमाण ३ वरकलस ४ मच्छ ५ सिरिवच्छ ६ सोत्थिय ७ णंदावत्ता ८ लिहिआअट्टट्ठमंगलगा ॥१॥ दर्पण १ भद्रासन २ वर्द्धमान ३ वरकलश-४ मत्स्य ५ श्रीवत्स ६ स्वस्तिक ७ नन्द्यावर्त्तो ८ लिखितानि अष्टाष्टमङ्गलकानि, । 'लिहिऊण' अनन्तरोक्तानि अष्टमङ्गलानि लिखित्वा 'करेइ उवयारं' करोत्युपचारम् कोऽसावुपचारस्तत्राह 'पाडलमल्लिअ-इत्यादि 'पाटलमल्लिअ, चंपगसोगपुन्नागचूअ मंजरिणवमालिअवउलतिलयकणवीर कुंदकुज्जगकोरंट पत्तदमणगवरसुरभिगंधगंधिअस्स' पाटलमल्लिकचम्पकाशोकपुन्नागाम्रमञ्जरी नवमालिक वकुलतिलक करवीरकुन्दकुब्जककोरण्ट पत्र दमनक वरसुरभि-

---

फिर उसने यावत् नाट्यविधि का प्रदर्शन किया यहां यावत् शब्द से-'सुमणोदामं पिणद्धावेई, पिणद्धावित्ता' इन पदों का ग्रहण हुआ है-नाट्यविधि का प्रदर्शन करके फिर उसने स्वच्छ चिकने रजत मय अच्छरस तण्डुलों द्वारा भगवान् के समक्ष आठ २ मंगलद्रव्य लिखे-अर्थात् एक एक मंगलद्रव्य आठ २ वार लिखा 'तं जहा' वे आठ मंगलद्रव्य इस प्रकार से हैं-स्वस्तिक १ श्रीवत्स २ नन्द्यावर्त्त ३ वर्द्धमान ४ भद्रासन ५ वरकलश ६ मत्स्य ७ दर्पण ८ आठ मंगलद्रव्यों को लिखकर फिर उसने उनका उपचार किया अर्थात् 'किंते पाडल मल्लिय चंपगसोग पुन्नाग चूअ मंजरिणवमालि अ वउलतिलय कणवीर कुंद कुज्जग कोरंट पत्तदमणगवरसुरभिगंधगंधिअस्स, कयग्गहग्गहिअकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्कस्स दसद्धवण्णस्स कुसुमणिअरस्स' पाटल गुलाब, मल्लिका चंपक,

---

પ્રદર્શન કર્યું. અહીં યાવત્ પદથી 'सुमणोदामं निणद्धावेई, पिणद्धावित्ता' આ પદો સંગૃહીત થયા છે. નાટ્ય વિધિનું પ્રદર્શન કરીને પછી તેણે સ્વચ્છ, સુચિક્કણ રજતમય અચ્છરસ તંદુલો વડે ભગવાનની સમક્ષ આઠ-આઠ મંગળ દ્રવ્યો લખ્યાં. અર્થાત્ એક-એક મંગળ દ્રવ્યનું લેખન આઠ આઠ વખત કર્યું. 'तं जहा' તે આઠ મંગળ દ્રવ્યો આ પ્રમાણે છે-'સ્વસ્તિક ૧, શ્રીવત્સ ૨, નન્દાવર્ત્ત ૩, વર્દ્ધમાન ૪. ભદ્રાસન ૫, વર કલશ ૬. મત્સ્ય ૭, દર્પણ ૮. તે આઠ-આઠ મંગલ દ્રવ્યોને લખીને પછી તેણે તેમનો ઉપચાર કર્યો એટલે કે 'किं ते पाडल मल्लिय चंपगसोगपुन्नाग चूअ मंजरि णवमालिअ वउल तिलय कणवीर कुंद कुज्जग कोरंट पत्तदमणगवरसुरभिगंधगन्धिअस्स, कयग्गहगहिअ करयल पब्भट्ठ विप्पमुक्कस्स दसद्धवणस्स कुसुमणिअरस्स' પાટલ, ગુલાબ, મલ્લિકા, ચંપક, અશોક,

गन्धगन्धितस्य तत्र पाटलं-पाटलपुष्पम् 'गुलाव' इति भाषप्रसिद्धम् मल्लिका विचकित-पुष्पम् 'वेलि' इति भाषाप्रसिद्धम् चम्पकाशोकपुन्नागाः, प्रसिद्धा एवं चूतमञ्जरी, आम्र-मञ्जरी नवमालिका-नूतनमालिका बकुलः केसरः यः, स्त्रीमुखसीधुसिक्तो विकसति तत्पुष्पम्। तिलको यः स्त्रीकटाक्षनिरीक्षितो विकसति त पुष्पम्-करवीरकुन्दे प्रसिद्धे कुब्जकम् कुब इति नाम्ना वृक्षविशेषस्तत्पुष्पम् कोरण्टकं तन्नामकपीतवर्णपुष्पम् पत्राणि-मरुवक पत्रादीनि दमनकः एतैः वरसुरभिः अत्यन्तसुरभिः, तथा सुगन्धाः, शोभनचूर्णास्तेषां गन्धो यत्र स तथा भूतस्तस्य अत्र तद्धित प्रत्ययः पश्चात् विशेषणद्वयस्य कर्मधारयो बोध्यः, इदं च कुसु-मनिकरस्याग्रे वक्ष्यमाणस्येति विशेषणम् पुनः कीदृशस्य तत्राह 'कयग्गहगहिअकरयलपब्भट्ट-विप्पमुक्कस्स' कचग्रहगृहीतकरतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तस्य, तत्र कचग्रहः केशानां ग्रहणम् गृहीत-स्तथा तदनन्तरं करतला द्विप्रमुक्तः सन् प्रभ्रष्टस्तस्य पुनः कीदृशस्य 'दसद्धवण्णस्स' दशार्द्ध-वर्णस्य पञ्चवर्णस्य एवं विशेषणविशिष्टस्य 'कुसुमनिकरस्स' कुसुमनिकरस्य पुष्पसमूहस्य 'तत्थ चित्तं' तत्र तीर्थकरजन्ममहोत्सवे चित्रम् अश्चर्यजनकम् 'जण्णुस्सेहप्पमाणमित्तं' जानूत्सेध प्रमाणमात्रम् तत्र जानूत्सेधप्रमाणेन प्रमाणोपेतपुरुषस्य जानुं यावदुच्चत्वप्रमाणं चतुरङ्गुल चरणचतुर्विंशत्यङ्गुलजङ्घयोरुच्चत्वमीलनेन, अष्टाविंशत्यङ्गुलरूपं तेन समाना मात्रा यस्य स तथा भूतस्तम् 'ओहिनिकरं करित्ता' अवधिनिकरम् अवधिना मर्यादया निकरं विस्तारं कृत्वा 'चंदप्पभरयणवइरवेरुलिअ विमलदंडं' चन्द्रप्रभरत्नवज्रवैडूर्यविमलदण्डम्-तत्र चन्द्रप्रभाः,

---

अशोक, पुन्नाग, चूतमञ्जरी-आमकी मञ्जरी, नवमल्लिका बकुल, तिलक, कनेर, कुन्द, कुब्जक कोरण्ट पत्र मरुवा एवं दमनक इनके श्रेष्ठ सुरभिगंधयुक्त ऐसे कुसुमों से जो हाथों से छूते ही जमीन पर गिर पडे थे एवं पांच वर्णों से युक्त थे उनकी पूजाकी उस पूजा में जानूत्सेध प्रमाण पुष्पो का ऊंचा ढेर लग गया अर्थात् २८ अंगुल प्रमाण पुष्पराशि रूप में वहां इकट्ठे हो गये 'जाणुस्सेह पमाणमित्तं ओहिनिकरं करेइ' इस प्रकार जानूत्सेध प्रमाण पुष्पों की ऊंची राशिको 'करित्ता चंदप्पभरयणवइरवेरुलियविमलदण्डं कंचणमणि रयणभत्ति चित्तं काला-गुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्क धूव गंधुत्तमाणुविद्धं च धूमवट्टिं वेरुलियमयं कडुच्छुयं

પુન્નાગ, ચૂત મંજરી, આમ્ર મંજરી, નવ મલ્લિકા, બકુલ, તિલક, કર્ણિકાર, કુન્દ, કુબ્જક, કોરંટ, પત્ર, મરવો. તેમજ દમનક એ બધાના શ્રેષ્ઠ સુરભિગંધ યુક્ત એવા કુસુમોથી કે જેઓ હાથના સ્પર્શ માત્રથી જ જમીન ઉપર ખરી પડયા હતાં અને પાંચ વર્ણોથી યુક્ત હતાં-તેમની પૂજા કરી. તે પૂજામાં જાનૂત્સેધ પ્રમાણ પુષ્પોનો ઢગલો કર્યો. એટલે કે ૨૮ આંગલ પ્રમાણ પુષ્પરાશિ ત્યાં એકત્ર કરવામાં આવી. 'जाणुस्सेहपमाणमित्तं ओहिनिकरं करेइ' આ પ્રમાણે જાનૂત્સેધ પ્રમાણ પુષ્પોની ઊંચી રાશી કરી 'करित्ता चंदप्पभरयणवइरवेरुलियविमलदण्डं कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कधूव गंधुत्तमाणुविद्धं च धूमवट्टिं वेरुलियमयं कडुच्छुयं पग्गहइ' પુષ્પનો ઢગલો કર્યા પછી

चन्द्रकान्ताः रत्नानि चन्द्रकान्तादीनि वज्राणि हीरकाः वैडूर्याणि तन्नामरत्नविशेषाः, तन्मयो विमलो दण्डो यस्य स तथा भूतस्तम् इदं चाग्रे वक्ष्यमाणं कडुच्छुकम् इत्यस्य विशेषणम् पुनः कीदृशम् 'कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं' काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रम् तत्र काञ्चनमणिरत्नानां या, भक्तयः-रचनास्ताभिश्चित्रम् चित्रितम् पुनः कीदृशम् 'कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्धं च' कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्क धूपगन्धोत्तमानुविद्धां च। तत्र कालागुरु प्रसिद्धः कृष्ण धूपः, इति कुन्दुरुक्कः, चीडा तुरुष्कः लोहवानितिप्रसिद्धः, सिल्हकस्तेषां गन्धोत्तमः सौरभ्योत्कृष्टो यो धूपः तेनानुविद्धा-मिश्रा वा इत्यर्थः, तां च, अत्र च शब्दो विशेषणसमुच्चये स च व्यवहितसम्बन्धः तेन 'धूमवट्टिं च' धूमवर्त्तिं च धूमश्रेणिम् 'विणिम्मुअंतं' विनि मुञ्चन्तम् त्यजन्तम् 'वेरुलिअमयं' वैडूर्यमयम् केवलवैडूर्यरत्न घटितम् एवं सर्वविशेषणविशिष्टम् 'कडुच्छुअं' कडुच्छुकं 'पग्गहित्तु' प्रगृह्य 'पयएणं धूवं दाउण जिणवरिंदस्स' प्रयतेन यथा बालश्रेष्ठस्य तीर्थकरस्य धूपधूमाकुले-अक्षिणी नभवतस्तथा प्रयत्नेन धूपं दत्वा जिनवरेन्द्राय सूत्रे षष्ठीप्राकृतत्वादार्षत्वाच्च। 'सत्तट्ठपयाइं ओसरित्ता' अङ्गपूजार्थं प्रत्यासेदुषा-उपवेष्टुमिच्छता मया भवदर्शनमार्गो निरुद्धः, अतोहं परेषां दर्शनामृतपानविघ्नकारी नस्यामिति सप्ताष्टपदानि अवसृत्य 'दसंगुलियं अंजलिं करिअ मत्थयम्मि' दशाङ्गुलिकं मस्तके

पग्गहइ' राशिकरके फिर उसने चन्द्रकान्त, कर्केतनादिरत्न वज्र एवं वैडूर्य इनसे जिसका विमलदण्ड बनाया गया है, तथा जिसके ऊपर कंचन मणिरत्न आदि के द्वारा नाना प्रकार के चित्रों की रचना हो रही है, काला गुरु-कृष्ण, धूप, कुन्दुरुष्क-चीडा तुरुष्क-लोबान-इनकी गन्धोत्तम धूप से जो युक्त है तथा जिसमें से धूमकी श्रेणी निकल रही है ऐसे धूपकडुच्छुक-धूपजलाने के कटाहे को जो कि वैडूर्यरत्न का बना हुआ था-लेकर के 'पयएणं धूवं दाऊण जिणवरिंदस्स सत्तट्ठपयाइं ओसरित्ता दसंगुलिअं अंजलिं करिअ मत्थयम्मि पयओ अट्ठसय विसुद्धगंथजुत्तेहिं महावित्तेहिं अत्थजुत्तेहिं संथुणइ' बडी सावधानी के साथ धूप जलाई धूप जला करके फिर उसने जिनवरेन्द्र की सात आठ पद आगे खिसककर दशों अंगुलियां जिसमें आपस में जुड गई हैं ऐसी अंजलि

તેણે ચન્દ્રકાન્ત કર્કેતનાદિ રત્ન, વજ્ર અને વૈડૂર્ય એમનાથી જેનો વિમલ દંડ બનાવવામાં આવ્યો છે તેમજ જેની ઉપર કંચન મણિરત્ન વગેરે દ્વારા અનેક વિધ ચિત્રોની રચના કરવામાં આવી છે. કાલા ગુરુ, કૃષ્ણ-ધૂપ, કુન્દુરુષ્ક-ચીડાતુરુષ્ક-લોબાન, એમના ગન્ધોત્તમ ધૂપથી તે યુક્ત છે, તેમજ જેમાંથી ધૂપ-શ્રેણીઓ નીકળી રહી છે, એવા ધૂપ કડુચ્છુક-ધૂપ સળગાવવાના કટાહ કે જે વૈડૂર્ય રત્નથી નિર્મિત હતો લઈને 'पयएणं धूवं दाऊणं जिणवरिंदस्स सत्तट्ठपयाइं ओसरित्ता दसंगुलिअं अंजलिं करिअ मत्थयम्मि पयओ अट्ठसयविसुद्धगंथजुत्तेहिं महावित्तेहिं अत्थजुत्तेहिं संथुणइ' ખૂબ જ સાવધાની પૂર્વક તેમા ધૂપ સળગાવ્યો ધૂપ સળગાવીને પછી તેણે જિન વરેન્દ્રની સાત-આઠ ડગલા આગળ વધીને

अञ्जलिं कृत्वा 'पयओ' प्रयतः-यथा स्थानमुदात्तादि स्वरोच्चारणेषु प्रयत्नवान् सन् 'अट्ठस य विसुद्धगंथजुत्तेहिं अष्टशतविशुद्धग्रन्थयुक्तैः, अष्टोत्तरशतप्रमाणै विंशुद्धेन ग्रन्थेन युक्तैः 'महावित्तेहिं' महावृत्तेहिं' महावृत्तैः महाकाव्यैः यद्वा महाचरित्रैः 'अपुणरुत्तेहिं' अपुनरुक्तैः 'अत्थ जुत्तेहिं' अर्थयुक्तैः, चमत्कारिव्यङ्ग्ययुक्तैः, 'संथुणइ' संस्तौति तस्य संस्तवनं करोति 'संथुणित्ता' संस्तुत्य 'वामं जाणुं अचेइ' वामं जानुम् अञ्चति, उत्थापयति 'अंचित्ता जाव' अञ्चित्वा, उत्थाप्य यावत्करणात् 'दाहिणं जाणुं धरणिअलंसि निवाडेइ' दक्षिणं जानुं धरणीतले निपातयति, स्थापयति इति ग्राह्यत् 'करतलपरिहियं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' करतलपरिगृहीतं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् यदवादीत्तदाह 'णमोऽत्थुते सिद्ध बुद्ध इत्यादि 'णमोत्थुते सिद्धबुद्धनीरयसमणसामाहियए मत्तसमजोगि सल्लगत्तणणिब्भयणीरागदोसणिम्ममणिस्सगणीसल्लमाणमूरण गुणरयण सीलसागर मणंतमप्पमेय भविअ धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी णमोऽत्थुते अरहओत्ति कट्टु एवं वंदइ णमंसइ' हे सिद्ध 'हेबुद्ध' ज्ञानतत्व 'ते तुभ्यं नमोऽस्तु अत्र सर्वाणिपदानि सम्बोधने बोध्यानि

बनाकर और उसे मस्तक के ऊपर करके १०८ विशुद्ध पाठों से युक्त ऐसे महाकाव्यों से जो कि अर्थ युक्त थे-चमत्कारिक व्यङ्गकों से युक्त थे-एवं अपुनरुक्त थे स्तुति की 'संथुणित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचित्ता जाव करयल परिग्गहियं मत्थए अंजलिं कट्ट एवं वयासी' स्तुति करके फिर उसने अपनी वायी जानुको ऊंचा किया और ऊंचा करके यावत् दोनों हाथ जोडकर मस्तक पर उन्हें अंजलिरूप में करके इस प्रकार से उसने प्रभुको स्तुति की-यहां यावत्पद से 'दाहिणं जाणुं धरणिअलंसि निवाडेइ' इस पाठका संग्रह हुआ है 'णमोत्थु ते सिद्ध बुद्धणीरयसमण सामाहिअ समत्त समजोगि सल्लगत्तण णिब्भय णीरागदोसणिम्ममणिस्संगणीसल्लमाणमूरणगुणरयणसीलसागरमणंतमप्पमेय भविय धम्मवरचाउरंत चक्कवट्टी णमोत्थु ते अरहओ त्ति कट्टु एवं वंदइ णमंसइ' हे

દશે આંગળીઓ જેમાં પરસ્પર સંયુક્ત થયેલી છે, એવી અંજલિ બનાવીને અને તે અંજલિને મસ્તક ઉપર મૂકીને ૧૦૮ વિશુદ્ધ પાઠોથી યુક્ત એવા મહા કાવ્યોથી કે જેઓ અર્થ યુક્ત હતા, ચમત્કારી વ્યંગ્યોથી યુક્ત હતા. તેમજ અપુનરુક્ત હતા-તેણે સ્તુતિ કરી. 'संथुणित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचित्ता जाव करयलपरिग्गहियं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' સ્તુતિ કરીને પછી તેણે પોતાના વામ જાનુને ઊંચો કર્યો. ઉંચો કરીને યાવત્ બન્ને હાથ જોડીને, મસ્તક ઉપર પોતાના હાથોની અંજલિ રૂપમાં બનાવીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી અહીં યાવત પદથી 'दाहिणं जाणुं धरणियलयसि निवाडेइ' આ પાઠ સંગૃહીત થયા છે. 'णमोत्थुते सिद्ध बुद्धणीरय समणसम हिअ समत्त समजोगि सल्लगत्तण णिब्भय णीराग दोसणिम्ममणिस्संग णीसल्लमाणमूरण गुणरयणसीलसागरमणंत मप्प मेय भविय धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी णमोत्थुते अरहओ त्ति कट्टु एवं वंदइ णमंसइ'

तथाहि हे नीरजाः 'कर्मरजो रहित' हे श्रमण तपस्विन् ! हे समाहित ! अनाकूलचित्त ! हे समाप्त कृत कृतत्वात् यद्वा सम्यक् प्रकारेण आप्त 'अविसंवादि वचनत्वात् हे समयोगिन् 'कुशलमनोवाक्काययोगित्वात् हे शल्यकर्त्तन ! हे निर्भय हे नीरागद्वेष रागद्वेषवर्जित 'निर्म्मम ! ममतारहित हे निःसङ्गसंगवर्जित ! निर्लेप हे निःशल्य शल्यरहित हे मानमूरण ! मान मर्दन ! हे गुणरत्न शील्सागर 'गुणेषु रत्नम् उत्कृष्टं यच्छीलं ब्रह्मचर्यरूपं तस्य सागर' हे अनन्त, अनन्त ज्ञानात्मकत्वात् मकारोऽलाक्षणिकः, एवमग्रेऽपि हे अप्रमेय 'प्राकृतज्ञानापरिच्छेद्या सामान्य पुरुषैरज्ञातस्वरूप अशरीर जीवस्वरूपस्य छद्मस्थैः परिच्छेत्तुमशक्यत्वात् अथवा हे अप्रमेय' भगवद् गुणानामनन्तत्वेन संख्यातुमशक्यत्वात् हे भव्य 'मुक्तिगमन योग्य' अत्यासन्न भवसिद्धित्वात् 'हे धर्मवर चातुरन्तचक्रवर्त्तिन्' धर्मेण धर्मरूपेण वरेण प्रधानेन भावचक्रत्वात् चातुरन्तेन चतुर्णां गतीनामन्तो यस्य स चातुरन्तस्तेन चतुर्गत्यन्तकारिणा चक्रेण वर्त्तते इत्येवंशीलस्तस्य संबोधने हे धर्मवर चातुरन्तचक्रवर्तिन् ! नमोऽस्तुते तुभ्यम् अर्हते जगत्पूज्याय इति कृत्वा इति संस्तुत्य वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता' नमंसित्ता' वंदित्वा, नमस्यित्वा 'णच्चासण्णे णाइदूरे' नात्यासन्ने नातिदूरे यथोचितस्थाने 'सुस्सुसमाणे जाव पज्जु

सिद्ध हे बुद्ध ! हे नीरज ! कर्मरज रहित ! हे श्रमण ! हे समाहित-अनाकुलचित कृतकृत्य होने से या अविसंवादि वचनवाले होने से हे समाप्त हे सम्यक् प्रकारों से आप्त ! कुशल वाक्कायमनोयोगी होने से समयोगिन् ! हे शल्यकर्त्तन ! हे निर्भय ! हे नीराग द्वेष ! हे निर्मम ! हे निस्संग ! हे निःशल्य ! हे मान सूरण ! मानमर्दन ! हे गुणरत्न शीलसागर ! हे अनन्त ! हे अप्रमेय ! हे भव्य-मुक्ति गमनयोग्य ! हे धर्मवीर ! चातुरन्तचक्रवर्तिन् ! अरिहंत आप जगत्पूज्य के लिये मेरा नमस्कार हो । इस प्रकार से स्तुति करके उसने प्रभुको वन्दना की उन्हें नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सुसमाणे जाव पज्जुवासइ' वन्दना नमस्कार करके फिर वह अपने यथोचित स्थान पर धर्म सुनने की अभिलाषावाला होकर यावत् पर्युपासना करने लगा । यहां याव-

---

હે સિદ્ધ ! હે બુદ્ધ ! હે નીરજ ! કર્મરજ રહિત ! હે શ્રમણ ! હે સમાહિત ! અનાકુલ ચિત્ત, કૃત કૃત્ય હોવાથી અથવા અવિસંવાદિત વચનોવાળા હોવાથી, હે સમાપ્ત ! હે સમ્યક્ પ્રકારથી આપ્ત ! કુશળ વાક્કાય મનોયોગી હોવાથી સમયોગિન્ ! હે શલ્યકર્તન ! હે નિર્ભય ! હે-નીરાગદ્વેષ ! હે નિર્મમ ! હે નિસ્સંગ ! હે નિઃશલ્ય ! હે માન ભૂરણ ! હે માન મર્દન ! હે ગુણ રત્ન શીલ સાગર ! હે અનંત ! હે અપ્રમેય ! હે ભવ્ય-મુક્તિ ગમન યોગ્ય, હે ધર્મવર ! ચાતુરન્ત ચક્રવર્તિન્ ! અરિહંત ! જગત્પૂજ્ય એવા આપને મારા નમસ્કાર છે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને તેણે પ્રભુની વંદના કરી, પ્રભુને નમસ્કાર કર્યા. 'वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासणे णाइदूरे सुसूसमाणे जाव पज्जुवासइ' વન્દના તેમજ નમસ્કાર કરીને પછી તે પોતાના યથોચિત સ્થાન ઉપર ધર્મ સાંભળવાની અભિલાષાવાળો થઈને યાવત્

वासइ' शुश्रूषमाणो यावत्पर्युपास्ते सोऽच्युतेन्द्रः, अत्र यावत् पदात् 'नमंसमाणे तिविहाए पज्जुवासणाए' नमस्यन् त्रिविधया पर्युपासनयेति अथावशिष्टानामिन्द्राणां वक्तव्यं लाघवादाह 'एवं जहा' इत्यादि 'एवं जहा अच्चुयस्स तहा जाव ईसाणस्स भाणियव्वं' एवम् उक्तविधिना यथाऽच्युतेन्द्रस्याभिषेककृत्यं तथा यावत् ईशानेन्द्रस्यापि. अभिषेककृत्यं भणितव्यम्

अत्र यावत्पदात् प्राणतेन्द्र सनत्कुमादारभ्य ईशानेन्द्र पर्यन्तस्य ग्रहणम् शक्राभिषेकस्य सर्वत श्चरमत्वात् 'एवं भवणवइवाणमंतरजोइसिआ य सूरपज्जवसाणा सएणं परिवारेणं पत्तेअं पत्तेअं अभिसिंचइ' एवम् उक्तप्रकारेण भवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्काश्चन्द्राश्च सूर्यपर्यवसानाः स्वकेन परिवारेण सह प्रत्येकमभिषिञ्चन्ति, अभिषेकं कुर्वन्ति, अथावशिष्टशक्रेन्द्र-

---

त्पद से नमंसमाणे तिविहाए पज्जुवासणाए' इस पाठका ग्रहण हुआ है। यहां जितने ये विशेषण बालक अवस्थापन्न ऋषभकुमार में प्रदर्शित किये हैं वे भव्य पथको छोडकर 'भाविनिभूतवत्' इस कथन के अनुसार यद्यपि उनमें आगे ऐसी अवस्था होनेवाली है वर्तमान में यह अवस्था नहीं हैं फिर भी उसकी अभिव्यक्ति हो चुकी है ऐसा मानकर उपचार-कर उनकी सार्थकता समझलेनी चाहिये अतः इस प्रकार के कथन में कोई विरोध नहीं है भावी पर्याय को भूत पर्याय मानकर लोकमें भी कथनव्यवहार देखा जाता है इस सूत्र में जो नमोऽस्तुपद दो बार प्रकट किया गया है वह पुनरुक्ति दोषावह नहीं हैं प्रत्युत लाघव प्रकट करता है क्योंकि हरि-इन्द्र ने यहां जितने विशेषण प्रयुक्त किये हैं उनके-सबके साथ इस पदका प्रयोग उसे करना इष्ट है, क्योंकि उसके हृदय में भक्ति का प्रवाह उमड रहा है सो ऐसा न करके जो दो बार ही नमोऽस्तु पदका प्रयोग उसने किया है वह लाघव के निमित्त सिद्ध हो जाता है यहां जो सात

પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. અહીં યાવત્ પદથી 'नमंसमाणे तिविहाए पज्जुवासणाए' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. અહીં જેટલાં વિશેષણો બાલક અવસ્થાપન્ન ઋષભકુમાર માટે પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલા છે તે ભવ્ય પદને બાદ કરીને જ. 'भाविनिभूतवत्' આ કથન મુજબ જો કે આગળ તેઓશ્રી એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરશે પણ વર્તમાનમાં આ અવસ્થા નથી છતાએ, તેની અભિવ્યક્તિ થઈ ચૂકી છે. એવું માનીને-ઉપચાર કરીને-એમની સાર્થકતા સમજી લેવી જોઈએ. એટલા માટે આ પ્રકારના કથનમાં કોઈ પણ જાતનો વિરોધ નથી. ભાવી પર્યાયને ભૂત પર્યાય માનીને લોકમાં પણ કથન-વ્યવહાર જોવામાં આવે છે. આ સૂત્રમાં જે 'नमोऽस्तु' પદ બે વાર આવ્યું છે તેથી અત્રે પુનરુક્તિ દોષ થયો છે, આમ માનવું નહિ, પરંતુ અહીં તે લાઘવ પ્રકટ કરે છે. કેમકે હરિ-ઇન્દ્રે અહીં જેટલાં વિશેષણો પ્રયુક્ત કર્યા છે તે બધાની સાથે એ પદનો પ્રયોગ ઈષ્ટ છે; કેમકે તેના હૃદયમાં ભક્તિ પ્રવાહ ઉછળી રહ્યો છે. તો આવું ન કરીને તેણે બે વાર 'नमोऽस्तु' પદનો પ્રયોગ કર્યો છે તે લાઘવ નિમિત્તે જ કર્યો છે એવું સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહીં જે સાત-આઠ ડગલા

स्यावसरः, 'त एणं' इत्यादि 'तएणं से ईसाणे देविंदे देवराया पंचईसाणे विउव्वइ' तत् स्त्रिषष्टीन्द्राभिषेकानन्तरम् खलु, ईशानो देवेन्द्रो देवराजः पञ्चेशानान् विकुर्वति विकुर्वणाशक्त्या निर्माति एक ईशानः पञ्चधा भवतीत्यर्थः, तदेव विभजते 'विउविता एगे' इत्यादि विउव्वित्ता' विकुर्वित्वा, एकः पञ्चधाभूत्वा 'एगे ईसाणे भगवं तित्थयरं करयलसंपुडेणं गिण्हइ'

आठ पद आगे जाना इन्द्रका कहा गया है वह 'मैं अङ्ग पूजा के निमित्त बैठकर यदि अन्य के प्रभुके दर्शन करने के मार्ग को रोकलेता हूं तो आगत लोकों के दर्शन करने रूप कार्य में मैं विघ्नकारी बन जाउंगा' इसके इस अभिप्राय को लेकर कहा गया है।

अब सूत्रकार अन्य इन्द्रों के सम्बन्ध की वक्तव्यता को लाघव से प्रकट करते हुए कहते हैं 'एवंजहा अच्चुअस्स तहा जाव ईसाणस्स भाणियव्वं, एवं भवणवइवाणमन्तर जोइसिआ य सूरपज्जवसाणा सएणं परिवारेणं पत्तेयं २ अभिसिंचंति' जिस प्रकार इस पूर्वोक्त पद्धति के अनुसार अच्युतेन्द्र का अभिषेक कृत्य कहा गया है उसी प्रकार से प्राणतेन्द्र का यावत् ईशानेन्द्र का भी अभिषेक कृत्य कहलेना चाहिये शक्र के द्वारा किया गया अभिषेक कृत्य सब से अन्त में होता है इसी प्रकार से भवनपति वानव्यन्तर तथा ज्योतिष्क के इन्द्र चन्द्र सूर्य इन सब इन्द्रों ने भी अपने अपने परिवार के साथ प्रभुका अभिषेक किया 'तएणं से ईसाणे देविंदे देवराया पंच ईसाणे विउव्वइ' इसके बाद इशानेन्द्र ने पांच ईशानेन्द्रों की विकुर्वणा की-अर्थात् ईशानेन्द्र स्वयं पांच ईशानेन्द्र बन गया-'विउव्वित्ता एगे ईसाणे भगवं तित्थयरं करयलसंपुडे णं गिण्हइ' इनमें

આગળ જવું-એવું જે ઇન્દ્ર માટે કહેવામાં આવેલુ છે તે-'હું અંગ પૂજા નિમિત્તે બેસીને જો પ્રભુ-દર્શન કરવા માટે આવેલા અન્ય જનોના માર્ગનો અવરોધક બનીશ તો આગત લોકોના દર્શન કરવા રૂપ કાર્યમાં હું વિઘ્નકારી થઇશ. એના એ અભિપ્રાયને લઈ ને જ કહેવામાં આવેલું છે.

હવે સૂત્રકાર અન્ય ઇન્દ્રોના સમ્બધમાં લાઘવથી વક્તવ્યના પ્રકટ કરતાં કહે છે-'एवं जहा अच्चुअस्स तहा जाव ईसाणस्स भाणियव्वं, एवं भवणवइवाणमन्तरजोइसिआ य सूरपज्जवसाणा सएणं परिवारेणं पत्तेयं २ अभिसिंचंति' જે પ્રમાણે આ પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ મુજબ અચ્યુતેન્દ્રના અભિષેક કૃત્ય સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે તે પ્રમાણે જ પ્રાણતેન્દ્ર યાવત્ ઇશાનેન્દ્રનું પણ અભિષેક-કૃત્ય કહી લેવું જોઇએ શક્રવડે કરવામાં આવેલું અભિષેક કૃત્ય બધાના અંતમાં કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ભવનપતિ વાનવ્યંતર તેમજ જ્યોતિષ્કના ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, સૂર્ય એ બધા ઇન્દ્રોએ પણ પોત-પોતાના પરિવાર સાથે પ્રભુનો અભિષેક કર્યો 'तएणं से ईसाणे देविंदे देवराया पंच ईसाणे विउव्वइ' ત્યાર બાદ ઇશાનેન્દ્રે પાંચ ઇશાનેન્દ્રોની વિકુર્વણા કરી. એટલે કે ઇશાનેન્દ્ર પોતે પાંચ ઇશાનેન્દ્રોના રૂપમાં પરિણત

तत्रैक ईशानः भगवन्तं तीर्थंकरं करतलसंपुटेन करतलयोः, उर्ध्वाधो व्यवस्थितयोः संपुटं शुक्तिका संपुटमिवेत्यर्थः, तेन गृह्णाति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे' सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः, उपविष्टवान् 'एगे ईसाणे पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ' एक ईशानः पृष्टतः, आतपत्रं-छत्रं धरति 'दुवे ईसाणा उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' द्वावीशानौ उभयोः पार्श्वयोः, चामरोत्क्षेपं कुरुतः 'एगे ईसाणे पुरओ सूलपाणी चिट्ठइ' एक ईशान पुरतः शूलपाणिः शूलः पाणौ हस्ते यस्य स तथा भूतः सन् तिष्ठति 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया आभियोगे देवे सद्दावेइ' ततः, ईशानेन्द्रेण भगवतः, तिर्थंकरस्य करसंपुटे ग्रहणानन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, आभियोग्यान्, आज्ञाकारिणो देवान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा, आहूय 'एसो वि तहचेव आणत्तिं देइ ते वि तहचेव उवणेंति' एषोऽपि शक्रः, तथैव अच्युतेन्द्रवदभिषेकविषयकामाज्ञप्तिकां ददाति तेऽपि-आभियोगिकाः, देवाः, तथैव अच्युतेन्द्राभियोग्यदेवाइव, अभिषेकवस्तूनि,

---

एक ईशानेन्द्र ने भगवान् तीर्थंकर को अपने करतल संपुट द्वारा पकडा गिण्हित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे' और पकडकर पूर्वदिशा की ओर मुंह करके सिंहासन पर बैठ गया 'एगे ईसाणे पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे ईसाणा उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' दूसरे ईशानेन्द्र ने पीछे से खडे होकर प्रभुके ऊपर छत्र ताना दो इशानेन्द्रों ने दोनों ओर खडे होकर प्रभुके ऊपर चामर ढोरे 'एगे ईसाणे पुरओ सूलपाणी चिट्ठइ' एक ईशानेन्द्र हाथमें शूल लेकर प्रभुके साम्हने खडा हो गया 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया आभियोगे देवे सद्दावेइ' इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने अपने आभियोगिक देवों को बुलाया-'सद्दावित्ता एसो वि तहचेव अभिसेआणत्तिं देइ ते वि तं चेव उवणेंति' और बुलाकर इसने भी अच्युतेन्द्र की तरह उन्हें अभिषेक योग्य सामग्री लानेकी आज्ञा दी

થઈ ગયો 'विउव्वित्ता एगे ईसाणे भगवं तित्थयरं करयलसंपुडेणं गिण्हइ' એમાંથી એક ઈશાનેન્દ્રે ભગવાન તીર્થંકરને પોતાના કરતલ સંપુટમાં ઉઠાવ્યા. गिण्हित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमूहे सण्णिसण्णे' અને પકડીને પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખીને સિંહાસન પર બેસાર્યા 'एगे ईसाणे पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ, दुवे ईसाणा उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' બીજા એક ઈશાનેન્દ્રે પાછળ ઊભા રહીને પ્રભુ ઉપર છત્ર તાણ્યું. બે ઈશાનેન્દ્રોએ બન્ને તરફ ઊભા રહીને પ્રભુ ઉપર ચમર ઢોળવાની શરુઆત કરી. 'एगे ईसाणे पुरओ सूलपाणी चिट्ठइ' એક ઈશાનેન્દ્ર હાથમાં શૂલ લઈને પ્રભુની સામે ઊભો રહ્યો. 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया आभियोगे देवे सद्दावेइ' ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે પોતાના આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા-'सद्दावित्ता एसो वि तह चेव अभिसेआणत्तिं देइ ते वि तं चेव उवणेंति' અને બોલાવીને તેણે પણ અચ્યુતેન્દ્રની જેમ તે બધાને અભિષેક યોગ્ય સામગ્રી એકત્ર કરવાની આજ્ઞા કરી. અચ્યુતેન્દ્રના આભિ-

उपनयन्ति शक्रसमीपे आनयन्ति, अथ शक्रः किं कृतवान् तत्राह 'तएणं इत्यादि' 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स चउद्दिसिं चत्तारि धवलवसभे विउव्वेइ' ततः, अभिषेक सामग्र्युपनयनानन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः भगवतस्तीर्थंकरस्य चतुर्दिशि-चतुर्भागे चतुरो धवलवृषभान् विकुर्वति 'सेए' श्वेतान् श्वेतत्वमेव द्रढयति-'संखदल-विमलनिम्मलदधिघणगोखीरफेणरयणणिगरप्पगासे' शंखदलविमलनिर्मलदधिघनगोक्षीरफेन-रजतनिकर प्रकाशो न तत्र शङ्खस्यदलं चूर्णम् विमलनिर्मलः-अत्यन्तस्वच्छो यो दधिघनो दधिपिण्डो बद्धं दधीत्यर्थः गोक्षीरफेनः गोदुग्धफेनः, रजतनिकरः रजतसमूहः, एतेषामिव-प्रकाशो येषां ते तथा भूतास्तान् 'पासाईए' प्रासादीयान् मनः प्रसन्नताजनकत्वात् 'दरस-णिज्जे' दर्शनीयान् दर्शनयोग्यत्वात् 'अभिरूवे पडिरूवे' अभिरूपान् प्रतिरूपांश्च मनोहार-कत्वात् एवं भूतान् श्वेतान् वृषभान् विकुर्वणाशक्त्या निर्मातीत्यर्थः तदनन्तरं किमित्याह 'तए णं' इत्यादि 'तए णं तेसिं चउण्हं धवलवसभाणं अट्ठहिं सिंगेहिंतो अट्ठतोअधाराओ णिग्गच्छंति' ततः तदनन्तरं खलु तेषां चतुर्णां धवलवृषभानाम् अष्टभ्यः शृङ्गेभ्योऽष्टौ तोय-धाराः, जलधारा निर्गच्छन्ति निःसरन्ति 'तएणं ताओ अट्ठतोअ धाराओ उद्धं वेहासं उप्पयंति,

---

अच्युतेन्द्र के आभियोगिक देवों की तरह वे शक्र के आभियोगिक देव समस्त अभिषेक योग्य सामग्री को लेकर आगये 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स चउद्दिसिं चत्तारि धवलवसभे विउव्वइ' इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने भगवान् तीर्थंकर की चारों दिशाओं में चार श्वेत बैलों की विकुर्वणा की 'सेए संखदलविमलदधिघणगोखीरफेणरयणणिगरप्पकासे पासाईए दरसिज्जे अभिरूवे पडिरूवे' ये चारों ही बैल शङ्ख के चूर्ण जैसे अति-निर्मल दधिके फेन जैसे, गोक्षीर जैसे, एवं रजत समूह जैसे श्वेत वर्ण के थे प्रासादीय-मनको प्रसन्न करनेवाले थे दर्शनीय-दर्शन योग्य थे अभिरूप और प्रतिरूप थे 'तएणं तेसिं चउण्हं धवलवसभाणं अट्ठहिं सिंगेहिंतो अट्ठतोय-धाराओ णिग्गच्छंति' इन चारों ही धवल वृषभों के आठ सींगों से आठ जल

યોગિક દેવોની જેમ તે શક્રના આભિયોગિક દેવો સમસ્ત અભિષેક યોગ્ય સામગ્રી લઈને ઉપસ્થિત થયા. 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स चउद्दिसिं चत्तारि धवलवसभे विउव्वइ' ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે ભગવાન તીર્થંકરની ચારે દિશા-ઓમાં ચાર સફેદ વૃષભોની વિકુર્વણા કરી. 'सेए संखदलविमलदधिघणगोखीरफेण, रयण-णिगरप्पकासे पासाईए दरसणिज्जे अभिरूवे, पडिरूवे' એ ચાર વૃષભો શંખના ચૂર્ણ જેવા અતિનિર્મળ દધિના ફીણ જેવા, ગો-ક્ષીર જેવા, તેમજ રજત સમૂહ જેવા શ્વેતવર્ણ વાળા હતા. પ્રાસાદીય-મનને પ્રસન્ન કરનારા હતા, દર્શનીય-દર્શન યોગ્ય હતા, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હતા. 'तएणं तेसिं चउण्हं धवल-वसभाणं अट्ठहिं सिंगेहिंतो अट्ठतोय धाराओ णिगच्छंति' આ ચારે વૃષભોના આઠ શ્રૃંગોથી આઠ જળ ધારાઓ નીકળી રહી

ततः खलु ताः, अष्टौ-तोयधाराः, उर्ध्वं विहायसि उत्पतन्ति उर्ध्वं चलन्ति 'उप्पइत्ता' उत्पत्य 'एगओ मिलायंति' एकतो मिलन्ति 'मिलाइत्ता' मिलित्वा 'भगवओ तित्थयरस्स मुद्धाणंसि निवयंति' भगवतस्तीर्थङ्करस्य मूर्ध्नि निपतन्ति, अथ शक्रः किं कृतवान् तत्राह 'तएणं इत्यादि 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया' ततः खलु सशक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'चउरासीइए सामाणियसाहस्सीहिं' चतुरशीत्या सामानिकसहस्रैः, त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकैः यावत् संपरिवृत्तस्तैः, स्वाभाविकवैकुर्विककलशैर्महता तीर्थङ्कराभिषेकेण अभिषिञ्चति-इत्यादि सूत्रोक्तोऽभिषेकविधिः शक्रस्य अच्युतेन्द्रवद्दस्तीति लाघवमाह-'एयस्सवि' इत्यादि 'एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो' एतस्यापि ईशान-शक्रस्यापि तथैव, अच्युतेन्द्रवदेव अभिषेको भणितव्यः वक्तव्यः

धाराएं निकल रही थीं 'तएणं ताओ अट्ठतोयधाराओ उद्धं वेहासं उप्पयंति' ये आठ जलधाराएं ऊपर आकाश की ओर जा रही थीं-उछल रहीं थी उप्पयित्ता एगओ मिलायंति, मिलायित्ता भगवओ तित्थयरस्स मुद्धाणंसि निवयंति' और उछलकर एकत्र हो जाती थीं फिर वे मिलकर भगवान् तीर्थंकर के मस्तक ऊपर गिरती थीं। 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए सामाणि य साहस्सीहिं एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो जाव णमोत्थूते अरहओत्ति कट्टुण मंसइ जाव पज्जुवासइ' इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने अपने ८४ हजार सामानिक देवों एवं तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों आदि से घिरे हुए होकर उन स्वाभाविक एवं विकुर्वित कलशों द्वारा बडे ठाटबाट से तीर्थंकर प्रभुका अभिषेक किया तथा उस आनीत तीर्थंकराभिषेक सामग्री से भी तीर्थंकर प्रभुका अभिषेक किया, यहां पर जिस पद्धति से अच्युतेन्द्र ने तीर्थंकर प्रभुका अभिषेक किया है वैसे ही पद्धति से शक्र ने भी तीर्थंकर प्रभुका अभिषेक किया यही बात 'एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो' सूत्रकार ने इस सूत्र पाठ

હતી. 'तएणं ताओ अट्ठ तोयधाराओ उद्धं वेहासं उप्पयंति' એ આઠ જળ ધારાઓ ઉપર આકાશ તરફ જઈ રહી હતી-ઉછળી રહી હતી. 'उप्पइत्ता एगओ मिलायंति मिलाइत्ता भगवओ तित्थयरस्स मुद्धाणंसि निवयंति' અને ઉછળીને એકત્ર થઈ જતી હતી. પછી તે ભગવાન તીર્થંકરના મસ્તક ઉપર પડતી હતી. 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया चउरासीए सामाणियसाहस्सीहिं एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो जाव णमोत्थूते अरहओत्ति कट्टुणमंसइ जाव पज्जुवासइ' ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે પોતાના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવો તેમજ ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો આદિથી આવૃત્ત થઈને તે સ્વાભાવિક તેમજ વિકુર્વિત કળશો વડે ખૂબજ ઠાઠ-માઠથી તીર્થંકર પ્રભુનો અભિષેક કર્યો. તથા તે આનીત તીર્થંકરાભિષેક સામગ્રીથી પણ પ્રભુનો અભિષેક કર્યો અહીં જે પદ્ધતિથી અચ્યુતેન્દ્રે તીર્થંકર પ્રભુનો અભિષેક કર્યો છે તે પદ્ધતિથી શક્રે પણ તીર્થંકર પ્રભુનો અભિષેક કર્યો. એજ વાત 'एयस्स वि तहेव अभिसेओ भाणियव्वो' સૂત્રકારે આ સૂત્ર પાઠ વડે સ્પષ્ટ કરી છે.

कियत्पर्यन्तमाह 'जाव णमोऽत्थु ते अरहओत्ति कट्टु वंदइ णमंसइ जाव पज्जुवासइ' इति याव-न्नमोऽस्तु तेऽर्हते, इति कृत्वा वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत्पर्युपास्ते इति सूत्र संख्या-११ ॥

अथ कृतकृत्यः, शक्रो भगवतो जन्मपुरप्रयाणाय, उपक्रमते-तएणं इत्यादि

मूलम्-तएणं से सक्के देविंदे देवराया पंच सक्के विउव्वइ, विउ-व्वित्ता एगे सक्के भयवं तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति एगे सक्के वज्जपाणी पुरओ पगड्ढइ, तए णं से सक्के चउरासीईए सामा-णिअ साहस्सीहिं जाव अण्णेहिअ भवणवइ वाणमंतरजोइसवेमाणि-एहिं देवेहिं देवीहिअ सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव णाइयरवेणं ताए उक्किट्ठाए जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरे जेणेव जम्मण-भवणे जेणेव तित्थयरमाया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं माऊए पासे ठवेइ ठवित्ता तित्थयरपडिरूवगं पडिसाहरइ पडिसाहरित्ता ओसोवणिं पडिसाहरइ पडिसाहरित्ता एगं महं खोमजुअलं कुंडलजुअलं च भगवओ तित्थयरस्स उस्सीसगमूले ठवेइ ठवित्ता एगं महं सिरिदामगंडं तवणिज्जलंबूसगं सुवण्णपयरगमंडियं णाणामणि-रयणविविहहारद्धहारउवसोहियं समुदयं भगवओ तित्थयरस्स उल्लोअंसि निक्खिवइ तण्णं भगवं तित्थयरे अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणे देहमाणे सुहंसुहेणं अभिरममाणे चिट्ठइ तएणं से सक्के देविंदे देवराया

द्वारा समझाई है। अभिषेक करने के बाद 'जाव णमोत्थु ते अरहओ त्ति कट्ट वंदइ णमंसइ जाव पज्जुवासइ' शक्र ने भी अच्युतेन्द्र की तरह प्रभुकी पूर्वोक्त सिद्धबुद्ध आदि पदों द्वारा स्तुति करते हुए उनकी वन्दना की और नमस्कार किया बाद में वह उनकी सेवा करने की भावना से अपने यथोचित स्थान पर खडा हो गया ॥११॥

અભિષેક બાદ 'जाव णमोत्थुते अरहओ त्ति कट्टु वंदइ णमंसइ जाव पज्जुवासइ' શક્રે પણ અચ્યુતેન્દ્રની જેમ પ્રભુની પૂર્વોક્ત સિદ્ધ-બુદ્ધ આદિ પદો વડે સ્તુતિ કરતાં તેમની વંદના કરી. અને નમસ્કાર કર્યા. ત્યાર બાદ તે તેઓશ્રીની સેવા કરવાની ભાવનાથી પોતાના યથોચિત સ્થાને આવીને ઊભો રહ્યો. ॥ ૧૧ ॥

वेसमणं देवं सद्दावेइ सद्दाविता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! बत्तीसं हिरण्णकोडिओ बत्तीसं सुवण्णकोडिओ बत्तीसं णंदाइं बत्तीसं भद्दाइं सुभगे सुभगरूवजुव्वणलावण्णेअ भगवओ तित्थयरस्स जम्मण-भवणंसि साहराहि साहरित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि तएणं से वेसमणे देवे सक्केणं जाव विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता जंभए देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरह साहरित्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणह तए णं ते जंभगा देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ जाव खिप्पामेव बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव च भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साह-रंति साहरित्ता जेणेव वेसमणे देवे तेणेव जाव पच्चप्पिणंति तए णं से वेसमणे देवे जेणेव सक्के देविंदे देवराया जाव पच्चप्पिणइ, तएणं से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! भगवओ तित्थयरस्स जम्मण-णयरंसि सिंघाडग जाव महापहपहेसु महया महया सद्देणं उग्घोसे-माणा उग्घोसेमाणा एवं वदह हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइ वाण-मंतरजोइसवेमाणिया देवा य देवीओ अ जेणं देवाणुप्पिया ! तित्थ-यरस्स तित्थयरमाउए वा असुभं मणं पधारेइ तस्स णं अज्जगमंजरि-आइव सयधा मुद्धाणं फुट्टउ त्तिकट्टु घोसणं घोसेह घोसित्ता एयमाण-त्तिअं पच्चप्पिणहत्ति तएणं ते आभिओगा देवा जाव एवं देवो त्ति अणाए पडिसुणंति पडिसुणित्ता सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतिआओ पडिणिक्खमंति पडिणिक्खमित्ता खिप्पामेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण णगरंसि सिंघाडग जाव एवं वयासी हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइ जाव जे णं देवाणुप्पिया ! तित्थयरस्स जाव फुट्टिहो त्तिकट्टु घोसणगं घोसंति घोसित्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति, तए णं ते बहवे भवणवइ

वाणमंतरजोइसवेमाणिया देवा भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेंति करित्ता जेणेव णंदीसरदीवे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता अट्ठाहियाओ महामहिमाओ करेंति करित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया ॥सू० १२॥

छाया—ततः खलु स शक्रोदेवेन्द्रो देवराजः पञ्चशक्रान् विकुर्वति विकुर्विला एकः शक्रः भगवन्तं तीर्थङ्करं करतलपुटेन गृह्णति एकः शक्रः, आतपत्रं धरति द्वौ शक्रौ उभयोः पार्श्वयोः चामरोत्क्षेपं कुरुतः, एकः शक्रो वज्रपाणिः पुरतः प्रकर्षति ततः खलु स शक्रः चतुरशीत्या सामानिक सहस्रैर्यावदन्यैश्च भवनपति वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैः देवैर्देवीभिश्च सार्द्ध-संपरिवृत्तः, सर्वर्द्धया यावन्नादितरवेण तया उत्कृष्टया यत्रैव भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मनगरं यत्रैव च जन्मभवनं यत्रैव तीर्थंकरमाता तत्रैवोपागच्छति उपागत्य भगवन्तं तीर्थङ्करं मातुः पार्श्वे स्थापयति स्थापयित्वा तीर्थङ्करप्रतिरूपकं प्रतिसंहरति प्रतिसंहृत्य एकं महत् क्षोमयुगलं कुण्डलयुगलं च भगवतस्तीर्थङ्करस्य उच्छीर्पकमूले स्थापयति स्थापयिला एकं महान्तं श्रीदा-मगण्डं श्रीदामकाण्डं वा तपनीयलम्बूषकं सुवर्णप्रतरकमण्डितं नानामणिरत्नविविधहारार्द्धहारो-पशोभितसमुदयं भगवतस्तीर्थङ्करस्य उल्लोचे निक्षिपति तं खलु भगवान् तीर्थङ्करः, अनिमि-षया दृष्टया पश्यन् सुखं सुखेन अभिरममाणस्तिष्टति। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वैश्रमणं देवं शब्दयति शब्दयिला एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! द्वात्रिंशतं हिरण्यकोटी द्वात्रिंशतं सुवर्णकोटीः द्वात्रिंशतं नन्दानि द्वात्रिंशतं भद्राणि सुभगानि सुभगरूप यौवन लाव-ण्यानि च भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवने संहर संहृत्य एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय। ततः खलु वैश्रमणो देवः, शक्रेण यावत्—विनयेन वचनं प्रतिश्रृणोति प्रतिश्रुत्य जृम्भकान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एव मवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! द्वात्रिंशतं हिरण्यकोटीः, याव-द्भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवने संहरत संहृत्य एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यपर्यत। ततः खलु ते जृम्भकादेवा वैश्रमणेन देवेन एवमुक्ताः सन्तो हृष्ट तुष्ट यावत्क्षिप्रमेव द्वात्रिंशतं हिरण्यकोटीः यावत्—च भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवने संहरन्ति संहृत्य यत्रैव वैश्रमणो देवः, तत्रैव यावत् प्रत्यर्पयति। ततः खलु स वैश्रमणो देवो यत्रैव शक्रो देवेन्द्रो देवराजो यावत् प्रत्यर्पयति, ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, आभियोगिकान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवा-दीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! भगवतस्तीर्थंकरस्य जन्मनगरे श्रृङ्गाटक यावन्महापथपथेषु महता शब्देन उद्घोषयन्त एवं वदत हन्त ? श्रृण्वन्तु भवन्तो बहवो भवनपति वानव्यन्तर-ज्योतिष्कवैमानिका देवा देव्यश्च यः खलु देवानुप्रिया ! तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातुर्वा अशुभं मनः, प्रधारयति तस्य खलु आर्य्यक मञ्जरिकेव शतधा मूर्द्धानं स्फुटतु इति कृत्वा घोषणं घोषयत घोषयित्वा एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्प्पयत इति। ततः खलु ते आभियोगिका देवा यावत् एवं देव इति आज्ञायाः प्रतिश्रृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकात् प्रति-

निष्क्रमन्ति निष्क्रम्य क्षिप्रमेव भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मनगरे शृङ्गाटक यावत् एवमवादिषुः हन्त शृण्वन्तु भवन्तो बहवो भवनपति यावत् यो खलु देवानुप्रियाः तीर्थङ्करस्य यावत् स्फुटतु इति कृत्वा घोषणं घोषयन्ति घोषयित्वा एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु ते बहवो भवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका देवाः भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्ममहिमानं कुर्वन्ति कृत्वा यत्रैव नन्दीश्वर द्वीप स्तत्रैवोगच्छन्ति उपागत्य अष्टाह्निका महामहिमाः कुर्वन्ति यस्या मेव दिशि प्रादुर्भूतास्तस्या मेव दिशि प्रतिगताः ॥सू०१२॥

टीका-'तएणं से सक्के देविंदे देवराया पंचसक्के विउव्वइ' ततः-तीर्थङ्करवन्दनाद्यनन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, पञ्चशक्रान् विकुर्वति-स एव शक्रो विकुर्वणाशक्त्या पञ्चधा-भवतीत्यर्थः,' विउव्वित्ता' विकुर्वित्वा एकः पञ्चधा भूत्वा तेषु पञ्चसु मध्ये 'एगे सक्के भयवं-तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ' एकः शक्रो भगवन्तं तीर्थङ्करं करतलपुटेन-करतलयोः-उर्ध्वाधोव्यवस्थितयोः पुटम् शुक्तिकासंपुटमिवेत्यर्थः, तेन करतलपुटेन गृह्णाति, 'एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरइ' एकः शक्रः, तस्य शक्रस्य पृष्टत आतपत्रं छत्रं धरति 'दुवे सक्का उभयो पासिं चामरुक्खेवं करेंति' द्वौ शक्रौ तस्य तीर्थङ्करस्य उभयोः पार्श्वभागे चामरोत्क्षेपं चाम-रोत्क्षेपणं कुरुतः 'एगे सक्के वज्जपाणी पुरओ पगड्ढइ' एकः शक्रः पुरतः वज्रपाणिः सन् वज्रःप्राणौ हस्ते यस्य स तथाभूतः प्रकर्षति अग्रे प्रवर्त्तते। इत्यर्थः 'तए णं से सक्के

'तएणं से सक्के देविंदे देवराया पंच सक्के विउव्वइ' इत्यादि'

टीकार्थ-इसके बाद उस 'से सक्के देविंदे देवराया' देवेन्द्र देवराज शक्र ने 'पंच सक्के' पांच शक्रों की 'विउव्वइ' विकुर्वणा की-अर्थात् अपने रूपको पांच शक्रों के रूपमें परिणमा लिया इनमें से 'एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ' एक शक्र रूपने भगवान् तीर्थङ्कर को अपने करतलपुट से पकडा 'एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ' एक दूसरे शक्र रूपने उनके ऊपर पीछे खडे होकर छत्र ताना 'दूवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' दो शक्र रूपों ने दोनों ओर खडे होकर उन पर चमर ढोरे 'एगे सक्के वज्जपाणी पुरओ पगड्ढइ' एक शक्र रूपने हाथमें वज्र ले लिया और वह उनके समक्ष खडा हो गया 'तए णं से

'त एणं से सक्के देविंदे देवराया पंच सक्के' इत्यादि

टीकार्थ-त्यार બાદ તે 'से सक्के देविंदे देवराया' દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે 'पंच सक्के' પાંચ શક્રોની 'विउव्वइ' વિકુર્વણા કરી. એટલે કે પોતાના રૂપનું પાંચ શક્રોના રૂપમાં પરિણમન કર્યું. એમાંથી 'एगे सक्के भगवं तित्थयरं करयलपुडेणं गिण्हइ' એક શક્રના રૂપે ભગવાન્ તીર્થંકરને પોતાના કરતલ પુટમાં ઉપાડયા 'एगे सक्के पिट्ठओ आयवत्तं धरेइ' એક બીજા શક રૂપે પાછળ ઊભા રહીને તેમની ઉપર છત્ર તાણ્યું. 'दुवे सक्का उभओ पासिं चामरुक्खेवं करेंति' બે શક્રોના રૂપીએ ભગવાનના બન્ને પાર્શ્વભાગમાં ઊભા રહીને તેમની ઉપર ચમર ઢાળ્યા. 'एगे सक्के वज्जवाणी पुरओ पगड्ढइ' એક શક્રના રૂપે

चउरासीईए सामाणियसाहस्सीहिं जाव अण्णेहिअ भवणवइवाणमन्तर जोइसवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिअ सद्धिं संपडिवुडे' ततः पञ्चरूप विकुर्वणानन्तरं खलु स शक्रः चतुरशीत्या सामानिकसहस्रै यावत् अन्यैश्च भवनपति वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकैर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्ध संपरिवृत्तः युक्तः 'सव्विद्धीए जाव णाइयरवेणं ताए उक्किट्ठाए जेणेव भगवओ तित्थयरमाया तेणेव उवागच्छइ' सर्वद्धर्या यावत् नादितरवेण तया उत्कृष्टया दिव्यया देव गत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मनगरं यत्रैव च जन्मभवनम् यत्रैव तीर्थङ्करमाता तत्रैवोपागच्छति स शक्रः, अत्र यावत्पदात् सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदयेन सर्वादरेण सर्वविभूत्या सर्वविभूषया सर्वसंभ्रमेण सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारविभूषया सर्वदिव्यत्रुटितशब्दसन्निनादेन महत्या ऋद्धया दुन्दुभिर्निर्घोष इति ग्राह्यम् एषामर्थः, मूलञ्च अस्मिन्नेव वक्षस्कारे चतुर्थसूत्रे द्रष्टव्यम् 'उवागच्छित्ता' उपागम्य 'भगवं तित्थयरं माऊए पासे ठवेइ' भगवन्तं तीर्थङ्करमातुः, पार्श्वे स्थापयति, 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'तित्थयरपडिरूवगं पडिसाहरइ' तीर्थङ्करप्रतिरूपकं तीर्थङ्करप्रतिबिम्बं प्रतिसंहरति 'पडिसाहरित्ता'

सक्के चउरासीईए सामाणिअसाहस्सीहिं जाव अण्णेहिं अ भवणवइवाणमंतर-जोइसवेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि अ सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव णाइअरवेणं ताए उक्किट्ठाए जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण णयरे जेणेव जम्मणभवणे जेणेव तित्थयरमाया तेणेव उवागच्छइ' इसके बाद वह शक्र ८४ हजार सामानिक देवों से एवं यावत् अन्य भवनपति वानव्यन्तर एवं ज्योतिष्क देवों से और देवियों से घिरा हुआ होकर अपनी पूर्ण ऋद्धि के साथ साथ यावत् बाजों की तुमुल ध्वनि पुरस्सर उस उत्कृष्टादि विशेषणों वाली गति से चलता हुआ जहां भगवान् तीर्थंकर का जन्म नगर था और उसमें भी जहां तीर्थंकर की माता थी वहां आया उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं माऊए पासे ठवेइ ठवित्ता तित्थयरपडिरूवगं पडिसाहरइ' वहां आकर के उसने भगवान् तीर्थंकर को माता के पास रख दिया और जो तीर्थंकर के अनुरूप दूसरा रूप बनाकर उनके पास

હાથમાં વજ્ર ધારણ કરીને તે તેમની સામે ઉભો રહ્યો. 'तएणं से सक्के चउरासीए समाणिअ साहस्सीहिं जाव अण्णेहिं अ भवणवइवाणमंतर जोइस वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिअ सद्धिं संपरिवुडे सव्विड्ढीए जाव णाइअरवेणं ताए उक्किट्ठाए जेणेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरे जेणेव जम्मणभवणे जेणेव तित्थयरमाया तेणेव उवागच्छइ' ત્યાર બાદ તે શક્ર ૮૪ હજાર સામાનિક દેવોથી તેમજ યાવત્ અન્ય ભવનપતિ વાનવ્યંતર તથા જ્યોતિષ્ક દેવોથી અને દેવીઓથી આવૃત થઈને પોતાની પૂર્ણ ઋદ્ધિની સાથે-સાથે યાવત્ વાદ્યોની તુમુલ ધ્વનિ પુરસ્સર તે ઉત્કૃષ્ટાદિ વિશેષણોવાળી ગતિથી ચાલતો-ચાલતો જ્યાં ભગવાન્ તીર્થંકરનું જન્મ નગર હતું અને તેમાં પણ જ્યાં તીર્થંકરના માતાશ્રી હતાં ત્યાં આવ્યો. 'उवागच्छित्ता भगवं तित्थयरं माऊए पासे ठवेइ ठवित्ता तित्थयरपडिरूवगं पडिसाहरइ' ત્યાં

प्रतिसंहृत्य 'ओसोवणिं पडिसाहरइ' अवस्वापिनीं प्रतिसंहरति दिव्यनिद्रां प्रतिसंहरतीत्यर्थः, 'पडिसाहरित्ता' प्रतिसंहृत्य 'एगं महं खोमजुअलं कुंडलजुअलं च भगवओ तित्थयरस्स उस्सीसगमूले ठवेइ' एकं महत् क्षौमयुगलं-क्षौमयोः दुकूलयोर्युगलं कुण्डलयुगलं च भगवतस्तीर्थङ्करस्योच्छीर्षकमूले स्थापयति स्कन्धाग्रभागे क्षौमयुगलं तत् उपरि देशे कर्णद्वयमूले कुण्डल युगलं च स्थापयतीत्यर्थः 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'एगं महं सिरिदामगंडं तवणिज्जलंबूसगं सुवण्णपयरगमंडियं णाणामणिरयणविविहहारद्धहारउवसोहिअसमुदयं भगवओ तित्थयरस्स उल्लोअंसि निक्खिवइ' एकं महान्तं श्रीदामगण्डम्-श्री दाम्नां शोभावशाद्विशिष्ट चित्ररत्नमालानां गण्डं-गोलं वृत्ताकारत्वात् इति श्री दामगण्डम्-यद्वा श्री दामगण्डम्-श्रीदामसमूहं भगवतस्तीर्थङ्करस्य उल्लोचे निक्षिपति-लम्बयति, इत्यग्रेऽन्वयः, तथा तपनीयलम्बूषकम् तत्र तपनीयलम्बूषकम् कन्दुकवद्गोलाकारसुवर्णालङ्कारविशेषस्तम् तथा सुवर्णप्रतरकमण्डितं नानामणिरत्नहारार्द्धहारोपशोभितसमुदयम् नानामणिरत्नानां हाराः, अर्द्धहाराश्च तैरुपशोभितः समुदयः, परिकरो यस्य स तथा भूतं तं भगवतस्तीर्थंकरस्योल्लोचे निःक्षिपति इति-अयमर्थः, श्रीमत्योरत्नमालास्तयाग्रथयित्वा गोलाकारेण कृता यथा चन्द्रगोपके मध्य-

---

रख दिया था उसे प्रति संहरित कर दिया मिटादिया-संकुचित करलिया 'पडिसाहरित्ता ओसोवणिं पडिसाहरइ, पडिसाहरित्ता एगं महं खोमजुअलं कुंडलजुअलं च भगवओ तित्थयरस्स उस्सीसगमूले ठवेइ ठवित्ता एगं महं सिरिदामगंडं तवणिज्जलंबूसगं सुवण्णपयरगमंडिअं णाणा मणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभिअसमुदयं भगवओ तित्थयरस्स उल्लोयंसि णिक्खमइ' जिन प्रतिकृति को प्रतिसंहरित करके माता के निद्रा को भी प्रतिसंहरित कर दिया निद्रा को प्रतिसंहरित करके फिर उसने भगवान् तीर्थंकर के शिरहाने-पर एक बडा क्षौमयुगल और कुण्डलयुगल रख दिया इन्हें रखकर फिर उसने एक श्री दामगण्ड या श्री दामकाण्ड जो कि तपनीयसुवर्ण के झुमनक से

આવાને તેણે ભગવાન તીર્થંકરને માતાની પાસે મૂકી દીધા અને જે તીર્થંકરના અનુરૂપ બીજું રૂપ બનાવીને તેમની પાસે મૂક્યૂ હતું તેનું પ્રતિસંહરણ કરી લીધું-મટાડી દીધું-તેનું સંકુચન કરી લીધું 'पडिसाहरित्ता ओसोवणिं पडिसाहरइ पडिसाहरित्ता एगं महं खोमजुअलं कुंडलजुअलंच भगवओ तित्थयरस्स उस्सीसगमूले ठवेइ ठवित्ता एगं महं सिरिदामगंडं तवणिज्जलंबूसगं सुवण्णपयरगमंडिअं णाणा मणिरयणविविहहारद्धहारउवसोभिअसमुदयं भगवओ तित्थयरस्स उल्लोयंसि णिक्खमइ' જિન પ્રતિકૃતિને પ્રતિસંહરિત કરીને માતાની નિદ્રાને પણ પ્રતિસંહરિત કરી દીધી. નિદ્રાને પ્રતિસંહરિત કરીને પછી તેણે ભગવાન તીર્થંકરના ઓશિકા તરફ એક ક્ષૌમ યુગલ અને કુંડળ યુગલ મૂકી દીધાં. ત્યાર બાદ તેણે એક શ્રી દામગંડ અથવા શ્રી દામ કાંડ કે જે તપનીય સુવર્ણના ઝુમનકથી એટલે કે ઝુનઝુનાથી યુક્ત હતું સુવર્ણના વર્કોથી

झुम्बनतां प्रापिताः हारार्द्धहाराश्च परिकर झुम्बनकतां प्रापिता इति 'तण्णं भगवं तित्थयरे अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणे देहमाणे सुहं सुहेणं अभिरममाणे२ चिट्ठइ' तं पूर्वोक्तं खलु भगवान् तीर्थङ्करः, अनिमिषया निर्निमिषया दृष्ट्या अत्यादरपूर्वकदृष्ट्या पश्यन् पश्यन् प्रेक्षमाणः प्रेक्षमाणः, सुखं सुखेन अभिरममाणः:-रतिं कुर्वस्तिष्ठति 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया वेसमणं देवं सद्दावेइ' ततः तदनन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वैश्रवणम्-उत्तर दिक्पालं देवं शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा, आहूय एवं वयासी' एवम् उक्तप्रकारेण-अवादीत् ऊक्तवान् किमुक्तवान्-तत्राह 'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रमेव भो देवानुप्रिय! 'वत्तीसं हिरण्णकोडीओ वत्तीसं सुवण्ण कोडीओ-वत्तीसं णंदाइं वत्तीसं भद्दाइं सुभगे सुभगरूवजुव्वणलावण्णेअ भगवओ तित्थयरस्स जम्मण-भवणंसि साहराहि' द्वात्रिंशतं हिरण्यकोटीः, रजतकोटीः, द्वात्रिंशतं सुवर्णकोटीः द्वात्रिंशतं नन्दानि वृत्त लोहासनानि द्वात्रिंशतम् भद्राणि भद्रासनानि सुभगानि शोभनानि सुभगरूप-

---

अर्थात् झुनझुने से युक्त था सुवर्ण के वरकों से मण्डित था एवं अनेक मणियों तथा रत्नों से निर्मित विविध हारों से अर्ध हारों से उपशोभित समुदायवाला था उसे भगवान् तीर्थंकर के ऊपर तने हुए चंदोवा में लटका दिया 'तण्णं भगवं तित्थयरे अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणे २ सुहं सुहेणं अभिरममाणे २ चिट्ठइ' भगवान् तीर्थंकर इस झुम्बनक युक्त श्री दामगण्ड को अनिमिष दृष्टि से देखते देखते सुखपूर्वक आनन्द के साथ खेलते रहते 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया वेसमणं देवं सद्दावेइ' इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने वैश्रमण कुवेरको बुलाया सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर के उससे ऐसा कहा-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ! वत्तीसं हिरण्णकोडीओ वत्तीसं सुवण्णकोडीओ वत्तीसं भद्दाइं सुभगे सुभगरूवजुव्वणलावण्णे अ भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहराहि' हे देवानुप्रिय! तुम शीघ्र ही ३२ हिरण्यकोटियों को, ३२ सुवर्णको-

---

મંડિત હતું એવું અનેક મણિઓથી તેમજ રત્નોથી નિર્મિત વિવિધ હારોથી, અર્ધહારોથી, ઉપશોભિત સમુદાય યુક્ત હતું તેને ભગવાન તીર્થંકરની ઉપર તાણવામાં આવેલા ચંદર-વામા લટકાવી દીધું. 'तण्णं भगवं तित्थयरे अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणे २ सुहं सुहेणं अभिरममाणे २ चिट्ठइ' ભગવાન્ તીર્થંકર તે ઝુંબનક યુક્ત શ્રી દામ ખંડને અનિમિષ દૃષ્ટિથી જોતાં-જોતાં સુખ પૂર્વક આનંદ સાથે રમતા રહેતા. 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया वेसमणं देवं सद्दावेइ' ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે વૈશ્રમણ કુબેરને બોલાવ્યો. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ वत्तीसं हिरण्णकोडीओ वत्तीसं सुवण्णकोडीओ वत्तीसं भद्दाइं सुभगे सुभगरूवजुव्वणलावण्णे अ भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहराहि' હે દેવાનુપ્રિય! તમે શીઘ્ર ૩૨ હિરણ્યકોટિ-ઓને, ૩૨ સુવર્ણ કોટિઓને, ૩૨ નન્દોને-વૃત્ત લોહાસનોને તેમજ ૩૨ ભદ્રાસનોને કે

यौवनलावण्यानि च सुभगयौवनलावण्यानि रूपाणि यत्र तानि तथाभूतानि पदव्यत्यय आर्षत्वात् च, समुच्चये भगवतः तीर्थङ्करस्य जन्मभवने संहर आनयेत्यर्थः 'साहरित्ता' संहृत्य आनीय 'एयमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि' एतामाज्ञप्तिकां मदीयायां प्रत्यर्पय। समर्पय 'तएणं से वेसमणे देवे सक्के णं जाव विणएणं वयणं पडिसुणेइ' ततः खलु स वैश्रवणो देवः शक्रेण यावद्विनयेन वचनं प्रतिश्रृणोति स्वीकरोति अत्र यावत्पदात् 'देविंदेणं देवरण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए एवं देवो तहत्ति आणाए' देवेन्द्रेण देवराजेन एवमुक्तः सन् हृष्ट तुष्ट चित्तानन्दितः, एवं देव तथाऽस्तु आज्ञाया इति ग्राह्यम्। 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य, स्वीकृत्य 'जंभएदेवे सद्दावेइ' जृम्भकान् देवान् तिर्यग्लोके वैताढ्य द्वितीय श्रेणिवासित्वेन तिर्यग्लोकगत निधानादिवेदिनः, शब्दयति, आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा, आहूय 'एवं वयासी' एवम् उक्तप्रकारेण, अवादीत् उक्तवान् स वैश्रमणः किमुक्तवान् तत्राह 'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया!' क्षिप्रमेव शीघ्रादिशीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरह' द्वात्रिंशतं

टियों को, ३२ नन्दों कों वृत्त लोहासनों को, एवं ३२ भद्रासनों कों, कि जिनका रूप बडा सुन्दर चमकीला हो भगवान् तीर्थंकर के जन्म भवन में लाओ-स्थापित करो एवं इन सबकी स्थापना करके फिर मेरी आज्ञाकी पूर्ति हो जानेकी खबर मुझे दो 'तएणं से वेसमणे देवे सक्केणं जाव विणएणं वयणं पडिसुणेइ पडिसुणित्ता जंभए देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासि खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! बत्तीसं हिरण्ण कोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण-भवणंसि साहरइ' जब शक्र ने वैश्रमण से ऐसा कहा-तब वह वैश्रमण बहुत अधिक आनंदित चित्तवान् हुआ और विनय के साथ उसने अपने स्वामी के वचनों को स्वीकार कर लिया इसके बाद उसने जृम्भक देवों को बुलाया और उसने ऐसा कहा कि हे देवानुप्रियो! तुम ३२ हिरण्य कोटियों को यावत् भगवान् तीर्थंकर के जन्मभवन में पहुचाओ यहां यावत्पद से 'देविंदेणं देवरण्णा

જેઓ અતીવ સુંદર અને ચમકતા હોય, ભગવાન તીર્થંકરના જન્મભવનમાં લાવો-સ્થાપિત કરો. અને એ સર્વની સ્થાપના કરીને પછી આજ્ઞા પૂરી કરવામાં આવી છે એની મને ખબર આપો. 'तएणं से वेसमणे देवे सक्केणं जाव विणएणं वयणं पडिसुणेइ पडिसुणित्ता जंभए देवे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासि खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणं साहरह' જ્યારે શક્રે વૈશ્રમણને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે વૈશ્રમણ ખૂબજ અધિક આનંદિત ચિત્તવાળો થયો અને વિનય પૂર્વક તેણે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાને-સ્વીકાર કરી લીધી. ત્યાર બાદ તેણે જાંભક દેવોને બોલાવ્યા અને તે દેવોને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું-કે હે દેવાનુંપ્રિયો! તમે ૩૨ હિરણ્ય કોટિઓને યાવત ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મ ભવનમાં મૂકી દો. અહીં યાવત્ પદથી 'देविंदेणं देवरण्णा एवं

हिरण्यकोटीयावद् भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवने संहरत आनयत अत्र यावत्पदात् द्वात्रिंशतं सुवर्णकोटीः द्वात्रिंशतं नन्दानि द्वात्रिंशतं भद्राणि सुभगानि सुभगरूपयौवनलावण्यानि इति ग्राह्यम्, एषामर्थः, अनन्तरोक्तरीत्या बोध्यः 'साहरित्ता' 'संहृत्य, आनीय 'एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत समर्पयत। 'तएणं ते जंभगा देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्टतुट्ठ जाव खिप्पामेव बत्तीसं हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरंति' ततः वैश्रमणस्याज्ञानन्तरं खलु ते जृम्भका देवा वैश्रवणेन देवेन एवम् उक्तप्रकारेण उक्ताः, आदिष्टाः सन्तो हृष्ट तुष्ट यावत् क्षिप्रमेव द्वात्रिंशतं हिरण्यकोटी यावद् च भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मभवने संहरन्ति, आनयन्ति, अत्र प्रथमयावत्पदात् चित्तानन्दिताः, प्रीतिमनसः, परमसौमनस्यिता, हर्षवशविसर्पद् हृदया इति ग्राह्यम् द्वितीय यावत्पदात् च द्वात्रिंशतं सुवर्णकोटीः द्वात्रिंशतं नन्दानि द्वात्रिंशतं भद्राणि सुभगानि सुभगयौवनलावण्यरूपाणि चेतिग्राह्यम् 'साहरित्ता' संहृत्य, आनीय 'जेणेव वेसमणे देवे तेणेव जाव पच्चप्पिणंति' यत्रैव वैश्रवणो देवस्तत्रैव यावत्प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति ते जृम्भका देवाः, अत्र यावत्पदात् तत्रैव, उपागच्छन्ति, उपागत्य वैश्रमणाय उक्तप्रकारामाज्ञप्तिकामिति ग्राह्यम् 'तएणं से

एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्त माणंदिए एवं देवो तहत्ति आणाए' इस पाठका संग्रह हुआ है 'साहरित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' पहुंचाकर फिर हमें खबर दो 'तएणं ते जंभया देवा वेसमणेणं देवेणं एवंवुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ जाव खिप्पामेव हिरण्ण कोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरंति' इसके बाद वैश्रमण द्वारा कहे गये वे जृंभक देव बहुत ही अधिक हर्षित एवं संतुष्ट चित्त हुए और यावत् उन्हों ने बहुत शीघ्र ३२ हिरण्य कोटियों आदिकों को भगवान् तीर्थंकर के जन्मभवन में पहुंचा दिया 'साहरित्ता जेणेव वेसमणे देवे तेणेव जाव पच्चप्पिणंति' पहुंचा देने के बाद फिर वे जहां वैश्रमण देव थे वहां गये और वहां जाकर उन्हों ने इसकी खबर उन्हें दी 'तएणं से वेसमणे देवे जेणेव सक्के देविंदे देवराया जाव पच्चप्पिणइ' तदनन्तर वह वैश्रमण

वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए एवं देवो तहत्ति आणाए' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. 'साहरित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' પહોંચાડયા પછી અમને તે સંબંધી ખબર આપો. 'तएणं ते जंभया देवा वेसमणेणं देवेणं एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठ जाव खिप्पामेव हिरण्णकोडीओ जाव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणभवणंसि साहरंति' ત્યાર બાદ વૈશ્રમણ વડે કહેવામાં આવેલા તે જૃંભક દેવો બહુજ અધિક હર્ષિત તેમજ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળા થયા અને યાવત્ તેમણે બહુજ શીઘ્ર ૩૨ હિરણ્ય કોટિઓ વગેરેને ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મ ભવનમાં સ્થાપિત કર્યા 'साहरित्ता जेणेव वेसमणे देवे तेणेव जाव पच्चप्पिणंति' પહોંચાડીને પછી તે જ્યાં વૈશ્રમણ દેવો હતાં ત્યા ગયા અને ત્યાં જઈને તેમણે તે અંગેની તેમને ખબર આપી. 'तएणं से वेसमणे देवे जेणेव सक्के देविंदे देवराया जाव पच्चप्पिणइ' તત્પશ્ચાત્ તે વૈશ્રમણ

वेसमणे देवे जेणेव सक्के देविंदे देवराया जाव पच्चप्पिणइ' ततः खलु तदनन्तरं किल स वैश्रमणो देवो यत्रैव शक्रो देवेन्द्रो देवराजो यावत्प्रत्यर्पयति समर्पयति, अत्रापि यावत्पदात् तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य शक्राय उक्तप्रकारिकामाज्ञप्तिकामिति ग्राह्यम् । अथ अस्मासु स्व-स्थानं प्राप्तेषु निःसौन्दर्या सौन्दर्याधिके भगवति तीर्थङ्करे मा दुष्टा दुष्टदृष्टिं निःक्षिपन्तु, इति, तदुपायार्थ माह 'तएणं' इत्यादि 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया अभियोगे देवे सद्दावेइ' ततः वैश्रमणेनाज्ञा प्रत्यर्पणानन्तरं खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, आभियोगिकान् आज्ञा-कारिणो देवान् शब्दयति, आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा; आहूय, 'एवं वयासी' एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवान तत्राह 'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !' क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः भगवओ तित्थयरस्स जम्मण णयरंसि सिंघाडग जाव महापहपहेसु महया-महया सद्देणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा एवं वदह' भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मनगरे शृङ्गाटकयावन्महापथपथेषु महता महता, विपुलेन विपु-लेन शब्देन, उद्घोषयन्तः उद्घोषयन्तः, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण-ब्रूत अत्र यावत्पदात् त्रिक चतुष्कचत्वरेति ग्राह्यम् । किं ब्रूत तत्राह-'हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइवाणमंतर जोइस वेमाणिया देवा य देवीओअ जेणं देवाणुप्पिया ! तित्थयरस्स तित्थयरमाऊएवा असुभं मणं पधारेइ' हन्त ! श्रृण्वन्तु भवन्तो बहवो वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकादेवाश्च देव्यश्च

देव जहां पर देवेन्द्र देवराज शक्र बिराजमान था वहां पर जाकर उसे खबर करदी 'तएणं से देविंदे देवराया सक्के आभिओगे देवे सद्दावेइ' इसके अन-न्तर उस देवेन्द्र देवराज शक्र ने आभियोगिक देवों को बुलाया-'सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर उनसे ऐसा कहा-खिप्पामेवभो देवाणुप्पिया ! भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरंसि सिंघाडग जाव महापहपहेसु महया २ सद्देणं उग्घो-सेमाणा २ एवं वदह' हे देवानुप्रियो ! तुम शीघ्र ही भगवान् तीर्थंकर के जन्मनगर में जो श्रृङ्गाटक आदि महापथ पथ हैं उनमें जाकर जोर २ से घोषणा करते करते ऐसा कहो-यहां यावत्पद से 'त्रिक, चतुष्क और चत्वर' इन मार्गोंका ग्रहण हुआ है 'हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिया देवा य देवीओ

દેવ જ્યાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ બિરાજમાન હતા ત્યાં આવીને તેમને કાર્યપૂર્ણ કર્યાની ખબર આપી. 'त एणं से देविंदे देवराया सक्के अभिओगे देवे सद्दावेइ' ત્યાર બાદ તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા. 'सद्दावित्ता एवं वयासी' અને બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरंसि सिंघाडग जाव महापहपहेसु महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणा २ एवं वदह' હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્ર ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મનગરમાં જે શ્રૃંગાટકો વગેરે મહાપથો છે ત્યાં જઈને જોર-શોરથી ઘોષણા કરીને આ પ્રમાણે કહો-અહીં યાવત પદથી 'त्रिक, चतुष्क અને चत्वर' એ માર્ગો ગૃહીત થયા છે 'हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइ वाणमंतरजोइसवेमाणिय देवाय देवीओ

देवानुप्रियाः ! इति सम्बोधनम् तथा च हे देवानुप्रियाः ! भवतां मध्ये यः खलु अनिर्दिष्ट नामा तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करमातु र्वोपरि अशुभं मन', प्रधारयति दुष्टं संकल्पयति 'तस्सणं अज्जगमंजरिआ इव सयधा मुद्धाणं फुट्टउत्तिकट्टु घोराणं घोसेह' तस्य खलु अशुभं मनः प्रधारयतः आर्यकमञ्जरिकेव आर्यको नाम वनस्पति विशेषः यः 'आजओ' इति भाषाप्रसिद्धः, तस्य मञ्जरिकेव मूर्द्धा शतधा स्फुटत् इति कृत्वा इत्युक्त्वा घोषणां घोषयत उद्घोषणां कुरुत 'घोसित्ता' घोषयित्वा 'एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' त्ति एता माज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत इति 'तएणं ते अभियोगा देवा जाव एवं देवोत्ति आणाए पडिसुणंति' ततः खलु ते आभियोगिकाः देवाः, जाव एवं देव तथाऽस्तु इति कथयित्वा आज्ञायाः, वचन प्रतिशृण्वन्ति स्वीकुर्वन्ति अत्र यावत्पदात् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद्हृदयाः, इति ग्राह्यम् 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य 'सक्कस्स देविंदस्स

य जेणं देवाणुप्पिया तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए वा असुभं मणं पधारेइ तस्स णं अज्जगमंजरियाइव मुद्धाणं फुट्टउत्ति कट्टु घोसणं घोसेह' आप सब भवनपति वानव्यन्तरज्योतिष्क और वैमानिक देव और देवियों सुनों कि जो देवानुप्रिय ! तीर्थंकर या तीर्थंकर माता के सम्बन्ध में अशुभ संकल्प करेगा उसका मस्तक-आर्यक वनस्पति विशेष-की मंजरिका की तरह सौ सौ टुकडे रूपमें हो जावेगा ऐसी 'घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणहत्ति' घोषणा करके फिर मुझे खबर दो 'तए णं से आभिओगा देवा जाव एवं देवोत्ति आणाए पडिसुणंति' इस प्रकार से शक्र के द्वारा कहे गये उन आभियोगिक देवों ने उसकी आज्ञाको हे स्वामिन् ! ऐसा ही घोषणा हम करेंगे इस प्रकार कहकर उसकी आज्ञाको स्वीकार करलिया यहां यावत्पद से 'हृष्ट तुष्ट चित्तानंदिताः प्रीतिमनसः परम सौमनस्यिता हर्षवशविसर्पद्हृदयाः' इस पाठका संग्रह हुआ है 'पडिसुणित्ता सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमंति' अपने स्वामी देवेन्द्र

य जेणं देवाणुप्पिया तित्थयरस्स तित्थयरमाऊए वा असुभं मणं पधारेइ तस्सणं अंज्जगमंजरिया इव मुद्धाणं फुट्टत्ति कट्टु घोसणं घोसेह' तमे બધાં ભવનપતિ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ અને દેવીઓ સાંભળો કે જે દેવાનુપ્રિય તીર્થંકર કે તીર્થંકરના માતાના સંબંધમાં અશુભ સંકલ્પ કરશે તેનું મસ્તક આર્યક વનસ્પતિ વિશેષની મંજરિકાની જેમ સો-સો કકડાના રૂપમાં થઈ જશે. એવી 'घोसेत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणहत्ति' ઘોષણા કરીને પછી મને ખબર આપો. 'तएणं से आभिओगा देवा जाव एवं देवोत्ति आणाए पडिसुणंति' આ પ્રમાણે શક્ર વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે આભિયોગિક દેવોએ તેની આજ્ઞાને હે સ્વામિન્ ! એવી જ ઘોષણા અમે કરીશું. આ પ્રમાણે કહીને તેની આજ્ઞા માની લીધી. અહીં યાવત્ પદથી 'हृष्ट तुष्टा चित्तानंदिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिता हर्षवशविसर्पद हृदयाः' આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે 'पडिसुणित्ता सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमंति' પોતાના સ્વામી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરીને પછી

देवरण्णो अंतिआओ पडिणिक्खमंति' शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य अन्तिकात् समीपात् प्रतिनिष्क्रामति गच्छन्ति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'खिप्पामेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मण णगरंसि सिंघाडग जाव एवं वयासी' क्षिप्रमेव भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्मनगरे शृङ्गाटक यावत् एवम् उक्तप्रकारेण अवादिषुः, उक्तवन्तः, अत्र यावत्पदात् त्रिकचतुष्क चत्वरमहापथपथेषु इति ग्राह्यम् किमुक्तवन्तस्तत्राह–'हंदि सुणंतु' इत्यादि 'हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइ जाव जेणं देवाणुप्पिया!' हन्त! श्रृण्वन्तु भवन्तो बहवो भवनपति यावत् यः खलु हे देवानुप्रियाः! भवतां मध्ये 'तित्थयरस्स जाव फुट्टउत्तिकट्टु घोसणगं घोसंति, तीर्थङ्करस्य यावत् स्फुटतु–इति कृत्वा, इत्युक्त्वा घोषणं घोषन्ति अत्र यवत्पदात् तीर्थङ्करमातु र्वोपरि अशुभं मनः प्रधारयति दुष्टं संकल्पयति तस्य आर्यकमञ्जरिकेवमूर्द्धा शतधा इति ग्राह्यम् 'घोसित्ता' घोषयित्वा 'एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति' एताम् शक्रेण निर्दिष्टाम् आज्ञप्तिकां शक्राय प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति ते–अभियोगिका देवाः 'तएणं' ततः, आभियोगिक देवै-

---

देवराज शक्र की आज्ञा को स्वीकार करके फिर वे उसके पास से वापिस चले आये 'पडिणिक्खमित्ता खिप्पामेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरंसि सिंघाडग जाव एवं वयासी–हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइ जाव जेणं देवाणुप्पिया! तित्थयरस्स जाव फुट्टहीति कट्टु घोसणगं घोसंति' आकर वे फिर बहुत ही जल्दी भगवान् तीर्थंकर के जन्मनगरस्थ श्रृङ्गाटक, त्रिक चतुष्क आदि मार्गो पर आगये और वहां पर इस प्रकार की घोषणा करनेलगे–आप सब भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक देव एवं देवियां सुनिये जो कोई तीर्थंकर या तीर्थंकर की माता के सम्बन्ध में दुष्ट संकल्प करेगा उसका मस्तक आजओ नामक वनस्पति विशेष की मंञ्जरिका के जैसा सौ २ टुकडेवाला हो जायगा 'घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' इस प्रकार की घोषणा करके फिर उन्हों ने इसकी गई घोषणा की खबर अपने स्वामी देवेन्द्र देवराज शक्र के पास

તેઓ ત્યાંથી આવતા રહ્યા. 'पडिणिक्खमित्ता खिप्पामेव भगवओ तित्थयरस्स जम्मणणयरंसि सिंघाडग जाव एवं वयासी–हंदि सुणंतु भवंतो बहवे भवणवइ जाव जेणं देवाणुप्पिया! तित्थयरस्स जाव फुट्टहीति कट्टु घोसणगं घोसंति' આવીને પછી અતીવ શીઘ્ર ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મ નગર સ્થાન શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક વગેરે માર્ગો ઉપર તેઓ પહોંચી ગયા અને ત્યાં આ જાતની ઘોષણા કરવા લાગ્યા–આપ સર્વ ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવ તેમજ દેવીઓ સાંભળો. જે કોઈ તીર્થંકર કે તીર્થંકરના માતાના સંબંધમાં દુષ્ટ સંકલ્પ કરશે. તેનું માથું આજઓ નામક વનસ્પતિ વિશેષની મંજરિકાની જેમ સો–સો કકડાવાળું થઈ જશે. 'घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' આ જાતની ઘોષણા કરીને પછી તેમણે આ ઘોષણા થઈ ગઈ છે, એવી સૂચના સ્વામી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રની પાસે મોકલી. 'त एणं ते बहवे भवणवइवाणमंतर जोइस वेमाणिया देवा भगवओ तित्थयर-

रुक्तविषयप्रत्यर्पणानन्तरं खलु 'ते बहवे भवणवइ वाणमंतर जोइसवेमाणिया देवा भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेंति' ते बहवो भवनपति वानव्यन्तर ज्योतिष्क वैमानिकादेवाः, भगवतस्तीर्थङ्करस्य जन्ममहिमानं कुर्वन्ति 'करित्ता' जेणेव णंदीसर दीवे तेणेव 'उवागच्छंति' यत्रैव नन्दीश्वरवरद्वीपस्तत्रैवोपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अट्ठाहियाओ महामहिमाओ करेंति' अष्टाह्निका महामहिमाः अष्टदिन निर्वत्तीयोत्सव विशेषान् कुर्वन्ति बहु वचनंचात्र सौधर्मेन्द्रादिभिः प्रत्येकं क्रियमाणत्वात् 'करित्ता' कृत्वा जामेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया' यस्यामेवदिशि प्रादुर्भूताः, तस्या मेव प्रतिगताः, ते देवाः ॥सू० १२॥

इतिश्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित–ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्री–शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य'–पदविभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलाल–व्रतिविरचितायां श्री जम्बूद्वीपसूत्रस्य प्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमवक्षस्कारः समाप्तम् ॥५॥

भेज दी 'तएणं ते बहवे भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिया देवा भगवओ तित्थयरस्स जम्मणमहिमं करेंति, करित्ता जेणेव णंदीसरे दीवे तेणेव उवागच्छंति' इसके बाद उन सब भवनपति वानव्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों ने भगवान् तीर्थंकर के जन्मकी महिमा की जन्मकी महिमा करके फिर वे जहां पर नन्दीश्वर द्वीप था वहां पर आये 'उवागच्छित्ता अट्ठाहियाओ महामहिमाओ करेंति करित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया, वहां आकरके उन्हों ने अष्टाह्निका महोत्सव किया यहां बहुवचन के प्रयोग से सौधर्मेन्द्रादिकों ने सबने यह महामहोत्सव किया यह सूचित होता है फिर वे जहां से आये थे वहीं पर वापिस चले गये ॥१२॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचित जम्बूद्वीपसूत्र की प्रकाशिका व्याख्या में पंचमवक्षस्कार समाप्त ॥५॥

स्स जम्मणमहिमं करेंति, करित्ता जेणेव णंदीसरे दीवे तेणेव उवागच्छंति' त्यार બાદ તે બધા ભવનપતિ વાનવ્યંતર જ્યોતિષ્ક તેમજ વૈમાનિક દેવોએ ભગવાન્ તીર્થંકરના જન્મનો મહિમા કર્યો. જન્મનો મહિમા કરીને પછી તેઓ જ્યાં નંદીશ્વર દ્વીપ હતો, ત્યાં આવ્યા. 'उवागच्छित्ता अट्ठाहियाओ महामहिमाओ करेंति, करित्ता जामेव दिसि पाउब्भूआ तामेव दिसिं पडिगया' ત્યાં આવીને તેમણે અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ સંપન્ન કર્યો. અહીં બહુવચનના પ્રયોગથી સૌધર્મેન્દ્રાદિક સર્વેએ મળીને આ મહોત્સવ કર્યો, આમ સૂચિત થાય છે. પછી તેઓ જ્યાંથી આવ્યા હતા, ત્યાં જ પાછા જતા રહ્યા. ॥ १२ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત જમ્બૂદ્વીપ સૂત્રની પ્રકાશિકા વ્યાખ્યાનો પાંચમો વક્ષસ્કાર સમાપ્ત. ॥ ५ ॥

षष्ठोवक्षस्कारः प्रारभ्यते

इतः पूर्वं जम्बूद्वीपान्तर्वर्त्तिवस्तु स्वरूपं पृष्टं सम्प्रति जम्बूद्वीपस्यैव चरमप्रदेशस्वरूपं प्रश्नयन्न ह-'जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स पएसा' इत्यादि,

मूलम्-जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स पएसा लवणसमुदं पुट्ठा ? हंत पुट्ठा ! ते णं भंते ! किं जंबुद्दीवे दीवे लवणसमुद्दे ? गोयमा ! जंबुद्दीवे णं दीवे णो खलु लवणसमुद्दे, एवं लवणसमुद्दस्स वि पएसा जंबुद्दीवे पुट्ठा भाणियव्वा इति। जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे जीवा उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता लवणसमुद्दे पच्चायंति, अत्थेगइया पच्चायंति अत्थेगइया नो पच्चायंति, एवं लवणस्स वि जंबुद्दीवे दीवे णेयव्वं इति ॥सू० १॥

छाया-जम्बूद्वीपस्य खलु भदन्त ! द्वीपस्य प्रदेशा लवणसमुद्रं स्पृष्टा ? हन्त स्पृष्टाः ? ते खलु भदन्त ! किं जम्बूद्वीपे द्वीपे लवणसमुद्रे ? गौतम ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे नो खलु लवणसमुद्रे, एवं लवणसमुद्रस्यापि प्रदेशाः जम्बूद्वीपे स्पृष्टा भणितव्याः। जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे जीवा उद्द्राय्योद्द्राय लवणसमुद्रं प्रत्यायान्ति-अस्त्येककाः प्रत्यायान्ति, अस्त्येकका नो प्रत्यायान्ति एवं लवणस्यापि जम्बूद्वीपे द्वीपे नेतव्यम् ॥ सू० १ ॥

टीका-'जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स' जम्बूद्वीपस्य खलु भदन्त ! द्वीपस्य सर्वद्वीप-मध्यवर्त्तिनो द्वीपस्येत्यर्थः 'पएसा' प्रदेशाः जम्बूद्वीपसंबन्धिनश्चरमप्रदेशाः, अत्र प्रदेशा इति कथनेन लवणसमुद्र संबन्धसहचारात् चरमा एव प्रदेशा ज्ञातव्याः अन्यथा-जम्बूद्वीप-

वक्षस्कार छट्ठा

यहां से पहिले जम्बूद्वीपान्तर्वर्ती वस्तुका स्वरूप पूछा अब जम्बूद्वीप के ही चरमप्रदेशका स्वरूप पूछने के निमित्त गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा प्रश्न करते हैं।

'जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स' इत्यादि।

टीकार्थ-'जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स, हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप के 'पएसा' चरमप्रदेश क्या 'लवणसमुदं पुट्ठा' लवण समुद्रको छूते हैं ? यहां प्रदेश-पद से जो चरमप्रदेश ग्रहीत हुए हैं वे लवण समुद्र के सहचार से ग्रहीत हुए

વક્ષસ્કાર ૬ પ્રારંભ

આ પૂર્વે જમ્બૂદ્વીપાન્તર્વર્તી વસ્તુ-સ્વરૂપ વિશે પૃચ્છા કરવામાં આવી હવે જમ્બૂ-દ્વીપનાજ ચરમપ્રદેશના સ્વરૂપ વિશે જાણવા માટે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે-

'जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स' इत्यादि'

ટીકાર્થ-'जंबुदीवस्स णं भंते ! दीवस्स' હે ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપના 'पएसा' પ્રદેશો શું 'लवणसमुदं पुट्ठा' લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે ? અહીં પ્રદેશ પદથી જે ચરમપ્રદેશો

मध्यवर्त्ति प्रदेशानां लवणसमुद्रादतिदूरस्थिततया लवणसमुद्रसंस्पर्शसंभवनाया असंभवात् प्रश्नोऽनुपपन्न एव स्यादिति । 'लवणसमुद्दं पुट्ठा' लवणसमुद्रं स्पृष्टवन्तः जम्बूद्वीपसंबन्धि चरमप्रदेशानां लवणसमुद्रेण सह संस्पर्शो विद्यते नवेति ज्ञात्वा प्रश्नः भगवानाह—'हंता' इत्यादि, 'हंता गोयमा ! हन्त, गौतम ! 'पुट्ठा' स्पृष्टाः, अर्थात् जम्बूद्वीपस्य ते चरमप्रदेशा लवणसमुद्राभिमुखास्ते लवणसमुद्रे स्पृष्टवन्त इत्यर्थः अथ संप्रदायादिना द्वीपानन्तरीयाः समुद्राः समुद्रानन्तरीयाश्च द्वीपाः तेन ये यदनन्तरीयास्ते तत्संस्पर्शिनः इति सुज्ञातेऽपि प्रष्टव्येऽर्थे यत् प्रश्नविधानम्, तदुत्तरसूत्रे प्रश्न बीजाधानायेति "तेणं भंते ! किं जंबुद्दीवे दीवे लवणसमुद्दे' ते खलु भदन्त ! किं जम्बूद्वीपो द्वीपः लवणसमुद्रः, हे भदन्त ! लवणसमुद्रस्पृष्टाः जम्बूद्वीपस्य चरमप्रदेशाः किं जम्बूद्वीपस्येत्येवं व्यपदेश्याः किम्वा लवणसद्रसंबद्ध-

---

हैं यदि ऐसा न मानाजावे तो फिर जम्बूद्वीप के मध्यवर्ती जो प्रदेश हैं वे तो लवणसमुद्र से अति दूर स्थित हैं इस कारण उनके द्वारा लवण समुद्रका छूना ही असंभव है अतः फिर यह प्रश्न ही नहीं उठ सकेगा इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'हंता !, गोयमा !' हां गौतम ! जम्बूद्वीप के जो चरम प्रदेश लवण समुद्र के अभिमुख है वे लवणसमुद्र को छूते हैं जब की ऐसी मान्यता है कि-द्वीप को घेरे हुए समुद्र हैं और समुद्र को घेरे हुए द्वीप हैं–तो फिर इस मान्यता से ही यह बात सिद्ध होती है कि जो जिसे घेरे हुए हैं वे उसे छूभी रहे है फिर भी यहां पर जो ऐसा प्रश्न किया गया है वह उत्तर सूत्र में प्रश्न बीज के आधान के निमित्त किया गया है 'तेणं भंते ! किं जंबुद्दीवे दीवे लवणसमुद्दे' अब गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–कि हे भदन्त ! लवण समुद्र को छूने वाले जो जम्बूद्वीप के चरमप्रदेश है वे क्या जम्बूद्वीप के ही कहलायेंगे या लवण समुद्र से संबद्ध हो जाने के कारण लवणसमुद्र के कहलायेंगे ।

ગૃહીત થયા છે તે લવણ સમુદ્રના સહચારથી ગૃહીત થયા છે. જો આ પ્રમાણે માનવામાં ન આવે તો પછી જંબૂદ્વીપના મધ્યવર્તી ભાગમાં જે પ્રદેશો છે તે તો લવણસમુદ્રથી અતિ દૂર સ્થિત છે. આથી તેમના વડે લવણસમુદ્રને સ્પર્શવું જ અસંભવ છે. એથી આ જાતનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. એ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–હંતા, ગોયમા ! હાં ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના જે ચરમ પ્રદેશો લવણસમુદ્રાભિમુખ છે. તે લવણસમુદ્રને સ્પર્શે છે. એવી માન્યતા છે કે દ્વીપાવેષ્ટિત સમુદ્રો છે અને સમુદ્રાવેષ્ટિત દ્વીપો છે. તો પછી આ માન્યતાથી જ આ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જેઓ જેમના વડે આવેષ્ટિત છે તેઓ તેમને સ્પર્શી પણ રહ્યા છે. છતાંએ અહીં જે આ જાતનો પ્રશ્ન કરવાવામાં આવ્યો છે તે ઉત્તર સૂત્રમાં પ્રશ્ન બીજના આધાન માટે કરવામાં આવેલ છે. 'तेणं भंते ! किं जंबुद्दीवे दीवे लवणसमुद्दे' હવે ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત ! લવણસમુદ્રને સ્પર્શનારા જે જમ્બૂદ્વીપના ચરમપ્રદેશો છે તે શું જંબૂદ્વીપના જ કહેવાશે ?

त्वाल्लवणसमुद्रस्य नतु जम्बूद्वीपस्य प्रदेशाः कथं लवणसमुद्रस्येति कथमत्र प्रश्नः संगच्छते, उच्यते-यद् येन स्पृष्टं तत् किञ्चित् तद्व्यपदेशं लभते यथा-वृक्षस्थिताऽपि वल्ली पुष्प-भारावनत वृक्षशाखा द्वारा भूमिसंबद्धा भूसिक्त वल्ली च भूमेरियं वल्लीतिव्यपदेश दर्शनात् किञ्चिद्वस्तु न पुनर्नतद्व्यपदेशं लभते यथा-तर्जन्या संपृष्टा अंगुष्ठाङ्गुलिर्ज्येष्ठैव नतु तर्जनी संबद्धापि तर्जनी तद्वत् प्रकृते जम्बूद्वीपस्य चरमप्रदेशाः लवणसमुद्रं स्पृष्टाः किं लवण-समुद्रस्य उत जम्बूद्वीपस्येति संशयात् समुत्पद्यते एव प्रश्न इति, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवेणं दीवे णो खलु लवणसमुद्दे' जम्बूद्वीपः खलु द्वीपो न

शंका-जम्बूद्वीप के जो चरमप्रदेश लवणसमुद्र को छू रहे है वे प्रदेश तो जम्बूद्वीप के ही कहलावेंगे फिर वे चरम प्रदेश जम्बूद्वीप के व्यपदेश्य हो या लवण समुद्र के व्यपदेश्य होगें ? ऐसा जो प्रश्न यहां पर किया गया है वह तो असंगत जैसा ही प्रतीत होता है ? सो ऐसी अशंका यहां पर नहीं करनी चाहिये-क्यों कि जो जिससे स्पृष्ट होता है वह कोई २ उसके व्यपदेशको भी पालेता है-जैसे वृक्ष स्थित वल्ली पुष्प के भार से झुकी हुइ वृक्ष शाखा के द्वारा जब भूमि को छूने लग जाती है-उससे संबद्ध हो जाती है-तो ऐसा कहा जाता है कि यह वल्ली भूमि की है तथा तर्जनी के द्वारा संस्पृष्ट हुई अंगुष्ठाङ्गुलि ज्येष्ठा ही कहलाती है तर्जनी से संबद्ध होने पर भी वह तर्जनी नहीं कहलाती है इसी तरह प्रकृत में जम्बूद्वीप के चरमप्रदेश लवणसमुद्र को छुए हुए हैं तो क्या वे लवणसमुद्र के कहे जावेंगे या जम्बूद्वीपके कहे जावेंगे ऐसा संदेह उत्पन्न हो जाता है-अतः उस संशय से ऐसा प्रश्न होना है कि जम्बूद्वीप के चरम प्रदेश जम्बूद्वीप के ही कहे जावेंगे या लवणसमुद्र के ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जंबु-

---

શંકા-જંબૂદ્વીપના જે ચરમપ્રદેશો લવણસમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યા છે તે પ્રદેશો તો જંબૂદ્વીપના જ કહેવાશે પછી તે ચરમપ્રદેશો જંબૂદ્વીપના વ્યપદેશ્ય થશે કે લવણસમુદ્રના વ્યપદેશ્ય થશે ? એવો જે પ્રશ્ન અત્રે કરવામાં આવેલ છે તે તો અસંગત જેવો જ લાગે છે, તો આ જાતની આશંકા અહીં કરવી ન જોઈએ, કેમકે જે જેનાથી સ્પૃષ્ટ હોય છે, તેમાંથી કોઈ તેના વ્યપદેશને પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેમ કે વૃક્ષાસ્થિત લતા પુષ્પના ભારથી નમી પડેલી વૃક્ષ શાખા વડે જ્યારે ભૂમિને સ્પર્શવા માંડે છે-તેનાથી સંબદ્ધ થઈ જાય છે-તો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે કે આ લતા ભૂમિની છે તેમજ તર્જની વડે સંસ્પૃષ્ટ થયેલી અંગુષ્ઠાગુંલિને જયેષ્ઠાંગુલી જ કહેવામાં આવે છે. તર્જનીથી સંબદ્ધ હોવા છતાંએ તેને તર્જની કહેવામાં આવતી નથી. આ પ્રમાણે જ પ્રકૃતમાં જંબૂદ્વીપના ચરમ-પ્રદેશ લવણસમુદ્રને સ્પર્શેલા છે તો શું તેઓ લવણસમુદ્રના કહેવાશે અથવા જંબૂદ્વીપના કહેવાશે. આ જાતની આશંકા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે આ સંશયથી એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે ચરમપ્રદેશ જંબૂદ્વીપના જ કહેવાશે કે લવણસમુદ્રના ? એના જવાબમાં પ્રભુ

खलु लवणसमुद्रः ते प्रदेशाः जम्बूद्वीपस्य लवणसमुद्रस्पृष्टा अपि जम्बूद्वीप एव जम्बूद्वीप-सीमावर्त्तित्वात् न खलु ते लवणसमुद्रः जम्बूद्वीपसीमानमतिक्रम्य लवणसमुद्रसीमानमप्राप्तत्वात् किन्तु जम्बूद्वीपसीमागता एव ते प्रदेशाः लवणसमुद्रं स्पृष्टास्तेन तटस्थतया संस्पर्शभवनात् तर्जन्या संस्पृष्टा ज्येष्ठाङ्गुलिरिव स्वव्यपदेशं लभते इति । 'एवं लवणसमुद्दस्स वि पएसा जंबुदीवे पुट्ठा भाणियव्वा इति ॥ 'एवं लवणसमुद्रस्यापि प्रदेशा जम्बूद्वीपे स्पृष्टा भणितव्या इति, आलापप्रकारस्तु एवम्-हे भदन्त ! लवणसमुद्रस्य चरमप्रदेशाः जम्बूद्वीपं स्पृष्टा नवेति प्रश्नः, भगवानाह-हन्त, गौतम ! ये लवणसमुद्रस्य चरमप्रदेशास्ते जम्बूद्वीपं स्पृष्टवन्त एव, हे भदन्त ! लवणसमुद्रस्य चरमप्रदेशाः जम्बूद्वीपं स्पृष्टास्ते किं लवणसमुद्रव्यपदेशभाजः उत जम्बूद्वीपस्पृष्टत्वाद् जम्बूद्वीपव्यपदेशभाज इति पुनः प्रश्नः, भगवानाह-हे गौतम ! लवणसमुद्रस्य ते चरमप्रदेशा लवणसमुद्रव्यपदेशभाज एव

दीवेणं दीवे णो खलु लवणसमुद्दे' हे गौतम ! वे जम्बूद्वीप के चरमप्रदेश जो कि लवणसमुद्र को छुए हुए हैं वे जम्बूद्वीप के ही कहलावेंगे लवणसमुद्र के नहीं जिस प्रकार तर्जनी संस्पृष्ट ज्येष्ठाङ्गुली ज्येष्ठाङ्गुली ही कहलावेगी-तर्जनी नहीं कहलावेगी। वे चरमप्रदेश ऐसे तो हैं नही जो जम्बूद्वीप की सीमा को उल्लंघन करके लवणसमुद्र की सीमा में प्रविष्ट हुए हो किन्तु जम्बूद्वीप की सीमा में रहते हुए ही वे वहां स्पृष्ट हुए हैं। अतः वे उसी के ही व्यपदेश्य हैं। अन्य के नहीं। 'एवं लवणसमुद्दस्स वि पएसा जंबुदीवे पुट्ठा भाणियव्वा' इसी तरह से लवणसमुद्र के चरमप्रदेश जो कि जम्बूद्वीप को छूते हैं कहलेना चाहिये यहां आलाप प्रकार इस प्रकार से है-हे भदन्त ! लवण समुद्र के चरम-प्रदेश जम्बूद्वीप को छूते है या नही ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हां गौतम ! छूते हैं तो फिर वे लवणसमुद्र के कहलावेंगे ? या जम्बूद्वीप के कहलावेंगे ? जम्बूद्वीप के नहीं क्यों कि वे उसकी सीमा में ही रहे हुए हैं और वहां से वे उसे

કહે છે-'गोयमा ! जंबुदीवेणं दीवे णो खलु लवणसमुद्दे' હે ગૌતમ ! તે જંબૂદ્વીપના ચરમપ્રદેશો કે જેઓ લવણસમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યા છે, તેઓ લવણસમુદ્રના નહિ પરંતુ જંબૂદ્વીપના જ કહેવાશે. જે પ્રમાણે તર્જની સંસ્પૃષ્ટ જ્યેષ્ઠાંગુલી જ્યેષ્ઠાંગુલી જ કહેવાશે, તર્જની નહિ. તે ચરમપ્રદેશો એના તો છે જ નહિ કે જેઓ જંબૂદ્વીપની સીમાને ઓળંગીને લવણસમુદ્રની સીમામાં પ્રવિષ્ટ થયેલા હોય પરંતુ તે પ્રદેશો જંબૂદ્વીપની સીમામાં રહીને ત્યાં સ્પૃષ્ટ થયેલા છે. એથી તેઓ તેના જ વ્યપદેશ્ય છે. બીજાના નહિ. 'एवं लवणसमुद्दस्स वि पएसा जंबुदीवे पुट्ठा भाणियव्वा' આ પ્રમાણે લવણસમુદ્રના ચરમપ્રદેશો કે જેઓ જંબૂદ્વીપને સ્પર્શે છે તે પણ આ પ્રમાણે જ સમજી લેવા જોઈએ. અહીં આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-હે ભદંત ! લવણસમુદ્રના ચરમપ્રદેશો જંબૂદ્વીપને સ્પર્શે છે કે નહિ ? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-હાં ! તો જ્યારે તેઓ સ્પર્શ કરે તો પછી તેઓ લવણસમુદ્રના કહેવાશે ? અથવા

लवणसमुद्रसीमावर्त्तित्वात् न खलु ते लवणसमुद्रसीमानमतिक्रम्य जम्बूद्वीपसीमानं स्पृशन्ति किन्तु लवणसमुद्रसीमागता एव जम्बूद्वीपस्पृष्टा एतेन तटस्थतया संस्पर्शनध्वनात् तर्जन्या संस्पृष्टा ज्येष्ठाङ्गुलिरिव स्व व्यपदेशं लभते इति ॥ अनन्तरपूर्वसूत्रे जम्बूद्वीपलवण-समुद्रयोः परस्परं व्यवहाराभावः कथितः सम्प्रति-जम्बूद्वीपलवणसमुद्रयोरेव जीवानां परस्परमुत्पत्त्य आधारतां प्रष्टुमाह-'जंबुद्दीवेणं भंते ! जीवा' इत्यादि, जंबुद्दीवेणं भंते ! जीवा' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! जीवाः उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता' उद्द्राय उद्द्राय मृत्वा मृत्वा 'लवणसमुद्दे पच्चायंति' लवणसमुद्रे प्रत्यायान्ति'-समागच्छन्ति हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे वर्त्तमाना जीवाः स्वकर्मवशात् अत्रैव मृत्वा लवणसमुद्रे समुत्पद्यन्ते किमिति प्रश्नः, भगवानाह-हे गौतम ! 'अत्थेगइया पच्चायंति' अस्त्येककेजीवाः ये जम्बूद्वीपे मृत्वा लवणसमुद्रे प्रत्यायान्ति-समागच्छन्ति समुत्पद्यन्ते इति यावत् 'अत्थेगइया न पच्चायंति' अस्त्येकके न प्रत्यायान्ति, सन्ति तादृशा अपि जीवा ये जम्बूद्वीपे मृत्वा उत्पत्त्यर्थं लवणसमुद्रे नागच्छति, कथमेवं भवति

स्पृष्ट करते हैं ऐसा नहीं हैं कि वे उसकी सीमा को छोडकर उसे स्पृष्ट करते हों इस तरह यहां तक सूत्रकारने जम्बूद्वीप और लवणसमुद्र के चरमप्रदेशों में परस्पर में एक दूसरे के प्रदेश व्यपदेश होने का अभाव प्रकट किया है।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जंबुद्दीवे णं भंते जीवा उद्दाइत्ता २' हे भदन्त ! जंबूद्वीप में रहे हुए जीव अपनी २ आयु के अन्त में मर करके 'लवणसमुद्दे पच्चायंति' लवणसमुद्र में उत्पन्न होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा, अत्थेगइया पच्चायंति अत्थेगइया नो पच्चायंति' हे गौतम ! कितनेक जीव ऐसे हैं जो जम्बूद्वीप में मरकर लवण समुद्र में जन्मलेते हैं और कितनेक जीव ऐसे भी हैं जो जम्बूद्वीप में मरकर लवण समुद्र में जन्म नही लेते हैं- हे भदन्त ! ऐसा किस कारण से होता है कि कितनेक जीव

જંબૂદ્વીપના કહેવાશે ? હે ગૌતમ ! તે પ્રદેશો લવણસમુદ્રના જ કહેવાશે, જંબૂદ્વીપના નહિ. કેમકે તેઓ તેમની સીમામાંથી આવેલા છે. અને તેઓ ત્યાં જ તેને સ્પર્શે છે. એવું નથી કે તેઓ તેની સીમાને ત્યજીને તેને સ્પર્શતા હોય. આ પ્રમાણે અહીં સુધી સૂત્રકારે જંબૂદ્વીપ અને લવણસમુદ્રના ચરમપ્રદેશોમાં પરસ્પરમાં એકબીજાના પ્રદેશોના વ્યપદેશ હોવાના અભાવને પ્રકટ કરેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને આ જાતનોપ્રશ્ન કરે છે-'जंबुदीवे णं भंते ! जीवा उद्दाइता २' હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં આવેલા જીવો પોતપોતાના આયુષ્યના અંતમાં મરણ પામીને 'लवणसमुद्दे पच्चायंति' શું લવણસમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! अत्थेगइया पच्चायंति अत्थेगइया नो पच्चायंति' હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવો એવા છે કે જેનો જંબૂદીપમાં મરીને લવણસમુદ્રમાં જન્મ લે છે. અને કેટલાક જીવો એવા પણ છે કે જેઓ જંબૂદીપમાં મૃત્યુ પામીને લવણસમુદ્રમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા નથી. હે

यद्वेते जीवा जम्बूद्वीपे मृत्वा पुनरुत्पत्त्यर्थं लवणसमुद्रं गच्छन्ति, केचन जम्बूद्वीपे मृत्वा उत्पत्त्यर्थं लवणसमुद्रं न गच्छन्ति इति चेत् अत्रोच्यते-कर्मबलादिति, अयं भावः-मनोवाक्कायैः समुत्पादित कर्माणो जीवाः शुभाशुभकर्मपरतन्त्राः केचन गच्छन्ति, केचन न गच्छन्ति जीवानां तथा स्वकर्मवशतया गत्यागतौ वैलक्षण्यसंभवात् इति । 'एवं लवणसमुद्दस्स जंबुद्दीवे दीवे णेयव्वं' इति, एवं लवणसमुद्रस्यापि जम्बूद्वीपे द्वीपे नेतव्यमिति जम्बूद्वीपसूत्रवदेव लवणसमुद्रसूत्रे जीवानां मरणमागमनं च ज्ञातव्यमिति, अयं भावः-अत्रापि जम्बूद्वीपसूत्रवदेव आलापको वक्तव्य स्तथाहि-'लवणसमुद्देणं भंते ! जीवा उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता जंबुद्दीवे पच्चायंति ? अत्थे गइया पच्चायंति, अत्थेगइया नो पच्चायंति' लवणसमुद्रे खलु भदन्त ! जीवा उद्द्राय उद्द्राय जम्बूद्वीपे प्रत्यायान्ति ? सन्त्येकके प्रत्यायान्ति, सन्त्येकके नो प्रत्यायान्ति, हे भदन्त ! लवणसमुद्रे वर्त्तमाना जीवा आयुष्ककर्मक्षयात् मरणं प्राप्य तदनन्तरं पुनरुत्पत्त्यर्थं जम्बूद्वीपे गच्छन्ति नवेति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-हे गौतम ! सन्ति केचन तथाविधा जीवा ये लवणसमुद्रे मृत्वा उत्पत्त्यर्थं जम्बूद्वीपे समागच्छन्ति, केचन जीवा लवणसमुद्रे मृत्वा पुनरुत्पत्त्यर्थं जम्बूद्वीपे ना गच्छन्ति, कथमेवं भवतीति चेत् जीवानां स्वकर्मपराधीनतया तथा तथागति वैचित्र्यसंभवादिति ॥ सू० १ ॥

जम्बूद्वीप में मरकर लवण समुद्र में जन्म लेते हैं और कितनेक जीव वहां जन्म नहीं लेते हैं ? तो इसके उत्तर उनके द्वारा अर्जित उनका कर्म है तात्पर्य है कि प्रत्येक जीव अपने अपने मन वचन और काय के शुभ और अशुभ कर्मों का बन्ध किया करता है अतः उसी के अनुसार परतन्त्र हुए उन जीवों का भिन्न२ पर्यायों में उत्पाद होता रहता है । इस कारण कितनेक जीवों का वहां उत्पाद होता है और कितनेक जीवों का वहां उत्पाद नहीं होता है । 'एवं लवणसमुद्दस्स वि जंबुद्दीवे दीवे णेयव्वं' इसी तरह से लवणसमुद्र में मरे हुए कितनेक जीवों का उत्पाद जम्बूद्वीप में होता है और कितनेक जीवों का वहां उत्पाद नहीं होता है यहां पर आलापक जम्बूद्वीप सूत्र के जैसा ही जानना चाहिये

ભદંત ! એવું શા કારણથી થાય છે ? કે કેટલાક જીવો જંબૂદ્વીપમાં જન્મ ગ્રહણ કરે છે. અને કેટલાક જીવો ત્યાં જન્મ ગ્રહણ કરતા નથી ? તો આનો જવાબ એ જ છે કે તેમના વડે અર્જિત કર્મ જ તેમને તત્-તત્ પ્રદેશોમાં જન્મગ્રહણ કરાવે છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે દરેક જીવ પોત-પોતાના મન, વચન અને કાયના શુભ અને અશુભ કર્મોનો બંધ કરે છે. એથી તે મુજબ જ પરતંત્ર થયેલા તે જીવોની ભિન્ન-ભિન્ન સ્થાનોમાં ભિન્ન-ભિન્ન ગતિઓમાં તેમજ ભિન્ન-ભિન્ન પર્યાયોમાં ઉત્પત્તિ થતી રહે છે. એથી કેટલાક જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કેટલાક જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. 'एवं लवणसमुद्दस्स वि जंबुदीवे दीवे णेयव्वं' આ પ્રમાણે લવણસમુદ્રમાં મૃત્યુ પામેલા કેટલાક જીવોની ઉત્પત્તિ જંબૂદ્વીપમાં હોય છે અને કેટલાક જીવોની ઉત્પત્તિ હોતી નથી. અહીં 'આલાપક જંબૂ-

सम्प्रति-पूर्वोक्तानां जम्बूद्वीपमध्यवर्त्ति पदार्थानां सङ्ग्रहगाथामाह-खंड१ जोयण२' इ०

मूलम्-खंडा१, जोयण२ वासा३ पव्वय४ कूडा य५ तित्थ६ सेढीओ७।
विजय८ दह९ सलिलाओ१० पिंडए होइ संगहणी ॥१॥

जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भरहप्पमाणमेत्तेहिं खंडेहिं केवइयं खंडगणिएणं पण्णत्ते ? गोयमा ! णउयं खंडं सयं खंडगणिएणं पण्णत्ते । जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे केवइयं जोयणगणिएणं पण्णत्ते ? गोयमा ! सत्तेवय कोडिसया णउया छप्पण्णसयसहस्साइं, चउणवइं च सहस्सा सयं दिवड्ढं च गणियपयं ॥१॥ जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे कइ वासा पण्णत्ता ? गोयमा! सत्तवासा पन्नत्ता, तं जहा-भरहे एरवए हेमवए हिरण्णवए हरिवासे रम्मगवासे महाविदेहे७। जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे केवइया वासहरा पण्णत्ता, केवइया मंदरा पव्वया पन्नत्ता केवइया चित्तकूडा केवइया विचित्तकूडा केवइया जमगपव्वया केवइया कंचण पव्वया केवइया वक्खारा केवइया दीहवेयड्ढा केवइया वट्टवेयड्ढा पन्नत्ता? गोयमा! जंबुद्दीवे छ वासहरपव्वया एगे मंदरे पव्वए एगे चित्तकूडे एगे विचित्तकूडे दो जमगपव्वया दो कंचणपव्वयसया वीसं वक्खारपव्वया चोत्तीसं दीहवेयड्ढा चत्तारि वट्टवेयड्ढा एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे दुण्णिअउणत्तरा पव्वयसया भवंतीति मक्खायंति। जंबुदीवेणं भंते !

जैसे 'लवणसमुद्दे णं भंते ! जीवा उद्दाइत्ता २ जंबुद्दीवे पच्चायंति ? अत्थेगइया पच्चायंति अत्थेगइया णो पच्चायंति' इस आलापकका अर्थ स्पष्ट है ॥१॥

अब पूर्वोक्त जंबूद्वीप मध्यवर्ती पदार्थों की संग्रह गाथा जो कही गई है वह इस प्रकार से है। खंडा १ जोयण २ वासा ३ पव्वय ४ कूडाय ५ तित्थ सेढीओ ७। विजय ८ दह ९ सलिलाओ १० पिंडए होइ संगहणी ॥१॥

દ્વીપ સૂત્ર જેવો જ સમજવો જોઈએ. જેમ કે-'लवणसमुद्देणं भंते ! जीवा उद्दाइता २ जंबुदीवे पच्चायंति ? अत्थे गइया पच्चायंति अत्थे गइया णो पच्चायंति' આ આલાપકનો અર્થ સ્પષ્ટ જ સૂ० ॥ ૧ ॥

હવે પૂર્વોક્ત જમ્બૂદ્વીપ મધ્યવર્તી પદાર્થોની સંગ્રહગાથા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે તે આ પ્રમાણે છે-खंडा १, जोयण २, वासा ३, पव्वय ४, कूडाय ५, तित्थ सेढीओ ६-७, विजय ८, दह ९, सलिलाओ १० पिंडए होइ संगहणी ११ ॥

दीवे केवइया वासहरकूडा केवइया वक्खारकूडा केवइया वेयड्ढकूडा केवइया मंदरकूडा पन्नत्ता? गोयमा! छप्पण्णं वासहरकूडा छण्णउइं वक्खारकूडा तिण्णि छलुत्तरा वेयड्ढकूडसया णव मंदरकूडा पन्नत्ता। एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे चत्तारि सत्तसट्ठा कूडसया भवंतीति मक्खायं। जंबुद्दीवे दीवे भरहेवासे कइ तित्था पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ तित्था पन्नत्ता तं जहा—मागहे वरदामे पभासे। जंबुद्दीवे दीवे एरवए वासे कइतित्था पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ तित्था पन्नत्ता तं जहा—मागहे-वरदामे पभासे एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे एगमेगे चक्कवट्टि विजए कइ तित्था पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ तित्था पन्नत्ता, तं जहा—मागहे वरदामे पभासे, एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे एगे वि उत्तरे तित्थसए भवंतीति मक्खायंति। जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे केवइया विज्जाहरसेढीओ केवइया आभियोग सेढीओ पन्नत्ताओ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे अट्ठसट्ठी विज्जाहरसेढीयो अट्ठसट्ठी आभिओग-सेढीयो पण्णत्ताओ एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे छत्तीसे सेढिसए भवंतीति मक्खायं। जंबुद्दीवे दीवे केवइया चक्कवट्टि विजया केवइयाओ रायहाणीओ केवइयाओ तिमिसगुहाओ केवइयाओ खंडप्पवायगुहाओ केवइया कयमालया देवा केवइया णट्टमालया देवा केवइया उसभकूडा पन्नत्ता? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे चोत्तीसं तिमिसगुहाओ चोत्तीसं चक्कवट्टि विजया चोत्तीसं रायहाणीओ चोत्तीसं तिमिसगुहाओ चोत्तीसं खंडप्पवायगुहाओ चोत्तीसं कयमालया देवा चोत्तीसं णट्टमालया देवा चोत्तीसं उसभकूडा पव्वया पन्नत्ता। जंबुद्दीवे दीवे केवइया महद्दहा पन्नत्ता ? गोयमा ! सोलसमहद्दहा पन्नत्ता। जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइयाओ महानदीओ वासहरपव्वहाओ केवइयाओ महाणईओ कुंडप्पवहाओ पन्नत्ता ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस महाणईओ वासहरपव्वहाओ छावत्तरिं महाणईओ कुंडप्पवहाओ, एवामेव सपुव्वावरेणं

जंबुद्दीवे दीवे णउतिं महाणईओ भवंतीति मक्खायं। जंबुद्दीवे दीवे भरहेरवएसु वासेसु कइ महाणईओ पण्णत्ताओ गोयमा! चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ तं जहा–गंगासिंधू रत्तारत्तवई तत्थ णं एगमेगा महाणई चउद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे भरहेरवएसु वासेसु छप्पण्णं सलिलासहस्सा भवंतीति मक्खायंति। जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे हेमवयहेरण्णवएसु वासेसु कइ महाणईओ पण्णत्ताओ? गोयमा! चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ तं जहा–रोहिया रोहियंसा सुवण्णकूला रूप्पकूला, तत्थ णं एगमेगा महाणई अट्ठावीसाए अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे हेमवयहेरण्णवएसु वासेसु तरे सलिलासयसहस्से भवंतीति मक्खायं इति। जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे हरिवासरम्मगवासेसु कई महाणईओ पन्नत्ताओ गोयमा! चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ, तं जहा–हरीहरिकंता णरकंता णारिकंता, तत्थ णं एगमेगा महाणई छप्पणाए २ सलिला सहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ, एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे हरिवासरम्मगवासेसु दोचउवीसा सलिलासयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे महाविदेहवासे कइ महाणईओ पन्नत्ताओ गोयमा! दो महाणईओ पन्नत्ताओ तं जहा–सीया य सीओया य तत्थ णं एगमेगा महाणई पंचहिं पंचहिं सलिला सयसहस्सेहिं बत्तीसा एव सलिलासहस्सेहिं समग्गपुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवेणं दीवे महाविदेहे वासे दस सलिलासयसहस्सा चउसट्ठिं च सलिला सहस्सा भवंतीति मक्खायं। जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं केवइया सलिला सयसहस्सा पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति त्ति? गोयमा! एगे छण्णउए सलिलासयसहस्से पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे लवणसमुद्दं समप्पेंति त्ति,

जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं केवइया सलिला सय-सहस्सा पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति ? गोयमा ! एगे छण्णउए सलिला सयसहस्से पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे जाव सम-प्पेइ जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया सलिलासयसहस्सा पुरत्थाभि-मुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति ? गोयमा ! सत्त सलिला सयसहस्सा अट्ठा-वीसं च सहस्सा लवणसमुद्दं समप्पेंति, जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया सलिलासयसहस्सा पच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति ? गोयमा ! सत्त सलिला सयसहस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा लवणसमुद्दं समप्पेंति, एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस सलिला सयसहस्सा छप्पण्णं च सहस्सा भवंतीति मक्खायं त्ति ।सू० २॥

छाया—खण्डं योजनं वर्ष पर्वतः कूटाश्च तीर्थः, श्रेणयः ह्रदः सलिलानि पिण्डके भवति संग्रहणी। जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भरतप्रमाणमात्रैः खण्डैः कियत् खण्डगणितेन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! नवतं खण्डशतं खण्डगणितेन प्रज्ञप्तम्, जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियद् योजनं गणितेन प्रज्ञप्तम् ? गौतम ? सप्तैव च कोटिशतानि नवतानि षट्पञ्चाशच्छत-सहस्राणि चतुर्नवतिश्च च सहस्राणि शतंद्वयर्द्धं च गणितपदम् १ । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कति वर्षाणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! सप्तवर्षाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—भरत एरवतं हैमवतं हिरण्यवतं हरिवर्ष रम्यकवर्ष महाविदेहः। जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्तो वर्षधराः प्रज्ञप्ताः, कियन्तो मन्दराः पर्वताः प्रज्ञप्ताः, कियन्त श्चित्रकूटाः प्रज्ञप्ताः कियन्तो विचित्रकूटाः कियन्तो यमकपर्वताः, कियन्तः काञ्चन पर्वताः कियन्तो वक्षस्काराः कियन्तो दीर्घवैताढ्याः कियन्तो वृत्तवैताढ्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे षड्वर्षधरपर्वताः एको मन्दरः पर्वतः, एकः चित्रकूटः, एको विचित्रकूटः द्वौ यमकपर्वतौ द्वे काञ्चनकपर्वतशते विंशति र्वक्षस्काराः, पर्वताः चतुस्त्रिंशद्दीर्घवैताढ्याः चत्वारो वृत्तवैताढ्याः एवमेव सपूर्वापरेण जम्बू-द्वीपे द्वे एकोनसप्तत्यधिके पर्वतशते भवन्तीत्याख्यायन्ते । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्ति वर्षधरकूटानि कियन्ति वक्षस्कारकूटानि कियन्ति वैताढ्यकूटानि कियन्ति मन्दर-कूटानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! षट्पञ्चाशद्वर्षधरकूटानि, षण्णवति र्वक्षस्कारकूटानि त्रीणि षडुत्तराणि वैताढ्यकूटशतानि नव मन्दरकूटानि प्रज्ञप्तानि, एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे चत्वारि सप्तषष्ठानि कूटशतानि भवन्तीत्याख्यातम् ? जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भरते वर्षे कति तीर्थानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—मागधं वरदाम प्रभासम्, जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे ऐरवते वर्षे कतितीर्थानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम !

त्रीणि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-मागधं वरदाम प्रभासम्, एवमेव जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे महाविदेहे वर्षे एकैकस्मिन् चक्रवर्तिविजये कति तीर्थानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-मागधं वरदाम प्रभासम् ? एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे एकं द्व्युत्तरं तीर्थशतं भवतीत्याख्यातं ? जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियत्यो विद्याधरश्रेणयः कियत्य अभियोगिकश्रेणयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे अष्टषष्टि विद्याधरश्रेणयोऽष्टषष्टि राभियोगिकश्रेणयः प्रज्ञप्ताः । एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे षट्त्रिंशत् श्रेणयो भवन्तीत्याख्यातम् । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्तश्चक्रवर्त्तिविजयाः कियत्यो राजधान्यः कियत्यस्तमिस्रागुहाः कियत्यः खण्डप्रपातगुहाः कियन्तः कृतमालका देवाः कियन्तो नक्तमालका देवाः कियन्तः ऋषभकूटपर्वताः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे चतुस्त्रिंशत् चक्रवर्त्ति विजयाश्चतुस्त्रिंश द्राजधान्यः चतुस्त्रिंशत्तमिस्रागुहाः चतुस्त्रिंशत्खण्डप्रपातगुहाः-चतुस्त्रिंशत्कृतमालका देवाः चतुस्त्रिंशन्नक्तमालका देवाः चतुस्त्रिंशत-ऋषभकूटपर्वताः प्रज्ञप्ताः । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्तो महाह्रदाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! षोडश महाह्रदाः प्रज्ञप्ताः

जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियत्यो महानद्यो वर्षधरप्रवहाः कियत्यो महानद्यः कुण्डप्रवहाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे चतुर्दश महानद्यो वर्षधरप्रवहाः, षट्सप्ततिर्महानद्यः कुण्डप्रवहाः एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे नवतिर्महानद्यो भवन्तीत्याख्यातम् । जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतैरवतयोः कति महानद्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो महानद्यः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-गङ्गा सिन्धुः रक्ता रक्तवती, तत्र खलु एकैका महानदी चतुर्दश चतुर्दश सलिला सहस्रैः समग्रा पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समर्पयति, एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतैरवतयो र्वर्षयोः षट्पञ्चाशत् सलिला सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे हैमवत हैरण्यवतयोर्वर्षयोः कतिमहानद्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो महानद्यः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-रोहिता रोहितांशा सुवर्णकूटा रूप्यकूटा च, तत्र खलु एकैका महानदी अष्टाविंशत्याऽष्टाविंशत्या सलिलासहस्रैः समग्रा पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समर्पेति एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे हेमवतहैरण्यवतवर्षयो र्द्वादशोत्तरसलिलासहस्रं भवतीत्याख्यातम् इति । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे हरिवर्षरम्यकवर्षयोः कति महानद्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो महानद्यः प्रज्ञप्ता, हरि, हरिकान्ता, नरकान्ता, नारीकान्ता च, तत्र खलु एकैका महानदी षट्पञ्चाशता सलिलासहस्रैः समग्रा पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समर्पेति, एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे हरिवर्षरम्यकवर्षयोः द्वे चतुर्विंशति सलिला सहस्रे भवत इत्याख्यातम् । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे महाविदेह वर्षे कति महानद्यः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्वे महानद्यौ प्रज्ञप्ते, तद्यथा-शीता च शीतोदा च तत्र खलु एकैका महानदी पञ्चभिः पञ्चभिः सलिला सहस्रैः द्वात्रिंशता च सलिला सहस्रैः समग्रा पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समर्पयति एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहवर्षे दशसलिलाशतसहस्राणि चतुःषष्टि सलिला

सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन कियन्ति सलिलाशतसहस्राणि पूर्वपश्चिमाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयंति ? गौतम ! एकं षण्णवति सलिलाशतसहस्रं पूर्वपश्चिमाभिमुखं लवणसमुद्रं समर्पयति, जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरेण कियन्ति सलिलाशतसहस्राणि पूर्वपश्चिमाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति ? गौतम ! एकं षण्णवति सलिलाशतसहस्रं पूर्वपश्चिमाभिमुखं लवणसमुद्रं समर्पयति । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्ति ? सलिलाशतसहस्राणि पूर्वाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति ? गौतम ! सप्त सलिलाशतसहस्राणि अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि पूर्वाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति, जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे कियन्ति सलिलाशतसहस्राणि पश्चिमाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति ? गौतम ! सप्तसलिलाशतसहस्राणि अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति, एवमेव सपूर्वापरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे चतुर्दश सलिलाशतसहस्राणि षट्पञ्चाशत् सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् ॥ सू० २ ॥

टीका-'खंडा' खण्डम्-शकलम् 'जोयण' योजनम् 'वासा' वर्षाणि भरतादीनि 'पव्वय' पर्वतः-मन्दरादिः कूडाय' कूटानि-गिरिशिखराणि 'तित्थ' तीर्थं मागधादिकम् 'सेढीयो' श्रेणयो विद्याधरादीनाम् 'विजय' विजयश्चक्रवर्त्तिनाम् 'दह' ह्रदः 'सलिलाओ' सलिलाः नद्यः १० 'पिंडए होइ संगहणी' पिण्डके-समुदाये भवति संग्रहणी एते खण्डादयः पदार्थाः, अत्र षष्ठे-वक्षस्कारे प्रतिपादिता दशपदार्था दश द्वाररूपेण भवेयुस्तेषामयं संग्रह इति । 'खंडा

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भरहप्पमाणमेत्तेहिं' इत्यादि ।

टीकार्थ-इस छट्ठे वक्षस्कार में जो विषय प्रतिपादित किया जाने वाला है इसकी यह संग्रह कारिणी गाथा है-इसके द्वारा यह प्रकट किया गया है-कि, खण्ड द्वार से, योजन द्वार से भरतादिरूप वर्ष द्वार से मन्दरादिरूप पर्वत द्वारसे तीरशिखररूप कूट द्वार से मगधादिरूप तीर्थद्वार से विद्याधरों के श्रेणी द्वार से, चक्रवर्तियों के विजय द्वार से, ह्रदद्वार से एवं नदी रूप सलिला द्वार से' इस छट्ठे वक्षस्कार में ये दश पदार्थ प्रतिपादित किये जावेंगे । पदार्थ संग्रह वाक्य सूक्ष्म रूप होता है अतः उससे स्पष्ट बोध नहीं होता है अतः सूत्रकार

'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे भरहप्पमाणमेत्तेहिं' इत्यादि

टीકાર્થ-આ છઠ્ઠા વક્ષસ્કારમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે, તેની આ સંગ્રહકારિણી ગાથા છે. એના વડે આ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે ખંડદ્વારથી, યોજનદ્વારથી, ભરતાદિ રૂપ વર્ષદ્વારથી, મન્દરાદિ રૂપ પર્વતદ્વારથી, તીરશિખર રૂપ કૂટ-દ્વારથી, મગધાદિ રૂપ તીર્થદ્વારથી, વિદ્યાધરોની શ્રેણીદ્વારથી ચક્રવર્તિઓના વિજયદ્વારથી, હ્રદદ્વારથી તેમજ નદી રૂપ સલિલદ્વારથી-'આ છઠ્ઠા વક્ષસ્કારમાં એ દશ પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. પદાર્થ સંગ્રહવાક્ય સૂક્ષ્મ રૂપમાં હોય છે. એથી એનાથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થતું નથી. માટે સૂત્રકાર સ્વયં પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિ વડે હવે વિષયનું પ્રતિપાદન કરે

सहस्रै गुणने कृते सति गव्यूतानां पञ्चसप्ततिसहस्राणि भवन्ति, एतासां संख्यानां योजनानयनार्थं चतुर्भिर्भागे हृते सति लब्धानि अष्टादशसहस्राणि सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि योजनानाम्, अस्मिश्च सहस्राधिकं पूर्वराशौ प्रक्षिप्ते सति जातानि त्रिनवति ९३ सहस्राणि सप्त ७ शतानि पञ्चाशत् ५० अधिकानि कोटयादिका संख्यातु सर्वत्र समानैव, तथा धनुषामष्टाविंशतिशत पञ्चविंशतिसहस्रै गुंण्यते जातानि द्वात्रिंशल्लक्षाणि ३२०००० धनुषाम्, अष्टाभिश्च योजनसहस्रै योजनमेकं भवति, ततो योजनानयनार्थमष्टभिः सहस्रैर्भागे हृते सति लब्धानि चत्वारि योजनशतानि अस्मिश्च पूर्वराशौ प्रक्षिप्ते जातानि चतुर्नवति सहस्राणिसतं पञ्चाशदधिकम् . ... त्रयोदश पञ्चविंशति सहस्रैर्यदा गुण्यन्ते तदा जातानि त्रीणिलक्षाणि पञ्चविंशति सहस्राधिकानि, अर्द्धाङ्गुलमपि यदा पञ्चविंशति सहस्रैरभ्यस्ते 'गुण्यते' तदा जातानि अर्द्धाङ्गुलानां पञ्चविंशति सहस्राणि तेषामर्द्धलब्धानि अङ्गुलानां द्वादशसह-

संख्या आजाती है अब ३ कोश में २५ हजार का गुणा करने पर ७५ हजार गव्यूतों का प्रमाण आजाता है ७५ हजार गव्यूतों के योजन बनाने के लिये उनमें ४ का भाग देने पर १८७५० योजन होते है इसे पूर्व राशि में प्रक्षिप्त करने पर ९३ हजार ७ सौ ५० अधिक होते हैं कोटयादिकों की संख्या तो सर्वत्र उसी तरह से हैं १२८ धनुषों को २५ हजार से गुणित करने पर ३२००००० लाख धनुष होते हैं आठ हजार धनुशों का १ योजन होता है तब इनके योजन बनाने के लिये ८ हजार का इनमें भाग देने पर ४०० योजन बनते हैं।

इसे पूर्वराशि में प्रक्षिप्त करने पर ९४१५० हो जाते हैं। १३ अंगुलों में २५ हजार का गुणा करने पर ३२५००० अंगुल होते हैं अर्धअंगुल का प्रमाण भी २५ हजार से गुणित होने पर १२॥ हजार अंगुल होता है। पूर्वोक्त अंगुलराशि में इनका प्रक्षेप करने पर ३३७५०० अंगुलराशि होता है। इनके धनुष

સંખ્યા આવી જાય છે. હવે ૩ કોશમાં ૨૫ હજારને ગુણાકાર કરવાથી ૭૫ હજાર ગવ્યૂતોનું પ્રમાણ આવી જાય છે. ૭૫ હજાર ગવ્યૂતોના યોજન બનાવવા માટે તેમાં ૪ ને ભાગાકાર કરવાથી ૧૮૭૫૦ યોજનથાય છે આને પૂર્વરાશિમાં પ્રક્ષિપ્ત કરવાથી ૯૩ હજાર ૭સો ૫૦ અધિક થાય છે. કોટયાદિકોની સંખ્યા તો સર્વત્ર તે પ્રમાણે જ છે. ૧૨૮ ધનુષોને ૨૫ હજારથી ગુણિત કરવાથી ૩૨००००० લાખ ધનુષ થાય છે. આઠ હજાર ધનુષોનું એક યોજન થાય છે. આમ એમના યોજન બનાવવા માટે ૮ હજારને એમાં ભાગાકાર કરીએ તો ૪૮૦ યોજન થાય છે.

આ સંખ્યાને પૂર્વરાશિમાં પ્રક્ષિપ્ત કરવાથી ૯૪૧૫૦ થાય છે. ૧૩ અંગુલોમાં ૨૫ હજારને ગુણાકાર કરવાથી ૩૨૫००० અંગુલ થાય છે. અર્ધ અંગુલનું પ્રમાણ પણ ૨૫ હજારથી ગુણિત હોવાથી ૧૨ા હજાર અંગુલ થાય છે. પૂર્વોક્ત અંગુલ રાશિમાં આ રાશિને પ્રક્ષિપ્ત કરીએ તો ૩૩૭૫૦ અંગુલ રાશિ થાય છે. એના ધનુષ બનાવવા માટે ૯૬ ને

स्राणि पञ्चशताधिकानि, तेषु पूर्वोक्ताङ्गुलराशौ प्रक्षिप्तेषु जातोऽङ्गुलराशिः-त्रीणिलक्षाणि त्रिंशत्सहस्राणि पञ्चशताधिकानि एतेषां धनुरानयनाय षण्णवति संख्यया भागे हृते सति लब्धानि धनुषां पञ्चत्रिंशच्छतानि पञ्चाशदधिकानि शेष षष्टिरङ्गुलानि अस्य धनुषोराशे र्गव्यूतानयनाय सहस्रद्वयेन भागे हृते सति लब्धमेकं गव्यूतं शेषं धनुषां पञ्चदशशतानि पञ्चदशदधिकानि सर्वसङ्कलनया योजनानां सप्तकोटिशतानि नवति कोटयधिकानि षट्पञ्चाशल्लक्षाणि चतुर्नवति सहस्राणि शतमेकं पञ्चाशदधिकम्,... गव्यूतमेकं धनुषां पञ्चदशशतानि पञ्चाशदधिकानि अङ्गुलानां षष्टिरिति योजनद्वारम् ॥

सम्प्रति वर्षद्वारं दर्शयितुमाह-'जंबुद्दीवेणं' इत्यादि। 'जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सर्वद्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'कइ वासा पन्नत्ता' कति-कियत्संख्यकानि वर्षाणि भरतादीनि क्षेत्राणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सत्त वासा पन्नत्ता' सप्तसंख्यकानि वर्षाणि भरतादीनि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, तानि कानि सप्तवर्षाणि इत्याशङ्कायां तानि दर्शयितुमाह-'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा-'भरहे एरवए हेमवए हिरण्णवए हरिवासे रम्मगवासे महाविदेहे' भरतं-

---

बनाने के लिये ९६ का भाग देने पर ३५१५ धनुष आते हैं शेष नीचे ६० बचते हैं इस धनुषराशि के गव्यूत होता है तब तक एक गव्यूत आता है शेष स्थान में १५१५ बचते हैं इन सब की संकलना से ७ सौ करोड (७ अरब) ९० करोड ५६ लाख ९४ हजार १५० योजन १ गव्यूत १५-१५ धनुष ६० अंगुल यह 'गाउयमेगं' इत्यादि गाथोक्त प्रमाण निकल आता है। योजनद्वार समास ॥

वर्षद्वार वक्तव्यता

'जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे कति वासा पण्णत्ता' हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में कितने वर्ष-क्षेत्र कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! सत्तवासा' हे गौतम! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में सात क्षेत्र कहे गये हैं। 'तं

ભાગાકાર કરવાથી ૩૫૧૫ ધનુષ થાય છે. નીચે શેષમાં ૬૦ વધે છે. આ ધનુષરાશિને ગવ્યૂત બનાવવા માટે બે હજારનો ભાગાકાર કરવો પડે છે. કેમકે બે હજાર ધનુષનો એક ગવ્યૂત થાય જ્યારે એક ગવ્યૂત આવે છે ત્યારેશેષ સ્થાનોમાં ૧૫૧૫ વધે છે. એ બધાની સંકલનાથી ૭સો કરોડ (૭ અબજ) ૯૦ કરોડ ૫૬ લાખ ૯૪ હજાર ૧૫૦ યોજન (૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦) ૧ ગવ્યૂત ૧૫-૧૫ ધનુષ ૬૦ અંગુલ આ 'गाउयमेगं' ઈત્યાદિ ગાથોક્ત પ્રમાણ નીકળી આવે છે.

યોજનદ્વાર સમાપ્ત

વર્ષદ્વાર વક્તવ્યતા

'जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे कति वासा पण्णत्ता' હે ભદંત! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કેટલા વર્ષ-ક્ષેત્રો કહેવામાં આવેલા છે? જવાબમા પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! सत्तवासा' હે ગૌતમ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં સાત ક્ષેત્રો કહેવામા આવેલા છે. 'तं जहा' તેમના

भरतवर्षम्, ऐरवतवर्षम्, हैमवतवर्षम्, हिरण्यवर्षम्, हरिवर्षम्, रम्यकवर्षम्, महाविदेहश्च, तानि एतानि भरतादीनि जम्बूद्वीपे सप्तसंख्यकानि ७ वर्षाणि भवन्तीति वर्षद्वारम् ॥

सम्प्रति-पर्वतद्वारमाह-'जंबुद्दीवेणं' इत्यादि, 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीवे सर्व द्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया वासहरा पन्नत्ता' कियन्तः-कियत्संख्यका वर्षधराः-वर्षधरपर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'केवइया मंदरा पव्वया पन्नत्ता' कियन्तः-कियत्संख्यकाः मंदरपर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'केवइया चित्तकूडा' कियन्तः-कियत्संख्यकाः चित्रकूटपर्वताः, तत्र चित्रं-विलक्षणं कूटमग्रभागो येषां ते चित्रकूटा स्तादृशाः पर्वता जम्बूद्वीपे कियन्तः प्रज्ञप्ताः, तथा-'केवइया विचित्तकूडा' कियन्तः,-कियत्संख्यकाः विचित्रकूटा नामकाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'केवइया जमगपव्वया' कियन्तः-कियत्संख्यका यमकपर्वताः युग्मजातवदवभासमानाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः, तथा-'केवइया कंचण-

---

जहा' उनके नाम इस प्रकार से है-'भरहे, एरवए, हेमवए, हिरण्णवए, हरिवासे, रम्मगवासे महाविदेहे' भरतक्षेत्र, ऐरवतक्षेत्र, हैमवत क्षेत्र, हिरण्यवर्ष, हरिवर्ष, रम्यकवर्ष और महाविदेह-

पर्वतद्वारकथन

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइआ वासहरा पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस जंबुद्वीप नामके द्वीप में कितने वर्षधर पर्वत-कहे गये हैं तथा-'केवइआ मंदरा पव्वया पण्णत्ता' कितने मन्दर पर्वत कहे गये हैं ? 'केवइया चित्तकूडा, केवइया विचित्त कूडा, केवइया जमगपव्वया, केवइया कंचण पव्वया, केवइया-वक्खारा, केवइया दीहवेअद्धा, केवइआ वट्टवेअद्धा पण्णत्ता' कितने चित्रकूट पर्वत, कितने विचित्रकूट पर्वत, कितने यमक पर्वत, कितने कंचण पर्वत, कितने वक्षस्कार, पर्वत कितने दीर्घवैताढ्यपर्वत, एवं कितने वृत्तवैताढ्य पर्वत, कहे गये हैं ? इन में जो चित्र कूट नामके पर्वत हैं उनका कूट अग्रभाग विलक्षण प्रकारका है युग्मजात

નામો આ પ્રમાણે છે-'भरहे एरवए, हेमवए, हिरण्णवए, हरिवासे रम्मगवासे, महाविदेहे,' ભરતક્ષેત્ર, ઐરવતક્ષેત્ર, હેમવતક્ષેત્ર, હિરણ્યવર્ષ, હરિવર્ષ રમ્યકવર્ષ અને મહાવિદેહ.

પર્વતદ્વાર કથન

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइआ वासहरा पण्णत्ता' હે ભદંત ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કેટલા વર્ષધર પર્વતો કહેવામાં આવેલા છે. તેમજ 'केवइआ मंदरा पव्वया पण्णत्ता' કેટલા મંદરપર્વતો કહેવામાં આવેલા છે? 'केवइया चित्तकूडा, केवइया विचित्तकूडा, केवइया जमगपव्वया, केवइया कंचणपव्वया, केवइया वक्खारा, केवइया दीहवेअद्धा, केवइया वट्टवेअद्धा पण्णत्ता' કેટલા ચિત્રકૂટપર્વતો કેટલા વિચિત્ર કૂટપર્વતો, કેટલા યમકપર્વતો, કેટલા કંચનપર્વતો, કેટલા વક્ષસ્કારપર્વતો. કેટલા દીર્ઘવૈતાઢ્યપર્વતો, તેમજ કેટલા વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વતો કહેવામાં આવેલા છે? એ સર્વમાં જે ચિત્રકૂટ નામક પર્વત છે, તેમનો કૂટ અગ્રભાગ વિલક્ષણ પ્રકારનો છે. યુગ્મ જાતની જેમ માલૂમ પડનારા જે પર્વતો છે તે યમકપર્વતો

पव्वया' कियन्तः-कियत्संख्यकाः काञ्चनपर्वताः सुवर्णमयाः सुवर्णवद्वभासमानाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-केवइया वक्खारा' कियन्तः-कियत्संख्यकाः वक्षस्काराः-वक्षस्कार-नामकाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'केवइया दीहवेयड्ढा' कियन्तः-कियत्संख्यका दीर्घवैताढ्या स्तन्नामकपर्वतविशेषाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'केवइया वट्टवेयड्ढा पन्नत्ता' कियन्तः-कियत्संख्यकाः वृत्तवैताढ्या एतन्नामकाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः कथिता, इतिप्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जंबुद्दीवे छवास हरपव्वया' जम्बूद्वीपनामके द्वीपे षट्संख्यकाः वर्षधरपर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिता, तत्र वर्ष-भरतादिकं धरन्ति ये ते वर्षधराः क्षुल्लहिमवदादयः ते संख्यया षडेव भवन्तीति। तथा-'एगे मंदरे पव्वए' एकः-एकएव जम्बूद्वीपे मन्दरो मेरुनामकः पर्वतो विद्यते इति। तथा-'एगे चित्तकूडे' एकः-एक एव चित्रकूटनामकः पर्वतो जम्बूद्वीपे, तथा-'एगे विचित्तकूडे' एकः-एक एव विचित्रकूटः पर्वतः जम्बूद्वीपे, एतौ च यमलजातकाविव द्वौ पर्वतौ देवकुरुवर्त्तिनौ, तथा-'दो जमगपव्वया' द्वौ-द्विसंख्यकौ यमकपर्वतौ उत्तरकुरुवर्त्तिनौ, तथा-'दो कंचण पव्वयसया' द्वे काञ्चनपर्वतशते, देवकुरूत्तरकुरुनिष्ठ ह्रददशकोभयतटयोः प्रत्येकं दश दश काञ्चनक-

की तरह मालूम पडने वाले जो पर्वत हैं वे यमकपर्वत हैं। काञ्चन पर्वत सुवर्णमय हैं अतः ये सुवर्ण के जैसे प्रतिभासित होते हैं। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जंबुद्दीवे छ वासहरपव्वया' हे गौतम! जम्बूद्वीप में छ वर्षधर पर्वत कहे गये हैं-ये क्षुल्लहिमवत् आदि नाम वाले हैं इन्हें वर्षधर इसलिये कहा गया है कि इनके द्वारा क्षेत्रों का विभाग किया गया है। एक मन्दर पर्वत कहा गया है और यह शरीर में नाभि की तरह ठीक जम्बूद्वीप के बीच में है। एक चित्रकूट पर्वत कहा गया है 'एगे विचित्तकूडे' एक ही विचित्र कूट पर्वत कहा गया है 'दो जमग पव्वया, दो कंचणगपव्वयसया' दो यमकपर्वत कहे गये हैं ये यमक पर्वत उत्तरकुरुक्षेत्र में हैं। दो सौ काञ्चन पर्वत कहे गये हैं।

क्यों कि देवकुरु और उत्तरकुरु में जो १० ह्रद हैं उनके दोनों तटों पर

છે. કંચનપર્વત સુવર્ણમય છે એથી એ પર્વતો સુવર્ણ જેવા પ્રતિભાસિત થાય છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'ગોયમા! जंबुद्दीवे छ वासहरपव्वया' હે ગૌતમ! જમ્બૂદ્વીપમાં ૬ વર્ષધર પર્વતો આવેલા છે. એ ક્ષુલ્લ હિમવંત વગેરે નામવાળા છે. એમને વર્ષધર એટલા માટે કહેવામાં આવેલા છે કે એમના વડે ક્ષેત્રોનું વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે. એક મંદરપર્વત કહેવામાં આવેલ છે અને એ પર્વત શરીરમાં નાભિની જેમ ઠીક જંબૂદ્વીપના મધ્યભાગમાં અવસ્થિત છે. એક ચિત્રકૂટ કહેવામાં આવેલ છે. 'एगे विचित्त कूडे' એક જ વિચિત્ર કૂટ પર્વત કહેવામાં આવેલ છે. 'दो जमगपव्वया, दो कंचणगपव्वयसया' બે યમકપર્વતો કહેવામાં આવેલા છે. એ યમકપર્વતો ઉત્તરકુરુક્ષેત્રમાં છે. બસો કાંચનપર્વતો કહેવામાં આવેલા છે. કેમકે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં જે ૧૦ હ્રદો છે. તેમના બન્ને

जोयण' इत्यादि पदार्थ संग्रहवाक्यस्य सूक्ष्मतया लोकानां बोधासंभवेन स्वयमेव सूत्रकारः प्रश्नोत्तरपद्धत्या विवृणोति तत्रेदं सूत्रम्-'जंबुद्दीवेणं' इत्यादि, 'जंबुद्वीपः खलु भदन्त! द्वीपः सर्व द्वीपमध्यवर्त्ती जम्बूद्वीप इत्यर्थः 'भरहप्पमाणमेत्तेहिं' भरतप्रमाणमात्रैः भरतस्य भरतक्षेत्रस्य यत् प्रमाणम् षट्कलाधिकषड्विंशतियोजनाधिक पञ्चशतयोजनानि तदेव मात्रापरिमाणं येषां तानि तथा एवं प्रकारकैः 'खंडेहिं' खण्डैः शकलैः एवं प्रकारेण 'खंडगणिएणं' खण्डगणितेन-खण्ड संख्यया भरतक्षेत्रस्य यावन्ति खण्डानि तत्प्रमाणेन यदि जम्बूद्वीपस्य विभागाः क्रियन्ते तदा कियन्ति खण्डानि जम्बूद्वीपस्य भवन्तीति। 'केवइयं' कियान् 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः-कथित इतिप्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'णउयं खंडसयं खंड गणिएणं पन्नत्ते' नवतं खण्डशतं खण्डगणितेन प्रज्ञप्तः तत्र नवतं नवत्यधिकं खण्डानां शतं खण्डगणितेन जम्बूद्वीपः कथित इति। अयं भावः-भरतक्षेत्रप्रमाणैः खण्डैः नवत्यधिकशतसंख्यकैर्मिलितै र्जम्बूद्वीपः सपूर्णलक्षप्रमाणो भवति, तत्र दक्षिणोत्तरतः खण्डमीलना पूर्वं भरताधिकारे एव कृतेति न पुनरत्रोच्यते तत एव द्रष्टव्यः

स्वयं ही प्रश्नोत्तर पद्धति द्वारा अब विषय का प्रतिपादन करते हैं-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे भरहप्पमाणमेत्तेहिं खंडेहिं केवइयं खंडगणिएणं पन्नत्ते' इसमें गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! १ लाख योजन के विस्तार-वाले इस जंबूद्वीप के भरतक्षेत्र विस्तार का बराबर यदि टुकडे किये जाये तो वे कितने होगें? भरतक्षेत्र का विस्तार ५२६ $\frac{6}{19}$ योजन का कहा गया हैं यदि एक लाख योजन के विस्तार वाले जम्बूद्वीप के इतने खण्ड किये जाते है तो वे खण्ड संख्या में कितने होंगे? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! णउयं खंडसयं खंडगणिएणं पन्नत्ते' हे गौतम! १ लाख योजन विस्तार वाले जम्बूद्वीप के खंड गणित के अनुसार भरतक्षेत्र प्रमाण टुकडे करने पर १९० टुकडे होगें ५२६ $\frac{6}{19}$ को १९० बार मिलाने पर जम्बूद्वीप का १ लाख योजन का विस्तार हो जाता है दक्षिण और उत्तर के खंडो की मिलना-मिलान-पहिले भरत के अधिकार में

છે-'जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे भरहप्पमाणमेत्तेहिं खंडेहिं केवइयं खंडगणिएणं पन्नत्ते' આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત! એક લાખ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્ર વિસ્તાર બરાબર જો ટુકડાઓ કરવામાં આવે તો તેના ટુકડા કેટલા થશે? ભરતક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૫૨૬ $\frac{6}{19}$ યોજન પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. જો એક લાખ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા જંબૂદ્વીપના એટલા જ ખંડો કરવામાં આવે તો તે ખંડો સંખ્યામાં કેટલા થશે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! णउयं खंडसयं खंडगणिएणं पन्नत्ते' હે ગૌતમ! એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા જમ્બૂદ્વીપના ખંડ-ગણિત મુજબ ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ ખંડો કરીએ તો ૧૯૦ ટુકડાઓ થશે. ૫૨૬ $\frac{6}{19}$ ને ૧૯૦ વખત એકત્ર કરવાથી જંબૂદ્વીપનો એક લાખ યોજન પ્રમાણ વિસ્તાર થઈ જાય છે. દક્ષિણ અને ઉત્તરના ખંડોની જોડ પહેલાં ભરતના અધિકારમાં કહેવામાં આવી છે એથી હવે તે

पूर्व पश्चिमस्तु यद्यपि खण्डगणित विचारणा सूत्रे न कृता तावत् मुखादिभिरेव लक्षसंख्या-पूर्तैः कथनात् तथापि खण्डगणितविचारे कृते यावन्त्येव भरतप्रमाणानि, तावत्संख्यकान्येव खण्डानि भवन्तीति प्रथमं खण्डद्वारम् ॥

अथ योजनेति द्वारसूत्रमाह-'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' इत्यादि 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपः खलु भदन्त ! द्वीपः सर्वद्वीपमध्यवर्ती जम्बूद्वीप इत्यर्थः 'केवइयं जोयणगणिएणं पन्नत्ते' कियान् योजनगणितेन समचतुरस्रयोजनप्रमाणखण्डसर्वसंख्यया प्रज्ञप्तः-कथित इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तेव कोडिसया' सप्तैव कोटिशतानि सप्तैवेत्यत्र एव शब्दोऽवधारणार्थकः, उत्तरत्र संख्यासमुच्चयार्थकः 'णउया' नवतानि-नवति कोट्यधिकानि इत्यर्थः, अन्यथा-कोटिशततो द्वितीयस्थाने विद्यमानेषु लक्षादि स्थानेषु नवदशकरूपा नवति र्नयुज्यते गणित संप्रदायविरोधात्, तथा-'छप्पण्ण सयसहस्साइं' षट्पञ्चाशच्छतसहस्राणि- षट्पञ्चाशल्लक्षा-इत्यर्थः 'चउणवइं च

कही जा चुकी है अतः अब उसे यहां नहीं दिखाया जाता है वहीं से इसे देख लेना चाहिये पूर्व से पश्चिम तक के खंडों की विचारणा यहां पर खंड गणित के अनुसार सूत्र में नहीं दिखाई गई है-परन्तु लक्ष संख्या की पूर्ति करनेवाले मुखादिकों द्वारा ही यह बात कह दी जाती है फिर भी खंड गणित के अनुसार विचार करने पर जितना भरतक्षेत्र के खंडों का प्रमाण है उतने ही खण्ड यहां पर होते हैं । खण्डद्वार समाप्त ॥

योजनद्वार वक्तव्यता-

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' गौतमस्वामीने इस द्वार में प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामका द्वीप योजन गणित से समचतुरस्र योजन प्रमाण खंडों को सर्व संख्या से कितना कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सत्तेव य कोडिसया णउआ छप्पण सयसहस्साइं चउणवइंच सहस्सा

વિશે અહીં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવશે નહિ. જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી જ જાણવા પ્રયત્ન કરે. પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના ખંડોની વિચારણા અહીં ખંડગણિત મુજબ સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. પરંતુ લક્ષ સંખ્યાની પૂર્તિ કરનારા મુખાદિકો વડે જ આ વાત કહેવામાં આવી છે. છતાં એ ખંડગણિત મુજબ વિચાર કરીએ તો જેટલું ભરતક્ષેત્રના ખંડોનું પ્રમાણ છે, તેટલા જ ખંડો અહીં પણ હોય છે. ખણ્ડદ્વાર સમાપ્ત.

યોજનદ્વાર વક્તવ્યતા

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' ગૌતમસ્વામીએ આ દ્વારમાં પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપ યોજન ગણિતથી સમચતુરસ્ર યોજન પ્રમાણ ખંડોની સર્વ સંખ્યાથી કેટલો કહેવામાં આવેલો છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! सत्तेव य कोडिसयाइं णउआ छप्पण सय सहस्साइं चउणवइं च सहस्सा सयं दिवड्ढं च गणिअपयं

सहस्सा' चतुर्नवतिश्च सहस्राणि चतुरधिकानि नवतिसहस्राणि इत्यर्थः 'सयं दिवड्ढं च गणियपयं' शतंच द्व्यर्द्धं पञ्चाशदधिकं योजनाना मित्येतावत्प्रमाणकं जम्बूद्वीपस्य गणितपदं क्षेत्र फलमित्यर्थः सूत्रेऽत्र योजनसंख्यायाः प्रक्रान्तत्वाद् योजनावधिरेव संख्या प्रदर्शिता, योजनातिरिक्त संख्याया विद्यमानत्वेऽपि उपेक्षण परित्यागात् भगवतीसूत्रादौ तु साधिकत्वं दर्शितम्, तद्यथा-

'गाउयमेगं पण्णरस धणुस्सया तह धणूणि पण्णरस ।
सट्ठिं च अंगुलाइं जंबुद्दीवस्स गणियपयं'' ॥ १ ॥

छाया--गव्यूतमेकं पञ्चदशधनुः शतानि तथा पञ्चदश धनूंषि ।
षष्टिं चाङ्गुलानि जम्बूद्वीपस्य गणितपदम् ॥१॥ इतिच्छाया ॥

सयं दिवड्ढं च गणिअपयं ॥१॥ हे गौतम ! ७ अरब ९० करोड ५६ लाख ९४ हजार १५० योजन का जम्बूद्वीप का क्षेत्र फल है 'सच्चेव' में जो एव पद प्रयुक्त हुआ है वह अवधारण अर्थ तथा आगे की संख्या के समुच्चय के अर्थ में प्रयुक्त हुआ है। 'णउया' पद से ९० करोड अधिक ऐसा अर्थ लिया गया है ९ सौ ऐसा अर्थ नहीं लिया गया है क्योंकि ऐसा अर्थ लेने पर आगे के लक्षादि स्थानों में गणित प्रक्रिया के अनुसार विरोध पडता है गणित पद से क्षेत्र फल गृहीत हुआ है इस सूत्र में योजन संख्या का प्रकरण है इससे योजन तक की ही संख्या यहां दिखाई गई है यद्यपि योजन से अतिरिक्त भी संख्या विद्यमान है परन्तु वह यहां गृहीत नहीं हुई है भगवतीसूत्र आदि में इस प्रमाण में साधिकता इस प्रकार से दिखलाई गई है-'गाउयमेगं पण्णरस धणुस्सया तह धणूणि पण्णरस। सट्ठिं च अंगुलाइं जंबूदीवस्स गणियपयं ॥१॥ कि जम्बूद्वीप का क्षेत्र फल १ गव्यूत १५१५ धनुष ६० अंगुल का है यहां ससकोटि शतादि रूप प्रमाण

॥१॥ હે ગૌતમ ! ૭ અરબ ૯૦ કરોડ, ૫૬ લાખ, ૯૪ હજાર, ૧૫૦ (૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦) યોજન જેટલું જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ છે 'सच्चेव' માં જે 'एव' પદ પ્રયુક્ત થયેલ છે, તે અવધારણ અર્થ તેમજ આગળની સંખ્યાના સમુચ્ચયના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. 'णउया' પદથી ૯૦ કરોડ કરતાં અધિક, આ જાતનો અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવેલો છે. નવસો એવો અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવેલો નથી. કેમકે આ જાતનો અર્થ લેવાથી આગળના લક્ષાદિ સ્થાનોમાં ગણિત પ્રક્રિયા મુજબ વિરોધ આવે છે. ગણિત પદથી ક્ષેત્રફળ ગૃહીત થયેલું છે. આ સૂત્રમાં યોજન સંખ્યાનું પ્રકરણ છે. એથી યોજન સુધીની જ સંખ્યા અત્રે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી છે. જો કે યોજનાતિરિક્ત પણ સંખ્યા વિદ્યમાન છે, પરંતુ તેનું અત્રે ગ્રહણ થયું નથી. ભગવતીસૂત્ર વગેરેમાં આ પ્રમાણમાં સાધિકતા આ પ્રમાણે નિર્દિષ્ટ કરવામં આવેલી છે-'गाउयमेगं पण्णरस धणुस्सया तह धणूणि पण्णरस सट्ठिंच अंगुलाइं जंबूदीवस्स गणियपयं ॥१॥

अयमर्थः—एकं गव्यूतं पञ्चदशधनुः शतानि तदुपरि पञ्चदश धनूंषि षष्टिसंख्यकानि अङ्गुलानि, सप्तकोटि शतादिकानितु पूर्ववदेव, एतावत्प्रमाणकं जम्बूद्वीपस्य गणितपदं-क्षेत्रफलमिति। एतावता उपर्युक्तं जम्बूद्वीपस्य प्रमाणं तर्हि धनुः शतादीना मत्र कथनं योजन द्वारत्वाद् योजनावधिरेव संख्या प्रदर्शितेति। एतावत्प्रमाणस्य करणं चात्र 'विक्खंभपाय-गुणियोय परिरयो तस्सगणियपयं' विष्कम्भपादगुणितश्च परिरयस्तस्य गणितपदमिति वचनात् जम्बूद्वीपस्य परिधिः त्रिलक्ष षोडशसहस्र द्विशतसप्तविंशति योजनादिको जम्बू-द्वीप विष्कम्भस्य लक्षरूपस्य पादेन—चतुर्थांशेन पञ्चविंशति सहस्ररूपेण गुणितो जम्बूद्वीपस्य गणितपदमिति, तथाहि—जम्बूद्वीप परिधिस्त्रीणि लक्षाणि षोडश सहस्राणि द्वेशते सप्तविं-शत्यधिके योजनानाम्, तथा गव्यूतत्रयम् अष्टाविंशत्यधिकं शतं धनुषां त्रयोदशाङ्गुलानि एकं चार्द्धाङ्गुमिति, तत्र योजनराशौ पंचविंशतिसहस्रै गुणने कृते सति सप्तकोटिशतानि नवति-कोटयः षट्पञ्चाशल्लक्षाणि पञ्चसप्ततिः सहस्राणि भवन्ति, तथा क्रोशत्रयस्य पञ्चविंशति-

पूर्ववत् ही लिया है अर्थात् जम्बूद्वीप का जो क्षेत्र फल ऊपर में प्रकट किया गया है वह तो है ही परन्तु उस से अतिरिक्त इतना और अधिक उसका क्षेत्र फल है इस प्रमाण को लाने के लिये यह करण सूत्र है—'विक्खम्भपायगुणियो य परिरयो तस्स गणिय पयं' इसका भाव ऐसा है—जम्बूद्वीप की परिधि का प्रमाण ३ लाख सोलह हजार २ दो सौ २७ योजन का है तथा जम्बूद्वीप का विस्तार एक लाख का है इसका पाद—एक लाख योजन का चतुर्थांश २५ हजार योजन होता है २५ हजार योजन का गुणा परिधि के प्रमाण के साथ करने पर क्षेत्र फल का प्रमाण आजाता है जम्बूद्वीप की परिधि तीन लाख सोलह हजार दो सौ २७ योजन ३ गव्यूत १२८ धनुष १३। अंगुल है योजन राशि में २५ हजार के गुणा करने पर (३१६२२७×२५००० करने पर) ७९०५५००० इतनी योजन

જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ ૧ ગવ્યૂત ૧૫૧૫ ધનુષ ૬૦ અંગુલ જેટલું છે. અહીં સપ્તકોટિ શતાદિ રૂપ પ્રમાણ પૂર્વવત જે ગ્રહણ કરવામાં આવેલું છે. એટલે કે જંબૂદ્વીપનું જે ક્ષેત્રફળ ઉપર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે, તે તો છે જ પરંતુ તેના સિવાય આટલું વધારાનું તેનું ક્ષેત્રફળ છે. આ પ્રમાણને લાવવા માટે આ કરણ સૂત્ર છે. 'विक्खम्भपाय-गुणियो य परिरयो तस्स गणियपयं' એનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે જંબૂદ્વીપની પરિધિનું પ્રમાણ ૩ લાખ ૧૬ હજાર ૨ સૌ ૨૭ (૩૧૬૨૨૭) યોજન જેટલું છે. તેમજ જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર એક લાખ યોજન જેટલો છે. આનો પાદ એક લાખ યોજનનો ચતુર્થાંશ ૨૫ હજાર યોજન થાય છે. ૨૫ હજાર યોજનનો ગુણાકાર પરિધિના પ્રમાણની સાથે કરવાથી ક્ષેત્રફળનું પ્રમાણ આવી જાય છે. જંબૂદ્વીપની પરિધિ ત્રણ લાખ સોળ હજાર બસો સત્યાવીસ યોજન ૩ ગવ્યૂત ૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩। અંગુલ છે. યોજન રાશિમાં ૨૫ હજારનો ગુણાકાર કરવાથી (૩૧૬૨૨૭×૨૫૦૦૦ કરવાથી) ૭૯૦૫૫૦૦૦ આટલી યોજન

पर्वत सद्भावात् 'वीसं वक्खारपव्वया पन्नत्ता' विंशति विंशतिसंख्यका वक्षस्कारपर्वताः प्रज्ञप्ताः, अस्मिन् जम्बूद्वीपे कथिताः तत्र गजदन्त सदृशा गन्धमादनादयश्चत्वारः पर्वताः, तथा चतुः प्रकारमहाविदेहे प्रत्येकं चतुष्क चतुष्क सद्भावात् षोडश चित्रकूटादयः सरलाः द्वयेऽपि मिलिता त्रिंशति संख्यका भवन्ति तथा-'चोत्तीसं दीहवेयड्ढा' चतुस्त्रिंशद्दीर्घवैताढ्य पर्वताः प्रज्ञप्ताः तत्र द्वात्रिंशद्विजयेषु भरतैरवतयोश्च प्रत्येकमेकैक सद्भावादिति। तथा-'चत्तारि वट्ट-वेयड्ढा' चत्वारो वृत्तवैताढ्या गोलाकाराः पर्वताः प्रज्ञप्ताः हैमवतादिषु चतुर्षु वर्षक्षेत्रेषु एकैक-भावादिति। 'एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे दुण्णि अउणुत्तरा पव्वयसया भवंतीति मक्खायंति' एवमेव सपुर्वापरेण पूर्वापरसंकलनेन जम्बूद्वीपे द्वीपे सर्वद्वीपमध्यजम्बूद्वीपे द्वे एकोनसप्तत्यधिके पर्वतशते भवत इत्याख्यायन्ते अहं महावीरस्वामी अन्ये च तीर्थंकराः प्रतिपादयन्तीति। तत्र-षड्वर्षधरपर्वताः, एको मन्दरः, एकश्चित्रकूटः, एको विचित्रकूटः द्वौ यमकपर्वतौ, द्वेशते काञ्चनपर्वताः विंशति वक्षस्कारपर्वताः, चतुस्त्रिंशद् दीर्घवैताढ्याः, चत्वारो-वृत्तवैताढ्याः, सर्व संकलनया उक्तसंख्यकाः पर्वता भवन्तीति।

प्रत्येक तट पर १०-१० काश्चन पर्वत हैं। 'वीसं वक्खारपव्वया पन्नत्ता' २० वक्षस्कारपर्वत हैं इनमें गजदन्त के आकारवाले गन्धमादन आदि चार तथा चार प्रकारक महाविदेह में प्रत्येक में चार के सद्भाव से १६ चित्रकूटादिक ये कुल मिलकर २० वक्षस्कार पर्वत है। 'चोत्तीसं दीहवेयड्ढा' ३४ दीर्घ वैताढयपर्वत हैं इन ३२ विजयों में और भरत ऐरवत इन दो क्षेत्रों में प्रत्येक में एक २ दीर्घ वैताढ्य है इस प्रकार से ये ३४ है 'चत्तारि वट्ट वेयड्ढा' चार गोल आकारवाले वृत्तवैताढ्य पर्वत है। हैमवत् आदि क्षेत्रों में एक २ वृत्तवैताढ्य पर्वत है इस-लिये ये चार हैं। 'एवामेव स पुव्वावारेण जंबुदीवे दीवे दुण्णिअउणुत्तरा पव्व य सया भवंतीति मक्खायंति' इस तरह इन सब पर्वतों की जम्बूद्वीप में कुल मिलाकर संख्या २६९ होती है ऐसा मुझे महावीर ने और अन्य तीर्थंकरों ने कहा है इन में ६ वर्षधर पर्वत, एक मन्दर, एक चित्रकूट, एक विचित्रकूट, दो

કિનારાઓ ઉપર દરેક તટ પર ૧૦-૧૦ કાંચનપર્વતો છે. 'वीसं वक्खारपव्वया पन्नत्ता' ૨૦ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. એમાં ગજદન્તના આકારવાળા ગન્ધમાદન વગેરે ચાર તથા ચાર પ્રકારના મહાવિદેહમાં દરેકમાં ચારના સદ્ભાવથી ૧૬ ચિત્રકૂટાદિક એ બધા મળીને ૨૦ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. 'चोत्तीसं दीहवेयड्ढा' ૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢચપર્વતો છે. એ વિજયોમાં અને ભરત ઐરવત એ બે ક્ષેત્રોમાં દરેકમાં એક-એક દીર્ઘ વૈતાઢ્ય છે. આ પ્રમાણે એ બધા ૩૪ પર્વતો છે. 'चत्तारि वट्टवेयड्ढा' ચાર ગોળ આકારવાળા વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો છે. હૈમવત્ વગેરે ક્ષેત્રોમાં એક-એક વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે. એથી એ બધા ચાર પર્વતો છે. 'एवामेव सपुव्वा-वरेण जंबुद्दीवे दीवे दुण्णि अउणुत्तरा पव्वयसया भवंतीति मक्खायंति' આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં એ બધા પર્વતોની કુલ સંખ્યા ૨૬૯ થાય છે એવું મેં મહાવીરે તેમજ બીજા તીર્થંકરોએ

सम्प्रति–जम्बूद्वीपे कियन्ति कूटानि सन्ति इति पञ्चमद्वारं तद्दर्शयितुमाह–'जंबुद्दीवे णं भंते' इत्यादि, 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व द्वीपमध्यजम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया वासहरकूडा' कियन्ति–कियत्संख्यकानि वर्षधरकूटानि जम्बूद्वीपे प्रज्ञप्तानि, तथा–केवइया वेयड्ढकूडा' कियन्ति वैताढ्यकूटानि प्रज्ञप्तानि, तथा–'केवइया मंदरकूडा पन्नत्ता' कियन्ति–कियत्संख्यकानि मन्दर 'मेरु' कूटानि प्रज्ञप्तानि–कथितानीतिप्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'छप्पण्णं वासहरकूडा पन्नत्ता' जम्बूद्वीपे द्वीपे षट्पञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् संख्यकानि वर्षधरकूटानि प्रज्ञप्तानि–कथितानि तथाहि–क्षुद्रहिमवच्छिखरिणोः प्रत्येकमेकादशैकादशकूटानीति मिलित्वा द्वाविंशतिः तथा–महाहिमवद्रूप्यवतोः प्रत्येकमष्टाऽष्टौ इति मिलित्वा षोडश, निषधनीलवतोः प्रत्येकं नवनवेति मिलित्वा अष्टादश, तदेवं सर्वसंकलनया जम्बूद्वीपे षट्पञ्चाशद् वर्षधरकूटानि भवन्तीति । तथा–'छण्णउइं वक्खारकूडा पन्नत्ता' जम्बूद्वीपे षण्णवति वक्षस्कारकूटानि प्रज्ञप्तानि, तथाहि–सरल-

---

यमकपर्वत, दो सौ काञ्चन पर्वत, बीस वक्षस्कार पर्वत, ३४ दीर्घवैताढ्य पर्वत, और चार वृत्तवैताढ्य पर्वत है ।

पंचमद्वारकथन

'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे केवइया वासहरकूडा' हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में कितने वर्षधर कूट है ? तथा–केवइया वेयड्ढकूडा' कितने वैताढ्यकूट हैं ? 'केवइया मंदरकूडा पन्नत्ता' कितने मंदरकूट हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! छप्पण्णं वासहरकूडा पन्नत्ता' हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में ५६ वर्षधर कूट हैं ये इस प्रकार से हैं–क्षुद्र हिमवान् पर्वत और शिखरी इन दो पर्वतो में से प्रत्येक पर्वत में ११–११ कूट हैं महाहिमवान् और रुक्मी इन दो पर्वतों में से प्रत्येक पर्वत में ९–९ कूट हैं इस प्रकार मिलकर सब ५६ वर्षधर कूट हैं 'छण्णउइं वक्खार कूडा पन्नत्ता' ९६ वक्षस्कार कूट इस जम्बूद्वीप में हैं वे

કહ્યું છે. ૬ વર્ષધર પર્વતો એકમંદર, એકચિત્રકૂટ, એકવિચિત્રકૂટ, બે યમકપર્વતો, બસો કાંચનપર્વતો, ૨૦ વક્ષકારપર્વતો, ૩૪ દીર્ઘવૈતાઢ્યપર્વતો અને ૪ વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વતો છે.

પંચમદ્વાર કથન

'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे केवइया वासहरकूडा' હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કેટલા વર્ષધર કૂટો આવેલા છે ? તેમજ 'केवइया वेयड्ढकूडा' કેટલા વૈતાઢ્ય કૂટો આવેલા છે ? केवइया मंदर कूडा पन्नत्ता' કેટલા મંદર કૂટો આવેલા છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'गोयमा ! छप्पण्णं वासहरकूडा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ૫૬ વર્ષધર કૂટો આવેલા છે. તે આ પ્રમાણે છે–ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વત અને શિખરી એ બે પર્વતોમાંથી દરેક પર્વતમાં ૧૧–૧૧ કૂટો આવેલા છે. મહાહિમવન અને રુકૂમી એ બે પર્વતોમાંથી દરેક પર્વતમાં ૯–૯ કૂટો આવેલા છે. આ પ્રમાણે મળીને બધા ૫૬ વર્ષધર

वक्षस्कारेषु महाविदेहस्थित षोडशचित्रकूटादयः सरलाश्चतुःषष्टिः, तथा गजदन्ताकार-वक्षस्कारेषु गन्धमादनसौमनसयोः सप्त सप्त इति मिलित्वा चतुर्दश, माल्यवद् विद्युत्प्रभयो-र्नवनवेति मिलित्वा अष्टादश, तदेवं सर्वसंकलनया षण्णवति वक्षस्कारकूटानि जम्बूद्वीपे भवन्तीति। 'तिण्णि छलुत्तरा वेयड्ढकूडसया' त्रीणि षडुत्तराणि वैताढ्यकूटशतानि, तत्र भरतैरवतयो र्विजयानां च वैताढ्येषु चतुः त्रिंशत्संख्यकेषु प्रत्येकंनव संभवाद् यथोक्तसंख्या-नयनं भवति, वृत्तवैताढ्येषु च कूटस्य सर्वथाऽभाव एव, अत एव वैताढ्यसूत्रे दीर्घेति विशेष-णस्योपादानं न कृतम् यतो व्यावर्त्तकमेव विशेषणं भवति, अत्र च व्यावर्त्याभावेन तदुपादानं निरर्थकमेव स्यादिति। 'णव मंदरकूडा पण्णत्ता' नव मन्दरकूटानि प्रज्ञप्तानि मेरुपर्वते नव कूटानि तानि च नन्दनवनगतानि ग्राह्याणि न भद्रशालवनगतानि दिग्हस्तिकूटानि, तेषां भूमि-प्रतिष्ठितत्वेन स्वतन्त्र कूटत्वादिति। 'एवमेव सपुव्वावरेण–पूर्वापरसंकलनेन चत्वारि सप्त-

इस प्रकार से हैं–१६ सरल वक्षस्कारों में से प्रत्येक में ४–४ हैं तथा गजदन्ताकृतिवाले वक्षस्कारों में से गन्धमादन और सौमनस इन दो वक्षस्कारों में से प्रत्येक में सात सात हैं माल्यवत् में नौ और विद्युत्प्रभ में ९ इस प्रकार सब मिलकर ९६ वक्षस्कार कूट हो जाते हैं। 'तिण्णि छलुत्तरा वेयड्ढकूडसया' ३०६ तीन सौ छह वैताढ्यकूट है वे इस प्रकार से हैं भरत और ऐरवत के एवं विजयों के ३४ वैताढ्यों में प्रत्येक में ९–९ कूट है सब मिलकर ३०६ हो जाते हैं। वृत्त वैताढ्यों में कूट का सर्वथा अभाव है इसीलिये वैताढ्य सूत्र में दीर्घ ऐसा विशेषण नहीं दिया गया है। विशेषण जो होता है वह अन्य का व्यावर्तक होता है। यहां व्यावर्त्यका अभाव है इसलिये उसका उपादान व्यर्थ हो जाता है अतः विशेषण नहीं दिया है। 'णव मंदरकूडा पण्णत्ता' मेरुपर्वत पर नौ कूट कहे गये हैं। ये नौ कूट नन्दनवन गत यहां ग्राह्य हुए है। भद्रशालवनगत दिगह-

કૂટો છે. 'छण्णउइं वक्खारकूडा पन्नत्ता' ૯૬ વક્ષસ્કાર કૂટો આ જંબૂદ્વીપમાં છે. તે આ પ્રમાણે છે–૧૬ સરલ વક્ષસ્કારોમાંથી દરેકમાં ૪–૪ છે. તેમજ ગજ દન્તાકૃતિવાળા વક્ષસ્કારોમાંથી ગન્ધમાદન અને સૌમનસ એ બે વક્ષસ્કારોમાંથી દરેકમાં સાત–સાત છે. માલ્યવતમાં ૯ અને વિદ્યુત્પ્રભમાં ૯ આ પ્રમાણે કુલ ૯૬ વક્ષસ્કાર કૂટો થાય છે. 'तिण्णि छलुत्तरा वेयड्ढ कूडसया' ૩૦૬ વૈતાઢ્ય કૂટો છે. તે આ પ્રમાણે છે–ભરત અને ઐરવતના તેમજ વિજ-યોના ૩૪ વૈતાઢ્યોમાંથી દરેકમાં ૯–૯ કૂટો આવેલા છે. આમ સર્વ મળીને ૩૦૬ થઈ જાય છે. વૃત્ત વૈતાઢ્યોમાં કૂટનો સર્વથા અભાવ છે. એથી વૈતાઢ્ય સૂત્રમાં દીર્ઘ એવા વિશેષણો આપવામાં આવ્યા નથી. જે વિશેષણ હોય છે તે અન્ય વ્યાવર્તક હોય છે. અહીં વ્યાવર્તનો અભાવ છે, એથી તેનું ઉપાદાન વ્યર્થ થઈ જાય છે. એથી જ વિશેષણ આપ-વામાં આવેલ નથી. 'णव मंदरकूडा पण्णत्ता' મેરુપર્વત પર નવ કૂટો આવેલા છે. એ નવ કૂટો નન્દનવનગત અહીં ગ્રાહ્ય થયા છે. ભદ્રશાલવનગત દિગ્હસ્તિકૂટ ગ્રાહ્ય થયેલા

षष्टानि-सप्तषष्ट्यधिकानि चत्वारिंशतानि भवन्तीति आख्यातं मया अन्यैश्च तीर्थंकरैरिति। तथाहि-षट्पञ्चाशद् ५६ वर्षधरकूटानि, षण्णवति ९६ वक्षस्कारकूटानि, षडधिकानि त्रीणि-शतानि ३०६ वृत्तवैताढ्यकूटानि नव ९ मन्दरकूटानि सर्व संकलनया ४६७ संख्या भवन्ति।

सम्प्रति-तीर्थद्वारमाह-'जंबुद्दीवेणं भंते' इत्यादि, 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व द्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'भरहे वासे' भरतनामके वर्षे-क्षेत्रे 'कइ तित्था पन्नत्ता' कति-कियत्संख्यकानि तीर्थानि मागधादीनि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तओ तित्था पन्नत्ता' त्रीणि त्रि-संख्यकानि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, तान्येव नामग्राहं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'मागहे, वरदामेपभासे, मागधं वरदाम प्रभासम्, तत्र मागधं तीर्थं पूर्वस्यां दिशि समुद्रस्य गङ्गासङ्गमे, वरदामतीर्थं दक्षिणस्यां दिशि, प्रभासंतीर्थं पश्चिम दिशि समुद्रस्य सिन्धु-सङ्गमे। 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व द्वीपमध्यद्वीपे इत्यर्थः

स्तिकूट ग्राह्य नहीं हुए हैं। क्यों कि ये भूमि प्रतिष्ठित होने के कारण स्वतन्त्र-कूट हैं। 'एवामेव सपुव्वावरेण' इस प्रकार ये सब कूट मिलकर ४६७ होते हैं जैसे-५६ वर्ष धर कूट, ९६ वक्षस्कारकूट ३०६ वृतवैताढयकूट, और ९ मन्दर कूट इनका जोड ४६७ होता है।

तीर्थद्वारवक्तव्यता

'जंबुद्दीवेणं भंते ! भरहे वासे कइ तित्था पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में मागध आदि तीर्थ कितने कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं गोयमा ! 'तओ तित्था पण्णत्ता' हे गौतम ! तीन तीर्थ कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'मागहे वरदामे, पभासे' मागध वरदाम और प्रभास इन में मागध तीर्थ समुद्र का पूर्वदिशा में है जहां की गंगा का संगम हुआ है वरदामतीर्थ दक्षिण दिशामें है और प्रभासतीर्थ पश्चिमदिशा में है जहां की सिन्धु नदी का संगम हुआ है 'जंबुद्दीवे णं भंते ! एरवए वासे कइ तित्था

નથી, કેમકે એઓ ભૂમિપ્રતિષ્ઠિત હોવાથી સ્વતંત્ર કૂટો છે 'एवामेव सपुव्वावरेण' આ પ્રમાણે આ બધા કૂટો મળીને ૪૬૭ થાય છે. જેમકે ૫૬ વર્ષધર કૂટો, ૯૬ વક્ષસ્કાર કૂટો, ૩૦૬ વૃત્તવૈતાઢ્ય કૂટો અને ૯ મંદર કૂટો આમ એ સર્વની જોડ ૪૬૭ થાય છે.

તીર્થદ્વાર વક્તવ્યતા

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भरहेवासे कइ तित्था पण्णत्ता' હે ભદંત ! આ જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં માગધ વગેરે તીર્થો કેટલા કહેવામાં આવેલા છે? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा ! तओ तित्था पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ત્રણ તીર્થો કહેવામાં આવેલા છે. 'तं जहा' જેમકે 'मागहे वरदामे, पभासे' માગધ, વરદામ અને પ્રભાસ એમા માગધ તીર્થ સમુદ્રની પૂર્વદિશામાં આવેલ છે. જ્યાં ગંગાનો સંગમ થયેલો છે. વરદામ તીર્થ દક્ષિણદિશામાં આવેલ છે અને

'एरवए वासे' ऐरवते वर्षे एतन्नामके क्षेत्रे 'कइ तित्था पन्नत्ता' कति-कियत्संख्यकानि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, तत्र तीर्थानि चक्रवर्त्तिनां स्वस्वक्षेत्रसीमासुरसाधनार्थं महाजलावतरण स्थानानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'तओ तित्था पन्नत्ता' त्रीणि-त्रिसंख्यकानि तीर्थानि महाजलावतरण स्थानानि प्रज्ञप्तानि-कथितानि, तान्येवनाम-ग्राहं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'मागहे वरदामे पभासे' मागधं वरदाम प्रभासम्, तत्र-मागधं तीर्थं पूर्वस्यां समुद्रस्य रक्तानदी सङ्गमे, वरदामतीर्थं तत्रत्यदिगपेक्षया दक्षिणे, प्रभासं पश्चिमायां रक्तवतीनद्याः समुद्रसङ्गमे इति । 'एवामेव सपुव्वावरेण' एवमेव सपूर्वापरेण-सर्व संकलनेन 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे 'चक्कवट्टि विजए' चक्रवर्त्ति विजये 'कइतित्था पन्नत्ता' कति-कियत्संख्यकानि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे

पण्णत्ता' हे भदन्त ! जंबूद्वीप नामके द्वीप में वर्तमान ऐरवत क्षेत्र में कितने तीर्थ कहे गये हैं ? चक्रवर्तियों के अपने अपने क्षेत्र की सीमाओं के देवों को वश में करने के लिये जो महान जलावतरण स्थान होते हैं वे तीर्थ है ऐसे तीर्थ ऐरवत क्षेत्र में कितने हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा ! तओ तित्था पण्णत्ता' हे गौतम ! ऐरवत क्षेत्र में तीन तीर्थ है 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं 'मागहे वरदामे पभासे' मागध, वरदाम और प्रभास इनमें मागध नामका जो तीर्थ है वह समुद्र की पूर्व दिशा में है जहां रक्तानदी का संगम हुआ है वरदामतीर्थ दक्षिणदिशा में हैं, प्रभास तीर्थ पश्चिमदिशा में है जहां पर रक्त-वती नदी का संगम हुआ है । 'एवामेव स पुव्वावरेण जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे महाविदेहे वासे चक्कवट्टि विजए कइ तित्था पण्णत्ता' इस तरह सब तीर्थों की संख्या जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप में १०२ होती हैं हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप

પ્રભાસતીર્થ પશ્ચિમદિશામાં આવેલ છે. જ્યાં સિન્ધુ નદીનો સંગમ થયેલો છે 'जंवुद्दीवेणं भंते ! एरवए वासे कइतित्था पण्णत्ता' હે ભદંત ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં વર્તમાન ઐરવત ક્ષેત્રમાં કેટલા તીર્થો કહેવામાં આવેલા છે ? ચક્રવર્તિઓના પોત-પોતાના ક્ષેત્રની સીમાઓના દેવોને વશમાં કરવા માટે જે મહાન્ જલાવતરણ સ્થાનો હોય છે તે તીર્થો છે. એવા તીર્થો ઐરવત ક્ષેત્રમાં કેટલા છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! तओ तित्था पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ઐરવત ક્ષેત્રમાં ત્રણ તીર્થો છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે-'मागहे वरदामे पभासे' માગધ, વરદામ અને પ્રભાસ એમાં જે માગધ નામક તીર્થ છે તે સમુદ્રની પૂર્વદિશામાં આવેલ છે. કે જ્યાં રક્તા નદીનો સંગમ થયેલો છે વરદામતીર્થ દક્ષિણદિશામાં આવેલ છે. પ્રભાસતીર્થ પશ્ચિમદિશામા છે. જ્યાં રક્તાવતી નદીનો સંગમ થયેલો છે. 'एवामेव सपुव्वावरेण जंवुद्दीवेणं भंते ! दीवे महाविदेहे वासे चक्कित्ट्टि विजये कइतित्था पण्णत्ता' આ પ્રમાણે બધા તીર્થોની સંખ્યા જંબૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં ૧૦૨ થાય છે. હે ભદન્ત !

गौतम !' तओ तित्था पन्नत्ता' त्रीणि तीर्थानि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-मागहे वरदामे पभासे' मागधं वरदाम प्रभासम्, तत्र पूर्वस्यां शीतायाः गङ्गासङ्गमे, मध्यगतं वरदामतीर्थं, पश्चिमायां शीतोदकायाः संगमे प्रभासं तीर्थमिति । 'एवामेव सपुव्वावरेण जंबुदीवे दीवे एगे वि उत्तरे तित्थसए भवंतीति मक्खायं' एवमेव-यथोक्तप्रकारेण सपूर्वापरेण पूर्वापर संकलनेन एकं द्युत्तरं द्व्यधिकमेकं तीर्थशतं भवतीति मया अन्यैश्च तीर्थङ्करै राख्यातं कथितमिति । तथाहि-चतुस्त्रिंशद् विजयेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणितीर्थानि भवन्ति सर्व संकलनया द्व्यधिकशतमेकं-तीर्थानामिति ।

सम्प्रति श्रेणिद्वारं दर्शयितुं प्रश्नयन्नाह-'जंबुदीवेणं' इत्यादि, 'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व द्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया विज्जाहरसेढीओ पन्नत्ताओ' कियत्यः-कियत्संख्यकाः विद्याधर श्रेणयः, तत्र श्रेणयो विद्याधराणामावासभूता वैताढ्यानां पूर्वापरोदध्यादिपरिच्छिन्ना आयतमेखलाः ताः संख्यया कियत्यो भवन्ति, तथा

में जो महाविदेह क्षेत्र है और चक्रवर्ती विजय है उसमें कितने तीर्थ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तओ तित्था पण्णत्ता' हे गौतम ! चक्रवर्ती विजय में तीन तीर्थ हैं 'तं जहा' जैसे-'मागहे वरदामे, पभासे' मागध, वरदाम और प्रभास पूर्वदिशा में शीता के गङ्गा संगम में मागधतीर्थ है वरदामतीर्थ दक्षिणदिशा में है और प्रभासतीर्थ शीतोदा का जहां संगम हुआ है वहां पश्चिम दिशा में हैं । इस तरह जंम्बूद्वीप में कुल सब मिलाकर १०२ तीर्थ हो जाते हैं । ऐसा मैंने और अन्य तीर्थङ्करों ने कहा है तात्पर्य यही है कि ३४ विजयों में से प्रत्येक विजय में तीन २ तीर्थ होते हैं इस तरह ये १०२ तीर्थ हो जाते हैं ।

'जंबुदीवे णं भंते ! दीवे केवइया विज्जाहरसेढीओ केवइया आभिओग-सेढीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नाम के इस द्वीप में कितनी विद्या

આ જંબૂદ્વીપમાં જે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે અને ચક્રવર્તી વિજય છે તેમાં કેટલા તીર્થો છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! तओ तित्था पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! ચક્રવર્તી વિજયમાં ત્રણ તીર્થો છે. 'तं जहा' જેમકે 'मागहे, वरदामे, पभासे' માગધ, વરદામ અને પ્રભાસ પૂર્વદિશામાં શીતાના ગંગા સંગમમાં માગધતીર્થ છે. વરદામતીર્થ દક્ષિણદિશામાં છે અને પ્રભાસતીર્થ શીતોદાનો જ્યાં સંગમ થયેલો છે ત્યાં પશ્ચિમદિશામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં કુલ મળીને ૧૦૨ તીર્થો થઈ જાય છે. એવું મેં અને બીજા તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ૩૪ વિજયોમાંથી દરેક વિજયમાં ત્રણ-ત્રણ તીર્થો આવેલા છે. આ પ્રમાણે આ બધા ૧૦૨ તીર્થો થઈ જાય છે.

'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे केवइया विज्जाहरसेढीओ केवइया, आभिओगसेढीओ पण्णत्ताओ' હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામક આ દ્વીપમાં કેટલી વિદ્યાધર શ્રેણીઓ અને કેટલી

कियत्य आभियोग्यश्रेणयश्च प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्न', भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे अट्ठसट्ठी विज्जाहरसेढीओ' जम्बूद्वीपे द्वीपे-जम्बूद्वीप नामकद्वीपे अष्टपष्टिः विद्याधरश्रेणयः, प्रज्ञप्ताः तथा-'अट्ठसट्ठी आभिओगसेढीओ पण्णत्ताओ' अष्टषष्टिराभियोग श्रेणयः प्रज्ञप्ताः तत्र विद्याधरश्रेणयोऽष्टपष्टिः विद्याधरावासभूता वैताढ्यानां पूर्वापरसमुद्रपरिक्षिप्ता आयतमेखला भवन्ति, चतुर्विंशत्य पि वैताढ्येषु दक्षिणत-उत्तरतश्चैकैकश्रेणी सद्भावात्, तथैव अष्टपष्टिः श्रेणय आभियोग्यानां भवन्ति, 'एवामेव-सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे छत्तीसं सेढिसए भवतीति मक्खाय' एवमेव सपूर्वापरेण-पूर्वापर संकलनेन जम्बूद्वीपे द्वीपे षट्त्रिंशत् श्रेणीशतम्-षट्त्रिंशदधिकश्रेणीनां शतं भवतीति आख्यातम्, मया-वर्द्धमानस्वामिना तथाऽन्यैरपि आदिनाथ प्रभृति तीर्थङ्करैरिति।

सम्प्रति-अष्टमं विजयद्वारमाह-'जंबुद्दीवेणं भंते!' इत्यादि। 'जंबुद्दीवेणं भंते दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सर्व द्वीपमध्यवर्त्ति जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया चक्कवट्टि

धर श्रेणियां और कितनी आभियोग्य श्रेणियां कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे अट्ठसट्ठी विज्जाहरसेढीओ अट्ठसट्ठी आभिओगसेढीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में अडसठ विद्याधर श्रेणियां कही गई है-ये विद्याधर श्रेणियां विद्याधरों के आवास स्थान रूप हैं एवं वैताढयों के पूर्व अपर उदधि आदि से ये परिच्छिन्न है घिरी हुई हैं तथा जैसी मेखला आयत होती है वैसी आयत ये हैं। ३४ वैताढयों में दक्षिण में और उत्तर में एक एक श्रेणि है इसी तरह से आभियोग्य श्रेणियां भी ६८ हैं। 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे छत्तीसं सेढिसए भवंतीति मक्खायं' इस तरह जम्बूद्वीप में सब श्रेणियां मिलकर १३६ हो जाती हैं ऐसा तीर्थंकर प्रभुओं का कथन है।

विजयद्वारकथन-'जंबुद्दीवे दीवे केवइया चक्कवट्टि विजया केवइयाओ

આભિયોગ્ય શ્રેણીઓ કહેવામાં આવેલી છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे अट्ठसट्ठी विज्जाहरसेढीओ अट्ठ-सट्ठी आभिओग सेढीओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ૬૮ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ કહેવામાં આવેલી છે. એ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ વિદ્યાધરોના આવાસસ્થાન રૂપ છે તેમજ વૈતાઢયોના પૂર્વ અપર ઉદધિ વગેરેથી એઓ પરિચ્છિન્ન છે-આવેષ્ટિત છે, તેમજ જે પ્રમાણે મેખલા આયત હોય છે, તે પ્રમાણે જ એ પણ આયત છે. ૩૪ વૈતાઢયોમાં દક્ષિણમાં અને ઉત્તરમાં એક-એક શ્રેણી છે. આ પ્રમાણે આભિયોગ્ય શ્રેણીઓ પણ ૬૮ છે. 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे छत्तीसं सेढिसए भवंतीति मक्खायं' આ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપમાં બધી શ્રેણીઓ મળીને ૧૩૬ થાય છે. એવું તીર્થંકર પ્રભુનું કથન છે.

વિજયદ્વાર કથન-'जंबुद्दीवे दीवे केवइया चक्कवट्टि विजया केवइयाओ रायहाणीओ

विजया' कियन्तः—कियत्संख्यकाः चक्रवर्त्तिनां विजयाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, तथा 'केवइयाओ रायहाणीओ' कियत्यः—कियत्संख्यकाः तमिस्रागुहाः—अन्धकारयुता गुहाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, 'केवइया खंडप्पवायगुहा' कियत्यः—कियत्संख्यकाः खण्डप्रपातगुहाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, तथा—'केवइया कयमालया देवा' कियन्तः—कियत्संख्यकाः कृतमालकाः तत्र कृता संपादिता माला शरीरे विशेषरूपेण यैस्ते कृतमालकाः तादृशाश्च देवा जम्बूद्वीपे कियन्तः प्रज्ञप्ताः, तथा—'केवइया णट्टमालया देवा' कियन्तः—कियत्संख्यकाः नक्तमालकाः, तत्र नक्तं—रात्रौ संपादितमाला विभूषणा देवाः कियन्तः प्रज्ञप्ताः, तथा—'केवइया उसभकूडा पन्नत्ता' कियन्तः कियत्संख्यकाः ऋषभकूटनामकाः पर्वताः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे चोत्तीसं चक्कवट्टिविजया पन्नत्ता' जम्बूद्वीपे द्वीपे—सर्वद्वीपमध्य जम्बूद्वीपे चतुस्त्रिंशत्—चतुस्त्रिंशत्संख्यकाः चक्रवर्त्तिविजयाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, तत्र द्वात्रिंशत्संख्यका महाविदेहे चक्रवर्त्ति विजयाः, द्वौच विजयौ भरतैरवतक्षेत्रयोः तादृशद्वयोरपि क्षेत्रयोः चक्रवर्त्तिविजेतव्य क्षेत्रखण्डरूपत्वेन चक्रवर्त्तिविजयशब्दवाच्यत्वस्य सत्त्वादिति । तथा—'चोत्तीसं रायहाणीयो' चतुस्त्रिंशद्राजधान्यः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, तथा—'चोत्तीसं तमिसगुहाओ' चतुस्त्रिंशत्—चतुस्त्रिंशत्संख्यकाः तमिस्रा गुहाः प्रज्ञप्ताः—कथिताः, प्रति-

---

रायहाणीओ केवइयाओ तिमिसगुहाओ केवइयाओ खंडप्पवायगुहाओ, केवइया कयमालया देवा, केवइया णट्टमालया देवा, केवइया उसभकूडा पण्णत्ता ९' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में कितने चक्रवर्ति विजय हैं ? कितनी राजधानियां हैं ? कितनी तमिस्रा गुहाएं हैं—अन्धकारयुक्त गुहाएं हैं कितनी खण्डप्रपात गुहाएं हैं ? कितने कृत मालक देव हैं कितने नक्त मालक देव हैं—और कितने ऋषभकूट हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे चोत्तीसं चक्कवट्टि विजया, चोत्तीसं रायहाणीओ, चोत्तीसं तिमिसगुहाओ चोत्तीसं खंडप्पवायगुहाओ, चोत्तीसं कयमालयादेवा, चोत्तीसं णट्टमालया देवा, चोत्तीसं उसभकूडा पव्वया पण्णत्ता' हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में ३४ चक्रवर्ति विजय हैं ३४ राजधानियां हैं, ३४ तमिस्रा

केवइयाओ तिमिसगुहाओ, केवइयाओ खंडप्पवायगुहाओ, केवइया कयमालया देवा, केवइया णट्टमालया देवा, केवइया उसभकूडा पण्णत्ता' હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કેટલા ચક્રવર્તી વિજયો આવેલા છે? કેટલી રાજધાનીઓ છે? કેટલી તમિસ્રા ગુહાઓ છે?—અધકારયુક્ત ગુફાઓ કેટલી છે? કેટલી ખંડ પ્રપાત ગુફાઓ છે? કેટલા કૃતમાલક દેવો છે? કેટલા નક્તમાલક દેવો છે? અને કેટલા ઋષભ કૂટો છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે—'गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे चोत्तीसं चक्कवट्टि विजया, चोत्तीसं रायहाणीओ, चोत्तीसं तिमिसगुहाओ, चोत्तीसं खंडप्पवायगुहाओ, चोत्तीसं कयमालया देवा, चोत्तीसं णट्ट मालया देवा, चोत्तीसं उसभ कूडा पव्वया, पण्णत्ता,' હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ-નામક દ્વીપમાં ૩૪ ચક્રવર્તી વિજયો આવેલા છે. ૩૪ રાજધાનીઓ છે. ૩૪ તમિસ્રા

वैताढ्यमेकैकगुहासत्त्वात्. तथा-'चोत्तीसं खंडप्पवायगुहाओ पन्नत्ताओ' चतुस्त्रिंशत्संख्यकाः खण्डप्रपातगुहाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, एवम्-'चोत्तीसं कयमालया देवा' चतुस्त्रिंशत्संख्यकाः कृतमालका देवाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, एवम्-'चोत्तीसं णट्टमालया देवा पन्नत्ता' चतुस्त्रिंशत्संख्यकाः नक्तमालका देवाः प्रज्ञप्ताः, एवम् 'चोत्तीसं उसभकूडा पव्वया पन्नत्ता' चतुस्त्रिंशत्संख्यका ऋषभकूटपर्वताः प्रज्ञप्ताः-कथिताः प्रतिक्षेत्रं चक्रवर्त्ति दिग्विजय सूचकैकसद्भावात्-यद्यपि विजयद्वारे प्रक्रान्ते राजधान्यादि प्रश्नोत्तरसूत्रे उपन्यस्तं तद्राजधान्यादीनां विजयसाध्यत्वाद् विजयप्रकरणे राजधान्यादि प्रश्नोत्तरसूत्रे उपन्यस्तम्, इति न क्षतिकरमिति विजयद्वारम् ॥

गुफाएं हैं ३४ खण्ड प्रपात गुफाएं हैं ३४ कृत मालक देव हैं ३४ नट्टमालकदेव हैं और ३४ ही ऋषभकूट नामके पर्वत हैं। इनमें महाविदेह में ३२ चक्रवर्ती विजय है और भरत एवं ऐरवत क्षेत्र में दो विजय हैं। भरतक्षेत्र एवं ऐरवत क्षेत्र ये दोनों क्षेत्र चक्रवर्तियों के द्वारा विजेतव्य क्षेत्र खण्डरूप होने से चक्रवर्ति विजय शब्द हो जाते हैं। हर एक वैताढ्य में एक एक गुहा का सद्भाव है इसलिये ३४ तमिस्रा गुहाएं कही गई है। हर एक क्षेत्र में चक्रवर्ती के दिग्विजय के सूचक एक २ ऋषभकूट पर्वत है। इसलिये ३४ ऋषभकूट नामके पर्वत कहे गये हैं। यद्यपि यहां विजय द्वारका प्रकरण चल रहा है इस में राजधानी आदि विषय प्रश्न सूत्र में और उत्तर सूत्र में जो उपन्यस्त किया गया है वह उनकी राजधानियां आदि सब विजय साध्य है इस कारण विजय प्रकरण में राजधानियां आदि विषय प्रश्न सूत्र में और उत्तर सूत्र में उपन्यस्त हुआ है। विजय द्वार समाप्त

ह्रदद्वारवक्तव्यता

'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे केवइया महद्दहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप

ગુફાઓ છે ૩૪ ખંડપ્રપાત ગુફાઓ છે. ૩૪ કૃતમાલક દેવો છે. ૩૪ નટ્ટ માલક દેવો છે અને ૩૪ ઋષભકૂટ નામક પર્વતો છે. એમાં મહાવિદેહમાં ૩૨ ચક્રવર્તી વિજયો છે અને ભરત તેમજ ઐરવત ક્ષેત્રમાં બે વિજયો આવેલા છે. ભરતક્ષેત્ર તેમજ ઐરવતક્ષેત્ર એ બન્ને ક્ષેત્રો ચક્રવર્તિઓ વડે વિજેતવ્ય ક્ષેત્રખંડ રૂપ હોવાથી ચક્રવર્તિ વિજય શબ્દ થાય છે. દરેકવૈતાઢયમાં એક-એક ગુફાનો સદ્ભાવ છે. એટલા માટે ૩૪ તમિસ્રા ગુફાઓ કહેવામાં આવેલી છે. દરેક ક્ષેત્રમાં ચક્રવર્તી દિગ્વિજયનો સૂચક એક-એક ઋષભકૂટ પર્વત છે. એથી ૩૪ ઋષભકૂટ નામક પર્વતો આવેલા છે. જોકે અત્રે વિજયદ્વારનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે. એમાં રાજધાની વગેરે વિષયો પ્રશ્ન સૂત્રમાં અનેઉત્તર-સૂત્રમાં જે ઉપન્યસ્ત કરવામાં આવેલ છે, તે તેમની રાજધાનીઓ વગેરે બધું વિજય સાધ્ય છે. આ કારણથી વિજય પ્રકરણમાં રાજધાની વિગેરે વિષયો પ્રશ્નસૂત્રમાં અને ઉત્તર સૂત્રમાં ઉપન્યસ્ત થયેલ છે. વિજયદ્વાર સમાપ્ત.

હ્રદદ્વાર વક્તવ્યતા

'जंबुदीवेणं भंते ! दीवे केवइया महद्दहा पण्णत्ता' હે ... આ જંબૂદ્વીપ નામક

सम्प्रति–नवमं ह्रदद्वारमाह–'जंबुद्दीवेणं भंते' इत्यादि, 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्वं द्वीपमध्यजम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया महद्दहा पण्णत्ता' कियन्तः–कियत्संख्यका महाह्रदाः प्रज्ञप्ताः–कथिता इति प्रश्नः, 'भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सोलसमहद्दहा पण्णत्ता' षोडश महाह्रदाः–षोडशसंख्यकाः महाह्रदाः प्रज्ञप्ताः कथिताः तत्र वर्षधराणां मध्ये षड्महाह्रदास्तथा शीता शीतोदयोः प्रत्येकं प्रत्येकं पञ्च पञ्च सर्व संकलनया षोडश महाह्रदा भवन्तीति ह्रदद्वारम् ।

सम्प्रति–दशमं नदीद्वारमाह–'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्वद्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया महाणईओ वासहरप्पवाहाओ पण्णत्ताओ' कियत्यः–कियत्संख्यका महानद्यो वर्षधरप्रवाहाः, तत्र वर्षधरह्रदेभ्यः प्रवहन्ति–निर्गच्छन्तियास्ता वर्षधरप्रवाहाः, अन्यथा कुण्डप्रवाहामपि महानदीनां वर्षधरनितम्बस्थ कुण्डेभ्यो जायमानतया

नामके द्वीप में महाह्रद कितने कहे गये हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है–'गोयमा ! सोलस महद्दहा पण्णत्ता' हे गौतम ! यहां १६ महाह्रद कहे गये हैं । इनमें ६ महाह्रद ६ वर्षधर पर्वतों के और शीता एवं शीतोदा महानदियों के प्रत्येक के ५–५ कुल मिलकर ये महाह्रद १६ हो जाते हैं ।

महानदी नामकदशवेंद्वार की वक्तव्यता

'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे केवइया णईओ वासहरप्पवाहाओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में कितनी महानदियां जो वर्षधर के ह्रदों से निकली हैं कही गई है ? यहां जो 'वर्षधर प्रवाहा' ऐसा विशेषण महानदियों का कहा गया है वह कुण्डों से जिनका प्रवाह बहता है ऐसी कुण्ड प्रवाहवाली महानदियों के व्यवच्छेद के लिये दिया गया है ये कुण्ड वर्षधर के नितम्बस्थ होते है उनसे भी ऐसी महानदियां निकली हैं अतः उनके सम्बन्ध में गौतम·

દ્વીપમાં મહાહ્રદો કેટલા કહેવામાં આવ્યા છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે–'ગોયમ ! सोलसम हद्दहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! અહીં ૧૬ મહાહ્રદો કહેવામાં આવેલા છે. એમાં ૬ મહાહ્રદો ૬ વર્ષધર પર્વતોના અને શીતા તેમજ શીતોદા મહાનદીઓના દરેકના ૫–૫ આમ બધા મળીને એ મહાહ્રદો ૧૬ થઈ જાય છે.

મહાનદીનામક દશમાદ્વારની વક્તવ્યતા

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया णईओ वासहरपवाहाओ पण्णत्ताओ' હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કેટલી મહાનદીઓ કે જેઓ વર્ષધરના હ્રદોથી નીકળી છે કહેવામાં આવેલી છે ? અહીં જે 'વર્ષધર પ્રવાહા' એવું વિશેષણ મહાનદીઓનું કહેવામાં આવ્યું છે. તે કુંડોમાંથી જેમનો પ્રવાહ વહે છે એથી કુંડ પ્રવાહવાળી મહાનદીઓના વ્યવચ્છેદ માટે આપવામાં આવેલ છે. એ કુંડો વર્ષધરના નિતંબસ્થ હોય છે. એમનાથી પણ એવી મહાનદીઓ નીકળી છે, એથી એમના સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો નથી પરંતુ પ્રશ્ન,

ता अपि वर्षधरप्रवाहाः स्युः, एतादृश्यो महानद्यः कियत्यः प्रज्ञप्ताः, तथा-'केवइयाओ कुंडप्पवहाओ महाणईओ पन्नत्ताओ' कियत्यः-कियत्संख्यकाः कुण्डप्रवाहाः, तत्र कुण्डेभ्यो वर्षधर नितम्बस्थ कुण्डेभ्यः प्रवहन्ति-निर्गच्छन्ति यास्ता महानद्यः कियत्यः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस महाणईओ वासहरप्पवहाओ' जम्बूद्वीपे द्वीपे सर्वद्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः चतुर्दशमहानद्यः चतुर्दश संख्यका महानद्यो वर्षधरह्रदप्रवाहाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तथा-'छावत्तरिं महाणईओ कुंडप्पवहाओ' षट्सप्ततिः-षट्सप्तति संख्यका महानद्यः कुण्डप्रवाहाः कुंडेभ्यः प्रवहनशीलाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, तत्र चतुर्दश महानद्यो वर्षधरह्रदप्रभवाः भरतगङ्गादिकाः प्रतिक्षेत्रं द्वि द्वि भावात्, तथा-कुण्डप्रभवा षट्सप्तति महानद्यः, तत्र-शीताया उत्तरेष्वष्टसु विजयेषु शीतोदाया याम्येषु अष्टसु विजयेषु चैकैकभावेन षोडशगङ्गाः षोडशसिन्धवश्च तथा शीताया

स्वामी ने प्रश्न नहीं किया है किन्तु पद्म, महापद्म आदि जो ह्रद हैं उनसे जिनका उद्गम हुआ है ऐसी नदियों की संख्या कितनी है यह जानने के लिये यह प्रश्न किया गया है तथा-'केवइयाओ कुंडप्पवाहाओ महाणईओ पन्नत्ताओ' जो वर्षधर के नितम्बस्थ कुण्डों मे से निकली हैं ऐसी महानदियां कितनी हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस महाणईओ वासहरप्पवाहाओ' हे गौतम! इस जंबुद्वीप में जो वर्षधर पर्वतस्थ ह्रदों से महानदियां निकली हैं ऐसी वे महानदियां १४ हैं तथा-'छावत्तरिं महाणईओ कुण्डप्पवाहाओ' जो महानदियां कुण्डों से निकली हैं वे ७६ हैं। १४ महानदीयों के नाम गंगा सिन्धु आदि हैं। हरएक क्षेत्र में ये दो दो बहती है भरतक्षेत्र में गंगा सिन्धु ये दो महानदियां बहती हैं तथा कुण्ड प्रभवा जो ७६ महानदियां हैं उनमें शीता महानदी के उत्तर में आठ विजयों में और शीतोदा के याम्य आठ विजयों में एक, एक कुण्डप्रभवा महानदी बहती है इससे १६ गंगा

મહાપદ્મ, વગેરે જે હ્રદો છે તેમનામાંથી જેમનું ઉદ્ગમ થયું છે, એવી નદીઓની સંખ્યા કેટલી છે, એ જાણવા માટે અહીં આ પ્રશ્ન કરવામાં આવેલ છે. તેમજ केवइयाओ कुंडप्पवाहाओ महाणईओ पन्नत्ताओ' જે વર્ષધરના નિતમ્બસ્થ કુંડોમાંથી નીકળે છે, એવી મહાનદીઓ કેટલી છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस महाणईओ वासहरप्पवाहाओ' હે ગૌતમ! આ જંબૂદ્વીપમાં જે વર્ષધર પર્વતસ્થ હ્રદોથી મહાનદીઓ નીકળી છે, એવી તે મહાનદીઓ ૧૪ છે. તેમજ 'छावत्तरिं महाणईओ कुण्डप्पवाहाओ' જે મહાનદીઓ કુંડોમાંથી નીકળી છે તે ૭૬ છે. ૧૪ મહાનદીઓના નામો ગંગા સિંધુ વગેરે છે. દરેક ક્ષેત્રમાં એ મહાનદીઓ બબ્બે વહે છે. ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ એ બે મહાનદીઓ વહે છે, તેમજ કુંડપ્રભવા જે ૭૬ મહાનદીઓ છે તેમનામાં શીતા મહાનદીના ઉત્તરમાં આઠ વિજયોમાં અને શીતોદાના યામ્ય આઠ વિજયોમાં એક-એક કુંડપ્રભવા

याम्येष्वष्टसु विजयेषु शीतोदाया उत्तरेषु अष्टसु विजयेषु चैकैकभावेन षोडश रक्ताः षोडश रक्तवत्यश्च, एवं चतुःषष्टिः, द्वादश च पूर्वोक्ता अन्तर्नद्यः सर्व सङ्कलने षट्सप्ततिरिति, कुण्डप्रभवानां तु शीता शीतोदापरिवारभूतत्वेनासंभवदपि महानदीत्वं स्वस्वविजयगतचतुर्दश सहस्रपरिवारसंपदूयुक्तत्वेन महानदीत्वमिति, 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे णउतिं महाणईओ भवंतीति मक्खायं' एवमेव-पूर्वकथितप्रकारेण सपूर्वापरेण सर्वसंकलनया जम्बूद्वीपे सर्वद्वीपमध्यद्वीपे इत्यर्थः नवति महानद्यो भवन्तीत्याख्यातं मया तथा अन्यैश्च तीर्थङ्करैरिति। 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे 'भरहएरवएसु कइमहाणईओ पन्नत्ताओ' भरतैरवतवर्षेषु कति-कियत्संख्यका महानद्यः प्रज्ञप्ताः-कथिता-इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ'

और १६ सिन्धु नदियां बहती हैं। तथा शीतोदा के याम्य आठ विजयों में एवं शीतादा के उत्तर के आठ विजयों में एक एक नदी बहने से-१६ रक्ता और १६ रक्तवती नदियां बहती हैं 'इस तरह ये ६४ तथा १२ पूर्वोक्त अन्तर्नदियां ये सब मिलकर ७६ कुण्डप्रभवा महानदियां हैं। यद्यपि कुण्डप्रभवा नदियों में शीता शीतोदा के परिवारभूत होने से महानदीत्व संभवित नहीं होता है परन्तु फिर अपने अपने विजयगत चतुर्दश सहस्र नदियों के परिवारभूत होने से उनमें महानदीत्व बन जाता है। 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे णउतिं महाणईओ भवंतीति मक्खायं'-इस तरह इस जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें कुल मिलकर ९० महानदियां हैं। ऐसा तीर्थंकरों का आदेश है।

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भरहएरवएसु-वासेसु कई महाणईओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें जो भरत क्षेत्र एवं ऐरवत क्षेत्र हैं उनमें कितनी महानदियां हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! चत्तारि महा-

---

મહાનદી વહે છે. એનાથી ૧૬ ગંગા અને ૧૬ સિન્ધુ નદીઓ વહે છે. તથા શીતોદાના યામ્ય આઠ વિજયોમાં તેમજ શીતોદાના ઉત્તરના આઠ વિજયોમાં એક-એક નદી વહે છે તેથી ૧૬ રક્તા અને ૧૬ રક્તાવતી નદીઓ વહે છે. આ પ્રમાણે ૬૪ તેમજ ૧૨ પૂર્વોક્ત અંતર્નદીઓ આમ બધી મળીને ૭૬ કુંડપ્રભવા મહાનદીઓ છે. જોકે કુંડપ્રભવા નદીઓમાં શીતા-શીતોદાના પરિવારભૂત હોવાથી મહાનદીત્વની સંભાવના શક્ય નથી પણ છતાં એ પોત-પોતાના વિજયગત ચતુર્દશ સહસ્ર નદીઓના પરિવારભૂત હોવાથી તેમનામાં મહાનદીત્વ આવી જાય છે 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे णउतिं महाणईओ भवंतीति मक्खायं' આ પ્રમાણે આ જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં બધી મળીને ૯૦ મહાનદીઓ આવેલી છે એવી તીર્થંકરોની આજ્ઞા છે.

'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भरह एरवएसु-वासेसु कई महाणईओ पन्नत्ताओ' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં જે ભરતક્ષેત્ર તેમજ ઐરવત ક્ષેત્ર છે તેમાં કેટલી મહાનદીઓ

चतस्रः-चतुः संख्यकाः महानद्यः प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-'गंगा सिंधूरत्ता रत्तवई' गङ्गा सिन्धुः रक्ता रक्तवती च 'तत्थ णं एगमेगा महाणई' तत्र-तासु नदीषु मध्ये एकैका महानदी 'चउद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं' चतुर्दशभिः सलिलासहस्रैः चतुर्दशावान्तर्नदी सहस्रैः 'समग्गा' समग्रा परिवृता युक्ता 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं' पूर्वपश्चिमेन 'लवणसमुदं समुप्पेइ' लवणसमुद्रं समुपसर्पन्ति, अर्थात् एता महानद्यः चतुर्दशनदीसहस्रैः परिवारैः संमिलिताः पूर्वसमुद्रं पश्चिमसमुद्रं च प्रविशन्तीति ।

अत्र भरतैरवतयो र्युगपद्ग्रहणं तत्समानक्षेत्रत्वात् ज्ञेयम्, तत्र भरतक्षेत्रे गङ्गामहानदी पूर्वलवणसमुद्रं प्रविशति, सिन्धुश्च महानदी पश्चिमलवणसमुद्रं प्रविशति, तथा ऐरवतक्षेत्रे रक्ता महानदी पूर्वसमुद्रं प्रविशति, रक्तवती महानदी पश्चिम समुद्रं प्रविशतीति ॥

'एवामेव सपुव्वावरेणं' एवमेव-कथितप्रकारेण सपूर्वापरेण-सर्वसंकलनेन 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे सर्व द्वीपमध्यजम्बूद्वीपे 'भरहेरवएसु वासेसु' भरतैरवतवर्षयोः

णईओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! चार महानदियां हैं 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं 'गंगा सिन्धु, रत्ता रत्तवई' गङ्गा, सिन्धु, रक्ता और रक्तवती 'तत्थणं एगमेगा महाणई चउद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुदं समप्पेइ' इनमें एक एक महानदी १४-१४ हजार अवान्तर नदियों के परिवारवाली है 'तथा पूर्व समुद्र और पश्चिम लवणसमुद्र में जाकर मिली हुई हैं। यहां पर जो भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र का जो युगपत् ग्रहण किया गया है वह इन दोनों की समान रचना है इस बातको प्रकट करने के लिये किया गया है भरतक्षेत्र में गंगामहानदी पूर्वलवण समुद्र में मिली है और सिन्धु महानदी पश्चिम लवणसमुद्र में मिली है। 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे भरहेरवएसु वासेसु छप्पणं सलिलासहस्सा भवंतीति मक्खायं' इस तरह जम्बूद्वीप नामके इस द्वीपमें भरतक्षेत्र और ऐरवतकी कुल नदियां मिलाकर छप्पन हजार अवान्तर

છે! એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! चत्तारि महाणईओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! ચાર મહાનદીઓ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'गंगा सिन्धु, रत्ता रत्तवई' ગંગા, સિન્ધુ, રક્તા અને રક્તવતી. 'तत्थणं एगमेगा महाणई चउद्दसहिं सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुदं समप्पेइ' એમાં એક-એક મહાનદી ૧૪, ૧૪ હજાર અવાન્તર નદીઓના પરિવારવાળી છે. તેમજ પૂર્વસમુદ્ર અને પશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં જઈને મળે છે. અહીં જે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રનું નામ જે યુગપત્ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે તે આ બન્નેની સમાન રચના છે. એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે કરવામાં આવેલ છે. ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા મહાનદી પૂર્વ લવણસમુદ્રમાં મળી છે અને સિન્ધુ મહાનદી પશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં મળી છે. 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे भरहेरवएसु वासेसु छप्पणं सलिलासहस्सा भवंतीति मक्खायं' આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રની બધી નદીઓ

'छप्पण्णं सलिलासहस्सा भवंतीति मक्खायं' षट्पञ्चाशत् सलिला सहस्राणि आवान्तरनद्यः तासां सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया तथाऽन्यैश्च तीर्थङ्करैरिति। 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे 'हेमवयहेरण्णवएसु वासेसु' हैमवत हैरण्यवतयो वर्षयो मध्ये 'कइ महाणईओ पन्नत्ताओ' कति-कियत्संख्यका महानद्यः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ' चतस्रो महानद्यः प्रज्ञप्ताः-कथिताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'रोहिता रोहितंसा सुवण्णकूला रूप्पकूला' रोहितानाम्नी महानदी प्रथमा १, रोहितांशा महानदी द्वितीया २, सुवर्णकूला महानदी तृतीया ३, रूप्यकूला महानदी चतुर्थी ४, 'तत्थणं एगमेगा महाणई' तत्र खलु एकैका महानदी 'अट्ठावीसाए अट्ठावीसाए सलिलासहस्सेहिं' अष्टाविंशत्या अष्टाविंशत्या सलिला सहस्रैः अवान्तरनदीसहस्रै रित्यर्थः 'समग्गा परिपूरिता युक्ता इति यावत् इत्थंभूता सती 'पुरत्थिम पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समुपसर्पति प्रविशतीत्यर्थः तत्र हैमवतक्षेत्रे रोहिता महानदी सपरिवारा पूर्वलवणसमुद्रं प्रविशति तत्रैव क्षेत्रे रोहितां-

---

नदियां है 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे हेमवय हेरण्णवएसु वासेसु कई महाणईओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! इस जंबूद्वीप नामके द्वीपमें जो हैमवत और हैरण्यवत क्षेत्र हैं-उनमें कितनी महानदियां हैं ? इसके उत्तर मे प्रभु कहते है-'गोयमा ! चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ' हे गौतम ! इनमें चार महानदियां है 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से है-रोहिता, रोहितंसा सुवण्णकूला' रूप्पकूला तत्थणं एगमेगा महाणई अट्ठावीसाए २ सलिलासहस्सेहिं' इनमे एक एक महानदीकी परिवारभूत अवान्तर नदियां २८ हजार २८ हजार हैं। 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' इनमें जो हैमवतक्षेत्र में रोहिता नामकी महानदी है वह अपनी परिवारभूत २८ हजार अवान्तर नदियों के साथ पूर्व लवणसमुद्र में जाकर मिली है और रोहितांशा महानदी अपनी परिवारभूत २८ हजार नदियों

મળીને ૫૬ હજાર અવાન્તર નદીઓ છે. 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे हेमवय हेरण्णवएसु वासेसु कईमहाणईओ पन्नत्ताओ' હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં જે હૈમવત હૈરણ્ય-વત ક્ષેત્રો છે તેમાં કેટલી મહાનદીઓ આવેલી છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ ! એમાં ચાર મહાનદીઓ આવેલી છે. 'तं जहा' તે નદીઓના નામો આ પ્રમાણે છે-'रोहिता, रोहितंसा, सुवण्णकूला' રોહિતા, રોહિતાંસા સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા. 'तत्थणं एगमेगा महाणई अट्ठावीसाए २ सलिलासहस्सेहि' એમાં એક-એક મહાનદીની પરિવારભૂતા અવાન્તર નદીઓ ૨૮ હજાર ૨૮ હજાર છે. 'पुरत्थिम-पच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' એમાં જે હૈમવતક્ષેત્રમાં રોહિતા નામક મહાનદી છે તે પોતાની પરિવારભૂતા ૨૮ હજાર અવાન્તર નદીઓની સાથે પૂર્વ લવણસમુદ્રમા જઈને મળે છે અને રોહિતાંશા મહાનદી પોતાની પરિવારભૂતા ૨૮ હજાર નદીઓની સાથે પશ્ચિમ

शा महानदी सपरिवारा पश्चिमलवणसमुद्रं प्रविशति, हिरण्यवते क्षेत्रे सुवर्णकूला महानदी सपरिवारा पूर्वं लवणसमुद्रं प्रविशति, रूप्यकूला महानदी सपरिवारा पश्चिमलवणसमुद्रं प्रविशतीति। 'एवमेव सपुव्वावरेणं' एवमेव-कथितप्रकारेण सपूर्वापरेण-सर्वसंकलनेन 'जम्बुद्दीवे दीवे' जम्बुद्वीपे द्वीपे 'हेमवयहेरण्णवयेसु वासेसु' हैमवतहैरण्यवतयो र्वर्षयोर्मध्ये 'बारसुत्तरे सलिलासयसहस्सं भवतीति मक्खायं' द्वौ दशोतरं-द्वादशसहस्राधिकं सलिलाशतसहस्रमवान्तर नदीलक्षं भवतीति एकस्या महानद्याः यदा अष्टाविंशतिः सहस्राणि अवान्तर नदीपरिवाररूपाणि तदा चतसृणां महानदीनां संकलने द्वादशसहस्राधिकं नदीलक्षं भवतीत्याख्यातं मया अन्यैश्च तीर्थंकरैरिति। 'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सर्वद्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'हरिवासरम्मगवासेसु' हरिवर्षरम्यकवर्षयो र्मध्ये 'कइ महाणईओ पन्नत्ताओ' कति-कियत्संख्यका महानद्यः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ' चतस्र-

---

के साथ पश्चिम लवणसमुद्र में जाकर मिली है। इसी तरह हैरण्यवत क्षेत्रमें जो सुवर्णकूला महानदी है वह अपनी परिवारभूत २८ हजार अवान्तर नदियों के साथ पूर्व लवणसमुद्र में जाकर मिली है और रूप्यकूला महानदी अपनी परिवारभूत २८ हजार अवान्तर नदियों के साथ पश्चिम लवणसमुद्र में मिली है। 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे हेमवय हेरण्णवएसु वासेसु वारसुत्तरे सलिलासयसहस्से भवंतीति मक्खायं' इस प्रकार से जंबुद्वीप में हैमवत और हैरण्यवत इन दो क्षेत्रों की अपनी अपनी परिवारभूत नदियों की अपेक्षा से १ लाख १२ हजार नदियां हैं। ऐसा मैंने और अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। 'जंबुदीवेणं भंते! दीवे हरिवासरम्मगवासेसु कइ महाणईओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त! इस जंबुद्वीप नामके द्वीपमें हरिवर्ष और रम्यकवर्ष में कितनी महानदियां कही गई हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! चत्तारि

લવણસમુદ્રમાં જઈને મળી છે. આ પ્રમાણે હૈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં જે સુવર્ણકૂલા મહાનદી છે તે પોતાની પરિવારભૂતા ૨૮ હજાર અવાન્તર નદીઓની સાથે પૂર્વલવણમાં જઈને મળી છે અને રૂપ્યકૂલા મહાનદી પોતાની પરિવારભૂતા ૨૮ હજાર નદીઓની સાથે પશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં મળી છે. 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे हेमवय हेरण्णवएसु वासेसु वारसुत्तरे सलिलासयसहस्से भवंतीति मक्खायं' આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં હૈમવત અને હૈરણ્યવત એ બે ક્ષેત્રોની પોત-પોતાની પરિવારભૂત નદીઓની અપેક્ષાએ એક લાખ ૧૨ હજાર નદીઓ છે. એવું મેં અને બીજા તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. 'जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे हरिवासरम्मगवासेसु कइ महाणईओ पन्नत्ताओ' હે ભદન્ત! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષમા કેટલી મહાનદીઓ કહેવામાં આવેલી છે? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! चत्तारि महाणईओ पन्नत्ताओ' હે ગૌતમ! ચાર મહાનદીઓ કહેવામાં આવેલી

चतुः संख्यका महानद्यः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'हरी हरिकंता नरकंता णारीकंता' हरिसलिला महानदी प्रथमा, हरिकान्ता महानदी द्वितीया, नरकान्तानाम महानदी तृतीया, नारीकान्तानाम्नी चतुर्थी, 'तत्थ णं एगमेगा महाणई' तत्र-तासु नदीषु मध्ये खलु एकैका महानदी हरिसलिला प्रभृतिका, 'छप्पण्णाए छप्पण्णाए सलिलासहस्सेहिं' षट्पञ्चाशता षट्पञ्चाशता सहस्रैः 'समग्गा' समग्रा सहिता युक्ता 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समुपसर्पति-गच्छति 'एवामेव सपुव्वावरेणं' एवमेव यथा वर्णितप्रकारेण सपूर्वापरेण-पूर्वापरमङ्कलनेन 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'हरिवासरम्मगवासेसु' हरिवर्षरम्यकवर्षयो मध्ये 'दो चउवीससयसलिलासयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' द्वे चतुर्विंशति चतुर्विंशत्यधिके द्वे सलिलाशतसहस्रे भवत इत्याख्यातं मया अन्यैश्च तीर्थकरैरिति। 'जंबुद्दीवे णं भंते !' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व द्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'महाविदेहे वासे' महाविदेहनामके वर्षे 'कइ महाणईओ पन्नत्ताओ' कति-कियत्संख्यका महानद्यः प्रज्ञप्ताः-कथिता इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दो महाणईओ

महाणईओ पन्नत्ताओ' हे गौतम ! चार महानदियां कही गइ हैं 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं-'हरि, हरिकंता, नरकंता णारीकंता' हरी, हरीकान्ता और नरकांता नारीकान्ता' 'तत्थणं एगमेगा महाणई छप्पण्णाए २ सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' इनमें एक एक महानदी की परिवारभूता अवान्तर नदियां ५६-५६ हजार हैं और ये पूर्व और पश्चिम लवणसमुद्र में जाकर मिली हुई हैं। 'एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे हरिवास रम्मगवासेसु दो चउवीसा सलिलासयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' इस तरह इन चारों महानदियों की परिवारभूत नदियां मिलाकर जबुद्वीप में २ लाख २४ नदियां हैं। 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे महाविदेहे वासे कइ महाणईओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें महाविदेह क्षेत्रमें कितनी महानदियां कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! दो महाणईओ पन्नत्ताओ' हे गौतम !

છે. 'तं जहा' તેમના નામો આ પ્રમાણે છે-'हरि, हरिकंता, नरकंता, णारीकंता' હરી, હરીકાંતા, નરકાંતા અને નારીકાંતા. 'तत्थणं एगमेगा महाणई छप्पण्णाए २ सलिलसहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुद्दं समप्पेइ' એમાં એક મહાનદીની પરિવારભૂતા અવાન્તર નદીઓ ૫૬, ૫૬ હજાર છે અને એ પૂર્વ અને પશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં જઈને મળી છે. 'एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे हरिवासरम्मगवासेसु दो चउवीसा सलिलासयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' આ પ્રમાણે એ ચાર નદીઓની પરિવારભૂતા નદીઓ મળીને જંબૂદ્વીપમાં ૨ લાખ ૨૪ હજાર નદીઓ છે. 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे महाविदेहे वासे कई महाणईओ पण्णत्ताओ' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કેટલી મહાનદીઓ આવેલી છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! दो महाणईओ पन्नत्ताओ'

पन्नत्ताओ' द्वे-द्विसंख्यके महानद्यौ प्रज्ञप्ते-कथिते इति, ते एव द्वे नदी दर्शयितुमाह-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'सीयाय सीओयाय' शीता च शीतोदा च, एतन्नामके द्वे महानद्यौ जम्बूद्वीपे महाविदेहवर्षे प्रवहत इत्यर्थः, 'तत्थ एगमेगा महाणई' तत्र तयोः शीता शीतोदयोर्मध्ये एकैका महानदी 'पंचहिं पंचहिं सलिलासयसहस्सेहिं' पञ्चभिः पञ्चभिः सलिला सहस्रैः पञ्चभिर्नदीलक्षै रित्यर्थः तथा-'वत्तीसाए य सलिला सहस्सेहिं' द्वात्रिंशताच सलिला-सहस्रैः द्वात्रिंशन्नदी सहस्रैः 'समग्गा' समग्रा युक्ता 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुदं समप्पेइ' पूर्वपश्चिमेन लवणसमुद्रं समर्पयति-गच्छतीति,

सम्प्रति-सर्वासां नदीनां महाविदेहक्षेत्रगतानां संकलनां दर्शयति-'एवामेव' इत्यादि, 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे' एवमेव-यथावर्णितप्रकारेण सपूर्वापरेण-पूर्वापरसंकलनेन जम्बूद्वीपनामके द्वीपे महाविदेहनामके वर्षे 'दस सलिला सयसहस्सा चउसट्ठिं च सलिला सहस्सा भवंतीति मक्खायं' दशसलिलाशतसहस्राणि नदीनां दशलक्षाणि चतुः षष्टिः सलिलासहस्राणि भवन्तीति मया अन्यैश्च तीर्थकरैराख्यातमिति। सम्प्रति-मन्दर-पर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि कियत्यो नद्यो भवन्तीति दर्शयितुमाह-'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे' इत्यादि, 'जंबुद्दीवे णं भंते! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त! द्वीपे सर्व द्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः

दो महानदियां कही गई हैं। 'तं जहा' उनके नाम ये हैं 'सीआसीओआय' एक सीता और दूसरी सीतोदा 'तत्थणं एगमेगा महाणई पंचहिं २ सलिलासयसहस्सेहिं वत्तीसाएअ सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवणसमुदं समप्पेइ' इनमें एक एक महानदी की परिवारभूत अवान्तर नदियां ५६ लाख ५६ हजार हैं और ये सब पूर्व और पश्चिम लवणसमुद्र में जाकर मिली हैं।

अब महाविदेह क्षेत्रगत समस्तनदियों की संकलना प्रकट करने के निमित्त 'एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे दससलिला सयसहस्सा चउसट्ठिं च सलिलासहस्सा भवंतीति मक्खायं' इस तरह जम्बूद्वीप नामके द्वीप में महाविदेह क्षेत्र में १० लाख ६४ हजार अवान्तर नदियां हैं ऐसा तीर्थंकरों

હે ગૌતમ! બે મહાનદીઓ કહેવામાં આવેલી છે. 'तं जहा' તેમના નામો આ પ્રમાણે છે. 'सीआ सीओआय' એક સીતા અને બીજી સીતોદા. 'तत्थणं एगमेगा महाणई पंचहिं २ सलिला सयसहस्सेहिं वत्तीसाए अ सलिलासहस्सेहिं समग्गा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं लवण-समुद्दं समप्पेइ' એમાં એક-એક મહાનદીની પરિવારભૂત અવાન્તર નદીઓ ૫ લાખ ૩૨ હજાર છે અને બધી પૂર્વ અને પશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં જઈને મળે છે.

હવે મહાવિદેહ ક્ષેત્રગત સમસ્ત નદીઓની સંકલના પ્રગટ કરવા માટે 'एवामेव सपुव्वां वरेणं जंबुद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे दस सलिला सयसहस्सा चउसट्ठिं च सलिला सहस्सा भवंतीति मक्खायं' આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦ લાખ ૬૪ હજાર અવાન્તર નદીઓ છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. 'जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे

'मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं' मन्दरस्य-मेरोः पर्वतस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशीत्यर्थः 'केवइया सलिलासयसहस्सा' कियन्ति-कियत्संख्यकानि सलिलाशतसहस्राणि कियल्लक्षाणीत्यर्थः 'पुरत्थिम पच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' पूर्वपश्चिमाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति, कियत्यो नद्यः पूर्वाभिमुखप्रवाहाः कियत्यश्च पश्चिमाभिमुखप्रवाहाः सत्यः स्वात्मानं लवणसमुद्रे समर्पयन्ति लवणसमुद्रं प्रति गच्छन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'एगे छण्णउए सलिला सयसहस्से' एकं षण्णवति सलिलाशतसहस्रम् 'पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे लवणसमुद्दं समप्पेंतित्ति' पूर्वपश्चिमाभिमुखं लवणसमुद्रं समर्पयन्ति गच्छन्ति षण्णवतिः सहस्राणि लक्षमेकं पूर्वपश्चिमप्रवाहा नद्यः स्वात्मानं लवणसमुद्रे-समर्पयन्तीत्यर्थः, तथाहि-भरतक्षेत्रे गङ्गानद्याः सिन्धुनद्याश्च चतुर्दश चतुर्दशसहस्राणि, हैमवते रोहितांशायाश्चाष्टाविंशति रष्टाविंशतिः सहस्राणि, हरिवर्षक्षेत्रे हरिसलिलाया हरिकान्तायाश्च

ने कहा है 'जंबुद्दीवेणं भंते दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं केवइया सलिलासयसहस्सा पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' हे भदन्त! इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में मन्दर पर्वत की दक्षिण दिशामें कितनी लाख नदियां पूर्वपश्चिमदिशाकी ओर बहती हुई-पूर्व लवण समुद्र में और पश्चिम लवण समुद्र में मिली हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! एगे छण्णउए सलिलासयसहस्से पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे लवणसमुद्दं समप्पेंतित्ति' हे गौतम! १ लाख ९६ हजार पूर्व पश्चिमदिशाकी ओर बहती हुई नदियां लवणसमुद्र में मिली हैं। ये नदियां सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा की ओर है इसका तात्पर्य ऐसा है-भरतक्षेत्र में गङ्गानदी की सिन्धुनदी की १४-१४ हजार नदियां हैमवत् क्षेत्र में रोहिता और रोहितांशाकी २८-२८ हजार नदियां हरिवर्षक्षेत्र में हरि और हरि कान्ता की ५६-५६ हजार नदियां कुल मिलकर १ लाख ९६ हो जाती हैं ये सब नदियां सुमेरुपर्वत की दक्षिण दिशा में बहती

मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं केवइया सलिलासयसहस्सा पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' હે ભદંત! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મંદર પર્વતની દક્ષિણદિશામાં કેટલા લાખ નદીઓ પૂર્વ પશ્ચિમદિશાઓ તરફ વહેતી પૂર્વ લવણસમુદ્રમાં અને પશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં મળે છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा! एगे छण्णउए सलिला सयसहस्से पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे लवणसमुद्दं समप्पेंति त्ति' હે ગૌતમ! ૧ લાખ ૯૬ હજાર પૂર્વ-પશ્ચિમદિશાઓ તરફ વહેતી નદીઓ લવણસમુદ્રમાં મળે છે. એ નદીઓ સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણદિશા તરફ આવેલી છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. કે ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા નદીની અને સિન્ધુ નદીની ૧૪-૧૪ હજાર નદીઓ હૈમવત ક્ષેત્રમાં રોહિતા અને રોહિતાંશાની ૨૮-૨૮ હજાર નદીઓ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિ અને હરિકાન્તાની ૫૬-૫૬ હજાર નદીઓ આમ બધી મળીને ૧ લાખ ૯૬ થઈ જાય છે. એ બધી નદીઓ સુમેરુ પર્વતની

षट्पञ्चाशत् षट्पञ्चाशत्सहस्राणि तदेवं सर्वसंकलने षण्णवतिः सहस्राणि लक्षमेकं च मन्दरपर्वतस्य दक्षिणभागे नद्यः प्रवहन्तीति ।

सम्प्रति मन्दरपर्वतादुत्तरप्रदेशे प्रवहनशीलानां नदीनां संख्यां ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह-'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व मध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं' मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण-उत्तरदिग्विभागे 'केवइया सलिलासयसहस्सा' कियन्ति-कियत्संख्यकानि सलिलाशतसहस्राणि 'पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' पूर्वपश्चिमाभिमुखा लवणसमुद्रं समर्पयन्ति लवणसमुद्रं प्रतिगच्छन्तीत्यर्थ, इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगे छण्णउए सलिला सहसहस्से' एकं षण्णवत्यधिकं सलिलाशतसहस्रं पूर्वपश्चिमाभिमुखं लवणसमुद्रं समर्पयति षण्णवति सहस्राधिक लक्षमेकं नदीनां समुद्रं प्रतिगच्छति ।

सम्प्रति कियत्यो नद्यः पूर्वाभिमुखाः सरयो लवणसमुद्रं प्रविशन्ति तद्दर्शयितुमाह- 'जंबुद्दीवे णं भंते' इत्यादि, 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे 'केवइया सलिलासयसहस्सा पुरत्थाभिमुहा' कियन्ति-कियत्संख्यकानि सलिलाशतसहस्राणि पूर्वा-

---

हैं। अब सुमेरु पर्वत की उत्तर दिशा में बहने वाली नदियों की संख्या जानने के लिये गौतमस्वामी प्रभुश्री से पूछते हैं-'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे मंदर पव्वयस्स उत्तरेणं केवइया सलिलासयसहस्सा पुरत्थिम पच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' हे भदन्त ! इस जंबुद्वीप नाम के द्वीप में मन्दर पर्वत की उत्तर दिशा में पूर्व और पश्चिम की ओर बहती हुई कितनी नदियां लवणसमुद्र में मिली है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! एगे छण्णउए सलिलासयसहस्से' पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे जाव समप्पेइ' हे गौतम ! १ लाख ९६ हजार अवान्तर नदि यां पूर्व पश्चिमकी ओर बहती हुई लवणसमुद्र में मिली हैं। ये सब नदियां सुमेरुपर्वत की उत्तरदिशा में हैं। अब गौतम ! प्रभुश्री से ऐसा पूछते है। 'जंबुद्दीवेणं भंते.! दीवे केवइआ सलिलासयसहस्सा पुरत्थाभिमुहा

ઉત્તરદિશામાં વહેનારી નદીઓની સંખ્યા જાણવા માટે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે- 'जंबुद्दीवेणं भंते ! मंदर पव्वयस्स उत्तरेणं केवइया सलिलासयसहस्सा पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेति' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં મંદર પર્વતની ઉત્તરદિશામા પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ વહેનારી કેટલી નદીઓ લવણસમુદ્રમાં મળે છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. 'गोयमा ! एगे छण्णउए सलिलासयसहस्से पुरत्थिमपच्चत्थिमाभिमुहे जाव समप्पेइ' હે ગૌતમ ! એક લાખ ૯૬ હજાર અવાન્તર નદીઓ પૂર્વ પશ્ચિમ તરફ વહેતી લવણસમુદ્રમાં મળે છે. એ બધી નદીઓ સુમેરુ પર્વતની ઉત્તરદિશામાં આવેલી છે. હવે ગૌતમ ! પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया सलिला सयसहस्सा पुरत्थाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेति' હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ

भिमुखानि–पूर्वाभिमुखप्रवाहाः कियत्यो नद्य इत्यर्थः "लवणसमुदं समप्पेंति' लवणसमुद्रं समर्पयन्ति–कियत्यो नद्यः पूर्वाभिमुखा लवणसमुद्रे प्रविशन्तीति प्रश्नः, 'भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सत्त सलिलासयसहस्सा' सप्तसलिलाशतसहस्राणि, 'अट्ठावीसंच सहस्सा' अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि 'जाव समप्पेंति' यावत् लवणसमुद्रं समर्पयन्ति–अष्टाविंशति सहस्राधिक सप्तलक्षप्रमाणा नद्यः पूर्वाभिमुखाः लवणसमुद्रं गच्छन्तीत्यर्थः, तद्यथा पूर्वसूत्रे मेरुतो दक्षिणवर्त्तिनीनां नदीनामेकं लक्षं षण्णवतिः सहस्राधिकं कथितम्, तदर्द्धम् ९८००० पूर्व समुद्रगामिनीत्यागतानि अष्टानवतिः सहस्राणि, एवं मेरुत उत्तरभागे नदीनामष्टानवति सहस्राणि शीतापरिकरनद्यश्च पञ्च ५ लक्षाणि द्वाविंशतसहस्राणि सर्वसङ्कलने-अष्टाविंशति सहस्राधिक सप्तलक्षाणि नदीनां भवन्तीति।

लवणसमुदं समप्पेंति' हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में कितनी नदियां पूर्व दिशा की ओर बहती हुई लवण समुद्र में प्रवेश करती हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं हैं–'गोयमा! सत्तसलिलासयसहस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा जाव समप्पेंति' हे गौतम! सात लाख २८ हजार नदियां पूर्वदिशा की ओर बहती हुइ लवणसमुद्र में प्रवेश करती हैं। यह बात प्रकट कर दी गई है कि मेरुपर्वत की दक्षिण दिशा में रहकर बहने वाली नदियों की संख्या १ लाख ९६ हजार है सो इनमें से आधी नदियां ९८००० पूर्व समुद्र गामिनी है तथा इसी तरह मेरु की उत्तर दिशा में रह कर बहने वाली नदियों की संख्या ९८००० है तथा–शीता की परिवार भूत नदियां ५ लाख २२ हजार है सब मिलकर ये नदियां ७ लाख २८ हजार होतो हैं। यद्यपि यहां पर इनका जोड ७१६००० ही होता है अतः इस तरह से ७ लाख २८ हजार की संख्या नहीं आती है परन्तु इस कथित प्रमाण को लाने के लिये जो पहिले १२ अन्तर नदियां कही गई हैं उन्हें यहां जोड देनी चाहिये इस तरह

નામક દ્વીપમાં કેટલી નદીઓ પૂર્વદિશા તરફ વહેતી લવણુસમુદ્રમાં પ્રવેશે છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે.-'गोयमा! सत्तसलिला सयसहस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा जाव समप्पेंति' હે ગૌતમ! સાત લાખ ૨૮ હજાર નદીઓ પૂર્વદિશા તરફ વહેતી લવણુસમુદ્રમાં મળે છે. આ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે મેરુ પર્વતની દક્ષિણુદિશામાં રહીને પ્રવાહિત થતી નદીઓની સંખ્યા ૧ લાખ ૯૬ હજાર છે તો એમાંથી અર્ધા ભાગની નદીઓ ૯૮૦૦૦ પૂર્વ સમુદ્ર ગામિની છે તેમજ આ પ્રમાણે મેરુની ઉત્તરદિશામાં રહીને વહેનારી નદીઓની સંખ્યા ૯૮૦૦૦ છે તથા શીતાની પરિવારભૂતા નદીઓ ૫ લાખ ૨૨ હજાર છે. આમ એ બધી નદીઓ મળીને ૭ લાખ ૨૮ હજાર થાય છે. જોકે અહીં બધી નદીઓનો સરવાળો ૭૧૬૦૦૦ જ થાય, એથી ૭ લાખ ૨૮ હજાર જેટલી સંખ્યા થતી નથી પણુ આ કથિત પ્રમાણુને લાવવા માટે જે પહેલાં ૧૨ અવાન્તર નદીઓ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે. તેમને

सम्प्रति-पश्चिमसमुद्रगामिनीनां नदीनां संख्यां ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह-'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' इत्यादि, जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे सर्व द्वीपमध्य जम्बूद्वीपे इत्यर्थः 'केवइया सलिलासयसहस्सा' कियन्ति सलिलाशतसहस्राणि 'पच्चत्थिमाभिमुहा' पश्चिमाभिमुखाः पश्चिमे प्रवाहो विद्यते यासां तथाभूता नद्यः 'लवणसमुद्दं समप्पेंति' लवणसमुद्रं समर्पयन्ति, अर्थात् कियत्यो नद्यः पश्चिममुखप्रवाहा लवणसमुद्रे प्रविशन्तीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तसलिलासयसहस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा पच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' सप्तसलिलाशतसहस्राणि सप्तलक्षाणीत्यर्थः अष्टाविंशतिश्च सहस्राणि पश्चिमाभिमुखानि लवणसमुद्रं समर्पयन्ति, अष्टाविंशति सहस्राधिक सप्तलक्षसंख्यकाः पश्चिमाभिमुखा नद्यो लवणसमुद्रे प्रविशन्तीति ।

सम्प्रति-सर्वनदी संकलनां दर्शयितुमाह-'एवामेव' इत्यादि, एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस सलिलासयसहस्सा छप्पण्णं च सहस्सा भवंतीति मक्खायं' एवमेव सपूर्वपरेण जम्बूद्वीपे द्वीपे चतुर्दशसलिलाशतसहस्राणि षट्पञ्चाशच्च सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्, तत्र एवमेव यथावर्णितप्रकारेण सपूर्वापरेण-सर्वसङ्कलनेन चतुर्दश सलिलाशत सह-

---

पूर्व समुद्रगामी ७ लाख २८ हजार नदियों का जोड आजाता है अब पश्चिम समुद्रगामिनी नदियों की संख्या जानने के लिये 'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया सलिलासयसहस्सा पच्चत्थिमाभिमुहा' गौतमस्वामी ने ऐसा पूछा है कि-हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में कितनी नदियां पश्चिम की ओर प्रवाह वाली होकर लवणसमुद्र में मिलती है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सत्तसलिलासयसहस्सा अट्ठावीसं च सहस्सा पच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' हे गौतम ! ७ लाख २८ हजार नदियां पश्चिम की ओर प्रवाहवाली होती हुई लवणसमुद्र में प्रवेश करती हैं। 'एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे चोद्दससलिलासयसहस्सा छप्पण्णं च सहस्सा भवंति त्ति मक्खायं' इस तरह जम्बूद्वीप में १४ लाख ५६ हजार नदियां हैं ऐसा कथन तीर्थंकरों का है।

અહીં જોડી દેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે પૂર્વ સમુદ્રગામી ૭ લાખ ૨૮ હજાર નદીઓની સંખ્યા આવી જાય છે. હવે પશ્ચિમ સમુદ્ર ગામિની નદીઓની સંખ્યા જાણવા માટે 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे केवइया सलिलासयसहस्सा पच्चत्थिमाभिमुहा' ગૌતસ્વામીએ આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત ! આ જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં કેટલી નદીઓ પશ્ચિમ તરફ પ્રવાહિત થઈને લવણસમુદ્રમાં મળે છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! सत्तसलिलासयसहस्सा अट्ठावीससहस्सा पच्चत्थिमाभिमुहा लवणसमुद्दं समप्पेंति' હે ગૌતમ ! ૭ લાખ ૨૮ હજાર નદીઓ પશ્ચિમ તરફ પ્રવાહિત થતી લવણસમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે. 'एवामेव सपुव्वावरेण जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस सलिलासयसहस्सा छप्पण्णं च सहस्सा भवंतित्ति मक्खायं' આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં ૧૪ લાખ ૫૬ હજાર નદીઓ છે. એવું કથન તીર્થ-

गे-चतुर्दशलक्षाणि, पट्पञ्चाशच्च सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं मया-वर्द्धमानस्वामिना अन्यैश्चापि तीर्थङ्करैरिति । अर्थात् जम्बूद्वीपे पूर्वसमुद्रगामिनीनां पश्चिमसमुद्रगामिनीनां च नदीनां सर्वासां संकलने चतुर्दशलक्षाणि पट्पञ्चाशत् सहस्राणि च भवन्तीति ।

सम्प्रति-जम्बूद्वीप व्यासस्य लक्षप्रमाणता प्रतीत्यर्थं दक्षिणोत्तराभ्यां क्षेत्रयोजन सर्वाग्र संकलनं शिष्याणामुपकाराय प्रदर्श्यते-तद्यथा-

१-भरतक्षेत्रप्रमाणम्-५२६ योजनानि-कलाः ६ ।
२-क्षुल्लहिमाचलपर्वतप्रमाणम्-१०५२ योजनानि कलाः-१२ ।
३-हैमवतक्षेत्रप्रमाणम्-२१०५ योजनानि कलाः-५ ।
४-वृद्धहिमाचलपर्वतप्रमाणम्-४२१० योजनानि कलाः-१० ।
५-हरिवर्षक्षेत्र प्रमाणम्-८४२१ योजनानि कलाः-१ ।
६-निषधपर्वत प्रमाणम्-१६८४२ योजनानि कले द्वे २ ।

तात्पर्य यही है कि पूर्व समुद्रगामिनी एवं पश्चिम समुद्रगामिनी नदियों की संख्या जम्बूद्वीप में १४ लाख ५६ हजार है। अब सूत्रकार जम्बूद्वीप का व्यास जो १ लाख प्रमाण कहा गया है उसकी प्रतीति के लिये दक्षिण और उत्तर में क्षेत्र योजन का जो संकलन है उसे शिष्यों के उपकार निमित्त प्रदर्शन करते हैं जैसे-

(१) भारत क्षेत्र का विस्तार ५२६ $\frac{६}{१९}$ योजन का है।

(२) क्षुल्लक हिमाचल पर्वत का-हिमवत्पर्वत का-विस्तार १०५२ $\frac{१२}{१९}$ है।

(३) हैमवत क्षेत्र का विस्तार २१०५ $\frac{५}{१९}$ योजन का है।

(४) वृद्धहिमाचल पर्वत का प्रामाण-महाहिमवत् पर्वत का विस्तार ४२१० $\frac{१०}{१९}$ योजन का है।

(५) हरिवर्षक्षेत्र का प्रमाण ८४२१ $\frac{१}{१९}$ योजन का है।

(६) निषधपर्वत का प्रमाण १६८४२ $\frac{२}{१९}$ योजन का है।

કહેલું છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે પૂર્વ સમુદ્રગામિની તેમજ પશ્ચિમ સમુદ્રગામિની નદીઓની સંખ્યા જંબૂદ્વીપમાં ૧૪ લાખ ૫૬ હજાર છે. હવે સૂત્રકાર જંબૂદ્વીપનો વ્યાસ કે જે એક લાખ ૫૬ હજાર જેટલો છે. તેની પ્રતીતિ માટે દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં ક્ષેત્ર-યોજનનું જે સંકલન છે તેને શિષ્યોના ઉપકારાર્થ પ્રદર્શિત કરે છે જેમકે-

(૧) ભરતક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૫૨૬ $\frac{૬}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે.

(૨) ક્ષુલ્લક હિમાચલ પર્વતનો હિમવત્ પર્વતનો વિસ્તાર ૧૦૫૨ $\frac{૧૨}{૧૯}$ છે.

(૩) હૈમવત ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૨૧૦૫ $\frac{૫}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે.

(૪) વૃદ્ધ હિમાચલ પર્વતનું પ્રમાણ મહાહિમવત પર્વતનો વિસ્તાર ૪૨૧૦ $\frac{૧૦}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે.

(૫) હરિવર્ષ ક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૮૪૨૧ $\frac{૧}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.

७-महाविदेहक्षेत्रप्रमाणम् ३३६८४ योजनानि कलाः ४।
८-नीलवत्पर्वतप्रमाणम् १६८४२ योजनानि, कले २।
९-रम्यकक्षेत्रप्रमाणम्-८४२१ योजननानि, कला १।
१० रुक्मिपर्वतप्रमाणम्-४२१० योजनानि कलाः १०।
११-हैरण्यवतक्षेत्रप्रमाणम्-२१०५ योजनानि कलाः ५।
१२-शिखरिपर्वतप्रमाणम्-१०५२ योजनानि कलाः १२।
१३-ऐरवतक्षेत्रप्रमाणम्-५२६ योजनानि कलाः ६।

९९९९६ योजनानि कलाः ७६ दक्षिणोत्तरतः सर्व संकलने १०००० योजन सर्वाग्रम्, अत्र दक्षिण जगतीमूल विष्कम्भो भरतक्षेत्रप्रमाणे, उत्तर जगती सत्कश्च ऐरवतक्षेत्र प्रमाणे अन्तर्भावनीय इति।

---

(७) महाविदेह क्षेत्र का प्रमाण ३३६८४$\frac{४}{१९}$ योजन का है।
(८) नीलवत पर्वत का प्रमाण १६८४२$\frac{२}{१९}$ योजन का है।
(९) रम्यकक्षेत्र का प्रमाण ८४२१$\frac{१}{१९}$ योजन का है।
(१०) रुक्मि पर्वत का प्रमाण ४२१०$\frac{१०}{१९}$ योजन का है।
(११) हैरण्यवतक्षेत्र का प्रमाण २१०५$\frac{५}{१९}$ योजन का है।
(१२) शिखरिपर्वत का प्रमाण १०५२$\frac{१२}{१९}$ योजन का है।
(१३) ऐरवतक्षेत्र का प्रमाण ५२६$\frac{६}{१९}$ योजन का है।

इस तरह यहां पर योजन का जोड ९९९९६ निन्नानवेहजार नौ सौ छन्नु आता है और कलाओं का जोड ७६ आता है इनमें १९ का भाग देने पर ४ योजन बनते हैं अतः उपर्युक्त योजन प्रमाण में ४ को जोडने पर जम्बूद्वीप का पूरा विस्तार १ लाख योजन का आ जाता है यहां दक्षिण जगती का मूल विष्कम्भ

---

(૬) નિષધ પર્વતનું પ્રમાણ ૧૬૮૪૨$\frac{૨}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૭) મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૩૩૬૮૪$\frac{૪}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૮) નીલ પર્વતનું પ્રમાણ ૧૬૮૪૨$\frac{૨}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૯) રમ્યક ક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૮૪૨૧$\frac{૧}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૧૦) રુક્મિ પર્વતનું પ્રમાણ ૪૨૧૦$\frac{૧૦}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૧૧) હૈરણ્યવત ક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૨૧૦૫$\frac{૫}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૧૨) શિખરિ પર્વતનું પ્રમાણ ૧૦૫૨$\frac{૧૨}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.
(૧૩) ઐરવત ક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$ યોજન જેટલું છે.

આ પ્રમાણે અહીં યોજનનો સરવાળો ૯૯૯૯૬ નવાણું હજાર નવસો છન્નું છે, અને કલાઓનો સરવાળો ૫૭૬ થાય છે. એમાં ૧૯ નો ભાગાકાર કરીએ તો ૪ યોજન થાય છે. એથી ઉપર્યુક્ત યોજન પ્રમાણમાં ૪ ને જોડવાથી જંબૂદ્વીપનો સંપૂર્ણ વિસ્તાર ૧ લાખ

पूर्वपश्चिमतश्चैवं सर्वाग्रमीलनम्-औत्तराहं शीतावनमुखं २९२२ योजनानि विजयषोडशकम्-३५४०६ योजनानि, अन्तर नदीषट्कं ७५० योजनानि, वक्षस्काराष्टकं ४००१० योजनानि। मेरुभद्रशालवनम्-५४००० योजनानि, औत्तराहं शीतोदामुखवनम्-२९२२ योजनानि अत्र सर्वाग्रम् १००००० लक्षयोजनप्रमाणं भवति, अत्रापि जगती मंतन्धिमूल विष्कम्भः स्वस्व दिग्गतमुखवने अन्तर्भावनीय इति।

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदविभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रस्य प्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां षष्ठो वक्षस्कारः समाप्तः ॥६॥

भरतक्षेत्र के प्रमाण में और उत्तर जगती का प्रमाण ऐरवत क्षेत्र के प्रमाण में अन्तर्भावनीय है। पूर्व पश्चिम में सर्वाग्रका मीलन इस प्रकार से है औत्तराह-उत्तरदिशा में-शीता नदीके वन का मुखप्रमाण विस्तार २९२२ योजन का है १६ विजयों का प्रमाण विस्तार ३५४६० योजन का है अन्तरनदीषट्क का विस्तार ७५० योजन का है आठवक्षस्कारों का विस्तार ४००० योजन का है मेरु भद्रशालवन का विस्तार ५४००० योजन का है तथा उत्तरदिग्वर्ती शीतोदा नदी के वन मुखका विस्तार २९२२ योजन का है इन सब का जोड एक लाख योजन प्रमाण हो जाता है। यहां पर भी जगती का मूलविष्कम्भ अपने दिग्गत मुख वनमें अन्तर्भावित करलेना चाहिये।

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचित जम्बूद्वीप-प्रज्ञप्तिसूत्र की प्रकाशिका व्याख्या में छट्ठावक्षस्कार समाप्त ॥६॥

યોજન આવી જાય છે. અહીં દક્ષિણ જગતીને મૂલ વિષ્કંભ ભરતક્ષેત્રના પ્રમાણમાં અને ઉત્તર જગતીનું પ્રમાણ ઐરવત ક્ષેત્રના પ્રમાણમાં અન્તર્ભાવનીય છે. પૂર્વ પશ્ચિમમાં સર્વાગ્રનું મિલન આ પ્રમાણે છે- ઔત્તરાહ-ઉત્તરદિશામાં-શીતા નદીના વનના મુખ પ્રમાણ વિસ્તાર ૨૯૨૨ યોજન જેટલો છે. ૧૬ વિજયોને પ્રમાણ વિસ્તાર ૩૫૪૦૬ યોજન છે. અન્તર નદી ષટ્કનો વિસ્તાર ૭૫૦ યોજન જેટલો છે. આઠ વક્ષસ્કારોનો વિસ્તાર ૪૦૦૦ યોજન જેટલો છે મેરુ ભદ્રશાલ વનનો વિસ્તાર ૫૪૦૦૦ યોજન જેટલો છે તેમજ ઉત્તર દિગ્વર્તી શીતોદા નદીના વનના મુખનો વિસ્તાર ૨૯૨૨ યોજન જેટલો છે. એ સર્વનો સરવાળો એક લાખ યોજન પ્રમાણ થાય છે. અહીં પણ જગતીનો મૂલ વિષ્કંભ પોતપોતાની દિશાઓમાં આવેલા મુખવનમાં આન્તર્ભાવિત કરી લેવો જોઈએ.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની પ્રકાશિકા વ્યાખ્યાનો છટ્ઠો વક્ષસ્કાર સમાપ્ત. ॥ ૬ ॥